

ହେମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ପ୍ରଣେତା :

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା

ପ୍ରକାଶକ :

ସା. ୩୩ ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ମହାରଣା

ଭ୍ରୀ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମହାରଣା

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ପ୍ରକାଶକ ଓ

ସ୍ୱତ୍ୱାଧିକାରୀ : ଶ୍ରୀମତୀ ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ମହାରାଣୀ

ଶ୍ରୀ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମହାରାଣୀ

ପୋ: ଅ: ରେମୁଣା, ଜିଲ୍ଲା : ବାଲେଶ୍ୱର

ମୁଦ୍ରାକର : ଗ୍ରାମସେବକ ସମବାୟ ପ୍ରକାଶନ ଲିମିଟେଡ୍,

ବାଖରାବାଦ, କଟକ - ୭୫୩୦୦୨

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ : ମହାବିମ୍ବୁବ ସହାୟ, ୧୪୦୪ ସାଲ

ତା ୧୩ ଏପ୍ରିଲ, ୧୯୯୬ ମସିହା

ମୂଲ୍ୟ : ଟ ୮୦-୦୦ (ଅଶୀ ଟଙ୍କା) ମାତ୍ର

CHANDRAMOHAN GRANTHAVALI

Publishers and

Proprietors : Smt. Annapoorna Maharana

Sri Sarat Chandra Maharana

P. O. Remuna, Dist. Balasore

Printer : Gramasevak Samabaya Prakashan Limited,
Bakharabad, Cuttack - 753 002

Second edition : 13 th. April, 1996

Price ; Rs. 80/—(eighty) only

ପ୍ରକାଶକଙ୍କର କଥା

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାବତୀ ପ୍ରାୟ ଅଠର ବର୍ଷ ବୟସରେ କେତେକ ବର୍ଷ ଚାକିରି କରି 'ନବୋଦ୍ୟମ' ନାମରେ ୧୮୮୮ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତାହାର ପୁନର୍ମୁଦ୍ରଣ ହୋଇନାହିଁ । ସେ ୧୯୦୭ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେବେଇ ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଲେଖା ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟରୁ ମାଲିମକଦ୍ଦମାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପତ୍ନୀବିୟୋଗ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦୁଃଖ ହେତୁ ୧୯୧୫ ମସିହା ପରେ ସେ କୌଣସି ମୌଳିକ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରିବା ଛାଡ଼ିଥିଲେ । କେତେକ ବନ୍ଧୁଙ୍କର ଅନୁରୋଧରେ ସେ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ ସୋପାନ ଓ ରଚନା ଶିକ୍ଷା ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଲେଖିଥିଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡର ମ୍ୟାକ୍‌ଲିନ୍ & କୋମ୍‌ସନଙ୍କର ଏକେଡ଼ିକ ଟେକରେ ତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରି ଅନୁରୋଧ କରିବାରୁ ସେ 'କଥାବଳୀ' ନାମରେ ୪ ଭାଗରେ ପାଣ୍ଡୁଲିପି କୋମ୍‌ସନଙ୍କୁ ପଠାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ହସ ଓ ଅଧସ୍ତନ ଟିକକ ପଣ୍ଡିତ ବାସୁଦେବ ମିଶ୍ର & ସପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ଶୁଭଲେଖନ ନେଇଥିଲେ । ପଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଛାଡ଼ି କୋମ୍‌ସନ ସେହି ୪ ଭାଗକୁ ହିନ୍ଦୀ ଓ ତେଲୁଗୁ ଭାଷାରେ ଛାପିଥିଲେ ଏବଂ ପରେ ଡେବସନ୍ ଟ୍ରକ୍‌ ଡିମିଟ୍ରି ଦ୍ଵାରା ଅନୁମୋଦିତ କରାଇ, ଦୁଇଭାଗରେ ଚଳାଇଲେ । ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାବତୀ ମାତ୍ର ଅଠଗଡ଼ ଟଙ୍କାରେ କୋମ୍‌ସନଙ୍କୁ ଚାପି-ଢେଇ ଦେଇଥିଲେ । ମ୍ୟାକ୍‌ଲିନ୍ କୋମ୍‌ସନଙ୍କୁ ରେଡ୍ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାବତୀ ତା ୧୯-୧-୧୯୨୩ରେ ପତ୍ର ଲେଖି ଅନୁମତି ମାଗିଥିଲେ । ଅତି ସୁଦୂରୀ କଥା ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ ଅବଶ୍ୟକ ଉତ୍ତର ମିଳି ନ ଥିଲା ।

ତତ୍ପର ଅରବିନ୍ଦ ଗିରି ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାବତୀଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ ଲେଖିଦେଇଥିବାରୁ ଅନୁମୋଦନ ତାଙ୍କୁ ଗଭୀର କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଉଥିଲା ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ପୃଷ୍ଠା ୮୦-୮୧ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ହନୁମାନର ସୀତାଙ୍କୁ ଠାକ କରିବା' ପଦ୍ୟଟି ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ସ୍ଵରଚିତ ନୁହେଁ । ତାହା "ବଣି ରମାୟଣ"ରୁ ନିଆଯାଇଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ମୂଳ ରଚକଙ୍କ ଠାରେ ଓ ମୂଳ ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ଠାରେ ଗଭୀର କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଅଛୁ ।

(୧୨)

ଅଳ୍ପ ବୟସର ବାଳକବାଳିକାମାନେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କଠିନ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପକର
ଅର୍ଥ ସହଜରେ ଜାଣିପାରନ୍ତା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବହୁର ପ୍ରଥମାଂଶରେ ଥିବା କେତେକ
ପଦର ଅର୍ଥ ୪୩୦-୪୪୨ ପୃଷ୍ଠାରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାପାତ୍ରଙ୍କର ରଚନାପ୍ରେମୀ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ, ଅନ୍ୟ
ସାହାଯ୍ୟକାରୀମାନଙ୍କୁ ଓ ଡାକ୍ତରମାନଙ୍କୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରକାଶନ ଉପରେ ଉପେକ୍ଷିତ
ଅନୁମୋଦନ ଧନ୍ୟବାଦ ଅର୍ପଣ କରୁଅଛୁ ।

ଅନୁପୂର୍ଣ୍ଣା ମହାପାତ୍ର

ଶରତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର

ମହାବିହାର ସଂକଳ୍ପ, ତା ୧୩ ଏପ୍ରିଲ ୧୯୯୭ ମସିହା

ପୋ.ଅ-ଭେମୁଣା ନିଆ-ବାଲେଶ୍ୱର

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ସୂଚୀପତ୍ର

	ପୃ.		ପୃ.
ପ୍ରକାଶକଙ୍କର କଥା	iii	୩ ତାମରା କାଉ	୫୦
ସ୍ୱପ୍ନ-ବାସ୍ତବତାର ଅନୁଶୀଳନରେ		୪ ବଟବୃକ୍ଷ	୫୧
(ମୁଖବନ୍ଧ)	v	୫ ବେଙ୍ଗ-ରଜା	୫୨
ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ	vii	୬ ପ୍ରଭାତ	୫୩
୧ ବସନ୍ତ	୧	୭ ଭିତର ଓ ବାହାର	୫୪
୨ ମାତୃପିତୃସ୍ଥାନ ବାଳକର ଜନନୀ ପ୍ରତି	୮	୮ ମହୁମାଛ	୫୫
୩ ନିରାଶ ବ୍ୟକ୍ତିର ନିଶୀଥ-		୯ ମନେ ରଖ	୫୬
ନିଷ୍ଠୁର-ଚନ୍ଦ୍ରା	୧୦	୧୦ ସନ୍ଧ୍ୟା	୫୭
୪ ନିୟତି ପ୍ରତି	୧୨	୧୧ ଦୁର୍ବାଦଳ	୫୭
୫ ସମୁଦ୍ର ପ୍ରତି	୧୪	୧୨ ମେଘ	୫୯
୬ ମଲ୍ଲିକା	୧୬	୧୩ ଶ୍ରେଣିବ	୬୦
୭ ବିଦେଶରୁ ସ୍ୱଗୃହାଭିମୁଖରେ		୧୪ ପ୍ରାର୍ଥନା	୬୦
...ସହୋଦରର ବିବାହ	୧୮		
୮ ଶରଦୁଷା-ପ୍ରାକ୍‌କାଳ	୨୧		
୯ ଶଯ୍ୟାସ୍ଥ ଆଶାମୁର୍ଖ ବ୍ୟକ୍ତି	୨୩	୧ ବକୁଳ	୭୨
୧୦ ଝଟିକା	୨୫	୨ ଗ୍ରୀଷ୍ମ	୭୨
୧୧ ପଟ୍ଟ	୨୮	୩ ବର୍ଷା	୭୪
୧୨ ମଳୟାନ୍ତଳ ପ୍ରତି	୨୯	୪ ଶରତ	୭୭
୧୩ ଅପୂର୍ବ-କାରୁକ		୫ ହେମନ୍ତ	୭୦
ପୁରୁଷର ପତ୍ନୀ	୩୦	୬ ଶିଶିର	୭୨
୧୪ ଶରତ	୩୮	୭ ବସନ୍ତ	୭୪
୧୫ ଶିଶୁ-ବିୟୋଗ	୪୭	୮ ଚନ୍ଦ୍ର	୭୭
		୯ ଖଣ୍ଡଗିରି	୭୮
କଥାକବି ପଦ୍ୟାଂଶ ୧ମ ଭାଗ		୧୦ ହନୁମାନର ସୀତାଙ୍କୁ ଠାବ	
୧ କୁଆ କୋଇଲି	୪୯	କରବା (ଲେଖକ ବିଶି)	୮୦
୨ ହଳଦିବସନ୍ତ	୫୦	୧୧ ପ୍ରତିଧ୍ୱଜ	୮୨

୧୨ ପୁଷ୍ପ	୮୩	୨୭ ମନ୍ଦିର ବୁଦ୍ଧି	୧୧୭
୧୩ ମହମା	୮୫	୨୮ ଆ ଓ ଯା	୧୧୭
କଥାକଳୀ-ଗଦ୍ୟାଂଶ		୨୯ ଧୋବା ଓ କୁମ୍ଭୀର କଥା	୧୧୯
୧ ଭଗ୍ନର	୮୯	୩୦ ଘେର କରନାହିଁ (୧)	୧୧୯
୨ ଅଳସୁଆ ବାଳକ	୯୦	୩୧ ଗ୍ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଗୁଣ୍ଡି ଚମୁଷା	୧୨୧
୩ କୁଣ୍ଡଳା କହୁବ ନାହିଁ	୯୧	୩୨ ଘେର କରନାହିଁ (୨)	୧୨୧
୪ ପାଠଶାଳାକୁ ଯିବା	୯୨	୩୩ ବିଜ୍ଞ ବିଗ୍ରହକ କଥା	୧୨୨
୫ ପିମ୍ପୁଡ଼ି ଓ ବିଶ୍ୱିକା	୯୩	୩୪ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ହାତୀ କଥା	୧୨୪
୬ ନିବୋଧ ମୁଷା	୯୪	୩୫ ମନୁଷ୍ୟର ଦଶଭୂତ୍ୟ	୧୨୫
୭ ଲୋଭା କୁକୁର	୯୫	୩୬ ସିଂହର ମୃତ୍ୟୁରେ ହସ୍ତୀ ରାଜା ହେଲା	୧୨୭
୮ ହାତୀ ଓ ଚୋର ବାଳକା	୯୬	୩୭ ରାଜା ଓ ଗୋପାଳ ବାଳକ କଥା	୧୨୮
୯ କାକ ଓ କୋକ	୯୭		
୧୦ ସତ୍ୟର ମାଳ	୯୮	୩୮ ବୈଷ୍ଣବ ବିରାଡ଼ି	୧୩୦
୧୧ ବ୍ୟାଧି ଓ କପୋତ	୧୦୦	୩୯ ଦୁଇ ଶୁକପକ୍ଷୀ କଥା	୧୩୧
୧୨ କୋକ ଓ ତୋଳ	୧୦୧	୪୦ ଦୁଇ କୃପଣ କଥା	୧୩୨
୧୩ ଭଲିକ ଓ ପଥକ	୧୦୨	୪୧ ଯନ୍ତ୍ରଣାଳ ବାଳକ କଥା	୧୩୪
୧୪ କୋକ ଓ ବକ	୧୦୩	୪୨ ଗୋଟିଏ ମୁକ୍ତା କଥା	୧୩୫
୧୫ ମୟୂର ଓ ମଣି	୧୦୪	୪୩ ପକ୍ଷୀ ଓ କୃଷ୍ଣସର୍ପ କଥା	୧୩୬
୧୬ ବାଳକ ଓ ବେଙ୍ଗମାନଙ୍କ କଥା	୧୦୫	୪୪ ରଜକ-ମନ୍ଦା କଥା	୧୩୭
୧୭ ବଣିକ ଓ ମର୍କଟମାନଙ୍କ କଥା	୧୦୬	୪୫ କାଶ୍ମୀରରେ ସତ୍ୟବାଦିତାର ଫଳ	୧୩୮
୧୮ ରାଜା ଓ ଶୁକପକ୍ଷୀ	୧୦୭		
୧୯ ଗୋପାଳ ଓ ଗୋବିନ୍ଦର କଥାପୋକଥନ	୧୦୮	୪୬ ବଧୂର ବନ୍ଧୁର ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୩୯
୨୦ କାକ-ବୁଦ୍ଧି	୧୦୯	୪୭ ଯୋଗ୍ୟତାର ନିଦର୍ଶନ	୧୪୦
୨୧ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କଥା	୧୧୦	୪୮ ସତ୍ୟ-ଲଘନ (୧)	୧୪୨
୨୨ ଲଙ୍ଗୁଳାସନ ଶୃଗାଳ	୧୧୧	୪୯ ଆଜ୍ଞାନୁବର୍ତ୍ତୀ ବାଳକର ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୪୩
୨୩ ଅପର ନିମନ୍ତେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ	୧୧୨	୫୦ ସତ୍ୟ-ଲଘନ (୨)	୧୪୪
୨୪ ସମ୍ପଦ ଓ ବିପଦ	୧୧୩	୫୧ ବିବେକୀ ପ୍ରଗଳ କଥା	୧୪୫
୨୫ ଗୋଟିଏ ବୁଦ୍ଧିଆଣୀ କପର ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କଲା	୧୧୪	୫୨ ଦୁଇ ମୃତ ପ୍ରଗଳ କଥା	୧୪୬
୨୬ ଅହଞ୍ଜାସ କାକ କଥା	୧୧୫	୫୩ ଭିତର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମିତ୍ରତା	୧୪୭

୫୪ ସିଂହ ଶିଖର କଥା	୧୫୮	୭୭ ରାଜା ଆଳତ୍ତେଡ଼୍‌ର	
୫୫ ରାଜା ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀର କଥା	୧୫୦	ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୧୦
୫୬ ଶୃଗାଳର ଭେଦବୃତ୍ତି	୧୫୧	୭୮ କ୍ଷୁଦ୍ର ବାଳକର ଅସୀମ	
୫୭ ମୃଗ-କାକ-ଶୃଗାଳ କଥା	୧୫୨	ସାହସ ଓ ସାଧୁକାର୍ଯ୍ୟ	୧୧୨
୫୮ ଲେଘୁ ଶୃଗାଳର ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୫୫	୭୯ ଉଷ୍ମ ଓ ସିଂହର ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୧୪
୫୯ ସିଂହ ଓ ମୂଞ୍ଚିକ କଥା	୧୫୬	୮୦ ଜର୍ଜ ଓ ପ୍ଲାଟିଂଟନ (୧)	୧୧୭
୬୦ କୁକୁରର ପ୍ରାଣଶତ୍ରୁ	୧୫୭	୮୧ ଜର୍ଜ ଓ ପ୍ଲାଟିଂଟନ (୨)	୧୧୯
୬୧ ବାଉଳ ଓ ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ		୮୨ ବାୟାବଦ୍‌ଲେ ଓ	
କଥା	୧୫୮	ମାଙ୍କଡ଼ମାନଙ୍କ କଥା	୨୦୦
୬୨ ବ୍ୟାଘ୍ର ଓ କଙ୍କଣଲେଖ		୮୩ ଶୃଗାଳ ଓ ହସ୍ତୀର କଥା	୨୦୧
ପଥକର ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୫୯	୮୪ ରାଣୀ ଜୟମତୀ	୨୦୨
୬୩ ଗୁପ୍ତ, ମାଙ୍କଡ଼ୀର ଓ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର		୮୫ ରାଜା କେନିଉଟ୍ ଓ ଗୁଟୁକାର	
ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୬୧	ପାରିଷଦମାନଙ୍କ କଥା	୨୦୪
୬୪ ଧନା କୃଷକର ଉଦାରତା	୧୬୩	୮୬ ସବକ୍ରମୀ ଓ ମୁଗଶାବକର	
୬୫ ମର୍କଟର ଅନଧିକାର		କଥା	୨୦୫
ଚର୍ଚ୍ଚାର ପରିଣାମ	୧୬୪		
୬୬ ସହୃଦୟ ଶିଶୁ	୧୬୬	ପ୍ରବନ୍ଧ-ବିଭାଗ	
୬୭ ମିଶଲର (୧)	୧୬୭	୧ ସାହୃଦ୍ୟ ପରିକାର	
୬୮ ମିଶଲର (୨)	୧୬୯	ଉପଯୋଗିତା	୨୦୯
୬୯ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରୀତି...		୨ ଭୁଗୋଳ ବିଦ୍ୟା	୨୧୦
କରିପାରେ ନାହିଁ	୧୭୩	୩ ବାଣିଜ୍ୟ	୨୧୪
୭୦ ଜଗନ୍ନାଥ-ଦାସ	୧୭୪	୪ କୈଫିୟତ	୨୧୯
୭୧ ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର		୫ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଥାପୀ	୨୨୧
ମହାନୁଷ୍ଠାନିକତା	୧୭୮	୬ ଭଦ୍ରାସ	୨୨୩
୭୨ ହଂସ-କୂର୍ମ ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୮୦	୭ ସ୍ତମ୍ଭ	୨୨୭
୭୩ ବକ କୁଳୀରକ ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୮୧	୮ ପରଲୋକଗତ ସ୍ଥାନାଥ	୨୩୩
୭୪ ସମ୍ରାଟ୍ ହୁମାୟୁନ ଓ ଭଦ୍ରିର		୯ ଫକୀରମୋହନ	୨୩୬
କଥା	୧୮୩	୧୦ ସାହୃଦ୍ୟ-ଦର୍ପଣକାର	୨୪୦
୭୫ ମାଳବର୍ଣ୍ଣରେ ରହିତ ଶୃଗାଳର		୧୧ ଅଭିଷେଷ	୨୫୧
ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୮୫	ଅଭିମତ	୨୬୭
୭୬ ଗଜ ଶିଖର ଉପାଖ୍ୟାନ	୧୮୭	ବିବିଧ ସନ୍ଦର୍ଭ ସମ୍ବନ୍ଧରେ	

ଅଭିମତ	୨୭୭	୨ ବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଚାରଣ ସ୍ଥାନ	୩୦୩
ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରଥମ ସୋପାନ		୩ ବର୍ଣ୍ଣ-ଯୋଜନା	୩୦୪
୧ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା	୨୭୧	୪ ଶବ୍ଦ	୩୦୪
୨ ଶବ୍ଦ	୨୭୨	୫ ବାକ୍ୟ ଓ ପଦ	୩୦୫
୩ ବାକ୍ୟ	୨୭୨	୬ ବିଶେଷ୍ୟ	୩୦୫
୪ ବାକ୍ୟର ପ୍ରସାରଣ	୨୭୩	୭ ଲିଙ୍ଗ	୩୦୬
୫ ବିଶେଷ୍ୟ	୨୭୩	୮ ବଚନ	୩୦୭
୬ ଲିଙ୍ଗ	୨୭୬	୯ କାରକ	୩୦୮
୭ ବଚନ	୨୭୭	୧୦ ବିଭକ୍ତି	୩୦୮
୮ ବିଭକ୍ତି	୨୭୭	୧୧ ସଙ୍ଗନାମ	୩୧୧
୯ କାରକ	୨୭୯	୧୨ କ୍ରିୟା	୩୧୩
୧୦ ସଙ୍ଗନାମ	୨୮୨	୧୩ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା	୩୧୭
୧୧ କ୍ରିୟା	୨୮୪	୧୪ ବାଚ୍ୟ	୩୧୮
୧୨ ସକର୍ମକ ଓ ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟା	୨୮୫	୧୫ ବିଶେଷଣ	୩୧୯
୧୩ କ୍ରିୟାର କାଳ	୨୮୬	୧୬ ଅବ୍ୟୟ	୩୨୦
୧୪ କ୍ରିୟାର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ	୨୮୮	୧୭ ସମାସ	୩୨୧
୧୫ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା	୨୮୯	୧୮ ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ	୩୨୫
୧୬ ବିଶେଷଣ	୨୯୧	୧୯ କୃଦନ୍ତ	୩୨୬
୧୭ ଅବ୍ୟୟ	୨୯୨	୨୦ ବାଚ୍ୟ (୨)	୩୨୭
୧୮ ବାକ୍ୟ ଅନୁୟ	୨୯୩	୨୧ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ ଧାତୁ	୩୩୪
୧୯ ସଞ୍ଜ	୨୯୪	୨୨ ସନନ୍ତ ଧାତୁ	୩୩୪
(କ) ସ୍ଵରସଞ୍ଜ	୨୯୪	୨୩ ତତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରତ୍ୟୟ	୩୩୫
(ଖ) ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସଞ୍ଜ	୨୯୯	୨୪ ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟୟ	୩୪୪
୨୦ ସମାସ	୩୦୧	୨୫ କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ତତ୍ତ୍ଵ	
(କ) ଦ୍ରବ୍ୟ	୩୦୧	ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅନୁଶୀଳନା	୩୪୭
(ଖ) କର୍ମଧାରୟ	୩୦୧	୨୬ ସଞ୍ଜ	୩୪୯
(ଗ) ବହୁବ୍ରୀହି	୩୦୧	୨୭ ସ୍ଵରସଞ୍ଜ	୩୪୯
(ଘ) ତତ୍-ପୁରୁଷ	୩୦୧	୨୮ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସଞ୍ଜ	୩୫୧

ଦ୍ଵିତୀୟ ସୋପାନ

୧ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା	୩୦୩	ସ୍ଵରସଞ୍ଜ ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସଞ୍ଜର ଅନୁଶୀଳନା	୩୫୩
--------------	-----	-----------------------------------	-----

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

(ପାଞ୍ଚ)

ସୂଚୀପତ୍ର

୨୯ ଛନ୍ଦ	୩୫୪	୭ ନାମଧାରୁ	୩୬୭
୩୦ ପରିଶିଷ୍ଟ :		୭ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ ଚିହ୍ନା	୩୭୮
(୧) ବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କର		୮ ମିଶ୍ରଚିହ୍ନା	୩୭୯
ଉଚ୍ଚାରଣ	୩୫୯	୯ ଚିହ୍ନାର ବାଚ୍ୟ	୩୮୧
(୨) ସମ୍ବୋଧନ	୩୫୯	୧୦ ଚିହ୍ନାବିଶେଷଣ	୩୮୩
(୩) ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ବିଶେଷଣ	୩୬୦	୧୧ ଉପସର୍ଗ	୩୮୪
(୪) ଶବ୍ଦ-ବିଧାନ	୩୬୦	୧୨ ପରସ୍ପର ବିପକ୍ଷତାର୍ଥବୋଧକ	
(୫) ସ୍ତବ୍ଧ ବିଧି	୩୬୦		ଶବ୍ଦ ୩୮୫
(୬) ପଦାନ୍ତସ୍ତ	୩୬୧	୧୩ ବାକ୍ୟର ସମ୍ବନ୍ଧାରଣ	୩୮୫
(୭) ବାକ୍ୟାନ୍ତସ୍ତ	୩୬୩	୧୪ ବାକ୍ୟର ସମ୍ବେଦଣ	୩୮୯
		୧୫ ଅଶୁଦ୍ଧି-ସମ୍ବୋଧନ	୩୮୭
		୧୬ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ	୩୯୦

ରଚନା ଶିକ୍ଷା—ପ୍ରଥମ ପୋତା

୧ ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣ	୩୬୪	ପରଶିଷ୍ଟ	
୨ ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ଚିହ୍ନା	୩୬୪	ମାଧୁରୀ	୪୧୭
୩ କାରକ ଓ ଚିହ୍ନାପଦ	୩୬୫	ପଦାବଳି	୪୨୦
୪ ଅସମାପିକା ଚିହ୍ନା	୩୬୭	କେତେକ ପଦର ଅର୍ଥ	୪୩୦
୫ ପ୍ରାରମ୍ଭ ଓ ପ୍ରାରମ୍ଭବିଷୟ କାଳ	୩୬୭	ଶୁଦ୍ଧି ପଦ	୪୪୩-୪୪୫

ସ୍ୱପ୍ନ-ବାସ୍ତବତାର ଅନ୍ତରାଳରେ

ରାଧାନାଥ-ପୁରର ବଣିଷ୍ଠ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ସୁସାହିତ୍ୟିକ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ (୧ ଏପ୍ରିଲ, ୧୯୨୯ ମସିହା)ର ୭୯ ବର୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟାଙ୍ଗ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ ଅତି ଗୌରବର ବସ୍ତୁ । ମୋର କଲେଜ-ଜୀବନରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ କନ୍ୟା କନ୍ୟା ପଢ଼ା ଓ ଜାମାତା ବିପିନବିହାରୀ ରଣାଙ୍କ ଲେଖୁଥିବା ଶ୍ରୀମାନ୍ ଭୈରବଚନ୍ଦ୍ର ରଣାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଁ ଆସିଥିଲି । ଏହି ସମ୍ପର୍କ ପରେ ମୋତେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୃତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ ରଚିତ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ, ବିବିଧ ରଚନାବଳୀ ଓ ଫଟୋ ଚିହାଦ କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାଚୀନ ପତ୍ର-ପତ୍ରିକାଦିରୁ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲି ।

ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ମୋର ପିଏଚ୍.ଡି. ଲାଭ ପରେ ସଂଗୃହୀତ ରଚନା-ବଳୀକୁ ଏକତ୍ର କରି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ବାସନା ମନରେ ଜାଗ୍ରତ ହେଲା । ଏଥିପାଇଁ ଆଠବର୍ଷ କାଳ ମୁଁ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ-ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀ କେତେକ ପ୍ରକାଶକ ଓ ପ୍ରକାଶନ-ସଂସ୍ଥାକୁ ଅନୁରୋଧ କରି ନିରାଶ ହେଲୁଁ । ପରିଶେଷରେ ୯ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ ପୌତ୍ର ଶ୍ରୀ ଜ୍ଞାନଦେବ ମହାରାଣୀ ପ୍ରସାଦିତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଛପା ହେବା ଦିଗରେ ଆମର ସମସ୍ତ ସହଯୁକ୍ତ ଉଦ୍ୟମ ବିଫଳ ହେବା କଥା ଶୁଣିଲା ମାତ୍ରେ ସେ ନିଜ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ବିରାଜିତ ବର୍ଷରେ ଯେଉଁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଦିନେ ଅପ୍ପାତର ବିସ୍ମୃତି-ଗର୍ଭରେ ହଜିଯାଇଥିଲେ, ଆଜି ସେ ଜଣେ ବହୁ-ଚର୍ଚ୍ଚିତ ପ୍ରଭାବୀ । ସେ କେବଳ ସତ୍ୟବାଦୀ ଜାତୀୟ ଚେତନାର ପ୍ରେରଣା-ଦାତା ଓ ନୂତନ ପ୍ରକାଶ ଶୈଳୀ-ସୃଷ୍ଟି ପଣ୍ଡିତ ନାଳକଣ୍ଠ, ଗୋଦାବରୀ, କୃପାସିନ୍ଧୁ, ଲବ୍ୟ-ପ୍ରଭୃତି ସାହିତ୍ୟିକ କାଳିନ୍ଦୀ-ଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ବଡ଼ାଳ, ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶ୍ରୀଧର ଦାସ, ଅନନ୍ତପ୍ରସାଦ ପଣ୍ଡା, ପଣ୍ଡିତ କୁଳମଣି ଦାଶ, ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର, ପଣ୍ଡିତ ଜଗନ୍ନାଥ ରଥ, ପ୍ରାବନ୍ଧକ ଗୋଳକଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର, ବଣିଷ୍ଠ ସ୍ୱାଧୀନତା-ସଂଗ୍ରାମୀ ଭୈରବଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର, ନାଳାୟର ଦାସ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ନ ଥିଲେ, ପରନ୍ତୁ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ନୀତିବାନ୍ ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ଭ୍ରଷ୍ଟା, ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତିପ୍ରେମୀ ଭରଣସ୍ଥ । ଉତ୍କଳୀୟ ପ୍ରଭାବବାନ୍ କିଶୋର-କିଶୋରୀମାନେ କପରି ଅଧ୍ୟବସାୟ ବଳରେ ନିଶିଳ ଭରତ ସ୍ତରରେ ଓ ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିବେ, ସେଥିପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସର୍ବଦା ଆଶା ପୋଷଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଯଥା-ସମ୍ଭବ ପ୍ରେରଣା ଦେଉଥିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କ ଫପର୍ଟରେ ଆସି ନ ଥିଲେ, ସେମାନେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଓ ଦକ୍ଷତାକୁ ଜାଣି ନ ଥିଲେ ।

ପ୍ରକୃତରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଜୀବନ୍ତ, ପ୍ରଖର ଭାବରେ ଏବେ ବି ବଞ୍ଚି ରହିଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ଦୃଢ଼ତା ମଧ୍ୟରେ । ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଓଡ଼ିଶାର ସେତଳ କୃଷି ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଆଜି ଆମଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଲେଣି ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ ରଚନାବଳୀ ଲୋକଲୋଚନର ଅନ୍ତରାଳରେ ରହିଯିବା ଫଳରେ ତାଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଲୋଚକ ଓ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅଜ୍ଞାତ ବିଷୟ ହୋଇଥିଲେ । ଆଜି ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଶିକ୍ଷକ, ଶିକ୍ଷା-ପ୍ରେମୀ, ସାହିତ୍ୟିକ, ଗବେଷକ, ଅଲୋଚକ ତାଙ୍କୁ ଜାଣିବା ସହଜ ହେବ । ତା ୧୮୩୯/୧୮୪୯ ମସିହାରେ ଘରପୋଡ଼ିରେ ଯଦି ତାଙ୍କର ୩୦/୩୫ ଖଣ୍ଡ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଭସ୍ମୀଭୂତ ହୋଇ ଯାଇ ନ ଥାନ୍ତା, ତାହେଲେ ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ପୃଷ୍ଠା-ସଂଖ୍ୟା ଆହୁର ପାଞ୍ଚଗୁଣା ଅଧିକ ହୋଇଥାନ୍ତା ଏବଂ ଲୋକେ ତାଙ୍କ ବହୁମୁଖୀ ସାରସ୍ବତ ପ୍ରତିଭା ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ହୁଅନ୍ତା । ଏହା ଉପରନ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ଶହ ପୃଷ୍ଠା-ବିଶିଷ୍ଟ ତାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟିକ ଜୀବନଟି ଏବଂ ତିନିଶହ-ପରୁଣ ପୃଷ୍ଠା-ବିଶିଷ୍ଟ ‘ସାହିତ୍ୟିକ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା’ ଶୀର୍ଷକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଶୀଘ୍ର ପ୍ରକାଶ ପାଇ ପାରିଲେ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟକୃତି ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବରେ ଅଧିକ ଆଲୋକପାତ ହେବ ।

ତତ୍କାଳୀନ ସମ୍ବାରକ, ଉତ୍କଳ-ପ୍ରଭା, ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁ, ନବସମ୍ବାଦ, ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ, ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ, ବିଜୁଳି ଆଦିରେ ପ୍ରକାଶିତ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ କେତେକ ରଚନା ଏବଂ ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରେମୀମାନଙ୍କ ସହିତ ବିନିମୟ ହୋଇଥିବା ଚିଠିପତ୍ର ଆଜି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ‘ସରୋପନ-ଶୀଳ’ ଥିବାରୁ ଓ ସରକାରୀ ଚାକିରି କରୁଥିବାରୁ ଛଦ୍ମ ନାମରେ ଯେଉଁ କେତେକ ରଚନା କତିପୟ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ, ସେସବୁ ରଚନାକୁ ପାଇବା ଏବଂ ସେଥିରୁ ଏବେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ ଲେଖକ ବୋଲି ଜାଣିବା ମଧ୍ୟ ଦୁର୍ଭବ୍ୟ ଅଟେ ।

ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ପ୍ରକାଶନର ଶୁଭକାଳରେ ଯେଉଁସବୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ପରିଚିତ ବା ଅପରିଚିତ ବ୍ୟକ୍ତି, ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥମାନେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ବଜନ ନାନାରୂପେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି, ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ତରର ସାଧୁବାଦ ଜଣାଉଛି ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଓଡ଼ିଶାର ଅଗଣିତ ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀ ଓ ଶିକ୍ଷାପ୍ରେମୀ ପାଠକଙ୍କ ମଞ୍ଚଳରେ ବହୁଳ ଭାବରେ ପ୍ରସାର ହୋଇପାରିଲେ ବହୁ ଦିନର ମୋର ଲକ୍ଷ୍ୟିତ ସ୍ବପ୍ନ ବାସ୍ତବରେ ପରିଣତ ହେବ । ଇତି ।

ଡକ୍ଟର ଅରବିନ୍ଦ ଚିରି

ଅଧ୍ୟାପକ, ଓଡ଼ିଆଭାଷା ସାହିତ୍ୟ ବିଭାଗ

ଗୁମବାଲି କଲେଜ, ଗୁମବାଲି ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀରଞ୍ଜେଶ ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ପବନ ପାଠ ପାଇଁ ରେମୁଣା ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏହି ପାଠର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱରୂପୋତ୍ପନ୍ନ ଗ୍ରାମରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ଅନାଦି ମହାରାଣୀଙ୍କର ପ୍ରଥମା ପତ୍ନୀ ଦେବଙ୍କାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ସନ୍ତାନରୂପେ ସୋମବାର ମୀନ ୧୦ ଦିନ, ୧୬୭୭ ସାଲ / ଚୈତ୍ର ପଞ୍ଚମୀ, ୧୭୯୧ ଶକାବ୍ଦରେ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ଇଂରାଜୀ ତାରିଖ ଅନୁସାରେ ଏହା ପ୍ରାୟ ୬ ଏପ୍ରିଲ, ୧୮୭୦ ମସିହା ହେବ । ସେ ବେଶି ଦିନ ମାତାପିତାଙ୍କର ସ୍ନେହ-ମମତା ପାଇ ନ ଥିଲେ । ଛଅ ବର୍ଷ ବୟସରେ ମାତାଙ୍କୁ ଓ ନଅ ବର୍ଷ ବେଳେ ପିତାଙ୍କୁ ସେ ହରାଇଥିଲେ । ଅନାଦି ବର୍ଣ୍ଣରେ ବୈଶ୍ୟ ଥିଲେ । ଜାତି କମ୍ପିଳ ବା ସୁନାର । ଅଷ୍ଟଲେହ କର୍ମକାର ନାମରେ ବଙ୍ଗଳା ଓ ବହାରରେ ଏ ଜାତି କଥିତ । ଅନାଦି କ୍ଷଣକୋପୀ ଥିଲେ । ସେ ଅଳଙ୍କାର ଗଢ଼ିବା ବେଳେ ପାଖରେ ଶିଶୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବସି ପଡ଼ୁଥିଲା । ତାକୁ ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଦେଖି ପିତା ଗରମ ସଖୁଆଣିରେ ଖେଳୁ ଦେଲେ । ଫଳରେ ପିଲାର କପାଳରେ ତେଜା ଲାଗିଗଲା ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ରହିଗଲା ।

ବାଲେଶ୍ୱରର ଜମିଦାର ରାଜା ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଦେ, ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି (ବ୍ୟାସକବି) ଓ ରାଧାନାଥ ରାୟ ରେମୁଣାକୁ ଯାଇ ମିତ୍ରତ୍ୱ ଉତ୍ଥାପନ କରି ସ୍କୁଲ ୧୮୭୬ ବା ୧୮୮୦ରେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସେହି ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ୧୮୮୦ ମସିହାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ବୃତ୍ତି ପାଇଥିଲେ ।

ଅନାଦିଙ୍କର ପିତା ଗୁରୁପ୍ରସାଦ ପ୍ରଥମା ପତ୍ନୀ ସୁଶୀଳାଙ୍କର ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଅହଲ୍ୟାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଏହି ପିତାମହ ଅହଲ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ପାଇବାରେ ଉତ୍ସାହ ଦେଇଥିଲେ । ରେମୁଣାରୁ ବାଲେଶ୍ୱରକୁ ସଫର ନ ଥିଲା । ବିଲବାଟେ ବୁଢ଼ା, ଗୋହରୀ, ନାଲି ପାରି ହୋଇ ଲୋକେ ଯାଆସ କରୁଥିଲେ । ରାତିରେ ହେଟା ଓ ଭାଲୁର ଉପଦ୍ରବ ଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିଲେ ଏବଂ ସବୁ ଯାଆସ କଲେ । ସକାଳ-ସ୍କୁଲବେଳେ ଅହଲ୍ୟା ଦେଇ ଫରାସ୍ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ବାଟେଇ ଦେବାକୁ ଆସୁଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ବଡ଼ ଭଉଣୀ ସୌଦାମିନୀ ବାଲେଶ୍ୱର ସହରରେ ବାହା ହୋଇଥିଲେ । ଏଣୁ ନିୟମ ପରୀକ୍ଷା ଦେବା ବର୍ଷଟି ସେ ସାନ ଭାଇକୁ ପାଖରେ ରଖାଇ ଏହି ଯିବାଆସିବା ୧୪ ମାଇଲର ପଥପ୍ରମୁଖ ରକ୍ଷା କଲେ । ରାତିରେ ଅଧିକା ଆଲୁଅର ଅଗ୍ନିବରୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଶ୍ରୀହ କବ୍‌ଚରେ ଥିବା ମୁଦପିପାଲଟିର ବଜାତଳେ ଠିଆ ହୋଇ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ବଙ୍ଗଳା, ଆସାମ, ବିହାର ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଏଣୁ ନିୟମ ପରୀକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସେହି ପରୀକ୍ଷାରେ ୧୮୮୫ରେ A grade (ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ) ରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ଓ ୪ର୍ଥ ସ୍ଥାନ ପାଇ ମାସିକ ଟ ୧୫-୦୦ ବୃତ୍ତି ଲାଭ କଲେ । ମାତ୍ର ବୃତ୍ତି ପାଇବାର ଖବର ସେ ୧ ମାସ ପରେ ଜାଣିଲେ ଏବଂ ସେହି ହେତୁ ଏକ ମାସ ପରେ କଟକରେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ୧୮୮୭ରେ ସେ ଉକ୍ତ କଲେଜରୁ F.A. ପରୀକ୍ଷାରେ A gradeରେ ଏକ ମାତ୍ର ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

କଲେଜରେ ପଢ଼ିବାବେଳେ ତାଙ୍କର ବସନ୍ତ, ମଞ୍ଜିକା, ଶଯ୍ୟାସ୍ଥ ଆଶାମୁଖ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଆଦି କବିତା ମଧୁସୂଦନ ରାଓଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ ‘ସମ୍ଭାରକ’ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ‘ନବୋଦ୍ୟମ’ ନାମରେ ୧୮୮୮ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ କରାଇଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକୃତି-ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ କରୁଣାସରରେ ରଚାଣିତ । ସରଳ ଭାଷା-ବିନ୍ୟାସ, ସହଜ ଭାବପ୍ରକାଶ, ବର୍ଣ୍ଣନା-ନୈସ୍ପତ୍ୟ ଓ ଅଳଙ୍କାର-ପରିପାଟୀ ‘ନବୋଦ୍ୟମ’କୁ ଅଭିନବ କାବ୍ୟକୃତିର ଗୌରବ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସାହିତ୍ୟକମାନଙ୍କଠାରେ ପରିଚିତ ହେଲେ ।

F.A. ପାସ୍ ପରେ ସେ ରୁଡ଼ଜରେ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଙ୍ଗ୍ ପଢ଼ିବାକୁ ମନ କରୁଥିଲେ ଓ ସେହି କଲେଜର ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍ସ ପରୀକ୍ଷାପାଇଁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବଭାଗ ଭଲରୂପେ ଶିଖିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଅର୍ଥାଭାବରୁ ସେ ଆଶା ଛାଡ଼ି ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ବି. ଏ. ପଢ଼ିଲେ । ସାନ ଭଉଣୀ ବିନୋଦିନୀର ବିବାହ ଓ ଘରର ଆର୍ଥିକ ଅଭାବ ଯୋଗୁଁ ସେ ବର୍ଷଟିଏ ପଢ଼ା ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରୁ ୧୯୧୦ରେ ସେ ‘ଏ’ ଶ୍ରେଣୀରେ ଏକ ମାତ୍ର କୃତୀ ଗ୍ରହଣବେଳେ ବି.ଏ. ପାସ କଲେ ।

ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ ‘ଓଡ଼ିଶା ଗ୍ରାଜୁଏଟସ୍ ଏଣ୍ଡ ଅନ୍ତର-ଗ୍ରାଜୁଏଟସ୍ ଆସୋସିଏସନ’ର ଆଦିକର୍ତ୍ତା ଓ ସଭାପତି ଥିଲେ । ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଦତ୍ତ, ରାମଶଙ୍କର ରାୟ, ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା ଓ ନିମାଇଁଚରଣ ମିଶ୍ର ସଦସ୍ୟ ଥିଲେ । ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ଗୌସୁଣ୍ଡ ଉପସଭାପତି ଥିଲେ । (ଉତ୍କଳ-ଦୀପିକା, ତା ୧୭-୩-୧୮୮୮) ମଧୁସୂଦନ ଓଡ଼ିଆ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ଚାକିରିପାଇଁ ଲାଲ୍‌ସିତ ନ ହୋଇ, କୃତି, ବ୍ୟବସାୟ, ବାଣିଜ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ସ୍ଵାଧୀନତା ହେବା ଦିଗରେ ପ୍ରେରଣା ଦେଉଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମାତ୍ର ୧୮ ବର୍ଷ ବୟସରୁ ମଧୁବାବୁ ଓ ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ବାବୁଙ୍କ ସହ ଏହିରୂପେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବି. ଏ. ପାସ୍ ପରେ ବେଙ୍ଗଲ୍ ପିଭ୍ଲିଶ୍‌ସର୍ବିସ୍ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ରାୟ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ବିଭାଗର ଜଣେ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଅଫ୍ ସ୍କୁଲସ୍ ଥିଲେ । ସେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ଡେପୁଟି କାମ ପାଇଁ

ମନ ନ ବଳାଇ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରେ ରହିବାକୁ ସୂଚନା ଦେଲେ ଏବଂ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ସେକେଣ୍ଡ ମାଷ୍ଟରରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ଦେଲେ । ତା ୨୫-୭-୧୮୯୦ରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଗୁରୁକରି ଯୋଗ ଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ରେମୁଣା ଅନ୍ତର୍ଗତ ଖୋସାଲଗଞ୍ଜବାସୀ ବୈଦ୍ୟନାଥ ମହାରଣା ଓ ମାଣିକ୍ୟ ଦେଇଙ୍କର କନ୍ୟା ଶ୍ରୀମତୀ-ଙ୍କର ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ । ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଗୁପ୍ତ କଟକ ନର୍ମଲ ସ୍କୁଲର ହେଡ୍-ମାଷ୍ଟର ଥାନ୍ତି । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୮୯୨ରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାଲେଶ୍ୱରରୁ ଉକ୍ତ ସ୍କୁଲକୁ ସେକେଣ୍ଡ ମାଷ୍ଟରରୂପରେ ବଦଳି ହୋଇ ଆସିଲେ । ମଣିକାଞ୍ଚନର ସଂଯୋଗ ହେଲା । ପୁଟର ଅବଧାନିଆ ପାଠ ପଢ଼ିବର୍ତ୍ତୀରେ ସାହିତ୍ୟ, ଜ୍ୟାମିତି, ପାଟିଗଣିତ, ଭୂଗୋଳ ଇତିହାସ ଆଧୁନିକ ପଦ୍ଧତିରେ ପଢ଼ାଗଲା । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ଜ୍ଞାନ, ଶିକ୍ଷାଦାନ-ପଦ୍ଧତି ଓ କଠୋର ଶୃଙ୍ଖଳା-ଜ୍ଞାନ, ଚରିତ୍ରବତ୍ତା, ବିଶ୍ୱାସଭଜନତା ଦ୍ୱାରା ମଧୁସୂଦନ ଖୁସି ହେଲେ । ଜୁନ୍-୧୮୯୬ରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଆଡ଼ିସନାଲ ମାଷ୍ଟର ପଦକୁ ଉନ୍ନତ ପାଇଲେ । ହେଡ୍-ମାଷ୍ଟର ସାଲତମାମୀ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ କଲିକତାରେ ଥିବାବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଅତିସିଏଟ୍ କରୁଥିଲେ ।

ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରେ ୧୮୯୦ରୁ ୧୮୯୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୀର୍ଘ ୮୦ ବର୍ଷ ରହି ବେତନ ନ ବଢ଼ିବାରୁ ସେ ବେଙ୍ଗଲ ପିଭ୍ଲିଶ୍ ପବ୍ଲିଶ୍ ପବ୍ଲିଶ୍ ଦେବାକୁ ପୁଣି ଶୁଣିଲେ ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ସେ ବେଙ୍ଗଲ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କର ଅନୁମତି ଲେଖିଥିଲେ ଏବଂ ଲେଫଟନାଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣର ତାଙ୍କର ପତ୍ନୀ ନମ୍ବର ୭୩୦୨ ତା.....ନଭେମ୍ବର, ୧୮୯୫ରେ ତାଙ୍କୁ ଅନୁମତି ଦେଇଥିଲେ ଯେ ସେ ମାର୍ଚ୍ଚ, ୧୮୯୬ରେ ଉକ୍ତ ପବ୍ଲିଶ୍ ଦେଇପାରିବେ । ମାତ୍ର ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ସେ ପବ୍ଲିଶ୍ ଦେବାରୁ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରେ ପ୍ରଭିନ୍ଦିଆଲ୍ ପବ୍ଲିଶ୍ ପାକବା ପାଇଁ ତା ୨୪-୪-୧୮୯୯ରେ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲର ହେଡ୍-ମାଷ୍ଟର (ମଧୁସୂଦନ ଗୁପ୍ତ) ଓ ଓଡ଼ିଶା ବିଭାଗର ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର (ସ୍ୱାଧୀନାଥ ରାୟ)ଙ୍କ ଜଗିଆରେ ବେଙ୍ଗଲ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରୁଥିଲେ । ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାଙ୍କୁ ଜୁଲାଇ, ୧୮୯୯ରେ ପ୍ରଭିନ୍ଦିଆଲ୍ ପବ୍ଲିଶ୍‌ରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ଦେଲେ ।

ହୈଲେକ୍ୟନାଥ ଘୋଷ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲର ହେଡ୍-ମାଷ୍ଟର ଥିବାବେଳେ ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ମହେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ତାଙ୍କର ଛୁତ୍ର ଥିଲେ ଏବଂ ବୃତ୍ତି ପାଇଥିଲେ । ହୈଲେକ୍ୟବାବୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ଏକତମ ଶୁଭକାଞ୍ଚିଆ ହେଉ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ସୁଖଦୁଃଖର ଖବର ରଖୁଥିଲେ । ସେ ତା ୨୩-୮-୧୮୯୫ରେ ତାଙ୍କୁ ପତ୍ନୀରେ ଲେଖିଥିଲେ : “ତୁମେ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରେ ଉନ୍ନତ ଦେଖି ନ ଥିବା ହେଉ ଗୁରୁ ଛାତ୍ରଦ୍ୱୟ, B. L.

ପଢ଼ି ଓକିଲଟି କର ।” ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ପତ୍ନୀ ଓକିଲଟିକୁ ନାପସନ୍ଦ କଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଶୁକର ଛୁଡ଼ିଲେ ନାହିଁ ।

ଉପେନ୍ଦ୍ରର ୧୨ ଭାଗ୍ୟ, ୧୮୯୩ ମସିହାରେ କଟକ ନିର୍ମାଳ ସ୍କୁଲରେ କେତେକ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗୀ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ନେଇ ଏକ ‘ଆଲୋଚନା ସଭା’ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଓ ସଭାପତି ଥିଲେ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ପ୍ରଥମ ସଂପାଦକ ଥିଲେ । ବିଶ୍ଵନାଥ କର, ମଧୁସୂଦନ ଦାସ, ରାଜମୋହନ ବସୁ, ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ, ମିତ୍ର ନନ୍ଦ, କୃଷ୍ଣପ୍ରସାଦ ଚୌଧୁରୀ, ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ନନ୍ଦ, ଦୈତାର କର, ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ଆଦି ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ । ଏମାନେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ବିଦର୍ଯ୍ୟ ବାତାବରଣକୁ ସଙ୍ଗ୍ରାସ କରି ରଖିଥିଲେ । ପ୍ରତି ଶନିବାରରେ ବୈଠକ ହେଉଥିଲା । ଆଲୋଚନା ସଭାର ଆଦ୍ୟ ଅଧିବେଶନରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସଭାପତିତ୍ବ କରିଥିଲେ ଓ ‘ସାହିତ୍ୟ’ ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରିଥିଲେ । ତାହା ‘ଶିକ୍ଷାବନ୍ଧୁ’ ପତ୍ରିକାର ୧ମ ବର୍ଷ ୧ମ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଗୁପ୍ତ, ପିନ୍ଧକ ଓ ସ୍କୁଲ ବାହାରୁ ଆଗତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ଦୃଢ଼ତ୍ବରେ ସଭାସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଏହାର ଯୋଗୁ ଥିଲା । ବ୍ୟାପକ ପରିସର ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତା ୧୮୫୮-୧୯୦୩ରେ ଏହା ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ’ ନାମରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେଲା । ଉତ୍କଳର ବହୁ ରାଜାମହାରାଜା ଓ ଉତ୍କଳ-ହିତୈଷୀ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗୀ ଅଣ-ଉତ୍କଳୀୟମାନେ ସଭ୍ୟ ହୋଇ ଆଲୋଚନାରେ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରୁଥିଲେ ।

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କରି ସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କର ଲେଖା ଓ କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କ ଲେଖାର ଅନୁରାଗୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇ ଦଳ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ‘କନ୍ଦୁଧନୁ’ରେ ଗୌରୀଶଙ୍କର ରାୟ, ଗୋପାଳବନ୍ଧୁ ଦାସ, ସୁଦାମ ନାୟକ ଓ ଦାମୋଦର ପଟ୍ଟନାୟକ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଲେଖାକୁ ଏବଂ ‘ବିଜୁଳି’ରେ ରାମନାରାୟଣ ରାୟ, ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ, ବିଶ୍ଵନାଥ କର, ବାମଶ୍ରୀର ରାଜା ସୁତଳଦେବ, ତାକ୍ରର ରାମକୃଷ୍ଣ ସାହୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଲେଖାକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଭଞ୍ଜଙ୍କର କବିପ୍ରତିଭାକୁ କେବେ ଅସୀକାର ନ କଲେ ହେଁ, ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ କରିଥିଲେ । ବିଜୁଳିରେ ତାଙ୍କର ଲେଖା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଲେଖାକୁ ସଫଳ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରିଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ କାହାର ଅନ୍ଧ ସ୍ତ୍ରୀବଦ୍ଧ ନ ଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନବୀରୁ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟକୁ ଲେଖା ନ ପଠାଇବାରୁ ସଂପାଦକ ବିଶ୍ଵନାଥ କର ତାଙ୍କୁ ଲେଖା ଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ସେ ‘କୈଫିୟତ୍’ ଶୀର୍ଷକରେ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ—ଉତ୍କଳର ଆଧୁନିକ ଅବସ୍ଥା ସାହିତ୍ୟ-ବିକାଶର ଅନୁକୂଳ ନୁହେଁ ।……(ବ୍ରହ୍ମାବଳୀର ପୃ ୨୨୦-୨୨୧ ଦେଖନ୍ତୁ) ।

ଉତ୍କଳୀୟମାନେ ବିଦେଶକୁ ଯାଇ ନାନା ବିଷୟରେ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରନ୍ତି, ‘ଦ୍ଵିଜନ୍ମ’ ଲାଭ କରନ୍ତି—ଏହା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଦେଖାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଭଣିକା କୈଳାସଚନ୍ଦ୍ର ଭରତକରଙ୍କୁ ଜାପାନର ଟୋକିଓ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟରେ କୃଷି ବିଦ୍ୟା ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଉତ୍ସାହ ଦେଇଥିଲେ । ମୟୂରଭଞ୍ଜର ବିଦ୍ୟୋତ୍ସାହ ମହାରାଜା ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଦେଓଙ୍କ ଆନୁକୁଲ୍ୟରେ ଭରତକର ଟୋକିଓ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟରେ ତା ୧୭୭୧୯୦୭ରୁ ସେପ୍ଟେମ୍ବର, ୧୯୧୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଢ଼ି B.Sc. (Agriculture) ପାସ୍ କରୁଥିଲେ । ତା ୧୮୮୧୯୧୪ରେ ତାଙ୍କର ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା ।

[ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ—୧୮ଶ ଶତ, ୭ମ ସଂଖ୍ୟା, ମାର୍ଗଶିର ୧୩୨୨ ସାଲ —ପୃ ୩୨୯-୩୩୦ ଦେଖନ୍ତୁ]

ବଙ୍ଗାଳୀମାନେ ଆଗୁସାର ହୋଇ ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଓ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ଶିଖିବାରୁ ସେମାନେ ସିଭିଲ୍ ସର୍ଭିସରେ, ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ ଆଦିରେ ବଡ଼ ଚାକିରି ପାଉଥିଲେ । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲ ଆରମ୍ଭଠାରୁ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ୧୪ ଜଣ ବଙ୍ଗାଳୀ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଜା ୧୯୦୩ରେ ହେଉଛନ୍ତି ସେହି ସ୍କୁଲର ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ହେଡ଼ ମାଷ୍ଟର । ଜଳକଣ୍ଠ ଦାଶ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଗୁରୁ ଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧାବଳୀ-୧ମ ଖଣ୍ଡରେ ସେ ସମୟରେ ବଙ୍ଗାଳୀ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଗୁରୁମାନଙ୍କର ପ୍ରତିପତ୍ତି ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାବୁଙ୍କର ଶିଶୁପ୍ରାଣତା, ଶୃଙ୍ଖଳା-ରକ୍ଷା, ଚରଣ-ନିର୍ମାଣ, ନିର୍ଭୀକତା, ଶିକ୍ଷାଦାନ-ପଦ୍ଧତିର ଭୂସୂଚୀ ପ୍ରଶଂସା କରୁଛନ୍ତି । ସେହି ସମୟରେ ଗୋଦାବରୀ ମିଶ୍ର, କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର, ପରଶୁରାମ ବର୍ମା ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଗୋଦାବରୀ ମିଶ୍ର ‘ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଶା ଓ ତହିଁରେ ମୋର ସ୍ଥାନ, (ଆତ୍ମଜୀବନ)ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି—ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନବାବୁ ଏକାଦଶ ଶ୍ରେଣୀରେ ଇଂରେଜୀ ପଢ଼ାଉଥିଲେ ! ପିଲାମାନେ ଥରହର ହୋଇଗଲେ । ନୂଆ ହାଉଆ ସବୁ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଛୁଇଁଲା । x x x । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାବୁ ଶ୍ରେଣୀ-ଭିତରେ ପଶି ଗୋଟିଏ ବଙ୍ଗାଳୀ ପିଲକୁ ବେତରେ ପ୍ରସାର କଲେ । ପିଲାଟି କହିଲା ‘ମୁଁ ତୁମକୁ କଚେରିକୁ ଟାଣିନେବି’ । ଅନେକ ଦାଣ୍ଡଚକଟ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାବୁଙ୍କୁ କଚେରିକୁ ଯିବାକୁ ହେଲା ନାହିଁ ।... । ଶଶିଦା—

କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଜାଙ୍କର ଗୁରୁ ଥିବାବେଳେ କୌଣସି କାରଣରୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନବାବୁ ତାଙ୍କୁ ସାତ ଦିନ (ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ପଡ଼ା-ପିରିଅଡ଼ରେ) ବେଷ୍ଟ ଉପରେ ଠିଆ ହେବାର ଦଣ୍ଡ ଦେଇଥିଲେ । କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କର ବାତଜ୍ୱର ଥିଲା । ଠିଆ ହେବା ଫଳରେ ପାଦ ଫୁଲିଗଲା । ଏହା ଜାଣି ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାବୁଙ୍କ ମନରେ

ଆଦାତ ହେଲା । ପରେ ସେ ଆଉ କୌଣସି ପିଲାକୁ ଏ ଦଣ୍ଡ ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ସେ କୃପାସିନ୍ଧୁଙ୍କର ଗୋଡ଼ ଆଉଁସି ଦେଇଥିଲେ । (ଶ୍ରୀ ଉଦୟନାଥ ଷଡ଼ଙ୍ଗୀଙ୍କର ଲେଖାରୁ ସଂଗୃହୀତ ।)

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କୁ ନେଇ ରାସ୍ତା, ନାଳ-ନର୍ଦ୍ଦମା ସଞ୍ଚା କରୁଥିଲେ କଥୁ ଉର୍ଦ୍ଧାଳି ଜଳକୁ ଶୋଧନ କରୁଥିଲେ । ରଥଯାତ୍ରାବେଳେ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ପାମାୟ ଶୁଦ୍ଧ ଜଳ ଯୋଗାଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ଏବଂ କଲିକତାରୁ ଟ୍ରେନ୍‌ରେ ବରଫ-ସ୍ଲାଇଁ ଅଣାଇ, କେତେକ ହଜିଲା ଶ୍ରେଣୀଙ୍କୁ ଦେଉଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମାଳକଣ୍ଠ ଦାଶଙ୍କର ଗ୍ରାମ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରପୁର-ଶାସନକୁ ଯାଉଥିବା ବେଳେ କୋଇଲିର କୁହୁସ୍ବନ ଶୁଣି, ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ ପଚାରିଥିଲେ, ଏ ସ୍ବନ ମାରି ବା ଅଣ୍ଟିର କୋଇଲିର ? ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟ ଭୁଲ ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ତତ୍ତ୍ବ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ କାଳିଦାସଙ୍କର ଉକ୍ତି ‘ପୁଂସ୍ତୋକିଲୋଯନ୍ ମଧୁରମ୍ ବୁକୁକ ।’ ସେ ସୁଲର ପିଅନ ହରିକୁ ହରେ, ରାଧୁକୁ ରାଧୋ ବୋଲି ବ୍ୟାକରଣର ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଡାକୁଥିଲେ । ଏହିରୂପେ ସେ କେବଳ ଶ୍ରେଣୀଗୁଡ଼ିରେ ପାଠଦାନ ବେଳେ ନୁହେଁ, ଉପରନ୍ତୁ ବାହାରେ ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ପୁରୀ ସଂସ୍କୃତ କଲେଜ ସହ ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା । ସେଠାର ଆଲୋଚନାରେ ସେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ବିସ୍ତାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ସରକାରଙ୍କୁ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ । (ପୁରୀ କଲେଜରୁ ଜଣା ପଡ଼ିଛି ଡା ୧୯-୧୧-୧୯୦୪, ନଂ ୧୭୭୭) ସେ ସଂସ୍କୃତ ଉପାଧି ପଣ୍ଡାସାର ପଣ୍ଡାସକ ଏବଂ ବିହାର ଓ ଓଡ଼ିଶା ସଂସ୍କୃତ ଆସୋସିଏସନ୍‌ର ସଦସ୍ୟ ଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗଳା, ଉର୍ଦ୍ଦୁ, ଓ ଇଂରାଜୀର ଶୁଦ୍ଧ ଉଚ୍ଚାରଣ ଓ ପଦ୍ୟରେ ଛନ୍ଦର ଯତ୍ନପାତ ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସମୁଚିତ ଧ୍ୟାନ ଦେଉଥିଲେ । ଗୋଦାବରୀ ମିଶ୍ର ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ପଢ଼ିବାବେଳେ ସେକ୍ସପିୟରଙ୍କର ଏକ ଇଂରାଜୀ ନାଟକ ଅଭିନୟ କରିଥିଲେ । ସେ ଏଡ଼େ ଠିକ୍ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥିଲେ ଓ ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ଅଭିନୟ କରିଥିଲେ ଯେ ନାଟକ ଦେଖିସାରି ଗୋରା ସାହେବ ଓ ମେମ୍ ପଚାରିଥିଲେ, ଅଭିନେତା କ’ଣ ଇଂରେଜ ଲୋକ ? ଗୋଦାବରୀ ପରେ ଆତ୍ମଜୀବନରେ ଲେଖିଥିଲେ—‘ଉଚ୍ଚାରଣ ହେଉ ବା ଭାଷାଜ୍ଞାନ ହେଉ ଇଂରେଜିରେ ବ୍ୟବହୃତ ନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାବୁଙ୍କ ଠାରେ ରହି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତା’ର ଯଥାର୍ଥ ସହାୟତା କରିପାରି ନାହିଁ । ମୋର ବି.ଏ. ପରୀକ୍ଷା ଦେବା ବର୍ଷ ସେପରି ବ୍ୟବହାରର ସୁଯୋଗ ଦୁଇ ଥର ଆସିଥିଲା ।’—ପୃଷ୍ଠା ୫୭ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ପାଟନା ବିଶ୍ବବିଦ୍ୟାଳୟର ମ୍ୟାଟ୍ରିକୁଲେଶନ୍ ପରୀକ୍ଷାର ଇଂରେଜ ବିଷୟରେ ପରୀକ୍ଷକ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ।

ସନ୍ତାନୀ ଦୟାଳରେ ମୃତ୍ୟୁ, କାମରୂପ ମଠ, ବନାବସ

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାପାତ୍ର—୧୮୯୭ ମସିହା

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସରରାଶି ଶୁକର କରି ସୁଦ୍ଧା ଗ୍ରହମାନଙ୍କ ମନରେ ଜାତୀୟ ଭାବନା, ଐତିହ୍ୟ, ଦେଶସେବା ଓ ତ୍ୟାଗପୂର୍ବ ଜୀବନାଦର୍ଶ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ଦିଗରେ ଯତ୍ନ କରୁଥିଲେ । ସତ୍ୟବାଦୀର ସାଧକ ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠ ଦାଶ, ପଣ୍ଡିତ ଗୋଦାବରୀ ମିଶ୍ର, ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି ପ୍ରେରଣାରେ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର ଭାଗ, ଶିକ୍ଷା, ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତ ଆଦିର ସର୍ବସ୍ୱ ଉନ୍ନତିରେ ନିଜ ନିଜର ଜୀବନକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ଗୋଦାବରୀ ମିଶ୍ରଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ମାନ୍ୟବର ରଞ୍ଜନାଥ ମିଶ୍ର (ଓଡ଼ିଶା ହାଇକୋର୍ଟର ଚୀଫ୍ ଜଷ୍ଟିସ) ଲେଖିଥିଲେ :

High Court, Cuttack. "...the late Chandra mohan Maharana—a very successful teacher. I did not have the privilege of seeing him but have heard a lot about him from my father late Pandit Godavaris Misra whose teacher he was. When at the beginning of the century my father was in the Zila School at Puri, this celebrated teacher was the Head Master. Those were the years when the National Movement was gathering momentum. This Head Master was working in a Government High School, encouraged young Indian boys to develop feelings of patriotism. The impact of his personality fell on every student and the contact brought about transformation. Chandramohan Babu provided a living model for shaping human character and my father and his associates who entered public life within the province later owed their success to their association with him."

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମାତ୍ର ମାସ କଲିକତାରେ ସ୍କୁଲର ଅଧ୍ୟାପକ ହେତ୍ ମାସୁର ଥିଲେ । ୧୯୦୭ରୁ ୧୯୧୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲର ଶାନ୍ତିପୁର ମାରସ୍ତ୍ରତ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଥିଲେ । ସେହି ଅବଧିରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭାବାନ୍ ଗ୍ରହମାନେ ହେଲେ—~~ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରଥ~~, ଜଳମଣି ବନ୍ୟାରାୟ, ଅର୍ଚ୍ଚିନାଥ ଶତପଥୀ, ମୁଖୁନ୍ଦ୍ରପୁର ରଥ, କୁଳମଣି ଦାଶ, ବନାୟକ ମିଶ୍ର, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ମିଶ୍ର,

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାଶୟୀ ୧୯୦୪ ମସିହାରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର
ଥବା ବେଳେ

କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର କର ପ୍ରଭୃତି । ଏମାନେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଅଭିବୃଦ୍ଧି
ସାଧନ କରି ସୁନାମଧନ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । “.....ଏକ ଅଙ୍ଗନର
ଧୂଳିକଣା ଉତ୍କଳର କେତେ ବରପୁତ୍ର, ବାଗ୍ମୀ, କବି, ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ, ସମାଲୋଚକ ଓ
ବାଣୀ-ବିଶାରଦଙ୍କ ଅଦୃଶ୍ୟ ପଦାଙ୍କୁ ବନ୍ଧରେ ବନ୍ଧି ନୀରବଶାୟୀରେ ସେମାନଙ୍କର
ସ୍ମୃତିର ଜୟଗାନ କରନ୍ତୁ; କେତେ ସାହିତ୍ୟମିଳନର କଲଗୁଞ୍ଜନ ଓ ଝଙ୍କାରର
ମଧୁ ମୂର୍ଚ୍ଛନା ଏହି ବେଦାମଧ୍ୟରେ ଗୁମର ଗୁମର ଦାଉଁର ଖାଏ ରାଜା ନିଶୀଥର
ମୃଦୁମର୍ମର ମନ୍ଦ ସମୀରଣରେ” — [ଶତାବ୍ଦୀ ସ୍ମରଣିକା—୧୯୭୦ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ,
ସେକେଣ୍ଡାରି ଟ୍ରେନ୍ସ ସ୍କୁଲ, କଟକ । ପୃ ୧୯]

ଅନ୍ୟ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ତାଙ୍କର ଜଣାଶୁଣା ଗ୍ରନ୍ଥମାନେ :

ଜଗନ୍ନାଥ ରଥ, ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲର ହେଡ୍ ମିଷ୍ଟ୍ରି ଓ ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପ ସଭାର ସଭାପତି
ବାସୁଦେବ ମିଶ୍ର, (ଏର ଉତ୍କଳ-ବରପଦା, ପୁରୀଜିଲ୍ଲାରେ)

କଟକ ଟ୍ରେନ୍ସ ସ୍କୁଲରେ

କାଶୀନାଥ ମହାପାତ୍ର (ଜୟନ୍ତସି ହରିହର ମହାପାତ୍ରଙ୍କର ପିତୃଦେବ)

କଟକ ଟ୍ରେନ୍ସ ସ୍କୁଲରେ

ରତ୍ନାକର ଗରାବଡ଼ୁ, ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶକ, କଟକ

ରାୟବ ମିଶ୍ର, ସମ୍ବଲପୁର (କବି ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରେମୀ)

କଟକ ଟ୍ରେନ୍ସ ସ୍କୁଲରେ

ଜୟନ୍ତସି ରାଜକଶୋର ଦାସ (ତରରପଡ଼ା)—କଟକ ପ୍ରାକ୍ତିପିକା ମି.ଇ. ସ୍କୁଲରେ

ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ନନ୍ଦ, ପୃଥ୍ବୀ-ବିଖ୍ୟାତ ପେପର-ଟେକ୍‌ନୋଲଜିଷ୍ଟ—, , ,

କାଳିନ୍ଦୀଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ସାହିତ୍ୟକ, ପୁରୀଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ୧୯୧୯ରେ

ଶ୍ରୀଧର ଦାସ, ଲେଖକ ଓ ଶ୍ରୀଶ୍ଚକଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ , ,

ଡକ୍ଟର ରାମକୃଷ୍ଣ ମହାନ୍ତି, ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଉଚ୍ଚ ମେଡିକାଲ , ,

କଲେଜର ପ୍ରିନ୍ସିପାଲ , ,

ଭରବନ୍ତ ପାଣିଗ୍ରାହୀ, M A. , , ପୁରୀଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲ, ୧୯୧୯ରେ

ହରିଶଚନ୍ଦ୍ର ବଡ଼ାଳ, ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟର ଲେଖକ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ

ଭୈରବଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର, ସ୍ୱାଧୀନତା-ସଂଗ୍ରାମୀ , ,

ନୀଳାମ୍ବର ଦାସ , ,

ଗୌରଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ , , , ,

ଗଜେନ୍ଦ୍ର ସାହୁ , , ବାଲେଶ୍ୱର

ଅନନ୍ତ ପ୍ରସାଦ ପଣ୍ଡା, ସାହିତ୍ୟକ , ,

ପଦ୍ମଲେଚନ ଉପାଧ୍ୟାୟ, M.A., ଅସ୍ମତ୍ତ ସାହିତ୍ୟ

ଶିକ୍ଷାର ସୁପରିଣ୍ଡେଣ୍ଡେଣ୍ଟ

ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ

ଗୋଲକଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର, ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖକ—

” ”

ନିର୍ମଳଚନ୍ଦ୍ର ନନ୍ଦୀ, ଟାଟା କମ୍ପାନୀର ଚାଉଁ ଜର୍ଜଲଜିଷ୍ଟ

”

ବୃନ୍ଦାବନଚନ୍ଦ୍ର ବିଶାଳ, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟବିଭାଗର

ଜଏଣ୍ଟ ଡିରେକ୍ଟର

” ” ”

ଜୟନ୍ତ ଦୋଷ, P.T.I.ର ସାମ୍ବାଦକ

” ” ”

ମକନ୍ ଉଦିନ ଅହମ୍ମଦ, M.A. ରେଭିନ୍ୟୁ ଡିଭିଜନାଲ୍ କମିସନର—” ”

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାବିଶାଳଙ୍କ କେତେକ ବନ୍ଧିଷ୍ଟ ସହକର୍ମୀ

ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ, ପକ୍ଷୀନବ—କଟକ ଟ୍ରେଡିଂସ୍କୁଲରେ ୧୯୦୭ରେ ଓ

୧୯୧୦ରେ B.T. ପାସ କରି, ପୁଣି ୧୯୧୨ରେ ।

ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ସଦାଶିବ ମିଶ୍ର

ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ

କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସେନଗୁପ୍ତ, M.A., B.T., ହେ.ମା., କଟକ ପ୍ରାକ୍ତିଷିଂ ମି.ଇ. ସ୍କୁଲରେ

ବିଶ୍ୱମ୍ବର ମିଶ୍ର, B.A., B.T.,

” ”

ହାରାଧନ ଦୋଷ,

” ”

ଆର୍ତ୍ତହୀନ ଶତପଥୀ

” ”

ରାମପ୍ରସାଦ ବହଦୁର, B.A., B.T.

କଟକ ଟ୍ରେଡିଂ ସ୍କୁଲରେ

ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପାତ୍ର, ”

” ”

ମଧୁସୂଦନ ବିଶ୍ୱାଳ, ”

” ”

ଅନୁଗ୍ରହ ନାୟକ ”

ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ

ଜଗନ୍ନାଥ ରଥ, କାବ୍ୟଗାର୍ଥ

” ”

ଜଗନ୍ନାଥ ହିପାଠୀ, B.A., B.T.

ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ

ଭୀମ ରଞ୍ଜିତ, M.A., B.T.

” ”

ଲୋକନାଥ ମହାପାତ୍ର, କାବ୍ୟଗାର୍ଥ

” ”

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଚର୍ଚ୍ଚାଳଙ୍କାର,

” ”

ବିଶ୍ୱନାଥ ରଥ, କାବ୍ୟଗାର୍ଥ—

” ”

ଅବଦୁଲ୍ ହାମିଦ୍ ଖାଁ, B.A., B.T.

” ”

ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି (ବେଣ୍ଟକାର)

” ”

ଦୈବ୍ୟନାଥ ମହାନ୍ତି (ଅମ୍ବରେଶ୍ୱର)

” ”

”

ଆନନ୍ଦ ମିଶ୍ର (କଲିକତା ଆର୍ଟସ ସ୍କୁଲର ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଗୁରୁ) ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ
 ବସନ୍ତ କୁମାର ପଣ୍ଡା (,, ,, ,,) ,,
 ଅବଦୁଲ୍ ହାଲିମ୍ (ହେଡ୍ ମୌଲଭୀ) ,,
 ,, ରହେମାନ (ସେକେଣ୍ଡ ମୌଲଭୀ) ,,

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ କଟକରେ ଗୁଜରାଟି କରୁଥିବା ବେଳେ କବିବର
 ରାଧାନାଥ ରାୟ, ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ରାଉ, ବାଗ୍ମୀ ବିଶ୍ୱନାଥ କର, ବଳରାମ ଦାସ
 (ସାହେବଜୀବା ବଜାର), ବାଲମୁକୁନ୍ଦ କାନୁନଗୋ (ବାଝରବାଦ), ରାଜକଣ୍ଠୋର
 ଦାସ (ଡେପୁଟି ମ୍ୟାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍-ଓର ବାଝାବଜାର), ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାସ (ସାହୁଦ୍ୟକ,
 ମୁକୁର ପ୍ରେସ୍), ରାମକୃଷ୍ଣ ରାଉ (ସପାଦକ, ବ୍ରାହ୍ମସମାଜ), ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର
 ଅଧ୍ୟାପକଗଣ ଯୋଗେଶଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ବିଦ୍ୟାନାଥ, ଗୋପାଳ ଗାଙ୍ଗୁଲୀ, ରେଭେନ୍ସା
 କଲିଜିଏଟ୍ ସ୍କୁଲର ହେଡ୍ ମାଷ୍ଟର ବେଣୀମାଧବ ଦାସ; ବିଶ୍ୱନାଥ ସିଂହ (ଓକଲ),
 କଲ୍ଲତରୁ ଦାସ (ଓକଲ), ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଦତ୍ତ (ଓକଲ), ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ଚୌଧୁରୀ
 (ଓକଲ), ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ (ଓକଲ, ପରେ ଶ୍ଯାମକୋଷ-ପ୍ରଣେତା), ତତ୍ତ୍ୱଲ୍ୟ
 ତତ୍ତ୍ୱଲ୍ୟ ହରିହରସନ (ରେ.କ. ସ୍କୁଲର ହେ.ମା. ଓ ପରେ ସ୍କୁଲ ଇନ୍ସପେକ୍ଟର)
 ମିସେସ୍ ବ୍ୟାଞ୍ଜସ୍ (ରେ. ବାଲିକା ହାଇସ୍କୁଲର ପ୍ରଥମ ଲେଡି ପ୍ରିନ୍ସିପାଲ) ଆଦିଙ୍କ
 ସହ ଆଳାପ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ତ ଗଣ୍ୟ ଥିଲେ, ଗୁଣେ ସୁଜା ଗୁଣ-କର୍ମ ନ ଥିଲା । ଗୁଜରାଟି
 ଦ୍ୱାରା କିଛି ଉପାର୍ଜନ କରିବା ପରେ ପଡ଼ିଆ ଜମି କିଣି ନିଜେ କୋଡ଼ିକୋଡ଼ାଳିରେ
 ହାଣି ମାଡେ ଧାନଜମି ତିଆରି କରିଥିଲେ । ସେ ଉଦ୍ୟାନର, ବିଶେଷରେ ଫଳ-
 ଗଛର ପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ବାଞ୍ଚି, ତୋମପତ୍ର ଆଦିରୁ ଭଲ ଜାତିର ଆମ୍ବ ଅଣାଇ ଓ
 କଲିକତାରୁ କଲମୀ ଗଛ ମଗାଇ ବାଡ଼ିରେ ଲଗାଇଥିଲେ । ସେ ଫଳମୂଳ ଗ୍ରାମ-
 ବାସୀଙ୍କୁ ବାଣ୍ଟୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ କୌଣସି ଧନ ଲୋକ ନିଜ ବାଡ଼ିବଗିଚାରୁ
 ଫଳ, ପରିବା ବାଣ୍ଟିବା ଯୌଜନ୍ୟ ବା ଆଛାଜାତ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଦର୍ଶନ ଥିଲା । ଯୌବନରେ
 ସେ ବଳବାନ୍ ଥିଲେ । ଏତେ ପାଠ ପଢ଼ିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତପାଦକ ଶାଶ୍ୱରକ ଶ୍ରମ
 କରୁଥିଲେ । ୧୯୦୩ରେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ଡେପୁଟି ଇନ୍ସପେକ୍ଟର ଥିବାବେଳେ
 ସେ ଉତ୍ତର ବାଲେଶ୍ୱରର ସ୍କୁଲ ପରିଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ବିଲବାଟରେ ଯାଉଥିଲେ ।
 ଜଣେ ଲୋକ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଦା'ରେ ଦାସ ଜାଣୁ ନ ଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ
 ଦେଖି, ତାହାର ଦା'ରେ ଦାସ କାଟି ଠିକ୍ ପଛଦି ଦେଖାଇ ଦେଇଥିଲେ ।
 ହେଗରଭର ଥାନାର କୁଅଁର-ଜାଲିନା ଗ୍ରାମର ଗୟାରାମ ମହାନ୍ତି (ପ୍ରସେସର
 ରାମନାରାୟଣ ମହାନ୍ତିଙ୍କର ପିତା) ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୯୪୧ରେ ଏ ଘଟଣାଟି କହୁଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥ-ଜୀବନରେ ନିଜେ ବହୁତ ଆର୍ଥିକ ଅଭାବ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ମଣିଷ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ଉପାର୍ଜନକ୍ଷମ ହେବା ପରେ ଗଣ୍ଡବ, ମେଧାସୀ ଚଣ୍ଡବୀନ ଗ୍ରନ୍ଥଙ୍କ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ଥିଲେ । କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲ, ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲ ଓ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ଥିବାବେଳେ ସେ ସେହିପରି କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ପୁରସ୍କା କରିଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ନିଜ ବସାରେ ରଖି ଖାଇବା ପିଇବାକୁ ଦେଇଥିଲେ : ଗୋଦାବରୀ ମିଶ୍ର, ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ନାରାୟଣ ସାହୁ (କଟକରେ ଆଇ.ଏସ୍‌ସି ପଢ଼ିବାବେଳେ), ଗୋବିନ୍ଦମୋହନ କମିଳା (ପରେ ଡାକ୍ତର ହୋଇଥିଲେ), ରାଧାମୋହନ ରଣା (ଘର ରେମୁଣା, ଓକିଲ ହୋଇଥିଲେ), ଉଦୟନାରାୟଣ ମିଶ୍ର (ବି.ଏ. ପରେ ସର୍ବରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ହୋଇଥିଲେ,) ହରିଶଚନ୍ଦ୍ର ବଡ଼ାଲ (ଘର ବାଲେଶ୍ୱର ସହରରେ, ପରେ ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ରେଲୱେ ସିଭିଲ୍ ପାଇଥିଲେ, ସବୁଜ-ସାହାଯ୍ୟକ),.....ବାଳକୃଷ୍ଣ ପଣ୍ଡା । କଲେଜରେ ପଢ଼ିବାବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ବାଳକୃଷ୍ଣ ପଣ୍ଡାଙ୍କର ପିତା ନାରାୟଣ ପଣ୍ଡା ବିନା ଦଳାଳରେ ଦୁଇଗଡ଼ ଟଙ୍କା ଦେଇଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ଗୁଳି କରି କରିବା ପରେ ତାହା ପରିଶୋଧ କରିବାକୁ ବର୍ଷବାରୁ ନାରାୟଣ ବାବୁ ଟଙ୍କା ନେଲେ ନାହିଁ । ବାଳକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପାଖରେ ରଖି ପଢ଼ାଇବା ଦ୍ୱାରା ଏ ଗୁଣକୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ପରିଶୋଧ କଲେ ।

ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା ପଡ଼ୋଶୀ, ଠକ (ବିଶ୍ୱନାଥ) ସାହୁ ଗୁଡ଼ିଆ ସହ ଗୋଟିଏ ପୋଖରୀ ବାବୁ ମକଦ୍ଦମା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ଏ ମକଦ୍ଦମା ୧୩୮୯ ବର୍ଷ ଲାଗିଲା । ଏ ଗୁଡ଼ିଆର ଦୋକାନରୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ପରିବାର ସଉଦା ଓ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ କିଣୁଥିଲେ । ସାହୁ କଟକକୁ ମକଦ୍ଦମା ସମ୍ପାଦନରେ ଆସି ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ବସାରେ ରଖିଥିଲେ, ଖାଇଥିଲେ ଏବଂ ଫେରିବାକୁ ରେଲଭଡ଼ା ନିଅଣ୍ଟ ପଡ଼ିଲେ ୮୯ ଟଙ୍କା ତାଙ୍କଠାରୁ ଧାର ନେଉଥିଲେ । କଟକରେ ମକଦ୍ଦମା ହେବ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାମାଜିକ ସଂସ୍ପର୍ଶକ ରହିଥିବ । ଜିଦ୍ରେ ଓ ପର କଥାରେ ପଡ଼ି ଉଭୟ ପକ୍ଷ ବହୁ ଅପବ୍ୟୟ କଲେ । ସାହୁଙ୍କର ରଣଗ୍ରସ୍ତ ହେଲେ । ଜିଦ୍‌ବା ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ଡିଗ୍ରୀଜାର ଓ ଫୋର୍ ନ କରି ଗ୍ରହଣ ଦେଲେ ।

ଏହି ମକଦ୍ଦମା ଗୁଲିଥିବାବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ଘରେ (ଗ୍ରାମରେ) ଥିବା ନାଥୁଆ-ମା ନାମ୍ନୀ ୪୫୫୦ ବର୍ଷ ବୟସ୍କା ଗୁଳିଗ୍ରସ୍ତା ଅନ୍ୟର କୁଣିଷାରେ ପଡ଼ି ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ଘରେ ତା ୨୪୧୨/୧୯୯୯ରେ ନିଆଁ ଲାଗିଗଲେ । ଘର ସହିତ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ପ୍ରାୟ ୨୫୩୦ ଖଣ୍ଡ କାବ୍ୟକବିତାର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପୋଡ଼ି ଉଷ୍ମ ହୋଇଗଲା । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ତହିଁ ପରଦିନ ସକାଳେ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ଦୁଃଖିତ

ହେଲେ । ମାତ୍ର ଶୁକରାଣୀକୁ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ ଏବଂ ତାକୁ ତାହାର ଘରକୁ ପଠାଇଦେଲେ ।

ବ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ଗୁଣାବଣ୍ଟାରୁ ଆଦର କରୁଥିଲେ । “ଉତ୍କଳ-ପ୍ରମଣ”ରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ :

“ଆହେ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାରଣେ ! ହେଉ ହେଉ
ତାଳି ଦଥ ଆଉ ଅରେ କବିତାର ତେଉ
ଛପାଇବେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର * ଚନ୍ଦ୍ରା କି ହେ ଆଉ
ମାରନେବ ଟଙ୍କା ମୁଠେ ଠୁଙ୍କି ଦେଇ ବାହୁ ।”

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାରେ ଉତ୍ତମ କବିତା, ଗଳ୍ପ, ପ୍ରବନ୍ଧ, ଆଲୋଚନା ଆଦି ଲେଖିଥିଲେ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ପରଲୋକ-ପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ୧୯୧୮ରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ତାଙ୍କର ସ୍ନେହ, ଦୟା, ଆଶ୍ରିତ-ବାସିଲ ଆଦି ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ଲେଖିଥିଲେ । [ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ତା ୨୩୭-୨୩୯ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।]

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ପାଇଁ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ମହାରାଜା ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଦେଓଙ୍କର ପୃଷ୍ଠ-ପୋଷକତାରେ ‘ଉତ୍କଳ-ପ୍ରଣ୍ଡ’ ୧୮୯୯ରେ ବାହାରିଲା । ସେଥିର ୧ମ ଭାଗ ୧ମ ସଂଖ୍ୟାରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ‘ଶଶିଗିରି’ ପଦ୍ୟ, ୨ୟ ଭାଗ ୧ମ ସଂଖ୍ୟାରେ ‘କପିଳାସ’ କବିତା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ, ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର, ଆଦିଙ୍କ ସହ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ପୁରସ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ସହକାରୀ ସଭାପତି ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ୧୯୦୮ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧାରାବାହିକ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ଏଥିରୁ ଅନେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଏହା ପୁରୁ ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁ, ସମ୍ବାରକ, ଶିକ୍ଷାବନ୍ଧୁ, ନବ-ସମ୍ବାଦ, ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ, ଉତ୍କଳ-ପ୍ରଣ୍ଡରେ ତାଙ୍କର ଏକାଧିକ ପ୍ରବନ୍ଧ, କବିତା ଓ ଆଲୋଚନା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସରକାରୀ ଶୁକଳ କରାଣୀବାରୁ ଓ ଆପଣାକୁ ବଡ଼ ସଜ୍ଜିତ କରି ରଖୁଥିବାରୁ ‘ଛଦ୍ମ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଲେଖିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଗୁଡ଼ିକ ଠିକ୍ କରି ଚିତ୍ରିତ କଷ୍ଟକର ଏବଂ ପୁରାତନ ପତ୍ରିକା ମଧ୍ୟ ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ଅଟେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଜା ୧୮୯୯ରେ ଓଡ଼ିଶା ଟେକ୍ସଟ୍ ବୁକ୍ କମିଟିର ମେମ୍ବର ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ସଂସ୍କୃତ ସମିତିର ସହକାରୀ ସଂପାଦକ ଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତ

ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସେତିକି ଅନୁରାଗ ଥିଲା, ସେତିକି ଗଭୀର ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ଥିଲା । କୁମାର-ସମ୍ବନ୍ଧ, ରଘୁବଂଶ, ନୈଷଧରେ ଓ ପାଣିନିଙ୍କର ବ୍ୟାକରଣରେ ସେ ଯଥେଷ୍ଟ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ତାଳଚେର ଯୁବରାଜ କଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ଗରବର ହରିଚନ୍ଦନ କଲିକତାସ୍ଥ ସ୍କୁଲରେ ଛାତ୍ର ଥିବାବେଳେ ୧୮୯୭-୯୮ରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲର ଶିକ୍ଷକ ଆଇ, ତାଙ୍କର ଗୃହଶିକ୍ଷକ ଓ ଅଭିଭାବକ ଥିଲେ । ସୋଡ଼ା-ଚିତାରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କରୁ ଧୂରଣ ଥିଲେ ଓ ଯୁବରାଜଙ୍କୁ ସୋଡ଼ାଚିତା ଶିଖାଇ ଥିଲେ ।

ଦୟାଲଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖାର୍ଜୀ ରେଲ ବିଭାଗର ଜଣେ ଷ୍ଟେସନ ମାଷ୍ଟର ଥିଲେ । ସେ ଗୁଜର ଗୁଡ଼ି ସନ୍ଧ୍ୟାସ୍ୟ ଅବଳମ୍ବନ କରି, ବନାରସ (ବାଗୁଣସୀ)ର କାମରୂପ ମଠରେ ଓ ଶିମଲରେ ରହୁଥିଲେ । ସେ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ମାତ୍ର ଗେରୁଆ ଲୁଗାରେ ଚଳୁଥିଲେ, ଘୋର ଶୀତ ଦିନେ କମ୍ବଳ ବା ଗୁଦର ଘୋଡ଼ୁ ନ ଥିଲେ । ଛତା, ଯୋତା ବ୍ୟବହାର କରୁ ନ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ଗୁଲିଚଲଣିରୁ ତାଙ୍କୁ ସାଧାରଣ ଲୋକ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ଓ ବିଦ୍ବାନ୍ ବୋଲି ଜାଣି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ପିଲଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସେ ପିଲ ପରି ମିଶୁଥିଲେ ।
x x x । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ କଟକରେ ପ୍ରାୟ ୧୯୦୧ରୁ ତାଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଆସିଥିଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟାସୀଙ୍କର ପ୍ରସବ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ଯୌବନରୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ନିର୍ବିମିଷାଣୀ ଥିଲେ, ଘରେ ଗେରୁଆ ଲୁଗା ପିନ୍ଧୁଥିଲେ; କୁର୍ତ୍ତା ପିନ୍ଧୁ ନ ଥିଲେ । ଫୁଜା ଦେହରେ ଶୀତ ଦିନେ ମଧ୍ୟ ରହୁଥିଲେ । ନିଆଁ ପୋଡ଼ୁ ଥିଲେ । ସ୍କୁଲକୁ ଓ ବାହାରକୁ ଗଲେ ଧୋତି ଓ କୁର୍ତ୍ତା ପିନ୍ଧୁଥିଲେ ଏବଂ କଠି ପରିବର୍ତ୍ତେ ମୋଜା, ଯୋତା; ଗ୍ଲୋଟା, ଚପକନ୍ ପିନ୍ଧୁଥିଲେ, ଦେଶୀ ଟୋପି ଲଗାଉଥିଲେ । ଦୈନିକ ସେ ୪ ଥର ସ୍ନାନ କରୁଥିଲେ, ଓ ୪ଥର ନୀରବ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଥିଲେ । ଭୋରରୁ ଦିନେ ଦିନେ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମୋହମୁଦଗର ଉତ୍ତସରରେ ବୋଲୁଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ତିନି ଥରରେ ମୋଟ ୪ ଘଣ୍ଟା ମୌନ ରହୁଥିଲେ । ଗ୍ରାମରେ ଥିବାବେଳେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସ୍ନାନ ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ମହାଦେବଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର, ପୁରୀରେ ଥିବାବେଳେ କୌଣସି ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ବା ରେମୁଣାରେ ଥିବାବେଳେ ସ୍ତ୍ରୀରଗ୍ନେସ୍ତ୍ର ଗୋପୀନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଉ ନ ଥିଲେ । ଅଥଚ ଭୋଗ ଓ ପ୍ରସାଦ ପାଇବାରେ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ସେ ଟଙ୍କା-ପଇସା ଛୁଇଁ ନ ଥିଲେ, ଚପରସୀ ଅଫିସରୁ ତାଙ୍କର ଦରମା ଆଦି ଆଣି ବସାରେ ଆତ୍ମୀୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଇ ଯାଉଥିଲା । ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଆୟବ୍ୟୟର ହସାବ ସେହି ଆତ୍ମୀୟଠାରୁ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଗୁଝୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର କୁଳଦେବତା ଗୋପାଳ ମୂର୍ତ୍ତି ପୁରୋହିତ ଶିବପତିଙ୍କ ଘରେ ରହୁଥିଲେ ଓ ପୁଜାର ପୁଷ୍କଳସ୍ଥା କରାଯାଇଥିଲା । ସେ ସର୍ବଦା ରାସ୍ତାର ବାମ କଡ଼ରୁ ଆହୁରି ଗୁଡ଼ି ଗୁଲୁଥିଲେ । ଖରା ବା ବର୍ଷାରେ ସେ ଛତା ଧରୁ ନ ଥିଲେ ।

ନିଜର ଅନ୍ୟ ଲୋକ କେବେ କେବେ ତାଙ୍କ ଉପରକୁ ଛତା ଧରି ପାଶେ ପାଶେ ଚାଲୁଥିଲେ । ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଶକ୍ତି ଓ ଶ୍ରବଣଶକ୍ତି ଉତ୍ତମ ଥିଲା । ସେ ଚଷମା ବ୍ୟବହାର କରି ନ ଥିଲେ । ସ୍ପର୍ଶ-ଶୃଙ୍ଗ ଦୋଷ ହେତୁ ସେ କାହାର ଖଟରେ ବା ବିଛଣାରେ ପରିବାର ଭିତରେ ସୁଦ୍ଧା ବସୁ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବାସନ-ବର୍ତ୍ତନ, ପାଇଶାନା ଯିବାର ଲେଟା ଅଲଗା ରହୁଥିଲା । ସେ ଫାଇନ୍‌ସେନ୍‌ସେ ପେନ୍ ଓ ଘଣ୍ଟା ବ୍ୟବହାର କରୁ ନ ଥିଲେ । ନିଜର ଯେଉଁ ମାମୁଲି କଲମ ବା ପେନ୍‌ସିଲରେ ଲେଖୁଥିଲେ, ତାହା ଉପରେ କାଗଜ ଗୋଡ଼ା ହେଉଥିଲା ଓ ଲେଖିସାରିବା ଧରେ ଧୂଆଁ ହୋଇ ରହୁଥିଲା ।

ସେ ସ୍ବଳ୍ପଶ୍ରୀ ଥିଲେ । *Brevity is the soul of the language.* ଅଳ୍ପ କଥାରେ ନିଜର ଭାବ ବା ବକ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ’ର ସହକାରୀ ସଭାପତି ୫ମ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଇ ବିଭିନ୍ନ ଅଧିବେଶନରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରିଥିଲେ । ‘ଆଲୋଚନା ସଭା’ରେ ପଠିତ ‘ଭୂଗୋଳ ବିଦ୍ୟା’, ‘ଇତିହାସ’ ଆଦି ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେତୁ ନିର୍ମାଳ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲ ଛାଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲେ ବି, ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସବଦା ଶୁଭଦୃଷ୍ଟି ଥିଲା । ସେହି ଅନୁରାଗରୁ ପରିଣତ ବୟସରେ ଭଗ୍ନ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟରେ କଟକ ଆସି ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ଏକବିଂଶତିତମ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ ତା ୫୧.୦ (୧୯୨୭ ମସିହାରେ) ସଭାପତିର ଆସନ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ଶୁଭାରମ୍ଭ ଯେଉଁ ସାତ ଜଣଙ୍କୁ ନେଇ ସଙ୍ଗପ୍ରଥମେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା, ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ । ଓଡ଼ିଆଭାଷା ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ଥିଲା ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ ପ୍ରକାଶର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏଥିରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ-ଙ୍କର ଏକାଧିକ ଉପାଦେୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ କବିତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । (ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ଅଧିକାଂଶ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି ।) ତାଙ୍କର ସ୍ବାକ୍ଷୟ ଗଦ୍ୟଶୈଳୀ, ତାତ୍ତ୍ୱିକ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା, ଯୁକ୍ତିନିଷ୍ଠ ଭାବ-ସମ୍ପଦ, ଅଭିନବ ବିଷୟ-ନିର୍ବାଚନ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଯେତକ ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା, ନିମ୍ନ ଲେଖକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସେତକ ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ ହୋଇଥିଲା ।

୧୮୮୩-୮୪

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ଛାତ୍ର ଥିବାବେଳେ ~~୧୮୮୩-୮୪~~ ମସିହାରେ ଫକରମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପରିଚୟ ହୋଇଥିଲା । ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜରେ ଏଫ୍.ଏ. ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର ଥିବାବେଳେ ‘ସମ୍ଭାରକ’ ପତ୍ରିକାରେ ସେ ଏକାଧିକ କବିତା ଲେଖି ଗ୍ରାସନାଥ ରାୟ, ମଧୁସୂଦନ ରାଓ ଓ ଫକରମୋହନଙ୍କର ପ୍ରୀତିଭଜନ ହୋଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ବୟସରେ

ତରୁଣ ଓ ସାହିତ୍ୟ-ରଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିଷ୍ୟ-ଶ୍ରୀମାତୃ ହେଲେ ବି ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ସାରସ୍ୱତ ପ୍ରତିଭା ପ୍ରତି ଏହି ବରଷ ସାହିତ୍ୟକମାନଙ୍କର ଆଶ୍ୱା ଥିଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଓ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଏକ ସଙ୍କଟମୟ କାଳରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ନିଜର ଗ୍ରନ୍ଥଜୀବନରେ ଓ ଶିକ୍ଷକତାର ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଆବଶ୍ୟକ ସୁ ପ୍ରକର ଅଭାବ ଥିଲା । ଏପରି କି, ୧୯୨୦/୨୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଭାଷାର ବ୍ୟାକରଣ, ଇଂରାଜୀରୁ ଓଡ଼ିଆକୁ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆରୁ ଇଂରାଜୀକୁ ଅନୁବାଦ ବହି ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ଥିଲା ; ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଓ ଲିପିରେ ନ ଥିଲା । ପୁରୁଷ ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବ୍ୟାକରଣ ଥିଲା, ତାହା ବଙ୍ଗଳାର ଅନୁକରଣରେ ଥିଲା । x x x । ବିଲ୍‌ଡର ମ୍ୟାକମିଲନ୍ ଏଣ୍ଡ କୋ. ଦ୍ୱାରା ଅନୁରୂପ ହୋଇ, ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ କଥାବଳି, ଓଡ଼ିଆ ରଚନା ଶିକ୍ଷା (ପ୍ରଥମ ସୋପାନ), ଇଂରାଜୀରୁ ଓଡ଼ିଆକୁ ଅନୁବାଦ ବହି ଲେଖିଥିଲେ । କଥାବଳି ପାଇଁ କମ୍ପାନି ରିପ୍ଲାଇଟି ଯାତ୍ରାବାରୁ ସେ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ—“ମୁଁ ଗ୍ରନ୍ଥଗ୍ରନ୍ଥୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଲେଖିଛି, ଟଙ୍କା କଣ ନେବି ?” କମ୍ପାନି ତାଙ୍କୁ ଖୁସିରେ ସେତେବେଳର ଭରଣାସ୍ୱ ମୁଦ୍ରାରେ ଟ ୮୦୦ ମାତ୍ର ଦେଇଥିଲେ । ଶୁଣି ଯାଇଥିଲା ଯେ କମ୍ପାନି ୩ ବର୍ଷରେ ଏହି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ-ବିତ୍ତରୁ ତିରିଶ ହଜାର ଟଙ୍କା ଲାଭ ପାଇଥିଲେ । କଥାବଳିର ପଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ବାଦ ଦେଇ, ତାହା ହିନ୍ଦୀ ଓ ତେଲଗୁ ଭାଷାରେ ଅନୁଦିତ ହୋଇ ଉକ୍ତ କମ୍ପାନି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ।

ବିଷୟବସ୍ତୁ-ନିର୍ଦ୍ଧାରନର ବ୍ୟାପକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ, ଚରିତ୍ରଗଠନ ଉପଯୋଗୀ ମାତୃଶିକ୍ଷା ଓ ହିତୋପଦେଶ, ଶିଶୁମନ-ପେନା ସହଜ ସରଳ ଭାବ-ପ୍ରକାଶ, ମଧୁର ରାଗ ଓ ସରଳ ଛନ୍ଦ, ଉତ୍ତୁବର୍ଣ୍ଣନାର ରୂପସମ୍ଭାର, ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱମୟୀ ପ୍ରକୃତିର ଚିତ୍ରଣ, ମନଲୋଭା ଉପମା, ନାଟକୀୟ ବର୍ଣ୍ଣନା-ପାଟ୍ଟବ, ଉଦ୍ବିଗ୍ନବଦନା, କାରୁଣ୍ୟ, ଅଭିନବ ଗନ୍ଧର୍ବଶୈଳୀ କଥାବଳିକୁ ସାର୍ଥକ ସାରସ୍ୱତ ଶିଶୁ-ସପଦର ଗୌରବ ପ୍ରଦାନ କରିଛି ।

ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ ୧ମ ଓ ୨ୟ ସୋପାନକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଥମ ମୌଳିକ ବ୍ୟାକରଣ ବୋଲିଯାଇପାରେ । ଏହା ପୁରୁଷ ପ୍ରଚଳିତ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣମାନ ଇଂରାଜୀ ଓ ବଙ୍ଗଳା ବ୍ୟାକରଣ ଅନୁସରଣରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସେଗୁଡ଼ିକର ଅନ୍ଧ ଅନୁସରଣ କରି ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ବ୍ୟାକରଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ମହଲରେ ଏତେ ପ୍ରିୟ ହୋଇ ପାରିଥିଲା ଯେ, ୧୯୧୦ରୁ ୧୯୫୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ରୂପେ ଚଳିଥିଲା । ଆଧୁର୍ଯ୍ୟ ହରିହର ଦାସଙ୍କର ଇଂରାଜୀ Child's Easy Grammar ପରି, ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ-ତାଲିକାରେ ନ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଗ୍ରନ୍ଥଗ୍ରନ୍ଥୀମାନେ କିଶୁଥିଲେ । ରଚନାଶିକ୍ଷା (ପ୍ରଥମ ସୋପାନ) କୋମଳମତି ବାଳକ - ବାଳିକାମାନଙ୍କ ପାଇଁ inductive

method) ଉଦାହରଣମାନଙ୍କରୁ ସାଧାରଣ ସୂତ୍ର ଗଠନ ପଦ୍ଧତିରେ ସରଳ ଭାବରେ ଲିଖିତ ଏବଂ ବହିରେ ନାନା ବିଷୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧର ଆଦର୍ଶ ରହିଛି ।

ସେ ଦୋଷୀକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷକୁ କ୍ଷମା ଦେଇଥିଲେ ଓ ସତ୍ସାଧୁ ସାହି ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ । ପୁଣି ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ୧୦ମ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର ଗୋଦାବରୀ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ଇଂରାଜୀରେ ଅଣ୍ଟି ପାଇଁ ଦଣ୍ଡ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ନବମ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ସ୍କୁଲର କଲପତ୍ରକୁ ଅଧଂଶାସ୍ତ୍ର ପଛକୁ କରି ଦେଇଥିବାରୁ ବେଶ୍ ଉପରେ ଠିଆ ହେବାର ଦଣ୍ଡ ଦେଇଥିଲେ । କୃପାସିନ୍ଧୁର ବାତକୃଷ୍ଣାନ୍ତ ଗୋଡ଼କୁ ଦେଖି ହେ. ମା. ଦୁଃଖ କରିଥିଲେ ଓ ଗୋଡ଼କୁ ଆଉଁସି ଦେଇଥିଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ଚନ୍ଦ୍ରାନାଥ ଦାଶ ତାଙ୍କର ‘ଐତିହାସିକ କୃପାସିନ୍ଧୁ’ ବହିର ପୃଷ୍ଠାରେ ଏହା ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ଜଣେ ଅଭିଜ୍ଞ, ସୁଦକ୍ଷ ହେଉଁମାଷ୍ଟର ଭାବରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ସୁନାମ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିରେ ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ବର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞତା ପଡ଼ିବା ମାତ୍ରେ ସେ ତାକୁ ସୁଧାରିବାକୁ ଯତ୍ନ କରୁଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତିକୂଳ ଅବସ୍ଥାର ଓ ଭର୍ତ୍ତାନୃତ ଲୋକଙ୍କର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ସହକର୍ମୀମାନଙ୍କ ସମ୍ମାନ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଧ୍ୟାନ ଦେଇଥିଲେ । ତଳେ କେତୋଟି ଘଟଣା ଦିଆଗଲା :—

ପୁଣ୍ୟଜିଆ ସ୍କୁଲର ଗ୍ରନ୍ଥାବାର୍ତ୍ତା ଜଣେ ଯୁବକ ସିନ୍ଧୁ ଓ ଅନ୍ୟ ଦୁଇ ଜଣ ବଙ୍ଗାଳୀ ପିଲା ବାମ୍ବୁପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ବାହାରୁ ଆସିଥିବା କୌଣସି ଉଦ୍‌-ଲଜ୍ଜର ଯୁବକ ଅବବାହିତା ହିଁଥ ସହ ସମୁଦ୍ର-କୂଳରେ ଚୁଲୁଥିବା ଦେଖି, ହେ. ମା. ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଦାବ୍ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥାବାର୍ତ୍ତ-ପିଲକୁ ସ୍କୁଲରୁ ବାହାର କରି ଦେଇଥିଲେ । ପିଲର ଅଭିଭାବକ ହେ. ମା.ଙ୍କ ନାମରେ ମକଦ୍ଦମା କରିବାକୁ ବାହାରିଥିଲେ । ପୁଣି ବିଶିଷ୍ଟ ମୋକ୍ତାର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ହୋଇ ଏହା ସମାଧାନ କରିଦେଇଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ଲଳିତ କାସ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମଜୀବନୀ-୧ମ ଖଣ୍ଡରେ-ପରଲୋକ ୨୭ରେ ଏହା ଲେଖିଛନ୍ତି ।

କଟକ ନିର୍ମାଳ ଟ୍ରେନ୍ସ ସ୍କୁଲର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଥିବାବେଳେ ପାଲିତପଡ଼ାର ୩ ଜଣ ଦୁଷ୍ଟ ଯୁବକ ଗ୍ରନ୍ଥାବାର୍ତ୍ତା ନୂଆଣିଆ ଗୁଳାଘରେ ନିଆଁ ଲଗାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଗୁରୁଗ୍ରନ୍ଥମାନେ ତାହା ଚିରନ୍ତ ନିଷିଦ୍ଧ ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କେତେକ ଗୁରୁଗ୍ରନ୍ଥ ପରେ ଦିନେ ରାତିରେ ସେହି ଦୁଷ୍ଟ ଯୁବକଙ୍କୁ ଗ୍ରନ୍ଥାରେ ମାଡ଼ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ହେତୁ ଅଭିଭାବକମାନେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ଗ୍ରନ୍ଥାବାର୍ତ୍ତା ସହକାରୀ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ଉପରେ ମକଦ୍ଦମା ଡାଏର କଲେ । ମିଷ୍ଟର ମଧୁସୂଦନ ଦାସ ଏବଂ ଓକିଲ ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ଗୌଧୁରୀ ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟ ଜାଣି

ମକଦ୍ଦମାକୁ ଏପରି ଚଢ଼େଇ କରିଦେଲେ ଯେ ଦୁଷ୍ଟ ଯୁବକମାନେ ଜିଦ୍‌ବାର ଆଶା ନ ଦେଖି ଏବଂ ଓଲଟା ଦୋଷୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେବାର ଆଶଙ୍କାରେ ମକଦ୍ଦମା ଉଠାଇ ନେଲେ ।

ନ୍ୟାୟୋଚିତ କଥାରେ ସେ ଉପର କର୍ମରୁଣ୍ଡକୁ ଭୟ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗରେ ଓ ଶାସନ ବିଭାଗରେ ଉଚ୍ଚ କର୍ମରୁଣ୍ଡମାନେ ଇଉରୋପୀୟ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ଡିଭିଜନର ଗୋଟିଏ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟରଙ୍କର ଜଣେ ହେଉ କ୍ଲାର୍କ ଆନ୍ଦୋଳନ ରଖି ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲର ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ହାଜିରାଦାର ରିଫର୍ମେଟାଣ୍ଟ ସ୍କୁଲକୁ ବଦଳି ଆଦେଶ ପଠାଇଲେ । ସେହି ଚିଠିରେ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର-ଜର ଦସ୍ତଖତ ନ ଥିବାରୁ, ହେ.ମା. ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ତାକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ପରେ ଏହା ଜାଣି କ୍ଲାର୍କଙ୍କୁ ଭର୍ତ୍ତିନା କରିଥିଲେ । ଦୈବ-କ୍ଷମେ ସେହି କ୍ଲାର୍କ କେତେ ବର୍ଷ ପରେ ସେହି ହାଜିରାଦାରର ଚାକିରିକୁ ବଦଳି ହେଲେ ।

ବହାର ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଭିତ୍ତିରେ ଫା'ଅକସ୍ ସାହେବ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲ ପରିଦର୍ଶନରେ ଥିବା ଆସିଥିଲେ ଏବଂ କରାଣୀ ଯୁଧାକର ରାଓଙ୍କୁ ପଦେ କଟୁ କଥା କହିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ଡିଭିଜନରୁ ଏ ବିଷୟରେ ମୌଖିକ ବୁଝାଇ ଦେବାରୁ ଫା'ଅକସ୍ ସାହେବ ଭଲ ପାଇଁ ଦୁଃଖପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ବାଲେଶ୍ଵର ନିକଟ ଗୁନ୍‌ପୁର କଲ୍ଲାର ଦୁଇ ଜଣ ମିଲିଟାଣ୍ଟ ଲୋକ ମଙ୍ଗଳପୁର ଭୂୟାଁ-ଘରର ପିଲ (ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ପ୍ରିନ୍ସ) ବ୍ରଜକଶୋର ଦାସକୁ ରାସ୍ତାରେ ଗାଳି ଦେଇଥିଲେ । ହେ.ମା. ମହାରାଣୀ ମୋକ୍ତାର ମୁକୁନ୍ଦପ୍ରସାଦ ଦାସଙ୍କଦ୍ଵାରା ଉକ୍ତ ମିଲିଟାଣ୍ଟ ଲୋକ ଉପରେ ମକଦ୍ଦମା କରିବାର ସୂଚନା ଶୁଣାଇଦେଲେ । ତହିଁ, ଶୃଙ୍ଖଳାପ୍ରିୟ ଦୁଇ କର୍ମରୁଣ୍ଡ ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଖମା ମାଗିଲେ । ବାଲେଶ୍ଵରର ଇଂରେଜ ଏସ୍.ପି. ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲ ହତା ଭିତରେ ପଣି ପ୍ରାୟତଃ ଭ୍ରମଣରେ ଯାଉଥିଲେ । ହେ.ମା. ତାହା ସବୁ ସାଧାରଣ ପଥ ନୁହେଁ ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଦର୍ଶାଇବାରେ ସେ ଶୃଙ୍ଖଳାପ୍ରିୟ ସାହେବ କୁଲ ନ ହୋଇ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ ଓ ସଡ଼କ ବାଟେ ଗୁଲି ଯାଇଥିଲେ । ସୁନହଟ (ବାଲେଶ୍ଵର)ର ଜମିଦାରଙ୍କର କନ୍ୟା-ବିବାହ ଉପଲକ୍ଷେ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ଖୋଳ-ପଡ଼ିଆରେ ବାଣ ଆଦି ସଜା ହୋଇଥିଲା । ପିଲମାନେ ପାଖକୁ ଯାଇ ଦେଖିବାରୁ ବାଣ-କାରିଗର ସେମାନଙ୍କୁ ଗାଳି ଦେଲା । ହେ.ମା. ଏହା ଶୁଣି କଲେକ୍ଟର ଜନଶୂନ୍ୟ ସାହେବଙ୍କୁ ରିପୋର୍ଟ କଲେ । ହେ.ମା.ଙ୍କର ଅନୁମତି ଆଗରୁ ନିଆ ଯାଇ ନ ଥିବାରୁ କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ଅଫିସ-ସୁପରିଣ୍ଡେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ଆସି ପିଲଙ୍କୁ ଖମା ମାଗିଲେ । ଖୋଳପଡ଼ିଆର ଫାଟକ ଖୋଲି ଦିଆଗଲା । x x x ।

ମାତ୍ରାସରୁ ଜଣେ ଅପରିଚିତ ଯୁବକ ଓକଲ ରଥଯାତ୍ରା ଦେଖିବାକୁ ସୁଖରେ ଜିଲ ସ୍କୁଲର ଅତିଥି-ଗୃହରେ ଡ୍ରେ.ମା.ଙ୍କର ଅନୁମତି ନେଇ ୨୩ ଦିନ ରହିଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥାବସର ପାଣିପାଣେ (ପାଣିବାଲ) ସେହି ଅତିଥିଙ୍କ ବାକ୍ସରୁ ଟ ୧୨୫ ଟଙ୍କା କରୁଥିଲ । ଓକଲ ଏକଥା ନ ଜଣାଇ, ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାବୁଙ୍କଠାରୁ ଟ ୧୦୦ ଧାର କରି ମାତ୍ରାସ ଫେରିଗଲେ ଓ ପରେ ଟଙ୍କା ପଠାଇଦେଲେ । ଡ୍ରେ.ମା. ପରେ ସେହି ପାଣିପାଣେ ଟଙ୍କା କରୁଥିବା ଜାଣିପାରିଲେ । ମାତ୍ର ସେ ତାକୁ କ୍ଷମା କରିଦେଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ B:T. ବା ତତ୍ରୂପ ଟ୍ରେନିଂ ପାଇ ନ ଥିଲେ । ତଥାପି ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଦାନ-ଦକ୍ଷତା ଯୋଗୁଁ ସେ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲ (ଶିକ୍ଷକ-ତାଲିମ ବିଦ୍ୟାଳୟ)ର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ହୋଇଥିଲେ । କେତେକ କହନ୍ତି ଯେ ଶିକ୍ଷକ ବା ଅଧ୍ୟାପକ ସେହି କଳା ବା ଦକ୍ଷତା ନେଇ ଜାତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସେ ଯୁଗରେ ମଧୁସୂଦନ ରାଓ ଆଦି ସେହିପରି ଅସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନବାରୁ ପଢ଼ାଇବା ବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟର ପରସ୍ପର ସଂପର୍କ ଦେଖାଇ, **correlation** (ଅନୁବନ୍ଧ) ପ୍ରଣାଳୀରେ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟକୁ ଏପରି ସରସ କରିପାରୁଥିଲେ ଯେ ତାହା ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ମନରେ ରହି ଯାଉଥିଲା । ଶିକ୍ଷାଶାସ୍ତ୍ରୀମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି—ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବାପାଇଁ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଣୀଙ୍କୁ ସମର୍ଥ କରାଇବା; ଗୁଡ଼ାଏ ପଢ଼ାଇବା ନୁହଁ । ସେହି ଗାତକୁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ବେଶି ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲର ଓ ଜିଲ ସ୍କୁଲର ପାଠାଗାରଗୁଡ଼ିକରେ ଭଲ ଧରଣର ବଡ଼ ବଡ଼ ଅଭିଧାନ ଓ ସନ୍ଦର୍ଭ ସୁସଜ୍ଜମାନ ଥିଲା ଏବଂ ଭଲ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଉକ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିବାକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ । x x x ।

ସେ କାଳରେ ଗାତଶିକ୍ଷା ଦେବା ପାଇଁ ସମ୍ରାଟରେ ଗୋଟିଏ ଦଣ୍ଡା (ପିରିଅଡ୍) ଜଣେ ସଦାଗୁଣୀ ପ୍ରୌଢ଼ ଶିକ୍ଷକ ବା ଶିକ୍ଷୟତ୍ରୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ବା ଗ୍ରନ୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଏକଟି କରାଇ କିଛି କହୁଥିଲେ ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଣୀ ତଦନୁସାରେ ଆଚରଣ କରୁଛନ୍ତି କି ଯଥାସମ୍ଭବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ହେଉଁମାଷ୍ଟର ଭାବରେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ସତ୍ୟ ଉପାଖ୍ୟାନ (anecdotes) ଜଗିଆରେ ଏ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଯେ “**morality is caught, never taught,**” ଅର୍ଥାତ୍, ଗୁରୁଜନଙ୍କର ସଦାଗୁଣ ଦେଖି ଶିଷ୍ୟ ବା ସନ୍ତାନ ତାହା ନିଜେ ଆଚରଣ କରେ; ତାଲି ଉପଦେଶ ପାଇଲେ ତାହା କରେ ନାହିଁ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ନିଜେ ସାମାନ୍ୟ ଯତ୍ନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସମ୍ଭବତଃ ତାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରକୃତିରେ ପଣ୍ଡିତ ଐତିହାସିକ କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର, ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର, ଆଦି ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଯେ ଯେଉଁ ଉଚ୍ଚ ପଦବୀରେ ପଦାଧିକାରୀମାନଙ୍କୁ ଗୁରୁତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ସେହି ପଦବୀରେ ପାତ୍ରତା (merit) ଓ ଦକ୍ଷତା ଥିବା ଲୋକ ହିଁ ରହିବା ଉଚିତ । ସେମାନେ ବ୍ୟକ୍ତି ନ ରହିଲେ ସମାଜର ବା ଦେଶର ଅନିଷ୍ଟ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ବୈଶାଖ କୃଷ୍ଣା ପକ୍ଷୀ (ତା ୨୮/୫/୧୯୫୫ ମସିହା)ରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ରାସମଣି ହଠାତ୍ ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହେଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବନ୍ଧୁ ତାଙ୍କର ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭରନ୍ତି ଓ ଯଥାଲଭ୍ୟ ଚିକିତ୍ସା ଯତ୍ନେ ରାସମଣି ୬ ବର୍ଷା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାୟୋଗ କଲେ । ଗାରେ ୨ ସାନ ପିଲା ଓ ଗୁପ୍ତବାସ ଏବଂ କଟକରେ ନିଜର ଗୁଳିଗର ଦାସିନ୍ଦ୍ର ଭୁଲ୍ଲକବାର ଅସୁବିଧା ଦେଖି ଶିଶୁମାନଙ୍କୁ, ପତ୍ନୀ ଓ ଶ୍ୟାଳକଙ୍କର ପରାମର୍ଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବର୍ତ୍ତକ ପରେ ଦୁଃଖୀ ବାର ଶ୍ରୀମତୀ ସଖୀ ଦେଇଛନ୍ତି ବିବାହ କଲେ ।

ମହାରାଜା ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ବାମଣ୍ଡାର ମହାରାଜା ବାସୁଦେବ ପୁରୁଳଦେବ, ଯୁବରାଜ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଦେବ, ତାଳଚେରର ରାଜା, ଖଣ୍ଡିକୋଟର ରାଜା ଆଦିଙ୍କ ସହ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କର ଉତ୍ତମ ପରିଚୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ଏବଂ ଏମାନେ ସାହଚର୍ଯ୍ୟାନୁରାଗୀ ଥିଲେ ହେଁ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ କେବେ ହେଁ କାହାର ସାହାଯ୍ୟ ବା ପୁଷ୍ପପୋଷକତା ଗ୍ରହଣ ନ ଥିଲେ । ଗୃହିଥିଲେ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟକବିତା ଗ୍ରନ୍ଥା ହୋଇଥାନ୍ତା ଓ ଗୃହଦାସରେ ଭୟାନୁତ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ।

ସେ ସଦାଗୁଣ ଓ ନୈର୍ଦ୍ଦିକ ଗ୍ରାହଣକ୍ଷ୍ମ ଭକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ପୁଣ୍ୟରେ ମୁକ୍ତମଣ୍ଡପ ସଭା ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଏବଂ ପୁଣ୍ୟର ଗ୍ରାହଣ ସମ୍ପିଦକୁ ସେ ସାମାନ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ପରିଦର୍ଶକ ଥିବାବେଳେ ସେ ପୁଣ୍ୟ ଜିଲ୍ଲାର ବହୁ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହ ସଂସ୍ପୃତ ଓ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରେ, ଆଜିକାଲି ପରି, ଜଞ୍ଜାଳ ନ ଥିଲା । ସେ ଉକ୍ତ ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରତି ଏତେ ଆକୃଷ୍ଟ ଥିଲେ ଯେ ଅନ୍ତ୍ରୀମ ରୋଗଶଯ୍ୟାରେ କେତେକ ପଣ୍ଡିତ, ଜାତୀୟ-ସ୍ମୃତି, ଏପରିକି, ଦ୍ରୁମଲତା କଥା କହିଥିଲେ । ଯଦ୍ୟପି ସେ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ-ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଆନନ୍ଦ ପାଉଥିଲେ, ତଥାପି ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ (ଜାତକର ଫଳାଫଳ) ପ୍ରତି କେବେ କୌତୃହଳୀ ନ ଥିଲେ ।

ସେ ରାଗିଗଲେ ଦୁଷ୍ଟ ବା ନିଷେଧ ବୋଲି ଗାଲି ଦେଉଥିଲେ । ମାତ୍ର କେବେହେଁ ‘ଶଲା’ ବା ତଦ୍ୱୟ ଅଶୀର୍ବାଦ ପଦ ଉଚ୍ଚାରଣ ସୁଦ୍ଧା କରୁ ନ ଥିଲେ । ଚରିତ୍ର ନିର୍ମାଣ ଉପରେ ସେ ଏତେ ଧ୍ୟାନ ଦେଉଥିଲେ ଯେ ପୁଣ୍ୟ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରୁ ବିଦ୍ୟା ନେବା ବେଳେ ଗ୍ରନ୍ଥାବାସର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କୁ କହିଥିଲେ, ‘ମୁଁ ଆଶା କରୁଛି ଯେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଏପରି ନିର୍ମଳ ହେବ, ଯେପରି ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ସୁଦ୍ଧା

ଦୋଷ ଖୋଜି ପାଇବ ନାହିଁ ।’ ତାଙ୍କର ‘କଥାବଳ’ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ଚେଷ୍ଟା ମଧ୍ୟ କରିଯାଇଛି । ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ସଚରଣ ଦ୍ଵାରା ହିଁ ସମାଜର ଉନ୍ନତ ସାଧକ ହୋଇଥାଏ ।

ସେ ହୋଧା ଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁ କଟକରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାବୁଙ୍କ ବସାରେ ରହି ଆଇ.ଏସ୍‌ସି. ପଢ଼ୁଥିଲେ । ସେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାବୁଙ୍କର ଅରକର ହୋଧ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ‘ମୋର ବାରବୁଲ ଜୀବନ’ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନବାବୁ ପ୍ରତି ରବିବାର ଦୁଇ ଦିନ ଜଣକ୍ତୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଖୁଆନ୍ତି... ।’

ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଖୁଆଇବାରେ ସେ ଆନନ୍ଦ ପାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ରଜନୀରଞ୍ଜନ ମ୍ୟାଟ୍ରିକୁଲେସନ ପାସ କରିବା ଉପଲକ୍ଷେ ସେ କଟକରେ ପ୍ରିୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଓ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କୁ ଭେଜି ଦେଇଥିଲେ । ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ୧୯୨୩ରେ ସମସ୍ତ ଛାତ୍ର, ଶିକ୍ଷକ ଓ ଅନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ଭେଜି ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ନିଜେ ବୁଲି କେତେ ପିଲା କଅଣ ଖାଇବାକୁ ଭଲ ପାଉଛି, ତାହା ପରିବେଷଣ କରାଇଥିଲେ ।

ଅନ୍ୟର ସୁନାମ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବଜାୟ ରହୁ—ଏଥିପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଦେଲୁ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ୧୯୨୪ ମସିହାରେ ବିଧିବଦ୍ଧ (କଲେଭ)ରେ ଆସାନ୍ତି ହେଲେ । ବାଲେଶ୍ଵର ସହରରୁ ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋମିଓପାଥ ଗୁରୁଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକ ତାଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାମାତ୍ରେ କହିଲେ, “ଗୁରୁ ! ଯଦି ମୋର ଆରୋଗ୍ୟଲଭର ଆଶା ଦେଖୁଛି, ତେବେ ଚିକିତ୍ସା କର । ଯେହୁ ଆଶା ଦେଖୁ ନ ଥିଲେ, ସେରିଯାଅ ।” ରୋଗୀର ଅବସ୍ଥା ସଙ୍କଟାପନ୍ନ ଥିଲେ ବି ଗୁରୁବାବୁ ଚିକିତ୍ସା କଲେ ଏବଂ ରୋଗୀ ବଞ୍ଚିଗଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନର ପରିଚିତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମନେ ମନେ ଭାବୁଥିଲେ । ଅରେ ସେ ଏକାନ୍ତରେ ଜଣେ ଛାତ୍ରକୁ କହିଥିଲେ—“ଗାନ୍ଧୀ ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ଓ ଯୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ଭାରତରେ ସାଂପ୍ରଦାୟିକତା ରୂପକ ବିଷ ସ୍ଵରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ । ଏହି ବିଷର ଗେଣ ଫଳ କଅଣ ହେବ ?”

ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର କୃତୀ ଛାତ୍ର ପଦ୍ମଲେଚନ ଉପାଧ୍ୟାୟ ଡିଉକ୍ ଅଫ୍ କନ୍ନଟଙ୍କର ଭାରତ-ତ୍ରମଣ ଉପଲକ୍ଷେ ମେଡାଲକୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ତଳେ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ହେ. ମା. ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ତାଙ୍କ ବିରୋଧରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ କରି ନ ଥିଲେ । ପରିସ୍ଥିତିକୁ ସେ ବିଚକ୍ଷଣତା ସହ ସମ୍ବଳି ନେଇଥିଲେ ।

ହେଉଥାନ୍ତୁର ଉପେନ୍ଦ୍ର ନାୟକଙ୍କ ଦୟାବୁଦ୍ଧି ବାଲେଶ୍ଵରରୁ ବଦଳି ହେବା-
ବେଳେ କୃତା ବୃତ୍ତିଧାରୀ ଛାତ୍ର ଜଳାମୟ ଦାସଙ୍କର ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ବୁଝିବାର
ଭାବେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନବାବୁଙ୍କ ଉପରେ ଦେଖିଯାଇଥିଲେ । ଜଳାମୟ ଦାସ
ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କର ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ, ପଢ଼ା ଛାଡ଼ିଦେଲେ । ନୂତନ ହେ.ମା.
ତାଙ୍କୁ ଡାକ କହିଲେ—‘ତୁମେ ଦେଶକାମରେ ଯୋଗ ଦେଲ, ଭଲ କଥା ।’

ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରାବନ୍ଧକ ଓ ସମାଲୋଚକ ‘ଆଧ୍ୟାପକ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ଦାଶ ଲେଖିଛନ୍ତି—
ଏପରି ଜଣେ ଉଦାରମନା ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ସତ୍ୟବାଦୀ-
କୁଳ ସମ୍ମିଳନରେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଭାଷଣ ଦେବାବେଳେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଆଦର୍ଶ ଶିକ୍ଷକ
ଆର୍ଥୁରଜୀ କଥା କହିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାବୁଙ୍କର ଛାତ୍ରପ୍ରୀତି ଓ
କଠୋର ଶୃଙ୍ଖଳାବୋଧ କଥା କହିଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ସହରରେ ରୁକି ଯାଇ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ରହିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା
ଜନ୍ମଭୂମି ଗ୍ରାମର ମମତା ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲେ । ଗ୍ରାମର ବାହାରେ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣଚୂଡ଼ ପଟ୍ଟଭର
ମନୋହର ଦୃଶ୍ୟ, ଉତ୍ତରରେ ପ୍ରବାହତ ସୋନ ନଦୀର କୁଳୁକୁଳ ସ୍ଵର, ଶରତ-
କାଳୀନ କେଦାରର ଶ୍ୟାମଲିମା ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ମୃଦୁ
ମନ୍ଦ ସମୀରଣ-ସେବନ ତାଙ୍କର କୈଶୋର, ଯୌବନ ତଥା କର୍ମ ଅବସର
ଜୀବନର ଉପଭୋଗ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ହେତୁରୁ ସେ ସହରରେ ନିଜର ଘର କରି
ନ ଥିଲେ । ଦଶହରାରେ ସେ ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କ ସହ ନବାନ୍ନ ଭକ୍ଷଣ କରି ଆନନ୍ଦ
ପାଇଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କର ପିଲାମାନଙ୍କୁ କୃଷକର ଜୀବନ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ଦେବା
ଶିଖାଉଥିଲେ । ଏମାନେ ମଧ୍ୟ କିଛି କିଛି ଶରୀରଗ୍ରସ୍ତ ଜନ୍ମୁଥିଲେ ।

ବାଲେଶ୍ଵର ସଦର ଆଦାର ଗେଜୁଟି ଗ୍ରାମବାସୀ ବିଶ୍ଵନାଥ ମହାନ୍ତି
ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଥିଲେ । ସେ ଓଡ଼ିଶା
ସ୍କୁଲ ଅଫ୍ ଇଞ୍ଜିନିୟରିଙ୍ଗ୍‌ରୁ ପାସ୍ କରି ଡିସ୍‌ଟ୍ରିକ୍ଟ ବୋର୍ଡ଼ ଅଧୀନତାରେ
ଓଭରସୀଅର୍ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ରୁକି କରିବାବେଳେ ରେମୁଣାକୁ ଯାଇ
ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବାବୁଙ୍କୁ ଦେଖା କଲେ, ଦୁଇଦିନ ତାଙ୍କ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲେ ।
ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନବାବୁ ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କୁ କହିଲେ—‘ବିଶ୍ଵନାଥ ! ମୁଁ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରି-
ପାରିଲି ନାହିଁ । ଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ ପାଠ ନୁହେଁ; ତାହାର ଅର୍ଥ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ।’ ବିଶ୍ଵନାଥ
ବାବୁ ତତ୍ପରେ ନିଜେ ଶ୍ରୀମତ୍-ଭଗବତ୍-ଗୀତା, ଉପନିଷଦ୍ ଆଦି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ
ପୁସ୍ତକ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କୁ ଉତ୍ତା
କଲେ । (ତା ୧୭୩୩୧୭୦ରେ ବିଶ୍ଵନାଥବାବୁ ତାଙ୍କର ଜଣେ ପ୍ରିୟ ଲୋକଙ୍କୁ
ତାଙ୍କ ଘରେ ଏହା କହିଥିଲେ ।)

ସେ ତା ୧୫-୩-୧୯୨୫ରେ ପେନ୍ସନ୍ ନେବା ପରେ ମଧ୍ୟ ପୁଣି ସକଳ ଥିଲେ । ଗୁଲି କରି ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ୧୨ ମାଇଲ ବାଟ ଯାଆସ କରାଯାଉଥିଲେ । ଶେଷ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଆମାଣସ୍ତ୍ର ଓ ବାତନ୍ତର ହେଉଥିଲା । ଆୟୁର୍ବେଦୀୟ ଚିକିତ୍ସକଙ୍କର ପରାମର୍ଶରେ ସେ ଟିକିଏ ଅଫିମ ଖାଇଲେ । ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୯୨୯ରେ ସେ ହଠାତ୍ ରକ୍ତାମାଣସ୍ତ୍ରରେ ପୀଡ଼ିତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ସେନଗୁପ୍ତ ଏମ୍. ବି. ଓ ହୋମିଓପାଥିକ ତାଙ୍କର ଗୁରୁଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା ଏବଂ ଆୟୁର୍ବିଦ୍ ସୁଜନଙ୍କର ସେବା ଶୁଣିପା ବିଫଳ ହେଲା । ତୈନ୍ଦ୍ର ଅମାବାସ୍ୟା ତା ୯ ଏପ୍ରିଲରେ ଅନ୍ତମ ଆହ୍ୱାନ ଆସିଲା । ତତ୍ପୂର୍ବରୁ ସେ ଗଙ୍ଗାଜଳ ମାଗିଲେ । ତାଙ୍କର ପତ୍ନୀ ଓ ପୁଅ ଗଙ୍ଗାଜଳ ଦେହରେ ପିଛୁ ଦେଲେ ଓ ଚୁଣ୍ଡରେ ଟିକିଏ ଦେଲେ । ‘ଭଗବାନ୍ ! ଭଗବାନ୍ !’ କହି ସେ ମହାନିଦ୍ରା ଗଲେ ।

ତାଙ୍କର ବିୟୋଗରେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ର ସମ୍ପାଦକ ବିଶ୍ଵନାଥ କର ଶ୍ରୀମତୀ ଭାଗ, ୧ମ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲେଖିଥିଲେ : “ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ ପରି ପୁପ୍ତ ଓ, ସୁକବି, ସୁକିୟତା ସମାଲୋଚକ, ସୁଗୁଣର ଚନ୍ଦ୍ରାଣୀର ବ୍ୟକ୍ତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍କଳ-ଖଣ୍ଡରେ ବିରଳ । ତାଙ୍କ ପରି ସୁଶିକ୍ଷକ ଓ ସୁଦକ୍ଷ ପରିଦର୍ଶନ-କର୍ମରୂପ ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ ଦେଖାଯାଇଛନ୍ତି । × × × । ସର୍ବୋପରି ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱଟି ଆଜି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ଅଧିକ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇ ଉଠୁଛି । ଅଧ୍ୟୟନଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଅଧ୍ୟାପନା, ପରିଦର୍ଶନ, ରଚନା-ପଦ୍ଧତି, ଭାଷାପ୍ରୟୋଗ ସଫଳ ସେ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଅସ୍ଥୁତ୍ୱ ରଖି ଜୀବନପଥରେ ଗୁଲିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ କେତେବେଳେ କାହାରଠାରେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇବାକୁ ହୋଇ ନାହିଁ । ଆଜିକାଲି ଶିକ୍ଷିତ ମହଲରେ ଏହି ବସ୍ତୁଟିର କି ଶୋଚନୀୟ ଅଭାବ ଘଟିଅଛି ! ଉତ୍କଳ-ଜନନୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ ଭଳି କୃତୀ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ହସ୍ତକ୍ଷେପ ଦେଖି, କିନ୍ତୁ ପାଇଛୁ ବହୁତ କମ୍ ।”

ମାଘ ଶୁକ୍ଳ ନବମୀ,

ଅରବିନ୍ଦ ଗିରି, ପି. ଏଚ୍. ଡି.

ତା ୯-୧-୧୯୨୯ ମସିହା ।

ଅଧ୍ୟାପକ, ଗୁମବାଲି କଲେଜ ।

ନବୋଦୟମ

୧--ବସନ୍ତ

ଅତି ଭୟଙ୍କର ଲୋକ-ଅନାଦର
ଶୀତରତ୍ନ ଯେବେ ହୁଅଇ ଅନ୍ତର
ମୁକୁଟର ମଣି ରତ୍ନମାନଙ୍କର
ରୁଚିର ବସନ୍ତ ରାଜତ୍ବ କରେ ।

ତରୁ, ଲତା, ଗୁଳ୍ମ, ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ, ଜନ—
ଯେଉଁ ଦିଗେ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଅ, ଜୀବନ
ବିରାଜ କରଇ ସବୁ ସେ ସମୟ;
ଯଥାର୍ଥ ବସନ୍ତ ପ୍ରିୟ ଲୋକରେ । ୧ ।

ଚଷୁ ସ୍ଥିର ଦେଖି ନୂତନ ନୂତନ
ସୁରୁଚିର ଶୋଭା ; ଅଶକ୍ତ ଲେଖନ
ଲେଖିବାକୁ ତାର ଅସୀମ ବର୍ଣ୍ଣନ
ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ବଳଇ ବାଣୀ ।

ସୁଗନ୍ଧ ତୁଳସିରେ ସୁଗନ୍ଧ ପତରେ
ନ ପାରନ୍ତି ଚିନ୍ତି ଅତି ଯତନରେ
ସେ ବିଚିତ୍ର ଚିତ୍ର ଚିତ୍ରକରବରେ ;
ସାର୍ଥକ ଜୀବନ, ଦେଖେ ଯେ ପ୍ରାଣୀ । ୨ ।

ହରଇ ସନ୍ତାପ ହୃଦ୍ ଗୁରୁତର ;
ହରଇ ଶରମ-ବେଦନା ଅଙ୍ଗର ;
କରଇ ମାନସ ଆନନ୍ଦ-ସାଗର;
ଆନନ୍ଦ-ଲହରୀ ଉଛୁଳି ପଡ଼େ ।

ସେ ଆନନ୍ଦ ଗୀର ବର୍ଣ୍ଣି ନ ପାରଇ;
ଅନ୍ୟଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ତ ନୁହଇ;
ନେହେ ଯେ ଦେଖଇ ତାହା ସେ ଲଭଇ;
ମନର ଆନନ୍ଦ ରହେ ମନରେ । ୩ ।

ପ୍ରକୃତର ଶୋଭା କିବା ମନୋହର !
 ଦେଖ ଚଉଦଗେ ସବ ଡରୁବର-
 ହରିତ ଲେହନ ପୀତ ବରନର
 କୋମଳ ପରନେ ରୁଚିର ଦିଶେ ।

ବାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କମ୍ପେ ଥର ଥର,
 ଶବଦ କରଇ ମର ମର ମର,
 ଜଡ଼ାଜଡ଼ି ହୁଏ ଅଙ୍ଗ ପରସ୍ପର,
 ମଳୟ ବହଲେ ଉଦାରୀ ଦିଶେ । ୪ ।

ସେ ଛବି ଦେଖିଣ ଭାବଇ କଲ୍ପନା—
 ମହାରୁହ ରାଜି ପାଇଣ ଚେତନା,
 ପର୍ଯ୍ୟ-ଅଙ୍ଗୁଳିର କର ସଞ୍ଚାଳନା,
 ମଳୟ ମାରୁତେ ସଙ୍ଗେ ଡୁଇନ୍ତି ।

“ବସାଳୁ ମାରୁତ ! ଆସ ହେ ବହନ
 ଦିଅ ସବ ଅଙ୍ଗେ ନୂତନ ଜୀବନ
 ଧନ୍ୟ ହେ ମାରୁତ ! ତବ ପିତା ଧନ୍ୟ !
 ମର ମର ଛଲେ ବୋଲୁ ଅଛନ୍ତି । ୫ ।

ଡରୁବର ପରି ଲତା କଳେବରେ
 ନାନା ବରନର ପର୍ଯ୍ୟ ଶୋଭା କରେ,
 କାହିଁ ହରି-ପୀତ, ଲେହନ ଅପରେ ;
 ଦେଖିଣ ସେ ଶୋଭା ଆସଇ ମନେ—

ବଲ୍ଲଭସୁନ୍ଦରୀ ଯେତେ ମହତଲେ
 ଅଭିନୟବାସୁ ମଳୟ ଅନିଲେ
 ଚୁରୁ ସୁବରନ ପରନର ଛଲେ
 ଆଛାଦିତ ସବେ ଚୁରୁ ବସନେ । ୬ ।

ବହଲେ ମଳୟ ଶୀତଳ ସମୀର
 କମ୍ପଇ ଲତାର ସରବ ଶରୀର
 ନୟନେ ପଡ଼ଇ ଶୋଭା ସେ ଛବିର
 ଏ ସନ କଲ୍ପନା ହୁଏ ମନରେ—

ସ୍ୱର୍ଗରେ ପ୍ରଗଳ୍ଭ ମଳୟ ପବନ
ଅପରୂପ ଶୋଭା କରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ
ପ୍ରେମଭରେ ଦିଏ ବଦନେ ଚୁମ୍ବନ;
ତହିଁରେ ଲଜିକା ଲଜ୍ଜାରେ ଅରେ । ୭ ।

ମଧୁର ବସନ୍ତ କୁସୁମ-ସମୟ
ବସନ୍ତ ଆଗମେ ଧରା ଫୁଲମୟ;
ଯହିଁ ଚକ୍ଷୁ ପଡ଼େ ସୁମନ ନିରୟ
ଫୁଲ ଦେଖି ଦେଖି କ୍ଳାନ୍ତ ନୟନ ।

ଧୀରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ମଳୟ ବହଇ,
ଏ ଫୁଲୁଁ ସେ ଫୁଲୁଁ ସୁଗନ୍ଧ ହରଇ,
ଚଉଦିଗେ ପୁଣି ଗନ୍ଧ ବିତରଇ
ସନ୍ତୋଷଇ ପ୍ରାଣ, ହରଇ ମନ । ୮ ।

ଉଦ୍ୟାନେ ଅଙ୍ଗନେ ଭବନେ ସୌରଭ ;
ଯେଉଁ ଦିଗେ ଯାଅ ସେ ଦିଗେ ସୌରଭ ;
ହସ୍ତେ ପଦେ ମୁଖେ ସର୍ବତ୍ର ସୌରଭ ;
ସୌରଭେ ସୌରଭେ ଆମୋଦେ ଧର ।

ଚଉଦିଗେ ଫୁଟେ କୁସୁମ ଅଗଣ୍ୟ
ନେତ୍ରେ ଅବଲୋକି ବିଚିତ୍ର ଲବଣ୍ୟ
(ଯେହୁ ସରଳଲେ ଧନ୍ୟ ସେହୁ ଧନ୍ୟ !!)
ସୁଖ-ସଉରଭେ ମାନସ ଭର । ୯ ।

ସୁମନ-ନିରୟ ଉଦ୍ଭିଦ-ରତନ,
ଅଳଙ୍କାର ଜନେ ଭୂଷଇ ଯେସନ
ଲଜା ବୃକ୍ଷେ ତଥା କରଇ ମଣ୍ଡନ,
କିନ୍ତୁ ହାୟ ଏହା କେତେ ଦିନକୁ !

ଦିବସରୁ ଯେବେ ଦ୍ୱିତୀୟ ହୁଅଇ
ତରୁ କଲେବର ପୁଣି ନ ମଣ୍ଡଇ;
ସକଳ ଏସନ କ୍ଷଣିକ ଅଟଇ,
ତ୍ୟଜ ତ୍ୟଜ ମନୁ ବିଜ୍ଞେ ! ଗର୍ବକୁ । ୧୦ ।

କଠୋର ହେମନ୍ତେ ଲଭଇ ବିଲସ୍ତ
ସରସିକ-ବନ ; ଶୂନ୍ୟ ଜଳାଶୟ ;
ମଧୁର ମଧୁ-ର ହୋଇଲେ ଉଦୟ
ନବଜୀବ ଲଭେ କମଳ-ବନ ।

ମୁର୍ଦ୍ଧୁ ଜନର ନାସିକା ଅଗ୍ରରେ
ପରାଣ ରହୁଲେ, ଯଥା ସେ କାଳରେ
ହୃଦ ସଞ୍ଜୀବନୀ ଡହି ପ୍ରୟୋଗରେ
ସୁନରସି ଲଭେ ନବଜୀବନ । ୧୧ ।

କୁଞ୍ଜ-ବନସ୍ଥଳୀ ନବୀନ ଶ୍ୟାମଳ-
ଶ୍ୟାମଳ ଯେସନ ନବ ଦୂବାଦଳ ;
ନାହିଁ ଗଣାଯାଏ ଫୁଟଇ କମଳ
ଚୌଦିଗେ ହୌରଭ ବିସ୍ତାର କରେ ।

ପ୍ରହସଦେ ଧାବନ୍ତି ଦଳ ଦଳ ହୋଇ
ଫୁଲରେ ବସନ୍ତେ ମନରେ ହୁଅଇ
କମଳିନୀ ଶତ ନେତ୍ର ବିସ୍ତାରଇ
ଅପରୂପ ଶୋଭା ନୟନ ହରେ । ୧୨ ।

ଚମ୍ପା, ନାଗେଶ୍ବର, ସୁଗନ୍ଧ-ଆକର,
ଜାଇ, ଯୁଇ, ମଲ୍ଲି, ନିଆଳି, ଟଗର,
ଅଶୋକ, ବକୁଳ—ଏମାନ ଅପର
ଫୁଟେ କେତେ ତାହା କେ ପାରେ ଗଣି ।

ମନୋରମ ଗନ୍ଧ ଗନ୍ଧ-ବହୁ ହରେ
ସରବ ଦିଗରେ ସେ ଗନ୍ଧ ବିତରେ,
ମଧୁ-ଲେହି-କୁଳ ଧାବନ୍ତି ବେଗରେ
ନାହିଁ ଅବସର ଦିନ ରଜନୀ । ୧୩ ।

ଯଥାର୍ଥ ଅଶୋକ ଶୋକ-ବିନାଶନ
ପୂର୍ଣ୍ଣାଭୁତ ଯେହ୍ନେ ସକଳ ଲବଣ୍ୟ
କରନ୍ତି ସେ ଶୋଭା ଯେହ୍ନେ ବିଲେକନ
ବର୍ଣ୍ଣନା ତା ମନ ତୋଷି ନ ପାରେ ।

ପ୍ରବାଳର ଛଟା କୋମଳ ପରନେ
ଜିଣେ ସୁବରନେ ଫୁଲ ସୁବରନେ
ବିମ୍ବୋଷ୍ଣୀ ଗୌରୀ, ପଞ୍ଚିନ୍ଦ୍ରୀ ମନେ
ଉଷ୍ଣ ଯେହ୍ନେ ଆଗେ ତରୁ-ଆକାରେ । ୧୪ ।

କେତକୀର ଗନ୍ଧ ଗନ୍ଧ ମଧ୍ୟେ ବର
ସେ ଗନ୍ଧ ଆଗ୍ରାଣେ ଧାବକ ସଦୃଶ
ମଧୁ-ଲତା ଆଶେ ମଧୁକର-ବର
କିନ୍ତୁ କଣ୍ଠକରେ ପଶି ନ ପାରେ ।

ଯଥା ସାଧୁ-ନାରୀ-ନବ-ଯଉବନ
ଦେଖି କାମ-ଅନ୍ଧ ହୁଏ ଚେତନ
କିନ୍ତୁ ପାପମୟ-କାଶନା-ପୁରଣ
ସବୁଥା ବିଫଳ ହୁଏ ତା'ରେ । ୧୫ ।

ଲଭ ନବ-ଜୀବ ପରୀ-ନିକର
ମଉ ନର ନାରୀ, ପ୍ରମତ୍ତ ଖେତର
ମଉ ବନବର, ମଉ ଜଳବର
ଆନନ୍ଦର ସୀମା କେପାରେ କଳି ।

ବୀରଧି-ଲହରୀ ଯଥା ପରବରେ
ଯଥା ନଦୀ-ତୟା ବରଷା-କାଳରେ
କେଦାର-ନିତୟ ଯଥା ଶରଦରେ
ତଥା ଜୀବକୁଳ-ନନ୍ଦା-ଲହରୀ । ୧୬ ।

କୋମଳ-ନୟନ-ପ୍ରବାଳ-ସୁନ୍ଦର
ସହକାର-ଶାଶେ ବସି ପିକବର
କଳା ରୂପେ ନୋହୁ ବିଷୟ କାତର
ରଟକ ପଞ୍ଚମ, ମୋହର ମନ ।

ଧନ୍ୟରେ କୋକିଳ ! ଧନ୍ୟ ତୋହୁ ଧ୍ବଜ !!
ସୃଜିଲେ ଯେ ତୋତେ ଧନ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଗଣି !
ଧନ୍ୟ ତାର ପିତା, ଧନ୍ୟ ତା ଜନନୀ
ଧନ୍ୟ ସ୍ବୟଂ, ଯେହ୍ନେ କରେ ଶ୍ରବଣ । ୧୭ ।

ପୀୟୂଷ-ବରଣୀ ତୋ ମଧୁର ରବ;
ଏ ଧରା ଧାମର ତୋ ରବ ଗରବ;
ତଥାଗି ହି ଦଶ-ଆଳୟ-ବିଭବ
ମରତ-ସୁରେ ଯା କରିଛୁ ବାସ ।
ବିପୁଳ ଔଷଧୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅମର,
କିନ୍ତୁ ଶୁଣି ତବ ପୃଥାମୟ ସ୍ଵର
ନୁହେଁ ଚରତାର୍ଥ ଶ୍ରବଣ ତାଙ୍କର,
ସଫଳ ଜନର ଅବନୀବାସ । ୧୮ ।

x x x

ବସନ୍ତ-ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅତି ମନୋହର
ବିଷୟ-ବିଷୟେ ବିହଙ୍ଗମ-ବର,
ଶତଶତ ବସି ମଧୁମୟ-ସ୍ଵର
ସାଶା-ଜିଣି କଣ୍ଠେ କରନ୍ତି ଗାନ ।
ସେ ଗୀତ-ସରିତ ସେ କଣ୍ଠ ବହୁଳ,
ବହୁଣ ମାନବ-ଶ୍ରବଣେ ପଶିଲ;
ପ୍ରବେଶେ ମାନସ-ବିହର ବୁଝିଲ;
କରେ ସେ ମଧୁର-ରସରେ ସ୍ନାନ । ୧୯ ।

ମଳୟ-ସମୀର ଧୀରେ ସଞ୍ଚରଇ;
ନାନା କୁସୁମରୁ ସୁଗନ୍ଧ ହରଇ;
ଗନ୍ଧେ ଗନ୍ଧବଦ୍ଧ କୃତାର୍ଥ କରଇ,
ନିର୍ମଳ ଦିଗରେ ବିସ୍ତାରେ ଗନ୍ଧ ।
କରଣ ଦ୍ଵିରେଫ ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ ସ୍ଵନ,
କୁସୁମ ଉଦ୍ଘେଷି କୁଟିଲ ବହନ,
ବନ୍ଧ-ପଶୁ ଦେଖି ମୃଗେନ୍ଦ୍ର ଯେସନ,
ଫୁଲ-ରଜେ ହୁଏ ଧୂସର ଅନ୍ଧ । ୨୦ ।

ଉଷା-ବିକସିତ-ଅଶେଷ-ସୁମନ—
ଶୋଭିତ ଶାଖାରେ କଲେ ପରଶନ
ମୃଦୁ-ଗତି ଶୀତ ଉଷା-ସମୀରଣ,
ହରିଦାଏ ଶାଖା ସମ୍ପୃଷ୍ଟ-ଅଳ ।

ଦେଖିଣ ଏସନ ମନକୁ ଆସଇ,
ଶବ ଫୁଲ-ଆଖି ତରୁ ପ୍ରସାରଇ,
ଅପର ଦିଗକୁ ଦିଅନ୍ତେ ଅନାଇ,
ନେନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗେ ଭାରୀ ଯାଉଛି ଚଳି । ୧୯ ।

ବକୁଳ କୁସୁମ ବକୁଳ-ମୂଳରେ
ତାହୁଁରୁ ଯେହ୍ନେ ଗଗନ ପଥରେ,
କେତେ ପଡ଼ିଥାଏ ଗଣନା କେ କରେ;
ବହୁ ଦୂର ଯାଏ ଅମୋଦ କରେ ।

ବାଳକ-ବାଳିକା ଛୁଣ୍ଟି ହୋଇ ମୂଳେ
ଯେ ଯାହା ବାସନା-ମତେ ଫୁଲ ତୋଳେ,
ଦେନଇ ମସ୍ତକେ, ଦେନେ କର୍ଣ୍ଣମୂଳେ,
ଶୋଭେ କି ନା ଦେଖେ ଦରପଣରେ । ୨୦ ।

ନଳିନୀ-ବନ୍ଧୁ-ଉଦୟ ପୂର୍ବରେ
ଦେଖିଣ ନଳିନୀ ଫୁଟେ ସରୋବରେ
ନ ଫୁଟେ ନଳିନୀ, ହୁଏ ମାନସରେ,
ସରସୀ ଚିଟାଏ ବହୁ ନୟନ ।

ମୁଦିଥିଲ ସରଃ ନିଶ-ଆଗମନେ
ସହସ୍ର ସହସ୍ର ସରୋଜ-ନୟନେ,
ଉଦିଲେ ଦିନେଶ ପୁରୁଷ-ଗଗନେ
ଚିଟାଉଛି ଆଖି ପ୍ରାଣୀ ଯେସନ । ୨୧ ।

ବସନ୍ତ-ପ୍ରଦୋଷ ସମପ୍ରୀତିକର;
ଶ୍ରମରୁ ବିରତ ବିଶ୍ରାମଇ ନର;
ଶ୍ରମ-ଝାଲେ ଆର୍ଦ୍ର ବସନ ଅଙ୍ଗର;
ମଳୟ ପବନ ହରଇ ଶ୍ରମ ।

ନିଶାଗମେ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଘୋଷିଯାଏ ମହା ;
ସରବ ଅଙ୍ଗରେ ସେ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ପଡ଼ଇ ;
କି ଅସୁବ ସୁଖ ମନରେ ଉଦଇ ।
ସ୍ବର୍ଗବାସ ଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ ତା ସମ । ୨୨ ।

ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ନାହିଁ ଏକାଳେ ଶୀତର ;
ନଦୀଘରେ ଯଥା, ନୁହଇ ପ୍ରଶର
ଅଂଶୁମାଳୀ ରବି ; ନାହିଁ ପଥକର
ବରଷାରେ ଯଥା, ବରଷା-ଭୟ ।

ଜାଟ ବିହଙ୍ଗମ ପଶୁ ପୁଣି ନର,
ପରନ-ବସନ ଲତା ତରୁବର,
ସକଳ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ, ସର୍ବ ସୁଖକର;
ନିଶିଳ ଭୂବନ ଆନନ୍ଦମୟ । ୨୫ ।

ଧନ୍ୟରେ ବସନ୍ତ ତୋହୁ ରାଜପଣ ;
ରଞ୍ଜିତମାନଙ୍କର ସତ୍ୟ ଓ ରାଜନ ;
ତୋ ରାଜ୍ୟେ ବିରାଜେ ନିର୍ମଳ ସୁଖ ।

ତୋହୁ ରାଜପଣେ ସ୍ବରଗ ଏ ମହା—
ସ୍ବରଗ ପରାୟେ ସଦା-ଶକ୍ତି-ମୟୀ;
କୌଣସି ପରାଣୀ ନୁହେଁ ବିମୁଖ । ୨୬ ।

ତା ୨୪-୫-୧୮୮୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ।

୨-ମାତୃ-ପିତୃହୀନ ବାଳକର ଜନନୀ ପ୍ରତି

ଜନନୀ ! ବିରୁଦ୍ଧ-ସ୍ନେହ-ରଜନ-ନିଳୟ !
କାହିଁ ଗୋ ରହୁଛୁ ମାତଃ ପ୍ରତି ତୋ ଜନୟ ?
ପାଉଛୁ ଅସୀମ କଷ୍ଟ କୁମର ତୋହର,
କରୁପେ ସହୁ କହ ? ଦୃଢ଼ କି ପଥର ?
ଅବା ବହୁ ଦୂରେ ଅଛୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ-ସନ୍ତାନ,
ଉତ୍ତରବେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ନ କରୁ ଶ୍ରବଣ ?
ଅବା ଏ ନରୀ-ରବ (ରୁ ସ୍ବର୍ଗ-ବାସିନୀ)
ନ ପ୍ରବେଶେ ତୋ ଶ୍ରବଣେ ଗରଭ-ଧାରଣୀ !

କି ଅବା ମରମ-ଭେଦ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ-ସମ୍ବନ୍ଧ
 କାଳେ ବିଦରବ ଦିଆ, ନ କରୁ ଶ୍ରବଣ;
 କର-ଧୁଗେ ଭାଙ୍ଗିଅଛୁ ଶ୍ରବଣ-ଧୁଗଳ;
 ତେଣୁ ଶୁଣି ନ ପାରୁଛୁ କେତେକ୍ଷେ ବିକଳ
 ହେଉଛୁ ଭୋଦର ନିଜ ଜାତ କଲ ସୁତ !
 ଭାଗ୍ୟ-ଦୋଷେ ସବୁ ଘଟେ, ଏ ନୋହେ ଅଭ୍ୟୁତ !
 ପାର୍ଥିବ କଷ୍ଟରୁ ମାତଃ ! ଲଭୁଛୁ ମୋତନ,
 କଷ୍ଟ-ପାରାବାର ବେଢ଼ିଅଛୁ ତୋ ନନ୍ଦନ ।
 ଯେଉଁ ଦିଗେ ପଡ଼େ ଦୃଷ୍ଟି ତାହା ଶୂନ୍ୟ-ମୟ ;
 ଅମାନଶି ଭୂଳେ ଦେଖେ ସକଳ ସମୟ ।
 ହାୟ ମାତଃ ! ବିଧି ବଡ଼ ବାମ ମୋହ ପ୍ରତି ;
 ନ ବିଚାରେ ବାରେ ସେହୁ ମୁଁ ଅବୋଧ ଅତି ;
 ଏ ତରୁଣ-ବୟସେ କି ଦାରୁଣ ଭର—
 ନ କରୁଛୁ ବିଧାତା ଏ ସାମାନ୍ୟ ବିଚାର ।
 ଏ ଗୁରୁ-ଭର ଗୋ ମାତଃ ! ନ ପାରୁଛୁ ବହ ।
 ନିଅ ଭ୍ରମ ପାଶେ ମାତଃ ! ଦୃଢ଼େ ଦୟା ବହ ।
 ଯାଏ ଦିବା, ଯାଏ ନିଶି, ଯାଏ ରବି-ଶଶି;
 ନ ଯାଏ ମୋ କଷ୍ଟ ଏକା, ଦେଖୁଅଛୁ ବସି ।
 ମାତୃ-ହୃଦ ସ୍ନେହ-ମୟ, କହନ୍ତି ଜଗତେ,
 ବିପଦେ ବେଦନା ହରେ ମାତା ନାନା ମତେ ;
 ହାୟ ମାତଃ ! ଏ କଷ୍ଟରେ ମୁହଁ ମାତୃ-ହୃଦ
 ହାୟ ହାୟ, ହାୟ କି ନ ସରୁଛି ଦିନ ।
 ଶୈଶବ-କାଳରୁ ମାତଃ ! ତୋ କୋଳୁଁ ଅନ୍ତର ;
 ଜ୍ଞାନ-ହୀନ ବାଳ-କାଳେ ଗୁଡ଼ିଲେ ପିଅର ।
 ମାତୃ-ପିତୃ-ହୀନ ଯେହୁ ଅଟଇ ସଂସାରେ,
 କେ ଭାର ସହାୟ କହ ଦୁଃଖ-ପାରାବାର ?
 ଭୟୁଅଛୁ ଶୋକ-ଦୁଃଖ-ବାରଧ-ସ୍ରୋତରେ ;
 ନାହିଁ ତ ଏସନ ଚକ୍ଷୁ, ଦେଖି ଅଶ୍ରୁଧରେ ।
 ଅପର ଧନରେ ମୋର ନାହିଁ ପ୍ରୟୋଜନ ;
 ଆଆନ୍ତା ଗୋ ଭାଗ୍ୟ ଯଦି ମାତୃ-ରୂପ ଧନ,
 ଘଟନ୍ତା ତ ଯାହା ଲେଖା ଲଲଟ-ପଟରେ

କିନ୍ତୁ ଗୋ ଜନନୀ ! ଯେଉଁ ତୋହୁ ଅଞ୍ଜଳରେ
ନୟନର ବାରିଧାର ରହନ୍ତି ସୁଖରେ ।

ତା.୪-୮-୧୮୮୭

୩—ନିରାଶ ବ୍ୟକ୍ତିର ନିଶୀଥ-ନିବୃତ୍ତ-ଚନ୍ଦ୍ରା

ନିଶି ଅନ୍ଧ-ତମୋ-ମୟ, ସାଗର-ଗନ୍ଧାର ;
ନାହିଁ ଜନ-ଗତାଗତ ; ବାୟୁ ବହେ ଧୀର,
କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗେ ନ ବହୁଛି ଶବଦ-ମାତ୍ର ହିଁ,
ଯେହ୍ନେ ଜୀବ-ପରିହୃତ ଜୀବକୁଳ ମହା ;
ପ୍ରକୋପେ ଏକାକୀ ମୁହଁ; ସ୍ନେହାଗ୍ରସ୍ତ-ହୃଦ
ପ୍ରସାପ, ଯେସନ ବୁଦ୍ଧ, ହୋଇଛି ବିଲୀନ ;
ଚଉପାଶେ ମୋତେ ବେଢ଼ି ରହି ଅଛି ତମ
ନୀରମ୍ଭ-ସୁଦ୍ଧି ଯେହ୍ନେ ବେଢ଼ିଧାଏ ତମ,
ବାରେ ପୁଞ୍ଜା କରୁ ନାହିଁ ନିଆଁ ଆଲିଙ୍ଗନ ;
ଝଟିକା-ଅକୁଳ ଝିଲୁ ସମାନ ତ ମନ
ଚନ୍ଦ୍ରା-ଊର୍ଦ୍ଧ୍ବ-ରାଜି, ସିନ୍ଧୁ-ଊର୍ଦ୍ଧ୍ବ-ରାଜି ପରି
ଆଛାଦିଲେ ମାନସ ମୋ; କେତେ ଆଶା ତର
କଳନା-ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ-କାଷ୍ଠେ ନିର୍ମିତ ଯତନେ
ପ୍ରତିକୂଳ-ଦଶା-ବାୟୁ ସୌଷ୍ଠ୍ୟ-ରତନେ
ଭର, ମନୋରମ ଗତି ବୁଝାଇଲ ହେଲେ !
ସ୍ବର୍ଗ-ହସେ ଆଲିଙ୍ଗନ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ କେତେବେଳେ ?
ପ୍ରତିକୂଳ ଦଶା-ବାୟୁ ! ପ୍ରତିକୂଳତର
ବହୁ ହେ, ଗୁହାରି ମୋର, ମାନସ-ସାଗର
ବିଶ୍ବପତି-ଚନ୍ଦ୍ରା-ଊର୍ଦ୍ଧ୍ବ-ଜାଲରେ ଆକୁଳ
କର, କର କୃପା; ମନ-ସିଦ୍ଧ ! ଅନୁକୂଳ

ହୋଇ, ଚନ୍ଦ୍ରା-ଉର୍ମି-ଶୃଙ୍ଗେ ଦେହ ଉପକୂଳ
 ବିଦର—ବିଦର, ଯେହ୍ନେ ନ ଥାଉ ତା ମୂଳ ।
 ଆହା ! କି ଯନ୍ତ୍ରଣା ! ଯାଅ ଚନ୍ଦ୍ର ! ଯାଅ ଦେବ !
 ଯହିଁ ଲଭ୍ୟ ; ଅନ୍ତରା ମୁଁ ତୋତେ କିଏ ଦେବ ?
 ଯାଅ ରତ୍ନ-ସିଂହାସନେ, ଯହିଁ ନରମଣି,
 ମୁକୁଟେ ବିରାଜେ ଯାର ସୁବରନ-ମଣି ;
 ଯାଅ ସେହୁ ଗୃହେ, ଯହିଁ ସୁଫଳ ଲକ୍ଷପତି
 ସଦା ସମ୍ପଦ ବିନା ଯେହ୍ନେ ନ ଜାଣେ ବିପତ୍ତି ;
 ଶରବର ଲମ୍ବାଇଣ ଶିଳା-ଘନ ବାହୁ
 ଶୟାନ, ଯହିଁ ଗୋ ଭଞ୍ଜ କମ୍ପାଇ ନ ଯାଉ ?
 ଭରୁଣ ଭରୁଣୀ ଯହିଁ ରମ୍ୟ ଶେଷେ ବେନି
 —ପ୍ରସାଧକା ହାନ୍ତ ଅଛି ବାମା-ମଣି-ବେଣୀ
 ତଥା, ଯଥା ବାନ୍ଧ ଅଛି ରମଣୀ-ରତନ
 ଜଗତେ ଜୀବନ-ସଙ୍ଗି-ଜୀବିତେଣ ମନ—
 ଅଙ୍ଗେ ଝିନ ପରିଧାନ, ସୁବାସ ଚନ୍ଦନ,
 ପୁଷ୍ପ-ଦାମ ଗଲେ, କରୁଛନ୍ତି ଆଲିଙ୍ଗନ
 ଉଭୟେ ଉଭୟେ ଭଞ୍ଜି କର ମୋ ଗମନ ;
 କମ୍ପାଇଁ ପିଞ୍ଜରେ ରଖୁ ମୋ ବିହଗ-ମନ ?
 କି ଭ୍ରମ ! ଚନ୍ଦ୍ରାକୁ ଦୂର କରିବାର ଆଶେ
 ବାହୁଛୁ ମାନସ-ମୁଗ ଚନ୍ଦ୍ରା-ମୟ ପାଶେ
 ଛୁଡ଼େ ଏ କଥା ଭାବନା; ନିଶା ଅବସାନ
 ସନ୍ଦିହିତ ହେଲ ଆସି ହୁଏ ଅନୁମାନ ।
 ଫିଟାଏଁ ଗବାକ୍ଷ, ବହୁ ମୃଦୁ ସମୀରଣ ;
 ସମୀର-ପ୍ରସାଦେ, ହେଲେ ନିଦ୍ରା ଆକର୍ଷଣ
 ହୋଇପାରେ ! —ଆହା ! କିବା ଶର୍ଣ୍ଣ-ପ୍ରୀତିକର
 ନ ହୋଇଛି ଏଇ ମନ୍ଦ-ଗତି ଶବ୍ଦ-ହର !
 ଜୀବନ-ଶୀତଳ-କଣା-ବାହା ସମୀରଣ !
 ଜୀବନ ଦିଅ ଏ ଜନେ, ଶୁଣ ନିବେଦନ
 —ସୁଦୂର ଗଗନ ବକ୍ଷେ ତାରା ଗର୍ବି-ମଞ୍ଜ
 କିନ୍ତୁ ଅଛି ଅତିକ୍ଷୀଣା, ମୋ ଆଶା ଯେମିତି

ମଣେ ମୁହିଁ ଧେରୁଅଛୁ ସେହୁ ଏ ସମୀର
ଆଶା ଯେହ୍ନେ ପ୍ରେରେ ଜନେ ଆଶ୍ୱାସ-ସମୀର
ନ ଥିବ ତାରକା, କିନ୍ତୁ, ନିଶା-ଅବସାନେ ;
ମୋ' ଆଶା, କି ଲଭିଯିବୁଁ ତାରକା-ସମାନେ ।

ତା ୫-୮-୧୮୮୭

୪—ନିୟତି ପ୍ରତି

ନିୟତି ! କେ ପାରେ ବଞ୍ଚି ମହମା ଭୂମ୍ଭର ।
ନିଶିଳ ସଫାର ଶାସୁ ଅଛୁ ତୋହୁ କର
ତବ ଚନ୍ଦ୍ରେ ପଡ଼ି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ତାରା-ଗଣ
ଶୂନ୍ୟ ଦେଶେ କରୁଛନ୍ତି ସଦା ବିଚରଣ ।
ପ୍ରହରଜ ଚଉଦିଗେ ଭ୍ରମୁଛୁ ଧରଣୀ,
ପୃଥ୍ୱୀ ଚଉଦିଗେ ଲମ୍ବୁ, ଧନ୍ୟ ତୋ ବନ୍ଧନ !
ତରୁ ଲତା ପଶୁପକ୍ଷୀ ତବ ଚନ୍ଦ୍ରବଳେ
ଉଦୟ ବିଳୟ ଲଭୁଛନ୍ତି ରବିତଳେ ।
ଫୁଟୁଛି କୁସୁମ କଳି ସୁଗନ୍ଧ, କୋମଳ,
କ୍ଷଣ ପରେ ଶାଖା-ରୁଧି ଲଭୁଛୁ ଭୁତଳ ।
ଫଲୁଁ ଉତ୍ତଳ ଚୂଷ, ବୃକ୍ଷୁଁ ପୁଣି ଫଳ,
ପୁନରାପି ଫଳୁଁ ତରୁ, ଧନ୍ୟ ତୋ କୌଶଳ !
ଯହିଁ ସୌଧ-ସମାକୁଳ ସୁରମ୍ୟ ନଗର,
କାଳକ୍ଷମେ ତହିଁ ପୁଣି ଶୁଷ୍କ ସାଗର ।
ଏକକାଳେ ଯହିଁ ମରୁ ଅନ୍ଧାର ଦୁଷ୍ଟର
ତବ ଚନ୍ଦ୍ରେ ପଡ଼ି ତାହା ଆବାସ ଜନର ।
ଉତ୍କଳ-ଶିଖର-ଶିରୀ ସାଗର-ଗର୍ଭରେ
ବିଲାନ ହୁଅଇ କାଳେ, ପଡ଼ି ତୋ ଚନ୍ଦ୍ରେ ।

ତରଙ୍ଗ-ସଙ୍କୁଳ, ଶୂନ୍ୟ ବାରିଧି ମଧ୍ୟରେ
 ଦେଖାଯାଏ ରମ୍ୟ ଦ୍ଵୀପ, ସଙ୍କୁଳ ଜୀବରେ ।
 ଅତୁଳ ମହିମା ତବ ! ଅତୁଳ ବାରିଧି-
 ଗରଭେ ନିହିତ, ଗୁରୁ ବହୁ ମୂଲ୍ୟ ନିଧି
 ମଣ୍ଡଳ ନୃପତି ସୌଧ, ବହୁ ଦୂରେ ସ୍ଥିତ ।
 ନିୟତି ! ମହିମା ତବ ସର୍ବତ୍ର ଜୀର୍ଣ୍ଣିତ ।
 ତବ ଚନ୍ଦ୍ର ପଡ଼ି ନର କେତେ ଯେ ଭୋଗଇ
 ପୁଣି ଦୁଃଖ ବଞ୍ଚିବାକୁ କ୍ଷମ କେ ଅଟଇ !
 ସାମାନ୍ୟ-କୁଟୀର-ବାସୀ କୃଷକ-ସନ୍ତତି
 ତୋହୁ ଚନ୍ଦ୍ର-ଆବର୍ତ୍ତନେ କାଳେ ନରପତି ;
 ତୃଣ-ଶଯ୍ୟା ଠାରେ ଭୋଗେ ରତ୍ନ-ସିଂହାସନ,
 ବନର କୁସୁମ ଠାରେ ଦିବ୍ୟ ଆଭରଣ ।
 ଗୋପାଳତୁ ଗୁଡ଼ି କାଳେ ହୁଅଇ ଗୋପାଳ
 ସର୍ବ ଲୋକ ମାନମୟ ମହା ଲୋକ-ପାଳ;
 କ୍ଳେଶ-ବହୁ-ତାଳ-ପତ୍ର ଛନ୍ଦ କାହିଁ ଯାଏ,
 ତାହା ସ୍ଥାନେ ରାଜ-ଛନ୍ଦ ରମ୍ୟ ଶୋଭା ପାଏ ।
 ପକ୍ଷୀମୁରେ, ମଦ-ମତ୍ତ ମହାନର-ପତି
 ଭିକ୍ଷୁ ଅବା ବନବାସୀ କରୁ ତୁ ନିୟତି ;
 ତନୁ ପରିଧାନ ଠାରେ ବଳ୍ଲଳ ପିଧାନ;
 ଭକ୍ଷା ଦାନ ତେଣେ ଆଉ, ସେନେ ପରଦାନ,
 ଜଗତ ତୋ ଚନ୍ଦ୍ର ପଡ଼ି ବରଦେବ୍ୟ-ମୟ;
 ପରିବର୍ତ୍ତନର ନାହିଁ ସୀମା ଅବା କ୍ଷୟ ।
 ତୁର ନର ମୁହିଁ, ଦେବ ! କିବା ଶକ୍ତି ମୋର
 ବଞ୍ଚି ବ ତୋହୁର ଜୀର୍ଣ୍ଣି ବାଣୀ-ଅଗୋଚର ।
 ଅଧୀନ ତୋହୁର ମୁହିଁ ସମ୍ୟକ ରୂପରେ,
 ଅପିଲି, ଯା ଇଚ୍ଛା କର, ମୋତେ ତୋ କୋଳରେ ।

୧୧, ଶ୍ରୀବତ୍ସ—ତା ୨-୮-୧୮୮୭

୫—ସମୁଦ୍ର ପ୍ରତି

ସାଗର ! ଅମ୍ବର-ମାଳ, ଅନନ୍ତ, ଦୁସ୍ତର,
 ଧରଣୀ-ମେଖିଲା ରମ୍ୟ, ବକ୍ଷରେ ତୋହର
 ସହସ୍ର ଅର୍ଘ୍ୟ-ପୋତ କରେ ବିଚରଣ,
 ମାଳ ବିହାସୁସ-ପଥେ ଯଥା ପରିଗଣ ;
 କିନ୍ତୁ ବୃଥା । ସମୁଦ୍ରିନ୍ଦେ ଏ ବିଶାଳ ମହା
 ବୃଥା-ଅହଙ୍କାର ନର ; ଧୂଆର କରଇ
 କ୍ଷମତା ତାହାର ତୋହ ସୀମା ପରିସନ୍ତ ।
 ବାରି-ମୟ ସମତଳେ (ଦୂର ଶାନ୍ତିମନ୍ତ)
 ପୋତ-ଭଗ୍ନ-ଅବଶେଷ କାରତ ତୋହର;
 ଉପଦ୍ରବ-ଗ୍ରସ୍ତ-ମାତ୍ର ନ ରହେ ନରର
 ତୋ ବକ୍ଷରେ, ହେ ବାରିଧେ ! ନୀର-ବିନ୍ଦୁ-ସମ
 ପଡ଼ଇ କ୍ଷଣକେ ଖସି, କୌଶଳେ ଅସମ
 ମାନବ ; ବୁଦ୍ଧବୃଦ୍ଧରେ ଆର୍ତ୍ତନାଦ କ୍ଷଣେ,
 ସପଦ ତୋ ଗର୍ଭଗତ; ଜ୍ଞାନ ପରଜନେ
 ନ ପାରନ୍ତି ଜାଣି, ସେହୁ ମୃତ-ନ୍ଦିୟାମାନ
 ନ ଯାଏ; ତାହାର ପକ୍ଷେ ତୋ ଗର୍ଭ ଶୂନ୍ୟମାନ ।

ନ ଶୋଭେ ନୂ-ପଦ-ଚନ୍ଦ୍ର, ପଶ୍ଚୋଧୋ ! ତୋ ବକ୍ଷେ
 ତୋ ଅଙ୍ଗ ଲୁଣ୍ଠନ-ଭୂମି ନୁହଇ ତା ପକ୍ଷେ;
 ଧର-ଧୂମ୍ରୀ ବଳ ତାର ମଶୁ ଚୁହ ଛୁର;
 ଉଦ୍‌ଧେସି ତୋ କୋଳୁ—ହାୟ ବୃଥା ଅହଙ୍କାର ।
 କମ୍ପେ, ଆର୍ତ୍ତନାଦେ ଉଦ୍‌ଧେ, ତରଙ୍ଗ-ଜାଳରେ
 ସୁରେ ଇଷ୍ଟଦେବ—ତାକୁ ଦୂର-ପୁଲିନରେ,
 ଗୁରୁ ବେଶେ ପ୍ରହାରୁ ତୁ ତା ଶିରଃ ତଟରେ;
 ରହଇ ଦୂର୍ଭାଗ୍ୟ ପଡ଼ି ଶବ ବିଜନରେ ।
 ସ୍ୱାମୀକାର ରଣ-ତଣ ବର୍ତ୍ତି ବଜ୍ରାନଳ
 ପ୍ରସ୍ତର-ନିର୍ମିତ ପୁର କରେ ସମତଳ,
 କମ୍ପାଏ ମାନବ-ଗୁଡ଼ିକ, କମ୍ପେ ନରପତି
 ଭୁଞ୍ଜ ସିଂହାସନେ, କାଷ୍ଠ-ଉମ୍ବିଜିଳି ପଂକ୍ତ,

ଯାବଳେ ବୋଲୁଏ ନର ତବ ଅଧୀଶ୍ଵର,
ମଧ୍ୟମ ଭୂପାଳରଣେ; ମାଳ ରତ୍ନାକର !
ଏ ମାନ ତୋ ଶୀତଳକ; ଯେସନ, ତୁହିନ
ଲହରୀ-ଫେନରେ ମିଶି ହୁଅନ୍ତୁ ବଳନ ।

ତୋ କୁଳ ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟେ, ଖ୍ୟାତି-ପରିଚିତ—
ଭରତ-ମିଶର, ରୋମ ପ୍ରଭୃତି ବନ୍ଧୁ
ନୁହଇ କାହାକୁ କହ ଏହି ଜଗତର ?
ସମରୂପେ ସର୍ବଦା ତୋ ଚରଣନିକର
ଧୌତୁଛି ସେମାନ ; ତହିଁ ଅସଞ୍ଜ୍ୟ ବିଦେଶୀ,
କେତେ ଭିନ୍ନଜାତିମାନ ସମୟେ ପ୍ରବେଶି,
ଦେଖାଇ କ୍ଷମତା ନିଜ ଲଭିଲେ ବଳୟ,
କି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅବା ନ କଲ ସମୟ !
କିନ୍ତୁ ହେ ଅମୌଧେ ! ଉନ୍ନି-ରାଜି-ଶୀତା ଗୁଡ଼ି
ଅପର ପରିବର୍ତ୍ତନ ନାହିଁ ଦେଖିପାରି
କଲେବରେ ତୋର; ତତାଇ ମାଳ କପୋଳରେ
ସମୟ-ବାଇଁକ୍ୟ-ରେଖା ନୟନ-ପଥରେ
କାହାର ତ ପଡ଼ିନାହିଁ; ଆଦ୍ୟ ସର୍ବଜନର
ଯଥା, ତଥା ବିରାଜୁଛୁ ହେ ମାଳ ସାଗର !

ଦବ୍ୟ ମୁକୁର ତୁ ପିଞ୍ଜୁ ! ପରମେଷ୍ଠୀ ଯହିଁ
ସ୍ଵକାୟ ପ୍ରତିମା ଅବଲୋକନ କରଇ ।
ସ୍ଥିର ବା ଚଞ୍ଚଳ; ମୃତୁ ମଧୁ ପବନରେ
କି ଅବା ବଞ୍ଚିକା କାଳେ; ଉତ୍ତମ କେନ୍ଦ୍ରରେ
ଦମ୍ଭଭୂତ-ତୋଷା-ରୂପ, ଅବା ଭ୍ରମ-ମଧ୍ୟରେ
ଭ୍ରାଣ-ତରଙ୍ଗାକୂଳ, ସଦା ତୁ ଅନନ୍ତ
ଅସୀମ, ଉଦାର ଅଛୁ; ଅର୍ପଣ ! ଅନନ୍ତ
କାଳର ପ୍ରତିମା ତୁହି ; ଅଗ୍ରଦ୍ଵିପାସନ ;
ସର୍ବଦା ଅତଳସ୍ପର୍ଶ ବିଶୁଦ୍ଧ-ଜନନ ।*

ମହମା ତୋ ବଳେ ଗୀର-ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଦାସମାନ
ଭୟ ପାରିଜାତ ଜାତ, କହଇ ପୁରାଣ,
ତୋ ଉଦରୁ ; ବହୁବଧ ଉତ୍ସୁକେ ରତନ,
ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ପବନ ପୁଣି ରମ୍ୟ-ଦରଶନ ;

ତେଣୁ ନାମ ରହାକର ; ଲୋଡ଼ା ଜଗତରେ
 ଲବଣ ଲବଣାମୁଧେ ! ଜାତ ତୋ ଗର୍ଭରେ ;
 ଜଗତର ହୃଦକାଞ୍ଚ ପସ୍ତୋଜ-ପଞ୍ଜଡ଼
 ରମ୍ୟ-ଦୃଷ୍ଟି ଦ୍ରୀପାବଳୀ, ତୋହର ସନ୍ତତି ।
 ଜଗତ ତୋଠାରେ ରଖି, ହେ ମାଳ ସାଗର !
 ତୋ ଭାବେ ମୋ ହୃଦ ଦେନ ପ୍ରଣାମ ମୋହର ।

ତା ୧୧-୮-୧୮୮୭

୭-ମଲ୍ଲିକା

ଉଦ୍ଭିଦ-ଭୂଷଣ-ପୁଷ୍ପ-ରତ୍ନ-ରାଜବରେ
 ମଲ୍ଲିକେ ! ମଞ୍ଜୁଳ ମଧୁ-ଉଷା ସମୟରେ
 ଭ୍ରମନ୍ତେ ମୋ ଉଦ୍ୟାନରେ, ତୋହୁ ବିକସିତ
 ନିର୍ଦ୍ଦାନ ମୂରତିଟି ମୋ ହୃଦୟ ପତିତ
 ନୟନ ପଥରେ ; ଦେଖି ଯେ କି ଅନୁପମ
 ଆନନ୍ଦ ଉଦୟ ମନେ ହାସ ! ମୁଁ ଅନ୍ଧମ
 ବିଅକତ କରିବାକୁ ସେ ପବନ ଭବ
 ଗୁରୁ ସଙ୍କେତରେ-ହାସ ! ମହତ ଅଭାବ
 ରହୁଅଛି ଅନ୍ଧାରୀ ଏ ମାନବ ସୃଷ୍ଟିରେ—
 ନ ପାରେ ବିଅନ୍ତ ତାହା ଗୁରୁ ନୃ-ବାଣୀରେ ।
 ମନେହୁଏ ମଲ୍ଲିକ ଗୋ ! ତୁ ଜୀବ ମୋ ପରି ;
 ନାହିଁ ତ ପ୍ରଭେଦ ବୋଲେ ମାନବ ଯେପରି ;
 ସଙ୍କେତକୁ ମୋତେ ତୁହୁ ସୃଷ୍ଟି ତ ମୁଖରେ ।
 ଧୀରେ ଧୀରେ ପଦକ୍ଷେପେ ତୋହୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ।
 ଉଷା ହୋଇ ତୋହୁ ପାଶେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ମୁଁ କ୍ଷଣେ
 ପ୍ରସାରେ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତ ତୋହୁ ଆକର୍ଷଣେ ;

କିନ୍ତୁ ନ ହୁଅନ୍ତୁ ତନୁ କୋମଳାଞ୍ଜି ! ତୋର
 ବିଷାଦ-ଗର୍ଭର ଭାବ ଉଦୟ ମନର ;
 ମନେ ପଡ଼େ ମନୁ-ଉଡ଼ି “ତରୁ-ଲତାମାନ
 ଅନ୍ୟ-ସଜ୍ଜ ; ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ଏମାନ
 ସୁଖ ଦୁଃଖ” ବୋଲେ ମନ ଅଟେ ଯଥାରଥ
 କହିଲେ ଯା ନରଗୁରୁ ! ମାତୃ-କୋଳ-ଗତ
 ହସ୍ତକୁ ଚରବେ, ଉଡ଼ି ହେଲେ ଶାଖା-ଛଡ଼ା
 ମଉଳିବ ତୋ ବଦନ, ଥିବ ନାହିଁ ପରା,
 ସେ ଗୁରୁ ନବୀନ ସ୍ଥିତି ତଥା, ଯଥା ଶିଶୁ
 ସୁହାସିନୀ ବାଳକାଟି କୋମଳ ଶିଶୁ
 ମାତୃ କୋଳୁଁ ଛଡ଼ାଇଲେ ମଳିନବଦନା ।
 ବାଳା ପରି ଅନୁଭବୁ ତୁ ମନୋ-ବେଦନା ।
 ଅନାଇ ରହେ ମୁଁ ଶେଷେ ଭାବ ଏହିପରି ।
 ଦୁଃଖି ଉଦେ ମୋ ମନରେ ନଭେ ତାରାପରି
 ଅପର ଭାବନାବଳୀ—ହେଲେ ରବି-କର !
 ଅଳପ ସମୟ ପରେ, ସୁମୁଖି ! ପ୍ରଖର,
 ନ ଥିବ ଏ ଗୁରୁ ହାସ୍ୟ ନ ଥିବ ଏ ଶୋଭା ।
 ସ୍ଥବର ପରାସ୍ତେ ତନୁ—କେ ପରାସ୍ତେ ଅବା !
 ପାହିଲେ ଆଗତ । ନିଶି ହୁଏ ତ, ସେଠାରେ
 ରହିବୁ, ନ ଥିବୁ ଶେଷ-ସଖି ! ଏ ଧରାରେ
 ଅନୁରୂପ ଦଶା ଦେଖେ ନେତ୍ର ମାନବର
 —ମାନବର ନୁହେଁ ଏକା, ସର୍ବଜଗତର ।
 ତଥାପି ମଞ୍ଜିକେ ! ତୋର ଧରାରେ ଆଦର ;
 ଆଦର କି ଲାଗି ? ଏକା ତୋହୁ ସୁଗନ୍ଧର ।
 ଦେଖୁଛୁ ତ ସେହିପରି ମାନବ ମଧ୍ୟରେ—
 ଇନ୍ଦ୍ର ଯେସନ, ସାଧୁ କାଳ-କବଳରେ
 ପଡ଼ଇ, ହୁଅଇ ଦେହ ତହିଁ ପରିଣତ,
 ଯାହା ଦେନି ସରଜିଲେ ପ୍ରସ୍ତା ରୁଦ୍ଧିମନ୍ତ;
 ଖ୍ୟାତି-ସଉରଭ, ତୋହୁ ସଉରଭ ଯଥା,
 ଜଗତ-ମାନସ-ନାସା ପୁର ରହେ ତଥା ॥

୭—ବିଦେଶରୁ ସ୍ବଗୃହାଭିମୁଖରେ ବାଲେଶ୍ବର ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କାଳରେ କୌଣସି ସମୁଦ୍ର- ପୋତରେ ଦୁଇ ସହୋଦରର ବିନାଶ

ଅର୍ଣ୍ଣବେ ଅର୍ଣ୍ଣବ-ପୋତ ଗମକ ସୁଝରେ
ଉଦେଶି ଭବନ ଯେହ୍ନେ ବିହର ଶୂନ୍ୟରେ
ସ କୁଳାୟ ଅଛମୁଖେ, ଚାଲେ ଧୀରେ ଧୀରେ ;
ତା ସଙ୍ଗେ ଚାଲଇ ତାହା ପ୍ରତିବନ୍ଧୁ ନାରେ ;
ଗଗନ ପ୍ରଶାନ୍ତ ଉଦ୍ବେଗ ; ତେଣୁ ଉଦୟନ୍ତ
ଶାନ୍ତ ଯଥା—ପ୍ରୟୋଜନ—ଦୀର୍ଘକା ଯେମନ୍ତ ।
ଆରୋହ-ନରସ୍ତ ମଧ୍ୟେ ତହିଁ ଭ୍ରାତୃଦ୍ବୟ ।
ପ୍ରାକୃତିକ ଅଳଙ୍କାର ସୌଭାଗ୍ୟ, ବିନୟ
ସୋଦର-ସୁଗଳ ଭୂଷେ—ଗୁଣ-ରତ୍ନମଣି
ଯା ସଙ୍ଗେ ଭୁଲନା-ଯୋଗ୍ୟ ନ ମଣୁ ତ ମଣି,
ଯାହା ନ ତିଆରେ ଜନେ ଏ ଦେହେ ଯାବତ
ପ୍ରାଣବାୟୁ ସଞ୍ଚରଇ, ବହଇ ରକତ ।
ବାୟୁ ବହେ ଅନୁକୂଳ, ପ୍ରଶାନ୍ତ ସାଗର
ନାହିଁ ବାଧା ଗମନରେ ଅର୍ଣ୍ଣବ-ପୋତର
ଦେଖିତ ନାହିଁ ତ ଦୁର୍ଘ—ଅବଧି-ଅବଧି
ଉଭୟ ସୋଦରଜର; ମନେ ନରବଧି
ବିଚାର କରିନ୍ତି ଦେଖି ଜନନୀ ପିଅର
କେତେବେଳେ, ଶମାଧିବେ ଆବେଗ ମନର ;
ତେନ ଏକ ଅତିବାହି ବନଙ୍ଗର ମୁଖ
ଧରିବେ; ଦିନେକ ପରେ ମାତା-ପିତା-ମୁଖ
ନିଶ୍ଚିନ୍ତବେ । ଯହୁଁ ନଦୀ-ମୁଖ ସନ୍ନିହିତ,
ନଦୀ-ମୁଖ-ସନ୍ନିଧିରୁ ଗୁହ ସନ୍ନିହିତ,
ହୋଇଲା, ବଢ଼ିଲା ତାଙ୍କ ମନର ଆବେଗ,
ଧର-କେନ୍ଦ୍ର-ସନ୍ନିହିତ ହେଲେ ଯଥା ବେଗ
ବଢ଼ଇ ବଢ଼ିର ଫମେ ପଡ଼େନ କାଳରେ ।

ପୋତ-ରୋଜା ଫୋଡ଼ୁ ଜଳେ ନିଶା-ଆଗମରେ
 ନିକ୍ଷେପି ରହିଲୁ ପୋତ ସଙ୍ଗେ ଆହାରିଲେ ;
 ଆହାରିଲେ ମନ-ମୁଖେ ଗଲ ଆରମ୍ଭିଲେ ।
 ଜନକ-ଜନନୀ-ମନ ସୋତର-ପୁରୁର
 ଅନ୍ଧାବ ଅଥୟ ତେଣେ ; କେବେ ଯେ କୁମର
 ନେଉଟିବେ ଆଲୋଚନା, ମନୋ-ମନ୍ଦିରରେ
 ଗଢ଼ିଣ ପ୍ରତିମା ଦୁଇ କଳ୍ପନା-ପ୍ରସ୍ତରେ
 ପୁଲୁଆନ୍ତ ଉପହାରି ସ୍ନେହ-ଦୁର୍ବଧା-ବଳି
 ନାହିଁ ତ ନିପୁଣ ଶିଳ୍ପୀ କଳ୍ପନାକୁ ବଳି ।
 ଗୁରୁ-ଶିର ଦନ୍ତୁଗାମୀ ଜାଣଇ ଜଗତ
 କଷ୍ଟ ଶୀତ ; କିନ୍ତୁ କେତେ ବଧୂ-ମନୋଗତ
 ଜାଣଇ ପୁରୁଷ କିଏ ? ହୃଦୟ ବଦରେ
 ପୁଣ-ତରା ଉଗ୍ର ହେଲେ ବିପତ-ଭରଣରେ ।
 ସୋଦରେ ରଚିଲେ ଶଯ୍ୟା; ନିହିଲେ ବିଶ୍ରାନ୍ତ
 ତହିଁ, ସାର ସ୍ବ-ଆହାର, ବିଧାତା-ବିଶ୍ରାନ୍ତ
 ହାୟ ନ ଜାଣନ୍ତି ବେନ ! ତାରକା-ସ ନାଥ
 ଭଜିଲେ ନିର୍ମଳତର ବିଭାବରା-ନାଥ
 ଅପୁଷ୍ପ-ମାଧୁରୀ, ଦିବ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ ସେ ଛବି
 ନ ଭାବ, ନ ଭାବ ମନେ ଅତିଭକ୍ତେ କବି ।
 ଅନୁଜ ଯେ ପ୍ରୀତି ନିହି ଅପର-ବନ୍ଧରେ
 ମସ୍ତକ, ବୋଲଇ “ଭାଇ ! ଦେଖରେ ଦେଖରେ
 କି ସୁନ୍ଦର ଜନ୍ମ ରାତି ; ମଣେ ହସ୍ତେ
 ଜନ୍ମମାର୍ମ !”-ମଣେ ମୁଁ, ଜନ୍ମ ନ ହସ୍ତେ
 କିନ୍ତୁ କାଳେ ନ ଦେଖିବେ ସେ ଛବି କୁମରେ
 ଏ ଭାବ ଏ ଗୁରୁମୁଖି ପ୍ରକଟିତ କରେ ।
 ଗୁଣି ରହିଛନ୍ତି ବେନ ଅତଳ ନେତ୍ରରେ
 ଅତିକ୍ରମି ଦୃଷ୍ଟିରେଖା ଏଥନ କାଳରେ
 ନୀରଦ ଖଣି ଏ ନରେ ଧୀରେ ଗଲ ରଳି
 କୁମର ଆଗମ-ବାଣୀ, ମଣେ ଦେବ ବୋଲି
 ପ୍ରସୂତ-ଜନକେ ; ତହିଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପରେ

ତହିଁ ନିମ୍ନତର ଦେଶେ ଅଧିକ ବେଗରେ
 ସ୍ବଦ୍ରୁତର ମେଘ ଖଣ୍ଡ ତା ପଛେ ଚଳିଲା ;
 ମଣେ ମୁହଁ ଏ ଖଣ୍ଡିକୁ ବିଧି ପଠାଇଲା
 ଅଗ୍ରଗେ (ତେ ?) ନିବାରିବାକୁ ; ତେଣୁ ବୁଦ୍ଧିମନ୍ତ
 ବିଧି ତାକୁ ନିରମ୍ଭିଲା ଲଘୁ, ବେଗବନ୍ତ ।
 ଶ୍ରମ-ବିନୋଦିନୀ ନିଦ୍ରା ଯଥା-ସମୟରେ
 କଲା ସ୍ବୀୟ ଅଙ୍ଗଗତ ଉଦୟ ସୋଦରେ ।
 ଦୁହେଁ ଉଦ୍‌ବି-ବନ୍ଧା, ଗାଢ଼ ନିଦ୍ରା-ଅଭିଭୂତ ;
 ଯେ ଅନୁଜ, ବନ୍ଧ୍ୟା-ଦେଶେ କରୁଛୁ ସଫଳ
 ଛନ୍ଦ କର-ଧ୍ବଜ ଏଣେ ଉଦ୍‌ବି ନଭସ୍ଥଳୀ
 ଅମଳ-ଶଶାଙ୍କ-ହନ; ନାହିଁ ତାରାବଳୀ ;
 ଘରଟ-ଘର୍ବଣ, ଘୋର ଘନ-ଘଟା ଘୋଟି
 ଆଛାଦିତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଦିଗ, କୃଷ୍ଣ-ପଟ-କୋଟି
 ଯେତେ ଆବରଣ ନଭଃ ; ଶ୍ରମ-ପରାମ୍ପର
 ଭୟଙ୍କର ରବ ଗୁଡ଼ି ବହେ ବାତ୍ୟାମୟ ।
 ପ୍ରଳୟ-କରାଳ-ଚଣ୍ଡ-ଝଣ୍ଡା-ପରାହତ,
 ପୋତ-ରୋଷା-ବଦ ରକ୍ତ ଶୁଣାଇଲା ପୋତ
 ଚଳିଲା ଝଟିକା ମୁଖେ । ଏଥନ ସମୟ
 ଭୁଜ-ଭୁଜ-ଶୀର୍ଷ-ପାତ-ରୂପ-ଶଙ୍କାମୟ
 ସ୍ବପନେ ହୁଅନ୍ତେ ସୁଖ-ନିଦ୍ରା-ବିପର୍ଯ୍ୟୟ
 ଅବୁଜ ଉଠିଣ ଆଗେ, ସଞ୍ଚାତ-ବିସ୍ମୟ
 ପ୍ରବୋଧଲ ଅଗ୍ରଜକୁ; ଦୁହେଁ ପରସ୍ପର
 କର ଛନ୍ଦ ଗଳଦେଶେ-ଲେଖା ଅଦୃଷ୍ଟର ।
 ବିଳାପିଲେ ତାର ଝରେ ! ଝଟିକା ପ୍ରବଳ
 ଆଘାତ ତଟରେ ପୋତ କଲକ ବିକଳ !
 ବେନି ଭାଇ ଛନ୍ଦାଛନ୍ଦ ହୋଇ ପ୍ରବେଶିଲେ
 ସାଗରଗରଭେ ; ଜୀବ-ଲୀଳା ସମ୍ବରଲେ ।
 ପରଦନ ଦନ-ମଣି-ବିଷଣ୍ଣ-ନୟନ
 ଯେତେ-କଲେ ଶବ-ରୂପ-ସୋଦର-ବଦନ
 ଦରଶନ ତଟଦେଶେ ; ଦେଖିଲା ଜଗତ ;
 ହେଲ ବାଣ୍ଟା କ୍ଷମେ ମାତା-ପିତା-କର୍ଣ୍ଣ-ଗତ ।

ମାତା ପିତା ସେ ଦାରୁଣ ବାଞ୍ଛା ଉଦ୍‌କ୍ଷେପିଲ,
ଶାଶ୍ୱତ-ଶୋକାଶ୍ରୁ-ନଦୀ ହାୟ ! ବୁଝାଇଲ ।

ଆଶ୍ୱିନ ୨୧ ଦିନ, ତା ୫-୧୦-୧୮୮୭

୮—ଶରଦୃଷା - ପ୍ରାକ୍‌କାଳ

ଶରଦେ ଉଠିଲି ଦିନେ ଉଷା-ପ୍ରାକ୍‌କାଳରୁ ;
ନିଦ୍ରାବ୍ୟ ସକଳ ଦିଗ ଯେତେ ମଞ୍ଚମରୁ ;
ମନେ ହେଲ ମଞ୍ଚ ପିଛ ତାପସୀ-ବସନ୍ତ
ତପେ ରତ ବିଜନରେ ; ପାଦ-ପ୍ରକ୍ଷେପଣ
କଲେ ହେବ ତପୋ-ଭଙ୍ଗ କାଳେ ଧରଣୀର,
ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ ବସିଲି ଶଙ୍କି ହୋଇ ଅତି ସ୍ଥିର ।
ଗଗନେ ତାରକା-ରାଜି ରାଜି ବହୁକ୍ଷଣ
ମଉଳି ଆସିଲେ ଏବେ ଏ କି ତାରାଗଣ
ବିରାଜିତ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଯାହା ଦେଖୁଛୁ ନୟନ ?
ନୁହଇ ନୁହଇ ବୋଲି ପାଞ୍ଚଇ ତ ମନ ।
ପାଞ୍ଚଇ—ରୂପସୀ-ନିଶା-ଅବରୁଣ୍ଡନରେ
ଖଚିତ ହୀରକ-ଜାଲ ଜୁଲେ ଦାସ୍ତ-ଭରେ ;
ଦିନକର-କର କରି ଦୂରୁ ନିଶାକ୍ଷଣ
କର ବଢ଼ାଇଣ କାଳେ କରିବ ହରଣ
ଶଙ୍କିରେ ରଜନୀ-ଧନୀ ତନୁ ଉଦ୍‌ଘାସ
ତାଙ୍କିଲି ଯତନେ ଶିରେ ; ତେଜେ ଦାସ୍ତ-ପ୍ରିୟ
ଲୁଚି ନ ରହିଲେ ସ୍ୱାସ୍ତ-ଶକଳ-ସକଳ ;
ସ୍ୱରକେ ଏସନ ସ୍ୱାଦ ଦେଖିଣ ବିକଳ
ରଜନୀ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାସ ତହିଁ ;
ତା'ପରେ ଅପର ତାଙ୍କେ ; ତା'ଠୁଁ ଦାସ୍ତ-ମୟୀ
ସ୍ୱାସ୍ତ-ରାଜି ଫମେ ଫମେ ମଳିନ ଦଶଇ ।
କ୍ଷଣ ପରେ “ତାହା ନୁହେଁ” କଲଣା ବୋଲଇ ।

ନା-ନା ତାହା ନୁହଇ ତ ; ହୋଇଲେ ଏସନ
 ନ ଦେଖନ୍ତେ ସୁରେ ଉଦ୍ଦେୟ ଦେଖନ୍ତା ତ ଜନ
 ହୁଏ-ଜାତ । ଭାବେ ଦେବ-ଶକଳ ସକଳ
 ଦେବାବଧରେ ବିଚରନ୍ତେ ଝଟକେ ଶକଳ ;
 ଦେବାବଧ ବିରଜେ ଗୁରୁ ମାଳ ବରନର
 ଧରଣୀର ଉଦ୍ଦେୟ ଦେଶେ ; ଏହି ଉଭୟର
 ମଧ୍ୟ ଦେଶେ ଦିନେ ଶକ୍ତି କରି ଦରଶନ
 ଧରି ଜେବ ବୋଲି କର-କର-ପ୍ରସାରଣ
 କରୁଛୁ ପାଳନ୍ତି ଭାବି ଧୀରେ ମୀନ-ଗଣ ;
 ଦଶହୁ ଶକଳ-ଜ୍ୟୋତିଃ-କ୍ଷୀଣ କ୍ଷଣୁ କ୍ଷଣ ।
 ପୁନରପି ଭାବେ ମନଃ ନଇଶ ଆକାଶେ
 ଜୁଳୁ ଥିଲା ଘପମାଳା ; ରବି ପରକାଶେ—
 ବିଚିତ୍ର ମହିମା କଳି ପାରେ ପୁରଃସର
 ନର-ବର-ଯୋଗି-ଜନ-ଧ୍ୟାନ-ଅଗୋଚର,
 କିଏ ବା ମାନବେ !-ହମେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କୌଶଳେ
 ନିଶ୍ଚୟ ଦିଅନ୍ତି ଦେବେ ପ୍ରଘାପ-ସକଳେ ।
 କଳ୍ପନା-କୁଶଳ ମନଃ ଭାବେ ଅତ୍ୟ ପରେ
 ଦୂର, ଦୂର-ବ୍ୟାପୀ, ଦିବ୍ୟ, ମେରକ ପ୍ରାନ୍ତରେ
 ମନ୍ଦାକିନୀ-ଜଳୋଦ୍ଗତ-ବାସ୍ତବ-ପରିଣତ
 ବିରଜେ ଉଦ୍ଦେୟ-ଜ୍ୟୋତିଃ-ଶିଶିର-ସନ୍ନତ ;
 ରବିକର-ତାପେ ହମେ ଲଭୁଛୁ ବିଲସ୍ତ,
 ଜଗତେ ଯେସନ ପ୍ରାତଃ ଶିଶିରନିବସ୍ତ ।
 ମାନସ ଭାବୁକ ଭାବୁଁ ଭାବୁଁ ଏଇ ରୂପ
 ବୋଇଲ, କାହାକୁ ବୋଲେ କାହା ଅନୁରୂପ !
 ଦିବ୍ୟ ବସ୍ତୁ ତାର-ରଜି ଶିଶିର-ସଦୃଶ ।
 ଚହିତ ଅଟଇ ନିଶ୍ଚୟ ତୁଳା ଏ ତାଦୃଶ ।
 ବୋଲିଣ ଫେଡ଼ିଲ ମନଃ ଚନ୍ଦ୍ରା-ଆଭରଣ ।
 କାର୍ଯ୍ୟେ ଗଲି ଦେଖି ପୁଣି ରକ୍ତମ-ବରଣ ।

୯—ଶଯ୍ୟାସ୍ଥ ଆଶା-ମୁରୁଧ ବ୍ୟକ୍ତି

ଶାନ୍ତି-ସିନ୍ଧୁ ନଦେ ! ମାତା ! ଯୋଡ଼େ ବେନି କର
 ଛୁଡ଼ି ମୋତେ ଶେଷେ ଏକା ଗମନ ଭୁ କର
 ବହୁଦେଶେ ଏ କଷରୁ କ୍ଷଣ କାଳ ପାଇଁ ;
 କ୍ଷଣ କାଳ ପରେ ହେବ ତୋର ଅଙ୍ଗ-ଶାୟୀ ।
 —ଆସୁ ଗୋ ମୋହନୀ ଅଶେ ! ଆସୁ ମୋହ ପାଶେ
 ନିଆଁକୁ ମୁଁ ଉପେକ୍ଷିଲି ଏକା ତୋ ସକାଶେ ।
 ଜଗତେ ତ ନାହିଁ ଭୁଳା ; ଦୁଃଲୋକରେ ପଶୁ
 ମୋ ଆଖିରେ ନୁହଁଇ ତ କେହି ତୋହୁ ସରି ।
 ତୋତେ ସେ ନିନ୍ଦା ତାର ନାହିଁ ଦରଶନ ;
 ପାପୀଏ ଜାଣିବେ କାହୁଁ ଦୁଃଲୋକ କେହନ
 ତୋ ଅପାଙ୍ଗ ଦୃଷ୍ଟି ବାରେ ପଡ଼େ ଯା ଉପରେ
 ନରକେ ଥିଲେ ହେଁ ସେହୁ ସ୍ୱର୍ଗ ଭୋଗ କରେ ।
 ଧନ ଯାଦୁ-କର-ବରେ ; ତୋହୋର ମୋହନ
 ନରେ ବା ଜାଣିବେ କାହୁଁ ? ତୋ କୃପାରେ ଜନ
 ଯାହା ଭୋଗ କରେ ଯାହା ବଳେ ଦେବ-ଭୋଗୁଁ ।
 ନର-ବର-ବଡ଼ପଣ ସିନା ତୋହୁ ଯୋଗୁଁ ।
 ପ୍ରିୟାକୁଳ ଦାଶରଥୀ ତୋହୁ ବଳେ ବଳୀ
 ଜଗଦ୍‌ସାୟ ଦଶାନନେ ରଣେ ଗଲେ ବଳି ;
 ଅକୂଳ ଅତଳସ୍ପର୍ଶ ସିନ୍ଧୁ ଗଲେ ତର,
 ସେଭୁବନ୍ଧ ମିଥ୍ୟା ; ତାଙ୍କୁ ଭୁଲୁ ହେଲୁ ତର ।
 ଅରଥ-ଲୋଲୁପ ଜନ ତରରେ ବରରେ
 ଶୁମ-ଉର୍ମି-ଲୀଳା-ଭୂମି ସାଗର-ବନ୍ଧରେ
 ବାନ୍ଧଣ ସାହସ ଆଶେ ! ତୋହର ମନ୍ତରେ ;
 ନୋହଲେ କି ଛୁର ତର ସିନ୍ଧୁ-ସମୀପରେ !
 ଶରାବଳି-ଗ୍ରନ୍ଥେ ଦେଖୁଁ କେତେ ଶରବର
 ଅପର ଶକତି ପରେ ନ କର ନିର୍ଭର

ଏକାକୀ ଅକୁତୋଭୟ ଯୁହିଁ ଶତ ଶତ
 ଲାଭିଲେ ବିଜୟ କରି ଶତ ପରାହତ—
 ତୋ ଅତୁଳ ବଳେ ବଳୀ ବିଶ୍ୱାସ ମୋହର ;
 ନୋହୁଲେ ସହସ୍ରେ ଜଣେ ବଳେ ଏକ ନର !
 ବିପଦର-ତମୋମୟେ ବୁଜି ଦରଶନ
 କେତେ କ୍ଷୀଣପ୍ରାଣ ନର କରନ୍ତି ଗମନ ;
 ତପଳା ପରାୟେ ଭୁବ୍ ଦେଖାଉ ଗୋ ପଥ ।
 ନୋହୁଲେ ସେବାରେ ତୋର ସରବେ କ ରତ ?
 —ଆଉ ତୋ ଗୁଣର ବ୍ୟାଖ୍ୟା; ଆସ୍ତ ବିନୋଦନ !
 ବାହେଁ ଜୋତେ ବାହୁପାଶେ ମୋ ମନୋମୋହନ !
 —ବରବର ! ଏ ଜଗତେ, ଆସୁ, ଅଛୁ କିଏ,
 ଦେଖାଯାଉ ପରାକ୍ରମେ ଜିଣୁ ଅଛୁ କିଏ ।
 ନୃପତି-ସୁଜୀବ ! ଯଦ ଶ୍ରେୟଃ ସୁଜୀବନ,
 ଛୁଡ଼, ଛୁଡ଼ ଛୁଡ଼ ଭୁଲୁ ରହୁ-ସିଂହାସନ ;
 ନଶେ ଛୁର, ଢୁଣି ଯେହ୍ନେ, କୋଟି ଅମାକଳ,
 ଯେତେବେଳ ଯାଏ ଏକା ଆଶା ମୋ ସଞ୍ଜିନୀ ।
 ତପସ୍ବି-ତପନ ! ତବ ତପ ବୃଥା ଜାଣ,
 ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ଲାଗିବ ନାହିଁ ଶକ୍ତି ଦେବ ଟାଣ ।
 ଯୋଗି-ଶ୍ରେଷ୍ଠ ; ବିଅରଥ ସିନା ଯୋଗ ତବ,
 ଲାଲା କ୍ରମେ ଘଟାଇବୁ ଭୁଲୁ ପରାବ ।
 ସୁରେଶ ! ବଫଳ ସିନା ଭୁଲୁ ଅଭିମାନ,
 ଏ ଅଡ଼େ କନ୍ଦୁଡ଼ ରଖି ଦେଖ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ।
 ପ୍ରମଦା-ମଉଡ଼-ମଣି ! ଭୁଲୁ ମୋହ କରେ,
 ଦବ୍ୟ-ପ୍ରସ୍ତ ମଣି ଯେହ୍ନେ ପସ୍ତୋଧୁ-ଗର୍ଭରେ ।
 କନ୍ଦୁସ-ଅପ୍ସର-ଗଣ ! ମାତ ସଙ୍ଗୀତରେ ;
 ଧୀରେ ନେଇ ମୋତେ ରଖ ନିଦ୍ରାର କୋଳରେ ।

ତା ୧୭-୨-୧୮୮୭, ଜୁବିଳା ଦବସ

୧୦—ଝଟିକା

ବିଗତ ପରାୟେ ନିଶା-ପ୍ରଥମ-ପ୍ରହର ।
 ଘନତମ-ଘନ-ଘଟା ଘୋଟିଲ ଅମ୍ବର ।
 ଯହିଁ ନେତ୍ର ପଡ଼େ ତହିଁ ଅନ୍ଧ ଅନ୍ଧକାର ;
 ଲଭିଲ ନିଶିଳ ମନ୍ତ୍ର ଅପୂର୍ବ ବିକାର ।
 ନିଦାଘ-ପ୍ରବୋଧ-ଭବ ମଧୁର ସମୀର
 ଫମଶ ହୋଇଲ ଏବେ ଅଧିକ ଅଧୀର ।
 ବହୁଲ ହୁ ହୁ ହୁ ଶବ ଗୁଡ଼ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ ;
 ମହାରୁହ-ରାଜ ହେଲେ ମଦ୍ୟପ ଯେସନ,
 ପ୍ରିୟ-ସୁତ-ନାଶେ ଯଥା ପିତା-ପ୍ରସବିଣୀ,
 ଅବା ଯଥା ପତି-ପ୍ରାଣ ବାମା ଉନ୍ନାଦିନୀ
 ଦୁଃଖୀ-ବିନାଶ ଶୁଣି । ଏ ସବୁ ନୟନ
 କିନ୍ତୁ ତିମିରକ କିନ୍ତୁ ନ କଲ ଦର୍ଶନ ।
 ପ୍ରଭଞ୍ଜନ-ବେଗ ଦେଖି ଅତି ତରତର,
 ବିପଦ ଆଶଙ୍କି, ଜନେ ହେଲେ ଅଗ୍ରସର
 ଆହ୍ୱାସିତ-ସମାପନେ । ବାଳକ-ରତନ
 ଦବସେ କ୍ଷୀଡ଼ାରେ ଶ୍ରାନ୍ତ ମନୋଜ୍ଞ ଶୟନ
 ଭଞ୍ଜୁ ଥିଲ, ଏ ସମୟେ ପ୍ରବୋଧ ସନ୍ତତି
 ଭଞ୍ଜାକବ ବୋଲି ଅନ୍ନ ଅତି ଦୁଃଖ ଗତି
 ଚଳିଲ ଆକୁଳା ମାତା । କାହିଁ ପ୍ରିୟାବର
 ଭବନ୍ତେ, ତଥାଗି ଅନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଶୁରୁ-ତର
 ହୋଇଲ ବଞ୍ଚିତ-ମଣି ଅଶନେ ତତ୍ପର ।
 କାହିଁ ପୋଥି ହାତେ ଧରି, ପୋଥି ବସ ମଣି
 କୁମର ପଡ଼ୁଣ ଥିଲ ; ତାକନ୍ତେ ଜନନୀ
 ଆନନ୍ଦେ ଅଧୀର ହୋଇ ପୁତ୍ରକ ଥୋଇଲ,
 ପାଶ-ମୁକ୍ତ ଏଣି ପରି ଅଶନେ ଚଳିଲ ।
 କାହିଁବା ନିବାନ କବି କଲ୍ପନା-ବ୍ରତଣ
 ଅଙ୍ଗୁ ଭବ ପୁଷ୍ପାବଳି ଯତନରେ ଅତି

ଡୋଳିଣ, କବିତା-ମାଳା ଗୁଞ୍ଜି ବସିଥିଲା,
 ଅର୍ଦ୍ଧ ଗୁଞ୍ଜା ମାଳା ଥୋଇ ବହନ ଚଳିଲା ।
 ଥୋକାଏ ପ୍ରବଳ ଦେଖି ଘନ-ଆବରଣ
 (ସ୍ତ୍ରୀକାର ଘଟାଇ ପାରେ ପ୍ରଳୟ ଏ ଘନ)
 ବିଶ୍ୱ-ବିନଶ୍ଚର-ଭାବ-ପ୍ରଭୁ-ବଡ଼ପଣ—
 ପ୍ରସଙ୍ଗ-ଗିରିରୁ ବହୁ ଢଳି-ପ୍ରସ୍ରବଣ
 ଜନମାଉଥିଲେ ; ଏଣେ ବାମ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ
 ଶଙ୍ଖା-ବନ୍ଧେ ବୁଦ୍ଧ କଲି ସେହି ପ୍ରସ୍ରବଣ ।
 ମନୋଜ୍ଞ ବାଦନ ଦେଇ ବାଦନ-କୁଶଳ
 କାହିଁବା ଆରମ୍ଭ ଥିଲେ ଯୁବକ ସକଳ
 ଶବ୍ଦ-ରସ-ଅନୁରାଗ ଲଳିତ ବାଦନ ;
 ତହିଁ ଛୁ ଛୁ ! ବାଧା ଦେଲା କୁରୁତ ପବନ ।
 ପାହୁ ହୃଦ-ବୁଦ୍ଧି ଦେଖି ବିପତ୍ତି ଏସନ
 ଧାଇଁଲା ଅଗନି-ବେଗ ଆରତ-ଭଞ୍ଜନ
 ନାମ ସ୍ମର ଅନୁକ୍ଷଣ, ଲକ୍ଷି ପାହାଣମ ;
 ତନ୍ମୁକ୍ତ ସଙ୍ଗୀତ ତାର ବହୁଳ ଘରମ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାମା ନିଶାଥ ଯନ୍ତୁଁ କଲି ଅତିକ୍ରମ

ବହୁଳ, ପ୍ରଳୟେ ଯଥା, ସ୍ଥମ୍ଭ ବାଦ୍ୟ-କ୍ରମ ।
 ସାର୍ଥକ ହୋଇଲା ଏବେ ନାମ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ
 କେତେ ମହାବୁଦ୍ଧ-ବର କେତେ ସେ ଭବନ
 କଲି ଶିଶୁ-ପରିହାସ, କିଏ ସମରଥ
 ଚିନ୍ତିବ ସେ ମନ୍ତ୍ରଭେଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଯଥାରଥ ।
 ବଶ-ବଶ-ଧ୍ୱଂସ କଲି ହୃଦ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ ;
 ରସାଳ-ପନୟ-କୁଳ—ଯଥା ଯଦି ଜନ
 ହରକ-ହାଟକ-ରଜତ-ଜ ଭୂଷଣରେ
 ଭୂଷିତ-ସଙ୍ଗୀତ ପଡ଼େ ଦୟା-କବଳରେ,
 ହୃଦ-ସଙ୍ଗ-ସ୍ୱପ୍ନଦେୟ, ହୃଦ-ପରିଧାନ,
 ହିନ୍ଦୁ-ନାୟା-କର୍ଣ୍ଣ-ଭୁଜ, ଅସହାୟ, ମାନ—
 ହୃଦ-ଶାଖା-ପର୍ଣ୍ଣ-ଫଳ, ଅଗାଧ ବିକଳ ।
 ମହାରଥ ଯଥା ଯୁଦ୍ଧ ଅଗି-କୁଳ-ବଳ
 କରେ ରଣ-ଭୂମି-ଶାସ୍ତ୍ରୀ, ନାଗକେଳି ତରୁ
 ପରାଜିତ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ ନାଶିଲା ମୂଳରୁ

କେତେ ଯେ କେ ପାରେ ଗଣି ! ଜାଣି ଅବସର

ଆଚରଣେ ସହାୟତା ନୀରବ-ନିକର ।

ଘନ-ସଂଖ୍ୟା ପ୍ରଭଞ୍ଜନ ଧରା ଉଦ୍‌ସାଦିଲ ।

ନେତ୍ର କିନ୍ତୁ ତମ ସାକ୍ଷୀ ଏହା ନ ଦେଖିଲ ।

ଯଥା କାଳେ ଉଷା ଦେଖା ଦେଲେ ଦରଶନ

ଧରଣୀ-ବାସିକୁ ବ୍ୟସ୍ତ ; କିନ୍ତୁ ବାତାୟନ

ଅବା ଦ୍ଵାର ଦେଇ ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟଦା ଯେସନ

ତାମ୍ର ଚୂଡ଼ା-ବାୟୁସାଦି ଉଷା ଆଗମନ

ନ ଘୋଷିଲେ ଧରା ପର । କବିଏ ସତତ

ଦେଖନ୍ତି ପ୍ରସ୍ତୁତ କାଳେ ଦିନେଶ ଉଦ୍‌ଗତ ;

ପ୍ରସ୍ତୁତ-ସମୀର ବହେ ମଧୁଗନ୍ଧ ହରି ;

କୁସୁମ-ବିକାଶ ଜାଣି ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ କରି

ଧାବନ୍ତି ପତ୍ତପଦାବଳି, ଉଠଇ ସଦୃଶ

ନିଦ୍ରା ପରିହର ଜନ ; ମରୁଲନିକର

ଗମନ୍ତି ଉଦ୍‌ଦେଶୀ ସରୀ ; ପ୍ରାଚୀ-ଲଳଟରେ

ଅରୁଣ-ରକ୍ତମ-ଛଟା ଜନ-ମନ ହରେ ;

ଭାଷ୍ୟାଦ ବର୍ଣ୍ଣିବ କେତେ ! କିନ୍ତୁ ଅଦ୍ୟ କବି

ଶୈଳ୍ୟାକୁଳ ବହର୍ଗମି ଯେ ଅପୁର୍ବ ଛବି

ଉଷା-ସାହାଯ୍ୟରେ କଲ ନୟନ-ଗୋଚର

ନ ଘଟୁ କଦାପି ପୁନଃ-ମାନସ-ସାଗର

ଉତ୍ତୁଳେ ସୁରଲେ ତାହା ; ପୁଷ୍ପାଣା ଲେଖନୀ

ସେ ମରମ-ଭେଦ ଦୃଶ୍ୟ ନ ପାରେ ବରନ ।

ଦେଖିଲ ମାନବ-ନେତ୍ର ନିଖିଲ ଜଗତ

ଅତି-ଶ୍ରମ-ବଶିଷ୍ଠା-କରତଳ-ଗତ ।

ଜନ-ନୟନରୁ ଯଥା ଆକାଶ-ସଲିଳ,

ଝରିଲକ ଅସ୍ରାସାର ; ହୋଇଲ ଶିଥିଳ,

ପ୍ରିୟ-ନାଶେ ଯଥା, ମନଃ ଦେଖି ଏ ବସଦ ।

କିନ୍ତୁ ସ୍ଵାଦନା ତ ବୃଥା, ଯେଣୁ ନିରାପଦ

ଧରଣୀ ମଣ୍ଡଳେ କିଏ ? ଅଲକ୍ୟ ନୟନ

ନ ସହ ଜଗତେ କାହିଁ ମାନବର ଗତି ?

ଯେ ଭାଙ୍ଗେ ସମ୍ପଦ-ଭୋଗ, ସହବ ଆପଦ ।

ତେବେ ହେ ଧରଣୀ-ବାସି ! ଭଜ ତାଙ୍କ ପଦ,
 ଅସ୍ଥିର ନୟନ-ରସ ଯାହା ଆଦେଶରେ
 ଅବରତ ଘୁରୁଅଛି, ବିଶୁଦ୍ଧ ସୁଖରେ
 ଯଦି ଥାଏ ଅଭିଳାଷ ; ଅଚରାଣୁ-ପ୍ରଭ
 ଜନ-ମନୋ-ମୋହକର ବିପୁଳ ବିଭବ,
 ଅଚରାଣୁ-ଅନୁଗାମି-ସାନ୍ନ-ତପୋ-ନିଭ
 ସୁଖ-ଅନୁଗାମୀ ଦୁଃଖେ, ସମାନ ଦର୍ଶିବ ।

୧୧—ପଦ୍ୟ

ଅଜନ-କୌଶଳେ ଏକା କଳ୍ପନାସୁନ୍ଦରୀ
 କାମ-ଗତି ନିରୁତ୍ତରେ ଯେଉଁ ଚନ୍ଦ୍ରମାନ
 ସଦାନାବ୍ୟ-ଅଭିଳାଷ ମାନବେ ଦେଖାଏ,
 ତହିଁ ବଳ ପ୍ରୀତିକର ନାହିଁ ଜଗତରେ ।
 କଳ୍ପନା-ସେବକ ପରା ସେ ହେତୁ ମାନବ ।
 କଳ୍ପନା ଫିଟାଇ ଦିନେ ସ୍ୱାମୀ ଶୁଭୁଚିତ୍ତ
 ଦେଖାଇଲ ମହାଧର ବହୁଧା ଚନ୍ଦ୍ରିତ—
 ପ୍ରଥମରେ, ପ୍ରାଣୁତମ ଚୂଡ଼ା-ଦେଶେ ଥାଇ
 କଲେ ଅଧଃ ନେତ୍ର-ପାତ, ବୃହତ୍ତମ ସୌଧ
 ତୃଣ-ତୁଳା ଦେଖେ ନେତ୍ର, ଜନ ବା କି ସ୍ଥିର !
 ଅନୁମାନେ ମନଃ ତହିଁ, ପରମେଷ୍ଠୀ-ନେତ୍ରେ
 ବୃଥା-ଅହଙ୍କାର ନର କେତେ ସୁଦ୍ରବସ୍ତୁ !
 ଏ ହେତୁକି ଯୋଗୀ ଜନ ଆଶ୍ରୟ ଭୂଧରେ ?
 ଦ୍ୱିତୀୟ ଚକ୍ଷରେ ପୁଣି, ମହାଧରପିତା,
 ପରୋପକାରତା ମାତା, ବୃକ୍ଷ ଲତା ଆଦି
 କେବା ପୁଣି କେବା କନ୍ୟା । କିନ୍ତୁ ମାତୃ-କଳା
 ରାଜକ ବିଶେଷ ରୂପେ ପ୍ରଥମ ସନ୍ନିଧି

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ-ଅବସ୍ଥାରେ । ମହତ ଜନର
 ବେଗର ମହତ ସହ ; ତେଣୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ
 ମହତ ସିନ୍ଧୁର ଜାୟା ; ଦୌଡ଼ିବେସ୍ତ ଦନ
 ଚପଳା-ସୁନ୍ଦର-ପଦ ସେଧା ମୂର୍ତ୍ତି ଧରି
 ନବସଜ୍ଜ ନୟନରେ ଇନ୍ଦ୍ରାୟୁଧ-କର ।
 ପରବର୍ତ୍ତୀ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖେ, ଧରଣୀ ଜନନୀ,
 ନଗ ଉରସିଜ ତାର, ନଦୀ କ୍ଷୀର-ଧାରା ;
 ସେ କ୍ଷୀର ପିଆଜ ମାତା ବନ୍ଧାଏ ସନ୍ତାନେ
 ପରାଣୀ-ଉଦ୍ଭିଦ-ଆଦି ; ଭୁବସ୍ତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରରେ
 ବିଶୁଦ୍ଧ-ବିସ୍ମୟ-ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦେଖେ ଏଥୁ ଅନ୍ତେ
 ଅନ୍ତତମଃ ଚନ୍ଦ୍ରଦେଶେ ; ବୃଷ୍ଟି ଅବସ୍ଥା
 ନୁହଇ ଭୂଧର ଏକା, କିନ୍ତୁ ଚରାଚର ।
 ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ଶେଷ ଚନ୍ଦ୍ର ବିସ୍ମୟ-ଲହରୀ
 ପ୍ରବଳ ଆସିଣ ବେଗେ ଚନ୍ଦ୍ରା-ପୁଲିନରୁ
 ଭସାଇ ବିପାଦ-ସିନ୍ଧୁ-ଗର୍ଭେ ପକାଇଲ ।

୧୭—ମଳୟାଦିଳ ପ୍ରତି

ହେ ମଧୁ-ଅନଳ ! ତୋହୁ କର ପରଶରେ
 ଯେ ପ୍ରୀତି ଉପୁଜେ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର-ମାନସରେ,
 କିରୁପେ ବଞ୍ଚିବି କହ ? ପାଶବ କି ବାଣୀ
 ସେ ଅଭୁଲ-ଶୁଣ-ସୁଖ-ସ୍ବରୂପ ବଖାଣି ?
 ପ୍ରକାଶିବି ବୋଲି କରୁଁ ଯନ୍ତ୍ର ଅତିଶୟ ;
 ନ ପାରିଲେ ମନେ ରଖି ସଲକ୍ଷ୍ମ ବିସ୍ମୟ ।
 ସେ ସୁଖ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ-କର ଶକ୍ତିର ଆକର,
 ଅମଳ, ପାବନ, ମୃଦୁ, ଚିତ୍ତୋତ୍ତମ-କର ;
 ସେ ସୁଖରେ ହେଉ-ଲେଖି ନାହିଁ ଉନ୍ମାଦର ;
 ଅବସାନେ ନ ଦୂରଇ ବିକାର ମନର ।
 ଶାରଦ-ମଘାବମାଳି-ବାଲ୍ୟ-ସମୟରେ
 ବିଶାଳ, ଉଦାର, ରମ୍ୟ, ମାଳ ଗଗନରେ

ଆବର ଗଗନ-କେନ୍ଦ୍ର, ଶୁଦ୍ର-ଅବସ୍ଥାବ
 ଅଳକ ଜଳଦ-ଶୃଙ୍ଖ ଯେଉଁ ଦୁର୍ଗଳିତ
 ଅବକାର୍ଯ୍ୟ ମଧୁରମା ପ୍ରକଟ କରଇ,
 କେବଳ ତା ସହ ଏହି ତୁଳା ସମ୍ଭବଇ ।
 କୁଇଁଲେ ଶରୀର ମୁଦୁ ତୋ କର, ଅଜଳ !
 କରଇ ମାନସ-ଭୂମି ଉତ୍ତାପ କଳିଳା
 ବାଣୀ ମଧୁରବ ଶୁଣି-ଉରଗ ଯେସନ
 ତେସନ ପରଶେ ତୋର ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ଏ ମନ ।
 ଆହାର, ବିହାର, ପାନ ଉଚ୍ଛ କର ମନ ।
 ଆଲୋଚେ ବିସ୍ମୟ-ଭରେ ତୋ ଗୁଣ ମୋହନ ।
 ମାନସେ ପ୍ରବଳ ହୁଏ ଏହି ଅଭିଳାଷ,
 ତଥାଗି ସକଳ ଅନ୍ୟ, ହେବ ତୋର ଦାସ ।
 ଏଇ ତ ନିଶ୍ଚୟ ଯେତେ ପୁଣି ଭୁଲେକରେ
 ଦୃଢ଼ ସ୍ପର୍ଶକ ସଙ୍ଗ-ଶ୍ରେଷ୍ଠ ; କିନ୍ତୁ ଦୁଃ-ଲୋକରେ
 ଏଥୁଁ କି ଅଧିକ ପୁଣି ଭୁଞ୍ଜନ୍ତି ଅମରେ ?
 ଏସନ ଏ ଶୁଦ୍ର ମନେ, ନ ଜାଣେ ଅପରେ
 କି ପୁଣି ମଣନ୍ତି ପ୍ରେୟସ୍ ଏ ପୁଣି ଉପରେ ।

୧୩—ଅପୂର୍ବ-କାରବଦ୍ଧ ପୁରୁଷର ପଦ

(ବାଲେଶ୍ଵର-ଅନ୍ତର୍ଗତ-ରେମୁଣା-ନିବାସୀ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ କାରଣ-
 ବଶତଃ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ଭ୍ରମଣ କରୁଁ କରୁଁ କୁଲିପ୍ରେରକ ହସ୍ତରେ ପଡ଼ି
 ଆସାମକୁ ନୀତ ହୋଇ ଆଜିଯାଏ କୁଲି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛୁ । ସେ ତାହାର କନିଷ୍ଠ
 ସହୋଦରକୁ ଯେଉଁ ଦୃଢ଼ସ୍ଵଭାବରକ ପଦ ଲେଖିଥିଲା, ତାହା ଅବଲମ୍ବନ କରି
 ନିମ୍ନଲିଖିତ ପଦ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଅଛି) ।

ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ବାରି ପଡ଼େ ନିରଦରୁ ଯେତେ,
 ପୂଜା ଭାଗୀରଥୀ ଗର୍ଭେ ପଡ଼େ ତହିଁ କେତେ

କେହି ହୁଏ ବିଷବୃକ୍ଷ-ବର୍ଦ୍ଧନ-କାରଣ ;
 ବାରି-ବନ୍ଧୁ-ମଧ୍ୟେ କିମ୍ପା ବୈଷମ୍ୟ ଏଥନ ?
 { ଅଗଣ୍ୟାନ୍ନା ତରୁ ଲତା ବକ୍ଷେ ବହୁ ଧରେ ;
 { ଗନ୍ଧ-ଧନ କେହି ଚଢ଼େ ଦେବ-ମନ୍ତ୍ରକରେ ;
 { କେହି ପଶେ ଦାବାନଳ-ସ୍ଥାପନ-ଗରଭରେ ;
 କି ହେତୁ ଭଦ୍ରାଣ ଦେଖୁ ଶୁଦ୍ଧ ବିପତ୍ତି ?
 ବୋଲିବା ‘ଅଦୃଷ୍ଟ ବର୍ଣ୍ଣ’ ନୁହେଁ କି ଭବିତ ?
 ଏକ ବୃକ୍ଷ ଫଳ ବସ୍ତୁ ଅଟେ ଆମ୍ଭେ ବେନି ;
 ପ୍ରାକୃତିକ ଭେଦ ସିନା ଏକା ବସ୍ତୁ ଦେନି ।
 କିନ୍ତୁ ହାୟ ! ଅଦୃଷ୍ଟର ବିଚାର ଏଥନ,
 ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ-ସୌଭାଗ୍ୟ-ସିନ୍ଧୁ ବେନି ଅନୁକ୍ଷଣ
 { ଅଛି ତୁମ୍ଭ ଚଉଦଗେ ; ସନ୍ଧ୍ୟା-ଆଳୟ
 { ଲାଲା-ଭୂମି ସନ୍ତାପର, ନିରୟ ନିଳୟ
 { ବସ୍ତ୍ର-ସିନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟେ ମୁହଁ ଯାଶୁଛି ସମୟ ।
 ମନେପଡ଼େ, ଏକାକୀ ମୁଁ ଦିନେ ଅଗଣ୍ୟରେ
 (ତେଜୋନିଧି ଅଂଶୁ-ମାଳି-କର ମଧ୍ୟ ତରେ
 ପଶ୍ଚିମକୁ ଯା ଭିତରେ) କରୁଛି ଗମନ,
 ଏ ସମୟେ ଦନଘଟା ଦୋଷିଲ ଗଗନ ;
 କେବଳ ତ ଅଗଣ୍ୟାନ୍ନା ଅନ୍ଧକାର-ମୟ,
 ତହିଁରେ ହୋଇଲି ପୁଣି ସ୍ଥାପନ-ଦାନୋଦୟ ;
 ଘଡ଼ ଘଡ଼ ଆସବ ଗୁହଁ ଦମ୍ଭେଲି ଖେଳିଲି ;
 ଶବ୍ଦେ ମାନସ ଶୁଭୁ ନୈରାଶ୍ୟେ ବୁଡ଼ିଲି ;
 କି ଅପୁର୍ବ ସୁଗନ୍ଧୀର ରବ ବନସ୍ଥଳୀ
 ସୁରିଲି ସେକାଳେ ତାହା ମନଃ ପାରେ କଳି,
 ଅଗନ୍ଧ ଲେଖନୀ ହାୟ । ତାହା ବଞ୍ଚିବାକୁ ।
 ମନେ ହୁଏ ବଧୂ ହାୟ ! ସଦା ସହବାକୁ ।
 ତାଦୃଶ ସହସ୍ର କଷ୍ଟ କିମ୍ପା ନ ଲେଖିଲି ।
 ଅପୁର୍ବ-ନିରୟ-ବାସ କିମ୍ପା ଘଟାଇଲି ।
 ସ୍ପଷ୍ଟ ଅଛି ମନେ ଅଜ୍ଞା, ଅତି ସ୍ଥାପନ କୃତ
 ଅରଧି ବରଷ ଯାଏ ମୋହ କଳେବର
 କଲକ ଆବାସ-ସ୍ଥାନ ; ମୋହ ପର ବଳ

ଦବସ-ରଜନୀ-ଦୁଇ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସକଳ
 ଶକ୍ତି-ପରିହୀନ କଲ ; ହେଉଛୁ ମନରେ
 କମ୍ପାଇଁ ଅନନ୍ତ ମୋହ, ଯାହାର ଖୋଡ଼ରେ
 ନଜାଣେ ପରାଣୀ ଦୁଃଖ, ସୁଖ ନ ଜାଣଇ,
 ନକଲଏ ଦେହେ ବାସ, କମ୍ପା ନ କରଇ
 ଏ କଷ୍ଟରେ ବାସ ପୁନଃ ଆହେ ଦୟା କର,
 ଶୁଦ୍ଧ-ଶାନ୍ତି-ନିଧେ ମୋହ ! ବାରେ ଦୟାକର ;
 ପୁଜିବି ପରାଣ ଦେଇ, ହେବି ଶ୍ରୀଚଦାସ,
 ଏ ନରସ୍ତେ ଥିବା ଯାଏ କର ତୁ ଆବାସ
 କରୁଣା-ଭିତ୍ତି-ଦେହେ—ଧୂକ ମୋ ବାସନା ;
 ଧୂକ ଏ ଗୁହାରି ମୋର ! କୌମୁଦୀ-ବସନା
 ବିମଳ ଶାରଦ ନିଶା କେତେ କି ସମୃଦ୍ଧେ
 କରାଳ-ନାରଦ-ଚୂଡ଼ ବର୍ଣ୍ଣାକୁଳ ଭବେ ;
 କୃପା ଅକୃପାର କୃପା କର ରୋଗାବଳି ।
 ପାଦେ ପଡ଼ି ଜଣାଉଛୁ ରଖ ମୋର ଅଳି ;
 ଜୀ ବେଶ-ଭବନେ ପ୍ରେର କରି ଜୀବ-ଶେଷ ;
 ଦୋଷିକ ଚୈତ୍ତରେ ଯଶଃ ; ପ୍ରଶଂସା ଅଶେଷ
 କରିବି କହୁଛି ଠିକ୍ ଯଶଃ ଯେ ଅମର
 ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଅଟେ ; ଯଦ୍ୟପି ଆଦର
 ଯଶଃ-ସମ ରତ ନରଥାଏ ତୁଳନେ
 ଭୂପାଥ ବହନ ଅଙ୍ଗ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ରତନେ ।
 ଇନ୍ଦ୍ରାୟୁଧ ! ଜ୍ଞାନ ଅଟ ଶୁଭ-ନୟନରେ,
 କିନ୍ତୁ ମଣେ ମିତ୍ର ମୁହିଁ, କୃପା-ଦୃଷ୍ଟି ଥରେ
 ଏ ଦାନ ଉପରେ ଛିପ ; ଜୀବେଶ-ଭବନେ
 ଗମନେ ସହାୟ ହୁଅ ; ଚଉଦ ଭୁବନେ,
 କହୁଛି ଶପଥ କରି, ରଟିବ ଜୀବନ ;
 ଦମ୍ଭୋକେ ! ନାହିଁକି ତବ ଜୀବନରେ ରତ ?
 ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ !-ଅନୁଜ ! କ୍ଷମ ମୋହର ଏ ଭ୍ରମ ।
 ଲିପି-ଲେଖା ନଦୀ-ଗର୍ଭେ ଥିଲ ଚନ୍ଦ୍ରା-ଭ୍ରମ ।
 ଭୟ ଧୀରେ ନଦୀରସେ ପଡ଼ିଲି ଭ୍ରମରେ !
 କ୍ଷମ ଭ୍ରମ ମମ ଭ୍ରାତା ! ବୋଲେ ବିନୟରେ ।

{ ଭ୍ରମିଅଛି ଭ୍ରାତା ! ଶ୍ରୀମ ରଞ୍ଜିତ-ଭ୍ରମି-ବନେ,
 ଉତ୍ସୁକି ତ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଭୟ ମୋହ ମନେ
 ତଥା ଯଥା ଅନୁଭବେ ଏ ଅପୁଷ୍ପ ବନେ ।
 ଅଭିମାନ ଅଛି ବହୁ ଭୂଧର-ଶଙ୍କଟ,
 ଦେଖିଥିଲି ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଏସନ ସଙ୍କଟ ।
 ଶୁଣିଅଛି କାରୁଣ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରଣା-ନିଳୟ
 କିନ୍ତୁ ତାହା ନୁହେଁ ନିଶ୍ଚୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନିରୟ;
 ଏତେ ଦିନ ବୋଲି ଅଛି କାରୁ-ବାସ-ସୀମା,
 କିନ୍ତୁ ଜାଣ ଏ ଅପୁଷ୍ପ-କାରୁ-ବାସ-ସୀମା
 ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ଜନ୍ମ-ଶେଷ ଯାଏ । ଅପୁଷ୍ପ ସ୍ଥାନରେ
 ବାସ ଯୋଗୁଁ କି ଅପୁଷ୍ପ ଉଦୟ ମନରେ
 ଭବନା-ଲହରୀ-ତପ୍ତ, ମୋର ଭାଷା-କଥା,
 ଆନନ୍ଦାଦି-ଭାଷାରେ ବି ଅଟଇ ସର୍ବଥା
 ବିଫଳ କରିବା ବ୍ୟକ୍ତ ; ଜାଣେ ସେହି ସିନା,
 ଭେଟିଛି ଯେ ନିରୟ ; ହାୟ ! ତାହା ବିନା
 କେମନ୍ତେ ଜାଣିବ କହ କିଏ ଏ ଜଗତେ !
 —ହେ ଭଗ ! ପ୍ରାର୍ଥୁଛି ଘନ, ଯେତେ ଏ ଜଗତେ
 ନ ଘଟୁ, ନ ଘଟୁ କେଉଁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନିରୟ
 ଭେଟିବା କାହାର ଭାଷ୍ୟ । ଆହେ ଦୟାମୟ !
 କି ପାପ କଲି ମୁଁ ପୁଣି, ଏହା ଯାହା ଫଳ !!
 ପ୍ରାର୍ଥେ, କର କର କୃପା, କେଉଁ ତପୋବଳ
 ସେ ନୁହେଁତ-ପାଶ-ନାଶେ ଅଟେ ସମରଥ ।
 ନ କର ପ୍ରାର୍ଥନା ବିଷୟ ! ମୋର ବିଅରଥ ।
 ଅନୁଜ ! ଅବୋଧ ହାୟ ! ଅଟେ ମନ ମୋର,
 କେତେ ଉପବେଶେ ମୁହିଁ ; ଶ୍ରବଣ-ଗୋଚର
 ନ କରେ କଦାପି ସେହୁ ; ବିହଗ ଯେହନ
 ରଖିଲେ ପିଞ୍ଜରେ, ତହିଁ ନ ଲଗଇ ମନ,
 ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପିଞ୍ଜରଟି ମଣି-ମୁକ୍ତା-ମୟ,
 ନର-ନେତ୍ର ଆକର୍ଷଇ ମଣି-ମୁକ୍ତା-ତପ୍ତ ;
 ତହିଁରେ ପକ୍ଷିର କିସ ? ରତ୍ନ-ରାଜି ବଳି
 ବିହଗ ମଣଇ ବଡ଼ ବନ-ଫଳାବଳି ।
 ମାନବ ଯାହାକୁ ପୁଣି ବୋଲଇ ରତନ,

କେ କହିଲୁ ପକ୍ଷୀ ମଣେ ତାକୁ ହିଁ ରତନ ?
 ପଦ୍ମରାଗ ଅପଦାର୍ଥ, ବଟଙ୍ଗଳ ବର;
 ବଟ-ପତ୍ର ମରକତୁଁ ବଳି ପ୍ରୀତିକର ।
 ସତ୍ୟ ଅଟେ ବିହଙ୍ଗମ ପିଞ୍ଜରେ ରହଇ
 ପର-ପାପ-ଅଭିଳାଷ-ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ;
 କିନ୍ତୁ ସେହୁ ପର ତାର ସେବାରେ ତତ୍ପର
 ରହିଥାଏ ଅନୁପତ୍ନୀ; କିନ୍ତୁ ଏଥୁ ମୋର
 ତାହୁଣୀ କିଏ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ! ନରହିଁ ନରକୁ
 ଯଥା ଦଣ୍ଡ ଦିଏ ତଥା ନୁହେଁ ଶ୍ଲାପଦକୁ !!
 ବୃଥା-ଅହଙ୍କାର ନର ଆପଣାକୁ ମଣେ
 ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟେ ସଙ୍ଗ-ଶ୍ରେଷ୍ଠ; ଭାବକ କି ମନେ,
 ପାଶବ ବେଭର ବଳେ ଯାହା ବ୍ୟବହାର
 କରୁପେ ଶୋଭଇ ଗର୍ବ ଏସନ ତାହାର !
 ଅଥବା ଜ୍ଞାନର ଅଟେ ଏହା ପରଚୟ ;
 ଜ୍ଞାନ ଦେଲେ ପ୍ରସ୍ତା ତାକୁ ଗୁରୁ-ପାପ-ମୟ
 ମେଦନୀ କରିବ ବୋଲି ? ଧୂଳି ଏ ଜ୍ଞାନକୁ !
 କାହିଁକି ? ସହସ୍ର ଧୂଳି ମୋର ଅଦୃଷ୍ଟକୁ !
 ଅନୁଜ ! କହବ କିମ୍ବ ? ଯଦା ମୁଁ ଭାବଇ
 ସ୍ବର୍ଗ-ସ୍ବର୍ଗ ହାୟ ! ଉଚିତ ନୁହଇ
 ବୋଲିବା ମୋହର ଆଉ ! ଥିଲୁ ଯେତେ ଦିନ
 ଚନ୍ଦ୍ର-ବାସ ଲଳିତରେ, ସିନା ତେତେ ଦିନ
 ସ୍ବର୍ଗ ବୋଲିବା ଧୁଳି ; ଯାହା ଅଦୃଷ୍ଟରେ
 ନରକରେ ବାସ ଅଜ୍ଞ କହ କି ରୂପରେ
 ସ୍ବର୍ଗ-ସ୍ବର୍ଗ ସେହୁ ବୋଲେ ନିଜ ବୋଲି ?
 ତଥାପି ଅବୋଧ ମନ ନ ପାରଇ ଭୁଲି ।
 ତଥାପି ଅବୋଧ ବୋଲେ ତାହାକୁ ହିଁ ନିଜ ;
 କ୍ଷମ କ୍ଷମ ଦୁରକାଞ୍ଚିକା ବିକୃତ-ମତି-
 ସ୍ବର୍ଗ ଭାବଇ ଯଦା ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ମଗନ,
 ବରପାରେ ନଦୀ ଯଥା, ଉତ୍କଳର ମନ୍ଦ ।
 “ଜନନୀ ଓ ଜନ୍ମ-ଭୂମି ସ୍ବର୍ଗ ଗୁରୁତର”
 ନୁହଇ ଅଲୀକ କେଉଁ ଜନନୀ ମୋହର

ଜୀବିତ ଅଛନ୍ତି ନିଶ୍ଚେ ? ଚରଣେ ତାଙ୍କର
 ଜଣାଇବ ମୋ ପ୍ରଣାମ । କହଇ ତ ଜନ
 ଜ୍ୟେଷ୍ଠସୁତେ ମାତଙ୍କର ସେନେହ-ବନ୍ଧନ
 ନୁହଇ ତାହୁଣି ଗୁରୁ, କନିଷ୍ଠେ ଯାହୁଣି,
 ହୋଇପାରେ ଯଥାରଥ ଭକ୍ତ ଏତାହୁଣି ;
 କିନ୍ତୁ ମତେ ଏ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ, ହେଉ ଯେତେ ସବୁ
 ସେନେହ-ପ୍ରଣାଳୀ, ମାତୃ-ହୃଦ-ସାଗରରୁ
 ସୁତ-ହୃଦ-ସାଗରୀଣୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପରେ
 ପ୍ରଭେଦ ପାରେ କି କେତେ ? ସିନ୍ଧୁ-ଏକାଂଶରେ
 ଜୀବନ-ସନ୍ଧୋଭ ହେଲେ ଅପର ଅଂଶରେ
 ସ୍ଥିରତା କି ସମ୍ଭବଇ ? ମାତାଙ୍କୁ କହବ
 କୁଳର କଲଙ୍କ ଲାଗି କେତେ ନ ଭଳିବ ।
 ଭବନାରେ କାହିଁ ଲାଭ ?—ହାସ୍ତରେ ପ୍ରେମସୁସୀ
 ମୋହର ଭକ୍ତିଶ ଥିବ ଅହୁନ୍ନିଶି ବସି ।
 ସୁଲେଚନା ନାମ ତା'ର; ସତ୍ୟ ସୁଲେଚନା,
 ଅନ୍ତତଃ ଏ ଦାନ-ନେତ୍ରେ; ହାସ୍ତରେ ବାସନା
 ନ ପୁରୁଣୁ ମୋ ବାମାର ବିନ୍ଦୁ ଅକରୁଣ
 ଦଟାଇଲ କୁନ୍ଧଣରେ ବିଚ୍ଛେଦ ଦାରୁଣ ;
 ତାରୁଣ୍ୟ-ତରରେ ରାମା ଦେଇଥିଲ ପଦ
 ଏସନ କାଳରେ ହେଲା ବିଚ୍ଛେଦ-ଆପଦ ;
 ପତି-ତରି-ନେତା ହାସ୍ତ ! ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ତରଙ୍ଗେ
 ପତିତ ହୋଇଣ ଭସି ଭସି କେତେ ରଙ୍ଗେ
 ଦୁର୍ଗମ ମରୁରେ ପଡ଼ି ହେଉଛି ବକଳ ।
 ହେଉଥିବ ପ୍ରିୟା ସିନା ଇନ୍ଦ୍ରୁ ଅବକଳ ।
 ସମ୍ମୁଖେ ସସାର-ସିନ୍ଧୁ; ସରଳା କେସନ
 ତରବ ବାରିଧି ଭବି ବିଦରେ ମୋ ମନ
 ଯଦି ମୋ ଭାଗ୍ୟରେ ଥିଲ ଦୁର୍ଗତି ଏସନ
 ଅବବେକ ବିହ ହାସ୍ତ ! ଦୁହିଙ୍କ ମିଳନ
 ଦଟାଇଲ କିସ ଲାଗି ! ଭବନା ଏସନ
 ଦହୁଛି ପରାଣ ମୋର, ଯେହ୍ନେ ହୃତାସନ ।
 ମନୁଷ୍ୟ ଭାବେ କି କେତେ ଆପଣାର ଲାଗି ?

କଦାପି ନା ; କଦାପି ନା, ଭବେ ତାହା ଲାଗି
 ମସ୍ତକେ ଅପର ପ୍ରାଣୀ, ଏହି ଭବନା ହିଁ
 ଦହଇ ପରାଣ ସଦା, କିନ୍ତୁ କରେ ନାହିଁ
 କି ଲାଗି ଶରୀର ହାସ୍ତ ! ଭୟେ ପରଶତ !
 ନ ଥିଲେ ଏସନ ଚନ୍ଦ୍ରା, ହୁଅନ୍ତା ଜଗତ
 ଅର୍ଦ୍ଧ-ଦୁଃଖ-ସ୍ବରୂପ ମୁକ୍ତ । ଗୁହାରି ମୋହର
 ଅନୁଜ ! ଦୁଃଖ ଠାରେ, ନ ଯିବ ପାସୋରି,
 କହୁବ ପ୍ରିୟାକୁ ମୋର, ସେହୁ ଅନୁକ୍ଷଣ
 ନ ଭୁଲିବ ମୋହ ଲାଗି ; ତାହାଙ୍କ ଚରଣ
 ସରଳା ଶରଣ ଲାଭୁ, ଯାହାଙ୍କ ଆଶ୍ରରେ
 ଲଭନ୍ତି ଜନନ-ମୃତ୍ୟୁ ସର୍ବେ ଏ ଧରାରେ ।
 ତାଙ୍କ ନାମ ଦାନବନ୍ଧୁ, ଆରତ ଭଞ୍ଜନ ;
 ଅତିରେ ଦୁର୍ଗତ ମୋର କରିବେ ଖଣ୍ଡନ ;
 ଏସନ ବଶାୟେ ମୁହ—ଅଥବା କି ଛୁର
 ଏ ଅପୁର କାରୁକାସ, ଯେଣୁ ଏ ସଂସାର
 ଶୟନ ସ୍ବପନ ପରି; ଅବଶ୍ୟ ମୁକ୍ତ
 ଲାଭିବ ଏ କାରୁକାସୁଁ ଯଦା ପରଶତ
 ଷଡ଼-ଅଦ-ପଞ୍ଚଭୂତେ ଗଠିବ ଦେହର ।
 ଆଶ୍ୱାସିବ ହେ ଅନୁଜ । ମାଗୁଣି ମୋହର
 ନାନା ରୂପେ ପ୍ରେୟସୀକ ! ଭବ ଲାଗି ଆସି
 ଯେତେବେଳେ ମୋ ଆଗରେ କହୁବ ପ୍ରକାଶି
 ଆଶ୍ରୟା ହୋଇଛୁ ଶୁଭୁ, ତେବେ ଯାଇ ମୋର
 ଦୁଃଖ, ଅଳ୍ପ ହେଲେ, ବେଦନା ମନର ।
 କି ଭ୍ରମେ ପଡ଼ିଛୁ ମୁହିଁ ! କାହାକୁ ବୋଲଇ
 ମୋ ମନେ ମୋ ପ୍ରିୟା ବୋଲି ! କିଏ ବା କହିଲ
 ଯାକୁ ପ୍ରିୟା ବୋଲେ, ଅଛି ସେ ପ୍ରାଣେ ଜୀବତ;
 ସିଂହ ନାହିଁ ଅପରକୁ ସମନୋ-ଜୀବତ
 ମୋହ ଆଗମନ ପରେ । ଧୂଳି ଚନ୍ଦ୍ରା ଏସନ ।
 ହସ୍ତ-ଭ୍ରଷ୍ଟପାଇଁ ହାସ୍ତ ! ଅବୋଧ ଏ ମନ
 ଭଲେ କପାଁ ଅକାରଣ ! ଭଳି ଏହୁରୂପ
 ତନୁ ତ ହୋଇବ କ୍ଷୀଣ, ତଟିନୀ ଯେ ରୂପ

ନିଦାଦ-ଭୁକ୍ତ-ନାସେ—କି ଲଭ ତନୁରେ ?
 ହର-କୋପାନଳ ଯେହ୍ନେ ଅତନୁ-ତନୁରେ,
 ଦହଇ, ପଡ଼ଇ ମାତେ, କିପାଁ ଚନ୍ଦ୍ରାନଳ
 ନ ଦେହେ ଏ ଦେହେ ତଥା ? ଜଗତୁଁ ଗରଳ
 ହରିଲ ସକଳ କିଏ ? ପଡ଼ିଲେ ମୋ କରେ
 ପିଇ ମୁଁ ବୁଡ଼ନ୍ତି ବାରେ ଶାନ୍ତି ସମୁଦ୍ରରେ ।
 ପୁଛୁଁ ମୁଁ ବସ ! ଛନ୍ତି ଉକଳ ଦେଶରେ
 ଅନେକ ତ ଧନୀ ଲୋକ; କେହି ତା ମଧ୍ୟରେ
 ଦୟା-ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଅଧମ ଉପରି
 ଏ ନିରୟୁଁ ନାହିଁ କିହେ ପାରିବେ ଉଦ୍ଧର ?
 ପବନ ଉକଳଦେଶେ ଘୋଷ ଏ ଘୋଷଣା—
 ଅପୂର୍ବ କାନ୍ଦରେ ବୁଝ, କରୁଛୁ ଯାତନା,
 ଉକଳ- କଳଙ୍କ କେହି ; ଅହେ ଧନୀଗଣ !
 ଦେହେ ଭୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ନାହିଁ କି ଜୀବନ ?
 ଧମନରେ ତିବ କି ହେ ନ ବହେ ରକତ ?
 ଭକ୍ଷିକେ ଦାନିବା ଭକ୍ଷା ବିବେକାନୁମତ
 ନୁହଇ କି ଭାବ ଦେଖ । ମାରୁଛୁ ଭିଖାରୀ,
 କାହିଁ ରଖ ଏ ବିପଦୁଁ ତାହାକୁ ଉଦ୍ଧାର ।”
 —ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ! ପ୍ରଳାପେ ମୁହିଁ ଏସନ କମ୍ପାଇଁ,
 ଦାନ ଲାଗି ଧନୀ କେତେ ଭାବିଛନ୍ତି କାହିଁ !
 —ଅନୁଜ ! ପ୍ରଳାପ ଯମ ଏସନ ମୋହର,
 ପ୍ରଳାପୁଁ ପ୍ରଭାତ ହେଲ, ନାହିଁ ଅବସର ।

x x x

ଅଦୃଷ୍ଟ-ଲୋଖନ ହାୟ ! କେ କରିବ ଆନ ?
 ପୁରୁଛ ଆସାମ ଦେଶ ଚାଲୁ ଦୃଶ୍ୟମାନ ;
 ଭଦ୍ରା ଯୁରମ୍ୟ ଛଲେ ମାନେ ପରାଜୟ
 ଭୀମ-ମୂର୍ତ୍ତି ବିଜନତା ! କିନ୍ତୁ ରେ ନିରୟ
 ଏପରି ପ୍ରଦେଶ ଅଟେ ମାଦୁଶ ଜନର !
 ନ ଶ୍ମୁରେ ଭାରତୀ ମୁଖୁଁ, କମ୍ପଇ ଅଧର
 କାହାଣୀ କହିଲେ ମୋର ; କେତେ ବା କହିବ !
 ବଞ୍ଚିବା ଶକତି ହାୟ ! ନ ଦେଲ ବହୁ ବ !

ମାନସ-ସାଗର ଫେଡ଼ି ଲେଖା-ପ୍ରଣାଳୀ
 ତାଳୁଥିଲ ଶବ-ବାର ; ନିଶି-ଶେଷ-ଆଳୀ
 ଏସନ ସମୟେ ହେଲ ଗୁରୁ ଅନ୍ତରାୟ
 ତେଣୁ ମୁଁ ଗୁଡ଼ିଲି ବସ ! ହୋଇ ଅସହାୟ
 ଲିପି ଲେଖା ତତକ୍ଷଣ, ଏହାତ ନୁହଇ
 ଲିପି ଲେଖା କଦାଚନ, ତାହା ମୁଁ ଜାଣଇ,
 ମନଃ ପ୍ରଭୁ ଆଦେଶରେ କିନ୍ତୁ ଲେଖିଲି ।

୧୪—ଶରତ୍

କଦର୍ଯ୍ୟ-ବରଷା-ଅତ୍ୟୟାଗମନ,
 ଅଗାଧ-ଅମଳ-କୌମୁଦୀ-ବସନ,
 ଉତ୍ତରଜ-କଳ ଶରତ ଶୋଭନ
 କରେ ରାଜପଣ ଧରଣୀପର ।
 ଅଳକା ଅବନୀ ଏହା ଆଗମନେ
 ପ୍ରକୃତି-ପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରଚୁର ରତନେ,
 ପ୍ରକୃତି-ପ୍ରଦତ୍ତ ବିଚିତ୍ର ବସନେ
 ଶୋଭା ଧରେ ଆହା କି ମନୋହର । |୧|
 ପ୍ରାଚୀ-ପାଣ୍ଡୁରତା ସୂଚଇ ଯେସନ
 ଅଗରେ ରଜନୀ-ନାଥ-ଉଦୟନ,
 ଉଦ୍ଭିଦ-ଶିଖରେ ମୁକୁଳୋଦ୍‌ଗମନ
 ସୂଚଇ କୁସୁମ-ସମୟ ଯଥା ।
 ପ୍ରକୃତି-ଶିଳ୍ପିର ରାଜତ ଗୁମର,
 ମାନବ-ନୟନ-କ୍ଷଣ-ମୋହକର,
 ଅନୁପମ ସୃଷ୍ଟି ବିକାଶ କାଶର
 ଶରଦାଗମନ-ସୂଚଇ ତଥା । |୨|
 ମାନବ-ଜୀବନ ବହୁ ଶିଷ୍ୟ-ଧନ
 ଶାରଦୀୟ କ୍ଷେତ୍ର କରଇ ମଣ୍ଡନ ;

ଶଯ୍ୟ-ଦୁଷ୍ଟି-ଭବ ଆହ୍ୱାନ-ପ୍ରବଣ
 ବହୁତ ପତତ କୃପକ-ମନେ ;
 ନେଉଟି ଦକ୍ଷିଣ ବରେଣ୍ୟ ପବନ
 ଉଠିବୀ-ପଥରେ କଲେ ପଦାର୍ପଣ,
 ରବି-ଦୁଷ୍ଟି-ଭବ ହିମାମ୍ବ-ପ୍ରବଣ
 ବହୁତ ଯେସନ ହିମାଦ୍ର-ବନେ ।

।୩।

ପଦ୍ମ ଶାଳି-ଆଳି ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ବରଣ,
 ଦୋଳାଇ ଦୋଳାଇ ବହୁଲେ ପବନ
 ଶୋଭା ଅବଲୋକ ପାଞ୍ଚେ ମୁଖ୍ୟ ମନ
 ଦର୍ଶନ-ବିଷୟ ନୁହଇ କ୍ଷେପ,
 କିନ୍ତୁ ବିରଜଇ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ହବ-ସରୀ ;
 ଖେଳଇ ତା'ପରେ ମନ୍ଦ ଶବ୍ଦ-ହର ;
 ବାତ-ଘାତ-ଜାତ ହଲୋଳ-ନିକର

ଅପରୂପ-ଶୋଭା ହରଇ ନେତ୍ର ।

।୪।

ପ୍ରକୃତ ସୁନ୍ଦରୀ ପ୍ରସାଧକା-ମଣି ;
 ମରକତ ଜିଣି ହରିତ-ବରେଣୀ
 ଶାଢ଼ୀରେ ଆବୃତ କରଇ ଧରଣୀ ।

ହୁ ହୁ ମରକତେ ଆଦରେ ନର ।

ଆହେ ଚନ୍ଦ୍ରକର ! କର ଏ ବିଚାର—
 ପ୍ରକୃତର ଶାଢ଼ୀ, ମରକତ-ହାର,
 ପ୍ରଣୟିବା କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କାହାର ?

କାହା ଶୋଭା ବଳି ପୀରତି-କର ?

।୫।

ଗହନ ଗହନ କବର-ପ୍ରବର,
 ସୁରଭି, କୋମଳ, ଅତି ମନୋହର,
 ବିବିଧ-ଆକୃତି, ନାନା-ବରଣର

କ୍ରମୁମ-ରତନେ ଖରିତ କରେ ।

ରମଣୀୟ ଶୋଭା ଦେଖି ମଣି-ଗଣ
 ଲଜ୍ଜାରେ ଲୁଚନ୍ତି ଖଣିରେ ବଜନ ;
 ସୁରମ୍ୟ ହସ୍ତରେ ରଜତ କାଞ୍ଚନ ;
 ମୌକ୍ତିକ ଲୁଚଇ ଶୁକ୍ତ-ଗର୍ଭରେ ।

।୬।

x x x

ଶାରଦା ଗଗନେ ଅଗସ୍ତ୍ୟ-ଉଦୟ
ଦେଖିଣ ଭବ୍ରେ ସଲିଳ-ଆଶ୍ରୟ
ପଳାନ୍ତି ବହନ କଳ୍ପସ-ନିରୟ ;
ସଲିଳ ଦଶଇ ନିର୍ମଳତମ ।

ମାନସେ ସେସନ ଚନ୍ଦ୍ରଜ୍ଞାନୋଦୟ
ଦେଖିଣ ମାନବ-ମାନସ-ଆଶ୍ରୟ
ପଳାନ୍ତି ଅତିରେ କଳ୍ପସ-ନିରୟ,
ଅବା ମଥା ରବି ଦେଖିଣ ତମଃ ।

।୭।

ବିଜିତ-ଶଶାଙ୍ଗ-କମଳବଦନା,
ଲବଣ୍ୟରତନା, ମରାଳଗମନା,
ଉଠି ଉଷା ସହ ତରୁଣୀ ଲଳନା
କାଶରେ କଳସ ଗମଇ ଧୀରେ ।

ବିମଳ ସଲିଳ ମୁକୁରେ ପ୍ରବର ;
ଯୁବତୀ-ସୁଲଭ ଗରବ ରୂପର ;
ନିଶ୍ଚକ୍ଷିବ ବୋଲି ମାଧୁରୀ ମୁଖର
ସତନେ କଳସ ଆପଇ ଖରେ ।

।୮।

ସଲିଳ-ମୁକୁରେ ଆନନ୍ଦ-ବିଧୁର
ଦେଖିଣ ରୂପସୀ ସୁଷମା ମଧୁର
ଗରବ ସହିତ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଚୁର
ଉପଭୋଗି ହୁଏ ମୋହତ କ୍ଷଣେ ।

କ୍ଷଣକାଳ ପାଇଁ ଭୁଲେ ପ୍ରୟୋଜନ
ଭୁଲଇ ସରସ କୁଳେ ସେ ନିଷଞ୍ଜ ;
ରୂପ-ଚିନ୍ତା-ମୋହ-ମୟ ତଳ ମନଃ ;
ଆନ ଭବନା ହିଁ ନାହିଁ ତା ମନେ ।

।୯।

ସୁର-ପୁର-ବାସୀ ସତତ ଦ୍ରିଦଶ
ସାଧୁ-ସାଧୁ-କୃତ-ପ୍ରୀତି-ପରବଶ ;
ତେଣୁ ହେ ଶରତ ! ତୋ କର-ପରଶ
ଦେଖିଣ ମଞ୍ଚରେ । ଦ୍ରିଦଶ-ପତି

ଆହ୍ଲାଦେ ଆହ୍ଲାଦଃ ଅଶ୍ରୁଧିଆନ୍ତ୍ର,
ଗଗନ-ବିହାଙ୍ଗଜଳଦ-ପଦ୍ମତି

ଆହ୍ୱାନ ସମୀପେ ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତି—

ଧରଣୀରେ ହେଉ ବୃଷ୍ଟି-ବିରତ । ୧୦।

ଦୁର୍ଗମ-କର୍ଦ୍ଦମ-ଜୀବନ ଜୀବନ

ନଷ୍ଟ କରେ କରେ ଗ୍ରହେଶ ତପନ ;

ସୁଗମ, ସୁନ୍ଦର, ଶୁଷ୍କ ପରିଚ୍ଛନ୍ନ

ଦିଗ୍‌ଜଇ ଏବେ ପଥ-ନିରସ୍ତ ।

ଦେଖି ଆନନ୍ଦିତ ସର୍ବଜନ ମନ ;

ଦେଖିଣ ଆନନ୍ଦେ ପଥକ ଯେ ଜନ

ଲୀଳାତୀମ ପଥେ କରଇ ଗମନ,

ବିହାସୁସେ ଯେହ୍ନେ ବିହଗ-ତସ୍ତ । ୧୧।

ଶାରଦ-ପ୍ରସ୍ତୁତ ସମୟେ ଭ୍ରମଣ

ପକ୍ଷୀ ପ୍ରାନ୍ତ ଦେଶେ ଅନ୍ତର ମୋହନ

ତରୁ, ପର୍ଣ୍ଣ, ଫଳ, ତରୁଣ ତପନ

ସକଳ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଯୋବନ ଯଥା ।

ଯେତେ ଦେଶେ ତେତେ ଅତୁଷ୍ଟ ନୟନ,

ଧନୀ ଲେଡ଼େ ଧନ ଅଧିକ ଯେସନ ;

ଜଳେ ମୀନପରି ଝେଲେ ଅନୁକ୍ଷଣ ;

ଦୃଷ୍ଟଇ ପରାଣି-ମରମ-ବ୍ୟଥା । ୧୨।

ଶାଖି-ସମାବୃତ କାହିଁ ସରୋବରେ

କୋମଳ-ଶ୍ୟାମଳ-ପର୍ଣ୍ଣ ଶଯ୍ୟା'ପରେ

କମଳ କଳିକା ଚାରି ଶୋଭା ଧରେ ;

ଥରଇ ଅନ୍ତର ଅନଳ-ରସେ ।

ଶାଖି-ଶାଖା-ପର୍ଣ୍ଣ-ଛାୟା-ମୟ ସରଃ ;

ପୁରୁଷ ଗଗନେ ଶୋଭେ ଦିନକର ;

ବିଟପୀ ଅନ୍ତର ଦେଇ ରବି-କର

ପଡ଼େ କଳି ପରେ ଏହି ସମୟେ । ୧୩।

x x x

କାହିଁ ବା ବିରାଜେ ଶ୍ୟାମ ଦୃଢ଼ାଦଳ,

ତା'ପରେ ସୁଶୁଭ୍ର ଶିଶିର-ପଟଳ ;

ଉଭୟ ଅମଳ, ଉଭୟ କୋମଳ ;

ଦେଖିଣ ସୁସମା ହୁଅଇ ମନେ ;—

ରମଣୀୟ ଶଯ୍ୟା ନବ ଦୃଢ଼ାଦଳ ;

ଦେଖି ଶୟନେଛା ଅଟାବ ପ୍ରବଳ
 କଳାକ ଅଧୀର ଅମର-ସୁଗଳ ;
 ଉଦ୍ଭାସଲେ ବେନି ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ମନେ । ୧୪।
 ନିହାଳେ ଶରୀର ସେ ରମ୍ୟ ଶୟନେ ;
 ଯାପିଲେ ଯାମିନୀ କେଳି-ବିନୋଦନେ ;
 ଉଦୟ-ଅସ୍ତଲେ ଦେଖିଣ ତପନେ
 ଶଶି-ବ୍ୟସ୍ତ ଦୁହେଁ ପଳାଇଗଲେ ।
 ଦେବଙ୍କ ସରବ ଅନୁପମ ନରେ ;
 ଦେବ-ମୁକ୍ତା ଦେଖି ଜଳ-ରୂପ ଧରେ ;
 ବାହୁଡ଼ନ୍ତେ ଦେବେ ତଥାଗି ଭ୍ରମରେ
 ପଡ଼ିଅଛୁ କେତେ ଧରଣୀ ତଳେ । ୧୫।
 ସୁମନ-ଝଣିରେ ଅଭୁଲ ରତନ
 ଶୃଙ୍ଗାର ହାରର * ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ମୋହନ ;
 ପ୍ରବାଳ-ଝରିତ ଶୁଚିକ ଯେସନ
 ଶୋଭା ପରକାଶେ ତାହା କି ଗୁର ।
 ପ୍ରବାଳ, ଶୁଚିକ କାଠିନ୍ୟ-ଦୁଷ୍ଟିତ ;
 କୋମଳତା-ଗୁଣେ କୁସୁମ ଭୂଷିତ ;
 ତେଣୁ ପରା ଦେବେ ରୁଚି-ପ୍ରଣୟିତ
 ଆଦରେ ପିନ୍ଧନ୍ତି ଶୃଙ୍ଗାରହାର । ୧୬।
 ପ୍ରବାଳ, ଶୁଚିକ ପୁଣି ଚରସ୍ଥାୟୀ ;
 ଫୁଲ ଏହି ଅଛି, ପୁଣି ଏହି ନାହିଁ ;
 ବଳି ମନୋ-ଲୋଭ ଶୋଭା ଶିଖରୀୟା,
 ସତତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖୁ ଏହାର ।
 ଦରଫୁଟ କଥା ଶିଶୁର ମୁଖରେ
 ଲବଣ୍ୟ-ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଯୌବନକାଳରେ,
 ସୌଦାମିନୀ ଛଟା ଜଳଦ-ପଟରେ
 ନ କରେ ମୋହିତ ମନ କାହାର ? ୧୭।
 ପ୍ରଭାତେ ଅକ୍ଷତ କୁସୁମ-ପଟଳ
 ଚନ୍ଦ୍ର, ମନୋରମ କରେ ବୃକ୍ଷ-ତଳ,

ନଭ-ଭୂଷେ ଯଥା ଚାରକା-ପଟଳ ;
ସମୀର ସୌରଭ ନିଅଇ ହରି ।

ସାରଳ-ଗୁଣର ଉପମାର-ଛଳ
ବାଳକ-ବାଳିକା କରି କୋଳାହଳ
ନିଧିପରି ମଣି ସେ କୁସୁମ-ଦଳ

ତୋଳନ୍ତି କୁସୁମ ଭଜନ ଭରି ।

|୧୮|

ଯୁବତୀ-ସମିତ ଅବଗାହ ମରେ
ନୁଆଁଇ ଆନନ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ମହରେ
ଶୁଚି, ଫୁଲ ମନେ ବାହୁଡ଼ନ୍ତେ ଧୀରେ ;

ମରୁଳ ପଳାଏ ଗମନେ ଜିତ ।

ଦେଖିଣ ସେ ଛବି ଭାବେ ମୁଗ୍ଧ ମନ,
ଶୁଚି ଶାଳୀନତା ଯୁବତୀ-ଭୂଷଣ
କରିଣ ରମଣୀ-ବିକାର ଗ୍ରହଣ

ପୁତ, ମୃଦୁ ତେଜେ ଗମେ ଶୋଭିତ ।

|୧୯|

ସରୋବର-ଭୂଷା କୁମୁଦ-ନିରୟ
ନିର୍ମାଳ ଆସନ୍ତି ଦେଖି ଦିନୋଦୟ ;
ଫୁଟିବେ କି ଅବା ମୁଦିବେ, ନିଶ୍ଚୟ

କହିବା କଠିନ କୁମୁଦେ ଗୁହ୍ୟ ।

କୁମୁଦ-ବଲ୍ଲଭ ଅସ୍ତର-ଗତ,
କମଳିନୀ-ପତି ଏବେ ପୁରୋଗତ,
ବୋଲେ କମଳିନୀ, ଘୋଷଇ ଜଗତ ;

କୁମୁଦର ଲଜ ତଥାପି କାହିଁ ।

|୨୦|

ଶାରଦକୁସୁମେ ବନ ମନୋହର ;
ତେଣୁ ସିନା ଏଡ଼େ ଟେକ କାନନର,
ପଦ-ଗଉରବେ ଯେସନ ଜନର,

ଯୌବନ-ରେବେ ନାଶୁର ଯଥା ।

ନର-ଭୂଷା ହରେ କେବଳ ନୟନ ;
ଅଳି-କେଳି-ସ୍ଥଳ ପାଦପ-ଭୂଷଣ

ପ୍ରାଣ, ଦରଶନ, ପରଶ, ଶ୍ରବଣ

ଗୁରୁକ ଦିଅଇ ଚରତାର୍ଥତା ।

|୨୧|

ଗନ୍ଧବଦ୍ଧ ମୁଖୁ ବିକାଶ ଫୁଲର
ଶୁଣି ମଧୁକର କୁଟର ସଦ୍‌ବର,
କରି ଗୁଣ୍ଡରବ ଅତି ମନୋହର

ଅସୁଖ ରସରେ ବୁଡ଼ାଏ ବନ ।

ଶୁଣି ସେ ମଧୁର ଗୁଣ୍ଡ ଗୁଣ୍ଡ ରବ,
ଦେଖି କାନନର କୁସୁମ-ବିଭବ,
ଆପ୍ରାଣି ଅତୁଳ କୁସୁମ-ସୌରଭ,

ସୁରଲୋକ ଭ୍ରମେ ବନକୁ ମନ ।

୧୨୧

ପତ୍ରି-ବନ୍ଧୁଳ ବିଜନ-କାନନ ;
ନିଶା ଅପରତ, ଉଦିତ ପତନ,
ଦେଖି ଝଙ୍କାରନ୍ତି ମୋଦେ ପତ୍ରି-ଗଣ,

ପ୍ରତିଧ୍ବନି ଛଳେ ଝଙ୍କାରେ ବନ ।

ଅମଳ ଗଗନୁ ତରୁଣ ତପନ
ପେଶେ ତହିଁରେ ଅଖର କରଣ ;
ଥୋକାଏ ଭେଟନ୍ତି ପଥରେ କାନନ,

ଚୁମ୍ବନ୍ତି ମୁକ୍ତେ ବିଟପି-ଗଣ ।

୧୨୩

ସୁରଙ୍ଗ ପ୍ରବାଳେ ବନ-ବାତାୟନ ;
ଶିଶିର-ପଟଳେ ପ୍ରବାଳ-ମଣ୍ଡନ ;
ସେହି ବାତାୟନେ ପ୍ରବେଶି କରଣ
କାନନ, ଭିତରେ ଆଲୋକ କରେ ।

ଅମଳ ଶିଶିର ତ୍ରିଫଳ-ପ୍ରବର * ,
ପ୍ରବେଶି ନିର୍ଗମେ କରଣ-ନିକର
ହୋଇଣ ବିଭକ୍ତି, ବହୁ ବରନର

ମାଧୁରୀରେ ମନ ମୋହିତ କରେ ।

୧୨୪

ପାଷାଣ-ସୁରୁଷ ଶିଖର-ଶିଖର ;
ତଥାପି କି ଅନ୍ୟ ଏଡ଼େ ପ୍ରୀତିକର ;
ଶରତ-ପ୍ରଭାତେ ଆରୋହଣ କର,

ସନୟନ ! ଥରେ ଫେଡ଼ ନୟନ ।

* ତ୍ରିଭୁଜମୟ ସୀମାବିଶିଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟିବିଜ୍ଞାନରେ ଉପଯୋଗୀ କାଚ
ବିଶେଷକୁ ତ୍ରିଫଳ କହନ୍ତି । ଏହାର ଇଂରାଜୀ ନାମ ପ୍ରିଜମ୍ ।

ପକ୍ଷୀ, ସରୋବର, କାନନ, କେଦାର
ନଦୀ, (ସନ୍ନିହତ ଯଦ) ପାର୍ବବାର
ନୟନ-ଭୋଗକୁ ସୁଖ-କାରୁଗାର ।

ଧନ୍ୟ ରେ ପ୍ରକୃତ ! ତୋ ଶିଳି-ପତ୍ର ! ୧୫

ରାଜେ ଯେତେ ରତ୍ନ ପ୍ରକୃତ-ଉଷ୍ମାରେ
ସକଳ ପରାସ୍ତ ଶରଣି ଶାଠାରେ ;
ସେ ଅତୁଳ ନିଧି ଯେ ଭୋଗିବୁ ବାରେ

ଭୁଲି କି ପାରଇ ଯଦା ଜୀବନ ?

ବର୍ଣ୍ଣନେ ଅକ୍ଷମା ଲେଖନୀ କର୍ମିତା
ବଂଶୀ ନ ପାରି ଭରଣା ଲଳିତା ;
ଭବୁକ କଳ୍ପନା ଏକାନ୍ତ ବସିତା ।

ପ୍ରକୃତ ! ପାଇଲୁ କାହୁଁ ଏ ଧନ ? ୧୬

ମାନବ-ନୟନ-କାରୁ ଅହେ ସୁଧାକର ।
ଯଥାର୍ଥ, ଯଥାର୍ଥ ଯଦ, ନାମଟି ତୋହର
କେବଳ ଶରଦକାଳେ ; ଅନ୍ତତଃ ଯେନେ
ପ୍ରଥମରେ ରଖିଗଲା ତୋ ନାମ ଏସନ,
ଶାରଦ ନିଶାରେ ଦେଖି ତୋ ରୂପ ମୋହନ
ଗଢିଲା, ସ୍ଵପ୍ନବାଦସ୍ତ୍ର, ଏ ନାମ ତା ମନ
ପୁରୁଷ ଏ ନାମ ଯଦ ନ ଆନ୍ତା ତୋହର,
ସୁଧା ଯେ ଅମୃତ, ଜାଣି ନୁହେଁ ବି ଯେ ନର ।
ଗଢନ୍ତା ଅତିରେ ନାମ । ତୋହ ପଟାନ୍ତର
ତୋହ ବିନା ଅନ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ ଜଗତର ।

ଏ ଭବି ଏ ସୁଦ୍ର ମନେ ଜନମେ ବିସ୍ଫୁସ୍ତ
ଶୈଶବ-ଯୌବନ-ଜରା ପବନତା-ମୟ
ଆନନ୍ଦ ଲଭନ୍ତି ତୋହୁଁ ; କିନ୍ତୁ ଆନନ୍ଦରେ
ପ୍ରଭେଦ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଅଛି ଗ୍ରାହକ-ଭେଦରେ;
ସେ ବିବିଧ ଆନନ୍ଦରେ ଏହି ସାଧାରଣ,
ସକଳ ଔଦାର୍ଯ୍ୟ-ମୟ ସକଳ ପାବନ ।

ବାଲକ ତୋ ରୂପେ ମୁଗ୍ଧ ଶ୍ରୀତୀସଙ୍ଗି-ଜ୍ଞାନେ
ସନ୍ଧ୍ୟାଗମେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ଏ ତୋରୂପ ଧ୍ୟାନେ ;
ଅମଳ ଗଗନେ ଦେଖି ତୋ ରୂପ ଅମଳ
“ଜହ୍ନମାମୁ, ଜହ୍ନମାମୁ” କରଇ ଚହଲ ।

୧୮

ବାଳକ-ବାଳିକା-ମନେ ଆହେ ତମୋଽପହ ।
 ସମୃଦ୍ଧ ରୂପର ତବ ବାଲ୍ୟ କ୍ରିଡ଼ା ସହ ।
 ନିଶୀଥେ ନିଦ୍ରାର କୋଳେ ବିଶ୍ରାମେ ଜଗତ ;
 ତୋ କୋଳେ କେଲିରେ ରତ ନିବାନ ଦମ୍ପତ । ୧୧
 ବନ୍ଧରେ ଶଶାଂକ ! ଧରେ ତୋତେ ଯେ ଗଗନ,
 ତାପରି ଉଦାର ତଦା ବେନିଜର ମନଃ;
 ପ୍ରସନ୍ନ ତୁ ଯଥା ରାଜୁ ଗଗନ-କୋଳରେ
 ପ୍ରେମ-କ୍ରନ୍ଦ ତଥା ରାଜେ ବେନିଜ ମନରେ ;
 ତରୁଣ-ତରୁଣୀ-ମନେ, ମୋହିନୀ-ମୋହନ
 ତୋରୂପ, ଦାମ୍ପତ୍ୟ-ପ୍ରେମ ଅଭେଦ୍ୟ ବନ୍ଧନ ।
 ପ୍ରବାଣ, ପ୍ରବୟାଃ, ସାଧୁ, ବୀରରାଜ ଜନ
 ନିରୁତ କୌମୁଦୀ-କୋଳେ ଧ୍ୟାନେ ମଗନ ; ୧୨
 ତୋ ରୂପ-ମାଧୁର୍ୟ ଦେଖି ଜଗତ-ପତିର
 ମହିମା ସୁମର ମନଃ ବିଷ୍ଣୁସ୍ତରେ ଛୁରି ।
 ବିଭୁ-ପ୍ରେମ ସୁଧା ସହ ପ୍ରବାଣର ମନଃ
 ତୋ ରୂପ-ସୁଧାର କରେ ଅଜ୍ଞାତେ ବନ୍ଧନ ।
 ଅହିତ ନ ସାଧୁ ବିଧୋ ! ସଂସାରେ କାହାରି ।
 ମନୋଜ ଘାସନ ବୋଲି ବିରହ-ଭଗାରି
 ବୋଲନ୍ତି ଯୋକାଏ ତୋତେ, କିନ୍ତୁ ସେ ଅନୃତ ;
 ତୋ ମୃଦୁ କରଣ-ରାଜି ବକୀରେ ଅମୃତ ; ୧୩
 ଉତ୍ତମେ ଉତ୍ତମ-ଯୋଗେ, ସିନା ପୀୟୂଷର
 ପୀୟୂଷେ ସମ୍ଭବେ ଯୋଗ ; ତହିଁ ନରକର
 ମିଳନ ବିରୁଦ୍ଧ ଅଟେ ବିଧି-ବିଧାନର ।
 ଡାହଣ ପଦାର୍ଥ ଯେଣୁ ସୁଖ ମାନବର,
 ଡାହଣ-ଅଗ୍ରବେ ଲେଶ ନ ଥାନ୍ତା ସୁଖର
 ହେ ସୁଧାଂଗୋ ! ଅସ୍ଥି ଶରତ୍ ! ଉନ୍ନ ଦୁର୍ଦ୍ଦିଙ୍କର
 ପଦେ ଅରପୁଛି, ଘେନ ପ୍ରଣତ ମୋହର । ୧୪

୧୫—ଶିଶୁ-ବନ୍ଧୋଦ

(୧୮୮ ମସିହାରେ ବାଲେଶ୍ୱର ନଗରର କୌଣସି ରମଣୀର ପ୍ରଥମ ପ୍ରସୂତ ଶିଶୁ ଶୋଡ଼ଷ ଦିନରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲ । ସେହି ଦିନର ଅବଳମନରେ ଲିଖିତ ।)

ନାହିଁ ଯାର ଭୁଲ। ଲବଣୀ-ପିଚୁଳ।

ବାଳା କଣ୍ଠେ ଲୁହମାନ :

ପୋହଳ ଦିନକୁ ପାଞ୍ଚ କୁମରକୁ

କୋମଳାଞ୍ଜୀ ହୃଦୟ ।

ଏହା କି ଅବଧୂ ନୟ ଦେଇ ବସୁ

ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରତି ଲୋକମାନଙ୍କର

ପ୍ରଭୁ ବିଶ୍ୱକର୍ତ୍ତା। ଦାତା ହୋଇ ବୁଝି।

କେଉଁ ପାପ ଏହା ସରି !!

ଉତ୍ତରୀ-ରାଜ୍ୟ

ମୁଖ-ସତ୍ତ୍ୱେନ୍ନ କାମେ,

ହରିଣୀ ଯେଉଁନ ଭସ୍ମେ ଛନ ଛନ

ଶିଶୁ ଦେଖି ବ୍ୟାଧି-ଆନ୍ଦେ ।

କମ୍ପେ ଅର ଅର ନବାନା ଅଧର

ଅଶୋକ-ପ୍ରବାଳ-ତୁଳ,

ଜ୍ୟୋତି ସ୍ଥାନ ତଥା କଶିଳସ୍ତୁ ଯଥା

ହେଲେ ତତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱରୂପୀ ।

ତା ହୁଏ ସଙ୍ଗେ ସେ ଶିଶୁ କ୍ରମରେ

ହେ କୋମଳ ସୁହେ ଭଲେ

ବାଞ୍ଛାଥିଲା ବିଦ୍ଵ, ହରନେ କ୍ରମର

ଲମ୍ବି ଲୋଡ଼କା ଛଲେ ।

ଶିଶୁର ଜନମ ରମଣୀ-ରତନ
ଦେଖି ପାଞ୍ଚୁ ଥିଲା ମନେ,
ବସାଇ କୋଳରେ ରୁମ୍ଭି ସ୍ନେହ-ଭରେ
ହସି ହସାଇବ ଜନେ ।
ଏକେ ତ ଯୌବନ ରତନେ ରତନ ;
ତହିଁ ଶିଶୁ-ମଣି ଯୋଗ ।
ଭର୍ଷାନଳେ ପଡ଼ି ଦେବତାଏ ପୋଡ଼ି
ଢ଼ଟାଇଲେ ବିପ୍ରଯୋଗ ।
ଶୁଣ ସୁକୁମାର ! ବନ୍ଧୁ ତ ଭଗାରି
କା' ଆଗେ କହିବା ଆଉ ?
ନ ହୁଅ କାତର ଧଇରଯ ଧର
ଗଲା କଥା ଏବେ ଯାଉ ।

ତା ୨୨-୨-୧୮୮୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ

— — —

କଥାବଳି ପଦ୍ୟାଂଶ

୧ମ ଭାଗ

୧—କୃଆ କୋଇଲି

କୃଆ କଳା ପୁଣି କୋଇଲି ତ କଳା,
ରୂପରେ ସମାନ ଦୁହେଁ ;
ଗୁଣରେ ଚାଲିଲେ କୋଇଲି ସଙ୍ଗରେ
କୃଆ ତ ସମାନ ନୁହେଁ ।

କର୍କଶ ଶବ୍ଦରେ କାଆ କାଆ ଶବ୍ଦ
ଏଣେ ତେଣେ ଚାଲୁଥାଏ,
ସ୍ଵରାବରେ ଖଲ ଅଟେ ବୋଲି କେହି
କୃଆକୁ ଯୁଦ୍ଧ ନ ପାଏ ।

ମନୋହର ତରୁ— ତାଳରେ କୋଇଲି
କରେ କୁହୁ କୁହୁ ରବ,
କର୍ଣ୍ଣରେ ଅମୃତ ଢାଳିଲ ପରାଏ
ମଣଇ ତାକୁ ମାନବ ।

ରୂପରେ ରୂପରେ ମେଲ ଥିଲେ, ଯଦି
ଅମେଲ ଥାଏ ଗୁଣରେ,
ଗୁଣେ ଯେ ଅଧିକ ସେ ପାଏ ଆଦର
ଏହି ଶବ୍ଦ ଜଗତରେ ।

— — —

୨—ହଳଦିବସନ୍ତ

ପକ୍ଷ ସୁନା ପରି ଦେହର ବରଣ
 ରୂପରେ କେ ତୋହୁ ସରି,
 ଅଶ୍ବରେ ପକ୍ଷରେ ଯେଉଁ କଳା ତାହା
 କଙ୍କୁଳ ଦେନିଲ ପରି ।
 ରୂପ ମନୋହର କଣ୍ଠ ମନୋହର
 ସ୍ବରାବ ମଧୁର ସୁଖୀ
 ସକଳେ ମୋହତ ହଳଦିବସନ୍ତ !
 ଏହି ତନ ଦେଖି ଶୁଣି ।
 ନ କରୁ କଳହ ଭୁ କାହାରି ସହ
 ନ ପାଡ଼ୁ କାହାରି ମନ ;
 ଯାଉ ଭୁ ଆଦର ତେଣୁ ଜଗତର
 ଯେହ୍ନେ ସୁନ୍ଦର ସୁଜନ ।
 ହଳଦିବସନ୍ତ ପରି ରୂପବନ୍ତ
 ବାଳକ-ବାଳିକାମାନେ !
 ମୋହ କଥା ମନେ ରଖିବ ଯତନେ
 ଗୁଣୀ ହୁଅ ତା ସମାନେ ।

୩—ତାମରା କାଉ

ତାମରା କାଉରେ ତାମରା କାଉ
 ଦଳଯାକ ଭୁଲ ବୋବାଉ ଥାଉ ।
 ଗୁଣିବିଏ ଅଳ୍ପ ଜାଣିଲି ମୁହିଁ,
 କେହି ନ ଉଠୁଛି ଉଠୁରେ ଭୁଲି ।
 କାଆ କାଆ ରାବ ଉଠାଉ ଅନେ,
 ରାବ ଶୁଣି ରାବ ଯାଉଲୁ ଜାଣି ।
 ତାମରା କାଉରେ ତାମରା କାଉ
 ଗୁଣିବିଏ ଅଳ୍ପ ତୋହର ଥାଉ ।

ତୋଠାରେ ଅଳସପଣ ନ ଥାଏ,
 ଶ୍ରମ କରୁ କରୁ ତୋ ଦିନ ଯାଏ ।
 ଅନ୍ଧାର ହୋଇଲେ ବିଶ୍ରାମ କରୁ
 ଉଠୁ ପୁଣି ଭୁବ୍ଧ ସବା ଆଗରୁ ।

ତାମରା କାଉରେ ତାମରା କାଉ
 ଗୁଣ ଦିର୍ଘଟି ତୋ ସବଦା ଥାଉ ।
 ଦୋଷ ତୋର ଅଛି କହେଁ, ତୋ ଅଗେ,
 କର୍କଶ ତୋ ରାବ ଭଲ ନ ଲାଗେ ।
 ଦିନ ଯାକ ରାଆ ରାଆ ଭୁ କରୁ;
 ତୋ କଣ୍ଠ ନୁହଇ ମଧୁର ସବୁ ।

ତାମରା କାଉରେ ତାମରା କାଉ
 ଦୋଷଟୀଏ ଅଛି ତୋହର ଥାଉ ।
 ଗୁଣରେ କୋଇଲି ତୋଠାରୁ ଭଲ,
 ତାକୁ ଝୁଞ୍ଚି କରୁ ଭୁ ଜଳବଳ ।
 ସାଧୁଜନ ସଙ୍ଗେ ଯେହୁ ଲଗାଏ
 ଅସାଧୁ ବୋଲିବ ସେ ନିନ୍ଦା ପାଏ ।

ତାମରା କାଉରେ ତାମରା କାଉ
 ଶୁଣ ଦୋଷ ତୋର ତୋଠାରେ ଥାଉ ।
 ବାଳକ-ବାଳିକା ଶୁଣ କହୁଲୁ,
 ଦୋଷ ଶୁଣ ବେନ ଦେଖିବ ଯହିଁ,
 ଦୋଷକୁ ଉପେକ୍ଷି ଗୁଣ ଶିଖିବ,
 ହିତ ହେବ, ସୁଖ ସେହୁ ମିଳିବ ।

୪ — ବଟବୃକ୍ଷ

ବଟବୃକ୍ଷ ମହାତରୁ ଅନେକ ତା ଗୁଣ,
 ତାହାର ସହସ୍ର ଶାଖା, ଦିନ ଗ୍ରସ୍ତା ପୁଣ ।
 ଶ୍ରୀମୁଖାଳ ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ବସ ତାର ମୂଳେ,
 ଶ୍ରୀମୁଖ ଯେ କଣ୍ଠ ତାହା ନ ଜାଣିବ ଠୁଲେ ।

ମେଘ ବରଣିଲୁ ଟପର ଟପର
 ଅନ୍ଧାର ଅଛନ୍ତି ଗୋଟି,
 ଆନନ୍ଦରେ ବେଙ୍ଗ — ରଜା ବୋବାଇଲୁ,
 ଆନ ବେଙ୍ଗ ଗୋଟି ଗୋଟି ।

୭—ପ୍ରଭାତ

କୁକୁକୁଟ କୋଇଲି କଞ୍ଜଳପାଠୀ
 କାକ ଶବ୍ଦ ଦେଲେ, ପାହୁଲୁ ଶୁଣି ।
 ମାଧବ ଶୁଣିବ ମଧୁସୂଦନ !
 ନିଦ୍ରା ଭାଙ୍ଗି ଦିଅ, ଉଠ ବନ୍ଦନ ।
 ମୁଖ ଧୁଅ, ବୁଲିଯିବା ରେ ଆସ,
 କର ରେ ଭୁବିତ ଆଲସ୍ୟ ନାଶ ।

ତାରୁଟିଏ ଦେଖ ପୁଷ୍ପ ଦିଗରେ,
 ହାରମୁଣ୍ଡା ପରି ଦିଶେ ତେଜରେ ।
 ତଳେ ଧରା ଯହିଁ ଆକାଶେ ମିଶେ,
 ସିନ୍ଦୂର ବୋଲିଲୁ ପରାଏ ଦିଶେ ।
 ପୁଷ୍ପ ଦିଗ ଦେଖ ଏବେ ଝଲକ,
 ଉଭୟ ଯାଉଛି ତାରୁଟି ତହିଁ ।

ଗୁହଁ ଗୁହଁ ଦେଖ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ରବି,
 କି ସୁନ୍ଦର ଦିଶେ ଆହା ସେ ଛବି ।
 ପ୍ରଭାତ ପବନ କେଡ଼େ ନିର୍ମଳ,
 ଦେହକୁ ମଧୁର ଅଳ୍ପ ଶୀତଳ ।

ପଛବ ଲହକା ଡାଳ ତରୁରେ,
 ଦୋହଲଇ ଆହା କେଡ଼େ ମଧୁରେ ।
 ଫୁଲୁ ଫୁଲୁ କରି ବହୁଛି ବାଆ,
 ଧୀରେ ଦୋହଲଇ ନଦୀରେ ନାଆ ।

ବରିଷ୍ଠରେ କେତେ ଫୁଟିଛି ଫୁଲ,
କେ କହିପାରିବ ଫୁଲର ମୂଲ ?
ରୂପରେ ଚହଟେ, ମହକ ବାସେ,
କେହି ଫୁଟିଲଣି କେ ଫୁଟି ଆସେ ।

ବଂଶୀ ଯାଇଅଛି ଶୋଭାର ହାଟ ;
ଫୁଲେ ଫୁଲେ କରେ ମଧୁପ ନାଟ ;
ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ କରି କୁସୁମେ ବସେ,
ଶୁଣୁଛି ପୁରାଇ ତା ମଧୁ ଶୋଷେ ।
ସକ ଫୁଲ ପରି ବାଳକେ ! ହେବ,
ସକଳ ମନରେ ଆନନ୍ଦ ଦେବ ।
ପ୍ରଭାତ କାଳଟି କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ;
ଯେ ରଚିଲେ ତାଙ୍କୁ ସଦା ସୁନ୍ଦର ।

୭—ଭିତର ଓ ବାହାର

ନାଶକେଳ-ଫଳ ଅଟେ କଠିନ ବାହାରେ,
ଅନାୟାସେ କିଏ ତାକୁ ଭାଙ୍ଗି ଅବା ପାରେ ?
ମଧ୍ୟେ ଯାହା ଥାଏ ଧଳା ତାହା ଲଗେ ମିଠା ;
ଖାଲି ଖାନ୍ତି ଅବା କରି କ୍ଷୀଣ, ପୁଷ୍ଟ, ପିଠା ।
ତାହାର ଭିତରେ ଥାଏ ଯେ ନିର୍ମଳ ଜଳ,
ଲଗଇ ମଧୁର କେଡ଼େ, କେସନ ଶୀତଳ ।
ପଣସ ଫଳର ଦେହେ ବହୁ କଣ୍ଟା ଥାଏ,
ଭାଙ୍ଗିଲେ ଭିତର ଦିଶେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପରାଏ ।
ପଣସ ଫଳର ରସ ଅମୃତ ସମାନ,
ସକଳେ କରନ୍ତି ତାହା ଆନନ୍ଦରେ ପାନ ।
ରସାଳ ଅଟଇ ସାର ଫଳମାନଙ୍କରେ,
ଦିଶଇ ସେ କେଡ଼େ ତୋର ନାନା ବରଣରେ ।
ବାହାର ଯେସନ, ଫଳ ଭିତରେ ତେସନ,
ପ୍ରାଣୀଏ କରନ୍ତି ତାହା ଆନନ୍ଦେ ଭୋଜନ ।

ମହାକାଳ ଫଳ ଅଟେ ରୂପେ ମନୋହର,
 ଶୁଦ୍ଧିଲେ ଭିତର କଳା ଅତି ଅସୁନ୍ଦର ।
 ଭିତର ଯେପରି ତା'ର ଗୁଣଟି ସେପରି,
 ଫିଙ୍ଗନ୍ତି ମାନବେ ଦୂରେ ଅନାଦର କରି ।
 ବାଳକ ବାଳିକା ! ଶୁଢ଼ ହୋଇ ସାବଧାନ,
 ବାହାରେ ଭିତରେ ହୁଅ ରସାଳ ସମାନ ।
 ବାହାରେ ଭିତରେ ଯଦି ନୋହୁଏ ସେପରି,
 ହୁଅ ନାଶକେଳି ଅବା ପଣସର ସରି ।
 କଦାପି ନ ହୁଅ ଯେହ୍ନେ ମହାକାଳ ଫଳ ;
 ଯେ ହୁଏ ତେସନ, ତା'ର ଜନମ ବିଫଳ ।

୮—ମହୁମାଛ

ମହୁମାଛ ନାମେ ଷ୍ଟୁର ପତଙ୍ଗ ଅଛଇ,
 ରୂପେ ନୋହେ ଖ୍ୟାତ, ମାତ୍ର ଗୁଣରେ ଅଟଇ ।
 ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରଭାତରେ ଉଠି ମହୁମାଛ,
 ପଦ୍ମ ଆଦି କୁସୁମରେ ବୁଲେ ବାହୁ ବାଛ ।
 ଯେଉଁ ଫୁଲେ ନାହିଁ ମଧୁ ନ ଯାଏ ତା ପାଶେ,
 ମଧୁ ଥିଲେ ମଧୁମକୁ ବହୁଦୂରୁ ବାସେ ।
 ବଡ଼ ମେଲ ଦେଖୁଁ ମହୁମାଛମାନଙ୍କର,
 ରଚନ୍ତି ସକଳେ ମେଲ ବାନ୍ଧ ବଡ଼ ଘର ।
 ସେ ଘରେ ସହସ୍ର ଦ୍ଵାର ସହସ୍ର କୋଠରୀ,
 ଜରି ରହିଥାନ୍ତି ସଦା ସହସ୍ର ପ୍ରହରୀ ।
 ଫୁଲେ ଫୁଲେ ବସି ମଧୁ ଭକ୍ଷଣ କରନ୍ତି,
 ଯାହା ବଳେ, ମଧୁଚୂଷେ ଭଣ୍ଡାରେ ଥୁଥନ୍ତି ।
 ଯେତେ ବଡ଼େ ଏହି ମଧୁ, ବଡ଼ଇ ଭଣ୍ଡାର,
 ତେତେ ବଡ଼େ ପୁଣି ମଧୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଆକାର ।
 ଅଭୁତ ବିକାଶି ଅଟେ ମହୁମାଛ ସିନା,
 କରେ କି ସୁନ୍ଦର କାର୍ଯ୍ୟ ସେହୁ ଯନ୍ତ୍ରବିନା ।

କଣିକାଏ ମଧୁ କାହିଁ ଥାଏ ପୁଷ୍ପ କୁଣ୍ଡେ,
 କୌଣସି ଓଟାର ଆଶେ ମହୁମାଛ ଭୁଣେ ।
 ଶ୍ରମ ଅଟେ ବଡ଼ ଗୁଣ, ଆଳସ୍ୟର ଅଗ;
 ପ୍ରାଣୀର ମନକୁ ଏହା ମହତ ପ୍ରହର;
 ମେଲେ ମହା କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି; ଯେ କରେ ସଞ୍ଚୟ,
 ନ ଥାଏ ତା' ମନେ ଅନାହାରେ ମୃତ୍ୟୁଭୟ ।
 ଗୁଣମାନଙ୍କରେ ଏହି ଚିନ୍ତ ମଣି ପର;
 ଶିଖ ମହୁମାଛଠାରୁ ତାକୁ ଗୁରୁ କରି ।

୯—ମନେ ରଖ

ବାଳକ ବାଳିକାମାନେ ! ଶୁଣ ଦେଇ ମନ,
 ମନେ ରଖ ଯତନରେ ମୋହର ବଚନ ।
 ଧରିଲେ ଗର୍ଭରେ ମାତା, ପିତା ପାଳୁଛନ୍ତି,
 ଗୁମ୍ଫା ଭଲ ପାଇଁ ଦୁହେଁ କିବା ନ କରନ୍ତି !
 ଗୁରୁ ଜ୍ଞାନ-ଦାତା, ଦେଇ ନାନା ଉପଦେଶ,
 ଯତନେ ସାଧନ୍ତି ହିତ ଭ୍ରମର ଅଶେଷ ।
 ମାତା ପିତା ଗୁରୁଙ୍କର ଆଦେଶ ପାଳିବ,
 ସେମାନଙ୍କୁ ସଦା ଭକ୍ତ ସମ୍ମାନ କରିବ ।
 ଭଲ ଭଉଣୀଙ୍କୁ ମଣ ଆପଣା ପରାଏ,
 ପରସ୍ପରେ ଥାଉ ସ୍ନେହ ଜୀବ ଥିବା ଯାଏ ।
 ନ କର କାହାର ମନ୍ଦ, ନ ପାଞ୍ଚ ମନରେ,
 ନ ଦିଅ କାହାକୁ ପୀଡ଼ା କଥାରେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ।
 ମଧୁର ବଚନ କହୁ ସକଳେ ଭୋଷିବ,
 ଯେତେ ପାର, ପର-ଉପକାର କରୁଥିବ ।
 ଆନ କେହି କରେ ଯଦି ତୁମ୍ଭ ଉପକାର,
 ଭୁଲ ନାହିଁ, କର ପ୍ରତି-ଉପକାର ତାର ।
 ତବ ଅପକାର ଯଦି କେହି କେବେ କରେ,
 ଉପକାର କର ତା'ର ତାହା ବଦଳରେ ।
 ସକଳ ମଙ୍ଗଳ-କାମୀ ଜଗତ-କାରଣ,
 ପରମଭଗ୍ନରେ ସଦା କର ହେ ସ୍ମରଣ ।

୧୦—ସନ୍ଧ୍ୟା

ଦିନ ଶେଷେ ବୁଡ଼େ ରବି ଲେହନ-ବରଣ ;
 ଅସ୍ତ କରଣରେ ଝଲେ ପଶ୍ଚିମ ଗଗନ ।
 ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ମେଘ ଶ୍ଵପି ପଶ୍ଚିମ ଆକାଶେ,
 ବିବିଧ ବରଣେ ଆହା କି ଶୋଭା ପ୍ରକାଶେ ।
 ଚାନ୍ଦି ଚାନ୍ଦି ଆସା ଗଲ ଯେଠାରୁ ଉତ୍ତର,
 ପୂର୍ବ ଦିଗୁଁ ଅନ୍ଧକାର ଆସୁଅଛି ଧାଇଁ ।
 ବାହୁଡ଼ିଲେ ନାଡ଼େ ପକ୍ଷୀ ମହା କୋଳାହଳେ,
 ଗୋଷ୍ଠ ବାହୁଡ଼ିଲେ ଗୁହ୍ମେ ଗୋରୁ ପଲେ ପଲେ ।
 ଗୁହ୍ମେ ଗୁହ୍ମେ ଜଳିଲୁକ ସନ୍ଧ୍ୟା ଦୀପାବଳି,
 ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶଙ୍ଖଧ୍ବନି ପଡ଼ୁଛି ଉଚ୍ଛୁଳି ।
 ଗୋଟି ଗୋଟି ଫୁଟି ତାରା ମଣ୍ଡଳ ଗଗନ,
 ରତ୍ନଦୀପ ଜାଳିଲେ ବା ଦେବକନ୍ୟାଗଣ ।
 ଦିବସଟି କଟାଇଲେ ଯେହୁ ପରଶ୍ରମେ
 ଲେଉଟନ୍ତି ବିଶ୍ରାମ ଏବେ ସନ୍ଧ୍ୟାର ଆଗମେ ।
 ସନ୍ଧ୍ୟାଟି ବିଶ୍ରାମ କାଳ, ପବନ ସମୟ ;
 ଜଗତ ଭିତ୍ତିରେ ଭଜ ମନ କରି ଅସୁ ।

୧୧—ଦୂର୍ବାଦଳ

(୧)

ଦୁଇଟି ବରଣ ତୋର ଆରେ ଦୂର୍ବାଦଳ !
 ହରିତ ନବୀନ କାଳେ, ପଛକୁ ଶ୍ୟାମଳ ;
 ରୂପ ଉଭୟ ଢୋହର,
 ନ ଦିଏ ନୟନେ ପୀଡ଼ା, ଅଟେ ପ୍ରୀତିକର ।

(୨)

ଭାତର ବରଣ କେତେ ଝଟକି ଦିଶଇ,
 କେତେ ଅବା ବହୁ ଦୂରୁଁ ନୟନ ରମଇ ;

ତହିଁ ଏମନ୍ତ ଲକ୍ଷଣ,
ନିରେଖୁଁ ନିରେଖୁଁ ଥକି ପଡ଼ଇ ନୟନ ।

(୩)

ତୋ ଅଜ-ରଜରେ ଦୃଷ । ! ନାହିଁ ସେ ଲକ୍ଷଣ ;
ଚନ୍ଦ୍ରପାଣେ ନେନ୍ଦ୍ର ତୋତେ ଦେଖେ ଅନୁକ୍ଷଣ,
ଜ୍ଞାନୁ ଜନମଇ ନାହିଁ ;
ବିଧାତା ସକଳେ ତୋତେ ପ୍ରାଣିହତ ପାଇଁ ।

(୪)

ଯେ ଭୂମିରେ ନ ଥାଉ ଭୂ, ନ ଦିଶେ ଶୋଭନ ;
ଧରଣୀ ସ୍ତ୍ରୀଅଙ୍ଗେ ଭୂହ ବସ୍ତ୍ର ଆବରଣ ;
ଶୁଷ୍କ ମରୁଭୂମି ସିନା,
ଅତି ହୃତଶିଖା ଆହା ଦିଶେ ତୋହ ବନା !

(୫)

ସୁକୁମାର ପଣେ କାହିଁ ତୋର ପଟାନ୍ତର ;
ସୁକୁମାର ହୃଦ ତନ୍ମୁ ଯେଉଁ ମାନବର,
ପୁଣି ସୁନ୍ଦର ଶ୍ୟାମଳ,
ତୋ ସଙ୍ଗେ ଭୁଲନ୍ତି ତାକୁ, ନବ ଦୃଷାଦଳ !

(୬)

ପ୍ରଭାତରେ ବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୁ ଶିଶିର ନିର୍ମଳ
ବଟକଇ ତୋ ଦେହରେ ଶ୍ୟାମ ଦୃଷାଦଳ !
ମନେ ହୃଦ ଦେଖି ଶୋଭା,
ମୁଣ୍ଡେ ମୋତିମାଳା ପିନ୍ଧିଅଛି ଧରା ଅବା ।

(୭)

ବ୍ରନ୍ୟ ଦେଇ ପାଲେ ଧାନ୍ତୀ ଶିଶୁକୁ ଯେସନ,
ପାଳନ କରଇ ରାତ୍ର ମାନବେ ତେସନ ;
ଭୁବ ପାକୁ ଅଛୁ ତାକୁ,
କେ ଅଟଇ କ୍ଷମ ତୋହ ରଣ ଶୁଣିବାକୁ ?

୧୭—ମେଘ

ଜଳଦା ! ଅଟୁରେ ଭୁବ୍ ଗଗନ-ବିହାରୀ ;
 ତୋର ଯେ ଜନକ, ଭୁବ୍ ଜନକ ତାହାର ।
 ଦେଖୁଁ ଶୁଣୁଅଛୁଁ ଜଳୁଁ ଜନମ ତୋହର ;
 ବର୍ଷୁ ଜଳ, ହେଉ ଅଛି ନୟନ ଗୋଚର ।
 କେତେବେଳେ ବହୁଦୂରେ ଭ୍ରମୁ ଆକାଶରେ,
 କେବେ ବା ପରଶି ଯାଉ ଧରଣୀ ଦେହରେ ;
 କେବେ ଅବା ଗିରିଶୃଙ୍ଗ କରୁ ଆବରଣ,
 କଳା ମୁଣ୍ଡେ ଧଳା ଟୋପି ଦଶଇ ଯେଉଁନ ।
 ବହୁରୂପୀ ଅଟୁ ମେଘ ! ଯେତେ ପରକାରେ,
 ରଚିଲେ ବିଧାତା ବର୍ଣ୍ଣ, ଦେଖୁଁ ତୋହଠାରେ ।
 କଳା ରୂପ ଧରି ଯେବେ ଘୋଟୁ ଭୁ ଅମ୍ବର,
 ଚମକେ ବିଜୁଳୀ ଗର୍ଜେ ବଜ୍ର, ଭୟଞ୍ଜର ।
 ଦେଖିଲେ ସେ ରୂପ ତୋର ଉପୁଜଇ ଭୟ,
 ସତେ ଅବା ଚଟାଇବୁ ଭୁ ମହା ପ୍ରଳୟ ।
 ଶରଦରେ ମାଳାକାଶେ ଧଳା ରୂପ ତୋର,
 ନିଶାଞ୍ଜିଲେ ଆହ୍ଲାଦରେ ପୁରେ ହୃଦ ମୋର ।
 ଦିନାନ୍ତେ ବୁଡ଼ଇ ଯେବେ ପଶ୍ଚିମରେ ରବି,
 କେତେ ରମଣୀୟ ଆହ୍ଲା ଦଶଇ ତୋ ଛବି;
 ଝଲଇ ଲେହନ ପୀତ ଆଦି ବରଣରେ;
 କେ ଚିନ୍ତି ପାରିବ, ଅବା କହୁ ବଚନରେ ?
 ସପ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ସୁବିଶାଳ ଗୁରୁ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ,
 ମଣିମୟ ହାର ପରି ମଣ୍ଡଇ ତୋ ତନୁ ।
 ନିଶାକାଳେ ଚନ୍ଦ୍ର ତାରା ଝେଲନ୍ତି ଗଗନେ
 ତୋହୁ କୋଲେ ଲୁଚିକାଳି-ଝେଲ ନିକାଞ୍ଚନେ ।
 ତୋ ଦେହୁଁ ବରଷେ ଘନ ! ଯେଉଁ ବାରିଧୀୟ,
 ଧରା କଲେବର କରେ ନୟନର କାରା ।
 ଫଳେ ଦୁଃଖାଦଳେ ପୁଣି ଶୟ୍ୟ ଶେଷେ ପଶ୍ଚେ,
 ମଣ୍ଡଇ ଧରଣୀ ତନୁ ଗୁରୁ ଶ୍ୟାମ ବର୍ଣ୍ଣେ ।

ତରୁଁ ଗରୁଁ ତଥାପି ତୁ ପର ଉପକାଶ,
କୋଟି ପ୍ରାଣୀ ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷା କରେ ତୋର ବାରି ।

୧୩—ଶୈଶବ

ଖେଳେ ବୁଲେ ଶିଶୁ, ଯାହା ପାଏ ଖାଏ,
ପିଏ ଜନନୀର ସ୍ତନ୍ୟ ;
ନିଶା ଆଗମରେ ନିଦ୍ରାକୁ ଭଜଇ
ଏ ଲାଲାରୁ ନାହିଁ ଅନ୍ୟ ।
ହସାଇଲେ ହସେ, କନ୍ଦାଇଲେ କାନ୍ଦେ,
ନୋହିଲେ ସନ୍ତୋଷେ ଥାଏ;
ନିଦ ଏହି ଶାନ୍ତ ; ଏ ରୂପେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ
ଅମୃତ ସେ ଭୁଞ୍ଜୁଥାଏ ।
ନ ଜାଣଇ ଚନ୍ଦ୍ରା, ନାହିଁ ତାର ଆଶା,
ନ ଚିହ୍ନଇ ସେହୁ ଧନ ;
ତେଣୁ ସଦା ତୋଷ, ନିର୍ମଳ ସକଳ
ପରାଏ ସଦା ତା' ମନ ।
ମଧୁର ସରଳ ପବନ କୋମଳ
ସ୍ୱଚ୍ଛବ ଦେବତା ପରି ;
ଆଉ ଯେତେ କାଳ ଅଳ୍ପ ମାନବର,
ନୁହଇ ଶୈଶବ ସରି ।

୧୪—ପ୍ରାର୍ଥନା

ନିଶିଳ ଜଗତ ସାର୍ବ ! ଅହେ କୃପାସିନ୍ଧୁ !
ଅଧମ କାଳକେ ଦିଅ ତୋ କୃପାର ବିନ୍ଦୁ ।
ପବନ ହେଉ ମୋ ମନ, ମୋ ଦେହ ସବଳ,
ତୋହୁ ଆଜ୍ଞା ପାଳି ହେଉ ଜନମ ସଫଳ ।
ନିରନ୍ତର ସତ୍ୟ ପୁଣି ପ୍ରିୟବାଣୀ କହ
ସକଳ ଜନର ମନ ଯେହ୍ନେ ମୁଁ ତୋଷଇଁ ।

ଯେଉଁ ଯେଉଁ କର୍ମେ ହୁଏ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ,
 ତାହା ହିଁ ଆଗରୁ ଆଉ ଏ କର-ମୁଗଳ ।
 କର୍ମରେ ହିଁ ଦବସି ମୋର କଟି ଯାଉ,
 ଦିନ ଅନ୍ତେ ସୁନିଦ୍ରରେ ରଜନୀ ମୋ ପାହୁ ।
 ଜନନୀ ପିଅର ମୋର, ମୋ ସଜ୍ଜା ଭଉଣୀ,
 ଗୁରୁଜନ, * ପରଜନ, ପ୍ରତିବାସୀ ପୁଣି,
 ଏମାନଙ୍କୁ ମହାପ୍ରଭୁ ! ରଖ ହେ କୁଶଳେ,
 ସତତ ସୁମରୁଥାଉଁ ତୋ ନାମ ସକଳେ ।
 ବେଳରେ ବରଷୁ ମେଘ; ଆମ୍ଭର ଏ ଧରା
 ନିରନ୍ତର ଧନ-ଧାନ୍ୟ ହୋଇଥାଉ ଭରା !

* ପାଠ୍ୟସ୍ଥ ପ୍ରକ କର୍ମେ ଅନୁସାରେ, ମୂଳ ସଂସ୍କରଣରେ ଥିଲା ରଜା ରାଣୀ ॥

— ପ୍ରକାଶକଗଣ ॥

କଥାବଳି ପଦ୍ୟାଂଶ

୨ୟ ଭାଗ

୧—ବକୁଳ

ମନ୍ଦୁରୁହ କୁଳେ ଉଠୁ ଅଟୁରେ ବକୁଳ ।
ପଶ୍ଚେ ଫଳ-ବର୍ଣ୍ଣେ ପୁଣି କୁସୁମେ ମଞ୍ଜୁଳ ।
ଚର-ପର୍ଣ୍ଣ ମନ୍ଦୁରୁହ-ସମାଜେ ତୋ ନାମ ;
ଦେବତା ବିଳାସୀ ବନ୍ଧେ ତୋ କୁସୁମ-ଦାମ ;
ମଧୁପ ଭଣ୍ଡାରେ ତୋହୁ ପୁଷ୍ପର ଆସବ
ଘୋଷେ ତରୁବର ! ତୋର ସୌଜନ୍ୟ ବିଭବ ।
ବସନ୍ତେ ନିଦାଂସ ବର୍ଣ୍ଣା ଶରତ କାଳରେ
ଅକଂକୃତ ତୋର ବସୁ କୁସୁମ-ମାଳାରେ ।
ରମଣୀୟ ଅନୁପମ ନିବିଡ଼ ତୋ ଛୁସ୍ତା
ଲଗାଏ ମାନବ ମନେ କି ମୋହନ ମାୟା ।
ସରସୀ ପାଣ୍ଡିରେ ତଥା ବନେ ଉପବନେ
ସରସୀ କୁଳରେ ପୁଣି ଦେବ ଆୟତନେ
ତୋ ବିଗ୍ରହ ବିମଣ୍ଡିତ ଚର ଯୌବନରେ
ପଞ୍ଚକ ଦର୍ଶନ ମନ ଅଲକ୍ଷିତେ ହରେ ।

୨--ଗୀଷ୍ଠ

ଗୁଡ଼ୁ ଗୁଡ଼ୁ ସୁମଧୁର ବସନ୍ତ ସମୟ,
ପ୍ରଚଣ୍ଡ ନିଦାଂସ କାଳେ ଭଜିଲା ବିଲୟ ।
ଖରୁ ଖରତର ହେଲ ରବିର କରଣ ;
କାହିଁ ଗଲ ଏବେ ମଧୁ ମୃଦୁ ସମୀରଣ !
ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ବହୁଳ ଖର ତପନ ଅଜଳ,
ତୃତୀୟର ପ୍ରାଣୀ ଲେଡ଼େ ଶୀତଳ ସଲିଳ ।

ପ୍ରାଣୀକୁ ଆତପ କ୍ଳେଶ ପଡ଼ିଲେ ବଳି ;
 କ୍ଳେଶ ହରବାକୁ ଯେମିତି ସୁସ୍ଥମାବଳି ।
 ତରୁତାଳେ ବିହଙ୍ଗମେ ନାଶ୍ଟଲେ ବସିଲେ,
 ପଶୁମାନେ ଶାନ୍ତାତଳେ ବସିମ ଲଭିଲେ ।
 ଉଡ଼ାଇଣ ଆତପନ୍ତ ପଥରେ ଚଳିଲେ ;
 କାନ୍ତ ହୋଇ ଗୁପ୍ତାତରୁ ଯୋକାଏ ଆଣିଲେ ।
 ଗହମଧେ କରେ କେନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟଜନ ଗୁଳନ,
 ଶ୍ରାବ୍ୟବନ୍ତ ଜନ ଦେହେ ଲେପଇ ଚନ୍ଦନ ।
 ରବିକର—ଅସହସ୍ର ମହସନକର,
 ନଦୀସର ପଲ୍ଲବରେ ବାଡ଼ନ୍ତି ସୃଷ୍ଟିର ।
 ପ୍ରାନ୍ତର-ସିକତାସ୍ଥଳୀ-ପରଶୀ ଅକାଶ,
 ଥର ଥର ଜନମାଏ ଜନନେତ୍ରେ ଯାସ ।
 ନିଦାଂ ଶାନ୍ତିରେ ଧୂଳି ଗୋଟଇ ଅମ୍ବରେ,
 ପ୍ରାଣୀଏ ପଡ଼ନ୍ତି ତେଣୁ କଷ୍ଟ କଷ୍ଟରେ ।
 ମରୁଭୂମିରୁ ଖସେ ଉଡ଼ାଇ ମାରଇ
 ମଣ୍ଡଳିକା : ତେଣୁ ନାମେ କଳଙ୍କ ରଟଇ ।
 ଜବକୁଲେ ନିଶ୍ଚିତେ ଦିବା ଅବସାନ
 ମଞ୍ଚି ପିଣ୍ଡକୁ ଯେତେ ବାଡ଼ନ୍ତି ପ୍ରାଣ ।
 ଜଳାଶୟେ ଯେମିତି ହୁଅଇ ସଲିଳ ;
 ଯଦି ଅତି ଅଳ୍ପ ଜଳ, ତହିଁ ସେ ଆବିଳ ।
 ଝରତାପେ ଉଡ଼ିଯାଏ ପଲ୍ଲବ ଜବନ
 ମାନ ଆଦି ଜଳରେ ଉଜନ୍ତି ନିଧନ ।
 ଦିବସ ଦାରୁଣ ଅଟେ ନିଦାଂ ରହୁର,
 ନିଶୀଥୁ ପ୍ରଭାତ ଯାଏ ସାମିନୀ ମଧୁର ।
 ପରଶ-ମଧୁର ଅଟେ ଉଷା ସମୀରଣ,
 ସେ ମାଧୁରୀ ହରନଏ ଉଠିଲେ ତପନ ।
 ଅଶୋକ ଅଶ୍ରୁତ ବଟ ତମାଳ ବକୁଳ
 ପୁନ୍ନାଗ ରସାଳ ଆଦି ଗୁପ୍ତା ତରୁକୁଳ ।
 କହିତେ କରନ୍ତି ସ୍ନେହ ଧରା କଲେବର ;
 ଆଶ୍ରୟ ହୁଅନ୍ତି ତେଣୁ ଫଣ୍ଡେଶୀ ନର ।

ରସାଳ ପଣସ ଲିଚୁ ମଞ୍ଜୁଭୂମାନ
 ମଧୁର ସୁରମ୍ୟ ଫଳେ ଶୋଭିତ ନିଧାନ ।
 ରସେ ବଞ୍ଚେ କେଉଁ ଫଳ ରସାଳର ସର ?
 ଭୁଞ୍ଜି ଏହା ଜାବ ମଣେ ଧରା ସ୍ବର୍ଗ ପର ।
 ଫୁଟକ କେଳିକଦମ୍ବ ବିରଳ-କେଶର,
 ଫୁଟେ ଚମ୍ପା, ଫୁଟୁ ଥାଏ ମଲ୍ଲୀ ନାଗେଶ୍ବର ।
 ତରୁ କର ପର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନ ମନୋଜ୍ଞ ପାଟଳୀ
 ଅରୁଳା ହୋଇଲେ କରେ କମଳାସୁ ସୁଲୀ
 ଏ ଜଗତେ ସୁଖ ଦୁଃଖ ଅଛି ସବୁଠାଇଁ ;
 ଉଭୟେ ଅଛନ୍ତି ରଚି ଜଗତର ସାଇଁ ।
 ଅପାତରେ ଯହଁ ଦୁଃଖ, ପରିମାଣେ ସୁଖ,
 ବାଳକେ ! ନୋହିବ କେଉଁ ଦୁଃଖରେ ବିମୁଖ

୩—ବର୍ଣ୍ଣା

ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ର ସହଚର ବରଷାକାଳ,
 ଗଗନେ ଝିଲିଲ ଜଳଦମାଳ,
 ବାୟୁମୁଖେ ନବଘନ ଚଳିଲ,
 କ୍ଷଣେ ସେହୁ ଅନୁରାଗ ବ୍ୟାପିଲ,
 ଚମକେ ଚପଳା,
 ସବେ ଢେଙ୍କି ବଜ୍ର ଗର୍ଜନ କଲ । । ୧ ।

ଢଡ଼ ଢଡ଼ କରି ବରଷେ ବାରି,
 ଜାବେ ଗୁଳ୍ମଗୁଳ୍ମ ପକାଏ ଦାରି,
 ଧୂଳି ମାରି ଦିଏ ଆଦ୍ୟ ଆସାର;
 ମେଘ ଯାଏ ଉଡ଼ି;
 ପରଦନ ପୁଣି ଆସେ ବାହୁଡ଼ି । । ୨ ।

କୃଷିକାରୀ ସାର ଭୂମି କର୍ଷଣ
 ବୁଝି ବସିଥାଏ ସେ ଅନୁକ୍ଷଣ;

ଲଗାଣ ମେଘର ଉଦ୍ୟମ ଦେଖି,
ବୁଣେ ଧାନ ଆନ କର୍ମ ଉପେକ୍ଷି,
ଯତନେ ରତନ
ମିଳଇ ଜଣା ଏ ଧ୍ରୁବ ବଚନ । ୮୩

ଘନ ଘନ ଏବେ ହେଲ ବରଷା;
ତନ୍ତୁଲ ଆସାରେ ନୀରସା ରସା;
ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଅଳ୍ପର କୋଟି
ଧରଣୀ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗେ ଉଠିଲ ଫୁଟି,
ନିରେକ୍ଷି ସେ ଶୋଭା,
ମଣେ ଏ ଆହ୍ୱାନ ପୁଲକ ଅବା । ୮୪

କଅଁ ଲିଲ ଦୂଷା ମହା-ମଣ୍ଡନ;
ଆନନ୍ଦେ ପୁରିଲ ଗୋକୁଳ-ପ୍ରାଣ;
ନାଲେ ଅବରାମ ଧାରୁ ଗୁଲିଲ;
ସରସୀ ପଲ୍ଲବ ଝମେ ପୁରିଲ;
ମକମକେ ଭେକ,
ଉଲ୍ଲାସେ ଘୋଷଇ ବରଷା-ଟେକ । ୮୫

ଗିରିଟଙ୍କେ କୋଟି ଝର ଫୁଟିଲ;
ତଟନା ହୋବନେ ପଦ ଅପିଲ;
ନଦୀରେ ଗୁଲିଲ ବୋଇତ ଭେଲ;
ଘାଟେ ଘାଟେ ହେଲ ପହାରି ମେଲା;
ବରଷା କର୍ଦ୍ଦମ
ଜନପଦ ମାର୍ଗ କଲ ଦୁର୍ଗମ । ୮୬

ଦାରୁଣ ନିଦାଦେ ସନ୍ତାପେ ଥିଲେ,
ଜଳତର ଏବେ ମୁଦ ଲଭିଲେ;
ଜଳତର-କାଟ-ବଂଶ ବଢ଼ିଲ,
ଗୋଟିକରୁ ଶତ ଶତ ଜନ୍ମିଲ,
ବ୍ୟାପିଲ ଏ ଧର
ଏ ଚାଷୁ ଏମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପର । ୮୭

ନଦୀ ବେଳେ ବେଳେ ଲୁହଇ କୁଳ
କୁଳ ତରୁକୁଳ କରେ ଉନ୍ମୁଳ,
ଗରବେ ଓଟାରି ଗରଭେ ନିଏ,
ଦରିଦ୍ର କୁଟୀର ଶାନ୍ତି ସେ ଦିଏ,
କହ ଲୋ ତଟିନି !

କି ଯଶ ଦୁଃଖେ ପାଡ଼ି ବା ଜଣି ? ।୮।

ନଦୀ କରେ, ସତ୍ୟ, କୁଟୀର ଜ୍ୱର ;
ସ୍ବ ତଟେ ଅଜାଡ଼େ ପଟୁ ପ୍ରଭୁର ;
ଧନେ ଧାନେ କୁଳ କରଇ ଭରା ;
ବଢ଼ି ଗଲେ ଛୁଡ଼ି ହସଇ ଧରା ;
କୁଳବାସୀ ଜନ

କୁଳ ତେଜିବାକୁ କୁଣ୍ଠି ତମନ । ।୯।

ଦନ-ମାଳକାନ୍ତ ଜାମୁ ପାଟଇ ;
ମାଳ ମାଳ ତାଳ ତରୁ ମଣ୍ଡଇ ;
ସୁରସ ସୁରୁପ ସପୁର ବାସେ
ଆକୃଷ୍ଟ ଶୃଗାଳ ତସ୍ବର ଆସେ,
ଜଳଦ-ତମ୍ବୁରୁ—

କଦମ୍ବ ହରଇ ନେହ ଦୂରରୁ । ।୧୦।

ଦକ୍ଷ ଗୁଲୁଗୁଳି କରେ ମଣ୍ଡନ
ଦନ-ପୀତକାନ୍ତ ଶରୀ ସୁମନ ;
ପଥକ ନେହେ ଏ ନବ ଅଭିଧ
ନ ମାରୁ ଅଜାଡ଼ି ଦିଏ ସୁପ୍ରୀତ ;
ଅସୁବ ରିଆଣ;

ଧରଣୀ ଶିରେ କି ହେମ ବିଦାନ ? ।୧୧।

ତରୁ ଗିରି ଛାଇ ମାଳତୀ ଲତା
ଶିରେ ଟେକିଥାଏ କୁସୁମ-ଛତା ;
କଣ୍ଠକ-ପୁରୁଷେ ଜନମ ଲଭ

ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନେ ଫୁଟଇ କଥା ସୁରଭି

ସୁବାସ ବିତର

ଭ୍ରମଇ ସମୀର ପ୍ରସ୍ତର କରି ।

୧୨୮

୪—ଶରତ୍

ଶ୍ରୀବତ୍ସ ଧାରୁର ବିରାମ

ଧରଣୀରେ ହୋଇଲ,

ମେଘ ବିନା ନଷ୍ଟେ ମଣ୍ଡଳ

ସୁବିମଳ ଦଶିଲ ।

ରବିକର ହେଲ ପ୍ରଖର

ଏବେ ଆସିଲ ଶୁଷ୍କ

ମାର୍ଗରେ ଦୁର୍ଗମ କର୍ଦ୍ଦମ ;

ପାହେ ହୋଇଲେ ସୁଖୀ ।

ବେଳେ ବେଳେ ଖଣ୍ଡ ଜଳଦ

ଯାଉଁ ଯାଉଁ ଗଗନେ

ସଲିଳ କଣିକା ବରଷେ

ବସୁନ୍ଧରା ବଦନେ ।

ସୁରଜିତ ସମ୍ପଦ ବର୍ଣ୍ଣରେ

ଇନ୍ଦ୍ର କୋଦଣ୍ଡ ଛବି

ସୁବିଶାଳ ତନୁ ପ୍ରକଟେ

ଦେଖି ସମ୍ମୁଖେ ରବି ।

ଦକ୍ଷିଣ ଦଗର ଲଲିତେ

ମଥାମଣି ପରାଏ

ବିଭାବଣ କାଳେ ଅଗସ୍ତି

ଆହା କି ଶୋଭା ପାଏ !

ନଦୀସ୍ଥଳ ସର ସଲିଳୁଁ
ହେଲ କଳ୍ପସମାନ
ତରୋହତ, ରବି-କରଣେ
ଅନ୍ଧକାର ସମାନ ।

କୁକୁମ ବରଣେ ଦଶଇ
ଉଷା କି ମନୋଲେଖ,
ଦ୍ଵିରୁଣିତ କରେ ପ୍ରସଙ୍ଗ
ସେହି ପବନ ଶୋଷ ।

ଅଗଣିତ ଗଙ୍ଗାଶିଖିରୀ
ତରୁମୂଳେ ଚୂଳରେ
ଉଷା ସମୀରଣେ ମୁକୁଳା
ସଉରଭ ବିତରେ ।

ପ୍ରବାଳ ବୃନ୍ତରେ ଝଙ୍କିତ
ସଜ ସ୍ଫଟିକ ଦଳ
ଲଭନ୍ତା ଭୂଳନା, ହୋଇଲେ
ସୁବାସିତ କୋମଳ ।

ନଦୀକୂଳ ପଠା ପାଟରେ
କାଶ କୁସୁମ ଶୋଷ
ନିରେଖି ମଣ୍ଡିତ ଧରଣୀ
ହସେ ଆହ୍ଲାଦେ ଅବା ।

ବିମଳ ସରସୀ ସଲିଳେ
ଶୁଭ୍ର ମରାଳ ପତ୍ର
ସମୀରଣ ଲେଳା ଲହରୀ—
ମାଲେ ରଙ୍ଗେ ଦୋଳନ୍ତି ।

ଜଳେ ଛଳେ ପଦ୍ମ ମାଳତୀ
ଏବେ ଫୁଟୁ ଅଛନ୍ତି
ବାତମାନଙ୍କରେ ଅପାର—
ଜିତା କୁସୁମ-ପତ୍ର ।

ମଧୁର ଗୋଧୂଳି ସମୟ
 ଅଗ୍ରରବି କରଣେ
 ବାରୁଣୀ ଗଗନ ଝଲଇ
 ତପ୍ତ ସ୍ପର୍ଶ ବରଣେ ।
 ଉଦର ପୂରାଇ ଆନନ୍ଦେ
 ଗୋରୁପଲ ମନ୍ତ୍ରରେ
 ବାହୁଡ଼ୁ ଅଛନ୍ତି ଗୋଠରୁ
 ଶୋଭା ନୟନ ହରେ ।
 ଜହ୍ନିଫୁଲ ଜହ୍ନି-ଲତା—
 ଶେଷେ ଆସିଲା ଫୁଟି,
 ଶ୍ୟାମ ଛୁଆ ପଥେ କି ଅବା
 ସ୍ପର୍ଶ ତାରକା କୋଟି ।
 ପବନ ପ୍ରଦୋଷ ସମୟେ
 ପ୍ରତି ଗୃହେ ଜଳିଲା,
 ସନ୍ଧ୍ୟା ଦୀପାବଳି, ଉଛୁଳି
 ଶଙ୍ଖ ଧ୍ବଜ ପଡ଼ିଲା ।
 ବିମଳ ଆକାଶେ ରାଜିଲେ
 ତାରାପତି ଅମଳ,
 ତଉପାଶେ ବେଢ଼ି ବସିଲେ
 ତାଙ୍କୁ ତାରା-ପଟଳ ।
 ସରୋବର ଅଙ୍ଗ ମଣ୍ଡିଲେ
 କୋଟି କୁମୁଦ ଫୁଟି,
 କୁମୁଦ କୌମୁଦୀ ଦେଲେକ
 ତମୋ ଦନ୍ତକୁ ଭୁଟି ।
 ହିମକର କରେ ବରଷା
 ହିମକଣା ଅଲକ୍ଷ୍ୟ,
 ରବିକର ତାମଂଧରଣୀ—
 ଅଙ୍ଗ ହରେ ପଲକେ ।

ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବସି ଶଶୀ ନିଶୀଥେ
 ଅଙ୍କ ଜଗତପରେ
 ନ ଧରି କୋଦଣ୍ଡ କି ଅବା
 ଦଣ୍ଡ, ରାଜତ୍ୱ କରେ ।
 ପଟ୍ଟ କାନନ ନଗର
 ଜନପଦ ପ୍ରାନ୍ତରେ
 କଉମୁଦୀ-ସୁଧା-ଧଉଳ
 ଜନ ନୟନ ହରେ ।
 ଶରଦେ କୁମାର ପୁଣିମା—
 ନିଶା କି ମନୋହର,
 ନିଶିଳ ବଧାତା ଭିଆଣେ
 କାହିଁ ତା' ପଟାନ୍ତର ?
 କରନ୍ତି କୁଆଁ ଶ ଜହରେ
 କୁମାରୀ-ଏ ପ୍ରସନ୍ନ
 କୁମାର ପୁଣିମା ଉତ୍ସବ
 ଯଥାବିଧି ପାଳନ ।

୫—ହେମନ୍ତ

ଜନ୍ମକୁ ତେଜି ରବି ତୁଳାକୁ ଗଲେ,
 ହେମନ୍ତ ଉଷା ହେଲୁ ମହାମଣ୍ଡଳେ ।
 କାଳକୁ ଚାହିଁ ଅବସର-ଦରଶୀ
 ବାରିଦ ବିନା ବାତେ ଗଲୁ ବରଷି ।
 ନଈଲୁ ଧାନଶୀତା ଶସ୍ୟ-ଗୌରବେ,
 ଭେଟିଲେ ସ୍ନେହଜନ ଯେହ୍ନେ ବାନ୍ଧବେ ।
 ଶିର ନୁଆଁ ଧୀରେ ପ୍ରଣାମ କରେ
 ମାନବ ଶାନ୍ତ ଅବା ଅଛୁ ଅଚରେ ।

ଦୃଶିତ ପରିଣତ ହେଲୁ ପୀତରେ,
 ଏ କାଳେ କୃଷି-ଶୋଭା ନୟନ ହରେ;
 ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଜଳଧରେ ଧୀରେ ସଞ୍ଚରି
 ସମୀର ସୃଜେ ଶତ ସ୍ଫୁର୍ତି-ଲହରୀ ।
 ଦୁଃସ୍ଵପ୍ନ ଫଳସ୍ଵର ନ ପାରି ବହି
 ଶୋଇଲେ ଧାନ୍ୟତୃଣ ଆଲିଙ୍ଗି ମଞ୍ଜୁ
 ଆନନ୍ଦେ ପୁରାଣକୁ କୃଷକମନ
 ସଫଳ ହେଲୁ ଯେଣୁ ଶ୍ରମ ଯତନ ।
 ନେହକୁ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ର ମୋହନ କାରୁ,
 ପ୍ରବନ୍ଧ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ ଅବା ପୀୟୂଷ ଧାରୁ ।
 କୃଷକ ଶତ ମନୋରଥ ଗଢ଼ଇ;
 ଧାନ୍ୟ ବା ଧନ ଥିଲେ କି ନ ମିଳଇ ?
 ସହସ୍ର ଶତବର୍ଗ କ୍ଷୁଦ୍ରମ ଫୁଟେ ;
 ରମ୍ୟ କନକକାନ୍ତ ସେହୁ ପ୍ରକଟେ ;
 ଛବିଲ ପତଙ୍ଗମ ପାଟଙ୍ଗ ତହିଁ
 ବିହର ପରିତୋଷେ ମଧୁ ଭୁଞ୍ଜଇ ।
 ଶିଶିର ବରଷଇ ନିଶା କାଳରେ ;
 କମଳିନୀକ ଜରୁ ଆସମେ ସରେ ;
 କ୍ରମେ ଅ-ଶର ହୁଏ ରବି କରଣ ;
 ନିଶୀଥେ ଶୀତବତ୍ସ ଲେଉଟଇ ଜନ ।
 ଦବସ ଆସୁ କ୍ରମେ ଉଷା ହୁଅଇ,
 ପାଲଟେ ନିଶୀଥନା କ୍ରମେ ବଢ଼ଇ ।
 ହେମନ୍ତ ଏହି ରୂପେ କରଇ ଗତି,
 ଅନ୍ତରେ ପଦ୍ମସ୍ଥ ବିଶିର କତି ।

୭—ଶିଶିର

ହେମନ୍ତ ଚଳିଲା ଶିଶିର ଅଜଳ
 ଧରଣୀରୁ ଶିଶୁ ଉଠିଲା,
 କରନ୍ତେ ଅମଳୀ ଧାନ୍ୟ କୃଷୀବଳ
 କୃଷିକ୍ଷେତ୍ର ଶୂନ୍ୟ ଦିଶିଲା ।
 ପ୍ରାଣରେ
 ଉଦ୍‌ଭୂତ ପବନ ବହୁଲା ।
 ଗଗନେ ତପନ ତେଜରେ ନିଭୁନ
 ଦକ୍ଷିଣ ଦକ୍ଷିଣେ ଦୃଷ୍ଟିଲା ।
 ପରତାପେ ଶୀତ ବଢ଼ିଲା ବହୁତ
 ଦବାନଶି ନାହିଁ ଗୁଡ଼ିଲା;
 ନିଦାସେ ଚନ୍ଦନ ପରାଏ ତପନ-
 କରଣ ଦେହକୁ ଲାଗିଲା ।
 କୁଟୀରେ,
 ଅନଳେ ଆଦର ହୋଇଲା ।
 ନରନାରୀ ଅଙ୍ଗେ ଏବେ କେତେ ରଙ୍ଗେ
 ଶୀତବସ୍ତ୍ର ଛବି ଶୋଭିଲା ।
 ଶିଶିରେ ଦିବସ ହେଲା ଅତି କୃଷି,
 ଅତି ବଡ଼ ନିଶା ହୋଇଲା,
 ଗୋଧୂଳି ନୋହୁଣୁ କୋଟି ହିମ ରେଣୁ
 ଧରଣୀରୁ ତାପ ହରିଲା ।
 ନିଶାରେ
 ଅଜସ୍ର ଗୁମାର ବଞ୍ଚିଲା ;
 ଧଳା ଉଷ୍ମବୋଳା ତପସ୍ବୀ-ମହଳା
 ପରାଏ ସାମିନୀ ଦିଶିଲା ।
 କମଳିନୀ ବନ ଲଭିଲା ନିଧନ
 ଶିଶିର ପରଶେ ପୋଡ଼ିଣ,
 ଦିଶେ ହୃଦୟିଣୀ ସରସୀ, ସେପରି
 ବିଧବା ଶୂନ୍ୟ ବିସ୍ତାପ ।

ଏକାଲେ

ବିପିନେ ଅଶୋକ ହୋଇଲୁ,
କେତେ କେତେ ତରୁ ଲତାର ଅଙ୍ଗରୁ
ପଦ୍ମ ପକ୍ଷୀ ଝିଡ଼ିଲୁ ।
ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ନର ରୁକ୍ଷ କଲେବର
ଅଙ୍ଗୁଳାନ୍ତ ହସ ହରନ୍ତେ ;
ଚରଚରେ ଜର ଗ୍ରାସିବାରୁ ଧର
ବିକଳା ଦଶଇ କେମନ୍ତେ ।

ଶିଶିରେ

ଭୁଞ୍ଜ ଗିରିଶଙ୍ଖେ ହମାମ୍ନ
ମହାପ୍ରାୟେ ପଡ଼ି ସବୁ ବସେ ମାଡ଼ି
ମାର ଦିଏ ନର-ସରଣୀ ।
ମିଳି ଆଶୁ ଗୁଣି ଆଶୁଶାଳେ ବସି
ପେଡ଼ା ଅନୁକୂଳ କରନ୍ତି ।
ରସ ଅଭିଳାଷୀ ବାଳକେ ପ୍ରବେଶି
ହରଷେ ସୁରସ ପିଅନ୍ତି ।

ସେ ରସ

ଚିନି ଖଣ୍ଡ କନ୍ଦ ନଦାନ,
ରସାବଳୀ ଗଜା ଲତୁ ଛିଣ୍ଡ ଖଜା
କରନ୍ତି ତହିଁରେ ନିର୍ମାଣ ।
ରବି କୃଷିମାନ ଶୋଭାର ନିଧାନ
ନଦୀର କୂଳ ମଣ୍ଡଳ ;
ଛବିରୁ ଧରଣୀ-ଲଳିତେ କି ମଣି
ରଞ୍ଜିତ ଅଳକା ଶୋଭଇ ?

ସୁକାନ୍ତି

ସୋରଷ କୁସୁମ ଫୁଟଇ
ଗୁଞ୍ଜରି ମଧୁପ ତହିଁ ମଧୁଲବ
ଓଟାରି ଯତନେ ସଞ୍ଚଇ ।
ମାଳ ମନୋରମ ଅଭୟା କୁସୁମ
ଗଗନେ ନରେନ୍ଦ୍ର ହସଇ ।

ବିବିଧ ଅମଳ

ଆଜୁ ଆଦି କମ

ମାନବ ଭେଗକୁ ଆସଇ ।

△ ৯৬৬

ଭେଗୀ ପାଇଁ ଧାତା ଗଢ଼ିଲେ,

ନାନା ଉପାଦେୟ

ଚଟ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ୍ୟ ଯେଉଁ

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମିଳେ ଏକାଳେ ।

ଅସମ୍ଭବେ ବନ୍ଧୁ

ବଦର କାକରୁ

ଶିଶିର-ଲହରୀର ବନ୍ଧରେ

ବରଣେ ଉଚ୍ଛ୍ୱଳା ।

ରମ୍ୟ ଫଳମାଳା

ଲମ୍ବୁର ଦିଅନ୍ତି ଆଦରେ ।

ଏ ଶୁଭ

ଅକପଟ ବନ୍ଧୁ ଜନର

ସମ୍ପଦ ବୃଦ୍ଧିରେ

ଦେଖା ଦିଏ ଭଲେ

ଆଜ ଯେତେବେଳେ ଅନ୍ତର ।

ଏ କାଳେ ଚଳିବା

ଶୋଭା ମଞ୍ଚ, ପ୍ରିକା

ନ/ନା ଜାତି ଜଳ-ବିସ୍ତାର

କାହିଁ କାହିଁ ଥାଏ

ଜୀବକା ଲାଲସୀ

ମଣ୍ଡଳ ଚଳିକା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ।

ଧରାତ୍ରେ

ପଟାନ୍ତର କାହିଁ ଭାବୁଛ ?

ପ୍ରକାଶନ ଶକ୍ତି ଶକ୍ତି

କରନ୍ତି ନିୟତ

କି ରଙ୍ଗେ ଆହାର ବହାର ।

୭-ବସନ୍ତ

ଧର ଜବା କରୁ

ଗଲା ଅପସର

ଶିଶିର ସମୟ ଧୀରେ ;

ସ୍ୱେଚ୍ଛା ସଂଗ୍ରହ

ବୃଦ୍ଧ ଶିକ୍ଷାମଣି

ପ୍ରବେଶ କଲେ ମଧ୍ୟରେ

ଦକ୍ଷିଣ ଦୁଆରେ ଫେଡ଼ି ଧାତିକାରେ
ବଳେ କଲେ ଗୁରୁ-ସ୍ୱର୍ଗ ;
ଧରଣୀ ବଦନ- ମଣ୍ଡନ ବହନ
ଦଶିଲକ ଆନ ଆନ ।
ଗହଣରେ ଧୀରେ ମଳୟ ସମୀର
ଭୃତ୍ୟଟୀ ପବନେ ଖରେ
ହେଲେ ହଟାଇଲା, ମୃଦୁ ପରଶିଲା
ଗୁଲୁ ଲତା ତରୁବରେ ;
ଖେତରେ ଭୂତରେ ପୁଣି ଜଳତରେ
ପାଷାଣେ ତଥା ସଲିଲେ
ସେ ପରଶିମଣି ପରଶିଲା କ୍ଷଣି
ଜବାନ ସଙ୍ଗେ ଦଶିଲେ ।
ତରୁ ଲତା ଅଙ୍ଗେ ଏବେ କେତେ ରଙ୍ଗେ
ଶୋଭାର ହେଲା ବିଳାସ ;
କେନ୍ଦ୍ର ପଛବିଲା, କେନ୍ଦ୍ର ମୁକୁଳିଲା,
କାହିଁ ବା ପୁଷ୍ପ ବିକାଶ ।
କୁସୁମେ ସଞ୍ଚରି ସଉରଭ ହରି
ସମୀରଣ ବିତରିଲା ;
ନିମିଷକେ ଆସି ମଧୁ-ଅଭିଳାଷୀ
ମଧୁପ ତହିଁ ମିଳିଲା ।
ଗୁଞ୍ଜରି ଗୁଞ୍ଜରି ରସାଳ ମଞ୍ଜରୀ
ଅଳିକୁଳ ଗଲେ ଛଇ ;
ମାଳତୀ ନିଆଳୀ ଜାଇ ସୂଇ ମଞ୍ଜି
ଏହି ଶବ୍ଦ ସବୁ ଠାଉଁ ।
ଚମ୍ପା ନାଗେଶ୍ୱର ଗୋଲ୍‌ପ ଟଗର
କାମିନୀ ସୁଗନ୍ଧରାଜ
ମାଧବୀ ବକୁଳ କେତକୀ କମଳ
ମୁରୁକୁମ ପୁଷ୍ପରାଜ
ରୂପରେ ଯେସନ ସୌରଭେ ତେସନ
ହରନ୍ତି ଏ ଜନମନ ;

ଅଶୋକ ପଳାଶ ମାଧୁରୀ ବିଳାସ
 କରୁଥାନ୍ତି ପ୍ରକଟନ ।
 ରୂପ ଚନ୍ଦ୍ରଚକ୍ର, ବାସ ମହକଇ
 ନାନାଜାତି କୁସୁମର ;
 ସରୋବରେ ବନେ ବସିଲୁ ଉଦ୍ୟାନେ
 ଶୋଭା-ହାଟ ବସନ୍ତର ।
 ପଲ୍ଲବ ବିତାନେ କୋକିଳ ପଞ୍ଚମେ
 ଗୁଡ଼ିଦଏ କୁହୁତାନ ;
 ଶ୍ରବଣର କାର୍ଯ୍ୟ ସେ ଅମୃତ ଧାର ;
 କେଉଁ ସାଣା ତା' ସମାନ ?
 ହଳଦିବସନ୍ତ— ରୂପଟି ଯେମନ୍ତ
 କଣ୍ଠ ମଧୁର ତେସନ ;
 ରୂପେ ଗୁଣେ ତା'ର କାହିଁ ପଟାନ୍ତର ?
 ତେଣୁ ସେ ପ୍ରୀତି-ସ୍ଵଜନ ।
 ଶ୍ୟାମ ଶୁକ ସାରି ବିପିନ-ବିହାରୀ
 ବଜାନ୍ତି ବସନ୍ତ-ବାଣୀ ;
 କର୍ଣ୍ଣେ ଯେଉଁ ନର ସେ ପୀୟୂଷ-ଝର
 ପିଅଇ, ହୁଅଇ ଜାଣା ।
 ଗୁଡ଼ି ଗୁଡ଼ି ଶୀତ ହେଲଣି ଅନ୍ତତ
 ଗ୍ରୀଷ୍ମ ମାଡ଼ି ଆସି ନାହିଁ,
 ଶ୍ରାବଣେ ଦୁର୍ଗମ ବରଷା-କର୍ଦ୍ଦମ
 ବହୁ ଦୂରେ ଅଛି କାହିଁ ।
 ଆକାଶ ବିମଳ, ଚନ୍ଦ୍ରମା ବିମଳ
 ବିମଳ ତାରକା ପୁଞ୍ଜି,
 ସରୋବର- ନଦୀର ମାର,
 ସୁରଭି ସୁଚନ୍ଦ୍ର କୁଞ୍ଜ ।
 ପ୍ରସ୍ତର ପ୍ରଦୋଷ ରଜନୀ ଦିବସ
 ସବେ ଏବେ ସୁଖକର ;
 ଲବଣ୍ୟରେ ଝଲି ପ୍ରକୃତର ଶିଖା
 ଦିଶେ ଆହା କି ସୁନ୍ଦର !

ନୟନେ ଶ୍ରବଣେ ପରଶରେ ଘ୍ରାଣେ
 ଅନୁଭବ ସୁଖରାଶି,
 କୁସୁମ କାଳରେ ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ନରେ
 ବିରହନ୍ତ ମୃଦେ ଭସି ।
 ବାଳକ ବାଳିକା ! କୁସୁମ-ମାଳିକା
 ବୃନ୍ଦେମାନେ ମାନବରେ ;
 ଯେ ଧାଡ଼ା ରଚିଲେ ଏ କୁସୁମ କାଳେ
 ନମ ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀ-ପଦ୍ମରେ ।

୮—ଚନ୍ଦ୍ର

ଅସ୍ତାଚଳୁଁ ଅବତର ବୁଡ଼ିଲେ ଭସ୍ମର
 ବ୍ୟାପିଯାଏ ବିଷ୍ଣୁବନ୍ଧୁ ଧରଣୀ ଅମ୍ବର ।
 ନେତ୍ରପ୍ରିୟା ବିଦାତକ କ୍ଷଣେ ଅନ୍ଧକାର
 ଜଳକ୍ଷୁଳ ମାଳ ପୀତ କରେ ଏକାକାର ।
 ପ୍ରୀତିମୂଳେ ଦିଶିଗଲେ ତୋ ରୂପ ମୋହନ
 ପ୍ରକୃତ ଉଠଇ ହସି ହେ ଚନ୍ଦ୍ର ! ତକ୍ଷଣ ।
 ତରୁଳତା ଅନ୍ତରାଳେ, ଖୋଲେ, କନ୍ଦରରେ
 କ୍ଷେପେ, କୋଣେ ଲୁଚିଯାଏ ତମିତ୍ରା ହାସରେ ।
 କୋଟି ତାରା ମଧ୍ୟେ ଇନ୍ଦ୍ର ! ରୂପଟି ତୋହର
 ମଣିମୟ ଅଳଙ୍କାରେ ମଧ୍ୟ ମଣି ସର ।
 କୁମୁଦ ବିକାଶ ଛଲେ ଶତମୁଖେ ହସି
 ଆଲୋକ ପ୍ରକାଶ କରେ ସରସୀ ରୂପସୀ ।
 କଶଳୟ ନୟନରୁ ଆହା ମନୋହର
 ଆନନ୍ଦାଶ୍ରୁ-ବିନ୍ଦୁ ଝରେ ତରୁଳତାଙ୍କର ।
 ତୋ ରୂପେ ତୋ ଗୁଣେ ମୁଗ୍ଧ ବିଶାଳ ସାଗର
 ଆଲିଙ୍ଗନେ ପ୍ରସାରଇ କଲ୍ଲୋଳ ଶ୍ରୀକର ।
 ଧରଣୀ ସ୍ବପ୍ନେ ନିଦ୍ରା ସହସ୍ର ଦର୍ପଣ
 ସହସ୍ର ନୟନେ ହେରେ ତୋ ବିଶ୍ବ ମୋହନ ।

ଅମୃତ ଅମୃତ ନେତ୍ରେ ତୋ ସୁଧା-ବଦନ
 ନିଶୀଥନା ଅନୁକ୍ଷଣ କରେ ନିଶ୍ଚକ୍ଷଣ ।
 ନିଶୀଥରେ ଅନୁଭବେ ସମାଧି ନିଶ୍ଚଳ
 ପ୍ରକୃତ ପରମାନନ୍ଦ ସୁଧା ସୁବିମଳ ।
 ସୁଖଶୋଭା ଆହ୍ଲାଦର ଅଟୁ ଉପମାନ
 କାବ୍ୟ କବିତାରେ ସଦା ପାଉ ପୁରଃ ସ୍ଥାନ ।
 ମହାକୁଳେ ସମୁଦ୍ଭବ ଶଶାଂକ ! ତୋହର
 ପାରିଜାତ କଉସୁଭ ତୋର ସହୋଦର ।
 ଅମୃତ ସୋଦର ଆନ, ଭବିଷ୍ୟ ସୋଦର ।
 କୁଳ ରୂପ ରୁଣ କାର୍ତ୍ତି ଗାଏ ବସୁନ୍ଧର ।
 ଯୁଗେ ଯୁଗେ ସମନେତ୍ରେ ଦେଖେ ତୋତେ ଜନ
 ସକଳ ଦୃଢ଼ସ୍ତେ କରୁ ତୁ ସୁଧା ବର୍ଷଣ ।
 ଜନ୍ମ ମାୟୁଁ ତାକୁଥିଲେ ପିତା, ପିତାମହ
 ପୁତ୍ର ପୌତ୍ର ତାକୁଛନ୍ତି ଏବେ ଅହରହ ।

୯—ଖଣ୍ଡଗିରି

‘ଅଇଲ ବାସନ୍ତୀ ଉଷା କର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ’
 ପରଶେ ଅନଳ, କଣ୍ଠେ ବୋଇଲ ବହୁଙ୍ଗ ।
 ନିରାଶ୍ରୟ ବ୍ୟାଘ୍ରଶିଖୁ ଅପହାସ ବ୍ୟାଧ
 ଦୂରୁଁ ଶୁଣି ଶିଶୁପ୍ରାଣୀ ବ୍ୟାଘ୍ରୀର ନିନାଦ
 ତେଜ ବ୍ୟାଘ୍ରଶିଖୁ ଯଥା ପଳାଏ ସତ୍ତ୍ୱର
 ପଳାଇଲ ନିଦ୍ରା, ତଥା ଅବା ଖରତର ।
 ଶୁଣି ତା କାକଳି-ରବ ବାସନ୍ତୀ ଉଷାର
 କ୍ଷେପେ ଉଠିଲ ମନେ ଔତ୍ସୁକ୍ୟ-ବିକାର
 ଅସ୍ପୃହ ନିଷ୍ପନ୍ନେ ବୋଲେ ଉଷା-ସମୀରଣ
 “ଅସ, ଅସି ଫେଡ଼ି ଥରେ କର ଦରଶନ
 କେଡ଼େ କମଳସ୍ତ ଶୋଭା ପ୍ରକୃତ ଧରଣ ।”
 ପକ୍ଷୀ କଣ୍ଠୁ ବଳି ମାଧୁରୀ ବାନ୍ଧିଛୁ ?

ପିପାସୁ ପାଇଲ ଯହୁଁ ଏ ପୀୟୁଷ ରସ
 ଅଧିକ ପିପାସା-ପାଶେ ପଡ଼ିଲ ମାନସ ।
 ଶ୍ୟାମଶାଫୀ-ପରବୃତ୍ତା ପ୍ରକୃତ-ସୁନ୍ଦରୀ
 ଚଉପାଶେ ତରୁଣକି ଯେସନେ ପ୍ରହରୀ ;
 ସମ୍ମୁଖେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଛବି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କିଛି
 ବିଶାଳ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଭାବେ ବିରାଜି ରହିଛି ।
 ଅନ୍ତରରେ ପ୍ରାର୍ଥାମୂଳ ଦିଶୁଅଛି ଧଳା
 ଶୋଣୁଛି, ଶୋଭଇ ଯଥା ହୁଏଲେ ଅବଳା ।
 ଅଦୃଶ୍ୟ ସ୍ଥାନରୁ ଆସି ଲଳିତ ସଙ୍ଗୀତ
 ଅଯାଚିତେ କରୁଅଛି ମାନସ ମୋହତ ।
 ଯଥା ସେ ମଧୁରାବଧୂ ଅବଗୁଣନରେ
 ଆବୃତ ବଦନ-ଶରୀ କଳାଶୀ କାଶରେ
 ଅଧୋମୁଖୀ ତାଳି ଦିଏ ଗୀତ-ସୁଧାରସ
 ପଥକ ପିଇଣ ଲଭେ ଅସୁବ ହରଷ ।
 ଅଭିନବ ଅନୁଭବ ଲଭିଲ ମାନସ
 କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପ ରହିଗଲା ସଶୟ-ପରଶ—
 କି ବସ୍ତୁ ପ୍ରକାଶ ରାଜୁଅଛି ସମ୍ମୁଖରେ
 ବାସନ୍ତୀ ଗଗନେ ରବି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଫଳରେ ।
 ଥିଲା ଯାହା ଉପାକାଳେ ସଶୟ-କାରଣ
 ପ୍ରକୃତ ଭୂଷଣାଗାର, ଦେଖିଲ ନୟନ
 ଦେଖିଲ ସମ୍ମୁଖେ ରାଜେ ରମ୍ୟ ଖଣ୍ଡିତ
 ଯା ଯୋଗୁଁ ଦ୍ୱିଗୁଣ ଝଲେ ପ୍ରକୃତର ଶିଖା
 ଚର ଅଭିଳାଷ ଏବେ ହୋଇଲ ସଫଳ
 ପିଇଲ ପିପାସୁ ମନ ଆନନ୍ଦ ବିମଳ ।
 ଯାହାର ମହମା ଶୁଣି ହେଉଥିଲା ମନ
 ପିଞ୍ଜରେ ଯତନେ ବୁଦ୍ଧ ବିହରା ଯେସନ
 ସେହି ଖଣ୍ଡିତ ଏବେ ଦେଖିଲ ନୟନ
 ସେହି ଖଣ୍ଡିତ, ରମ୍ୟ ବିଜନ ପାବନ ।
 ବିଜନ ଶୋଭାରେ ପୁର ରାଜୁଛି ଶକଳ
 କହୁଛି ପରଶି ଦେହ ମଳୟ ଅନଳ,

ବିବିଧ ବିହର ମାତି ଅଛନ୍ତି ଗାନରେ
 ରହୁଛି ବିବିଧ ଫୁଲ ଫୁଟି କାନନରେ ।
 ପୁରୁଷ ପ୍ରବାଳେ ତରୁଳତା-ଅବସ୍ଥାବ
 ଶୋଭୁଛି କୋମଳ, ସ୍ନିଗ୍ଧ, ଗୁରୁ ଅଭିନବ ।
 ଗୁମ୍ଫାଚୟ, କୁଣ୍ଡଳୟ ସର୍ବେ ପୁରାତନ
 ସର୍ବୋପରି ଜୈନ୍ୟ ଜାଣି ଦେବ ଆୟତନ ।
 ତରୁଣ ତପନ କର ଅତି ହିନ ବାସ
 ତାଙ୍କି ନ ତାଙ୍କିଛି ସର୍ବ ଏ ଶୋଭା-ସମାସ ।
 କେମନ୍ତେ ଭୁଲିବି କହ ଶିଖର-ରତନ ?
 ହେ ଶୈଳ ? ତୋହର ଦେଖି ମାଧୁରୀ ପାବନ
 ତୁମ୍ଭକରେ ଲୌହ ପରି ଲାଗିଗଲା ମନ ।
 ମନରେ ପ୍ରବଳ ହେଲ ଏହି ଅଭିଳାଷ
 କରିବି କୋଳରେ ତୋର ମୁହଁ ସଦା ବାସ ;
 ପାବନ, ମୋହନ କୋଳ ତୋର ନ ତେଜିବ ;
 ଜଗତର କୋଳାହଳ ଆଉ ନ ପଶିବ ।

୧୦—ହନୁମାନର ସୀତାଙ୍କୁ ଠାବ କରିବା

ଶିଶୁପା ବୃକ୍ଷର ତାଳେ ହନୁ ମନେ ମନେ ଭାଲେ,
 ନିଶ୍ଚୟ ଜାନକୀ-ଜନକ-ନନ୍ଦନୀ, ଦେଖିଲାଇଁ ବେନି ତୋଳେ
 କି ଭାଗ୍ୟ ବଳେ !
 ଶୁଣିଛି ଚନ୍ଦ୍ରବଦନ ନିରତେ ନୀର-ଲୋଚନ
 ତେବେ ହେଁ ଶୋଭାକୁ ଉପମା ଦେବାକୁ ନାହିଁ ବା ତିନି ଭୁବନ;
 ନାଶ-ରତନ ।
 ବିହ କି ନ କରେ ପୁଣି ! ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର-ଘରଣୀ,
 ଅସୁରପୁରେ ଅସୁର ଜଗିଛନ୍ତି ଜଗତର ଠାକୁରଣୀ,
 ରମଣୀ-ମଣି
 କହନ୍ତେ ବୀଣାଗୁଣ୍ଠଣ, ଭେଦନ୍ତେ ସତୀ-ଶ୍ରବଣ,
 ତରୁକୁ ଚାହିଁଲେ ମର୍କଟ ଗୋଟିଏ କହେ ରାମ ଜାଣି-ଗୁଣ,
 ସେ ପୁଣି ପୁଣି ।

କପି ! ତୁ କାହୁଁ ଅଛନ୍ତି ? ଶ୍ରୀରାମ ନାମ ଧରିଲୁ,
ମୋ ହୃଦୟ-ବନ ଦହନ-କାଳରେ ଚନ୍ଦନ ଲେପନ କଲୁ
ଯାହା ବୋଇଲୁ ।

ହନୁ ବୋଲନ୍ତି ଗୋ ମାତ ; ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦୂତ !
ଏମନ୍ତ କହିବା ଚରଣ ତଳରେ ପଡ଼ିଲ ଯାଇ ଭୁବିତ
ସେ ରାମଦୂତ ।

ଶ୍ରୀରାମ-ମୁଦ୍ରା କା ଦେଲେ, ସଙ୍କେତମାନ କହିଲେ,
ଭୂମିକୁ ପୃଥ୍ବୀଯାକ ଖୋଜୁଅଛୁଁ । ଅଞ୍ଜନା-ସୂତ କହିଲେ ।
ପ୍ରଗତି ଗଲେ ।

ରାମ କଲେ ବାଳୀ ହତ ; ଯୁଧିଷ୍ଠିର କଲେ ମିତ,
କୋଟି କୋଟି କପି ମୋହର ସମାନେ ହୋଇଛୁଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଭୃତ୍ୟ ;
କହିଲି ସତ ॥

ସମୁଦ୍ର ତେଜ ଅଛନ୍ତି, ଲଙ୍କାଗଡ଼ରେ ପଶିଲି
ଭୂମି ଶ୍ରୀଚରଣ ଦର୍ଶନ ନ ପାଇ ପ୍ରାଣ ମୁଁ ହରାଇଥିଲି ।
ଭଲ ଦେଖିଲି ।

ରାମ ମାଲବନ୍ତ-ଗିରି- ଶଙ୍ଖେ ଛନ୍ତି ବଜେ କର ;
ପୁରୀବ ସହଚ୍ଚେ ଅନେକ ମର୍ଦ୍ଦକ ବନଗିରି ଛନ୍ତି ପୁର
ସେ ରକ୍ଷ ହର ।

ଆସ ସୁଦେ ମୋର ବସ, ଦେଖିବି ରାମ ପାଶ,
ରାବଣ ସହଚ୍ଚେ ମାରନ୍ତି ; ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ହୋଇବ ନାଶ ;
ଦେଖୁଯାହୁଏ ।

ଶୁଣିଣ ଦେବା ହରଷ ; ହନୁକୁ ବସାଇ ପାଶ,
ବୋଲଇ ବଣି, ବଞ୍ଚାସ କଥା ଶୁଣି ସମସ୍ତ ହେଲ ବନାଶ ।
ଏ ରାମରସ ।

୧୧—ପ୍ରତିଧ୍ବନି

କାନନ ମଧ୍ୟରେ ଗିରିଗୁହା-ଗୃହେ
 ପାଷାଣ ସୌଧରେ ଧନା
 ନିକାଞ୍ଚନ ବାସେ ସଦା ପ୍ରଣୟିନୀ
 ନିବସଇ ପ୍ରତିଧ୍ବନି ।
 ଏକାକୀ ଅରୁପା ସଦା ଜାଗରୁକା
 ଥାଏ ତହିଁ ନୀରବରେ ;
 କଣ୍ଠ ଅବା ଯନ୍ତ୍ର ବାହାରଲେ ଧ୍ବନି
 ତା' ସତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକାଶ କରେ ।
 ସୁକୁମାରୀ ଦୃଢ଼- ତନ୍ଦ୍ରା ବାଜି ଉଠେ
 ଶଙ୍ଖେ ସମବେଦନାରେ ;
 ପର ସୁଖ ଦୁଃଖ- କୌତୁକ ଦେଖିଲେ
 ମୌନେ ସେ ରହୁ ନ ପାରେ ।
 ଆଗରେ ତାହାର ଅଟ୍ଟହାସ କଲେ
 କରେ ସେହୁ ଅଟ୍ଟହାସ ।
 ଛୁଙ୍କିଲେ ଜୁଲିଲେ ଛୁଙ୍କଇ ଜୁଲିଇ,
 କାସଲେ ଶୁଣିଲେ କାସ ।
 ଡାକଇ ଡାକିଲେ, କାନ୍ଦଇ କାନ୍ଦିଲେ,
 ଗାଇଲେ ଶୁଣି ସେ ଗାଏ ,
 ଶୁଣିଲେ କାହାର ବାହୁନିବା, ସେହୁ
 ସେପରି ବାହୁନୁଥାଏ ।
 ତାହାକୁ କହୁବ ସେଉଁ କଥା, ସେହୁ
 ଫେରଇ ସେ କଥା କହେ ;
 କଥା ଦୋଷ ଗୁଣ ନ କରେ ଗ୍ରହଣ ;
 ତା'ଠାରେ କହୁ ନ ରହେ ।
 ତା'ଠାରୁ ଅନ୍ତର ହେଲେ ପୁଣି ପରି
 ମଉନରେ ସେ ରହଇ ।
 କାନନେ, କନ୍ଦରେ, ପାଷାଣ-ସୌଧରେ
 ଆକାଶରେ ଲୁନ ହୋଇ ।

୧୭—ପୁଷ୍ପ

ଯେତେ ଯେତେ ଅଛୁ ବିଧାତା ଭିଆଣ
 ତହିଁରେ, ତୁ ଅଛୁ ସାର ,
 ନୋହଲେ କୁସୁମ ! ଚଢ଼ି ପାରନ୍ତୁ କ
 ଶିରେ ତୁହି ଦେବତାର ?
 କେତେ ତୋ ଆକାର, କେତେ ପରକାର,
 କେତେ ବା ରୂପ ତୋହର !
 ଥାଉ ଜଳେ ଛଳେ ତରୁଲତା-କୋଳେ
 ମଧୁକେ ଗୁଲୁ-ତୃଣର ।
 ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସହସ୍ରେ ନାମ ଅଛୁ ବୋଲି
 ଲୋକରେ ଅଛଇ ଶୁଣା,
 ତେଜକ କୁସୁମ ! ନାମ ସଂଖ୍ୟା ତୋର
 ଅଧିକ କି ଅବା ଉଣା ।
 କେତେ ରୂପେ ତୁହି କେତେ ନାମ ବହି
 କେତେଠାଇଁ କରୁ ବାସ ,
 କେଉଁ ରୂପ ଅବା ସୁରଭି ସୁମନ
 କାହିଁ ବା ନ ଥାଏ ବାସ ।
 ପଦ୍ମ କୋକନଦ କଢ଼ାର କୁମୁଦ
 ଏ ରୂପ ତୋହର ଜଳେ ,
 ହୃଦ, ସରୋବର ମଣ୍ଡଳ ଆବର
 ତଡ଼ାଗ, ପାଟ, ପଲ୍ଲବେ ।
 ଚମ୍ପା, ନାଗେଶ୍ବର, ଅଶୋକ, ଟଗର,
 ମୁକୁନ୍ଦ, ଶେଫାଳିକା,
 ମଘ, କୃଷ୍ଣଚୂଡ଼ା, ବକୁଳ, ପାଟଳୀ,
 କଞ୍ଚନ, ଗିରିମଞ୍ଜିକା,

ମାଧବୀ, ବଧୂଳି, ମନ୍ଦାର, ନିଆଳି,
 ଗୋଲପ, ମଞ୍ଜି, ସେବତା,
 କୁନ୍ଦ, ଜାଇ, ଯୁଇ, ମରୁଆ, କେତକୀ
 ଅପାରାଜିତା, ମାଳତୀ,
 ସୁରଭ ମଞ୍ଜୁଳ ରସାଳ ମୁକୁଳ,
 ବନମଞ୍ଜି, କୁରୁଅନା,
 କରବାର, ଶଶି, ଶତବର୍ଗ ପୁଣି
 ପୁରାନ୍ଦର, ଦଅଣା—
 ଏମାନ ଅପର କେତେ ରୂପ ତୋର
 କେତେ କମଳସ୍ଥ ରଙ୍ଗେ
 ସୁଲେ ନାନା ଛାନେ ନିତି ନିତି ଦେଖୁଁ
 ତରୁଳତା ଗୁଲୁ ଅଙ୍ଗେ ।
 ତୋ ଯୋଗେ କରଇ ପ୍ରକୃତ ସୁମଙ୍ଗ
 ଆପଣା ଅଙ୍ଗ ମଣ୍ଡନ ;
 ବିଳାସୀ ବିଳାସେ ଶୁଭକାର୍ଯ୍ୟେ ପୁଣି
 ଲେଡ଼ା ହେଉ ହେ ପୁମନ !
 ସୃଷ୍ଟିରେ ଅତୁଳ ମଧୁ ନିହୁଆନ୍ତି
 ବିହୁ ତୋହୁ, କଳେବରେ
 ଅପରୂପ ଶିଳ୍ପୀ ଅଳି ଲବେ ଲବେ
 ଓଟାର ସଞ୍ଚୟ କରେ ।
 ଶ୍ରେଣୀ-ଶ୍ରେଣେ ପୁଣି ରେଣୀ-ରେଣେ ତାହା
 ଲେଡ଼ା ହୁଏ ଅହରହ ।
 ପୁକୁମାର ପଣେ, ରୂପେ, ପ୍ରୟୋଜନେ
 ତୋହୁ ସରି କିଏ କହ ।

୧୩—ମହମା

ଚୌଦ୍ଦଶେ ବିରାଜେ ବିଶ୍ଵ ରଞ୍ଜିତ ଶୋଭାରେ ।
 ସୁବିଶାଳ କଳେବର ଘାସ୍ତ୍ର ମହମାରେ ।
 ଶୋଭା-ମହମାକୁ ନେତେ କଲେ ନିଶ୍ଚୟ ।
 ବିଷ୍ଣୁସ୍ତେ ପ୍ରବଧ ହୁଏ ଏହି ଅକଞ୍ଚନ ।
 ତୋହୁ କୃତ ଏହି ବିଶ୍ଵ ଏତେ ମହାଦାନ,
 ହେ ବିଶ୍ଵ-ବିରାଜି ! ନୋହୁ ତୁ କେତେ ମହାନ !
 ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵେ ତୋ ଭାନ୍ତ ଦଶେ ସକଳ ସ୍ଵପ୍ନର,
 ତମ ତରତରେ ଆଶେ ପବିତ୍ର କମର ।
 ତୋ ଶଶୀ ମଣ୍ଡଳ ଯେବେ ଅମର ସରଣୀ,
 କୌମୁଦୀ-ସୁଧାରେ ଧୌତ ହୁଅଇ ଅବନୀ ।
 ଅକ୍ଷୟ ପ୍ରଦୀପାବଳି ଅନନ୍ତ ଆକାଶେ,
 କୋଟି ତାରା ରୂପେ ରାଜି ତମୋଦର୍ପ ନାଶେ ।
 ଅନନ୍ତ ଲହରୀ ଲଳା ଅନୁଳ ସାଗରେ,
 ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵେ ହିମାଳୟ ହିମାଦ୍ରି-ଶିଖରେ ।
 ମହା ନଦ-ନଦୀ ହ୍ରଦ ସୁରମ୍ୟ-ସୁଲିନ,
 କଳନାଦୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଶାଳ ବିଧିନ ।
 ଭୈରବ ତାଣ୍ଡବକାରୀ ସଲିଳ ପ୍ରପାତ,
 ସହସ୍ରାଶ୍ଵ ଆଗ୍ନେୟଗିରି ସ୍ଵାମ ଅଗ୍ନିସ୍ଵାତ,
 ବିରଳ ମାନବ-ବାସ ଉତ୍ତର ମେରୁର
 ହିମକାଳେ ଘାସ୍ତ୍ର ନିଶା ମହା ପ୍ରଭାସୁର,
 ନିଦାସେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଭାନ୍ତ, କୃଷ୍ଣ ନଦୀ, ସର
 ବରଷାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ ସ୍ଵାମ କଳେବର,
 ତରୁଲତା ଫଳପୁଷ୍ପ ସୁରଭ ସୁନ୍ଦର,

ସୁରଦ ପଡ଼ିକିଲୁ, ପଡ଼ଇ-ନକର
 ଅନ୍ତରାକ୍ଷେ ଉଷା ସନ୍ଧ୍ୟା-ରୂପ ମନୋହର,
 ମେଘମାଳା, ଶୌଦାମିନୀ, କୋଦଣ୍ଡ ଇନ୍ଦ୍ରର,
 ଏମାନ ହେ ବର-ଶିଳି ! ତୋ ଶିଳ ଆଗାରେ,
 ନରନର ବିରାଜିତ ମହା ମହମାରେ ।
 ମହମା-ପିଞ୍ଜରୁ ବନ୍ଦୁମାତ୍ର ଅକିଞ୍ଚନ
 ବଖାଣି ପାରବ, ଶକ୍ତି କାହିଁ ବା ଏସନ !
 ଆସ ଆସ ରବି ଶଶୀ ! ଅସି ତାରାଗଣ !
 ନଦ ନଦୀ ହ୍ରଦ ! ଆସ, ସାଗର କାନନ !
 ଆସ ସବେ ବନ୍ଦ ବିଶ୍ଵରାଜ ଶ୍ରୀଚରଣ,
 ଭକ୍ତ ପ୍ରେମେ କରୁଁ ତାଙ୍କ ମହମା କାର୍ତ୍ତିନ ।

— — — :

କଥାବଳି - ଗଦ୍ୟାଂଶ

କଥାବଳି - ଗଦ୍ୟାଂଶ

୧—ଈଶ୍ବର

- ୧ । ଏଠାରୁ ପାଞ୍ଚଶ ଡୋଣ ଦୂରରେ ରାମେଶ୍ବର ନିକଟରେ ଜଣେ ବୁଦ୍ଧ ହିନ୍ଦୁ ଯୌଦାଗର ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେ ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ସେ ନିଜେ ବହୁତ ପଢ଼ିଥିଲେ ଏବଂ ଧାର୍ମିକ ଲୋକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପୁଅ ଥିଲା । ତାହାର ନାମ ରାମ ।
- ୨ । ରାମର ବୟସ ଅଳ୍ପ, ମାତ୍ର ସେ ବଡ଼ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ । ତାକୁ ତାହାର ପିତା ଆଠ ବର୍ଷ ଯାଏ ଘରେ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ପିତା ନିଜେ ବଡ଼ ବିଦ୍ବାନ୍ । ସେ ରାମକୁ ଅନେକ ବିଷୟ ଶିଖାଇଥିଲେ ।
- ୩ । ରାମକୁ ଆଠବର୍ଷ ହୁଅନ୍ତେ ତାହାର ପିତା ତାହାକୁ ଗୃନ୍ଥଶାଳୀରେ ଗୁଡ଼ିଲେ । ଅବଧାନେ ରାମକୁ ପଚାରିଲେ, ତୁମ୍ଭେ କିଛି ପଢ଼ିଛ ? ରାମ କହିଲା, “ମୁଁ କିଛି କିଛି ଲେଖିପଢ଼ି ଜାଣେ ।” ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଗଣି ଆସେ ?” ରାମ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଗଣି ଶିଖିଛି ।”
- ୪ । ତହିଁଦିନରୁ ଅବଧାନେ ରାମର ପିତାଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆପଣ ରାମକୁ ଲେଖି ପଢ଼ି ଓ ଗଣି ଶିଖାଇ ଅଛନ୍ତି । ତାକୁ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ବିଷୟ କିଛି ଶିଖାଇ ଅଛନ୍ତି କି ?” ପିତା କହିଲେ, “ରାମକୁ ପଚାରନ୍ତୁ ।”
- ୫ । ଅବଧାନେ ରାମକୁ ପଚାରିଲେ, “ତୁମେ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ଶିଖିଅଛ ?” ରାମ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ଶିଖିଅଛି ।” ଅବଧାନେ ରାମକୁ କହିଲେ, “ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ବିଷୟରେ ତିନିଗୋଟି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବି । କହିଲା, ଈଶ୍ବର କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ସେ କ’ଣ ଜାଣନ୍ତି ? ଏବଂ କଣ କରିପାରନ୍ତି ?”
- ୬ । ରାମ କହିଲା “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଉଛି । ମାତ୍ର ଆଗେ ମୋତେ ତିନିଗୋଟି ବିଷୟ କହି ଦିଅନ୍ତୁ । ପ୍ରଥମେ କହନ୍ତୁ, ଈଶ୍ବର କେଉଁଠାରେ ନାହାନ୍ତି ? ଦ୍ଵିତୀୟରେ କହନ୍ତୁ, ଈଶ୍ବର କ’ଣ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ? ତୃତୀୟରେ କହନ୍ତୁ, ଈଶ୍ବର କଣ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ?”
- ୭ । ଅବଧାନେ ଏହା ଶୁଣି ବଡ଼ ଚାପି ହେଲେ । ସେ ରାମର ପିତାଙ୍କୁ କହିଲେ ଆପଣଙ୍କ ପୁଅକୁ ଭଲ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ତାକୁ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ବିଷୟରେ ଆଉ କିଛି ଅଧିକା ଶିଖାଇବି ନାହିଁ; ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟରେ ମୋତେ ଅଧିକ ଯାହା ଜଣା ଅଛି, ତାହା ହିଁ ଶିକ୍ଷା ଦେବି ।

୨-ଅଳସୁଆ ବାଳକ

- ୧ । ରଙ୍ଗ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ସାନ ପିଲା ଅଛି । ସେ ଅଳସୁଆ ଅଟେ ଏବଂ ଖେଳିବାକୁ ଭଲପାଏ । ତାକୁ ପଡ଼ାଶୁଣା ଭଲ ଲାଗେ ନାହିଁ । ତାହାର ପିତା ଜଣେ ଧନୀ ଲୋକ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଘରଟି ଖୁବ୍ ବଡ଼ । ରଙ୍ଗର ପଢ଼ିବା ନିମନ୍ତେ ସେ ଗୋଟିଏ ସାନ କୋଠା ଗୁଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ ।
- ୨ । ଆଜି ସକାଳେ ରଙ୍ଗର ଉଠିବାକୁ ବହୁତ ବିଳମ୍ବ ହେଲା । ନିଦରୁ ଉଠି ସେ ପଡ଼ାଘର ଭିତରକୁ ଗଲା । ସେଠାକୁ ଯାଇ ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ସୁଇଚ୍ ବନ୍ଦ କରି ଦିଆଳି ନାହିଁ । ସେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟାଏ ପାଖକୁ ଆଡ଼େଇ ରଖିଦେଲା । ଏହିପରି କିଛି ସମୟ ଚାଲିଗଲା । ବେଳ ହେଲାବୁ ମା ତାଙ୍କ ପକାଇଲେ, “ରଙ୍ଗ ! ସ୍କୁଲକୁ ଯା” ।
- ୩ । ତାହା ଶୁଣି ରଙ୍ଗ ବହୁଗୁଡ଼ିକ ଘେନି ବାହାରିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ସ୍କୁଲକୁ ଗଲା ନାହିଁ, ଗୋଟାଏ ପଡ଼ିଆରେ ଚାଲିଲା । ସେଠାରେ ପକ୍ଷୀମାନେ ମଧୁର ରବ କରୁଥିଲେ । ରଙ୍ଗ ପଡ଼ିଆରେ ଖେଳିବ ବୋଲି ମନେ ମନେ ଶୁଣିଥିଲା । ମାତ୍ର ଦେଖିଲା ଯେ ପିଲାମାନେ ସମସ୍ତେ ସ୍କୁଲକୁ ଚାଲି ଯାଇଅଛନ୍ତି ; କାହା ସଙ୍ଗରେ ଖେଳିବ ?
- ୪ । ରଙ୍ଗ ବୁଲୁ ବୁଲୁ ଦେଖିଲା ଯେ ଗୋଟାଏ କୁଆ ଥଣ୍ଡରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାଠି ଘେନି ଉଡ଼ି ଆସୁଅଛି । ସେ ତାକୁ କହିଲା, “ଆ, ମୋ ସାଙ୍ଗେ ଖେଳିବୁ ?” କୁଆ କହିଲା, “ନା, ନା । ବର୍ଷାଋତୁ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ମୋତେ ବସାଖଣ୍ଡିକ ତିଆରି କରିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ଖେଳିବ ନାହିଁ ।” ଏହା କହି ସେ ଉଡ଼ିଗଲା ।
- ୫ । ଡ଼ହଁ ଉତ୍ତରୁ ରଙ୍ଗ ଦେଖିଲା ଯେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମହୁମାଛି ଏକ ଫୁଲରୁ ଅନ୍ୟ ଫୁଲକୁ ଉଡ଼ି ଯାଉଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ଚାହିଁ ରଙ୍ଗ କହିଲା, “ହେ ସୁନ୍ଦର ମହୁମାଛିମାନେ ! ଆସ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଖେଳିବ । ସେମାନେ କହିଲେ, “ନା, ନା, ଏହିକ୍ଷଣି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଫୁଲରୁ ମହୁ ମିଳିବ; ବିଳମ୍ବ ହେଲେ ଫୁଲଗୁଡ଼ିକ ମଉଳିଯିବ, ମହୁ ମିଳିବ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସହିତ ଅଧିକ କଥା କହି ନାହିଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବହୁତ କାମ ପଡ଼ିଛି, ଏହିକ୍ଷଣି ଭ୍ରମ ସଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ସମୟ ନାହିଁ ।”
- ୬ । ଡ଼ହଁପରେ ରଙ୍ଗ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପିଞ୍ଜୁଡ଼ି ଦେଖିଲା । ସେମାନେ ପାଟିରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଚାଉଳ ବନ୍ଦ ନେଉଥିଲେ । ରଙ୍ଗ କହିଲା, “ହେ ପିଞ୍ଜୁଡ଼ି-

ମାନେ ! ଟିକିଏ ରହ, ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଖେଳିବ, ଖେଳ ସରିଲେ ଭୁମ୍ବେମାନେ କାମକୁ ଯିବ ।”

୭ । ଏହାଶୁଣି ପିମ୍ପୁଡ଼ିମାନେ କହିଲେ, “ବର୍ତ୍ତମାନ ଖାଦ୍ୟ ସମ୍ପାଦନାର ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଗନ୍ତୁ ଖାଦ୍ୟ ସମ୍ପାଦ ରଖି ଆଉ ଯେ, ବର୍ଷା ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସି ଖାଉଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏକ ମିନିଟ୍ ସୁଦ୍ଧା ବିଳମ୍ବ କରିପାରିବୁଁ ନାହିଁ । ଦେଖ, ଭୁମ୍ବ ସଙ୍ଗରେ କଥା କହିଁ କହିଁ ଅନେକ ସମୟ ନଷ୍ଟ ହେଲା ।” ଏହା କହି ସେମାନେ ତରତର ହୋଇ ଚାଲିଗଲେ ।

୮ । ଏହା ଦେଖି ଓ ଶୁଣି ରଙ୍ଗ ଭାବିଲା, “ମୁହଁ କଅଣ ଏହି ଗ୍ରାମ ଭିତରେ ଏକା ଅଳସୁଆ, ମୋ ପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ଧା ତ ନାହିଁ । ପକ୍ଷୀ, ପିମ୍ପୁଡ଼ି ଓ ମହୁମାଛମାନେ ସୁଦ୍ଧା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏଡ଼େ ବ୍ୟସ୍ତ ଯେ ଖେଳିବାକୁ ସମୟ ପାଉ ନାହାନ୍ତି । ତାହାହେଲେ ଏଣିକି ମୁଁ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗିବି । ଏହା ଭାବି ସେ ଏକା ଦୌଡ଼କେ ସ୍କୁଲରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ତେତେବେଳକୁ ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟ ସ୍କୁଲକୁ ଆସି ନ ଥିଲେ । ରଙ୍ଗ ସେହି ଦିନଠାରୁ ପଢ଼ାରେ ମନ ଦେଲା । ସମସ୍ତେ ତାହାକୁ ଉତ୍ତମ ବାଳକ ବୋଲି କହିଲେ ।

୩—କୁତ୍ସା କହିବ ନାହିଁ

୧ । ଦାମ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ବାଳକ ପ୍ରତିଦିନ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯାଏ । ତାହାର ବୟସ ଆଠବର୍ଷ । ସେ ବାପମାଆଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁଅ; ତେଣୁ ସେମାନେ ତାକୁ ବଡ଼ ଭଲପାନ୍ତି । ଦିନେ ଶିକ୍ଷକ ତାହାର ପିତାଙ୍କଠାକୁ କହିପଠାଇଲେ ଯେ ଦାମ ସେଦିନ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମନ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଅଛି ।

୨ । ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳେ ଦାମ ଖାଇ ସାରି ବହୁ ଘେନି ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯାଉଅଛି । ଏହି ସମୟରେ ପିତା ତାହାକୁ ଡାକ କହିଲେ, “ଦାମ ! ଟିକିଏ ରହିଲୁ, ମୋର କିଛି କହିବାର ଅଛି ।”

୩ । ଏହା ଶୁଣି ଦାମର ମାତା ପିତା-ପୁରୁଷଙ୍କର କଥାବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣିବା ଲାଗି ଦ୍ଵାର ପାଖରେ ଠିଆ ହେଲେ । ପିତା କହିଲେ, “ଶିକ୍ଷକ ମୋତେ କହି ପଠାଇଛନ୍ତି, ତୁ କାଲି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବଡ଼ ମନ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କଲୁ । ମୁଁ ଏହା ଶୁଣି ବଡ଼ ଦୁଃଖିତ ହୋଇଅଛି । ତୁ କଅଣ କରିଥିଲୁ କି ?”

- ୪ । ଦାମ କହିଲା, “ମୁଁ ତ କିଛି ମନ୍ଦକାର୍ଯ୍ୟ କରିନାହିଁ । ମୁଁ ଗୋବିନ୍ଦର ବହୁକୁ ତଳେ ପକାଇ ଦେଇଥିଲି, ସେ ମୋତେ ଗାଳିଦେବାରୁ ମୁଁ ତାକୁ ଗାଳି ଦେଲି । ସେ ପାଟିକରି ମୋତେ କୁକଥା କହିଲା । ମୁଁ ବି ତାକୁ ସେହୁପରି କହିଲି । ବାପା ! କହିଲା, ଏ କଣ ମୋର ଅନ୍ୟାୟ ହେଲା ? ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟ ଗୋବିନ୍ଦ ଉପରେ ଓ ମୋ ଉପରେ ରାଗିଲେ ?
- ୫ । ଏହା ଶୁଣି ପିତା କହିଲେ, “ପୁଅ ! ତୁ ବଡ଼ ଅନ୍ୟାୟ କରିଅଛୁ । ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟଙ୍କର ମୋତେ ଏ କଥା ଜଣାଇବା ଠିକ୍ ହୋଇଅଛି । ତୁ କେବେହେଁ କାହାରିକୁ ଗାଳିଦେବୁ ନାହିଁ । ଉତ୍ତମ ବାଳକ କାହାରଠାରୁ ଗାଳି ଶୁଣିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାକୁ ଗାଳିଦିଏ ନାହିଁ । ତାହାର ମୁଖରୁ କେତେହେଁ ମନ୍ଦକଥା ବାହାରେ ନାହିଁ । ମଜଲା ଯେପରି କୁ କଥା ସେହୁପରି; ତାହା ଲୋକକୁ ମଜଲା କରିଦିଏ । ପୁଅ ! ତୁ ଆଉ କେବେହେଁ ମନ୍ଦକଥା କହିବୁ ନାହିଁ ।”
- ୬ । ମାତା କହିଲେ, “ଏକଥା ଠିକ୍ । ମନ୍ଦ ପିଲାମାନେ କୁକଥା କହନ୍ତି । ତୋର ପିତା କେବେହେଁ କାହାରିକୁ ମନ୍ଦ କଥା କହି ଅଛନ୍ତି, ଶୁଣିଛୁ ? ସେ ଯାହା କହିଲେ ତାହା ମନେ ରଖ ଏବଂ ସେହୁପରି କାର୍ଯ୍ୟ କର ।”
- ୭ । ରାମ ଉତ୍ତମ ବାଳକ, ସେ ତାହାର ପିତାମାତାଙ୍କୁ ଭଲପାଏ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ଖୁସି କରିବାପାଇଁ ଯତ୍ନ କରୁଥାଏ । ସେ କହିଲା “ବାପା ! ମୁଁ ଆଉ କେଉଁ ମନ୍ଦ କଥା କହିବି ନାହିଁ ।” ରାମର ଏହି ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଟଳିଲା ନାହିଁ, ସେହିଦିନଠାରୁ ସେ କାହାରିକୁ ମନ୍ଦ କଥା କହିଲା ନାହିଁ ।

୪—ପାଠଶାଳାକୁ ଯିବା

- ୧ । ଚନ୍ଦ୍ରବାଲି ଗ୍ରାମରେ ଆନନ୍ଦ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବାଳକ ଓ କମଳା ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବାଳିକା ଥିଲେ । ଆନନ୍ଦ ଗୋଟିଏ କାଢ଼ରେ ପୋଥି ଏବଂ ଆଉ କାଢ଼ରେ ଛତା ଘେନି ଆଗରେ ଯାଉଅଛି; କମଳା ଗୋଟିଏ ମୁଣିରେ ବହୁରୁଡ଼ିକ ପୁରାଇ ପଛରେ ଯାଉଅଛି । ସେମାନେ ଗ୍ରାମବାଣର ବାମକଡ଼ ଧରି ଚାଟଶାଳୀକୁ ଯାଉଅଛନ୍ତି । ଆଜି ସକାଳେ ସେମାନେ କଅଣ କଥାଗୁଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ ତାହା ଭୁଲୁଛୁ କହିବୁଁ ।
- ୨ । କମଳା—“ମା ! ଚାଟଶାଳୀକୁ ଯିବାର ସମୟ ହେଲାଣି । ମୋ ମୁଣ୍ଡ କୁଣ୍ଡାଇ ଦିଅ ।”

- ୩ । ମାତା—“ଏଡ଼େ ଡରଡର କାହିଁକି ? କେଣ ଫିଟା, ମୁଁ ତେଲ ଲଗାଇ କୁଣ୍ଡାଇ ଦେଇ ପୁଣି ବାନ୍ଧଦେବ । ତୁ ଆଜି ବଡ଼ ବଳମ୍ବରେ ଉଠିଲୁ । ଭଲକରି ମୁଣ୍ଡ ବାନ୍ଧଦେବାକୁ ମୋତେ ଏହୁକ୍ଷଣି ସମୟ ନାହିଁ । ମୁଁ ଆଜି ଗୋଟିଏ ଗଣ୍ଡି ପକାଇ ଦେଉଛି, କାଲି ଭଲକରି ଜୁଡ଼ା ବାନ୍ଧଦେବ ।”
- ୪ । କମଳା—“ମା ! ଆନନ୍ଦ କାହିଁ ? ସେ ଆଜି ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଚାଟଶାଳୀକୁ ଯିବଟି କି ?”
- ୫ । ମାତା—“ସେ ଘର ଭିତରେ ଠିଆହୋଇ କାନ୍ଦୁଛି । କାଲି ତା’ର ଲୁଗା ମଇଳା ହୋଇଯାଇଛି, ଆଜି ପିନ୍ଧବ କ’ଣ ? ସଫା ଲୁଗା ନାହିଁ ।”
- ୬ । କମଳା—“ଅବଧାନେ କାଲି ତାକୁ କହିଲେ ‘ମଇଳା ଲୁଗା ପିନ୍ଧ କେଉଁ ପାଠଶାଳାକୁ ଆସିବୁ ନାହିଁ ?’ ମା ! ତାକୁ ଆଜି କୋଟ ପାଇକାମା ପିନ୍ଧାଇ ଦିଅ ।”
- ୭ । ମାତା—“ଆନନ୍ଦ ! ସ୍ବାଡ଼େ ଆ । ତୋ ବହୁ କାହିଁ ?”
- ୮ । ଆନନ୍ଦ—“ବହୁ ତ କାହିଁ ମିଳୁନାହିଁ । ମା ! ମୁଁ କାଲି ଖୋଲି ଆଲମାର ଆକରେ ବହୁ ରଖିଦେଇଥିଲି, ଆଜି ଖୋଜିଲୁ ବେଳକୁ ନାହିଁ ।”
- ୯ । କମଳା—“ନା, ନା, କାଲି ତୁ ଆଲମାରରେ ବହୁ ରଖି ନାହୁଁ । କାଲି ତୁ ଯେଉଁକ୍ଷଣି ଘରକୁ ଆଇଲୁ, ସେହୁକ୍ଷଣି ବହୁଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ କୋଣରେ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ଖେଳିବାକୁ ଦୌଡ଼ିଗଲୁ ; ଲୁଗାଟିକି ମଇଳା କରି ଆଇଲୁ । ହେଇଟି, ତୋ ବହୁତକ କୋଣରେ ପଡ଼ିଛି ।”
- ୧୦ । ଆନନ୍ଦ ବହୁତକ ଖୋଜି ଡରଡର ହୋଇ ଚାଟଶାଳୀକୁ ଗଲୁ, କମଳା ତାହା ପଛେ ପଛେ ଗଲୁ । ଠିକ୍ ସମୟରେ ସେମାନେ ଚାଟଶାଳୀରେ ପହଞ୍ଚିବେ କି ? ହଁ; ଖୁବ୍ ଚଞ୍ଚଳ ଗଲେ ପହଞ୍ଚିବେ । ହେଇଟି ଘଣ୍ଟା ବାଜୁଛି, ଶୁଣି ପାରୁଛ ତ ?

୫—ପିମ୍ପୁଡ଼ି ଓ ଝିଣିକା

- ୧ । ଗାଁ ଶେଷରେ ଖଲାମାନଙ୍କରେ ଧାନ-କଲେଇଗୁଡ଼ିକ ଗଦା ମରୁ ହୋଇଥିଲା । ଦିନେ ଟାଣ ଖରା ହୋଇଥିଲା ; ଗୋଟିଏ ଝିଣିକା ବଲ କିଆରରେ ଏଣୁ ଡେରିକି, ତେଣୁ ଏଣିକି ଡିଆଁ ମାରି ଗୀତ ବୋଲି, ଖେଳି ଘାସ ଚୁଟୁଥିଲା ।

- ୨ । ଠିକ୍ ସେତିକିବେଳେ ଗୋଟିଏ ପିମ୍ପୁଡ଼ା ଗୁରୁଲଟିଏ କାମୁଡ଼ି ତାହା ପାଖକୁ ଆଇଲା । ଗୁରୁଲଟି ଖୁବ୍ ଭୟ । ଦୟାକୁ ଦେନଯିବା ଲାଗି ତାକୁ ବଡ଼ ପରିଶ୍ରମ ପଡ଼ୁଥିଲା ।
- ୩ । ଝିଣ୍ଟିକା କହିଲା, “ଭାଇ ତୁ କାହିଁକି ଏତେ ପରିଶ୍ରମ କରୁଛୁ; ଆ, ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଟେଲ, ଭଲ ଟେପାଗ ହୋଇଅଛି । ଜାଗାଟି ବେଶ୍ ଗରମ ହୋଇଥିବାବୁ ଭଲ ଲାଗୁଛି ।”
- ୪ । ପିମ୍ପୁଡ଼ା କହିଲା, “ନାହିଁ ରେ ଭାଇ ! ମୁଁ ବର୍ତ୍ତାନ୍ତନଲଗି ଖାଦ୍ୟ ସହ ରଖୁଛି, ଏ ସମୟରୁ ସହ ନ ରଖିଲେ ସେତେବେଳକୁ କିଛି ମିଳିବ ନାହିଁ । ଏତେବେଳେ ଟେଲିଲେ ସେତେବେଳେ ଭୋକରେ ପ୍ରାଣ ଯିବ ସିନା ।”
- ୫ । ଝିଣ୍ଟିକା କହିଲା, “ଭୁ ବଡ଼ ମୂର୍ଖ, ଏତେବେଳେ ତ ଖାଇବାକୁ ବହୁତ ମିଳୁଛି, ଖୁସି ହୋଇ ଟେଲ । ଏତେ ଦିନୁ ବର୍ତ୍ତା କଥା ଭାବି ତୋର ମୁଣ୍ଡ କାହିଁକି ଏପରି ବୁଲୁଅଛି ? ଆନ୍ଧ୍ରର ତ ଅନେକ ଦିନ ଅଛି ।”
- ୬ । କିନ୍ତୁ ପିମ୍ପୁଡ଼ା ତାହାରକଥା ନ ଶୁଣି କାମ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଗୋଟିଏ ଘରର କାନ୍ଥ ତଳେ ତାହାର ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ବଳଟିଏ ଥିଲା; ସେ ତହିଁରେ ଆପଣା ସକାଶେ ଓ ଛୁଆଁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଖୁଦଗୁରୁଲ ସଞ୍ଚୟକରି ରଖିଲା ।
- ୭ । ତହିଁଉତ୍ସରୁ ବର୍ତ୍ତାଉଥିଲା ହେଲା । ଝିଣ୍ଟିକାର ରହବାପାଇଁ ଘର ନାହିଁ, କି ଖାଇବାପାଇଁ ଖାଦ୍ୟ ନାହିଁ । ସେ ଯେଉଁ କିଆରୀରେ ବୁଲୁଥିଲା ତାହା ପାଖରେ ବୁଡ଼ିଗଲା । ଝିଣ୍ଟିକା ଖାଇବାକୁ ନ ପାଇ ଅଣ୍ଟାରେ ମଲା ।
- ୮ । ପିମ୍ପୁଡ଼ା ଏବଂ ତାହାର ଛୁଆମାନେ ଶୁଖିଲା ସ୍ଥାନରେ ରହୁଲେ ଏବଂ ଖୁବ୍ ଖାଇବାକୁ ପାଇଲେ । ପିମ୍ପୁଡ଼ା ଯେଉଁ ଖାଦ୍ୟକୁ ଆଗରୁ ସଞ୍ଚୟକରି ରଖିଥିଲା, ସେମାନେ ତାହା ଖାଇ ବଞ୍ଚିଲେ ।
- ଯେତେବେଳେ ଖୁବ୍ ମିଳୁଥିବ ସେହି ସମୟରୁ ନ ମିଳିବା ସମୟପାଇଁ ସଞ୍ଚୟ କରି ରଖିବ ।

୭—ନିବୋଧ ମୂଷା

- ୧ । ଦିନେ ଗୋଟିଏ ମୂଷାକୁଆ କହିଲା “ମା ! ମୁଁ ଆଜି ବୁଲିବାକୁ ଯାଇଥିଲି । ଗୋଟିଏ ଗ୍ରେଟ୍ ଘର ଦେଖିଆସିଛି । ସେଠାରେ ଭୁ ଆଉ ମୁଁ ଦୁହେଁଯାକ ରହୁବା ।”

- ୨ । “ସେ ଘରର କାନ୍ଥ ନୂଆ କାଠରେ ତିଆରି । ତାହାର ଗୋଟିଏ ଦୁଆର ଅଛି ।
ଘର ଭିତରେ ତଳୁ ଉପରକୁ ଉଠି ହୋଇ ଗୋଟିଏ କଅଣ ଅଛି । ମା ! ଚାଲି
ସେଠାକୁ ଯିବା । ବୋଧହୁଏ ସେ ଘରେ ଛେନା ଟଙ୍କା ହୋଇଅଛି ।”
- ୩ । ମା କହିଲା “ନାହିଁ, ବାପା ! ଏହାଠାରେ ରହିବା ଭଲ । ଯାହାକୁ ତୁ ସୁନ୍ଦର
ଘର ବୋଲି କହୁଛୁ, ମୋର ସନ୍ଦେହ ହେଉଛି ଯେ ସେ ଗୋଟାଏ ଯନ୍ତ୍ରା ।”
- ୪ । ଏଥିରେ ମୁଣ୍ଡାକୁଆର ମନ ମାନିଲା ନାହିଁ । ସେ ମନେ ମନେ ବରକ୍ରା ହୋଇ
ଦିନଯାକ ଘରେ ବସିରହିଲା । ଗୁରୁଆଏ “ମା ଟିକିଏ କେଉଁଅଡ଼େ ଚାଲିଗଲେ
ମୁଁ ସେଠାକୁ ଯିବି ।”
- ୫ । ଶୋଇଲା ବେଳ ହେଲାବୁ ମା ଟିକିଏ ଘୁମାଇ ପଡ଼ିଲା । ସେତେବେଳେ କୁଆଟି
ସେହି ସୁନ୍ଦର ନୂଆ ଘରକୁ ଚାଲିଗଲା । ସେ ସେହିଘର ଭିତରେ ପଶିଲାକ୍ଷଣି
ଯନ୍ତ୍ରାରେ ପଡ଼ିଗଲା ।
- ବଡ଼ ବଡ଼ଙ୍କର କଥା ନ ମାନିଲେ ଲୋକେ ଏହିପରି ବିପଦରେ ପଡ଼ନ୍ତି ।

୭—ଲୋଭୀ କୁକୁର

- ୧ । ଦିନେ ଗୋଟିଏ କୁକୁର କିଛି ମାଂସ ପାଇ ତାକୁ ଘେନି ଝଟି ପଳାଇଲା, ମନେ
ମନେ ଭାବିଲା, ‘ଏକୁଟିଆ ବସି ଯୁକ୍ତି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ଖାଇବି ।’
- ୨ । ବାଟରେ ଗୋଟିଏ ଟ୍ରୋଟି ନଦୀ ପଡ଼ିଲା, ସେହି ନଦୀ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ପୋଲ
ବନ୍ଧା ହୋଇଥିଲା । ନଦୀର ଜଳ ଦର୍ପଣ ପରି ନିର୍ମଳ । ତହିଁରେ ମୁହଁ ଦିଶୁଥିଲା ।
- ୩ । ପୋଲ ଉପରେ କୁକୁରଟି ଦୌଡ଼ି ଦୌଡ଼ି ଯାଉଥିଲା ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ସେ
ପାଣିକ ଚାହିଁ ଦେଲା । ନିଜର ଗୁରୁ ଦେଖି ତାକୁ ଜଣାଗଲା ଯେମନ୍ତ ଆଉ
ଗୋଟିଏ କୁକୁର ଖଣ୍ଡେ ବଡ଼ ମାଂସ ଧରି ପଳାଇ ଯାଉଅଛି ।
- ୪ । କୁକୁର ମନେ ମନେ ପାହୁଲା “ଏହି ମାଂସ ଖଣ୍ଡିତ ମୋର ମାଂସ ଠାରୁ ବଡ଼
ଦଶୁଛି । ଏ ଖଣ୍ଡିତ ଛଡ଼ାଇ ନେଲେ ମୋତେ ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ ମାଂସ ଖାଇବାକୁ
ମିଳିବ ।”
- ୫ । ଏପରି ପାହୁ, ପାଣିରେ ଘେରି ମାଂସ ଖଣ୍ଡିକ ଦଶୁଥିଲା, ତାକୁ ଝିଙ୍କି ଆଣିବା-
ପାଇଁ ସେ ପାଟି ମେଲ କରିଦେଲା । ଆପଣା ମୁହଁରେ ଘେରି ମାସଖଣ୍ଡିକ ଥିଲା,
ତାହା ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ପାଣିରେ ପଡ଼ି ବୁଡ଼ିଗଲା ।
- ଗୁରୁଠାରୁ ଛଡ଼ାଇବାକୁ ଯାଇ କୁକୁର ପ୍ରକୃତ ମାଂସ ଖଣ୍ଡିକ ବ ହରାଇଲା ।

୮—ହାତୀ ଓ ଛୋଟ ବାଳିକା

- ୧ । ମାୟାପୁର ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ଅଛି । ସେହି ଗ୍ରାମର ଗୋଟିଏ ଗରବ ଘାଁଲୋକ ପ୍ରତିଦିନ କଦଳୀ ବକେ । ସେହି ଘାଁର ଗୋଟିଏ ଝିଅ ଥିଲା, ତାହାର ବୟସ ଦୁଇବର୍ଷ । ସେ ମା ପାଖରେ ବସିଥାଏ, ଏବଂ ମନ ହେଲେ କେତେବେଳେ କେତେବେଳେ ଦୋକାନ ପାଖରେ ଥିବା ଗଳି ଭିତରକୁ ଦୌଡ଼ି ଯାଏ ।
- ୨ । ରାଜାଙ୍କର ହାତୀ ଅନେକ ସମୟରେ ସେହି ଗଳି ଭିତରେ ଯିବା ଆସିବା କରେ । ସମୟ ସମୟରେ ଘାଁଲୋକଟି ହାତୀର ଖାଇବା ଲାଗି ତାହାର ଝିଅ ହାତରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କଦଳୀ ପଠାଇଦିଏ । ବାଳିକାଟି ହାତୀ ଦେଖିଲେ ଭୟ କରେ ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ ହାତୀ ତାହାର ହାତରୁ କଦଳୀ ନିଏ, ସେତେବେଳେ ସେ ତାକୁ ଗର୍ଜି ଆନନ୍ଦରେ ହସେ ।
- ୩ । ଦିନେ ହାତୀଟି ବାୟା ହୋଇଗଲା ଏବଂ ଗାଡ଼ି ଗରଡ଼ ଗୁଳି ସେହି ଗଳିରେ ଦୌଡ଼ିଲାବେଳେ ଲୋକଙ୍କର ଅନେକ ଯତ୍ନ କଲା । ଏହା ଦେଖି ଲୋକେ ପଲାଇଗଲେ । ଗରବ ଘାଁଲୋକଟି ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଘର ଭିତରକୁ ଦୌଡ଼ିଗଲା ; କିନ୍ତୁ ଗଲାବେଳେ ଝିଅଟିକୁ ନେଇଯିବାକୁ ଭୁଲିଗଲା ।
- ୪ । ସମସ୍ତେ ଭାବିଲେ ବାୟାହାତୀ ବାଳିକାଟିକୁ ନିଶ୍ଚୟ ମାରି ପକାଇବ । କିନ୍ତୁ ହାତୀ ଯେତେବେଳେ ଆସି ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲା, ସେ ବାଳିକାକୁ ନ ମାରି ଥୋଡ଼ିପାହାରରେ ଉଠାଇ ନେଇ ତାହାର ମା ହାତକୁ ବଢ଼ାଇଦେଲା । ତେତେବେଳେ ତାହାର ମା ଉତ୍ସରେ ଥର ଥର ହୋଇ ଘରର ଦୁଆରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲା । ତହିଁ ଉତ୍ସରୁ ଗର୍ଜନ କରି ହାତୀଟି ଚାଲିଗଲା ।

୯—କାକ ଓ କୋକି

- ୧ । ଦିନେ ଭାଷା ଗରମ ହେଲା । ସେ ଦିନ ବେଳା ବୃଦ୍ଧ ଆସୁଅଛି, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ କୋକି ତାହାର ଗାତରୁ ବାହାରିଲା । ସେ ଦିନଯାକ ଶୋଇ ପଡ଼ି ଥିଲା; ମୋଡ଼ା ଉଡ଼ି ହୋଇ କହିଲା, “ବାହାରକୁ ଯାଇ ଖାଇବା ପାଇଁ କିଛି ଆଣିବା; ବେଳ ଉତ୍ତର ହୋଇଗଲାଣି ।”

- ୨ । ଠିକ୍ ସେତିକିବେଳେ ଗୋଟିଏ କାକ ଖଣ୍ଡିଏ ମାଂସ ଚୋରି କରି ଆଣି ଉଡ଼ି ଉଡ଼ି ଆସି, ଗୋଟିଏ ଗଛର ଡାଳରେ ବସିଲା ଏବଂ ମାଂସ ଖଣ୍ଡିକ ଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।
- ୩ । କୋକ ସେତେବେଳେ ଗଛ ମୂଳରେ ବୁଲୁଥିଲା । କାକ ଉପରେ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିବାରୁ ସେ ଥକା ହୋଇ ଠିଆ ହେଲା, ଏବଂ ଗଛଉପରକୁ ଗୁହଁ ଓଠ ଚାଲିଲା । ସେ ମନେ ମନେ ଭାବୁଥାଏ, ଆମ ମାଂସ ଖଣ୍ଡିକ ମିଳିଲେ ଖାଆନ୍ତୁ । ତାହା ବଡ଼ ଦିଶୁ ନାହିଁ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଏ ଯେଉଁ କାଳ ଚଢ଼ିଲାଣି ସେଥିରେ କଲେ ମିଳିଲେ ଖୁବ୍ ମିଳିଲା । ସେତିକି ପାଇଲେ ଅପଣାକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରିବା ଉଚିତ ।
- ୪ । ସେଠାରେ ବସିଯାଇ ଭାବିଲା, “ଯେବେ କାକଟି ଧରା ଚଢ଼ିଲା କେବଳ ତାହାର ମାଂସ ଖଣ୍ଡିକ ଖାନ୍ତୁ ନାହିଁ, ତାକୁ ବି ଖାନ୍ତୁ । ସେ ତ ପାଖରେ ନାହିଁ ।” ସେ ଏହିପରି ଭାବୁଛି, ତାହାର ନିଜ ମାଜାର ଗୋଟିଏ କଥା ତାହାର ମନେ ପଡ଼ିଲା । କୋକର ମାଜା ବଡ଼ ଧୂର୍ଜି ; ସେ ଅନେକ କୌଶଳ ଜାଣିଥିଲା । ସେ ତନେ କୋକକୁ କହିଥିଲା, “ପକ୍ଷୀମାନେ ନିତାନ୍ତ ଓଲୁ । ଅରେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ମାଉଁସିଆ କୁକୁଡ଼ା ଦେଖି ତାକୁ କହିଲି, ତୁ ତ ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଛୁ ।’ ଏହା ଶୁଣି ସେ ମୋ ପାଖକୁ ଆଇଲା । ସେ ଅଇଲାକ୍ଷଣି ମୁଁ ତାକୁ ମାଡ଼ି ବସି ଖାଇଲି ।”
- ୫ । ଏହା ଭାବି କୋକ ଗଛ ଉପରକୁ ଗୁହଁ କାକକୁ କହିଲା, “ଆମ ! ତୁ କେତେ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଛୁ । ନିଶ୍ଚୟ ତୁ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଘରୀ । ତୋର ପକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ କେତେ ସୁନ୍ଦର । ତୋର ଚକ୍ରକଥା କଲା ତେଣା ଓ ଲୁହପରି ସୁନ୍ଦର ପଦାର୍ଥ ମୁଁ ଆଉ ଦେଖିନାହିଁ ।”
- ୬ । କାକ ଏପରି ପ୍ରଶଂସା ଆଉ କେତେ ଶୁଣି ନ ଥିଲା । ସେ ଭାଷା ଖୁସି ହୋଇ ସ୍ଥିର ଭାବରେ ବସି ରହିଲା । କିନ୍ତୁ କହିଲା ନାହିଁ ।
- ୭ । କୋକର ଇଚ୍ଛା ଯେ ସେ ପାଟି ଫିଟାଇ । ତେଣୁ ସେ କହିଲା “ହେ ପକ୍ଷୀ-ମାନଙ୍କ ରାଣି ! ମୁଁ ଶୁଣିଛି ତୋର ସ୍ତନ ବଡ଼ ବଧୂର । ଲୋକେ କହନ୍ତି ତୋର କଣ୍ଠର ମଧୁରତା ସହଜ ଭୁଲନା କଲେ ସାଗର କଣ୍ଠ ଅଧେ ବି ନୁହେଁ । ତୋର ସେହି ମଧୁର ସଙ୍ଗୀତ ମୋତେ ଟିକିଏ ଶୁଣାଇଲୁ ।”
- ୮ । ନିବୋଧ କାକ ଏହା ଶୁଣି ଏଡ଼େ ଖୁସି ହେଲା ଯେ ଆପଣା ଅଣ୍ଟାରେ ମାଂସ ଥିବା ଭୁଲିଯାଇ ବୋବାଇବା ପାଇଁ ଅଣ୍ଟା ମେଲାଇଲା । ସେ କା କା ବୋବାଇବା ମାତ୍ରେ ମାଂସ ଖଣ୍ଡି ଖସି ପଡ଼ିଲା ।

- ୧ । ସେତେବେଳକୁ କୋକି ଶ୍ଵେତେଇ ହୋଇ ଆଁ କରି ବସିଥାଏ । ମାଂସ ଖଣ୍ଡିକ କାକର ଅଣ୍ଟା ଖସି କୋକିର ପାଟିରେ ପଡ଼ିଲା । କୋକି ହସି ହସି ଅପନୟନ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ ହେଁ ମାଂସ ଖଣ୍ଡିକ ପାଇଲକ୍ଷଣି ଟାଉ କରି ଗଲିଦେଲା ।

୧୦—ସତ୍ୟର ମାଳୀ

- ୧ । ବହୁକାଳ ପୂର୍ବେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଅବଦୁଲ୍ଲା ନାମରେ ଜଣେ ଧନୀ ମହାଜନ ଥିଲେ । ସେ ଅତି ଉତ୍ତମ ଲୋକ, ସାଧୁ ଏବଂ ସତ୍ୟବାଦୀ । ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଏବଂ ଭଲ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଗ୍ରାମର ସେ ମୁଖ୍ୟ ଲୋକ ଥିଲେ । ବହୁତ ସମ୍ପତ୍ତି ଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କର ମନରେ ଗୋଟିଏ ବେଦନା ଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁଅର ନାମ କାସିମ୍ । ତାହାର ବୟସ ୧୨ ବର୍ଷ । ସେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼େ । ତାହାର ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦ ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା ଯେ ସେ କେବେହେଁ ଠିକ୍ ସତ୍ୟ କଥା କହେ ନାହିଁ ।
- ୨ । ପିଲାଟି ବଡ଼ ବୁଦ୍ଧିମାନ, ଭଲ ପଢ଼େ । କିନ୍ତୁ କେହି ତାହାର କଥାରେ ବିଶ୍ଵାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଗଛରେ ସେ ଯଦି ଗୋଟିଏ ଫଳ ଦେଖେ, କହେ ‘ମୁଁ କୋଡ଼ିଏଟି ଦେଖିଅଛି ।’ ଯେବେ ତାହାର ପିତାଙ୍କ ଦୋକାନକୁ କୋଡ଼ିଏ ଜଣ ଗରୁଡ଼ ଆସିଥାନ୍ତି, ତେବେ ସେ କହେ, “ପରୁଣ ଜଣ ଆସିଥିଲେ ।” ଯେବେ ସେ ପିତାଙ୍କ ଠାରୁ ଗୁରୁଅଣା ପଇସା ପାଏ, ତେବେ ସେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ କହେ, ମୁଁ ଗୁରୁଟଙ୍କା ପାଇଅଛି ।
- ୩ । ସେ ଦେଶରେ ଜଣେ ଧାର୍ମିକ ଫକୀର ଥିଲେ । ସେ ନାନା ଅଶ୍ଵର୍ଥଜନକ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଦିନେ ସେ ମହାଜନଙ୍କ ଘରକୁ ଆସିବାରୁ ଅବଦୁଲ୍ଲା ତାହାକୁ ବଡ଼ ଆଦରରେ ଖାଇବାକୁ ଦେଇ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିବାକୁ କହିଲେ । ତହିଁ ଉତ୍ତରେ ସେ ନିଜର ପୁଅ କାସିମ୍‌ର କଥା କହି ଫକୀରଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, ଆପଣ ତାହାର ମନ୍ଦ ଅଭ୍ୟାସ ଛଡ଼ାଇଦେଇ ଫାରିବେ କି ?” ଫକୀର କହିଲେ ଭଗ୍ନରାଜ କୃପା ହେଲେ ସେ ଅଭ୍ୟାସ ଚାଲିଯିବ । ମୁଁ ତାହାର ଅଭ୍ୟାସ ଛଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ଯତ୍ନ କରିବି । ତାକୁ ମୋ ଧାନ୍ଧକୁ ପଠାଇଦିଅ । ନିର୍ଜନରେ ମୁଁ ତାକୁ କିଛି କହିବି ।”
- ୪ । କାସିମ୍ ଅଲଗାଠୁ ଫାଟକର ବାହାରକୁ ଯାଇ ଫକୀର ତାହା ସଙ୍ଗେ ଦେଖା-କଲେ । ବାଳକକୁ କହିଲେ “ବାପା ! ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କିଛି ଦେବି ।” ଏହା କହି ସେ ଗୋଟିଏ ମୋଡ଼ର ମାଲି ମୁଣ୍ଡଠୁ ବାହାର କରି ବାଲକର ବେକରେ

ପିଛାଇ ଦେଇ କହିଲେ, ଏହାକୁ ପିଛ । କେବେହେଁ ଏହାକୁ ବାହାର କରିବ ନାହିଁ । ମୋ ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି ଏହାକୁ ବାହାର କରିବେ ନାହିଁ । ତୁ ମାତ୍ର ଭିତରେ ମୁଁ ପୁଣି ଆସି ମାଲକୁ ନେଇଯିବି । ଏହାକୁ ପିଛଲେ ତୁମ୍ଭର ଅପକାର ନ ହୋଇ ଉପକାର ହେବ ।” ଏହା କହି ସେ ବାଳକଟିର ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ଗୁଲାଇଲେ ଏବଂ ତାକୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ଚାଲିଗଲେ ।

୫ । ଏ ମାଳଟିର ବଡ଼ ଅଭ୍ୟୁତ ଗୁଣ । ଏଥପୁର୍ବେ ଅନେକ ଧାର୍ମିକ ଲୋକ ଏହାକୁ ପିଛଥିଲେ । ଏହି ମାଲର ନାମ ‘ସତ୍ୟ ମାଲ’ । ପିଛବା ଲୋକ ଯେତେବେଳେଯାଏ ସତ୍ୟ କହୁଥାଏ, ମାଲର ଆକୃତି ଯେତେକ ସେତେକ ଆଏ; କିନ୍ତୁ ମିଛ କହିଲକ୍ଷଣି ମାଲଟି ବଡ଼ ହୋଇଯାଏ ।

୬ । କାସିମ୍ ମାଲ ପିଛ ତାକୁ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ବନ୍ଦ୍ୟାଳୀଙ୍କୁ ବୋଝିଗଲା । ସେଠାରେ ପିଲମାନଙ୍କୁ ସେ କହିଲା, “ଦେଖ, ମୋର ମାଲଟି କେତେ ସୁନ୍ଦର ।” ସମସ୍ତେ କହିଲେ “ବାହାବା, ମାଲଟି ପ୍ରକୃତରେ ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର । ତୁମ୍ଭେ ଏହାକୁ କେଉଁଠାରୁ ଫାଇଲ ?” କାସିମ୍ କହିଲା, “ବାବା କାଲି ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କାରେ କିଣି ମୋତେ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।” ସେ ଏହା କହିଲା ମାତ୍ରେ ମାଲଟି ଗଜେ ଲମ୍ବ ହୋଇଗଲା । ଏହା ଦେଖି ପିଲମାନେ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ବିତ ହେଲେ ଏବଂ କାସିମ୍ ତରଳ । ସେ କହିଲା, “ନା,ନା, ମୁଁ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସତ୍ୟ କହି ନାହିଁ । ଜଣେ ଧାର୍ମିକ ଫକିର ମୋତେ ଏହା ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ।” ସେ ଏହା କହିଲା ଯିବା, ମାଲଟି ଯେତେକ ଥିଲା, ସେତେକ ହୋଇଗଲା ।

୭ । ପିଲମାନେ ପଚାରିଲେ, “ଫକିର କାହିଁକି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଏହା ଦେଲେ ?” କାସିମ୍ କହିଲା । ମୁଁ ସତ୍ୟ କହୁଥିବାରୁ ସେ ଏହା ପୁରସ୍କାର ସ୍ବରୂପ ମୋତେ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ।” ଏହି କଥା ତାହାର ଭ୍ରାତୃରୁ ବାହାରିବା ମାତ୍ରେ ମାଲଟି ପୁଣି ଲମ୍ବ ହୋଇଗଲା । ପିଲମାନେ ପୁଣିଠାରୁ ଅଧିକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ବିତ ହେଲେ ଏବଂ କାସିମ୍ ଗୋଟାଯାଇ ଥିଲା । ସେ କହିଲା, “ନା,ନା, ମୁଁ ସତ୍ୟ କହୁଥିବାରୁ ସେ ମୋତେ ଏହା ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ ମୋତେ କହିଲେ, ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାକୁ ପିଛୁଥିବ ।” କାସିମ୍ ଏହା କହିଲକ୍ଷଣି ମାଲଟି ସ୍ବଚ୍ଛତ ହୋଇଗଲା ।

୮ । ଏଠାରେ ପିଲମାନେ ମାଲର ଅଭ୍ୟୁତ ଗୁଣ ବୁଝିପାରିଲେ । କାସିମ୍‌କୁ ମଧ୍ୟ ଭୟ ହେଲା । ସେ ଏହାକୁ ଓହ୍ଲାଇ ପକାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା ମାତ୍ର ମାଲଟି ବାହାରିଲା ନାହିଁ । ସୁତରାଂ, କାସିମ୍‌କୁ ତାହା ପିଛବାକୁ ହେଲା ।

ଯେତେବେଳେ ସେ ମିଛକଥା କହୁଥିଲା, ତେତେବେଳେ ମାଳଟି ବଡ଼ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ଏହାକୁ ଲୋକେ ଅନାୟାସେ ଜାଣି ପାରୁଥିଲେ ଯେ ସେ ମିଥ୍ୟା କହୁଅଛି । ମାସକ ଭିତରେ କାସିମ୍ ପୁଷାପେନ୍ଥା ସତ୍ୟବାଦୀ ହୋଇଗଲା । ଦୁଇମାସ କାଳ ସେ ସବୁବେଳେ ସତ୍ୟ କହୁଲା ।

୧ । ତନୁମାସ ପୁଣି ହେଲବେଳକୁ ଫକିର ଫେର ଆସିଲେ । ତାଙ୍କର ଦୟା ଲାଗି ଅବହୁଳା ତାଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଇ କହିଲେ, “ମହାଶୟ ! ଆପଣଙ୍କର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ, ଅପଣ ମୋର ପିଲାଟିର ମିଛ କହିବା ଅଭ୍ୟାସ ଛାଡ଼ାଇ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ସେ ଆଜି କାଲି ସବୁବେଳେ ସତ୍ୟ କହୁଅଛି ।” ଫକିର କହିଲେ, “ଇଶ୍ଵରଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦିଅ । ତୁମ୍ଭର ପୁଅ ନିମନ୍ତେ ମୋର ପ୍ରାର୍ଥନା ସେ ଶୁଣିଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ କୃପାକୁ ତୁମ୍ଭର ପୁଅ ସତ୍ୟବାଦୀ ହୋଇଅଛି । ତାକୁ ଆଉ ମାଳ ପିଛବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ।” ଏହା କହି ସେ ସତ୍ୟର ମାଳଟି ନେଇ ମୁଣିରେ ଭାରି କରି ଗୁଲିଗଲେ ।

୧୦ । ଯେଉଁ ବାଳକମାନେ ଏହି ଗଳ୍ପ ପଢ଼ୁଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ସତ୍ୟ କହନ୍ତି କି ? ଯେବେ ସେହି ଅପୁଷ୍ଟ ମାଳକୁ ସେମାନଙ୍କ ଗଳାରେ ଦିଆଯିବ, ତେବେ ତାହା ବଡ଼ ହୋଇଯିବ, ନା ଯେତିକି ଅଛି ସେତିକି ରହିବ ?

୧୧—ବ୍ୟାଧି ଏବଂ କପୋତ

୧ । ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶରେ ବନରେ ଗୋଟିଏ ବଟବୃକ୍ଷ ଉପରେ କପୋତ ଓ କମୋଡ଼ା ଦୁହେଁ ବସା କରିଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ବହୁକାଳରୁ ନିଜର ପିଲାଗୁଡ଼ିକ ଘେନି ଏକତ୍ର ବାସ କରି ଯୁଦ୍ଧରେ ଦିନ କାଟୁଥିଲେ ।

୨ । ଉଦ୍ଦେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାଧି ସେହି ବନରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ତାହାର ହାତରେ କାଣ୍ଡ, କାଣ୍ଡ-କାରିଣ ଥାଏ, ଏବଂ ସେହି କାନ୍ଧରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଜାଲ ଝୁଲୁଥାଏ । ସେ ଦିନଯାକ ବହୁତ ଚାଲିଲା ; ମାତ୍ର ତାକୁ ଶିକାର ମିଳିଲା ନାହିଁ, କାରଣ ପକ୍ଷୀ-ମାନେ ତାକୁ ଦେଖିଲକ୍ଷଣ ଉଡ଼ି ପଳାଉଥିଲେ ।

୩ । ଶେଷରେ ସେ ଗୋଟିଏ ବଟବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ଆସି ଠିଆ ହେଲା । ଉପରକୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲା ଯେ ଯୋଡ଼ିଏ କପୋତ ଲାଗାଲାଗି ହୋଇ ବସି ଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖିଲା କ୍ଷଣି ସେ ଧନୁରେ ଶର ଯୋଗି ବିନ୍ଧବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା ।

- ୪ । ଏହା ଦେଖି ନିରାଶ୍ରୟ କପୋତଯୋଡ଼ିକ ବଡ଼ ଭୀତ ହେଲେ ; ମାତ୍ର ଉଡ଼ିଯାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ; କାରଣ ଡେଡେବେଲେ ଗୋଟିଏ ବାଜ ସେମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଉଡ଼ୁଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ଭୟ ହେଲା, ଉଡ଼ିଲେ କାଲେ ବାଜ ସେମାନଙ୍କୁ ମାଡ଼ିବର୍ସିବ ।
- ୫ । ଏହିପରି ସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ି ସେମାନେ ଅତି ବୁଜି ପ୍ରାଣ ପକ୍ଷୀ ନିମନ୍ତେ ଶୁଣିବକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଶୁଣିଲେ ବୋଧ ହେଉଥିଲା, ଯେପରି କି ଜୀବନରେ ସେମାନଙ୍କ ଆଶା ନାହିଁ । ଦୟାମୟ ପ୍ରଭୁ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନ ରକ୍ଷା କଲେ ।
- ୬ । ବ୍ୟାଧି କାଣ୍ଡ ବନ୍ଧବାକୁ ବସିଥିଲା, ଏହି ସମୟରେ ହଠାତ୍ ଗୋଟିଏ ନାଗ ସାପ ବଳରୁ ବାହାର ଆସି ତାହାର ପାଦରେ ଚୋଟି ମାରିଲା । ସେ ଚମକି ପଡ଼ି ଏକ ପାଖିଆ ହୋଇ ଯିବାରୁ କାଣ୍ଡ ଗଛ ଆଡ଼କୁ ନ ଯାଇ, ଆକାଶକୁ ବାହାରିଗଲା । ତାହା କପୋତ-କପୋତାଙ୍କ ଦେହରେ ନ ବାଜି, ବାଜ ଦେହରେ ବାଜିବାରୁ ବାଜଟା ତରୁଣଶାଢ଼ ମରିଗଲା । ଏଣେ ବ୍ୟାଧିଟା ସାପ କାମୁଡ଼ାରେ ମଲା ।

“ଯାହାକୁ ରଖିବେ ଅନନ୍ତ
କି କରପାରେ ବଳବନ୍ତ ।”

୧୨—କୋକି ଓ ଡୋଲ

- ୧ । ଦିନେ ସକାଳେ ଗୋଟିଏ ଭେକିଲା କୋକି ଆହାର ଖୋଜି ବୁଲୁଥିଲା । ସେ ଦେଖିଲା ଯେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରେଟ ପକ୍ଷୀ ତଳେ ବସିଥିଲା ।
- ୨ । କୋକି ମନେ ମନେ ଭାବିଲା ଦୌଡ଼ିଯାଇ ତାକୁ ଧରି ପକାଇବ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଦୌବାଡ଼ି ଉପରକୁ ଚଢ଼ି ଦେଖିଲା ଯେ ଗଛରେ ଗୋଟାଏ ଡୋଲ ଝୁଲୁଥିଲା । କୌଣସି ଲୋକ ଗଛ ଉପରେ ଡୋଲଟି ଝୁଲାଇ ଦେଇ ଯାଇଥିଲା । କୋକି ଜୀବନରେ କେବେହେଁ ଡୋଲ ଦେଖି ନ ଥିଲା; ତେଣୁ ସେ ମନେ ମନେ ଭାବିଲା ତାହା ମାର୍ଦ୍ଦିସିଆ ବଡ଼ ଜନ୍ତୁଟିଏ ହେବ ।
- ୩ । ସେ ତାହାକୁ ମାରି ଖାଇବ ବୋଲି ବରୁର କଲା । ସେ କୁଦା ମାରି ଡୋଲକୁ ତଳେ ଖସାଇ ପକାଇଲା ଏବଂ ଚମଡ଼ାକୁ ଦାନ୍ତରେ କାଟି ପକାଇ ଦେଖିଲା ଯେ ଭିରଟା ଫମ୍ପା ।

- ୪ । ତୋଳଟା ତଳେ ପଡ଼ିଯିବାରୁ ଭରି ଶବ ହେଲା । ତାହା ଶୁଣି ପକ୍ଷୀଟି ଉଡ଼ିଗଲା । ଯେବେ ତୋଳ ତଳେ ପଡ଼ି ନ ଥାନ୍ତା, ତେବେ ଫକ୍ଷୀଟି ସେହଠାରେ ବସିଥାନ୍ତା ଏବଂ କୋକ ତାକୁ ଖାଇଥାନ୍ତା ।
- ୫ । ତେତେବେଳେ କୋକ ମନେ ମନେ ଭାବିଲା “ମୁଁ ତ ବଡ଼ ମୂର୍ଖ; ଅତି ଲୋଭ କଲି ଯେ ଏ କୁଳ ହେଲି ନାହିଁ କି ସେ କୁଳ ହେଲି ନାହିଁ । ଫକ୍ଷୀ ତୋଳଟାକୁ ଲୋଭ ନ କରି ଛୋଟ ଚଢ଼େଇଟିକି ଧରି ଖାଇଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା ।”

୧୩--ଭଲ୍ଲୁକ ଓ ପଥକ

- ୧ । ଭଲ୍ଲୁକ ଗୋଟିଏ ବନ୍ୟ ଜନ୍ତୁ । ସେ ବଣରେ ଥାଏ, ଫଳମୂଳ ଖାଏ । ମନୁଷ୍ୟ ପାଇଲେ ମାରେ; ଜନ୍ତୁ ମଲ ମଣିଷକୁ ଛୁଏ ନାହିଁ ।
- ୨ । ଦିନେ ରାମ ଶ୍ୟାମ ଦୁହେଁ ସଙ୍ଗୀ ହୋଇ ବନ ମଧ୍ୟରେ ଯାଉଥିଲେ ।
- ୩ । ଶ୍ୟାମ କହିଲା, “ମୋତେ ତର ମାଡ଼ୁଛି । ବାଘ କି ଭଲ୍ଲୁଟାଏ ବାହାରିଲେ କଥା କରାବ ?” ରାମ କହିଲା, “କିଛି ଚିନ୍ତା କରନାହିଁ, ମୁଁ ଅଛି । ମୋତେ ବିଶ୍ୱାସ କର । ମୁଁ କାହାରିକି ଭୟ କରେ ନାହିଁ ।”
- ୪ । ରାମ ଏହା କହୁଥିଲା, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ବଣ ଭିତରୁ ଭଲ୍ଲୁଟାଏ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା । ତାହା ଦେଖି ରାମ ତର ତର ହୋଇ ଗଛ ଉପରକୁ ଚଢ଼ିଯାଇ ତାଳପତ୍ର ଭିତରେ ଲୁଚି ରହିଲା । ଶ୍ୟାମ ମଲ ମନୁଷ୍ୟ ପରି ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା । ତାହାକୁ ଜଣାଥିଲା ଯେ ଭଲ୍ଲୁମାନେ ମଲ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଛୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।
- ୫ । ଭଲ୍ଲୁ ଆସି ଶ୍ୟାମର ମୁହଁ କାନ ଶୁଙ୍ଘିଲା । ଶ୍ୟାମ ଶ୍ଚିରି ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ, ହଲତଳ ହେଉ ନ ଥାଏ । ଗୋଟାଏ ମଲ ମନୁଷ୍ୟ ଥଡ଼ୁଥିଲା ଭାବି ଭଲ୍ଲୁ ତାକୁ ଛୁଡ଼ି ଚାଲିଗଲା । ରାମ ଗଛତାଳରେ ଲୁଚିଥିବାରୁ ଭଲ୍ଲୁ ତାକୁ ଦେଖିପାରିଲା ନାହିଁ ।
- ୬ । ଭଲ୍ଲୁ ବାହାରି ଯିବାରୁ ରାମ ଧୀରେ ଧୀରେ ଗଛରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଲା ଏବଂ ଶ୍ୟାମ ଘାଟି ବସିଲା । ରାମ ତା’ର ସଙ୍ଗୀକୁ କହିଲା, “ମୁଁ ଚାହୁଁଛି ଭଲ୍ଲୁ ତୁମର କାନ ପାଖରେ ମୁହଁ ଲଗାଇଥିଲା । ସେ ତୁମକୁ କଥା କହୁଥିଲା କି ?”

୭ । ଶ୍ୟାମ ନୁହେଁ ଦେଲା, “ଭଲୁ ମୋତେ କହିଗଲା ଯେଉଁ ଲୋକ ପୁଷ୍ପରୁ ସାହସ୍ୟ ଦେଇ, ବିପଦ ପଡ଼ିବା ମାତ୍ରେ ଗୁଡ଼ି ପଳାଏ, ସେପରି ଲୋକକୁ ଆଉ ବଢ଼ାସ କରିବ ନାହିଁ ।

ଯେଉଁ ଲୋକ ବହୁତ କହେ, ସେ ଅଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ।

୧୪—କୋକି ଓ ବକ

୧ । ଗୋଟିଏ ଭୋକଲ କୋକି ଦିନେ ଗୋଟିଏ ବକ ଦେଖି ତାକୁ ଡାହା ସହଜ ଖାଇବାକୁ ଡାକିଲା । ବକ କୋକିର କଥାରେ ଖୁସି ହୋଇ କହିଲା, “ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗରେ ଭୋଜନ କରିବି, ମୋର ବହୁ ଭାଗ୍ୟ ।”

୨ । କୋକି ଯେଉଁ ଦିନରେ ଭୋଜନ କରିବାକୁ ଡାକିଥିଲା, ବକ ସତ୍ତା ସୁତରା ହୋଇ ସେହିଦିନ କୋକିର ଗାଡ଼ରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲା । ଅଗରୁ ରନ୍ଧା ସରିଥିଲା, ବକ ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରେ ବଢ଼ାଗଲା । ଝୋଲଟି ବଡ଼ ଭଲ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ତାହାର ବାସନାରେ ବକକୁ ଦ୍ଵିଗୁଣ ଭୋକ ଲାଗିଲା । କୋକି ଝୋଲକୁ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଫର୍ନା ଆଳୀରେ ବାଢ଼ିଥିଲା ଯେ ତହିଁରେ ବକର ଅଣ୍ଟା ନାମ ମାତ୍ର ଦୃଢ଼ୁଆଏ, ତେଣୁ ଟୋମାଏ କି ଦୁଇଟୋମା ମାଟି ଭିତରକୁ ଆସୁଥାଏ ।

୩ । ଏହା ଦେଖି କୋକିର ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ । ସେ ତରବର ହୋଇ ଝୋଲତକ ଗୁଟିବାରେ ଲାଗିଥାଏ, ଏବଂ ଖାଇଲା ବେଳେ ଥରେ ଥରେ ବକକୁ ପଚାରୁଥାଏ “କିପରି ଲାଗୁଛି ? ତୁମ୍ଭକୁ ଭୋକ କଲା ମରି ତ ବୋଧ ହେଉନାହିଁ । ଝୋଲଟା ଭଲ ଲାଗୁଛି ବୋଲି କହୁଛ, ମାତ୍ର କଅଣ ଟିକିଏ କରି ଖାଉଛ, ଏଥରୁ ଝୋଲ ଭଲ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ମୋର ବଢ଼ାସ ହେଉନାହିଁ ।”

୪ । ବକ ଦେଖିଲା ଯେ କୋକି ତାକୁ ଥଟ୍ଟା କରିବାରେ ଲାଗିଅଛି । ସେ ଏତକ ମାତ୍ର କହିଲା, “ଝୋଲଟା ବଡ଼ ଭଲ ହୋଇଅଛି । ସେ କୋକିକୁ ତହିଁ ଆରଦ୍ଧନ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲା । ସେ ତାକୁ ଏଡ଼େ ବଳାଇଲା ଯେ କୋକି ତାହାର କଥା ଭାଙ୍ଗି ପାରିଲା ନାହିଁ । ବକ କୋକିକୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଇ ଫେରିଆସି ଆପଣା ଘରେ ଭୋଜନ କଲା ।

୫ । ତହିଁ ଆରଦ୍ଧନ କୋକି ବକ ଘରେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଗଲା । ସେ ଆପଣ ଅପଣାକୁ କହୁଥାଏ, “ବକଟି ବଡ଼ ଗାନ୍ଧି ତାହା ସଙ୍ଗରେ ଯେ ଯେତେ ଲାଗୁ

ପଛକେ, ସେ ସବୁ ସହେ । ସେ ଆଗରୁ ଭଲ ଭଲ ପଦାର୍ଥର ଆୟୋଜନ କରିଥିବ, ନୋହିଲେ ସେ ମୋତେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରନ୍ତା ନାହିଁ । ହୁଣ୍ଡା ବକର ଘରକୁ ଗଲେ ଭଲ ପଦାର୍ଥ ଖାଇବାକୁ ମିଳିବ ।” ଏହିପରି ଭବୁ ଭବୁ କୋକିର ବଶେଷ ଶୁଧା ହେଲା ।

୭ । ବକର ଅଣ୍ଟା ସରୁ, ତେଣୁ ତାହାର ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ସରୁ ସରୁ ହୋଇ କଟା ହୁଏ । ଏପରି ଗୋଟିଏ ଲମ୍ବା ସରୁ ମୁହଁ । ନଳିଆ ପାତ୍ରରେ ଖାଦ୍ୟ ବଢ଼ାଗଲା ଯେ ତହିଁ ଭିତରେ ଛୋକିରୁ ମୁହଁ ନାକ ପଶି ପାରିଲା ନାହିଁ । ବକ କହିଲା, “ଲଜ ଲଜ କାହିଁକି କରୁଛୁ ? ଏ କଣ ଭୁମ୍ବର ଘର ନୁହେଁ ? ଭୁମ୍ବକୁ ମୋ ଘର ଖାଦ୍ୟ ଅବଶ୍ୟ ଭଲ ଲାଗିବ । ଭଲକରି ଖାଅ ।”

୮ । ଏହା କହି ବକ ପାତ୍ରର ମୁହଁରେ ଅଣ୍ଟା ପୁରାଇ ଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । କୋକି ବୋକା ଯି ଚାହିଁଥାଏ, ପାତ୍ରର ଗୁରୁପାଖ ଗୁଡ଼ିଆଏ ।

୯ । ବକ ମୁତକ ହସା ଦେଇ କହିଲା, “ମୋତେ ବଡ଼ ଖୁସି ଲାଗୁଛି । ଭୁମ୍ବକୁ ଯେ ଏଡ଼େ ଶୁଧା ହେଉଅଛି ସେଥିରେ ମୋର ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ । କାଲି ଭୁମ୍ବ ଘରେ ମୁଁ ଯେପରି ଆନନ୍ଦରେ ଖାଇଥିଲି, ଆଜି ଭୁମ୍ବେ ମୋ ଘରେ ସେହିପରି ଖାଇଲା ।”

୧୦ । ଶ୍ରେକ ହେଲାବେଳେ କୋକିମାନେ ବଡ଼ ରାଗନ୍ତି । ତେଣୁ କେ’କଟି ରାଗରେ ଜର୍ଜର ହୋଇ କହିଲା, “ବେଳ ପଡ଼ିଲେ ଥରେ ମୁଁ ଶୁଣିନେବି ।”

୧୧ । ବକ କହିଲା “କାଲି ଖାଇଲାବେଳେ ମୋ ପ୍ରତି ଯେପରି ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲ, ତାହା ମନେ ପକାଅ । ସେତେବେଳେ ମୁଁ ମନେ କଲି ଦିନଟାଏ ଖାଇବାର ନ ହେଲା ତ ନାହିଁ, ରାତିରେ ଲାଭ କଅଣ ? ଯେ ଥଟ୍ଟା ନ ସହେ ତାହାର ଥଟ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।”

୧୫—ମୟୂର ଓ ମଣି

୧ । ଗୋଟିଏ ଦେଉଳର ହତା ଭିତରେ ବହୁତ ପଡ଼ିଆ ଜମି ଥିଲା । ତହିଁରେ ଯୋଡ଼ିଏ ମୟୂର ବାସ କରୁଥିଲେ । ଭୁମ୍ବେ ତ ଦେଖିଥିବ ମୟୂର କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ।

୨ । ମୟୂର ଯୋଡ଼ିଏ ପଡ଼ିଆଯାକ ବୁଲନ୍ତି, ଏବଂ ଯେଉଁଠାରେ ଯାହା ପାଆନ୍ତି, ତାହା ଖାଆନ୍ତି; ରାତି ହେଲେ ସେ ଦୁହେଁ ଉଡ଼ିଯାଇ ଅଗଭୂତ ଗଛ ଉପରେ ବସନ୍ତି ।

- ୩ । ମୟୂର ମୟୂରକୁ ବଡ଼ ଭଲ ପାଉଥାଏ । ସେ ଚରିଲବେଳେ ଯେବେ କୌଣସି ଭଲ ପଦାର୍ଥ ପାଏ , ତେବେ ସେ ତାହା ଆଣି ମୟୂରକୁ ଦିଏ । ମୟୂର ପାଇଁ ଆହାର ଖୋଜୁ ଖୋଜୁ ମୟୂରକୁ ବହୁତ ସମୟ ଲାଗେ ।
- ୪ । ମୟୂର ମଧ୍ୟ ମୟୂରକୁ ବଡ଼ ଆଦର କରୁଥାଏ । ମୟୂରର ବଂଶୀୟ ଯେ ତାହାର ମୟୂର ପରି ଚତୁର ପକ୍ଷୀ ସଂସାରରେ ଆଉ ନାହିଁ ।
- ୫ । ଦିନେ ମୟୂର ଆହାର ଖୋଜୁଥିଲା ଏବଂ ଆପଣାର ପକ୍ଷୀରେ ଭୁମି ଖୋଳି ଏଣେ ତେଣେ ବୁଲୁଥିଲା, ଏହି ସମୟରେ ସେ ଅତି ସୁନ୍ଦର ପଦାର୍ଥଟିଏ ଦେଖିଲା । ତାହା ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ମଣି, ତାହାର ମୂଲ୍ୟ ଲକ୍ଷେ ଟଙ୍କା ହେବ ।
- ୬ । ମୟୂରଟି ପକ୍ଷୀରେ ତାହାକୁ ଓଲଟ ଫାଲଟ କରି ପକ୍ଷୀ କଲ । ମାତ୍ର ତହିଁରେ ତାହାର ଅଶ୍ରୁ ଜମିଲା । ସେ ମୟୂରକୁ କହିଲା “ମୁଁ ମନେ କରୁଥିଲି କି ମୋତେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଗହମ ଦାନା ମିଳିଲା ; କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷୀ କରି ଦେଖିଲି, ଏହା ଖଣ୍ଡେ ଅକାମିକା ପଥର ।”
- ୭ । ମୟୂର କହିଲା, ଠିକ୍ କହିଲା । ଗୋଟିଏ ଗୁଡ଼ିଲ କି ଗହମର ଦାନା ଏଭଳି ପଥରଠାରୁ ଲକ୍ଷ ଗୁଣେ ଭଲ ।”

ଗୁଣ ଚହେ ଗୁଣିଆ ; ସୁନା ଚହେ ବଣିଆ ।

୧୭—ବାଳକ ଓ ବେଙ୍ଗମାନଙ୍କ କଥା

- ୧ । ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ଗୁଡ଼ିଆଳୀ ଥିଲା । ଦିନେ ଏତେ ପାଣି ବର୍ଷିଲା ଯେ କୂଅ ପୋଖରୀଯାକ ପାଣିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ଗୁଡ଼ିଆଳୀର ଗୋଟିଏ ପାଖରେ ଶ୍ରେଣି ଏ ଖାଲ ଥିଲା । ତହିଁରେ ପାଣି ଭରି ହୋଇଗଲା । ଶ୍ରେଣି ଶ୍ରେଣି ପିଲା ପାଣିରେ ପଶିବାକୁ ଭୟ କରି ପାଠଶାଳାକୁ ନ ଆସି ଚାଲି ଫେରିଗଲେ ।
- ୨ । ପାଣି ବର୍ଷିବାରୁ ବେଙ୍ଗମାନେ ଆନନ୍ଦରେ ରାବିଲେ । ଗୁଡ଼ିଆଳୀ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ପୋଖରୀ ଥିଲା । ବେଙ୍ଗ ବୋବାଇବା ଶୁଣି ପିଲାମାନେ ସେଠାରେ ଯାଇ ବୁଣ୍ଡ ହେଲେ ।
- ୩ । ବେଙ୍ଗମାନେ ଫକ୍ ଫକ୍ ଡେଇଁଥିବାର ଦେଖି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପିଲା ସେମାନଙ୍କୁ ଟେକା ଫୋପାଡ଼ିଲେ । ଏଥିରେ ବେଙ୍ଗମାନେ ଅଧିକ ଡେଇଁଲେ । ପିଲାମାନଙ୍କୁ

ବଡ଼ ଖୁସି ଲାଗିଲା । ସେମାନେ ଆନ୍ତରିକ ଟେକା ଫିଙ୍ଗିଲେ । ଏମିତି କରିବାକୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବେଙ୍ଗ ମରଗଲେ, ଅନ୍ୟ ବେଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଦେହରେ ଆଘାତ ଲାଗିଲା ।

୪ । ଶେଷରେ ଗୋଟିଏ ବୁଢ଼ା ବେଙ୍ଗ ଖଣ୍ଡିଏ ପଥର ଉପରକୁ ଉଠି ଆସି ଗୋଟିଏ ପିଲକୁ ପଚାରିଲା, “ଭାଇ ! ଆମ୍ଭେମାନେ ଭୁମ୍ଭର କି ଅନନ୍ତ କରିଅଛୁଁ ଯେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଟେକା ଫୋପାଡ଼ି ମାରୁଅଛୁ ?” ପିଲଟି ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ଆମ୍ଭେମାନେ ତ ଖାଲି ଖେଳୁଛୁଁ । ଏ ଆମର ଗୋଟିଏ ଖେଳ ।”

୫ । ବୁଢ଼ା ବେଙ୍ଗଟି କହିଲା “ଭାଇ ! ଭୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଖେଳ ଲାଗିଛି, ମାତ୍ର ଆମ୍ଭେ ଗଣ୍ଡାବମାନେ ଭୁମ୍ଭ ଖେଳରେ ଯେ ମଲୁ ।” ଏହା କହି ସେ ପାଣି ଭିତରକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଲା ।

୬ । ବାଳକଟି ବଡ଼ ଦୟାଳୁ । ସେ ଅନ୍ୟ ପିଲମାନଙ୍କୁ କହିଲା, ଭାଇ ! ଆଉ ଟେକା ଫୋପାଡ଼ି ନାହିଁ । ଖେଳ କୌତୁକରେ ସୁଦ୍ଧା କାହାରିକୁ ମାରବା ବା ଆଘାତ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।”

୧୭—ବଣିକ ଓ ମର୍କଟମାନଙ୍କ କଥା

ଅନୁକରଣ କରିବା ମର୍କଟର ସ୍ୱଭାବ ଅଟେ । ଅନ୍ୟ କେହି ଭାହା ଆଗରେ ଯାହା କରେ, ଭାହା ଅନୁକରଣ କରିବାରେ ମର୍କଟର ବଡ଼ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦେଖାଯାଏ ।

ଦିନକରେ ଜଣେ ବଣିକ ନାନାପ୍ରକାରର ପଦାର୍ଥ ଘେନି ବନ୍ଧୁକ୍ଷ୍ମ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଯାଉଥିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲାଲ ରଙ୍ଗର ଟୋପି ଥିଲା । ସେ ନିଜେ ଗୋଟିଏ ଲାଲ ଟୋପି ପିନ୍ଧିଥିଲା ।

ଦ୍ୱିପ୍ରହର ଉତ୍ତରେ ଅତିଶୟ ଖରା ହେବାରୁ ବାଟ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷ-ମୂଳରେ ସେ ବିଶ୍ରାମ କଲା । ସେ ପଦାର୍ଥମାନ ଏକ ପାଖରେ ରଖି ସେହି ପାଖକୁ ମୁଣ୍ଡକରି ସେଠାରେ ଶୟନ କଲା । ଲାଲ ଟୋପିଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ୟ ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କ ଉପରେ ଥୁଆ ହୋଇଥିଲା । ଆପଣା ଟୋପିଟି ସେ ମୁଣ୍ଡରେ ପିନ୍ଧି ଶୋଇଲା ।

ଯେତେବେଳେ ଭାହାର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହେଲା, ସେ ଦେଖିଲା ଯେ ଟୋପି-ଗୁଡ଼ିକ ସେଠାରେ ନାହିଁ । ସେ ଗୁରୁଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଶେଷରେ ଦେଖିଲା ଯେ, ବୃକ୍ଷ-ଶାଖାରେ ଅନେକ ମର୍କଟ ବସିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ

ଟୋପି ଅଛି । ମର୍କଟମାନେ ବଣିକର ଟୋପି ପିନ୍ଧିବା ଦେଖିଥିଲେ । ତାହାକୁ ଯେତେବେଳେ ନିଦ ଲାଗିଗଲା, ସେମାନେ ବୃକ୍ଷଶାଖାରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସି ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଟୋପି ପିନ୍ଧି ଦୁନବାର ବୃକ୍ଷଶାଖାରେ ବସିଥିଲେ ।

ବଣିକ ବହୁତ ଯତ୍ନ କରି ମର୍କଟମାନଙ୍କଠାରୁ ଟୋପିଗୁଡ଼ିକ ନ ପାଇବାରୁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଆପଣାର ମୁଣ୍ଡରୁ ଟୋପିଟି ବାହାର କରି ତଳେ ଫିଙ୍ଗି ଦେଇ କହିଲା—“ରେ ଦୁଷ୍ଟ ମର୍କଟମାନେ ! ଭୁଲ୍ମେମାନେ ମୋହର ସମସ୍ତ ଟୋପି ଅପହରଣ କଲ ; ଏହି ଟୋପିଟି ମଧ୍ୟ ନିଅ ।”

ମର୍କଟମାନେ ଏହା ଦେଖି ଆପଣା ଆପଣା ମୁଣ୍ଡରୁ ଟୋପି ବାହାର କରି ସେହିପରି ଫିଙ୍ଗି ଦେଲେ । ବଣିକ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ଟୋପିଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟାଇ ଆଣି ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା ।

୧୮—ରାଜା ଓ ଶୁକପକ୍ଷୀ କଥା

ଜଣେ ଲୋକର ଗୋଟିଏ ଶୁକପକ୍ଷୀ ଥିଲା । ସେ ବହୁତ ଯତ୍ନ କରି ତାହାକୁ କଥା ଶିଖାଇଲା । ଶୁକ କେତେଗୋଟି ସରଳ କଥା କହି ଶିଖିଲା ଉତ୍ତରୁ, “ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ” ଏହି କଥାଟି ସେ ତାହାକୁ ଶିଖାଇଲା । କେହି ସେହି ପକ୍ଷୀକୁ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ ସେ ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ପରି ମୁଣ୍ଡଟି ଥଳା ପରିମାଣରେ ତଳକୁ କରି ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେଉଥିଲା, “ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।”

ଦିନକରେ ଶୁକ ପକ୍ଷୀଟିକୁ ବିକ୍ରୟ କରିବା ପାଇଁ ତାହାର ପାଳକ ତାକୁ ବଜାରକୁ ଯେନି ଗଲା । ପକ୍ଷୀଟିର ମୂଲ୍ୟ ଶଏ ଟଙ୍କା ବୋଲି ସେ କହିବାରୁ ଲୋକେ ଉପହାସ କରି କହିଲେ, “ଶୁକପକ୍ଷୀ ଗୋଟାକର ମୂଲ୍ୟ ଶଏ ଟଙ୍କା ହେବ ! ଆମ୍ଭମାନେ ଏହାକୁ କଣିକାକୁ ଚୁଡ଼ୁଁ ନା ।” ଏହି ସମୟରେ ଜଣେ ରାଜା ଆସି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବିକେତାକୁ ପକ୍ଷୀଟିର ମୂଲ୍ୟ ପଚାରିଲେ । ସେ ପୁରବତ୍ତ ଶଏ ଟଙ୍କା କହିବାରୁ ରାଜା ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “ଏ ପକ୍ଷୀଟିର ଏପରି କି ଅତ୍ୟୁତ ଗୁଣ ଅଛି ? ଭୁଲ୍ମେ କି ହେଉଛି ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ଏତେଗୁଡ଼ାଏ କଷ୍ଟଅଛି ? ଏ କି ଶଏ ଟଙ୍କାର ଯୋଗ୍ୟ ? ପକ୍ଷୀର ପାଳକ କହିଲା, “ରୁମ୍ ! ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଏ ପକ୍ଷୀକୁ ପଚାରିବା ହେଉ ।”

ରାଜା ତଦନୁସାରେ ସେହି ଶୁକକୁ ପଚାରିଲେ, “ତୋହର ମୂଲ୍ୟ କି ଶଏ ଟଙ୍କା ?” ଶୁକ ଉତ୍ତର ଦେଲା, ଏଥରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।” ଏହା ଶୁଣି ରାଜା ଅତିଶୟ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ବିନେତାକୁ ଶଏ ଟଙ୍କା ଦେଇ ତାହାଠାରୁ ସେ ପକ୍ଷୀଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ତତ୍ପରଦିନ ରାଜା ଅତି ଆଗ୍ରହରେ ଶୁକ ସହିତ କଥା କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କଥାରେ ଶୁକ “ଏଥରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ”, କେବଳ ଏହା ହିଁ କହିଲା । ତତ୍ପରଦିନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କଥା ଶୁକ ମୁଖରୁ ଶୁଣାନଲା ନାହିଁ । ଏହା ଶୁଣିଶୁଣି ରାଜା ନିଜାନ୍ତ ବରକୁ ହେଲେ । ଶେଷରେ ସେ କହିଲେ, “ମୋପରି ଓଲୁ ତ ଆଉ କେହି ନ ଥିବ ଯେ, ମୁଁ ଏହି ପକ୍ଷୀଟିକୁ ଶଏ ଟଙ୍କା ଦେଇ କିଣିଲି ।” ଶୁକ ପୁନଃବାର କହିଲା, “ଏଥରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।” ମାତ୍ର ପକ୍ଷୀଟିର ଏଥର ଉତ୍ତର ଯେ ସଙ୍ଗତ ହେଲା, ଏଥରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

୧୯—ଗୋପାଳ ଓ ଗୋବିନ୍ଦର କଥୋପକଥନ

ଗୋପାଳ—ଗୋବିନ୍ଦ ! ତୁମ୍ଭେ ମୋହ ସଙ୍ଗରେ ବଜାରକୁ ଯିବ କି ? ମୁଁ କିଛି ମିଷ୍ଟାନ୍ନ କିଣିବାକୁ ଯାଉଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଗଲେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କିଛି ଦେବି ।

ଗୋବିନ୍ଦ—ହଁ, ମୁଁ ଯିବି । ମିଷ୍ଟାନ୍ନ କିଣିବା ପାଇଁ ତୁମ୍ଭେ କେତେ ପଇସା ଆଣିଅଛ ?

ଗୋପାଳ—ମୁଁ ଦୁଇଅଣା ପଇସା ଆଣିଅଛି ।

ଗୋବିନ୍ଦ—ତୁମ୍ଭେ ଏତେ ପଇସା କେଉଁଠାରୁ ପାଇଲ ?

ଗୋପାଳ—ବଣିଆଁର ପୁଅ ରଘୁନାଥ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼େ,

ଜାଣ ? ମୁଁ ତାହାକୁ ମୋହର ଗୁଡ଼ିଟି ଦୁଇ ଅଣାକୁ ବିକ୍ରୟ କରିଅଛି ।

ଗୋବିନ୍ଦ—ରଘୁନାଥ ଗୁଡ଼ିଟି ନେଇ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦୁଇଅଣା ପଇସା ଦେଲା ? ତୁମ୍ଭେ ତ ସେହି ଗୁଡ଼ିଟି ଅଣାକୁ କିଣିଥିବ । ରଘୁନାଥ ଦୁଇ ଅଣାକୁ ଯୋଡ଼ିବ ନୂଆ ଗୁଡ଼ି ପାଇଥାନ୍ତା ।

ଗୋପାଳ—ହଁ, ସେ ଯୋଡ଼ିଏ ଗୁଡ଼ି ପାଇଁ ଯାନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେ ନିଜାନ୍ତ୍ର ସାନ ବାଳକ । ସେ କୌଣସି ପଦାର୍ଥର ମୂଲ୍ୟ ଜାଣେ ନାହିଁ । ମୁଁ କହୁଛି ମୁଁ ଗୁଣି ଅଣାକୁ ଗୁଡ଼ିଟି କରିଥାନ୍ତି, ଅଥା ମୂଲ୍ୟରେ ତାହାକୁ ବିକ୍ରୟ କରିବ । ସେ ଅନନ୍ତତ ହୋଇ ମୋତେ ଦୁଇଅଣା ଦେଇ ସେ ଗୁଡ଼ିଟି ନେଲା ।

ଗାବନ୍ଦ—ସେ ସାନ ବାଳକଟି ତୁମ୍ଭ କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ବୋଲି ତୁମ୍ଭେ ମିଥ୍ୟା କଥା କହୁ, ତାହାକୁ ଅଣାଏ ଠକିଲ ? ତୁମ୍ଭେ ବିବେଚନାରେ ଏହି ବ୍ୟବହାର ଲଭନନକ । ମାତ୍ର, ତୁମ୍ଭର ଏପରି ଆଚରଣରେ ମୋହର ଲଜ୍ଜା ଓ ଘୃଣା ଜନ୍ମିଅଛି । ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ଓ ପ୍ରତାରକ ବାଳକର ସଙ୍ଗୀ ହେବାପାଇଁ ମୋହର ଲଜ୍ଜା ନାହିଁ । ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ସହିତ ଆଉ କଥା କହୁବ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ଯେ ରଘୁନାଥକୁ ଠକିଅଛ, ମୁଁ ତାହାକୁ କହୁବେବ । ତାହାହେଲେ ସେ ତୁମ୍ଭକୁ ଆଉ କେବେହେଁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବ ନାହିଁ ।

ଗୋପାଳ—ଗାବନ୍ଦ ! ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ଆଉ ଅଧିକ ଲଜ୍ଜା ଦିଅ ନାହିଁ । ମୁଁ ସ୍ୱୟଂ ରଘୁନାଥକୁ ସମସ୍ତ କଥା କହି ତାହାକୁ ଅଣାଏ ପଇସା ଫେରାଇ ଦେବ । ମିଥ୍ୟାକଥା କହି ମୁଁ ଅତିଶୟ ଅନୁଭବ ହେଲିଣି ।

ଗୋବନ୍ଦ—ତୁମ୍ଭର ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ମୁଁ ଅନନ୍ତତ ହେଲି । ମୁଁ ପୁଣ୍ୟପରି ତୁମ୍ଭର ସଙ୍ଗୀ ହେବି । ତୁମ୍ଭେ ଏହିକ୍ଷଣି ରଘୁନାଥ ନିକଟକୁ ଯାଇ ତୁମ୍ଭେ ଦୋଷ ଘୃଣାକର କର । ଆପଣାର ଅନୁଭାବ ତାହାକୁ ଜଣାଅ ଏବଂ ତାହାକୁ ଅଣାଏ ପଇସା ଫେରାଇଦିଅ । ଗୋପାଳ ! ତୁମ୍ଭେମାନେ ରଖିଥିବ ଯେ, ସତ୍ୟବାଦୀ ଲୋକକୁ ସମସ୍ତେ ସ୍ନେହ ଓ ଆଦର କରନ୍ତି, ଏବଂ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ଲୋକକୁ କେହି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଥରେ ଶୁଦ୍ଧ ଥର ମିଥ୍ୟାକହି ତୁମ୍ଭେ ଲଭ କରିପାର ; ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ମିଥ୍ୟା କହି ବୋଲି ଲୋକେ ଜାଣିଲେ ମାତ୍ରକେ, ତୁମ୍ଭେ ସତ୍ୟ କହିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତୁମ୍ଭକୁ ଆଉ କେହି ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ ନାହିଁ ।

୨୦—କାକ-ବୁଢ଼ି

ଦିନକରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ଅତିଶୟ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ହେବାରୁ ଗୋଟିଏ କାକ ଶିପାସାରେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଜଳ ଅନ୍ୱେଷଣ କଲେ, ମାତ୍ର ଜଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲ ନାହିଁ । ସେ ବହୁତ ଭାବିଭାବି ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଉଡ଼ି ବୁଲିଲେ, ନାନା ବୃକ୍ଷରେ ବସିଲେ, ମାତ୍ର କୌଣସିଠାରେ ତାହାକୁ ଜଳ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଅବଶେଷରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ୟାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ।

ସେଠାରେ ସେ ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ର ମାଠିଆ ଦେଖି ଭାବିଲା, “ସେଥିରେ ନିଶ୍ଚୟ ଜଳ ଥିବ । ମୁଁ ତାହା ପାନ କରି ତୃପ୍ତାନିବାରଣ କରି ପାରିବି । ଏହା ଭାବ ସେ ଆନନ୍ଦରେ ବୁଝ ଶାଖାକୁ ଉଡ଼ି ଆସି ସେହି ମାଠିଆ ଉପରେ ବସିଲା । ମାତ୍ର ତଳକୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲା ଯେ, ଅଳ୍ପ ପରିମାଣ ନିର୍ମଳ ଜଳ ସେଥିରେ ଅଛି ଏବଂ ଅଳ୍ପ ବଢ଼ାଇଲେ ଜଳଠାରେ ପହଞ୍ଚିବ ନାହିଁ ।”

ଏହା ଦେଖି କାକଟି ମାଠିଆକୁ ଗଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ବହୁ ଯତ୍ନ କଲା, ମାତ୍ର ତାହାର ସମସ୍ତ ଯତ୍ନ ବିଫଳ ହେଲା । ଏଥିରେ ହତାଶ ହୋଇ ସେ ପୁଣି ନାନା ପ୍ରକାରେ ଭାବିଲା । ଅବଶେଷରେ ତାହାକୁ ଗୋଟିଏ ବୁଦ୍ଧି ଦିଶିଲା । ତେତେବେଳେ ସେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ମନେ କଲା, “ମୁଁ ଜଳ ନିକଟକୁ ଓହ୍ଲାଇ ନ ପାରିଲେ ହେଁ ମୋହ ନିକଟକୁ ଜଳକୁ ଓଟାର ଆଣିବି ।”

ଅନନ୍ତର କାକଟି ଇଚ୍ଛୁକତା ବୁଲି ବୁଲି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗୋଡ଼ ଅଣ୍ଟାରେ ଉଠାଇଆଣି ମାଠିଆ ମଧ୍ୟରେ ନିକ୍ଷେପ କଲା । ଗୋଡ଼ଗୁଡ଼ିକ ତଳେ ବସିଯିବାରୁ ଜଳ କ୍ରମେ ଉପରକୁ ଉଠିଲା । ଶେଷରେ ତାହା ମାଠିଆର ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସିବାରୁ କାକ ନୃଷ୍ଟ ଚକ୍ଷୁରେ ଚଞ୍ଚୁ ବଢ଼ାଇ, ଜଳ ପାନ କରି ପିପାସା ନିବାରଣ କଲା ।

ବଳେ ଯହିଁ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ନ ହୁଅଇ ଭଲେ,
ଜାଣିଥାଅ ସିଦ୍ଧି ତାହି ହୁଅଇ କୌଶଳେ ।
କୌଶଳ ପ୍ରୟୋଗ କରେ ଯେହୁ ଯେଉଁ ଧରି,
ପରିଣାମେ ସୁଖୀ ହୁଏ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି କରି ।

୨୧—ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ସାନ୍ତାଳ କଥା

ପୁରୀକାଳରେ ଅନାୟି୍ୟ ବଂଶୀଆ ଲୋକମାନେ ନିତାନ୍ତ ଅଜ୍ଞ ଥିଲେ । ମୋଗଲବନ୍ଦରୁ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉଠିଯାଇ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଘର କରି ରହଲେ । ସେହି ଗ୍ରାମର ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ସାନ୍ତାଳ-ବସତି ଥିଲା । ଦିନକରେ ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅବଶ୍ୟ ଭିତରକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ତାହାଙ୍କର କିଛି ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା । ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ସୁଦ୍ର ଚକ୍କଣ ପ୍ରସ୍ତର ଉପରେ ଖଣ୍ଡିଏ କୋଇଲିରେ କିଛି ପଠାଇ ଦେବା ପାଇଁ ଆପଣାର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ରକୁ ଲେଖିଲେ । ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଜଣେ ସାନ୍ତାଳକୁ ତାଙ୍କ ତାହା ହାତରେ ସେହି ପ୍ରସ୍ତର ଖଣ୍ଡିକ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ନିକଟକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ ।

ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସେହି ସମୟର ଖଣିକ ଧରି ପଚାରିଲା, “ଗୋସାଇଁ ! ଅପରାଧ ପୁଅକୁ ମୁଁ କ’ଣ କହିବି ?” ବ୍ରାହ୍ମଣ କହିଲେ, “ତୋତେ କିଛି କହିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ଯାହା କହିବାକୁ ହେବ, ତାହା ଏହି ପଥର କହିବ ।” ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “ପଥର ଖଣିକ କ’ଣ କହି ପାରିବ କି ?” ବ୍ରାହ୍ମଣ କହିଲେ, “ହଁ କହିପାରିବ ।”

ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରଥମ ଖଣିକ ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଗୃହକୁ ଯାଇ ତାହାଙ୍କ କେନ୍ଦ୍ର ପୁଅକୁ ସେ ଖଣିକ ଦେଲା । ଉକ୍ତ ପୁଅ ଗୃହମଧ୍ୟସ୍ଥ କଟୁରା ଖଣିକ ଆଣି ପିତାଙ୍କୁ ଦେବାପାଇଁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ହାତରେ ଦେଲା । ଏହା ଦେଖି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “ଗୋସାଇଁ କଟୁରା ମାଗିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଭୁଲ୍ କିପରି ଜାଣିଲ ? ବ୍ରାହ୍ମଣର ପୁଅ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ଏହି ପଥର ମୋତେ କହିଲା ।”

ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅପରା ପକ୍ଷର ଅନ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୌଡ଼ି ଯାଇ କହିଲା, “ଭାଇମାନେ ! ଏ ଗୋସାଇଁଙ୍କର କି ଅଭୁତ ଶକ୍ତି । ଦେଖ ! ଏ ପଥରକୁ ମଧ୍ୟ କ’ଣ କୁହାଇ ପାରିଲା ।” ସେହି ଦିନଠାରୁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟମାନେ ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଦେବତା ଭାବେ ପୂଜା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

୨୨—ଲଙ୍ଗୁଳହୀନ ଶୃଗାଳ

ଦିନକରେ ଗୋଟିଏ ଶୃଗାଳର ଲଙ୍ଗୁଳ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାଧର ଯନ୍ତ୍ରାରେ ଜବଟି ରହିଲା । ବ୍ୟାଧ ଆସି ଦେଖିଲେ ତାହାର ପ୍ରାଣନାଶ କରିବ, ଏହା ଆଶଙ୍କା କରି ଶୃଗାଳଟି ଆପତାର ଲଙ୍ଗୁଳଟି ଯନ୍ତ୍ରାରୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ନାନା ଚେଷ୍ଟା କରୁଁ କରୁଁ, ଅବଶେଷରେ ଲଙ୍ଗୁଳଟି କଟିଗଲା ।

ସେଠାରୁ ପଳାଇ ଆସି ଶୃଗାଳ ମନେ ମନେ ଭାବିଲା, “ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ମୁଁ ଶୃଗାଳ-ସମାଜରେ ମୁଖ ଦେଖାଇବି କିପରି ?” ଅନେକ କ୍ଷଣ ଚିନ୍ତା କରି ସେ ଗୋଟିଏ କୌଶଳ ଉଦ୍ଭାବନ କଲା । ଅପର ଶୃଗାଳମାନଙ୍କଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ସେ କହିଲା, “ଭାଇମାନେ ! ଲଙ୍ଗୁଳଟା ଏଡ଼େ ଅସୁନ୍ଦର ଓ ଏଥିରେ ଏତେ ଅତ୍ୟୁଆ ହୁଏ ବୋଲି ମୁଁ ଆଜିଯାଏ ଜାଣି ନ ଥିଲି । ସ୍ୱପ୍ନ ପଶ୍ୟା କରି ଦେଖି ନ ଥିଲେ ଅନ୍ୟର କଥାରେ ମୁଁ କେବେ ହେଁ ବଶ୍ୟାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ମୁଁ ନିଜେ ପଶ୍ୟା କରି ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ପୁଣ୍ୟ ଓ ପୁଣ୍ୟା ଭୋଗ କରୁଅଛି, ମୋହର ଇଚ୍ଛା ଯେ, ମୋହର ଭାଇମାନେ ତାହା ଭୋଗ

କରନ୍ତୁ । ଅତିଏବ ମୁଁ ପ୍ରସାଦ କରୁଅଛି ଯେ, “ତୁମ୍ଭେମାନେ ଆପଣା ଆପଣାର ଲଙ୍ଗୁଳ ପରିତ୍ୟାଗ କର ।”

ଏହା ଶୁଣି ଗୋଟିଏ ବୃଦ୍ଧ ଚତୁର ଶୃଗାଳ କହିଲା, “ଆପଣାର ଲଙ୍ଗୁଳ ପୁନଃ ପାଇବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିଲେ ତୁମ୍ଭେ କେବେହେଁ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ଲଙ୍ଗୁଳ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ପରାମର୍ଶ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ ।”

ଏଥିରେ ଅଧର ଶୃଗାଳମାନେ ହାସ୍ୟ ସମ୍ବରଣ କରି ନ ପାରି ଲଙ୍ଗୁଳହୀନ ଶୃଗାଳକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଯେ ଯାହା ସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

୨୩—ଅପର ନିମନ୍ତେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ

ଦିନକରେ ଜଣେ ରାଜା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ମୃଗୟା ନିମନ୍ତେ ବାହାରି ଲେଲି । ଫେରି ଆସିବାବେଳେ ସେ ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଜଣେ ବୃଦ୍ଧ ଲୋକ ଗୋଟିଏ ଫଳବୃକ୍ଷ ରୋପଣ କରୁଅଛି । ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଗୁହ୍ୟ ସେ କହିଲେ, “ଏ ଲୋକଟା ଏଡ଼େ ଓଲୁ । ଏ ଯେଉଁ ବୃକ୍ଷ ଆଜି ରୋପଣ କରୁଅଛି, ତାହାର ଫଳ ଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ଏହାର ଆତ୍ମା କି ଥିବ ?”

ରାଜାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଗଟନା ଦେଖି ହସିଲେ । ଅନନ୍ତର ରାଜା ସେହି ବୃଦ୍ଧ ଲୋକକୁ ଡାକି ପଚାରିଲେ, “ତୁମ୍ଭକୁ କେତେ ବୟସ ହେଲାଣି ?”

ବୃଦ୍ଧବ୍ୟକ୍ତି ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ମଣିମା ! ମୋତେ ଗୁରୁକୋଡ଼ି ବୟସ ହେଲାଣି । ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ମୋହର ଦେହରେ ବଳ ଅଛି ।” ରାଜା ପୁନଃ ପଚାରିଲେ “ତୁମ୍ଭେ ଆଉ କେତେକାଳ କହିବ ବୋଲି ମନେ କରିଅଛ ? ତୁମ୍ଭେ କଷ୍ଟ-ସଂକାର କରି କି ନିମନ୍ତେ ଏହି ବୃକ୍ଷ ରୋପଣ କରୁଅଛ ? ତୁମ୍ଭେ ତ ଏହାର ଫଳ ଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ନ ଥିବ ।”

ବୃଦ୍ଧ କହିଲା, “ମଣିମା ! ଯାହା କହିଲେ ତାହା ସତ୍ୟ । ମୁଁ ଜାଣି ପାରୁଛି ଏହି ବୃକ୍ଷର ଫଳ ଭୋଗ କରିବାପାଇଁ ମୁଁ ନ ଥିବି । ତାହା ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା, ପୁର-ପୁରୁଷମାନେ ଯାହା କରିଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା କରିବା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ । ସେମାନେ ଯେଉଁ ବୃକ୍ଷ ଲଗାଇଥିଲେ, ଆତ୍ମେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାର ଫଳ ଭୋଗ କରୁଅଛୁ । ମୁଁ ଆଜି ଯେଉଁ ବୃକ୍ଷ ଲଗାଉ ଅଛି, ମୋହର ପିଲାମାନେ ଓ ସେମାନଙ୍କର ପିଲାମାନେ ତାହାର ଫଳ ଲୋଭ କରିବେ ।”

ରାଜା ବୁଦ୍ଧବ୍ୟକ୍ତିର ଏହି କଥାଗୁଡ଼ିକ ଶୁଣି ମୋହତ ହୋଇ ତାହାକୁ ଦଶଟଙ୍କା ପୁରସ୍କାର ଦେଲେ ।

୨୪—ସମ୍ପତ୍ତି ଓ ବିପତ୍ତି

ରାମ ଓ ଶ୍ୟାମ ନାମରେ ଦୁଇ ମିତ୍ର ଦିନକରେ ଆପଣା ଗ୍ରାମରୁ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରାମକୁ ଯାଉଥିଲେ । ସେ ଦୁହେଁ ଏକ ସଙ୍ଗରେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ବାଟରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଥଳୀ ଦେଖିଲେ । ଉଭୟେ ସେହି ଥଳୀ ନିକଟକୁ ଦୌଡ଼ିଗଲେ, ମାତ୍ର ଶ୍ୟାମ ତାହାକୁ ଉଠାଇ ନେଇ ଦେଖିଲା ଯେ, ସେଥିରେ ଥଳୀଏ ଟଙ୍କା ଅଛି । ସେ ଆଲ୍ଲାଦିରେ କହିଲା, “ଆଜି ମୋହର କି ଶୁଭ ଦିନ ! ମୁଁ ଏଥିପୁରା ଗୋଟିଏ ପଇସା ସୁଦ୍ଧା ଦାଣ୍ଡରୁ ପାଇ ନ ଥିଲି, ଆଜି ଇଶ୍ବରଙ୍କ କୃପାରୁ ମୁଁ ଧନୀ ହେଲି ।”

ରାମ କହିଲା, “ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଶୁଭଦିନ ବୋଲି ନ କହି ମୋହର ଶୁଭଦିନ ବୋଲି କହୁଅଛ ? ମୋତେ କଣ ଏଥିରୁ ଭାଗ ମିଳିବ ନାହିଁ ? ଆମ୍ଭେ ଦୁହେଁ କି ଏହି ଟଙ୍କା ବାଟରୁ ପାଇନାହିଁ ?”

ଶ୍ୟାମ କହିଲା, “ନାହିଁ ନାହିଁ, ମୁଁ ଏହା ପାଇଅଛି । ଏ ଟଙ୍କା ମୋହର, ତୁମ୍ଭର ଏଥିରେ ଭାଗ ନାହିଁ ।” ଏହା ଶୁଣି ରାମ ଗୁଳ୍ମ ହୋଇ ରହିଲା ।

କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ଗୋଟିଏ ଲୋକ ଦୋଡ଼ାରେ ଚଢ଼ି ପଛରୁ ଅତି ବେଗରେ ଆସିଲା । ସେ ଶ୍ୟାମ ହାତରେ ଟଙ୍କା ଥଳୀଟି ଦେଖି ତାହାକୁ ଧରି କହିଲା, “ରେ ଶ୍ରେୟ ! ତୁ ଆନାକୁ ଆ ! ମୁଁ ଟଙ୍କା ଥଳୀଟି ତଳେ ଥୋଇ ଦୋଡ଼ାକୁ ଜଳ ପିଆଇବା ପାଇଁ ଗୁରୁଗଣ୍ଡାକୁ ଦେଇଗଲି; ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ତୁ ମୋହର ଟଙ୍କା ଅପହରଣ କରି ପଳାଉଅଛୁ ?”

ଶ୍ୟାମ ହତବୁଦ୍ଧି ହୋଇ ରାମ ଆଡ଼କୁ ଗୁଡ଼ି କହିଲା, “ଭାଇ ! ଆଜି ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କି ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ! କି ଉପାୟ କରିବୁ ? ପ୍ରଭୁ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।”

ରାମ କହିଲା, “ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କଅଣ ? ତୁମ୍ଭେ ତ ଟଙ୍କା ଥଳୀଟି ନେଇ ମୋହର ସେଥିରେ ଭାଗ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲ, ଏତେବେଳକୁ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ବୋଲି କହୁଅଛ କାହିଁକି ?”

ସେ ସମ୍ପଦରେ ଅନ୍ୟକୁ ଭାଗୀ ନ କରେ, ବିପଦରେ କେହି ତାହାର ସହାୟ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

୨୫—ଗୋଟିଏ ବୁଢ଼ି ଆଣୀ କପର ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କର ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷାକଲ

ରାଜପୁତାନାର ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜ୍ୟରେ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ନାମରେ ଜଣେ ରାଜକୁମାର ଥିଲେ । ଏକ ସମୟରେ ଶତ୍ରୁମାନେ ତାହାଙ୍କର ପିତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ରାଜପୁତ ସୈନ୍ୟମାନେ ଅତି ସାହସରେ ଯୁଦ୍ଧକଲେ ହେଁ ପରାସ୍ତ ହୋଇଗଲେ । ରାଜା ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ସୈନ୍ୟ କର୍ମରାଶି ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ହତ ହେଲେ ।

ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ରାଜିକାଳରେ ବନକୁ ପଳାଇ ଯାଇ ତହିଁ ମଧ୍ୟରେ ଲୁଚି ରହିଲେ । ଶତ୍ରୁମାନେ ନଗର ମଧ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କୁ ଖୋଜି ନ ପାଇବାରୁ ବନରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାହାଙ୍କୁ ଅନ୍ୱେଷଣ କଲେ । ସେମାନେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୱେଷଣ କରି କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “ଏ ଅନ୍ଧକାରରେ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ପାଇବା କଠିନ ହେବ; ତୁଲ ବର୍ତ୍ତମାନ ଫେରିଯିବା, ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ ଆସି ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବା ।” ଏହା କହି ସେମାନେ ବନରୁ ଫେରିଗଲେ ।

ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷରେ ଆଶ୍ରୟଣ କରି ଲୁଚିଥିଲେ । ସେ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ପାଇଁ ମନେ ମନେ ଶିରୁରଙ୍କୁ ଡାକିଲେ । ଶତ୍ରୁମାନେ ବନରୁ ଲେଉଟି ଗଲେ ସେ ବୃକ୍ଷରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଗୋଟିଏ ପଟ୍ଟ ଉପରକୁ ଗଲେ । ସେଠାରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଗହ୍ୱର ଦେଖି ତାହା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସେ ଅତିଶୟ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ସେଠାରେ ଶୋଇପଡ଼ିଲେ ।

ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲାବେଳେ ଶତ୍ରୁମାନେ ପୁନର୍ବାର ତାହାଙ୍କୁ ଅନ୍ୱେଷଣ କରୁ କରୁ ସେହି ଗହ୍ୱର ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ରାଜିକାଳରେ ଗୋଟିଏ ବୁଢ଼ିଆଣୀ ଗହ୍ୱର ମୁଖରେ ଜାଲ ବୁଝିଥିଲା । ଜଣେ ଶତ୍ରୁସୈନ୍ୟ ଗୁମ୍ଫାଟି ଦେଖି ତାହା ମଧ୍ୟରେ ପଶି ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବ ବୋଲି ବିଚାର କଲା । ମାତ୍ର ତାହାର ମୁଖରେ ବୁଢ଼ିଆଣୀ-ବସା ଦେଖି କହିଲା, “ଏହା ମଧ୍ୟରେ ରାଜକୁମାର ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ ବୁଢ଼ିଆଣୀ ଜାଲ ତ ଛୁଣି ଯାଇଥାନ୍ତା ।” ଏହା କହି ସେ ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା ।

ଶତ୍ରୁମାନେ ସେହି ବନ ଓ ଧନରେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ନ ପାଇବାରୁ ତାହା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ତେବେବେଳେ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ଆଶ୍ରୟ ହୋଇ କହିଲେ, “ଶିରୁର ମୋହର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଏହି

ବୁଦ୍ଧିଆଣୀକୁ ପଠାଇଥିଲେ ।” ସେ ସେହି ଗୁମ୍ଫାରେ ଦିନଯାକ ରହି ଶାନ୍ତିକାଳରେ ତହିଁରୁ ବାହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗୁମ୍ଫାରେ ନିରାପଦ ହୋଇ ରହିଲେ ।

୨୭—ଅହଙ୍କାରୀ କାକ କଥା

ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ଧନୀ ଲୋକ ଗୋଟିଏ ମୟୂର-
ଶାବକ ପୋଷିଥିଲେ । ଶାବକଟି ବଢ଼ି ଗୋଟିଏ ମୟୂର ହେଲା । ମୟୂରଟି ସେହି
ଲୋକର ଅଗଣାରେ, ବାହାରେ ଓ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବୁଲୁଥାଏ ଏବଂ କେତେବେଳେ
ବୃକ୍ଷର ଡାଳରେ, କେତେବେଳେ ବା ଘରର ଛତା ଉପରେ ବସୁଥାଏ ।

ମୟୂରଟି ଯେତେବେଳେ ଗୁଲି ବୁଲୁଥାଏ ତେତେବେଳେ ତାହାର ଲମ୍ବ
ପୁଚ୍ଛ ଭୂମିରେ ଲେଟୁଥାଏ । ସେ ପୁଚ୍ଛକୁ ଉପରକୁ ଟେକି ମେଲାଇ ଦେଲେ ତାହା
ଅତି ମନୋହର ଦିଶେ ଏବଂ ସେଥିରେ ଚନ୍ଦ୍ରକାଗୁଡ଼ିକ ରହୁପରି ଝଟକୁଥାଏ ।
ତେତେବେଳେ ଗ୍ରାମବାସୀ ଓ ପଥକମାନେ ତାହାର ଶୋଭା ଦେଖି କହୁଥାନ୍ତି,
“ଆହା ! କେତେ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଛି ! ଏତ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଗୁଣା ।”

ଗୋଟିଏ କାକ ଦିନେ ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷର ଡାଳରେ ବସି ମୟୂରର ପେଟନା
ଦେଖିଲା ଓ ଲୋକମାନଙ୍କ ଭୂଷିତ ତାହାର ପ୍ରଶଂସା ଶୁଣିଲା । ସେ ମନେ ମନେ
ଭାବିଲା, “ସମସ୍ତେ ଏହି ମୟୂରକୁ ପ୍ରଶଂସା କରୁଅଛନ୍ତି, ମୋତେ କେହି ପ୍ରଶଂସା
କରୁ ନାହିଁ ।” ଅନେକ ବେଳଯାଏ ଭାବି ଭାବି ସ୍ଥିର କଲା, “ହଁ, ଏତେବେଳେ ମୁଁ
ଜାଣିଲି, ମୟୂର-ପୁଚ୍ଛରେ ଏଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରକାଗୁଡ଼ିଏ ଥିବାରୁ ଲୋକେ ତାହାକୁ
ପ୍ରଶଂସା କରୁଅଛନ୍ତି । ମୋହର ଯଦି ଏହିପରି ସୁନ୍ଦର ପୁଚ୍ଛ ଆନ୍ତା, ତେବେ
ଲୋକେ ମୋତେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତେ ।”

ତହିଁ ପରଦିନ କାକଟି ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଗୁଲି ଗୁଲି ଧନୀ ଲୋକର
ଅଗଣାରେ ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷୀ ଦେଖିପାର ତାହାକୁ ଅଣ୍ଟାରେ ଚୋରି ଆସିଲା । ଏହି
ପକ୍ଷୀରେ ମୟୂର ପୁଚ୍ଛଗୁଡ଼ିଏ ଖଞ୍ଜା ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରୁ ଅଣ୍ଟାରେ ପୁଚ୍ଛଗୁଡ଼ିକ
ବାହାରକରି ସେ ଆପଣା ଡେଣାରେ ଖଞ୍ଜିଲା, ଏବଂ ମନେ ମନେ ଭାବିଲା,
“ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ତ ଗୋଟିଏ ମୟୂର ହୋଇଗଲି ।”

କାକ ଉଡ଼ିଯାଇ ମୟୂର ନିକଟରେ ବସି ତାହାକୁ ଭାବି ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ
କଲା । ଏଥିରେ ମୟୂରଟି କୁପିତ ହୋଇ ତାହାକୁ ଅଣ୍ଟାରେ ଖୁଞ୍ଚି ଅଳ୍ପପ୍ରାଣ କଲା ।
ଏହି ଘଟଣା ଦେଖି ଅନ୍ୟ କାକମାନେ ଆସି ସେହି କାକକୁ ଖୁଞ୍ଚିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ସେହି କାଳଟି ମୃତପ୍ରାୟ ହୋଇ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ପ୍ରାଣ ଦେଇ ଅବଶ୍ୟକ୍ତ ପଳାଇଲୁ, ଏବଂ ସେହିଠାରେ ଜୀବନର ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଂଶ ଯାପନ କଲୁ ।

ଛଦ୍ମବେଶରେ ଆତ୍ମଗୋପନ କରିବା ସୁବୁଦ୍ଧିର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ।

୨୭ ମନ୍ତ୍ରୀର ବୁଦ୍ଧି

ବିଜୟନଗରରେ ମୋହନ ଶେଠ ନାମରେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ବାସ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ତିନିଗୋଟି ପୁଅ ଥିଲେ । ମୃତ୍ୟୁ ସମୟ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ସେ ଆପଣାର ସମ୍ପତ୍ତି ପୁଅମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାଣ୍ଟିଦେବା ନିମନ୍ତେ ସେମାନଙ୍କୁ ଡାକିଲେ ।

ସେ ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଭ୍ରୈମ୍ଭେ ଜାଣ ମୁଁ ଜଣେ ଧନୀ ଲୋକ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋହର ଶେଷ ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ମୋ ସଙ୍ଗରେ ସମ୍ପତ୍ତି ଯିବ ନାହିଁ; ଯାହା ଅଛି ତାହା ଭ୍ରୈମ୍ଭେମାନେ ଭୋଗ କରିବ । ଅନେକ ଟଙ୍କା, ମଣି, ମୁଦ୍ରା, ଦୋଡ଼ା, ଗାଈ, ଘର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଅଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଭ୍ରୈମ୍ଭେମାନେ ସମାନ କରି ବାଣ୍ଟିନେବ । ମାତ୍ର ହାତୀଗୁଡ଼ିକ ସମାନ ହୋଇ ବଣ୍ଟା ହେବ ନାହିଁ । ମୋର ଯତରଗୋଟି ଯାକ ହାତୀ ବଡ଼ ଶୁଭକ୍ଷଣ । ସେମାନଙ୍କୁ ବିକ୍ରୟ କରିବ ନାହିଁ । ଏହି ହାତୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ରକୁ, ଏକତୃତୀୟାଂଶ ମଧ୍ୟମକୁ ଏବଂ ନବମାଂଶ କନିଷ୍ଠକୁ ଦେଲି । ଭ୍ରୈମ୍ଭେମାନେ ଯେ ଯାହାର ହାତୀ ନେଇ ଯନ୍ତ୍ରରେ ରଖିବ ।” ଏହା କହି ଶେଠ ମରିଗଲେ ।

ପୁଅମାନେ ପିତାଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ଉତ୍ତମରୂପେ ନିର୍ବାହ କଲେ । ସେମାନେ ଅନେକ ଲୋକଙ୍କୁ ଝୁଆଇଲେ ଏବଂ ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କୁ ବହୁତ ଧନ ଦେଲେ । ସେହି କ୍ରିୟା ଶେଷ ହେଲାପରେ ପୁଅମାନେ ପିତାଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତିକୁ ତାହାଙ୍କ ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ ଭାଗ କରିନେଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେମାନେ ହାତୀଗୁଡ଼ିକ ବାଣ୍ଟିବା ପାଇଁ ବସିଲେ ତେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧି ଦଶିଲା ନାହିଁ । ଅବଶେଷରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର କହିଲା, “ଶୁଭ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବା । ସେ ଜଣେ ଜ୍ଞାନୀ ଲୋକ । ସେ ବାଣ୍ଟିଲେ ବାଣ୍ଟି ପାରିବେ; ନୋହିଲେ ଆଉ କେହି ବାଣ୍ଟି ପାରିବେ ନାହିଁ ।”

ସେମାନେ ଅନେକ ଭେଟି ଦେଇ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗଲେ, ଏବଂ ଦଣ୍ଡବତ ହୋଇ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଜଣାଇଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀ ସମସ୍ତ ଶୁଣି କହିଲେ, “ଭ୍ରୈମ୍ଭେମାନେ

ଘରକୁ ନେଉଛି ଯାଅ; କାଲି ସକାଳେ ଆମ୍ଭେ ଭୁମ୍ଭଘରଠାକୁ ଯିବୁଁ; ଏବଂ ସେଠାରେ ଭୁମ୍ଭ ପିତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ହାତୀଗୁଡ଼ିକ ବାଣ୍ଟି ଦେବୁଁ ।”

ପରଦିନ ସକାଳେ ମନ୍ତ୍ରୀ ନିଜ ହାତୀରେ ଚଢ଼ି ସେମାନଙ୍କ ଘରକୁ ଗଲେ । ସେମାନେ ତାଙ୍କୁ ଅତି ସମ୍ମାନ କଲେ ଏବଂ ବସିବାପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ଆସନ ଦେଲେ । ମନ୍ତ୍ରୀ କହିଲେ, “ସତରଞ୍ଜିତାକ ହାତୀ ଆଣ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ଧାଡ଼ିକରି ଆମ୍ଭ ଆଗରେ ଠିଆକର । ସେହି ହାତୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆମ୍ଭର ହାତୀଟି ରଖି ଭାଗ ବସାଅ । ଏହାଶୁଣି ବଣିକଙ୍କର ପୁଅମାନେ ମନେ ମନେ ଅତି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ । ସେମାନେ ମନେ କରୁଥିଲେ ଯେ ସେମାନଙ୍କୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ହାତୀ ମିଳିଲା । ତାହାପରେ ସେମାନେ ଭାଗ ବାଣ୍ଟି ନେଲେ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ନଅଟି ନେଲା, ମଧ୍ୟମ ଛଅଗୋଟି ଏବଂ କନିଷ୍ଠ ଦୁଇଗୋଟି ନେଲା ।

ମନ୍ତ୍ରୀ ପଚାରିଲେ, “ଭୁମ୍ଭେମାନେ ଯେ ଯାହାର ଭାଗ ପାଇଲ ?” ସେମାନେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ହଁ ।” ମନ୍ତ୍ରୀ କହିଲେ, “ତେବେ ଆମ୍ଭ ହାତୀଟି ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଫେରାଇଦିଅ ।” ଏହା କହି ସେ ନିଜ ହାତୀ ଉପରେ ଚଢ଼ି ଘରକୁ ବାହୁଡ଼ିଗଲେ ।

ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ବିଚାରରେ ଅପର ଲୋକେ ଯେପରି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ, ବଣିକଙ୍କ ପୁତ୍ରମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ । ବିନା ବିବାଦରେ ପିତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପତ୍ତି ବଣ୍ଟା ହୋଇଗଲା ।

୨୮ — ଆ ଓ ଯା

ଦକ୍ଷିଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ମହାପୁର ରାଜ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ଜମିଦାର ବାସକରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନାମ ଶଙ୍କର ରାୟ । ତାଙ୍କ ପିତା ରଜକାର୍ଯ୍ୟ ଗଲରୁପେ କରୁଥିବାରୁ ରଜା ତାଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡି ଏ ନିକ୍ଷର ଜମି ଦେଇଥିଲେ । ସେଥିରୁ ତାହାଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ଏକ ହଜାର ଟଙ୍କା ଆୟ ହେଉଥିଲା ।

ଶଙ୍କର ରାୟ ଏହି ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ ଗର୍ବୀ ଓ ଅସାବଧାନ ହେଲେ । ସେ ଆପଣାର ଗୃହକାର୍ଯ୍ୟରେ ମଜୁରି ଦେଇ ଲୋକ ଲଗାଇଲେ ; ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବା ପାଇଁ ସ୍ବୟଂ ଗଲେନାହିଁ । ଏହିପରି କରିବାରୁ ଗୃହବର୍ତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଅନେକ ଭ୍ରଣ ହୋଇଗଲା । ମହାଜନ ତାଙ୍କୁ ଏତେ ପୀଡ଼ା ଦେଲା ଯେ, ସେ ଅଧେ ଜମି ବିକ୍ରୟକରି ଭ୍ରଣ ପରିଶୋଧ କଲେ । ବାକି ଅଧକ ସେ ଶିବଅର୍ପଣ ନାମରେ ଜଣେ ରାୟତକୁ ଲଗାଇଦେଲେ ; କାରଣ ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ନିଜ ଗୃହରେ ତାଙ୍କୁ ସେହି

ଜମିରୁ କଟୁଲୁହ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଶିବଅପ୍ପା ବଡ଼ ପରଶମୀ । ସେ ଗୋଟିଏ ଗୁକର ରଖି ଜମି ଗୁଣ କରେ । ନଜେ ପ୍ରତିଦିନ ବିଲକୁ ଯାଏ । ଜମିରେ ଭଲ ଝଡ଼ ଲଗାଏ । ସେ ସେହି ଜମି ସକାଶେ ଯେତେ ଝଜଣା ଦେଲା ତାହାର ଗୁଣଗୁଣ ମୂଲ୍ୟର ଫସଲ ଅମଳ କଲ । ସେ ଲଭ ଟଙ୍କାରୁ ଅଳ୍ପମାତ୍ର ବ୍ୟୟ କରି ଅଧିକାଂଶ ସଞ୍ଚୟ କଲ । ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଟଙ୍କା ଜମାହେଲା । ତିନେ ସେ ଜମିଦାରଙ୍କ ଘରକୁ ଝଜଣା ଦେବା ନିମନ୍ତେ ଯାଇଥିଲା । ସେ କହିଲା, “ମହାଶୟ ! ଆପଣ ଯେଉଁ ଜମି ମୋତେ ଲଗାଇଦେଇ ଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ବିକ୍ରୟ କରିବେ ବୋଲି ମୁଁ ଶୁଣୁଅଛି । ଅନ୍ୟ ଲୋକ ସେ ଜମିର ଯେଉଁ ମୂଲ୍ୟ ଦେବ ମୁଁ ତାହା ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି । ସେ ଜମି ଆଉ କାହାକୁ ବିକ୍ରୟ ନ କରି ମୋତେ ଦିଅନ୍ତୁ ।”

ଶଙ୍କର ରାୟ ଏହା ଶୁଣି ଅତି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହୋଇ କହିଲେ, “ତୁମ୍ଭେ ଯେତେ ଜମି ମୋଠାରୁ ଝଜଣାରେ ନେଇଅଛ, ତାହାର ଦୁଇଗୁଣ ମୋ ହାତରେ ଥିଲା । ମୋତେ ଝଜଣା ଦେବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ତଥାପି ମୋର ଗୁଣ ହେଲା ଏବଂ ମୁଁ ଅଧେ ଜମି ହରାଇଲି । ଏହିକ୍ଷଣି ତୁମ୍ଭ ହାତରେ ମୋ ଜମିର ଅଧେ ଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ଝଜଣା ଦେଉଅଛ । ଏହି ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ତୁମ୍ଭେ ଏତେ ସଞ୍ଚୟ କଲଣି ଯେ, ତୁମ୍ଭେ ଏହି ଜମିକୁ ଜାଣିବାକୁ ବସିଅଛ । ଏହା କିପରି ହେଲା ?”

ଶିବଅପ୍ପା କହିଲା, “ମହାଶୟ ! ଏହାର କାରଣ ଯଦି ପଚାରୁଅଛନ୍ତି, ମୁଁ ଗୋଟିଏ କଥାରେ କହିବି । ଆପଣ କହିଥିଲେ ‘ଯା’ ମୁଁ କହିଲି ‘ଆ’ ।”

ଶଙ୍କର ରାୟ ପଚାରିଲେ, “ଏହାର ଅର୍ଥ କ’ଣ ? ମୁଁ କାହାକୁ କହିଲି ‘ଯା’ ତୁମ୍ଭେ କାହାକୁ କହିଲି ‘ଆ’ ?”

ଶିବଅପ୍ପା କହିଲା, “ମହାଶୟ ! ଆପଣ ଗୁକରମାନଙ୍କୁ କହିଲେ ‘ଯା, ଜମି ଚଷ ।’ ଆପଣ ନଜେ ଗଲେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଯେତେକେଲେ ଦେଖିଲେ ଯେ, କେହି ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ନାହିଁ, ତେଣେବେଲେ ସେମାନେ ଅଧା କାମ କଲେ । ଆପଣ ଘରେ ବସି କିଛି ଚୁଝନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଦିନକର କାର୍ଯ୍ୟ ଦୁଇଦିନରେ କରନ୍ତି । ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଉଠି, ଗୁକରକୁ କହେଁ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ‘ଆ’ । ମୁଁ ଆଗେ ଯାଏଁ, ସେ ମୋ ପଛରେ ଯାଏ । ମୁଁ ତାହାର ସଙ୍ଗରେ ରହି କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ଦୁହେଁ ମିଳି ଦିନଯାକ କାମ କରୁଁ । ଏହି କାରଣରୁ ମୁଁ ଲଭ ପାଇଅଛି, ଆପଣ କିଛି ପାଇ ନ ଥିଲେ ।

୨୯—ଧୋବା ଓ କୁମ୍ଭୀର କଥା

ମନ୍ତ୍ରପୁର ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ଅଛି । ସେହି ଗ୍ରାମର ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ନଦୀ ବହି ଯାଉଅଛି । ସେଠାରେ ଗଣ୍ଡ ଅଛି । ସେଥିରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଫୁଲ ବହୁତ ଜଳ ଥାଏ । ଅନେକ କୁମ୍ଭୀର ସେହି ନଦୀରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ।

ସେହି ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ଧୋବା ଥିଲା । ସେ ନଦୀରେ ଲୁଗା କାତେ । ଦିନେ ସେ ଲୁଗା କାଟିଯାଉ କୂଳରେ ଶୁଖାଇ ଦେଇ ପାଣି ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ପଥର ଉପରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ବସିଥିଲା ।

କୌତୁକ ଦେଖିବା ସକାଶେ ସେ ଉଚ୍ଛ୍ଵରରେ ଡାକ ପକାଇଲା, “କୁମ୍ଭୀର ମୋତେ ଧରିଲେ ହୋ, ଦୌଡ଼ିଆସ, ଦୌଡ଼ି ଆସ ।” ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଏହାଶୁଣି ଠେଙ୍ଗା ବାଡ଼ି ଦେଇ ତାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଦୌଡ଼ିଆସିଲେ । ତାହା ଦେଖି ଧୋବା ଭଲମାରି ହସିଲା । ଏଥିରେ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ତାହା ଉପରେ କୃପିତ ହୋଇ ଫେରିଗଲେ ।

ତହିଁଆରଦିନ ଧୋବା ପାଣିରେ ଠିଆ ହୋଇ ଲୁଗା କାଟୁଅଛି, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ କୁମ୍ଭୀରଟିଏ ତାହା ପଛରୁ ବାହାରିଲା । କୁମ୍ଭୀର ତାହାକୁ ଧରି ନଦୀ ଭିତରକୁ ଡିଙ୍ଗି ନେବାରୁ ସେ ଆକୁଳ ହୋଇ ଡାକ ପକାଇଲା, “ମୋତେ କୁମ୍ଭୀର ଧରିଲା, ମୋତେ କୁମ୍ଭୀର ଧରିଲା, ଦୌଡ଼ିଆସ ହୋ, ଦୌଡ଼ିଆସ ।” କିନ୍ତୁ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଭାବିଲେ ଯେ, ସେ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କୌତୁକ ଖେଳୁଅଛି । ସେଥିପାଇଁ କେହି ଗୋଟିଏ ତାହାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ ନାହିଁ ।

କୁମ୍ଭୀର ଧୋବାକୁ ଗୋଡ଼ଆଡ଼ୁ ଧରି ପାଣି ଭିତରେ ବୁଡ଼ାଇ ଦେଲା ଏବଂ ଆନନ୍ଦରେ ଖାଇଲା ।

କୌତୁକରେ ଫୁଲ ମିଛ କହିଲେ ବିପଦ ଅଛି ।

୩୦—ଗେରୁ କରନାହିଁ (୧)

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ପଶ୍ଚିମ ଭାଗରେ କାନଡ଼ା (କନ୍ନଡ଼) ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଦେଶ ଅଛି । ତହିଁରେ ରାମ ଓ ଗୋବିନ୍ଦ ନାମରେ ଦୁଇଗୋଟି ବାଳକ ଥିଲେ । ସେ ଦୁହେଁ ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ୁଥିଲେ ।

ଦିନେ ସେମାନେ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଘରକୁ ଆସୁ ଅଛନ୍ତି, ଏହି ସମୟରେ ବାଟ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ବଗିଚାରେ ଚାଲିବାକୁ ଗଲେ । ସେହି ବଗିଚାରେ ଗୋଟିଏ ଆମ୍ବଗଛ ଫଳରେ ପୁଷ୍ପ ହୋଇଥିଲା । ତାହାର ପ୍ରତି ତାଳରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଫୁରଙ୍ଗ ପାଉଁଶ ଆମ୍ବ ଝୁଲୁଥିଲା ।

ଗଛର ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳେ ଗୋବିନ୍ଦ ଟିକିଏ ଠିଆ ହୋଇ ପାଉଁଶ ଆମ୍ବ ଚାହିଁବାକୁ ଚାହିଁଲା । ରାମ ଏହା ଦେଖି କହିଲା, “ଆସ ଯିବା, ବଳମ୍ବ ହେଲାଣି ।”

ଗୋବିନ୍ଦ କହିଲା, “ରାମ ! ଉପରକୁ ଚାହିଁଲା, କେତେ ଫୁରଙ୍ଗ ଆମ୍ବ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଭଲ ପାଉଅଛି । ତାକୁ ଦେଖି ମୋ ପାଟିରୁ ଲାଲ ବହୁଛି । ଗୋଡ଼ ଚଳୁ ନାହିଁ । ଗୁଲ ଦୁଇ ଗୋଟି ଆମ୍ବ ତୋଳିବା; ତୁମ୍ଭ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ, ମୋ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ।”

ରାମ—ଗୋବିନ୍ଦ ! ତୁମ୍ଭେ କ'ଣ କହୁଛ ? ସେ ଗଛ ଆମ୍ବର ନୁହେଁ । ତୁମ୍ଭେ ତ ଭଲ କରି ଜାଣ, ଯାହା ଆମ୍ବର ନୁହେଁ, ତାହା ନେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।
ଗୋବିନ୍ଦ—କ'ଣ କହୁଛ ? ଗଛରେ ଆମ୍ବ ପୁର ରହିଛି ; ତାଳ ଯାକ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ୁଅଛି । ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ଆମ୍ବ ନେଇଗଲେ ବଗିଚା-ମାଲିକର କ'ଣ କ୍ଷତି ହୋଇଯିବ ?

ରାମ—ସେପରି କ୍ଷତି ହେବ ନାହିଁ ସତ୍ୟ ; କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭର ଯାହା ନୁହେଁ, ତାହା ନେଲେ ତୁମ୍ଭେ ଶ୍ବେର ହେବ ଯେ ।

ଗୋବିନ୍ଦ—ମୁଁ ଶ୍ବେର ହେବ ? କଣ ? ମୁଁ ଟଙ୍କା-କଉଡ଼ି ନେଇ ଯାଉଛି ? ଗଛ ଗୋଟାକରୁ ଗୋଟିଏ କି ଯୋଡ଼ିଏ ଆମ୍ବ ନେଲେ ତୁମ୍ଭେ କ'ଣ ମୋତେ ଶ୍ବେର ବୋଲି କହିବ ?

ରାମ—ଗୋବିନ୍ଦ ! ଏପରି କଥା କହ ନାହିଁ । ଯାହା ଆପଣାର ନୁହେଁ, ତାହା ଯେ ନିଏ ସେ ଶ୍ବେର । କଉଡ଼ି କଡ଼ାଏ ହେଲେ କ'ଣ, ସୁନା ମୁଣ୍ଡାଏ ହେଲେ କ'ଣ ?

ଗୋବିନ୍ଦ—ତୁମେ କ'ଣ କହୁଛ, କଉଡ଼ି କଡ଼ାଏ ଯାହା ସୁନା ମୁଣ୍ଡାଏ ତାହା ?

ରାମ—ଦୁହେଁ ସମାନ ବୋଲି ମୁଁ କହୁ ନାହିଁ । କଉଡ଼ି କଡ଼ାଏ ନେବା ଯେପରି ଶ୍ବେର, ସୁନା ମୁଣ୍ଡାଏ ନେବା ସେହିପରି ଶ୍ବେର । ଶିକ୍ଷକ ମହାଶୟ ଏକଥା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର କହିଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ଏହା ଯେପରି ଜାଣେ ତୁମ୍ଭେ ସେହିପରି ଜାଣ । ଆସ ଗୋବିନ୍ଦ ! ଘରକୁ ଯିବା, ଆଉ ସେ ଆମ୍ବକୁ ଚାହିଁ ନାହିଁ ।

ରାମ ଏହା କହିବାକୁ ଗୋବିନ୍ଦ ତାହାର କଥା ମାନିଲା, ଏବଂ ଦୁହେଁ ଘରକୁ ଗଲେ ।

୩୧—ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଗୁଣ୍ଡିଚ ମୂର୍ତ୍ତି

ଅତି ପୁରାତନରେ ଅଯୋଧ୍ୟା-ଦେଶରେ ଦଶରଥ ନାମରେ ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । କୌଶଲ୍ୟା, କୈକେୟୀ ଓ ସୁମିତ୍ରା ନାମରେ ତାହାଙ୍କର ତିନି ରାଣୀ ଥିଲେ । କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର, କୈକେୟୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଭରତ, ଏବଂ ସୁମିତ୍ରାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଓ ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ଜନ୍ମିଲେ ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଜନକ ରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟା ସୀତାଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ । ଏହା ଉତ୍ତରେ ସେ ପିତୃ-ସତ୍ୟ ପାଳନ କରି, ବନକୁ ଯିବାରୁ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଓ ସୀତା ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଗମନ କଲେ ।

ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଭ୍ରମଣ କରି ସେମାନେ ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ କୁର୍ଚ୍ଚାର ନିର୍ମାଣ କରି ତହିଁରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଦିନକରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଅରଣ୍ୟ ଭିତରକୁ ବାହାରିଗଲେ । କୁର୍ଚ୍ଚାର ମଧ୍ୟରେ ସୀତା ଏକାକୀ ଥିଲେ । ଲଙ୍କାର ରାଜା ରାବଣ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସୀତାଙ୍କୁ ଅପହରଣ କରି, ଆପଣା ରାଜ୍ୟକୁ ଫେରିଗଲେ ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ଶେଷରେ ସମ୍ଭାଦ ପାଇଲେ ଯେ ରାବଣ ସୀତାଙ୍କୁ ଅପହରଣ କରି ଲଙ୍କାରେ ରଖିଅଛି । ଲଙ୍କା ଗୋଟିଏ ଦ୍ୱୀପ । ତାହାର ଗୁଣାଥଡ଼େ ସମୁଦ୍ର ରହିଅଛି । ସେଠାକୁ ଯାଇ ସୀତାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବେ ବୋଲି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଲଙ୍କା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୋଟିଏ ସେତୁ ବାନ୍ଧିଲେ ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଅତିଶୟ ସାଧୁ । ସେଥିପାଇଁ ପଣ୍ଡୁପତ୍ନୀମାନେ ସୁଦ୍ଧା ତାହାଙ୍କ ଦୁଃଖରେ ଦୁଃଖିତ ହୋଇଥିଲେ, ଏବଂ ଯେ ଯାହାର ଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ ସେ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଗୁଣ୍ଡୁଚ ମୂର୍ତ୍ତି ଧୂଳିରେ ଗଡ଼ାଇ ହୋଇ ସେହି ଉପରେ ଧୂଳିଗୁଡ଼ିକ ଶାନ୍ତି ଦେଉଥିଲା । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ତାହାର ଏହି ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ଅତି ସ୍ନେହରେ ଆପଣାର ଆଙ୍ଗୁଳି ଦ୍ୱାରା ତାହାର ଦେହ ଆଉଁସି ଦେଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଗୁଣ୍ଡୁଚମୂର୍ତ୍ତି ଦେହରେ ତାହାର ଚିହ୍ନ ରହିଅଛି ।

୩୨—ଗୋବିନ୍ଦ କରନାହିଁ (୨)

ଭୃମ୍ଭୁମାନଙ୍କର ମନେ ଥିବ ରାମ କପରି ଗୋବିନ୍ଦକୁ ଆମ୍ଭ ଗୋବିନ୍ଦ କରବାକୁ କହୁଥିଲ । ଗୋବିନ୍ଦ ରାମର ବାଧା ମାନିଗଲ, ମାତ୍ର ଆମ୍ଭକଥା ଭୁଲି ପାରିଲ ନାହିଁ । ସେ ରାତ୍ରିରେ ଶୋଇଲରୁ ପାଟିଲ ଆମ୍ଭର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲା ।

ତହିଁ ଆରଦନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଛୁଟି ହେଲାବୁଁ ଗୋବିନ୍ଦ ରାମ ସଙ୍ଗରେ ଘରକୁ ଗଲା ନାହିଁ, ପଛରେ ଲୁଚି ରହିଗଲା । ରାମ ବାହାରିଗଲାବୁଁ ସେ ଏକାକୀ ଆତ୍ମ-ବଞ୍ଚିବୁ ଭିତରେ ପଶିଲା । ଡେଡେବେଳେ ବଞ୍ଚିବୁରେ କୌଣସି ଲୋକ ନ ଥିଲେ । ସେ ବଞ୍ଚିବୁ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର, ତାହାର ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ, ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ସାଧୁ ଲୋକ । ସେହି କାରଣରୁ ସେ ଆତ୍ମ ଜଗୁ ନ ଥିଲା । ବଞ୍ଚିବୁରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ନାହିଁ ଦେଖି ଗୋବିନ୍ଦ ଯୋଡ଼ିଏ ଆତ୍ମ ଚୋଲିଲା । ବଞ୍ଚିବୁର ଗୋଟିଏ କୋଣକୁ ଯାଇ ସେ ଯୋଡ଼ିକିଆକ ଆତ୍ମ ଖାଇଲା ; କିନ୍ତୁ ତାହାର ମନରେ ହେଉଥାଏ ଯେ ସେ ଅନ୍ୟାୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି । ତାହାର ଶ୍ରେଣି ଧରବାପାଇଁ ସେଠାରେ କେହି ନ ଥିବାବୁଁ ସେଦିନ ତାହାର କୌଣସି ଅନିଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ ।

ଏହା ଉତ୍ତରରେ ଗୋବିନ୍ଦ ଅନେକ ଥର ବଞ୍ଚିବୁକୁ ଯାଇ ସେହିପରି ଆତ୍ମ ଖେରକିରି ଖାଇଲା । ଖେର କରବାର ଅଭ୍ୟାସ ବଢ଼ିବାରୁ ତାହାର ଭୟ କମିଲା ଲଜ୍ଜା ରହିଲା ନାହିଁ । ତହିଁ ଉତ୍ତରୁ ସେ ପିଲାମାନଙ୍କର କଲମ ପ୍ରଭୃତି ଶ୍ରେଣି କଲା ।

ଦିନେ ଜଣେ ପଥିକ ନଦୀ କୂଳରେ ଗୋଟିଏ ବୁଢ଼ା ଉପରେ ଆପଣାର କୁର୍ତ୍ତା ଓ ତାହା ତଳେ ପିନ୍ଧିବା ଲୁଗା ରଖି ଚାଲି ଚାଲି କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ କୁର୍ତ୍ତାରେ ଗୋଟିଏ ସୁନାର ଘଡ଼ି ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଗୋବିନ୍ଦ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଘଡ଼ିଟି ଅପହରଣ କରି ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲିଗଲା ।

ସେହି ଭଦ୍ର ଲୋକଟିର ଭୃଷ୍ୟ ପଛରେ ଆସୁଥିଲା । ସେ ଏହା ଦେଖିପାରି ଗୋବିନ୍ଦକୁ ଗୋଡ଼ାଇଲା । ଗୋବିନ୍ଦ ତାକୁ ଦେଖି ଦୌଡ଼ି ପଳାଇଲେ ହେଁ ଶେଷରେ ଧରା ପଡ଼ିଲା । ବିଚାରରେ ତାହାକୁ କଠିନ ଦଣ୍ଡ ହେଲା ।

ସେହି ଦିନଠାରୁ ସମସ୍ତେ ଗୋବିନ୍ଦକୁ ଖେର ବୋଲି ଘୃଣା କଲେ । ଗୋବିନ୍ଦ ଡେଡେବେଳେ ମନେ ମନେ ଭାବିଲା, “ରାମର ଉପଦେଶ ମାନି ମୁଁ ମୂଳହୁଁ ଖେର କରବାର ଅଭ୍ୟାସ ଛାଡ଼ିଥିଲେ, ଏହି ଦଣ୍ଡ ଓ ଘୃଣା ମୋତେ କେବେହେଁ ଭୋଗ କରବାକୁ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ।”

୩୩—ବିଜ୍ଞାନ ବିଚାରକ କଥା

ପଶ୍ଚିମ ଦେଶରେ ଅନେକ ବର୍ଷ ତଳେ ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । ସେ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଦୟାଳୁ ଥିଲେ, ଏବଂ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଆପଣାର ସନ୍ତାନ ପରି ମନୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଗୃହାରି ସେ ସ୍ବୟଂ ଶୁଣୁଥିଲେ ।

ଦିନକରେ ଦୁଇ ଜଣ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ରାଜାଙ୍କ ଗ୍ରମୁରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଆପଣା ହସ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ଶିଶୁ ଧରିଥିଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ରାଜା ପଚାରିଲେ, “ଭ୍ରମେମାନେ କିଏ ? କି ନିମନ୍ତେ ଏଠାକୁ ଆସିଅଛୁ ?” ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ କହିଲା, “ମହାରାଜ ! ଅନ୍ତେମାନେ ଗ୍ରମୁଙ୍କର ପ୍ରଜା । ଏହି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଏବଂ ମୁଁ ଏକା ଘରେ ବାସ କରୁଁ । ଆମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ଏକ ଜାତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପୁରୁଷ ଏହାର ଗୋଟିଏ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମିଲି, ଏବଂ ମୋର ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମିଲା । ଆମ୍ଭ ଦୁହେଁର ସ୍ୱର୍ଗୀ ଏକାଦିନରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଆମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ପୁରୁଷର ଏକତ୍ର ବାସ କରୁଅଛୁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆଉ କେହି ନାହିଁ ।

“ଗତ ରାତ୍ରିରେ ଦୁହେଁ ଶିଶୁ ଦୃଢ଼ଚିକ୍ତ ଚୋର ପାଖେ ପାଖେ ଶୋଇଥିଲୁ । ଏ ଗାତ ନିଦ୍ରାରେ ଗଡ଼ିଯାଇ ଦୈବାତ୍ୱ ଅପଣାର ଶିଶୁ ଉପରେ ମାଡ଼ିଯିବାରୁ ତାହାର ଶିଶୁର ପ୍ରାଣ ବାହାରଗଲା । ଏ ପ୍ରୟତ୍ନରେ ତାହା ଦେଖି ମୃତ ଶିଶୁଟି ମୋହର ଶେଯରେ ଥୋଇ ଦେଇ, ମୋହର ଶିଶୁଟିକୁ ଆପଣାର ଶେଯକୁ ନେଲା । ମୁଁ ନିଦ୍ରାରେ ଥିବାରୁ ଏହା ଜାଣିପାରିଲି ନାହିଁ ।

“ମୋହର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହେବାରୁ ମୁଁ ଏହା ଜାଣିପାରିଲି । କିନ୍ତୁ ଏ କହେ “ମୁଁ ମୋହର ଶିଶୁର ପ୍ରାଣ ନାଶ କରିଅଛି, ଏବଂ ତତ୍ପରବର୍ତ୍ତରେ ତାହାର ଶିଶୁକୁ ନେଉଅଛି । ମୁଁ ଏହାକୁ ଯେତେ ଚାହାନ୍ତିଲେ ହେଁ ଏ ମୋହ କଥାରେ କର୍ତ୍ତୃପାତ କରୁନାହିଁ । ଏ ଯେଉଁ ଶିଶୁକୁ ଧରିଅଛି, ସେ ମୋହର, ତାହାର ନୁହେଁ । ମୁଁ କି ମୋହର ଶିଶୁକୁ ଚାହିଁ ନାହିଁ ? ମହାରାଜ ! ଗ୍ରମୁରୁ ସୁବିଚାର ହେଉ । ମୋହର ସନ୍ତାନ ମୋତେ ଫେରାଇ ଦେବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଉ ।”

ଏହା ଶୁଣି ରାଜା ଅପର ସ୍ତ୍ରୀଲୋକକୁ ପଚାରିଲେ, “ଭ୍ରମେ କଅଣ କହୁଅଛୁ ?” ସେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟି ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ମହାରାଜ ! ସେ ମିଥ୍ୟା କହୁଅଛି । ସେ ମୋହର ସନ୍ତାନକୁ ନେବାକୁ ଚାହେଁ । ମୃତ ଶିଶୁ ତାହାର ସନ୍ତାନ ଅଟେ ; ଜୀବିତ ଶିଶୁଟି ମୋହର ।”

ରାଜା କିଛିକାଳ ମନେ ମନେ ଶୁଣିଲେ । ତହିଁ ଉତ୍ତରୁ ସେ କହିଲେ, “ଏହି ଶିଶୁଟିକୁ ମୋହର ସମ୍ମୁଖରେ ତଳେ ଥୋଇ ଦିଅ ।” ଅନନ୍ତର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଭୃତ୍ୟକୁ ରାଜା ଆଦେଶ ଦେଲେ, “ଝୋଲରୁ ଭ୍ରମର ତରବାର ବାହାର କରି ଏହି ଶିଶୁକୁ ଦୁଇଖଣ୍ଡ କରି କାଟ, ଏବଂ ଏ ଦୁହିଁକୁ ଖଣିଏ ଖଣିଏ ବାଣ୍ଟିଦିଅ ।”

ଭୃତ୍ୟ ରାଜାଙ୍କରେ ତରବାର ବାହାର କରି ଶିଶୁକୁ କାଟିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହୁଅନ୍ତେ, ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟି ଶିଶୁକୁ ଜନ୍ମ କରିଥିଲା, ସେ ଚିତ୍କାର କରି କହିଲା, “ରହ ରହ, ଶିଶୁଟିର ପ୍ରାଣ ନାଶ କରି ନାହିଁ । ସେ ଏହି ଶିଶୁକୁ ନେଉ । ଶିଶୁଟି

ବହୁଥିଲେ ତାହା ହିଁ ମୋ ପକ୍ଷରେ ବହୁତ ।” ଅପର ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକଟି ମାରବରେ ଦଣ୍ଡାସ୍ପର୍ଶନ ହୋଇ ରହିଲା ।

ଏହା ଦେଖି ରାଜା ଆଦେଶ ଦେଲେ, “ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟିକୁ ଏହି ଶିଶୁଟି ଦିଅ । ସେହି ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ ହିଁ ଏହି ଶିଶୁର ମାତା, ସେଥିପାଇଁ ଏହା ପ୍ରତି ତାହାର ଏଡ଼େ ସ୍ନେହ ।” ଏହା ଉତ୍ତରୁ ରାଜା ଅପର ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକକୁ ଚାହିଁ କୋଧରେ ଜଳିଲେ, “ସତ୍ୟକଥା ସ୍ୱୀକାର କର । ନୋହିଲେ ଦଣ୍ଡ ପାଇବ ।” ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟି ଶୁଣି ହୋଇ କହିଲା, “ମହାରାଜ ! ଗୁମ୍ଫା ଅତି ବଞ୍ଚି । ଏ ସଂସାରରେ କିଏ ଗୁମ୍ଫାକୁ ଭୁଲିବ ପାରିବ ? ଶିଶୁଟି ତାହାର, ମୋହର ନୁହେଁ ।”

୩୪—ହୀରା ହାତୀ କଥା

ଜଣେ ରାଜାଙ୍କର ହରା ନାମରେ ଗୋଟିଏ ହାତୀ ଥିଲା । ହରା ସାହସୀ ଓ ଧୀର-ସ୍ମରାଦ ଥିଲା ଏବଂ କଥା ମାନୁଥିଲା । ପୁଣି ସେ ଦେଶରେ ତାହାପରି ପୁନର ହାତୀ ଆଉ ନ ଥିଲା । ଏଥିନିମନ୍ତେ ରାଜା ତାହାକୁ ବଡ଼ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ହରା ରାଜାଙ୍କର ପାଟହାତୀ । ରାଜା କୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ବଜେ କଲେ ହରା ପିଠିରେ ବସି ଯାଉଥିଲେ, ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧକୁ ଗଲେ ରାଜାଙ୍କର ପତାକା ହରା ଉପରେ ଯାଉଥିଲା । ହରା ଉପରେ ଯେଉଁ ହାଉଦା ପଡ଼ୁଥିଲା, ତାହା ଅତି ପୁନର । ସେଥିରେ ତିନିଗୁର ଜଣ ବସି ପାରୁଥିଲେ ।

ହରାର ମାଡ଼ୁଳୁ ତାହା ପ୍ରତି କେବେହେଁ ମନ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରୁ ନ ଥିଲା । ତାହାର ପୁନିବ୍ୟାପନାରେ ଆଦୌ ଶୁଦ୍ଧ ନ ହୋଇ ତାହା ସହୃଦ ଖେଳୁଥିଲେ । ହରା ମାଡ଼ୁଳୁ ଓ ତାହାର ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଅତିଶୟ ଭଲ ପାଉଥିଲା, ଏବଂ ଆନନ୍ଦରେ ସେମାନଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଳନ କରୁଥିଲା ।

ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ଦିନକରେ ମାଡ଼ୁଳୁର ଦେହରେ ଶତ୍ରୁ ପକ୍ଷର ଗୋଟିଏ ଖର ବାଜିବାରୁ ତାହାର ପ୍ରାଣ ବାହାରି ଗଲା ଏବଂ ସେ ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା । ହାଉଦାରେ ଅପର ଯେଉଁମାନେ ବସିଥିଲେ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ହତ ହେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ରାଜାଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ ଭଙ୍ଗ ଦେଲେ । ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଜୀବି ଥିଲାବେଳେ ହରାର ମାଡ଼ୁଳୁ ତାହାକୁ ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ିଯିବାକୁ ନିଷେଧ କରୁଥିଲା ।

ମାଡ଼ୁଳୁ ତଳେ ପଡ଼ି ଯେ ପ୍ରାଣ ହରାଇଅଛି, ତାହା ହରାକୁ ଜଣା ନ ଥିଲା । ଯୁଦ୍ଧର ଆପଣା ମାଡ଼ୁଳୁଠାରୁ ଅନ୍ୟ ଆଦେଶ ନ ପାଇ ସେ ସେହିଠାରେ ଠିଆ

ହୋଇ ରହିଲା । କିନ୍ତୁ ପରେ ଗୋଟିଏ ଶର ଆସି ଖରା ଦେହରେ ବସି ହେଲା; ତଥାପି ରାଜାଙ୍କର ପତାକା ବହନ କରି ସେ ଅଟଳ ହୋଇ ରହିଲା ।

ରାଜାଙ୍କର ସୈନ୍ୟମାନେ ଦୂରରୁ ଦେଖିଲେ ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହାଙ୍କର ପତାକା ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଡୁଅଛି । ଏହା ଦେଖି ସେମାନେ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଅଧିକ ସାହସରେ ଶତ୍ରୁ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସୁନଟାର ଅନ୍ତମଣ କଲେ । ଏହି ଅନ୍ତମଣରେ ଶତ୍ରୁ ସୈନ୍ୟମାନେ ଭାତ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ ।

ଖରା ପୁଅବନ୍ଧୁ ଆପଣା ସ୍ଥାନରେ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲା । କାହାଣୀ କଥାରେ ସେ ସେଠାରୁ ଟଳିଲା ନାହିଁ । ରାଜାଙ୍କର ଜଣେ ପାଇକ କହିଲା, “ମାତୁଳୁ ପୁଅକୁ ଦେନିଆସ । ବୋଧହୁଏ ଖରା ତାହା କଥା ମାନବ ।” ରାଜାଙ୍କର ସୈନ୍ୟମାନେ ସେହି ପୁଅକୁ ସେଠାକୁ ଦେଇ ଆସିଲେ ।

ମାତୁଳୁପୁଅ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଆଶୁମାଡ଼ି ବସିବାକୁ ଖରାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲା । ଏହି ପୁଅର ବୟସ ଅଳ୍ପ ହେଲେହେଁ ଖରା ତାହାର ଆଦେଶରେ ଆଶୁମାଡ଼ି ବସିଲା । ଅନନ୍ତର ମାତୁଳୁ-ପୁଅଟି ତାହା ପିଠିରେ ବସି ଯୁଦ୍ଧ-କ୍ଷେତ୍ରରୁ ତାହାକୁ ରାଜାଙ୍କ ନଅରକୁ ଦେନଗଲା ।

ଖରା ପଶୁ ହେଲେ ହେଁ ତାହାର ବୁଦ୍ଧି ଥିଲା । ତାହାର ବୁଦ୍ଧି ଓ ସାହସ ହେତୁରୁ ରାଜାଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟଲାଭ କଲେ ।

୩୫—ମନୁଷ୍ୟର ଦଶଭୂତ୍ୟ

ରସାନନ୍ଦ ଓ ଦାନବନ୍ଧୁ ନାମରେ ଦୁଇଟି ବାଳକ ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢୁଥିଲେ । ରସାନନ୍ଦ ଧନୀ ବ୍ୟକ୍ତିର ପୁଅ, ଏବଂ ବଡ଼ କୋଠାଘରେ ବାସ କରୁଥିଲା । ଦାନବନ୍ଧୁ ଦରିଦ୍ର ଲୋକର ପୁଅ, ସାମାନ୍ୟ କୁଟୀରରେ ବାସ କରୁଥିଲା, ଏବଂ ତାହାର ମା କମ୍ପା ଭଉଣୀ ନ ଥିବାରୁ ପିତା ଓ ଆପଣା ନିମନ୍ତେ ସହସ୍ତରେ ପାକ କରୁଥିଲା । ଦିନକରେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଛୁଟି ହେବାକୁ ରସାନନ୍ଦ ଓ ଦାନବନ୍ଧୁ ଏକତ୍ର ହୋଇ ଘରକୁ ନେଉଟିଲିବେଳେ ରସାନନ୍ଦ ଦାନବନ୍ଧୁକୁ କହିଲା, “ମୋହର ପିତା ଯେପରି ଧନୀ, ତୁମର ପିତା ସେହିପରି ଧନୀ ହୋଇପାରିଥାନ୍ତେ କି, ତୁମର ଏପରି ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ନାହିଁ କି ? ଅମ୍ଭର ସୁନ୍ଦର କୋଠାଘର । ମୋହର ପିତା ମୋହ ପାଇଁ ତିନୋଟି ଗୁଜର ଖୁଣ୍ଟି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଯାହା କହେ, ସେମାନେ ତାହା କରନ୍ତି ।”

ଘାନବନ୍ଧୁ କହିଲା, “ମୋହର ଦଶଟି ଗୁକର ଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଯେତେବେଳେ ଯାହା କରିବାକୁ କହେ, ସେମାନେ ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ତାହା କରନ୍ତି ।”

ରଘାନନ୍ଦ କହିଲା, “କଣ ! ତୁମ୍ଭର ଦଶଟି ଗୁକର ଅଛନ୍ତି—ତୁମ୍ଭେ କହୁଅଛ ? କି ଘୋର ମିଥ୍ୟା କଥା ! ମୋହର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ତୁମ୍ଭେ ସତ୍ୟବାଦୀ ଅଟ । ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ ତୁମ୍ଭ ଘରେ ଜଣେ ସୁଦ୍ଧା ଗୁକର ନାହିଁ ।”

ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକ ସେମାନଙ୍କ ଆଗେ ଆଗେ ଯାଉଥିଲେ । ସେ ଦୁହେଁଙ୍କର ପରସ୍ପର ସହିତ କଥା ଶୁଣି ସେ ଠିଆ ହୋଇ ପଛକୁ ଫେରିପଡ଼ିଲେ । ଘାନବନ୍ଧୁ ସାଧୁ ଅଟେ । ସେ କେବେହେଁ ମିଥ୍ୟା କଥା କହେ ନାହିଁ ବୋଲି ତାହାଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା । ସେ ସ୍ନେହ-ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ଚାହିଁ ଘାନବନ୍ଧୁଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଘାନବନ୍ଧୁ ! ତୁମ୍ଭେ କଅଣ କହୁଅଛ ? କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ତୁମ୍ଭ ପିତାଙ୍କୁ ବହୁତ ଟଙ୍କା ଦେଇଅଛନ୍ତି, ଏବଂ ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ତୁମ୍ଭ ପିତାଙ୍କର ସମ୍ପତ୍ତି ରଘାନନ୍ଦ ପିତାଙ୍କର ସମ୍ପତ୍ତିଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇଅଛି କି ? ନୋହିଲେ ତୁମ୍ଭ ଘରେ ଦଶଜଣ ଗୁକର କିପରି ରହିଲେ ? ଅଥବା ତୁମ୍ଭେ କୌତୁକରେ ଏପରି କହୁଅଛ ।”

ଘାନବନ୍ଧୁ ଅଳ୍ପ ହସି କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ସତ୍ୟ କଥା କହୁଅଛି । ମୋହର କଥା ମାନିବା ପାଇଁ ଦଶଟି ଗୁକର ଅଛନ୍ତି । ରଘାନନ୍ଦଙ୍କ ଗୁକରମାନେ କେତେ-ବେଳେ ଅବା ତାଙ୍କ କଥା ମାନିବାରେ ଅବହେଳା କରିପାରନ୍ତି, ସେମାନେ ଅଳସୁଆପଣ କରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୁକ୍ତି କରିପାରନ୍ତି; ମାତ୍ର ମୋହର ଗୁକରମାନେ ସେପରି ନୁହନ୍ତି । ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଯାହା କହେଁ ସେମାନେ ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ତାହା କରିବା ପାଇଁ ସର୍ବଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛନ୍ତି । ମୋହର କୌଣସି ଗୁକର କେବେ ହେଁ ମୋହର ଅଦେଶ ପାଳନ କରିବାରେ ଅବହେଳା ବା ଯୁକ୍ତି କରିନାହିଁ ।” ଶିକ୍ଷକ କହିଲେ, “ଏ ତ ବଡ଼ ବିଚିତ୍ର କଥା ! ଆଜ୍ଞା, ତୁମ୍ଭ ଗୁକରମାନଙ୍କର ନାମ କହିବ ତି ।”

ରଘାନନ୍ଦ କହିଲା, “ହଁ, ସେମାନଙ୍କ ନାମ କହିବି ।” ଘାନବନ୍ଧୁ କହିଲା, “ମୋହର ଦଶଗୋଟି ଗୁକର ମଧ୍ୟରୁ ଯୋଡ଼ିଏ ଦୁଇପାଦ, ଯୋଡ଼ିଏ ଦୁଇହାତ, ଯୋଡ଼ିଏ ଦୁଇକାନ ଏବଂ ଯୋଡ଼ିଏ ଦୁଇଚକ୍ଷୁ । ଏ ହେଲା ଆଠ, ପୁଣି ଗୋଟିଏ ନାକ ଓ ଗୋଟିଏ ମୁଖ ଅଛି । ମୋତେ କୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ଯିବାକୁ ହେଲେ ମୋହର ଦୁଇ ପାଦକୁ ମୁଁ କହେଁ, ମୋତେ ନେଇ ଗୁଲ ; ସେ ଦୁହେଁ ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ମୋତେ ନେଇଯାନ୍ତି । କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ମୋହ ନିକଟକୁ ଆଣିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ ମୁଁ ଦୁଇ ହାତକୁ କହେଁ, ସେ ପଦାର୍ଥଟି ମୋତେ ଦିଅ । ଦୁଇ ହାତ ଅବଲମ୍ବେ ତାହା ଆଣନ୍ତି । ମୋହର ଝୁଆ ହେଲେ ହାତ ବାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଆଣି ମୁଖରେ ଲଗାଏ, ଏବଂ

ମୁଖ ସେହିକ୍ଷଣି ତାହା ଗ୍ରହଣ କରି ଯେତେ ଭିତରକୁ ଦିଏ । ମୋହର କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଦେଖିବାର ପ୍ରସ୍ତୋତନ ହେଲେ ଚଷ୍ଟ ଯୋଡ଼ିକ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୋତେ ତାହା ଦେଖାଇ ଦିଅନ୍ତି । କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଆଦ୍ରାଣ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ହେଲେ ମୋହର ନାସିକା ତାହାର ଗନ୍ଧ ମୋତେ ଦିଏ । ଏ ଦଶଟି ଗୁଣର ମୋହର ଆଦେଶ ପାଳନ କରିବା ପାଇଁ ସଦାସର୍ବଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛନ୍ତି । କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତା ପାଇଁ ଅରକର ଦୁଇଥର ମୋତେ କହିବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ । ରସାନନ୍ଦଙ୍କ ଉପରେ ଯେଉଁ ଗୁଣରମାନେ ଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଛାଙ୍କର ଯେଉଁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ମୋହର ଗୁଣରମାନେ ମଧ୍ୟ ମୋର ସେହି ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ।”

ଶିକ୍ଷକ ଦାନବନ୍ଧୁର କଥା ଶୁଣି ଅତିଶୟ ପ୍ରୀତ ହୋଇ କହିଲେ, “ତୁମ୍ଭେ ନାହା କହିଲ ତାହା ଯଥାର୍ଥ । ତୁମ୍ଭର ଗୁଣରଗୁଡ଼ିକ ଏ ସଂସାରରେ ସବୁଠାରୁ ଭଲ ଗୁଣର ଅଟନ୍ତି । ଯେ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଚଲେ ସେ ସୁଖୀ ହୁଏ; ଅନ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କଲେ ସେ ସୁଖ ମିଳେ ନାହିଁ ।”

୩୭—ସିଂହର ମୃତ୍ୟୁରେ ହସ୍ତୀ କପରି ପଶୁମାନଙ୍କର ରଜା ହେଲା

କୌଣସି ଅରଣ୍ୟରେ ପଶୁମାନଙ୍କ ସିଂହର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ସେହି ଅରଣ୍ୟରେ ଯେତେ ପଶୁ ଥିଲେ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ସିଂହର ଶାବକଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତାହାକୁ ପ୍ରଣାମ କଲେ, ଏବଂ କିଏ ପଶୁମାନଙ୍କର ରଜା ହେବ, ତାହା ବିଚାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ସେ ନିତାନ୍ତ ଶିଶୁ ବୋଲି ସେମାନେ ତାହାକୁ ରଜା କଲେ ନାହିଁ ।

ବ୍ୟାଘ୍ର କହିଲା, “ଆମ୍ଭେ ରଜା ହେବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ, କାରଣ ଆମ୍ଭେ ଅନେକ ବୃକ୍ଷସ୍ତରେ ସିଂହପରି ଅଛୁ ।” ଭଲ୍ଲୁକ କହିଲା, “ଆମ୍ଭେ ବ୍ୟାଘ୍ର ପରି ବଳବାନ୍ ଓ ଶୁଣ୍ଠି ଅଛୁ । ଆମ୍ଭେ ବୃକ୍ଷରେ ଆରୋହଣ କରିପାରୁଁ, ମାତ୍ର ବ୍ୟାଘ୍ର ପାରେ ନାହିଁ ।”

ଟୋଟକ କହିଲା, “ଆମ୍ଭେ ଅତିଶୀଘ୍ର ଦୌଡ଼ ପାରୁଁ ଏବଂ ପଶୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଦା ସଫାପେଟା ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର ଅଛୁ ।” ତାହା ଶୁଣି ହରିଣ କହିଲା, “ଆମ୍ଭେ ଟୋଟକ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବେଗରେ ଦୌଡ଼ିପାରୁଁ ।”

ଶୁଭାଳ କହିଲା, “ଆମ୍ଭେ ଅତିଶୟ ଧୂର୍ତ୍ତି ଅଛୁ ।” ବାନର କହିଲା, “ଆମ୍ଭେ ଅତିଶୟ ଚତୁର ଅଛୁ, ବୃକ୍ଷରେ ଆସ୍ବେହଣ କରିପାରୁ ଏବଂ ଆମ୍ଭେ ସେ ପରିମାଣରେ ମନୁଷ୍ୟ ସଦୃଶ ଅଛୁ, ଭୂମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେହି ସେପରି ନୁହେଁ ।”

ବାନରର ଏହି କଥା ଶୁଣି ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ପଶୁ ହସି ଉଠିଲେ ।

ଏହା ଉତ୍ତରୁ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଏକମତ ହୋଇ ହସ୍ତୀକୁ ରାଜା କଲେ, କାରଣ ହସ୍ତୀ ପଶୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବାଧିକ ବୃହତ୍, ବଳବାନ୍ ଓ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ।

୩୭—ରାଜା ଓ ଗୋପାଳ-ବାଳକ କଥା

ପୁର କାଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ସ୍ଵଭାବ ଓ ବିଚାର ଅତି ଉତ୍ତମ ଥିବାରୁ ପ୍ରଜାମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ନାନା ସ୍ଥାନରେ ତାହାଙ୍କର ଯେଉଁ କର୍ମକ୍ଷମାମାନେ ଥିଲେ ସେମାନେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସୁବିଚାର କରୁଅଛନ୍ତି କି ନାହିଁ, ଏବଂ ପ୍ରଜାମାନେ କୁଶଳରେ ଅଛନ୍ତି କି ନାହିଁ, ଏହା ସ୍ଵୟଂ ଜାଣିବେ ବୋଲି ଦିନକରେ ସେ ଦରିଦ୍ର ଲୋକପରି ବସ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧି ଏବଂ ଆପଣାର ମୁଖ ଓ ଦେହର ବର୍ଣ୍ଣ ମଳିନ କରି, ଗୋପନରେ ଏକାକୀ ନଅରରୁ ବାହାରିଲେ ।

ସେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ବାଟରେ ଗୋଟିଏ ବାଳକକୁ ଭେଟିଲେ । ସେ ବାଳକଟି ଗୋଟିଏ ଗାଈକୁ ବାନ୍ଧି ରାଜାଙ୍କ ନଅରକୁ ନେଉଥିଲା । ଗାଈଟିର ଦେହରେ ବହୁତ ବଳ ଥିବାରୁ ତାହାକୁ ଓଟାରି ନେବା ପାଇଁ ବାଳକକୁ ଅତିଶୟ କଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ରାଜା ତାହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୁଅନ୍ତେ ସେ ତାହାଙ୍କୁ ନ ଚାହିଁ, ଇଚ୍ଛେ ଲୋକ ମନେ କରି କହିଲା, “ମୋହର ପ୍ରଭୁ କାଲି ଏହି ଗାଈଟିକୁ ରାଜାଙ୍କୁ ଦାନସ୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ଏକାକୀ ଏହାକୁ ନଅରକୁ ଘେନି ଯିବା ପାଇଁ ଅସମର୍ଥ ହେଉଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ମୁଁ ଏହାକୁ ସେଠାକୁ ଦେଇଯାନ୍ତି । ରାଜାଙ୍କ ନଅରର ଲୋକେ ବଡ଼ ଦୟାଳୁ । ସେଠାକୁ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି କିଛି ନେଇଗଲେ ସେମାନେ ତାହାକୁ ପୁରସ୍କାର ଦିଅନ୍ତି ।”

ଛଦୁବେଶୀ ରାଜା କହିଲେ, “ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ମୋତେ କଅଣ ମିଳିବ ?” ଗୋପାଳ-ବାଳକ କହିଲା, “ମୁଁ ଯାହା ପାଇବ ସେଥିରୁ ଅଧେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେବି ।”

ସେମାନେ ନଅରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୁଅନ୍ତେ ରାଜା ଗୋପାଳ-ବାଳକକୁ ନଅର ଦେଖାଇ ଦେଇ ତାହାଠାରୁ ଅନ୍ତର ହେଲେ, ଏବଂ ଗୋପନରେ ନଅର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଆପଣାର ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କଲେ । ତହିଁ ଉତ୍ତରୁ ସେ ଜଣେ

ଭୃତ୍ୟକୁ ଡାକି, ତାହା ହସ୍ତରେ ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ଦେଇ କହିଲେ, “କାଲି ଆମେ ଯେଉଁ ଗାଈଟି ଫସ୍ତ କରିଥିଲୁଁ, ଆଜି ସେହି ଗାଈଟିକୁ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ନଅରକୁ ଦେଇ ଆସିଛି, ତାହାକୁ ଏହି ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ପୁରସ୍କାର ସ୍ବରୂପ ଦେବ ।” ଏହା ଉତ୍ତରୁ ରଜା ଛଦୁବେଶରେ ପୁଣି ନଅରରୁ ବାହାରି ଗୋପାଳ-ବାଳକର ଅପେକ୍ଷାରେ ପଥରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ଗୋପାଳ-ବାଳକ ନଅରରୁ ଫେରିଆସି ତାହାକୁ କହିଲା, “ରଜାଙ୍କ ନଅରରେ ମୋତେ ଆଠଅଣା ପୁରସ୍କାର ମିଳିଲା, ତୁମ୍ଭର ଭାଗ ଗୁରୁଅଣା ନଥା ।” ରଜା କହିଲେ, “ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଆଠଅଣା ମାତ୍ର ମିଳିଲା ? ଏ ପୁରସ୍କାର ନିତାନ୍ତ ଅଳ୍ପ ଓ ରଜାଙ୍କର ଅଯୋଗ୍ୟ । ଏଥିରୁ ଅଧିକ କିଛି ମିଳିଲା ନାହିଁ ?”

ଗୋପାଳ-ବାଳକ କହିଲା, “ମୋତେ ଆଠଅଣା ମାତ୍ର ମିଳିଅଛି ; ଏହା ମୋହ ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଟେ । ତୁମ୍ଭେ କି ମନେ କରିଅଛ ଏଥିରୁ ଅଧିକ ମିଳିଲା ?” ରଜା କହିଲେ, “ହଁ, ଏଥିରୁ ଅଧିକ ମିଳିବା ଉଚିତ । ମୋହ ସଙ୍ଗରେ ଫେରିଆସ ; ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଅଧିକ ପୁରସ୍କାର କରାଇ ଦେବି ।”

ରଜା ଏବଂ ଗୋପାଳ-ବାଳକ ଆସି ନଅରର ସିଂହଦ୍ବାରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଗୋପାଳ-ବାଳକଟି ସେହି ଦ୍ବାର ଅବହମ କରି ଭିତରକୁ ଯିବାପାଇଁ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇ କହିଲା, “ଏ ରଜାଙ୍କ ନଅର ; ସିଂହଦ୍ବାର ତେଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭିତରକୁ ଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।” ଛଦୁବେଶୀ ରଜା କହିଲେ, “ଭୟ କରନାହିଁ । ରଜା ମୋତେ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜାଣନ୍ତି । ମୋତେ ଦେଖିଲେ ସେ ତୁମ୍ଭ ଉପରେ ବିରକ୍ତ ହେବେନାହିଁ ।”

ରଜା ନଅରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସମସ୍ତ ଭୃତ୍ୟଙ୍କୁ ତାହାଙ୍କ ଗ୍ରମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ସମସ୍ତେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାବେଳେ ସେ ଗୋପାଳ-ବାଳକକୁ କହିଲେ, “ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଆଠଅଣା ଦେଇଅଛି, ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ ।” ଏ ସମସ୍ତ ଦେଖି ଗୋପାଳ-ବାଳକଟି ଭୟରେ କମ୍ପିତ ହୋଇ, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାକୁ ଆଠଅଣା ଦେଇଥିଲା, ତାହାକୁ ଚିହ୍ନାଇ ଦେଲା ।

ସେହି ଭୃତ୍ୟଟି ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଦଣ୍ଡବତ ହୋଇ ଆପଣାର ଅପରାଧ ସ୍ୱୀକାର କଲା । ରଜା ସେହିକ୍ଷଣି ତାହାକୁ କାର୍ଯ୍ୟରୁଠକ କଲେ, ଏବଂ ଗୋପାଳ-ବାଳକକୁ ଦଶ ଗୋଟି ଟଙ୍କା ଦେଇ କହିଲେ, “ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭ ନିମନ୍ତେ ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ପୁରସ୍କାର ଦେଇଥିଲୁଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ଏବଂ ତୁମ୍ଭର ସାଧୁତା ନିମନ୍ତେ ଅଧିକା ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦିଆଗଲା ।”

୩୮—ବୈଷ୍ଣବ ବିରାଡ଼

ଗୋଟିଏ ବିରାଡ଼ ଅତି ବୃଦ୍ଧ ଓ ଦୁର୍ବଳ ହେବାରୁ ମୁଣ୍ଡା ଧରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହେଲା । ଦିନକରେ ସେ କ୍ଷତ୍ରରେ ଅକୁଳ ହୋଇ ଭଣ୍ଡାରଘର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ଏବଂ ଚଷ୍ମ ମୁଦ୍ରିତ କରି ସେଠାରେ ପଡ଼ିରହିଲା । ଏହି ଘଟଣା ଦେଖି ମୁଣ୍ଡା-ମାନଙ୍କର ସାହସ ନମେ ବଢ଼ିଲା ଓ ସେମାନେ ବିରାଡ଼ର ଗୁଣିଆଡ଼େ ବୁଲି ସମୟ ସମୟରେ ତାହାର ପିଠିରେ ଚଢ଼ି ଗମନାଗମନ କଲେ । ବିରାଡ଼ ଭୟାବି ସେହିପରି ପଡ଼ିରହିଲା ।

ଦିନକରେ ଗୋଟିଏ ମୁଣ୍ଡା-ଛୁଆ ବିରାଡ଼କୁ କହିଲା, “ତୁମ୍ଭେ ପୁଣେ ଆନୁମାନକୁ ଧରି ମାରି ଖାଉଥିଲ; ଏବେ ତୁମ୍ଭେ ତ ଆନୁମାନଙ୍କର ଅନ୍ଧସ୍ତ କରୁନାହିଁ । ଏହାର କାରଣ କ’ଣ ?”

ବୃଦ୍ଧ ବିରାଡ଼ଟି ଧୀରେ ଅଳ୍ପ ଚିନ୍ତାକ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ମୁଁ ଏଥପୁଣେ ଅନେକ ମୁଣ୍ଡାର ପ୍ରାଣ ନାଶ କରି ବହୁତ ପାପ କରିଅଛି, ସେଥିପାଇଁ ଏବେ ମୋହର ମନରେ ବଡ଼ ଅନ୍ତଃପ ହେଉଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ବୃଦ୍ଧ ହେବାରୁ ଏହି ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାର ଇଚ୍ଛା ମୋହର ଜନ୍ମି ଅଛି । ମୁଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଅଛି ଆଉ କେବେହେଁ ମୁଣ୍ଡା ହତ୍ୟା କରିବି ନାହିଁ । କାଲି ପାତକକାଳରେ ମୁଁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇ କାଶୀଗର୍ଭକୁ ଯିବି ଏବଂ ସେଠାରେ ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ କରିବି । ଏହା କଲେ ବୋଧହୁଏ ମୁଁ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପାରିବି ।”

ଏହା ଶୁଣି ମୁଣ୍ଡାମାନେ କହିଲେ, “ହେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ! ଆନୁମାନଙ୍କୁ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଯାଅ । ଆନୁମାନେ ଶୁଣିଅଛୁ, କାଶୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଅନେକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ଅପର ମାନ୍ୟ ଆସନ୍ତି ଏବଂ ସେଠାରେ ବହୁତ ଧାନ ଗୁଞ୍ଜଳ ଥାଏ । ଏଠାରେ ଚଳିବା ପାଇଁ ଆନୁମାନଙ୍କୁ କଷ୍ଟ ହେଉଅଛି । ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଗଲେ ଆନୁମାନଙ୍କୁ ବହୁତ ଖାଦ୍ୟ ମିଳିପାରିବ ।”

ଧୂର୍ତ୍ତି ବିରାଡ଼ଟି ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ମୁଣ୍ଡାମାନଙ୍କୁ କାଶୀକୁ ନେବା ପାଇଁ ସମ୍ମତ ହେଲା । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାୟୋକାଳରେ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ବାହାରିଲେ । ବିରାଡ଼ଟି ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ପରି ଖଣ୍ଡିଏ ବାଡ଼ା ଓ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତାପାତ୍ର ଧରି ଏବଂ ଗଳାରେ ଚୁଦ୍ରାଫମାଳା ଲମ୍ବାଇ ରୁଲିଲା । ଘଡ଼ି ହେବାରୁ ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ପଡ଼ିଆରେ ବିଶ୍ରାମ କଲେ । ବିରାଡ଼ମାନେ ଅନ୍ଧକାରରେ ଯୁଦ୍ଧା ଦେଖିପାରନ୍ତି । ବୃଦ୍ଧ ବିରାଡ଼ଟି ଯୋଡ଼ିଏ ତିନୋଟି ମୁଣ୍ଡା ଧରି ସେହି ଘଡ଼ିରେ ଭୋଜନ କଲା ।

ଏହି ପ୍ରକାରେ ଏକ ସପ୍ତାହ ଅତୀତ ହେଲା । ଗୋଟିଏ ଚୁକ ମୂଷା ଦେଖିଲା ଯେ, ସେମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଉଣା ହେଉଅଛି ଏବଂ ପ୍ରତିଦିନ ରାତିରେ ଏକାଧିକ ମୂଷାର ଆତ୍ମନାଶ ଶୁଭୁଅଛି । ସେ ଜାଣିଲା ମୂଷାମାନଙ୍କୁ କହିଲା, ଆମ୍ଭ-ମାନଙ୍କର କାର୍ଗୀ ଯିବା ନ ହେଉ । ଏହି ବିରାଡ଼ିଆ ପ୍ରତାରକ ଅଟେ । ଶୁଭ, ଏହା ନିକଟରୁ ପଳାଇଯିବା ।” ମୂଷାମାନେ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବଳମାନଙ୍କରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ।

କୌଣସି କାଳରେ ଭକ୍ଷକକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

୩୯—ଦୁଇ ଶୁକପକ୍ଷୀ କଥା

ବନ୍ଧ୍ୟା ଯାତରେ ଗୋଟିଏ ବଟବୃକ୍ଷରେ ଯୋଡ଼ିଏ ଶୁକପକ୍ଷୀ ବହୁକାଳରୁ ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେ ଦୁହଁଙ୍କର ଦୁଇଗୋଟି ଶାବକ ଜନ୍ମିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ନାମ ଦାମ ଓ ଅପରଟିର ନାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ହେଲା । ଶାବକ ଦ୍ୱିଓଟିର ପିତା ଖାଦ୍ୟ ଆଣିବା ଯାଏଁ ଗଲେ । ମାତା ସେ ଦୁହଁଙ୍କୁ କଥା କହିବାକୁ ଶିଖାଉଥିଲା । ଦିନକରେ ଯେତେବେଳେ ପିତା ଓ ମାତା ଉଭୟେ ନ ଥିଲେ, ସେହି ସମୟରେ ଜଣେ ବ୍ୟାଧି ଆସି ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ସେ ଜାଲ ବସାଇ ଶାବକ ଦ୍ୱିଓଟି ଧରି ନେଇଗଲା ।

ବ୍ୟାଧି ନଗରକୁ ଯାଇ ସେ ଦୁହଁଙ୍କୁ ବିକ୍ରି କଲା । ରାମକୁ ଜଣେ ଧାର୍ମିକ ଧନୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ କଣି ନେଲେ । ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣଟି ଅତିଥମାନଙ୍କୁ ଦୁଧ, ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାଣାଦ୍ୟ ଦେଇ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସଦୟ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମଣକୁ ଯେଉଁ ଲୋକ କଣି ନେଲା, ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଷ୍ଟ ଓ ନିଷ୍ଠୁର । ଦରିଦ୍ର ଭିକ୍ଷୁକମାନେ ଝିଆ କରିବାପାଇଁ ତାହା ଘରକୁ ଆସିଲେ ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଗାଳିଦେଇ ଓ ପ୍ରହାର କରି ବାହାର କରିଦେଉଥିଲା ।

ଶାବକ ଦୁହଁଙ୍କର ପିତାମାତା ବସାକୁ ଫେରି ଆସି ଶାବକ ଦ୍ୱିଓଟିଙ୍କୁ ନ ଦେଖି ଅତି ବ୍ୟାକୁଳ ହେଲେ । ସେମାନେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଉଡ଼ି ସେ ଦୁହଁଙ୍କୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶେଷରେ ନଗରକୁ ଆସି ଦେଖିଲେ ଯେ, ରାମ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରେ ଗୋଟିଏ ପଞ୍ଚଶର, ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେହି ଦୁଷ୍ଟଲୋକର ଘରେ ଗୋଟିଏ ପଞ୍ଚଶରେ ରହୁଅଛି । ଯେତେବେଳେ ନିକଟରେ କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟ ନ ଥିଲା, ସେହି ସୁଯୋଗରେ ପିତା ଗୋଟିଏ ପଞ୍ଚଶର ଏବଂ ମାତା ଅନ୍ୟ ପଞ୍ଚଶର ଦ୍ୱାର ଚଞ୍ଚୁରେ ଫିଟାଇ ଦେବାକୁ ଶାବକ ଦ୍ୱିଓଟି ପଞ୍ଚଶର ବାହାର ଆସିଲେ ।

ଅନନ୍ତର ସେ ଶୁଣିଗୋଟି ଶୁକ ଉଡ଼ିଯାଇ କାଶୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏକ ସେଠାରେ କିଛିକାଳ ବାସ କଲେ । ପିତାମାତା ଦୁହେଁ ବୃଦ୍ଧ ହୋଇ ୮୬ଶେଷରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ତେତେବେଳେ ଅପର ଦିଓଟି ଶୁକ ସେ ବସା ତ୍ୟାଗକରି ପରଶରଠାରୁ ପୃଥକ୍ ହେଲେ । ରାମ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଅମ୍ଳ-ବୃକ୍ଷରେ, ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେଠାରୁ କିଛି ଦୂରରେ ନଦୀକୂଳରେ ଗୋଟିଏ ଶିମୁଳୀ ଗଛରେ ବସା ବାସ ରହିଲେ ।

ଦିନକରେ ଜଣେ ଲୋକ ବନ୍ଧୁତ ଭ୍ରମଣ କରି କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ସ୍ଥାନ କରିବାକୁ ନଦୀକୁ ଓହ୍ଲାଇଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ତାହାକୁ ଚିହ୍ନିପାରି ଚିକ୍କାର କରି କହିଲେ, “ତାକୁ ମାର, ତାକୁ ଠେଲିଦିଅ, ତାକୁ ଧର, ତାହାର ଗଳା ଚିପିଦିଅ ।” ସେହିପରି ଆହୁରି ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ମନ୍ତ୍ର କଥା କହିଲା । ସେହି ଦୁଷ୍ଟଲୋକ ଘରେ ପଞ୍ଚସରରେ ରହି ଯେଉଁ ଯେଉଁ କଥା ଶିଖିଥିଲା, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେହିଗୁଡ଼ାକ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲା । ସେହି ଲୋକଟି ଶ୍ଵାତ ହୋଇ ସେ ଛାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଅରଣ୍ୟ ଭିତରକୁ ଗଲା ।

ରାମ ଯେଉଁ ବୃକ୍ଷରେ ବସା କରିଥିଲା ସେ ଲୋକଟି ଦୈବାର୍ତ୍ତ ତାହାର ତଳେ ପହଞ୍ଚିଲା । ରାମ ମନୁଷ୍ୟଟିଏ ଦେଖି କହିଲା, “ଭିଶ୍ଵର ଭ୍ରମର ମଞ୍ଚଳ କରନ୍ତୁ । ଆସ ଆସ, ଏଠାରେ ବସ । ରେ ! ଲକ୍ଷ୍ମଣ, ଦୃଢ଼ ଆଠ, ଦୃଢ଼ ଆଠ, ଅତିଥ୍ୟକୁ ଦିଅ ।” ଏହାଶୁଣି ସେ ଲୋକଟି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ କହିଲା, “ଏହି ପକ୍ଷୀଟି ଭଲ ଜାତି ଅଟେ । ଏ ଭଦ୍ର ବ୍ୟବହାର ଶିଖି ଅଛି । ମୁଁ ଏହି ବୃକ୍ଷର ଗ୍ରସ୍ତାରେ ଶୟନ କରି ବ୍ରତୀୟ କରିବି ।”

ପକ୍ଷୀ ଦିଓଟି ମଧ୍ୟରୁ ଯେ ବାଲକାଳରେ ଯାହା ଶିଖିଥିଲା, ସେ ତାହା ହିଁ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲା । ରାମ ସାଧୁ ଲୋକର ଚୁହରେ ରହି ଭଲ କଥା ଓ ଭଦ୍ର ବ୍ୟବହାର ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲା । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକର ଚୁହରେ ରହି ମନ୍ତ୍ର କଥା ଓ ମନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବହାର ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲା ।

ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଅପର ପ୍ରାଣୀ ସାଧୁ ଯଜ୍ଞରେ ସାଧୁ ଓ ଅସାଧୁ ଯଜ୍ଞରେ ଅସାଧୁ ହୁଅନ୍ତି ।

୪୦—ଦୁଇ କୃପଣ କଥା

ଫଣ୍ଡିମ ଦେଶରେ କୁଫା ନଗରରେ ଚପୁରୁ ନାମରେ ଜଣେ ଅତିଶୟ କୃପଣ ଦ୍ୟୁତି ବାସ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଶୁଣି ବସୋତ୍-ନବାସୀ ହାମିଦ୍ ନାମକ ଆଉ ଜଣେ କୃପଣ ଲୋକ କୃପଣତାର କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ କୁଫା ନଗରକୁ ଗମନ କଲା ।

ସେହି ନଗରରେ ସେ ଗଞ୍ଜୁର ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲା, “ମହାଶୟ ! ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ଖ୍ୟାତ ଶୁଣି ଆପଣଙ୍କଠାରୁ କିଛି ଶିକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ବହୁଦୂରରୁ ଆସିଅଛି । ଆପଣ ମୋହର ଗୁରୁ ଏବଂ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ।” କୁଫାନ୍ଦବାସୀ କୃପଣ ଲୋକ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ହେଉ ଆଜି ତନର ଖାଦ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ କଣିବା ପାଇଁ ବଜାରକୁ ଯିବା ଚାଲ । ମନୋଯୋଗୀ ହେଲେ କୃପଣତାର କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା କରିପାରିବ ।”

ଅନନ୍ତର ସେ ଦୁଇ କୃପଣ ଲୋକ ବଜାରକୁ ଯାଇ ପ୍ରଥମେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଵେତି ଦୋକାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କୃପଣଗୁରୁ ଦୋକାନକୁ ପଚାରିଲା, “ତୁମ୍ଭ ଦୋକାନରେ ଭଲ ଶ୍ଵେତି ଅଛି କି ?” ଦୋକାନୀ କହିଲା, ଆଜ୍ଞା, ଅତି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଶ୍ଵେତି ମୋ ଦୋକାନରେ ଅଛି । ମୋହର ଶ୍ଵେତି ନନ୍ଦୁଣୀ ପରି ଧଳା ଓ କୋମଳ ।” କୁଫାନ୍ଦବାସୀ କୃପଣ ତାହାର ଶିଷ୍ୟକୁ କହିଲା, “ଶୁଣିଲ ତ ? ଏ ଦୋକାନୀ କହୁଅଛି ତାହାର ଶ୍ଵେତି ନନ୍ଦୁଣୀ ପରି । ତାହା ହେଲେ ଶ୍ଵେତି ନ କାଣି ନନ୍ଦୁଣୀ କଣିବା ଭଲ ।”

ସେଠାରୁ ସେ ଦୁହେଁ ନନ୍ଦୁଣୀ ଦୋକାନକୁ ଗଲେ । ଗୁରୁ ଦୋକାନକୁ ପଚାରିଲେ, “ତୁମ୍ଭ ଦୋକାନରେ ଭଲ ନନ୍ଦୁଣୀ ଅଛି କି ?” ଦୋକାନୀ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ଅଛି । ମୋହର ନନ୍ଦୁଣୀ ତେଲ ପରି କେଜଣ ।” ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟକୁ କହିଲେ, “ଶୁଣିଲ ତ ? ସେ କହୁଅଛି, ତାହାର ନନ୍ଦୁଣୀ ତେଲ ପରି ।” ତେବେ ତେଲ ଓ ନନ୍ଦୁଣୀ ସମାନ । ଅତଏବ ଚାଲି ତେଲ କଣିବା ।”

ସେଠାରୁ ଦୁଇ କୃପଣ ତେଲ-ଦୋକାନକୁ ଗଲେ । ସେମାନେ ଦୋକାନକୁ ପଚାରିଲେ, “ତୁମ୍ଭ ଦୋକାନରେ ଭଲ ତେଲ ଅଛି କି ?” ଦୋକାନୀ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ମୋହର ଦୋକାନରେ ଯେଉଁ ତେଲ ଅଛି, ଏ ନଗରରେ ଅନ୍ୟ କାହାର ଦୋକାନରେ ସେ ତେଲ ନାହିଁ । ମୋହର ତେଲ ଜଳପରି ନିର୍ମଳ ।” ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟକୁ କହିଲେ, “ବୁଝିଲ ତ ? ତେଲ ଓ ଜଳ ଯେ ସମାନ, ଏଥରେ ଆଉ ସନ୍ଦେହ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଚାଲ, ତରଳ ଫେରିଯିବା । ଇଶ୍ଵରଙ୍କ କୃପାରୁ ଆମ୍ଭ ଘରେ ସୁନ୍ଦର ନିର୍ମଳ ଜଳ ଗର୍ବ ଅଛି ।” ଏହା କହି ଗୁରୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ଏବଂ ଶିଷ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ଅନୁସରଣ କଲେ ।

ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କୁଫାନ୍ଦବାସୀ କୃପଣ ବସୋଦ୍ଧବାସୀ କୃପଣକୁ ଗୋଟିଏ ଗିଳସରେ ଗିଳସେ ପାଣି ପିଇବାକୁ ଦେଇ କହିଲେ, “ଶିଷ୍ୟ ! କିଛି ଶିକ୍ଷା ହେଲା କି ?” ଶିଷ୍ୟ ଉତ୍ତର କଲା, “ମୋହର ଆଗମନ ବଞ୍ଚଳ ହୋଇନାହିଁ । ଆପଣଙ୍କଠାରୁ ମୁଁ ଯଥେଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷା ପାଇଲି । ଆପଣ ବଞ୍ଚି ଓ ଉପଯୁକ୍ତ ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି ।” ଏହା କହି ସେ ବସୋଦ୍ଧ ନଗରକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲା ।

୪୧—ଯନ୍ତ୍ରଣୀଲ ବାଳକ କଥା

ଗୋଟିଏ ନଗରରେ ଜଣେ ଦରିଦ୍ର ବାଳକ ଅତିଶୟ ମନୋଯୋଗୀ ହୋଇ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ ଶେଷ ହେଲାବେଳେ କିଛି ଉପାକର୍ମ କରିବା ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ କଲା । ସେ ଶୁଣିପାରିଲା ଯେ ଜଣେ ଧନୀ ମହାଜନଙ୍କର ଜଣେ କରୁନ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଅଛି ।

ସେ ମହାଜନ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବିନୀତଭାବରେ ନମସ୍କାର କରି ସେହି କରୁନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ରହିବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲା । ମହାଜନ ତାହାକୁ ପଚାରିଲେ, ସେ ଏଥିପ୍ରସଙ୍ଗେ କୌଣସିଠାରେ କରୁନକାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲା କି ନାହିଁ । ବାଳକ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ମହାଶୟ ! ମୁଁ ଏଥିପ୍ରସଙ୍ଗେ କୌଣସିଠାରେ କରୁନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିନାହିଁ । ମୁଁ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢୁଥିଲି । ସେଠାରେ ପଢ଼ାଶେଷ ହେବାକୁ ଆପଣଙ୍କଠାକୁ ଆସିଅଛି ।” ମହାଜନ କହିଲେ, “ଏପରି ଲୋକଦ୍ୱାରା ଆମର କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳିବ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ଅନ୍ୟତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖ ।”

ବାଳକଟି ପୁନଶ୍ଚାର ନମସ୍କାର କରି ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ତାହାଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଲା । ସେ ଫେରିପଡ଼ି ଦେଖିଲା ଦାଣ୍ଡରେ ଗୋଟିଏ ଲୁହାକଣ୍ଟା ପଡ଼ିଅଛି । ସେ ତାକୁ ଯନ୍ତ୍ରରେ ଉଠାଇନେଇ ହାତରେ ଧରିଲା । ସେ ଡେଡେବେଳେ ଜାଣି ନ ଥିଲା ଯେ ଏହି ଘଟନାରୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ ତାହାର ବ୍ୟବସାୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ ।

ମହାଜନ ଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଥାଇ ଏହା ଦେଖିଲେ । ତାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଏପରି ଥିଲା ଯେ, ଅତି ତୁଚ୍ଛ ବିଷୟକୁ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଉପେକ୍ଷା କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ଉକ୍ତ ଘଟନା ଦେଖି ମନେ ମନେ ବିଚାର କଲେ, “ଏ କାଳକଟି ତ ଅତି ସାବଧାନ । ତାହାର ବ୍ୟବହାର ଓ କଥା କହିବାର ଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତମ । ସେ ଗୋଟିଏ ଲୁହା-କଣ୍ଟାକୁ ମଧ୍ୟ ଉପେକ୍ଷା କରୁନାହିଁ, ସେ କେବେ ହେଁ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ନଷ୍ଟ କରିବ ନାହିଁ । ଏପରି ବାଳକ କରୁନ କାର୍ଯ୍ୟ ଉତ୍ତମ ରୂପେ କରି ଫାରିବ ବୋଲି ମୋତେ ବୋଧ ହେଉଅଛି ।”

ମହାଜନ ବାଳକଟିକୁ ଡକାଇ ନେଇ ଆପଣା ଘରଘାରେ ଖଣ୍ଡିଏ କରୁନ-କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଲେ । ବାଳକଟି ଆପଣାର କାର୍ଯ୍ୟ ଦକ୍ଷତା ଓ ଭଲ ଆଚରଣରୁ ସେହି ଘରଘାରେ କ୍ରମେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ବଡ଼ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଲା । ମହାଜନ ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅତିଶୟ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତାହା ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ନିର୍ଭର କଲେ । ସେ ତାହାକୁ କରୁନକାର୍ଯ୍ୟରେ ଆଉ ନ ରଖି ବ୍ୟବସାୟର ସମସ୍ତ ଭାର ତାହା ଉପରେ ଅର୍ପଣ କଲେ ।

ବାଳକଟିର ବସ୍ତ୍ର ଧିମେ ଅଧିକ ହେଲା । ମହାଜନଙ୍କ ଅନ୍ତେ ସେ ସ୍ବୟଂ ବ୍ୟବସାୟ କରି ସେହି ନଗରରେ ଯବାପେନ୍ଥା ଧନ ବ୍ୟକ୍ତି ହେଲା ।

୪୭—ଗୋଟିଏ ମୁକ୍ତା କଥା

ଦିନେ ଆକାଶ ମେଘରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ଥିଲା । ବୃଷ୍ଟିବିନ୍ଦୁଟିଏ ସେହି ମେଘରୁ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିଲା । ପଡ଼ିଲାବେଳେ ସେ ବିନ୍ଦୁଟି ଭାବିଲା “ମୁଁ ତ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଳବିନ୍ଦୁଟିଏ । ମୋହର କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ମୁଁ ଭୁଞ୍ଜି ବସ୍ତୁ ଅଟେ । ସ୍ବାସାରରେ କେହି ମୋତେ ଦେଖିବ ନାହିଁ କି ମୋ କଥା କେହି ଜାଣିବ ପରାବେଳେ ନାହିଁ ।” ଜଳବିନ୍ଦୁଟି ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିଲା । ସେହି ସମୟରେ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଶାମୁକ ମୁହଁ ମେଲି କରୁଥିଲା । ଜଳବିନ୍ଦୁଟି ଏହି ଶାମୁକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ଜଳବିନ୍ଦୁ ପ୍ରବେଶ କଲାବୁଁ ଶାମୁକ ମୁହଁଟି ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଶାମୁକ-ଗର୍ଭରେ ରହି ଜଳବିନ୍ଦୁଟି କେତେକ ବର୍ଷରେ ସୁନ୍ଦର ମୁକ୍ତାଟିଏ ହେଲା ।

ମୁକ୍ତା ଉଦ୍ଭୋଳନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଧୀରମାନେ ସମୁଦ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଧୀରର ପୁତ୍ରୋକ୍ତ ଶାମୁକଟି ପାଇଲା । ସେ ତାହାକୁ କୂଳକୁ ଆଣି ମେଲାଇ ଦେଖିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ସେହି ସୁନ୍ଦର ମୁକ୍ତାଟି ରହିଅଛି । ଧୀରର ଜଣେ ମଣିକାରକୁ ସେହି ମୁକ୍ତାଟି ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବିକ୍ରୟ କଲା । ମଣିକାର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ହାରା ଓ ମାଣିକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ମୁକ୍ତାଟି ଥୋଇ ଗୋଟିଏ ହାର କଲା, ଏବଂ ହାରଟି ସେହି ଦେଶର ରାଜାକୁ ବିକ୍ରୟ କଲା । ରାଜା ସେହି ସୁନ୍ଦର ହାରଟି ତାହାଙ୍କ ରାଣୀଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କଲେ ।

ରାଣୀ ସେହି ହାରଟି ଆପଣାର ଗଳାରେ ପିନ୍ଧିଲେ । ସମସ୍ତେ ସେହି ହାରକୁ ଓ ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ସେହି ମୁକ୍ତାଟିକୁ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ସାମାନ୍ୟ ଜଳବିନ୍ଦୁଟି ସୁନ୍ଦର ମୁକ୍ତାରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଶେଷରେ ରାଣୀଙ୍କର ଅଳଙ୍କାର ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା ।

ଇଣ୍ଡରାଙ୍କର କୃପା ହେଲେ ଅତି ଭୁଞ୍ଜି ପଦାର୍ଥ ଅମୂଲ୍ୟ ବସ୍ତୁରେ ପରିଣତ ହୁଏ ।

୪୩—ପକ୍ଷୀ ଓ କୃଷ୍ଣସର୍ପ କଥା

ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷର ଶାଖାରେ ଗୋଟିଏ ମାଈ ପକ୍ଷୀ ଓ ଗୋଟିଏ ଅଣ୍ଟିର ପକ୍ଷୀ ଏକତ୍ର ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେହି ବୃକ୍ଷର କୋଟରରେ ଗୋଟିଏ କୃଷ୍ଣ ସର୍ପର ବାସ ଥିଲା । ଏହି କୃଷ୍ଣସର୍ପ ବୃକ୍ଷଶାଖାରେ ଚଢ଼ି ସମୟ ସମୟରେ ପକ୍ଷୀ-ଶାବକଗୁଡ଼ିକ ଭକ୍ଷଣ କରୁଥିଲା । ଏକଦା ମାଈପକ୍ଷୀଟି ପୁନଃବାର ଗର୍ଭବତୀ ହୋଇ ଅପର ପକ୍ଷୀଟିକୁ କହିଲା, “ଗୁଲ ଏହି ବୃକ୍ଷ ଗୁଡ଼ି ଅନ୍ୟ ବୃକ୍ଷକୁ ଯିବା । ସେହି କୃଷ୍ଣସର୍ପଟା ଏଠାରେ ଥିବା ଯାଏ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଶାବକମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷା ନାହିଁ । ବଞ୍ଚି ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ କହିଅଛନ୍ତି—ଯେଉଁ ଗୁଡ଼ରେ ବଞ୍ଚାଯାଉନାହିଁ ବରଂ ଅଥବା ଅବାଧ୍ୟ ଭୃତ୍ୟ ଆଏ ସେ ଗୁଡ଼ରେ ବାସ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ପୁଣି ଯେଉଁ ଗୁଡ଼ରେ ସର୍ପ ବାସ କରେ, ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ସେହି ଗୁଡ଼କୁ ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ ।”

ପୁରୁଷପକ୍ଷୀଟି କହିଲା, “ତୁମ୍ଭେ ଶୁଣୁ କୁଅ ନାହିଁ । ଏହି ସର୍ପଟା ବାରମ୍ବାର ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କ୍ଷତି କରୁଅଛି । ମୁଁ ବହୁତ ସହ୍ୟକ୍ଷୀ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଏହାର ବିନାଶର ଉପାୟ କରିବି ।” ସ୍ତ୍ରୀପକ୍ଷୀଟି ପଚାରିଲା, ତୁମ୍ଭେ ଏଡ଼େ ଭୀଷଣ କୃଷ୍ଣ-ସର୍ପଟାକୁ କିପରି ମାରବ ?” ପୁରୁଷପକ୍ଷୀ କହିଲା, “ତୁମ୍ଭେ ଚିନ୍ତାକର ନାହିଁ, ଯାହାର ବୁଦ୍ଧି ଅଛି ସେ ବଳୀୟାନ । ବୁଦ୍ଧି ଥିବାରୁ ସୁଦୃଢ଼ ଶକ୍ତି ବୃହତ୍ ବ୍ୟାଘ୍ରକୁ ବଧ କଲା ।” ସ୍ତ୍ରୀପକ୍ଷୀ କହିଲା, “ମୁଁ ତାହା ଶୁଣିଅଛି, ତୁମ୍ଭେ ବର୍ତ୍ତମାନ କି ଉପାୟ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛ ?” ପୁରୁଷପକ୍ଷୀ କହିଲା, “ମୁଁ ଯେଉଁ ଉପାୟ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି, ତାହା ଶୁଣ । ରାଜପୁତ୍ର ପ୍ରତିଦିନ ଏହି ନଦୀରେ ସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଆସନ୍ତି । ସେ ଆପଣା ଦେହରୁ ସୁନାସୂତା ବାହାର କରି କଳରେ ରଖି ତଳକୁ ଓହ୍ଲାଇଲେ, ତୁମ୍ଭେ ଚଞ୍ଚୁରେ ସେହି ସୁନାସୂତାକୁ ଧରି ଉଡ଼ିଯାଇ ସେହି କୋଟରରେ ପକାଇ ଆସିବ ।”

ଦୁଇପକ୍ଷୀ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ହେଲା । କିଛିକ୍ଷଣ ଉତ୍ତରରେ ରାଜକୁମାର ସ୍ନାନ କରିବାପାଇଁ ଆସିଲେ । ସେ ସୁନାସୂତା ବାହାର କରି ପାହାଚ ଉପରେ ରଖି ଜଳରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସ୍ତ୍ରୀପକ୍ଷୀଟି ସେହି ସୂତାକୁ ଦେଇ ଉଡ଼ିଯାଇ ବୃକ୍ଷର କୋଟରରେ ତାହା ପକାଇଦେଲା । ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କର ଭୃତ୍ୟମାନେ ସେ ସ୍ଥାନ ଉପରେ ସୁନାସୂତା ନ ଦେଖି ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୱେଷଣ କଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ ସେହି ବୃକ୍ଷମୂଳକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲେ ଯେ କୋଟର ମଧ୍ୟରେ ସୂତା ପଡ଼ିଅଛି ଓ ତାହା ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ କୃଷ୍ଣସର୍ପ ଅଛି । ସେମାନେ ସର୍ପଟାକୁ ମାରି ସେଠାରୁ ସୁନାସୂତା ଦେଇ ଆସିଲେ ।

ବୁଦ୍ଧି ଥିବାରୁ ପକ୍ଷୀଟି ଏହିରୂପେ କୃଷ୍ଣସର୍ପର ପ୍ରାଣ ନାଶ କରି ସେହି ଦିନଠାରୁ ନିର୍ଦ୍ଦିନ୍ନ ହେଲା ।

୪୪- ରଜକ-ମନ୍ତ୍ରୀ କଥା

ପୁଷ୍କାଳରେ ଦକ୍ଷିଣ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟରେ ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । ସେହି ରାଜାଙ୍କର ଧୋବା ତାହାଙ୍କର ବସ୍ତ୍ର ଅତି ଉତ୍କର୍ଷରୂପେ ପରିଷ୍କାର କରୁଥିବାରୁ ସେ ତାହା ପ୍ରତି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥିଲେ । ଦିନକରେ ରାଜା ଧୋବାକୁ କହିଲେ, “ଆମ୍ଭେ ତୋହର କାର୍ଯ୍ୟରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଅଛୁ । ତୋତେ କିଛି ପୁରସ୍କାର ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁ । କେଉଁ ପୁରସ୍କାରରେ ତୋହର ଅଭିଳାଷ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ କହ ।” ଏହା ଶୁଣି ଅତିଶୟ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ଧୋବା କହିଲା, “ମଣିମା ! ଗ୍ରମୁଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀ ହେବାରେ ମୋହର ଅଭିଳାଷ । ଯଦି ଗ୍ରମୁଙ୍କର ସୁଦୟା ହେଲା, ତେବେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ଖଣ୍ଟିକ ମୋତେ ଦେବା ହେଉ ।”

ରାଜାମାନଙ୍କର ଶ୍ରୀମୁଖରୁ ଯାହା ବାହାରେ ତାହା ଆଉ ଫେରେ ନାହିଁ । ସେ ସତ୍ୟବ୍ରତ ନ ହୋଇ ପୁରୁଷନ ମନ୍ତ୍ରୀକୁ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଚରଣଦାୟ ଦେଲେ, ଏବଂ ତାହାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ରଜକକୁ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଏହି ସମ୍ପାଦ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବ୍ୟାପି ଗଲା । ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ତାହାଙ୍କର ଶତ୍ରୁତା ଥିଲା, ସେମାନେ ଯେତେବେଳେ ଶୁଣିଲେ ରଜକ-ମନ୍ତ୍ରୀ ରାଜ୍ୟ-ଶାସନ କରୁଅଛନ୍ତି, ତେତେବେଳେ ସେମାନେ ଏହାକୁ ସୁଯୋଗ ଜାଣି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଯୈନ୍ୟ ଘେନି ସେହି ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କଲେ ।

ରାଜା ଯେତେବେଳେ ଶୁଣିଲେ ଶତ୍ରୁମାନେ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିବେ, ତେତେବେଳେ ସେ ରଜକମନ୍ତ୍ରୀକୁ ପଚାରିଲେ, “ବର୍ତ୍ତମାନ କଅଣ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ?” ସେହି ମନ୍ତ୍ରୀ ଉତ୍ତର କଲା “ମଣିମାଙ୍କୁ କିଛି ଭାବିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ, ଯେତେବେଳେ ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମୁଁ ସବୁ କରିବି । ମଣିମା ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ବସିଥାନ୍ତୁ ।” ଶତ୍ରୁମାନେ ଯେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଦେଖିଗଲେ ତେତେବେଳେ ରାଜା ପୁନର୍ବାର ସେହି ମନ୍ତ୍ରୀକୁ ପଚାରିଲେ, “ଶତ୍ରୁମାନେ ତ ରାଜଧାନୀ ଦେଖିଗଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ କଅଣ କରାଯିବ ?” ଏଥିରେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଉତ୍ତର ଦେଲା, ମଣିମା ! ଭାବିବାର ଗ୍ରମୁଙ୍କର ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ଆଣି ଏଠାରେ ପହଞ୍ଚାଇଅଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଗ୍ରମୁ ଭାବୁଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ସବୁ ବିଷୟରେ ଭାବି ତ ମୋହ ଉପରେ ଅଛି । ମୋହର ପ୍ରସାବଟା ଶୁଣିବା ହେଉ । ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିବା ଆପଣଙ୍କୁ ଯେପରି, ମୋତେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଅଜ୍ଞୁଆ । ପୁଣି ଶତାଧିକ ଯେଉଁ ଲୁଗା କାଗ ମହାସୁଖରେ ଥାଏ । ଗ୍ରମୁଙ୍କର ଶତ୍ରୁମାନେ ଏହି ରାଜଧାନୀ ନେବେ ତ ନିଆନ୍ତୁ । ମୁଁ ଯାଇ ମୋହର ପୁଷ୍କାଳ କରୁ । ସେଥିରୁ ଯେଉଁ ଉପାର୍ଜନ ହେବ, ତହିଁରୁ ଅଧେ ଗ୍ରମୁଙ୍କୁ ଦେବି । ଏହା କଲେ ରାଜ୍ୟ ଯେନି

ପ୍ରମୁକ୍ତି ଆଉ ମୋତେ କଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣ କରିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ଜୀବନର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ସୁଖରେ କଟାଇବା ।”

ଧୋବାକୁ ମନ୍ଦୀ କଲେ କି ଦଶା ଘଟେ ରାଜା ତାହା ଏତେବେଳେ ଜାଣି ପାରିଲେ । ମାତ୍ର ତାହାର ପ୍ରତୀକାର କରିବାକୁ ରାଜାଙ୍କର ଆଉ ଅବସର ନ ଥିଲା ।

୪୫—କାରାଗାରରେ ସତ୍ୟବାଦିତାର ଫଳ

ଭଞ୍ଜଭୂମିର ରାଜା ଦିନେ କାରାଗାର ପରିଦର୍ଶନ ପାଇଁ ବଜେ କଲେ । ସେ ପ୍ରବେଶ କରିବାବେଳେ ଦେଖିଲେ ଯେ ପ୍ରହରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବେଶ୍ଚିତ ହୋଇ କୋଡ଼ିଏ ଜଣ କଏଦୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ବାହାରି ଅଛନ୍ତି । ଏମାନେ ଗୁରୁତର ଅପରାଧ କରିଥିବାରୁ କାରାଦଣ୍ଡ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କର ଆଦେଶରେ ସେମାନେ ଏକ ପଟ୍ଟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେବାରୁ ରାଜା ପ୍ରତ୍ୟେକକୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ କି ଅପରାଧରେ ସେ ଦଣ୍ଡପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ପ୍ରଥମ ଜଣକ କହିଲା ସେ କୌଣସି ଅପରାଧ କରି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ତାହାର ଜଣେ ଶତ୍ରୁ ଛକୋଟ ଦେବାରୁ ସାକ୍ଷୀମାନେ ସମସ୍ତେ ତାହା ବିପକ୍ଷରେ ମିଥ୍ୟା ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେଲେ । ଏହା ଶୁଣି ରାଜା ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “ତୁମ୍ଭେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଏବଂ ସାକ୍ଷୀମାନେ ସମସ୍ତେ ମିଥ୍ୟା କହିଲେ ?” ବନ୍ଦୀ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ମଣିମା ! ମୁଁ କୌଣସି ଅପରାଧ କରିନାହିଁ । ମୁଁ ଅତି ଦରିଦ୍ର ଲୋକ । ସାକ୍ଷୀମାନେ ସମସ୍ତେ ଅର୍ଥ-ଲୋଭରେ ମିଥ୍ୟା କହିଲେ ।”

ଦ୍ଵିତୀୟ ବନ୍ଦୀ କହିଲା, “ଆଜିକି ପନ୍ଦରବର୍ଷ ତଳେ ବିଗୁରପତିଙ୍କର ଗୋରୁ ମୋର ବାଡ଼ିରେ ଗଛପତ୍ର ନଷ୍ଟ କରିବାରୁ ମୋର ଭଗିନୀ ସହିତ ତାହାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀର କଲହ ହୋଇଥିଲା । ତେତେବେଳେ ବିଗୁରପତି ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀ ଥିଲେ । ସେ ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ମୋହର ଅନ୍ଧତ୍ଵ କରିବେ ବୋଲି ମୋତେ ଧମକାଇଥିଲେ । ସେହି ଅନ୍ଧୋଶରେ ସେ ମୋତେ ଚୋରି ଅପରାଧରେ ଦୋଷୀ କରି କାରାଦଣ୍ଡ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ତୃତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି କହିଲା, “ବ୍ୟବହାର-ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବିଗୁରପତିଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଅଳ୍ପ ଥିବାରୁ ବିନା ଅପରାଧରେ ସେ ମୋତେ ଏହି ଦଣ୍ଡ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।”

ଚତୁର୍ଥବନ୍ଦୀ କହିଲା ଅନ୍ୟ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟ-ବେଶୀର ଗୃହରେ ଚୋରି କରିଥିଲା । ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ସହିତ ତାହାର ଆକୃତିର ସାଦୃଶ୍ୟ ଥିବାରୁ ଶାନ୍ତିରକ୍ଷକ

କର୍ମଗୁଣମାନେ ଭ୍ରମରେ ପଡ଼ି ତାହାକୁ ବିଚାରକୁ ସଠାକାରୁ ସେ କାର୍ଯ୍ୟଦଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଅଛି ।

ଏହିପରି ଉଣେଇଶ ଜଣ ବନ୍ଦୀ ଆପଣା ଆପଣାକୁ ନିରପରାଧ ବୋଲି କହିଲେ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଜଣକୁ ରାଜା ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ?” ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି କୁତାଞ୍ଜଳି ପୁଟରେ କହିଲେ ! “ମଣିମା ! ମୁଁ ଅପରାଧୀ । ମୁଁ ଚୋର କରୁଥିବାରୁ ବିଚାରପତିଙ୍କର ନ୍ୟାୟ ବିଚାରରେ ଏହି ଦଣ୍ଡଭୋଗ କରୁଅଛି ।”

ଅନନ୍ତର ରାଜା କହିଲେ, “ଏହି ଜଣକ ଆପଣାକୁ ଅପରାଧୀ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରୁଅଛ । ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ନିରପରାଧ ସାଧୁ ପୁରୁଷଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଜଣେ ଅପରାଧୀର ଏକକ୍ଷ ଅବସ୍ଥାନ ଅସମ୍ଭବ ଅଟେ ।” ରାଜା ପ୍ରହରାମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି ମିଥ୍ୟାକଥନ ଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ପାପସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ାଇ ନାହିଁ । ସତ୍ୟ-ମାତ୍ରତାର ପୁରସ୍କାର ଏହାର ପାପ୍ୟ ହେଉଅଛି । ବନ୍ଦନ ମୋଚନ କରି ଏହାକୁ ଛାଡ଼ି ଦିଅ ।”

ମିଥ୍ୟା କଥା କହି ଅପରାଧ ଗୋପନ କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କଲେ ପାପର ସଂଖ୍ୟା ହିଁ ବଢ଼େ । ମନୁଷ୍ୟଠାରୁ ଯାହା ଗୋପନ କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କର, ତାହା ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ଭିତ୍ତିରଙ୍ଗଠାରୁ ଗୋପନ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଇହଲୋକରେ ହେଉ ବା ପରଲୋକରେ ହେଉ, ତାହାର ଫଳ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେବ ।

୪୭—ବଧୂର ବନ୍ଧୁର ଉପାଖ୍ୟାନ

କନ୍ଦଳପୁର ଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ମହାଜନର ବାସ ଥିଲା । ସେହି ମହାଜନଙ୍କର ଜଣେ ପ୍ରୀତିବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । ବଡ଼ପାଟି କରି କଥା ନ କହିଲେ ତାଙ୍କୁ ଶୁଭେ ନାହିଁ । ଦିନକରେ ସେ ଶୁଣିଲେ ମହାଜନଙ୍କର ଦେହ ଅତି ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇଅଛି । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ମହାଜନଙ୍କୁ ଦେଖିବାପାଇଁ ତାହାଙ୍କର ମନ ବ୍ୟାକୁଳ ହେବାରୁ ସେ ସନ୍ତର ମହାଜନଙ୍କ ଘରକୁ ଗଲିଲେ । ବାଟରେ ଯାଉ ଯାଉ ଶୁଣିଲେ “ବଡ଼ପାଟି କରି କଥା ନ କହିଲେ ମୋତେ ଶୁଭେ ନାହିଁ । ମହାଜନଙ୍କ ପାଖରେ ଯଦି ଆଉ କେହି ନ ଥିବେ ଏବଂ ଉଚ୍ଚୌସ୍ତରରେ କଥା କହିବାପାଇଁ ଯଦି ତାହାଙ୍କର ବଳ ନ ଥିବ, ତେବେ ମୁଁ ତାହାଙ୍କର କଥା କୁଣ୍ଠିତ କପରି ?” ପୁଣି କିଛିକ୍ଷଣ ଭାବି ସେ ସ୍ଥିର କଲେ । “ମୁଁ ଯାଉଁ ଧୀରେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବସିବି । ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ

ପରୁରବି ତୁମ୍ଭେ ଆଜି କିପରି ଅଛ ? ସେ ସମ୍ଭବତଃ ଉତ୍ତର ଦେବେ, ମୁଁ ଆଜି ଟିକିଏ ଭଲ ଅଛି । ସେଠାରୁ ମୁଁ କହିବି ଇଶ୍ଵର ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଏହିପରି ରଖିଥାନ୍ତୁ । କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ମୁଁ ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ କରିବି ତୁମ୍ଭେ କି ପଥ୍ୟ ଖାଉଅଛ ? ସେ ଖାଇମଣ୍ଡ ଖାଉଅଛନ୍ତି ବୋଲି କହିପାରନ୍ତି । ସେଠାରୁ ମୁଁ କହିବି ଏହି ପଥ୍ୟ ତୁମ୍ଭ ପକ୍ଷରେ ଉତ୍ତମ ଅଟେ । ମୁଁ ପୁନଃବାର ପରୁରବି କିଏ ତୁମ୍ଭର ଚିକିତ୍ସା କରୁଅଛନ୍ତି ? ସେ ଅବଶ୍ୟ ଜଣେ ଭଲ ଚିକିତ୍ସକର ନାମ କହିବେ । ସେହି ବୈଦ୍ୟଙ୍କର ଚିକିତ୍ସାରେ ରହିବାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେବି ।”

ଏହିପରି ଭାବୁଁ ଭାବୁଁ ଉକ୍ତ ବନ୍ଧୁଟି ମହାଜନଙ୍କ ଚୁକ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତେଜେବେଳେ ରୋଗୀର ନିକଟରେ ଦେବାନ୍ତ ଆଉ କେହି ନ ଥିବାରୁ ସେ ତାଙ୍କର ଶଯ୍ୟା-ପାର୍ଶ୍ଵରେ ଧୀରେ ବସି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “ଆଜି ତୁମ୍ଭର ଦେହ କିପରି ଅଛି ? ରୁଗ୍ ମହାଜନ ଉତ୍ତର କଲେ “ଆଜି ଜ୍ଵରର ପ୍ରକୋପ ବଢ଼ିଅଛି ।” ବଧୂର ବନ୍ଧୁଟି କହିଲେ “ଇଶ୍ଵର ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଏହିପରି ରଖିଥାନ୍ତୁ ।” ଏହା ଶୁଣି ମହାଜନ ମନେ ମନେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ । ବଧୂର ବନ୍ଧୁ ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “ତୁମେ କି ପଥ୍ୟ ଖାଉଅଛ ?” ମହାଜନ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ ପାଉଁଶ ଖାଉଅଛି ।” ବନ୍ଧୁଟି ତାହାଙ୍କର କଥା ଶୁଣି ନ ଧାରି କହିଲେ, “ତୁମ୍ଭର ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ତାହା ହିଁ ସୁପଥ୍ୟ ।” ସେ ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “କେଉଁ ବୈଦ୍ୟ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେଖୁଅଛନ୍ତି ?” ମହାଜନ ଉତ୍ତର କଲେ, “ଯମ ମୋତେ ଦେଖୁଅଛି ।” ମହାଜନ କୌଣସି ଭଲ କବିରାଜଙ୍କ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରି, ବଧୂର ବନ୍ଧୁ କହିଲେ, “ହଁ, ସେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେଖୁଥାନ୍ତୁ । ତାଙ୍କ ଠାରୁ ଭଲ ବୈଦ୍ୟ ଆଉ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ତାଙ୍କର ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କର ।” ଏଥିରେ ମହାଜନ ଅତିଶୟ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ତାହାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଧିଠି କରି ମାରବ ହୋଇ ପଡ଼ିରହିଲେ ।

ବଧୂର ବନ୍ଧୁ ତାହା ଦେଖି ଅନୁମାନ କଲେ “ଜ୍ଵରର ଉପଶମ ହୋଇ ଆସିବାରୁ ମହାଜନଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରା ଲଗୁଅଛି । ଏ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କ ସହିତ ଅଧିକ କଥା କହିବା ଅନୁଚିତ ଅଟେ ।” ଏହା ଭାବି ସେ ସେଠାରୁ ଧୀରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

୪୭ ଯୋଗ୍ୟତାର ନିଦର୍ଶନ

କଳିକତା ନଗରରେ ଜଣେ ଇଉରୋପୀୟ ମହାଜନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟାଳୟରେ ଜଣେ କରକ୍ଷି ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା । ସାହେବ ମହୋଦୟ ସମ୍ଭାବପକ୍ଷରେ ତାହାର ବିଜ୍ଞପନ ଦେଲେ । କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ଚିରଶକ୍ତି ଧୂବକ ଯଥାସମୟରେ ସେଠାରେ

ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ଛୁଡ଼ି ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତେ ଅପତ୍ତା ଅପତ୍ତାର ଯୋଗ୍ୟତାର ପ୍ରଶଂସାପତ୍ର ସଙ୍ଗରେ ଆଣିଥିଲେ । ଯେଉଁ ବାଳକର କୌଣସି ପ୍ରଶଂସାପତ୍ର ନ ଥିଲା, କାର୍ଯ୍ୟଗ୍ରାହୀ ସାହେବ ସେହି ବାଳକକୁ ହିଁ ଉକ୍ତକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଅପର ଜଣେ ଇଉରୋପୀୟ ଭଦ୍ରଲେକ ସେହି ସମୟରେ ସେଠାରେ ଉପବସ୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରାର୍ଥୀମାନେ ସେ ଛାନଟୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲୁ ଯେ କାର୍ଯ୍ୟଗ୍ରାହୀ ସାହେବଙ୍କର ବଗିଚାରେ ବସିତ ହୋଇ ପ୍ରଶ୍ନବଳେ, “ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରଶଂସାପତ୍ର ଆଣିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାହାରକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତି ନ କରି ପ୍ରଶଂସାପତ୍ର-ବିହୀନ ବାଳକକୁ କି ହେଉଛି ନିଯୁକ୍ତ କଲୁ ?” ପ୍ରଥମେକ ଇଉରୋପୀୟ ଭଦ୍ରଲେକଟି କହିଲେ “ନିଯୁକ୍ତ ବାଳକଟି ଆପଣା ଗୁଣର ଯେଉଁ ନିଦର୍ଶନମାନ ଦେଖାଇଲା, ଅନ୍ୟ କେହି ସେ ନିଦର୍ଶନମାନ ଦେଖାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏହି ହେତୁରୁ ଆମ୍ଭେ ଉକ୍ତ ବାଳକଟିକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲୁ ।” ଏଥିରେ ଅଧିକ ବସିତ ହୋଇ ଅପର ଇଉରୋପୀୟ ଭଦ୍ରଲେକଟି କହିଲେ, “ଆମ୍ଭେ ତ ତାହାର କୌଣସି ପ୍ରଶଂସାପତ୍ର ଦେଖି ପାରିଲୁ ନାହିଁ । ତାହାର ପ୍ରଶଂସାପତ୍ର କାହିଁ ?”

କାର୍ଯ୍ୟଗ୍ରାହୀ ସାହେବ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ‘ତାହାର ଗୁଣର ନିଦର୍ଶନ ଆମ୍ଭେ ଦେଖାଉଅଛୁ । ଆହାରରୁ ସେହି ବାଳକଟି ଦରଦ୍ର ବୋଲି ବୋଧ ହେଲେ ହେଁ ତାହାର ପରିଧେୟ ବସ୍ତ୍ର ଅତିଶୟ ପରିଷ୍କୃତ ହେଲା । ତାହାର ହସ୍ତ ଓ ନଖଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ନିର୍ମଳ ଦର୍ଶୁଥିଲା । ଏହା ତାହାର ଗୁଣର ପ୍ରଥମ ନିଦର୍ଶନ । ବାଳକଟି ଅତି ବିଜ୍ଞାତ । ଏହି ଚକ୍ରରେ ସବେଶକଳା ମାତ୍ରେ ସେ ମସ୍ତକ ଅବନତ କରି ଧୀରେ ନମସ୍କାର କଲା । ସେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଠେଲି ସମ୍ମୁଖକୁ ନ ଆସି ସମସ୍ତଙ୍କ ପଛାଦ୍ବାରରେ ଆହ୍ୱାନ ଅପେକ୍ଷାରେ ଯୈର୍ଯ୍ୟଧର ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ରହିଲା । ଏହା ତାହାର ଗୁଣର ଦ୍ୱିତୀୟ ନିଦର୍ଶନ । ପ୍ରାର୍ଥୀମାନେ ଯେତେବେଳେ ଚକ୍ରମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶକଲେ ତେତେବେଳେ ପବନ ବହିବାରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାଗଜ ମେକ ଉପରୁ ଉଡ଼ି ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା । ବାଳକଟି ଯେଗୁଡ଼ିକ ଉଠାଇ ମେକ ଉପରେ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ରଖିଲା । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରାର୍ଥୀ ତାହା କଲେ ନାହିଁ । ଏହା ବାଳକଟିର ତୃତୀୟ ନିଦର୍ଶନ ଅଟେ । ଆମ୍ଭେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଶ୍ନକଲୁ, ସେମାନେ କି କି କାର୍ଯ୍ୟ କରି ପାରନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉତ୍ତର କଲେ, ଯେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଲେ ତାହା କରି ପାରିବେ । ମାତ୍ର ସେ ବାଳକଟି ଉତ୍ତର କଲା ଯେ ତାହାର ଜ୍ଞାନ ଓ ଶକ୍ତିରେ ଯାହା ସମ୍ଭବ ସେ ତାହା ହିଁ କରିବ । ବାଳକଟି ସତ୍ୟବାଦୀ ଓ ଆତ୍ମଶ୍ରଦ୍ଧାବାହନ । ଏହା ତାହାର ଗୁଣର ଚତୁର୍ଥ ନିଦର୍ଶନ । ଆମ୍ଭେ ତାହାର ଯୋଗ୍ୟତାର ଏହି ଚାରିଗୋଟି ନିଦର୍ଶନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କଲୁ ।”

୪୮—ସତ୍ୟ-ଲଘନ (୧)

ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ମୂଷା ଥିଲେ । ସେମାନେ ଧାନବିଲ ଓ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ପଡ଼ିଆମାନଙ୍କରେ ବିଲ କରି ବାସ କରୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ବୃଷ୍ଟିର ଅଭାବରେ ଶସ୍ୟହାନ ହେବାରୁ ବିଲ ଓ ପଡ଼ିଆମାନଙ୍କରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଏହା ଦେଖି ମୂଷାମାନେ ଗ୍ରାମ ଭିତରକୁ ଆସି ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବିଲ ରଚନା କଲେ ।

ସେମାନେ ଗ୍ରାମବାସୀ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଅପହରଣ କରି ପ୍ରାପ୍ୟାପଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମୂତ୍ରିକ-ସଂଖ୍ୟା ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଥିବାରୁ ସେମାନେ କାହାରକୁ ଭୟକଲେ ନାହିଁ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଭୋଜନରେ ବସିଲେ ସେମାନେ ନିର୍ଭୀକଭାବେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତାହାର ଅନ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଅପହରଣ କରି ପଳାଇଥିଲେ ।

ଗ୍ରାମବାସୀଲୋକେ ମୂତ୍ରିକମାନଙ୍କର ଦୌରାସ୍ୟରେ ଅସ୍ଥିର ହେଲେ । ସେମାନେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ମୂଷାମାନଙ୍କୁ ନିବାରଣ କରି ନ ପାରି ଗ୍ରାମର ପଧାନର ପରାମର୍ଶ ଲେଉଟିଲେ । ପଧାନ ମଧ୍ୟ ମୂତ୍ରିକ-କ୍ଳାଳାରେ ବ୍ୟାକୁଳ । ସେ ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରର ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ପାରିଲାନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ମୂତ୍ରିକଚିନ୍ତା ଲାଗିରହିଲା ।

ଦିନକରେ ଜଣେ ଭକ୍ଷୁକ ଯୋଗୀ ସେହି ଗ୍ରାମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ତାହାର କାନ୍ଧରେ ଝୁଲି ଏକ ହାତରେ ଗୋଟିଏ ସାରିଙ୍ଗି । ସେ ସାରିଙ୍ଗି ବଜାଇ ଦ୍ୱାରେ ଦ୍ୱାରେ ଭକ୍ଷା ମାଗି ଚାଲୁଥାଏ । ଆତୁର ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ସେହି ଯୋଗୀକୁ ପଚାରିଲେ, “ନାଥ ! ତୁମ୍ଭେ କୋଣସି କୌଶଳରେ ଏହି ମୂଷାଗୁଡ଼ିକ ଗ୍ରାମରୁ ଅନ୍ୟନ୍ତ ନେଇ ପାରବ କି ?” ଯୋଗୀ ମୂଷାମାନଙ୍କର ଉପଦ୍ରବର ସମସ୍ତ ନିବରଣୀ ଶୁଣି କହିଲା “ମୋଦେ ଶବଟଙ୍କା ଦେଲେ ମୁଁ ମହର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ମୂଷାମାନଙ୍କୁ ଏଠାରୁ ନେଇଯାବି ।”

ପଧାନ ତତ୍ତ୍ୱନ୍ତୋରୁ କହିଲା “ତୁମ୍ଭେ ମୂଷାମାନଙ୍କୁ ଏଠାରୁ ନେଇଗଲେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦୁଇଶଟଙ୍କା ଦେବି ।”

ଏହି କଥା ଶୁଣି ଯୋଗୀ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ସାରିଙ୍ଗି ବଜାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେହି ଯନ୍ତ୍ରର ମଧୁର ଶବ୍ଦରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ମୂଷା ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ତତ୍ପରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ମୂଷା, ତତ୍ପରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ । ଏହିପରି ଗ୍ରାମର ଯାବତୀୟ ମୂଷା ସାରିଙ୍ଗି ଶୁଣିବା ପାଇଁ ସେଠାରେ ଭୁଣ୍ଡ ହେଲେ । ତାଣ୍ଡରେ ଏତେ

ମୁଣା ଏକମ ହେଲେ ସେ ମୁଠାଏ ସୋରଷ ଚିଞ୍ଚିଦେଲେ ଗୋଟାଏ ସୁଦା ତଳେ ପଡ଼ନ୍ତା ନାହିଁ ।

ତଦନନ୍ତର ଯୋଗୀ ସାରିଙ୍ଗି ବଜାଉଁ ବଜାଉଁ ସମାପବର୍ତ୍ତୀ ନଦୀକୂଳକୁ ଗମନ କଲେ । ମୁଣାମାନେ ତାହାର ଅନୁସରଣ କଲେ । ସେମାନେ ସାରିଙ୍ଗି ଶବ୍ଦରେ ଏପରି ମୋହତ ହେଲେ ଯେ, ତେଇଁ ତେଇଁ ଯିବାବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ପାଦ କେଉଁଠାରେ ପଡ଼ୁଅଛି ତାହା ସେମାନଙ୍କୁ ଜଣାଯାଉ ନ ଥିଲା । ଯୋଗୀ ନଦୀକୂଳରେ ଓହ୍ଲାଇ ଆଶୁଆଣି ଜଳକୁ ଗଲେ । ସଗୀତମୁଗ୍ଧ ମୁସ୍ତିକମାନେ ତାହା ପଛେ ପଛେ ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଜଳକୁ ତେଇଁ ପଡ଼ି ସ୍ରୋତରେ ଭସିଗଲେ ।

୪୯—ଆଜ୍ଞାନୁବର୍ତ୍ତୀ ବାଳକର ଉପାଖ୍ୟାନ

ଆର୍ତ୍ତକା ମହାଦେଶରେ ଜାଲଦଣ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ନଦୀ ଅଛି । ସେହି ନଦୀ ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ମିଶରଦେଶ ଦେଇ ଭୂମଧ୍ୟସାଗରରେ ପଡ଼ିତ ହୋଇଅଛି । ଏକଶତ ବର୍ଷରୁ କିଛି ଅଧିକ କାଳ ହେବ, ସେହି ନଦୀର ମୁହାଣରେ ଇଂରେଜ ଓ ଫରାସୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଳଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ବହୁକ୍ଷତ୍ରସ୍ଥାୟୀ ହେଲା ଏବଂ ଉଭୟ ପକ୍ଷରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଜାହାଜ ଓ ଅନେକ ମନୁଷ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହେଲେ । ଅବଶେଷରେ ଇଂରେଜମାନେ ଜୟୀ ହେଲେ ।

ଫରାସୀମାନଙ୍କର ସେନାପତି ସହିତ ତାହାଙ୍କର ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ପୁତ୍ର ସେହି ଯୁଦ୍ଧକୁ ଯାଇଥିଲା । ଯୁଦ୍ଧାରମ୍ଭ ସମୟରେ ସେ ତାହାକୁ ଗୋଟିଏ ଜାହାଜର ଏକ ଅଂଶରେ ରଖି ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଗଲେ, ଏବଂ କହିଗଲେ ତାଙ୍କ ଆଦେଶ ବନା ସେ ସେହି ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଯିବ ନାହିଁ ।

ଯୁଦ୍ଧରେ ଘୈନିକ ଓ ନାବିକମାନଙ୍କୁ ସେନାପତିଙ୍କର ଆଦେଶ ଅତି ସାବଧାନ ହୋଇ ପାଳନ କରିବାକୁ ହୁଏ । କୌଣସି ଆଦେଶ କି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦିଆଗଲା, ତାହା ସେମାନେ ବୁଝିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇପାରନ୍ତି । ତାହା ବୋଲି ଆଦେଶ ଲାଞ୍ଜନ କରିବା ବା ତାହା ପାଳନରେ ଅବହେଳା କରିବା ସେମାନଙ୍କର ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ, ବାଳକଟି ଏହା ଜାଣିଥିଲା । ତେଣୁ ପିତା ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ତାହାକୁ ରଖି ଯାଇଥିଲେ ସେ ସେହି ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କୌଣସି ଆଡ଼େ ଗଲୁନାହିଁ । ସେ ଯେଉଁ ଜାହାଜରେ ଥିଲା କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳ ପରେ ସେହି ଜାହାଜରେ ଅଗ୍ନି ଲାଗିଲା । ନାବିକମାନେ ନୌକା ଅବଲମ୍ବନ କରି ସେଠାରୁ ଧଳାୟନ କଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ

ସହୃଦ ଯିବା ପାଇଁ ବାଳକକୁ ବହୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମାତ୍ର ପିତାଙ୍କର ଅନୁମତି ପାଇ ନ ଥିବାରୁ ସେ ଟଳିଲା ନାହିଁ । ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ତାହାର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଅଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହେଲା, ତଥାପି ସେ ଅଟଳ ରହିଲା ।

ଏହି ଘଟନାର ପୁରୁଷ ଗୋଲାର ଆଗାତରେ ତାହାର ପିତା ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଏ ଚିଷ୍ଟସ୍ୱ ବାଳକକୁ ଜଣା ନ ଥିଲା । ଅଗ୍ନି ଶିଖା ବାଳକକୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଘେରିଯିବାରୁ ସେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଚିତ୍କାର କରି କହିଲା, “ବପା ! ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଯାଇପାରେ କି ନାହିଁ, କୁହ ।” ମାତ୍ର ସେ କୌଣସି ଉତ୍ତର ପାଇଲା ନାହିଁ । ଅଗ୍ନି-ଶିଖା କ୍ରମେକ୍ରମେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ତାହାର କେଶ ଓ ମସ୍ତକକୁ ଷ୍ଟର୍ଷ କଲା । ତଦନନ୍ତର ତାହାର ପରିଧେୟ ବସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନି ଲାଗିଲା । ତେତେବେଳେ ଯେ ଜାହାଜରେ ଆଉ କେହି ନ ଥିଲେ । ସେ ବାରମ୍ବାର ଚିତ୍କାର କରି ଅତି ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବରେ କହିଲା “ବପା ! ମୁଁ ଯାଇ ପାରେ କି ?” ତଥାପି କୌଣସି ଉତ୍ତର ନ ମିଳିବାରୁ ସେ ସେହିଠାରେ ପୁଷ୍ପବତ୍ସ ଅଟଳ ହୋଇ ରହିଲା ।

ବସ୍ତ୍ରରେ ଅଗ୍ନି ଲାଗିବାରୁ ସେ ଅସହ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଅନୁଭବ କଲା, ତଥାପି ସେ ଅଟଳ ରହିଲା । ସେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଦଣ୍ଡାସ୍ତମାନ ହୋଇଥିଲା, ତାହାତଳେ ଜାହାଜ ମଧ୍ୟରେ ବାରୁଦର ଉଦ୍ଘାଟ ହେଲା । ଫରିଶେଷରେ ବାରୁଦରେ ଅଗ୍ନି ସଂଯୋଗ ହେବାରୁ ଶ୍ୱାସ ଶବ୍ଦ କରି ଜାହାଜ ଏବଂ ତାହା ସହୃଦ ବାଳକର ଶରୀର ମଧ୍ୟ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇ ସମୁଦ୍ର ଜଳରେ ବିସ୍ମିତ ହେଲା ।

ଏହି ଅମର ବାଳକର ନାମ **କାହାବିଏଙ୍କା** ।

୫୦—ସତ୍ୟ-ଲଘନ (୨)

ସାବିତ୍ରୀଙ୍କ ମୁଣ୍ଡିକ ନଦୀସୋତରେ ଭାସି ଯିବାରୁ ଯୋଗୀ ସେହି ଗ୍ରାମକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲା । ମୁଣ୍ଡାମାନଙ୍କ ଉପଦ୍ରବରୁ ରକ୍ଷାପାଇ ଆନନ୍ଦରେ କୌଣସି ଗ୍ରାମବାସୀ ଭୋଜନ କରୁଥିଲା, କେହି ଆନନ୍ଦରେ ହସୁଥିଲା, କେହି ବା ଅପର ବ୍ୟକ୍ତି ସହୃଦ କଥୋପକଥନ କରୁଥିଲା । ପଥାନ ସେତେବେଳେ ସ୍ୱଗୃହରେ ଥିଲା । ସେଠାରେ ଗ୍ରାମବାସୀ ଅପର କେତେବୁଝିଏ ଲୋକ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ।

ଯୋଗୀ ପଥାନ ନିକଟକୁ ଯାଇ କହିଲା “ମୁଣ୍ଡାଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତେ ମଲେ ; ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଜ୍ଞାନିତ ଧୁଲି ଟଙ୍କା ମୋତେ ଦିଅ ।”

ପଧାନ ସମ୍ପତ୍ତିଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି । ଗ୍ରାମରେ ଆହୁର ଅନେକ ଧନଲୋକ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଯୋଗୀ ଟଙ୍କା ମାଗିବାରୁ ସେମାନେ ପରସ୍ପର ମୁଣକୁ ଅନାଇ ରହିଲେ । କେହି କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ନାହିଁ ।

ଅବଶେଷରେ ପଧାନ କହିଲା, “ନାଥ ! ଏ ଗ୍ରାମରେ ସମସ୍ତେ ଦରିଦ୍ର, ଦୁଇଗତ ଟଙ୍କା କିଏ ଦେବ ? ଆମ୍ଭେମାନେ ପରିହାସରେ ସେପରି କହିଥିଲୁ ସିନା ; ମୁଁ ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ଦେଇପାରେ” । ତୁମ୍ଭେ ଏତକ ନେଇ ଚାଲିଯାଅ ।”

ଯୋଗୀ ଅସନ୍ନୁଷ୍ଠ ହୋଇ କହିଲା “ତୁମ୍ଭେ ଦୁଇଗତ ଟଙ୍କା ଦେବା ପାଇଁ ଅଙ୍ଗିକାର କରିଥିଲ ; ତୁମ୍ଭକୁ ଦୁଇଗତ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ହେବ । ନ ଦେଲେ ତୁମ୍ଭ-ମାନଙ୍କୁ ଅନୁତାପ କରିବାକୁ ହେବ । ବେଳହୁଁ ସାବଧାନ ହୁଅ ।”

ଯୋଗୀର ଏହି କଥା ଶୁଣି ପଧାନ କୁପିତ ହୋଇ କହିଲା, “ଯାଅ ତୁମ୍ଭକୁ କିଛି ଦିଆଯିବ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ଏହିଠାରେ ଦିନରାତି ଠିଆ ହୋଇ ସାରିଙ୍ଗି ବଜାଇ-ଥାଅ । ମୁଣାଗୁଡ଼ିକ ତ ମଲେଣି । ତୁମ୍ଭକୁ ଓ ତୁମ୍ଭ ସାରିଙ୍ଗିକୁ ଆଉ କିଏ ପଚାରୁଛି ।”

ଏହାଶୁଣି ଯୋଗୀ ନୀରବ ହୋଇ ରହିଲା । ଅନନ୍ତର ସେ ଦାଣ୍ଡକୁ ଯାଇ ଆଉ ଏକପ୍ରକାର ସ୍ଵରରେ ସାରିଙ୍ଗି ବଜାଇଲା । ଏହି ସ୍ଵର ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ଗୋଟିଏ ଗାଈ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ତଦନନ୍ତର ଗ୍ରାମର ସାବଣସ୍ଵ ଗାଈ ମଝିସି ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଏହି ଘଟଣାଉତ୍ସରେ ଯୋଗୀ ସାରିଙ୍ଗି ବଜାଇ ବଜାଇ ପୁଷ୍କବତ୍ ନଦୀ-କୂଳକୁ ଗମନ କଲା । ଗାଈ ମଝିସିଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତେ ତାହାର ଅନୁସରଣ କଲେ । ସେ ପୁଷ୍କବତ୍ ଜଳରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାରୁ ପଶୁମାନେ ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ନଦୀ-ସ୍ରୋତକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଲେ, ଏବଂ ତତ୍ପକ୍ଷଣାତ୍ ପୁଷ୍କବତ୍ତୀ ମୂସିକମାନଙ୍କ ଦଶାପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ତଦନନ୍ତର ଯୋଗୀ ସାରିଙ୍ଗି ବଜାଇ ବଜାଇ ସେ ଗ୍ରାମ ପରିତ୍ୟାଗ କଲା ।

ସତ୍ୟଭ୍ରଷ୍ଟ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ କେତେବେଳେ ଅନୁତାପ କରି ଯୋଗୀର ପ୍ରତିଜ୍ଞାର ସତ୍ୟତା ଅନୁଭବ କଲେ ।

୫୧—ବିବେକୀ ଛାଗଲ କଥା

କାଶ୍ମୀର ଦେଶର ଅଧିକାଂଶରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଁ କରୁଁ ଦୁଇଟି ଛାଗଲ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ଆସି ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ପରସ୍ପରକୁ ଭେଟିଲେ । ସେଠାରେ ପଥର

ଏକଦିଗରେ ଅଞ୍ଜଳି ପଦ୍ମରେ କାନ୍ଥା ବିଦ୍ୟମାନ, ଅପର ଦିଗରେ ଅନ୍ଧକାରମୟ ଦ୍ରୋଣୀର ଗର୍ଭରେ ଗିରିନିର୍ଦ୍ଦର ପ୍ରବାହତ । ପଥଟି ଏଡ଼େ ସଙ୍କର୍ଷ୍ଣ ଯେ ଏକାଧିକ ଛୁଗଲର ଯୁଗପତ୍ତ ଯାତାୟାତ ସେପରି ଅସମ୍ଭବ, କୌଣସି ଛୁଗଲର ବିପକ୍ଷେ ମୁଖରେ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ସେହିପରି ଅସମ୍ଭବ ।

ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ପଶୁବୁଦ୍ଧିରୁ କି ଆଶା କରାଯାଇପାରେ ? ଉଭୟ ଛୁଗଲ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳ ନୀରବ ଓ ନିଶ୍ଚଳ ହୋଇ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲେ ଏବଂ ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ବକୁ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ଚନ୍ଦନନ୍ତର ଗୋଟିଏ ଛୁଗଲ ଧୀରେ ସେହି ସଙ୍କର୍ଷ୍ଣ ପଥରେ ବସିଯାଇ ପଟ୍ଟ-କାନ୍ଥାରେ ଦେହକୁ ଭିଡ଼ିଗଲା । ତତ୍ପରେ ଅପର ଛୁଗଲଟି ତାହା ଉପରେ ଅତି ସାବଧାନ ହୋଇ ପଦକ୍ଷେପ କରି ତାହାକୁ ଅତିକ୍ରମ କଲା । ଏହା ଉତ୍ତରୁ ଶୟାନ ଛୁଗଲଟି ଉଦ୍ଭିଆନ କରି ଆନନ୍ଦରେ ଆପଣା ଦେହଟି ଝାଡ଼ି ଦେଲା । ଚନ୍ଦନନ୍ତର ସେମାନେ ଯେ ଯାହାର ଗନ୍ତବ୍ୟ ପଥରେ ଗମନ କଲେ ।

୫୨ — ଦୁଇ ମୃତ ଛାଗଲ କଥା

ଦୁଇଗୋଟି ଛୁଗଲ ପାଟଣାୟ ପ୍ରଦେଶର ଉପତ୍ୟକାରେ ଚରୁ ଚରୁ ଦିନକରେ ପଟ୍ଟ ଉପରକୁ ଉଠିଲେ । ସେ ଦୁହେଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପଥ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପଟ୍ଟରେ ଭ୍ରମଣ କଲେ ।

କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳ ପରେ ପରଃ୍ପର ସଙ୍ଗେ ସେମାନଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା । ତେଜେବେଳେ ସେମାନେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଦୁହେଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଗଭୀର ନାଲି ବ୍ୟବଧାନ ଅଛି, ଏବଂ ତହିଁରେ ଝରଣାର ଜଳ ପ୍ରବାହତ ହେଉଅଛି । ସେହି ନାଲି ଉପରେ ଗମନାଗମନ ପାଇଁ କାଠଗଡ଼ ବଣ୍ଟିଏ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେହି ଗଡ଼ଗଣ୍ଡିକ ଏଡ଼େ ଅପ୍ରଶସ୍ତ ଯେ ଏକ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ମାଞ୍ଚ ଛୁଗଲ ତାହା ଉପରେ ଯାଇପାରନ୍ତା ।

ଛୁଗଲ ଦୃଢ଼ଚିତ୍ରାକ ଏଡ଼େ ମୃତ ଓ ଗଣି ଯେ, କୌଣସି ଗୋଟିକ ଅପରଟିକୁ ବାଟ ଛୁଡ଼ି ଦେବା ପାଇଁ କୁଣ୍ଡିତ । ଗୋଟିଏ ଅପରକୁ କହିଲା, “ଏହି ସେତୁରେ ଯିବାର ଅଧିକାର ତୁମ୍ଭର ଯେପରି ଅଛି, ମୋର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଅଛି ।” ଅପରଟି କହିଲା, “ଏକା ତୁମ୍ଭର ପାଇଁ ଏ ସେତୁ ହୋଇ ନାହିଁ ।”

ଏହିରୂପେ ଦୁଇ ଛୁଗଲ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳ ଅପେକ୍ଷା କରି ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଗଡ଼ ଉପରେ ଯୁଗପତ୍ତ ପଦାର୍ପଣ କରି ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ।

ହୋଧାନ୍ନ ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୁଗଳ ମନେ ମନେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲ, “ମୁଁ ତ ତୋତେ ଠେଲି ଦେଇ ଯିବି ।” କେନ୍ଦୁ କାହାରିକୁ ବାଟ ନ ଗୁଡ଼ିବାରୁ ଅବଶେଷରେ କାଠ ଗଡ଼ର ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ ସେମାନଙ୍କର ଭେଟ ହେଲା ।

ଶୁଙ୍ଗରେ ଶୁଙ୍ଗ ଲଗାଇ ଗୁଗଳ ଦିଓଟି ପରସ୍ପରକୁ ଠେଲିଲେ । ଏହିପରି ଯୁଦ୍ଧ କରୁଁ କରୁଁ ଉଭୟଙ୍କର ପଦ ସ୍ଥଳିତ ହେବାରୁ ଉଭୟେ ଝରେ ଖର ପ୍ରୋତରେ ଅଧ୍ୟା-ପଦିତ ହୋଇ ପ୍ରାଣ ହରାଇଲେ । ଦୁହଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ବିବେକୀ ହୋଇଥିଲେ ଉଭୟଙ୍କର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ହୋଇଥାନ୍ତା ।

୫୩—ଇଡର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମିଶ୍ରତା

ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶରେ ଜଣେ ଭଦ୍ର ଲୋକ ଗୋଟିଏ ବଣି ଚଢ଼େଇ ପୋଷିଥିଲେ । ପକ୍ଷୀଟି ଶୈଶବାବସ୍ଥା ଅତିକ୍ରମ କରି ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ଉଡ଼ି ଶିଖିଲା । ଭଦ୍ରଲୋକଟି ଏକ ସପ୍ତାହ ମାତ୍ର ନିରନ୍ତର ପଞ୍ଜିକ୍ଷରେ ରଖି ତଦନନ୍ତର ଦବାଗ୍ରଗରେ ତାହାକୁ ମୁକୁଳାଇ ଦେଉଥିଲେ, ପକ୍ଷୀଟି କ୍ରତସ୍ତତଃ ବିଚରଣ କରି ବାରମ୍ବାର ତାହାଙ୍କଠାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରୁଥିଲା, ଏବଂ ଭଦ୍ର ଲୋକଙ୍କର ଭୋଜନ-ସମୟରେ ନିୟମିତରୂପେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଉଥିଲା ।

କିମ୍ବଦନ୍ତକାଳ ପରେ ଗୋଟିଏ ମାର୍କ୍ସାର ତାହାଙ୍କ ଘରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲା । ସେହି ମାର୍କ୍ସାରର ଆକୃତି ଅପେକ୍ଷାକୃତ ବୃହତ୍ ଏବଂ ପ୍ରକୃତି ଉତ୍ତମ ଥିଲା । ମାର୍କ୍ସାରଟି ନାନା ଗୃହରେ ଓ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବିଚରଣ କଲେ ହେଁ ଭଦ୍ର ଲୋକଙ୍କର ଭୋଜନ-ସମୟରେ ପୁରୋକ୍ତ ପକ୍ଷୀବତ୍ ନିୟମିତରୂପେ ପହଞ୍ଚୁଥିଲା । ମାର୍କ୍ସାର ଓ ପକ୍ଷୀ ପରସ୍ପରର ଅତି ସନ୍ନିହିତ ହୋଇ ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ । କୌଣସି କୌଣସି ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର ପାଳକ ମାର୍କ୍ସାରର ପୃଷ୍ଠୋପରି କିଛିତ ଦୁର୍ବ୍ୟ ମିଶ୍ରିତ ଅନ୍ନ ସ୍ଥାପନ କଲେ, ପକ୍ଷୀଟି ମାର୍କ୍ସାରର ପୃଷ୍ଠ ଆଗେହଣ କରି ନିଶାଙ୍କ ମନରେ ତାହା ଭୋଜନ କରୁଥିଲା । କୌଣସି ଷୁଦ୍ର ପାତ୍ରରେ ଅଳ୍ପ ପରିମାଣ ଦୁର୍ବ୍ୟ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲେ ମାର୍କ୍ସାର ତାହା ପାନ କଲବେଳେ ପକ୍ଷୀର ଚକ୍ଷୁ ପାତ୍ର-ମଧ୍ୟରେ ଅବକାଶ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ପକ୍ଷୀ ଅଧୀର ହୋଇ ମାର୍କ୍ସାରର ମୁଖକୁ ଖୁଞ୍ଚି ଲେ, ସେ ପାତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ତର କରି ପକ୍ଷୀର ପାନ-ସମାପ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲା । ଏହି ଅସାଧାରଣ ଦୃଶ୍ୟ ଯେଉଁମାନେ ଦେଖୁଥିଲେ, ସେମାନେ ବିସ୍ମୟ ଓ ମୋହିତ ହେଉଥିଲେ ।

ପକ୍ଷୀ ଓ ମାଙ୍କୁର ମଧ୍ୟରେ ଭଣ୍ୟ-ଭଣକ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିଲେ ହେଁ ଏକତ୍ର
ଅବସ୍ଥାନ ଓ ଏକ ପାଲକର ସ୍ନେହ-ଭେଗରୁ ମାଙ୍କୁର ଓ ବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ ମିଶ୍ରତା ଓ
ପ୍ରୀତି ଜନ୍ମିଲି । ସେମାନେ ସ୍ଵଭାବିକ ଶସ୍ତ୍ରତା ବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ସେହି ଭଦ୍ର ଲୋକଙ୍କ
ଗୃହରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ।

୫୪—ସିଂହ ଶଶକ କଥା

କୌଣସି ବନରେ ଭାସୁରକ-ନାମକ ଗୋଟିଏ ସିଂହ ବାସ କରୁଥିଲା । ସେ
ପ୍ରତ୍ୟହ ସେହି ବନବାସୀ ବହୁ ମୃଗଶାବକ ବଧ କରି ଆହାରବୃତ୍ତି ନିର୍ବାହ
କରୁଥିଲା । ଦିନେ ଅରଣ୍ୟବାସୀ ବହୁ, ମହୁଷ, ଶଶକ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାଣୀ ମିଳିତ ହୋଇ
ତାହାକୁ କହିଲେ “ପ୍ରଭୋ ! ଗୋଟିଏ ପଶୁର ମାଂସରେ ଆପଣଙ୍କର ଦୈନିକ
ଭୋଜନ ଚଳିପାରେ ; ତେବେ ବହୁ ପଶୁ ବଧର ପ୍ରୟୋଜନ କଅଣ ? ଆଜିଠାରୁ
ଆମ୍ଭେମାନେ ଆପଣଙ୍କ ଭୋଜନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତିଦିବସ ଏକ ଏକ ପଶୁ ପ୍ରେରଣ
କରିବୁ ।” ଏଥିରେ ସିଂହ ସମ୍ମତ ହେବାରୁ ସେମାନେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ମନରେ ସେହି
ବନରେ ବିଚରଣ କଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ପାଲି ଅନୁସାରେ ଅରଣ୍ୟବାସୀ ପଶୁ-
ସମାଜ ସିଂହର ଭୋଜନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତିଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ଆପଣା ମଧ୍ୟରୁ
ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଶୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଦିନେ ଗୋଟିଏ ବୃଦ୍ଧ ଶଶକର ପାଲି
ପଡ଼ିଲା । ସେ ଯିବାରୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ହେଲେ ହେଁ ଅନ୍ୟ ପଶୁମାନେ ତାହାକୁ ବଳପୂର୍ବକ
ପ୍ରେରଣ କଲେ । ସେ ମନେ ମନେ ସିଂହର ବଧୋପାୟ ଚିନ୍ତା କରି ଧୀରେ ଧୀରେ
ଯାଇ ଦିନର ଶେଷ ଭାଗରେ ତାହା ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ବେଳ ଅତିହୀନ
ହେବାରୁ ସିଂହ କ୍ଷୁଧାରେ ଅଧୀର ହୋଇ କୋଧରେ ଆପଣାର ଓଷ୍ଠପ୍ରାନ୍ତ ଲେହନ
କରି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ “କାଲି ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଏହି ବନକୁ ପଶୁଗୁନ୍ଧ୍ୟ କରିବି ।”

ଏହି ସମୟରେ ଶଶକ ଧୀରେ ଧୀରେ ତାହା ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ
ପ୍ରଣାମ କଲା । ସିଂହ ସେହି କ୍ଷୁଦ୍ରକାୟ ଶଶକକୁ ବିଳମ୍ବରେ ଆଗତ ଦେଖି
କୋପାବସ୍ଥ ହୋଇ କହିଲା, “ରେ ଶଶକାଧିପ ! ଏକେ ତ ତୁ କ୍ଷୁଦ୍ରକାୟ, ପୁଣି
ବିଳମ୍ବରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛୁ ; ଏହି ଅପରାଧରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୋତେ ବିନାଶ କରି
ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ଅପର ପଶୁମାନଙ୍କୁ ବିନାଶ କରିବି ।” ଏହି ଉତ୍ତରେ ଶଶକ ପ୍ରଣାମ କରି
ବିମ୍ବିତ ଭାବରେ କହିଲା “ପ୍ରଭୋ ! ଏଥିରେ ମୋର କିମ୍ବା ଅପର ପଶୁମାନଙ୍କର
ଦୋଷ ନାହିଁ । ବିଳମ୍ବର କାରଣ ଶୁଣିବା ହେଉ” । ଏହା ଶୁଣି ସିଂହ କହିଲା “ତୁ
ମୋର ଗଳାଧ୍ୟ କୃତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଶୀଘ୍ର କହ ।”

ଶଶକ କହିଲା “ପ୍ରଭୋ ! ପଶୁମାନେ ଆଜି ମୋର ପାଲ ଜାଣି ମୋତେ ପଠାଇଅଛନ୍ତି । ଆଉ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଷ୍ଟୁଡ଼ିକାୟୁ ଦେଖି ଅପର ପାଞ୍ଚଗୋଟି ଶଶକ ମୋ ସହିତ ପଠାଇଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପଥରେ ଆସୁ ଆସୁ ଅପର ଗୋଟିଏ ମହାବଳ ସିଂହ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଦେଖି କହିଲା, “ଭ୍ରମେମାନେ କେଉଁଠାକୁ ଯାଉଅଛ ?” ମୁଁ କହିଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଅରଣ୍ୟର ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଶ୍ଵପୁରକ ସିଂହର ଆହ୍ୱାର ନିମନ୍ତେ ତାହାଙ୍କ ସମୀପକୁ ଯାଉଅଛୁ ।”

ଏହା ଶୁଣି ସେ କହିଲା, “ଏ ବନଟି ମୋହର । ମୁଁ ଏ ବନଟିର ରାଜା । ସେହି ଶ୍ଵପୁରକ ଚୌର ଅଟେ । ଯଦି ସେ ଏ ବନରେ ରାଜା, ତେବେ ପଞ୍ଚ ଶଶକଙ୍କୁ ଏଠାରେ ରଖି ତାହାକୁ ସଙ୍ଗରେ ଦେଇ ଶୀଘ୍ର ଏଠାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କର । ଆମ୍ଭ ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟୀ ହେବ ସେ ରାଜା ହୋଇ ସମସ୍ତ ପଶୁଙ୍କୁ ଭକ୍ଷଣ କରିବ ।’ ଏହା ହିଁ ବିଳମ୍ବର କାରଣ । ଆପଣ ଏହାର ବହିତ ପ୍ରଶ୍ନକାର କରନ୍ତୁ ।”

ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ଵପୁରକ କହିଲା, “ଭଦ୍ର ! ଯଦି ଏହା ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ମୋତେ ସେହି ଚୌର ସିଂହକୁ ଅବଲମ୍ବେ ଦେଖାଅ ।” “ହେ ! ଆସିବା ହେଉ”, ଏହା କହି ଶଶକ ଗନ୍ତବ୍ୟ ପଥରେ ଅଗ୍ରେ ଅଗ୍ରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା । ତଦନନ୍ତର ଦୂରରୁ ଗୋଟିଏ କୃପ ଦେଖି ଶ୍ଵପୁରକକୁ କହିଲା, “ପ୍ରଭୋ ! କିଏ ଆପଣଙ୍କର ପ୍ରତାପ ସହିବାକୁ ସମର୍ଥ ? ଦୂରରୁ ଆଟଣଙ୍କର ଆଗମନ ଦେଖି ସେହି ଚୌର ସିଂହ ଆପଣାର ବିଳରେ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛି । ଆସନ୍ତୁ, ତାହା ଦେଖାଇ ଦେବ ।”

ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ଵପୁରକ କହିଲା, “ହେ ଭଦ୍ର ! ଅତିଶୀଘ୍ର ମୋତେ ସେହି ବିଳ ଦେଖାଅ ।” ତତ୍ପରେ ଶଶକ ତାହାକୁ ସେହି କୃପଟି ଦେଖାଇ ଦେଲା । ସେହି ସେହି ମୂର୍ଖ ସିଂହ କୃପ ମଧ୍ୟରେ ଆପଣାର ପ୍ରତିବନ୍ଧ ଦର୍ଶନରେ ତାହାକୁ ଅପର ସିଂହ ମନେ କରି ଉତ୍ସୁକର ଗର୍ଜନ କଲା । ତତ୍ତ୍ଵକ୍ଷଣାତ୍ ସେହି କୃପ ମଧ୍ୟରୁ ଦ୍ଵିଗୁଣିତ ପ୍ରତ୍ୟୁନ ଉଦ୍ଭିତ ହେଲା । ଶ୍ଵପୁରକ ସେହି ପ୍ରତ୍ୟୁନକୁ କୃପ-ପ୍ରବିଷ୍ଟ ସିଂହର ଗର୍ଜନ ମନେକରି ତାହାକୁ ଆତ୍ମମଣି କରିବା ନିମନ୍ତେ କୃପର ଗର୍ଜକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଲା । ସେଠାରେ ତାହା ଦେହରୁ ପ୍ରାଣବାୟୁ ଅବଲମ୍ବେ ବହର୍ଗତ ହେଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ ପଶୁମାନେ ନିଃଶଙ୍କ ମନରେ ସେହି ଅରଣ୍ୟରେ ଘୁଞ୍ଚିବାସ କଲେ ।

ଶଶକ ଷ୍ଟୁଡ଼ି ପ୍ରାଣୀ ହେଲେ ହେଁ ବୁଦ୍ଧି-କୌଶଳରେ ମହାବଳ ସିଂହର ବିନାଶ ସାଧନ କଲା ।

୫୫—ରାଜା ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀର କଥା

ବହୁକାଳ ପୂର୍ବେ ଜଣେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଗାଆଁଟନ କରୁଁ କରୁଁ ଦିନେ ସନ୍ନ୍ୟାସ-ସମୟରେ ଜଣେ ରାଜାଙ୍କ ନଅରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେ ମନେ କଲେ କୌଣସି ଧନ ବ୍ୟକ୍ତି ସେଠାରେ ପଥକମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଗୋଟିଏ ପକାଣ୍ଡ ଧର୍ମଶାଳା ନିର୍ମାଣ କରିଅଛନ୍ତି । ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କର ଆଗମନ ସମୟରେ ସିଂହଦ୍ୱାରେ ଦେବାତ୍ କୌଣସି ପ୍ରହର ନ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରବେଶ କରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶସ୍ତ ବାରଣ୍ଡାରେ ଆପଣାର କମ୍ବଳ ଖଣ୍ଡିକ ପାରି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳା ଜପିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

କସ୍ତୁରୀଶ ପରେ ରାଜାଙ୍କର ଭୃତ୍ୟମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହୋଇ କହିଲେ, ରୁମ୍ଭେ କି କ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇଅଛୁ ? ରୁମ୍ଭେ କି ଜାଣ ନାହିଁ ଏ ରାଜାଙ୍କ ନଅର ଏବଂ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଏଠାରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଅଧିକାର ନାହିଁ ? ଏହା କହି ଭୃତ୍ୟମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଧକ୍କା ଦେବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଉଅଛନ୍ତି, ଏହି ସମୟରେ ରାଜା ଦେବାତ୍ ସେହି ବାଟେ ବିଜେ କଲେ । ଏହି ଗୋଳମାଳ ତାହାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ଆକର୍ଷଣ କରିବାରୁ ସେ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଗୋଳମାଳର କାରଣ ପଚାରିଲେ । ଭୃତ୍ୟମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ବିମତ ଭାବରେ ସମସ୍ତ ନିବେଦନ କଲେ ।

ରାଜା ସମସ୍ତ ଶ୍ରବଣ କରି ଧୀର ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ “ହାମି ! ଏହି ସ୍ଥାନ ଧର୍ମଶାଳା ବୋଲି ଆପଣଙ୍କର ଭ୍ରମ ହେଲା କିପରି ?” ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କହିଲେ, “ଅନୁମତି ହେଲେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବି ।” ରାଜା କହିଲେ, “ଆପଣ ନିସଂକୋଚରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରନ୍ତୁ ।”

ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, କିଏ ଏହି ନଅର ତୋଳାଇଥିଲେ ? ରାଜା ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଆମ୍ଭର ପିତାମହ ଏହି ନଅର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ।” ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପୁନଃବାର ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “ଆପଣଙ୍କ ପୂର୍ବେ ଏ ନଅରରେ କିଏ ବାସ କରିଥିଲେ ?” ରାଜା ଉତ୍ତର କଲେ, “ଆମ୍ଭର ପିତା” । ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ “ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଠାରେ କିଏ ବାସ କରୁଅଛନ୍ତି ?” ରାଜା ଉତ୍ତର କଲେ, “ଆମ୍ଭେ ବାସ କରୁଅଛୁ ।” ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପଚାରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ଆପଣଙ୍କ ଅନ୍ତେ ଏଥିରେ କିଏ ବାସ କରିବ ?” ରାଜା କହିଲେ, “ଭଗବାନଙ୍କ କୃପା ହେଲେ ଆମ୍ଭର ପୁତ୍ର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହେବ ।”

ଏହା ଉତ୍ତରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କହିଲେ, “ଯଦି ଏହି ନଅରରେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଅନନ୍ତ କାଳ ବାସ କରୁନାହାନ୍ତି, ଯଦି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହା ପରିତ୍ୟାଗ କରିଗଲେ ଅପର ବ୍ୟକ୍ତି ଏଠାରେ ବାସ କରନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ଏ ସ୍ଥାନ ଧର୍ମଶାଳା ପରି

ନୁହେଁ କି ? ରାଜନ୍ ! ଏ ସଂସାରରେ ସମସ୍ତେ ପାଢ଼ । ଆପଣ ଏହାକୁ ନଅର କହନ୍ତି । ପାଢ଼ ଯେପରି ତିନେ ବା ଦୁଇଦିନ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଧର୍ମଶାଳାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଯାଏ, ଆପଣ ସେହିପରି ଏ ନଅରରେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଯଥା-ସମୟରେ ଏହା ପରିତ୍ୟାଗ କରିଦିବେ ।”

୫୭—ଶୃଗାଳର ଭେଦବୁଦ୍ଧି

କୌଣସି ବନରେ ବ୍ୟାଘ୍ର, ବୃକ, ମୁଞ୍ଚିକ, ନକୁଳ ଓ ଶୃଗାଳ ମିଶିତା ସୂକ୍ଷ୍ମରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଏକଦା ବିଚରଣ କରୁଁ କରୁଁ ସେମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଟିଏ ସୁସ୍ଥକାୟ, ବଳବାନ୍ ଓ ଯୁବା ହରିଣ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲା । ସେମାନେ ତାହାକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ ବହୁ ଯତ୍ନ କରି ବିଫଳ ହେବାରୁ ଶୃଗାଳ କହିଲା, “ହେ ବ୍ୟାଘ୍ର ଏହି ହରିଣ ଯୁବା ଓ ବେଗବାନ୍ । ଏହାକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅସାଧ୍ୟ । କୌଶଳରେ ହିଁ ଏହାକୁ ବିନାଶ କରାଯାଇପାରେ । ଏ ଯେତେବେଳେ ଗାଡ଼ ନିଦ୍ରାରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇଥିବ, ମୁଞ୍ଚିକ ସେହି ସମୟରେ ଏହାର ପାଦଦ୍ୱୟ ବିକ୍ଷତ କଲେ ତୁମ୍ଭେ ଅଳ୍ପାୟସରେ ଏହାର ପ୍ରାଣନାଶ କରିପାରିବ ।”

ଶୃଗାଳର ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମସ୍ତେ ସମ୍ମତ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେମାନେ ଗୁଡ଼ ଝାଡ଼ିରେ ହରିଣର ଗତି ଓ ଅବସ୍ଥିତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅନନ୍ତର ହରିଣକୁ ନିଦ୍ରା ଦେଖି ପୂର୍ବ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ମୁଞ୍ଚିକ ଯେତେବେଳେ ତାହାର ପାଦଦ୍ୱୟ ବିକ୍ଷତ କଲା, ତେତେବେଳେ ବ୍ୟାଘ୍ର ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ହରିଣର ପ୍ରାଣନାଶ କଲା । ଭୂତଳରେ ହରିଣଦେହ ବିଚେଷ୍ଟମାନ ଦେଖି ଶୃଗାଳ ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲା, “ତୁମ୍ଭେମାନେ ଯାଇ ନଦୀରେ ସ୍ନାନ କରି ଆସ; ମୁଁ ଏହି ମାଂସ ଜାଗି ବସୁଅଛି ।”

ଶୃଗାଳର କଥାରେ ଅପର ସମସ୍ତେ ସ୍ନାନ କରିବା ପାଇଁ ନଦୀକୁ ଗମନ କଲେ । ଶୃଗାଳ ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ ହୋଇ ମୃତ ହରିଣ ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲା । ମହାବଳ ବ୍ୟାଘ୍ର ସ୍ନାନ କରି ସଂକ୍ରାନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟାଗତ ହୋଇ ଶୃଗାଳର ମୁଖ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି କହିଲା, “ସଖେ ! ଏ ଆନନ୍ଦ ସମୟରେ ତୁମ୍ଭେ ଚିନ୍ତାକୁଳ କାହିଁକି ?” ଧୂର୍ତ୍ତି ଶୃଗାଳ କହିଲା, “ମୁଞ୍ଚିକର ଆକ୍ଷାଳନରେ ମୋର ହୃଦୟ ଅଭିଶପ୍ତ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଅଛି । ତୁମ୍ଭେମାନେ ଆଗପଛ ହୋଇ ସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଗଲୁଁ ସେ କହିଲା,

“ମୁଁ ଏହି ମୃଗକୁ ବଧ କରିଅଛି । ବ୍ୟାଘ୍ରର ବଳ-ବିହୀନକୁ ଧକ୍କା, ଆଜି ମୋହର ବଳ-କୌଶଳରେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ରସନା ତର୍କିତ ହେବ । ମୁଁଙ୍କର ଏହି ବାକ୍ୟ ଶୁଣିଲା ବେଳୁଁ ଏହି ହରିଣମାଂସର ଭକ୍ଷଣରେ ମୋର ସ୍ମୃତି ଆଦୌ ହେଉନାହିଁ ।

ଏହା ଶୁଣି ବ୍ୟାଘ୍ର କୋପରେ କହିଲା, “ମୁଁଙ୍କ ପରା ପ୍ରାଣୀର ଏ ଆହ୍ୱାନ ! ତୁମ୍ଭେ ଯଥାସମୟରେ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଣାଇ ପ୍ରକୃତ ମିତ୍ରତାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛ । ଆମ୍ଭେ ଏହି ହରିଣର ମାଂସ ସ୍ୱର୍ଗ କରିବୁ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭେ ଆଜି ଏ ଅରଣ୍ୟର ଯାବତୀୟ ପ୍ରାଣୀ ବିନାଶ କରିବୁ । ତଦ୍ୱାରା ତୁମ୍ଭର ଆତ୍ମର ଭୋଜନର ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସମ୍ପାଦନ ହେବ ।” ଏହା କହି ବ୍ୟାଘ୍ର ଦିୂର୍ଘତ ବେଗରେ ବନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ।

କିମ୍ବଦନ୍ତୀମତରେ ବୃକ୍ଷ ସ୍ନାନାନ୍ତର ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାବେଳେ ଶୃଗାଳ ତାହାକୁ କହିଲା, “ମିତ୍ର ! ମହାବଳ ବ୍ୟାଘ୍ର କୌଣସି ଅଜ୍ଞତ କାରଣରୁ ତୁମ୍ଭ ଉପରେ କୁପିତ ହୋଇ ଆପଣାର ବାସସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଅବିଳମ୍ବେ ସପତ୍ନୀ ସଙ୍ଗରେ ଏଠାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରିବେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମନେ କର, ତାହା ସମ୍ପାଦନ କର ।” ଏହା ଶୁଣି ବୃକ୍ଷ ହସ୍ତ ହୋଇ ସେ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କଲା ।

ସଂଶେଷରେ କୃତ-ସ୍ନାନ ନକୂଳ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାବେଳେ ଧୂର୍ତ୍ତି-ଶିରୋମଣି ଶୃଗାଳ ତାହାକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ଆହ୍ୱାନରେ କହିଲା, “ମୁଁ ଆପଣାର ବାହୁ-ବଳରେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପରାଜୟ କରିବାରୁ ସେମାନେ ଯେ ଯାହାର ଗନ୍ତବ୍ୟ ପଥ ଅନୁସରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋହ ସହୃଦ ବଳ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ଥିଲେ ଆସ, ରଣାଙ୍ଗନରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଅ । ଯଦି ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟ ଲାଭ କର, ତାହା ହେଲେ ଏହି ମୃଗ-ମାଂସ ଆସ୍ବାଦନ କରିପାରିବ ।” ବ୍ୟାଘ୍ରାଦିର ପରାଜୟ କଥା ଶୁଣି ନକୂଳ ନୀରବରେ ସେଠାରୁ ପଳାୟନ କଲା ।

ଏହି ପ୍ରକାରେ ଶୃଗାଳ ଭେଦ ବୁଦ୍ଧିରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅନ୍ତର କରି ଏକାକୀ ଆନନ୍ଦରେ ସେହି ମୃଗ-ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କଲା ।

୫୭—ମୃଗ-କାକ-ଶୃଗାଳ କଥା

ମଗଧ ଦେଶରେ ଚମ୍ପକବତୀ ନାମରେ ଅରଣ୍ୟ ସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ସେହି ଅରଣ୍ୟରେ ପରସ୍ପର ସ୍ନେହରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ମୃଗ ଓ ଗୋଟିଏ କାକ

ବହୁ କାଳରୁ ବାସ କରୁଥିଲେ । ବ୍ୟାଘ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଦୁଷ୍ଟ ଜୀବର ଆଗମନ ଦେଖିଲେ, କା କା ରବ କରି ମୃଗକୁ ସାବଧାନ କରି ଦେଉଥିଲା । ମୃଗ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ମନରେ ଭ୍ରମଣ କରି ପୁଷ୍ପାଙ୍ଗ ହେଲା । ଏକଦା ଗୋଟିଏ ଶୃଗାଳ ତାହାକୁ ଦେଖି ଲେଉଟାସକ୍ତ ହୋଇ ମନେ ମନେ ଭାବିଲା, “ଏହାର କୋମଳ ମାଂସ କି ଉପାୟରେ ଗନ୍ଧଣ କରିବ ? ଆଜ୍ଞା, ପ୍ରଥମେ ବିଶାସ ଜନ୍ମାଇ ଦେଖିବି ।” ମନେ ମନେ ଏହିପରି ଆଲୋଚନା କରି ସେ ମୃଗକୁ କହିଲା, “ମିତ୍ର ! ତୁମ୍ଭର କୁଣ୍ଡଳ ତ ?” ମୃଗ ପଚାରିଲା, “ତୁମ୍ଭେ କିଏ ?” ଶୃଗାଳ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ମୁଁ ଜମ୍ବୁକ, ମୋହର ନାମ କ୍ଷୁଦ୍ର-ବୃଦ୍ଧି । ବହୁସ୍ଥାନ ହୋଇ ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଏକାକୀ ଜୀବନମୁତ ହୋଇ ବାସ କରୁଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭକୁ ଦେଖି ଆସ୍ତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ତୁମ୍ଭପରି ମିତ୍ର ସଙ୍ଗରେ କିଛିକାଳ ସୁଖରେ କଟାଇବି ବୋଲି ଭାବୁଅଛି ।” ମୃଗ କହିଲା, “ତଥାସ୍ତୁ” ।

ଅନନ୍ତର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅସ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ସେ ଦୁହେଁ ମୃଗର ବାସସ୍ଥାନକୁ ଗମନ କଲେ । ସେଠାରେ ଚମ୍ପକ ବୃକ୍ଷର ଶାଖାରେ ମୃଗର ବହୁ ସୁବୁଦ୍ଧି ନାମକ କାକ ବସିଥିଲା । ଏ ଦୁହେଁକୁ ଦେଖି ସେ ମୃଗକୁ ପଚାରିଲା, “ସଖେ ମୃଗ ! ଏ ପୁଣି କିଏ ?” ମୃଗ କହିଲା “ଏ ଜମ୍ବୁକ । ଏହା ସହୃଦ ଆଜି ଦୈବାର୍ତ୍ତ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା । ଏ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ସହୃଦ ମିତ୍ରତା ଇଚ୍ଛା କରି ଏଠାକୁ ଆସିଅଛି ।” କାକ କହିଲା, “ମିତ୍ର ! ଅପରିଚିତ ବ୍ୟକ୍ତି ସହୃଦ ହଠାତ୍ ମିତ୍ରତା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।”

କୁଳ-ଶୀଳ ଯାର ଜଣା ନାହିଁ, ତାକୁ

ବାସ ଦେବା ଅବିହତ,

ମାର୍ଜ୍ଜାର-ଦୋଷରେ ଜରଦ୍ଦେଶବ ଗୁପ୍ତ-

ବଧ କି ନୁହଁ ବିଦତ ?

ମୃଗ ଶୃଗାଳ ଦୁହେଁ ସେହି ଉପାଖ୍ୟାନଟି ଶୁଣିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ କାକ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲା । ତାହା ଶୁଣି ଶୃଗାଳ କୁପିତ ହୋଇ କହିଲା, “ମୃଗ ସହୃଦ ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ୍ ସମୟରେ ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ଅଜ୍ଞତକୁଳଶୀଳ ଥିଲ । ତେବେ ତୁମ୍ଭ ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମିତ୍ରତା ଓ ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ସ୍ନେହବୃଦ୍ଧି କିପରି ହେଲା ?

ଆତ୍ମପର ଭେଦ କରେ ଯେହୁ ଲଭୁମନା ;

ମହାମତ ଜନ ମଣେ ସକଳେ ଆପଣା ।

ଏହି ମୃଗ ଯେପରି ମୋହର ବନ୍ଧୁ, ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ମୋହର ସେହିପରି ବନ୍ଧୁ ହେଲା ।” ମୃଗ କହିଲା, “ଅଧିକ ବାକ୍ୟ ବ୍ୟୟ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଅଣ ? ସମସ୍ତେ ମିଳି ସୁଖରେ ଏହିଠାରେ ବାସ କରିବୁଁ ।” କାକ କହିଲା, “ହେଉ” ।

ପ୍ରାତଃକାଳ ହୁଅନ୍ତେ ସେମାନେ ପ୍ରୟୋଜନ ଅନୁସାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବିଚରଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଏହିପରି କିଛିକାଳ ଅନ୍ତତ ହେଲାବୁ ଦିନେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଶୃଗାଳ ନିକାଞ୍ଚନରେ ମୁଗକୁ କହିଲା, “ସଖେ ମୁଗ ! ଏହି ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ନିଶାନ ଶସ୍ୟପୁଣ୍ଡ୍ର ସେହି ଅଛି । ମୁଁ ତୁମ୍ଭକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ସେହି ସ୍ଥାନ ଦେଖାଇ ଦେବି ।” ଶୃଗାଳ ସେହି ସ୍ଥାନ ଦେଖାଇ ଦେବାରୁ ମୁଗ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରୟାସରେ ସେଠାକୁ ଯାଇ ଶସ୍ୟହାନି କରୁଥିଲା । କ୍ଷେତ୍ରପତି ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଶସ୍ୟହାନି ଦେଖି ଦିନକରେ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଫାଶ ବସାଇଲା । ତାହା ଦେଖି ଶୃଗାଳ ମନେ ମନେ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ଭାବିଲା, “କ୍ଷେତ୍ରପତି ମୁଗକୁ ଧରି ତାହାର ମାଂସ ଗ୍ରହଣ କରି ଅସ୍ଥିଗୁଡ଼ିକ ଫିଙ୍ଗି ଦେଲେ ତାହା ହିଁ ମୋହ ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ।” ଅନନ୍ତର ମୁଗ ଆସି ଶସ୍ୟ ଖାଇ ଖାଇ ଫାଶରେ ପଡ଼ି ବହୁ ଯତ୍ନ କରି ସୁଦ୍ଧା, ଆପଣାକୁ ସେଥିରୁ ମୁକ୍ତ କରି ପାରିଲା ନାହିଁ । ତେତେବେଳେ ସେ ଭାବିଲା, “ମିତ୍ର ଭିନ୍ନ ଆଉ କିଏ ମୋତେ ଏ ଫାଶରୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରିବେ ?” ଏହିପରି ଭାବୁଁ ଭାବୁଁ ଶୃଗାଳକୁ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଖି କହିଲା, “ସଖେ ଜମ୍ବୁକ ! ଦିନରେ ଚୋରାଇ ଏହି ଫାଶ କର୍ତ୍ତନ କରି ମୋତେ ଏଥିରୁ ଉଦ୍ଧାର କର ।

“ସମ୍ପଦରେ ସଙ୍ଗୀ ପୁଣି ସହାୟତା କରେ
ବିପଦରେ ଯେହୁ, ସେହି ଗଣ ବାନ୍ଧବରେ ।”

ଶୃଗାଳ କହିଲା, “ଏହି ପାଶ ଚର୍ମ ନିର୍ମିତ ଅଟେ । ଆଜି ରବିବାରରେ ମୁଁ ଏହାକୁ କିପରି ଦିନରେ ସ୍ପର୍ଶ କରିବି ? ତୁମ୍ଭେ ଆଉ କିଛି ମନେ କରିବ ନାହିଁ । ରାତ୍ରି ଅନ୍ତତ ହେଲେ ପ୍ରକ୍ଷାତକାଳରେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭକୁ ଏଥିରୁ ମୁକ୍ତ କରିବି ।”

ମୁଗ ବନ୍ଧନରେ ରାତ୍ରି ଯାପନ କଲା । କାଳ ସନ୍ଧ୍ୟାସମୟରେ ଆପଣାର ଆବାସକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରି ମୁଗକୁ ନ ଦେଖି ଚିନ୍ତିତ ହେଲା । ପ୍ରୟାସରେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଉଡ଼ି ବିଚରଣ କରୁ କରୁ ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ମୁଗକୁ ପାଶବଦ୍ଧ ଦେଖି କହିଲା, “ମିତ୍ର ! ଏ କଅଣ ?” ମୁଗ କହିଲା, “ବନ୍ଧୁବାକ୍ୟ ଅବହେଳା କରିବାର ଫଳ ମୁଁ ଭୋଗ କରୁଅଛି ।” କାଳ ପଚାରିଲା, “ସେହି ପ୍ରବଞ୍ଚକ କାହିଁ ?” ମୁଗ କହିଲା, “ମିତ୍ର ! ମୋହର ମାଂସର ଲେଉଟରେ ସେ ଏହିଠାରେ ଛିକି ରହୁଅଛି ।” କାଳ କହିଲା, “ସଖେ ! ଚିନ୍ତାକରନାହିଁ । କ୍ଷେତ୍ରପତିକୁ ଦୂରରୁ ଦେଖିଲେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭକୁ ସଙ୍ଗେତ କରିବି ।” ତୁମ୍ଭେ ନିଶ୍ଚାସ ରୋଧ କରି ପେଟ ଫୁଲାଇ ମୃତବଦ୍ଧ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିବ ; ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ଉପରେ ବସି ତୁମ୍ଭକୁ ଖୁମ୍ବୁଥାବି ।”

କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳରେ କ୍ଷେତ୍ରପତିକୁ ଦୂରରୁ ଦେଖି କାକ ସଙ୍କେତ କଲା । ମୃଗ ପୂର୍ବ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ପେଟ ଫୁଲାଇ ମୃତବତ୍ ପଡ଼ିରହିଲା, ଏବଂ କାକ ତାହାଉପରେ ବସି ତାହାକୁ ଖୁମ୍ବିବାକୁ ଲାଗିଲା । କ୍ଷେତ୍ରପତି ଏହା ଦେଖି ମୃଗକୁ ମୃତ ମନେ କରି କହିଲା, “ପ୍ରତିଦିନ ଆସି ମୋର ଶସ୍ୟ ନଷ୍ଟ କରୁଥିଲୁ; ଆଜି ବନ୍ଧନରେ ପଡ଼ି ଆସେ ମରଅଛି ।” ଏହା ଶୁଣି କ୍ଷେତ୍ରପତି ଫାଶ ଫିଟାଇ ଦିଅନ୍ତେ, କାକର ସଙ୍କେତରେ ମୃଗଟି ଡେଇଁ ଡେଇଁ ପଳାୟନ କଲା । କ୍ଷେତ୍ରପତି ଠେଙ୍ଗା ଶକ୍ତିକ ଉଠାଇ ଫିଟି ମାରିବାରୁ ତାହା ପଳାୟମାନ ମୃଗ ଦେହରେ ନ ବାଜି, ଲୁକ୍କାୟିତ ଶୃଗାଳଦେହରେ ବାଜିଲା । ସେହି ଆଘାତରେ ଶୃଗାଳ ମଞ୍ଚଦ୍ୱାରା ହେଲା ।

ବାଳକ ଦାଳିକା ମାନେ ! ଶୁଣ ସାବଧାନ,
ବିଶ୍ୱାସ ନ ଧରି ଗୁଣ୍ଡେ ଯାହାକୁ ନ ଜାଣ ।
ଅଜ୍ଞାତ ଜନେ ଯେ କରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ,
ଅବବେଳା ମୃଗ ପ୍ରାୟ ହୁଅଇ ବିପନ୍ନ ।

୫୮—ଲୋଭୀ ଶୃଗାଳର ଉପାଖ୍ୟାନ

ଦାମୋଦର ନଦୀ କୂଳରେ ଜଣେ ବ୍ୟାଧ ବାସ କରୁଥିଲା । ଏକଦା ଧନୁର୍ଦ୍ଦାସ ଘେନି ମୃଗସ୍ତ୍ରା କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅରଣ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ଢେଙ୍କିରେ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ଗୋଟିଏ ହରିଣ ଯିପ୍ରଗତିରେ ପଳାୟନ କରୁଅଛି ଦେଖି, ସେ ତାହାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଶର ନିକ୍ଷେପ କଲା । ଅନନ୍ତର ଆହତ ମୃଗକୁ ସ୍ୱକ୍ଷରେ ସ୍ଥାପନ କରି ବ୍ୟାଧ ସ୍ୱଗୃହାଭ୍ୟୁତ୍ସାରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା ।

ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କାଳରେ ଗୋଟିଏ ଶୁଷ୍କ ଶୂକର ତାହାର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଲା । ମୃଗକୁ ଭୂମିରେ ସ୍ଥାପନ କରି ବ୍ୟାଧ ଧନୁରେ ଶର ସଞ୍ଚାନ କରି ଶୂକର ଉପରେ ତାହା ନିକ୍ଷେପ କଲା । ଶରର ଆଘାତରେ ଅତିଶୟ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ଶୂକର ବ୍ୟାଧକୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ଡାକ୍ଷିଣ୍ୟ ଦିଗରେ ତାହାର ଉଦର ବିଦାରିଣ କଲା । ପରସ୍ପର ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରି ଉଭୟେ ହତ ଓ ଭୂମିରେ ପଡ଼ିତ ହେଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ତୃଣ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟିଏ ସର୍ପ ମଧ୍ୟ ଆହତ ଓ ପଞ୍ଚଦ୍ୱାରା ହେଲା ।

ଅନନ୍ତର ଦୀର୍ଘରାତ୍ର ନାମକ ଶୃଗାଳ ଖାଦ୍ୟ ଅନୁପେକ୍ଷରେ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ସେହି ମୃଗ, ବ୍ୟାଧ, ସର୍ପ ଓ ଶୂକରର ଶବ ଦେଖି ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହୋଇ

ଭାବିଲା, “ଓହୋ, ମୋର କି ସୌଭାଗ୍ୟ ! ଆଜି ମହା ଭୋଜ୍ୟର ଆୟୋଜନ ହୋଇଅଛି । ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରାଣୀର ମାଂସରେ ତିନିମାସ ମୋହର ଆହାର ସମ୍ମାନ ହେବ । ଏହି ମନୁଷ୍ୟ, ମୃଗ ଓ ଶୂକରର ମାଂସରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମାସ ପୂର୍ଣ୍ଣଭୋଜନ ହେବ । ଏହି ସର୍ପଟି ଆହାର କରି ଗୋଟିଏ ଦିନ ପ୍ରାଣ ଧାରଣ କରି ପାରିବ । ଏଗୁଡ଼ିକ ପଛକୁ ଥାଉ । ଆଜି ଏ ଧନୁର୍ବିଘ୍ନରେ ଜୀବନ-ଯାତ୍ରା ହେଉ । ଏହି ଶୁଷ୍କରମ୍ଭ ରୁଟିକର ନ ହେଲେ ହେଁ ସଞ୍ଚିତ ବସ୍ତୁ ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ବ୍ୟୟ କରିବା ବିବେକ ବ୍ୟକ୍ତିର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ ।”

ଏହା ଭାବି ଶୃଗାଳ ଧନୁର୍ବିଘ୍ନ ଚଟଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେହି ଚଟଣରେ ଗୁଣ ଛୁନ୍ଦି ହୁଅନ୍ତେ ଧନୁର ଗୋଟିଏ କୋଟି ହଠାତ୍ ତାହାର ହୃଦୟ ଭେଦ କଲା । ସେହି ଆଘାତରେ ଦୀର୍ଘରାତ୍ର ଦୀର୍ଘରାତ୍ର କରି ପଞ୍ଚଦ୍ରପାଦ ହେଲା । ଏହି ରୂପେ ଅତି ଲୋଭ ଶୃଗାଳର ମୁଣ୍ଡର କାରଣ ହେଲା ।

୫୯—ସିଂହ ଓ ମୂଷିକ କଥା

ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳର ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ଦିନକରେ ଗୋଟିଏ ସିଂହ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ବଟବୃକ୍ଷର ଛାୟାରେ ଶୟନ କରିଥିଲା । ସେହି ବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ମୂଷିକର ବଳ ଥିଲା । ମୂଷିକଟି ବଳରୁ ବାହାରି ସିଂହକୁ ନ ଚିହ୍ନି ତାହା ଉପରେ ଚଢ଼ି ଇଚ୍ଛୁକ ଚାଲିଲା । ପୁଷ୍ପ ରାସିରେ ବହୁତ ଭ୍ରମଣ କରି ଅତିଶୟ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ଗାତ ନିଦ୍ରାରେ ଅଭିଭୁତ ଥିଲା । ତେଣୁ ସ୍ବଦେହରେ ମୂଷିକର ଗତି ସେ ପ୍ରଥମେ ଜାଣିପାରିଲା ନାହିଁ ।

ନିଦ୍ରା ଶେଷରେ ତାହାକୁ ଜଣାଗଲା ତାହାର ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ କଅଣ ଗୋଟାଏ ଗୁଲୁଅଛି । ସେ ପଶ୍ଚା ଦ୍ବାରା ଧରି ତାହାକୁ ଗିଳିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟତ ହୁଅନ୍ତେ ମୂଷିକଟି କରୁଣ ସ୍ବରରେ କହିଲା, “ହେ ପଶୁରାଜ ! ମୁଁ ଅଜ୍ଞତା ଦୋଷରୁ ଯେଉଁ ଅପରାଧ କରିଅଛି ତାହା କ୍ଷମା କରିବା ହେଉ, ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁତପ୍ତ ହେଲିଣି । ଏହି ଥରେ ମାତ୍ର ମୋତେ କ୍ଷମା କରିବା ହେଉ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ଏହି ଦୟା କେବେହେଁ ଭୁଲିବି ନାହିଁ । ମୁଁ ନିତାନ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ର ଜୀବ । ମୋତେ ଏଥର ଛାଡ଼ି ଦେଲେ, କେତେବେଳେ ହେଲେ ମୋ ଦ୍ବାରା ଆପଣଙ୍କର କିଛି ଉପକାର ହୋଇପାରେ ।”

ପଶୁରାଜ ସିଂହ ମୂଷିକ-ବୁଣ୍ଡରୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଉପକାରର କଥା ଶୁଣି ହାସ୍ୟ କରି ତାହାକୁ ନିଷ୍ଠୁର ଦେଲା । ମୂଷିକଟି ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିବା ପୁର୍ବରୁ ନିବେଦନ

କଲ, “ମହାରାଜ ! ମୁଁ ଆପଣଙ୍କଠାରେ ଚିର କୃତଜ୍ଞ ହେଲି ; ଆପଣଙ୍କର ଏହି ଦୟା ମୁଁ କେବେ ହେଁ ଭୁଲିବି ନାହିଁ ।”

କିଛିକାଳ ପରେ ଏକଦା ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାମୟୀ ରଜନୀରେ ସିଂହଟି ସେହି ବଟବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ପାଶରେ ଆବଦ୍ଧ ହେଲା । ସେ ନାନା ପ୍ରକାର ଗର୍ଜନ କରି ବହୁ ଯନ୍ତ୍ର କଲେ ସୁଦ୍ଧା, ଆପଣାକୁ ସେଥିରୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ବାଣୁଆମାନେ ବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ପାଶ ବସାଇ ତାହା ଶାଖାରେ ଲୁଚି ବସିଥିଲେ । ସିଂହ ପାଶରେ ପଡ଼ିଲା ଦେଖି ବାଣୁଆମାନେ ତରୁଣାଖାରୁ ଓହ୍ଲାଇ ପରାମର୍ଶ କଲେ, “ଏହି ସିଂହକୁ ଜୀବତାବସ୍ଥାରେ ନେଇ ରାଜାଙ୍କୁ ଭେଟିବା ।” ସେମାନେ ବୃକ୍ଷ-ମୂଳରେ ତାହାର ପଦ ପ୍ରଭୃତି ରକ୍ତସ୍ରାବ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ବନ୍ଧନ କରି ଖଣ୍ଡିଏ ଶଗଡ଼ ଆଣିବା ପାଇଁ ଗ୍ରାମକୁ ଗଲେ ଯେ ସିଂହକୁ ତାହା ଉପରେ ଆୋଇ ରାଜାଙ୍କ ନଅରକୁ ଦେଖି ଯିବେ ।

ପୁରୋକ୍ତ ମୁନିକଟି ବିଳ ମଧ୍ୟରେ ଆଇ ସମସ୍ତ ଦେଖୁଥିଲା । ବାଣୁଆମାନେ ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ସେ ବିଳରୁ ବାହାର ସିଂହ ଆଗରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲା, “ମୋତେ ଚୋରିପାଇଲି କି ? ମୁଁ କହିଥିଲି ବେଳ ପଡ଼ିଲେ ମୁଁ ଯଥାଶକ୍ତ ଉତ୍ତର ଉପକାର କରିବି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛି । ମୋତେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ପୁରୋକ୍ତ ଚିର ହୋଇ ରହି, ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରାଣୀ ହେଲେ ହେଁ ମୁଁ ତାହାକୁ ମୁକ୍ତ କରିବି ।” ମୁନିକ ଆପଣାର ଶକ୍ତି ବଳଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧନ-ରକ୍ତକୁ କ୍ଷତିକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରି ପକାଇଲା । ବନ୍ଧନମୁକ୍ତ ସିଂହ ମୁନିକକୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇ କ୍ଷିପ୍ର ଗତିରେ ସେଠାରୁ ପଳାୟନ କଲା ।

ସଂସାରରେ ସାନବଡ଼ ସମସ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉପକାର ହୋଇପାରେ ।

୭୦—କୁକୁରର ସ୍ତ୍ରୀଶଶକ୍ତି

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶରେ ଜନପଦବାସୀ ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକ ଅଶ୍ୱାଶ୍ୱେହଣ କରି ଗ୍ରାମାନ୍ତରବାସୀ ଜଣେ ମିତ୍ରଙ୍କ ସହୃଦ୍ଦ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଗଲେ । ତାହାଙ୍କର ପକେଟରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଯୁବର୍ଣ୍ଣ ମୋହର ଥିଲା । ତାହାଙ୍କ ଅଗୋଚରରେ ସେହି ପକେଟରେ ଗୋଟିଏ ଛଦ୍ର ହୋଇଥିବାରୁ ଗମନ ସମୟରେ ସେହି ଛଦ୍ର ବାଟେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ହୋଇ ମୋହରମାନଙ୍କରୁ ଅଧିକାଂଶ ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା । ଅଶ୍ୱାଶ୍ୱେହା ଭଦ୍ରଲୋକଟି ଏହା ଆଦୌ ଜାଣିପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ମିତ୍ରଙ୍କର ଗୃହରେ ସମାସୀନ ହୋଇ ତାହାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ବାସଣ କରୁଁ କରୁଁ ଯଦୃଚ୍ଛାସମେ ପକେଟରେ ହସ୍ତ ପ୍ରବେଶ କରି ଜାଣିପାରିଲେ ଯେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ମୋହର ଛୁପୁବାଟେ ସେଥିରୁ ସ୍ଥଳିତ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରେ ସେ ଅତିଶୟ ବିଷଣୁ ହୋଇ ମିତ୍ରଙ୍କୁ ଘଟନାଟି ଜ୍ଞାପନ କଲେ । ମିତ୍ର ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ “ମୋହରଗୁଡ଼ିକରୁ ଅବଶେଷ କିଛି ଅଛି କି ?” ଆଗନ୍ତୁକ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଅବଶିଷ୍ଟ ଦୁଇଗୋଟି ମୋହର ମିତ୍ରଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ ।

ମିତ୍ର ସୀସୁ କୁକୁରକୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ଗୋଟିଏ ମୋହର ତାହାକୁ ଫୁଆଇ ଦେଲେ । ତତ୍ପରେ ଆଗନ୍ତୁକ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଆଗମନ-ମାର୍ଗ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି କୁକୁରକୁ କହିଲେ, “ଏହିପରି ମୋହର ବାଟରେ ଖସି ପଡ଼ିଅଛି । ଯା, ସେଗୁଡ଼ିକ ଘେନି ଆସିବୁ ।”

ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଆଦେଶରେ କୁକୁର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାର୍ଗରେ ମୋହର ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲା । କିୟଦୂର ଗମନ କରି ଗୋଟିଏ ମୋହର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ତାହା ଦାନ୍ତରେ କାମୁଡ଼ି ଧରି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦେଇ ଆସିଲା । ସେ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରି କୁକୁରକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ, “ଆହୁରି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ମୋହର ପଡ଼ିଯାଇଅଛି । ଯା, ସେଗୁଡ଼ିକ ଘେନି ଆସିବୁ ।” କୁକୁର ସ୍ୱପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଥରକୁ ଥର ଯାଇ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମୋହର ଆଣି ଦେଲା ।

ପକେଟ-ଭ୍ରଷ୍ଟ ଯାବତୀୟ ମୋହର ସୁନାପ୍ରାପ୍ତ ହେବାରୁ କୁକୁରର ସ୍ୱାମୀ ସେଗୁଡ଼ିକ ଆଗନ୍ତୁକ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି କୁକୁରକୁ କହିଲେ, “ସମସ୍ତ ମୋହର ମିଳିଲା; ତୋତେ ଆଉ ଯିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ।”

ଆଗନ୍ତୁକ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଅତି ଆହ୍ଲାଦରେ କୁକୁରର ଗାନ୍ଧ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ବାରମ୍ବାର ଖିର୍ଣ୍ଣ କରି ତାହାର ପ୍ରଭୁଭକ୍ତି ଓ ପ୍ରାଣଶକ୍ତିର ଭୂସୂଚୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ ।

୭୧—ବାଉଳି ଏବଂ ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ କଥା

ଏକଦା ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ଦିନବ୍ୟାପୀ ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଲା । ଉଭୟପକ୍ଷ ଭୁଲ୍ ବିକ୍ରମରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାରୁ ଜୟ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ କୌଣସି ଦିନ ଏକ ପକ୍ଷକୁ କୌଣସି ଦିନ ଅପର ପକ୍ଷକୁ ଚାଲିଲେ । ବାଉଳି ଯେଉଁଦିନ ଯେଉଁ ପକ୍ଷର ଜୟର ସମ୍ଭାବନା ଦେଖେ, ସେ ଦିନ ସେ ସେହି ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କରେ । ଦିନେ ସେ ପଶୁ-ମାନଙ୍କର ଜୟ ସମ୍ଭାବନା କରି ସେମାନଙ୍କଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲା, “ମୁଁ

କି ପଶୁ ନୁହେଁ ? କେଉଁ ପକ୍ଷୀର ମୋହପରି ଦୁଇପାଟିରେ ଦାନ୍ତ ଅଛି ? କେଉଁ ପକ୍ଷୀ ମୋ ପରି ଆପଣାର ଶାବକମାନଙ୍କୁ ସ୍ତନ୍ୟପାନ କରାଏ ?”

ଅନ୍ୟ ଏକ ଦିନରେ ପଶୁମାନଙ୍କର ପରାଜୟର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖି ବାଉଳି ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲା, “ହେ ପକ୍ଷୀମାନେ ! ମୁଁ କି ପକ୍ଷୀ ନୁହେଁ ? କେଉଁ ପଶୁ ମୋ ପରି ଆକାଶମାର୍ଗରେ ଗମନ କରିପାରେ ?”

କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳ ପରେ ଯୁଦ୍ଧର ସୁନିଷ୍ପତ୍ତି ହେଲା । ତେତେବେଳେ ପକ୍ଷୀମାନେ ଆପଣା ମଧ୍ୟରେ ଏବଂ ପଶୁମାନେ ସ୍ତ-ସମାଜରେ ଭେଜିର ଅନୁଷ୍ଠାନ କଲେ, ଉଭୟଙ୍କ, ପ୍ରଚୁର ଖାଦ୍ୟପେୟ ଓ ନାନା ପ୍ରମୋଦର ଆୟୋଜନ ହେଲା ।

ଏହି ସମ୍ବାଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ବାଉଳି ପ୍ରଥମେ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେମାନେ କହିଲେ “ତୁମ୍ଭେ ତ କହୁଥିଲି ତୁମ୍ଭେ ପକ୍ଷୀ ନୁହ, ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ । ତୁମ୍ଭେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଭେଜିରେ କିପରି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲ ?” ଏହା କହି ସେମାନେ ତାହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ । ତଦନନ୍ତର ସେ ପଶୁମାନଙ୍କଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେମାନେ କହିଲେ, “ତୁମ୍ଭେ ତ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଯୁଦ୍ଧ କଲ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ସହିତ ପଞ୍ଚୁ ଭେଜନରେ ତୁମ୍ଭର ଅଧିକାର ନାହିଁ ।”

ଏହି ରୂପେ ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଉପେକ୍ଷିତ ଓ ଦୃଷ୍ଟିତ ହୋଇ ବାଉଳି ଅନ୍ଧକାରମୟ ସ୍ଥାନରେ ଲଜ୍ଜାରେ ଲୁଚି ରହିଲା ; ତେଣୁ ଦିବାସରରେ ତାହାକୁ କେହି ଦେଖିପାରିଲେ ନାହିଁ । ବାଉଳି ଅଦ୍ୟାପି ଦିବସରେ ତରୁଣାଣା ପ୍ରଭୃତିର ଗ୍ରସ୍ତରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରେ, ଏବଂ ନିଶା-କାଳରେ ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀମାନେ ସୁପ୍ତ ହେଲେ ଭିତସ୍ତର ଗ୍ରମଣ କରେ ।

ଏ ସମ୍ଭାରରେ ଯେଉଁମାନେ ସ୍ବଜନର ବିଶ୍ବାସଭଜନ ନୁହନ୍ତି, ମାତ୍ର କ୍ଷଣିକ ଜୟ-ପରାଜୟର ସମ୍ଭବନାରେ କେତେବେଳେ ଏକ ପକ୍ଷ କେତେବେଳେ ବା ଅପର ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କରିନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଦଶା ବାଉଳିପରି ହୁଏ ।

୭୭—ବ୍ୟାଘ୍ର ଓ କଙ୍କଣ-ଲୋଭୀ ପଥକର ଉପାଖ୍ୟାନ

ଦକ୍ଷିଣାଂଶ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ସରୋବର କୂଳରେ ଏକଦା ଗୋଟିଏ ବୃଦ୍ଧ ବ୍ୟାଘ୍ର ସ୍ନାନ କରି ଓ ହସ୍ତରେ କୁଣି ଧାରଣ କରି ପଥରୁଣ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲା, “ହେ ପଥକମାନେ ! ଏହି ସୁବର୍ଣ୍ଣ କଙ୍କଣ ଗ୍ରହଣ କର ।”

ଲେଖକୃଷ୍ଣ ଜଣେ ବୁଦ୍ଧ ପଣ୍ଡା ଏହା ଶୁଣି ମନେ ମନେ ଆଲୋଚନା କଲେ “ଭାଗ୍ୟରେ ଥିଲେ ଏପରି ଦୁର୍ଭିକ୍ତ ବସ୍ତୁ ମିଳେ । କିନ୍ତୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣକଙ୍କଣ-ପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ହିଁସା ଜନ୍ତୁର ସମୀପସ୍ଥ ହେବା ଅବଧେୟ ବୋଧ ହେଉଅଛି ।” ଅନନ୍ତର ବ୍ୟାଘ୍ରକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ସେ କହିଲା, “ସୁବର୍ଣ୍ଣକଙ୍କଣ କାହିଁ ?” ବ୍ୟାଘ୍ର ହସ୍ତ ପ୍ରସାରଣ କରି ତାକୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣକଙ୍କଣ ଦେଖାଇବାରୁ ସେ ପୁନଃବାର କହିଲା, “ଭୁମ୍ଭେ ହିଁସାଜନ୍ତୁ ! ମୁଁ କପରି ଭୂମିକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବି ?”

ବ୍ୟାଘ୍ର କହିଲା, “ହେ ପଣ୍ଡା ! ପୁଣି ଯୌବନକାଳରେ ମୁଁ ଅତି ଦୁର୍ଭିକ୍ତ ଥିଲି । ମୁଁ ଅନେକ ଗୋମନୁଷ୍ୟ ବଧ କରିବାରୁ ସେହି ପାପରେ ମୋହର ପୁଣ୍ୟକଳା ଅକାଳେ ବିନାଶ-ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଏହି ବଶହାନିରେ ମୁଁ ଅତିଶୟ ଚିନ୍ତିତ ହେଲି । ଅନନ୍ତର ଜଣେ ଧାର୍ମିକ ପୁରୁଷ ଦାନାଦି ସଜ୍ଜମର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବା ପାଇଁ ମୋତେ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଏହି ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କଲେନିତାରୁ ମୁଁ ପ୍ରତିଦିନ ସ୍ନାନକରି ଦାନାଦି ସଜ୍ଜା କରି ରୁଅଛି । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ କି ଭୂମିର ଅବଶ୍ୟାସ ଜନ୍ମୁଅଛି ? ମୁଁ ଏପରି ତ୍ୟାଗୀ ହୋଇଅଛି ଯେ ସ୍ୱହସ୍ତକ୍ରିତ ସୁବର୍ଣ୍ଣକଙ୍କଣକୁ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଦାନ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଉଅଛି । ତଥାପି ବ୍ୟାଘ୍ର ମନୁଷ୍ୟ-ସାଥୀ ବୋଲି ଯେଉଁ ଲୋକାପବାଦ ଅଛି, ତାହା ଦୂର୍ଜିବାର । ମୁଁ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଅଛି । ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଦେଖାଯାଏ—

ମୋ ପ୍ରାଣ ଅଟଇ ପ୍ରିୟ ଯେସନ ମୋହର
ଆନେ ପ୍ରିୟ ତଥା ପ୍ରାଣ ଆନ ଜୀବନ୍ତର ।
ଅହରହ ତେଣୁ ସମଦର୍ଶୀ ସାଧୁଜନେ
ଚିନ୍ତନ୍ତି ଅପର ମନ ଆପଣା ଭୁଲନେ ।

ଉଗବାନ୍ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କହିଅଛନ୍ତି—

ଧନଈନ ଦଥ ଧନ ଦରିଦ୍ରେ ବିତର ;
ଔଷଧ ରୋଗୀର ଲୋଡ଼ା, ନୁହେଁ ନୀରୋଗର ।

ମୁଁ ଦେଖୁଅଛି ଭୁମ୍ଭେ ଦରିଦ୍ର । ଏହି ହେତୁରୁ ଭୂମିକୁ ଏହି କଙ୍କଣ ଦେବାପାଇଁ ମୋହର ଆଗ୍ରହ ଜନ୍ମିଅଛି । ଅତଏବ ଏହି ସର୍ବୋତ୍ତମରେ ସ୍ନାନକରି ମୋଠାରୁ ଏହି ସୁବର୍ଣ୍ଣକଙ୍କଣ ଗ୍ରହଣ କର ।” ବ୍ୟାଘ୍ରର ଏହି କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ କରି ଲେଖକୃଷ୍ଣ ପଣ୍ଡା ସ୍ନାନକରିବା ନିମନ୍ତେ ସର୍ବୋତ୍ତମରେ ପ୍ରବେଶ କଲେକ୍ଷଣି ମହାପଙ୍କରେ ନିମଗ୍ନ ଓ ପଳାଇବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେଲା ।

ତାହାର ଏହି ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ବ୍ୟାଘ୍ର କୃତ୍ରିମ ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲା, ଆହା ! ଭୁମ୍ଭେ ପଙ୍କରେ ପଡ଼ିତ ହେଲ ! ଚନ୍ଦ୍ରାକର ନାହିଁ; ମୁଁ ଭୂମିକୁ

ଉଦ୍ଧାର କରୁଅଛି ।” ଏହା କହି ବ୍ୟାଘ୍ର ପଥକକୁ ଧରିବାପାଇଁ ଧୀରେ ଧୀରେ ହସ୍ତ ପ୍ରସାରଣ କରନ୍ତେ ପଥକ ତାହାର ଅଭିପ୍ରାୟ ବୁଝିପାରି ମନେ ମନେ ଭାବିଲା—

ଯେତେ ଶାସ୍ତ୍ର ଯେତେ ବେଦ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ

ସ୍ଵର୍ଗ ପ୍ରାଣୀକୁ କେଉଁ ନ ଛାଡ଼ଇ ଉଲେ ।

ସର୍ବଜ୍ଞନ ଅତିକ୍ରମି ସେହୁ ଉଦ୍ଧେନ ଦସେ,

ସୁକ୍ଷେପକ ନିମ୍ନଫଳ ତଳି ଯଥା ରସେ ।

ଘାତକର ପ୍ରତ୍ୟୟ ବାକ୍ୟରେ ଅକୃଷ୍ଣ ହୋଇ ମୁଁ ଅବବେଚକର କାର୍ଯ୍ୟ କଲି । କବି ଓ ଶାସ୍ତ୍ରକାରମାନେ କହିଅଛନ୍ତି ପରପାପ ବିବେଚନା ନ କରି ସହସ୍ରା କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଅବଧେୟ । ଏହି ହତୋପଦେଶ ଅବହେଳା କରି ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିପନ୍ନ ହୋଇଅଛି ।”

ପଥକ ଏହିପରି ଭାବୁଅଛି, ଏହି ସମୟରେ ବ୍ୟାଘ୍ର ତାହାକୁ ପଙ୍କରୁ ଆକର୍ଷଣ କରି ତାହାର ପ୍ରାଣନାଶ କଲି ଓ ତାକୁ ଭକ୍ଷଣ କଲି ।

୭୩—ଗୁପ୍ତ , ମାଙ୍କୁର ଓ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଉପାଖ୍ୟାନ

ଗଙ୍ଗାତୀରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀନ ବିଶାଳ ଶାଳୁଳୀବୃକ୍ଷ ଅଛି । ତାହାର କୋଟରରେ ଜରଦ୍ଘବନାମକ ଗୁପ୍ତ ବାସ କରୁଥିଲା । ବାକ୍ସ୍ୟ ହେତୁରୁ ସେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଉଡ଼ି ଆହାର ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହେବାରୁ ବୃକ୍ଷବାସୀ ପକ୍ଷୀମାନେ ଆପଣା ଆପଣା ଆହାରରୁ କିଛି କିଛି ଦେଇ ତାହାର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । କୃତଜ୍ଞ ଗୁପ୍ତ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତି ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର ଶାବକମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷାକରୁଥିଲା ।

ଏପରି କେତେକାଳ ଗତ ହେଲାଙ୍କୁ ଏକଦା ଦୀର୍ଘକର୍ଣ୍ଣନାମା ମାଙ୍କୁର ପକ୍ଷୀଶାବକମାନଙ୍କୁ ଭକ୍ଷଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ତାହାକୁ ଦେଖି ଶାବକଗୁଡ଼ିକ ଭୟରେ କୋଳାହଳ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ବୃକ୍ଷ ଜରଦ୍ଘବ କୋଟର ମଧ୍ୟରେ ଘୁମାଉଥିଲା । କୋଳାହଳରେ ତାହାର ଡକ୍ତାଭଙ୍ଗ ହେବାରୁ ସେ ଉଦ୍ଧେଷ୍ଟରେ କହିଲା “ଭୁମ୍ଫେ କିଏ ? କିମ୍ପା ଏଠାକୁ ଆସିଅଛି ?” ଦୀର୍ଘକର୍ଣ୍ଣ ଗୁପ୍ତକୁ ଦେଖି ଭାତ ହୋଇ ଭାବିଲା “ମଲା ମଲା ଧରତ ପଡ଼ିଲି ! ବର୍ତ୍ତମାନ ପଳାୟନ ମଧ୍ୟ ଅସମ୍ଭବ । ତେବେ ବିଶ୍ଵାସ ଜନ୍ମାଇ ଏହା ସମୀପକୁ ଯାଏ । “ଏହା ଭାବି ଧୀରେ ଧୀରେ ଗୁପ୍ତ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ କହିଲା “ପୁଞ୍ଜ୍ୟପାଦ ! ଆପଣଙ୍କୁ

ପ୍ରଣାମ କରୁଅଛୁ ।” ଗୁପ୍ତ ପଚାରିଲା “ତୁମ୍ଭେ କିଏ ?” ଦୀର୍ଘକଣ୍ଠ କହିଲା, ମୁଁ ମାର୍କ୍ସାର ।” ଜଗଦ୍‌ଗବ କହିଲା “ଏଠାରୁ ଶୀଘ୍ର ପଳାୟନ କର ; ନୋହଲେ ତୁମ୍ଭର ବିନାଶ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବ । ମାର୍କ୍ସାର କହିଲା, “ମୋର କଥା ଶୁଣିବା ହେଉ । ଶୁଣିଲ ଉତ୍ତର ମୋତେ ବଧର ଯୋଗ୍ୟ ମନେକଲେ ତ ବଧ କରିବେ ।” ଗୁପ୍ତ କହିଲା “କି ନିମନ୍ତେ ଏଠାକୁ ଆସିଅଛୁ କହ ।”

ମାର୍କ୍ସାର କହିଲା “ମୁଁ ଆମିଷାହାର ପରିତ୍ୟାଗ ପୁଷ୍ପକ ଗଙ୍ଗାଜଳରେ ପ୍ରତିଦିନ ସ୍ନାନକରି ଗଙ୍ଗାକୂଳରେ ବାସ କରୁଅଛୁ । ଆପଣ ଧର୍ମଜ୍ଞାନବାନ୍ ଏବଂ ଆପଣଙ୍କ ଦୁଦୟ ଝେନ୍ଦ୍ର ଓ ବିଶ୍ୱାସରେ ପୁଣି ବୋଲି ପକ୍ଷୀମାନେ ସର୍ବଦା ମୋଠାରେ ଆପଣଙ୍କର ଗୁଣ କୀର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତି । ଆପଣ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଓ ବୁଦ୍ଧ । ଆପଣଙ୍କଠାରୁ ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରିବାପାଇଁ ମୁଁ ଆସିଅଛୁ ଓ ଆପଣଙ୍କର ଅତିଥି ଅଟେ । ଏଥିରେ ମୁଁ ବଧର ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଆପଣ ଯଦି ବିବେଚନା କରନ୍ତି ତେବେ ବଧ କରନ୍ତୁ ।” ଗୁପ୍ତ କହିଲା, “ମାର୍କ୍ସାରମାନେ ମାଂସାଶୀ । ଏଠାରେ ପକ୍ଷୀଶାବକମାନେ ବାସକରୁଅଛନ୍ତି । ସେହି ହେତୁ ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ଆଗମନରେ ଆପତ୍ତି କରୁଅଛୁ ।” ଏହା ଶୁଣି ମାର୍କ୍ସାର କଣ୍ଠରେ ଆକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଦେଇ କହିଲା, “ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଶୁଣି ଶୁଣି ବୈରାଗ୍ୟ ଜନ୍ମିବାକୁ ମୁଁ ଆମିଷ ଆହାର ପରିତ୍ୟାଗ କରୁଅଛୁ । ମୁଁ ପୁଣି ପକ୍ଷୀଶାବକ ଆହାର କରିବି ! ଅହଂସା ପରମଧର୍ମ ବୋଲି ସକଳ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ କଥିତ ହୋଇଅଛି ।” ଏହିପରି ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଇ ମାର୍କ୍ସାର ସେହି ତରୁକୋଟରରେ ବାସ କଲା ।

ଦୀର୍ଘକଣ୍ଠ ନିଶ୍ଚୟତ୍ୱରେ ସେଠାରେ କିଛିଦିନ କଟାଇଲା । ତଦନନ୍ତର ଜରଦଗର ଅଗୋଚରରେ ପ୍ରତିଦିନ ତରୁଣାଶାରେ ଆରୋହଣ କରି କେତେକ ପକ୍ଷୀଶାବକ ଧରି ସେହି କୋଟରରେ ଭୋଜନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଯେଉଁ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଶାବକ ନଷ୍ଟ ହେଲା, ସେମାନେ ଶୋକରେ ବିଳାପ କରୁଁ କରୁଁ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଖିଜିଯା କଲେ । ମାର୍କ୍ସାର ଏହା ଜାଣିପାରି କୋଟର ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପଳାୟନ କଲା । ପକ୍ଷୀମାନେ ନାନାସ୍ଥାନରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଅବଶେଷରେ ସେହି ତରୁକୋଟରରେ ଶାବକମାନଙ୍କର ଅସ୍ଥି ଦର୍ଶନ କଲେ । ଜରଦ୍‌ଗବ ଶାବକମାନଙ୍କୁ ଭୋଜନ କରିଅଛୁ ବୋଲି ଝିରି କରି ପକ୍ଷୀମାନେ ସମସ୍ତେ ମିଳି ତାହାକୁ ବିନାଶକଲେ ।

ନ ଜାଣି ବିଶ୍ୱାସ ଛାପନ କଲେ ଦୁର୍ଜନ ସଂସାରରେ ସାଧୁ ବ୍ୟକ୍ତିର ବିନାଶ ଘଟେ ।

୭୪—ଧନୀ କୃଷକର ଉଦାରତା

ଦୁଇ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ପୁର୍ବେ ପଶ୍ଚିମ ଦେଶରେ ଜଣେ ଧନୀ କୃଷକ ବାସ କରୁଥିଲେ । କୃଷକର ଦୁଇ ପୁଅ । ଦୁହଁଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାର ସମାନ ସ୍ନେହ ଥିଲା । କଳାପାନ୍ ପୁଅଟି ଦଳକରେ ପିତାଙ୍କୁ କହିଲା, “ପିତା ! ସମ୍ପତ୍ତିର ଯେଉଁ ଅଂଶ ଭବିଷ୍ୟତରେ ମୋତେ ଦିଅନ୍ତୁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଲେ ମୁଁ ତାହା ଦେଇ ଦେଶାନ୍ତରକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ବାସକରନ୍ତି ।”

ଏହି ପ୍ରସାବରେ ସମ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ପିତା ତାହାକୁ ତାହାର ଅଂଶ ଦେଇଦେଲେ । ସେ ତାହା ଦେଇ ଦୂର ଦେଶରେ ବାସ କଲା । ଅପର ପୁଅଟି ପୁଷ୍କବତ୍ସ ପିନ୍ଧାଳୟରେ ରହି କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରଭୁତ ସାହାଯ୍ୟ କଲା ଏବଂ ସର୍ବଦା ତାହାଙ୍କର ଆଜ୍ଞାନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ରହିଲା ।

ଦେଶାନ୍ତରବାସୀ ପୁଅଟି ଶ୍ରମବିମୁଖ ହୋଇ ବିଳାଟରେ ହିଁ ସମୟ ଅତିବାହିତ କଲା । ବହୁ ମୂଲ୍ୟ ବସ୍ତୁପରିଧାନ ଓ ଦେହରୁପ ପାନଶ୍ରେୟ କର ନରପତିଭୂଲ୍ୟ ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ବାସ କରିବାରୁ ଅଳକାଳରେ ତାହାର ସମ୍ପତ୍ତି ଶେଷ ହେଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ସେ ଦେଶରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପଡ଼ିଲା । ଅନ୍ନାଭବରେ ଯଥାଲବ୍ଧ ଫଳମୂଳ ଖାଇ ତାହାକୁ ପ୍ରାଣଧାରଣ କରିବାକୁ ହେଲା । ଏଥିରେ ତାହାର ଦେହ କ୍ଷୀଣ ଓ ଦୁର୍ବଳ ହେଲା । ତେତେବେଳେ ସେ ଭାବିଲା, ହାୟ ହାୟ, ମୁଁ କେତେ ମୂର୍ଖ ଓ ଅବଦେଶ । ପିତାଙ୍କର ଭୃତ୍ୟମାନେ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରଭୁର ଖାଦ୍ୟ ପାଉଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ଅନ୍ନାଭବରେ ମୋହର ପ୍ରାଣ ନାଶାଗ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ପିତା ତ ମୋହର ପ୍ରାପ୍ୟ ଅଂଶ ମୋତେ ଦେଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଆଉ ମାଗିବି କିପରି ? ତେବେ ସେ ଦୟା କରି ମୋତେ ଯଦି ଭୃତ୍ୟରୂପେ ରଖନ୍ତି, ତାହା ହେଲେ ତାହାଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୃଷି-କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଭୃତ୍ୟବତ୍ ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରିବି ।” ଏହା ଭାବି ସେ ପିତୃଗୃହ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲା । ତେତେବେଳେ ତାହାର ଶରୀର କ୍ଷୀଣ, ପରିଧେୟ ଜର୍ଜର ଏବଂ ଦଶା ଭୟାନକ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ସୁଦ୍ଧା ତାହାକୁ ବହୁ ଦୂରରୁ ଚିହ୍ନି ପାରି ପିତା ପାଣ୍ଡେଟି ଆଣିବାକୁ ଗଲେ । ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା ମାତ୍ର ପୁଅ ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରଣିପାତ କରି କହିଲା, “ପିତା ! ମୁଁ ଅପରାଧୀ, ତୁମ୍ଭର ପୁଅ ବୋଲି ପରିଚିତ ହେବାକୁ ଅଯୋଗ୍ୟ । ତୁମ୍ଭେ ଦୟାକରି ମୋତେ ଯେଉଁ ସମ୍ପତ୍ତି ଦେଇଥିଲା, ସେ ସମସ୍ତ ମୁଁ ଅପବ୍ୟୟ କରିଅଛି । ମୋତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭୃତ୍ୟ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କର ।”

ପିତା ସାଗ୍ରିନ୍ଦୟନରେ ତାହାକୁ ଉଠାଇ ତାହାର ମୁଖ ଚୁମ୍ବନ କଲେ । ସେ ଉଚ୍ଚେ ସ୍ବରରେ ଅପତାର ହାକୁ ପୁଅମୁଖ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ କରିବାକୁ ଆହ୍ୱାନ କଲେ ଏବଂ

ଭୃତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପୁଣି ପାଇଁ ଉତ୍ତମ ବସ୍ତ୍ର ଆଣିବାକୁ ଓ ଖାଦ୍ୟପେୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ସେ କହିଲେ, “ପ୍ରତିଦିନ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେପରି ପାନଭୋଜନ କରୁଁ ସେହିପରି ନୁହେଁ, ପୁଣି ପାଇଁ ଭୋଜିଟିଏ କର ।”

ଅନନ୍ତର କୃଷକ ଗୃହରେ ଉତ୍ସବ ଲାଗିଲା । ପୁଣି ଗୃହରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ହୋଇ ସ୍ଥାନକଲରୁ ମାତା ପିଲାବା ପାଇଁ ତାହାକୁ ସୁବନ୍ଧ ଦେଲେ । ଏହା ଉତ୍ସରୁ ସମସ୍ତେ ଉପାଦେୟ ପାନଭୋଜନରେ ଓ ସୁଗାଝୁକମାନଙ୍କ ଗାଁତରେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କଲେ ।

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁଅ କୃତ୍ତିଷେଷରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲା । ସେ ଏହି ସମୟରେ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରି ସଙ୍ଗୀତଶ୍ରବଣ ଓ ଜନତା-ଦର୍ଶନରେ ବିସ୍ମୃତ ହେଲା । ସେ ଜିଜ୍ଞାସା କରନ୍ତେ ଜଣେ ଭୃତ୍ୟ ତାହାକୁ ଉତ୍ସବର କାରଣ ନିବେଦନ କଲା ।

ତାହା ଶୁଣି ସେ କୋପରେ ତରୁକ୍ଷଣାତ୍ ଗୃହ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବହିର୍ଭାଗରେ ଦଣ୍ଡାସ୍ଥମାନ ହେଲା । ସେ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଭୋଜନ କଲା ନାହିଁ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ଉତ୍ସବରେ ଭାଗୀ ଦେଲା ନାହିଁ । ଏହା ଅବଗତ ହୋଇ ପିତା ଗୃହଭିତରକୁ ଯିବାକୁ, କନ୍ୟା ସ୍ତ୍ରୀତା ସହିତ ସାଦର ସମ୍ମାନ କରିବାକୁ ଏବଂ ଉତ୍ସବର ସୁଖ ଅନୁଭବ କରିବାପାଇଁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁଅକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ସେଥିରେ ଅସମ୍ମତ ହୋଇ କହିଲା “ମୁଁ ଚରକାଳ ଭୂମ୍ଭର ଆଜ୍ଞାନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଗାଡ଼ି ପରିଶ୍ରମ କରି ଆସୁଅଛି । ମୁଁ କେତେ ଭୂମ୍ଭ ଶ୍ରୀତରଣରେ ଦ୍ରୋହ ହୋଇନାହିଁ । ମୋହ ପାଇଁ ତ କେବେହେଁ ଭୋଜି ହୋଇନାହିଁ ; ମାତ୍ର ଏହି ନିବୃତ୍ତି ଅପଦାର୍ଥ ବାଳକ ଆପଣାର ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ନଷ୍ଟ କରି ଗୃହକୁ ଫେରିବାରୁ ତାହା ପାଇଁ ଏହି ଭୋଜି କରୁଅଛି ।”

ପିତା ମୁଦୁସ୍ମରରେ ପୁଅକୁ କହିଲେ “ପୁଅ ! ତୁମ୍ଭେ ତ ସର୍ବଦା ମୋହ ପାଖରେ ଅଛ ; ମୋର ମାତା କିଛି ସମ୍ପତ୍ତି ଅଛି ସେ ସମସ୍ତ ତୁମ୍ଭର । ତୁମ୍ଭର ସହୋଦର ଭ୍ରାତାକୁ ଦୟା କଲି ବୋଲି ତୁମ୍ଭେ କୁପିତ ହେଉ ଅଛ ? ମୁଁ ମନେ କରିଥିଲି ସେ ଆଉ ଜୀବଦଶାରେ ନ ଥିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରିବାରୁ ସେ ପୁନଃଜନ୍ମ ଲାଭ କଲପରି ମୋତେ ଲାଗୁଅଛି । ସେ ତୁମ୍ଭର ଭ୍ରାତା ନୁହେଁ କି ? ତାହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗତ ଦେଖି ଆଦର ପୁଷ୍ପକ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ ।

୭୫—ମର୍କଟର ଅନଧିକାର ଚର୍ଚ୍ଚାର ପରିଣାମ

ବହାର ପ୍ରଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ଗାମରେ ଜଣେ ଧାର୍ମିକ ଧନୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ବାସ ଥିଲା । ସେ ନିଃସନ୍ତାନ ଥିଲେ, ଏବଂ କେତେକ ବର୍ଷ ପୁତ୍ର ତାହାଙ୍କର ହିଁ ପ୍ରାପ୍ତ

ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଦିନକରେ ସେ ଭାବିଲେ ତାହାଙ୍କର ଅନେକ ସମ୍ପତ୍ତି; ମାତ୍ର ଭୋଗ କରିବାକୁ କେନ୍ଦ୍ର ନାହିଁ; ସେ ମରଗଲେ ସମ୍ପତ୍ତି ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯିବ ନାହିଁ । ସେହି ସମ୍ପତ୍ତିର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ବ୍ୟୟ କରି ଗୋଟିଏ ଦେଉଳ ତୋଳାଇବାପାଇଁ ତାହାଙ୍କର ଅଲ୍ଲାସ ଜନ୍ମିଲା । ଗ୍ରାମର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଦର ପଡ଼ିଆରେ ଦେଉଳ ତୋଳାଇବା ଝୁର ହେଲା ।

ଶୁଭଦିନ ଚେଷ୍ଟି ସେ ମନ୍ଦିରର ଶୁଭ ଦେଲେ । ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପଥୁରିଆ, ମିସ୍ତ୍ରୀ, ବଢ଼େଇ, କରଡ଼ା ଓ ଅନ୍ୟ ଶିଳ୍ପୀ ନିର୍ମାଣ-କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ସେମାନେ ପୁରୀରୁ ଓ ଅପରାଜ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ଏବଂ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ଭୋଜନ କରିବାପାଇଁ ସ୍ବ ସ୍ବ ଘରକୁ ଯାଉଥିଲେ ।

ଦିନକରେ ଶ୍ରୀମୁଖାଳର ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ଶିଳ୍ପୀମାନେ ଭୋଜନ କରିବା ପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ, ଏବଂ ଜରୁଆଳୀ ଲୋକେ ତନ୍ତ୍ରାରେ ଆସନ୍ତୁ ହୋଇ ଛୁସ୍ତାରେ ଶୋଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ବଟବୃକ୍ଷରୁ ମର୍କଟଗୁଡ଼ିଏ ଓଢ଼ାଇ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଗୋଟିଏ ମର୍କଟ ଦୁଇ ହସ୍ତରେ ବାସିଟିଏ ଧରି ତାହାକୁ ନିଶ୍ଚୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା, ଅପର ଗୋଟିଏ ମର୍କଟ ଦ୍ବାବୁଡ଼ିଟିଏ ଆଘ୍ରାଣ କରି ତାହା ଖାଦ୍ୟ କି ଅଖାଦ୍ୟ, ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

କରତାମାନେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କାଠର ଗୋଟିଏ ଗାର ଅଧେ କରନ୍ତି ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ପଟକୀଲା ଦେଇ ଯାଇଥିଲେ । ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ମର୍କଟ ସେହି କାଠ ଉପରକୁ କୁହୁପଡ଼ି ଦୁଇ ହସ୍ତରେ ଦୃଢ଼ରୂପେ ପଟକୀଲାକୁ ଧରି ହଲାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ପଟକୀଲାଟଣ୍ଡି ଅଳ୍ପ ଆସ୍ବାସରେ ନ ଟଳିବାରୁ ମର୍କଟ ଅଧିକ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ କରି ନିର୍ବନ୍ଧ ସହକାରେ ତାହାକୁ ହଲାଇଲା । ଏଥି ମଧ୍ୟରେ କରତା ଗାରର ଫାଙ୍କରେ ତାହାର ଲଙ୍ଗୁଳ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା । ବହୁବଳ ପ୍ରୟୋଗରେ ପଟକୀଲା ଟଣ୍ଡିକ ବାହାର ଆସିବାରୁ ଲଙ୍ଗୁଳଟି କାଠରେ ଚିପିହୋଇ ରହିଲା । ମର୍କଟ-ଦଳପ୍ରତି ଆପଣାର କୃତବୃତ୍ତେ ଉତ୍ତମୁଖି ନ ହୋଇ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ଚିତ୍କାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହି ଚିତ୍କାରରେ ଜଗୁଆଳିମାନେ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇ ବହୁସହରେ ମର୍କଟ ଲଙ୍ଗୁଳ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ କଲେ । ତେତେବେଳେ ମର୍କଟଟଳି ସୁନବାର ବଟବୃକ୍ଷ ଆହୋରଣ କରି ସୁମାର୍ଚ୍ଚକାଳ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ଅବଶେଷ ଅନୁଭବ କଲା । ଅନଧିକାର ଚର୍ଚ୍ଚା କଲେ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ସମୟରେ ମର୍କଟବଦ୍ଧ ନିଗ୍ରହ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ହୁଏ ।

୭୭—ସଂହତିର ଶକ୍ତି

ଜଣେ ଗୃହସ୍ଥର ଦିନ ପୁଣି ଥିଲେ । ବାଲ୍ୟକାଳରେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିବା-ବେଳେ ସେମାନେ କୌଣସି କୌଣସି ସମୟରେ ପରସ୍ପର ସହୃଦ କଲହ କରୁଥିଲେ । ଯୌବନକାଳରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମେଳ ଓ ଶାନ୍ତି କୃତ୍ତି ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ପିତା ସଫଳ, ମିତାଗୁଣ୍ଡ ଓ ଶ୍ରମଶୀଳ ଥିବାରୁ ସହୃଦ ଅର୍ଥରେ ଭୂମି ଶସ୍ୟକରି ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତିର ବୃଦ୍ଧି କଲେ । ପୁଣି ସମ୍ପଦ ପିତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ନକରି ପରସ୍ପର ବିବାଦରେ ବନ୍ଧୁ ସମୟ ଅପବ୍ୟୟ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଏହି ମୀଠ ଆଦର୍ଶରେ ଭୃତ୍ୟମାନଙ୍କର ଆଚରଣ ମଧ୍ୟ କ୍ରମେ କଳ୍ପସିଦ୍ଧ ହେଲା । ପିତା ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ ପଦାର୍ପଣ କରି ଭାବରେ ପୁଣ୍ୟମାନଙ୍କର ମତିଗତ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ନ ହେଲେ ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ସେମାନେ ଅଗରେ ସଫସ୍ଥାନ ହେବେ ।

ସ୍ଥବିରତା ଓ ଦୁଃଖଳତା ହେତୁରୁ ଗାହୋତାଥାନ କରିବାକୁ ଯୁକ୍ତ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ, ପିତା ଦିନେ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ପୁଣ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆପଣା ନିକଟକୁ ଡକାଇ ନେଲେ । ତାହାଙ୍କର ଅଦୂରରେ ବିଡ଼ାଏ କାଠ ରଜ୍ଜୁରେ ଦୃଢ଼ରୂପେ ବନ୍ଧା ହୋଇ ଥିଲା ହୋଇଥିଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ, “ପୁଣ୍ୟମାନେ ! ମୁଁ ଆଜି ଏପରି ଅସୁସ୍ଥ ଓ ଦୁଃଖ ହୋଇଅଛି ଯେ ଶଯ୍ୟା ତ୍ୟାଗ କରି ଦଣ୍ଡାପୁମାନ ହେବାପାଇଁ ମୋହର ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ମୋହର ଅନ୍ତ୍ରୀମ ସମୟ ଆସନ୍ତି ବୋଲି ମୋତେ ବୋଧ ହେଉଅଛି । ମନୋମଧ୍ୟରେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଦୟା ଓ ପ୍ରୀତି ଘୋଷଣ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ପୁଣ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଚରକାଳ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛି । ମୋହର ଅଭିଳାଷ ଏହି ଯେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଏକ ପରିବାର-ଭକ୍ତ ହୋଇ ଯୋହାର୍ଦ୍ଧରେ ଜୀବନ ଯାପନ କର । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋହର ଗୋଟିଏ ଅନୁରୋଧ ଶୁଣ । ଏ କାଠ ବିଡ଼ାଟିକୁ ନ ଫିଟାଇ ମଝିରୁ ଭାଙ୍ଗି ଦୁଇଖଣ୍ଡ କରି ।”

ପିତାଙ୍କର ଅଦେଶ ପ୍ରାୟ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ କନିଷ୍ଠ ଓ ଉତ୍ତରରେ ମଧ୍ୟମ ପୁତ୍ର ସେ ବିଡ଼ାଟି ଭାଙ୍ଗି ଦୁଇଖଣ୍ଡ କରିବା ପାଇଁ ଯତ୍ନପରୋନ୍ମତ ଯତ୍ନକଲେ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ଯତ୍ନ ଆଦୌ ସଫଳ ହେଲା ନାହିଁ । ଏହା ଉତ୍ତରରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଓ ବଳିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ବିଡ଼ାଟି ଦୁଇହସ୍ତରେ ଉଠାଇ ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ ପାଦ ଲଗାଇ ଭାଙ୍ଗିବାରେ ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କଲା । ତଥାପି ସେ ଅପରି ଦୁଇ ଭ୍ରାତାପରି ଅକୃଷ୍ଣ ହେଲା ।

ଏହା ଦେଖି ପୁତ୍ରଜାର ଯତ୍ନ କରିବା ପାଇଁ ପିତା ସେମାନଙ୍କୁ ଅଦେଶ ଦେଲେ । ଯୁବା ପୁଣ୍ୟମାନେ ଗୁଣବତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ଦ୍ୱିଗୁଣଧର ମଧ୍ୟ ବିଫଳଯତ୍ନ ହେଲେ ।

ତେତେବେଳେ ପିତା ଖଣି ଏ ଛୁଆଁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ଦନ୍ତନରଝୁକୁ ଢ଼ାଳି କର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ କନିଷ୍ଠ ପୁଅକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ରଝୁ କର୍ତ୍ତନ ହେଲାମାତ୍ରେ ବିଡ଼ାର କାଠଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପରଠାରୁ ପୃଥକ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଅନନ୍ତର ପିତା ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଷ୍ଠକୁ ଶୁଦ୍ଧି ଦୁଇଖଣ୍ଡ କରିବାପାଇଁ ପୁନଃମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଡକନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖଣି ଏ ଖଣି ଏ କାଷ୍ଠ ଧରି ସ୍ଥଳ ଆୟାସରେ ତାହା ଶୁଦ୍ଧି ପକାଇଲେ ।

ବୁଦ୍ଧ ପିତା କହିଲେ, “ହେ ପୁନମାନେ ! ଫହଡ଼ର ଶକ୍ତି ଦେଖିଲ ତ ? ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାଷ୍ଠଗୁଡ଼ିକ ରଝୁଦ୍ୱାରା ଦୃଢ଼ରୂପେ ବନ୍ଧ ହୋଇଥିଲା, ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମ୍ଭେମାନେ ବହୁଆୟାସରେ ଖଣି ଏ ସୁଦ୍ଧା ଶୁଦ୍ଧିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲନାହିଁ । ବନ୍ଧନ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୁଅନ୍ତେ ତୁମେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅନାୟାସରେ କାଠଗୁଡ଼ିକ ଶୁଦ୍ଧି ପାରିଲ । ତୁମ୍ଭେମାନେ ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୌହାଦ୍ ବନ୍ଧନରେ ଫହଡ଼ ହୋଇ ରହିବ ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେହି ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବନାହିଁ । ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେମାନେ ପରସ୍ପରରୁ ପୃଥକ ହୋଇ ସ୍ୱେଚ୍ଛାନୁସାରେ ହେଲେ ଶତ୍ରୁମାନେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟ ସାଧନ କରି ଅନାୟାସରେ ଆପଣାର ଅଶ୍ୱସ୍ଥ ସିଦ୍ଧି କରିପାରିବେ ।”

ପରଦୃଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପୁନଃସ୍ଥର ଚିତ୍ତକୁ ଏପରି ଆକର୍ଷଣକଲ ଯେ ସେମାନେ ସେହିଦିନଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିବାଦ ପରିତ୍ୟାଗ କରି, ଏକ ମେଳରେ ଆନନ୍ଦରେ ବାସ କଲେ । ବୁଦ୍ଧ ପିତା ତଦର୍ଶନରେ ଆଶୁତ୍ର ହୋଇ ଜୀବନର ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଂଶ ଆନନ୍ଦରେ ଓ ଅନ୍ତିମକାଳ ଶାନ୍ତିରେ ଯାପନ କଲେ ।

୭୭—ମିତ୍ରଲତ (୧)

ଗୋଦାବରୀ ନଦୀତୀରରେ ଗୋଟିଏ ବିଶାଳ ଶାନ୍ତଲୀ ବୃକ୍ଷ ଅଛି । ଅନେକ ପକ୍ଷୀ ନାନା ସ୍ଥାନରୁ ଆସି ସେଥରେ ରାତି ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଏକଦା ରାତି ଶେଷରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଅସ୍ତାବଳକୁ ଗମନ କରୁଅଛନ୍ତି, ଏହି ସମୟରେ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହେବାରୁ ଲଘୁପତନକ ନାମକ କାକ ଦେଖିଲା ଯମପରି ଶୁଷ୍କ ଜଣେ ବ୍ୟାଧି ହାତରେ ଖଣି ଏ ଜାଲ ଧରି ବନଭିତରକୁ ଆସୁଅଛି । ତାହାକୁ ଦେଖି କାକ ମନେ ମନେ ବିଚାରିଲା “ସକାଳେ ନିଦ୍ରାଘୁ ଉଠିବାମାତ୍ରେ ବ୍ୟାଧିର ମୁହଁ ଶୁଖିଲା ; ନ ଜାଣି ଆଜି କି ଅଶୁଭ ଘଟଣା ହେବ ।” ଏହା ଭାବି କାକ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ସେହି ବ୍ୟାଧିର ପଛେ ପଛେ ଗମନକଲା ।

କିନ୍ତୁର ଗମନ କରି ବ୍ୟାଧି ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଗୁଞ୍ଜଳଗୁଡ଼ିଏ ଛୁଆଡ଼ି ଦେଇ ତାହାଉପରେ ଜାଲଝୁଲିକ ବସ୍ତ୍ରର କଲ ଏବଂ ସ୍ବୟଂ ଅଳ୍ପଦୂରରେ ଲୁଚି ରହିଲା । ଏହି ସମୟରେ, ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ନାମକ କପୋତଭଞ୍ଜ ଅନ୍ୟ କପୋତମାନଙ୍କ ସହିତ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ି ଯାଉଁ ଯାଉଁ ଏହି ଚଞ୍ଚୁଳଗୁଡ଼ିକ ଦେଖିଲା । ସେହି ଗୁଞ୍ଜଳ-ଗୁଡ଼ିକ ଦେଖି କପୋତମାନଙ୍କର ଲେଉଟ ଜନ୍ମିବାରୁ କପୋତଭଞ୍ଜ ସେମାନଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରି କହିଲା “ଏହି ନିର୍ଜନ ବନରେ ଗୁଞ୍ଜଳଗୁଡ଼ିକ କେଉଁଠାରୁ ଆସିଲା ? ମୋ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ଓ ଭୀତି ହେଉଅଛି ।” ଗୋଟିଏ ଲେଖା କପୋତ କପୋତଭଞ୍ଜର କଥାରେ ଅବହେଳା କରି କହିଲା, “ମୋତେ ତ ଭୟର କାରଣ କିଛି ଦିଶୁନାହିଁ, ପୁଣି ଆମ୍ଭେମାନେ ସମସ୍ତେ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ହୋଇଅଛୁଁ । ଗୁଞ୍ଜଳ ଖାଇବାବେଳେ ଯଦି କେହି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଧରବାକୁ ଆସେ, ତାହାହେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଉଡ଼ି ପଳାଇଯାଇପାରୁଁ ।” ଏହି କଥାରେ ସମ୍ମତ ହୋଇ କପୋତ-ମାନେ ତଳକୁ ଆସି ଗୁଞ୍ଜଳଗୁଡ଼ିକ ଝୁଣ୍ଟି ଖାଇବାବେଳେ ଜାଲର ଫାଶରେ ସେମାନଙ୍କର ପାଦ ଛନ୍ଦିରହିଲା । ଯେଉଁ କପୋତର କଥାରେ ଭୁଲି ସମସ୍ତେ ଏହି ଦଶାରେ ପଡ଼ିଲେ, ତାହାକୁ ସମସ୍ତେ ଏତେବେଳେ ଚିରସ୍ବାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କପୋତଭଞ୍ଜ କହିଲା “ତାହାର ଦୋଷ କଅଣ ? ତାହାକୁ ଚିରସ୍ବାର କଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କି ଲାଭ ହେବ ! ଏହି ଚିରସ୍ବାର ଛୁଡ଼ି ବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାରର ଉପାୟ ଚିନ୍ତାକରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଆଜ୍ଞା ଭୁଲ ସମସ୍ତେ ଏକାବେଳେକେ ଉଡ଼ି ଜାଲକୁ ଦେଇ ପଳାଇଯିବା ।” କପୋତଭଞ୍ଜର ଏହି କଥାରେ ସମ୍ମତ ହୋଇ ସମସ୍ତେ ଜାଲ ଦେଇ ଆବାଶକୁ ଉଡ଼ିଗଲେ ।

ଏହା ଦେଖି ବ୍ୟାଧି ବହୁଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନଙ୍କର ଅନୁସରଣ କଲା, ମାତ୍ର କପୋତଗୁଡ଼ିକ ତମେ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟିର ଅଗୋଚର ହେବାରୁ ସେ ହତାଶ ହୋଇ ଆପଣାର ଗୁହକୁ ନେଉଟିଗଲା । ବ୍ୟାଧି ନିବୃତ୍ତି ହେଲା ଦେଖି କପୋତମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ପଚାରିଲେ, “ବର୍ତ୍ତମାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଅଣ ? କପୋତଭଞ୍ଜ କହିଲା “ହରଣ୍ୟକନାମକ ମୁଞ୍ଚିକଭଞ୍ଜ ଗଣ୍ଡୁଳା ନଦୀ-ଘାଟରେ ବାସ କରେ । ସେ ଆମ୍ଭର ମିତ୍ର । ସେଠାକୁ ଗଲେ ସେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଏହି ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରିବ ।”

ଅନନ୍ତର କପୋତମାନେ ଉଡ଼ି ଉଡ଼ି ଗଣ୍ଡୁଳା କୂଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହିଲା “ସଖେ ହରଣ୍ୟକ ! ଆଜି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସହିତ କଥା କହୁନାହିଁ କାହିଁକି ?” ହରଣ୍ୟକ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନର କଣ୍ଠ ବାରି ପାରି ବାଲୁରୁ ବାହାର ଆସି ନିୟତରେ ପଚାରିଲା “ମିତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ! ଏ କଅଣ ?” ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ କହିଲା “ସଖେ ! ଭଲମନ୍ଦ ବିବେଚନା ନ କରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏହି ଦଶା ଘଟିଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୟା କରି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ କର ।” ଏହା

ଶୁଣି ମୁଁସିକରାଜ ପ୍ରଥମେ ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ରୀବର ବନ୍ଦନ ଶ୍ରୀରାମବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲା । କପୋତରାଜ ତାହାକୁ ନିଷେଧ କରି କହିଲା “ମିତ୍ର ! ଆଗେ ଅନ୍ୟ କପୋତମାନଙ୍କର ବନ୍ଦନ ଛେଦନ କର ; ପଶ୍ଚାତ୍ତ ମୋତେ ମୁକ୍ତ କରିବ ।” ହିରଣ୍ୟକ ଏଥିରେ ଅତିଶୟ ପ୍ରୀତି ହୋଇ କପୋତରାଜକୁ ବହୁ ପ୍ରଣାମ କଲା । ଅନନ୍ତର ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଅନ୍ୟ କପୋତମାନଙ୍କୁ ବନ୍ଦନରୁ ମୁକ୍ତ କରି ପରଶେଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ରୀବର ଫାଶ ଛେଦନ କଲା । କପୋତମାନେ ଏହି ରୂପେ ବନ୍ଦନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ହିରଣ୍ୟକଠାରେ ଆପଣାର କୃତଜ୍ଞତା ଜଠାକଲେ ଏବଂ ତାହାକୁ ବହୁ ପ୍ରଣାମ କରି ସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ ।

ତାହାପରେ ଏହି ସମସ୍ତ ଦେଖି ହିରଣ୍ୟକର ଗୁଡ଼ରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ କାକ କହିଲା “ହେ ମୁଁସିକରାଜ ! ଇଶ୍ଵର ତୁମ୍ଭକୁ ବୀର୍ଯ୍ୟାୟ କରିବୁ । ତୁମ୍ଭେ ଅତିଶୟ ସାଧୁ ଓ ଦୟାଳୁ ଅଟ । ଏହି ସଂସାରରେ ତୁମ୍ଭପରି ମିତ୍ର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ମିତ୍ରତା ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି ।” ହିରଣ୍ୟକ ପ୍ରଥମେ କାକର ପ୍ରସାଦରେ ଅସନ୍ନତ ହେଲା, ମାତ୍ର କାକ ନାନା ପ୍ରକାରରେ ତାହାଠାରେ ମିତ୍ରତା ନିମନ୍ତେ ଅଳ୍ପ କରିବାରୁ ଶେଷରେ ସେ ତାହା କଥାରେ ସନ୍ନତ ହେଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ କାକ ଓ ମୁଁସିକ ପରସ୍ପର ମିତ୍ର ହୋଇ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ରୀ ସମୟରେ ପରସ୍ପରର ସାହାଯ୍ୟ କରି ପରମପୁଣ୍ୟରେ ସେଠାରେ ବାସ କଲେ ।

୭୮—ମିତ୍ରଲତା (୨)

ମୁଁସିକରାଜ ହିରଣ୍ୟକ ଓ ଲଘୁପତନକ ନାମକ କାକ ପରସ୍ପର ମିତ୍ର ହୋଇ ଏକତ୍ର ବାସ କଲେ । କାକଟି ବୃକ୍ଷଶାଖାରେ ଓ ମୁଁସିକଟି ବୃକ୍ଷମୂଳସ୍ଥ ସ୍ଥ ବିଳରେ ରହିଲା । ପ୍ରତିଦିନ ପରସ୍ପର ସାକ୍ଷାତ ଏବଂ ମଧୁର ଆଳାପରେ ଦୁହିଁଙ୍କର ସମୟ ଅତିବାହିତ ହେଉଥିଲା ।

ଏକଦା ଲଘୁପତନକ ହିରଣ୍ୟକକୁ କହିଲା “ସଖେ ! ଏ ସ୍ଥାନରେ କାକର ଶାନ୍ତ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଅତି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ, ଅତଏବ ଏ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସ୍ଥାନାନ୍ତରକୁ ଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି ।” ହିରଣ୍ୟକ କହିଲା, “ମିତ୍ର ! କେଉଁଠାକୁ ଯିବ ? ବିଜ୍ଞବ୍ୟକ୍ତ କେବେହେଁ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଯାନ୍ତିନାହିଁ ।” ଲଘୁପତନକ କହିଲା “ଏପରି ଉକ୍ତ କାୟରୁପ ତୁ ଶୁଣି ଶୋଭାପାଏ; ବାରବ୍ୟକ୍ତ ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ସ୍ଥାନରେ ପରିଣତ କରିପାରେ । ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତମ ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରିଅଛି ।”

ହରଣ୍ୟକ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “ମିତ୍ର ! ସେ କେଉଁ ସ୍ଥାନ !” କାକ କହିଲେ “ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟରେ କର୍ପୁର-ଗୌର ନାମକ ସରୋବର ଅଛି । ସେଠାରେ ମୋର ଚରମିନ୍ଦ୍ର ମନ୍ତ୍ରର ନାମକ କର୍ମ ବାସ କରେ । ମନ୍ତ୍ରର ସ୍ଵରୂପ ଧାର୍ମିକ । ମୁଁ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଗଲେ ସେ ପ୍ରଭୁର ସୁଭେଜନ ଦ୍ଵାରା ମୋତେ ଆନନ୍ଦରେ ରଖିବ । ତାହା ଶୁଣି ହରଣ୍ୟକ କହିଲେ “ସତେ ! ମୁଁ ବା ଏଠାରେ ଏକାକୀ କି ନିମନ୍ତେ ରହିବ ? ତୁମ୍ଭେ ଯଦି ଯିବ ତେବେ ମୋତେ ମଧ୍ୟ ସଙ୍ଗରେ ଡେଇଁଯାଅ ।”

ଅନନ୍ତର ଲଘୁପନେକ ଓ ହରଣ୍ୟକ ଦୁହେଁ ମାର୍ଗରେ ନାନାପ୍ରକାର ଆଲାପ କରୁଁ କରୁଁ ଅବଶେଷରେ ସେହି ସରୋବରର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ । ମନ୍ତ୍ରର ଦୂରରୁ ଲଘୁପନେକକୁ ଚିହ୍ନିପାରି ତାହାର ଓ ତନ୍ମିତ୍ର ମୁଣ୍ଡିକର ଯଥୋଚିତ ଆଦର୍ଶ କଲେ । ବାସ୍ତବ କହିଲେ, “ମିତ୍ର ମନ୍ତ୍ର ! ଏହାଙ୍କର ବଶେଷ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରିବା ହେଉ, ଏହି ମୁଣ୍ଡିକରୁ ନାମ ହରଣ୍ୟକ । ଏ ପୁଣ୍ୟାସ୍ଥାନରେ ଅଗ୍ରଣୀ, ଏହାଙ୍କ ଦୃଢ଼ତା ଦୟାରେ ପୁଣି ଅଟେ । ବାସ୍ତବ ହିଁ ସହସ୍ର ଜହାରେ ଏହାଙ୍କର ଗୁଣାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେ ହୋଇପାରନ୍ତି ।” ଏହା କହି ସେ ଚନ୍ଦ୍ରାବର ଉପାଖ୍ୟାନ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ଅନନ୍ତର ମନ୍ତ୍ରର ଅତି ଆଦରରେ ହରଣ୍ୟକର ଯଥୋଚିତ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରି କହିଲେ “ଭଦ୍ର ! କି ହେତୁରୁ ଏହି ଅରଣ୍ୟରେ ନିର୍ଜନ ବାସ ସ୍ଵୀକାର କରିଅଛନ୍ତି ତାହା କରିବା ହେଉ ।”

ହରଣ୍ୟକ କହିଲେ “ମୋତେ ଯେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନ ହୋଇଅଛି, ମୁଁ ତାହାର ଉତ୍ତର ଦେଉଅଛି, ଶୁଣିବା ହେଉ । ଚମ୍ପକ ନଗରରେ ସନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରମ ଅଛି । ସେଠାରେ ଚୂଡ଼ାକର୍ଣ୍ଣନାମକ ସନ୍ୟାସୀ ବାସ କରନ୍ତି । ଭେଜନ ଉତ୍ତରୁ ଯେଉଁ ଅନ୍ନ ଅବଶିଷ୍ଟ ଥାଏ, ତାହାକୁ ଭିକ୍ଷା-ପାତ୍ରରେ ରଖି ସେହି ପାତ୍ରକୁ ଗାଳାରେ ଝୁଲାଇ ଦେଇ, ସେ ତାହା ନିକଟରେ ଶୟନ କରୁଥିଲେ । ସେ ନିଦ୍ରିତ ହେଲେ ସେଠାରେ ପ୍ରବେଶକରି ମୁଁ ସେହି ଅନ୍ନ ଭକ୍ଷଣ କରୁଥିଲି ।

ଏକଦା ତାହାଙ୍କର ମିତ୍ର ଗଣାକର୍ଣ୍ଣ ନାମକ ଅପର ସନ୍ୟାସୀ ସେହି ଆଶ୍ରମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତାହାଙ୍କ ସହିତ କଥା କହି କହି ଚୂଡ଼ାକର୍ଣ୍ଣ ମୋତେ ନିବାରଣ କରିବା ପାଇଁ ଶୁଣି ଏ ବଣ-ଦଣ୍ଡରେ ବାରମ୍ବାର ଭ୍ରମରେ ଆଘାତ କରୁଥିଲେ । ତାହା ଦେଖି ଗଣାକର୍ଣ୍ଣ କହିଲେ “ଭ୍ରମରୁ ଅନ୍ୟମନସ୍ତ ଦେଖି ମୁଁ ଅନୁମାନ କରୁଅଛି ତୁମ୍ଭେ ମୋ କଥାରେ ବିରକ୍ତ ହେଉଅଛ ।” ଚୂଡ଼ାକର୍ଣ୍ଣ କହିଲେ, “ମିତ୍ର ! ତାହା ନୁହେଁ, ଏହି ବଳରେ ଯେଉଁ ମୁଣ୍ଡିକଟି ଅଛି ସେ ମୋର ନିଦ୍ରାବସରରେ ପ୍ରତିଦିନ ଆସି ପାତ୍ରସ୍ଥିତ ଭିକ୍ଷା ଭକ୍ଷଣ କରୁଅଛି ।” ଗଣାକର୍ଣ୍ଣ ଗାଳାକୁ ନିଶ୍ଚକ୍ଷଣ କରି କହିଲେ ‘ମୁଣ୍ଡିକଟିଏ ଏତେ ଉପରକୁ ଡେଇଁଅଛି, ଏ ବଡ଼

ଅସାଧାରଣ କଥା । ମୋତେ ବୋଧ ହେଉଅଛି ଏହି ମୁଣ୍ଡିକ ପ୍ରଚୁର ଧନ ସଞ୍ଚୟ କରିଅଛି । ସେହି ଧନବାହୁଲ୍ୟ ତାହାର ଦେହ ଓ ମନକୁ ଅତିଶୟ ବଳବାନ୍ କରିବାରୁ ସେ ଏହି ଅସାଧାରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରୁଅଛି ।

ସେହି ଧନୀ ସେହି ବଳୀ, ପ୍ରଭୃତି ସେ କରେ ;
ଧନ ବଳେ ସିନା ରାଜା ପ୍ରଭୁ ଜଗତରେ ।”

ତଦନନ୍ତର ସେ ଝାଟୋରେ ମୋର ବିଲ ଖୋଲି ଚର-ସଞ୍ଚିତ ମୋହର ଶସ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସେଠାରୁ ବାହାରକରି ନେଲେ । ଏହି ଧନ-ହାନିରେ ମୁଁ ଦିନକୁ ଦିନ ଶକ୍ତିହୀନ ଓ ଉତ୍ସାହ-ରହିତ ହୋଇ ଭୟରେ ଓ ଅତି କଷ୍ଟରେ ନାନା ସ୍ଥାନରୁ ଖାଦ୍ୟ ଆହରଣ କରୁଁ କରୁଁ ଦିନକରେ ଚୁଡ଼ାକର୍ଣ୍ଣର କୋପଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଲି । ସେ ବଂଶଶତ୍ରୁରେ ତାଡ଼ନା କରିବାରୁ ମୁଁ ତାହାଙ୍କର ଆଶ୍ରମ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସେହିଦିନ-ଠାରୁ ନିର୍ଜୀବବାସ କରିଅଛି । ସୌଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ଏହାଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ ଓ ମିତ୍ରତା ହେବାରୁ ଏହାଙ୍କ ସ୍ନେହରେ ମୁଁ ଘୁଷରେ ଦିନଯାପନ କରି ଆସୁଅଛି । ଆଜି ବହୁ ପୁଣ୍ୟବଳରୁ ତୁମ୍ଭ ସହୃଦ ମିତ୍ରତା ଜନ୍ମିବାରୁ ତୁମ୍ଭର ଆଶ୍ରୟକୁ ମୁଁ ସ୍ବର୍ଗପରି ମଣୁଅଛି ।” ସେହି ଦିନଠାରୁ ସେହି ତନିମିତ୍ର ପରମ ଘୁଷରେ ସେଠାରେ ବାସକରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେମାନେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ସେଢ଼ାବିହାର ପୁଷ୍କର ଉଦର ପୁରଣ କରି ବିଶ୍ରାମ ସମୟ ସ୍ନେହାଲାପରେ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଏକଦା ଚିନ୍ତାଜନନୀ ମୃଗ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି କର୍ତ୍ତୃକ ହାସିତ ହୋଇ ସେହି ସ୍ଥାନ ଆଡ଼କୁ ଆଗମନ କଲେ । ଦୂରରୁ ତାହାକୁ ଘାତକ ମନେ କରି ମଞ୍ଚର ଶୀଘ୍ର ଜଳରେ ଓ ମୁଣ୍ଡିକ ବିଲରେ ପ୍ରବେଶଦଲ୍ଲ ଏବଂ କାକ ଉଡ଼ି ବୃକ୍ଷାଗ୍ର ଆଶ୍ରୟ କଲେ । ଲଘୁପତନକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବହୁଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି କୌଣସି ଭୟର ହେତୁ ଦେଖି ନ ପାରି ପୁନଶ୍ଚାର ବୃକ୍ଷମୂଳକୁ ଅବତରଣକଲେ । ତାହା ବାକ୍ୟରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ସମସ୍ତେ ସେଠାରେ ପୁଷ୍କର ଉପବିଷ୍ଟ ହେଲେ । ମୃଗ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ମଞ୍ଚର କହିଲା “ଭଦ୍ର ! ତୁମ୍ଭର କୁଣ୍ଡଳ ତ ? ନିଃଶଙ୍କମନରେ ଏଠାରେ ଚୂଷିଭକ୍ଷଣ ଓ ଜଳପାନ କରି ତୁମ୍ଭର ସହବାସରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ପୁଣି କରି, ଏବଂ ସ୍ଥାନକୁ ଆପଣାର ଗୃହସ୍ବରୂପ ମଣ ।”

ଚିନ୍ତାଜ କହିଲା “ବ୍ୟାଧିବାସରେ ମୁଁ ଏଠାକୁ ଆଗମନ କରି ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ସହୃଦ ମିତ୍ରତା ଅଭିଳାଷ କରୁଅଛି ।” ହୃତଶ୍ୟକ କହିଲା, “ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ସହୃଦ ତୁମ୍ଭର ମିତ୍ରତା ଅନାୟାସଲଭ୍ୟ । ଏ ସ୍ଥାନକୁ ଶୁଦ୍ଧ ମଣି ତୁମ୍ଭେ ଏଠାରେ ବାସକର ।” ଏହି ବାକ୍ୟରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ମୃଗ ଚୂଷ-ଭୋଜନ ଓ ଜଳପାନ କରି ସର୍ବେବର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ବଟଗୁଡ଼ିଆରେ ବିଶ୍ରାମକଲେ ।

ତଦନନ୍ତର ମନ୍ତ୍ରର ପ୍ରଶ୍ନକଲ, “ସଖେ ମୃଗ ! ରୁମ୍ଭେ କାହା ହାସରେ ଏଠାକୁ ପଳାଇ ଆସିଲ ? ଏହି ବିଜନ ବନରେ ବ୍ୟାଧମାନେ ବିଚରଣ କରନ୍ତି କି ?” ମୃଗ କହିଲା “ରୁକ୍ମାଙ୍ଗଦ କଳିଙ୍ଗରାଜ୍ୟର ରାଜା ଅଟନ୍ତି । ସେ ଦ୍ଵି-ବିଜୟ ରବୁଁ କରୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନଦୀତୀରରେ ଭ୍ରମଣ ପକାଇଅଛନ୍ତି । ବ୍ୟାଧ-ମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର କଥାକୁ ଅବଗତ ହେଲି, କାଲି ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଏ ପ୍ରଦେଶକୁ ଆସି ଏହି କର୍ପୁରସର କୂଳରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବେ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅବଧାରଣ କରି ତଦନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କର ।” ଏହା ଶୁଣି କୂର୍ମ ଶୁଭ ହୋଇ କହିଲା “ମିତ୍ର ! ଅନ୍ୟ ଜଳାଶୟକୁ ଗମନ କରିବା ଉଚିତ ।” କାକ ମୃଗ ଦୁହେଁ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁମୋଦନକଲେ । ହରଣ୍ୟକ ମନେ ମନେ ବିରୁଦ୍ଧ କରି କହିଲା “ଜଳାଶୟ ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ମନ୍ତ୍ରରର ମଙ୍ଗଳ । ଗୁଳରେ ଗମନକଲ ବେଳେ ଏହାର କି ଗତି ହେବ ।”

ହରଣ୍ୟକର ଏହି ହୃଦବାକ୍ୟରେ ଅନାୟା କରି ଭୟବିମୁକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରର କର୍ପୁରସର ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଗମନ କଲ । ହରଣ୍ୟକାଦି ସ୍ନେହବଶତଃ ଅନିଷ୍ଟ ଆଶଙ୍କାରେ ତାହାର ଅନୁଗମନ କଲେ । ଏହିପରି ଗମନ କରୁଁ କରୁଁ ମନ୍ତ୍ରର କାନନଗୁଣ୍ଠ ଜଣେ ବ୍ୟାଧର ଦୃଷ୍ଟିପଥରେ ପଡ଼ିଲା । ସେହି ବ୍ୟାଧ ତାହାକୁ ଉଠାଇ ଆପଣାର ଧନୁରେ ବାନ୍ଧି ସ୍ଵରୂହାଭିମୁଖରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲ । ଏହି ଘଟନାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଶେଷ ହୋଇ ମୃଗ-କାକ-ମୁଷିକ ବ୍ୟାଧର ପଶ୍ଚାତ୍ ପଶ୍ଚାତ୍ ଗମନକଲେ ।

ହରଣ୍ୟକ ବହୁ ବିଳାପ କରି କହିଲା, “ହାୟହାୟ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମିତ୍ରର କି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ହେଲା ! ବର୍ତ୍ତମାନ ଆତ୍ମମାନେ କି ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବୁଁ ।” ତଦନନ୍ତର କିଛିକାଳ ବିବେଚନାକରି କହିଲା, ସଖେ ଲଘୁପତନକ ! ମିତ୍ର ଚିନ୍ତା ! ଏହି ବ୍ୟାଧ ବନ ଅତ୍ୟନ୍ତ କରିବାପୁର୍ବରୁ ମନ୍ତ୍ରରର ଉଦ୍ଧାର ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ଉପାୟ କରିବାକୁ ହେବ ।” ଚିନ୍ତା ଓ ଲଘୁପତନକ ସଦୃଶ ଉପାୟ ଉଦ୍ଧାବନ କରିବାପାଇଁ ତାହାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ହରଣ୍ୟକ କହିଲା, “ଚିନ୍ତା ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ଜଳାଶୟର କୂଳରେ ମୃତବନ୍ତ ନିଷ୍ଠେଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିରହୁ, ଲଘୁପତନକ ତାହାଉପରେ ବସି ଆପଣା ଅଣ୍ଟାରେ ତାହାକୁ ଖୁମ୍ପୁଆଉ । ମୃଗସ୍ତ୍ରୀ-ମାଂସାତ୍ମୀ ବ୍ୟାଧ ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିଲେ ନିଶ୍ଚୟ ମନ୍ତ୍ରରକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସେହି ସ୍ଥଳକୁ ସଦୃଶ ଗମନ କରିବ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ମୁଁ ଦଳରେ ରକ୍ତ କର୍ତ୍ତନ କରି ମନ୍ତ୍ରରର ବନ୍ଧନ ମୋଚନକରିବି; ବ୍ୟାଧ ଭୃମ୍ଭଦୁହିଙ୍କର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ ଭୃମ୍ଭମାନେ ସେଠାରୁ ପଳାୟନ କରିବ ।”

ହରଣ୍ୟକ ପରାମର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କରି, ଚିନ୍ତା ଓ ଲଘୁପତନକ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ, ଏବଂ କିୟଦୂରରେ ଗୋଟିଏ ଜଳାଶୟ ଦର୍ଶନକରି ଜଳର କୂଳରେ

ପରାମର୍ଶ ଅନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ । ଶ୍ରାନ୍ତ ଓ ତୃଷ୍ଣାଭୂର ବ୍ୟାଧି ଜଳପାନ କରି ଡରୁଣସ୍ଥାରେ ଉପବିଷ୍ଟ ହୋଇ ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିଲା, ଏବଂ କଞ୍ଜପକୁ ଭୂମିରେ ଛାପନ କରି ଅତି ଆନନ୍ଦରେ ମୃଗର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହେଲା । ଏଣେ ହରଣ୍ୟକ ବନ୍ଧନରକ୍ତ କର୍ତ୍ତନ କରିବାରୁ ମଞ୍ଚର ଅଗ୍ରଭାଗେ ଜଳାଶୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲା, ବ୍ୟାଧିକୁ ଆସନ୍ନ ଦେଖି ମୃଗ ଶିପ୍ରଗତିରେ ପକାସୁନକଲା । ତହିଁ ଲୋଭ ବ୍ୟାଧି ନିରାଶହୋଇ ସ୍ବଚ୍ଛଦକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲା । ମଞ୍ଚରୁ ଗୁରୁବନ୍ଧୁ ଏହିରୂପେ ଆପଦରୁ ମୁକ୍ତି ହୋଇ ପୁଷ୍କରତ୍ବ ମହାସୁଖରେ ସେହି ଅରଣ୍ୟରେ ବାସକଲେ ।

“ଧ୍ରୁବେ ତେଜ ଅଧ୍ରୁବରେ ଯେ ବଳାଏ ମତି,
ଧ୍ରୁବେ ସେ ହରାଏ, କାହିଁ ଅଧ୍ରୁବ ପ୍ରାପତି ?”

୭୯—ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରୀତି କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହୁଏ ସେ କାହାର ପ୍ରୀତି ସମ୍ପାଦନ କରିପାରେ ନାହିଁ

ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ବୃଦ୍ଧଲୋକର ଗୋଟିଏ ଗଧ ଥିଲା । ସେ ତାହାକୁ ବଜାରରେ ବିକ୍ରୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ତାହା ଉପରେ ଚଢ଼ି ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ନଗରକୁ ବାହାରିଲା । ବୃଦ୍ଧର ବାଳକ ପୁତ୍ର ପଶ୍ଚାତ୍ ପଶ୍ଚାତ୍ ଗମନ କଲା । ସ୍ବଗ୍ରାମ ଅତିକ୍ରମ କରି ସେମାନେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ଯାଉଅଛନ୍ତି, ଏହି ସମୟରେ ମାର୍ଗ-ପାର୍ଶ୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଜେତେବୁଢ଼ିଏ ବାଳିକା କହିଲେ “ଦେଖ ଦେଖ, ଏ ବାଳକଟି ଏଡ଼େ ଓଲୁ ଯେ ଗଧର ପିଠିରେ ନ ବସି ତାହା ଧକ୍କରେ ଚାଲି ଚାଲି ଯାଉଅଛି ।”

ଏହା ଶୁଣି ବୃଦ୍ଧ ପୁତ୍ରକୁ କହିଲା “ବାପା ! ଏମାନେ ଯାହା କହିଲେ ତାହା ସତ୍ୟ । ମୁଁ ଓଲୁଇ ଚାଲି ଚାଲି ଯାଉଅଛି, ତୁ ଏହା ଉପରେ ଚଢ଼ ।” ପିତା-ପୁତ୍ର କଞ୍ଜଦୂର ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ପଥପାର୍ଶ୍ବରେ ଉପବିଷ୍ଟ କତିପୟ ବୃଦ୍ଧଲୋକ ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ପରସ୍ପରକୁ କହିଲେ, “ଏ ଯୁଗର ଲକ୍ଷଣ ଦେଖିଲି, ବୁଢ଼ାମାନେ ଏବେ ଚାଲି ଚାଲି ଯିବେ, ପିଲାମାନେ ଯାନରେ ଚଢ଼ି ଯିବେ ।”

ବୃଦ୍ଧ ଲୋକମାନଙ୍କର ଏହି ମନ୍ତବ୍ୟ ଶୁଣି ପିତା ପୁତ୍ରକୁ କହିଲା, “ଶୀଘ୍ର ଓଲୁଇ ପଡ଼, ମୁଁ ଗଧ ପିଠିରେ ବସେ । ଏହି ବୁଢ଼ାମାନଙ୍କର ପରିହାସ ମୋତେ ବାଧୁଛି ।” ପିତାପୁତ୍ର ଆଉ କଞ୍ଜଦୂର ଅଗ୍ରସର ହୁଅନ୍ତେ ଜଣେ ପୌଢ଼ା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ସେହି ବୃଦ୍ଧବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲା “ହେ ବୁଢ଼ା ! ସ୍ବୟଂ ଗଧ ଉପରେ ଚଢ଼ି

ବାଳକ ପୁତ୍ରକୁ ଚଲାଇ ଚଲାଇ ନେଉଅଛୁ ? ପିତାର ହୃଦୟ କି ଏଡ଼େ କଠୋର !”

ପୌତ୍ରର ଏହି କଟୁକ୍ତି ଶୁଣି ପିତା ପୁତ୍ରକୁ କହିଲା “ବାପାରେ ! ତୁ ମୋ ପଛରେ ଏହି ଗଧ ଉପରେ ବସ ।” ପିତା-ପୁତ୍ର ଉଭୟେ ଗର୍ଦ୍ଭ ଆଶେହଣ କରି ନଗର-ପ୍ରାନ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ଜଣେ ଯୁବା ପୁରୁଷ ରୋଷକଷାୟିତ ଜଟାକ୍ଷ ନିକ୍ଷେପ କରି କହିଲା “ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏ କି ବ୍ୟବହାର, ଯୋଡ଼ାଏ ମନୁଷ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗଧ ଉପରେ ବସି ଯାଉଅଛୁ ?” ଏହା ଶୁଣି ରୁଦ୍ଧ କହିଲା, “ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହାକୁ ବନ୍ଦସ୍ତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ବଜାରକୁ ନେଉଅଛୁ ।” ଯୁବକ କହିଲା “ତୁମ୍ଭେମାନେ ଏ ପ୍ରାଣୀଟିକୁ ଏତେ ପୀଡ଼ା ଦେଲୁଣି; ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାକୁ ବନ୍ଦ ଦେଉଥିବା ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।”

ଯୁବକର ପ୍ରତିବାଦରେ ଆତ୍ମା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ପିତା-ପୁତ୍ର ଉଭୟେ ଗର୍ଦ୍ଭର ପୁଷ୍ପରୁ ଅବତରଣ କଲେ । ପିତା ଖଣ୍ଡିଏ ସୁଦୃଢ଼ ବ୍ୟାଦଣ୍ଡ ଓ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ଦୃଢ଼ରଜ୍ଜୁ ସମ୍ବନ୍ଧ କରି ରଜ୍ଜୁ ସାହାଯ୍ୟରେ ଗର୍ଦ୍ଭରୁ ଖଣି ଦଣ୍ଡରେ ଅତି ଦୃଢ଼ ରୂପେ ବନ୍ଧନ କଲା । ଅନନ୍ତର ପିତା ପୁତ୍ର ଦଣ୍ଡର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାନ୍ତ ଆପଣା ଆପଣା ସ୍ଥଳରେ ସ୍ଥାପନ କରି ପଶୁଟିକୁ ଓହ୍ଲାଇ ବନ୍ଧନ କରେ । କିମ୍ବଦ୍ଧ କ୍ଷଣପରେ ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ସେତୁରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେତୁଟି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ, ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ବରେ ପକ୍କା ବାଡ଼ ଅଲୋକ ଏବଂ ନିମ୍ନଦେଶରେ କ୍ଷୁଦ୍ରାନିମିତ୍ତ ପ୍ରବାହିତ । ଗର୍ଦ୍ଭର-ବାହ୍ୟ ପିତା-ପୁତ୍ର ସେତୁର ପ୍ରାୟ ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ ପଦକ୍ଷେପ କରୁଅଛନ୍ତି ଏହି ସମୟରେ ବିପରୀତଗାମୀ ଖଣ୍ଡିଏ ଶକଟ ସହିତ ସେମାନଙ୍କର ଭେଟ ଓ ସଂଘର୍ଷ ହେଲା । ବୃଦ୍ଧ ଓ ତାହାର ପୁତ୍ର କଥାକୁ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ଗର୍ଦ୍ଭର ସ୍ଥଳିତ ହୋଇ ନିମ୍ନଦେଶରେ ପଡ଼ିତ ଓ ପଞ୍ଚୁ-ପ୍ରାୟ ହେଲା ।

ବୃଦ୍ଧ କ୍ଷୁବ୍ଧ ଚକ୍ଷରେ କହିଲା, “ହାୟ ! ହାୟ ! ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସହାରରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନରେ ପ୍ରସ୍ତାସୀ ହୁଏ ସେ କାହାର ମନରେ ସନ୍ତୋଷ ଜନ୍ମାଇ ପାରେ ନାହିଁ ; ପରନ୍ତୁ ସେ ପରିମାଣରେ ଛଡ଼ଗସ୍ତ ହୁଏ ।”

୨୦—ଜତୁଗୃହ-ଦାହ

କୁରୁବର୍ଣ୍ଣୀୟ ରାଜା ବରହବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ପଣ୍ଡୁନାମରେ ଦୁଇ ଭନୟ ଥିଲେ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଜନ୍ମାନ୍ତ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପିତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ କଳିଙ୍ଗ ପାଣ୍ଡୁ ସିଂହାସନ

ଅଭେଦେଶ କଲେ । ସାଧୁ ଓ ସବଜନପ୍ରିୟ ପାଣ୍ଡୁ କିନ୍ତୁକାଳ ରାଜ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠକର ରୁଗଣ ହୋଇ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ତେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କର ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପଞ୍ଚପୁତ୍ର ବୟସପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ସେମାନେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠତା ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରହିଲେ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଏମାନଙ୍କୁ ଓ ସ୍ୱପୁତ୍ର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦିଙ୍କୁ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ରାଜକୁଳୋତ୍ତେ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ ।

ରାଜକୁମାରଙ୍କ ବୟସ ନମେ ଅଧିକ ହେଲା । ପାଣ୍ଡୁଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବୟସ-ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ରାଜ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ହେବେ ଜାଣି, ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଇର୍ଷ୍ଟାନୁଭବ ହେଲା । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ବିନାଶ କରି ପାରିଲେ ସ୍ୱୟଂ ରାଜ୍ୟ-ଲଭ କରିପାରିବ, ଏଥିପାଇଁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସେମାନଙ୍କ ବିନାଶର ନାନା କୌଶଳ ଉଦ୍ଭାବନ କରିବାରେ ବ୍ରତୀ ହେଲା । ଖଳମତ ଏ ବିଷୟରେ ପିତା ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କୁ ନାନାପ୍ରକାର ଅନୁରୋଧ କଲେ ହେଁ ସେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁମୋଦନ କଲେ ନାହିଁ ।

ଦିନକରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପିତାଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆପଣ କୌଣସି କୌଶଳରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ କିମ୍ବଦ୍ଦକାଳ ନିମନ୍ତେ ବାରଣାବତ ନଗରକୁ ନିବାସନ କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ରାଜ୍ୟର ଅମାତ୍ୟ, ସାମନ୍ତ ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ଅର୍ଥଦାନ ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ୱାରା ବର୍ଣ୍ଣାଭୂତ କରି ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଜୟ କରନ୍ତୁ ।” ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ବନ୍ଧୁ ଓ ସଦାଶୟ ହେଲେ ହେଁ ପୁତ୍ରର ନିରନ୍ତର ଅନୁରୋଧରେ ଅବଶେଷରେ ଟଳିଗଲେ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ପୁଅ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ଦିନକରେ ରାଜସଭାରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ସଭାସଭ ବାରଣାବତ ନଗରର ବହୁ ପ୍ରଜାସଭା କଲେ । ତାହା ଶୁଣି ମହାତ୍ମା ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ମନରେ ସେହି ନଗର ଦର୍ଶନ କରିବାର ଅଭିଳାଷ ଜନ୍ମିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ “ବନ୍ଧୁ ! ବାରଣାବତନଗର ବହୁ ଜନାକାଞ୍ଚୁ ପରମରମଣୀୟ । ଆମ୍ଭର ଇଚ୍ଛା, ତୁମ୍ଭେ ଜନନୀ ଓ ଭ୍ରାତାମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ସେଠାରେ କିମ୍ବଦ୍ଦକାଳ ବାସ କରି ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କର ।” ବୁଦ୍ଧିମାନ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏହା ଶୁଣି ଖଳ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନରେ ଗର୍ଭ ଅଭିସନ୍ଧ ଅନୁମାନ କରିପାରିଲେ । ମାତ୍ର, ଜ୍ୟେଷ୍ଠତାତ୍ତ୍ୱର ଆଦେଶ-ପାଳନରେ ଅବହେଳା କରିବା ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ଅଗତ୍ୟା ସେହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ ।

ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ବାରଣାବତଯାତ୍ରାର ଆୟୋଜନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ହସ୍ତିନାପୁରବାସୀ ଜନମାନେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଖଳ ଅଭିପ୍ରାୟ ବୁଝିପାରି ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ନିବାସନରେ ଗଣ୍ଡର ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କଲେ, ଏବଂ ଅନେକ ଭାବ ଗୋପନ କରି ନ ପାରି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ନିନ୍ଦାବାନ କଲେ । କିନ୍ତୁ, ବୁଦ୍ଧିମାନ ଓ ମହାମତି ବିଦୁର

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଗୁଡ଼ ଚକ୍ରାନ୍ତର ଆଶ୍ରୟ ସ୍ଥଳରୁ ଯେ ପାଇଥିଲେ । ନଗରବାସୀମାନେ ବହୁଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ବିଷଣୁ ମନରେ ବାହୁଡ଼ିଲବେଳେ ସୁଗତର ବିଦୂର ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ସ୍ନେହ ଭାଷାରେ ସଙ୍କେତ ଦ୍ଵାରା ଚକ୍ରାନ୍ତ ବିଷୟ କହିଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ମଧ୍ୟ “ମୁଁ ବୁଝିଲି” ବୋଲି ସେହି ଭାଷାରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ବିଦୂର ସବ୍ ଶେଷରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଯେଉଁଠି ଯାଉଣ ଓ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଇ ହସ୍ତିନାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ ।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ତାହାର ଅନୁଗତ ପୁରୋଚନ-ନାମକ ଖଲ ଅମାତ୍ୟକୁ ବାରଣାବତକୁ ଅବଲମ୍ବେ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲା । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ସେହି ନଗରରେ ପ୍ରବେଶ ପୂର୍ବେ ସେ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ସୁରମ୍ୟ ଅଟ୍ଟାଳିକାଟିଏ ଅତି ସବୁର ନିର୍ମାଣ କରାଇଲା । ଏହାର ଭିତ୍ତିରେ ସେ ଗୁଡ଼ କୌଶଳରେ ଦୃତ, ବସା, ଜହ୍ନ ପ୍ରଭୃତି ଦାହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଲେପନ କରାଇଲା ।

ପାଣ୍ଡବମାନେ ବାରଣାବତରେ ପ୍ରବେଶ କରିନ୍ତେ ନଗରବାସୀ ନାନା ଶ୍ରେଣୀର ସମ୍ପ୍ରାନ୍ତ ଲୋକମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ପରମ ସମାଦରରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଗୋଟିଏ ସୁରମ୍ୟ ହର୍ମ୍ୟରେ ବାସକରି ଗ୍ରୀଷ୍ମାଦି ପ୍ରଧାନ ନାଗରକ-ମାନଙ୍କର ଗୃହକୁ ଯାଇ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଆଳାପ କଲେ, ଏବଂ ନଗରର ଶୋଭା ଦେଖି ମୋହିତ ହେଲେ । ବିରୋଚନ ଜଭୁରୁହ ନିର୍ମାଣ ଶେଷ କରି ତହିଁରେ ବାସ କରିବା ପାଇଁ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ଵାନ କଲା । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବିଦୂରଙ୍କ ସଙ୍କେତରୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଚକ୍ରାନ୍ତ ଅବଗତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନ କରି ଜନନୀ ଓ ଭ୍ରାତାମାନଙ୍କ ସହିତ ପୁରୋଚନ-ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଘରେ ବାସ କଲେ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ମୃଗୟାଛଳରେ ନାନା ଅରଣ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନରେ ଭ୍ରମଣ କରି ତତ୍ତତ୍ୟ ମାର୍ଗମାନଙ୍କରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ଲାଭକଲେ ।

ପାଣ୍ଡବମାନେ ଜଭୁରୁହରେ କିଛିକାଳ ବାସକଲ ଉତ୍ତରୁ ଜଣେ ଖନକ ମହାମତ ବିଦୂର କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରେରଣ ହୋଇ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେ ବମାତ ଭାବରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରି ଆସ ପରିଚୟ ଦେଇ ବିଦୂର-ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉପାୟରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜନ୍ମାଇଲା । ଅନନ୍ତର ବିଦୂରଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଓ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ ସେ ଜଭୁରୁହର ମଧ୍ୟଭାଗରୁ ବହୁଭୂତ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୁଦୃଢ଼ ଓ ପ୍ରଶସ୍ତ ସୁଡ଼ଙ୍ଗଟିଏ ଅତି ଗୋପନରେ ନିର୍ମାଣ କଲା । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଜଭୁରୁହ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସୁଡ଼ଙ୍ଗର ପ୍ରାନ୍ତକୁ ସୁକୌଶଳରେ ଆହ୍ଵାନ କରି ରହିଲେ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଦବାଭାଗରେ ମୃଗୟାଛଳରେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବିଚରଣ କରି ରାତିକାଳରେ ସୁଡ଼ଙ୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ସାବଧାନ ହୋଇ ବାସ କରୁଥିଲେ ।

ପୁରୋଚନ ବସୁଧେନ୍ କୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଧା ନିର୍ଦ୍ଦୀପରେ ଜତୁ-ବୃହରେ ଅଗ୍ନି ସଯୋଗ କରିବ, ବିଦୁର-ପ୍ରେରତ ଏହି ସମ୍ପାଦ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରି ଖନକ ସେହି ବାରଣାବତ ନଗରରେ ଅବସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ପୁରୋଚନ ଜତୁରୁହର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଚୂହାନୁରରେ ବାସ କରୁଥିଲା । ଏହି ଚୂହ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଗୁପ୍ତ ଆୟୁଧାଗାର ଥିଲା । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଜତୁରୁହରେ ବାସ କରିବାକୁ ଅସମ୍ମତ ହେଲେ ଅଥବା ଜତୁରୁହରେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣନାଶ ନ ହେଲେ ଅସ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବା ପାଇଁ ପୁରୋଚନା ପ୍ରତି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଗୁପ୍ତ ଆଦେଶ ଥିଲା । ପୁରୋଚନ ପୁତ୍ରଜ-ନିର୍ଦ୍ଦୀଶ ବିଷୟ ଆଦୌ ଜାଣିପାରିଲା ନାହିଁ । ସେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଅତି ବଶିଷ୍ଠ ମନେ କରି ଅଗ୍ନି ସଯୋଗ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାଳର ଅପେକ୍ଷାରେ ଦିନଯାପନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିବସ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାକୁଳୀ ନଗରବାସୀ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ପ୍ରଭୁର ଖାଦ୍ୟପେୟ ଦ୍ଵାରା ସେମାନଙ୍କୁ ପରିତ୍ରପ୍ତ କଲେ । ନଗରବାସୀମାନଙ୍କ ଶ୍ଵେଜନାନ୍ତେ ଅପରିଚିତା ନିଷାଦୀଟିଏ ଆପଣାର ପଞ୍ଚପୁତ୍ର ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ଏବଂ ପୁଣ୍ୟକୁ ପଦାର୍ଥମାନ ଶ୍ଵେଜନ କରି ଆପଣାର ଓ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କର ଉଦର ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲା । ସନ୍ଧ୍ୟା ଉତ୍ତରେ ନିଷାଦୀ ଓ ତାହାର ପୁତ୍ରମାନେ ପ୍ରଭୁର ମଦ୍ୟପାନ କରି ଜତୁରୁହ-ଭିତ୍ତିର ସମୀପରେ ଶୟନ କଲେ ।

କ୍ରମେ ନିର୍ଦ୍ଦୀପକାଳ ସନ୍ଧି ହିତ ହେଲା । ପୁରୋଚନ ଦ୍ଵାରା ଜତୁରୁହରେ ଅଗ୍ନି ସଯୋଗ ନ ହେଉଥିବା ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ ଭୀମ ଅଗ୍ରେ ପୁରୋଚନ ଚୂହର ଚତୁର୍ଦ୍ଧାଗରେ ସମ୍ୟକରୂପେ ଅଗ୍ନି ସଯୋଗ କରି ପଶ୍ଚାତ୍ ଜତୁରୁହର ଚତୁର୍ଦ୍ଧାଗରେ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନି ପ୍ରୟୋଗ କଲେ । ଅନନ୍ତର ଜନନୀ ସହୃଦ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଜତୁରୁହର ଅନ୍ୟନ୍ତରରେ ପୁତ୍ରଜରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାହାର ଅପର ପ୍ରାନ୍ତରେ ଗୁପ୍ତ ଭାବରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କୃଷ୍ଣଚତୁର୍ଦ୍ଧାଗର ତାମସୀ ଗୁମ୍ଫାରେ ସେମାନେ ଅରଣ୍ୟମାର୍ଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଜନନୀ ଓ ଭ୍ରାତାମାନଙ୍କୁ ଲାଲ୍ ଓ ଅବସନ୍ନ ଦେଖି ମହାବଳ ଭୀମ ଜନନୀଙ୍କୁ ସ୍ଵରରେ ଓ ନକୁଳ ସହଦେବଙ୍କୁ ଦୁଇ କକ୍ଷରେ ସ୍ଥାପନ କରି ଏବଂ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ବାହୁ ଦୁଇ ହସ୍ତରେ ଧାରଣ କରି ବାମୁବେଶରେ ବନଭୂମି ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ରଜନୀର ଶେଷ ଯାମରେ ସେମାନେ ଗଙ୍ଗାକୁଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କୌଶଳୀ ବ୍ୟୁରଜ କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରେରତ ଶିପ୍ରଗତି ତରଣୀ ଅଭେଦରେ କରି ନଦୀର ଅପର ଡାକରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ତଦନନ୍ତର କୁଳୀ ଓ ମାଣ୍ଡବମାନେ ହୃଦ୍‌ବେଶରେ ଅଙ୍କୁର ଭାବରେ କଢ଼ିକାଳ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବିଚରଣ କଲେ ।

ଜରୁରୁତ୍ତ୍ୱ ବହିଃସଂଯୋଗରେ ପ୍ରଦାୟ ହେଲେବୁ ନଗରବାସୀ ଲୋକମାନଙ୍କର ସେଠାରେ ମହତୀ ଜନତା ହେଲେ । ପରଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଅଗ୍ନି ନିବାପନ ଉତ୍ତରୁ ନିଷାଦୀ ଓ ତାହାର ପଞ୍ଚସୁତର ଦଗ୍ଧ ଶରୀର ଦର୍ଶନ କରି ପୁରବାସୀମାନେ ସେଗୁଡ଼ିକ କୁନ୍ତୀ ଓ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଭୟାବୁତା ଶରୀର ବୋଲି ବିଚାର କରି ଅତିଶୟ ବଳାପ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ଏବଂ ଗୁଡ଼ିକାଂ ଖଳମତି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଅଶେଷ ନିନ୍ଦାବାଦ କଲେ । ଜରୁରୁତ୍ତ୍ୱ ଦାହବୃତ୍ତନ୍ତ ଛମେ ହସ୍ତିନାପୁର ଓ ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟାପିଗଲା, ଏବଂ ସବୁଦିନ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ନିନ୍ଦା ବିଦୋଷିତ ହେଲା ।

୭୧—ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ମହାନୁଭାବୁକତା

ଶାନ୍ତନୁପୁତ୍ର ବିଚିତ୍ରଂଶୁଙ୍କର ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ପାଣ୍ଡୁ ଏହି ଦୁଇ ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଜନ୍ମାନ୍ତ ଥିବାରୁ ପିତାଙ୍କର ପରଲୋକଗମନ ଉତ୍ତରରେ କନିଷ୍ଠ ପାଣ୍ଡୁ ହସ୍ତିନାର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର, ଶ୍ରୀମ, ଅର୍ଜୁନ, ନକୁଳ, ସହଦେବ ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର ଏହି ପାଞ୍ଚ ପୁତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଥିଲେ । ସେ ଅତିଶୟ ସତ୍ୟବାଦୀ ଓ ନ୍ୟାୟପରାୟଣ ଥିବାରୁ ଲୋକେ ତାହାଙ୍କୁ ଧର୍ମରାଜ ଆଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ, ଦୁଃଶାସନ ପ୍ରଭୃତି ଶତପୁତ୍ର ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ । ସମସ୍ତେ କୁରୁବଂଶରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ହେଁ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପଞ୍ଚଭ୍ରାତାଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡବ ଏବଂ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଓ ତାହାଙ୍କର ଅନେଶତ ଭ୍ରାତାଙ୍କୁ କୌରବ ବୋଲାଯାଏ ।

ବାଲ୍ୟକାଳରେ ପାଣ୍ଡବ ଓ କୌରବମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଏକତ୍ର ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥିଲା । ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ସାଧାରଣ ଅସ୍ତ୍ର-ଶୁରୁ ଥିଲେ । ସମସ୍ତେ ସମରବିଦ୍ୟାରେ ନିପୁଣତା ଲାଭ କଲେ ହେଁ ଶ୍ରୀମ ଗଦାଶୂଳନାରେ ଓ ଅର୍ଜୁନ ଧନୁର୍ବିଦ୍ୟାରେ ସମ୍ୟକ ପାରଦର୍ଶୀ ହେଲେ । କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳ ପରେ ପାଣ୍ଡୁ ବୁରଗ ହୋଇ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ । ଏଥିରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କର ଈର୍ଷାନିଳା ପ୍ରକୃତି ଲାଭ ହେଲା । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ହେଲେ ହେଁ ଜନ୍ମାନ୍ତ ବୋଲି ରାଜତ୍ୱରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଅନ୍ଧ ନ ଥିବାରୁ ପାଣ୍ଡୁଙ୍କ ଅନ୍ତେ ରାଜା ହେବାର ଅଭିଳାଷ ଯୋଗଣ କରିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନ ହେବାରୁ ସେ

ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣନାଶ କରିବାପାଇଁ ନାନା ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କଲେ । ସେଥିରେ ତାହାଙ୍କର ଯତ୍ନ ବିଫଳ ହେବାରୁ କପଟପାଶାରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ହରାଇ ତାଙ୍କଠାରୁ ରାଜ୍ୟ ଓ ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ନେଲେ । ଶେଷଥର ଶ୍ରୀତୀରେ ହାରି ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପଣ ଅନୁସାରେ ଦ୍ରୌପଦୀ ଓ ଭ୍ରାତାମାନଙ୍କ ସହିତ ବନବାସ କଲେ ।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ନାନାପ୍ରକାରେ ଅପମାନ ଓ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର କଲେ ହେଁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଯୈର୍ଦ୍ଧ ଧରି ସମସ୍ତ ସହ୍ୟକଲେ । ସେ କେବେହେଁ ପ୍ରତିହତ୍ୟା ବା ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କଲେ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ସତ୍ୟରୁ ବ୍ରଷ୍ଟ ହେଲେ ନାହିଁ ।

ଏକଦା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କର ଅନୁଗାମୀ ସୈନ୍ୟମାନେ ଗନ୍ଧର୍ବରାଜ ଚନ୍ଦ୍ରସେନଙ୍କ ଦ୍ରୌତବନ ନାମକ ସୁରକ୍ଷିତ ମନୋହର ଉଦ୍ୟାନର ବନ୍ଧୁ ଷଡ଼ କରିବାରୁ ଗନ୍ଧର୍ବ-ରାଜ କ୍ରୂପିତ ହୋଇ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କଲେ । ପରଶାମରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଭ୍ରାତାମାନଙ୍କ ସହିତ ପରାଜିତ ଓ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । ତେତେବେଳେ ବନବାସୀ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ସହିତ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଅରଣ୍ୟରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କର ଅମାତ୍ୟମାନେ ବାସ୍ତାକୁଳ ନେହରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇ କୌରବ ମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଧାର ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଶ୍ରବଣ କରି ଶ୍ରୀମ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ କହିଲେ, “ଲୋମତ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସ୍ବର୍ଗର ଉପଯୁକ୍ତ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । କିଛିକାଳ ପରେ ଆତ୍ମ-ମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହୁଅନ୍ତା, ଆଜି ଗନ୍ଧର୍ବରାଜ ଚନ୍ଦ୍ରସେନ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରି ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ପରିଶ୍ରମର ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଦୁରାଚାର ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ଅପମାନ ଓ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ନାନାପ୍ରକାର କଷ୍ଟ ଦେଇଅଛି, ତାହାକୁ ବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ଉଚିତ କି ?”

ମହାମତି ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଶ୍ରୀମକୁ ଶାସନକରି କହିଲେ “ଅନ୍ୟର ବିପଦରେ ଆନନ୍ଦିତ ହେବା କେବେ ହେଁ ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମନ ବ୍ୟବହାର କଲେହେଁ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଆତ୍ମୀୟ ଅଟେ । ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କର ଅନଷ୍ଟ କରି ଆଜି ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁ । ଶତ୍ରୁ ହସ୍ତରୁ ଆତ୍ମୀୟ-ମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷାକରିବା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ । ଆମ୍ଭେ ଯଜ୍ଞକର୍ମରେ ବ୍ୟାପୃତ ନ ଥିଲେ ସ୍ବୟଂ ଯାଇ ଏହିକାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରନ୍ତୁ ।”

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ସୁଧୂର ଶୁଣି ତାହାଙ୍କର ଆଦେଶ ପାଳନ କରିବାପାଇଁ ଅର୍ଜୁନ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । ଏଥିରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଅମାତ୍ୟମାନେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ତାହାଙ୍କର ଅନୁଗମନ କଲେ । ଅର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧରେ ଗନ୍ଧର୍ବରାଜଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଓ ତାହାଙ୍କ ସହୋଦରମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କଲେ ।

ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଏବଂ ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ବ୍ରାତାମାନେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ନାନାପ୍ରକାର ଅପମାନ ଓ ଅନିଷ୍ଟ କରିଥିଲେହେଁ ବିପଦକାଳରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସେମାନଙ୍କର ସହାୟ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାର କଲେ । ଅପକାଶର ଉପକାର କରି ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଆସାଧାରଣ ମହାନୁଷ୍ଠାନିକତାର ଆଦର୍ଶ ରଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

୭୭—ହଂସକୂର୍ମ ଉପାଖ୍ୟାନ

ମଗଧ ଦେଶରେ ଫୁଲ୍ଲେନ୍ଦ୍ରପଲ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ପୁଷ୍କରିଣୀ ଅଛି । ଯୋଡ଼ିଏ ଶତହଂସ ବହୁକାଳରୁ ତହିଁରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ମିତ୍ର କମ୍ବୁଗ୍ରୀବନାମକ କୂର୍ମ ମଧ୍ୟ ସେହି ଜଳାଶୟରେ ବାସ କରୁଥିଲା । ଏକଦା ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ କଠପୟ ଧୀବର ସେହି ପୁଷ୍କରିଣୀ-କୂଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ପରମର୍ଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ “ଆଜ୍ଞ ଏହିଠାରେ ଶୁଦ୍ଧିଯାପନ କରି ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଏହି ଜଳାଶୟର ମସ୍ତକୂର୍ମାଦି ଧରିବା ।”

ଧୀବରମାନଙ୍କର ଏହି ପରମର୍ଶ ଶୁଣି କୂର୍ମଟି ଅଶଙ୍ଖାକୁଳ ହେଲା ଏବଂ ଆପଣାର ମିତ୍ର ହଂସଦ୍ବୟ ସମୀପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଏହି ବୃତ୍ତାନ୍ତ ସେମାନଙ୍କୁ ନିବେଦନ କରି ପଚାରିଲା “ମିତ୍ରମାନେ ! କି ଉପାୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିବି ?” ହଂସଦ୍ବୟ କହିଲେ “ବିପଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଯେତେ ତାହାର ଉପାୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଏହାଶୁଣି କିଛିପ କହିଲା “ବିପଦ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । ପୁଷ୍କର ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଅନ୍ୟ ଜଳାଶୟକୁ କିପରି ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିବି, ସେ ଉପାୟ କହିବାହେଉ ।” ହଂସଦ୍ବୟ କହିଲେ ଅନ୍ୟ ଜଳାଶୟକୁ ଗଲେ ତୁମ୍ଭର ମଙ୍ଗଳ ହେବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥଳବ୍ୟବଧାନ ଅଛି ତାହା ଅତିକ୍ରମ କରିବ କିପରି ?” କୂର୍ମ ପ୍ରଶ୍ନକଲ “ତୁମ୍ଭେମାନେ ମୋତେ ଆକାଶ ମାର୍ଗରେ ନେଇ ପାରିବ ନାହିଁ ? ହଂସଦ୍ବୟ କହିଲେ “ଆକାଶ ମାର୍ଗରେ ତୁମ୍ଭକୁ କିପରି ଦେଉଥିବୁ ?”

କୂର୍ମ କହିଲା “ହେ ମିତ୍ରମାନେ ! କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ କି ? ଆଜ୍ଞା, ତୁମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ଝଣିଏ କାନ୍ଦୁର ଦୁଇ ପ୍ରାନ୍ତକୁ ସ ସ ଚଞ୍ଚୁରେ ଯଦି ଧରି, ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଭଗରେ ରହି ଆପଣା ମୁଖରେ ସେହି କାନ୍ଦୁ ଝଣୁ ଅବଲମ୍ବନ କରିବି । ଏହି ଉପାୟରେ ତ ତୁମ୍ଭେମାନେ ମୋତେ ଆକାଶ ମାର୍ଗରେ ନେଇଯାଇ ପାରିବ ?”

ହଂସଦ୍ବୟ କହିଲେ “ହଁ, ଏହା ସମ୍ଭବ ଅଟେ । ମାତ୍ର ଏଥିରେ ବିପଦ ଅଛି । ଆକାଶ ମାର୍ଗରେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ କୌଣସି କାରଣରୁ ଭୁମ୍ଭେ ଯଦି ମୁଖବ୍ୟାଦାନ କର, ତାହା ହେଲେ ଭୁମ୍ଭର ଅଧଃପାତ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ।”

କୂର୍ମ କହିଲା “ଭୁମ୍ଭେମାନେ କି ମନେକରିଅଛୁ ମୁଁ ଏଡ଼େ ମୂର୍ଖ ଯେ ସେପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମୁଖବ୍ୟାଦାନ କରିବି । ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ବିଲମ୍ବ ନ କରି ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ଜଳାଶୟକୁ ମୋଡ଼େ ନେଇଯାଅ ।” ରାଜହଂସଦ୍ବୟ କୂର୍ମର ଅନୁରୋଧରେ ତତ୍କର୍ତ୍ତୃକ ଉଦ୍ଧାବିତ ଉପାୟରେ ତାହାକୁ ଆକାଶ-ମାର୍ଗରେ ଦେଉଥିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ଅଭିନବ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ଗୋରକ୍ଷକମାନେ ସ୍ଥଳରେ ହଂସ-କୂର୍ମର ଅନୁଧାବନ କଲେ ।

ଜଣେ ରଖୁଆଳ କହିଲା “ଦେଖ ହୋ ହୋ ହୋ ! କୂର୍ମମାନେ ବି ଏବେ ଉଡ଼ିଲେଣି ।” ଆଉ ଜଣେ ରଖୁଆଳ କହିଲା “କୂର୍ମଟା ପଡ଼ିଯାନ୍ତା କି, ତାହାକୁ ଏହିଠାରେ ସିଝାଇ ଭୋଜନ କରନ୍ତୁ ।” ତୃତୀୟ ଗୋରକ୍ଷକ କହିଲା, “ଏହାକୁ ନେଲେ ଏଥିରେ ସୁଖାଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇପାରିବ ।” ଅପର ଜଣେ କହିଲା “ଏହିଠାରେ ନିଆଁ କରି ଏହାକୁ ପୋଡ଼ି ଭୋଜନ କରିବା ।”

ଗୋରକ୍ଷକମାନଙ୍କ କଥୋପକଥନରେ କୂର୍ମଟି ହୋଧାନ୍ଧ ଏବଂ ପୁଣି ସକଳ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ମୁଖ ବ୍ୟାଦାନପୁର୍ବକ କହିଲା “ରେ ମୂର୍ଖଗୁଡ଼ାକ ! ଭୁମ୍ଭେମାନେ ମୋଡ଼େ ଖାଇବ ? ପାଉଁଶ ଖାଅ ।” ମୁଖବ୍ୟାଦାନ କରି ଏହି କଥା କହିଲା ମାତ୍ରେ କୂର୍ମଟି କାଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡରୁ ଭୂତଳରେ ପଡ଼ିତ ଏବଂ ଗୋରକ୍ଷକମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଧୂତ ହେଲା ।

୭୩—ବକ କୁଳୀରକ ଉପାଖ୍ୟାନ

ବନ୍ଧ୍ୟାଚଳ ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ସୁବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ସରୋବର ଅଛି । ସେଥିରେ ଗୋଟିଏ ବୃଦ୍ଧ ବକ ବାସ କରୁଥିଲା । ବାକ୍ସ୍ୟ ବଶତଃ ମଣ୍ଡ୍ୟାଦ ଧରିବାକୁ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଉଣା ହେବାରୁ ସେ ଦିନକରେ କ୍ଷୁଦ୍ରପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ସରୋବର କୂଳରେ ରୋଦନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବକର ଏହି ଦଶା ଦେଖି ଗୋଟିଏ କୁଳୀରକ ଏବଂ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଅପର ଜଳଚର ଜୀବ ତାହାର ସମୀପସ୍ଥ ହୋଇ ପଚାରିଲେ ମାତୁଲ ! ଭୁମ୍ଭେ ଆହାର ପରିଚ୍ୟାଗ କରି କି ହେଉଛୁ ଅନ୍ୟ ଏପରି ରୋଦନ କରୁଅଛୁ ?”

ବୃଦ୍ଧ ବକ କହିଲା “ଯଥାର୍ଥ ଅନୁମାନ କରିଅଛୁ, ଆମ୍ଭେ ମଣ୍ଡ୍ୟାଶୀ, ବୈରାଗ୍ୟ ହେତୁରୁ ଅଧୁନା ଅନଶନ ବ୍ରତ ଅବଲମ୍ବନ କରିଅଛୁ । ସେଥିପାଇଁ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ

ମଣ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଫୁଲା ସ୍ପର୍ଶ କରୁନାହୁଁ ।” ଏହାଶୁଣି କୁଳୀରକ ବସ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ପରୁଗଲା, “ତୁମ୍ଭର ବୈରାଗ୍ୟର କାରଣ କଣ ?” ବକ କହିଲା, “ବନ୍ଧୁ ! ମୁଁ ଏହି ସରୋବରରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରି ଏବେ ଆସି ବୃଦ୍ଧ ହେଲି, ସପ୍ତଦି ଦୈବଜ୍ଞଠାରୁ ଅବଗତ ହେଲି ଯେ ଏଠାରେ ଦ୍ଵାଦଶ ବର୍ଷ ବ୍ୟାପୀ ଅନାବୃଷ୍ଟି ହେବ । ଯେଉଁ-ମାନଙ୍କ ସହବାସରେ ଏହି ସରୋବରରେ ଏତେକାଳ କଟାଇ ଆସିଲି, ଜଳ ଶୁଷ୍କ ହେଲେ ସେମାନେ ପଞ୍ଚଦ୍ରାଘ ହେବେ, ଏହି ଚନ୍ଦ୍ରା ମୋ ମନରେ ବୈରାଗ୍ୟ ଜନ୍ମାଇ ଅଛି । ମକର ଜଳହସ୍ତୀ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାଣୀମାନେ ସ୍ଵୟଂ ସ୍ଵଜନସହ ବୃହତ୍ତର ଜଳାଶୟକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେଣି । ନିର୍ବୁଦ୍ଧି ମଣ୍ୟମାନେ ଅଦ୍ୟାପି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ରହୁଅଛନ୍ତି ।

ତଦନନ୍ତର କୁଳୀରକ ଅନ୍ୟ ଜଳଚରମାନଙ୍କୁ ଭାଷା ଅନୁଷ୍ଠାପିତ ନିବେଦନ କଲା । ଏଥରେ ମଣ୍ୟ, କଜ୍ଜପ ପ୍ରଭୃତି ଜଳଚରମାନେ ଭୟବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ “ମାତୁଳ ! ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଧାରର କି କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ ?” ବକ ଉତ୍ତର କଲା “ଏହି ଜଳାଶୟର ଅନନ୍ତ ଦୂରରେ ଅତି ବୃହତ୍ତର ଅପର ଜଳାଶୟ ବିଦ୍ୟମାନ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗବର୍ଷ ଅନାବୃଷ୍ଟି ହେଲେ ଫୁଲା ସେ ଜଳାଶୟ ଶୁଷ୍କ ହେବାର ଆଶଙ୍କା ନାହିଁ । ଯଦି କେହି ମୋର ପୃଷ୍ଠରେ ଅଗ୍ରୋହଣ କରେ ତେବେ ମୁଁ କ୍ଳେଶ ସ୍ଵୀକାର-ପୁସ୍ତକ ତାହାକୁ ନେଇ ସେହି ଜଳାଶୟରେ ପ୍ରାନ୍ତବ ।”

ଏହା ଶୁଣି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଯାବତାୟ ଜଳଚର ପ୍ରାଣୀ ବକକୁ ପରିବେଷ୍ଟନ କରି, ମୋତେ ଆଗେ ନିଅ, ମୋତେ ଆଗେ ନିଅ କହି ଉଦ୍‌ବେଗ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ । ଦୃଢ଼ଶୟ ବକ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ନେଇ ନାତିଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଶିଳାଝଣ ଉପରେ ନିକ୍ଷେପପୁସ୍ତକ ପ୍ରାଣ ନାଶ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଭକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଏହିରୂପେ ଜଳଚରମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ କରି ଧୂର୍ତ୍ତିବକ ଗୁଡ଼ିକ କୌଶଳରେ ପ୍ରତିଦିନ ଆହାରବୃଦ୍ଧି ବିଧାନ କଲା । ତଦନନ୍ତର ଦିନକରେ କୁଳୀରକ କହିଲା, “ମାତୁଳ ! ମୋ ସହିତ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରଥମ ସ୍ନେହସମ୍ପାଶଣ ହେଲା, ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ମୋ କଥା ବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ଜଳଚରମାନଙ୍କୁ ନିରାପଦ କରି ରଖୁଅଛ । ଆଜି ମୋହର ପାଲି ପଡ଼ୁ ।” ଏହା ଶୁଣି ବକ ଭାବିଲା “ମଣ୍ୟ-ଭକ୍ଷଣରେ ଆମ୍ଭର ତୃପ୍ତି ଜନ୍ମିଲଣି, ଅନ୍ୟ କର୍କଟମାଂସର ସ୍ଵାଦ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ହେବ ।” ଏହି ବିଚାର କରି ସେ କୁଳୀରକର ପ୍ରତ୍ନାବରେ ସମ୍ମତ ହୋଇ ଆପଣା ପୃଷ୍ଠରେ ତାହାକୁ ସ୍ଥାପନକରି ଆକାଶ-ମାର୍ଗରେ ଗମନକଲା ।

ବକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଶିଳାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହେଲାବୁ କୁଳୀରକ ଉପରୁ ମଣ୍ୟାସ୍ଥି ଚକ୍ରିପାରି ପ୍ରଶ୍ନକଲା, “ମାତୁଳ ! ଆଉ କେତେଦୂର ଗଲେ ସେହି ଜଳାଶୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବୁ ? ମୋହର ଶରୀରର ଉନ୍ନତ ବାୟୁବଳି ।” ଦୁଷ୍ଟହୃଦ୍ଧି ବକ ଭାବିଲା

ଏ ଜଳଚର ଜୀବ, ସ୍ଥଳରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ-ହୀନ ।” ଅନନ୍ତର ସେ ଇସ୍ତଫ୍ ହାସ୍ୟ କରି କହିଲେ “ରେ ବରକ ! ଜଳାଶୟ କାହିଁ ? ଏହା ମୋର ଜୀବନୋପାୟ ଅଟେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୋର ଇଷ୍ଟଦେବକୁ ସ୍ମରଣ କର, ତୋହର ମୃତ୍ୟୁ ଆସନ୍ତୁ ।” ଏହା ଶୁଣିଲେ ମାତେ କୁଳୀରକ ଦଶନ-ସନ୍ଦଂଶରେ ବକର ମୃଣାଳଧବଳ ମୃଦୁ ଶ୍ରୀବାକୁ କର୍ତ୍ତନ କଲ ।

୭୪—ସମ୍ରାଟ୍ ହୁମାୟୁନ୍ ଓ ଭିକ୍ତିର କଥା

ବାବର ଭରତବର୍ଷରେ ପ୍ରଥମେ ମୋଗଲ ଅଧିକାର ସ୍ଥାପନକଲେ । ତାହାଙ୍କ ପୁତ୍ର ହୁମାୟୁନ୍ ଏ ଦେଶରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ୍ ଅଟନ୍ତି । ହୁମାୟୁନ୍ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଭଗ୍ୟବାନ୍ ; ମାତ୍ର ପ୍ରଥମ ଛଅଜଣ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ୍ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କପରି ହତଭାଗ୍ୟ ଆଉ କେହି ନ ଥିଲେ । ହୁମାୟୁନ୍ଙ୍କ ସ୍ଵଦୋଷ ଏହି ଭାଗ୍ୟ-ବିପର୍ଯ୍ୟୟର କାରଣ ଅଟେ । ତାହାଙ୍କର ଅସୀମ ସାହସ ଓ ଦୟାକୃତା ପ୍ରଶଂସାର ଯୋଗ୍ୟ । ମାତ୍ର ଆଲସ୍ୟ ଓ ଭେଗବଳାସିତା ତାହାଙ୍କର ଜୀବନକୁ କଳ୍ପବିତ କରିଥିଲା ।

ପୁରବସ୍ଥଳ ବାବରଙ୍କର ଗୃହଗୋଷ୍ଠି ପୁରୁଥିଲେ । ହୁମାୟୁନ୍ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ । ବର୍ଷୀୟାନ୍ ବାବର ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ପ୍ରାଣ ଉତ୍ସର୍ଗକରି ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ରକୁ ଦୁରାଭେଗ୍ୟ ଭୋଗରୁ ଯେପରି ମୁକ୍ତ କରିଥିଲେ, ଇତିହାସରେ ତାହାର ପଟ୍ଟାନ୍ତର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । “ବସ ! ମୋହର ମୃତ୍ୟୁପରେ ତୁମ୍ଭେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଭ୍ରାତାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସଦାୟ ବ୍ୟବହାର କରିବ ।” ଆସନ୍ନକାଳରେ ହୁମାୟୁନ୍ଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହା ହିଁ ବାବରଙ୍କର ଅନ୍ତିମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଥିଲା । ହୁମାୟୁନ୍ ଜନକଙ୍କର ଏହି ଅନୁରୋଧ ପାଳନ କରିବେ ବୋଲି ସାଗ୍ରୁଲେଚନରେ ତାହାଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ । ଉତ୍ତର କାଳରେ ଏହି ପ୍ରତିଜ୍ଞାରୁ ସେ କେବେ ହେଁ ଭ୍ରଷ୍ଟ ହେଲେ ନାହିଁ । ତାହାଙ୍କର ସୌଭ୍ରାତ୍ରୀ ମୋଗଲ ଇତିହାସରେ ଅସାଧାରଣ ଅଟେ । କେବଳ ଦର୍ଶାରାଜ୍ୟକୁ ସ୍ଵୟଂ ଭୋଗ କରି ହୁମାୟୁନ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅପର ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ଭ୍ରାତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ କରିଦେଲେ । ଅଳ୍ପକାଳପରେ ଶେର୍ଶାହ ନାମକ ଜଣେ ପରାକ୍ରାନ୍ତ ଆଫଗାନ୍-ପଠାଣ ତାହାଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲା । ତାହାକୁ ଦମନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ହୁମାୟୁନ୍ ପୁଷ୍ପଦେଶକୁ ଜୈଯଯାଯା କଲେ । ଶେରଶାହ ପଳାୟନ କରି ପଟ୍ଟତମାଳାରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲା । ହୁମାୟୁନ୍ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପରଶେଷରେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ତାହାଙ୍କର ପାନ-ଭୋଜନର

ନିରନ୍ତର ଅନୁଷ୍ଠାନରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହେଲା, ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ତାହାଙ୍କ ମନରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ତିରୋହତ ହୋଇଥିଲା ।

ବର୍ଷାକାଳରେ ନଦୀକୂଳ ପୁଣ୍ୟତୀପ୍ରାୟ ଏବଂ ଫୁଲଭର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବନ୍ୟାଜଳରେ ପ୍ଳାବିତ ହେଲା । ଯୋଗ୍ୟ ଅବସର ଦେଖି ଶେରଶାହ ପଟ୍ଟତରୁ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ଅପରିଶ୍ରାମଦର୍ଶୀ ହୁମାୟୁନ୍ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ସମୟର ଯେପରି ଅପବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ, ଶେରଶାହ ନିୟତା ଗୁରୁଦ୍ୱାରା ତାହା ଉତ୍ତମରୂପେ ଅବଗତ ହୋଇଥିଲା । ଦିଲ୍ଲୀ ଓ ବଙ୍ଗଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ରାଜମାର୍ଗ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା, ତାହାର ନାନା ଅଂଶରେ ଅବଚ୍ଛେଦକ ଦୃଢ଼ ପ୍ରାଚୀର ନିର୍ମାଣ କରାଇ, ସେହି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଶେରଶାହ ସୈନିକ-ପ୍ରହରୀ ନିୟୁକ୍ତ କରିଥିଲା । ଫଳତଃ ଲୋକେ ସେ ଦୁଇଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ପୁଟ୍ଟତର ଗତାୟାତ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହେଲେ । ସୁତରାଂ ହୁମାୟୁନ୍ ବଙ୍ଗ-ଦେଶରେ ଥାଇ ଦିଲ୍ଲୀରୁ କୌଣସି ସମ୍ବାଦ ବା କୌଣସି ପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ହୁମାୟୁନ୍ ଯେତେବେଳେ ବଙ୍ଗଦେଶ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଦିଲ୍ଲୀମୁଖରେ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ, ତେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ସୈନିକ, ଘୋଡ଼ା ଏବଂ ଭାରବାହ ବଳଦଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତେ ଜ୍ୱରରେ ଅବସନ୍ନ ହେଲେ । ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଏହିରୂପେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ହୁମାୟୁନ୍ ଶେରଶାହ ସହୃଦ ସହ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ସନ୍ଧ୍ୟା ଅନୁସାରେ ହୁମାୟୁନ୍ ଶେରଶାହକୁ ପୁଷ୍ପଦେଶ ଗୁଡ଼ିଦେଲେ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ଶେରଶାହ ହୁମାୟୁନଙ୍କ ଦିଲ୍ଲୀ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନରେ ବିପ୍ଳବ ଜନ୍ମାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେଲା ।

ଶେରଶାହର କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ କରି ହୁମାୟୁନ୍ ତତ୍ତ୍ୱପରଦିନ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ପାରିହେବାର ମାନସରେ ସେଦିନ ତାହାର ଯଥାବିଧି ଆୟୋଜନ କଲେ । କ୍ଳାନ୍ତ ଓ ଅବସାଦ ହେତୁରୁ ସମସ୍ତେ ଅସ୍ତ୍ର ଓ ବର୍ମା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବିଶ୍ରାମରେ ଶିବିର ମଧ୍ୟରେ ଶୟନ କଲେ । ବିଶ୍ୱାସଘାତକ ଆଫଗାନମାନେ ଅତି ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ମୋଗଲମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ଅନେକଙ୍କୁ ହତ୍ୟାକଲେ ।

ହୁମାୟୁନ୍ ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ସମଭିବ୍ୟାହାରରେ ପଳାୟନ କରି ଅଶ୍ୱପୁଷ୍ପରେ ନଦୀ ପାରିହେବାର ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ମାତ୍ର ପୁଣ୍ୟକଳେବର ନଦୀର ଝର ସ୍ରୋତରେ ଅଶ୍ୱଗୁଡ଼ିକ ସନ୍ତରଣ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେଲେ । ହୁମାୟୁନ୍ ସ୍ତ୍ରୀସ୍ତ୍ରୀ ଅଶ୍ୱପୁଷ୍ପରୁ ସ୍ଥଳିତ ହୋଇ ଜଳରେ ମଗ୍ନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଜଣେ ଭୃତ୍ତି ଗୋଟିଏ ବାୟୁପୁଣ୍ଡ୍ର ମସକ ବା ଚର୍ମଥଳୀ ଅବଲମ୍ବନ କରି ନଦୀରେ ସନ୍ତରଣ କରୁଥିଲା । ସେ ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ମଗ୍ନପ୍ରାୟ

ହୁମାୟୁନ୍‌ଙ୍କ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ମସକର ଏକ ଅଂଶ ଅବଳମ୍ବନ କରିବାକୁ ଦେଲା । ହୁମାୟୁନ୍‌ ତତ୍କାଳ ଆପଣାର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରି ନଦୀର ଅପର ପାର୍ଶ୍ବରେ ନିରାପଦରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଏହି ଭୟର ନାମ ନିଜାମ୍ ମହମ୍ମଦ ସକ୍ । କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ହୁମାୟୁନ୍‌ ତାହାଙ୍କୁ କହିଲେ ଭୁଲେ ଯଦି ଆଗ୍ରାକୁ ଯାଅ, ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଚିନିଦଣ୍ଡା ପାଇଁ ସିଂହାସନରେ ବସିବାକୁ ଦେବୁଁ । ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଭୁଲେ ସମ୍ରାଟବତ୍ ଯଥେଚ୍ଛ ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିପାରିବ ।

ଭୟ ଅବଳମ୍ବେ ଆଗ୍ରାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ତାହାଙ୍କ ଅଙ୍ଗୀକୃତ ବିଷୟ ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦେଲା । ସତ୍ୟସନ୍ନ ହୁମାୟୁନ୍‌ ତାହାଙ୍କୁ ଚିନିଦଣ୍ଡା କାଳ ଆପଣାର ସିଂହାସନ ଛାଡ଼ିଦେଲେ । କଥିତ ଅଛି ଉକ୍ତସମୟ ମଧ୍ୟରେ ନିଜାମ୍ ମହମ୍ମଦ ପୁଷ୍ପବର୍ଣ୍ଣିତ ଚର୍ମମୁଣ୍ଡକୁ କର୍ତ୍ତନ କରି କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୋଲକାର ଚର୍ମ ଖଣ୍ଡରେ ପରିଣତ କଲା, ଏବଂ ତହିଁରେ ଆପଣାର ନାମ ମୁଦ୍ରିତ କରି ମୁଦ୍ରାରୂପେ ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରସ୍ତର କଲା । ତାହାର ଆଦେଶରେ ତାହାର ସୁଦୃଢ଼ବର୍ତ୍ତ ଓ ସ୍ବଜନମାନେ ରାଜକୋଷରୁ ବହୁ ମୂଲ୍ୟ ଉପହାର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ।

୭୫—ନୀଳବର୍ଣ୍ଣରେ ରଞ୍ଜିତ ଶୃଗାଳର ଉପାଖ୍ୟାନ

ଏକଦା କୌଣସି ନଗରରେ ଗୋଟିଏ ଶୃଗାଳ ରାତ୍ରିକାଳରେ ବିଚରଣ କରୁଁ କରୁଁ କୁକୁରମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ତାଡ଼ିତ ହୋଇ ରଜକର ମାଳରସ ଭଣ୍ଡରେ ପଡ଼ିତ ହେଲା । ନାନା ଚେଷ୍ଟାକରି ସୁଦ୍ଧା ସେଥିରୁ ଅପଣାକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ସେ ମୃତବତ୍ ସେହି ଭଣ୍ଡରେ ପଡ଼ିରହିଲା । ପ୍ରାତଃକାଳରେ ରଜକ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଶୃଗାଳକୁ ମୃତ ମନେ କରି ମାଳୀ-ଭଣ୍ଡରୁ ଉଠାଇ ତାହାକୁ ପାର୍ଶ୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଅରଣ୍ୟରେ ନିକ୍ଷେପ କଲା ।

ରଜକ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲୁରୁ ଶୃଗାଳ ଦେଖିଲା ଯେ ଆପଣା ଦେହର ସ୍ବଭାବିକ ବର୍ଣ୍ଣ ରମଣୀୟ ମାଳବର୍ଣ୍ଣରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଏହା ଦେଖି ଶୃଗାଳ ମନେ କଲା, “ଭଗବାନ ମୋହର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ଥାପନର ଗୋଟାଏ ଉପାୟ କରିଦେଇଅଛନ୍ତି ।” ଅନନ୍ତର ସେ ଅନ୍ୟ ଶୃଗାଳମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ଗମ୍ଭୀର ସ୍ବରରେ ସେମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲା—“ହେ ଶୃଗାଳମାନେ ! ବନର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବତା ସ୍ବହସ୍ତରେ ଆମ୍ଭର ଅଭିଷେକ ସମ୍ପାଦନ କରି ଏହି ଅରଣ୍ୟରେ ପଶୁମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କରିଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭର ଏହି ଅସୁଖ ବର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନ କରି ।

ତୁମ୍ଭେମାନେ ଆଜିଠାରୁ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ରାଜା ବୋଲି ଜାଣ ଏବଂ ଆମ୍ଭର ଆଦେଶ ବନା କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କର ନାହିଁ ।”

ଶୃଗାଳମାନେ ତାହାର ଏହି ବର୍ଣ୍ଣିତ ସନ୍ଦର୍ଶନ କରି ବିସ୍ମିତ ହେଲେ ଏବଂ ତାହାର ଉକ୍ତିକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ସତ୍ୟ ମଣି ତାହାର ଚରଣତଳେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ କଲେ ଏବଂ ତାହାର ଆଜ୍ଞାନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଚଳିବାପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ମାଳବର୍ଣ୍ଣି ଶୃଗାଳ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ରାଜତ୍ବ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହିପରି ଅପୁଷ୍ପ ପ୍ରାଣୀ ଏଥିପୁର୍ବେ କେବେହେଁ ନୟନଗୋଚର ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ସିଂହ ଓ ବ୍ୟାଘ୍ରମାନେ ପୁରୀ ତାହାର ଆଜ୍ଞାନୁବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ । ଏଥିରେ ମାଳବର୍ଣ୍ଣି ଶୃଗାଳ ଅତିଶୟ ଗର୍ବିତ ହୋଇ ସ୍ୱଜାତି ଶୃଗାଳମାନଙ୍କୁ ଘୃଣାଚକ୍ଷୁରେ ଦର୍ଶନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଆପଣାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହେବାକୁ ଆଉ ଦେଲ ନାହିଁ ।

ତାହାର ଏହି ବ୍ୟବହାରରେ ଶୃଗାଳମାନେ ଅତିଶୟ ବ୍ୟଥିତ ଓ କ୍ରୁର ହେଲେ । ଦିନକରେ ଗୋଟିଏ ବୃଦ୍ଧ ଶୃଗାଳ ଅପର ଶୃଗାଳମାନଙ୍କୁ କହିଲା, “ରାଜାମାନେ ! ତୁମ୍ଭେମାନେ ମୋହର ସତ୍ତ୍ୱପରାମର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କଲେ ମୁଁ ଏହି ପ୍ରଚାରକର ଗର୍ବ ଖଟ କରିଦେବି । ବ୍ୟାଘ୍ର ଓ ଅନ୍ୟ ପଶୁମାନେ ତାହାର ଦେହର ମାଳବର୍ଣ୍ଣି ଦେଖି ତାହାକୁ ରାଜା ମଣିଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ଆଜି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖାଇଦେବି ସେ ପ୍ରକୃତରେ କ’ଣ । ଶୁଣ, ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ସମସ୍ତେ ତାହାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ପୁଷ୍ପବତ୍ସ ନିଶ୍ଚୟ ବୋବାଇବ ।

ସ୍ୱରାବକୁ ଲଢ଼ିଯିବା ଅଟାବ ଦୁଷ୍ଟର ।
କୁକକୁରକୁ କର ଯଦ ରାଜ୍ୟ ଅଧୀଶ୍ୱର,
ସିଂହାସନେ ଅଭିଷେକ ହେଉଁ ହେଉଁ ତା’ର
ଗ୍ରେବାଇବ ଉପାନହ ସେହୁ ଆପଣାର ।

ସେ ବୋବାଇଲେ ବ୍ୟାଘ୍ରମାନେ ତାହାକୁ ଶୃଗାଳ ବୋଲି ଚିହ୍ନି ପାରିବେ ଏବଂ ବଧ କରିବେ ।”

କ୍ରମେ ଉପାବସାନ ହେଲା । ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳ ସମାଗତ ହେବାରୁ ଯାବତସ୍ତ ପଶୁ ଛଦ୍ମବେଶୀ ଶୃଗାଳ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରଣିପାତ କରିବାପାଇଁ ଯଥାସ୍ଥିତି ଉପଗତ ହେଲେ । ସମବେତ ଶୃଗାଳମାନେ ପୁଷ୍ପପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ହଠାତ୍ ବୋବାଇ ଉଠିଲେ । ଚିରନ୍ତନ ଅଭ୍ୟାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ରାଜା ମଧ୍ୟ ମୁଖ୍ୟାଦାନ କରି ଇତର ଶୃଗାଳ ପରି ବୋବାଇଲା । ତେତେତେଲେ ବ୍ୟାଘ୍ରମାନେ ତାହାକୁ ଶୃଗାଳ ବୋଲି ଜାଣିପାରି ଅବଳମ୍ବେ ତାହାର ପ୍ରାଣ ନାଶ କଲେ ।

ଆହୁପକ୍ଷ ତେଜ

ଅବବେକା ଯେହୁ

ପରପକ୍ଷେ ହୁଏ ରତ,

ମାଳୀରେ ରଞ୍ଜିତ

ଶୃଗାଳ ପରସ୍ପେ

ପରହସ୍ତେ ହେବ ହୃତ ।

୭୭— ଗଜଶଶିଙ୍କର ଉପାଖ୍ୟାନ

ଗୋଟିଏ ବନରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳ ନାମକ ଯଥାଧିକ ମହାଶକ ବାସ କରୁଥିଲା । ଏକଦା ସେହି ପ୍ରଦେଶରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନାବୃଷ୍ଟି ହେଲୁ ହୁଏ, ତତ୍ତ୍ୱାଗାଦି ଯାବତ୍ୟାସ୍ତ ଜଳାଶୟ ଶୁଷ୍କ ହୋଇଗଲା । ଏଥିରେ ଗଜମାନେ ଅତିଶୟ କଷ୍ଟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଯଥପଡ଼କୁ ନିବେଦନ କଲେ, ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଜଳକଷ୍ଟରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେଣି । ଯେଉଁମାନେ ଜୀବିତ ଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ଜଳକଷ୍ଟ ନିତାନ୍ତ ବାଧୁଲଣି । ଅତଏବ ଏପରି ଗୋଟିଏ ଜଳାଶୟ ଅନ୍ୱେଷଣ କରି, ଯଦ୍ୱିରେ ଜଳପାନ କରି ଆତ୍ମମାନେ ସୁସ୍ଥଶରୀର ହୋଇପାରନ୍ତୁ । ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନାକୁସାରେ ରାଜାଧିପ ଜଳାଶୟ ଅନ୍ୱେଷଣ ନିମନ୍ତେ ନାନା ଦିଗକୁ କ୍ଷିପ୍ରଗତ ଅନୁରମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଯେଉଁମାନେ ପୁଷ୍ପ ଦିଗକୁ ଗମନ କଲେ ସେମାନେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଭ୍ରମଣ କରି ଅବଶେଷରେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଚନ୍ଦ୍ରସର ନାମରେ ଗୋଟିଏ ହ୍ରଦ ଅଛି । ସେଥିରେ ହଂସ, କାରଣ୍ଡବାଦ ଜଳଚର ପକ୍ଷୀମାନେ ବାସକରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଫଳଭର-ନତ ବନ-ପାଦପମାନେ ତାହାର ଶୋଭା ବୃଦ୍ଧି କରୁଅଛନ୍ତି । ସେହି ହ୍ରଦ-ଦର୍ଶନରେ ଅନନ୍ତତ ହୋଇ, ସେମାନେ ଆସି ଗଜରାଜଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲେ, “ନିର୍ଜ୍ଜନ ପ୍ରଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ହ୍ରଦ ଅଛି; ସେଠାକୁ ଗମନ କରିବା ହେଉ ।” ଅନନ୍ତର ଉପାଗତ ପଞ୍ଚଦବସ ଅଧୋଗମନରେ ଅତିବାହିତ କରି ସେମାନେ ହ୍ରଦ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ଏବଂ ତାହାର ଜଳରେ ବହୁକ୍ଷଣ ଆବଗାହନ କରି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅସ୍ତଗମନ ସମୟରେ ସେଥିରୁ ଉଠିଲେ । ସେହି ହ୍ରଦର କୂଳରେ ଗୁରୁଆଡ଼େ ଅସଖ୍ୟ ଶରୀରବଳ ଥିଲା । ଗଜମାନେ ଇତ୍ୟନ୍ତ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ସେହି ବଳଗୁଡ଼ିକ ନଷ୍ଟ କରିଦେଲେ । ବଳବାୟୀ ଶରୀର-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ ପଞ୍ଚଦ୍ରପାପ୍ତ ହେଲେ, କେତେକ ମୁମୂର୍ସୁ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ, କତିପୟ ଶରୀର ପଦ ଭଗ୍ନ ହୋଇଗଲା, ଅପର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶରୀର ଶରୀର ରୁଧିରାନ୍ତ ହେଲା ।

ଗଜଯୂଥ ହ୍ରଦକୁଳ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲୁ ଉଦ୍‌ବେଜିତ ଶଶିକବୁଡ଼ିକ ସମବେତ ହୋଇ ମନ୍ଦଣା କଲେ, “ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ବିନାଶକାଳ ଉପସ୍ଥିତ କାରଣ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଜଳାଶୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଳ ନ ଥିବାରୁ ଏହି ଗଜଯୂଥ ପ୍ରତିହନ ଆସି ଏହିପରି ଉତ୍ପାତ କରିବେ । ଅତଏବ ଏହି ବିପଦରୁ ପରିତ୍ରାଣର ଉପାୟ ଉଦ୍ଧାବନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।”

ଶଶିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ, “ଏ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଅନ୍ୟଥା ଯିବା ବାଞ୍ଛିନୀୟ” । ଅପର କେହି କେହି ଆପତ୍ତି କରି କହିଲେ, “ଏ ଆତ୍ମ-ମାନଙ୍କର ପୈତୃକ ସ୍ଥାନ ; ଏହାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଯିବାପାଇଁ ମନ ବଳୁନାହିଁ । ଅତଏବ ଏପରି ବ୍ୟୁତ୍ତିକା ଜନ୍ମାଇବାକୁ ହେବ ଯହିଁରେ ସେମାନେ ଏ ହ୍ରଦକୁ ଆଦୌ ଆସିବେ ନାହିଁ ।” ଏହାଶୁଣି ଅନ୍ୟ ଶଶିକମାନେ କହିଲେ, ଯଦି ଏହା ହିଁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ହସ୍ତୀମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟୁତ୍ତିକା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାର ସହଜ ଉପାୟ ଅଛି । ସେହି ବ୍ୟୁତ୍ତିକାଟି ଏହି :—ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ବିଜୟଦତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳରେ ବାସ କରନ୍ତି । ଗଜଯୂଥାଧିପ ସମୀପକୁ ଦୂତ ଦ୍ଵାରା କହି ପଠାଇବାକୁ ହେବ, “ହେ ଯୂଥାଧିପ ! ଭଗବାନ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଆଶ୍ରିତ ଶଶିକମାନେ ଏ ହ୍ରଦ-କୁଳରେ ବାସ କରୁଥିବାରୁ ସେ ଆପଣଙ୍କୁ ଏଠାକୁ ଆସିବାକୁ ନିଷେଧ କରିଅଛନ୍ତି ।” ଏହି କୌଶଳ କଲେ ଯୂଥାଧିପର ହ୍ରଦ ପରିତ୍ୟାଗ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ।”

ଶଶିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି କହିଲେ, “ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲମ୍ବକର୍ଣ୍ଣ ବଚନ-ରଚନାଚତୁର ; ସୁତରାଂ ଦୂତ-କର୍ମକୁ ଯୋଗ୍ୟ । ତାହାକୁ ହିଁ ଯୂଥାଧିପ ସମୀପକୁ ପ୍ରେରଣ କରିବା ଯୁକ୍ତସଙ୍ଗତ ବୋଧ ହେଉଅଛି । ଲମ୍ବକର୍ଣ୍ଣ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସମ୍ମତ କି ନାହିଁ, ବୁଝାଯାଉ ।” ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ଅପର ଶଶିକମାନଙ୍କର ମନୋମତ ହେବାରୁ ସେମାନେ କହିଲେ, “ଏହାହିଁ ଆତ୍ମ-ମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣରକ୍ଷାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପାୟ । ଅତଏବ ଲମ୍ବକର୍ଣ୍ଣକୁ ଅନୁପ୍ରେରଣ କରି ପ୍ରସ୍ତାବିତ ଦୌତ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରେରଣ କରାଯାଉ ।”

ଲମ୍ବକର୍ଣ୍ଣ ଦୌତ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲ । ଅନନ୍ତର ଯୂଥ ପରିବୃତ ଗଜାଧିପ ଆଗମନ ଦେଖି ଲମ୍ବକର୍ଣ୍ଣ ଉଚ୍ଚ ଓ ନିମ୍ନପଦ ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ତାହାକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲା, “ରେ ଦୁଷ୍ଟ ଗଜ ! ତୋର ଏପରି ଆକ୍ଷେପ ଯେ ତୁ ନିର୍ଭୀକ ଚିତ୍ତରେ ପର ହ୍ରଦରେ ଅବଳୀଳା ଛମେ ବିହାର କରୁଅଛୁ ? ଯଦି ଆପଣାର ମଙ୍ଗଳ ବାଞ୍ଛାକରୁ, ତେବେ ଏହି ହ୍ରଦ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଅନ୍ୟଥା ଯା ।”

ଯୂଥପତି ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ପ୍ରଶ୍ନ କଲା, “ତୁମ୍ଭେ କିଏ ?” ଶଶିକ ଉତ୍ତର କଲା “ଆମ୍ଭେ ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳନିବାସୀ ବିଜୟଦତ୍ତନାମକ ଶଶିକ । ସପ୍ତପଦ ଚନ୍ଦ୍ରଦେବ

ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଦୂତକରି ଆପଣଙ୍କ ସମୀପକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କୁ ତ ଜଣାଅଛି ଯଥାର୍ଥବାଦୀ ଦୂତର ଦୋଷ ଧର୍ତ୍ତିବ୍ୟ ନୁହେଁ ।” ଗଜରାଜ କହିଲା, “ହେ ଶଶିକ ! ଚନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କର ସନ୍ଦେଶ ପ୍ରକାଶ କର । ଅବଲମ୍ବେ ତାହା ପାଳନ କରିବୁଁ ।”

ଶଶିକ କହିଲା, “ଚନ୍ଦ୍ରଦେବ କହିଅଛନ୍ତି—କାଲି ତୁମେ ଆପଣାର ଯୁଧ ସହିତ ଆଗମନ କରି ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଶଶିକ ବିନାଶ କରି ଅଛ । ତୁମ୍ଭେ ଜାଣ, ଏହି ଶଶିକଗୁଡ଼ିକ ଆମ୍ଭର ଆଶ୍ରିତ, ସେହି ହେତୁରୁ ଜଗତରେ ଶଶିଙ୍କ ବୋଲି ଆମ୍ଭର ଆଖ୍ୟାଅଛି । ଅତଏବ ଆପଣାର ପ୍ରାଣରେ ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲେ ଏ ହ୍ରଦକୁ ପୁନଃବାର ଆସିବ ନାହିଁ । ଅଧିକଗୁଡ଼ାଏ କହିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଏ ଦୁଷ୍ଟାର୍ଥରୁ ନିବୃତ୍ତ ନ ହେଲେ ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରଭୂତ ଅନିଷ୍ଟ ସାଧନ କରିବୁଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ତୁମ୍ଭ ସମୀପକୁ ଏହି ସବାଦ ପ୍ରେରଣ କରିଅଛନ୍ତି ।”

ଏହାଶୁଣି ହସ୍ତିରାଜ ଅତିଶୟ କ୍ଷୁଭିତ-ହୃଦୟ ହୋଇ ଓ ଶୀଘ୍ରକାଳ ଚିନ୍ତାକରି କହିଲା, “ଭଦ୍ର ! ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କଠାରେ ଅପରାଧୀ ହୋଇଅଛି । ମୁଁ ତାହାଙ୍କ ସହିତ ବିରୋଧ କରିବି ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଚନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାରର ଉପାୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କର ! ମୁଁ ତାଙ୍କ କୋପ-ଶାନ୍ତି କରିବି ।” ଶଶିକ କହିଲା, “ତୁମ୍ଭେ ଏକାକୀ ଆମ୍ଭ ସଙ୍ଗରେ ଆସ । ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବୁଁ ।” ଗଜରାଜ ପ୍ରଶ୍ନକଲା, “ସମ୍ପ୍ରତି ଚନ୍ଦ୍ରଦେବ କେଉଁଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛନ୍ତି ?” ଶଶିକ ଉତ୍ତର କଲା, “ହତାବଶିଷ୍ଟ ଶଶିକମାନଙ୍କର ଆଶ୍ୱାସନା ନିମନ୍ତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ହ୍ରଦରେ ଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ବଜେ କରି ତୁମ୍ଭ ସମୀପକୁ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କରିଅଛନ୍ତି ।” ଗଜାଧିପ ଅନୁରୋଧ କଲା, “ଚନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସହିତ ମୋହର ସାକ୍ଷାତ କରାଅ ; ମୁଁ ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଓ ତାହାଙ୍କ କୋପଶାନ୍ତି କରି ଅନ୍ୟତ୍ର ଗମନ କରିବି ।”

ଅନନ୍ତର ନିଶାକାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାବେଳେ ଶଶିକ ଗଜରାଜଙ୍କୁ ହ୍ରଦକୂଳକୁ ନେଇ ଜଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ଦର୍ଶନ କରାଇ କହିଲା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରଭୁ ଧ୍ୟାନନିବିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କୁ ନୀରବରେ ପ୍ରଣାମ କରି ପ୍ରସ୍ଥାନ କର । କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଯଦି ତାହାଙ୍କ ଧ୍ୟାନରେ ବିଘ୍ନ ଘଟେ, ତାହାହେଲେ ତାହାଙ୍କର ହୋଧର ସୀମା ରହିବ ନାହିଁ ।” ତଦନନ୍ତର ଗଜ ହୁଙ୍କାର-ଶବ୍ଦ କରି ଜଳ ମଧ୍ୟକୁ ଶୁଣି ପ୍ରସାରଣ କଲା ।

ଶୁଣ-ପ୍ରବେଶରେ ଜଳ-କ୍ଷୋଭ ଜନ୍ମିଲାରୁ ଭ୍ରାମ୍ୟମାନ ସହସ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ଗଜରାଜର ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଚର ହେଲା । ଶଶିକ କହିଲା “ଆଃ ! କି ଅପରିଣାମ-ଦର୍ଶିତା ! ତୁମ୍ଭେ ଅସାବଧାନ ହୋଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ରୋଷ ଦ୍ୱିଗୁଣ ବଢ଼ିତ କଲା ।” ଗଜରାଜ ପ୍ରଶ୍ନକଲା, “କି ହେତୁରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ମୋ ଉପରେ କ୍ରୂପିତ ହେଲେ ?” ଶଶିକ

କହିଲା, “ଏହି ଜଳ ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାରୁ ।” ଏହାଶୁଣି ଗଜପତି ଅବନୀ ତଳେ ମସ୍ତକଖର୍ଚ୍ଚ-
ପୁଷ୍ପକ ପ୍ରଣାମ କରି ଚନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କୁ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କଲା ।

ସେ ଭଦନନ୍ତର ଶଶିକକୁ କହିଲା, ଭଦ୍ର ! ତୁମ୍ଭର ଅଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେହେଁ
ଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ଯହିଁରେ ମୋ ପ୍ରତି ପ୍ରସନ୍ନ ହେବେ, ଅନୁଗ୍ରହ କରି ତାହା କରିବାକୁ
ହେବ । ଏହି ହ୍ରଦକୁ ମୁଁ ପୁନଃ ଆସିବି ନାହିଁ ।” ଏହା କହି ସେ ଭୟସ୍ତ
ମନରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା । ଶଶିକମାନେ ସେହି ଦିନଠାରୁ ଉଦ୍‌ବେଗବଦ୍ଧନ ହୋଇ
ପରମପୁଣ୍ୟରେ କାଳଯାପନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

୭୭—ରାଜା ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ୍‌ଙ୍କ ଉପାଖ୍ୟାନ

ତୁମ୍ଭେମାନେ ଜାଣ ଭରତସମ୍ରାଟ୍ ପଞ୍ଚମ ଜର୍ଜ ଇଂଲଣ୍ଡ ଦେଶରେ ବାସ-
କରନ୍ତି । ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ସେ ଦେଶରେ ଆର୍ଥର୍ ନାମଧେୟ ଜଣେ ରାଜା
ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ରାଜପଣର ବହୁକାଳ ପରେ ଏବଂ ଆଜିକା ପ୍ରାୟ ଏକ ସହସ୍ର ବର୍ଷ
ହେଲା ଅଧିକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ୍ ନାମଧେୟ ଜଣେ ରାଜା ସେ ଦେଶରେ ରାଜତ୍ବ
କରୁଥିଲେ । ପ୍ରଜାମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଇଂଲଣ୍ଡର ଆଶ୍ୱାସସ୍ଥଳ ଓ ଇଂଲଣ୍ଡର ପ୍ରିୟପାତ୍ର
ବୋଲି କହୁଥିଲେ ।

ଯେତେବେଳେ ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ୍‌ଙ୍କ ବୟସ ଅତି ଅଳ୍ପ ଡେଇଡେବେଳେ
ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ୍‌ଙ୍କ ମାତା ଦିନକରେ ତାହାଙ୍କୁ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ତିନି ଭ୍ରାତାଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡିଏ
କବିତା ପୁସ୍ତକ ଦେଖାଇ କହିଲେ, “ଏହା ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ସଙ୍ଗେ
ମୁଖସ୍ଥ କରିପାରିବ, ତାହାକୁ ମୁଁ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡିକ ପୁରସ୍କାର ଦେବି ।”

ପୁରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ୍‌ ସର୍ବକର୍ମସ୍ଥ ଥିଲେ । ଅନ୍ୟ କେହି କବିତା-
ଗୁଡ଼ିକ କଣ୍ଠସ୍ଥ କରିବାରେ ଆସ୍ଥା ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେନାହିଁ । ମାତ୍ର ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ୍‌ ପୁସ୍ତକ
ଖଣ୍ଡିକ ମାତାଙ୍କଠାରୁ ନେଇ ମନୋଯୋଗପୂର୍ବକ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ମୁଖସ୍ଥ କରି
ତାହାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆବୃତ୍ତି କଲେ । ମାତା ପ୍ରୀତି ହୋଇ ସେ ଖଣ୍ଡିକ ତାହାଙ୍କୁ
ପୁରସ୍କାର ଦେଲେ ।

ଯଯୋବୀଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ୍‌ ସିଂହାସନାରୋହଣ କଲେ । ସେ
ସମୟରେ ଦିନାମାରମାନେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଜୟ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଦେଶରେ
ନାନାପ୍ରକାର ଉତ୍ପାତ କରୁଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଶୁଷଣ ଓ ନିଷ୍ଠୁର ଥିଲା ।
ସେମାନେ ଆପଣାକୁ ସାଗରେଶ୍ୱର ବୋଲୁଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ସହିତ ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ୍‌ଙ୍କୁ
ଅନେକ ଥର ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ହେଲା । ଗୋଟିଏ ବର୍ଷରେ ଏମାନଙ୍କ ସହିତ

ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ଙ୍କର ଆଠଗୋଟି ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ବହୁବର୍ଷବ୍ୟାପୀ ସମରର ପରିଣାମରେ ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ ଜୟୀ ହେଲେ । ତେତେବେଳେ ଦେଶରେ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ସନ୍ଧ୍ୟର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାକ୍ଷର ଯେଉଁ ଅଂଶ ଅର୍ପଣ କଲେ, ସେଥିରେ ସେମାନେ ବାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଯୁଦ୍ଧବିରାମ ପୁରୁଷ ଏକଦା ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ପଳାୟନ କରି ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ବିଶ୍ୱାସୀ ମେଷପାଳକର କୁଟୀରରେ ଅଜ୍ଞାତବାସ କଲେ । ସେ କେବଳ ମେଷପାଳକଙ୍କୁ ଆତ୍ମପରିଚୟ ଦେଲେ । ମାତ୍ର ତାହାର ସ୍ତ୍ରୀ ସୁଦ୍ଧା ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନସ୍ୱରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅନଭିଜ୍ଞ ହୋଇ ରହିଲା ।

ଈଲଣ୍ଡ ଶୀତ-ପ୍ରଧାନ ଦେଶ । ଶୀତର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବରୁ ଆତ୍ମରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଲୋକେ ଅନେକ ସମୟରେ ଅଗ୍ନି-ସେବା କରନ୍ତି । ଏକଦା ମେଷପାଳକ କୁଟୀରରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ଅଗ୍ନି ନିକଟରେ ଉପବେଶନ କରି ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଧନୁର ଜଣ୍ଠି ସମ୍ଭାର କରୁଁ କରୁଁ, କି କୌଶଳରେ ଦିନାମାନଙ୍କ ସହଜ ପୁନଃବାର ଯୁଦ୍ଧ କରିବେ, ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ ତାହା ଭାବୁଥିଲେ । ମେଷ-ପାଳକ ପତ୍ନୀ ସେହି ଅଗ୍ନିରେ ଯେଉଁ ପିଷ୍ଟକଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲା, ତାହାର ଭାବ ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ କରି କାର୍ଯ୍ୟାନୁଗତରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଗମନ କଲା । ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ ସ୍ୱଦେଶର ଉଦ୍ଧାର-ଚିନ୍ତାରେ ଏପରି ତନ୍ମୟ ଥିଲେ ଯେ ପିଷ୍ଟକଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା ତାହାଙ୍କ ମନୋଯୋଗକୁ ଷ୍ଟର୍ଣ୍ଣ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ପରିଣାମରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ପୋଡ଼ିଗଲା । କୃଷକ-ପତ୍ନୀ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରି ପିଷ୍ଟକ-ଗୁଡ଼ିକର ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖି ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ଙ୍କୁ ଅତିଶୟ ରୁକ୍ଷଭାବରେ ଚିରସ୍ୱାର କରି କହିଲା, “ତୁମ୍ଭେ ପିଷ୍ଟକଗୁଡ଼ିଏ ଗ୍ରାସ କରିବାକୁ ବଡ଼ ତହର, ମାତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକ ନେଉଛାଛ ଦେବା ବେଳକୁ ତୁମ୍ଭର ଦେହ ଚଳେ ନାହିଁ ।” ସ୍ୱାଭାବିକ ଯୈର୍ଦ୍ଧ ବଳରେ ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ ମେଷପାଳକ ପତ୍ନୀର ଏହି ଚିରସ୍ୱାର ନିବିକାରରେ ସହ୍ୟ କଲେ ।

ବାଣାବାଦନ ଓ ଗୀତଗାନରେ ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ଙ୍କର ନୈସ୍ୱଣ୍ୟ ଥିଲା । ଏକଦା ସେ ଦକ୍ଷିଣ ପରିବ୍ରାଜକର ଛଦ୍ମରେ ବାଣାହସ୍ତରେ ଶଯ୍ୟାଶିବର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସେଠାରେ ସେ ଶିବରବାସୀ ସେନା ଓ ସେନାନାୟକଙ୍କୁ ଆପଣାର ଗାନ-ବାଦନରେ ଆପ୍ୟାୟିତ କରୁଁ କରୁଁ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କର ବ୍ୟୁତ୍ତରତନା ପରିଦର୍ଶନ କରି-ନେଲେ । ଉଦନନ୍ତର ଆପଣାର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ର କରି ସେ ଦିନାମାରମାନଙ୍କ ସହଜ ପୁନଃବାର ଯୁଦ୍ଧ କଲେ । ସେ କାଳରେ ଈଲଣ୍ଡର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର ନାମ ସ୍ୟାଲ୍‌ସନ୍ ଥିଲା ।

ଈଲଣ୍ଡର ସ୍ୟାଲ୍‌ସନ୍ ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଲ୍‌ପ୍ରେଡ଼୍‌ ସର୍ବପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ । ସେ ମହାପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ସୁଖବୃଦ୍ଧି କରିବାରେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ଯନ୍ମାର୍ଗରେ ରଖିବାରେ ତାହାଙ୍କର ଯତ୍ନପରୋକ୍ତି ଯତ୍ନ ଥିଲା । ସ୍ୱଦେଶ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ସେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ପୋତ ନିର୍ମାଣ କଲେ । ଏହାହିଁ ଇଂଲଣ୍ଡର ରଣତରୁର ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଇଂଲଣ୍ଡର ରଣତରୁ ପୃଥ୍ୱୀରେ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛି ।

୭୮—କ୍ଷୁଦ୍ର ବାଲକର ଅସୀମ ସାହସ ଓ ସାଧୁକାର୍ଯ୍ୟ

ସୋମପୁର ଗ୍ରାମ ବିସ୍ମୃତ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ଗ୍ରାମରେ ଅନେକ ଜଳାଶୟ ବିଦ୍ୟମାନ । ଯଥା ସମୟରେ ପୁରୁଷ୍କୃତି ଅଭାବ ହେଲେ ଏହି ଜଳାଶୟଗୁଡ଼ିକର ଜଳରେ ଗ୍ରାମର ଚତୁର୍ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ଶସ୍ୟ ରକ୍ଷା ହୁଏ । ଏହିରୂପେ ପୁଷ୍କରିଣୀଗୁଡ଼ିକ ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କର ଧନଧାନ୍ୟର ଅଭାବ ଦୂରୀକୃତ କରନ୍ତି ।

ଅରେ ଝମାଗଡ଼ ଦୁଇବର୍ଷକାଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଫଳତଃ ପୁଷ୍କରିଣୀ-ମାନଙ୍କରେ ଜଳାଭାବ, ଓ ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଶୁଷ୍କ ହେଲା । ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ ଅତିଶୟ କାତର ହୋଇ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଭଗିରକ୍ତ ବୃଷ୍ଟି ଭିକ୍ଷାକଲେ । ଆର୍ତ୍ତହାଣ ଭଗବାନ ଅବଶେଷରେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ପୂରଣ କଲେ । ମୂଷଳଧାରରେ ଦୁଇ ଦିନବ୍ୟାପୀ ବୃଷ୍ଟିରେ ଜଳାଶୟଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ତତ୍ପରେ ବୃଷ୍ଟିର ବର୍ଷାମ ହେଲେହେଁ ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଉଦ୍‌ବେଗ ଆଉ ଜନ୍ମିଲି । ନାହିଁ କାରଣ ବୃହତ୍ତମ ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ଯେତେ ଜଳ ଥିଲା ତଦ୍ୱାରା ତିନିମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶସ୍ୟ-କ୍ଷେତ୍ର-ମାନଙ୍କର ଜଳାଭାବ ଅପସାରିତ ହୁଅନ୍ତା ଏବଂ ଏହି ତିନିମାସ ମଧ୍ୟରେ ଶସ୍ୟ ଉତ୍କଳ ହୋଇପାରନ୍ତା ।

ସେହି ଗ୍ରାମର ବାଲକର ନଅବର୍ଷବୟସ୍କ ଗୋଟିଏ ପୁଅ ଥିଲା । ତାହାର ନାମ ରଙ୍ଗ । ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମରେ ରଙ୍ଗର ମାତୂଳାଳୟ । ରଙ୍ଗର ପିତା ଦିନକରେ ରଙ୍ଗଦ୍ୱାରା ତାହାର ମାତୂଳ ନିକଟକୁ କୌଣସି ସମ୍ପାଦ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲା । ଗୁଡ଼ି ପ୍ରାୟ ଏକପ୍ରହର ସମୟରେ ରଙ୍ଗ ସ୍ବରୂପକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରୁଥିଲା । ଗୁଡ଼ି ଅନ୍ଧକାର-ମୟୀ, ବାୟୁ ଶୀତଳ, ସଙ୍ଗରେ କେହି ନାହିଁ, ଶୂନ୍ୟାବସ୍ଥା ମନକୁ କହୁଛି ଆକୁଳ କରୁଅଛି । ରଙ୍ଗ ବୃହତ୍ତମ ପୁଷ୍କରିଣୀର ହ୍ରଦରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଲା ଯେ ପୁଷ୍କରିଣୀଟି ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଜଳ କୂଳ ଉତ୍ସର୍ଜନ କରି କ୍ଷୁଦ୍ରପ୍ରୋତରେ ବହୁଯାଉଅଛି ।

ଏହି ପୁଷ୍କରିଣୀଟି ଲୋକାଳୟରୁ ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ବର୍ତ୍ତୀ ଥିଲା ତେତେବେଳେ ପୁଷ୍କରିଣୀର ଏହି ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିବାକୁ ବା ତାହାର ପ୍ରସ୍ତକାର କରିବାକୁ ସେଠାରେ କେହି ନ ଥିଲେ । ବାଳକଟି ସମୟ ସମୟରେ ଗ୍ରାମବାସୀ-ମାନଙ୍କ ଗୁଣରୁ ଶୁଣିଥିଲା ଯେ ଜଳ ଉଛୁଳି ପୁଷ୍କରିଣୀର ଜଳ ଲାଞ୍ଜନ କଲେ ତାହାର ମାଟି କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଅଧିକ ଖୋଳି ହୋଇଯାଏ । ଫଳତଃ, ସ୍ରୋତ ପ୍ରବଳତର ଆକାର ଧାରଣ କରେ ଏବଂ ବହୁତ ଜଳ ପୁଷ୍କରିଣୀରୁ ବାହାରିଯାଏ । ସେ ଭାବିଲା ପୁଷ୍କରିଣୀରୁ ବହୁତ ଜଳ ବାହାରିଗଲେ, ଯଥାସମୟରେ ପୁଣି ପ୍ରଚୁର ବୃଦ୍ଧି ନ ହେଲେ ଶସ୍ୟହାନ ହୋଇପାରେ । ପ୍ରଥମେ ତାହାର ମନେ ହେଲା ଯେ ସେ ଗୃହକୁ ଯାଇ ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବାଦ ଦେଲେ ସେମାନେ ଯଥା ପ୍ରୟୋଜନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ଜଳସ୍ରୋତରେ ପାର୍ଶ୍ବବର୍ତ୍ତୀ ମୃତ୍ତିକାର ଏପରି କ୍ଷିପ୍ର କ୍ଷୟ ହେଲା ଯେ ବାଳକର ବିବେଚନାରେ ଘଣ୍ଟାକ ପରେ ସ୍ରୋତର ଗତିଭେଦ ଅସାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତା ।

ଅନନ୍ୟୋପାୟ ହୋଇ କ୍ଷୁଦ୍ର ବାଳକଟି ସ୍ରୋତର ଗତିପଥରେ ବସି ତାହା ନିବାରଣ କଲା । ଶୀତ ଓ ଦୂରରେ ରଙ୍ଗର ଦେହ କର୍ମିତ ହେଲା । ଶୃଗାଳମାନେ ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ବିକଟଶବ୍ଦରେ ତାହା ମନରେ ଭାତି ଜନ୍ମାଇଲେ । ପରନ୍ତୁ କତିପୟ ଗଧୁଆର ଶବ୍ଦ ସେହି ଭାତିକୁ ଦ୍ବିଗୁଣିତ କଲା । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ତାମସୀ ରାତ୍ରିରେ ଅନାବୃତ ସ୍ଥାନରେ ପଡ଼ି ରହିବାକୁ ରଙ୍ଗର ସତ୍ତ୍ବ ବଳୁ ନାହିଁ । ପ୍ରାତଃ-କାଳରେ ଗୃହରୁ ବାହାରିବା ପୁର୍ବେ ଯାହା ଭୋଜନ କରିଥିଲା, ତହିଁ ଉତ୍ତରୁ ଅନ୍ୟ ଭୋଜନ ତାହା ଭାଗ୍ୟରେ ଘଟିନାହିଁ । କ୍ଷୁଧାରେ ଶରୀର କ୍ଷୀଣ ଓ ବଳହୀନ ହେଲାଣି । ରଙ୍ଗର ମନେ ହେଲା ଏହିକ୍ଷଣି ପିତା, ମାତା, ଭ୍ରାତା ଓ ଭଗିନୀ ଘରେ ଭୋଜନରେ ବସିଥିବେ । ମାତ୍ର ପୁରୋକ୍ତ ଭାତି ଓ ଭାବନା ସାଧୁ ଓ ସାହସୀ ବାଳକକୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ପଥରୁ ସ୍ଥଳିତ କରି ପାରିଲା ନାହିଁ । କ୍ରମେ ନିଶୀଥ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ନିଶୀଥ ଉତ୍ତରୁ ଯାମିନୀ ତୃତୀୟ ଯାମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଯଥାସମୟରେ ଅନ୍ତତ ହେଲା ।

ଚତୁର୍ଥଯାମର ଅବସାନ ସଙ୍ଗେ କ୍ଷୁଦ୍ର ବାଳକଟିର ଚୈତନ୍ୟ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ତିରୋହତ ହେଲା । ତଥାପି ସ୍ରୋତର ଗତିପଥରେ ସେ ଅଟଳ ହୋଇ ରହିଲା । ଏଣେ ତାହାର ପିତା ମନେ କଲା ପୁଅଟି ମାତୃଲାଳୟରେ ରାତ୍ରି ଯାପନ କରି ପରଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହେବ ।

ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ଗ୍ରାମର ଚୌକିଦାର ଓ ତାହାର ଭ୍ରାତା ପୁଷ୍କରିଣୀ କୂଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତଦବସ୍ଥ ବାଳକଟିକୁ ସନ୍ଦର୍ଶନ କରି ତାହାକୁ ଗତାୟ ବିବେଚନା କଲେ । ତେତେବେଳେ ତାହାର ଚକ୍ଷୁଦ୍ବୟ ମୁଦ୍ରିତ ଓ ଶରୀର ନିଶ୍ଚଳ ହୋଇଥିଲା ।

ସେ ଦୁହେଁ ନାନାପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନକରି ତାହାଠାରୁ କୌଣସି ଉତ୍ତର ପାଇଲେ ନାହିଁ । କଢ଼ିଧୟ ଲୋକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯାଉଥିଲେ । ଚୌକିଦାର ଓ ତାହାର ଭ୍ରାତା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସ୍ଵରରେ ଆହ୍ଵାନ କରିବାରୁ ସେମାନେ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରଙ୍ଗକୁ ଉଠାଇ ତାହାର ଗୃହକୁ ଘେନିଗଲେ । ଅପର ଲୋକେ ମୃତ୍ତିକାଦି ନିକ୍ଷେପକରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରୋତର ଗତି ଅବଲୋକନେ ।

ଗୃହରେ ଲୋକେ ଅଗ୍ନି ସମ୍ପାଦନ କରି ରଙ୍ଗକୁ ସେକିବାରେ ଲାଗିଲେ । ପିତା ତପ୍ତହସ୍ତରେ ତାହାର ସଙ୍ଗାଙ୍ଗ ମର୍ଦ୍ଦନ କଲେ ଏବଂ କିଛି ଉଷ୍ଣଜଳ ତାହାକୁ ପିଆଇ ଦେଲେ । କିୟତ୍ତକ୍ଷଣପରେ ରଙ୍ଗର ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପାଦିତ ଓ ତାହାର କମ୍ପନକାନ୍ଦସ୍ଵର ଗତି ଲକ୍ଷିତ ହେଲା । ହମେ ତାହାର ବାକସ୍ପୂର୍ତ୍ତି ହେଲା । ତେତେବେଳେ ସେ ପିତାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲା ଯେ ମାତୁଲଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରତିସମ୍ବାଦ ଆଣି ପୁଷ୍ପଗ୍ରାସିରେ ଦେଇ ନ ଥିବାରୁ ତାହାର ଯେଉଁ ଦୋଷ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ମାର୍ଜନା କରିବେ ଓ ତାହା ପ୍ରତି ହଲ୍ଲ ହେବେ ନାହିଁ । ବାଳକଟି ତତ୍ପରେ ସମବେତ ଲୋକମଣ୍ଡଳୀକୁ ପୁଷ୍ପଗ୍ରାସିର ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବିଜ୍ଞାପନ କଲା ।

ଗ୍ରାମ-ପ୍ରଧାନ ରଙ୍ଗର ଏହି ଆଚରଣ ଶ୍ରବଣ କରି ଅତିଶୟ ମୋହିତ ହେଲେ । ସେ ଓ ଅପର କଢ଼ିଧୟ ଗ୍ରାମବାସୀ ପ୍ରୀତି ଉପହାର ସ୍ଵରୂପ ରଙ୍ଗକୁ ଖଣ୍ଡି ଏ ନବବସ୍ତ୍ର ଓ ଯୋଡ଼ିଏ ଗୌପ୍ୟବଳୟ ଦେଲେ । ସମସ୍ତେ ମହାଶୟ ବାଳକର ସାହସ ଓ ସତ୍ତ୍ଵକାର୍ଯ୍ୟର ସାଧୁବାଦ କଲେ । ସେ ଆପଣା ପ୍ରାଣକୁ ଉଚ୍ଛ ମଣି ଶତଶତ ଲୋକର ଜୀବନରକ୍ଷାର ଉପାୟ ବିଧାନ କଲା ।

୭୯—ଉଷ୍ଣ ଓ ସିଂହର ଉପାଖ୍ୟାନ

ଗୋଟିଏ ଅରଣ୍ୟରେ ମହୋକ୍ତି ନାମକ ସିଂହ ବାସ କରୁଥିଲା । ତାହାର ବ୍ୟାଘ୍ର, ବାୟସ ଓ ଶୃଗାଳ ଏହି ତିନି ଅନୁଚର ଥିଲେ । ଏକଦା ସେମାନେ ଇତପ୍ରତ୍ୟ ଗ୍ରମଣ କରୁଁ କରୁଁ ଯୂଥଭ୍ରଷ୍ଟ ହେଉନକ ଉଷ୍ଣ ଅବଲୋକନ କଲେ । ସିଂହ କହିଲା, “ହେ ଅନୁଚରବର୍ଗ ! ଏ ଗୋଟିଏ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରାଣୀ । ଏ ଗ୍ରାମ୍ୟ କି ଅରଣ୍ୟ ବୁଝି ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଣାଅ ।” ଏହା ଶୁଣି ବାୟସ କହିଲା “ପ୍ରଭୋ ! ଏ ଗ୍ରାମ୍ୟ ପଶୁ ଏହାକୁ ଉଷ୍ଣ କହିନ୍ତି । ଏ ଆପଣଙ୍କର ଭୋଜ୍ୟ ଅଟେ, ଆଦେଶ ଦେଲେ ଏହାକୁ ବଧ କରିବୁଁ ।” ସିଂହ ବାଧା ଦେଇ କହିଲା, “ଗୃହାଗତ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଆମ୍ଭେ ବଧ କରୁଁ ନାହିଁ । ତାହାକୁ ଅତିୟ ପ୍ରଦାନ କରି ଆମ୍ଭ ସମ୍ପାଦକୁ ଆଣ । ଏଠାକୁ ତାହାର ଅଗମନର କାରଣ ପଚାରିବୁଁ ।”

ଅନନ୍ତର ଅନୁଚରବର୍ଗ ଅଭ୍ୟାଗତ ଉଷ୍ମକୁ ଅଭୟ ପ୍ରଦାନ କରି ତାହାକୁ ସିଂହ ସମୀପକୁ ଦେଇଗଲେ । ଉଷ୍ମ ପଶୁରାଜକୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଆସନ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସିଂହ କହିଲା, “ହେ ଧନିକ ! ଗ୍ରାମକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଶରବହନର କଷ୍ଟ ସୁନବାର ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ଏହି ଅରଣ୍ୟରେ ନିଶଙ୍ଖମନରେ ଦୁର୍ଦ୍ଦାଦଳ ଭକ୍ଷଣ କରି ଆମ୍ଭ ଗହଣରେ ବାସ କର ।” ଉଷ୍ମ ସେଥିରେ ସମ୍ମତ ହୋଇ ନିର୍ଭୟତ୍ବରେ ସେହି ଅରଣ୍ୟରେ ବାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳପରେ ଅରଣ୍ୟଗୁଣ୍ଠ ଗୋଟିଏ ଦନ୍ତାବଳ ସହୃଦ ମଦୋଳଟର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା; ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଗଜଦନ୍ତ ପ୍ରହାରରେ ତାହାର ସଙ୍ଗୀତରେ ଏପରି ବ୍ୟଥା ଜନ୍ମିଲି ଯେ ସେ ଗତିଶକ୍ତିବହନ ହୋଇ ପଡ଼ିରହିଲା । ପଶୁରାଜ ଏପରି ଅସମର୍ଥ ହେବାରୁ କାକାଦି ଅନୁଚରବର୍ଗ ଖଦ୍ୟାସ୍ତବରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଦାନ ଦଶା ଦର୍ଶନ କରି ସିଂହ କହିଲା, “ତୁମ୍ଭେମାନେ ଅନ୍ୟେକ୍ଷଣ କରି ଆମ୍ଭ ସମୀପକୁ କୌଣସି ପଶୁ ଆଣ । ଏତାଦୃଶ ଅବସ୍ଥାପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ଯୁଦ୍ଧା ଆମ୍ଭେ ତାହାକୁ ବଧକରି ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଭୋଜନବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବୁ ।”

ସିଂହର ଏହି ଆଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ବ୍ୟାଗ୍ରାଦି ଅନୁଚର-ଚତୁଷ୍ଟୟ ନାନାସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ; ମାତ୍ର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ବଧ୍ୟ ପଶୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ନାହିଁ । ଅନନ୍ତର ବାୟୁସ ଶୃଗାଳ ପରମ୍ପର ସହୃଦ ମହଣା କଲେ । ଶୃଗାଳ କହିଲା, “ହେ ବାୟୁସ ! ପଶୁଅନ୍ୟେକ୍ଷଣରେ ଏତେ ଭ୍ରମଣ କରିବୁଁ କାହିଁକି ? ପ୍ରଭୁଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସୀ ଏହି ଧନିକ ନାମକ ଉଷ୍ମକୁ ବଧକରି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାଣଯାତ୍ରା ନିର୍ବାହ କରିବୁଁ ।” ବାୟୁସ କହିଲା, “ହେ ଶୃଗାଳ ! ତୁମ୍ଭେ ଯାହା କହିଲ ତାହା ଯଥାର୍ଥ, ମାତ୍ର ସ୍ୱାମୀ ତାହାକୁ ଅଭୟ ଦେଇଥିବାରୁ ସେ ଅବଧ୍ୟ ଅଟେ ।” ଶୃଗାଳ କହିଲା, “ହେ ବାୟୁସ ! ମୁଁ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ ଏପରି କୌଶଳ କରିବି ଯହିଁରେ ସେ ତାହାର ବଧ ନିମନ୍ତେ ଆଦେଶ ଦେବେ । ମୁଁ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଯାଇ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ଆଣିବାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମ୍ଭେ ଏଠାରେ ଥାଅ ।” ଶୃଗାଳ ଏହିକଥା କହି ସିଂହ ସମୀପକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ଅନନ୍ତର ଶୃଗାଳ ସିଂହସମୀପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲା, “ହେ ପ୍ରଭୋ ! ଆମ୍ଭେମାନେ ସମସ୍ତେ ବନ ବୁଲି ବୁଲି ଆସିଲୁଁ ; କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧା ପଶୁ ପାଇଲୁଁ ନାହିଁ । ତେବେ ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଅଣ ? ବର୍ତ୍ତମାନ କ୍ଷୁଧାରେ ଏପରି ବଳହୀନ ହୋଇଅଛୁ ଯେ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଦେ ଯୁଦ୍ଧା ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଅସମର୍ଥ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଆପଣଙ୍କ ଶରୀରର ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ଦେଖୁଅଛୁଁ ସେଥିରେ ସୁପଥ୍ୟ ଆପଣଙ୍କର ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ଯଦି ଆଦେଶ ହୁଏ,

ତେବେ ଫିଅନକକୁ ବଧ କରି ତାହାର ମାଂସରେ ଆଜି ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଲୋକନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବୁଁ ।”

ଏହି ନିଷ୍ଠୁର ପ୍ରସ୍ତାବ ଶ୍ରବଣ କରି ସିଂହ କହିଲା “ରେ ପାପାଧମ ! ତୋହର ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଶତବାର ଧିକ୍ । ଯଦି ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ କରୁ, ତାହାହେଲେ ତତ୍ତ୍ଵକ୍ଷଣାତ୍ ତୋହର ଶିର ଉତ୍ତରି ଦେବୁଁ ।” ଆମ୍ଭେ ତାହାକୁ ଅଭୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛୁଁ, ତୁ ଜାଣୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଵୟଂ କପରି ତାହାକୁ ବଧ କରିବାର ଆଦେଶ ଦେବୁଁ ?” ଏଥିରେ ଶୃଗାଳ କହିଲା । “ପ୍ରଭୋ ! ଅଭୟ ପ୍ରଦାନକରି ବଧକରିବା ଗର୍ହଣୀୟ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଫିଅନକ ଯଦି ଭକ୍ତିରେ ଆପଣଙ୍କ ଛୁମୁଁରେ ବଧ ନିମନ୍ତେ ଆପଣାକୁ ଅର୍ପଣ କରେ, ତେବେ ତାହାକୁ ବଧ କରିବାରେ ଦୋଷ କଅଣ ? ଅଥବା ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିକୁ ବଧ କରିବା ହେଉ । ଆପଣଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ସୁପଥ୍ୟ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । କ୍ଷୁଧା ନିରୋଧ କଲେ ଅବିଳମ୍ବେ ଅନ୍ତ୍ରୀମ ଦଶା ଉପସ୍ଥିତ ହେବ । ଏ ପ୍ରାଣ ଯଦି ସ୍ଵାମୀଙ୍କ ସେବାରେ ଉତ୍ସୃଷ୍ଟ ନ ହେଲା ତେବେ ଏଥିରେ କି ପ୍ରୟୋଜନ ? ସ୍ଵାମୀଙ୍କର ଯଦି ଅନିଷ୍ଟ ଘଟେ, ତେବେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଅଗ୍ନି ପ୍ରବେଶ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ ।”

ଏ ସମସ୍ତ ଶ୍ରବଣକରି ମଦୋକ୍ତ କହିଲା, “ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଯାହା ଅଭିରୁଚି ତାହାର କର ।” ଏହାଶୁଣି ଶୃଗାଳ ସହର ଗମନକରି ସିଂହର ଅନୁଚରବର୍ଗକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲା “ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ରୀମ ଅବସ୍ଥା ଉପସ୍ଥିତ । ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ନାସିକାରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏତେବେଳେ ଆଉ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କଲେ କି ଫଳ ହେବ ? ସେ ପରଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତହେଲେ ଏ ବନରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ କିଏ ରକ୍ଷା କରିବ ? ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଆପଣାର ପ୍ରାଣଦାନ କରି ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଉଅଛି ।” ତଦନନ୍ତର ସମସ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ ପୁରୀ ବାସ୍ତବକୁ ଲୋଚନରେ ମଦୋକ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଉପବିଷ୍ଟ ହେଲେ । ମଦୋକ୍ତ ପଚାରିଲା “ତୁମ୍ଭେମାନେ କୌଣସି ପଶୁପ୍ରାପ୍ତ ହେଲ କି ?”

କାକ ନିବେଦନ କଲା, “ପ୍ରଭୋ ! ଆମ୍ଭେମାନେ ସବୁଦିନ ବିଚରଣ କରି ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ଧା ପଶୁ ବା ପକ୍ଷୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲୁ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ମୋହର ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କରିବା ହେଉ । ତାହାହେଲେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ଏବଂ ମୋର ମଧ୍ୟ ସ୍ଵର୍ଗଲଭ ହେବ ।”

ଶୃଗାଳ କହିଲା, “ମିତ୍ର ! ତୁମ୍ଭେ ସ୍ଵଲ୍ଲକାୟ । ତୁମ୍ଭକୁ ଭକ୍ଷଣ କଲେ ସ୍ଵାମୀଙ୍କର ପ୍ରାଣଧାରରେ ସମ୍ଭବନା ଅତି ଅଳ୍ପ । ସ୍ଵାମୀଭକ୍ତ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ତୁମ୍ଭେ ଅନୁଗ୍ରାହୀ ଏବଂ ଇହଲୋକ ଓ ପରଲୋକରେ ଧନ୍ୟବାଦୀ ହେଲ । ବର୍ତ୍ତମାନ

ମୋତେ ଟିକିଏ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଦିଅ ।” ଏହା କହି ଶୁଗାଳ ସିଂହ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ନିବେଦନ କଲ “ପ୍ରଭୋ ! ଅନ୍ୟ ମୋହର ମାଂସ ଭକ୍ଷଣକରି ପ୍ରାଣଧାରଣ କରିବା ହେଉ ।”

ଅନନ୍ତର ଶୁଗାଳକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ବ୍ୟାଘ୍ର କହିଲା “ତୁମ୍ଭେ ଯାହା କହିଲ ତାହା ଯଥାର୍ଥ, ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ରକାୟ ଏବଂ ନିମ୍ନାୟୁଧ ବୋଲି ଦୁର୍ଦ୍ଦେଶାକ ଅଭିଜ୍ଞ । ତୁମ୍ଭେ ଆପଣାର ସାଧୁତା ପ୍ରତିପାଦନ କଲ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋତେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଦିଅ ।” ଅନନ୍ତର ବ୍ୟାଘ୍ର ମଦୋଳିତକୁ ପ୍ରଣାମ କରି ବିଜ୍ଞାପନ କଲ, “ସ୍ବାମିନ୍ ! ଆଜି ମୋହର ମାଂସ ଭକ୍ଷଣକରି ପ୍ରାଣଧାରଣ କରିବା ହେଉ ଏବଂ ସ୍ବର୍ଗରେ ମୋହର ଅକ୍ଷୟବାସ ବିଧାନ କରିବା ହେଉ । ଏଥିରେ ଆଉ ଦ୍ବିଧା କରିବା ଉଚିତ ହେଉ ନାହିଁ ।

ଏହି ସମୟ ଶୁଣି ହଥନକ ମନେ ମନେ ବିରୁରକଲ “ଆହା ! କି ସାଧୁ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ, ମାତ୍ର ସ୍ବାମୀ ଏ ତିନି ମଧ୍ୟରୁ କାହାକୁ ତ ବିନାଶ କଲେ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଆତ୍ମନିବେଦନ କରି ଦେଖିବି ।” ଏହା ଭାବି ବ୍ୟାଘ୍ରକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ହଥନକ କହିଲା, “ତୁମ୍ଭେ ଯାହା କହିଲ ତାହା ତୁମ୍ଭର ଯୋଗ୍ୟ, ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ନିମ୍ନାୟୁଧ । ସ୍ବାମୀ ତୁମ୍ଭକୁ ଭକ୍ଷଣ କରିବେ କିପରି ? ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋତେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଦିଅ । ଅନନ୍ତର ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ପଶୁରାଜକୁ ପ୍ରଣାମକରି କହିଲା, “ପ୍ରଭୋ ! ଆଜି ମୋର ମାଂସ ଭକ୍ଷଣକରି ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରିବା ହେଉ । ତାହାହେଲେ ମୋହର ସଦ୍ଗତି ଯୁକ୍ତିବୃତ୍ତି ।”

ତଦନନ୍ତର ସିଂହର ଅନୁଜ୍ଞାରେ ବ୍ୟାଘ୍ର ଶୁଗାଳ, ବାୟସ ତିନିଜଣ ମିଳି ହଥନକର କୁକ୍ଷି ବିଦାରଣ ଓ ଉପହାଟନ କରି ତାହାର ପ୍ରାଣ ନାଶ କଲେ ।

୮୦—ଜର୍ଜ ଓପାଣିଂଟନ୍ (୧)

ଆମେରିକା ମହାଦେଶରେ ଇଉନାଇଟେଡ୍ ଷ୍ଟେଟସ୍ ନାମକ ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ଦେଶ ଅଛି । ଭାରତବର୍ଷରେ ତାହା ମାର୍କିନ୍‌ଦେଶ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଛାଣ୍ଟାୟ୍ ଅଷ୍ଟ୍ରାଲିଆ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓପାଣିଂଟନ୍ ସଞ୍ଜାଧାରୀ ଜଣେ ମାର୍କିନ୍ ଦେଶବାସୀର ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ରସନ୍ତାନ ହେଲା । ନବଜାତ ଶିଶୁର ନାମ ହେଲା ଜର୍ଜ । ଜର୍ଜର ଯେତେବେଳେ ଛଅବର୍ଷ ବୟସ, ସେହି ସମୟରେ ତାହାର ପିତୃବ୍ୟ ଦିନେ ତାହାକୁ ସାନ କୁରୁହାଡ଼ି ଖଣ୍ଡିଏ ଉପହାର ଦେଲେ । ଏଥିପ୍ରସଙ୍ଗେ ଜର୍ଜ କୁରୁହାଡ଼ି ଦେଖି ନ

ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ କୁରୁହାଡ଼ି ଖଣ୍ଡିକ ପାଇ ସେ ଅଭିଶପ୍ତ ଆନନ୍ଦତ ହେଲା । ସେଦିନ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଗଲବେଳେ ବାଟରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇ କୁରୁହାଡ଼ି ବିଷୟ ଭାବି ଭାବି ଗଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟ ଛୁଟି ହେଲା ମାତ୍ରେ ସେ ଦ୍ରୁତ ବେଗରେ ଘରେ ପହଞ୍ଚି କୁରୁହାଡ଼ି ଖଣ୍ଡିକ ହାତରେ ଧରି ନାନାପ୍ରକାରେ ତାହାକୁ ନିଶ୍ଚକ୍ଷଣ କଲା । ଓହୋ ! କୁରୁହାଡ଼ି ଖଣ୍ଡିକ କେଡ଼େ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ! ଧାର କେଡ଼େ ଶାସ୍ତ୍ରଣ ! କାଠବେଣୁ ଖଣ୍ଡିକ କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଅଛି । ଜର୍ଜ ମନେ ମନେ ଏହିପରି କୁରୁହାଡ଼ିର ରୂପଗୁଣ ପ୍ରଶଂସା କରି ଶୁଭିରକଲା, “ଏ କୁରୁହାଡ଼ିରେ ସବୁ ପଦାର୍ଥ କାଟି ହେବ । ଆଜ୍ଞା, କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପଦାର୍ଥରେ ଏହାର ଧାର ପରୀକ୍ଷା କରିବା ।”

ଅନନ୍ତର ଜର୍ଜ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବେଗରେ ପିତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟାନରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ତରୁଣ ବୃକ୍ଷ ଦେଖି ତହିଁରେ କୁରୁହାଡ଼ିର ଧାର ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ମାତ୍ର ଥରେ ସୁଇଚ୍ ଭାବିଲା ନାହିଁ ଯେ, ସେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲା ସେଥିରେ ଲଭ କେତେ, କ୍ଷତି ବା କେତେ । କୁରୁହାଡ଼ି ଯେତେ ଉପରକୁ ଯାଇପାରେ ମୂଳରୁ ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୃକ୍ଷବକ୍ତଳ ସମସ୍ତ ଜର୍ଜ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ହେଉ ପକାଇଲା । ତତ୍ପରେ ଜର୍ଜ ବୃକ୍ଷକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରି ଯଥାବିଧି ପାନାହାର କଲା ।

ଆହାତ୍ତ୍ୱାନ୍ତେ ଜର୍ଜର ପିତା ଉଦ୍ୟାନକୁ ଗଲେ, ଏବଂ ବୃକ୍ଷଟିର ଏ ଶୋଚନୀୟ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ଓ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । ଅନନ୍ତର ସେ କୋଥରରେ ଉଠିବେ ସ୍ତରରେ କହିଲେ, “କିଏ ଏହି ଦୁଷ୍ଟାର୍ଯ୍ୟ କଲା ? ଉପଯୁକ୍ତ ବେଦାଦାତରେ ଆଜି ତାହାର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରିବ ।”

ଜର୍ଜ ମଧ୍ୟ ପିତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉଦ୍ୟାନକୁ ଗମନ କରିଥିଲା । ପିତାଙ୍କର କୋଥ ଦେଖି ସେ ଭୟରେ କମ୍ପିତ ହୋଇ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲା । ତାହାର ଏହି ଭାବ ନିଶ୍ଚକ୍ଷଣ କରି ପିତା ପଚାରିଲେ “କିଏ ଏହି ଦୁଷ୍ଟାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛି ଜାଣୁ ? ଦଣ୍ଡର ଆଶଙ୍କା ଅନୁଭବ କରି ସୁଇଚ୍ ବାଳକଟି ଗର୍ବର ସ୍ତରରେ କହିଲା “ବାପା ! ମିଥ୍ୟା କଥା ମୋ ଗୁଣ୍ଡରୁ ବାହାରୁ ନାହିଁ । ମୋର ନୂଆ କୁରୁହାଡ଼ିରେ ମୁଁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛି ।”

ଜର୍ଜର ପିତା କଅଣ କଲେ ବୋଲି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବୋଧ ହେଉଅଛି ? ସେ ଶିଶୁ-ପୁଅକୁ ଦଣ୍ଡଦେଲେ କି ? ନା, ସେ ତାହାକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ତାହା ମୁଣ୍ଡ ଚୁମ୍ବନ କରି କହିଲେ, “ବସ ! ତୋହର ଏହି ସତ୍ୟ-କଥନରେ ମୁଁ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲି । ମୋର ଉଦ୍ୟାନର ତାବତୀୟ ବୃକ୍ଷ ବରଂ ନଷ୍ଟ ହେଉ, ମାତ୍ର ମୋର ପୁଅ ମିଥ୍ୟା କହି କେବେହେଁ କଲଙ୍କିତ ନ ହେଉ ।”

ପରଶତ ବୟସରେ ଏହି ଜର୍ଜ ସାହସ ଏବଂ ବହୁବିଧ ଅପର ସଦ୍‌ଗୁଣ ନିମନ୍ତେ ଖ୍ୟାତ ଲାଭକଲେ । ତାହାଙ୍କର ଶୂଣ୍ୟବଳି ଦେଖି ସେ ଦେଶର ଲୋକେ

ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ତଦନନ୍ତର ଜର୍ଜ ସ୍ୱଦେଶର ସେନାପତି ହେଲେ । ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାର୍କିନ୍ ଦେଶରେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଗୁଣରେ ଓ ଖ୍ୟାତିରେ ତାହାଙ୍କୁ ଅତିକ୍ରମ କରିପାର ନାହାନ୍ତି ।

— — —

୮୧—ଜର୍ଜ ଓ'ଏଣ୍ଡିଂଟନ୍ (୨)

ଆମେରିକା ମହାଦେଶରେ ଇଉନାଇଟେଡ୍ ଷ୍ଟେଟ୍ସ ନାମରେ ଯେଉଁ ବୃହତ୍ ଦେଶ ଅଛି, ଭାରତବର୍ଷରେ ତାହା ମାର୍କିନ୍‌ଦେଶ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଶ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜର୍ଜ ଓ'ଏଣ୍ଡିଂଟନ୍ ନାମରେ ଜଣେ ଲୋକ ସେ ଦେଶରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ । ଶୈଶବ ଓ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବୋଲି ଜର୍ଜଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଥିଲା । ଉତ୍ତରକାଳରେ ତାଙ୍କର ଦୟା ଓ ଅପର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗୁଣ ବିକାଶପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ।

ଯୋଗ୍ୟତା ବଳରେ ଜର୍ଜ ଓ'ଏଣ୍ଡିଂଟନ୍ ସ୍ୱଦେଶରେ ସେନାପତି ହୋଇ ସୁଖ୍ୟାତି ଉପାର୍ଜନ କଲେ । ଏହି ମୁମୟରେ ସେ ଦିନେ ଅଶ୍ୱାସ୍ୱେଦ୍ୱଶ କରି ଯାଉଥିଲେ । ସେ ସାଧାରଣ ପରିଚ୍ଛଦ ପରିଧାନ କରିଥିଲେ । ସେଥିରେ ତାହାଙ୍କର ସାମଗ୍ରିକ ପଦର କୌଣସି ଚିହ୍ନ ନ ଥିଲା । ସେ ମାର୍ଗରେ ଦେଖିଲେ କେତେକ ଜଣ ସୈନିକ-ସୂରୁଷ ନଦୀର ବାଲୁକାଶୟାରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଭାସି କାଷ୍ଠ କୁଳକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସୈନିକମାନଙ୍କର ଜମାଦାର ଉପସ୍ଥିତି ଆଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ମାତ୍ର ଦେଉଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ସେନାପତି ଓ'ଏଣ୍ଡିଂଟନ୍‌ଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ନ ଥିଲେ ।

କାଷ୍ଠଖଣ୍ଡିକ ଅତିଶୟ ଭାସି ଥିବାରୁ ଯତ୍ନପରେନାହିଁ ଯନ୍ତ୍ର କରି ସୁଦ୍ଧା ସୈନିକମାନେ ତାହାକୁ ଉଠାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅନ୍ତତଃ ଆଉ ଜଣେ ଲୋକର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଲେ ସେମାନେ କାଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡିକ ଉଠାଇବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତେ । ଜମାଦାର ଏପରି ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଆପଣାର ପଦର ଅଯୋଗ୍ୟ ମନେ କରି ସେ ବିଷୟରେ ଉଦାସୀନ ହୋଇ ରହିଲେ । “ସାବାସ୍” “ସାବାସ୍”, “ଉଠାଅ” “ଉଠାଅ” ଏହିପରି ବାକ୍ୟରେ ସୈନିକମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ହିଁ ତାହାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ସେ ଅବଧାରଣ କଲେ । ଓ'ଏଣ୍ଡିଂଟନ୍ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, “ଆପଣ ଦେହ ଲଗାଇ ସୈନିକମାନଙ୍କୁ କପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁନାହାନ୍ତି ।” ଆଗନ୍ତୁକ ଆଡ଼କୁ ମୁଖ ଫେରାଇ ଜମାଦାର କହିଲେ, “ଆମ୍ଭେ କିଏ ଆପଣ ଜାଣନ୍ତି ? ଆମ୍ଭେ ଜମାଦାର, ଇଚ୍ଛର ସୈନିକ ନୋହୁଁ ।”

ଏହା ଶୁଣି ଓଁ ଶାନ୍ତି କହିଲେ, “ଜମାଦାର ସାହେବ ! କ୍ଷମା କରିବା ହେଉ । ଆପଣ ଏଡ଼େ ଉଚ୍ଚପଦସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ମୋତେ ଜଣା ନ ଥିଲା ।” ଓଁ ଶାନ୍ତି କହିଲେ ଉଚ୍ଚପଦସ୍ଥ ଅଟୁ ଅବତରଣ କରି ସହସ୍ରରେ କାଷ୍ଠଖଣ୍ଡିକ ଧରି ସୈନିକମାନଙ୍କ ସହ ତାହାକୁ ଯଥାଶକ୍ତି ଓଁ ଶାନ୍ତିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତାହାଙ୍କର ସହାୟତାରେ ସେମାନେ କାଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡିକ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେ ।

ଅନନ୍ତର ଓଁ ଶାନ୍ତି ଗୁନବାର ଅଗ୍ନିପୁଷ୍ପରେ ଆଗେହଣ କରି ଅଗ୍ନିଷ୍ଠ ସ୍ଥାନକୁ ଗମନକଲେ । ଗମନକରିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଜମାଦାରଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ, “ଜମାଦାର ସାହେବ ! ଭବିଷ୍ୟତରେ ଗୁରୁତର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟର ଅଗ୍ନି ହେଲେ ଆତ୍ମକୁ ସମ୍ପାଦ ଦେବ । ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ତୁମ୍ଭର ସେନାପତି ସର୍ବଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥାଆନ୍ତୁ ବୋଲି ଜାଣିବ ।”

ଏହାଶୁଣି ଜମାଦାର ଲଜ୍ଜା ଓ ବିସ୍ମୟରେ ଜଡ଼ବତ୍ ସ୍ତବ୍ୟ ହୋଇଗଲେ, ତାହାଙ୍କ ତୁଣ୍ଡରୁ ଶ୍ଵାସ ବାହାରିଲା ନାହିଁ ।

୮୭—ବାୟାତଡ଼େଇ ଓ ମାଙ୍କଡ଼ମାନଙ୍କ କଥା

ନର୍ମଦା-ନଦୀର କୂଳରେ ଗୋଟିଏ ବଗିଚା ଶିମୁଳୀବୃକ୍ଷ ଥିଲା । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବାୟାତଡ଼େଇ ଏହିବୃକ୍ଷର ଶାଖାରୁ ତଳକୁ ଲମ୍ବାଇ ବସାଗୁଡ଼ିଏ ନିର୍ମାଣକଲେ, ଏବଂ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ବର୍ଷାଦି ଋତୁରେ ତହିଁରେ ଆନନ୍ଦରେ ବାସକଲେ । ବର୍ଷାକାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ଆକାଶ ମେଘମାଳାରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ହେଲା ଏବଂ ଅଜସ୍ର ବୃଷ୍ଟିପାତ ହେଲା ।

ପକ୍ଷୀମାନେ ଆପଣା ଆପଣା ବସାରେ ଥାଇ ବହୁମୁଖ ହୋଇ ଦେଖିଲେ, ବୃକ୍ଷମୂଳରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମର୍କଟ ବର୍ଷାଜନିତ ଶୀତରେ ଥରଥର ହୋଇ କଷ୍ଟ ଭୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି । ପକ୍ଷୀମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ “ହେ ମର୍କଟମାନେ ! ଆମ୍ଭେମାନେ କଅଣ କହୁଅଛୁ ଶୁଣ—

ବିଧାତା ନ ଦେଲେ ; ଚଞ୍ଚୁର ମୁନରେ
କେଡ଼େ ଦୃଢ଼ ନୀଡ଼ ଦେଖି କଲୁ କୌଶଳରେ ।

ଅଛି ଦୁଇ ପାଦ ତବ ପୁଣି ଦୁଇ କରି ,
କିପାଇଁ ଇଦୃଶ ନୀଡ଼ ରଚନା ନ କରି ?

ରହୁବ ଆନନ୍ଦେ, କଲେ କୁଳାୟ ରଚନା ;
ନୋହଲେ ଭୋଗିବ ନିଷ୍ଠେ ବରଷା-ଯନ୍ତ୍ରଣା ।”

ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଏହିପରି ହାସ୍ୟ ବାକ୍ୟ ଶୁଣି ମର୍କଟମାନେ ମନେହତ ହେଲେ । ସେମାନେ ଚିତ୍କାର କରି କହିଲେ ଓ ହୋ ! ପକ୍ଷୀକାନ୍ତର ଏତେ ସାହସ ହେଲାଣି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ପରହାସ କରୁଅଛନ୍ତି ! ଆଜ୍ଞା ! ଟିକଏ ଯେଉଁ ଧର, ବୃଷ୍ଟିର ବିରାମ ହେଉ ।” ଅନନ୍ତର ବୃଷ୍ଟିର ବିରାମ ହେଲାମାତ୍ରେ ମର୍କଟମାନେ ବୃକ୍ଷ-ଶାଖାରେ ଆସେହଣ କରି ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଅଣ୍ଟାଗୁଡ଼ିକ ବିନଷ୍ଟ କଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ବସାଗୁଡ଼ିକ ଖଣ୍ଡଖଣ୍ଡ କରି ପକାଇଲେ ।

୮୩—ଶୃଗାଳ ଓ ହସ୍ତୀର କଥା

ବ୍ରହ୍ମଦେଶର ଅରଣ୍ୟରେ ଶ୍ଵେତମୁଖ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ହସ୍ତୀ ବାସ କରୁଥିଲା । ତାହାର ଜନ୍ମଭୂମିରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ସେ ବହୁଦୂର ଅନ୍ତଃମ କରି ଏହି ଅରଣ୍ୟକୁ ଆସିଥିଲା । ଏହି ହସ୍ତୀକୁ ଦେଖି ଶୃଗାଳମାନେ ଆପଣା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ସଭା କରି ମନ୍ତ୍ରଣା କଲେ, ‘ଏହି ମହାକାୟ ପ୍ରାଣୀର ବିନାଶହେଲେ ଏହାର ଶରୀରର ମାଂସ ଭକ୍ଷଣକରି ଆମ୍ଭେମାନେ ଗୁରୁମାସ ଅଥବା ତହିଁରୁ ଅଧିକ କାଳ ଆନନ୍ଦରେ କଟାଇପାରୁଁ ।’ ନାନା ଡର୍କଭଣ୍ଡରୁ ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷ ଶୃଗାଳ ଗୁଡ଼ିକ କୌଶଳରେ ହସ୍ତୀର ପ୍ରାଣନାଶ କରିବ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେଲା ।

ସନ୍ଧ୍ୟାସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ସେ ଶ୍ଵେତମୁଖ ଅପେକ୍ଷାରେ ମାର୍ଗ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲା । ଶ୍ଵେତମୁଖ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ ବୃକ୍ଷ ଶୃଗାଳ ଗମ୍ଭୀରଭାବରେ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ କରି କହିଲା “ହେ ହସ୍ତୀରାଜ ! ଆପଣଙ୍କର ଏ ଦାଶ ପ୍ରତି ଥରେ କୃପାଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରିବା ହେଉ ।”

ହସ୍ତୀ ଗର୍ଜନ କରି କହିଲା “ତୁମ୍ଭେ କିଏ ? କେଉଁଠାରୁ ଆସିଲ ? କଅଣ ମାଗୁଅଛ ?” ଶୃଗାଳ କହିଲା “ମୁଁ ଭ୍ରମ ଶୃଗାଳଟିଏ । ଏହି ଅରଣ୍ୟ ଆଜ୍ଞପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅରାଜକ ହୋଇ ରହିଅଛି । ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅଭାବରେ ପଶୁମାନେ କାହାରିକୁ ରାଜପଦରେ ବରଣ କରିନାହାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଆପଣଙ୍କର ଶୁଭାଗମନ ଦେଖି ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଏକ ମହାସଭା କରି ଆପଣଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ପ୍ରତିନିଧି ସ୍ଵରୂପ ମୋତେ ପ୍ରେରଣ କରି କହିଅଛନ୍ତି, ଯେ “ଆପଣ ନ୍ୟାୟପରାୟଣ ବଳବାନ୍ ଓ ବିଜ୍ଞ ଏବଂ ସର୍ବାଂଶରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଉପରେ ରାଜତ୍ଵ କରିବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।” ଅତଏବ ଏହି

ଅରଣ୍ୟର ପଶୁମାନେ ଆପଣଙ୍କୁ ରାଜପଦରେ ବରଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ହେ ପଶୁରାଜ ! ପଶୁମାନଙ୍କର ମହାସଭାକୁ ବଜେ କରିବା ହେଉ । ସେମାନେ ଏହିଶୁଭ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ରାଜପଦରେ ଆପଣଙ୍କ ଅଭିଷେକ ସମ୍ପାଦନ କରିବେ ।” ଏହା କହି ଶୃଗାଳ ଅଗ୍ରସର ହେଲା । ଶ୍ଵେତମୁଖ ରାଜହରି ଆଶାରେ କ୍ଷିପ୍ରପଦରେ ତାହାର ଅନୁଗମନ କଲା ।

ଧୂର୍ତ୍ତି ଶୃଗାଳ ହଠାତ୍ ଗଭୀର କର୍ଦ୍ଦସମୟ ପାଟରେ ହସ୍ତୀକୁ ଅବତରଣ କରାଇଲା । ଆପଣାର ଗତିବେଗ ନିବାରଣ କରୁଁ କରୁଁ ଶ୍ଵେତମୁଖ କର୍ଦ୍ଦମରେ ଆକଣ୍ଠ ବୁଡ଼ିଗଲା ।

ହସ୍ତୀ ଉଚ୍ଚୋଃ ସ୍ଵରରେ କହିଲା, “ଆହେ ଶୃଗାଳ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭର ଉପାୟ କଣ ? ଆମ୍ଭର ଅର୍ଦ୍ଧଶରୀର କର୍ଦ୍ଦମରେ ମଗ୍ନ ହୋଇଗଲା ; ଆମ୍ଭେ ଉତ୍ଥାନର ଚେଷ୍ଟା ଯେତକ କରୁଅଛୁଁ, କର୍ଦ୍ଦମରେ ତେତେ ଅଧିକ ମଗ୍ନ ହେଉଅଛୁଁ ।” ଶୃଗାଳ ହସିହସି କହିଲା “ହେ ରାଜନ୍ ! ଶୁଣରେ ଆମ୍ଭ ଲଙ୍ଗୁଳର ଅଗ୍ରଭାଗ ଧାରଣ କରି ଆପଣାକୁ କର୍ଦ୍ଦମରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ।” ଶ୍ଵେତମୁଖ ହସ୍ତୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୁଝିପାରିଲା ଯେ ସେ ପ୍ରତାରଣା ହୋଇଅଛି । ଉଦ୍ଧାରର କୌଣସି ଉପାୟ ନ ପାଇ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ କର୍ଦ୍ଦମରେ ମଗ୍ନ ହୋଇଗଲା । ଅନନ୍ତର ଶୃଗାଳମାନେ ତାହାର ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କଲେ । ବିଶାଳକାୟ ହସ୍ତୀ ଧୂର୍ତ୍ତି ଶୃଗାଳର ଚଢ଼ୁବାକ୍ୟରେ କର୍ଣ୍ଣପାତ କରି ଏହିରୂପେ ଆପଣାର ପ୍ରାଣ ହରାଇଲା ।

୮୪—ରାଣୀ ଜୟମତୀ

ଆସାମ ଦେଶରେ ଶିବସାଗର ନଗରରୁ ସାଦ୍ ଏକ କୋଶ ଦୂରରେ ଜୟସାଗର ନାମରେ ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ଜଳାଶୟ ଏବଂ ତାହାର କୂଳରେ ଜୟଦେବ ନାମରେ ବୃହତ୍ ଦେବାଳୟ ଅଛି । ରୁଦ୍ରସିଂହନାମକ ଆସାମର ବିଖ୍ୟାତ ରାଜା ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ତ୍ରୀ ମାତା ଜୟମତୀଙ୍କର ନାମ ଚରସୁରଣୀୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏହି ଜଳାଶୟ ଖନନ ଏବଂ ଏହି ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଲେ ।

ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ଶତ ବର୍ଷ ହେଲା ଜୟମତୀ ଧରଲୋକ ଗମନ କଲେ । ସେ ଆସାମର ରାଜା ଗଦାପାଣିଙ୍କର ରାଜ୍ଞୀ ଥିଲେ । ବର୍ଣ୍ଣିତ ସମୟର ପୁଂବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଲର ରାଜା ଆସାମର ଅଧିପତି ଥିଲେ । ସେ ରାଜକୁଳରେ ଜନ୍ମି ନ ଥିବାରୁ ସେ ଦେଶର ମୁଖ୍ୟ ଓ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ କାଳେ ତାହାଙ୍କୁ ହତ୍ୟାକରି ରାଜବଂଶୀୟ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସିଂହାସନରେ ଆରୋପଣ କରିବେ, ଏହି ଭୟ ସର୍ବଦା ତାହାଙ୍କ ମନରେ ଜାଗରୁକ ଥିଲା ।

ସେ କାଳରେ ଆସାମ ଦେଶରେ ଏହିବଧୂ ଥିଲା କି ଅନ୍ଧ, ଖଞ୍ଜି, ବିକଣ୍ଡି, ବିଗ୍ର ଦା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବିକଳାଙ୍ଗ ବ୍ୟକ୍ତି ସିଂହାସନରେ ବସିବାକୁ ଅଯୋଗ୍ୟ । ଏହି ହେତୁରୁ ରାଜା ଲର ରାଜବଂଶୀୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରୁଷକୁ ହତ୍ୟା କରିବାରେ ଅଥବା ବିକଳାଙ୍ଗ କରିବାରେ ଅଧ୍ୟବସାୟୀ ହେଲେ ।

ଗଦାପାଣି ରାଜବଂଶୀୟ, ସାହସୀ ଓ ସାଧୁସ୍ବରୂପ ଥିବାରୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରୀତିପାତ୍ର ଥିଲେ । ରାଜା ଲର ତାହାଙ୍କୁ ଧରିଆଣିବା ପାଇଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ପଠାଇଲେ । ଏହା ଶ୍ରବଣ କରି ଗଦାପାଣି ପଳାୟନ କରି ନାଗ ପଟ୍ଟରେ ଲୁଚିଯିବାର ଶୁଭରେ ରହିଲେ । ଅମନ୍ତର ରାଜା ଲର ତାହାଙ୍କର ପତ୍ନୀକୁ ଧରି ଆଣି ତାହାଙ୍କଠାରୁ ଗଦାପାଣିଙ୍କର ଗୁପ୍ତସ୍ଥାନ ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ ନାନା କୌଶଳ କଲେ । ମାତ୍ର ଜୟମତୀ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ତାହା ପ୍ରକାଶକଲେ ନାହିଁ । ଅବଶେଷରେ ତାହାଙ୍କର ଲୋକେ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜୟମତୀଙ୍କୁ ବନ୍ଦନ କରି ପ୍ରତିଦିନ ନିର୍ଦ୍ଦୟରୂପେ ପ୍ରହାରକଲେ । ତଥାପି ଜୟମତୀ ଅଟଳ ରହିଲେ । ସ୍ବପତ୍ନୀର ଏହି ଲକ୍ଷ୍ମଣା ଶ୍ରବଣ କରିବାମାତ୍ରେ ଗଦାପାଣି ପଟ୍ଟରୁ ଅବତରଣ କରି ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଦ୍ବାରା ସ୍ତ୍ରୀର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଛଦ୍‌ବେଶରେ ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଗଦାପାଣି ରାଜାଙ୍କ ସମୀପକୁ ଗମନ କରୁଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ପ୍ରଭୁସ୍ବର୍ଗମନ୍ଦିର ଜୟମତୀ ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖିପାରି କହିଲେ “ମାତୁଲ ! କି ନିମନ୍ତେ ତୁମ୍ଭେ ଏଠାକୁ ଆସିଅଛ ? ମୋ ପ୍ରତି ତୁମ୍ଭର ସଦ ସ୍ନେହ ଆଏ ତେବେ ମୋହର ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷାକରି ତୁମ୍ଭେ ଏଠାରୁ ଚାଲିଯାଅ । ମୋହର ସ୍ବାମୀଙ୍କୁ କହିବ ସେ କେବେ ହେଁ ଏଠାକୁ ଆସିବେ ନାହିଁ । ସେ ଏଠାକୁ ନ ଆସିଲେ ମୁଁ ଜାଣିବି ମୋ ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ପ୍ରୀତି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ରହିଅଛି ।” ତେତେବେଳେ ଯେଉଁମାନେ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ଗଦାପାଣିଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ନ ଥିଲେ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଜୟମତୀଙ୍କର ମାତୁଲ ବୋଲି ମନେକଲେ । ସେ ଜୟମତୀଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ଅନୁସାରେ ସେ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଗଲେ । ସେ ମନେ ମନେ ବିଚାର କଲେ ରାଜା ଅବଲାର ପ୍ରାଣବଧ ନ କରି କିମ୍ବଦ୍ଧକାଳପରେ ତାହାକୁ ମୁକ୍ତ ଦେବେ ।

କିନ୍ତୁ ରାଜତ୍ବତ୍ୟାମାନଙ୍କର ପୌନଃପୁନଃ ନିଷ୍ଠୁର ଆଦାତରେ ଜୟମତୀ ଅବଶେଷରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଏହି ସମ୍ବାଦ ତାହାଙ୍କର ସ୍ବାମୀଙ୍କର ମନକୁ ଶୋକରେ ଅଭିଭୂତ କଲା । ଅମନ୍ତର ଗଦାପାଣି ରାଜ୍ୟ ଲାଭକଲେ । ଜୟମତୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ପୁତ୍ର ତାହାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ଆସାମ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ । ଆସାମର ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ନାମ ରୁଦ୍ରସିଂହ ।

୮୫—ରାଜା କେନିଉଟ୍ ଓ ଗୁଟୁକାର ପାରିଷଦମାନଙ୍କ କଥା

ସୁବିଖ୍ୟାତ ଆଲ୍ ଫେଡ୍‌ଜ୍ ଉତ୍ତରେ ଇଂଲଣ୍ଡଦେଶରେ ଅପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅନେକ ରାଜା ରାଜପଣ କଲେ । ଅନନ୍ତର ଦିନାମାରମାନେ ସମସ୍ତ ଇଂଲଣ୍ଡ ଦେଶ ଅଧିକାର କରି ସେଥିରେ ରାଜତ୍ବ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିମ୍ବଦନ୍ତୀକାଳପରେ ଦିନାମାର, ସାକ୍‌ସନ୍ ଓ ସେ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନତମ ଅଧିବାସୀ ବ୍ରିଟନ୍ ଏ ତିନି ଜାତି ବୈବାହିକ ସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଏକଜାତିରେ ପରିଣତ ହେଲେ । ଦିନାମାର ରାଜବଂଶର ସର୍ବପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଜାଙ୍କର ନାମ କେନିଉଟ୍ । ସେ ବିଜ୍ଞ ଓ ସୁଶାସକ ଥିଲେ ।

ତାହାଙ୍କର ରାଜପରିଷଦରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ସାମନ୍ତ ଓ ସମ୍ବନ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ସେମାନେ ଗୁଟୁବାକ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ-ବିଧାନରେ ସଫଳା ତତ୍ପର ଥିଲେ । ଭ୍ରମଶୂଳରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରାଜା ଗୁଣ ଓ ବନ୍ଧମରେ କେନିଉଟ୍‌ଙ୍କର ପଟ୍ଟାନ୍ତର ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ସେମାନେ ତାହାଙ୍କ ସ୍ତୁତି କରୁଥିଲେ । ରାଜାମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଗୁଟୁପ୍ରିୟ । ମାତ୍ର ବିବେକୀ କେନିଉଟ୍‌ଙ୍କର ଗୁଟୁ ବାକ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଶ୍ରଦ୍ଧ ଥିଲେ । ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ସୁଶିକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ଅବସର ଲେଖୁଥିଲେ ।

ଦିନକରେ ପାରିଷଦମାନେ ତାହାଙ୍କ ଗହଣରେ ସମୁଦ୍ରକୂଳରେ ବିଚରଣ କରୁଁ କରୁଁ ଅଭ୍ୟାସବଶତଃ କହିଲେ, ‘ମହାମଣ୍ଡଳରେ ଗ୍ରହମଣ୍ଡଳର କ୍ଷମତାର ପଟ୍ଟାନ୍ତର କାହିଁ । ଗ୍ରହ ସଂସାରର ଧରଣ ପ୍ରଭୃତି, ଏବଂ ଛିତି ଓ ଅପ୍ ଏ ଦୁଇ ମହାଭୂତ ଗ୍ରହମଣ୍ଡଳର କିଙ୍କର ଅଟନ୍ତି ।’ କେନିଉଟ୍ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ “ଏହି ସମୁଦ୍ର ଆତ୍ମର ଆଦେଶ ପାଳନ କରିବ ଟିକି ? ପାରିଷଦମାନେ ଉତ୍ତର କଲେ “ମଣିମା ! ଗ୍ରହମଣ୍ଡଳର ଆଦେଶ ପାଳନ ନ କରି ସମୁଦ୍ରର ଚାଲ ନାହିଁ ।”

ତଦନନ୍ତର ରାଜାଙ୍କର ଆଦେଶରେ ଜଣେ ଭୃତ୍ୟ ଖଣି ଏ ଚୌକି ଆଖି ବେଲାଭୂମିରେ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ରାଜା ସେଥିରେ ଉପବେଶନ କରି ଉଚ୍ଚେ ସ୍ତରରେ ସମୁଦ୍ରକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ “ହେ ସମୁଦ୍ର ! ଆତ୍ମର ପାରିଷଦମାନେ କହୁ-ଅଛନ୍ତି ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରଭୁ ଏବଂ ତୁମ୍ଭେ ଆତ୍ମର ବଶମୁଦ୍ ପ୍ରଜା । ଆମ୍ଭେ ଆଦେଶ କରୁଅଛୁ ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କର, ଆତ୍ମର ପାଦ ଜଳ ଦ୍ଵାରା ସିକ୍ତ କରନାହିଁ ।” ମାତ୍ର କୁଆରତେଜ୍ ଫମଶ୍ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵଗାମୀ ହୋଇ ଅବଶେଷରେ ରାଜାଙ୍କ ପଦଦ୍ଵୟରେ ବାଜିଲେ ।

ଭୃତ୍ୟବସରରେ ପାରିଷଦମାନେ ନୀରବ ହୋଇ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନେ ଭୀରୁଥିଲେ ରାଜା ଛିପ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ନୋହିଲେ ସମୁଦ୍ରକୁ ଏପରି ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତେ କାହିଁକି ? ଅନନ୍ତର କେନିଉଟ୍ ସେମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ମୁଖ ଫେରାଇ

କହିଲେ, “ସମୁଦ୍ର ଆମ୍ଭର ଆଜ୍ଞାକାଣ୍ଡ ବୋଲି ଯେଉଁ ଗୁଡ଼ୁବାକ୍ୟ ଉନ୍ମେଷାନେ କହିଲ, ଉନ୍ମେଷାନେ ମନେ କରିଥିଲ କି ଆମ୍ଭେ ସେଥିରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ କରିଅଛୁ ? ଆମ୍ଭେ ରଜା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ରଜା ତ ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ । ସମୁଦ୍ର ପରି ମହାଭୂତ ଉପରେ ତାହାର ଆଧିପତ୍ୟ କାହିଁ ? ଏ ସଂସାରରେ କେବଳ ଈଶ୍ୱର ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଧିପତି । ସେହି ଏକା ସମୁଦ୍ରକୁ ଆଦେଶ କରିପାରନ୍ତି । ତୁ ଏହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସିବୁ, ଏ ସୀମା ଲଙ୍ଘନ କରିପାରବୁ ନାହିଁ । ଈଶ୍ୱର ଭଲ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଏପରି ଆଦେଶ ଦେବାର ଅଧିକାର ନାହିଁ ।”

କଥିତ ଅଛି କେନିଉଟ୍ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସୀୟ ମସ୍ତକରୁ ରାଜମୁକୁଟ ବାହାର କରି ପକାଇଲେ, ଏବଂ ଉତ୍ତର କାଳରେ କେବେହେଁ ତାହା ମସ୍ତକରେ ଧାରଣ କଲେ ନାହିଁ ।

୮୭—ସବକ୍ରଗୀନ୍ ଓ ମୃଗଶାବକର କଥା

ପ୍ରାୟ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଗଜନିଗରରେ ମାମୁଦ୍ ନାମରେ ଜଣେ ପୁସ୍ତକି ରଜା ରାଜପଣ କରୁଥିଲେ । ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସରେ ତାହାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖି ପାରିବ । ସମସ୍ତ ଆଫଗାନିସ୍ଥାନ ତାହାଙ୍କର ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ପିତା ସବକ୍ରଗୀନ୍ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ପରାକ୍ରାନ୍ତ ରଜା ଥିଲେ । ସବକ୍ରଗୀନ୍ ବାଲ୍ୟ ଓ ଯୌବନରେ ଅତିଶୟ ଦକ୍ଷ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଥିଲା । ଏହି ଅଶ୍ୱପୁଷ୍ପରେ ଆରୋହଣ କରି ସବକ୍ରଗୀନ୍ ଆପଣାର ବାସସ୍ଥାନ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଅରଣ୍ୟ ଓ ପ୍ରାନ୍ତରମାନଙ୍କରେ ମୃଗସ୍ୟୁରେ ବହୁ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ ।

ମୃଗସ୍ୟୁନ୍ଦେଶରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଁ କରୁଁ ଦିନକରେ ସବକ୍ରଗୀନ୍ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାନ୍ତରେ ମଧ୍ୟରେ ଯାଉଅଛନ୍ତି, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଦେଖିଲେ ଗୋଟିଏ ହରିଣୀ ନିଜର ଶିଶୁଶାବକ ସଙ୍ଗେ ନିର୍ଜୟ ଢେରେ ସେଠାରେ ଚରୁଅଛି । ସବକ୍ରଗୀନ୍ ଦ୍ରୁତବେଗରେ ଅଶ୍ୱ ଚଲାଇ ଅବଲମ୍ବେ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ମୃଗଶିଶୁର ପଦ ବନ୍ଧନ ଓ ତାହାକୁ ଅଶ୍ୱପୁଷ୍ପରେ ସ୍ଥାପନ କରି, ସ୍ୱଗୃହାଭିମୁଖରେ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ ।

ସବକ୍ରଗୀନ୍ ଅଗ୍ରସର ହେବାରୁ ଆପଣାର ଶାବକ ପ୍ରତି କରୁଣ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରି ହରିଣୀଟି ତାହାଙ୍କର ଅନୁଗମନ କଲା । ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ସବକ୍ରଗୀନଙ୍କର ହୃଦୟ ଦୟାରେ ତରଳି ଗଲା । ସେ ମୃଗଶିଶୁର ବନ୍ଧନ ମୋଚନ

କରି ତାହାକୁ ଧୀରେ ଓହ୍ଲାଇଦେଲେ । ଶାବକଟି ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହୋଇ ମାତୃ-
କୋଳ ପୁନଃ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ।

ହରିଣୀ ଶାବକ ସଙ୍ଗରେ ମହୋତ୍ସାହରେ ଆପଣାର ଆବାସ ପ୍ରାନ୍ତରକୁ
ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହେଲା । ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କାଳରେ ସେ ସ୍ନେହକୃତଜ୍ଞତା-
ପୂର୍ଣ୍ଣଚିତ୍ତରେ ଆକର୍ଷିତ ନୟନଯୁଗଳରେ ସବଳଗୀନ୍ଦ୍ର ବାରମ୍ବାର ନିଶ୍ଚକ୍ଷଣ
କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ସେହି ଦିନର ରାତି-ଶେଷଭାଗରେ ସବଳଗୀନ୍ଦ୍ର ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖିଲେ ମୁସଲମାନ
ଧର୍ମର ସ୍ଥାପୟିତା ମହମ୍ମଦ ତାହାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି, “ହେ ଅମୀର ସବଳଗୀନ୍ଦ୍ର ! ତୁମ୍ଭେ
ଆଜି ଅସହାୟା ବରାଣା ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଦୟା ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲ ସେଥିରେ ଭିଣ୍ଡର ପ୍ରୀତି
ହୋଇଅଛନ୍ତି । ତୁମ୍ଭର ଏହି ସାଧୁ କାର୍ଯ୍ୟର ପୁରସ୍କାର ସ୍ବରୂପ ସେ ତୁମ୍ଭ ନାମକୁ ଶାବା
ନରପତିମାନଙ୍କର ତାଲିକାର ଅନ୍ତଭୁକ୍ତ କଲେ । ଅତଏବ ତୁମ୍ଭେ ଭବିଷ୍ୟତରେ
ରାଜା ହେବ । ତେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏପରି ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ
ଭୁଲିବ ନାହିଁ ଏବଂ ଦୟାଗୁଣକୁ ମନରୁ କେବେହେଁ ତ୍ୟାଗେଇତ କରିବ ନାହିଁ ;
କାରଣ, ଇହଲୋକ ଓ ପରଲୋକରେ ଦୟାଗୁଣ ନରପତିମାନଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭୂଷଣ
ଅଟେ ।

ଏହି ଘଟନା ଉତ୍ତରେ ସବଳଗୀନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତ କ୍ଷମତା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ସେ
ଦେଶର ତଦାନନ୍ତର ସୁଲତାନଙ୍କ କନ୍ୟାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ-
ଉତ୍ତରେ ସବଳଗୀନ୍ଦ୍ର ସ୍ବୟଂ ସୁଲତାନ ହେଲେ । ଏହିରୂପେ ତାହାଙ୍କର ସ୍ବପ୍ନ ସଫଳ
ହେଲା । ମୁସଲମାନ ଧର୍ମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମହମ୍ମଦଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ସବଳଗୀନ୍ଦ୍ର ଆପଣା
ପୁତ୍ରର ନାମ ରଖିଲେ ମହମ୍ମଦ ବା ମାମୁଦ୍ । ଏହି ମାମୁଦ୍ ତଦାନନ୍ତର ରାଜାମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଓ ବିଖ୍ୟାତ ହେଲେ । ପଞ୍ଚାବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ସବଳଗୀନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା ।

(କଥାକବି-ଗଦ୍ୟାଂଶ ଶେଷ)

ବନ୍ଧୁମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ପ୍ରବନ୍ଧ-ବିଭାଗ

ପ୍ରବନ୍ଧ-ବିଭାଗ

୧—ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାର ଉପୋଯୋଗିତା

ଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟଜାତିର ବିଶେଷତ୍ୱ ଏବଂ ସଙ୍ଗାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସ୍ମୃତଶୀଳ । ଏହି ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିବାର ନାନା ଉପାୟ ଅଛି । ଉକ୍ତ ଉପାୟମାନଙ୍କୁ ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ ଭାବରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ :—ଅନୁଭବ ଓ ଅଧ୍ୟୟନ । ଅଭିନବେଶ ଓ ବିଭିନ୍ନ ସହକାରେ ଉକ୍ତ ଉଭୟ ଉପାୟରେ ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ମାର୍ଜିତ ଓ ପୁଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପାୟ ଅପରର ସାହାଯ୍ୟ ସଫାଦନ କରେ । ଅଧ୍ୟୟନ ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟୋପାର୍ଜିତ ଜ୍ଞାନ ଯେପରି ଲାଭ କରାଯାଏ, ସେହିପରି ଅନୁଭବ ଓ ପରିଦର୍ଶନର ପ୍ରଣାଳୀ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷା କରାଯାଏ ।

ସଂସାରରେ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜେ ସବୁ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଅନେକ ବିଷୟରେ ଜାଣି ଅବା ନ ଜାଣି ସେ ଅନ୍ୟର ସାହାଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରେ । ଜ୍ଞାନ-ଲାଭ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଲୋକ ଅପର ମୁଖରୁ ଶୁଣି ନୂତନ ବିଷୟ ଶିକ୍ଷା କରେ, ଅଥବା ପୁରୁଷର୍ଥୀ ସମସାମୟିକ ଜ୍ଞାନମାନେ ସ୍ୱରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିରେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ସଞ୍ଚୟ କରି ରଖିଥାନ୍ତି, ତାହା ଗ୍ରହଣ କରେ । ଦୃଷ୍ଟି ଉପାୟରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରାଯାଇପାରେ । ଯୋଥ ବା ପୁସ୍ତକ ଓ ପତ୍ରିକା ଉଭୟରୁ ହିଁ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରାଯାଇପାରେ । ତଥାପି ଦୁହେଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ଅଛି । ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତକରେ ସାଧାରଣତଃ ଗୋଟିଏ ବିଷୟର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଖଣ୍ଡିଏ ପତ୍ରିକାରେ ନାନା ବିଷୟର ଆଲୋଚନା ଥାଏ, ଯୁକ୍ତରା ଖଣ୍ଡିଏ ପତ୍ରିକା-ପାଠରୁ ନାନା ପୁସ୍ତକ-ପାଠର ଜ୍ଞାନ ନ୍ୟୁନାୟକ ପରିମାଣରେ ମିଳେ । ପୁଣି, ପାଞ୍ଚଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକ କଣିବା ଅସମ୍ଭବ ଲୋକ ପକ୍ଷରେ କଠିନ ହୋଇପାରେ । ଅଥଚ ପତ୍ରିକା ଖଣ୍ଡିଏ କଣିବା ସେତେଦୂର କଠିନ ନ ହୋଇପାରେ । ପତ୍ରିକା ଖଣ୍ଡିକରେ ନାନା ବିଷୟକ ପ୍ରବନ୍ଧର ସମାବେଶ ଥିବାରୁ ବିଷୟ-ପରିବର୍ତ୍ତନ କିମ୍ବଦ୍ଧ ପରିମାଣରେ ମାନସିକ କ୍ଳାନ୍ତି ନିବାରଣ କରେ ଓ ଆଗ୍ରହ ସଞ୍ଚାର କରେ । ଭୋଜନ, ଦର୍ଶନ, ଶ୍ରବଣ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ନିବନ୍ଧନ ବା ପରିବର୍ତ୍ତନର ଫଳ କପରି ରୁଚିକର, ଅନେକେ ଅନୁଭବ କରିଥିବେ । ପ୍ରବନ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ । ଏକାଧିକ ବ୍ୟକ୍ତି ମିଳିତ ହୋଇ ଖଣ୍ଡିଏ ପତ୍ରିକାର ଗ୍ରାହକ ହେବା ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ, ଏକାଧିକ ବ୍ୟକ୍ତି ମିଳିତ ହୋଇ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତକ ଫଳ କରି ପଡ଼ିବାର

ଉଦାହରଣ ଅତି ବିରଳ । ପୁସ୍ତକପାଠରେ କୌଣସି ପାଠକ ଯେଉଁ ଆସ୍ବାସ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ପତ୍ରିକା-ପାଠରେ ତାହା ସେତେ ପରିମାଣରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହା ବୋଲି ପୁସ୍ତକ-ପାଠ ହେୟ ଓ ପତ୍ରିକା-ପାଠ ହିଁ ଉପାଦେୟ, ଏହା ବୋଲିବା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଅଭିପ୍ରାୟ ନୁହେଁ । ପୁସ୍ତକ-ପାଠର ମଧ୍ୟ ଉପଯୋଗିତା ଅଛି, କିନ୍ତୁ ତାହା ଅନ୍ୟ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ନୁହେଁ । ପତ୍ରିକା-ପାଠର ଆଉ କେତେକ ସୁତଳ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଉଅଛି । ପାଠକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାହାର ମନରେ ରଚନାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧର ପ୍ରସ୍ତବ ସହଜରେ ଅକ୍ଷୁରିତ ହୁଏ । ପୁସ୍ତକ-ପାଠରେ ସେପରି ହେଉଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏପରି ପାଠକ, ଜନ୍ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷତଃ ତରୁଣ ବୟସପାଠକ, ପ୍ରବନ୍ଧ ସହଜ ଲେଖକର ନାନା ଲିପିବଦ୍ଧ ଦେଖିବାକୁ ଅଭିଳାଷୀ ହୋଇ ରଚନାର “ସିଦ୍ଧିରସ୍ତୁ” ଆରମ୍ଭ କରିଥାନ୍ତି । ଏପରି ଅଭିଳାଷ ସାହିତ୍ୟ-ବିକାଶର ଅନୁକୂଳ, ଏଣୁ ସମ୍ବୋଧନୀୟ । ସତ୍ୟତର ଦେଶମାନଙ୍କରେ ନବୀନ ବକ୍ତା ଓ ଲେଖକମାନେ ଏହିପରି ବକ୍ତୃତା ଓ ରଚକତାର ମୂଳପତ୍ତନ ଶିକ୍ଷା କରି ପରିଣାମରେ ପ୍ରସାଦ ସ୍ଥପତିତ୍ବର ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ପତ୍ରିକାମାନ ପ୍ରଧାନତଃ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ । ଏକ ଶ୍ରେଣୀରେ ଦୈନିକ ଓ ସାପ୍ତାହକ ପତ୍ରିକାମାନ, ଅପର ଶ୍ରେଣୀରେ ମାସିକ ପ୍ରଭୃତି । ଉଭୟେ ଗୁରୁ କିନ୍ତୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ । ଦୈନିକ ଓ ସାପ୍ତାହକ ପତ୍ରିକା ସାମୟିକ ସମ୍ବାଦରେ ଓ ସାମୟିକ ଘଟନାମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଅପରବିଧ ପତ୍ରିକାରେ ଉଚ୍ଚତର ବିଷୟର ଆଲୋଚନା ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅପର ଶ୍ରେଣୀର ପତ୍ରିକା ମଧ୍ୟରେ ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ସଂଖ୍ୟା ଓ ପ୍ରଭୃତି ଅଧିକ । ମାସିକ ପତ୍ରିକା ବିଜ୍ଞାନ, ଇତିହାସ ଓ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟରେ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଅଲଗା ଶିକ୍ଷାଦାଏ, ଏବଂ ଶିକ୍ଷିତ ମଣ୍ଡଳୀର ସାହିତ୍ୟଲଳସା କିୟତ୍‌ପରିମାଣରେ ତୃପ୍ତ କରେ । ମାସିକ-ପତ୍ରିକା ସାହିତ୍ୟ-ବିକାଶର ନାୟକ, ଏବଂ ତାହା ସମାଜର ସାହିତ୍ୟ-ବୃଦ୍ଧିର ପରିରୂପକ ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ପ୍ରଥମ ଭାଗ, ପ୍ରଥମ ସଂଖ୍ୟା—୧୮୧୭ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ)

୨—ଭୂଗୋଳ ବିଦ୍ୟା

(କଟକ ଆଲୋଚନା ସଭାରେ ପଠିତ)

ପୂର୍ଣ୍ଣ, ଚନ୍ଦ୍ର, ବୃହସ୍ପତି ଜଡ଼ଯୃଷ୍ଟିର ଜାବତୀୟ ବୃହତ୍ ବୃହତ୍ ଅଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ଗୋଳ ବା ପ୍ରାୟ ଗୋଳ । ଜନ୍ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ମେମାନେ ଯେଉଁ ପୃଥିବୀରେ ବାସ କରୁଁ ତାହାକୁ ଭୂ ବା ଭୂଗୋଳ କହନ୍ତି । ଯହିଁରେ ଏହି ଭୂ ବା ଭୂଗୋଳର ପୃଷ୍ଠଦେଶର ବା ତାହାର ଅଂଶବିଶେଷର ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥା, ବୈବିଧ୍ୟ ଏବଂ ନୈସର୍ଗିକ ଓ

କୃଷି ମ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ଆଲୋଚନା । ଆସ, ତାହାକୁ ଭୂଗୋଳ ବିବରଣ, ଭୂଗୋଳବିଦ୍ୟା ବା ଭୂଗୋଳବିଜ୍ଞାନ କହନ୍ତି । ବିଦ୍ୟାଳୟର ବାଳକ ଓ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଏବଂ ପୁସ୍ତକରଚୟିତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଏହାକୁ କେବଳ ଭୂଗୋଳ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ଆଧୁନିକ ଭୂଗୋଳବେତ୍ତାମାନେ ଭୂଗୋଳବିଜ୍ଞାନକୁ ଗାଣିତିକ, ଗୁଣନୈତିକ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ଏହି ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । କୌଣସି କୌଣସି ପଣ୍ଡିତ ବାଣିଜ୍ୟ-ବିଭାଗ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଚତୁର୍ଥ ଭାଗ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଭୂଗୋଳ-ବିଦ୍ୟାର ଯେଉଁ ଅଂଶରେ ସୌର ଓ ନକ୍ଷତ୍ର-ଜଗତ୍ ସହିତ ପୃଥିବୀର ସମ୍ବନ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଥାଏ, ତାହାର ନାମ ଗାଣିତିକ ; ଯେଉଁ ଅଂଶରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥା ଓ ନୈସର୍ଗିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ, କାରଣ ସହିତ, ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ, ତାହାର ନାମ ପ୍ରାକୃତିକ ; ଏବଂ ଯେଉଁ ଅଂଶରେ ମାନବ ସମାଜର ଆଚାର, ବ୍ୟବହାର, ଶିକ୍ଷା, ସମୃଦ୍ଧି ଓ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀର, ଏବଂ ମାନବକୃତ ଭୂପୃଷ୍ଠର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନର ବିବରଣ ଥାଏ, ତାହାର ନାମ ଗୁଣନୈତିକ ।

ଜ୍ଞାନତୃଷ୍ଣା ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱଭାବ-ସିଦ୍ଧ । ମନୁଷ୍ୟ ଆପଣାକୁ ଓ ଆପଣା ସହିତ ଯେଉଁମାନେ ସଫୁଲ୍ଲ, ସେମାନଙ୍କୁ ନାନାପ୍ରକାରରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ସର୍ବଦା କୁହୁହୁଳୀ । ଏହି କୌତୁହଳବଶତଃ ମନୁଷ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଦ୍ୟା ପରି ଭୂଗୋଳ ବିଦ୍ୟାର ଆଲୋଚନାରେ ସ୍ୱତଃ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଏ । ଉଦାହରଣ ରୂପେ ଆଲୋକ ଓ ଅନ୍ଧକାରର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ଚାନ୍ଦ୍ରମାନଙ୍କର ପାରମ୍ପରିକ, ସାଗରାଞ୍ଚଳରେ ଲହରୀଲୀଳା, ଆକାଶରେ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମାନଙ୍କର ଆଲୋକୋତ୍ସବ ଓ ଜଳଦାବଳିର ରୁଦ୍ରସୁନ୍ଦର ବିଳାସ, ବାୟୁ ଓ ବୃଷ୍ଟିର କ୍ୱଚିତ୍ ବିଭୀଷିକାମୟୀ କ୍ରୀଡ଼ା, ନବଦୁର୍ବାଦଳରେ ଶିଶିରପଟଳ, ଭୂପୃଷ୍ଠର କଦାଚିତ୍ କମ୍ପନ ଓ ଗିରିମୁଖରୁ ନାନାପ୍ରକାର ପଦାର୍ଥର ଉଦ୍ଗମନ ପ୍ରଭୃତି ଦର୍ଶନ କରି ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରିବାପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ସ୍ୱଭାବତଃ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜନ୍ମେ । ଏହି ଆଲୋଚନାର ଫଳରେ ଭୂଗୋଳ-ବିଦ୍ୟାର ସୃଷ୍ଟି ।

ଏହି ବିଦ୍ୟା ଇତିହାସ, ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା, ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ୟା, ଉଦ୍ଭିଦବିଦ୍ୟା, ଜୀବତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ୟା ପ୍ରଭୃତି ଜ୍ଞାନର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅଙ୍ଗ ସହିତ ନୂନାଧିକ ପରସ୍ପରାବଧିରେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଇତିହାସ ସହିତ ଭୂଗୋଳବିଦ୍ୟାର ସମ୍ବନ୍ଧ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ । ଭୂପୃଷ୍ଠ ମାନବର ଆବାସ, ଏବଂ ଭୂପୃଷ୍ଠର ନାନାସ୍ଥାନ ଇତିହାସର ରଙ୍ଗଭୂମି । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ମାନବ-ଜାତିର ନେତାମାନେ ଏହି ଭୂପୃଷ୍ଠ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣକରି ଏବଂ ଜୀବନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନ କରିବାପାଇଁ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବିଚରଣ ଓ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଇତିହାସ ସହିତ ଭୂଗୋଳର ଏବଂ ଅନ୍ତତଃ ସହିତ ବର୍ତ୍ତମାନର ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ଏଥିପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲକ୍ଷଣୀ, ତାହାର ନାମ ଶ୍ରବଣ କଲ ଶଣି, ଅଥବା ଭୃଗୁଶ୍ଚର କୃତ୍ରିମ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନର ଅବସ୍ଥାନ ଦର୍ଶନ କଲ- ଶଣି, ତାହା ମନରେ ତତ୍ତ୍ୱସମୃଦ୍ଧ ଅଟେ ଇତିହାସର ବିଷୟମାନ ଉଦ୍‌ବୋଧିତ ହୁଏ । ଏହି ହେତୁରୁ ଗୟା, ନବଦ୍ୱୀପ, ଜେରୁସାଲମ୍, ମକ୍କା, ମଦିନା, ରାମେଶ୍ୱର, ପଞ୍ଚବଟୀ, ମଥୁରା, ବୃନ୍ଦାବନ, ଦ୍ୱାରକା ପ୍ରଭୃତି ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇଂରାଜ ପଣ୍ଡିତ ଆର୍ନଲଡ୍ ଭୃଗୁଶ୍ଚର ଚନ୍ଦ୍ର ଶଣି ଏ ଦେଖିଲେ ନାନା ଯୁଗର ଅଟେ ଇତିହାସକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ମଣି ମୋହିତ ଓ ମଧୁର ବିସ୍ମୟରସରେ ଅଭିଭୂତ ହେଉଥିଲେ । ଭୂତତ୍ତ୍ୱ, ଉଦ୍ଭିଦ୍‌ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଜୀବତତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଜ୍ଞାନର ବିଷୟ ହେଲେ ହେଁ, ମୃତ୍ତିକା, ବାଲୁକା, ପ୍ରସ୍ତର ପ୍ରଭୃତି ଏବଂ ଉଦ୍ଭିଦ୍ ଓ ଜୀବମାନେ ଭୃଗୁଶ୍ଚର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିବାରୁ ଭୂଗୋଳଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେମାନଙ୍କ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । ଏହିରୂପେ ଉକ୍ତ ବିଜ୍ଞାନସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସହିତ ଭୂଗୋଳ- ବିଦ୍ୟାର ସମୃଦ୍ଧ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି । ପୃଥିବୀ ସୌର ଜଗତର ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗ, ସୌର ଜଗତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ପରି ଏହା ମଧ୍ୟ ବିଧିବଦ୍ଧିଷ୍ଟ ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ଚାଲିଥାଏ । ଏହାର ଗତି ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ଏହାର ସମ୍ପର୍କ ହେତୁରୁ ଦିବାରତ୍ରିକ ଋତୁକ୍ରମ ଓ ଋତୁମାନଙ୍କର ଆବର୍ତ୍ତନ ହେଉଅଛି, ଜ୍ୟୋତିଷମାନଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଓ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମାନ ଗତି ସହକାରେ ମନୁଷ୍ୟ ଦିଗ ନିର୍ଦ୍ଦାରଣ କରି ତଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ପ୍ରୟୋଜନ ସାଧନ କରୁଅଛି । ଏହିରୂପେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା ସହିତ ଭୂଗୋଳ-ବିଦ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ପୁରୋକ୍ତ ବିଜ୍ଞାନ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କତିପୟ ବିଜ୍ଞାନ ସହିତ ଭୂଗୋଳ- ବିଜ୍ଞାନର ନ୍ୟୁନାଧିକ ସମ୍ପର୍କ ଅଛି ।

ଭୂଗୋଳ-ବିଜ୍ଞାନରେ କେଉଁ କେଉଁ ବିଷୟ କିପରି ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥାଏ, ଅଭିଜ୍ଞ ଶ୍ରୋତାମାନେ / ପାଠକମାନେ ଅବଗତ ଥିବାରୁ, ସେଗୁଡ଼ିକର ବିଶେଷ ଆଲୋଚନାରୁ ଏଠାରେ ନିବୃତ୍ତ ହେଲି ।

ଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟର ବଳ । ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଆଉ କିଛି ଅବଲମ୍ବନ ନ ପାଏ, ତେତେବେଳେ ଜ୍ଞାନକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଚଳେ । ବହୁରୂପୀ ମନୁଷ୍ୟ ନାବିକ ରୂପରେ ନାନା ନଦୀ ଓ ସମୁଦ୍ରରେ ବିଚରଣ କରୁଅଛି, ବର୍ଣ୍ଣକ ବେଶରେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରୁଅଛି, ଶିଳ୍ପୀ ରୂପରେ ନାନାପ୍ରକାର ମନୋଜ୍ଞ ଶିଳ୍ପର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରୁଅଛି, ହୃଦ୍-କମ୍ପୋସ୍ତାଦକ ଜଗତ୍‌ସ୍ପର୍ଶ ବଜାଇ ବାର-ବେଶରେ ଦରବିଜୟ କରୁଅଛି, ନାନା ପ୍ରଦେଶରେ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ଶାସନର ଲଳସା ଚରିତାର୍ଥ କରୁଅଛି, ସାଗର ଓ ଧରଣ ଗର୍ଭରୁ ରତ୍ନ ଆକର୍ଷଣ କରି ଭୂପଣ- ଲଳସା ଓ ବିଭବ-ସ୍ମୃତ୍ତି ଚରିତାର୍ଥ କରୁଅଛି । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବହୁରୂପୀର ବହୁବିଧ ବଳ ମଧ୍ୟରେ ଭୂଗୋଳ-ଜ୍ଞାନ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ବଳ । ଏହି ବଳର

ଅଗ୍ରବରୁ ଅନ୍ୟଥା ପ୍ରବଳ ବହୁ ନରେଶ୍ବର ପରହସ୍ତରେ ରାଜ୍ୟ-ଧନ-ପ୍ରାଣ ଅର୍ପଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଭୂଗୋଳଜ୍ଞାନ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁରୁତ୍ବ, ବରଂ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଆପେକ୍ଷିକ ଲଘୁତ୍ବ, ମନୁଷ୍ୟର ଦୃଢ଼ସ୍ବଜ୍ଞମ କରାଇ ତାହାର ଦୃଢ଼ସ୍ବକୁ ପ୍ରଶସ୍ତ କରେ, ଏବଂ ତାହାର ମନରୁ ଅକ୍ଷେପଜ୍ବର ଅହଙ୍କାର ନ୍ୟୁନାଧିକ ପରିମାଣରେ ଉଦ୍ବେହିତ କରେ । ଭୂଗୋଳ-ବିଦ୍ୟାର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା ଦ୍ବାରା ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ଭ୍ରାତୃଭାବ ଓ ଉପଚିନ୍ତା-ପ୍ରବୃତ୍ତି କହିତ୍ ପରିମାଣରେ ହେଲେ ମାଜିତ ଓ ବସ୍ତୁତ ହୁଏ । ଭୂଗୋଳ ଜ୍ଞାନ-ସ୍ବନତା ଆସିଆଖଣ୍ଡର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ଏକତମ କାରଣ ଅଟେ । ଯେଉଁ ମୂଢ଼ ବ୍ୟକ୍ତି ଭୂପୃଷ୍ଠର ଏକ ସହସ୍ରାଂଶର ଖଣିକ ଓ ଆଂଶିକ ଅଧିକାର ପାଇ ଅହଂମଦରେ ମନେ କରେ ଯେ ସମଗ୍ର ଭୂଭାଗରେ ଦଶ ସହସ୍ରରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ନାହାନ୍ତି, ରସା-ତଳରେ କେଉଁ ସ୍ଥାନ ବ୍ୟାତା ସେହି ବରାକ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଅଛନ୍ତି, ଅଭିଜ୍ଞ ଶ୍ରୋତାମାନେ ବା ପାଠକମାନେ ତାହା ଅନୁମାନ କରିନିଅନ୍ତି । ଆଲସ୍ୟପରବଶ ଯେଉଁ ଲୋକ ଶିଳା, ବାଣିଜ୍ୟ, ମାନବସମାଜ ଓ ମାନବର ବିଭବ ସହିତ ଭୂପୃଷ୍ଠର ସମ୍ପର୍କ ଆଲୋଚନା କରିନାହିଁ, ତାହାର ଲଲାଟରେ ଜର୍ଣ୍ଣକୃଟିର-ବାସ ଓ ପର୍ୟାନ୍ତତାର ଶୃଙ୍ଖଳା ଭିନ୍ନ ବ୍ୟାତା ଆଉ କ'ଣ ଲେଖନ୍ତି ? ଯେଉଁମାନେ ଆଧୁନିକ ଭୂଭାଗସୂଚୀ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା କରିଆନ୍ତି, ସେମାନେ ଜାଣିଥିବେ ଯେ ଭୂଗୋଳ-ଜ୍ଞାନ ଓ ଭୌଗଳିକ ଆବିଷ୍କାର ଅଧିବସାୟ ଓ ଚରିତ୍ରବଳ ସହିତ ସମନ୍ବିତ ହୋଇ ଭୂଭାଗସୂଚୀ ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ବୈଷୟିକ ଅବସ୍ଥାରେ ନବଯୁଗର ଅବତାରଣା କରିଅଛନ୍ତି । ସମ୍ବାଦପତ୍ର-ପ୍ରିୟ ଆଧୁନିକ ସମୟରେ ଭୂଗୋଳ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ ଲୋକ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ପାଠର ସୁଖରୁ ବହୁ ପରିମାଣରେ ବଢ଼ିତ ହେବ । ପିତୃରାଜ୍ୟ ବା ନିଦ୍ରିତ ଦ୍ବିପଦ ବା ଚତୁଷ୍ପଦ ଭିନ୍ନ ଅପର .ପ୍ରାଣୀ ପକ୍ଷରେ ଭୂଗୋଳଜ୍ଞାନ କେତେ ମୂଲ୍ୟବାନ, ତାହା ସ୍ବପ୍ନାମ ଓ ସ୍ବଦେଶ ଗୁଡ଼ିକ କିନ୍ତୁ ଦୂର ଗଲେ ମନୁଷ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିପାରିବ ।

ସସ୍ପୃତ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅଭିଧାନରେ ଭୂଗୋଳ ଶବ୍ଦର ଉଲ୍ଲେଖ ଦୃଷ୍ଟ ହେଲେ ହେଁ ଏବଂ ସସ୍ପୃତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଭୂଗୋଳ ନାମଧେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲେ ହେଁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଯାହା ଭୂଗୋଳବିଦ୍ୟା ନାମରେ ଅଭିହିତ, ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ଭାରତୀୟ ପଣ୍ଡିତ-ମାନଙ୍କ କଲ୍ୟାଣରେ ତାହା ସମ୍ୟକ୍‌ରୂପେ ଉଦ୍ବିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହୁଏ ନାହିଁ । ବିଶ୍ବକୋଷନାମକ ବଙ୍ଗଳା ଅଭିଧାନର ସମ୍ପାଦକ, ସସ୍ପୃତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ରଚିତ ଖଣ୍ଡିଏ ଭୂଗୋଳ-ଗ୍ରନ୍ଥ ତାହାଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ତାଙ୍କ ସହିତ ଆଲାପ-କାଳରେ କହୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ସନ୍ଧେପରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡିକର ଯେପରି ପରିଚୟ ଦେଲେ, ତହିଁରୁ ସେ ଖଣ୍ଡିକ ଭୂଗୋଳ-ବିଜ୍ଞାନ ପରିବର୍ତ୍ତିରେ ଭୂଗୋଳ-କାବ୍ୟ ବୋଲି ଅନୁମାନ ହେଲା । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ସସ୍ପୃତ ଭିନ୍ନ ଆଉ

କୌଣସି କ୍ଷପାରେ ଯୁଦ୍ଧା ଏହାର ଚର୍ଚ୍ଚା ଥିଲା ବୋଲି ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଭୁଗୋଳବିଜ୍ଞାନ ତରୁଣବୟସ ବୋଲିବାକୁ ହେବ । ଏହି ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ସୁପଥ୍ୟରେ ପୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଏହା ଅଜ୍ଞ-ସୌଷ୍ଟବ ଲଭ କରିଅଛି । ଆଧୁନିକ ଭୁଗୋଳ-ଗ୍ରନ୍ଥ ସହଜ ଚହ୍ନାଶୀରଦର୍ପଣ ପୁଟବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରନ୍ଥର ଗୁଳନା କଲେ, ଶେଷୋକ୍ତ ହନାଜ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେବ । ଆଧୁନିକ ଇନ୍ଦୁରେପୀୟମାନେ ରାଜ୍ୟ ଓ ବାଣିଜ୍ୟର ବିସ୍ତାର, ଧନବୃଦ୍ଧି, ଧର୍ମପ୍ରସାର, ଅନୁନ୍ନତ ମାନବ-ସମାଜମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତ-ବିଧାନ ଓ ଜ୍ଞାନ ପିପାସା-ତର୍ପଣର ଲଳସାରେ ନାନାଦି ଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କରି ଓ ନାନା ଆବିଷ୍କାର କରି ଏହି ବିଜ୍ଞାନର ପୁଷ୍ଟି ସାଧନ କରିଅଛନ୍ତି ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ପ୍ରଥମ ଭାଗ ପ୍ରଥମ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ)

୩—ବାଣିଜ୍ୟ

ଉନ୍ନତତମ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ମାନବସମାଜର ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଦ୍ରବ୍ୟମାନଙ୍କର ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନକୁ ବାଣିଜ୍ୟ କହନ୍ତି । ଅବସ୍ଥା-ଭେଦରେ ମନୁଷ୍ୟର ଅଭବ ନାନା-ପ୍ରକାର । ମନୁଷ୍ୟ ନାନାପ୍ରକାରେ ଏହି ଅଭବ ପୂରଣ କରିବାପାଇଁ ସବଦା ଯତ୍ନବାନ୍ । ପ୍ରଥମତଃ, ପ୍ରାଣ-ଧାରଣ ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟର ଆହାରୀୟ ପଦାର୍ଥର ପ୍ରୟୋଜନ । ଖାଦ୍ୟ ପାକସ୍ଥଳୀରେ ପ୍ରବେଶ କରି ରକ୍ତରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଶରୀର ପୋଷଣ କଲେ ହେଁ, ବୃଷ୍ଟି, ହିମ, ଶୀତ, ଶୀତ୍ରର ଆଧିକ୍ୟାଦିଦ୍ୱାରା ଶରୀରର କ୍ଷୟ ସାଧିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ମନୁଷ୍ୟ ଏମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ଦେହକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆଶ୍ରୟ ଲେଡ଼େ । ଏହିରୂପେ ସାମାନ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତିରଠାରୁ ସୁରମ୍ୟ ହର୍ମ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନାବିଧ ମାନବ-ବାସର ସୃଷ୍ଟି । ସାମାଜିକ ଓ ଶୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ପ୍ରିୟ ମନୁଷ୍ୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ-ନିବାରଣ ଓ ଶ୍ରମସମ୍ପାଦନ ନିମନ୍ତେ ବହୁବିଧ ବସନ-ଭୂଷଣ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ଗ୍ରାନ୍ଥ ଅବସନ୍ନ ଓ ରୁଗ୍ଧ ଶରୀରର ଶାନ୍ତି, ଅବସାଦ ଓ ରୋଗର ଅପନୟନ, ଏବଂ ଶାନ୍ତି ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ପୁନଃପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ନୂତନ ଅଭବର ଅବତାରଣା କରେ । ଶୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପ୍ରିୟତା ଅତିଭୂମି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ବିଳାପିତାର ରୂପ ଧାରଣ କଲେ, ଅଭବର ଦ୍ୱାର ଅଧିକ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହୁଏ । ଏହିରୂପେ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ପ୍ରକାରେ ଜନ୍ମିତ ମାନବର ଅସଂଖ୍ୟ ଅଭବର ପୂରଣ ନିମନ୍ତେ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ଏହି ଦ୍ରବ୍ୟମାନ କୌଣସି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିକର୍ତ୍ତୃକ ଅଥବା କୌଣସି ଏକ ଦେଶର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନର ପ୍ରୟୋଜନ । ଏହି ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନ ବିପୁଳ ଆକାର ଧାରଣ କଲେ, ବାଣିଜ୍ୟ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଏ ।

ବାଣିଜ୍ୟ ମାନବସମ୍ବଳର ସହୋଦର । ଆଜିକାଲି ଯାହା ବାଣିଜ୍ୟ ନାମରେ ଆଖ୍ୟାତ, ମାନବସମାଜର ଶୈଶବାବସ୍ଥାରେ ତାହା ଅଧୁନିକ ଆକାରରେ ଲକ୍ଷିତ ନ ହେଲେ ହେଁ, ତାହାର ଅନ୍ତର ବନିମୟରୂପେ ତଦାମ୍ଭନ ସମାଜର ପ୍ରୟୋଜନ ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିଲା । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ମୁଦ୍ରାର ଅଫିଦ୍ ନ ଥିଲା ; ତାହାର ଅନ୍ତର ଅନୁଭୂତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଲୋକେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦ୍ରବ୍ୟମାନଙ୍କର ବନିମୟ ଦ୍ରାଘ ପରମ୍ପରର ଅନ୍ତର ପୁରଣ କରି ନେଉଥିଲେ । ମନୁଷ୍ୟର ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତ ଓ ରୁଚର ବିକାଶ ହେତୁରୁ ତାହାର ଅନ୍ତର ଅତିଶୟ ବଢ଼ିଲାଭୂତ ହେବାରୁ ବନିମୟ-ପ୍ରଥାର ଅପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ଦ୍ରବ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ନ୍ୟୁନାୟକ ପରିମାଣରେ ଅନୁଭୂତ ହେଲା । ମୁଦ୍ରାର ସୃଷ୍ଟି ଓ ପ୍ରଚଳନଦ୍ୱାରା ବନିମୟ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ଋଷ-ବିଋଷର ଆକାର ଧାରଣ କଲା । ଏହି ଋଷବିଋଷ ସତ୍ୟତାର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ଓ ମାନବର ବୈଷୟିକ ଅବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତ-ସହକାରେ ପୁଷ୍ଟ ଓ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇ ବାଣିଜ୍ୟନାମରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛି ।

ମୁଦ୍ରା ଓ ବାଣିଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି । ବାଣିଜ୍ୟର ପ୍ରସାର ମୁଦ୍ରାବାହୁଲ୍ୟର କାରଣ ; ପୁଣି ମୁଦ୍ରାବାହୁଲ୍ୟ ମଧ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟର ବୃଦ୍ଧି କରୁଥିଲା । ମୁଦ୍ରା-ନିର୍ମାଣ ଶିଳ୍ପବିଶେଷ ଅଟେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶିଳ୍ପ ସହିତ ମଧ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟ ଦୃଢ଼ ରୂପେ ସମ୍ବନ୍ଧିତ, ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟତିରେକେ ବାଣିଜ୍ୟର ଅଫିଦ୍ ଅସମ୍ଭାବ୍ୟ ନୋହୁଲେ ହେଁ ଶିଳ୍ପଜ୍ଞ ବାଣିଜ୍ୟ ସ୍ୱଳ୍ପଲୋକର ହୁଅନ୍ତା । ଅପକୃଷ୍ଟ ପତ୍ୟ ଫଳାଦି, କୃତ୍ରିମ-ଜାତ ଓ ଶିଳ୍ପଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ, ଏବଂ ଯାନ ଏହି ଚତୁର୍ବିଧ ବାଣିଜ୍ୟର ଅଙ୍ଗ । ହସ୍ତତନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ଫଳ, ଲବନ ଓ ପ୍ରକାଶନରେ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ କାଷ୍ଠ, କତିପୟ ତୃଣ ଓ ପର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଖନିରୁ ଉତ୍ତୋଳିତ ଲୌହାଦି ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ବିବିଧ ଶସ୍ୟ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରରେ ସଫଳିତ ତରୁଳତାଦର ପସ୍ତୁଷ୍ଟାଦି ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଉଦାହରଣ ; ଉଚ୍ଚ ଦୁର୍ଲବ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ମନୁଷ୍ୟ-ହସ୍ତରେ ତାହାର ରୁଚି ଓ ପ୍ରୟୋଜନ ଅନୁସାରେ ନବୀନ ଆକାର ଧାରଣ କଲେ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର ମଦାର୍ଥ ଅପେକ୍ଷା ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଓ ପ୍ରକାର-ଭେଦ ବହୁପରିମାଣରେ ଅଧିକ । ଏଣୁ ଶିଳ୍ପୋନ୍ନତି ବାଣିଜ୍ୟ-ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରଧାନ ସହାୟ । ଶିଳ୍ପଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦ୍ରାଘ ଆୟମାନଙ୍କର ଶରୀରର ପୋଷଣ, ଭୂଷଣ, ଆବରଣ, ଆରୋଗ୍ୟ, ଆରାମ ପ୍ରଭୃତି ବିବିଧ ପ୍ରୟୋଜନ ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ !

ବାଣିଜ୍ୟ ଯାନ-ସାପେକ୍ଷ । ଏହି ଯାନମାନ ଦୁଇ ପ୍ରଧାନ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ :—ସ୍ଥଳଯାନ ଓ ଜଳଯାନ । ସ୍ଥଳଯାନରେ ସାଧାରଣ ନାମ ଶକଟ, ଜଳଯାନରୁ ସାଧାରଣ ନାମ ପୋତ । ଉଭୟବିଧ ଯାନ କାଷ୍ଠ ଓ ଧାତୁ ଦ୍ରବ୍ୟରେ

ନିର୍ମିତ । ସ୍ଥଳଯାନଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାଣୀଦ୍ୱାରା ଏବଂ ଜଳଯାନଗୁଡ଼ିକ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ସମୀରଣ ଦ୍ୱାରା ଚାଳିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ଶ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଶିଳା-କୌଶଳ ଦ୍ୱାରା ଉଷ୍ଣ ଜଳୀୟ ବାଷ୍ପକୁ ଉକ୍ତ ଉତ୍ତପ୍ତବ୍ୟୟ ଯାନର ଚାଳନାରେ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ମାନବ ନିୟୁକ୍ତ କରିଅଛି । ବାଷ୍ପୀୟ ଶକଟ ଓ ବାଷ୍ପୀୟ ପୋତ ଜଳସ୍ଥଳ ଉତ୍ତପ୍ତ ଅତିକ୍ରମ ବେଗରେ ଧାବିତ ହୋଇ ବାଣିଜ୍ୟ-ବିସ୍ତାର ଓ ମନୁଷ୍ୟ-ସମାଜର ସୁଖସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ-ବୃଦ୍ଧିର ନିଶ୍ଚୟ ସୁବିଧା ଭିତ୍ତିଭୂମି ଅଟେ । ସ୍ଥଳରେ ବାଷ୍ପୀୟ ଶକଟପାଇଁ ବିଶେଷବ୍ୟୟ ପଥ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ଏହି ପଥର ନାମ ଲୌହ ବର୍ତ୍ତୁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଥ ଅପେକ୍ଷା ଏହା ବହୁ ପରିମାଣରେ ଅଧିକ ସରଳ, ଓ ଉଚ୍ଚାବତ ହେଲେ ବାଷ୍ପୀୟ ଶକଟର ଚାଳନା ଅସିଦ୍ଧ ହୁଏ । ଲୌହବର୍ତ୍ତୁ ଏତଦ୍ ଦେଶୀୟ ଜନ-ସାଧାରଣଙ୍କଠାରେ ରେଲ-ବାଟ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଭିତର ଶକଟମାନ ଦେଶ-ଭେଦର ବଳିବର୍ଦ୍ଧ, ମହତ୍ତ୍ୱ, ଅଶ୍ୱ ପ୍ରଭୃତିଦ୍ୱାରା ଚାଳିତ ହୁଏ । ମରୁପ୍ରଦେଶରେ ଉଷ୍ଣ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ବାଣିଜ୍ୟଯାନ । ଏ ଦେଶର ପାଟଣାସ୍ଥ ବନ୍ଦୁର ପ୍ରଦେଶରେ ବାଣିଜ୍ୟବସ୍ତୁ ବହନ ନିର୍ମିତ ଗୋରୁ ଅପେକ୍ଷା ମହତ୍ତ୍ୱ ଅଧିକ ଉପଯୋଗୀ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବୃହତ୍‌କାୟ ପୋତଗୁଡ଼ିକ ଭାସାନ୍ତରାତ କାହାଜ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ଆକର୍ଷିତ ହେଉଅଛି ।

କର୍ମଶୀଳତା ମାନବପ୍ରକୃତିର ଗୋଟିଏ ଧର୍ମ । ଏହି କର୍ମଶୀଳତା ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ୟ ବହୁବ୍ୟୟ କଲାଣର ଯେପରି ଜନନୀ, ବାଣିଜ୍ୟର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପ୍ରସୂତ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଉତ୍ପନ୍ନ, ପୁଷ୍ଟ ଓ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇ ବାଣିଜ୍ୟ ସମଗ୍ର ସଭ୍ୟ ଜଗତରେ ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରସାର ବିସ୍ତାର କରେ । ମନୁଷ୍ୟ ଯେ ପରିମାଣରେ ଉଦ୍‌ଯୋଗୀ, ଅଧ୍ୟବସାୟୀ, ସହଜ୍ଞ ଓ ଚରିତ୍ରବାନ୍ ହୁଏ, ତାହା ଦ୍ୱାରା ବାଣିଜ୍ୟ ସେହି ପରିମାଣରେ ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି-ସମ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ, ମନୁଷ୍ୟ ଯେ ପରିମାଣରେ ବିକୃତଗ୍ରସ୍ତ, ଅଳସ୍ତ ଓ ଚରିତ୍ର-ହୀନ ହୁଏ, ତାହା ହସ୍ତରେ ବାଣିଜ୍ୟ ସେହି ପରିମାଣରେ ଶ୍ରୀହୀନ ହୋଇ ଅବଶେଷରେ ଅତିହୀନ ଦଶା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ପୃଥିବୀର ପ୍ରାଚୀନ ଆଧୁନିକ ନାନା ଜାତିର ବାଣିଜ୍ୟର ଇତିବୃତ୍ତ ଆଲୋଚନା କଲେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମାନ ହେବ ।

ସଭ୍ୟତାର ପାରମ୍ଭରୁ ବାଣିଜ୍ୟ ନାନାରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲେ ହେଁ ଯୁଗବିଶେଷରେ ଜାତିବିଶେଷର ଏ ବିଷୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ଭାରତବର୍ଷ, ଫିନିସିଆ ଓ କାର୍ଥେଜର ଅଧିବାସୀମାନେ ବାଣିଜ୍ୟରେ ଉନ୍ନତ ବା ସମୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଧିବାସୀ ଅପେକ୍ଷା ଉପକୂଳବାସୀ ଲୋକେ ଅଧିକ ବାଣିଜ୍ୟପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ପୁରୀଭୁମିରେ ଭାରତ ଓ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରର ଦ୍ୱୀପସମୂହ ଓ ସନ୍ନିହିତ ଦେଶ ସହତ ବାଣିଜ୍ୟ-ସୂତ୍ରରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିଲା । ଭାରତବାସୀମାନେ ବାଣିଜ୍ୟ କରୁଁ କରୁଁ ବାଲି ଓ ଯବ ଦ୍ୱୀପରେ

ଉପନିବେଶ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଇତିହାସବେତ୍ତମାନେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି-
ଅଛନ୍ତି । ଏତଦ୍ ଦେଖିବୁ ବନ୍ଦରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାମ୍ରଲୁପ୍ତ ଅଧିକ ଉର୍ଜ୍ଜ୍ୱ ଲାଭ
କରିଥିଲା । ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶରେ ଚିଲିକା ହିଁ ପ୍ରଧାନ ବନ୍ଦର ଥିଲା । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ଫିନିସିଆର ଲୋକେ ବାଣିଜ୍ୟରେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ଥିଲେ ।
ଶରଣୀୟ ଶିଳ୍ପଜାତଦ୍ରବ୍ୟ ସେମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସୁରୋପରେ ବିକ୍ରିତ ହେଉଥିଲା ।
ଭୂମଧ୍ୟସାଗରର ପୁଷ୍କଳବର୍ତ୍ତୀ ଟ୍ରୟ ନଗର ଫିନିସିଆ ବାଣିଜ୍ୟର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ
ଥିଲା । ଫିନିସିଆରୁ ଯେଉଁମାନେ ଯାଇ ଆଫ୍ରିକାର ଉତ୍ତରକୂଳସ୍ଥ କାର୍ଥେନ
ନଗରରେ ଉପନିବେଶ ହୋଇଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ବଂଶର କାର୍ଥେନୀୟମାନେ ଉତ୍ତର
କାଳରେ ବାଣିଜ୍ୟ-ମଣ୍ଡଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କଲେ । ପ୍ରାଚୀନ
ଗ୍ରୀସୀୟମାନେ ମଧ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟକୁଶଳ ଥିଲେ । ଆଥେନ୍ସ ନଗର ସରସ୍ୱତୀ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀ
ଉଭୟଙ୍କର ପ୍ରିୟ ନିକେତନ ଥିଲା । ଗ୍ରୀସୀୟ ବାଣିଜ୍ୟ-ପୋତ ସନ୍ନିହିତ ଭୂମଧ୍ୟ-
ସାଗରୀୟ ଦ୍ୱୀପମାନଙ୍କରେ ଗ୍ରୀସର ବାଣିଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନ
ଜାତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରୋମୀୟମାନେ ବର୍ହିବାଣିଜ୍ୟରେ ଅନଭିଜ୍ଞ ଥିଲେ ।
ଇତାଲୀୟମାନେ ବହୁକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୋତନିର୍ମାଣ-ପ୍ରଣାଳୀ ଆଦୌ ଜାଣି ନ ଥିଲେ ।
କିନ୍ତୁ ଉତ୍ତର କାଳରେ, ଅର୍ଥାତ୍, ଇୟୁରୋପୀୟ ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ସେମାନେ ବାଣିଜ୍ୟ
ବିଷୟରେ ବହୁ ପରମାଣରେ ଉନ୍ନତ ହେଲେ । ତଦ୍ଦେଶୀୟ ନଗରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ଭେନିସ୍ ପୀଜା ଓ ଜେନଓ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟସ୍ଥଳୀ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୋଇ
ଉଠିଲା, ଏବଂ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଭିନ୍ନସମଗ୍ରଣ ଅପର
ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ବାଣିଜ୍ୟରାଜ୍ୟର ସମ୍ରାଜ୍ଞୀ ହୋଇ ବସିଲା । ତେତେବେଳେ
ଉକ୍ତ ନଗର ବାଣିଜ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଏପରି ସମୃଦ୍ଧି-ଶାଳିନୀ ହୋଇଥିଲା ଯେ କୌଣସି
ଭିନ୍ନସୀୟ ଚୁକ୍ତରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ-ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ, ପୃଥିବୀରେ ଜଣେ କୋଟିପତିର
ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା ବୋଲି ଜନସାଧାରଣ କହୁଥିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଇୟୁରୋପୀୟମାନେ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶର
ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବାଣିଜ୍ୟନିପୁଣ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର
ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଜର୍ମାନର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଲୁବେକ୍, ହାମ୍ବର୍ଗ ଓ ବ୍ରୁକ୍ସିକ ନଗର-ସମୂହ
ମହାଜନମାନେ ସମ୍ପ୍ରିଲିତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ବଣିକ୍‌ସମିତି ଗଠନକଲେ । ବାଣିଜ୍ୟ-
ଇତିହାସରେ ଏହା ନବୀନ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ଏହି ସମିତି କ୍ରମେ ବଡ଼ ପ୍ରବଳ ହେଲା ,
ଏବଂ ଇୟୁରୋପୀୟ ଏତେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନଗର ସ୍ୱତଃ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ
ହେଲେ ଯେ ମହାପତିମାନେ ସୁଦ୍ଧା ଏମାନଙ୍କୁ କରପତ୍ର ଯୋଡ଼ି ରହୁଲେ ଏବଂ
କୌଣସି କୌଣସି ନରପତି ଏମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସିଂହାସନଭ୍ୟୁତ ଓ କେହି କେହି
ଏମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ସିଂହାସନରେ ଆସ୍ତେପିତ ହେଲେ । ଉତ୍ତର କାଳରେ ନାନା

କାରଣରୁ ଏହି ସମିତି ସ୍ବଳକାୟ ଓ ସ୍ବନବଳ ହେଲେହେଁ ଏହାର ଅସ୍ତିତ୍ବ ଲେପ
 ହୋଇନାହିଁ । ପୁଷ୍ପୋକ୍ତ ନଗରସୟ ଅଦ୍ୟାପି ପରସ୍ପର ସହ ସମ୍ପର୍କ ରଖିଛନ୍ତି ।
 ଅନନ୍ତର ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନେ ନୌବାଣିଜ୍ୟ-ବିଦ୍ୟା ଓ
 ବହିର୍ବାଣିଜ୍ୟରେ ମସ୍ତକୋତ୍ତଳନ କଲେ । ପ୍ରାୟ ଏହି ସମୟରେ ଆମେରିକା
 ଆବିଷ୍କୃତ ହେବାରୁ ଷ୍ପେନୀୟମାନେ ଉକ୍ତ ବିଷୟରେ ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କଲେ ।
 ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶତାବ୍ଦୀଦ୍ବୟରେ ଓଲନ୍ଦାଜମାନେ ଅପର ତାବନ୍ୟ ଜାତିକୁ ଜିଣି
 ପୃଥିବୀର ନାନା ଅଂଶରେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ବାଣିଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କଲେ । ଏମାନେ ଭାରତ
 ମହାସାଗରସ୍ଥ ଦ୍ବୀପସୂତ୍ରରେ ପ୍ରଚଳିତ ବାଣିଜ୍ୟର ପ୍ରାୟ ଏକାଧ୍ୟପତି ଥିଲେ ।
 ପୁଷ୍ପୋକ୍ତ ଜାତିମାନଙ୍କ ପଦାଙ୍କ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅନୁସରଣ କରି, ଇଂରେଜମାନେ
 ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ବଣିକ୍‌କୁଳର ଅଗ୍ରଣୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ବାଣିଜ୍ୟାର୍ଥୀ ଇଂରେଜ
 ଜାତିର ପୌରୁଷ ଓ ଯୋଗ୍ୟତା ଅବଲମ୍ବନ କରି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେମାନଙ୍କ ମସ୍ତକରେ
 ଭାରତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ମୁକୁଟ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଫରାସୀ ଜାତି ବାଣିଜ୍ୟ-ବିମୁଖ
 ନୋହୁଲେ ହେଁ କେବେ ହେଁ ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିନାହାନ୍ତି । ଆମେରିକାର
 ଅନ୍ତର୍ଗତ ମାର୍କିନ୍ ନିବାସୀମାନେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ଆଧୁନିକ ଜାତି ଅପେକ୍ଷା
 ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ବିଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଯେଉଁ ଅନ୍ୟସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେ ଦେଶରେ
 ପ୍ରତ୍ନୁଲିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଘଟି ନ ଥିଲେ ମାର୍କିନ୍‌ବାସୀମାନେ ଏତେବେଳକୁ
 ସମ୍ଭବତଃ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ପ୍ରାୟ ସମକକ୍ଷ ହୋଇଥାନ୍ତେ । ଆଧୁନିକ ପ୍ରାଚ୍ୟ
 ଜାତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାପାନୀୟମାନେ ହିଁ ବାଣିଜ୍ୟରେ ଇଉରୋପୀୟମାନଙ୍କ ସହୃଦ
 ପ୍ରତିଯୋଗିତାର ଭୁଜନ ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମାନ ହୁଏ । ବୋମ୍ବାଇର ସନ୍ନିହିତ ପ୍ରଦେଶ-
 ମାନଙ୍କରେ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଉପନିବିଷ୍ଟ ପାରସୀଜାତିର ଆଧୁନିକ ବାଣିଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା
 ଭରଣୀୟମାନଙ୍କର ଲୁପ୍ତ ବାଣିଜ୍ୟ-ଗୌରବ ଉଦ୍ଧାର କରିପାରିବ ବୋଲି ମନୋ-
 ମଧ୍ୟରେ ଆଶାର ସମ୍ଭାର ହେଉଅଛି । ବାଣିଜ୍ୟ-ପ୍ରସାଦରୁ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଜାତିରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ
 ହୋଇଅଛି । ରାଜପୁତନାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଧପୁରବାସୀ ମାରଓଡ଼୍ାଜମାନେ ଭରଣୀୟ
 ବଣିକ୍‌ସମାଜରେ ଦ୍ବିତୀୟ ଆସନ ପାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ । ପୁଷ୍ପୋପକୂଳବାସୀମାନଙ୍କ
 ମଧ୍ୟରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରଦେଶୀୟମାନଙ୍କର ବଣିକ୍‌ବୃତ୍ତି ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।
 ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତି ଯେଉଁ ଅନ୍ତର୍ବାଣିଜ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ, ପୃଥିବୀର ଅପର ସଭ୍ୟ
 ଦେଶମାନଙ୍କ ବାଣିଜ୍ୟ ସହୃଦ, ତୁଳନାରେ ତାହା ନଗଣ୍ୟ ବୋଲିବାକୁ ହେବ ।
 ଉତ୍କଳରେ ବାଲେଶ୍ବରବାସୀମାନେ ବାଣିଜ୍ୟସ୍ପୃହା ନିମନ୍ତେ ଖ୍ୟାତ ଥିଲେ । ମାଟି
 ଭାରତର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କ ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ବାଣିଜ୍ୟ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ
 ମେଲିଣି ଦେଇଲେଣି ।

“ବାଣିଜ୍ୟେ ବସତେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ” ବୋଲି ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ମାନବ ସଭ୍ୟତାରେ ବହୁ ଦିନରୁ ଏହାର ଯଥାର୍ଥତା ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଆସୁଅଛି । ଲୋକେ ନାନା ଉପାୟରେ ଅର୍ଥଲାଭ କରନ୍ତି । ଏହି ଉପାୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାଣିଜ୍ୟ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଅର୍ଥ-ଲାଭ ବାଣିଜ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲେ ହେଁ ମନୁଷ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟ-ଦ୍ଵାରା ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ମଧ୍ୟ ଲାଭବାନ୍ ହୁଏ । କର୍ମଶୀଳତାର ବୁଝାନ୍ତର ଯେଉଁ ଅଧ୍ୟବସାୟ ବାଣିଜ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ, ବାଣିଜ୍ୟଜୀବୀମାନଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ତାହା ସମ୍ୟକ୍ ବଳାଧାନ କରିଥାଏ । ଏହି ଅଧ୍ୟବସାୟ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟ ନାନା ବିଷୟରେ କୃତଜ୍ଞ ଅର୍ଜନ କରେ । ବଣିକମାନେ ସ୍ଵାର୍ଥ-ସାଧନୋଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନାନା ଦେଶରେ ବିଚରଣ କରୁଁ କରୁଁ ତଦ୍ଦେଶମାନଙ୍କର ବାହ୍ୟ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ବିଷୟମାନ ଅବାନ୍ତର ଶବ୍ଦରେ ଅବଗତ ହୋଇ ଅନାୟାସରେ ବା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସ୍ଵଳାୟାସରେ ସ୍ଵୀୟ ଜ୍ଞାନର ପୁଷ୍ଟିସାଧନ କରନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେହି କେହି ସରସ୍ଵତୀଙ୍କ ଉପାସକ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଏହି ଜ୍ଞାନ ପୁ ପ୍ରକାଶରେ ପ୍ରସାର କରି ସ୍ଵଦେଶୀୟ ସାହିତ୍ୟର ନାନାପ୍ରକାର ପୁଷ୍ଟିସାଧନ କରନ୍ତି । ବାଣିଜ୍ୟ ଯେନି ପୃଥିବୀର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଂଶର ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ରବ୍ୟ ଜନ୍ମୁଥିଲେ ହେଁ, ପରିଣାମରେ ମନୁଷ୍ୟ-ମନକୁ ସଂଯୁକ୍ତ ଓ ଔଦାର୍ଯ୍ୟ-ସମ୍ପନ୍ନ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଏଥିରେ ରହିଅଛି । ଅର୍ଥ ଅପବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ଅମଙ୍ଗଳ ପ୍ରସବ କରେ । ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାରରେ ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ନାନାପ୍ରକାର କଲ୍ୟାଣର କାରଣ ହୁଏ । ବାଣିଜ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲାଭ କରି ମହାଶୟ ଲୋକମାନେ ମାନବର ଓ ଇତିପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଅନେକ ପ୍ରକାର କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ଦୟାରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଦରିଦ୍ର-ମାନେ ଦାର୍ଦ୍ର୍ୟରୁ ଓ ଭୋଗୀମାନେ ଭୋଗରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିଥାନ୍ତି । ସ୍ଵୀୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନରେ ନିରତ ବଣିକମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଦରିଦ୍ର ଶ୍ରମିକମାନେ ଓ ବିପନ୍ନ ଲୋକେ ନାନାପ୍ରକାରେ ଉପକୃତ ହୁଅନ୍ତି । ଯେଉଁ ମହାନଦୀ ଓ ମହାସାଗରରେ ବାଣିଜ୍ୟ-ପୋତ ସଫଳା ବିଚରଣ କରେ, ଉପକାଶିତରେ ବାଣିଜ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଭୁଲମାୟ ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ୨ୟ ଭାଗ, ୧୧ଶ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ)

୪—କୈପିୟତ୍

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ପାଦକ ମହାଶୟ

ସମୀପେଷୁ,

ମହାଶୟ !

ଆପଣ ମୋତେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାରେ ଲେଖିବାପାଇଁ ପତ୍ରଦ୍ଵାରା ଓ

ମୌଖିକ ଅନେକଥର ଅନୁଦ୍ବେଷ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ମୁଁ ନ ଲେଖିବାରୁ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏକଥା ଅନେକ ସମୟରେ ମୋହର ମନେ ପଡ଼େ ଓ ତାହା ସହିତ ସମୟ ସମୟରେ ଯେଉଁ ଭାବର ଉଦୟ ହୁଏ ତାହା ଆଜି ଏହି ପନ୍ଥରେ ଆପଣଙ୍କ-ଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲି । ଆପଣଙ୍କ ପତ୍ରିକାରେ ଏହା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ ପ୍ରକାଶ କରିପାରନ୍ତି । ଯେଉଁ କାରଣରୁ ମୁଁ ଲେଖିବାର ଅଭ୍ୟାସ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଅଛି ତାହା ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣଙ୍କଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ।

ଏହି ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶରେ ଲୋକେ ମୋତେ ଲେଖକ ବୋଲି ଗଣନା କରନ୍ତି, ଏହା ମନେ କଲେ ମୁଁ ସମୟ ସମୟରେ ବସିବି ତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଦାନ ଦେଶ ଲେଖକ ଓ ଲେଖାରେ ଦରିଦ୍ର, ଏହା ମନେ କଲେ ଶେଷ ସେ ବସୁଷ୍ଟ ନିମେ ଉଣା ହୋଇ ବସାଦରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ସ୍କୁଲ ବୁକ୍ସରେ ଏହି ଦରିଦ୍ରତାର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ମୋର ପ୍ରଗତି ଜନ୍ମେ ଯେ ଉତ୍କଳର ଆଧୁନିକ ଅବସ୍ଥା ସାହିତ୍ୟ-ବିକାଶର ଅନୁକୂଳ ନୁହେଁ । ସପ୍ତର୍ଷି ରୂପରେ ନ ହେଲେ, ବହୁପରିମାଣରେ ।

ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମନରେ ସର୍ବଦା ନାନାପ୍ରକାର ଭାବ ଜନ୍ମେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଠିକ୍ ବୃଦ୍ଧିପାତଜନିତ ଜଳବୁଦ୍ଧିରୁ ପରି “ଉତ୍ପଦ୍ୟନ୍ତେ ପ୍ରମୁଦ୍ୟନ୍ତେ” । ଅତିଏବ ତାହାର ଅବଶେଷ ବା ଚିହ୍ନ ପ୍ରାୟ ଆଉ କିଛି ରହେ ନାହିଁ । ବିଶେଷ ଘଟନା-ଜନିତ ଗାଢ଼ ଭାବ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୀର୍ଘକାଳସ୍ଥାୟୀ ହୁଏ । ଏହି ଭାବର ମାତ୍ରା ଯେତେବେଳେ ଅତ୍ୟଧିକ ହୋଇ ମନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚୁର ସ୍ଥାନ ନ ପାଏ, ତେତେବେଳେ ତାହା ଉତ୍କଳ ପଡ଼େ । ଏ ସମୟରେ ଅନୁଭବୀ ଅନ୍ୟ ନିକଟରେ ତାହା ବ୍ୟକ୍ତ କରିପକାଏ, ଅଥବା ନିର୍ଜନରେ ହର୍ଷ ବା ବିଷାଦର ଅଧୀନ ହୋଇ ପ୍ରଳାପ-ବହୁ କହି ପକାଏ । ଯେଉଁମାନେ ଶରଣାସୁରେ ଅଧିକାର ଓ ରଚନାଶକ୍ତି ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ତାହା ଗଦ୍ୟ ବା ପଦ୍ୟ ଆକାରରେ ଅନ୍ୟଠାରେ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଭାବ ଗାଢ଼ତମ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ-ମନକୁ ଅତିଭୁତ କଲେ, ମନୁଷ୍ୟ ଜଡ଼ୀଭୂତ ହୁଏ ; ତେତେବେଳେ କବିତା ପ୍ରଭୃତି ତାହା ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଏଣୁ କେଶାନ୍ତ୍ରୀୟ ଯେ କୃତବିଦ୍ୟା ଲୋକେ ନିଜ ବୟସରେ ପଦାର୍ପଣ କଲେ, ନୂତନ ଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଅଥବା ନୂତନ ବା ଅଭୂତ ଦୃଶ୍ୟ ବା ଘଟନା ଅନୁଭବ କଲେ, ସ୍ତ୍ରୀୟ ମନୋଭାବ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବାପାଇଁ ଉତ୍ସୁକ ହୁଅନ୍ତି ।

ଆଜିମାନେ ଯେତେବେଳେ ଭାରତବର୍ଷରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ, ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର କମଳସ୍ଥ ଶୋଭାରେ ବସିବି ଆର୍ଯ୍ୟ ଋଷିମାନଙ୍କ ମନରେ ନାନା ନିଶାନ ଭାବର ଉଦୟ ହେଲା । ସେମାନେ ସେହି ଭାବଗୁଡ଼ିକ ଛନ୍ଦୋବଦ୍ଧ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶକଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟବିଶର ପବନ ଓ ଉତ୍କଳ ଗର୍ଭରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ କବିଗୁରୁ ବାଲ୍ମୀକି ଆଦି-

କାବ୍ୟ ରଚନା କଲେ । ବ୍ୟାସଦେବ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜ ଓ ସ୍ୱାମୀପଣ ବୈଦିକମୟ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ବସନ୍ତ ମହାଶୟର ପ୍ରଣୟନ କଲେ । ବିଷାଦ ଗୀତ ପରିବ୍ରାଜକ ଭାବର ଶାନ୍ତିମୟ ସମାଜମତ ପ୍ରଭୃତିରେ ମୋହତ ହୋଇ ମାତୃଭାଷାରେ ତାହା ଲିପିବଦ୍ଧ କଲେ । ସମ୍ରାଟ୍-ଶିବୋପଶି ଆକବରଙ୍କ ଉଦାର ଶାସନକାଳରେ ଆଇନ୍-ଇ-ଆକବର ଜନ୍ମ ଲାଭ କଲେ । ଭୌଗୋଳିକ ଆବିଷ୍କାର ଓ ମୁଦ୍ରା-ଯନ୍ତ୍ରର ଉଦ୍ଭାବନ ଇଉରୋପୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ନବଯୁଗର ଅବତାରଣାକଲେ, ଏ ଦେଶର ଇଂରେଜ-ରାଜତ୍ୱରେ ସରସ୍ୱତୀ-ସେବକ ବଂଶୀୟ ଯୁବକମାନେ ଦେଶାନ୍ତର ଗମନ କରି ଅଦୃଷ୍ଟପୁର ପ୍ରାକୃତିକ ଓ କୃତ୍ରିମ ଶୋଭା, ସମାଜମତ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରବନ୍ଧାକାରରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ଏବଂ ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ର-ଲିଖିତ ନାନା ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଲୋଚନାରେ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ଭାବଗୁଡ଼ିକ ମୁଦ୍ରିତ ହେଲା, କାବ୍ୟାଦିରେ ତାହା ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଲାଭକଲା । ସୁତରାଂ ଉଦ୍ଭାବନର ଅଭାବରେ, ଭାବର ଅଭାବରେ ପ୍ରକୃତ କାବ୍ୟ-କବିତା ପ୍ରଭୃତି ଅସମ୍ଭବ । ଏ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକେ ପ୍ରଗତି ଅଧ୍ୟବସାୟ ସହକାରେ ନାନା ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା, ଉଚ୍ଚ ବିଷୟ ଚିନ୍ତନ ଏବଂ ବିଦ୍ୟା, ବାଣିଜ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିଦେଶ ଗମନ କରି ‘ଦ୍ୱିଜତ୍ୱ’ ଲାଭ ନ କଲେ ସାହିତ୍ୟ-ବିକାଶ ପକ୍ଷରେ ଅନୁକୂଳ ପବନର ଆଶା ଦୂରପ୍ରାୟ ।

ଆଲସ୍ୟ ଓ ବ୍ୟସନରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳ ଜଡ଼ୀଭୂତ । ଯେଉଁ ଉତ୍କଳୀୟ-ମାନେ କୃଷି ବା କୃତ୍ତିକାଳ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ, ସେମାନେ ଏ ଦିର୍ଘଟି ଶିକୁଳାରୁ ଆପଣାକୁ ବିମୁକ୍ତ ନ କଲେ ଉତ୍କଳର ଜଡ଼ତ୍ୱ ଦୂରୁତ ନାହିଁ, ଏ ପ୍ରଦେଶ ବିଦ୍ୟା-ଗୌରବରେ ମହାୟାନ ଓ ଧନବଳରେ ବଳୀୟାନ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ୭ଷ୍ଠ ଭାଗ, ୩ୟ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ)

୫—ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଥାନୀ

ଯେଉଁମାନେ ତତ୍ତ୍ୱ ଆବିଷ୍କାର କରନ୍ତି ଓ ଯେଉଁମାନେ ତତ୍ତ୍ୱବୋଧର ପଥ ପ୍ରଶସ୍ତ କରିଦିଅନ୍ତି, ସେମାନେ ଉତ୍କଳ ସ୍ଥାନୀୟ ମାନବମଣ୍ଡଳୀର ଉପକାଶ, ତେଣୁ ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣୀୟ । ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଓ ଟୀକାକାର ଅନନ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଏହିପରି ସମ୍ପର୍କ ହୋଇ ଅମରତ୍ୱ ଲାଭ କରନ୍ତି । କାଳୀଦାସଙ୍କ ସହିତ ମର୍ଦ୍ଦିନାଥ, ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀଧର ଏହିପରି ଅମର ହୋଇ ରହିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଥାନୀୟ ଜୀବନ ଓ ବଂଶାବଳୀ ବିଷୟରେ ମୁଁ କୁଣାପି କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖି ନାହିଁ । ପ୍ରାୟ ଶ୍ରୀବତ୍ସ ହେବ ଦେବତା ଗୋଟିଏ ଘଟନାକୁ ମୁଁ ଅନୁମାନ କରିବାକୁ ସାହସୀ

ହେଲି ଯେ ସେହି ପ୍ରାଚୀନପୁରଣୀୟ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଵାମୀଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାର ଅନ୍ତଃପାତା ରେମୁଣା ବା ତାହାର ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମ ଥିଲା ।

ରେମୁଣା-ନିବାସୀ ବୃନ୍ଦାବନ ପତି ନାମକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବାଲକ ମଧ୍ୟ-ଶ୍ରାବତ୍ରି ପରାକ୍ରମରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲସ୍କଲରୁ ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ୍ କ୍ଲାସରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲା । ବୃନ୍ଦାବନର ପିତା ମହାଦେବ ପତି ପୁରୀସ୍ଥରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ତାହାକୁ ଦେଖିବାପାଇଁ କଟକ ଆଗମନ କଲେ ; ତଦନନ୍ତର ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନକରି କଟକରୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ପୁରୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କାଳରେ ସ୍ଵଗ୍ରାମବାସୀ ସଙ୍ଗତ-ସମ୍ପନ୍ନ ପରିଚିତ, ତୈଳଜାତୀୟ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଦାନଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଗର୍ଭ-ସ୍ଥାନରେ ଦାନ ଗ୍ରହଣ କଲେ ପୁଣ୍ୟ ହାନି ହୁଏ, ଏହି ବିଶ୍ଵାସ ହେତୁରୁ ପତି ଗୋପାଇଁ କୋପରେ ଅଧୀର ହୋଇ କହିଲେ, ତୁମେ ଜାଣନା, ଆମ୍ଭେ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଵାମୀଙ୍କ ବଂଶଧର, ଦରିଦ୍ର ହୋଇଗଲୁଁ ବୋଲି ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ତୁମ୍ଭେ ଗର୍ଭ-ସ୍ଥାନରେ ଦାନଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କହୁଅଛ ।” ସ୍ଵଗ୍ରାମବାସୀର ଦାନ ଗ୍ରହଣ ଅନୁରୋଧରେ ମହାଦେବ ପତି ଅତି ମର୍ମାହତ ହୋଇଥିଲେ । କଥାଟା କିଛିକାଳ ତାଙ୍କ ସ୍ମୃତିପଥରେ ଜାଗରୁକ ହୋଇ ରହିଲା । କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ ସମୟରେ ଦିନେ ସାୟଂକାଳରେ ମୋଠାରେ ଏହି ପଟନାର ବିବୃତ କରି ସେ କ୍ଷୋଭ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ମୁଁ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଵାମୀଙ୍କ ନାମୋଚ୍ଚାରଣ ଶୁଣି କ୍ଷଣକାଳ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ରହିଲି । ଅଧୁନା ଅଧ୍ୟପତିତ ଉତ୍କଳଭୂମି ଯେ କ୍ଷଣଜନ୍ମା ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଵାମୀଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି, ଏ ପ୍ରଗତି ଏହା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ମନ କୁଣ୍ଠିତ ହେଲା । “କେଉଁ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଵାମୀ ?” ତାଙ୍କ ସହିତ ଭୂମ୍ଭର ସମ୍ପର୍କ କଣ ?”, “ତାଙ୍କ କଥା କଣ ଜାଣ ?” ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଶ୍ନ କରିବାରେ ପତି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଯେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଓ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଟୀକାକାର ଶ୍ରୀଧରଙ୍କ କଥା ସେ କହୁଥିଲେ ; ତାଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି ରେମୁଣାର ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ; ସେ ସମ୍ଭୃତ ଭାଷାରେ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଲାଭ କରି ନବଦ୍ଵୀପରେ ପଣ୍ଡିତ-ମାନଙ୍କ ସହବାସରେ ଜୀବନର ଅଧିକାଂଶ କଟାଇଥିଲେ ; ପୁରୀର ରାଜସଭାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିପତ୍ତି ଓ ଆଦର ଥିଲା ; ଏବଂ କୃଷିର କାର୍ଯ୍ୟାଗମନ କରୁଥିଲେ ।

ଭୂସୂକ୍ଷ୍ମବୃଦ୍ଧିରେ ଅବଗତ ହେଲି ଯେ ମରେଇଗାଁ ଶ୍ରୀଧରଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ବଡ଼ସୋନ ଓ ଗଙ୍ଗାହାର ବଳଙ୍ଗର ଉପନଦୀ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ତଟିମାଧ୍ୟସ୍ଥ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଓ ବଡ଼ସୋନର କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ମରେଇଗାଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ରେମୁଣାରୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ କୋଶ ଉତ୍ତରକୁ ଓ ଗଜପୁର ତାଳୁକର ଅନ୍ତଃପାତା ଅଟେ । ମୟୂରଭଞ୍ଜର ସୀମା ମରେଇଗାଁର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ । ଶ୍ରୀଧର ଦାଶ-ସଙ୍କଳ୍ପ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର କୌଣସି ଉତ୍ତର ସ୍ମରଣ ରେମୁଣାନିବାସୀ ଥିଲେ ।

ଅପୂର୍ବ କ ପଦ-ସଜ୍ଜକ କୌଣସି ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ହୋଇ ଆସିଲେ ବୋଲି ପତଙ୍ଗଶରେ ପୁରୋହିତ ମହାଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମ । ସମ୍ଭବତଃ ପଣ୍ଡାତ୍ ମରେଗାର ଦାଶବଣ ଲୁପ୍ତ ହେଲା ଏବଂ ତାହାର ସ୍ବଳ ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ପତମାନେ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀତ୍ବ-ସୂତରେ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଅଦ୍ୟାପି ମହାଦେବଙ୍କର ଜାତି ସେହି ବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟର ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ଭୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି । ସ୍ବର୍ଗରତ ନିଷ୍ଠାପର ମହାଦେବ ଅଳ୍ପକାଳ ହେଲା ପରଲୋକ ଗମନ କରିଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଧର ଓ ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ସନ୍ତୋଷଜନକରୂପେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ବର୍ତ୍ତମାନ ସାଧ୍ୟ ବୋଲି ବୋଧହେଉନାହିଁ । ମହାଦେବଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ହୋଇ ପିତାଙ୍କ ଜୀବନଦଶାରେ ଗୃହ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି । ପତଙ୍କର ତିନିପୁତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ବୃନ୍ଦାବନ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଏବଂ ସମସ୍ତେ ସ୍ବଳବୟସ । ମହାଦେବଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ଭଗବାନଙ୍କ ସହୃଦ ଅଦ୍ୟାପି ମୋର ସାକ୍ଷାତ୍ ହୋଇନାହିଁ । ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ କିଛି ଜାତବ୍ୟ ବିଷୟ ମିଳିବ କି ନାହିଁ, ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ । ମହାଦେବଙ୍କ ପିତା ବଳଭଦ୍ର ପତି, ପିତାମହ ହରିହର ପତି, ପ୍ରପିତାମହ ଶିବରାମ ଦେବ । ଏହି ଦେବତ୍ବରେ ପତିତ୍ବ କି ଦାଶତ୍ବ ଅନୁହିତ, ତାହା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଉକ୍ତ ପତଙ୍ଗଶଙ୍କ ଗୃହରେ ତାଳପତ୍ରରେ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ଉତ୍କଳାକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଦ୍ୟମାନ । ମାତ୍ର ଉଲ୍ଲେଖ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରୁ ଅଧିକାଂଶ ଅକାଳକୁସୁମାଣ୍ଡ କୌଣସି କୌଣସି ବଂଶଧର ସ୍ବଳ ମୂଳରେ ଅପାତ୍ରରେ ବିକ୍ରୟ କରିଅଛନ୍ତି ବା ବନ୍ଧକ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକର ଉଦ୍ଧାର ଏବେ ଅସମ୍ଭବ । ଶୁଣିଲି ଶ୍ରୀଧରଙ୍କ ସହୃଦ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ, ମାତ୍ର ମୁଁ ସେଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶନ କରିନାହିଁ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ଖଣ୍ଡିଏ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖିଅଛୁ, ସେଥିରେ ସେ ଆତ୍ମ-ପରିଚୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ୭ଷ୍ଠ ଭାଗ, ୪ର୍ଥ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ)

୭—ଇତିହାସ

କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଜାତି, ଦେଶ ବା ଅନୁଷ୍ଠାନର କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-ହେତୁ ସମନ୍ୱିତକାଳ-କ୍ରମିକ ବିବରଣୀକୁ ଇତିହାସ କହନ୍ତି । ଇତିହାସ ଶବ୍ଦଟି ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରୁ ଆଗତ ; ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ଶବ୍ଦଟି ଯେଉଁ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ, ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଏହା ଠିକ୍ ସେହି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଐତିହାସିକ ଉପାଖ୍ୟାନାବଳୀ ପୂର୍ବକାଳରେ ଇତିହାସ ନାମରେ ଆଖ୍ୟାତ ହେଉଥିଲା । ପୁରାଣ ଏ ଦେଶରେ ଇତିହାସ ଲେଖା ନ ଥିଲା । ପାଣ୍ଡବୀୟ ଜାତିମାନଙ୍କୁ ଏ ବିଦ୍ୟାର

ଗୁରୁ ବୋଲି ମାନବାକୁ ହେବ । ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମତରେ ଶ୍ରୀଯ ଦେଶୀୟ ଇତିହାସର ବାଲ୍ମୁକି । ସେ ଶ୍ରୀୟ ଓ ସନ୍ନିହତ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଭ୍ରମଣ କରି କମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓ ଜନଶ୍ରୁତିରୁ ତଦାମ୍ଭାନୁନ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଜା ଓ ଦେଶମାନଙ୍କର ବିବରଣ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପ୍ରଦର୍ଶିତ ପଥକୁ ଉତ୍ତରକାଳରେ ଶ୍ରୀଯାୟ ଓ ସ୍ୱେମାୟ ଐତିହାସିକମାନେ ଅନୁସରଣ କରି, ଇତିହାସଲେଖା-ପ୍ରଣାଳୀର କହୁତ୍ତ ଉନ୍ନତ ସାଧନ କଲେ । ହାଇରଡ଼ହ୍ସଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କମ୍ବଦନ୍ତୀର ମାତ୍ର ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ହେଲେ ହେଁ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଦି ଇତିହାସ ଅଟେ ।

ଶ୍ରୀଯାୟମାନଙ୍କ ଉଦୟ ଭାରତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ଉନ୍ନତର ପଣ୍ଡାବର୍ତ୍ତୀ ଅଥବା ସମସାମୟିକ । ଶ୍ରୀଯାୟମାନଙ୍କ ଉଦୟର ବହୁକାଳ ପୁର୍ବେ ପ୍ରାଚୀନ ମିଶର-ଦେଶ ଜ୍ଞାନଲେଖରେ ଆଲୋକିତ ଓ ବହୁକାଳରେ ବର୍ଲୀୟାନ୍ ହୋଇଥିଲା । ଆମେରିକା ମହାଦେଶର ମେକ୍ସିକୋ ଦେଶ ମଧ୍ୟ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ସଭ୍ୟ ଦେଶ ଥିଲା । ଏହି ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଓ ଏହିପରି ଅନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଇତିହାସ-ଲେଖାର ଶୃତି ଥିଲା କି ନାହିଁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାର କୌଣସି ଉପାୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଅଥଚ ମିଶରବାସୀମାନେ ଗଣିତ, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଅଧ୍ୟାତ୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯେ ନିତାନ୍ତ ସ୍ଥାନ ନ ଥିଲେ, ଏହା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ମିଶର କମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶରେ ଇତିହାସ-ଲେଖାର ଯେଉଁ ଶୃତି ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ତାହା କାଳର କୁଟିଳ ଗର୍ଭରେ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଥିବ । ଅତଏବ ଶ୍ରୀଯାୟ ହାଇରଡ଼ହ୍ସଙ୍କୁ ଇତିହାସଗୁରୁ ଆଖ୍ୟା ଦେବା ଅଯୌଚିକ ନୁହେଁ ।

ଉତ୍କଳଦେଶର ମାଦଳାପାଞ୍ଜି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ଏହା ଇତିହାସର ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ, ଇତିହାସର ପୂର୍ବାକୃତ । ଏହିପରି କାଳକ୍ରମିକ ବିବରଣ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବାର ଶୃତି ପୃଥକର ଅନ୍ୟ କୌଣସି କୌଣସି ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ସେ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଇତିହାସଲେଖାର ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳିତ ହେବାରୁ ତାହା ତିରୋହତ ହୋଇଅଛି । ଉକ୍ତ କାଳକ୍ରମିକ ବିବରଣ ଇତିହାସର ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ ଅଟେ । ଇତିହାସର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଉପାଦାନ କମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓ ଜନଶ୍ରୁତିର ଉତ୍ତେଜ ଇତିପୁର୍ବେ ହୋଇଅଛି । ଅତୀତର ମୂଳ ସାକ୍ଷୀ ଦେବାଳୟ, ବନ୍ଧ, ସେତୁ, ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତିର ସମାଧି-ସ୍ଥାନ ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ୟ ଏକ ଉପାଦାନ । ମୁଦ୍ରା, ତାମ୍ରଫଳକ, ପ୍ରସ୍ତର-ଫଳକ, ସନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ଇତିହାସର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଉପାଦାନ ଅଟେ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାମ୍ରଫଳକର ମୂଳ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହୁଏ । ମାଦଳାପାଞ୍ଜିରେ ଉତ୍ତେଜ ଅଛି, ଏ ଦେଶର ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ଆଦିପୁରୁଷ ଦକ୍ଷିଣରୁ ଆସି ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଇଂରେଜ ଐତିହାସିକମାନେ ଏହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗାନଦୀର ଉତ୍ତରଦିଗ୍ବର୍ତ୍ତୀ ବିବେଚନାରେ କୌଣସି କୌଣସି

ସେ ଉତ୍ତରରୁ ଆସି ଏ ଦେଶ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ବୋଲି ଭାରତୀୟ ଐତିହାସିକ ସ୍ପଷ୍ଟୀତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଖ୍ୟାନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଅଳ୍ପକାଳ ହେଲେ ଏହି କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ମୌଦା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନରୁ ଯେଉଁ ତାମ୍ରଫଳକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଆର୍ତ୍ତହାଣ ମିଶ୍ର ମହାଶୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ମତାନୈକ୍ୟର କି ସୁନ୍ଦର ମୀମାଂସା ହୋଇଅଛି, ଶ୍ରୋତୃବର୍ଗ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଙ୍କର ସ୍ମରଣ ଥିବ । ନାନାବିଷୟକ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ଇତିହାସର ଅପର ଉପାଦାନ ଅଟେ । କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ସମସାମୟିକ ଘଟଣା ଓ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଇତିହାସ-ପ୍ରଣୟନର ସହାୟ ହୁଏ । ଜୀବନ-ଚରଣ ଇତିହାସର ଅଙ୍ଗ ଅଥବା ଉପାଦାନ । ଲୌକିକ ଅନୁଷ୍ଠାନାବଳୀ ମଧ୍ୟ ଆଉ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଉପାଦାନ । ନାନାପ୍ରକାର ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଓ ସମସାମୟିକ ପତ୍ରିକା ଇତିହାସ-ମହାନଦୀର ଗିରିନଦୀ ଅଟନ୍ତି ।

‘ଇତିହାସ-ପ୍ରଣୟନ କଠିନ କାର୍ଯ୍ୟ । ପ୍ରଥମ କୋଷପ୍ରଣେତା ଓ ପ୍ରଥମ ଇତିହାସ-ପ୍ରଣେତାଙ୍କ ଆତ୍ମାସ ମଧ୍ୟରେ କିମ୍ଭୂତ ପରିମାଣରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଛି । ପ୍ରଥମ ଅଭ୍ୟାସ-ପ୍ରଣେତାଙ୍କୁ ନାନା ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଶବ୍ଦାବଳୀ ସଂଗ୍ରହକରି ବର୍ଣ୍ଣମାଳାବନ୍ଧରେ ସଜାଡ଼ିବାକୁ ଓ ସମ୍ୟକ୍ ଅର୍ଥ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଇତିହାସ-ପ୍ରଣେତାଙ୍କୁ ଘଟଣା ସଂଗ୍ରହ କରି ସେମାନଙ୍କର କାରଣ ଏବଂ କୁହାଯି ଫଳନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହୁଏ । କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାପାଇଁ ଚୁକ୍ତିର ସମ୍ୟକ୍ ସ୍ମରଣ ନ ହେଲେ ଇତିହାସ-ପ୍ରଣୟନ ଦୁର୍ବଳ ହୁଏ । ଅଳ୍ପାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ ଓ ଦୃଢ଼ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଯେଉଁ ଦେଶ, ଜାତି ବା ବଂଶର ଇତିହାସ ଲେଖାଯିବ, ତତ୍ତ୍ୱ-ପ୍ରଚଳିତ ଶାନ୍ତି-ମାନ, ପ୍ରଥମାନଙ୍କରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ପ୍ରଣୟନର ଅନୁକୂଳ ହୁଏ । ପ୍ରଣେତାର ପକ୍ଷପାତ ଇତିହାସକୁସୁମର କାଟି ଅଟେ । ପକ୍ଷପାତଦୃଷ୍ଟମନା ଅନେକ ଐତିହାସିକ ବିଚାର-ମୂର୍ତ୍ତୀର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । କେହି କେହି ମିଥ୍ୟା ଲେଖି ମହାପାପରେ ସ୍ଫୁଲ୍ଲେଷମକୁ କଳଙ୍କିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଏତାଦୃଶ ଇତିହାସ-ପ୍ରଣୟନ ଅପେକ୍ଷା କାବ୍ୟରଚନା ବା ଉପନ୍ୟାସଲେଖା ଅଧିକ ଶ୍ରେୟସ୍କର ଅଟେ । ସତ୍ୟ ପ୍ରତି ଅଟଳ ଭକ୍ତି ଇତିହାସ-ପ୍ରଣେତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷଣ ହେବା ବିଧେୟ ।

ଇତିହାସ-ଚର୍ଚ୍ଚାର ଫଳ ସୁମହତ୍ ଓ ବହୁବିଧ ଅଟେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନର ଗୋଟିଏ ମାର୍ଗ ପ୍ରସାରିତ, ମନ ପ୍ରଶସ୍ତ, ଅଭିଜ୍ଞତା ପୁଷ୍ଟ ଓ ବିବେଚନା ମାନିତ ହୁଏ । ଏହା ରାଜନୀତିକ ଭାବେ ଅଟେ । ଦେଶାଟନ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଫଳ ମିଳେ ଇତିହାସର ଆଲୋଚନା ଦ୍ୱାରା ନ୍ୟୁନାଧିକ ପରିମାଣରେ ସେହି ଫଳ ମିଳେ । ଅମର ବାଗ୍ମୀପ୍ରବର ବର୍କ ମହୋଦୟ ଇଂଲଣ୍ଡର ପାର୍ଲିମେଣ୍ଟ ମହାସଭାରେ କୌଣସି ସମୟରେ ବକ୍ତୃତା ଦେଲାବେଳେ ଭାରତବର୍ଷ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଅଭିଜ୍ଞତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ କେତେ ଜଣ ଭାରତବାସୀଙ୍କର ସେ ଅଭିଜ୍ଞତା ଦେଖାଯାଏ ? ଶୁଣାଯାଏ-

ଅଛି ଯେ ବନ୍ଧୀୟ କୃଷ୍ଣଦାସ ପାଳ ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀୟ କକ୍ଷରେ ବସି ଭାରତର ନାନାସ୍ଥାନ ସମୂହରେ ସେହପରି ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପାର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଗୁଜା, ଅମାତ୍ୟ ଓ ରାଜପୁରୁଷମାନଙ୍କର ରାଜନୀତିମାର୍ଗରେ ଇତିହାସ ପ୍ରଧାନ ସମୂଳ । ଇତିହାସରେ ଅନଭିଜ୍ଞ ହେଲେ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ କୃତା ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଯେଉଁକାନ୍ତି ସ୍ଥାନାବସ୍ଥା, ଉନ୍ନତ ଜାତିର ଇତିହାସ ସେ ଜାତିର ମନରେ ନିଶାନ ଉତ୍ପାଦି ସଞ୍ଚାର କରେ ଓ ତାହାର ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ହୁଏ । ସୁଣି ଯେଉଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଧ୍ୟାପକ ପୁରୁଷପୁରୁଷମାନେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଗଢ଼ାୟାନ୍ ଥିଲେ, ସେ ଜାତି ଭୁତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନକୁ ଭୁଲନା କରି ଭବିଷ୍ୟତରେ ଲୁପ୍ତ ଗୌରବର ଉଦ୍ଧାର ନିମନ୍ତେ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଇତିହାସ ଓ ଇତିହାସିତ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଚରିତ ପାଠ କଲେ ମନର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତାର ଓ ଅହଙ୍କାରର ତରୋଧାନ ସାଧ୍ୟବଳ । ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଇତିହାସ ନାନା ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନର ଖଣି, ସୁତରାଂ ତାହା ପାଠ କଲେ ବିପୁଳ ଅଭିଜ୍ଞତା ଜନ୍ମେ ଓ ସଂସାରଯାତ୍ରାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ସଂକଳିତ ନିଗମମାନ ଜୀବମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଉପକାର କରେ, ଇତିହାସ ସଂସାରଯାତ୍ରୀର ସେହି ପ୍ରୟୋଜନ ସମ୍ପାଦନ କରେ । ସ୍ବଦେଶ, ସ୍ବଜାତି ଓ ସ୍ତ୍ରୀୟ ବର୍ଗର ଇତିହାସରେ ଅଭିଜ୍ଞ ହେଲେ ମାନବ ଆପଣାର ଦାୟିତ୍ବ, ସ୍ବତ୍ବ ଓ ଦାସ ଉତ୍ତମରୂପେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରେ । ଏହି ଅଭିଜ୍ଞତା ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷକୁ ସମୟ ସମୟରେ ବିପଥଗମନରୁ ନିବର୍ତ୍ତୀକରଣ କରେ । ଏହି ଅଭିଜ୍ଞତା ଇଂଲଣ୍ଡର ଶାସନତନ୍ତ୍ରକୁ ସୁଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି । ଏହି ଅଭିଜ୍ଞତା ଅନେକ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଆତ୍ମୋତ୍ସର୍ଗ-ବ୍ରତରେ ଘଷିତ କରିଅଛି । ସୁକୌଶଳରେ ଲିଖିତ ଇତିହାସକୁ ଭୁବିଧି ଅଥବା ନାଟ୍ୟାଭିନୟ ସହିତ ଭୁଲନା କରାଯାଇପାରେ । ଭୁବିଧି ଓ ନାଟ୍ୟାଭିନୟ ଦର୍ଶନ କଲେ ତଦ୍ ବିଷୟ ସମୂହରେ ଯେପରି ଜ୍ଞାନ ଓ ଆନନ୍ଦ ଜନ୍ମେ, ଇତିହାସପାଠରେ ସେହିପରି ଜ୍ଞାନ ଓ ଆନନ୍ଦ ଜନ୍ମେ । ଯେ ଦେଶରେ ଇତିହାସର ସମ୍ୟକ୍ ଓ ସାର୍ଥକ ଅନୁଶୀଳନ ହେଉଅଛି ସେ ଦେଶରେ ଅମାବସ୍ୟା ବା ଗୁରୁମାସ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

ପୁରୁଷ ବୋଲିଯାଇଅଛି ଯେ ଜୀବନ-ଚରିତ ଇତିହାସର ଅଙ୍ଗ ବା ଉପାଦାନ । ଯାହା ସାଧାରଣତଃ ଇତିହାସ-ପଦବାଚ୍ୟ, ତାହା ଜାତି, ଦେଶ ବା ଅନୁଷ୍ଠାନର ବିବରଣ; ଜୀବନ-ଚରିତ ବ୍ୟକ୍ତି-ବିଶେଷର ବିବରଣ । ଜୀବନ-ଚରିତର ମୂଲ୍ୟ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ।

ନାନା ଖର୍ଯ୍ୟ-ପର୍ଯ୍ୟଟନ ଓ ଖର୍ଯ୍ୟ-ବିଶେଷରେ କାଳଯାପନ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଭେଦ, ଇତିହାସ-ପାଠ ଓ ଜୀବନ-ଚରିତର ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟରେ ସେହି ପ୍ରଭେଦ । ଅଥଚ, ଦୁହେଁ ଏକତ୍ରେଣୀର ପ୍ରବନ୍ଧ । ଏପରି କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଅଛନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କର

ଇତିହାସାଲୋଚନାରେ ଅନୁଭୂତ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କର ଜୀବନ-ଚରିତ୍ର ସମସ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପୀୟୂଷପ୍ରଦ । ଇତିହାସାତ୍ମକ ପୌରାଣିକ ଉପାଖ୍ୟାନ ମଧ୍ୟ ଏକ ଫଳ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଏହି ହେତୁରୁ ପୁରାଣ ପ୍ରତି ଜନ-ସାଧାରଣଙ୍କର ଏଡ଼େ ଭକ୍ତି ।

ଇତିହାସର କ୍ଷେତ୍ର ଅତି ପ୍ରଶସ୍ତ । ଇତିହାସର କ୍ଷେତ୍ର ଅନ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରଶସ୍ତତର, ସାହିତ୍ୟର କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରଶସ୍ତତମ । ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁର ଉତ୍ପତ୍ତି, ସ୍ଥିତି, ବିଲୟ ଅଛି, ତତ୍ତ୍ୱବତ୍ ଇତିହାସର ବିଷୟଭୂତ । ରାଜା, ରାଜବଂଶ, ରାଜ୍ୟ, ମାନବକାଳ, ତାହାର ଏକ ଅଙ୍ଗ । ସମରମାନଙ୍କର ଯେପରି ଇତିହାସ ଲେଖାଯାଏ, ସେହିପରି ମାନବୀୟ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଇତିହାସ ଲେଖାଯାଏ; ସେହିପରି ବାଣ୍ଟିୟ ଯନ୍ତ୍ରର, ତଡ଼ିତ୍-ବାଉଁଶିକର, ଚନ୍ଦ୍ରବିଦ୍ୟାର, ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ରର ଇତିହାସ ଲେଖାଯାଏ । ସେହିପରି ସୂକ୍ଷ୍ମ ବଟବାଜ ଓ ଧୂଳିକଣାର ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମ ତରୁର ଇତିହାସ ମଧ୍ୟ ଲେଖାଯାଇପାରେ । ଜ୍ଞାନାଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ ପୃଥିବୀର ନାନା ଦେଶର ଯେଉଁ ସଭ୍ୟମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଛି, ସେଥିର ଏହିପରି ଇତିହାସ ଲେଖାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟ-ବିଜ୍ଞାନ-ରସିକ ଓ ତାହାର ସେବକମାନଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦ ସହିତ ଶିକ୍ଷାର ବିଧାନ କରେ । ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ଭାରତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ସଭ୍ୟତା, ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଓ ଗ୍ରୀସରେ ଦର୍ଶନ-ଶାସ୍ତ୍ରର ଚର୍ଚ୍ଚା, ସଙ୍ଗୀତ-ଶାସ୍ତ୍ରର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ଉନ୍ନତି, ଇଉରୋପୀୟ ମଧ୍ୟ-ଯୁଗରେ ସାହିତ୍ୟର ପୁନର୍ବିକାଶ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟର ଇତିହାସ କାହାର ମନୋରଞ୍ଜନ ନ କରିବ ? ବିଧାତାଙ୍କ କୃପାରେ ଏହି ସାହିତ୍ୟସମାଜ ଶତାୟୁ ହେଲେ, ତେତେବେଳେ ଯଦି କେହି ଏହାର ଇତିହାସ ଲିପିବଦ୍ଧ କରନ୍ତି, ତେବେ ତାହା ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ସେବକମାନଙ୍କର କେଡ଼େ କୌତୁକାବହ ଓ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦ ନ ହେବ ?

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ୧୦ମ ଭାଗ, ୧୦ମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ପ୍ରକାଶିତ)

୭-ସ୍ୱପ୍ନ

ନିଦ୍ରା-ଜାଗରଣ-ଭେଦରେ ପ୍ରାଣୀର ଦ୍ୱିବିଧ ଅବସ୍ଥା, ନିଦ୍ରାରେ ଚେତନା-ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଥାଏ ନାହିଁ; ଜାଗରଣରେ ତାହା ଥାଏ । ଜାଗରଣର ପୁଣି ତିନିପ୍ରକାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇପାରେ । “ସା ନିଶା ସବ୍‌ଭୂତାନାଂ ଯସ୍ୟାଂ ଜାଗର୍ତ୍ତି ସପ୍ନମୀ” ଏହି ଶ୍ଳୋକାର୍ଦ୍ଧ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ଜାଗରଣ ଏକ ପ୍ରକାର ; ଲୋକେ ଚକ୍ଷୁକର୍ଣ୍ଣାଦି ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ମୁକୁଳା ରଖି ସେମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ସାଧାରଣତଃ ଯେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ତାହା ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାର । ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକ ମୁକୁଳା ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା, ଯଦି

ସେମାନଙ୍କର କ୍ରିୟା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମାନ ହେଉ ନ ଥାଏ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ କଲ୍ଲନାରେ ବିଚରଣ କରୁଥାଏ, ତାହାହେଲେ ସେ ତୃତୀୟ ପ୍ରକାର ଜାଗରଣ । ଏହି ଶେଷୋକ୍ତ ଅବସ୍ଥାକୁ ଜାଗ୍ରତ ସ୍ୱପ୍ନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ନିଦ୍ରାକୁ ସେହିପରି ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ସୁଷୁପ୍ତି ଏହି ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ସୁଷୁପ୍ତିରେ ମନୁଷ୍ୟର ଜ୍ଞାନର କୌଣସି ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମାନ ହୁଏ ନାହିଁ ; ସ୍ୱପ୍ନ ଜାଗରଣ ଓ ସୁଷୁପ୍ତିର ସନ୍ଧ୍ୟାସ୍ଥଳ । ଏହି ଅବସ୍ଥାପଞ୍ଚକ ବ୍ୟତୀତ ସମାଧି ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଅବସ୍ଥା ଅଛି । ତାହାର ସୁଷୁପ୍ତି ସହିତ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଛି । ଜାଗ୍ରତ ସ୍ୱପ୍ନ ସହିତ ମଧ୍ୟ କିଛି ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଛି । ସମାଧି ନିଦ୍ରା ନୁହେଁ, ଜାଗରଣ ମଧ୍ୟରେ ଗଣନୀୟ ।

ଉପରି-ଉକ୍ତ ଷଡ୍‌ବିଧ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରୁ ସ୍ୱପ୍ନ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ । ସ୍ୱପ୍ନ ଅନ୍ୟାସଲିଳା ଫଲ୍‌ଗୁନଦୀ ପରି । ସ୍ୱପ୍ନରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଜ୍ଞାନ ଥାଏ, ମାତ୍ର ଜୀବର ଚେତନା-ସ୍ୱାଭାବ୍ୟ ନ ଥାଏ । ନିଦ୍ରାର ମୃଦୁ ମଧୁର ଆକର୍ଷଣର ନାମ ତନ୍ମା । ଏହା ଗୋଧୂଳି ପରି । ସାଧାରଣତଃ ସୁଷୁପ୍ତି ତନ୍ମାର ଅନୁଗମନ କରୁଥାଏ । ଜାଗରଣାଭିମୁଖ ଚୈତନ୍ୟ ସୁଷୁପ୍ତି ରୂପ ଗାଢ଼ ତମିସ୍ର ଦେଉ କରି ସନ୍ଧ୍ୟାସ୍ଥଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଜୀବ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖେ । ଉଷା ଓ ସନ୍ଧ୍ୟା ଏବଂ ବସନ୍ତ ଓ ଶରତ ପରି ସ୍ୱପ୍ନ ଅଳ୍ପ କାଳ ସ୍ଥାୟୀ । ତନ୍ମାର ଅବ୍ୟବହୃତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏବଂ ସୁଷୁପ୍ତି ପୁଣି ସ୍ୱପ୍ନ ଅସମ୍ଭାବ୍ୟ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦେହରେ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ମନରେ ସାଧାରଣତଃ ସେ ସମୟରେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ । ଜାଗରଣାବସ୍ଥାରେ ଶରୀର ଓ ମନ ନ୍ୟୁନାୟକ ପରିମାଣରେ କ୍ଳାନ୍ତ ବା ଅବସନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ବିଶ୍ରାମ ଏହି କ୍ଳାନ୍ତ ବା ଅବସନ୍ନର ପ୍ରତିକାର । ଏଣୁ ମଧୁର ଓ ମୋହକର ତନ୍ମାର ଅବତାରଣା ଏବଂ ସୁଷୁପ୍ତିର ତଦନୁଗମନ । ସ୍ୱପ୍ନାବସ୍ଥାରେ ଦେହ ବା ମନର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ରାମ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅତଏବ, ତନ୍ମା ପରେ ସ୍ୱପ୍ନ ଅନାବଶ୍ୟକ । ମାତ୍ର ଦେହ ରୁଗ୍‌ଣ ହେଲେ, ମନ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ନ ଥିଲେ ଅଥବା ବିଶେଷ କାରଣ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ସେ ସମୟରେ ସ୍ୱପ୍ନ ହୋଇପାରେ । ତମିସ୍ର ଓ ତମିସ୍ରା ବିଶ୍ରାମର ଅନୁକୂଳ । କତିପୟ ନିଶାଚର ଜୀବ ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରାଣୀ-ପ୍ରକୃତି ନିଶାକାଳରେ ବିଶ୍ରାମ କରନ୍ତି । ଜ୍ଞାନାଭିମାନ ମାନବ ପ୍ରକୃତିରପରିଚ୍ଛେଦାରୁ ବିମୁକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ସତତ ପ୍ରୟାସୀ ହେଲେ ହେଁ ମନୁଷ୍ୟ-ଜାତିର ଅଧିକାଂଶ ନିଶୀଥ ପୁଂସକ ବିଶ୍ରାମ ଲୋଡ଼ନ୍ତି । ଯଥୋଚିତ ସୁଷୁପ୍ତି ଉତ୍ତରୁ ଚୈତନ୍ୟର ଉଦ୍‌ବୋଧନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରକୃତିର ଉପଯୋଗୀ ପଟ୍ଟପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସ୍ୱପ୍ନର ଗୋଟିଏ କାରଣ ।

ପୁରୋକ୍ତ କାରଣ ସ୍ୱପ୍ନର ବାହ୍ୟ କାରଣ ଅଟେ । ସ୍ୱପ୍ନର ଆଭ୍ୟନ୍ତର କାରଣ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଏହା ଦ୍ୱିବିଧ, ମାନସ ଓ ଶାରୀର । ଜାଗରଣାବସ୍ଥାରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ,

ବାସ୍ତବ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ମନର ଅଭିଭୂତତା ଏବଂ ବାସନା ବା ଔଷଧ୍ୟର ବଳବତ୍ତା ମାନସ କାରଣ ଅଟେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ନେପଥ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ବାତ, ପିତ୍ତ ବା ଶ୍ଳେଷ୍ମାର ଆଧ୍ୟକ୍ୟ, ଭକ୍ତ ବସ୍ତ୍ରର ଅପରିପାକ ଏବଂ ମଳମୁତାଦର ନିର୍ଗମାସନତା ଶାଶ୍ଵର କାରଣ ଅଟେ । ଉତ୍ତାନଶୟନ ମଧ୍ୟ ଶାଶ୍ଵର କାରଣର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

ସ୍ଵପ୍ନର ଯେଉଁ କାରଣ-ଭେଦ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଗଲା, ସେଥିରେ ଭେଦର ଯେଉଁ ମାତ୍ରା ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହେବ, ତାହା ପ୍ରକୃତ ନୁହେଁ । ମାନସାଦିଗତ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଅନୁମାନେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଅବଗତ ହେଉ ନାହିଁ । ବସ୍ତ୍ରର ରୂପାଦି ଗୁଣ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଚକ୍ଷୁରୂପ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ଵାରା ଅନ୍ତଃପ୍ରବେଶ କରି, ଗୁଡ଼ ପ୍ରଣାଳୀରେ ମାନସ ଘଟନାରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଏହି ମାନସ ଘଟନା ହିଁ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭୂତିର ବିଷୟ । ସ୍ଵପ୍ନର ଶାଶ୍ଵର ଓ ବାହ୍ୟ କାରଣ ବୋଲି ଯାହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେଲେ ସେଗୁଡ଼ିକ ପରୋକ୍ଷ କାରଣ, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କାରଣ ମାତ୍ର ମାନସ ।

ସ୍ଵପ୍ନ-ବୈଚିତ୍ର୍ୟର ପ୍ରଧାନ ବିଧାନୀ କଳ୍ପନା । କତିପୟ ମନୋବୃତ୍ତି ଓ ତତ୍ତ୍ଵଜ୍ଞେ ଶାଶ୍ଵରସ୍ଥ କତିପୟ ଯନ୍ତ୍ରର ଯେଉଁ କ୍ରିୟା ଜାଗରାବସ୍ଥାରେ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ସ୍ଵପ୍ନାବସ୍ଥାରେ ତତୋଧିକ କ୍ରିୟା ବା ଗୁଳ୍ପନା ହୋଇଥାଏ । ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଜାଗତ, ତେତେବେଳେ କଳ୍ପନାର କ୍ରିୟାର ଇସ୍ଵର ସେ ଜାଗିପାରେ ନାହିଁ । ମଧ୍ୟ ଜାଗରାବସ୍ଥାରେ ସେହି କ୍ରିୟାରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ନାନା ବିପ୍ଳବପ୍ରସାଦନା କରନ୍ତି । ସ୍ଵପ୍ନରେ ନିରକ୍ରମା କଳ୍ପନା ତାହାର କ୍ଷତିପୁରଣ ବିଧାନ କରେ । ତାହାର ତଦାତ୍ମନ କୌଣସି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଜାଗରଣରେ ସୁରଣ କଲେ ମନୁଷ୍ୟ ବିସ୍ମିତ ହୁଏ ଏବଂ ତାହାଠାରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ଵ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦିହାନ ହୋଇ ଅଜ୍ଞେୟ ଶକ୍ତିମନ୍ତରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ଵାରୋପ କରେ । କଳ୍ପନା ପରି ଶୁଦ୍ଧି, ପ୍ରୀତି, ବାହୁସ୍ଥଳ, ଶୋକ, କ୍ରୋଧ ଓ ହୌନ୍ନତ୍ୟ-ପିପାସା ସ୍ଵପ୍ନାବସ୍ଥାରେ ପ୍ରବଳ ହୁଏ । ସ୍ଵପ୍ନରେ ମାତାଙ୍କର ଗୁଣସ୍ଥାବ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଜାଗରଣରେ ଯାଦୃଶ ବୃକ୍ଷଲତା ଉପରେ ଚକ୍ଷୁର ଚପଳା ଗତି ଦେଖାଯାଏ, ସ୍ଵପ୍ନରେ ଜୀବ ତାଦୃଶ ବୃକ୍ଷଲତାକୁ ଅନିମିତ୍ତ ନୟନରେ ଚାହିଁ ରହେ । ସ୍ଵପ୍ନରେ ଶୁଦ୍ଧ ଏତେ ପ୍ରବଳ ହୁଏ ଯେ ତଦ୍ଵାରା ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହେଉ ନ ଥିଲେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ତାହା ସାଂଘାତିକ ହେଉଥାନ୍ତା ।

ସ୍ଵପ୍ନର କାଳ ଯେପରି ଅଲୀୟାନ୍, ଦେଶ ସେହିପରି ଭୁସ୍ଥାନ୍ । ଏଣୁ ଅନାୟାସେ ଜଣାଯିବ ଯେ ସ୍ଵପ୍ନ ସମୟରେ ମନର ଗତି ଅତିକ୍ଷିପ୍ତ । ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ମନୋଗତିର କ୍ଷିପ୍ରତାର କୌଣସି ପରିମାପକ ନ ଥିବାରୁ ଦେଶ-ବିବେଚନାରେ କାଳ ଅତ୍ୟଧିକ ଦୀର୍ଘ ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହୁଏ । ସ୍ଵପ୍ନର ବିଷୟାବଳୀର ବ୍ୟାପ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବା କଠିନ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଜାଗରଣ-କାଳରେ ଅନୁଭୂତ ବିଷୟ ସ୍ଵପ୍ନରେ ସୁନ୍ଦର ରୂପେ ପୁନରୁଦ୍ଭୂତ ହୁଏ । ପୁଣି, ଜାଗରାବସ୍ଥାରେ ଯାହା ଅନୁଭୂତ,

ତାହା ସ୍ବପ୍ନରେ ଅନୁଭବର ବିଷୟ ହୁଏ । ବିନିଦ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଯାହା କଲନା କରି ନାହିଁ, ତାହା ମଧ୍ୟ ସ୍ବପ୍ନରେ ଦେଖାଯାଏ । ମନୁଷ୍ୟ ଯାହା ପାହୁଆଏ ଏବଂ ଯହିଁରେ ତାହାର ଆଶ୍ରୟ ଥାଏ, ସେମାନ ତାହାର ସ୍ବପ୍ନର ବିଷୟୀଭୂତ ହୁଏ । ଶରୀରରେ ବାୟୁ ପ୍ରବଳ ହେଲେ ଉଡ଼ିବାର ସ୍ବପ୍ନ, ଶ୍ଳେଷ୍ମାର ଆଧିକ୍ୟରେ ଜଳସ୍ବପ୍ନ ଏବଂ ପିତ୍ତାଧିକ୍ୟରେ ବକ୍ତ୍ରି ସ୍ବପ୍ନ ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଏ । ମଳମୁହାବର ବେଗରେ ତତ୍ ତତ୍ ବିଷୟକ ସ୍ବପ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ସ୍ବପ୍ନରେ ମନୁଷ୍ୟର ହିଁ କାଳଜ୍ଞତା ଯେପରି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ, ଜାଗରଣରେ ସେହିପରି ହୁଏ ନାହିଁ । ପୁଣି ଯେଉଁ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ସ୍ବପ୍ନର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଗଲା, କାଳତଃ ସେମାନେ ଅଗତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ । ଦୂରଦୂର ଭବିଷ୍ୟତ୍ ପଟନାର ଚିନ୍ତା କିମ୍ବା ଗୁପ୍ତା କେବେ କେବେ ସ୍ବପ୍ନରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଯେଉଁମାନେ ଯୈର୍ଯ୍ୟଶୀଳ ଓ ଶୂଦ୍ରପତ୍ନ ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ପଟନା-ବିଶେଷର ପରିଣାମର ବିଷୟରେ ଅତି ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ, ସେମାନେ ସ୍ବପ୍ନାବସ୍ଥାରେ ଭାଷା ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି । ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ଦ୍ବିତୀୟ କାହ୍ନୁପୁରରେ ଭାଷା ଜୟ ସ୍ବପ୍ନରେ ଯେପରି ଅବଗତ ହୋଇଥିଲେ, ସେହିପରି ଓ ତଦପେକ୍ଷା ସ୍ବପ୍ନରେ ଯେ ଏବଂ ସମୟ-ସମୟରେ ସୁସ୍ବପ୍ନରେ ଲୋକେ ଭବିଷ୍ୟନ୍ତମୂର୍ତ୍ତି ଅବଲୋକନ କରନ୍ତି । ଜଡ଼ ବସ୍ତୁର ବନ୍ଧୁରତା ଭୁଲ୍ ମନର ବିଚାର-ଗୁଡ଼ାକ ପୋଛ ଦେଲେ ବା ପୋଛ ଗଲେ ମନ ସ୍ବଚ୍ଛ ଦର୍ପଣ ଭୁଲ୍ ହୁଏ ଏବଂ ବହୁ-ପ୍ରକୃତି ସେଥିରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୁଏ । ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ ତେତେବେଳେ ଦେଖା ଦ୍ରଷ୍ଟା ତାହା ଦେଖିପାରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପଟନା ଓ ତାହାର ସମଦେଶ ଅଗତ ପଟନା ଦ୍ବାରା ମନ ସଂକଳ୍ପ ଓ କଲୋଳିତ ହେବାରୁ ସ୍ବପ୍ନରେ ସେହିମାନଙ୍କର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଏ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ପ୍ରତିବିମ୍ବକୁ ଅଭିଭୂତ କରେ । ଜାଗରଣରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେପରି ଦର୍ଶିତା ଭବିଷ୍ୟତର ଅନୁରାଗ ହୁଏ, ସ୍ବପ୍ନରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସେହିପରି । ପ୍ରଭେଦ ଏହି ଯେ ନିଦ୍ରାବସ୍ଥାରେ କନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ନ ଥିବାରୁ, ସେ ସମୟ ଚିତ୍ତପଟରେ ଭବିଷ୍ୟନ୍ତମୂର୍ତ୍ତି ଦର୍ଶନର ଅନୁକୂଳ ହୁଏ । କୌଣସି କୌଣସି ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ଭାଷା ଜୀବନର ଗୁପ୍ତା କଣୋର ବିଷୟରେ ସ୍ବପ୍ନର ଚିନ୍ତାପଟରେ ପଡ଼ିତ ହୁଏ । ଆତ୍ମାଙ୍କର ବିଶ୍ବବ୍ୟାପକତା ଏବଂ ଅଧ୍ୟାତ୍ମତ୍ବରେ ତାର ଅଗତ ତାତ୍ପରିତ ବାଣୀ-ପ୍ରେରଣ ସ୍ବପ୍ନରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ।

କୃତ୍ରିମ ଉପାୟରେ ନିଦ୍ରାିତ ଲୋକର ସ୍ବପ୍ନ ଜାତ କରାଯାଇପାରେ । ନେତ୍ରିଛଦ ଉପରେ ଆଲୋକ-ରଶ୍ମି ପକାଇଲେ ଗୁହାବର ଦାହ ସ୍ବପ୍ନର ବିଷୟ ହେବ ; ନିଦ୍ରାିତ ବ୍ୟକ୍ତି ନିକଟରେ ମୁଗ ପ୍ରଭୃତି ଭାଜିଲେ ସେ ଗୋଳାଗୋଳିଦ୍ବାରା ଯୁକ୍ତ ସ୍ବପ୍ନରେ ଦେଖିପାରେ । ଜାଗ୍ରତବସ୍ଥାରେ ମସ୍ତକ ବା ବକ୍ଷରେ ଆଦ୍ର ଓ ଶୀତଳ ପବନ ଲାଗିଲେ ଭୀଷଣ ସ୍ବପ୍ନ ଅନୁଭୂତ ହେବ । ପରସ୍ପରାପେକ୍ଷ ଦନ୍ତଦ୍ବୟ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ହୃଦ୍ବିହ୍ବଳ ଯେପରି ବୃହତ୍ତର ପ୍ରଶ୍ନାତ୍ମକ ହୁଏ, ସେହିପରି କୌଣସି କୌଣସି ଅନୁଭୂତ

ଭୂସ୍ୱାମୀ ପ୍ରତାପୁମାନ ହୁଏ । ମଣକ-ଦଂଶନ ଭୂଲ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ଦଂଶନ ସମୟ ସମୟରେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସର୍ପାଦାତର ପ୍ରତୀତି ଜନ୍ମାଏ । ଶଯ୍ୟାର ଅତୁରେ କଳଦତ୍ତର ବା କଠଉର ଶବ୍ଦ ହେଉଥିଲେ, ବା କାହାର କଷ୍ଟକର ସନ୍ତମଣ ସ୍ୱପ୍ନର ବିଷୟାତ୍ମକ ହେବ ।

କୃଷିମ ଉପାୟରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନ-ବିଶେଷ ନିବାରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଶୀତଳ-ଶୀତଳ ବାୟୁର ସ୍ପର୍ଶରେ ଯେଉଁ ସ୍ୱପ୍ନ ହୁଏ, ଶଯ୍ୟାର ନିକଟରେ ବା କିଛି ଦୂରରେ ଅଗ୍ନିସଂସ୍ଥାପନ ଦ୍ୱାରା ତାହା ନିବାରଣ ହୁଏ । ଶରୀରରେ ବାୟୁର ଆଧିକ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସ୍ୱପ୍ନ ହୁଏ, ଆର୍ଦ୍ର ବସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଦେହ ପୋଛି ଅଥବା ଶୀତଳ ଜଳ ପାନକରି ନିଦ୍ରା ହେଲେ ତାହାର ନିବାରଣ ହୋଇପାରେ । ଦୂଷିତ ବାସ୍ତବରେ ଉତ୍ତମ ସ୍ୱପ୍ନ ହୋମଦ୍ୱାରା ନିବାରଣ ହୁଏ । ଅନାଦୁର୍ଗ୍ଗମରେ ବାସ, କୋଷ୍ଠ-ଶୁଦ୍ଧି ଓ ସଫଳ ଯାବତୀୟ କୁସ୍ୱପ୍ନର ପ୍ରତିକାର ଏବଂ “ନିମିତ୍ତସ୍ୟାଗ୍ନିବାତ୍ ନୈମିତ୍ତିକ-ସ୍ୟାପ୍ୟାଗ୍ନିବାତ୍” ଏହି ନ୍ୟାୟର ଉଦାହରଣ ଅଟେ । ଯେଉଁ ସ୍ୱପ୍ନ ବର୍ଜନୀୟ ଅଥଚ ପୁନଃ ପୁନଃ ଅନୁଭୂତ ହେଉଅଛି, ତାହା ଦେଖିବି ନାହିଁ ବୋଲି ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ନିଦ୍ରାଗଲେ ବିଳମ୍ବରେ ବା ଅବିଳମ୍ବରେ ସେଥିରୁ ନିଷ୍କୃତି ମିଳିବ । ଜାଗରଣର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଯେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଫଳଦାୟିନୀ ହୁଏ, ଏହା କେବଳ ଆତ୍ମବାକ୍ ନୁହେଁ, ପଶ୍ଚାତ୍ତା ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ । ଜାଗ୍ରତ ବ୍ୟକ୍ତି ସୁପ୍ରବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱପ୍ନ-ନିବାରଣ ଇଚ୍ଛାକଲେ, ସମ୍ପୋଧନ, ଆକର୍ଷଣ ବା ଅନ୍ୟ ଉପାୟରେ ତାଙ୍କର ସଞ୍ଜା ସମ୍ପାଦନ କରିବେ । ସୁପ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଗାନ୍ଧୀ-ସ୍ପର୍ଶ ଅଥବା ତାଙ୍କ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ନିର୍ମଳ ବାୟୁର ପ୍ରବେଶ ଦ୍ୱାରା କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ୱପ୍ନର ସ୍ରୋତ ରୁକି ହୁଏ ।

ସ୍ନାନୁଭୂତ ଓ ଅପରାନ୍ୱିତ କେତୋଟି ସ୍ୱପ୍ନ ନିମ୍ନରେ ବିବୃତ ହେଲା । କଟକ-ନଗରବାସୀ କାଳୀକୃଷ୍ଣନାମକ ବ୍ୟକ୍ତି ଶ୍ରୀମୁଖାଳର ଅପରାନ୍ୱିତରେ ଦିନେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲେ ଯେ ଦିଓଟି ଗାଈ ପରସ୍ପର ସହୃଦୟ କରୁଅଛନ୍ତି । ନିଦ୍ରାପରଗମନ ଉତ୍ତରେ ଜଣେ ପ୍ରତିବେଶୀଙ୍କ ଗୃହକୁ ଯିବାବେଳେ ଯେଉଁ ଗାଈ ଦିଓଟିର ଯୁବ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଲା, ସେ ଦୁହେଁ ସଂଗରେ ସ୍ୱପ୍ନଦୃଷ୍ଟ ଗାଈ ଦିଓଟିର ଅନୁରୂପ ।

କଲିକତା ନଗରବାସୀ ଜଣେ ଭଦ୍ରଲୋକଙ୍କ କନ୍ୟାର ଉକ୍ତ ନଗରବାସୀ ଅପର ଭଦ୍ରଲୋକ ସହୃଦୟ ବିବାହ ହୋଇଥିଲା । ସ୍ୱାମୀଗୃହରେ ଥାଇ କନ୍ୟାଟି ଦିନେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲା, ସେ ପିତାଳୟକୁ ଯାଇଅଛି, ସେଠାରେ ସମସ୍ତେ ବିଳାପ କରୁଅଛନ୍ତି, ସେ ବିଳାପ-ମେଳାରେ ପିତାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ ଆଉ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖି ପାରିଲା । ପରଦିବସରେ ସମ୍ଭାବ ଆସିଲା, ସେହି ରାତିରେ ପିତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା ।

ଈଲଣ୍ଡର କୌଣସି ବୋର୍ଡିଂ ସ୍କୁଲରେ ଗୋଟିଏ ବାଳକ ପଢୁଥିଲା । ସେ ପିତାଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଏବଂ ତାହାର ପିତାଳୟ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ନାଦତୁରରେ

ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଛାତ୍ରାବାସରେ ପ୍ରଚଳିତ ନିୟମାନୁସାରେ ଅନ୍ତେବାସୀମାନେ ରାତିରେ ଭୋଜନାନ୍ତେ ଶୟନକଲେ, କକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ବହୁର୍ଦ୍ଧାରୁ ବନ୍ଦ କରାଯାଏ । ଦିନେ ନିଶାକାଳରେ ବାଳକର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହେଲା । ସେ ଦେଖିଲା ତାହାର ପିତା ଶଯ୍ୟା ପାଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ସେ ଗାନ୍ଧୋଆନ କରୁଁ କରୁଁ ପିନ୍ଧାକୃତ ଧୀରେ ଧୀରେ ଦ୍ଵାରାଭିମୁଖ ହେଲା । ବାଳକ ଅନୁଗମନ କଲା, ମାତ୍ର ଦ୍ଵାରଟି ଯଥାସ୍ଥତି ବନ୍ଦ ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହେଲା । ଶଯ୍ୟାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରି ଦେଖିଲା, କକ୍ଷ ଅନ୍ଧକାର-ମୟ, ଗାନ୍ଧୋଆନକାଳୀନ ଆଲୋକ ଆଉ ନାହିଁ, ଅଥଚ କକ୍ଷର ଘାସ ଶୟନ-ସମୟରେ ନିର୍ବାପିତ ହୋଇଥିଲା । ବିଷୟରେ କଣ୍ଠକିତକଳେବର ବାଳକଟି ଦିଆଣିଲାଇ ସାହାଯ୍ୟରେ ଘାସ ଜାଲି ଏହି ଅଭ୍ୟୁତ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଲେଖି ରଖି ପୁନଃବାର ଶୋଇଲା । କିଛିକ୍ଷଣ ଉତ୍ତରୁ ପୁଣି ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହେଲା, ପୁଣି ସେହି ଅଭିନୟ । ତୃତୀୟ ବାର ପୁଣି ସେହିପରି । ନିଦ୍ରା ବାଳକକୁ ଆଉ ସ୍ପର୍ଶ କଲାନାହିଁ । ଉଷାକାଳ ଆସନ୍ତୁ ହୋଇ ଆସିଲା ; ବାଳକର ଅଧ୍ୟେୟ ଅତିଭୂମିକୁ ଅବଲମ୍ବନ କଲା ; ଯଥା-ସମୟରେ ଦ୍ଵାର ଉଦ୍ଘାଟିତ ହେଲା । ପିତା-ପୁତ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାସ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରବଳ ଥିଲା । ପୁତ୍ର ଉଦ୍‌ବେଗବଶତଃ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଜାଣିଲା, ପୁତ୍ର ରାତିରେ ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଥର ସେ ଯେତେବେଳେ ପିତୃ-ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଥିଲା, ଅତି ରୁଗ୍‌ଓ ଓ ଶଯ୍ୟାଶାୟୀ ପିତା ତାହାକୁ ଦେଖିବାପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ସେହି ସମୟରେ ମୂର୍ତ୍ତି ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ତୃତୀୟ ଥର ଯେତେବେଳେ ପୁତ୍ର ସେହି ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଥିଲା, ସେହି ମୂର୍ତ୍ତିରେ ପିତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା ।

୧୮୮୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମୋହର ବୃଦ୍ଧା ପିତାମହା ସୁସ୍ଥ ଦେହରେ ଯେତେବେଳେ ପୁରୀରୁ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କରୁଥିଲେ, ତେତେବେଳେ କଟକ-ନଗରରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା । ବିଦାୟ ଉତ୍ତରୁ ଘରେ ତାଙ୍କର ପହଞ୍ଚିବା ସମ୍ଭାବକୁ ମୁଁ ଗୁଡ଼ିକ ପରି ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲି । ତେତେବେଳେ ମାର୍ଗଶିର ମାସ, ଶୀତର ଆରମ୍ଭ ଅନୁଭୂତ ହେଉଥାଏ । ଇତିମଧ୍ୟରେ ଦିନେ ରାତିରେ ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖିଲା, ଲୋକେ ତାଙ୍କର ଶବକୁ ଶୁଶାନକୁ ନେବାର ଆୟୋଜନ କରୁଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ନିର୍ନିମେଷ ଚକ୍ଷୁରେ ଅନାଇ ରହି ଅଶ୍ରୁବର୍ଷଣ କରୁଥିଲି, ମୁଖରୁ ବାକ୍ୟ ଝୁରୁ ନାହିଁ । ପରଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ପକ୍ଷରୁ ଅବଗତ ହେଲା, ସେ ପରଲୋକ ଗମନ କରିଅଛନ୍ତି । ଆଉଦିନେ ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖିଲା, ମୋହର କନିଷ୍ଠା ସହୋଦରା ବିବର୍ଣ୍ଣା ଓ ଶୀର୍ଣ୍ଣିକାୟା । ପର ଦିବସରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ପକ୍ଷ ଲେଖିଲି ତାହାର ଉତ୍ତର ଆସିଲା, ଦୀର୍ଘକାଳ ଜ୍ଵର ଭୋଗକରି ସେ ସେହିପରି ହୋଇଥିଲା ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ୧୧ଶ ଭାଗ, ୧ମ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ)

୮—ପରଲୋକଗତ ରାଧାନାଥ ରାୟ

ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରବାଦ ଅଛି, “ଜୀବର ଭଲମନ୍ଦ ବାଣୀ, ମରଣକାଳେ ତାହା ଜାଣି ।” ଦେହ ଦେହତ୍ୟାଗ କଲେ ତାହାର ଗୁଣଦୋଷ ବିରୁଦ୍ଧର ଉପଧୁକ୍ତ ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୀଳାର ଯବନିକା ପତନ ହୋଇ ଅଛି । ଜୀବଦଶାରେ ଲୋକେ ତାହାଙ୍କ ଜୀବନର ଘଟଣାବିଶେଷ ସେନ କେବେ ଗୁଣ ବା ଦୋଷର ସମାଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ହେଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ସମାଲୋଚନା କରିବାର ସମୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପସ୍ଥିତ ।

ଏ ମହାତ୍ମା ଉତ୍କଳର ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷୀଗ୍ରାମରେ କାୟସ୍ଥକୁଳରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ପିତା ସୁନ୍ଦରନାରାୟଣ ଅଲ୍ଲ ବେତନରେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ବିଦ୍ରୀଣ୍ଣ ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ଅଥବା ଅନ୍ୟ ବିପୁଳ ବିଭବ ନ ଥିଲା । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଓ ଚରିତ୍ରରେ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଥିଲା । ପିତାଙ୍କର ସେହି ସ୍ୱଭାବ ଓ ଚରିତ୍ର ରାଧାନାଥଙ୍କ ବାଲ୍ୟମନରେ ତାହାଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତ ମହତ୍ତ୍ୱର ମୂଳଭୂମି ଅଲକ୍ଷିତଭାବରେ ସ୍ଥାପନ କଲା । ସୁନ୍ଦରବାବୁଙ୍କର ପୁତ୍ରହତେଷଣା ଅତ୍ୟନ୍ତ କଠୋର ଶାସନର ପ୍ରସୂତ ଥିଲା ।

ସୋଡ଼ଶବର୍ଷ ବୟସରେ ରାଧାନାଥ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ପୁତ୍ରକୁ କଲେଜରେ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ଦେବାର ଅଭିଳାଷ ପିତାଙ୍କର ଥିଲେ ହେଁ ଅର୍ଥାଭାବ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେଲା । ପିତାଙ୍କ ପରିବାର-ପୋଷଣ-ଭାରର ଲାଦ କରିବା ନିମନ୍ତେ କିଶୋର ବୟସରେ ରାଧାନାଥ ଅଲ୍ଲ ବେତନରେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେ ଶିକ୍ଷକତା କରୁଁ କରୁଁ ପ୍ରବେଶିକାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତଦ୍ୱ ଲଭ କଲେ । ପ୍ରଗତି ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ନୈସର୍ଗିକ ବିଦ୍ୟାନୁ-ଗୁଣରେ ସେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଉପାର୍ଜନ କରିଥିଲେ, ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉଚ୍ଚ ଉପାଧ୍ୟାୟ-ମାନଙ୍କଠାରେ ତାହା ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ଅନ୍ତମ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାଙ୍କର ଜ୍ଞାନପିପାସାର ନିବୃତ୍ତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇନାହିଁ ।

ରାଧାନାଥ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଥିଲେ ବୋଲି ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗଳା, ଇଂରାଜୀ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ସେ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଲଭ କରିଥିଲେ । ଯାହା ମନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲେ ଅବିଦ୍ୟା ଦିଗ୍ଭେଦ ହୁଏ, କୋଟିରେ ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ଧା ତାହା ଲଭ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ଅର୍ଥରେ ବିଦ୍ୟାଶବ୍ଦ ସାଧାରଣତଃ ଗୁହ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେ ଗଣିତ, ବ୍ୟାକରଣାଦି ବିଷୟକୁ ଗ୍ରହଣ ଆୟତ୍ତ କରିଥାନ୍ତି, ଲୋକରେ

ସେ ବିଦ୍ଵାନ୍ ବୋଲି ପରିଚିତ । ଏଥିପାଇଁ ବିଦ୍ଵାନ୍ ଓ ଅବିଦ୍ୟାର ଏକାଧାରରେ ଅବସ୍ଥାନ ସ୍ଥଳର ଏବଂ ଅନେକ ବିଦ୍ଵାନ୍ ଲୋକଙ୍କଠାରେ, ‘ବିଦ୍ୟା ଦାଦା ବିନୟଂ’ ଏହି ବାଣୀ ସାର୍ଥକତା ଲାଭକରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ବିନୟ ଶ୍ଵାସନାଥଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଭୂଷଣ ଥିଲା । ସେ ଏକଦା ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ କହିଥିଲେ, “ମୁଁ କିଛି ନୁହେଁ, ଏତିକି ମନେ କଲେ ତ ଅହଙ୍କାର ମନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇପାରିବ ନାହିଁ ।”

ଶ୍ଵାସନାଥ ଯେପରି ବିଦ୍ଵାନ୍, ସେହିପରି ବିଦ୍ଵଜ୍ଞାନବସ୍ତୁ ଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ଏହି ଅଧ୍ୟାପକ ଅବସ୍ଥାରେ ଯେଉଁମାନେ ସାଧାରଣତଃ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ପରିଚିତ, ସେମାନେ ସମ୍ଭାଷଣ ଓ ଅର୍ଥଦ୍ଵାରା ତାହାଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଯେପରି ସୁରସ୍ଥୁତ ହେଉଥିଲେ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସେପରି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ଳୋକ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ସେ ଯେପରି ଆଗ୍ରହବାନ୍ ଥିଲେ, ସେମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଶ୍ଳୋକ ଶୁଣାଇ ଆପଣା ଆପଣାକୁ ଭୁଲିବୁଝେ ବା ଅଧିକ କୃତାର୍ଥ ମଗ୍ନଥିଲେ । କାହାରିଠାରେ କବିତ୍ଵର ଅକ୍ତର ବା ପଲ୍ଲବଟିଏ ଦେଖିଲେ ସେ ତାହାଠାରେ ମଧୁଗନ୍ଧରେ ମଧୁକରବତ୍ ଆକୃଷ୍ଟ ହେଉଥିଲେ । ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ସୌଭାଗ୍ୟ ବୋଲି ମଣିବାକୁ ହେବ ।

କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ମନୁଷ୍ୟର ପଶ୍ଚାତ୍ତାପ ହୁଏ । ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ସଂସାରକାର୍ଯ୍ୟରେ ଶ୍ଵାସନାଥ କୃତଦୂର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏ ବିଷୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ସେ ଜଣେ ଆଦର୍ଶ ଲୋକ ଥିଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁଣ ମଧ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟପରାୟଣତା ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ଉନ୍ନତର ମୂଳ କାରଣ ଅଟେ । ସମୟର ମୂଲ୍ୟ ତାହାଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜଣାଥିଲା । ଚରଣେତ ତାହାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ସମ୍ପାଦନରେ ବିଘ୍ନ ଜନ୍ମାଇ ପାରି ନାହିଁ । କାର୍ଯ୍ୟକୁଶଳତାରେ ସେ ଏପରି ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଥିଲେ ଯେ ଆୟାସ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହେଉ ନ ଥିଲା । କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା, ବିଦ୍ଵାନ୍, ବିନୟ, ସୌମ୍ୟାକୃତି ଏହି ଚତୁଷ୍ଟୟଦ୍ଵାରା ସେ ଅନେକଙ୍କର ପ୍ରୀତିଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ । ବିଶ୍ୟାତ ଜନ୍ମ ସମୟ ସାହେବ ତାହାଙ୍କୁ ପୁତ୍ରବତ୍ ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ । ଏହି ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରତ୍ନାବରେ ସେ ଯେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଦ୍ୟାଳୟସମୂହର ଜଣେ ଭବିଷ୍ୟେକ୍ତର ନିୟୁତ ହେଲେ, ତେତେବେଳକୁ ଶିକ୍ଷା-ବିଭାଗର ଉପରିଷ୍ଠ କର୍ମଚାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଚିହ୍ନି ନ ଥିଲେ । ଏହି ନିୟୁତ ଉତ୍ତରେ ଭୂଦେବ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ ବିଦ୍ୟାଳୟ-ପରିଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ ଏ ପ୍ରଦେଶକୁ ଆଗମନ କଲେ । ଶ୍ଵାସନାଥଙ୍କ ପ୍ରତି ସେ ପ୍ରଥମେ ମନେ ମନେ କହିବା ଅବସ୍ଥା ପୋଷଣ କରୁଥିଲେ ।

ମାତ୍ର କତିପୟ ଦିବସରେ ମଣିର ମୂଲ୍ୟ ଜାଣିପାରି ସେ ତତ୍ପ୍ରତି ଅତିଶୟ ଅନୁରାଗବାନ୍ ହେଲେ । ଏହି ଅନୁରାଗ ତୁମ୍ଭଙ୍କରୁ ଶ୍ଵାସନାଥଙ୍କର ଭକ୍ତି ଆକର୍ଷଣ କଲ । ଏହି ମନୋହର ଅନ୍ୟୋନ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ଚରଣାୟୀ ହେଲା । ଓଡ଼ିଶାର ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷାରେ ସେ ଯେଉଁ ମହତ୍ତ୍ଵ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ, ସେଥିପାଇଁ ଏ ପ୍ରଦେଶ ତାଙ୍କଠାରେ ଚରଣାୟୀ । ସଙ୍କଳ ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ପାଳନରେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ଵାସନାଥ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି । ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ପାଳନରେ ତାହାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ସହସ୍ପୃତା ଦେଖାଯାଇଅଛି । ସେ ଆଶ୍ରିତ-ବସ୍ତ୍ର ଥିଲେ । ଅଧୀନ ବା ଆଶ୍ରିତ ଜନର ଦୋଷ ଉପେକ୍ଷା କରିବା ତାହାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଅସାଧାରଣ ଗୁଣ ଥିଲା । ମାନବପ୍ରକୃତି ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଦୁର୍ବଳ, ଏହା ସେ ଉତ୍ତମରୂପେ ଦୃଢ଼ସ୍ପଷ୍ଟମ କରିଥିଲେ ; ତେଣୁ ପରଦୋଷଦର୍ଶିତା ଭବିଷ୍ୟତ ତାଙ୍କ ମନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନ ଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ଆଶ୍ରିତ ଲୋକେ ସବଦା ତାହାଙ୍କର ମଙ୍ଗଳକାମନା କରୁଥିଲେ ।

ଅନ୍ୟର ମନରେ କଷ୍ଟ ନ ଦେବା ତାହାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷଣ ଥିଲା । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାଙ୍କୁ କର୍ଜଣ କଥା କହିଲେ ସେ ତାହା ସହ୍ୟାୟା କରିଥିଲେ; ତତ୍ପରିବର୍ତ୍ତରେ କର୍ଜଣ କଥା କହି ନ ଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ମନରେ କଷ୍ଟ ନ ଦେବାର ପ୍ରକୃତି ତାହାଙ୍କ ମନରେ ଗୋଟିଏ ଦୃଢ଼ଲତା ଜନ୍ମାଇଥିଲା । ଅର୍ଥୀକୁ ନାହିଁ କହିଲେ ତାହା ମନରେ ଆତ୍ମାତ ହୁଏ, ତାହା ପରିହାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ସେ ସମୟରେ ବୃଥା ଆଶା ଦେଉଥିଲେ । ଅର୍ଥୀ ପଶ୍ଚାତ୍ତ ଏହା ଜାଣି ପାରିଲେ ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ବିରକ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ଏହା ଶ୍ଵାସନାଥଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଗୋଟିଏ ଦୋଷ ଅଟେ ।

ବଦାନ୍ୟତା ପାଇଁ ଶ୍ଵାସନାଥଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ନିୟମିତ ଓ ଅନିୟମିତରୂପେ ସେ ଯାହାକୁ ଯାହା ଦାନକରୁଥିଲେ, ତାହା ପାଇଁ ସେ ଶ୍ରୀଦ୍ଵାର ଆକାଂକ୍ଷା ବା ଅପେକ୍ଷା କରୁ ନ ଥିଲେ । ସମ୍ପୃକ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବିମୁଖ, ସେମାନେ ତାହାଙ୍କଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦରେ ସ୍ଵଳାୟ ଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଦାନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଦାନ-ଶୀଳତା ଓ ଗ୍ରାହକତା ପାଇଁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲେ ।

ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ସଂସାର-କାର୍ଯ୍ୟର ନାନା ଅଙ୍କରେ ଶ୍ଵାସନାଥଙ୍କର ଅଭିନୟ ଶେଷ ହୋଇଅଛି । ତାହାଙ୍କ ସହିତ ଆଲାପ ଓ ତାହାଙ୍କ ସହବାସରୁ ଯେଉଁମାନେ ପୀୟୂଷ ଲଭ କରୁଥିଲେ, ସେମାନେ ସେଥିରୁ ବହୁତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଲଭାବତ୍ତ

ଯେଉଁମାନେ ତାହାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିଥିଲେ, ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିରାଶ୍ରୟ ହୋଇ-
ଅଛନ୍ତି । ସନ୍ଧେପରେ, ଯାହା ନଗର ତାହା ନାଶପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର କବିତା-
ସଞ୍ଚାରୀ ତାହାକୁ ଅମର କରି ରଖିବ । ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ
ସମାହି ଥିଲେ । ବିଦ୍ୟମାନ କବି ଓ କବିକଲ୍ୟାଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ତାହାଙ୍କର
ଶିଷ୍ୟ ବା ଅନୁଶିଷ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ବଂଶଦର୍ପେ ବୟଃକ୍ରମ ପୁଞ୍ଜୁ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ସ୍ମରଣ
ହୋଇଥିଲା । ବିଧାତା ତାହାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଯେଉଁ କବିତା-ବାଜ ନିହିତ କରିଥିଲେ,
ଓଡ଼ିଆ, ସଂସ୍କୃତ, ବଙ୍ଗଳା, ଇଂରାଜୀ କବିତାମୃତ-ପାନ ଏବଂ ନାନାବିଧ ନିର୍ଦ୍ଦର୍ଶ
ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କିଶୋର ବୟସରେ ସେଥିରୁ ଅଳ୍ପର ଜନ୍ମାଇଲା । ସେ ମେ
କେତୋଟି କବିତା ଓ କାବ୍ୟ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ମହାଯାତ୍ରା ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ
ହେଲେ ହେଁ ବୃହତ୍ତମ ଓ ସଂଗ୍ରହାତ୍ମକ । ଏହାର ରଚନାପ୍ରଣାଳୀ ଯେପରି ସୁନ୍ଦର,
ବିଷୟ-ଗୌରବ ସେହିପରି ବା ତତ୍ତ୍ଵୋପଧିକ ଉପାଦେୟ । ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ଚିତ୍ତିକା
କବିତା ଉତ୍କଳ-ଭାଷାରେ ଅତୁଳନୀୟ । ସୁସ୍ୱରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ପୁର୍ବେ
ଯେତେବେଳେ ତାହା ‘ଉତ୍କଳପ୍ରସା’ର ନାମ ସାର୍ଥକ କଲା, ତେତେବେଳେ ସେହି
ମାସିକ ପତ୍ରିକା ଫିଟାଇ “ପାହୁଲୁଣି ଘୋର ତାମସୀ ସାମିନୀ, ଫୁଟିବ ଉତ୍କଳଭାଷା-
କମଳିନୀ” ପଦି ମୁଁ ବିସ୍ମିତ ଓ ରୋମାଞ୍ଚିତ ହେଲି । କବିବାଣୀକୁ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ବାଣୀ
ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରି ମୁଁ ମନେ ମନେ କହିଲି, “ପାହୁଲୁଣି ଏବେ ତାମସୀ ସାମିନୀ ।”
‘ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା’ ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ର ଲଳିତ କବିତା । ଏହାର ଶେଷାଂଶରେ ଗୋଟିଏ
ଚରଣଙ୍କ ମାଲୋପମା ଅଛି । ମାତ୍ର ଏହାର ବିଷୟ ଉଲ୍ଲସ୍ତ ନୁହେଁ । ତୁଳସୀ
ପ୍ରବଳଚିର ନାମ ଏକାଧିକ ପ୍ରକାରେ ସାର୍ଥକ ହୋଇଅଛି । ରଚନା-ବିଷୟରେ
ତାହାଙ୍କର ଯାବତ୍ତାୟ କାବ୍ୟ ଓ କବିତା ସ୍ମୃତଶୀୟ ଅଟେ । କବିବରଙ୍କର ଲେଖନୀ
ଯେପରି ପୀୟୁଷ-ପ୍ରସବନୀ ଥିଲା, ସେହିପରି ତାଙ୍କର ହାସ୍ୟ ଅମୃତର ଫୁଆର ଏବଂ
ଆଳାପ ପ୍ରୋତୋତ୍ତପୁର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ତାହାଙ୍କ କଥାରେ ଯେଉଁ ଭଙ୍ଗୀ, ପେଞ୍ଚ ଓ ପୁର
ଥିଲା, ତାହା ଅନନ୍ୟ ସାଧାରଣ ଏବଂ କବିବରଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମଧୁସୂଦନ ରାଓଙ୍କ ସହିତ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଜବନର
ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ପଟଣା ଅଟେ । ରାଧାନାଥ ଯେତେବେଳେ ପୁରୀଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର
ଶିକ୍ଷକ, ମଧୁବାବୁ ତେତେବେଳେ ସେଠାରେ ଗ୍ରହ । ଏହି ସମୟରେ ଯେଉଁ ଶୁଭ
ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୁହେଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା, ଉତ୍ତରକାଳରେ ତାହା ଘନୀଭୂତ,
କଲାଶକର ଓ ମନୋହର ହେଲା । ଏପରି ଶ୍ରୀାଦ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ କବିମାନଙ୍କ ଇତିବୃତ୍ତରେ
ଅତି ବିରଳ । (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ୧୩ଶ ଭାଗ, ୫ମ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ)

୯—ଫକୀରମୋହନ

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ-ସେବା ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ଜନସାଧାରଣ ନାଶୁଛନ୍ତି ଯେ ଫକୀରମୋହନ ଆଉ ଇହଜଗତରେ ନାହାନ୍ତି, ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୀଳା ସାଙ୍ଗ କରି ଲୋକାନ୍ତର-ଗାମୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସହିତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ-ପାଠକଙ୍କର ଯେ ଗୋଟିଏ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା, ଏହା ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି । ଅକିଞ୍ଚନ ଲେଖକର ତାଙ୍କ ସହିତ ଏକାଧିକ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଜନ୍ମ ଉତ୍କଳର ଯେଉଁ ଖଣ୍ଡରେ, ଲେଖକର ଜନ୍ମ ମଧ୍ୟ ସେହି ଖଣ୍ଡରେ । ଏହା ଗୋଟିଏ ସମ୍ପର୍କ ଓ ଦୈବ ସମ୍ପର୍କ । ଫକୀରମୋହନ ସବଦା, ଅନ୍ତତଃ ଜୀବନର ଶେଷଭାଗରେ, ଯେଉଁ ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ, ଏହି ଅକିଞ୍ଚନ କିମ୍ବଦ୍ଧ ପରିମାଣରେ ସେହି ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲା । ଅନେମାନେ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ତତ୍ତ୍ୱ-ପ୍ରଣୀତ ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିଥିଲୁ । ଏ ତିନୋଟି ସମ୍ପର୍କ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ନୁହେଁ ।

ମାତ୍ର ଆଉ ଗୋଟିଏ ସମ୍ପର୍କ ଅଛି, ଯାହାକୁ ମୁଁ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ କହିଲେ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ମୁଁ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଯେଉଁ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ିଥିଲି, ତାହାର ବୟଃକ୍ରମ ପ୍ରାୟ ପରୁଣବର୍ଷ ହେଲା । ଦିନେ ଶ୍ୟାମାଧ୍ୟାୟ, ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଓ ଫକୀରମୋହନ ଯାଇ ରେମୁଣା ମଧ୍ୟୋକ୍ତି ବିଦ୍ୟାଳୟଟି ସ୍ଥାପନ କରିଆସିଥିଲେ । [ତାହା ହାଇସ୍କୁଲ ହେଲେ—ଗୁରୁବଲ୍ଲୀର ସମ୍ପାଦକ ।] ଏଥିରେ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ଓଡ଼ିଶାରେ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ରହ୍ମ-ଦେଶରେ, କେହି ବା ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସେଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେହି ବିଦ୍ୟାଳୟର ଦିନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଫକୀରମୋହନ ଜଣେ । ଶ୍ୟାମାଧ୍ୟାୟ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱର୍ଗ-ପ୍ରସ୍ଥାଣ କଲେ, ତଦନନ୍ତର ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଇହଲୋକ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଥିଲେ ଫକୀରମୋହନ । ସେ ମଧ୍ୟ ଯାଇ ଶ୍ୟାମାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ପାଶ୍ୱରେ ଆସନ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ଯେଉଁ ସମୟରେ ଏହି ତିନି ଯୁବା ଯାଇ ରେମୁଣା ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ, ସେ ସମୟ ଓ ଏ ସମୟରେ ନାନାବିଷୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କେତେବେଳେ ଏହି ତିନି ଜଣଙ୍କର ଜୀବନରେ ଆଦ୍ୟ ଯୌବନର ଉତ୍ସାହର ପୂର୍ଣ୍ଣମା କୁଥିଲା । ସେହି ଉତ୍ସାହ ନାନା ଉଦ୍ୟମର ଜନକ । ସେହି ଉତ୍ସାହ ପ୍ରଥମୋକ୍ତି ଓ

ଶେଷୋକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବକୁ ତ୍ରିଦିବପଥର ପଥକ କରି ପରିଶେଷରେ ଅମରତ୍ବ ପ୍ରଦାନ କଲୁ ।

ସେ ଦିନ ଆଉ ଓଡ଼ିଶାରେ ନାହିଁ । ଥିଲେ, ଓଡ଼ିଶା ଭିନ୍ନ ଆକାର ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତା । ତେତେବେଳେ କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାରେ, ବଡ଼ଲୁଟ ବା ସାନଲୁଟଙ୍କର ସଦସ୍ୟ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ; ତେତେବେଳେ କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ କଟକ ବା ପାଟନାକଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ ଜାପାନ ବା ଇଉରୋପ ଯାଇ ନ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ତେତେବେଳେ ମୁଣ୍ଡିମେସୁ ଓଡ଼ିଆ ଯୁବକଙ୍କ ମନରେ ଉତ୍ସାହର ଯେଉଁ ପୁଣିମା-ଜୁଆର ଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା, ତାହା ଆଉ ଆଜି ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ । ସେ ଉତ୍ସାହ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଯୁବକର ମନରେ ଥିଲେ, ଓଡ଼ିଶାର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାର ହୋଇଥାନ୍ତା । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଶୋଚନୀୟ ପ୍ରଭେଦ ସେ ଓଡ଼ିଶା ଓ ଏ ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟରେ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଯାବତୀୟ ଉନ୍ନତର ବ୍ୟାପକ ଭେଦବୁଦ୍ଧିଜାତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶାକୁ କୋର ପକାଇଅଛି । ତେତେବେଳେ ଏ ଜାତି ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ନ ଥିଲା । ତେତେବେଳେ ମୁଣ୍ଡିମେସୁ ଓଡ଼ିଆ ଯୁବକ ଏକମନରେ ପୁଣି ଉତ୍ସାହରେ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଜୀବନର ଶେଷାଂଶରେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ସାହର ଅଭାବ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇନାହିଁ ।

ଫକୀରମୋହନ କୌଣସି କଲେଜରେ ପଢ଼ି ନ ଥିଲେ । କାରଣ ସେତେବେଳେ ଏ ଦେଶରେ କଲେଜ ନ ଥିଲା । କୌଣସି ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିଥିଲେ କି ନାହିଁ, ତାଙ୍କର ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯିବ । ଶୁଣିଅଛି, ସେ ବାଲେଶ୍ବର ମିଶନ୍ ସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ବା ହେଡ଼ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ତେତେବେଳେ ସେ ସ୍କୁଲଟି ମଧ୍ୟୋଚ୍ଚଳ ବିଦ୍ୟାଳୟ । ତେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ-ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସର୍ବତ୍ରିଭୁଜନର ସଦର ସ୍ଥାନ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟତ୍ର ନ ଥିଲା ।

ଏହାଉତ୍ସାରୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଜୀବନରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସ୍ଥାନୀୟ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଦେବାନୀ ପଦ-ଗ୍ରହଣର ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ତେଜାନାଲ, କେଉଁଝର, ଦଶପଲ୍ଲୀ, ତୋମପଡ଼ା ପ୍ରଭୃତି ରାଜ୍ୟରେ ଦେବାନୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ବହୁ ସମୟ ଅବବାହତ ହୋଇ-ଯାଇଅଛି । ୧୮୮୩ ମସିହାରେ ମୁଁ ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲରେ ପଢୁଥିଲି । ତେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟର ଦେବାନୀ ଶେଷ ହୋଇଥାଏ , ଅନ୍ୟ

କୌଣସି ରାଜ୍ୟରେ ଦେବାନା ମିଳି ନ ଥାଏ । ଦିନେ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ବାଲେଶ୍ଵର ସହରରେ ସେ ଭ୍ରମଣ କରିବାକୁ ବାହାରିଥିଲେ । ସହର ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ସୁନହଟ କରିଣ-ସାହିରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଅନେକଦିନପରେ ସୁନ୍ଦରବର୍ଗଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା । ଯଥାବିଧି ସ୍ଵାଗତ-ସମ୍ବାସଣ ପରେ ଜଣେ ସୁଦୃଢ଼ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ, ଆଜିକାଲି କଅଣ କରୁଅଛନ୍ତି ?” (ଅଭିପ୍ରାୟ କି ଗୁଜର କରୁ ଅଛନ୍ତି ?) । ଫକୀର ମୋହନ କହିଲେ—ଆଜିକାଲି କୌଣସିଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟ ମିଳି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ନୁହେଁ । ଏ ବି ଗୁଜର ଜାଏନା । ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ “ଏ ବି ଗୁଜର ଜାଏନା” ଅନେକଥର ଲକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଯେ ତାଙ୍କର ଜୀବନର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା କରିବେ, ସେ ସେଥିରୁ ଏହି ଅମୂଲ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିବେ । ହତାଶ ବା ଗମ୍ଭୀର ହେବା ତାଙ୍କର ସ୍ଵଭାବ-ବିଶେଷ ଥିବ । ସମ୍ପଦ-ବିପଦରେ ଅଧୀର ନ ହେବା ତାଙ୍କର ସ୍ଵଭାବର ବିଶେଷତ୍ଵ ।

କଟକ ନଗରରେ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପକ୍‌କାଘର ଅଛି । ସେହି ଘରର ଆଦ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଫକୀରମୋହନ କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସଦର ଦ୍ଵାର ନିକଟରେ କାନ୍ଥରେ ଗୋଟିଏ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଲତା ସେ ମଡ଼ାଇଥିଲେ । ମୁଁ ତେତେବେଳେ ପୁରୁଷ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟାଳୟରେ କଟକକୁ ଆସିଲି । ତାଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଗଲି । ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ମୋହନମୋହନ ଓ କନ୍ୟା ସର୍ବୋତ୍କର୍ଷର ବୟସ ତେତେବେଳେ ଅଳ୍ପ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସହୃଦ କଥୋପକଥନ ହେଉଅଛି, ଏହି ସମୟରେ ସେ ଲତାଟିକୁ ଦେଖି ମୁଁ କହିଲି, “ଆପଣ ଏ ଲତାଟି କାହିଁକି କାନ୍ଥରେ ମଡ଼ାଇଲେ ? ପାନ ଗଛଟିଏ ମଡ଼ାଇଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା ।” ଫକୀରମୋହନ ହସିହସି କହିଲେ, “ଠିକ୍ କହିଅଛ ।” ପାଠକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଜାଣିଥିବେ, ଫକୀରମୋହନ ବହୁତ ପାନ ଖାଉଥିଲେ ।

ଭାରତବର୍ଷର ଭଗିନୀସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଉତ୍କଳ-ଭ୍ରମଣ ପହଲି ଗସ୍ତ ଏ ଦିୱସି ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ-ସାଧାରଣ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରାୟ ପାଇ ନାହାନ୍ତି । ଏହି ପହଲି ଗସ୍ତଠାରୁ ସାହିତ୍ୟରାଜ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଗସ୍ତ ଆରମ୍ଭ ହେଲା, ଅନ୍ତମକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାର ବିରାମ ହୋଇନାହିଁ । ଖଣ୍ଡ କବିତା, କାବ୍ୟ, ଉପନ୍ୟାସ, ପୁରାଣ ଏସବୁରେ ତାଙ୍କର ଲେଖନୀ ଅହରହ ଗସ୍ତକରି ଚାଲୁଥିଲା । ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ ଉତ୍ତରେ ମୁଁ ଦିନେ ତାଙ୍କୁ କହିଲି, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଯାଉଅଛି । ଆପଣଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ବ୍ୟାଞ୍ଜ ରଖନ୍ତୁ । ଭାଗ ବାଲେଶ୍ଵରବାସୀ ମଧ୍ୟ

ଗୋଧ, କାସ୍ତୁର ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ଅସ୍ତିତ୍ବରେ ଅନଭିଜ୍ଞ ହେବେ ।” ମୋର ଉକ୍ତିର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ସେ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ମାତ୍ର ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଲେଖାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛୁ ବୋଲି ମୋତେ ଜଣା ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ବାଚରଚ୍ଚା ପ୍ରବନ୍ଧ ଯେଉଁ ବାଲେଶ୍ବରବାସୀ ବା ଉତ୍କଳବାସୀ ପଢ଼ିନାହିଁ, ସେ ବାଚରଚ୍ଚାରେ ଅର୍ଥ ବୁଝି ପାରିବ ନାହିଁ, ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥ-ସତ୍ତ୍ବକର ପୁଷ୍ପାବସ୍ଥା ଓ ପୁଷ୍ପକାଳର ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କର କଷ୍ଟ ଦୃଢ଼ସୂଚକମାନ କରିପାରିବ ନାହିଁ ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଦୃଢ଼ସ୍ବ ରସଗୋଲ ପରି ଥିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ସ୍ନେହ ଓ ଦୟା ଏହି ଦୁଇ ସୁରସ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ଥିଲା । କ୍ଷୋଧ ତାଙ୍କ ମନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା କି ନାହିଁ, ମୋତେ ଜଣା ନାହିଁ । ଏହା ତାଙ୍କ ମନକୁ ଅଭିଭୂତ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ଥିଲା । ଆଶ୍ରିତବାସୀଙ୍କ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷଣ ଥିଲା ।

ତାଙ୍କର ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଘଟଣାରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ମିଳେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବାର ସମୟ ଓ ସ୍ଥାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ନାହିଁ । ସୁବିଧା ହେଲେ ସମସ୍ତାନ୍ତରରେ ଏ ବିଷୟରେ ପୁନଃ-ଲେଖନା କରାଯାଇପାରିବ ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ୨୨ ଭାଗ, ୪ର୍ଥ ସଂଖ୍ୟା ୧୯୧୯ରେ ପ୍ରକାଶିତ)

୧୦-ସାହିତ୍ୟ-ଦର୍ପଣକାର

ଆପଣଙ୍କୁ ଟେକିବା ମାନବ-ଜାତିର ପ୍ରକୃତିସିଦ୍ଧ । ସମାଧି-ଯୋଗରେ ସିଦ୍ଧିଠାରୁ ମୟୂରପୁଚ୍ଛରେ କାକ-କଳେବରଦ୍ୱାରା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନାରୂପରେ ଏହି ଟେକିବା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରକୃତି କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ପାବନା ବା ପାବକ; ଅପର କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ପାତକ ହୁଏ । ଟେକିବା ସ୍ଥୂଳତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାର — (୧) ଉତ୍କର୍ଷ ସାଧନ କରିବା (୨) ଯଶୋଗାନ କରିବା । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବା ବୈଷୟିକ ଉନ୍ନତ-ସାଧନ ବାଞ୍ଛିନୀୟ; ଆପଣାର ବା ସ୍ବଜାତିର ଗୌରବାଖ୍ୟାନ ଯଥୋଚିତ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ନ ରହିଲେ ଗର୍ବିଣୀୟ । ଏହି ଶେଷୋକ୍ତ ପ୍ରକୃତି ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଆବର୍ତ୍ତୀକାର ଧାରଣ କରେ । ଚରିତ-ରଚୟିତା ଓ ଲଘିହାସ-ପ୍ରଣେତା ତତ୍ତ୍ବ ହୋଇ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଉପମତ ହେଲେ ସତ୍ୟର ସମ୍ମାନନା କରି ଧନ୍ୟ ହୁଅନ୍ତୁ; ମାତ୍ର ଅନେକେ ଆବର୍ତ୍ତରେ ପଡ଼ି ପାତକର ଫଳଭୋଗୀ ହୁଅନ୍ତୁ ।

ଯେଉଁ ଜାତି ଅସ୍ବାଚଳର ନିକଟାୟମାନ, ତୈତନ୍ୟାଦୟ ହେଲେ ପଶ୍ଚାତ୍ତ-
ଭଗକୁ ମୁଖ ପରାବର୍ତ୍ତନ କରି ଭୂତ ଗୌରବର ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଜ୍ୟୋତି ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳ ସବୁଷ୍ଟ
ନୟନରେ ନିଶ୍ଚୟ କରିବା ତାହା ପକ୍ଷରେ ସ୍ବାଭାବିକ । ଅଧ୍ୟବସାୟ ସହକାରେ
ରଜୋଦଣ୍ଡରେ ତମୋବିନାଶ କରିପାରିଲେ ଭୂତସୂଦି କ୍ଷେମକ୍ଷଣ ହୁଏ; ଅନ୍ୟଥା
ଆଲସ୍ୟର ଫଳନକ ହୋଇ ଆହୁଗ୍ନାଦାରେ ବାବଦୁକ ହେଲେ ମାନବ ଉପହାସର
ଆଶ୍ରୟ ମାତ୍ର ହୁଏ । ଭଗବାନ ଉକ୍ତ ଆବର୍ତ୍ତ ଓ ବାବଦୁକତାରୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ,
ପ୍ରବନ୍ଧାରମ୍ଭରେ ତାହାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ଏହି ଭକ୍ଷା ।

ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟର ଅବତାରଣା ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଆଧୁନିକ ଅବସ୍ଥା
ପ୍ରତି ସ୍ଥୂଳ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିବା ଅବାନ୍ତରୋଚିତ ବୋଲି ବୋଧ ହେଉଅଛି । ଉତ୍କଳର
ଅଗତ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ସାକ୍ଷୀ ଦେବଲଗୁଡ଼ିକ ଯେଉଁ କାଳରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ
ତୈତନ୍ୟା, ଜଗନ୍ନାଥଦାସ, ସାରଳା ଦାସ, ମାଧବକର, ଭବଭୂତ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର
ସ୍ମରଣ ଯେଉଁକାଳରେ ଉତ୍କଳ ଗଗନରେ ଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା, ସେ କାଳ ଓ ଏ କାଳ
ମଧ୍ୟରେ ମହଦନ୍ତର ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ଅନ୍ତର ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଯେ ଏ କାଳର ଓଡ଼ିଆ-
ମାନଙ୍କୁ ସେ କାଳର ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ବଂଶଧର ବୋଲି ବିଶ୍ବାସ କରିବା ସହଜ
ନୁହେଁ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟ ଉତ୍ତବଂଶ ଶତାଦ୍ଧାର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ଗ୍ରୀସୀୟମାନଙ୍କର ଘନଦଣ୍ଡା
ଅବଲୋକନ କରି ଇଂରେଜ କବିସୂକ୍ତବ ‘ବାଇରନ’ ଯାଶୁଜନର ପ୍ରାକକାଳବର୍ତ୍ତୀ
ଗ୍ରୀସୀୟମାନଙ୍କର ବଂଶଧର ବୋଲି ସେମାନଙ୍କୁ ବିଶ୍ବାସ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ।
ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ବିଦ୍ୟାଳୟ-ପରୀକ୍ଷନ ନିମନ୍ତେ ରାଜନିୟୋଗରେ ବାଲେଶ୍ବର
ଜିଲ୍ଲାରେ ଥିଲି, ତେତେବେଳେ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ଜନପଦ-ନିବାସୀ ବୟୋଧିକ ଜଣେ
ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଉତ୍କଳୀୟଙ୍କ ସହିତ ପରଚୟ ଓ ଆଳାପ ହେଲା । ଏକ ସମୟରେ ତକ୍ଷିଣା-
ରିମୁଖ ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲବେଳେ ମାର୍ଗପାର୍ଶ୍ବରେ ଆପଣାର ସନ୍ତୁଷ୍ଟରେ
ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିବାର ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖିଲି । ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଯଥାଶକ୍ତି ଶିଷ୍ଟ
ସମ୍ଭାଷଣ ହେଲା । ସେ ବଜ୍ରଭାଷାରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନମାନ କଲେ, ମୁଁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ
ତାହାର ଯଥୋଚିତ ଉତ୍ତର ଦେଲି । ଏଥିରେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ସେ କହିଲେ,
“ଆପଣ ଓଡ଼ିଆ କହୁଛନ୍ତି !” ଅଧିକ ବିସ୍ମୟରେ ମୁଁ କହିଲି, “ଆଉ କାହିଁରେ
କହିଲୁ ?” ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟରେ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ପୁନର୍ବାର ସେହି ସ୍ଥାନରେ
ଅବସ୍ଥାନ କଲି, ସାୟଂକାଳରେ ସେ ଭଦ୍ରଲୋକଟି ମୋହ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ
ଆସିଲେ । ମାତ୍ର ଏଥର ତାହାଙ୍କର ସେ ବିସ୍ମୟ ନ ଥିଲା ବା ଭ୍ରାନ୍ତିଭାଳାପ ନ ଥିଲା ।
ମୁଁ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ କହିଲି, “ଭଗବାନଙ୍କ କୃପାରୁ ଯଦି ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥାର
ଏ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ ଯେ, ଓଡ଼ିଆ ନାମ ହେୟ ନ ହୋଇ ଗର୍ବ-ଗୌରବର ବିଷୟ
ହେବ, ତାହାହେଲେ ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ସତ୍ସାଧ୍ୟର ଅଭାବରୁ ନାନା ଛଦ୍ମରେ

ଜନ୍ମଭୂମି ସହୃଦ ସ୍ତ୍ରୀସ୍ତ ସମୃଦ୍ଧ ଗୋପନକରୁଅଛନ୍ତି, ତେତେବେଳେ ସେମାନେ କେଉଁଠାରେ ଅପଣାର ମୁଖ ଗୋଡ଼ାଇ ରଖିବେ ?” କତପୟ ଶିକ୍ଷିତ ବା ଅର୍ଦ୍ଧ-ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକଙ୍କଠାରେ ଏହି ଛଦ୍ମଭୋଗ ବ୍ୟାପକ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କିମ୍ବଦ୍ଧ ପରିମାଟରେ ସଜାମକ ଅଟେ । ଶ୍ରୀକ୍ଷ୍ମାୟ ୧୮୮୫ ଅବତରେ ମୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଥିଲି କଲିକତାରେ ଓଡ଼ିଆ ପିତାପୁତ୍ର ପରସ୍ପରମଧ୍ୟରେ ବଙ୍ଗଳା-ଭାଷାରେ କଥା କହୁଅଛନ୍ତି । ଏପରି ଅସ୍ଵାଭାବିକ ଦୃଶ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାମଧ୍ୟରେ ସୁଦ୍ଧା ଦେଖାଯାଉଅଛି । ଉତ୍କଳର କୌଣସି କୌଣସି କୃଷୀ ସନ୍ତାନ ସଭ୍ୟ-ମଣ୍ଡଳ ନିମନ୍ତେ ବହୁ ଆୟାସରେ ମାତୃଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରି-ଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏତାଦୃଶ ନରପୁଞ୍ଜବଞ୍ଚ ଗୃହରୁ ସେ ଭାଷା ନିର୍ବାସିତ ହୋଇ ପୁରସ୍କାରଗିଣୀରେ ତାହାଙ୍କର ମାତୃଭାଷା-ବାସ୍ତବ୍ୟର ମହତ୍ତ୍ଵା ଜାଣିନକରୁଅଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକେ ଓଡ଼ିଶାର ବନ୍ଧୁପଥରେ ବସି ସପ୍ତଦଶ ଉପରୁରେ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଶ୍ରାବ୍ୟ କରି ଶିଷ୍ଟାଚ୍ଚରରେ ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି ; ମାତ୍ର ଏହାର ପ୍ରତିକାର ତେଣିକି ଆଉ, ପ୍ରତିବାଦ ସୁଦ୍ଧା କଲେ ନବ୍ୟ ସୂତରେ ଅନୁଦାରତା ରୂପକ ମହାପାତକର କୃତ୍ତ୍ଵ ଶୂନ୍ୟାୟତ-ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଲେଖେ । ଜଣେ ମାନଙ୍କୁ ବନ୍ଧୁ ଆକାପଦ୍ଵାର ପ୍ରଦେଶାନ୍ତରାତ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଅତିଥିଙ୍କର ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ନିମନ୍ତେ ସ୍ଥାନୀୟ କତପୟ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଉପଲକ୍ଷରେ ମୁଁ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲି । ସତ୍ୟମନ୍ୟ ଜଣେ ବୈଦେଶିକ ଏହିପରି ସୁରୁତର ବର୍ଣ୍ଣାବାଦନ କଲେ । ସେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ସେ ଇଙ୍ଗିତରେ ବା ଗୋପନରେ ସୁଦ୍ଧା ଏ ଦୁର୍ବାବହାର ନିବାରଣ କଲେ ନାହିଁ । ଏବଂ ସ୍ଵାଧୀନ ଅସ୍ତିତ୍ଵଶତକ ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣନାକରିବା ଦାକ୍ଷିଣୀୟ ବା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ନୁହେଁ । ଏତାଦୃଶ ସ୍ଵନତା ଏକ ସମୟରେ ବଙ୍ଗ-ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିମ୍ବଦ୍ଧ ପରିମାଟରେ ଦେଖାଯାଇଥିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେହି ପରିଣତ ବୟସରେ “ଆଶାର ଛବିନେ ଭୁଲି କି କରନ୍ତୁ ହାୟ !” ବୋଲି ଉତ୍ତରକାଳରେ ଅନୁତାପ କରିଅଛନ୍ତି । ସରସ୍ଵତୀଙ୍କର ଜଣେ କାଳଗ୍ରୀୟ ବରପୁତ୍ର ସ୍ଵରଚିତ ମହାଗ୍ରନ୍ଥର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସମାପନ କରି ତାହା ଇଂରେଜ-ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବେ କି ଫରାସୀଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶକରିବେ ସ୍ଥିର କରି ନ ପାରି ଛଣକାଳ ସନ୍ଦେହବୋଲାୟମାନଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ହେଲେ । ତାହାଙ୍କର ଆଶଙ୍କା, ମାତୃଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ତଦାୟ ପ୍ରବନ୍ଧର ଗୌରବ ଦୃଢ଼ସୂଚନା କରିବା ଲୋକମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅତି ବରଳ ହେବ । ପଟ୍ଟାନ୍ତର ଦେଖିବା ହେଉ । ଆଧୁନିକ କବିକୁଳରବି ସ୍ଵର୍ଗତ ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଓ ଶିଷ୍ୟାନୁଶିଷ୍ୟ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ପରଲୋକ-ଗମନ ଉତ୍ତରେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ସଭାରେ ଶୋକାଶ୍ରୁ ବଦର୍ଦ୍ଧନ ଓ ସୂଚିତସରଯିବ ପ୍ରତ୍ୟାବ କେତେ ହେଲା । ମାତ୍ର ଅଦ୍ୟାପି କଥା ଓ

କାର୍ଯ୍ୟର ସମନ୍ୱୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଲା ନାହିଁ । କେହି କେହି ସଂସାରର ଛୁଟ ଓ ଧୂଆଁରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରହିଥିଲେ, ତଣ୍ଡୁଲ ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ । ବିଧବାମାନଙ୍କର ନାନାପ୍ରକାର ଦୁର୍ଗତି ନେତ୍ରପଥବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ ହେଁ ସମାଜର ନେତାମାନେ ତାହାର ଯଥୋଚିତ ପ୍ରତିକାର ନ କରି ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିର-ପୁଞ୍ଜରେ କଲଙ୍କ କାକପକ୍ଷ-କାଳିମା ସଙ୍ଗେପନ କରୁଥିଲେ । ଶିଳାଦର ଅବନତି ଅତିଭୂମି ଖର୍ଚ୍ଚ କଲେ ହେଁ ଗଳରେ ହିଁ ସୁନରୁନିତ ସାଧୁତ ହେଉଥିଲା । ସନ୍ଧେପରେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟର ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରାୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଉନାହିଁ । ଏତାଦୃଶ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ସୁବ୍ୟବସ୍ଥାମାନଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱର ବା କୃତତ୍ୱର ଆଖ୍ୟାନ ଦେଖିଲେ ଲୋକେ ତାହାକୁ ରୂପକ ବୋଲି ମଣିବେ । ଏଥିରେ ବିସ୍ମୟର କିଛି ନାହିଁ । ରାଣୀ ଦୁର୍ଗାବତୀ ନାମକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଆଧୁନିକ ନାଟ୍ୟମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଉତ୍କଳଲର ଜଣେ କୃତ ଲେଖକଙ୍କର ମନ୍ତବ୍ୟ ସ୍ମରଣ କରନ୍ତୁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଲୋଚନା ପ୍ରତି ଅପଣମାନଙ୍କର ଅବଧାନ ଆହ୍ୱାନ କରୁଅଛୁ । ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଯେତେବୁଝିବ ଅଲଙ୍କାର-ସ୍ତବ୍ଧ ଦେଖାଯାଏ ତନ୍ମଧ୍ୟରେ କାବ୍ୟାଦର୍ଶ, କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ଏତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଆଦର୍ଶ ଖଣ୍ଡିକ ଦଣ୍ଡିଙ୍କର, ପ୍ରକାଶ ମନ୍ଥନ ଉଚ୍ଚଙ୍କର ଏବଂ ଦର୍ପଣ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜଙ୍କର କୃତ ଅଟେ । ଏହି ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ଉତ୍କଳଲୀୟ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଚତୁର୍ଥପାଦରେ ଦର୍ପଣ ସହିତ ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର କାଳରେ ସୁରତାଳଙ୍କାରରେ “ରାଘବାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ରାୟ ବୈସାଦୃଶ୍ୟୋନାପି ସୁରତମିଛନ୍ତି” ଏହି ବାକ୍ୟପ୍ରତି ମୋହର ଦୃଷ୍ଟି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲା । ରାଘବାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର ନାମର ଉଲ୍ଲେଖ ଏବଂ ଗୌରବାର୍ଥରେ ବହୁବଚନ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖି ମନେ କଲି ଦର୍ପଣକାର ସ୍ୱୟଂ ଉତ୍କଳଲୀୟ, ଅଥବା ତାହାଙ୍କର ଅଲଙ୍କାରଗୁରୁ ଉତ୍କଳଲୀୟ । ଭଣିତା ନବ୍ୟ ରୁଚି-ସମ୍ମତ ନୁହେଁ, ତେଣୁ ଅନେକେ ଏହା ପ୍ରତି ଅନାସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ପରିଚ୍ଛେଦ ଶେଷରେ ଯେଉଁ ଭଣିତା ଅଛି, କହୁବର୍ଷ ଯାଏ ମୁଁ ତାହା ଉପେକ୍ଷା କରିଥିଲି । ଦର୍ପଣକାର କେଉଁ ଦେଶର ଲୋକ, ଏ ବିଷୟରେ ନାନାପ୍ରକାର ଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଁ ହେଉଁ ସୁସ୍ଥ ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକ ସାମନ୍ତ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ମହାପାତ୍ର ଶର୍ମା ଅଲଘନ ସୁବେ ଉକ୍ତ ଭଣିତା ପ୍ରତି ମୋହର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲେ । ସେଥିରେ ଦେଖାଯାଏ “କିତ ଶ୍ରୀମନ୍ଦାରସୁଣ ଚରଣାରବିନ୍ଦ ମଧୁ ବ୍ରତ ସାହିତ୍ୟାର୍ଣ୍ଣବ କର୍ଣ୍ଣଧାର ଧ୍ୱଜ ପ୍ରସ୍ଥାପନ ପରମାର୍ଯ୍ୟକବିସୂତ-ରତ୍ନାକରାଶ୍ୱାଦଶସ୍ତ୍ରାବାରବିଳାସିନୀଭୁଜା ସନ୍ଧବିଗ୍ରହକମହାପାତ୍ର ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ-କବିରାଜକୃତୋ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣେ କାବ୍ୟସ୍ୱରୂପ ନିରୂପଣୋନାମ ପ୍ରଥମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ । ସନ୍ଧବିଗ୍ରହକ ଓ ମହାପାତ୍ର ଉତ୍କଳଲର ରାଜଦତ୍ତ ଉପାଧି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ସନ୍ଧବିଗ୍ରହକ

ଉପାଧି ଆଜିକାଲି ଆଦୌ ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଚର ହେଉନାହିଁ । ମୁକୁର ନାମକ ମାସିକ-ପତ୍ରର ୧୩୮ ପାଲ ଏକାଦଶ ଓ ଦ୍ଵାଦଶ ସଂଖ୍ୟାରେ ସୁଦୃଢ଼ବର ଶ୍ରୀ ମୁଖ୍ୟସ୍ଵରୂପ ନରସିଂହଦେବ ସମୃଦ୍ଧି ଯେଉଁ ତାମ୍ରଲେଖା ବା ତାମ୍ରଶାସନର ପ୍ରତିଲିପି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ସମୟରେ ରାଜକର୍ମରାଜ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସନ୍ଧ୍ୟାବିଗ୍ରହକ ମହାପାତ୍ର, ସାନ୍ଧ୍ୟାବିଗ୍ରହକ ପାତ୍ର, ସନ୍ଧ୍ୟାବିଗ୍ରହକ, ସନ୍ଧ୍ୟାବିଗ୍ରହ ଏହି ଉପାଧିଗୁଡ଼ିକ ଗୁଣକର୍ମନୁସାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଉଥିଲା । ଏତନ୍ତରୁ କେବଳ ଶେଷୋକ୍ତ ଉପାଧି ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ଆଜିକାଲି ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାରେ ହିଁ ‘ରେମୁଣା-କଟକ’ରୁ ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ “ସନ୍ଧ୍ୟାବିଗ୍ରହ” ଆକାରରେ କୁହାଯିବ ଦେଖାଯାଏ । ରାଜଦତ୍ତ ସାମରିକ ଉପାଧି ଓଡ଼ିଶାରେ ସୁଲଭ । ବାହ୍ୟପତି, ଚମ୍ପୂପତି, ସେନାପତି ଅନେକ ବର୍ଗରେ କୌଳିକ ହୋଇଅଛି । ସୁରା ଜିଲ୍ଲାର କୋମଳ କଳାନିପୁଣ ଶାସନାବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କଠାରେ ସୁଦ୍ଧା ଏହା ପ୍ରତି ପକ୍ଷପାତ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ଉତ୍ତରକବାଟ, ପଶ୍ଚିମକବାଟ ପରି ଉପାଧି ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶରେ ଅଲଭ୍ୟ ନୁହେଁ । ଆଜିକାଲି ଅନେକେ ମହାପାତ୍ର ଉପାଧିରେ ସ୍ଵନାମ ଅଳଙ୍କୃତ କଲେ ହେଉ କିଲରେ ‘ପତି’ ସହକୁଲୋଦଭବ ଗୁଣୀ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ପୁଷ୍କାଳରେ ଏହି ଉପାଧି ଦେଉଥିଲେ । କଳାକୁଶଳତାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସ୍ଵରୂପ ଏହା ଲବ୍ୟପ୍ରତିଷ୍ଠ ଶିଳ୍ପୀପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କୃତରୂପ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଉଥିଲା । ମାତ୍ର ସନ୍ଧ୍ୟାବିଗ୍ରହ ଓ ମହାପାତ୍ର ଏ ଦୁଇ ଉପାଧି ଏକାଧାରରେ ବ୍ରାହ୍ମଣେତର ଜାତିଠାରେ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ । ଅନୁକୃତ ବାକ୍-ପଟୁତା, ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତା ଓ ବିବେକତା ହେତୁରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବହୁସ୍ଥଳରେ ନାନାପ୍ରକାର ଦୌତକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ମନ୍ତ୍ରଣାକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଥିଲେ ଏବଂ ଅନ୍ୟାପି ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ଅଲେଖ୍ୟ ଉପାଧିଦ୍ଵୟର ପ୍ରଥମଟି ତାହାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅଟେ । ସନ୍ଧ୍ୟାବିଗ୍ରହ ଓ ମହାପାତ୍ର ଉପାଧିଯୁଗଳରୁ ପ୍ରଗତ ହୁଏ ବିଶ୍ଵନାଥ ସହକୁଲୋଦଭବ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ । ସେ କିମ୍ବା ତାଙ୍କ ପୁଷ୍କରୁପରେ କେହି ସନ୍ଧ୍ୟାବିଗ୍ରହ ରୂପ ସାମରିକ ଦୌତକାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଥବା ମନ୍ତ୍ରୀପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ ; ନଚେତ୍ ରଜା ବିଶ୍ଵନାଥ-ଙ୍କର ଓ ତାହାଙ୍କର ପିତାଙ୍କର ଗୃହରେ ମୋହିତ ହୋଇ ଏହି ସାମରିକ ଉପାଧି ଅଳଙ୍କାର ସ୍ଵରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଜୟପୁର ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତାପ୍ରସାଦ ଦ୍ଵିବେଦଙ୍କର ଯେଉଁ ମହାର୍ଜି ଟିପ୍ପଣୀ ବୋମ୍ବାଇରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ “ନିଷ୍ଠୁରସାଗର” ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତରେ ମୁଦ୍ରିତ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ସଂସ୍କରଣରେ ନିହିତ ଦେଖାଯାଏ, ସେଥିରେ ଟିପ୍ପଣୀକାର ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କୁ ଉତ୍କଳଦେଶବାସୀ ସ୍ଵାର୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କର ବୈଷ୍ଣବତ୍ଵର ପ୍ରମାଣ ଉକ୍ତ ଟିପ୍ପଣୀରେ ବା ଅନ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇନାହିଁ । ଟିପ୍ପଣୀକାରଙ୍କର ଏହି ଅନୁମାନ ସଂଶୋଧନରେ ଗ୍ରହଣୀୟ ନ ନାହିଁ ଧିର କରାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ତଥାପି

ଯଦ୍ ଓ ଶ୍ରମ ନିମନ୍ତେ ସେ ଅଶେଷ ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର । ବଶ୍ଚନାଥ ଯେ ଉକଳୀୟା, ତାହାର ଗୋଟିଏ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପ୍ରମାଣ ଏହି ଯେ ଶବ୍ଦର ଲକ୍ଷଣାଶତ୍ରୁର ଉଦାହରଣରେ “କଳିଙ୍ଗଃ ସାହସିକଃ” ଏହି ସ୍ବରଚିତ୍ତ ବାକ୍ୟ ସେ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏ ଉଦାହରଣ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

ବଶ୍ଚନାଥ ଉକଳର କେଉଁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଓ କେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତାହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାର କୌଣସି ଉପାୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଆକଳାଲି ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ କାବ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରଭୃତିର ଚର୍ଚ୍ଚା ଓଡ଼ିଶାରେ ଯାହା ଦେଖାଯାଏ ତାହାର ଅଧିକାଂଶ ଅଧୁନିକ ପୁସ୍ତକରେ । ଅନ୍ୟତ୍ର ଯେ ଏ ଚର୍ଚ୍ଚା ନାହିଁ, ତାହା ନୁହେଁ । କଟକ ଓ ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲାରେ, ମେଦିନୀପୁର ଜିଲ୍ଲା ଦକ୍ଷିଣାଂଶରେ ଏବଂ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା, ଚିତ୍ତଶିଖା ପ୍ରଭୃତି ରାଜ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଚର୍ଚ୍ଚା ରହିଅଛି । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଉକଳର କେଉଁ କେଉଁ ଅଂଶ ସଂସ୍କୃତଚର୍ଚ୍ଚା ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟବହୃତ ଥିଲା ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ କୁହାଯି ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ତେବେ ଯାଜପୁର ଯେ ସତ୍ୟାପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ସେଠାରେ ପୂର୍ବକାଳରେ ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସଂସ୍କୃତଚର୍ଚ୍ଚା ଥିଲା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଅବଗତ ଥିବେ ଯେ ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କର ପିତାମହ ଯାଜପୁରବାସୀ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉକଳ-ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଉକଳର ବନପଟ୍ଟ-ସକୁଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଦେଖାଯାଉଅଛି ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ତେତେବେଳେ ସେଠାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥାନ ବା ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଚର୍ଚ୍ଚାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ଅତଏବ ବଶ୍ଚନାଥଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଅନେକପକ୍ଷେ କଲିକତାରେ ଯାହାକୁ ଆକଳାଲି ମୋଗଲବନ୍ଦ କହନ୍ତି, ତଦାନାନ୍ତର ଓଡ଼ିଶାର ସେହି ଅଂଶରେ ଅଥବା ତାହାର ନେତୃତ୍ବ ଅପର ସ୍ଥାନରେ ତାହା ଅନେକପକ୍ଷେ କରିବାକୁ ହେବ । ପୁଣି ଜିଲ୍ଲାରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଶାସନ ଅଛି । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରଠାରୁ ସାତନୋଗ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବକାଳରେ ରାଜା ବା ରାଜପୁରପ୍ରମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସ୍ଥାପିତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣଶାସନ ଅଛି । ଏପରି ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ମୁଦ୍ରଣୀ ଶାସନ ଭାରତବର୍ଷରେ ଅନ୍ୟ କୁହାଯି ଅଛି ବୋଲି ମୋତେ ଜଣାନାହିଁ । ଏହି ଶାସନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୁଣ୍ୟର ଉପକଣ୍ଠବର୍ତ୍ତୀ ରାଉତରା-ପୁର ନାମାନ୍ତର ପରିଚିତ ଗୋପୀନାଥପୁର ଶାସନକୁ ଗ୍ରହଣ ଦେଲେ ବାରହରିକୃଷ୍ଣପୁର ପୁଣ୍ୟନଗରର ସତ୍ୟାପେକ୍ଷା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ସେଠାରେ ଏବଂ ସତ୍ୟବାଦୀର ସନ୍ନିହିତ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରପୁର ଶାସନରେ ଦାସ-ସଞ୍ଜିକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ବାସ ଦେଖାଯାଏ । ମାତ୍ର ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲକ୍ଷିତବ୍ୟ ନରସିଂହଦେବ ନାମଧାରୀ କଳିଙ୍ଗାଧିପତି-ମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ବ ବେଳକୁ ଏ ଦିଗ୍ବିଜିତ ଶାସନ ବା ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିକର

ପ୍ରତିଦିନ ହୋଇଥିଲା କି ନାହିଁ ଏବଂ ତେତେବେଳେ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶର ବା ତାହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କେଉଁ କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଦାସପଞ୍ଚକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ବସତି ଥିଲା, ତାହା କୌଣସି ସୂତ୍ରରୁ ଅଦ୍ୟାପି ଜଣାଯାଇ ନାହିଁ । ପ୍ରବନ୍ଧର ଏହି ଅଂଶ ଲିଖିତ ହେବା ଉତ୍ତରେ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ସୂତ୍ରରୁ ଅବଗତ ହେଲି ଯେ ଶାରଦ୍ଧରକୃଷ୍ଣପୁର ଶାସନର ବୟାଃମ ଗୁରୁଗତ ବର୍ଷରୁ ଅନଧିକ ଅଟେ । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରପୁରରେ ଯେଉଁ ଦାସମାନେ ବାସ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିମ୍ବା ସଞ୍ଜାଳର-ଉଦ୍ଧୃତ ଉପତ୍ୟ ଅନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଣ-ମାନଙ୍କଠାରେ ମହାପାତ୍ର ଉପାଧି ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଆଦୌ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଶାରଦ୍ଧରକୃଷ୍ଣପୁରବାସୀ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଦାସକୁଳ ଝମାଗତ ମହାପାତ୍ର ଉପାଧିରେ ମଣ୍ଡିତ ।

ବିଶ୍ୱନାଥ ସ୍ୱୟଂ ମହାପଣ୍ଡିତ ଏବଂ ପଣ୍ଡିତ ବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ପରିଚ୍ଛେଦାନୁବର୍ତ୍ତୀ ଯେଉଁ ଭଣିତା ପୁସ୍ତକ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଅଛି ସେଥିରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହେବ ଯେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶ୍ରୀରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏପରି ଶ୍ରୀରାଜାନ ନ ଥିଲେ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ପରି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଳଙ୍କାର-ଗ୍ରନ୍ଥ ତାହାଙ୍କର ଲେଖନରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥାନ୍ତା କି ? ତତ୍ତ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ଗୁପ୍ତ-ବିଳାସ ମହାକାବ୍ୟ, କୁବଳୟାଶ୍ୱ ଚରିତ ନାମକ ପ୍ରାକୃତ ମହାକାବ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ନାଟିକା, ପ୍ରସବତା ନାଟିକା, ପ୍ରଶସ୍ତିରତ୍ନାବଳୀ, ନରସିଂହବଳୟ, କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ-ଦର୍ପଣ ଏହି ସାତ ଖଣ୍ଡିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସେ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଆଠଶତ ଗ୍ରନ୍ଥମଧ୍ୟରୁ ନରସିଂହବଳୟ ନାଟକ ଓ କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥଦ୍ୱୟ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ପରେ ରଚିତ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରଶସ୍ତିରତ୍ନାବଳୀ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ବହୁଶ୍ରୀରାଜାନର ଅପରି ନିଦର୍ଶନ । କବିରାଜ ଉପାଧି ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଅଟେ । ଆଜିକାଲି ଚିକିତ୍ସା-ବ୍ୟବସାୟୀ ମାତ୍ରେ କବିରାଜ ପଦବାର୍ଥ । ମାତ୍ର ତେତେବେଳେ ଏହି ଉପାଧି ଆଧୁନିକ ବ୍ୟାପକତା ଓ ସ୍ଥାନତା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ଉତ୍କଳେତର ପ୍ରଦେଶରେ ଦେଶୀୟ ଚିକିତ୍ସା-ବ୍ୟବସାୟୀ ଅନେକେ ସଦୃଶ ବା ତତ୍ତ୍ୱତ୍ତ୍ୱ କବିରାଜ ପ୍ରଭୃତି ଉପାଧିରେ ଆପଣା ନାମକୁ ମଣ୍ଡିତ କରୁଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଉପାଧି ମହାମଣି, ତାହା କାଚମୂଳରେ ବିନ୍ଦୁ ନୁହେଁ । ତଦାନୁଗତ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଅଥବା ରାଜା ତାହାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ କାବ୍ୟଜ୍ଞାନ ଓ କବିତ୍ୱ ଦେଖି ତାହାଙ୍କୁ ଏହି ଅନନ୍ୟ-ସାଧାରଣ ଉପାଧିରେ ଅଲଂକୃତ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ପିତା ମହାପାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସନ୍ଧ୍ୟାବିହାର ମଧ୍ୟ ମହାପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଦର୍ପଣର ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଅଭିଧାନ କାବ୍ୟଜ୍ଞାନ ଉଦାହରଣରେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଆପଣାର ପିତା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଶ୍ରୀରେ ପାରଦର୍ଶୀ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ବିଶ୍ୱନାଥ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—“ମମ ତାତପାବାନାଂ ମହାପାତ୍ର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ
ସ୍ତ୍ରୀବିଳାସିନୀଭୁଜଃ ମହାକଶ୍ୟପଃ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାନ୍ନିପତ୍ୟକାଶାଂ ।”
ବ୍ରହ୍ମଶେଷରେ ପୁଣି ବିଶ୍ୱନାଥ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ମହାକବି ଚନ୍ଦ୍ରସୂନୁ
ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜକୃତଂ ପ୍ରବନ୍ଧଂ ।
ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣମସୁଂ ସୁଧସ୍ତୋ ବିଲୋକ୍ୟ
ସାହିତ୍ୟତତ୍ତ୍ୱମକ୍ଷିଳଂ ସୁଖମେବ ବିଦ୍ଧ ॥”

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପୁଷ୍ପମାଳା ଓ ସ୍ତ୍ରୀସ୍ତବ ଏହି ବ୍ରହ୍ମସୂନୁର ପ୍ରଣେତା ଥିଲେ ।
ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ପିତାମହଙ୍କ ବିଷୟରେ ପ୍ରାମାଣିକ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର
ହୋଇନାହିଁ । ମାତ୍ର ଚଣ୍ଡୀଦାସ ମନ୍ନଟଭଟ୍ଟଙ୍କ କୃତ କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ନାମକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ
ଅଲଙ୍କାର-ଗ୍ରନ୍ଥର ଟୀକା ତାହାଙ୍କର ଅନୁଜ କରଥିଲେ । ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ପ୍ରପିତାମହ-
ଙ୍କର ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ପ୍ରଚଳିତ ବ୍ରହ୍ମମାନଙ୍କରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ବୃଦ୍ଧ
ପ୍ରପିତାମହ ନାରାୟଣ ଦାସ ତତ୍କାଳରେ କଳିଙ୍ଗ ନାମରେ ଆଖ୍ୟାତ ଓଡ଼ିଶାର
ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ସଭାରେ ପ୍ରଧାନ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ତେତେବେଳେ
ଧର୍ମଦତ୍ତ ନାମକ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ କଳିଙ୍ଗରାଜସଭାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲଭ କରଥିଲେ ।
ନାରାୟଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ଯେ ଧର୍ମଦତ୍ତଙ୍କୁ ଜିଣିଥିଲେ, ତାହା ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର କୃଷ୍ଣସ୍ୱ
ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଧର୍ମଦତ୍ତଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକରୁ ଜଣାଯାଏ—

“ରସେସାରସ୍ତମତ୍କାରଃ ସର୍ବସାଧ୍ୟାନୁଭୂୟତେ
ତତ୍ତ୍ୱମତ୍କାରସାରତ୍ତ୍ୱେ ସର୍ବସାଧ୍ୟାନୁଭୂତୋ ରସଃ
ତସ୍ମାଦତ୍ତତ୍ତ୍ୱତ ମେବାହକୃତ ନାରାୟଣୋରସଃ ।”

ଉପର୍ୟୁକ୍ତ ବିବରଣରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର କୌଳିକ ଫଜ୍ଜ
ଦାସ ଥିଲା । ବିଶ୍ୱନାଥ ଓ ତତ୍ତ୍ୱପିତା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ସମୟରେ ରାଜଦଣ୍ଡ ମହାର୍ହ
ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷଗଲା ସନ୍ଧ୍ୟାବହୁକ ଓ ମହାପାତ୍ରରେ ତାହା ଲାଭ ହୋଇଗଲା । ବିଶ୍ୱନାଥ
କୌଣିକ ଦାସ କି ଗୋହାନ୍ତର-ସମୂହ ଦାସ, ତାହା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୋଇ-
ନାହିଁ । ଉତ୍କଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦାସ ଫଜ୍ଜ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଏହା
ଜାଣିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଟିପ୍ପଣୀକାର ଦ୍ୱିବେଦ ମହାଶୟ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କୁ ସ୍ୱାର୍ଥବୈଷ୍ଣବ
ବୋଲି ତର୍କଣା କରି ନ ଥାନ୍ତେ । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ପୁରାଂଶରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ରାମଦା-
ନନ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ସମୃଦ୍ଧ ଅନୁବନ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲା ।

ଓଡ଼ିଆସାହିତ୍ୟରେ ବା ସ୍ତ୍ରୀଗୁଣରେ ଲିଖିତ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାମାଣିକ ଇତିହାସ
ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ଏ ଦେଶରେ ଇତିହାସ ପ୍ରତି ଆଦର-
ସ୍ୱ । ଇଂରାଜମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱରେ ଇଂରାଜସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଚିନ୍ତାଗୁଣ ଖଣ୍ଡି ଓଡ଼ିଶାର

ଇତିହାସ ଦେଖାଯାଏ, ଚନ୍ଦ୍ରଧର ଦୁର୍ଗର ସାହେବ ମହାଶୟଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଓଡ଼ିଶାର
 ଇତିହାସ ଏବଂ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲଲ ମିଶ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଓଡ଼ିଶାର ସୁସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ
 ଅଟେ । ଏ ଦୁଇଟି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଲିଖିତ । ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ମୁଦ୍ରିତ ଦୁଇଖଣ୍ଡ
 ମାତ୍ର ଇତିହାସ ଦେଖାଯାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରଧର ଶ୍ରୀ ଏ ଶ୍ରୀଷ୍ଟି ଆଦି ପାତ୍ର ସଙ୍ଗେ କୃତ,
 ଅପର ଶ୍ରୀ ମହାତ୍ମା ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନ ଆର୍ତ୍ତୁରଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ସକଳିତ । ମାଦଲାପାଞ୍ଜି
 ସଂପାଦନା ଅଧିକ ପ୍ରାମାଣିକ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ତାହାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବା
 ତେଣିକି ଆଉ, ଦର୍ଶନ କରିବା ମଧ୍ୟ କୋଟିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକ ଭାଗ୍ୟରେ ଦୃଷ୍ଟିବ
 ବୋଲି ବୋଧ ହେଉନାହିଁ । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର କାଳନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଯେ କୃଷ୍ଣ-
 ସାଧ ହେବ, ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଦର୍ପଣ ନାମକ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର
 କୃତ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥର ଉଲ୍ଲେଖ ଏଥିପୂର୍ବେ ହୋଇଅଛି ସେଥିରେ ସେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି
 “ଶ୍ରୀକଳିଙ୍ଗ ଭୂମଣ୍ଡଳାଶତ୍ରୁମହାରାଜାଧିରାଜଶ୍ରୀନରସିଂହଦେବସଭାୟାଂ ଧର୍ମଦତ୍ତଂ
 ସ୍ଥରସ୍ତୁତ୍ୟ ସକଳ ସଦୃଶ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀଗରଷ୍ଠ କବିପଣ୍ଡିତାସ୍ତଦ୍ୱୃକ୍ଷପ୍ରପିତାମହଶ୍ରୀମନ୍-
 ନାରାୟଣଦାସପାଦା.....ଇତ୍ୟାଦି । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ବୃଦ୍ଧ
 ପ୍ରପିତାମହ ନାରାୟଣ ଦାସ କଳିଙ୍ଗରାଜ (ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା) ନରସିଂହଦେବଙ୍କ
 ସମସାମୟିକ ଥିଲେ । ଏ ଦେଶରେ ଗଙ୍ଗବଂଶରେ ନରସିଂହ ନାମଧାରୀ ପାଞ୍ଚଜଣ
 ରାଜାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରଧର ପ୍ରଥମ ଜଣକ ଲଙ୍କୁଳା ନରସିଂହଦେବ
 ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୨୭୨ରୁ ୧୨୮୨ ଅବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଦୁର୍ଗରଞ୍ଜି ଓ
 ଓ ପ୍ୟାଣ୍ଟମୋହନଙ୍କ ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ । ଏହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଧାନ ଘଟଣା
 କୋଣାର୍କ ଦେଉଳ । ଅନ୍ୟ ବା ଉପାନ୍ତ୍ୟ ଜଣକ ପ୍ରତାପ ନରସିଂହ । ତାହାଙ୍କ
 ରାଜତ୍ୱକାଳ ୧୩୦୧ରୁ ୧୩୨୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ଏ ଦିଗ୍‌ବିଜୟ
 ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ନଗର ବର୍ତ୍ତମାନ ବରାଙ୍ଗୁଳ ବୋଲି
 ପରିଚିତ, ପ୍ରତାପ ନରସିଂହ ବାହୀର ମୁସଲମାନ ସମ୍ରାଟ୍ ଆଲଉଦ୍‌ଦିନଙ୍କ ସେନାପତି
 ମାଲିକ କାୟୁରଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୩୦୬ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ତାହା
 ଜୟ କରିଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ଦଟନାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ବିଶ୍ୱନାଥ ନରସିଂହ-
 ବିଜୟ ନାଟକ ରଚନା କରିଥିଲେ । ନରସିଂହ ନାମଧାରୀ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ରାଜାମାନଙ୍କର
 ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ କୌଣସି ଦଟନା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ନାରାୟଣ
 ଦାସ ଲଙ୍କୁଳା ନରସିଂହଦେବଙ୍କର ସଭାରେ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରମୁଖ
 ହେଉଅଛି । ତାହା ହେଲେ ବିଶ୍ୱନାଥ ପ୍ରତାପ ନରସିଂହ ଦେବଙ୍କ ସମସାମୟିକ
 ହେବା ସମ୍ଭାବ୍ୟ । ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବା ବିଷୟରେ
 ଇତିହାସିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିମ୍ଭୂତ ପରିମାଣରେ ଅନେକ୍ୟ ଲିଖିତ ହେଲେ ହେଁ
 ବିଶ୍ୱନାଥ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପାଦ ଓ ୧୬୦୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର

ପ୍ରଥମ ପାଦ ବା ପ୍ରଥମାଦର ଲେଖ ବୋଲି ନିଃସନ୍ଦେହରୂପେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସୂତ୍ରରାଂ ସାହିତ୍ୟ-ଦର୍ପଣର ବୟାଂମ ପ୍ରାୟ ଛଅଶତ ବର୍ଷ ହେଲା । ପ୍ରବନ୍ଧର ପୁରାଣରେ ଉଲ୍ଲେଖ ବାକ୍ୟ “କଳିଙ୍ଗସାହିତ୍ୟିକଂ”, ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ବୟାଂମର ବ୍ୟତିରେକା ପ୍ରମାଣ ଅଟେ ।

କାବ୍ୟାଦର୍ଶ, କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଓ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ଏହି ତିନିଟି ପୁଣ୍ୟାଳ ଅଲଙ୍କାରଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଆଦର୍ଶ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ, ଦର୍ପଣ କଳଷ୍ଟ ମାତ୍ର ଗୁଣରେ ଗଣିଷ । ଦର୍ପଣରେ ଆଦର୍ଶ ଓ ପ୍ରକାଶର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । କାବ୍ୟପ୍ରକାଶର ଆଧୁନିକ ଟୀକାକାର ମତାନ୍ତର ସ୍ଥଳରେ ଦର୍ପଣର ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ‘କଚିନବ୍ୟାଂ’ ବୋଲି କଟାକ୍ଷ ବା ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ହେଁ ମୂଳ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏପରି ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିଶ୍ର କୋଣାର୍କର ଇତିବୃତ୍ତରେ କାବ୍ୟ-ପ୍ରକାଶ ଫ୍ରାଣ୍ଟିସ୍କ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀର ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ଅବାନ୍ତର ଋବରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି-ଅଛନ୍ତି । ଏହି କାଳୋଲ୍ଲେଖ ସମୀଚିନ ହେଉ ବା ନ ହେଉ, କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଯେ ଦର୍ପଣର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ତାହା ଅଭ୍ୟନ୍ତର ପ୍ରମାଣ-ସିଦ୍ଧ । ଏ ତିନୋଟି ଅଲଙ୍କାର-ଗ୍ରନ୍ଥର ପରିଚ୍ଛେଦ ଭୁଲନା କଲେ ଦେଶାନ୍ତ୍ରିକ ଆଦର୍ଶର ପ୍ରଣାଳୀ ଏକପ୍ରକାର, ପ୍ରକାଶ ଓ ଦର୍ପଣର ପ୍ରଣାଳୀ ଆଉ ଏକପ୍ରକାର । ଆଦର୍ଶର ଭାଷା ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରସାଦଗୁଣ-ବଶିଷ୍ଠ, ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର-ଲବ୍ଧ ଅର୍ଥ ସହଜ ପରିଭାଷାର ସାମ୍ପ୍ରଦାୟ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି, ମାତ୍ର ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ସଂସ୍କୃତ ଗଢ଼ା ହୋଇଅଛି । ଆଦର୍ଶକାର ଶିଷ୍ଟ କାବ୍ୟରୁ ଉଦାହରଣ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ପ୍ରକାଶ ଓ ଦର୍ପଣର ଲେଖା ଏକ ପ୍ରଣାଳୀର ବୋଲି ଭକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଦର୍ପଣର ଭାଷା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅବସ୍ଥାଦ ହେଲେ ହେଁ ପରିଭାଷା ଅଧିକ ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ବା ବୈଜ୍ଞାନିକ । ଏଥିପାଇଁ ଆର୍ଯ୍ୟବର୍ତ୍ତର ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ଆଦର ଏତେ ଅଧିକ । ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅଲଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ଅଛି । ଯଥା—(୧) ଶୌରୋଦନ ସୂତ୍ର, (୨) ବାଉଟାଳଙ୍କାର (୩) ବାମନସୂତ୍ରବୃତ୍ତି (୪) ଭେଜଦେବକୃତ ସରସ୍ୱତୀ କଣ୍ଠାଭରଣ, (୫) ମହିମଭଟ୍ଟକୃତ ବ୍ୟକ୍ତିବିବେକ, (୬) ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତକୃତ ଧ୍ୱନ୍ୟାଲୋକ-ଲେଖନ, (୭) ପୀୟୂଷବର୍ମକୃତ ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ, (୮) ଆପ୍ୟଦାକ୍ଷିତକୃତ କୁବଳୟାନନ୍ଦ, (୯) ଗୋବିନ୍ଦଠାକୁର କୃତ କାବ୍ୟପ୍ରଦୀପ, (୧୦) ଜଗନ୍ନାଥକୃତ ରସଗଙ୍ଗାଧର, (୧୧) କେଶବ ମିଶ୍ରକୃତ ଅଲଙ୍କାରଶେଖର, (୧୨) ପ୍ରଭାକରକୃତ ଅଲଙ୍କାର-ରତ୍ନସ୍ୟା ।

କାବ୍ୟର ପରିଭାଷା କିଏ କପରି ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଦେଖିବା ହେଉନ୍ତୁ—

ବାମନ— ଗୁଣାକାରଯୁକ୍ତୌ ଶଦାର୍ଥୌ କାବ୍ୟଂ ।

ମନ୍ନଟ ଓ ପ୍ରଭାକର— ଅଦୋଷାତ୍ୟଧିକ ବିଶେଷଣଯୁକ୍ତୌ ଗୌ

ସରସ୍ୱତୀ କଣ୍ଠାଭରଣରେ ଭୋଜ— ନିର୍ଦ୍ଦୋଷଂ ଗୁଣାଳଙ୍କାରରସବତ୍
ବାକ୍ୟଂ କାବ୍ୟଂ

ବାଉଁଟ— ଗୁଣାଳଙ୍କରଣାଦି ରସୋପେତଃ ସାଧୁଶବ୍ଦାର୍ଥସମ୍ବର୍ତ୍ତଃ କାବ୍ୟଂ
ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକରେ ପୀୟୂଷବର୍ଣ୍ଣ— ନିର୍ଦ୍ଦୋଷଂ ଗୁଣାଳଙ୍କାରଲକ୍ଷଣସ୍ୱଚ୍ଛବିମତ୍
ବାକ୍ୟଂକାବ୍ୟଂ

ଶୌଭୋଦନୀ— ରସାଦିମତ୍ ବାକ୍ୟଂ କାବ୍ୟଂ

କାବ୍ୟାଦର୍ଶରେ ଦଣ୍ଡୀ— ଇଷ୍ଟାର୍ଥୋପେତା ପଦାବଳୀ କାବ୍ୟଂ

ରସଗଙ୍ଗାଧରରେ ଜଗନ୍ନାଥ— ରମଣୀୟାର୍ଥପ୍ରତିପାଦକଃ ଶବ୍ଦଃ କାବ୍ୟଂ

ବ୍ୟକ୍ତିବିବେକରେ ମହିମଭଟ୍ଟ— ଧ୍ୱନ୍ୟାୟକଂ ବାକ୍ୟଂ କାବ୍ୟଂ

ଅଳଙ୍କାରଶେଖରରେ କେଶବ ମିଶ୍ର— ରସାଳଙ୍କାରଯୁକ୍ତଂ ସୂଚକଶେଷ-
ସାଧନଂ ବା କାବ୍ୟଂ

ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣରେ— ବାକ୍ୟଂ ରସାୟନଂ କାବ୍ୟଂ

ଏ ପ୍ରଦେଶରେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାର, ବ୍ୟାକରଣ, ଦର୍ଶନ ପ୍ରଭୃତିର ଚର୍ଚ୍ଚା ବହୁକାଳରୁ ଅଛି । ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ କାବ୍ୟାଳଙ୍କାର ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା ଦେଖାଯାଉଅଛି । ଜୋର୍ଟିବିଦ୍ୟାରେ ପରଲୋକଗତ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ପ୍ରାପ୍ୟ ମହାଦେଶ ଅତିକ୍ରମ କରି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମହାଦେଶର ପଶ୍ଚିମ ସୀମା ଖର୍ଣ୍ଣ କରିଅଛି । ଶ୍ରୀ ମୁକୁନ୍ଦପୁର ଶାସନର ସ୍ୱର୍ଗତ ସାମନ୍ତ ରାଜଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଅଳଙ୍କାର ଚିନ୍ତାମଣି ନାମଧେୟ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ, ସୁଶ୍ରୀ ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକ ସାମନ୍ତ ବିଶ୍ୱନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ କୃତ ସାବିତ୍ରୀପରିଣୟ ନାଟକ, କାଞ୍ଚୀବିଜୟ କାବ୍ୟ, ସରସ୍ୱତୀବିଳାସ ଅଳଙ୍କାର, ଏବଂ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ସଦାଶିବ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସୂଚି ଛଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଶର-ହରିକୁଞ୍ଜନିବାସୀ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ରଥଶର୍ମାଙ୍କ କାବ୍ୟରଚନା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶଂସାର୍ହ । ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣରେ ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରର ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣରେ ଜ୍ୟୋତିଶାସ୍ତ୍ରର ଅନୁଶୀଳନର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ରହିଅଛି । ଏ ଦୁଇ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କ୍ଷେତ୍ରପାଳ ରୂପେ ସମାସୀନ । ଅମର ଇଂରେଜ କବି ବାଇରନ୍ ଏ ସଭ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ସେ ଏହି ଦୁଇ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରତି ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ କରି କହନ୍ତେ—

**"These fields, their stories not unknown
Arise, and make again your own."**

ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶରେ ଓ ଉତ୍କଳଭାଷୀ ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଜୀବନର ବସନ୍ତକାଳ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଓ ଉଦୟର ଅନୁକୂଳ, ସେମାନଙ୍କୁ ମୋହର

ନିବେଦନ—ବ୍ରହ୍ମ ଉପାସନା ଓ ବିଶ୍ୱପ୍ରୀତି ତଳକୁ ସ୍ୱଦେଶବିକଳତା କଲ୍ଲବୃକ୍ଷର ଗୋଟିଏ ମହାଶାଖା । ଆପଣମାନେ ଏହି ମହାଶାଖା ଅବଲମ୍ବନ ଓ ଦୃଢ଼ତାରେ ଉଚ୍ଚାକାଞ୍ଚକ୍ଷା ପୋଷଣ କରି ଏବଂ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତି ସ୍ଥିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ଅଧ୍ୟବସାୟ ସହକାରେ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉନ୍ତୁ । ସଙ୍ଗୀତ ପୁଣ୍ୟ ବା ଗୁଣକୁ ଆଦର, ଏବଂ ଅପୁଣ୍ୟ ବା ଦୋଷକୁ ଉପେକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ପଡ଼ିଥିଲି ଉପଦେଶ ଦେଇ-ଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ଗୁରୁ ବା ଆଦର୍ଶସ୍ଥାନୀୟ, ସେମାନଙ୍କର ଦୋଷ ଉପେକ୍ଷଣୀୟ ଓ ଗୁଣ ଗ୍ରହଣୀୟ, ଏହା ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ଯଦି ଏହି ଅଭିଶପ୍ତ ଉତ୍କଳ ଭୂମିରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ ନ ମିଳେ ତେବେ ଆପଣାର ଦୃଢ଼ତାବେଦକୁ ନିର୍ମଳ ଓ ପବନ କରି ମାନସୀ ଦେବତା ସମ୍ମୁଖରେ ତାହା ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତୁ ଏବଂ “ଅନ୍ତାଗତ୍ତ ଅନ୍ତାଗତ୍ତ ଇହତସ୍ତ ଇହତସ୍ତ” ଏହି ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ଦେବତାଙ୍କର ଆବାହନ କରି ଫଳୋଦୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାଙ୍କର ଧ୍ୟାନ, ଧାରଣା ଓ ଆଶ୍ୱାସନାରେ ନିୟୁକ୍ତ ରହନ୍ତୁ । ତାହା କଲେ ଉତ୍କଳରେ ଦ୍ୱିତୀୟୋଦ୍ଧର ଦର୍ପଣର ପ୍ରକାଶ ମାନବମଣ୍ଡଳୀର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେବ ଏବଂ ଉତ୍କଳର ଲୁପ୍ତ ଗୌରବର ଉଦ୍ଧାର କିମ୍ଭୂତ ପରିମାଣରେ ହେଲେ ସାଧିତ ହେବ ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ନବମ ବର୍ଷର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧିବେଶନରେ ପଠିତ ଏବଂ ଅଲେଖିତ । ତା ୧୫-୧୨-୧୯୨୧)

୧୧—ଅଭିଭାଷଣ

ଉତ୍କଳଭାଷୀ ଭୂଖଣ୍ଡ ରାଜନୈତିକ ଓଡ଼ିଶା ଅପେକ୍ଷା ଯେ ବୃହତ୍ତର, ଏହା ସମସ୍ତେ ଅବଗତ ଅଛନ୍ତି । ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରାକୃତିକ ଉତ୍କଳର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଅଂଶ । ତତ୍ତ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ଜୟପୁର, ବିଳାସପୁର, ସିଂହଭୂମ, କାହ୍ନୀ, ସକ୍ଷେପରେ ମେଦନପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଦକ୍ଷିଣାଂଶ ପ୍ରଭୃତିର ଅଧିବାସୀବର୍ଗ ଓଡ଼ିଆ ବା ପ୍ରଧାନତଃ ଓଡ଼ିଆ । ପ୍ରାକୃତିକ ଉତ୍କଳର ଏହି ଅଙ୍ଗଭେଦ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଉନ୍ନତତର ଗୋଟିଏ ଅନ୍ତରାୟ ହୋଇଅଛି । ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ ଆନୁମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଭାଷାମାନେ ବାସ-କରୁଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଆନୁମାନଙ୍କ ସହିତ ଏକ ଶାସନାଧୀନ ହୋଇ ବାସକରିବା ପାଇଁ ବହୁକାଳରୁ ସଙ୍ଗତା ବ୍ୟାକୁଳ । ଏ ଅବସ୍ଥାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆନୁମାନଙ୍କ ହାତରେ ନାହିଁ, ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କ ହାତରେ ଅଛି । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଅନେକ

ସମୟରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ହୋଇଅଛି ; ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲିଅଛି । ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ପ୍ରୋକ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳତାର ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରଦାନକରୁଅଛି । *

ଜାଗରଣର ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟର ଅଭାବ ଆଉ ଯୋଡ଼ିଏ ଅନ୍ତରାୟ । ଏହି ଅନ୍ତରାୟ ମାତୃଷ୍ଠା ପକ୍ଷରେ ଯେପରି ଅନ୍ୟ ଯାବତାୟ ବସୟର ଉନ୍ନତ ପକ୍ଷରେ ସେହିପରି । ମୋହ ଆଲିସ୍ୟାର ସନ୍ତାନ ଅଥବା ଜନକ । ତମୋଗୁଣ ସୁଦୃଢ଼ ଉନ୍ନତର ଦୋର ଶତ୍ରୁ । ଏହା ମନୁଷ୍ୟର ମନକୁ ତମିରାଜ୍ଞନ କରିରଖେ । କୃପାମୟଙ୍କ କୃପାରୁ ମାତୃଷ୍ଠାର ଉନ୍ନତରେ ଜାଗରଣର ଲକ୍ଷଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖା ଯାଉଅଛି । ଏହି ମହାସତ୍ତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଉତ୍କଳ-ଜନମାନଙ୍କ କୃପା ସନ୍ତାନମାନେ ଏହି ଜାଗରଣର ସହାୟ ଅଟନ୍ତି ।

ଏହି ଜାଗରଣର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାକ୍ଷୀ ଏହି ପବନ ଓ ମହତ୍ ଅବୁଷ୍ଟାନ, ଏହି ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ । ଏହାଙ୍କ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ମୋପରି ଅଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଆଜି ଏହି ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରି ଯଥାଶକ୍ତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରିବାକୁ ସାହାଯ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସମାଜର ବୟସ୍କମ ବଂଶର ବର୍ଷ, ସୁଦୃଢ଼ ଏହା ତାରୁଣ୍ୟରେ ପଦାର୍ପଣ କରିଅଛି ମାତ୍ର । ଏହାର ଅଗ୍ରଜ ‘ଆଲୋଚନା ସଭା’ କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲ ସହକାରୀ ଥିଲା । କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ପରିସର ବସୟରେ ଏ ଦୁଇ ସଭା ମଧ୍ୟରେ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଭେଦ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ସମ୍ଭବ ଏତକ ମାତ୍ର ଯେ ‘ଆଲୋଚନା ସଭା’ରେ (ଅବଶ୍ୟ ସ୍ଥଳେ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ) ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଥିଲା ।

ସାହିତ୍ୟ ସମାଜରେ ଏହି ଚର୍ଚ୍ଚା ବୃହଦାକାର ଧାରଣ କରିଅଛି । ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ସଭାର ଆଦ୍ୟ ସଭ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଏହି ସମାଜର ମଧ୍ୟ ଆଦ୍ୟ ସଭ୍ୟ । ଏହି ସମାଜର କଠିନସଭା ସଭ୍ୟ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଜୀବନରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ରତ କରି ଜୁଲନ୍ତ ଉତ୍ସାହରେ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଅଛନ୍ତି । ‘ଆଲୋଚନା ସଭା’ର ସୃଷ୍ଟି ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର ଧୂଳିଖେଳ ସମାପ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିବ ।

‘ସାହିତ୍ୟ’ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଏକ ନୁହେଁ । ପୁଣି ‘ଏହି’ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଥିଲା କାବ୍ୟ । ବିହାରୋତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସଭା ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ଅର୍ଥରେ ହିଁ ସାହିତ୍ୟ ଶବ୍ଦକୁ ଗ୍ରହଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ପୁରୀକାଳରେ ଆଲଙ୍କାରିକ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅର୍ଥରେ ହିଁ ଏ ଶବ୍ଦକୁ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ପୁଣି ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯେପରି, ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥରେ

* ୧୯୨୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ମାତ୍ରାସ ପ୍ରଦେଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିଲା ।

ସକଳନକାରୀ

ମଧ୍ୟ ସେହିପରି, କାବ୍ୟ ବ୍ୟତିରେକେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସାହିତ୍ୟ ନ ଥିଲା । ଭବ ଭାଷାର ଜନକ ; ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଭବର ଉଦ୍ଭାପକ । ଆବିଷ୍କାର ଓ ଉଦ୍ଭାବନ ଦ୍ଵାରା ନୂତନ ଜ୍ଞାନ ଲବ୍ଧ ହେବାରୁ ତାହା ମାନବମନରେ ନାନାଭବର ଉଦ୍ଭାପନା କରେ । ଏହାଦ୍ଵାରା ଭାଷାଭାଷ୍ୟ ବିତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ଏବଂ ନୂତନ ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହି ଉକ୍ତି ସର୍ବ ଭାଷା ପ୍ରତି ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ । ମାତ୍ର, ସାହିତ୍ୟସେବା ନାନା ଶାସ୍ତ୍ରାନୁଶୀଳନରେ ବ୍ରତୀ ଓ ଲେଖନୀ-ଧାରଣରେ କ୍ଷମ ମୁଣ୍ଡମେସ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ଚତୁର୍ଥୀମା ଭେଦକର, ବିଦେଶ-ଗମନ କରି ନ ଥିବାରୁ କାବ୍ୟାଦିଗତ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ବିରଳ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଭାଷାର ଆଦିକାବ୍ୟମାନ ଆଦରଯାହକ ବା ଆଦରସ-ପ୍ରଧାନ । ରାମାୟଣ-ମହାଭାରତ ମହାକାବ୍ୟଦ୍ଵୟ ବିଶେଷ ବିଧିର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଉତ୍ତରକାଳରେ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ଆଦରସ ଯେ ତିରୋହିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ନୁହେଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା କବି-ଲେଖନୀ ଆଦରସ-କାବ୍ୟ ପ୍ରସବ କରୁଅଛନ୍ତି । କବି-ଲେଖନୀ ଆଦ-ରସରେ ଭାସି ଯାଇ ସମୟସମୟରେ ସତ୍ୟର ସୀମା, ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ସୀମା ଲଙ୍ଘନ କରେ । ଜୟଦେବ ଲଳିତ୍ୟରେ କବିକୁଳଦଳକ ହେଲେହେଁ ସତ୍ୟର ସୀମା ବହୁପରିମାଣରେ ଲଙ୍ଘନ କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରଘଟ ହୁଏ । ଉତ୍କଳବି ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ସୀମା ଲଙ୍ଘନ କରିବାର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଉଦାହରଣ । ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆଦରସ ଉପାଦେୟ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତାହା ହୋଇ ନ ଥିଲେ, ଏହା ରସ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ମାତ୍ର ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କଲେ ତାହା ଅଶୀଳତାରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଖର୍ଜୁର-ରସ ଆଦରଣୀୟ, ମାତ୍ର ବିକୃତ ହେଲେ ତାହା ତାଡ଼ି ଆଖ୍ୟା-ପ୍ରାପ୍ତ ଓ ଦୃଶ୍ୟ ହୁଏ ।

କାଳ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ; ସର୍ବ ବିଷୟରେ କାଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଂଘଟନ କରେ । ଏହି କାଳ ମାନବର, ମାନବଜାତିର ରୂପରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇ ଅସୁଅଛି । ଏକ ସମୟରେ ଯାହା ପରମାଦର ଲାଭ କରୁଥିଲା, କାଳକ୍ରମେ ତତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରତି ଅନାଦର ବା ଅନାସ୍ଥା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ପାଠକ-ମଣ୍ଡଳୀର ଆଦରର ସେହିପରି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇଅସୁଅଛି । ଶତ୍ରୁଶାଳୀ ଲେଖକ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷର ରୂପରେ ଯେପରି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ପାଦନ କରନ୍ତି, ଜାତି-ବିଶେଷର ରୂପରେ ସେହିପରି ନବଯୁଗର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତି । ଇଂରେଜ-ମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ପଦ୍ୟ-କାବ୍ୟରେ ଲବ୍ଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସାର୍ବ ଉଆଲିଷ୍ଟର୍ ଟ୍ରେ ଏହାର ଉଦାହରଣ ସ୍ଥଳ । ସେ ଉପାୟମାନ ଯୁବା କବି ବାଲରନ୍ଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ଯାସ-ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପଦ୍ୟକାବ୍ୟରଚନା ପରିତ୍ୟାଗପୁରକ ଲଘୁ ହସ୍ତତାରେ ବହୁ ରଦ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶ କରି ତେପ୍ରତି ପାଠକ ସାଧାରଣଙ୍କର ରୂପ

ଜନ୍ମାଇବାରେ କୃତା ହେଲେ ଏବଂ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଚାଣ ପରିଶୋଧ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେ । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଜିଯାଏ ତାଦୃଶ ଦବସର ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦୃଷ୍ଟିପଥାରୁତ ହୋଇନାହିଁ । ମାତ୍ର କରୁଣାମୟ ବିଧାତାଙ୍କର କୃପା ହେଲେ ଉତ୍ତର-ପୁରୁଷ ପ୍ରଜ୍ଞତା-ତାତ୍ପର ସୁମଧୁର ଜ୍ୟୋତି ଅବଲୋକନ କରିବେ ।

ସକଳଯୁଗରେ ସର୍ବଦେଶରେ ଧର୍ମରେ ହେଉ, କାବ୍ୟରେ ହେଉ, ସୁକୁମାର ଶିଳ୍ପରେ ହେଉ, ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ହେଉ, ଯେଉଁମାନେ କୃତା, ସେମାନେ କଳା ଦେନି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଅମର କବି ରାଧାନାଥ ରାୟ ଦିନେ କଥା-ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କହିଲେ—**A good teacher like a good poet is born, not made.**” ଅର୍ଥାତ୍, ସୁ-କବି ପରି ସୁ-ଅଧ୍ୟାପକ (କଳା ଦେନି) ଜନ୍ମିଥାନ୍ତି ; ତାଙ୍କୁ, କେହି ଗଢ଼ିପାରେ ନାହିଁ । ଏହି ମନ୍ତବ୍ୟ କେବଳ ଅଧ୍ୟାପନା ଓ କାବ୍ୟରଚନାରେ ନୁହେଁ, ସକଳ ବିଷୟରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ଅଟେ । କବି କହନ୍ତୁ, ଦାର୍ଶନିକ କହନ୍ତୁ, ବକ୍ତା କହନ୍ତୁ, ଶିଳ୍ପନିପୁଣ ବ୍ୟକ୍ତି କହନ୍ତୁ, ବୈଜ୍ଞାନିକ କହନ୍ତୁ, ଧର୍ମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ କହନ୍ତୁ—ସର୍ବବିଧ କୃତା ଧୁରଜନ୍ମା ଓ ଧୁରପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଅଟନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ କୃତା, ସେମାନେ ଏ ନିୟମର ବହୁଭୂତ ନୁହନ୍ତି । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି କି ନାହିଁ, ଶ୍ରୋତୃବର୍ଗ ତାହାର ବିଚାର କରିବେ । ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିଲେ ଆବିର୍ଭାବର ଅନୁକୂଳ କାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବେ ।

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଧାରାବାହିକ ପୁଣ୍ୟାଙ୍ଗ ଇତିହାସ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇନାହିଁ । ତଥାପି ଯେଉଁମାନେ ଏହି ସାହିତ୍ୟର ଅନୁଶୀଳନରେ ବ୍ରତୀ, ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି, ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମାତୃଭାଷାର ସାହିତ୍ୟରେ କ’ଣ ଅଛି ଏବଂ କି ଅଭାବ ଅଛି । ଅଭାବ କାହିଁକି, ବହୁତ ଅଭାବ ଯେ ଅଛି, ଏଥିରେ ଅଶୁ ମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଆଜିକାଲି ଏ ଦେଶର ପ୍ରାୟ ଯାବତାୟି ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ନ୍ୟୁନାୟକ ପରିମାଣରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ଲଭି କରିଅଛନ୍ତି । ଶିକ୍ଷିତ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଅନେକ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାର ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଥାନ୍ତି । କଦମ୍ବ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଅନୁରାଗୀ ବୋଲି ତତ୍ତ୍ୱଭାଷାରେ ରଚିତ କାବ୍ୟାଲଙ୍କାର-ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରାଦି ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ମଧ୍ୟ ରତ । ଏହି ଭାଷାମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନାରୁ ଶିକ୍ଷିତ ଓଡ଼ିଆମାନେ ମାତୃଭାଷାରେ ଅଭାବ ଅନାୟାସରେ ଅନୁଭବ କରିପାରୁଥିବେ । ଏହି ଅଭାବ ପୁରଣ କରିବା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏହି ଅଭାବ-ପୁରଣକୁ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ବ୍ରତ କରିଥିବାର ଲକ୍ଷଣ କୌଣସି କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଲଣି ।

କେହି କେହି ପୁରାତନର ପକ୍ଷପାତୀ ; ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେହି ଅନ୍ଧଭାବରେ ପକ୍ଷପାତୀ । ପସ୍ତାନୁରେ, କେହି କେହି ପୁରାତନକୁ ହେୟ ମନେ କରି ଅବଜ୍ଞା

ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖନ୍ତି ଏବଂ ନୂତନର ଏକାନ୍ତ ପକ୍ଷପାତୀ ଅଟନ୍ତି । ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ଏ ଉଭୟ କୋଟୀ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଧୀର ଚିତ୍ତରେ ଯୋଗ୍ୟ ମଧ୍ୟମ ଭାବ ଅବଲମ୍ବନ କରନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ପୁରାତନର ପକ୍ଷପାତରେ ଅବିଶ୍ୱାସ, ସେମାନେ କହନ୍ତି, “ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ନ ଥିଲା କଅଣ ?” ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଅଭାବ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଏତାଦୃଶ ଅନ୍ଧ ପକ୍ଷପାତର ସମୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୋଧହୁଏ ଆଉନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଚକ୍ଷୁ ଟିଟିଲୁଣି ; ଶିକ୍ଷିତ ଓଡ଼ିଆମାନେ ମାତୃଭାଷାରେ ଅଭାବ ଉତ୍ତମରୂପେ ନୂତନସୂଚନା କଲେଣି । କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଅଧ୍ୟବସାୟ ସହକାରେ ଅଭାବ ପୂରଣକରିବାପାଇଁ ମାତୃଭାଷା ବର୍ତ୍ତମାନ ସନ୍ନିବନ୍ଧ ଆହ୍ୱାନ କଲଣି ।

କାବ୍ୟକୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଆଲଙ୍କାରିକମାନେ ଚତୁର୍ବର୍ଣ-ଫଳଦାୟୀ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଉକ୍ତିର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ବିଚାର କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ବର୍ତ୍ତମାନ ନାହିଁ । ତେବେ ଏଥିରେ ଅନ୍ତତଃ ଏତିକ ସତ୍ୟ ନିହତ ଅଛି ଯେ, ସତ୍ତ୍ୱକାବ୍ୟ-ପ୍ରଣୟନରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ସୁକୌଶଲରେ ସ୍ୱ କାବ୍ୟରେ ଅତି ଉପାଦେୟ ଉପଦେଶମାନ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରି ମାନବ-ହୃଦୟକୁ ବିମଳ ଆନନ୍ଦରେ ପୁର୍ଣ୍ଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉନ୍ନତି ସାଧନ କରନ୍ତି । କାବ୍ୟର ଏହି ମାନଦଣ୍ଡ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ, ବଙ୍ଗଳାଭାଷାର କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାବ୍ୟ ଆବର୍ଜନାରେ ନିଷିଦ୍ଧ ହେବ । ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ପ୍ରଥମେ ବେଦ ଓ ଉପନିଷଦ୍ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାହାର ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଅଧ୍ୟାୟନରେ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ଯୁଗନିନ୍ଦ୍ରା ଓ ଯୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତିକ ବାଲ୍ୟ କେଦଉପନିଷଦ୍‌କୁ ଜନ-ସାଧାରଣର ଅତି ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ଜାଣି, ଆଦିକାବ୍ୟ ରାମାୟଣ-ପ୍ରଣୟନରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଲେ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଅଦ୍ୟାପି କାବ୍ୟାତ୍ମକ ସ୍ଥାୟୀ ଲେଖା ପ୍ରାୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ପୁଣି କୌଣସି କାବ୍ୟ ବାଲ୍ୟ କରାମାୟଣର ସମାନ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିବା ମୋଡେ ଜଣା ନାହିଁ । ତାହାର କାରଣ ଏହି ଯେ, ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟପ୍ରଣେତା ସମସ୍ତେ ଅଥବା ସେମାନଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଚର୍ଚ୍ଚା କରି, ପଶ୍ଚାତ୍ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଲେଖନୀ ଧାରଣ କଲେ । ସୁତରାଂ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ଯାହାର ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶ ଥିଲା, ତାହାକୁ ସେ ଅନୁକୃଷ୍ଟର ସମକ୍ଷରେ ରଖି ଆପଣା କାବ୍ୟ ରଚନା କଲେ । ଏହାର ଯେ ବିଶେଷ-ବନ୍ଧୁ ନାହିଁ, ତାହା ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ କହୁ ନାହିଁ । ଉତ୍କଳବି ନୈଷଧକାରଙ୍କର ପଞ୍ଚଶିଷ୍ୟ ; ତେଣୁ ବୈଦେହ୍ୟଗବିଳାସରେ ନୈଷଧର ଗ୍ରନ୍ଥା ପଡ଼ିଅଛି । ତାହା ବୋଲି ଭଞ୍ଜେ ଯେ ପ୍ରସାଦଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ ଯଦାବଳୀ ରଚନା କରିବାକୁ କ୍ଷମ ନ ଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ “କୋଟି ଟୁଙ୍ଗାଶ୍ରମୁନ୍ଦରା” ପ୍ରଭୃତି କବିପୟ କାବ୍ୟର କୌଣସି

କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରସାଦଗୁଣ ସନ୍ଦର୍ଶନ କଲେ ତାହା ଆଧୁନିକ ଲେଖା ବୋଲି ପାଠକଙ୍କର ଭ୍ରମ ହେବ । ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣିର ପ୍ରଣେତା ବୈଷ୍ଣବ କବି ; ତାଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର ବା ବୈଷ୍ଣବ-ଦର୍ଶନର ଗୁପ୍ତା ପଡ଼ିତ ହୋଇଅଛି । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ, ଘନକୃଷ୍ଣ ଏପରି ଆଦର୍ଶର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କର ପଦାବଳୀ ସୁବୋଧ ହୋଇଅଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଶ୍ରେଣୀର ଲେଖକ । ସେ ସ୍ବୟଂ ବୈଷ୍ଣବ ; ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍କୁ ସେ ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟାକାରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତର ପ୍ରାଣ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭଗବତରେ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଅସ୍ଥି, ମଜ୍ଜା ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ । ଅନେକଙ୍କ ମତରେ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ଏହି ଭଗବତ ଇରାଜୀ ଭାଷାର ଷ୍ଟାଣ୍ଡାର୍ଡ ବାଇବଲ୍ (Standard Bible)ର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛି । ଉକ୍ତ, ଘନକୃଷ୍ଣ, ସାରଳା ଦାସ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ସାମନ୍ତସିଂହାର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପୁସ୍ତକବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର ଲେଖକମାନଙ୍କର ଲେଖା ଆଜି ଯାଏ ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନାହିଁ । କେବେ ତାହା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ, ତତ୍ତ୍ବ ସହଜ ଟୀକା ବା ଅନୁବାଦ ଆବଶ୍ୟକ ହେବ ।

ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ-ସ୍ବରୂପ । ସେଥିରେ ଆନ୍ତ୍ରେମାନେ ସମାଜର ଓ ସମସାମୟିକ ଘଟଣାବଳୀର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଅବଲୋକନ କରୁଁ । କୌଣସି ଭାଷାର ଧାରାବାହିକ ସାହିତ୍ୟ ଲିପିବଦ୍ଧ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ, ସେଥିରୁ ଡାକ୍ଷଣ୍ୟା ପାଠକ ଅନେକ ବିଷୟ ଅବଗତ ହୋଇପାରିବେ । ଭାଷାର ଇତିହାସ, ବ୍ୟାକରଣ ଓ କୋଷର ପ୍ରଣୟନରେ ଏହା ପ୍ରଧାନ ସହାୟ । ସମାଜର ଗତିମନ୍ତ, ବୈଷୟିକ, ମାନସିକ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ନାନାବିଷୟରେ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ଯୁଗୋଚିତ ସଂସ୍କାର ବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ସାହିତ୍ୟରେ ନ୍ୟୁନାୟକ ପରିମାଣରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୁଏ । ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଗୋଟିଏ ମହାଭଣ୍ଡାର ଏବଂ ଏହି ମହାଭଣ୍ଡାରରେ ଅନେକ ରତ୍ନ ସହଜ ଅନେକ ଚନ୍ଦ୍ର ସରକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ୟାସପ୍ରଣୀତ ମହାଭାରତ ଖଣ୍ଡିଏ ମହାକାବ୍ୟ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଜାତିର ସମଗ୍ର ସାହିତ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହି ମହାକାବ୍ୟ ଖଣ୍ଡିକରୁ ହିଁ ତତ୍କାଳିନ ସମାଜର ଅବସ୍ଥା, ଗତିମନ୍ତ, ଶୟବିଦ୍ୟା ଓ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଦର୍ଶିତା, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚର୍ଚ୍ଚା, ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ରୁଚି ପ୍ରଭୃତି ନାନାବିଷୟ ଆନ୍ତ୍ରେମାନେ ଅବଗତ ହେଉଁ । ଏହି ମହାସମୁଦ୍ରରୁ ଚଳୁଏ ଚଳୁଏ ଜଳ ଗ୍ରହଣ କରି ପୁସ୍ତକାଳର ଓ ଏ କାଳର ଅନେକ ସୁଲେଖକ ମହାକବି ଆଖ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ।

ଦେହ ନଶ୍ବର, ଦେହ ଅନଶ୍ବର । ସ୍ଥୂଳ ଶରୀର କ୍ଷୟପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ; ଆତ୍ମାର ବିନାଶ ନାହିଁ । ଏହା ଦାର୍ଶନିକ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ମତ ।

ଜନସାଧାରଣ ମଧ୍ୟ ଏ ମତ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଅପର କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଆଧୀନ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥାନ୍ତି, ଯେହୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଚାଲିତ ହୁଅନ୍ତି । ଏକ ଗୃହରେ ଏକାନ୍ତରେ ଯେଉଁମାନେ ବାସକରନ୍ତି, ସେମାନେ ଚୁହକର୍ତ୍ତାଙ୍କର ଆଧୀନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଶୂନ୍ୟରେ ବାସ କଲେ ଚାକାର ଆଧୀନ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ସମାଜର ଅନ୍ତର୍ଗତ, ସେ ସେହି ସମାଜର ନେତାଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରେ । ଯେଉଁଠାରେ ଗୋଷ୍ଠିଗ୍ରହଣପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି, ସେଠାରେ ଶିଷ୍ୟ-ମାନଙ୍କୁ ଗୋଷ୍ଠୀଗୁରୁଙ୍କର ଆଧୀନ ହେବାକୁ ହୁଏ । ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନରେ, ସମସ୍ତ, ଜାତି ବା ସମାଜରେ ଜଣଜଣଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ବା କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ମାନବଜୀବନରେ ଧର୍ମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଓ ସ୍ୱସ୍ଥ । ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କ ଲୋକକୁ କବିଙ୍କର, ସାହିତ୍ୟରତ୍ନାଙ୍କର ଆସନ । ମାତ୍ର କବି ବା ସାହିତ୍ୟରତ୍ନାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଧର୍ମ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ପରି ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ବାଗ୍ମୀ ଓ କବି ପ୍ରାୟ ସମଗ୍ରଣୀର ଲୋକ ; ପ୍ରଭେଦ ଏହି ଯେ ବାଗ୍ମୀଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ଧମନରେ ଚିହ୍ନିତରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, କିନ୍ତୁ ତାହା କ୍ଷଣପ୍ରଭାବ ମୂଳ ଅଟେପ୍ରାୟୀ ; ସୂକ୍ଷ୍ମଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଯୁଗଯୁଗାନୁରୂପୀ । ତେବେ ଯେଉଁ ବାଗ୍ମୀଙ୍କ ବହୁତା ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ହାନପ୍ରାୟ ହୁଏ, ତାହା ଜାତୀୟ ସପତ୍ତ ହୁଏ ଓ ଛାୟା ହୋଇ ରହେ । କବିଙ୍କର, ମହାକବିଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ସେ ଛାୟା, ଏଥିରେ ବୋଧହୁଏ ମତଭେଦ ହେବ ନାହିଁ । ସେହି ପ୍ରଭାବ ତାଙ୍କର ନଶ୍ୱର ଶ୍ରେଣୀରେ ନ ଥାଏ ; ଥାଏ ତାଙ୍କର ଅମର ଆତ୍ମାରେ, ତାଙ୍କ କାବ୍ୟରେ, ତତ୍ତ୍ୱକୁଳ ସାହିତ୍ୟ-ଗ୍ରନ୍ଥରେ । ତାଙ୍କ ଲେଖାବଳରେ ତାହାଙ୍କର ଆତ୍ମା ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ବା ଅନୁସୂଚି ହୋଇଥାଏ । ସେହି ଲେଖା, ସେହି କାବ୍ୟ, ସେହି ସାହିତ୍ୟରେ ସେ ଅମର ହୋଇ ରହନ୍ତି । ବାଲ୍ମୀକି, ବ୍ୟାସ, ଭରଣି, କାଳିଦାସ, ଉପେନ୍ଦ୍ର, ଦାନକୃଷ୍ଣ, ସାରଳାଦାସ, ହୋମର୍, ଉର୍ଜିଲ୍, ଶେକ୍ସପିଅର, ମିଲଟନ୍, ସକେଟ୍ସ୍, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି “ଯଗୋଦେହରେ ଅସୁଷ୍ଟାନ” ହୋଇ ରହିଅଛନ୍ତି । ଶୁଣାନ ସେମାନଙ୍କର କେବଳ ନଶ୍ୱର କଲେବରକୁ ଗ୍ରାସ କରୁଅଛି । ଏମାନେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଜାତିରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ସେହି ସେହି ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ଧରଣୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଯାବତ୍ ବଦ୍ୟମାନ ଥିବ, ତାବତ୍ ଏମାନେ ଅମର ହୋଇ ରହିବେ ।

ଦୁଇ ବସ୍ତୁ ପରସ୍ପର ସନ୍ନିହିତ ହେଲେ କିସ୍ୱଦ୍ୱନ୍ଦରେ ହେଲେହେଁ ଦୁହେଁଙ୍କର ମିଳନ ହୁଏ । ଦୁଇ ଜାତି କୌଣସି ସୂତ୍ରରେ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟ ସନ୍ନିହିତ ହେଲେ ଭାବର ବିନମୟ ହୁଏ, ଭାଷାର ଆଦାନପ୍ରଦାନ ହୁଏ, ସାହିତ୍ୟର ବିନମୟ ହୁଏ । ସସ୍ପୃତ ଭାଷା ଯେଉଁ ଭାଷାମାନଙ୍କର ଜନନୀ, ସେ ଭାଷାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଥମତଃ କଲେବର ରୂପୀ ଶରୀରାଳୀ ସସ୍ପୃତଭାଷାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ସସ୍ପୃତଭାଷାରେ ଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ପଢ଼ାତୁ ଉକ୍ତ ଭାଷାମାନଙ୍କରେ ଅନୁଦିତ ହେଲେ । ମୂଳମାନମାନେ ଭାରତବର୍ଷକୁ

ଆଗମନ କରି ଏ ଦେଶରେ ବାସ କରିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ମାତୃଭାଷା ପାରସୀ ଓ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ଯେଉଁ ପ୍ରଦେଶରେ ସେମାନେ ପ୍ରଥମତଃ ବାସକଲେ ସେହି ପ୍ରଦେଶର ଭାଷାର ଅନ୍ୟୋନ୍ୟ ବନ୍ଧମୟରେ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଭାଷାର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ତାହାର ନାମ ଉର୍ଦ୍ଦୁ । ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଭାଷାମାନେ ଡଚ୍ଚପରେ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳରେ ବହୁ-ପରମାଣରେ ବାସ କଲେ, ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଭାଷା ଓ ଉର୍ଦ୍ଦୁର ପରମ୍ପର ମିଳନରେ ହିନ୍ଦୀ ନାମରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସଞ୍ଚର ଭାଷାର ଉତ୍ପତ୍ତି ହେଲା । ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଭାଷାରେ ସଂସ୍କୃତ ଓ ପାରସୀ ଶବ୍ଦର ପରମାଣ ଭାଷାନୁଗତ ଶବ୍ଦର ପରମାଣ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଅଟେ । ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଭାଷାରେ କବିପୟ ଆରବୀ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ପର୍କରେ ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଶବ୍ଦ କିମ୍ଭୂତ ପରମାଣରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରବେଶ ଲାଭ କରିଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ବାଳକ-ବାଳିକାମାନଙ୍କ କଥା ଢେଙ୍କିଆ ଥାଉ, ଅଧ୍ୟାପନା-କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୁତ କେହି କେହି ମୁସଲମାନ ମଧ୍ୟ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ଯେ, ‘କଲମ’ ଓ ‘ସୁରେଇ’ ବା ସୁରେଇ ପରି ଆରବୀ ଶବ୍ଦ ପ୍ରଥମେ ଉର୍ଦ୍ଦୁ ଭାଷାର ଶବ୍ଦକୋଷରେ ସ୍ଥାନପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପଶ୍ଚାତ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ପରିଗଣିତ ହେଲଣି । କାଳକ୍ରମେ ଏପରି ଶବ୍ଦ ଛାୟା ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ, ଏଥରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ ଶ୍ରୀକ୍ଷ୍ଣ ଭାଷାର ଗଣିତ-ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବ୍ୟବହୃତ କବିପୟ ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛି । ଉତ୍କଳଭାଷାର ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିବା ସ୍ବାଭାବିକ ଅଟେ ।

ଦୃଥବାର ଯାବତୀୟ ଭାଷାରେ ଏହିପରି ଅପରି ନାନା ଭାଷାରୁ ଆଗତ ଶବ୍ଦମାନ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏ ତ ଗଲା ଶବ୍ଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ବିଷୟ ଦେଖାଯାଉ । ଆଧୁନିକ କାଳରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ବରେ ପ୍ରତିବେଶିନୀ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ସଂସ୍କୃତ ରାମାୟଣ ପ୍ରଭୃତିର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ଶେଷ କାବ୍ୟ ଓ ଗଦ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ରଚିତ ହେଲା ଏବଂ କବିପୟ ଇଂରାଜୀ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନୁବାଦ ହେଲା ଏବଂ ମୁଦ୍ରାସିଦ୍ଧ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକାଶ ଓ ପ୍ରସାର ହେଲା । ଅନନ୍ତର ବଙ୍ଗଳା-ଭାଷାରେ ମୌଳିକ ସାହିତ୍ୟ-ଗ୍ରନ୍ଥର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଭାଷାରେ ଗ୍ରନ୍ଥପରିମାଣ ଏତେ ଯେ, ପାଠକ ସବୁଗୁଡ଼ିକର ନାମ କହିପାରିବେ କି ନାହିଁ, ତାହା ସନ୍ଦେହର ସ୍ଥଳ ।

ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ପାଠକସଂଖ୍ୟା ମୁଖ୍ୟମେୟ ଥିଲା ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନରେ ଲେଖକମାନଙ୍କର ରୁଚି ଓ ଆଗ୍ରହ ଜନ୍ମିତ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ଅର୍ଥମାନ୍ଦ୍ରାଣ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଦମାନୁସାରେ ଗ୍ରନ୍ଥ-ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟଳ୍ପ ଥିଲା । ଦାମୋଦର

ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ ନାମକ ଉପନ୍ୟାସ-ପ୍ରବେଶ ଉପନ୍ୟାସ-ପାଠରେ ପାଠକମାନଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ଜନ୍ମାକ୍ଷିପ୍ତ ହୁଏ । ସ୍ୱପ୍ରଶ୍ନିତ ଉପନ୍ୟାସ ପ୍ରକାଶ କରି ପ୍ରଥମତଃ ତାହା ବନା-ମୂଳରେ ବିଚାରଣ କଲେ । ବଙ୍ଗଳାଭାଷାର ସେ ଦିନ ଓ ଏ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଆମ କେତେ ପ୍ରବେଦ ! ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୈଶବାବସ୍ଥା ଅବସ୍ଥା କରନାହିଁ । ସୁତରାଂ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ହେବା ସମୟସାପେକ୍ଷ ଅଟେ । ବଙ୍ଗଳା ଭାଷା ପରି ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଭାଷାନ୍ତର-ରଚେ କତିପୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନୁବାଦ ହୋଇଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ହିଁ ଅଧିକ ଅଟେ । ମୁଷ୍ଟିମେୟ ମୌଳିକ ସାହିତ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ରଚିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ସ୍ଥାୟୀ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅଦ୍ୟାପି ଅତ୍ୟଳ୍ପ ଅଟେ । ଯେପରି ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଉଅଛି, ଅତୁର ଭବିଷ୍ୟତରେ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ଏ ଅବସ୍ଥାର ସୁପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ ; ଏ ଅପବାଦ ଦୃଷ୍ଟିବ । ମାତୃଭାଷାର ପୁଷ୍ଟି-ସାଧନରେ ବ୍ରତୀ ଉତ୍କଳ-ଜନମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ଅଧ୍ୟବସାୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର ପୁରଣ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ହେବ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଏ ।

ଏଥିପୁର୍ବେ ବୋଲିନାହିଁ, ପୁରାଣରେ ସାହିତ୍ୟ ଶବ୍ଦରେ କାବ୍ୟ ହିଁ ବୁଝିବାକୁ ହେଉଥିଲା । ମାତ୍ର ସାହିତ୍ୟର କ୍ଷେତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ବହୁ ପରିମାଣରେ ପ୍ରଶସ୍ତର ହୋଇଅଛି । ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ କାବ୍ୟ ତିନି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ ହେଉଥିଲା—ପଦ୍ୟମୟ, ଗଦ୍ୟମୟ, ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟମୟ । ଗ୍ଳାମାୟତ୍ରୀ, ମହାଭାରତ, ନୈଷଧ, କରତାର୍ଜୁନୀୟ, ରଘୁବଂଶ ପ୍ରଭୃତି ପଦ୍ୟମୟ କାବ୍ୟ । କାଦମ୍ବରୀ, ଦଶକୁମାରଚରଣ ପ୍ରଭୃତି ଗଦ୍ୟମୟ କାବ୍ୟ । ଶକୁନ୍ତଳା, ମୃଚ୍ଛକଟିକ, ମୁଦ୍ରାରାସ ସ ପ୍ରଭୃତି ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟମୟ କାବ୍ୟ । ଆଜିକାଲି କାବ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ତଥା ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ଏ ବିଭାଗ ଆଉ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ କାବ୍ୟ କହିଲେ ପଦ୍ୟମୟ କାବ୍ୟ ହିଁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ଯାହାର ଅଭିନୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୁଏ, ସଂସ୍କୃତ ଅଳଙ୍କାର-ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯାହାର ସାଧାରଣ ନାମ ଥିଲା ଅଭିନୟ, ତାହା ନାଟକ ଆଖ୍ୟା ପ୍ରାୟ ହୋଇଅଛି । ଯାହାକୁ ପୁର୍ବେ ଗଦ୍ୟକାବ୍ୟ ବୋଲି ଯାଉଥିଲା, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ନାମ ଉପନ୍ୟାସ ହୋଇଅଛି । ପଦ୍ୟ-କାବ୍ୟ ଓ ନାଟକର ପୁରପ୍ରଚଳିତ ବିଭାଗ ପ୍ରାୟ ତିନୋଟି ହୋଇଅଛି । ନାଟକ ମଧ୍ୟରେ ଯହିଁରେ କେବଳ ଗୀତର ବ୍ୟବହାର ଥାଏ, ଗଦ୍ୟର ବ୍ୟବହାର ଆଦୌ ନ ଥାଏ, ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ଆଧୁନିକ ନାଟ୍ୟକାରମାନେ ତାହାକୁ ଗୀତିନାଟ୍ୟ ଆଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଅଭିନୟ-ଯୋଗ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ରାବୟବ ଯେଉଁ ନାଟକ ହାସ୍ୟୋଦ୍ଦିପକ, ତାହା ପ୍ରହସନ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେଉଅଛି । ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୀତିନାଟ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ-

ନାହିଁ, କାଳକ୍ରମେ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକା ଜନ୍ମିଲେ, ତାହା ସେହି ଆଖ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ । ପ୍ରହସନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଶ୍ରେଣୀ ବୁଝାଖଣ୍ଡି ରଚିତ, ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେଣି । ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ଯାହାକୁ ନାଟିକା କହନ୍ତି ତାହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ତ ଅଦୌ ନାହିଁ ; ଉନ୍ନତ ବଙ୍ଗଳା-ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ କାହିଁ ? ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ନାଟିକା-ସଂଖ୍ୟା ଅଳ୍ପତମ । ନାଟିକା ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ କେବଳ ରତ୍ନାବଳୀ ଦେଖିଅଛି । ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଅଳଙ୍କାରଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯାହାକୁ ନାଟକ କହନ୍ତି, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାହାର ସଂଖ୍ୟା ଅଳ୍ପ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମୁଁ କେବଳ ଗୋପୀନାଥବଲ୍ଲଭ ନାଟକ ଦେଖିଅଛି । ଅଳଙ୍କାର-ଶାସ୍ତ୍ରର ମାନଦଣ୍ଡ ପକାଇଲେ ଏହାକୁ ନାଟକ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ, ମୋର ଏହି ମତ । ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ପଦ୍ୟ କାବ୍ୟ ହିଁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ପରମାଣରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ସଂସ୍କୃତ-ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମହାକାବ୍ୟର ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣ-ମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଅଛି, ତଦନୁସାରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମହାକାବ୍ୟ-ସଂଖ୍ୟା କାବ୍ୟାନୁର-ସଂଖ୍ୟା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଅଟେ । ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ କଦମ୍ବପୁ ଟଣ୍ଡକାକ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ମୌଳିକ ଉପନ୍ୟାସ ଗ୍ରନ୍ଥ ନ ଥିଲା । ଅଧୁନା ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ବାଣିଜ୍ୟପ୍ରଣାଳି କାଦମ୍ବର ଉତ୍କଳାନୁବାଦ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଅମର ରାୟ କବିଙ୍କର “କୃତାଳୟ ଧୁବା” ପ୍ରଥମେ ମାସିକ ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ।

କଂଗ୍ରେସମାନଙ୍କର ଏ ଦେଶର ଭାଜଡ଼ରେ ଉପରେନ୍ ହେଉଛି ଏ ଯେତେବେଳେ କଲିକତାରେ ପ୍ରଥମ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ହେଲେ, ସେହି ସମୟରେ ଦିନେ ତାଙ୍କ ସଭାରେ ଏ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦେବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଧାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା । ତଦନନ୍ତର ଭରତପୁ ପ୍ରାଚୀନ ଗଡ଼ରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯିବ ଅଥବା ଆଧୁନିକ ଇଉରୋପୀୟ ପଦ୍ଧତିରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦତ୍ତ ହେବ, ଏହା ଦେଇ ଉକ୍ତ ସଭାରେ ମତ-ଭେଦ ହେଲା । ସେ ସମୟରେ ଅମର ମେ'କଲେ ସାହେବ ବଡ଼ଲୁହ ସଭାର ପାରିଷଦ (Council Member) ଥିଲେ । ବହୁ ଧୂଡ଼ିତର୍କ ପରେ ତାଙ୍କର ଜୟ ହେଲା । ଭରତବାସୀମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବାରେ ଆଧୁନିକ ଇଉରୋପୀୟ ଗତି ଅନୁସୂତ ହେବ, ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ପରିଶେଷରେ ବଡ଼ଲୁହ-ସଭାରେ ଗୃହୀତ ହେଲା, ସେ ଦିନ ଭାରତବର୍ଷ ପତ୍ତରେ ମହା ଶୁଭଦିନ । ଭରତର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷାରେ ସେହି ଦିନ ନବଯୁଗର ଆଦର୍ଶିକ ହେଲା । ଭରତରେ କଂଗ୍ରେସ ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କରେ ବତ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା-ବାଜି ଉଠି ହେଲା । ମାସ ବତ୍ୟାଳୟରେ ବାଲିକବାଳିକାମାନେ ପଢ଼ିବେ କ'ଣ ? ତେତେବେଳକୁ

ଓଡ଼ିଆରେ ବର୍ଣ୍ଣବୋଧକ ଏବଂ ବଙ୍ଗଳାରେ ବିଦ୍ୟାସାଗରଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ-ପରିଚୟର ସୂଚା କଲ୍ଲନା କାହାର ମନରେ ନାହିଁ । ସେ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଆ କନ୍ୟା ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବାଳକମାନଙ୍କର ପାଠୋପଯୋଗୀ ସାହିତ୍ୟ, ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ କୌଣସି ପୁସ୍ତକ ନ ଥିଲା । କ୍ରମେ କ୍ରମେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିଷୟରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ରଚିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ମାତ୍ର ବ୍ୟାକରଣ ପୁସ୍ତକର ଅଭାବରେ ବିଦ୍ୟାସାଗର-ରଚିତ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଉପକ୍ରମଣିକା ‘ଗୁପ୍ତବୃତ୍ତି’ ପଞ୍ଚାକ୍ଷୀ ପାଇଁ ବ୍ୟାକରଣର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହେଲା । ମୋର ଯେତେ ଦୂର ସ୍ମରଣ ହେଉଅଛି, ସର୍ବପ୍ରଥମେ ବାଲେଶ୍ୱର-ନିବାସୀ ରଘୁନାଥ ଭୂୟାଁ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ରାବସ୍ତବ ଶ୍ରେଣୀପାଠ ନାମ୍ନୀ ପୁସ୍ତିକା ଖଣ୍ଡିଏ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତାହା ହିଁ ‘ଗୁପ୍ତବୃତ୍ତି’ ପଞ୍ଚାକ୍ଷୀର ସାହିତ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହେଲା । ଅନନ୍ତର କଟକର ଜଗମୋହନ ଲାଲଙ୍କ କଣ୍ଠିକ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରୁ ଅନୁଦିତ ‘ଭ୍ରମ-ଭଞ୍ଜନ’ କବିତାଟି ପ୍ରକାଶିତ ହେବାରୁ ତାହା ଉକ୍ତ ପଞ୍ଚାକ୍ଷୀର ପଦ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାସାଗରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ‘ଶକୁନ୍ତଳା ଉପାଖ୍ୟାନ’ର ଉତ୍କଳାନୁବାଦ ଗଦ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରୂପେ ଗୃହୀତ ହେଲା । ଶେଷୋକ୍ତି ଖଣ୍ଡିକ ସ୍ଥାୟୀ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ । ତଦନନ୍ତର ଗୁରୁ-ଶିଷ୍ୟ ସ୍ୱୟଂସଂକଳିତ କବିଯୁଗଳଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ‘କବିତାବଳୀ’ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ଏ ଖଣ୍ଡିକ କ୍ଷୁଦ୍ରାବସ୍ତବ ହେଲେ ହେଁ ମୌଳିକ ସାହିତ୍ୟ ପୁସ୍ତକର ଏବଂ ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟରେ ନବଯୁଗର କାବ୍ୟତାରା । ଏହିରୂପେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକର ଅଭାବ କ୍ରମଶଃ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଏବଂ ବିଦ୍ୟା ଅର୍ଥକ୍ଷୟ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ରହିଲା । ମାତ୍ର ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାହିତ୍ୟରସ-ସିଂପାସୁମାନଙ୍କ “ନ ଚ ପ୍ରତ୍ୟେହାରା ମୁଖୋଽପି ଦୃଶ୍ୟତେ” । ୧୮୮୭ ମସିହାରେ ଆଧୁନିକ କବି-କୁଳରୁ ଶ୍ୟାଂ-କବିଙ୍କର ‘କେଦାରଗୌରୀ’ ନାମ୍ନୀ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାଟି ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ନବଯୁଗର ପ୍ରଥମ ବାଳାର୍କଳିକରର ସୂଚନା ଦେଲା । ଅନନ୍ତର ଉକ୍ତ କବିଙ୍କର ଅମୃତମୟୀ ଲେଖନୀୟ ପ୍ରସୂତ “ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା” ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦରବଳୟରେ ବାଳାର୍କରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହେଲା । ସାବତ୍ର ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ତିମ୍ବ ଥିବ, ତାହା ସାହିତ୍ୟ-ରସିକମାନେ—

ଲୁଚି ଯାଏ ଯଥା ପ୍ରଭାତ

ତାରୁ ରବି-କରଣେ,

ଲୁଚିଯାଏ ଯଥା ନିବାହ

ବିଶ୍ୱ ଆତ୍ମା ତରଣେ,

ଲୁଚିଯାଏ ଯଥା ପେଲା

ମାଲ ଜଳଦ ଅଙ୍ଗେ,

ଲୁଚିଗଲା ତଥା ଅବଳା

ନୀଳ ଜଳ-ତରଙ୍ଗେ ”

ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା କବିତାର ଏହି ପୁନର୍ଥର ମାଲୋପମା ଭୁଲ ପାରିବେ ନାହିଁ । ଏହି ଛୁଦ୍ର କବିତାଦ୍ୱୟ ସାହିତ୍ୟ-ସେବାର ଦ୍ରବ୍ୟ କଲେବରରେ କି ମଧୁର ତଡ଼ିଦିଗତି ଜନ୍ମାଇଲା, ସାହିତ୍ୟସେବାମାନଙ୍କ ଦୃଢ଼ସ୍ୱରେ କି ବିମଳ ଆନନ୍ଦ ଜନ୍ମାଇଲା, ତେବେବେଳେ ଯେଉଁମାନେ ଶିଶୁ ଅଥବା ଅଳ୍ପବୟସ୍କ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନେ ତାହା ଅନୁମାନ ସୁଦ୍ଧା କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଏହିଭୂପେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ନବଯୁଗର ପ୍ରଭାତ ହେଲା । ତଦନନ୍ତର ରାୟକବିଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ‘ପାଟଣା’ କାବ୍ୟର ଉଦ୍ଭବ ହେଲା । ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ବାଲେଶ୍ୱରର ଖଣି ଏ ସାମ୍ବାଦିକ ପତ୍ରିକାରେ ଏହାର ବେଳାମୀ ସମାଲୋଚନା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏହା ହିଁ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଥମ ସମାଲୋଚନା । କିନ୍ତୁ ତେବେବେଳେ ପୁଣ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସମାଲୋଚନା-ପାଠରେ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ଲେଖକଙ୍କୁ ସେ ପତ୍ରିକାରେ “ଭୂମର ସମାଲୋଚନା ଓଡ଼ିଶାରେ ପାଠକମାନଙ୍କ ଚକ୍ଷୁ ଫିଟାଇବ ।” ଏଥିପ୍ରସଙ୍ଗେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଗଦ୍ୟପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ‘ପ୍ରବନ୍ଧମାଳା’ର ଯେଉଁ ସମାଲୋଚନା ଉକ୍ତ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ତାହାର ଇତିହାସ ଅବଗତ ହେଲେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗୀମାନେ ମର୍ମାହତ ହେବ । ତେବେବେଳେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଏଡ଼େ ସମ୍ପାଦିତ, ବିଷୟରେ ଓଡ଼ିଆ-ସଂସ୍କୃତ-ଲେଖକ ଏଡ଼େ ସ୍ଥାନ ଯେ, ସ୍ୱୟଂ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଲେଖନୀ ଧାରଣ କଲେ ଏବଂ ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରୁ ସାହା ନିସ୍ସୃତ ହେଲା, ତାହା ଲିପିବଦ୍ଧ କରି ପ୍ରକାଶ ନିମନ୍ତେ ସମ୍ପାଦକ-ପତ୍ରିକା ପ୍ରେସରେ କଲେ । ସେ ସମୟରେ ଏ ପ୍ରଦେଶରେ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ଆଦୌ ନ ଥିଲା । ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ କାହାର କଲ୍ୟାଣରେ ମୁଦ୍ଧା ନ ଥିଲା । ପୁଣିବର୍ତ୍ତୀ କିଛିପୟ ମାସିକ ପତ୍ରିକା କ୍ଷଣପ୍ରକ୍ଷର ଆମ୍ଭେ ଲଭି କରି ଧରାଧାରୁ ଦିଶେହୁତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରୋକ୍ତ କାବ୍ୟ-ପ୍ରକାଶର ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ଉତ୍କଳ ସଂସାରରେ ପ୍ରଥମ ନାଟକ ପ୍ରଣୀତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଲଲିତ ‘ବାବାଜୀ’ ନାଟକ ଆଲଂକାରିକମାନଙ୍କର ମାନଦଣ୍ଡପ୍ରୟୋଗରେ ନାଟକ ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । କେତେକ ବର୍ଷ ଉତ୍ତରେ ସେନାପତିଙ୍କ ଲେଖନୀପ୍ରସୂତ ‘ରେବତୀ’ ନାମ୍ନୀ ଓଡ଼ିଆ ସଂସାର ଛୁଦ୍ରକଲେବର ପ୍ରଥମ ଉପନ୍ୟାସ-ପୁସ୍ତିକା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ସେତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶାର ପାଠକ ଓ ଲେଖକର ଅଭାବ କିମ୍ବଦ୍ଧ ପରିମାଣରେ ଦିଶେହୁତ ହେଲାଣି । ଇଂରାଜୀ-ସଂସ୍କୃତ ଓଡ଼ିଆ ମୁଦ୍ରକମଣ୍ଡଳୀରୁ କାହାର କାହାର ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଜନ୍ମିଲଣି । ଶାସନ-ବିଭାଗର ଭଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୁତ ଜଣେ ଉତ୍କଳୀୟ ଯୁବା ଅଳ୍ପକାଳ ନିମନ୍ତେ କଟକକୁ ଆଗମନ କରି ମୋ ସହୃଦ ଏକତ୍ର ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ସାହିତ୍ୟ-

ରସିକ, ମାତ୍ର ମାତୃଭାଷାର ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅବଜ୍ଞାନ ଥାଉ, ଅନାୟାସ ଥାଉ । ଏହା ଅବଗତ ହୋଇ ଦିନେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ମଧୁର ମଙ୍ଗଳର ଗୋଟିଏ ଛନ୍ଦର ଆବୃତ୍ତି ଗୁରୁଗୁଣ୍ଠ ସ୍ଵରରେ କଲି । ଏହା ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲା ; ତାଙ୍କର ମୋହ ଭାଙ୍ଗିଲା । ସେହିଦିନ ସେ ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ଅନୁରାଗରେ ଘାଷିତ ହେଲେ ଏବଂ ଅଧ୍ୟବସାୟ-କଳାରେ ଅଲ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଲେଖକ-ଶ୍ରେଣୀର ସ୍ଥାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଏ ପ୍ରକାରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଉ ଘଟିଅଛି କି ନାହିଁ, ମୋତେ ଜଣା ନାହିଁ । ଏ ପ୍ରକାରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯେ ପୁରସ୍କୃତ ଏବଂ ମାତୃଭାଷାର ଶ୍ରୀବୃତ୍ତିର ଅନୁକୂଳ, ଏଥିରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶାରେ ହାକିମ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକେ , କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ, ଚୁଲିମାଷ୍ଟର ପ୍ରଭୃତି ଲେଖକ ଶ୍ରେଣୀରେ ଗଣ୍ୟ ହେବାକୁ ଗୌରବର ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ମୁଁ ଜାଗରଣ ବୋଲି କହୁଅଛି । ଏମାନେ ମାସିକ ପତ୍ରିକାରେ ସ୍ଵରଚିତ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏହା ଏବଂ ବିଧି ପତ୍ରିକାର ସ୍ଥାପିତର ଗୋଟିଏ ନୈମିତ୍ତିକ କାରଣ ଅଟେ । ଯେଉଁ କବିପଦ୍ୟ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି, ସେଥିରେ କବିତା, ଗଦ୍ୟ, ପ୍ରବନ୍ଧ, ସାମୟିକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ବିଜ୍ଞାନ, ଗଣିତ, ପ୍ରଭୃତିର ଚର୍ଚ୍ଚା ପାଇଁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ମାସିକ ବା ଦ୍ଵିମାସିକ ପତ୍ରିକା ଅଦ୍ୟାପି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଦୃଷ୍ଟି-ପଥାରୂପ ହୋଇନାହିଁ ।

ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ-ପ୍ରଣୟନ ଏବଂ ପୁସ୍ତକ, ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଓ ମାସିକ ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କର ପ୍ରସାରର ବିଶେଷ ସହାୟ ଏବଂ ମାନବ-ଜାତିର ନାନାବ୍ୟ ଉନ୍ନତି ଓ ଶ୍ରୀବୃତ୍ତିର ଅନୁକୂଳ ହୋଇଅଛି । ଯେଉଁ ମହାତ୍ମା ସର୍ବାଦୌ ମୁଦ୍ରଣ-କୌଶଳର ଉଦ୍ଭାବନା କଲେ, ସେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ନିମନ୍ତ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଜାତି ତାଙ୍କଠାରେ ଚିର ରହି । ତାହା ଉତ୍ତରେ କଳାଶକର ଅଭିନବ କୌଶଳର ଓ ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତର ବହୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ଉନ୍ନତି ଉତ୍ତର-କାଳବର୍ତ୍ତୀ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ସଂପାଦିତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆନ୍ ପାତ୍ରମାନେ ବଙ୍ଗ-ଦେଶ ଓ ଓଡ଼ିଶାକୁ ସଂପ୍ରଥମେ ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତ ଆଣିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଆନ୍ଦୋଳନ ସେମାନଙ୍କଠାରେ ରହି ଅଛି । ଅନେକ ଦିନଯାଏ ବଙ୍ଗଦେଶର ଶ୍ରୀରାମପୁର-ନିବାସୀ ପାତ୍ରମାନଙ୍କର ମୁଦ୍ରା-ୟତ୍ତାଳୟ ଏ ଦୁଇ ପ୍ରଦେଶର ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତମାନଙ୍କୁ type ବା ଅକ୍ଷର ଯୋଗାଉ ଥିଲା । ତଦନନ୍ତର ବଙ୍ଗାଳର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶିଳ୍ପୀ ଅଧର କର୍ମକାର କସ୍ତୁରୀଲାଲ ଉତ୍କଳର ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତମାନଙ୍କର ଏହି ଅଭାବ ପୂରଣ କଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଏଥିପାଇଁ ଅନ୍ୟର ଦ୍ଵାରସ୍ଥ ହେବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଯାହାକୁ ‘ପଥର ପ୍ରସା’ କହନ୍ତି ବା କହୁଥିଲେ, ପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରଥମେ ସେହି ଉପାୟରେ ଉଦ୍ଭବକର୍ତ୍ତା ବୈଦେହୀ-ବଳାସ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ଶିକ୍ଷା-ବିଭାଗର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରଥମେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲି, ସେହି ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲର ଲକ୍ଷ୍ମଣେଶ୍ଵର

ଏବଂ ବିଧି ମୁଦ୍ରିତ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦର୍ଶନ କଲି । କିନ୍ତୁ ମୋର ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସବନିକା-ପତନର ଆସନ୍ନ କାଳରେ ଗଭୀର ଯୋଗରେ ଦେଖିଲି, ଉକ୍ତ ଲାଇବ୍ରେରୀରୁ କୌଣସି ଉତ୍କଳ-ମଣ୍ଡଳ ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରସାଦରୁ ହେଉ, ବା ଅନ୍ୟ କାରଣରୁ ହେଉ, ସେ ସ୍ୱପ୍ନ ତିରୋହତ ହୋଇଅଛି । ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତ ଓ ମୁଦ୍ରଣ-କୌଶଳର କେତେ ଉନ୍ନତ ହୋଇଅଛି, କୌତୂହଳୀମାନେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରୁ ତାହାର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପାରିବେ । ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ଲଣ୍ଡନ ମହାନଗରରେ “Times” (“ଟାଇମ୍ସ”) ନାମକ ସୁବିଖ୍ୟାତ ଦୈନିକ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ପ୍ରାୟ ପଞ୍ଚାଶ ବର୍ଷପୁର୍ବେ ଉକ୍ତ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ପ୍ରତିଦିନରେ ଦ୍ୱାଦଶ ସହସ୍ର ମୁଦ୍ରିତ ହେଉଥିଲା । କାଗଜଗୁଡ଼ିକ ଯଥାବିଧି ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତ ନିକଟରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଛାନରେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଛାପନ କରିବାକୁ କେବଳ ହେଉଥିଲା । ଅପର ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ କଳରେ ସାଧିତ ହେଲା ଉତ୍ତରେ ମୁଦ୍ରିତ କାଗଜଗୁଡ଼ିକ କଳରୁ ଗୋଟିଏ ଛାନରେ ନିଷ୍କୃତ ହେଉଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାକୁ ସେହିପରି ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତ ଅଦ୍ୟାପି ଆସିନାହିଁ, କାରଣ “ନିମିତ୍ତସ୍ୟାଭାବେ ନିମିତ୍ତକସ୍ୟାପ୍ୟଭାବ୍ୟ ।”

ଏଥିପୁର୍ବେ ବୋଲି ଯାଇଅଛି ଯେ, ପୂର୍ବକାଳରେ ସାହିତ୍ୟ ଶବ୍ଦରେ କାବ୍ୟ ହିଁ ବୁଝିବାକୁ ହେଉଥିଲା । କାରଣ କାବ୍ୟାତିବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟ ସେ ସମୟରେ ନ ଥିଲା । ‘ମାତ୍ର ସାହିତ୍ୟ’ ଶବ୍ଦର ସେ ଅର୍ଥ ବର୍ତ୍ତମାନ ନାହିଁ ; ସାହିତ୍ୟର ଶେଷ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରକୃତ-ପ୍ରତ୍ୟୟଗତ ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥ ଥାଏ ; ମାତ୍ର ଶବ୍ଦ ଚିରକାଳ ଏହି ଯୌଗିକ ଅର୍ଥରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହେ ନାହିଁ । କାଳକ୍ରମେ ପ୍ରୟୋଗ ଅନୁସାରେ ସେହି ଅର୍ଥର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ‘ସାହିତ୍ୟ’ ଶବ୍ଦର ଯୌଗିକ ଅର୍ଥ କ’ଣ, ତାହାର ବିଚାର କରିବା ଯାହା ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ନୁହେଁ । ସେ ଅର୍ଥର ବିଚାର କରିବା ତାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରୟୋଜନ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଦେଖୁନାହିଁ । ଉନ୍ନତ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଇଦାନା ‘ସାହିତ୍ୟ’ ଶବ୍ଦ ଯେଉଁ ଅର୍ଥରେ ଗୃହୀତ ହେଉଅଛି, ତାହା ହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଲୋଚ୍ୟ । ସାହିତ୍ୟ ଯେ ମାନବ-ସମାଜର ନାନାବିଧ ହିତ ସାଧନ କରୁଅଛି, ଏଥିରେ ମତଭେଦ ହୋଇ ନ ପାରେ । କାବ୍ୟ, ଉପନ୍ୟାସ, ନାଟକ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସାହିତ୍ୟ ଶବ୍ଦଶକ୍ତି ଅଧିକାର କରିବାରେ ସହାୟ ହୁଏ, ଅସ୍ଥାୟୀ ସାଂସାରିକ ବିଷୟ ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚତର ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରେ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧି-ବୃଦ୍ଧିର ବିକାଶ ସାଧନ କରେ । ଅଲଙ୍କାର-ଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ୟକରୂପେ ଆୟତ୍ତ କରିବାକୁ ହେଲେ ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ପୁର୍ବଜିତ ଜ୍ଞାନ ଧରି ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ସମ୍ବୃତ୍ତିପାଦକ ପଣ୍ଡିତମାନେ କହନ୍ତି । ଏହି ମତର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟର ବିଚାର କରିବା ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ତେବେ ଏ ଶ୍ରେଣୀର ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ବୁଦ୍ଧି ବୃଦ୍ଧିର ସମୟକ ବିକାଶ ହୁଏ । ଇତିହାସ ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ପୁରାଣ ଅପର ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସାହିତ୍ୟ । ଇତିହାସରୁ ନାନା ଦେଶର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଯୁଗରେ ମାନବ-

ସମାଜର ଅବସ୍ଥା, ନାନା ବିଷୟରେ ଅଭିଜ୍ଞତା, ଉନ୍ନତ ଓ ପାରଦର୍ଶିତା ଆମ୍ଭେମାନେ ଅବଗତ ହେଉଁ । ପୁରାତନର ଜ୍ଞାନ ନୂତନ ଜ୍ଞାନ-ଲବ୍ଧରେ ସହାୟ ହୁଏ ଏବଂ ଉନ୍ନତର ପ୍ରଥମ ଚିନ୍ତା ପ୍ରଦାନ କରେ । ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ଓ ବିଜ୍ଞାନ-ଶାସ୍ତ୍ର ଅଭିଭୁକ୍ତ ପ୍ରକାର ସାହିତ୍ୟ । ଏହା କାବ୍ୟାଦି ପରି ପାଠକ-ସାଧାରଣଙ୍କର ସୁବୋଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହାର ଆଲୋଚନା କରିବାପାଇଁ ଶାସ୍ତ୍ର ବୁଦ୍ଧିର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ ଏବଂ ଆଲୋଚନାରେ ବୁଦ୍ଧିବୃଦ୍ଧି ପରିମାର୍ଜିତ ହୁଏ ଓ ତାହାର ଅଧିକତର ବିକାଶ ହୁଏ । କୃତ୍ତିକଜ୍ଞାନ ନାନାପ୍ରକାର କୃତ୍ତି ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନକରେ, ତାହା “ଜଗତ୍‌ଜୀବନଯନ୍ତ୍ର” ଧ୍ୟାନାଦିର ଉପାଦାନ ବିଷୟରେ ନାନା ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କର, ବିଶେଷତଃ କୃଷକ-ଜାତିର, ଉପକାଶ । ପଦାର୍ଥ-ବିଜ୍ଞାନ, ରସାୟନ-ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟରେ ଧାର୍ମିକାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ମାନବ-ଜାତିର ବୁଦ୍ଧିବୃଦ୍ଧିର ବିକାଶରେ ତ ସହାୟ ହୁଏ, ଉପରନ୍ତୁ ବୈଷୟିକ ଉନ୍ନତିରେ ତଦପେକ୍ଷା ସହସ୍ର ଗୁଣରେ ଅଧିକ ସହାୟ ହୁଏ । ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଓ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶ୍ରେଣୀର ସାହିତ୍ୟ । ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଯାହା ଯାହା ଘଟୁଅଛି, କେଉଁଠାରେ କି ନୂତନ ଆବିଷ୍କାର ଓ ଉଦ୍ଭାବନ ହେଉଅଛି, କେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ କି ଆଶା, କି ଆଶଙ୍କା କରିପାରେ, ଏ ଶ୍ରେଣୀର ସାହିତ୍ୟରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅବଗତ ହେଉଁ । ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ଏଥିରେ ପାଠକମାନେ ଅଳ୍ପ ବା ସ୍ୱଳ୍ପ ବ୍ୟୟରେ କୃତା ଲୋକମାନଙ୍କର ସୁ-ଲେଖନ-ନିପୁଣତ ସ୍ମରଣ ପାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ନୂତନ ଲୋକମାନେ ହାତ ଫିଟାଇବାର ପୁରସା ପାନ୍ତି । ଉଦ୍ଭାବନ ଓ ଆବିଷ୍କାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାର୍ମିକାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଅଧର ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସାହିତ୍ୟ । ଏହା ଦେଶ-ପର୍ଯ୍ୟଟକଙ୍କର ତଦ୍‌ବିଷୟକ କୌତୂହଳ ଚରତୀର୍ଥ କରେ । ଏହିପରି ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ସାହିତ୍ୟ ନାନା ପ୍ରକାର ହୋଇପାରେ । କେହି ଦମ୍ଭ କରି କହିପାରିବ ନାହିଁ ଯେ, କୌଣସି ଭାଷାରେ ସାହିତ୍ୟର ଶୃଙ୍ଖଳା ବା ପ୍ରକାରର ଇସ୍ତର କରାଯାଇଅଛି ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସେହି ଭାଷାରେ ନୂତନ ପ୍ରକାର ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ହେବ ନାହିଁ । ମାନବର ଜ୍ଞାନବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାହିତ୍ୟର ବିଭାଗ-ବୃଦ୍ଧି ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ପରିଶେଷରେ ଶ୍ରୋତୃବର୍ଗଙ୍କୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତଥା ମାତୃଭାଷାର ଆହ୍ୱାନ କଥା ସୁନବାର ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦେଇ ଅନ୍ୟ ମୋର ବଳବ୍ୟର ଉପସହାର କରୁଅଛୁ । ସମସ୍ତେ ମନପ୍ରାଣ ତାଳି ଦେଇ ଲାଗି ପଡ଼ିଲେ ନିଶ୍ଚୟ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି ହେବ । ମାତୃ-ଭାଷାରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ମରଣ ହେବ ଏବଂ ସତ୍ୟ ଜଗତରେ ଉନ୍ନତ ଭାଷାମାନଙ୍କ ସହିତ ସମାନ ଆସନରେ ବସିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦୀନା ମାତୃଭାଷା ସମର୍ଥ ହେବ । (ତା ୫-୧୦-୧୯୨୭ ମସିହାରେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ଏକବିଂଶ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଅଭିଭାଷଣ)

ଅଭିମତ

ପ୍ରିୟ ଗୋପାଳ !

ମୁଁ ଭୁମ୍ଫାରେ ଗୋଟିଏ ମହାନ ଅପରାଧରେ ଅପରାଧୀ, ଦୟା କରି କ୍ଷମା କରିବ । ଏହି ଅନୁରୋଧ ଦ୍ଵାରା ମୋହର ପତ୍ନୀଙ୍କର ଉପହମଣିକା ପ୍ରଦାନ କଲି । ତତ୍ପରେ ଭୁମ୍ଫର ପୁତ୍ରଙ୍କ ଖଣିକ ପାଇଁ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଉଅଛି । “ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ” ପ୍ରକାଶିତ ହେଲାବେଳେ ମୁଁ ଭୁମ୍ଫର କାହାଣୀଗୁଡ଼ିକ ଅଗ୍ରହ ସହକାରେ ପାଠ କରି ଅତିଶୟ ଆନନ୍ଦିତ ଓ କୃତ୍ଵ ହୋଇଥିଲି । ସେଗୁଡ଼ିକ ପୁସ୍ତକାଳରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ଦେଖି ଅଧିକ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲି । ଭୁମ୍ଫର ପାଠ ପଢ଼ିବା ସାର୍ଥକ ହୋଇଅଛି । ଭୁମ୍ଫେ ଅଧ୍ୟୟନରେ ହିଁ ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ନ ହୋଇ ଉତ୍କଳ ବାଳକବାଳିକା-ମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟାପକର ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହା ଅଧ୍ୟୟନର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ପୁରୀକାଳର ଷଟ୍କର୍ମୀମାନେ ଏହା କରି ଆପଣାକୁ ଅନୁଭବ ମନେ କରୁଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟଭୂମିରେ ଭୁମ୍ଫ ଦ୍ଵାରା ଗୋଟିଏ ନୂତନ ସେକ୍ସକୁ ବାଟ ଫିଟିଲି । ଭବିଷ୍ୟତ ସାହିତ୍ୟସେବକ ଓ ଐତିହାସିକମାନେ ଭୁମ୍ଫର “ଉତ୍କଳ-କାହାଣୀକୁ” ସ୍ଵାଧୀନାଦର୍ଶର ସମ୍ବଳ ସ୍ଵରୂପ ମଣିବେ । କେବଳ ଶିଶୁ ନୁହେଁ, ବର୍ତ୍ତମାନ-ବର୍ତ୍ତମାନମାନେ ମଧ୍ୟ ଭୁମ୍ଫ କାହାଣୀ ପଢ଼ି ଆନନ୍ଦ ଲଭ କରିବେ । ଭୁମ୍ଫର ଲେଖା ନୂତନ ପଦସା ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ହେଁ ସେଥିରେ ସଫଳ କୃତିତ୍ଵର ଲକ୍ଷଣ ବିଦ୍ୟମାନ । ନବୀନ ଲେଖକ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଅଳ୍ପ ଶ୍ରୀଦାର ବିଷୟ ନୁହେଁ । ଭବିଷ୍ୟତ କରନ୍ତୁ ଭୁମ୍ଫେ ଦୀର୍ଘାୟୁ ଲଭ କରି ଏବଂ ଦରଦ୍ର ମାତୃଭାଷାର ଭଣ୍ଡାରରେ ଏହିପରି ନାନା ରତ୍ନ ସଞ୍ଚୟ କରୁଥାଅ ।

(ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଟାଙ୍ଗିରୁ ତା ୧୫-୧୧-୧୯୦୧ ମସିହାରେ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ର-ମୋହନ ମହାରାଣୀ ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜଙ୍କୁ ନିର୍ମାଳ ସ୍ଵଳ୍ପ ଗଳି, କଟକ ଠିକଣାରେ ଲେଖିଥିବା ପତ୍ରର ଅବିକଳ ନକଲ)—ସଂଗ୍ରାହକ ।

“ବିବିଧ ସନ୍ଦର୍ଭ” ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଭିମତ

ଶ୍ରୀମାନ୍ ବାବୁ ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ ପ୍ରଣୀତ “ବିବିଧ ସନ୍ଦର୍ଭ” ନାମକ ଗଦ୍ୟ-ପ୍ରବନ୍ଧାତ୍ମକ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ମନୋଯୋଗପୂର୍ବକ ପାଠ କରି ମୁଁ ପରମାପ୍ୟାଦିତ ହେଲି । ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବେ ଯେତେବେଳେ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ପୁସ୍ତକ “ପ୍ରବନ୍ଧମାଳା” ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା, ଗୁରୁମୁଖ୍ୟମୟତ ତାହାର ସମାଲୋଚନା ଶ୍ରବଣ

* ଆନନ୍ଦବାବୁ ପୁରୀଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଦଙ୍ଗୁଣ୍ଡା ଗ୍ରାମରେ—ପୁରୀଜିଲ୍ଲା ନିକଟରେ —ସଂଗ୍ରାହକ ।

କରି ସ୍ୱୟଂ ଗ୍ରହକାର ତାହା ଲିପିବଦ୍ଧ କଲେ । ପଞ୍ଚାବ୍ଦ ତାହା ସମ୍ପାଦପତ୍ରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ପ୍ରାୟ ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷ ପରେ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟ “ପାଟଣା” ଯେତେବେଳେ ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା, ତାହାର କ୍ଷୁଦ୍ରାବୟବ ସମାଲୋଚନା କୌଣସି ସମ୍ପାଦ-ପତ୍ରରେ ‘ବେନାମୀ’ † ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ତେତେବେଳେ ଦୁର୍ଭାଗରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ସମାଲୋଚକଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଚିହ୍ନି ପାରି ତତ୍ତ୍ୱସତ୍ତ୍ୱ ତାଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡିତ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ । ସେଥିରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କଥା ମଧ୍ୟରେ ଏତକ ଥିଲା—‘ଭ୍ରମର ସମାଲୋଚନା ପାଠ କଲେ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ପାଠକ-ମାନଙ୍କର ଚକ୍ଷୁ ଟିଟିବ ।’ ଗ୍ରହକାର ଓ ସମାଲୋଚକର ତଦାନନ୍ତର ସୁବିଚଳିତା ଏଥିରୁ ଅନାୟାସରେ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇପାରିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ସେହିନ ନାହିଁ ; ସ୍ୱଗାନ୍ତର ଆରବ୍ଧ ହୋଇଛି । ପଦ୍ୟ, କାବ୍ୟ, ନାଟକ, ଗୀତିକାଟ୍ୟ, ଉପନ୍ୟାସ, ଗଦ୍ୟପ୍ରବନ୍ଧ, ଭ୍ରମଣ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ ପ୍ରଭୃତିର ଆଉ ଅଭାବ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଅନ୍ୟ ଭାଷାମାନଙ୍କ ପରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ସଦ୍‌ଗ୍ରନ୍ଥର ସଂଖ୍ୟା ଅତିଶୟ ଅଳ୍ପ । ସେହି ସ୍ୱଳ୍ପତା “ବିବିଧ ସମ୍ବର୍ତ୍ତ” ଗୋଟିଏ ଭଣା କରିଅଛି ।

ବ୍ୟାପକତାବଳୀ ମହାଭାରତ ଏବଂ ଅମର ଶିଳ୍ପୀ ଟିପ୍ପୁ ସାହେବଙ୍କ “ରାଜସ୍ଥାନ”ରୁ ଆନନ୍ଦବାଚୁ ତାଙ୍କର ଉପାଦାନ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଗ୍ରହଣ କରି-ଅଛନ୍ତି । ତାହା ବୋଲି “ବିବିଧ ସମ୍ବର୍ତ୍ତ”ରେ ମୌଳିକ ପ୍ରବନ୍ଧର ଅଭାବ ନାହିଁ । ବିଷୟଗୌରବ, ସାଧୁଭାବ, ସଦ୍‌ଭାବ, ରଚନାକୌଶଳ ଓ ପ୍ରବନ୍ଧାଦର ଅଙ୍ଗବୌଦ୍ଧିରେ ସମ୍ବର୍ତ୍ତ ଖଣ୍ଡିତ ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ମଥାମଣିର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛି । ଓଡ଼ିଆଭାଷା ଓ ତାହାର ବ୍ୟାକରଣରେ ଆନନ୍ଦବାଚୁଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଅତି ଉଚ୍ଚ ଓ ଅନନ୍ୟ-ସାଧାରଣ । ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ପ୍ରସ୍ତୋଗରୁ ପାଠକ ମହାଶୟ ଏହି ଉଚ୍ଚର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଦୃଢ଼ଯୁକ୍ତମ କରିପାରିବେ । ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ “ପ୍ରିୟପାତ୍ର” ଲେଖନ୍ତି ଓ କହନ୍ତି । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥଳରେ ଏହି ଅପ୍ରସ୍ତୋଗ କରିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଆନନ୍ଦବାଚୁଙ୍କର ଏ ପ୍ରମାଦ ଆଦୌ ଲକ୍ଷିତ ହେଲା ନାହିଁ । “ନିର୍ଲୋଭତା”, “ନିର୍ଦ୍ଦୋଷୀ”, “ଅନାଥୁନୀ” ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରମାଦରେ ଅନେକେ ପଡ଼ିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଆନନ୍ଦବାଚୁଙ୍କ ଲେଖାରେ “ନିର୍ଲୋଭତା” ଲକ୍ଷିତ ହେଲା । ଉନ୍ନତତର ବଙ୍ଗଳା-ଭାଷାରେ ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ର ଓ ନମସ୍ୟ ବିଦ୍ୟାସାଗରଙ୍କ ବ୍ୟଗତ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର ଲେଖକ-ମାନଙ୍କର “ମନୋକଣ୍ଠ” ଓ “ହିରୋପୀଡ଼ା” ଦେଖିଲେ କାଳିଦାସଙ୍କର “ତବ ବାଧତ ବାଧତେ”ମନେ ପଡ଼େ । ଗ୍ରହକାରଙ୍କର ଆର୍ଜବ ବିଷୟୁକ୍ତ । କାଳିଦାସ “ରଘୁବଂଶ”ର

† ସମ୍ଭବତଃ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ଏହି ସମାଲୋଚନା ଲେଖିଥିଲେ—

ଆରମ୍ଭରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—“କୃତ୍ୱର୍ଥପ୍ରଭବୋ ବଂଶଃ; କୃତ୍ୱଲ୍ଲବସ୍ୟା ମତଃ । ତତ୍ତ୍ୱମ୍
ଦୁସ୍ତବଂ ମୋହବୃତ୍ତେ ନାସ୍ତି ସାଗରମ୍” ତଥା ଯଦି କେହି କହେ ଯେ କାବ୍ୟ
ଶୃଙ୍ଖଳା ଉଲ୍ଲାସ ହୋଇଅଛି, କବି କହୁଅଛନ୍ତି, “ଅଥବା କୃତବାଗ୍‌ଦ୍ୱାରେ ବଂଶୋପ୍ସିନ୍
ସୁବସୁରଭଃ । ମଣ୍ଡୋ ବଳ ସମୁଦ୍ରକାଣ୍ଡେ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟେବା ମେ ମତଃ ।” ବବଧ ସମ୍ବର୍ତ୍ତର
୩୭ ପୃଷ୍ଠାର ଅନ୍ୟ ଗୁଣ ପଢ଼ି ପାଠ କଲେ କାଳିଦାସଙ୍କର ସେହି ଦୈନେୟାନ୍ତ
ସ୍ମୃତି-ପଥାବୁଦ୍ଧ ହୁଏ । ସବୁ ଉପସାର ଅଳଙ୍କାର-ଶାସ୍ତ୍ରରେ କାବ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାବର୍ଗ-
ଫଳଦାୟୀ ବୋଲି ଉକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଉକ୍ତିକୁ “ବବଧ ସମ୍ବର୍ତ୍ତ” ସ୍ମରୁରୂପେ
ସମର୍ଥନ କରୁଅଛି । “ସ୍ୱାତୀ ସପ୍ତମ ସିଂହ” ନାମକ ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧ ୧୭ ପୃଷ୍ଠାରେ
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି, ତାହା ସାରବତ୍ସରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧମାନଙ୍କର ସମକକ୍ଷ ନୁହେଁ
ବୋଲି ମୋତେ ବୋଧ ହେଲା । ଯେଉଁ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ଆବର୍ଜନା ଭୁଲ୍, ସେଗୁଡ଼ିକ
କାବ୍ୟ ବା କବିତା ନାମର ଅଯୋଗ୍ୟ । ଯେ କୌଣସି ଉପସାରେ, ଆବର୍ଜନା
ପରିମାଣ ଯେତେ ଅଳ୍ପ, ଏବଂ “ବବଧ ସମ୍ବର୍ତ୍ତ” ଭୁଲ୍ ଗ୍ରହର ଯେତେ ବାହୁଲ୍ୟ ହୁଏ,
ଉପସାର ତେତେ ଗୌରବ-ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ “ବବଧସମ୍ବର୍ତ୍ତ”
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ମୁଦ୍ରାପ୍ରମାଦ ବହୁ ପରିମାଣରେ ରହିଅଛି ।
ଓଡ଼ିଆ ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ରଠାରୁ ଦୂରରେ ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରିତ କରାଗଲେ ଏ ଦୋଷ
ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଓଡ଼ିଶାରେ ସୁଯୋଗୀ ‘ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷତର’ ଯେପରି ଦୁର୍ଲଭ, ପ୍ରତ୍ୟ-
ସଶୋଧନକାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ଗ୍ରନ୍ଥକାରକୃତ ପ୍ରମାଦ ଅତିଶୟ ବିରଳ ।
ସେଗୁଡ଼ିକ, ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଧିକଂଶ, ଅନବଧାନ-ଜନିତ ବା ଷ୍ଟିପ୍ସ-କାରଣ-ମୂଳକ ବୋଲି
ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଲା । କାଳ ଏହି ସମ୍ବର୍ତ୍ତ-ଶୃଙ୍ଖଳା ରତ୍ନମଞ୍ଜୁଷା ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଯତ୍ନରେ
ସମ୍ପାଦିତ ରଖିବ ।

ରେମୁଣା, ବାଲେଶ୍ୱର,
ତା ୭-୩-୧୯୪୯ ମସିହା

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାବଣୀ

ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ

ପ୍ରଥମ ସୋପାନ

ଲେଖକ—ଡଃ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା

ଓଡ଼ିଆ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ଡିରେକ୍ଟର ମହୋଦୟଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ୧୯-୧-୪୪ ତାରିଖ
ଗଜେଟ୍‌ର ୧ ନମ୍ବର ନୋଟିଫିକେସନ୍‌ରେ ଅର୍ଥ ଓ ଖମ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ।
ଏବଂ କଟକର ଓଡ଼ିଶା ବୁକ୍ ଏସୋସିଏଟ୍ସ୍ ଦ୍ଵାରା ୧୯୫୦ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ।

—ସଂଗ୍ରାହକ

ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ

ପ୍ରଥମ ସୋପାନ

୧—ବର୍ଣ୍ଣମାଳା

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅ, ଆ, କ, ଖ, ଗୁଡ଼ିକ ଅବଗୁଣିତ ବର୍ଣ୍ଣର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅ, ଆ, ଇ, ଈ, ଉ, ଊ, ଋ, ୠ, ଛ, ଏ, ଐ, ଓ, ଔ, ଏହି ତେରଟି ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ କ, ଖ, ଗ, ଘ, ଙ, ଚ, ଛ, ଜ, ଝ, ଞ, ଟ, ଠ, ଡ, ଢ, ତ, ଥ, ଦ, ଧ, ନ, ପ, ଫ, ବ, ଭ, ମ, ଯ, ର, ଲ, ବ, ଶ, ଷ, ସ, ହ, ଳ, ଂ, ଃ, ଁ—ଏହି ଛତ୍ତୁଶିଟି ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ।

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅ, ଇ, ଉ, ୠ, ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ସ୍ତ୍ରୀସ୍ୱର ଆ, ଈ, ଊ, ୡ, ଏ, ଐ, ଓ, ଔ, ଏହି ଆଠଟି ଦୀର୍ଘସ୍ୱର ।

ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କ ଠାରୁ ମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଚାଶଟିକୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ବା ବର୍ଣ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ବୋଲାଯାଏ ।

କ, ଖ, ଗ, ଘ, ଙ	ଏହି ପାଞ୍ଚଟି କ ବର୍ଣ୍ଣ ।
ଚ, ଛ, ଜ, ଝ, ଞ	ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ଚ ବର୍ଣ୍ଣ ।
ଟ, ଠ, ଡ, ଢ, ଡ	ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ଟ ବର୍ଣ୍ଣ ।
ତ, ଥ, ଦ, ଧ, ନ	ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ତ ବର୍ଣ୍ଣ ।
ପ, ଫ, ବ, ଭ, ମ	ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ପ ବର୍ଣ୍ଣ ।

ଯ ଠାରୁ (ଚନ୍ଦ୍ର ବିନ୍ଦୁ) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏଗାରଟିକୁ ଅବର୍ଣ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି ।

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ଆପେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇ ପାରିନ୍ତି, ମାତ୍ର ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।

କ୍ ଅ ଲ୍ ଅ ଏହି ଋଣବର୍ଣ୍ଣରେ ଜଳ ହେଲା ।

ଧ୍ ଇ କ୍ ଏହି ଊଣବର୍ଣ୍ଣରେ ଧଳ୍ ହେଲା ।

ଶ୍ ଉ କ୍ ଅ ଏହି ପଞ୍ଚଟି ବର୍ଣ୍ଣରେ ଶୁକ୍ଳ ହେଲା ।

ଲ୍ ଆ ଲ୍ ଅ କ୍ ଈ ଏହି ଛଅ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଜାନକୀ ହେଲା ।

ଅନୁଶୀଳନ—କ କ ବର୍ଣ୍ଣ ମିଳିଲେ ମଧୁ, କୃତ୍ୱ, ବାସନ୍ତୀ, କୁରଥନା, କୌଶଲ୍ୟ,
ବରଗଛ—ଏଗୁଡ଼ିକ ହେବ ?

୨—ଶବ୍ଦ

‘ମା’ କହିଲେ, ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ ବା ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀକୁ ବୁଝାଏ । ‘ଝା’ କହିଲେ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । ‘ଏ’ କହିଲେ, ଜଣକୁ ଡାକିବା ବୁଝାଏ । ‘ଜଳ’ କହିଲେ, ଏକ ପ୍ରକାର ତରଳ ପଦାର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ । ‘ବୃକ୍ଷ’ କହିଲେ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଗଛକୁ ବୁଝାଏ । ‘କାଚ’ କହିଲେ ଏକ ପ୍ରକାର ସ୍ଥୂଳ ପଦାର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ । ‘ମଣି’ କହିଲେ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସୁନ୍ଦର ପଥରକୁ ବୁଝାଏ । ‘ମୟୂର’ କହିଲେ ଏକ ଜାତି ପକ୍ଷୀକୁ ବୁଝାଏ ।

ମା, ଝା, ଏ, ଜଳ, ବୃକ୍ଷ, କାଚ, ମଣି, ମୟୂର—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ବା ଅଧିକ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଗଠା ହୋଇଅଛି, ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ଅଛି, ଏମାନେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ । ଏହିପରି ଆହୁରି ଅନେକ ଶବ୍ଦ ଅଛି । ଅର୍ଥ ଥିଲେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଅଥବା ଏକାଧିକ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଶବ୍ଦ ହୁଏ ।

ଅର୍ଥ ନ ଥିଲେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବର୍ଣ୍ଣ ମିଳିଲେ ଶବ୍ଦ ହେବ ନାହିଁ । ପରଥ, ସାଞ୍ଜ, ଚରଣ ଏମାନଙ୍କୁ ଶବ୍ଦ ବୋଲିବ ନାହିଁ ।

୩—ବାକ୍ୟ

‘ହରି ଆସୁଅଛି’ ଏହା ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ । ଏଥିରେ ‘ହରି’ ଗୋଟିଏ ପଦ ‘ଆସୁଅଛି’ ଗୋଟିଏ ପଦ, ଏପରି ଯୋଡ଼ିଏ ପଦ ଅଛି । ‘ମେଘ ବର୍ଷିଲା’ ଏହା ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ । ଏଥିରେ ‘ମେଘ’ ଗୋଟିଏ ପଦ । ‘ବର୍ଷିଲା’ ଗୋଟିଏ ପଦ, ଏପରି ଯୋଡ଼ିଏ ପଦ ଅଛି । ‘ମୁଁ ଭାତ ଖାଇବି’ ଏହା ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ । ଏଥିରେ ‘ମୁଁ’ ଗୋଟିଏ ପଦ, ‘ଭାତ’ ଗୋଟିଏ ପଦ, ‘ଖାଇବି’ ଗୋଟିଏ ପଦ—ଏପରି ତିନୋଟି ପଦ ଅଛି । ‘ମାଞ୍ଜ କଥା ମାନ’ ଏଥିରେ ମାଞ୍ଜ, କଥା, ମାନ ଏହି ତିନିଗୋଟି ପଦ ଅଛି ।

‘ଆସୁଅଛି’ କେବଳ ଏତକ କହିଲେ ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶ, ପାଇନାହିଁ । ଏଣୁ କେବଳ ଏତକରେ ବାକ୍ୟ ହେଲା ନାହିଁ । ହରି ଆସୁଅଛି’ କହିଲେ, ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା, ଏଣୁ ଏହା ବାକ୍ୟ । ସେହିପରି କେବଳ ‘ମେଘ’ କହିଲେ, ବାକ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ମେଘ ବର୍ଷିଲା’ କହିଲେ ବାକ୍ୟ ହେବ । ‘ମାଞ୍ଜମାନ କହିଲେ, ବାକ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ, ‘ମାଞ୍ଜ କଥା ମାନ’ କହିଲେ ବାକ୍ୟ ହେବ ।

ଯଦ୍ୱାରା ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ, ତାହାକୁ ବାକ୍ୟ କହନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାକ୍ୟରେ ଦୁଇ ବା ତହିଁରୁ ଅଧିକ ପଦ ଥାଏ । ଶବ୍ଦ ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ପଦ ବୋଲାଯାଏ ।

ଅନୁଶୀଳନ—(୧) ଯୋଡ଼ିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ପଦରେ ଗଢ଼ା ତିନୋଟି ବାକ୍ୟ ବୋଲ ।

(୨) ତିନି ତିନୋଟି ପଦରେ ଗଢ଼ା ଯୋଡ଼ିଏ ବାକ୍ୟ ବୋଲ ।

(୩) ଗୁରୁ ଗୁରୁ ଗୋଟି ପଦରେ ଗଢ଼ା ଯୋଡ଼ିଏ ବାକ୍ୟ ବୋଲ ।

୪—ବାକ୍ୟର ପ୍ରସାରଣ

ହାତା ଯାଉଅଛି ଏହା ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ, ଏଥିରେ ଇଓଟି ପଦ ଅଛି ।

କିପରି ହାତା ଯାଉଅଛି ? ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ ଉତ୍ତର ହୋଇପାରେ,

ବୁଢ଼ାହାତା ଯାଉଅଛି ?

ପ୍ରଶ୍ନ—କାହାର ବୁଢ଼ା ହାତା ଯାଉଅଛି ?

ଉତ୍ତର—ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ା ହାତା ଯାଉଅଛି ।

ପ୍ରଶ୍ନ—କେଉଁଠାକୁ ଯାଉଅଛି ?

ଉ—ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ା ହାତା ନଦୀକୁ ଯାଉଅଛି ।

ପ୍ର—କେଉଁଠାରୁ ନଦୀକୁ ଯାଉଅଛି ?

ଉ—ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ାହାତା ହାତାଶାଳାରୁ ନଦୀକୁ ଯାଉଅଛି ।

ପ୍ର—କିପରି ଯାଉଅଛି ?

ଉ—ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ା ହାତା ହାତାଶାଳାରୁ ନଦୀକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଯାଉଅଛି ।

ଅତଏବ ଦେଖାଗଲା ଯେ ‘ହାତା ଯାଉଅଛି’ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ବାକ୍ୟଟି ନାନା ପଦ ଯୋଗେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ବଢ଼ି ‘ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ା ହାତା ହାତାଶାଳାରୁ ନଦୀକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଯାଉଅଛି’—ଏହି ବଡ଼ ବାକ୍ୟଟି ହେଲା । ଏହି ବଡ଼ ବାକ୍ୟରେ ଯେତେବେଳେ ପଦ ଅଛି, ଏବଂ ଏପରି ବଡ଼ ବା ସାନ ବାକ୍ୟରେ ଯେତେବେଳେ ପଦ ଥାଏ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ କିଏ କି ପ୍ରକାର ପଦ, ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

୫—ବିଶେଷ୍ୟ

“ହରି ଆସୁଅଛି” ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ହରି’ ଗୋଟିଏ ବାଲକର ନାମ ; ‘ଉମା ପଢୁଅଛି’ ଏଠାରେ ‘ଉମା’ ଗୋଟିଏ ବାଲିକାର ନାମ ; ‘ଭୀମ ଯାଉଅଛି’ ଏଠାରେ ଭୀମ ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟର ନାମ । ଖଣ୍ଡଗିରି ଦିଶୁଅଛି , ଏଠାରେ ‘ଖଣ୍ଡଗିରି’ ଗୋଟିଏ ପାହାଡ଼ର ନାମ । ଆମ୍ଭ ପାଠକଲଣି—ଏଠାରେ ‘ଆମ୍ଭ’ ଏକ ଜାତି ଫଳର ନାମ । ‘ଗାଈ ହସ୍ତାନ୍ତୁଅଛି’—ଏଠାରେ ‘ଗାଈ’ ଏକପ୍ରକାର ପଶୁର ନାମ ।

ହରି, ଉମା, ଭୀମ, ଖଣ୍ଡଗିରି, ଆମ୍ଭ, ଗାଈ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ନାମ । ଏମାନଙ୍କୁ ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲିଯାଏ ।

ଅନୁଶୀଳନ—(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ୍ୟ ଥିଲେ ଚିହ୍ନାକ ଦିଅ—

(୧) ହରିଶ ଦୌଡ଼ୁଅଛି ।

(୪) ଯଦୁ ଖେଳୁଥିଲା ।

(୨) ପାଟଣା ଶୋଇଲଣି ।

(୫) ବିରାଡ଼ ମୁଣା ଧରୁଅଛି ।

(୩) ବାବୁଲା ଚରୁଅଛି ।

(୬) କାଲି ଧୂମକେତୁ ଦିଶୁଥିଲା ।

(ଖ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦମାନଙ୍କରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସେନ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ଗଢ଼—

ଜାମୁକୋଳି, ପଦ୍ମ, ଭାଲଗଛ, ରାମ, ଲୁଗା, କାଠ, ପଣସ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, କାକୁଡ଼ି ଆଖୁ ।

ସୁନା, ରୂପା, ଜଳ, ପଥର, ମୁଠିକା—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ନାମ । ଏମାନଙ୍କୁ ବସ୍ତୁବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲିଯାଏ ।

‘ଗୋବିନ୍ଦ’ କହିଲେ ଜଣକୁ ବୁଝାଇବ, ‘ଗୋପାଳ’ କହିଲେ ଜଣକୁ ବୁଝାଇବ, ସେହିପରି ଦାଶରଥୀ, ଅର୍ଜୁନ, ସାବିତ୍ରୀ, ଜଗୁ, ବିମଳା, ଜଣ ଜଣକୁ ବୁଝାଇବ । ମାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟ କହିଲେ, ଗୋବିନ୍ଦ, ଗୋପାଳ ଜଗୁ, ସାବିତ୍ରୀ, ଅର୍ଜୁନ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକଙ୍କୁ ବୁଝାଇବ । ଗୋବିନ୍ଦ ଜଣକର ବା ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିର ନାମ, ଏଣୁ ଏହା **ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ । ସେହିପରି ଗୋପାଳ, ଜଗୁ, ଅର୍ଜୁନ, ସାବିତ୍ରୀ, ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ । ମାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଗୋବିନ୍ଦ, ଗୋପାଳ, ସାବିତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୁଝାଉ ଥିବାରୁ ଏହା ଗୋଟିଏ ଜାତିର ନାମ । ଏଣୁ ମନୁଷ୍ୟ **ଜାତିବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ । ‘ନଦୀ’ କହିଲେ ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା, କାଠଯୋଡ଼ି, ସାଲନ୍ଦୀ, ଷର୍ଗିଷା ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୁଝାଇବ । ଏଣୁ ‘ନଦୀ’ **ଜାତିବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ । ‘ବରଗଛ’ ଜାତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ । ମାତ୍ର ଫାସିଦିଆବର ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ । ‘ନଗର’ ଜାତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ, ମାତ୍ର କଟକ, ବାଲେଶ୍ୱର, କଲିକତା **ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ ।

ଦାସୀ, ବିନୟ, ଚଞ୍ଚଳତା, ବଡ଼ପଣିଆ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗୁଣର ନାମ । ଏଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ **ଗୁଣବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ ।

‘ଝାଇବା’ କହିଲେ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟାକୁ ବୁଝାଏ । ସେହିପରି ଧାଇଁବା, ଚାହିଁବା, କହିବା, ଶୟନ, ଭ୍ରମଣ କହିଲେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟାକୁ ବୁଝାଏ । ଝାଇବା, ଧାଇଁବା, ଚାହିଁବା, କହିବା, ଶୟନ, ଭ୍ରମଣ, ଗମନ ପ୍ରଭୃତି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାର ନାମ ବା **କ୍ରିୟାବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ ।

ବିଶେଷ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାର—**ବସ୍ତୁବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ**, **ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ**, **ଜାତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ**, **ଗୁଣବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ**, **କ୍ରିୟା-ବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ** ।

ବସ୍ତୁର ନାମକୁ **ବସ୍ତୁବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲାଯାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିର ନାମ ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟ, ଅନ୍ୟପ୍ରାଣୀ, ଉଦ୍ଭିଦ, ନଦୀ, ପର୍ବତ, ନଗର ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟରେ ଜଣ ଜଣକର ବା ଗୋଟି ଗୋଟିକର ନାମକୁ **ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲାଯାଏ । ଜାତିର ନାମକୁ **ଜାତିବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି । ଗୁଣର ନାମକୁ **ଗୁଣବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି । କ୍ରିୟା ବା କାର୍ଯ୍ୟର ନାମକୁ **କ୍ରିୟାବାଚକ** ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନ—(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଶେଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁଟି କି ପ୍ରକାର ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲି :—

ମହାନଦୀ, ଚିଲିକା, ଲୁହା, ମାଛ, ଜାଲ, ଟାଣିବା, ପତ୍ର, ମଞ୍ଜୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଘୋଡ଼ା, ସହଦେବ, ଫୁଲ, ପଣସ, ମୟୂର, କ୍ଷମା, ଆଗମନ ।

(ଖ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଥିବା ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ ଏବଂ କେଉଁଟି କି ପ୍ରକାର ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲି :—

(୧) ରୂପାରେ ଅଳଙ୍କାର ଗଢ଼ାନ୍ତି । (୨) ଆମ୍ଭଠାରୁ ପଣସ ବଡ଼ ଅଟେ । (୩) ଚିଲିକାରେ ବହୁତ ମାଛ ଅଛନ୍ତି । (୪) ଶୁଭ ଖାଇ ଧାଇଁବା ଭଲ ନୁହେଁ । (୫) ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଭୋଜନକୁ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । (୬) ଉମା ମେଣ୍ଟାକୁଆ ସଙ୍ଗେ ଖେଳୁଅଛି । (୭) ସାଲନ୍ଦୀର ଜଳ ଅତି ନିର୍ମଳ । (୮) କଳାମୁଣ୍ଡ ଜଳେ ଛଟକେ ଦେଖାଇ, ବୁଲଇ ମଗର ଏଣେତେଣେ ଧାଇଁ । (୯) ହରିଣ ସହଜେ ଧରି ହୁଏ ନାହିଁ । (୧୦) ବର୍ଷାକାଳରେ ସବୁନଦୀ ବଢ଼େ । (୧୧) କହୁବା ସହଜ, ମାଟି ସହୁବା କଠିନ ଅଟେ । (୧୨) ଜ୍ୟେଷ୍ଠେ କଦଳୀ ଆସାଡ଼େ କିଆ, ପୋତ ନ ପୋତ ହୁଅଇ ଠିଆ । (୧୩) ଆଉ ସବୁ ଫଳର ଭିତରେ ମଞ୍ଜି ମାଟି ଲଙ୍କା ଆମ୍ଭର ବାହାରେ ମଞ୍ଜିଆଏ । (୧୪) ଦୂର ପର୍ବତ ସୁନ୍ଦର । (୧୫) ମାଘମାସରେ ଅଧିକ ଶୀତ ହୁଏ ।

(ଗ) (୧) ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

(୨) ଏକ ବାକ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଜାତିବାଚକ ଓ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କର ।

(୩) ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ଓ ଗୋଟିଏ ଗୁଣବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ କାବ୍ୟ ରଚନା କର ।

(୪) ଦୁଇଟି କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟପଦ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ଗଢ଼ ।

୭—ଲିଙ୍ଗ

‘ରାମ’ ଗୋଟିଏ ପୁରୁଷର ନାମ ; ଗୋବିନ୍ଦ, ଅର୍ଜୁନ, ଗୋପାଳ, ମଧୁ—ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପୁରୁଷର ନାମ । ‘ସାବିତ୍ରୀ’ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ; ଦୁର୍ଗା, ବିମଳା କୃଷ୍ଣା, ଉମା, ସୀତା—ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ।

‘ମୟୂର’—ପୁରୁଷର ନାମ, ‘ମୟୂରୀ’—ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ।

ରାମ, ଅର୍ଜୁନ, ଗୋବିନ୍ଦ, ଗୋପାଳ, ମଧୁ, ମୟୂର—ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକ ପୁଂଲିଙ୍ଗ, ସାବିତ୍ରୀ, ଦୁର୍ଗା, କୃଷ୍ଣା, ସୀତା, ମୟୂରୀ—ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ।

ବନ—ଏହା ପୁରୁଷର ନାମ ନୁହେଁ କି ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ନୁହେଁ । ଲୁଣ, ଫୁନା, ଦୁଧ, କାଠ, ବସ୍ତ୍ର, ଫୁଲ—ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ପୁରୁଷର ନାମ ନୁହେଁ କି ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ନୁହେଁ । ଏଣୁ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ।

ବିଶେଷ୍ୟ ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁଟି ପୁରୁଷର ନାମ ତାହା ପୁଂଲିଙ୍ଗ । ଯେଉଁଟି ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ତାହା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, ଯେଉଁଟି ପୁରୁଷର ନାମ ନୁହେଁ କି ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ନୁହେଁ ତାହା କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ।

ରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଏବଂ ସୀତା ବନକୁ ଗଲେ—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ରାମ’ ଓ ‘ଲକ୍ଷ୍ମଣ’ ଏ ଦ୍ଵିତୀୟ ପୁଂଲିଙ୍ଗ, ‘ସୀତା’ ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗ, ‘ବନ’ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ।

“ଦମୟନ୍ତୀ ନଳକୁ ବରଣ କଲେ”—ଏଠାରେ ‘ଦମୟନ୍ତୀ’ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, ‘ନଳକୁ’ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

ମା ଷଡ଼ ରତ୍ନ ଅଛନ୍ତି—ଏଠାରେ ‘ମା’ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, ‘ଷଡ଼’ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ । ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ କେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟ ପୁଂଲିଙ୍ଗ, କେଉଁଟି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, କେଉଁଟି କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ :—

(୧) ରାମ ଓ ରାବଣର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା, (୨) ମାତା ଓ ପିତାଙ୍କର ବୋଲ ମାନବ । (୩) ସାବିତ୍ରୀ ଯତ୍ୟଦାନକୁ ବିବାହ କଲେ । (୪) ମୟୂରୀ ଅପେକ୍ଷା ମୟୂର ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର । (୫) ଗାଈ ଦୁଧ ଦିଏ । (୬) ଗଉଡ଼ୁଣୀ ଦହି ବକୁଥିଲା ।

ରାମ, ଲତା ମଠ, ବୁଦ୍ଧି, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଶ୍ରେଣୀ, ଶୋଭା ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦକୁ ସା. ଷଡ଼କ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି ।

୭—ବଚନ

‘ଘୋଡ଼ା’ ଦୌଡ଼ୁଅଛି କହିଲେ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ା ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।
ଘୋଡ଼ା ‘ମାନେ’ ଦୌଡ଼ୁଅଛନ୍ତି କହିଲେ ଏକରୁ ଅଧିକ ଘୋଡ଼ା ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

‘ମାଙ୍କଡ଼’ କହିଲେ ଗୋଟିଏ ମାଙ୍କଡ଼ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ‘ମାଙ୍କଡ଼ମାନେ’
କହିଲେ ଏକରୁ ଅଧିକ ମାଙ୍କଡ଼ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

‘କାକୁଡ଼ିଟିଏ’ କହିଲେ ଗୋଟିଏ କାକୁଡ଼ି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ‘କାକୁଡ଼ିଗୁଡ଼ିଏ’
କହିଲେ ଏକରୁ ଅଧିକ କାକୁଡ଼ି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ଘୋଡ଼ା, ମାଙ୍କଡ଼, କାକୁଡ଼ିଟିଏ—
ଏହି ବିଶେଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଏକବଚନ । ଘୋଡ଼ାମାନେ, ମାଙ୍କଡ଼ମାନେ, କାକୁଡ଼ିଗୁଡ଼ିଏ
—ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକର ବହୁବଚନ ।

ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ଦ୍ଵିତୀୟ ବଚନ ଅଛି । ଯେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦରେ
ସଂଖ୍ୟା ଏକ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ, ତାହାର ଏକବଚନ ଏବଂ
ଯେଉଁରେ ସଂଖ୍ୟା ଏକରୁ ଅଧିକ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ତାହାର
ବହୁବଚନ ହୁଏ ।

ଘୋଡ଼ା ଦୌଡ଼ୁଅଛି—ଏଠାରେ ‘ଘୋଡ଼ା’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର
ଏକବଚନ । ‘ଘୋଡ଼ାମାନେ ଦୌଡ଼ୁଅଛନ୍ତି’—ଏଠାରେ ‘ଘୋଡ଼ାମାନେ’ ଏହି
ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ବହୁବଚନ ।

‘ଜଣ ଜଣ ଯାଉଥିଲେ’—ଏଠାରେ ‘ଜଣ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟପଦର
ବହୁବଚନ । ‘ପଣେ ଆମ୍ଭ’, ‘ତେରଟା ଗଛ’, ‘ବାର ବାଙ୍କ’, ‘ଚଉଦ ଭୁବନ’, ‘ସାତ
ସମୁଦ୍ର’, ‘ଗୁଣ ଦିଗ’—ଏ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଆମ୍ଭ, ଗଛ, ବାଙ୍କ, ଭୁବନ, ସମୁଦ୍ର,
ଦିଗ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟପଦମାନଙ୍କର ବହୁବଚନ ।

୮—ବିଭକ୍ତି

ପ୍ରଥମା, ଦ୍ଵିତୀୟା, ତୃତୀୟା, ଚତୁର୍ଥୀ, ପଞ୍ଚମୀ, ଷଷ୍ଠୀ ଓ ସପ୍ତମୀ ଏହି
ସାତୋଟି ବିଭକ୍ତି ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭକ୍ତିରେ ଏକବଚନ ଓ ବହୁବଚନ ଅଛି ।

ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କର ଆକାର ତଳେ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା—

ବିଭକ୍ତି ଏକବଚନ

ବହୁବଚନ

ପ୍ରଥମା— × ମାନ, ମାନେ, ଏ, ଗୁଡ଼ିକ, ଗୁଡ଼ାକ, ଗୁଡ଼ିଏ, ଗୁଡ଼ାଏ ।

ଦ୍ଵିତୀୟା—କୁ, କୁଁ

ମାନକୁ, କୁଁ ।

ତୃତୀୟା—ଦ୍ଵାରା, ଦେଇ ମାନଙ୍କଦ୍ଵାରା, ମାନଙ୍କଦେଇ, ମାନଙ୍କରେ,
ରେ, କର୍ତ୍ତୃକ ମାନଙ୍କକର୍ତ୍ତୃକ

ଚତୁର୍ଥୀ—କୁ , କୁ	ମାନଙ୍କୁ , କୁ ।
ପଞ୍ଚମୀ—ରୁ, ଠାରୁ, ଉ	ମାନଙ୍କରୁ, ମାନଙ୍କଠାରୁ ।
ଷଷ୍ଠୀ—ର, ଙ୍କ, ଙ୍କର,	ମାନଙ୍କ, ମାନଙ୍କର ।
ସପ୍ତମୀ—ରେ, ଏ, ଠାରେ	ମାନଙ୍କରେ ମାନଙ୍କଠାରେ ।

ଗୌରବ ବା ସମ୍ମାନ ବୁଝାଇଲେ ପ୍ରଥମା ଏକବଚନରେ ‘ଏ’ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ‘ମିଶ୍ରେ କହିଲେ’—ଏଠାରେ ‘ମିଶ୍ରେ’ ପଦର ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିର ଏକବଚନ । ‘ଚୌଧୁରୀଏ ବସିଛନ୍ତି’, ‘ପଟ୍ଟନାୟକେ ଲେଖୁଥିଲେ’ “ଦାଶେ ଆସିବେ”—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ପ୍ରଥମାର ଏକବଚନ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

ଟି, ଟିଏ. ଟା, ଟାଏ—ଏହି ବିଭକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଏକବଚନରେ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ପିଲଟି, ଫୁଲଟି, ଘୁଷୁରଟା, ରେରଟାଏ—ଏଗୁଡ଼ିକର ଏକବଚନ ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଭକ୍ତିରେ ‘ମନୁଷ୍ୟ’ ଶବ୍ଦର ରୂପ ତଳେ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା ।

ବିଭକ୍ତି	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	ମନୁଷ୍ୟ	ମନୁଷ୍ୟମାନେ
ଦ୍ୱିତୀୟା	ମନୁଷ୍ୟକୁ	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ
ତୃତୀୟା	ମନୁଷ୍ୟଦ୍ୱାରା	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା
ଚତୁର୍ଥୀ	ମନୁଷ୍ୟକୁ	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ
ପଞ୍ଚମୀ	ମନୁଷ୍ୟଠାରୁ	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ
ଷଷ୍ଠୀ	ମନୁଷ୍ୟର	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର
ସପ୍ତମୀ	ମନୁଷ୍ୟଠାରେ	ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କଠାରେ

ଅନୁଶୀଳନ:—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ୍ୟର କେଉଁ ବିଭକ୍ତି ଓ ତାହାର କେଉଁ ବଚନ ବୋଲ:—୧ । ଋଷିମାନେ ବନରେ ବାସ କରନ୍ତି । (୨) ପଣ୍ଡିତେ ପାଠ ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି । (୩) ବାପା କେବେ ଶ୍ରୀକ୍ଷତ୍ରୁ ଆସିବେ ? (୪) ବିନ୍ଦୁସାଗର ଜଳରେ ସାନ ସାନ ଶାଗୁଆ ପଦାର୍ଥ ଭସୁଥାଏ । (୫) କେତକା ଫୁଲ ବହୁ ଦୂରରୁ ବାସେ । (୬) ପଣାଫଳାନ୍ତି ଠାରୁ ଖରା ସହୁ ହୁଏ ନାହିଁ । (୭) ବଣିଚଢ଼େଇଟିଏ ଚାଉଳଗୁଡ଼ିଏ ଖୁଣ୍ଟି ଖାଉଅଛି ।

୯-କାରକ

‘ହରି ଆସୁଅଛି’—ଏଠାରେ ‘ହରି’ ଆସିବା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି । ଏହି ଏ ବାକ୍ୟରେ ‘ହରି’ କର୍ତ୍ତୃପଦ । ‘ହାତୀ ଝୁଲୁଅଛି’ ଏହି ବାକ୍ୟରେ ହାତୀ ଝୁଲିବା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି ବୋଲି ‘ହାତୀ’ କର୍ତ୍ତାକାରକ । ‘ପଣ୍ଡିତେ ଯାଉଥିଲେ’ ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ପଣ୍ଡିତେ’ ଯିବା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ‘ପଣ୍ଡିତେ’ କର୍ତ୍ତୃପଦ ।

ଯେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ତାହାକୁ କର୍ତ୍ତା କହନ୍ତି ।

‘ବନମାଳୀ ଗୁଡ଼ ଖାଉଅଛି’—ଏଠାରେ ‘ଗୁଡ଼’ କର୍ମକାରକ । ‘ସାବଣୀ ପରିବା କାଟୁଅଛି’—ଏଠାରେ ‘ପରିବା’ କର୍ମକାରକ । “ଗୋପାଳ ବାଦକୁ ଡରେ ନାହିଁ”—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ବାଦକୁ’ କର୍ମକାରକ ।

ଯାହାକୁ ଖାଆନ୍ତି, ଘେନନ୍ତି, ଗ୍ରହାନ୍ତି ବା ଏହୁପରି ଆଉ କିଛି କରନ୍ତି ବୋଲି ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ, ତାହାକୁ କର୍ମକାରକ କହନ୍ତି ।

“ମଧୁ ଛୁଣ୍ଟରେ କାଗଜ କାଟିଲି”—ଏଠାରେ ‘କାଟିବା’ କାର୍ଯ୍ୟ ଛୁଣ୍ଟଯୋଗୁ ହେଲ ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଅଛି ।

‘ଲୋକେ ନୌକାରେ ନଦୀ ପାର ହେଲେ’—ଏଠାରେ ‘ନଦୀ ପାର ହେବା’ କାର୍ଯ୍ୟ ନୌକା ଯୋଗେ ହେଲା ବୋଲି ଜଣାଯାଉଅଛି ।

“ଶୁଣିମାନେ ବଳଦ ଦ୍ଵାରା ହଲ କରନ୍ତି”—ଏଠାରେ ହଲ କରିବା କାର୍ଯ୍ୟ ବଳଦଦ୍ଵାରା ହୁଏ ବୋଲି ଜଣାଯାଉଅଛି ।

ଛୁଣ୍ଟରେ, ନୌକାରେ, ବଳଦଦ୍ଵାରା—ଏଗୁଡ଼ିକ କରକାରକ । କର୍ତ୍ତା ଯାହାଦ୍ଵାରା କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରେ ବୋଲି ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ, ତାହାକୁ କରଣ କାରକ କହନ୍ତି ।

ଭିକ୍ଷାଶୁଣୁ ଭିକ୍ଷ ଦିଅ, ବୈଦ୍ୟ ରୋଗୀକୁ ଔଷଧ ଦେଉଅଛନ୍ତି—ଏହି ଦୁଇ ବାକ୍ୟରେ ଭିକ୍ଷାଶୁଣୁ ଓ ରୋଗୀକୁ କିଛି ଦିଆଯିବା ଜଣା ଯାଉଅଛି, ‘ଭିକ୍ଷାଶୁଣୁ’ ‘ରୋଗୀକୁ’—ସମ୍ପ୍ରଦାନକାରକ ।

ଯାହାକୁ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଦିଆଯିବା ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ତାହାକୁ ସମ୍ପ୍ରଦାନ କାରକ କହନ୍ତି ।

“ବୃକ୍ଷରୁ ପତ୍ର ପଡ଼ିଲା”—ଏଠାରେ ‘ପଡ଼ିଲା’ କାର୍ଯ୍ୟ ‘ବୃକ୍ଷ’ ଠାରୁ ହେଲା ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଅଛି ।

“ପଟ୍ଟତରୁ ଝର ବହୁଅଛି”—ଏଠାରେ ବହୁବାକାର୍ଯ୍ୟ ‘ପଟ୍ଟ’ଠାରୁ ହେଉଅଛି ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଅଛି ।

‘ମଞ୍ଜିରୁ ଗଜା ବାହାରେ’—ଏଠାରେ ବାହାରବା କାର୍ଯ୍ୟ ‘ମଞ୍ଜି’ଠାରୁ ହୁଏ ବୋଲି ଜଣାଯାଉଅଛି ।

ବୃକ୍ଷରୁ, ପଟ୍ଟତରୁ, ମଞ୍ଜିରୁ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଅପାଦାନକାରକ । ଯାହାଠାରୁ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ହେବା ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ, ତାହାକୁ ଅପାଦାନ-କାରକ କହନ୍ତି ।

ଘିଅ, ଦୁଧ, ଜଳ ପ୍ରଭୃତି ଗିନା, ଠେକ, ଗରା, କଳସୀ ପ୍ରଭୃତିରେ ରଖାଯାଏ, ଏଣୁ ଗିନା ପ୍ରଭୃତିକୁ ପାତ୍ର ବା ଆଧାର କହନ୍ତି ।

ବଳରେ ପିନ୍ଧୁଛୁ ଅଛି—ଏଠାରେ ‘ଅଛି’ କ୍ରିୟାର ଆଧାର ‘ବଳ’ ଗିନାରେ ତେଲ ରଖି—ଏଠାରେ ‘ରଖି’ କ୍ରିୟାର ଆଧାର ‘ଗିନା’ । ତଳରେ ତେଲ ଥାଏ—ଏଠାରେ ‘ଥାଏ’ କ୍ରିୟାର ଆଧାର ‘ତଳ’ ।

ବଳରେ, ଗିନାରେ, ତଳରେ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକରଣ କାରକ ।

ଆଜି ସକାଳେ ମିଶ୍ରେ ପହଞ୍ଚିଲେ—ଏଠାରେ ‘ପହଞ୍ଚିବା’ ଘଟନାର ସମୟ ‘ସକାଳ’ । ଶୁଦ୍ଧିରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ—ଏଠାରେ ‘ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବବା’ ଘଟନାର ସମୟ ‘ଶୁଦ୍ଧି’ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଅମ୍ଳ ପାଚେ—ଏଠାରେ ‘ପାଚିବା’ ଘଟନାର ସମୟ ‘ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳ’ । ସକାଳେ, ଶୁଦ୍ଧିରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକରଣ କାରକ ।

କ୍ରିୟାର ଅଧାରକୁ ଏବଂ ଘଟନାର ସମୟକୁ ଅଧିକରଣ-କାରକ କହନ୍ତି ।

କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ, କରଣ, ସମ୍ପ୍ରଦାନ, ଅପାଦାନ, ଅଧିକରଣ ଏହି ଛଅଟି କାରକ ବିଶେଷ୍ୟପଦର ହୁଏ ।

କର୍ତ୍ତାକାରକରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି, କର୍ମକାରକରେ ଦ୍ଵିତୀୟା ବିଭକ୍ତି, କରଣ କାରକରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି, ସମ୍ପ୍ରଦାନ କାରକରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି, ଅପାଦାନ କାରକରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ଏବଂ ଅଧିକରଣ କାରକରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ଏବଂ ସମ୍ବୋଧନରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରକରେ ‘ବାଳକ’ ଓ ‘ପଣ୍ଡିତ’ ଏହି ଦୁଇ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ରୂପ ତଳେ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା ।

୧ । ବାଳକ—

କାରକ	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
କର୍ତ୍ତା	ବାଳକ	ବାଳକମାନେ
କର୍ମ	ବାଳକକୁ	ବାଳକମାନଙ୍କୁ
କରଣ	ବାଳକଦ୍ୱାରା	ବାଳକମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା
ସମ୍ପ୍ରଦାନ	ବାଳକକୁ	ବାଳକମାନଙ୍କୁ
ଅପାଦାନ	ବାଳକଠାରୁ	ବାଳକମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅଧିକରଣ	ବାଳକଠାରେ	ବାଳକମାନଙ୍କଠାରେ

(ଗୌରବ ଅର୍ଥରେ ଏକବଚନର ରୂପ ଦିଆଯାଇଛି—ସପାଦକ)

୨ । ପଣ୍ଡିତ—

କର୍ତ୍ତା	ପଣ୍ଡିତ, ପଣ୍ଡିତେ	ପଣ୍ଡିତମାନେ
କର୍ମ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ
କରଣ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କଦ୍ୱାରା	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା
ସମ୍ପ୍ରଦାନ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ
ଅପାଦାନ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କଠାରୁ	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅଧିକରଣ	ପଣ୍ଡିତଙ୍କଠାରେ	ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରେ

୧ । ବାଳକ—

ସମ୍ବନ୍ଧ	ବାଳକର	ବାଳକମାନଙ୍କ, ବାଳକମାନଙ୍କର
ସମ୍ବୋଧନ	ହେ ବାଳକ !	ହେ ବାଳକମାନେ !

୨ । ପଣ୍ଡିତ—

ସମ୍ବନ୍ଧ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ, ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ, ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ।
 ସମ୍ବୋଧନ ହେ ପଣ୍ଡିତ ! ହେ ପଣ୍ଡିତେ ! ହେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ।

ଅନୁଶୀଳନ :—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଯେଉଁ ପଦର କି କାରକ ବା ପଦ ତାହା କୁହ :—

୧ । ଭୀମ ଗଦାଦ୍ୱାରା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଉତ୍ତର ଶ୍ରେଣୀ ଲେ ।

୨ । ଲଙ୍କାରେ ରାମ ରାବଣକୁ ବଧ କଲେ ।

୩ । ବାଳକବାଳିକାମାନେ ଫୁଲ ତୋଳି ଗୁଙ୍ଗୁଳରେ ରଖୁଅଛନ୍ତି ।

୪ । ଦରିଦ୍ର ଅକ୍ଷୟ ଲୋକକୁ ଅଳ୍ପ ଅଥବା ବସ୍ତ୍ର ଦାନ କଲେ ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ ।

- ୫ । କଦଳୀପତ୍ରରେ ଶୁକ୍ତ ଖିଆଯାଏ ଏବଂ କଦଳୀପତ୍ରରେ ଫୁଲ ଗୁଡ଼ାଯାଏ ।
 ୬ । ଯେଉଁ ଲୋକ ହାତକୁ ଭୟ କରେ ନାହିଁ, ସେ ମଶାକୁ ଡରେ ।
 ୭ । ପଣେ ଆମ୍ବକୁ ଜଣେ ଖାଇ ପାରିବ କି ?
 ୮ । ସୂର୍ଯ୍ୟ କିରଣରେ ବୁଲିବା ଭଲ ନୁହେଁ, କିମ୍ବା ଚନ୍ଦ୍ର କିରଣରେ ପଡ଼ିବା ଭଲ ନୁହେଁ ।

୧୦—ସଂନାମ

ଶଙ୍କର ସୁଶୀଳ ବାଳକ । ଶଙ୍କର କାହାରି ସଙ୍ଗରେ କଲି କରେ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ନ କହି କାହାରି ପଦାର୍ଥ ନିଏ ନାହିଁ । ଶଙ୍କରକୁ ସମସ୍ତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ‘ଶଙ୍କର’ ପଦ ବାରମ୍ବାର ରହିବାରୁ ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ଏପରି ନ କହି ଶଙ୍କର ସୁଶୀଳ ବାଳକ, ସେ କାହାରି ସଙ୍ଗରେ କଲିକରେ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ନ କହି କାହାରି ପଦାର୍ଥ ନିଏ ନାହିଁ । ତାହାକୁ ସମସ୍ତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ଏପରି କହିଲେ ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ଲାଗେ । କେବଳ ପ୍ରଥମ ବାକ୍ୟରେ ଶଙ୍କର ପଦ ରଖି ପରବର୍ତ୍ତୀ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ‘ଶଙ୍କର’ ଓ ‘ଶଙ୍କରକୁ’ ଉଠାଇ ଦେଇ ‘ସେ ଓ ‘ତାହାକୁ’ ବ୍ୟବହାର କରାଗଲା । ‘ସେ’ ଓ ‘ତାହାକୁ’ ଏବଂ ଏହିପରି ଅନ୍ୟ ପଦକୁ ସଂନାମ କହନ୍ତି ।

ବାକ୍ୟରେ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଯେଉଁ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ, ତାହାକୁ ସଂନାମ କହନ୍ତି ।

ସଂନାମ ପଦର ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ, ପୁରୁଷ ଓ କାରକ ଅଛି । ସଂନାମ ପଦ ଯେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟପଦ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ବସେ, ତାହାର ଯେଉଁ ଲିଙ୍ଗ, ଯେଉଁ ବଚନ, ସଂନାମ ପଦର ସେହି ଲିଙ୍ଗ ଓ ସେହି ବଚନ ହୁଏ । ସଂନାମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ‘ଆମ୍ଭେ’ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ବା ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ‘ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ’ ବା ‘ଦ୍ଵିତୀୟ ପୁରୁଷ’ । ଆଉ ଯେତେ ସଂନାମ ଅଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରକ ଓ ବିଭକ୍ତିରେ ବିଶେଷ୍ୟର ଯେପରି ରୂପ ହୁଏ, ସଂନାମରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ରୂପ ହୁଏ । ନିମ୍ନରେ ଫଳ୍ଗୁତ ଅସ୍ତୁ ଶବ୍ଦର ଓଡ଼ିଆ ସଂନାମର ରୂପ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା—

କାରକ ବା ପଦ	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
କର୍ତ୍ତା	ଆମ୍ଭେ, ମୁଁ	ଆମ୍ଭେମାନେ
କର୍ମ	ଆମ୍ଭକୁ, ଆମ୍ଭଙ୍କୁ, ମୋତେ	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ
କରଣ	ଆମ୍ଭଦ୍ଵାରା, ମୋଦ୍ଵାରା, ମୋହଦ୍ଵାରା	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କଦ୍ଵାରା

ସପ୍ତଦାନ ଆମ୍ଭକୁ, ଆମ୍ଭକୁ, ମୋତେ	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ
ଅପାଦାନ ଆମ୍ଭଠାରୁ, ମୋଠାରୁ, ମୋହଠାରୁ	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅଧିକରଣ ଆମ୍ଭଠାରେ, ମୋଠାରେ, ମୋହଠାରେ	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ
ସମ୍ବନ୍ଧ ଆମ୍ଭର, ମୋର, ମୋହର	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର

ସମ୍ବୋଧନରେ ରୂପ ନାହିଁ ।

ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ		ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଥମା ଏକବଚନରେ ରୂପ	
ଯୁଷ୍ମଦ୍	ତୁମ୍ଭେ, ତୁ	ଏତଦ୍	ଏ, ଏହା
ତଦ୍	ସେ, ତାହା	କମ୍	କେ, କିଏ, କଅଣ
ଉବାନ୍	ଆପଣ	ସବ୍	ସବ୍, ସବୁ
ଯଦ୍	ଯେ, ଯାହା	ଅନ୍ୟ	ଅନ୍ୟ, ଆଉ, ଆନ

ଅନୁଶୀଳନ—(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ସବ୍‌ନାମ ପଦ ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ, ଏବଂ ତାହା ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣେଷ୍ୟପଦ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ବସିଅଛି ଓ ତହିଁରେ କେଉଁ ବିଭକ୍ତି ଅଛି ବୋଲି—

- ୧ । ଗାଈ ତାହାର ଛୁଆକୁ ଭଲ ପାଏ ।
- ୨ । ନଦୀମାନେ ପଟ୍ଟତରୁ ଜନ୍ମି ସାଗର ବା ହ୍ରଦମାନଙ୍କରେ ପଡିତ ହୁଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କର ବହୁତ ଉପକାର ହୁଏ ।
- ୩ । ପାଟଳ ଓ ସାବିତ୍ରୀ ମଧ୍ୟରେ କିଏ ବଡ଼ କହବା ସହଜ ନୁହେଁ ।
- ୪ । ହରି ଦୁଷ୍ଟ ବୋଲି ତାକୁ କେହି ଭଲ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ଅନ୍ୟଠାରୁ ପଦାର୍ଥ ନେଲେ ତାହା ଫେରାଇ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେ ନାହିଁ ।
- ୫ । ଗୁଣ୍ଡିଚା ମୁଖାଟିଏ ଯାଉଅଛି । ଏହାର ଦେହ ବଡ଼ କୋମଳ । ଏହାକୁ ମିଶ୍ରି ଦେଲେ କୁଟୁରୁ କୁଟୁରୁ କରି ଖାଏ ।
- ୬ । ସବେ ଚଳିବେ କାଳବଳେ, ଯଶ ରହୁବ ମସ୍ତକଲେ ।
ଦେବ ବାଣୀପାଣୀ ! କେଉଁ ପାପଫଳେ,
କରୁଣା ତୋହର ଉଣା ଏ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳେ ?

ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣେଷ୍ୟପଦ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଯେଉଁଠାରେ ସବ୍‌ନାମ ବସିବା ଉଚିତ, ସେଠାରେ ତାହା ବସାଅ—

- ୧ । ସୀତା ଜନକରାଜଙ୍କର କନ୍ୟା ଥିଲେ । ସୀତା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ ।
 ୨ । ପୁଣ୍ୟ କଟକ ନଗରର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ କଟକ ନଗରଠାରୁ ୨୫ କୋଶ ଦୂରରେ ଅଛି ।
 ୩ । କୁକୁର କୁକୁରର ସ୍ଵର ପରିତ୍ୟାଗ କରେ ନାହିଁ । କୁକୁର ପୋଷା ମାନେ ।
 ୪ । ରମା ଓ ମାଳତୀ କାହାଣୀ ଶୁଣୁଥିଲେ । କାଳୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । କାଳୀକୁ କେହି ବସିବାକୁ କହିଲେ ନାହିଁ । କାଳୀ ଆପଣା ମନକୁ ବସି କାହାଣୀ ଶୁଣିଲା ।

୧୧—କ୍ରିୟା

‘ହରି ଆସୁଅଛି’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଆସୁଅଛି’ ପଦ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟା ବୁଝାଉଅଛି । ‘ଛେଲିଛୁଆ ଡେଇଁଅଛି’—ଏଠାରେ ‘ଡେଇଁଅଛି’ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟା ବୁଝାଇଅଛି ।

‘ମେଘ ବର୍ଷିଲା’—ଏଠାରେ ‘ବର୍ଷିଲା’ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟା ବୁଝାଉଅଛି ।

ଆସୁଅଛି, ଡେଇଁଅଛି, ବର୍ଷିଲା—ଏଗୁଡ଼ିକ କ୍ରିୟାପଦ । **ଯେଉଁ ପଦରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ବା କ୍ରିୟା ବୁଝାଏ, ତାହାକୁ କ୍ରିୟା କହନ୍ତି ।**

ଅନୁଶୀଳନ—(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ କ୍ରିୟାପଦ ଚିହ୍ନିତ ଦିଅ—୧-ଗାଈ ଚରୁଅଛି । ୨-ହାତୀ ଝୁଲୁଅଛି । ୩-ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଇଁଲଣି । ୪-ବୈଶାଖ ମାସରେ ଆମ୍ଭ ପାତେ । ୫-ବଗିଚାରେ ଫୁଲ ଫୁଟିଅଛି । ୬-ଅର୍ଜୁନ ନଦୀରେ ପହଁରିପାରେ । ୭-କ୍ଷେତ୍ରମଣି ମୋତେ ଏ ଛବିଟି ଦେଲା । ୮-ଧୀର ପାଣି ପଥର କାଟେ । ୯-ଭୁଲସୀ ଦୁଇପକ୍ଷରୁ ବାସେ । ୧୦-ମା ମୋତେ ଖାଇବାକୁ ଦେଲା ।

(ଖ) ନିମ୍ନଲିଖିତ କ୍ରିୟାମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର:—

ଶୋଇଲେ, ବହୁଅଛି, ଯାଉ, ମହକୁଛି, ବିହୁଛି, ମାଇଲେ, ଦେଲା ।

‘ବନମାଳୀ ଭିତ ଖାଇ ଶୋଇଲା’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଖାଇ’ ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାପଦ ଏବଂ ‘ଶୋଇଲା’ ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାପଦ । ‘ବନମାଳୀ ଭିତ ଖାଇ’ ଏତକ କହିଲେ, ବାକ୍ୟ ଶେଷ ହେଉନାହିଁ । ଏଣୁ ‘ଖାଇ’ କ୍ରିୟାପଦକୁ **ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା** ବୋଲାଯାଏ ।

‘ବନମାଳୀ ଶୁଭ ଖାଇ ଶୋଇଲ’—ଏଠାରେ ‘ଶୋଇଲ’ ଏହି କ୍ରିୟା-ପଦରେ ବାକ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ଏବୁ ‘ଶୋଇଲ’ ସମାପିକା କ୍ରିୟା ।

‘ସୀତା ଯାଉଁ ଯାଉଁ ଝୁଣୁଲି’ । ଏଠାରେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା, ‘ଝୁଣୁଲି’ ସମାପିକା କ୍ରିୟା । ‘ମୁକୁନ୍ଦ’ ନ ଗଲେ ମାଧବ ଯିବ—ଏଠାରେ ‘ଗଲେ’ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା, ‘ଯିବ’ ସମାପିକା କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରେ ବାକ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ, ତାହାକୁ ସମାପିକା କ୍ରିୟା କହନ୍ତି । ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରେ ବାକ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ନାହିଁ, ତାହାକୁ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା କହନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ସମାପିକା ଓ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଚିହ୍ନିତ କର:—

୧-ଘାନବନ୍ଧୁ ହସି କହିଲା । ୨-ଗୋପାଳ ଶୋଇ ଉଠିଲଣି । ୩-ରାତି ପାଢ଼ିଲେ ଅନ୍ଧାର ନ ଥିବ । ୪-ମଧୁ ଯାଇଥିଲେ ମୁଁ ଯାଇଥାନ୍ତି । ୫-ସେ ଗଛରୁ ପଡ଼ି ମଲା । ୬-ରଘୁଙ୍କ ଗୁଣ କହିଲେ ସରବ ନାହିଁ । ୭-ମନ ଦେଇ କଥା ଶୁଣି ଶେଷ ଖାଇବ ।

୧୨—ସକର୍ମକ ଓ ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟା

‘ବନମାଳୀ ଶୁଭ ଖାଇଅଛି’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ଶୁଭ ‘ଖାଇଅଛି’ କ୍ରିୟାର କର୍ମ । ‘ରମା ମୁଣ୍ଡ କୁଣ୍ଡାଇଅଛି’—ଏଠାରେ ମୁଣ୍ଡ କୁଣ୍ଡାଇଅଛି କ୍ରିୟାର କର୍ମ । ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଘରକୁ ଗଲା’—ଏଠାରେ ଘରକୁ ‘ଗଲା’ କ୍ରିୟାର କର୍ମ । ଖାଇଅଛି, କୁଣ୍ଡାଇଅଛି, ଗଲା—ଏଗୁଡ଼ିକ ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ମ ଥାଏ, ତାହାକୁ ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା କହନ୍ତି ।

‘ମାଧବ ଉଠିଲା’ ଏଠାରେ ‘ଉଠିଲା’ କ୍ରିୟାର କର୍ମ ନାହିଁ । ‘ମଧୁ ଶୋଇବ’—ଏଠାରେ ଶୋଇବା କ୍ରିୟାର କର୍ମ ନାହିଁ । ରାତି ପାଢ଼ିଲଣି—ଏଠାରେ ‘ପାଢ଼ିଲଣି’ କ୍ରିୟାର କର୍ମ ନାହିଁ । ଉଠିଲା, ଶୋଇବ, ପାଢ଼ିଲଣି—ଏଗୁଡ଼ିକ ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ମ ନ ଥାଏ ତାହାକୁ ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟା କହନ୍ତି ।

‘ସେହି ଅନ୍ଧ ଲୋକଟି ଯଦୁକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ବସ୍ତ୍ର ମାଗୁଅଛି’—ଏଠାରେ ‘ମାଗୁଅଛି’, କ୍ରିୟାର ଗୋଟିଏ କର୍ମ ‘ବସ୍ତ୍ର’, ଆଉ ଗୋଟିଏ କର୍ମ ‘ଯଦୁକୁ’ । ‘ବସ୍ତ୍ର’

ପ୍ରଧାନକର୍ମ ‘ଯଦୁକୁ’ ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ । ‘ପଣ୍ଡିତେ ଗୋବିନ୍ଦକୁ ବ୍ୟାକରଣ ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି’ କ୍ରିୟାର ଗୋଟିଏ କର୍ମ ‘ବ୍ୟାକରଣ’, ଆଉ ଗୋଟିଏ ‘କର୍ମ’ ‘ଗୋବିନ୍ଦକୁ’ । ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରଧାନ କର୍ମ, ଗୋବିନ୍ଦକୁ ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ । ମାଗୁଅଛୁ, ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି—ଏଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ଵି କର୍ମକ ଛିନ୍ନ ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର ଯେତାଏ କର୍ମ ଥାଏ, ତାହାକୁ ଦ୍ଵିକର୍ମକ ଛିନ୍ନ କହନ୍ତି । କର୍ମଯୋଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ କର୍ମ, ଅନ୍ୟଟି ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ ।

[ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବନ୍ଧୁ ଦିଆଯାଏ ସେହି ବସ୍ତୁକୁ ପ୍ରଧାନ କର୍ମ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ କୁହାଯାଏ ।] —ସପାଦକ

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର କ୍ରିୟା ସକର୍ମକ କି ଅକର୍ମକ ବୋଲି ଏବଂ କ୍ରିୟା ସକର୍ମକ ହୋଇଥିଲେ, ତାହାର କର୍ମପଦ ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ ଏବଂ କେଉଁ କର୍ମ ପ୍ରଧାନ ତାହା କୁହ ।

୧-ପଟ୍ଟରେ ମାଳତୀ ଫୁଟିଅଛି । ୨-ପାଟଣାମାଙ୍କ କଥା ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ । ୩-କୋଇଲି ବରଫଳ ଖାଏ । ୪-ଏହି ଗଛରେ ବହୁତ ଆମ୍ବ ଧରିଅଛି । ୫-ଉମା ଶୁଆକୁ ଦୁଧ ପିଆଇଲା । ୬-ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସୀତାଙ୍କୁ ବନକୁ ପଠାଇଲେ । ୭-ନଦୀ ଦୁଇକୂଳ ଖାଉଅଛି । ୮-ନିଆଁ ନ ଥିଲେ ଧୂଆଁ ବାହାରେ ନାହିଁ । ୯-ଦିଅଁ ଗଢ଼ୁ ଗଢ଼ୁ ମାଙ୍କଡ଼ ହେଲା । ୧୦-ଲେଖକୁ ଯେତେ ଧନ ଦିଅ ତେତେ ତାହାର ଲୋଭ ବଢ଼ିବ । ୧୧-ଧନଲୋକ ଶୀତକୁ ଉତ୍ସବରେ ନାହିଁ । ୧୨-ବାଉଁଶ ଫୁଲିଲେ ମରେ ।

୧୩—କ୍ରିୟାର କାଳ

କ୍ରିୟାର କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାଳ ଅଛି । ରାମ ଆସୁଅଛି, ବନମାଳୀ ଶୁଭ ଖାଉଅଛି, ବାମୁ ବହେ—ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଆସୁଅଛି, ଖାଉଅଛି, ବହେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ଛିନ୍ନ ।

ମାଧବ ଆସିଲା, ନଈ ବଢ଼ିଲା, ପକ୍ଷୀ ଶୁଭିଲା—ଏହି ‘ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଆସିଲା, ବଢ଼ିଲା, ଶୁଭିଲା ଭୂତକାଳର ଛିନ୍ନ । ଭୂତ କାଳକୁ ଅତୀତକାଳ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ପଣସ ପାଚିବ, ମଧୁ ନାଚିବ, ସାପ ମରିବ, ହାଟ ଭାଙ୍ଗିବ, ଯଦୁ ଶୋଇବ—ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପାଚିବ, ନାଚିବ, ମରିବ, ଭାଙ୍ଗିବ, ଶୋଇବ—ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର ଛିନ୍ନ ।

ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାର କାଳ ଭୁତ ହେଲେ ତାହାର ପୁରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ରିୟାର କାଳକୁ ପ୍ରାର୍ଭୁତ ବୋଲିଯାଏ । ଯନ୍ତ୍ୟାବେଳେ ବର୍ଷା ହେଲା, ଦୁଇ ପହରେ ଖରା ହୋଇଥିଲା—ଏଠାରେ ‘ହେଲା’ ଭୁତକାଳର କ୍ରିୟା, ‘ହୋଇଥିଲା’ ପ୍ରାର୍ଭୁତ କାଳର କ୍ରିୟା ।

ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାର କାଳ ଭବିଷ୍ୟତ ହେଲେ, ତାହାର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କ୍ରିୟାର କାଳକୁ ପ୍ରାର୍ଭବିଷ୍ୟତ ବୋଲିଯାଏ । ରବିବାର ଦିନ ମାଧବ ଆସିବ । ତାହା ପୂର୍ବରୁ ମୁକୁନ୍ଦ ଆସିଥିବ—ଏଠାରେ ‘ଆସିବ’ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର କ୍ରିୟା, ‘ଆସିଥିବ’ ପ୍ରାର୍ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରେ ଆଦେଶ, ଆଶୀର୍ବାଦ ବା ପ୍ରାର୍ଥନା କଣାଯାଏ, ତାହାକୁ ଅନୁଜ୍ଞା ବୋଲିଯାଏ । ଦରିଦ୍ରକୁ ବନ୍ଧୁ ଦିଅ, ଦୀର୍ଘାୟୁ ହୁଅ’, ‘କୃଷ୍ଣକୁ ଗୋଟିଏ ଟଙ୍କା ଦିଅନ୍ତୁ’—ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଦିଅ, ହୁଅ, ଦିଅନ୍ତୁ—ଏହି କ୍ରିୟାରୂପକ ଅନୁଜ୍ଞା ।

ଅନୁଶୀଳନ—(କ) ନମ୍ବରଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ କ୍ରିୟାର କାଳ ବୋଲ ।

୧-ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ ବର୍ଷାହୁଏ । ୨-ମଧୁକୁ ଡର ମାଡୁଛି । ୩-ଗୁଡ଼ରୁ ଚିନି ହୁଏ । ୪-ମଞ୍ଜୀଫୁଲରେ ସୁଗନ୍ଧ ଅଛି । ୫-ଶ୍ରାବଣମାସରେ ଯେଉଁ ବନ୍ୟା ହୋଇଥିଲା ସେଥିରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମହୁଷ ଭସିଗଲେ । ୬-ରାମ କେତେକେଲେ ଆସିବ, ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ । ୭-ଅବଧାନେ ଯାହା କହୁଅଛନ୍ତି, ମନ ଦେଇ ତାହା ଶୁଣ । ୮-ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ମୁଁ ଆସିଥିବି । ୯-ଆଖିରୁ ଯେଉଁ ଚିନି ହୁଏ, ସେଥିରେ ଲିଡ଼ୁ ଘିଆରି ହେଉଛି ।

(ଖ) ୧ । ଭୁତ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୨ । ପ୍ରାର୍ଭୁତ ଓ ଭୁତ ଭିନ୍ନ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୩ । ଭବିଷ୍ୟତ ଓ ପ୍ରାର୍ଭ-ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୪ । ଭୁତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୫ । ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୬ । ଭୁତ କାଳର କ୍ରିୟା ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାର ।

୧୪—କ୍ରିୟାର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ

କ୍ରିୟାର ତିନୋଟି ପୁରୁଷ ଓ ଚାଳିଶ ବଚନ ଅଛି ।

ଆମ୍ଭେ, ମୁଁ ବା ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା, ତାହା **ଉତ୍ତମ** ବା **ପ୍ରଥମ** ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା; ତୁମ୍ଭେ, ତୁ, ତୁମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା, ତାହା **ମଧ୍ୟମ** ବା **ଦ୍ୱିତୀୟ** ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା; ଆମ୍ଭେ, ତୁମ୍ଭେ, ମୁଁ, ତୁ, ଆମ୍ଭେମାନେ, ତୁମ୍ଭେମାନେ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ପଦ ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା, ତାହା **ତୃତୀୟ** ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା ।

ଆମ୍ଭେ କହିଲୁଁ—ଏଠାରେ ‘କହିଲୁଁ’ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା, ତୁମ୍ଭେ ଦେଖୁଅଛ—ଏଠାରେ ‘ଦେଖୁଅଛ’ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା, ମାଧବ ବୁଲୁଅଛ—ଏଠାରେ ବୁଲୁଅଛ ତୃତୀୟ ପୁରୁଷର କ୍ରିୟା ।

କର୍ତ୍ତାର ଏକବଚନ ହେଲେ **କ୍ରିୟାର ଏକବଚନ**, କର୍ତ୍ତାର ବହୁବଚନ ହେଲେ **କ୍ରିୟାର ବହୁବଚନ** ହୁଏ । ‘ଗୋରୁ ଚରୁଅଛି—ଏଠାରେ ‘ଚରୁଅଛି’ ଏକବଚନର କ୍ରିୟା । ‘ଗୋରୁଗୁଡ଼ିକ ଚରୁଅଛନ୍ତି’—ଏଠାରେ ‘ଚରୁଅଛନ୍ତି’ ବହୁବଚନର କ୍ରିୟା ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର କ୍ରିୟାର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ବୋଲ—

୧) ପଣ୍ଡିତ ସଭାରେ ବସିଅଛନ୍ତି ।

୨) ଦଶରଥ ଅଯୋଧ୍ୟାର ରାଜା ଥିଲେ ।

୩) ବାବୁଲାଲଗୁଡ଼ିଏ ବୁଲୁଛନ୍ତି ।

୪) ପୁରୀରୁ ଫେରିଲାବେଳେ ମୁଁ ଦେଖିଲି ସଡ଼କ ପାଖରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପାନବରଳ ଅଛି ।

୫) ତୁମ୍ଭେମାନେ ଯେତେବେଳେ ପହଞ୍ଚିଥିଲ ତେତେବେଳକୁ ମଧୁ ଆସି ନ ଥିଲା ।

୬) କେ ଅବା ଅଛି କେଉଁ ମତେ, ତାହା ମୁଁ ଜାଣିବି କେମନ୍ତେ ।

୭) ଆପଣ ଯେପରି ଆଦେଶ କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେପରି କଲୁଁ ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାଳ, ପୁରୁଷ ଓ ବଚନରେ ଦେବା କ୍ରିୟାର ରୂପ ପର ପୃଷ୍ଠାରେ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା—

ବର୍ତ୍ତମାନ

କାଳ	ପୁରୁଷ	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
	ଉତ୍ତମ	ଦେଉଛି, ଦେଉଅଛୁଁ	ଦେଉଛୁ, ଦେଉଅଛୁଁ

ମଧ୍ୟମ	ଦେଉଅଛ, ଦେଉଛ	ଦେଉଛ, ଦେଉଅଛ
ତୃତୀୟ	ଦେଉଅଛନ୍ତି, ଦେଉଅଛନ୍ତି	ଦେଉଅଛନ୍ତି

ଭୂତ

ଉତ୍ତମ	ଦେଲୁଁ, ଦେଲି	ଦେଲୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଲ, ଦେଲୁ	ଦେଲ
ତୃତୀୟ	ଦେଲ, ଦେଲେ	ଦେଲେ

ପ୍ରାଗ୍ଭୂତ

ଉତ୍ତମ	ଦେଇଥିଲୁଁ, ଦେଇଥିଲି	ଦେଇଥିଲୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଇଥିଲ, ଦେଇଥିଲୁ	ଦେଇଥିଲ
ତୃତୀୟ	ଦେଇଥିଲ, ଦେଇଥିଲେ	ଦେଇଥିଲେ

ଭବିଷ୍ୟତ୍

ଉତ୍ତମ	ଦେବୁଁ, ଦେବି	ଦେବୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେବ, ଦେବୁ	ଦେବ
ତୃତୀୟ	ଦେବ, ଦେବେ	ଦେବେ

ପ୍ରାଗ୍ ଭବିଷ୍ୟତ୍

ଉତ୍ତମ	ଦେଇଥିବୁଁ, ଦେଇଥିବି	ଦେଇଥିବୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଇଥିବ, ଦେଇଥିବୁ	ଦେଇଥିବ
ତୃତୀୟ	ଦେଇଥିବ, ଦେଇଥିବେ	ଦେଇଥିବେ

ଅନୁଜ୍ଞା

ଉତ୍ତମ	ଦେଉଁ, ଦେ	ଦେଉଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦଅ, ଦେ	ଦଅ
ତୃତୀୟ	ଦେଉ, ଦଅନ୍ତୁ, ଦେଉନ୍ତୁ, ଦେଉ ଦେଉନ୍ତୁ, ଦଅନ୍ତୁ	

୧୫—ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା

ମଧୁ ପଢୁଅଛି । ଅବଧାନେ ମଧୁକୁ ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ବାକ୍ୟରେ ଜଣେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି, ଦ୍ୱିତୀୟ ବାକ୍ୟରେ ଜଣେ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଉଅଛି ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଅଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ବାକ୍ୟରେ ‘ପଢ଼ାଉ-ଅଛନ୍ତି’ ‘ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା’ ।

ଏହିପରି ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରେ କେହି କରାଉଅଛି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ ପାଏ, ସେହିପରି କ୍ରିୟାକୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା କହନ୍ତି ।

‘ଉମା ଶୁଆକୁ ଦୁଧ ପିଆଉଅଛି’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ପିଆଉଅଛି’ ପ୍ରେରଣାର୍ଥକିୟା ।

ମୂଳକିୟା	ପ୍ରେରଣାର୍ଥକିୟା
ଆଶୁଅଛି	ଅଶାଉଅଛି
କହୁଅଛି	କୁହାଉଅଛି
ଖାଉଅଛି	ଖୁଆଉଅଛି
ଟାଣୁଅଛି	ଟଣାଉଅଛି
ତରୁଅଛି	ତରାଉଅଛି
ଦେଉଅଛି	ଦିଆଉଅଛି
ଦେଖୁଅଛି	ଦେଖାଉଅଛି
ଧୋଇବେ	ଧୁଆଇବେ
ନାଚିଲା	ନରୁଇଲା
ଶୋଇବା	ଶୁଆଇବା

ଉନ୍ନ ଉନ୍ନ କାଳ, ପୁରୁଷ ଓ ବଚନରେ ଅନ୍ୟ କିୟାମାନଙ୍କର ଯେପରି ରୂପ ହୁଏ, ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କିୟାମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ହୁଏ ।

ସକର୍ମକ କ୍ରିୟାକ୍ତ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କଲେ ତାହା ଦ୍ୱିକର୍ମକ ହୁଏ, ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟାକ୍ତ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କଲେ ସକର୍ମକ ହୁଏ ।

ଅନୁଶୀଳନ—(କ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ କିୟା ଅକର୍ମକ, ସକର୍ମକ କି ଦ୍ୱିକର୍ମକ ବୋଲି ଏବଂ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କିୟା ଥିଲେ, ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ ।

୧ । ଜେଷ୍ଠ ମାସରେ ଟାଣ ଝରା ହୁଏ । ୨ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ଭୋଜନ କରୁଅଛନ୍ତି । ୩ । ନାବିକ ଧୀରେ ନୌକା ଚଳାଇଲେ । ୪ । ତମାଳ ଫଳ ଆମ୍ବିଲା ଅଟେ । ୫ । ବାପା ମୁକୁନ୍ଦକୁ କୋଇଲି ଦେଖାଇଲେ । ୬ । ମା କାଲି ମାମୁଦରୁ ପାଟଙ୍ଗକୁ ଅଣାଇବେ । ୭ । କବି ରାଧାନାଥ ଚଲିକା କାବ୍ୟ ରଚନା କଲେ । ୮ । ଗୋବିନ୍ଦ ଗୋପାଳଦ୍ୱାରା ଟଙ୍କା ଗଣାଉଅଛି । ୯ । ବଗିଚାରେ ଅନେକ ଫୁଲ ଫୁଟି ଅଛି ।

(ଖ) ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ କିୟାପଦଗୁଡ଼ିକ ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କିୟା କରି ତଦନୁସାରେ ବାକ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କର—

୧ । ଶିଶୁ ଚାଲୁଅଛି ।	୬ । ପଦାରେ ଗୋରୁ ଚରିବ ।
୨ । ପିଲା ଶୋଇଅଛି ।	୭ । ଆମ୍ବ ପଡ଼ିଲା ।
୩ । ପତକା ଉଡ଼ିଲା ।	୮ । ଗୋପାଳ ଖାଇଲା ।

୪ । ଦୟା ବାଜିବ ।

୯ । ଘୋଡ଼ା ଦୌଡ଼ିବ ।

୫ । ଲେକନାଥ ଲୁଗା ପିନ୍ଧିବ ।

୧୦ । ଧୋବଣୀ ଲୁଗା ଧୋଇଲ ।

୧୭—ବିଶେଷଣ

‘ଦୟାଳୁ ଲୋକ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପକାର କରେ’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ଲୋକ, ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ, ‘ଦୟାଳୁ’ ଏହି ପଦ ଲୋକର ଗୋଟିଏ ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ‘ସୁନ୍ଦର ପୁଷ୍ପ ଦେଖିଲେ ଆନନ୍ଦ ଜନ୍ମେ’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ସୁନ୍ଦର’ ପଦଟି ପୁଷ୍ପର ଗୋଟିଏ ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ‘ପାଚିଲା ପଣସ ମିଠା ଲାଗେ’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ପାଚିଲା’ ଏହି ପଦ ପଣସର ଅବସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି, ଏବଂ ‘ମିଠା’ ଏହି ପଦ ପଣସର ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ‘ସେହି ଅନ୍ଧ ଲୋକକୁ ଭିକ୍ଷା ଦିଅ’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଅନ୍ଧ’ ଏହି ପଦ ଲୋକର ଅବସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ‘ସାତଦିନରେ ସପ୍ତାହ ହୁଏ’—ସାତ ପଦ ଦିନର ସଂଖ୍ୟା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ‘ମାଗେ ଜମିରେ ଧାନ ରୁଆ ହୋଇଅଛି’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ମାଗେ’ ଜମିର ପରିମାଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି ।

ଉପରଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଦୟାଳୁ, ସୁନ୍ଦର, ପାଚିଲା, ମିଠା, ଅନ୍ଧ, ସାତ, ମାଗେ—ଏଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷଣ ପଦ ।

‘ଶ୍ରୀମ ଶୀଘ୍ର ଆସୁଅଛି’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଶୀଘ୍ର’ ଏହି ପଦ ‘ଆସିବା’ କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ଏଠାରେ ‘ଶୀଘ୍ର’ ବିଶେଷଣ ପଦ । ‘ହାତୀ ଧୀରେ ଝୁଲୁଅଛି’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଧୀରେ’ ଏହି ପଦ ‘ଝୁଲିବା’ କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ଏଠାରେ ‘ଧୀରେ’ ବିଶେଷଣ ପଦ । ‘ଯଷ୍ଟିମଧୁ’ ଅତିଶୟ ମଧୁର ଅଟେ—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ମଧୁର’ ଏହି ପଦ ଦ୍ଵାରା ଯେଉଁ ଗୁଣ ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି, ‘ଅତିଶୟ’ ଏହି ପଦ ତାହାର ପରିମାଣ ଜଣାଉଅଛି । ଏଠାରେ ‘ଅତିଶୟ’ ବିଶେଷଣ ପଦ ।

ଯେଉଁ ପଦ ଅନ୍ୟ ପଦ ଦ୍ଵାରା ସୂଚିତ ପଦାର୍ଥ, ପ୍ରାଣୀ, କାର୍ଯ୍ୟ, ଗୁଣ, ପ୍ରକୃତର ଗୁଣ, ଅବସ୍ଥା, ସଂଖ୍ୟା ବା ପରିମାଣ ପ୍ରକାଶ କରେ, ତାହାକୁ ବିଶେଷଣ ପଦ କହନ୍ତି ।

‘ଦୟାଳୁ ଲୋକ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପକାର କରେ’—ଏଠାରେ ‘ଦୟାଳୁ’ ଏହି ପଦ ‘ଲୋକ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ଅଟେ । ‘ବୃଦ୍ଧ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଅଲ୍ପ ଖାନ୍ତି’—ଏଠାରେ ‘ବୃଦ୍ଧ’ ଏହି ପଦ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ । ‘ବାପା ମୋତେ ତିନି ଟଙ୍କା ଦେଇଅଛନ୍ତି’—ଏଠାର ‘ତିନି’ ଏହିପଦ ‘ଟଙ୍କା’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ଅଟେ । ‘ପଣେ ଆମ୍ଭରୁ ଅଧେ ପାଚିଲା’—ଏଠାରେ ‘ପଣେ’ ଏହି ପଦ ‘ଆମ୍ଭରୁ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ଅଟେ ।

‘ହାତା ଧୀରେ ଝୁଲୁ ଅଛୁ’—ଏଠାରେ ‘ଧୀରେ’ ଏହି ପଦ ଝୁଲୁଅଛୁ’ ଏହି
 କ୍ରିୟାର ବିଶେଷଣ । ‘ଦୀପ ମିଳି ମିଳି ଜଳୁଅଛି’—ଏଠାରେ ‘ମିଳି ମିଳି’
 ଏହି ପଦ ‘ଜଳୁଅଛି’ ଏହି କ୍ରିୟାର ବିଶେଷଣ ।

‘ଯଷ୍ଟିମଧୁ ଅତିଶୟ ମଧୁର ଅଟେ’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଅତିଶୟ’ ଏହି ପଦ
 ମଧୁର ଏହି ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ ଅଟେ । ସିଂହଠାରୁ ସିଂହ ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର
 ଅଟେ’—ଏଠାରେ ‘ଅଧିକ’ ଏହିପଦ ସୁନ୍ଦର ଏହି ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ
 ଅଟେ ।

ବିଶେଷଣ ତିନି ପ୍ରକାର—ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ, କ୍ରିୟା ବିଶେଷଣ,
 ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷଣ ପଦ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ପ୍ରାଣୀ, ପଦାର୍ଥ, ଗୁଣ ବା
 କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣ, ଅବସ୍ଥା, ସଂଖ୍ୟା ବା ପରିମାଣ ବୁଝାଏ ତାହାକୁ ବିଶେଷ୍ୟର
 ବିଶେଷଣ କହନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷଣ ପଦ କୌଣସି କ୍ରିୟା ବା କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣ, ପରିମାଣ ବା
 ଅବସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କରେ ତାହାକୁ କ୍ରିୟା ବିଶେଷଣ କହନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷଣ ଅନ୍ୟ ବିଶେଷଣ ଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ଗୁଣ ପ୍ରଭୃତିର ପରିମାଣ
 ବୁଝାଏ, ତାହାକୁ ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ କହନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷଣ ଥିଲେ ଚିହ୍ନାକ ଦିଅ । ଏବଂ
 ତାହା କି ପ୍ରକାର ବିଶେଷଣ ବୋଲି—

୧ । କମଳା ଶଶି ଏ ହଳଦିଆ ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧିଅଛୁ ।

୨ । ସେରେ ସୋରଷରେ ମାଧ୍ୟେ ଜମି ବୁଣାଯାଇପାରେ ।

୩ । ଶ୍ୱେତପଦ୍ମ ଅପେକ୍ଷା ରକ୍ତପଦ୍ମ ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର ।

୪ । ଶକ୍ତି ଲୋକ ଦୌଡ଼ିପାରେ ନାହିଁ ।

୧୭—ଅବ୍ୟୟ

ବିଶେଷ୍ୟ, ସର୍ବନାମ, କ୍ରିୟା ଓ ବିଶେଷଣକୁ ଗୁଡ଼ି ଆଉ ଯେତେ ପଦ ଅଛି
 ସେଗୁଡ଼ିକ ଅବ୍ୟୟ ।

ଓ, ଏବଂ, ବୁଣି, ଆଉ, ଆହୁରି—ଏଗୁଡ଼ିକ ସଂଯୋଜକ ଅବ୍ୟୟ ।

କିନ୍ତୁ, ମାତ୍ର, ନଚେତ୍—ଏଗୁଡ଼ିକ ବିଯୋଜକ ଅବ୍ୟୟ ।

ଆହା, ଓହ୍ନା, ଓଃ, ହାୟ—ଏଗୁଡ଼ିକ ବିସ୍ମୟାଦି ସୂଚକ ଅବ୍ୟୟ ।

କୁ, ରେ, ର, ଠାରୁ, ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଭୃତି ବିଭକ୍ତିରୂପକ ଅବ୍ୟୟ ।
 କ, ତ, ଟିକି, ଟି—ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଶ୍ନସୂଚକ ଅବ୍ୟୟ ।
 ହଁ, ପିନା, ତ, ଶି, ଅବଶ୍ୟ ଏଗୁଡ଼ିକ ନିଷ୍ପତ୍ତିବୋଧକ ଅବ୍ୟୟ ।
 ଏହାଛଡ଼ା ଆହୁରି ଅନେକ ପ୍ରକାର ଅବ୍ୟୟ ଅଛି ।

୧୮—ବାକ୍ୟ ଅନ୍ୟ

ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ପଦ ସହଜ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପଦର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଅନ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ଦିଓଟିରୁ ଉଣା ପଦରେ ବାକ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଏହି ଦିଓଟିରୁ ଗୋଟିଏ ପଦର ନାମ କର୍ତ୍ତା, ଅପରଟିର ନାମ କ୍ରିୟା ।

‘ବିମଳା ଶୋଇଅଛି’—ଏଠାରେ ‘ବିମଳା କର୍ତ୍ତା, ଶୋଇଅଛି’ କ୍ରିୟା ;
 ‘ମେଘ ବର୍ଷିଲା’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ମେଘ’ କର୍ତ୍ତା ‘ବର୍ଷିଲା’ କ୍ରିୟା; ‘ସାଥ’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ତୁମ୍ଭେ’ ଏହି କର୍ତ୍ତୃପଦ ଉଦ୍ୟ ଅଛି; ‘ସାଥ’ କ୍ରିୟାପଦ ।

ବାକ୍ୟର ପ୍ରଧାନ ଅଂଶ କ୍ରିୟା । କ୍ରିୟାପଦ ସହଜ କର୍ତ୍ତା ଓ ଅନ୍ୟ କାରକ -ମାନଙ୍କର ଏବଂ କ୍ରିୟାବିଶେଷଣର ଅନ୍ୟ ଥାଏ । କର୍ତ୍ତା ସହଜ ତାହାର ବିଶେଷଣର ଏବଂ କର୍ତ୍ତୃପଦର ପୁଂବର୍ତ୍ତୀ ସମ୍ବନ୍ଧ-ପଦର ଅନ୍ୟ ଥାଏ ।

ରାଜାଙ୍କର ବୁଢ଼ାହାଡ଼ା ହାତଶାଳାରୁ ନଘାକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଯାଉଅଛି—
 ଏହି ବାକ୍ୟରେ ହାତ ଏବଂ ଯାଉଅଛି ଏହି ଦିଓଟି ପ୍ରଧାନ ଅଂଶ, ‘ହାତ’ କର୍ତ୍ତା ‘ଯାଉଅଛି’ କ୍ରିୟା । ‘ହାତ’ ଏହି କର୍ତ୍ତୃପଦ ସହଜ ବିଶେଷଣ ‘ବୁଢ଼ା’ ଏବଂ ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦ ‘ରାଜାଙ୍କର’ ଏହି ଦୁଇପଦର ଅନ୍ୟ ଅଛି । ‘ଯାଉଅଛି’ କ୍ରିୟାପଦ ସହଜ କର୍ତ୍ତାକାରକ ‘ହାତ’, ଅପାଦାନକାରକ ‘ହାତଶାଳାରୁ’, କର୍ମକାରକ ‘ନଘାକୁ’ ଏବଂ କ୍ରିୟା ବିଶେଷଣ ‘ଧୀରେ ଧୀରେ’ ଏହି ପଦମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଅଛି ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ ପଦର ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ପଦ ସହଜ ଅନ୍ୟ ଅଛି, ବୋଲ ।

୧ । ବାୟୁ ମଧୁ ଦାଣ୍ଡରେ ବୁଲୁଅଛି ।

୨ । ବର୍ଷରେ ବାର ମାସ ଅଛି ।

୩ । ଶ୍ରୀମକୁରହାଡ଼ିରେ ଅମୃତଛରୁ ଗୋଟିଏ ଡାଲ କାଟିଲା ।

୧୯—ସନ୍ଧି

ପରସ୍ପର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଯୋଡ଼ିଏ ବର୍ଣ୍ଣ ମିଳିଲେ ଯଦି ଉଭୟର ଅଥବା କଥାଟି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ, ତେବେ ସେହି ମିଳନକୁ ସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

(କ) ସ୍ଵରସନ୍ଧି

ଗୋଟିଏ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ସହଜ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ମିଳିଗଲେ—ଯଦି ଉଭୟର ବା ଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ, ତେବେ ସେହି ମିଳନକୁ ସ୍ଵରସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

ମନ ଅନ୍ତର ଏଠାରେ ମନର ‘ନ’ରେ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଅ ଅଛି, ‘ଅନ୍ତର’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଅ ଅଛି, ଏହି ଦୁଇ ଅ ମିଳି ଆ ହେଲା । ଆ ‘ନ’ରେ ମିଶିଲା । ମନ + ଅନ୍ତର = ମନାନ୍ତର । ସେହିପରି କୁଣ + ଅକ୍ତର = କୁଣାକ୍ତର ।

ଅ, ଉଭାରେ ଅ ଥିଲେ କିପରି ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି, ଆ ପୂର୍ବ-ବର୍ଣ୍ଣରେ ଫୁଲ୍ଲ ହୁଏ ।

କୁଣ ଆସନ ଏଠାରେ ‘କୁଣ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି । ‘ଆସନ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଆ ଅଛି, ଏହି ଅ ଓ ଆ ମିଳି ଆ ହେଲା, ଆ ‘ଶ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । କୁଣ + ଆସନ = କୁଣାସନ । ସେହିପରି ଗୁଣ + ଆକର = ଗୁଣାକାର, ହିମ + ଆଳୟ = ହିମାଳୟ ।

ଅ ଉଭାରୁ ଆ ଥିଲେ କଥାଟି ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି । ଆ ପୂର୍ବ-ବର୍ଣ୍ଣରେ ଫୁଲ୍ଲ ହୁଏ ।

ମହା ଅରଣ୍ୟ ଏଠାରେ ‘ମହା’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, ଅରଣ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଅ ଅଛି, ଅ ଓ ଅ ମିଳି ଆ ହେଲା, ଆ ‘ହ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ବନ୍ୟା + ଆଳୟ = ବନ୍ୟାଳୟ । ସେହିପରି, ଦୟା + ଆଳୁ = ଦୟାଳୁ, ମହା + ଆଶୟ = ମହାଶୟ ।

ଆ ଉଭାରୁ ଆ ଥିଲେ ଡୁହେଁ ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି । ଆ ପୂର୍ବ-ବର୍ଣ୍ଣରେ ଫୁଲ୍ଲ ହୁଏ ।

ମୁନ ଇନ୍ଦ୍ର ଏଠାରେ ‘ମୁନ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି, ଇନ୍ଦ୍ର ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଅଛି ; ଇ ଓ ଇ ମିଳି ଇ ହେଲା, ଇ ‘ନ୍’ ର ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମୁନ + ଇନ୍ଦ୍ର = ମୁନିନ୍ଦ୍ର ।

ପରି ରକ୍ଷା ଏଠାରେ ‘ପରି’ ଏହାର ଶେଷରେ ‘ଇ’ ଅଛି, ‘ରକ୍ଷା’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ‘ଇ’ ଅଛି, ଇ ଓ ଇ ମିଳି ଇ ହେଲା ଇ ‘ର୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ପରି + ରକ୍ଷା = ପରୀକ୍ଷା ।

ମନ୍ତ୍ର କନ୍ତ୍ର, ଏଠାରେ ‘ମନ୍ତ୍ର’ ଏହାର ଶେଷରେ ‘ଇ’ ଅଛି, ‘କନ୍ତ୍ର’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଅଛି, ଇ ଓ ଇ ମିଳି ଇ ହେଲା, ଇ ‘ହ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମନ୍ତ୍ର + କନ୍ତ୍ର = ମନ୍ତ୍ରହ୍ ।

ପାଟଣା ଇଶ୍ବର, ଏଠାରେ ‘ପାଟଣା’ ଏହାର ଶେଷରେ ‘ଇ’ ଅଛି, ‘ଇଶ୍ବର’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ‘ଇ’ ଅଛି, ଇ ଓ ‘ଇ’ ମିଳି ଇ ହେଲା, ଇ ‘ର୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ପାଟଣା + ଇଶ୍ବର = ପାଟଣାଶ୍ବର ।

ଇ କନ୍ୟା ର ଉତ୍ତାରୁ ଇ କନ୍ୟା ଇ ଥିଲେ ହୁହେଁ ମିଳି ଇ ହୁଅନ୍ତି । ଇ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଥିବା ହୁଏ ।

କଟୁ ଉକ୍ତ, ଏଠାରେ କଟୁ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଉ ଅଛି ‘ଉକ୍ତ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି, ଉ ଓ ଉ ମିଳି ଉ ହେଲା, ଉ ‘ର୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । କଟୁ + ଉକ୍ତ = କଟୁର୍ ।

ସିନ୍ଧୁ ଉର୍ଷି ଏଠାରେ ‘ସିନ୍ଧୁ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଉ ଅଛି, ‘ଉର୍ଷି’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି, ଉ ଓ ଉ ମିଳି ଉ ହେଲା । ଉ ‘ର୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ସିନ୍ଧୁ + ଉର୍ଷି = ସିନ୍ଧୁର୍ଷି ।

ଭୁ ଉଦର, ଏଠାରେ ‘ଭୁ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଉ ଅଛି, ‘ଉଦର’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି, ଭୁ ଓ ଉ ମିଳି ଉ ହେଲା, ଉ ‘ର୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଭୁ + ଉଦର = ଭୁର୍ଦର ।

‘ଭୁଉଦ୍ଧ’ ଏଠାରେ ‘ଭୁ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଉ ଅଛି, ‘ଉଦ୍ଧ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି, ଉ ଓ ଉ ମିଳି ଉ ହେଲା, ଉ ‘ର୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଭୁ + ଉଦ୍ଧ = ଭୁର୍ଦ୍ଧ ।

ଉ କନ୍ୟା ଉ ଉତ୍ତାରୁ ଉ କନ୍ୟା ଉ ଥିଲେ ହୁହେଁ ମିଳି ଉ ହୁଅନ୍ତି । ଉ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଥିବା ହୁଏ ।

ପିତୃ ଋଣ, ଏଠାରେ ‘ପିତୃ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଋ ଅଛି । ‘ଋଣ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ‘ଋ ଅଛି’, ଋ ଓ ଋ ମିଳି ଋ ହେଲା, ଋ ‘ର୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ପିତୃ + ଋଣ = ପିତୃଋଣ ।

ର ଉତ୍ତାରୁ ର ଅଲେ ଦୁହେଁ ର ହୁଅନ୍ତି । ର ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଫୁଲ୍ଲ ହୁଏ ।

ବାଳ ଇନ୍ଦୁ ଏଠାରେ ‘ବାଳ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, ଇନ୍ଦୁ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଅଛି, ଅ ଓ ଇ ମିଳି ଏ ହେଲା । ଏ ‘ଲ୍’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ବାଳ + ଇନ୍ଦୁ = ବାଲେନ୍ଦୁ ।

ଗଣ ଇଣ ଏଠାରେ ‘ଗଣ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି ‘ଇଣ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଈ ଅଛି ଅ ଓ ଈ ମିଳି ଏ ହେଲା ; ଏ ‘ଣ୍’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ଗଣ + ଇଣ = ଗଣେଣ ।

ଯଥା ଇଷ୍ଟ ଏଠାରେ ଯଥା ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, ‘ଇଷ୍ଟ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଅଛି, ଅ ଓ ଇ ମିଳି ଏ ହେଲା, ଏ ‘ଥ୍’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ଯଥା + ଇଷ୍ଟ = ଯଥେଷ୍ଟ ।

ମହା ଇଶ୍ଵର ଏଠାରେ ‘ମହା’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, ଇଶ୍ଵର ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଈ ଅଛି, ଅ ଓ ଈ ମିଳି ଏ ହେଲା, ଏ ‘ହ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମହା + ଇଶ୍ଵର = ମହେଶ୍ଵର ।

ଅ ବା ଆ ଉତ୍ତାରୁ ଇ ବା ଇ ଅଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଏ ହୁଅନ୍ତି । ଏ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଫୁଲ୍ଲ ହୁଏ ।

ଲମ୍ବ ଉଦର ଏଠାରେ ‘ଲମ୍ବ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି । ‘ଉଦର’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି । ଅ ଓ ଉ ମିଳି ଓ ହେଲା, ଓ ‘ମ୍’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଲମ୍ବ + ଉଦର = ଲମ୍ବୋଦର ।

ସାଗର ଉର୍ମି, ଉଠାରେ ‘ସାଗର’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, ‘ଉର୍ମି’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି, ଅ ଓ ଉ ମିଳି ଓ ହେଲା, ଓ ‘ର’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ସାଗର + ଉର୍ମି = ସାଗରୋର୍ମି ।

ଗଙ୍ଗା ଉଦକ, ଏଠାରେ ‘ଗଙ୍ଗା’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, ‘ଉଦକ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି, ଅ ଓ ଉ ମିଳି ଓ ହେଲା, ଓ ‘ଙ୍’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଗଙ୍ଗା + ଉଦକ = ଗଙ୍ଗୋଦକ ।

ରମ୍ଭା ଉରୁ ଏଠାରେ ‘ରମ୍ଭା’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, ‘ଉରୁ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଅଛି, ଅ ଓ ଉ ମିଳି ଓ ହେଲା, ଓ ‘ମ୍’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ରମ୍ଭା + ଉରୁ = ରମ୍ଭୋରୁ ।

ଅ ବା ଆ ଉଭାରୁ ଉ କନ୍ୟା ଉ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ନିଜ ଓ
ଦୁଅନ୍ତ । ଓ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଦେବ ରାତ୍ରି ଏଠାରେ ‘ଦେବ’ ଏହାର ଶେଷରେ ‘ଅ’ ଅଛି, ‘ରାତ୍ରି’
ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ର ଅଛି, ଅ ଓ ର ମିଳି ଅର୍ ହେଲା, ଅ ‘ବ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା,
ଏବଂ ‘ର’ ‘ସ’ ସଙ୍ଗରେ ମିଶି ତାହା ଉପରେ ରେଫ୍ ହେଲା । ଦେବ + ରାତ୍ରି =
ଦେବୀ ।

ଅ ଉଭାରେ ର ଥିଲେ ଦୁହେଁ ନିଜ ଅର୍ ଦୁଅନ୍ତ ।

ଅ ପୁଂ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ, ‘ର’ ପର ବର୍ଣ୍ଣରେ ରେଫ୍ ହୋଇ ଯୁକ୍ତ
ହୁଏ ।

ଜନ ଏକ ଏଠାରେ ‘ଜନ’ ଏହାର ଶେଷରେ ‘ଅ’ ଅଛି । ଏକ ଏହାର
ପ୍ରଥମରେ ଏ ଅଛି, ଅ ଓ ଏ ମିଳି ଐ ହେଲା, ଐ ‘ନ୍’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ଜନ + ଏକ = ଜନେକ ।

ମତ ଐକ୍ୟ ଏଠାରେ ‘ମତ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, ‘ଐକ୍ୟ’ ଏହାର
ପ୍ରଥମରେ ଐ ଅଛି, ଅ ଓ ଐ ମିଳି ଐ ହେଲା, ଐ ‘ତ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ମତ + ଐକ୍ୟ = ମତୈକ୍ୟ ।

ତଥା ଏବ ଏଠାରେ ‘ତଥା’ ଏହା ଶେଷରେ ଆ ଅଛି । ‘ଏବ’ ଏହାର
ପ୍ରଥମରେ ଏ ଅଛି, ଆ ଓ ଏ ମିଳି ଐ ହେଲା, ଐ ‘ଥ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ତଥା + ଏବ = ତଥୈବ ।

ମହା ଐରବତ ଏଠାରେ ‘ମହା’ ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି । ‘ଐରବତ’
ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଐ ଅଛି, ଆ ଓ ଐ ମିଳି ଐ ହେଲା, ଐ ‘ତ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ମହା + ଐରବତ = ମହୈରବତ ।

ଅ କନ୍ୟା ଆ ଉଭାରୁ ଏ କନ୍ୟା ଐ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ନିଜ ଐ
ଦୁଅନ୍ତ । ଐ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଜଳ ଓକ ଏଠାରେ ‘ଜଳ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି ‘ଓକ’ ଏହାର
ପ୍ରଥମରେ ଓ ଅଛି, ଅ ଏବଂ ଓ ମିଳି ଔ ହେଲା, ଔ ‘ଲ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ଜଳ + ଓକ = ଜଳୌକ ।

ନବ ଔଷଧ ଏଠାରେ ‘ନବ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଅ ଅଛି, ‘ଔଷଧ’ ଏହାର
ପ୍ରଥମରେ ଔ ଅଛି; ଅ ଔ ମିଳି ଔ ହେଲା, ଔ ‘ବ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ନବ +
ଔଷଧ = ନବୌଷଧ ।

ମହା ଓଜ ଏଠାରେ ‘ମହାର’ ଶେଷରେ ଆ ଅଛି, ‘ଓଜ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଓ ଅଛି, ଆ ଏବଂ ଓ ମିଳି ଓ ଯେଲ, ଓ ‘ହ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ମହା + ଓଜ = ମହୋଜ ।

ମହା ଔଷଧ ଏଠାରେ ‘ମହା’ ଏହାର ଶେଷରେ ଆ ଅଛି, ‘ଔଷଧ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଔ ଅଛି, ଆ ଓ ଔ ମିଳି ଔ ହେଲା, ଔ ‘ହ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା ।
ମହା + ଔଷଧ = ମହୋଷଧ ।

ଅ କନ୍ୟା ଆ ଉତ୍ତରୁ ଓ କନ୍ୟା ଔ ହେଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଔ ହୁଅନ୍ତି । ଔ ସୁବଂଶରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଅତ ଅଳ୍ପ ଏଠାରେ ‘ଅତ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି, ‘ଅଳ୍ପ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଇ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି; ଇ ଠାରେ ଇ ହେଲା, ଇ ଓ ଅ ‘ତ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଅତ + ଅଳ୍ପ = ଅତ୍ୟଳ୍ପ ।

ନଦୀ ଅନ୍ୟ ଏଠାରେ ‘ନଦୀ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି, ‘ଅନ୍ୟ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଇ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଇଠାରେ ଇ ହେଲା, ଇ ଓ ଆ ‘ନ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ନଦୀ + ଅନ୍ୟ = ନଦ୍ୟନ୍ୟ ।

ଅତ ଆଦର ଏଠାରେ ‘ଅତ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି, ‘ଆଦର’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଇ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଇ ଠାରେ ଇ ହେଲା ଇ ଓ ଅ ‘ତ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଅତ + ଆଦର = ଅତ୍ୟାଦର ।

ଦେବୀ ଆଳୟ ଏଠାରେ ‘ଦେବୀ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଇ ଅଛି ‘ଆଳୟ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଇ ଇ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଇ ଠାରେ ଇ ହେଲା, ଇ ଓ ଆ ‘ର୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଦେବୀ + ଆଳୟ = ଦେବ୍ୟାଳୟ । ସେହିପରି ଅତ + ଉଚ୍ଚ = ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ, ନଦୀ + ଉଦକ = ନଦ୍ୟୁଦକ, ନ + ଉଚ୍ଚ = ନ୍ୟୁଚ୍ଚ, ପ୍ରତି + ଏକ = ପ୍ରତ୍ୟେକ, ଅତି + ଆଦାର୍ଯ୍ୟ = ଅତ୍ୟୋଦାର୍ଯ୍ୟ ।

ଇ କନ୍ୟା ଇ ଉତ୍ତରୁ ଇ ଇ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ଇ ଇ ଠାରେ ଇ ହୁଏ । ଇ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱର ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଅନ୍ ଅନ୍ୟ ଏଠାରେ ‘ଅନ୍’ ଏହାର ଶେଷରେ ଉ ଅଛି, ‘ଅନ୍ୟ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଉ ଉ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଉଠାରେ ଉ ହେଲା, ଉ ଓ ଅ ‘ନ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଅନ୍ + ଅନ୍ୟ = ଅନ୍ୟନ୍ୟ ।

ବହୁ ଆଦର ଏଠାରେ ‘ବହୁ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଈ ଅଛି, ‘ଆଦର’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଈ ଈ ଭିନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଇ ଠାରେ ବ୍ ହେଲା, ବ୍ ଓ ଆ ‘ହ’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ବହୁ + ଆଦର = ବହାଦର ।

ବଧ ଆଗମନ ଏଠାରେ ‘ବଧ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଈ ଅଛି, ‘ଆଗମନ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଈ ଈ ଭିନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଇ ଠାରେ ବ୍ ହେଲା, ବ୍ ଓ ଆ ‘ଧ’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ବଧ + ଆଗମନ = ବଧାଗମନ । ସେହିପରି ଅନୁ + ଇତ = ଅନୈତ, ସାଧୁ + ଈ = ସାଧୂ, ଅନୁ + ଏଶ = ଅନେଶ ।

ଉ କନ୍ୟା ଉ ଉତ୍ତାରୁ ଈ, ଉ ଭିନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ଈ କନ୍ୟା ଉ ଠାରେ ବ୍ ହୁଏ । ବ୍ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵର ପର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ମାତୃ ଅନୁରୂପ ଏଠାରେ ‘ମାତୃ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଋ ଅଛି, ‘ଅନୁରୂପ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଈ ଈ ଭିନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଋ ଠାରେ ର୍ ହେଲା, ର୍ ଓ ଆ ‘ତ୍’ ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ମାତୃ + ଅନୁରୂପ = ମାତୃରୂପ ।

ପିତୃ ଆଳୟ ଏଠାରେ ‘ପିତୃ’ ଏହାର ଶେଷରେ ଋ ଅଛି, ‘ଆଳୟ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଋ, ଈ ଭିନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି, ଋ ଠାରେ ର୍ ହେଲା, ର୍ ଓ ଆ ‘ତ୍’ରେ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ପିତୃ + ଆଳୟ = ପିତାଳୟ, ସେହିପରି ଦାତୃ + ଶିଶୁ = ଦାନୌଶିଶୁ, ମିତୃ + ଉପଦେଶ = ମିତ୍ରୁପଦେଶ ।

ଉ ଉତ୍ତାରୁ ଋ ଋ ଭିନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ଋ ଠାରେ ର୍ ହୁଏ । ବ୍ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵର ପର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

(ଖ)—ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧି

ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ସହଚ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର କନ୍ୟା ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନରେ ଯଦି ଉଭୟର ବା ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ତେବେ ସେହି ମିଳନକୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ, ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବା ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣ କନ୍ୟା ଯ, ର, ବ, ପରେ ଥିଲେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ—

‘ଦକ୍ ଅନ୍ତ’ ଏଠାରେ ‘ଦକ୍’ ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମବର୍ଣ୍ଣ ‘କ୍’ ଅଛି, ‘ଅନ୍ତ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଆ ଅଛି । ‘କ’ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ର୍ ହେଲା । ଦକ୍ + ଅନ୍ତ = ଦଗନ୍ତ । ସତ୍ ଗତ ଏଠାରେ ‘ସତ୍’

ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ଠ ଅଛି, ‘ଗତ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ବର୍ଗର ତୃତୀୟବର୍ଣ୍ଣ ଗ ଅଛି, ଚ୍ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଚ୍ ହେଲା । ସତ୍ + ଗତ = ସଦ୍‌ଗତ । ସତ୍ ଶବ୍ଦ ଏଠାରେ ‘ସତ୍’ ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ଚ୍ ଅଛି, ଶବ୍ଦ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ବର୍ଗର ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣ ଶ ଅଛି, ଚ୍ ଠାରେ ସେହିବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଚ୍ ହେଲା । ସତ୍ + ଶବ୍ଦ = ସଦ୍‌ଶବ୍ଦ । ଉଚ୍‌ଯାପନ, ଏଠାରେ ‘ଉଚ୍’ ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ଚ୍ ଅଛି, ‘ଯାପନ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ଯ୍ ଅଛି, ଚ୍ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଚ୍ ହେଲା । ଉଚ୍ + ଯାପନ = ଉଚ୍‌ଯାପନ । ବାକ୍‌ରୋଧ ଏଠାରେ ‘ବାକ୍’ ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ କ୍ ଅଛି, ‘ରୋଧ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ର୍ ଅଛି ଚ୍ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଗ ହେଲା । ବାକ୍ + ରୋଧ = ବାକ୍‌ରୋଧ । ସତ୍‌ବଂଶ ଏଠାରେ ‘ସତ୍’ ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ଚ୍ ଅଛି ‘ବଂଶ’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ବ୍ ଅଛି, ଚ୍ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଚ୍ ହେଲା । ସତ୍ + ବଂଶ = ସଦ୍‌ବଂଶ ।

କ୍ କମ୍ପା ମ୍ ପରେ ଥିଲେ, ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଯଥା—ବାକ୍‌ମୟ୍ ଏଠାରେ ‘ବାକ୍’ ଏହାର ଶେଷରେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମବର୍ଣ୍ଣ କ୍ ଅଛି, ‘ମୟ୍’ ଏହାର ପ୍ରଥମରେ ମ୍ ଅଛି, କ୍ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ଣ୍ ହେଲା । ବାକ୍ + ମୟ୍ = ବାକ୍‌ମୟ୍ । ସେହିପରି ଉଚ୍ + ନିତି = ଉଚ୍‌ନିତି, ଚତ୍ + ମଧୁରୁ = ଚତ୍‌ମଧୁରୁ, ଜଗତ୍ + ନାଥ = ଜଗନ୍ନାଥ ।

ଚ କମ୍ପା ଛ ପରେ ଥିଲେ ଚ୍ ଠାରେ ଚ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ଉଚ୍‌ରୁଗଣ ଏଠାରେ ଚ୍ ଉତ୍ତରେ ଚ ଥିବାରୁ ଚ୍ ଠାରେ ଚ୍ ହେଲା । ଉଚ୍ + ରୁଗଣ = ଉଚ୍‌ରୁଗଣ । ସେହିପରି, ଉଚ୍ + ଛେଦ = ଉଚ୍ଛେଦ ।

ଜ୍ ପରେ ଥିଲେ, ଚ୍ ଠାରେ ଜ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ସତ୍‌ଜନ ଏଠାରେ ଜ୍ ପରେ ଥିବାରୁ ଚ୍ ଠାରେ ଜ୍ ହେଲା । ସତ୍ + ଜନ = ସଜ୍‌ଜନ । ସେହିପରି ଉଚ୍ + ଜ୍ଞାନ = ଉଚ୍‌ଜ୍ଞାନ ।

ତ୍ ପରେ ଥିଲେ ଚ୍ ଠାରେ ଚ୍ ହୁଏ । ଯଥା ଉଚ୍ + ତାନ = ଉଚ୍‌ତାନ ।
କ୍ କମ୍ପା ଷ୍ ପରେ ଥିଲେ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ବିସର୍ଗ ଠାରେ ସ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ମନଃ + କାମ = ମନସ୍କାମ୍, ବୀରଃ + ପତି = ବୀରପତି ।

ଚ କମ୍ପା ଛ ପରେ ଥିଲେ, ବିସର୍ଗ ଠାରେ ଶ, ଚ କମ୍ପା ଠ ପରେ ଥିଲେ ବିସର୍ଗ ଠାରେ ଷ୍, ଚ କମ୍ପା ଥ ପରେ ଥିଲେ ବିସର୍ଗ ଠାରେ ସ୍ ହୁଏ । ଯଥା = ତପଃ + ଚରଣ = ତପଃଚରଣ, ଧନୁଃ + ଟଙ୍କାର = ଧନୁଷ୍ଟଙ୍କାର, ମନଃ + ପ୍ରତାପ = ମନପ୍ରାପ, ନଃ + ତାର = ନତାର ।

ବ୍ କମ୍ବା ଲ୍ ଉତ୍ତରେ ନ୍ ଥିଲେ ନ୍ ଠାରେ ଙ ହୁଏ । ଯଥା—ସାର୍ + ନ୍ = ସାରଙ୍ଗା, ଯକ୍ + ନ୍ = ଯକ୍ତ ।

୨୦—ସମାସ

ଦ୍ରୁଲ ବା ତହୁଁରୁ ଅଧିକ ପଦ ମିଳି ଗୋଟିଏ ପଦ ହେଲେ ସେଠାରେ ସମାସ ହେଇ ବୋଲି କହନ୍ତି ।

(କ) ଦ୍ରୁଲ ସମାସ

ସୀତା ଓ ରାମ = ସୀତାରାମ, ଫୁଲ ଓ ଫଳ = ଫୁଲଫଳ, ଘର ଓ ଦ୍ବାର = ଘରଦ୍ବାର, ଦିନ ଓ ରାତି = ଦିନରାତି, ବା ଓ ପାଣି = ବାପାଣି, ଆମ୍ଭ ଓ ପଣସ = ଆମ୍ଭପଣସ, ଜହ୍ନି ଓ ଭେଣ୍ଡି = ଜହ୍ନିଭେଣ୍ଡି, ବାଟ ଓ ଘାଟ = ବାଟଘାଟ, ଫୁଟ ଓ ଦୁଃଖ = ଫୁଟଦୁଃଖ, ଗେଣ୍ଡା ଆଉ କୋରିଆ = ଗେଣ୍ଡାକୋରିଆ, ପତ୍ର ଓ ଫଳ = ପତ୍ରଫଳ ।

ଯେଉଁ ପଦଗୁଡ଼ିକରେ ଦ୍ରୁଲ ସମାସ ହୁଏ ସେଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ।

(ଖ) କର୍ମଧାରୟ ସମାସ

ମାଲ ଉତ୍ତପଳ = ନୀଳୋତ୍ପଳ, ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର = ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ବଡ଼ ଦେଉଳ = ବଡ଼ଦେଉଳ, ଲମ୍ବ ପଣତ = ଲମ୍ବପଣତ ।

ଯେଉଁ ଦ୍ରୁଲ ପଦରେ ଏହି ସମାସ ହୁଏ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଶେଷଟି ବିଶେଷ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରଥମଟି ବିଶେଷଣ ।

ମନ ରୂପ ରଥ = ମନୋରଥ, ବିଦ୍ୟା ରୂପ ଧନ = ବିଦ୍ୟାଧନ, ଗୁଣ ରୂପ ରତ୍ନ = ଗୁଣରତ୍ନ । ଏଠାରେ ରୂପକ କର୍ମଧାରୟ ସମାସ ।

(ଗ) ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସ

ଲମ୍ବ ଉଦର ଯାହାର ସେ ଲମ୍ବୋଦର; ଶାଣୀ ପାଣିରେ ଯାହାର ସେ ବୀଣାପାଣି, ଶଶ ଅଞ୍ଜରେ ଯାହାର ସେ ଶଶାଞ୍ଜ ଶୁଖିଲ ମୁହଁ ଯାହାର ସେ ଶୁଖିଲମୁହଁ । ବା ଶୁଖିଲମୁହଁ ।

(ଘ) ତତ୍ତ୍ୱପୁରୁଷ ସମାସ

(୧) ଦ୍ୱିତୀୟା ତତ୍ତ୍ୱପୁରୁଷ

ହସକୁ ଗତ = ହସଗତ, ଅଞ୍ଜକୁ ଆଗତ = ଅଞ୍ଜାଗତ, ବୃଦ୍ଧକୁ ପ୍ରାପ୍ତ = ବୃଦ୍ଧପ୍ରାପ୍ତ, ଶରଣକୁ ଆଗତ = ଶରଣାଗତ ।

(୧) ତୃତୀୟା ତତ୍ପ୍ରଭୃଷ

ହାତରେ ଲେଖା = ହାତଲେଖା, ମୁଷା ଦ୍ଵାରା ଖିଆ = ମୂଷାଖିଆ,
କୁରୁହାଡ଼ିଦ୍ଵାରା ହରା = କୁରୁହାଡ଼ିହରା, କୁକୁର ଦ୍ଵାରା ଚୁଆଁ = କୁକୁରଚୁଆଁ,
ଧନଦ୍ଵାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ = ଧନପୂର୍ଣ୍ଣ; ବାତଦ୍ଵାରା ଆହତ = ବାତାହତ; ସ୍ଵହସ୍ତରେ ରଚିତ
= ସ୍ଵହସ୍ତରଚିତ, ଶ୍ରୀଦ୍ଵାରା ଯୁକ୍ତ = ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ।

(୨) ଚତୁର୍ଥୀ ତତ୍ପ୍ରଭୃଷ

ବସନ୍ତ ଦିବ = ବସନ୍ତଦିବ, ବରକୁ ସମର୍ପିତ = ବରସମର୍ପିତ, ରାଜାଙ୍କୁ
ଦେଖ = ରାଜାଦେଖ ।

(୩) ପଞ୍ଚମୀ ତତ୍ପ୍ରଭୃଷ

ସଂସାରରୁ ଛଡ଼ା = ସଂସାରଛଡ଼ା, କୃଷିରୁ ଜାତ = କୃଷିଜାତ, ହସ୍ତରୁ
ବ୍ୟୁତ = ହସ୍ତବ୍ୟୁତ, ଯଥାରୁ ବ୍ରଷ୍ଟ = ଯଥାବ୍ରଷ୍ଟ, ଗଛରୁ ପଡ଼ା = ଗଛପଡ଼ା,
ମନରୁ ଗଢ଼ା = ମନଗଢ଼ା, ବୃକ୍ଷରୁ ପତତ = ବୃକ୍ଷପତତ ।

(୪) ଷଷ୍ଠୀ ତତ୍ପ୍ରଭୃଷ

ନଇର ପାଣି = ନଇପାଣି, ବାଡ଼ିର ବାଇଗଣ = ବାଡ଼ିବାଇଗଣ,
ମୂଲିଆର ମୂଲ = ମୂଲିଆମୂଲ, ଚରର ଗଡ଼ା = ଘରଉଡ଼ା, ଆଖିର ପତା =
ଆଖିପତା, ବାଘର ଛୁଲ = ବାଘଛୁଲ, ଗାଁର ମୁଣ୍ଡ = ଗାଁମୁଣ୍ଡ, କନ୍ନର
ଫଳ = କନ୍ନଫଳ, ପଟ୍ଟରେ ଶୁଙ୍ଘ = ପଟ୍ଟତଶୁଙ୍ଘ ।

(୫) ସପ୍ତମୀ ତତ୍ପ୍ରଭୃଷ

ବାଟରେ ଗଲ = ବାଟଗଲ, ଦାଣ୍ଡରେ ଗଲ = ଦାଣ୍ଡଗଲ, ନଇରେ
ଗାଧୁଆ = ନଇଗାଧୁଆ, ବଣରେ ଘେନି = ବଣଘେନି, ଜଳରେ ମଗ୍ନ =
ଜଳମଗ୍ନ, କୀଡ଼ାରେ ଆସକ୍ତ = କୀଡ଼ାସକ୍ତ, ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ତମ =
ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ଜଳରେ କେଳି = ଜଳକେଳି, ବିଦ୍ୟାରେ ଅନୁରାଗ =
ବିଦ୍ୟାନୁରାଗ ।

ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ

[ଦ୍ଵିତୀୟ ସୋପାନ]

୧- ବର୍ଣ୍ଣମାଳା

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅଗରଶତ ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଅ, ଆ, ଇ, ଇଃ, ଉ, ଊ, ଋ, ୠ, ଌ, ୡ, ଏ, ଐ, ଓ ଔ—ଏହି ତେରଟିକୁ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ, ଏବଂ କ, ଖ, ଗ, ଘ, ଙ, ଛ, ଜ, ଝ, ଞ, ଟ, ଠ, ଡ, ଢ, ତ, ଥ, ଦ, ଧ, ନ, ପ, ଫ, ବ, ଭ, ମ, ଯ, ର, ଲ, ବ୍, ଶ, ଷ, ସ, ହ, ଳ, ଂ, ଃ, ଣ, ଶ୍ଚ, ଶ୍ଵ—ଏହି ଛଅଶତଟିକୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି ।

ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ ଅ ଇ ଉ ଋ — ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ହ୍ରସ୍ଵସ୍ଵର, ଏବଂ ଆ ଇଃ ଊ ଐ ଓ ଔ—ଏହି ଆଠଟି ଗର୍ଭସ୍ଵର ।

ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କ ଠାରୁ ମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଚାଶଟିକୁ ବର୍ଣ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ ବା ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ, ଯ ର ଲ ବ—ଏହି ଚାରିଟିକୁ ଅନ୍ତର୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣ, ଶ ଷ ସାହ—ଏହି ତିନିଟିକୁ ଉତ୍ତରବର୍ଣ୍ଣ, ଂ, ଃ, — ଏହି ଦୁଇଟିକୁ ଅଯୋଗବାହ ବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି ।

ବର୍ଣ୍ୟବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କ ଖ ଗ ଘ ଙ—ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ‘କ’ ବର୍ଗ

ଚ ଛ ଜ ଝ ଞ—ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ‘ଚ’-ବର୍ଗ

ଟ ଠ ଡ ଢ ଣ—ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ‘ଟ’-ବର୍ଗ

ତ ଥ ଦ ଧ ନ—ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ‘ତ’-ବର୍ଗ

ପ ଫ ବ ଭ ମ—ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ‘ପ’-ବର୍ଗ

ଡ ଡ଼ ଢ଼ ଣ଼—ଏହି ଚାରିଟି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣ ନୁହନ୍ତି; ପ୍ରଥମଟି ତ ର, ଦ୍ଵିତୀୟଟି ଢ ର, ତୃତୀୟଟି ଣ ର ରୂପାନ୍ତର ମାତ୍ର ।

ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣମାନେ ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣର ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇପାରନ୍ତି, ମାତ୍ର ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣର ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

୨-ବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଚାରଣ ସ୍ଥାନ

ଅ ଆ କ ଖ ଗ ଘ ଙ ହ—ଏଗୁଡ଼ିକ କଣ୍ଠ ସାହାଯ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଅନ୍ତି ବୋଲି ଏମାନଙ୍କୁ କଣ୍ଠ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି । ଇ ଈ ଉ ଊ ଋ ଠ ଡ ଢ ଣ—ଏଗୁଡ଼ିକ

ତାକୁ ସାହାଯ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଅନ୍ତି ବୋଲି ଏମାନଙ୍କୁ ତାଲବ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି ।
 ର ଋ ଌ ଓ ଊ ଉ ଋ ଌ ଐ—ଏଗୁଡ଼ିକ ମୂର୍ଦ୍ଧା ସାହାଯ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଅନ୍ତି
 ବୋଲି ଏମାନଙ୍କୁ ମୂର୍ଦ୍ଧା ଶ୍ରେଣୀ ବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି । ଋ ଌ ଐ ଋ ଌ ଐ—ଏଗୁଡ଼ିକ
 ଦନ୍ତ ସାହାଯ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଅନ୍ତି ବୋଲି ଏମାନଙ୍କୁ ଦନ୍ତ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି ।
 ଉ ଊ ଓ ପ ଫ ବ ଭ ମ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଓଷ୍ଠ ସାହାଯ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଅନ୍ତି ବୋଲି
 ଏମାନଙ୍କୁ ଓଷ୍ଠ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି । କ ଷ ଓ ତାଳୁର ସାହାଯ୍ୟରେ ଐ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ
 ବୋଲି ଏହାକୁ କଣ୍ଠତାଲବ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି । କ ଷ ଓ ଓଷ୍ଠର ସାହାଯ୍ୟରେ ଐ
 ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ ବୋଲି ଏହାକୁ କଣ୍ଠୋଷ୍ଠ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି । ଦନ୍ତ ଓ ଓଷ୍ଠର
 ସାହାଯ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ ବୋଲି ଅନ୍ତସ୍ଥ ବ କୁ ଦନ୍ତୋଷ୍ଠ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ କହନ୍ତି;
 ମାତ୍ର ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣର ତଳେ ଯୁକ୍ତ ନ ହେଲେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏହାର ଉଚ୍ଚାରଣ
 ବର୍ଣ୍ଣ ବ ର ଉଚ୍ଚାରଣ ପରି ହୋଇଥାଏ । ଛ ଞ ଣ ନ ମ ଂ—ଏଗୁଡ଼ିକ ନାସିକା
 ସାହାଯ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଅନ୍ତି ବୋଲି ଏମାନଙ୍କୁ ଅନୁନାସିକ ବର୍ଣ୍ଣ କୁହାଯାଏ ।

୩—ବର୍ଣ୍ଣ ଯୋଜନା

ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣରେ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତ ନ ହେଲେ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣକୁ ହଳନ୍ତ ବା
 ହସନ୍ତ କହନ୍ତି ଏବଂ ତାହା ତଳେ ‘’ ଏହି ଚିହ୍ନ ଥାଏ । ‘କ’ ଏହାକୁ ହଳନ୍ତ କ
 ବା ହସନ୍ତ କ ବୋଲି ପଢ଼ିବାକୁ ହୁଏ । ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣରେ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତ ହେଲେ
 ହଳନ୍ତ ଚିହ୍ନ ରହେ ନାହିଁ । କ ଥ ଲ୍ ଥ ଏହି ଚାରବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ ଯୋଗରେ ‘କଳ’
 ହେବ । ସେହିପରି ଉ + ଉ + ଲ୍ + ଥା = ତୁଳା ; ବ୍ + ର + ଉ + ଉ + ଥ =
 ବୁଢ଼, ର୍ + ଥା + ଲ୍ + ଞ୍ + ଥ = ରାଜୀ ।

ଅନୁଶୀଳନ—କ କ ବର୍ଣ୍ଣ ଯୋଗରେ ହଂସ, ଉଚ୍ଚ, କେଳି, ନାହିଁ, ଲବଣ୍ୟ, ଇଷତ୍,
 ପୁଣିମା, କାଷ୍ଠ ହେବ ?

୪—ଶବ୍ଦ

ଅର୍ଥବୋଧକ ଏକ ବା ତହିଁରୁ ଅଧିକ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ
 ହୁଏ । ନମା, ଫଳ, ଗୋ, ଶ୍ୟା, ଏ, ରଥ, ଭୃଷଣ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ
 ଶବ୍ଦ । ଅର୍ଥ ନ ଥିଲେ ଏକ ବା ତହିଁରୁ ଅଧିକ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଶବ୍ଦ ହେବ ନାହିଁ ।

ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭୂ, ସ୍ଥା, ଗମ୍, ଦୃଶ୍, ଦେଖ୍, ଯା ପ୍ରଭୃତିକୁ ଧାତୁ
 କହନ୍ତି । ଧାତୁ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦକୁ ପ୍ରକୃତ କହନ୍ତି । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରକୃତରେ
 ଯାହା ଯୋଗ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

୫—ବାକ୍ୟ ଓ ପଦ

‘ଗୋବିନ୍ଦ ଆସୁଅଛି’—ଏଥିରେ ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି; ଏଣୁ ଏହା ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ । ‘ବାୟୁ ଧୀରେ ବହୁଅଛି’—ଏଥିରେ ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି ବୋଲି ଏହା ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ।

ଯଦ୍ଦିରେ ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ତାହାକୁ ବାକ୍ୟ କହନ୍ତି । ‘ବାୟୁ ଧୀରେ’—ଏଥିରେ ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଉ ନାହିଁ ବୋଲି ଏହା ବାକ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେହିପରି ‘ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଅତିଶୟ’ ଏହା ବାକ୍ୟ ନୁହେଁ ।

‘ଗୋବିନ୍ଦ ଆସୁଅଛି’ ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଗୋବିନ୍ଦ’ ଗୋଟିଏ ପଦ, ‘ଆସୁଅଛି’ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପଦ । ‘ବାୟୁ ଧୀରେ ବହୁଅଛି’ ଏଥିରେ ‘ବାୟୁ’ ଗୋଟିଏ ପଦ, ‘ଧୀରେ’ ଗୋଟିଏ ପଦ, ‘ବହୁଅଛି’ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପଦ । ‘ବର୍ଷାକାଳରେ ନଦୀରେ ବନ୍ୟା ହୁଏ’ ଏଥିରେ ବର୍ଷାକାଳରେ, ନଦୀରେ, ବନ୍ୟା, ହୁଏ—ଏହି ଗୁଣିଟି ପଦ ଅଛି ।

‘ବନ୍ୟା’ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ, ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବାରୁ ଏହା ତାହାର ଗୁଣିଟିଏ ପଦ ହେଲା । ଶବ୍ଦ ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ପଦ ବୋଲୁଥାଏ । ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲାବେଳେ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଶବ୍ଦରେ ବିଭକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରୁ କାହିଁରେ କେତୋଟି ପଦ ଅଛି ବୋଲି—

(୧) ବସନ୍ତ କାଳରେ ଅନେକ ଫୁଲ ଫୁଟେ । (୨) କୋକିଳର ଗୁରୁ ଅତି ମନୋହର ଅଟେ । (୩) ମାଛମାନଙ୍କର ଛଅଟି ଗୋଡ଼ ଥାଏ । (୪) ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହେଲେ ଅନେକ ଲୋକ ନଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି । (୫) ସୀତା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଦେଖି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବନକୁ ଗଲେ ।

ପଦ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାର :—ବିଶେଷ୍ୟ, ସର୍ବନାମ, କ୍ରିୟା, ବିଶେଷଣ, ଅବ୍ୟୟ ।

୬—ବିଶେଷ୍ୟ

ବସ୍ତୁ, ବ୍ୟକ୍ତି, ଜାତି, ଗୁଣ, ଅବସ୍ଥା ଓ କ୍ରିୟାର ନାମକୁ ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି । ସୁନା, ପଥର, ଜଳ, କାଠ, ମାଟି, ବାୟୁ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର ନାମ; ଏଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ବସ୍ତୁବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ।

ଗୋବିନ୍ଦ, ବନମାଳୀ, ସାବିତ୍ରୀ, ପାଟଣା, ଶିବ—ଏଗୁଡ଼ିକ ଜଣ ଜଣଙ୍କର ନାମ; ଏଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ । ମନୁଷ୍ୟ କହିଲେ ଗୋବିନ୍ଦ, ବନମାଳୀ, ସାବିତ୍ରୀ, ପାଟଣା, ଶିବ ଏମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ଏହିପରି ଆହୁରି ଅନେକଙ୍କୁ

ନାମ । ଏଣୁ ‘ମନୁଷ୍ୟ’ କାତକାତକ ବିଶେଷ୍ୟ । ‘ଗଙ୍ଗା’ ଗୋଟିଏ ନଦୀର ନାମ, ‘ଝଣ୍ଡଗିରି’ ଗୋଟିଏ ପାହାଡ଼ର ନାମ, ‘ଚଲିକା’ ଗୋଟିଏ ଦ୍ରବ୍ୟର ନାମ; ଏଣୁ ଗଙ୍ଗା, ଝଣ୍ଡଗିରି, ଚଲିକା ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ । ମାତ୍ର ନଦୀ, ପାହାଡ଼ ଦ୍ରବ୍ୟ କାତକାତକ ବିଶେଷ୍ୟ ।

ଦୟା, ବିନୟ, କ୍ଷମା, ବଡ଼ପଣିଆ, ସାଧୁତା—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗୁଣର ନାମ; ଶୈଶବ, ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ, ଉଚ୍ଚତା, ପକ୍ୱତା—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୁଣବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ।

ଗମନ, ଶୟନ, ଦେଖିବା, ହସିବା—ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାର ନାମ; ଏଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ।

ବିଶେଷ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାର—ବସ୍ତୁବାଚକ, ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ, ଜାତିବାଚକ, ଗୁଣ-ବାଚକ ଓ କ୍ରିୟାବାଚକ । ବସ୍ତୁ ବା ପଦାର୍ଥର ନାମକୁ ବସ୍ତୁବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, ଅପର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, ନଦୀ ପର୍ବତାଦି ମଧ୍ୟରେ ଜଣ ଜଣକର ବା ଗୋଟି ଗୋଟିକର ନାମକୁ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟ, ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ, ନଦୀ, ପର୍ବତ ପ୍ରଭୃତି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ନାମକୁ ଜାତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି । ଗୁଣ ବା ଅବସ୍ଥାର ନାମକୁ ଗୁଣବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି । କ୍ରିୟା ବା କାର୍ଯ୍ୟର ନାମକୁ କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନମ୍ନଲିଖିତ ବିଶେଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିଏ କେଉଁ ପ୍ରକାର ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲି—ଆକାଶ, ହରିଣ, ଲୌହ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷମା, ମାଛ, ହମାଲୟ, ପତନ, ହାତ, ଯୌବନ । ବିଶେଷ୍ୟର ଲିଙ୍ଗ ବଚନ ଓ କାରକ ଅଛି ।

୨—ଲିଙ୍ଗ

ଯେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ପୁରୁଷର ନାମ ତାହାକୁ ପୁଂଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି । ଗୋବିନ୍ଦ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ମୟୂର, କୁକୁଟ, ପଶୁ—ଏଗୁଡ଼ିକ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ତାହାକୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି । ସାବଣୀ, ଉମା, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ମୟୂରୀ, ଗାଈ, କୁକୁରୀ—ଏଗୁଡ଼ିକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ପୁରୁଷର ନାମ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ନୁହେଁ, ତାହାକୁ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି । ପଥର, ଦଳ, ବାଲି, ପତ୍ର—ଏଗୁଡ଼ିକ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ।

ବିଦ୍ୟୁତ୍, ଶକ୍ତି, ଲଜ୍ଜା, ଲଜା, ଶ୍ରେଣୀ, ଶୋଭା, ଶତ, ମତ, ବୁଦ୍ଧି, ସାଧୁତା, ଉଚ୍ଚତା ପ୍ରଭୃତି ବିଶେଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ରୀକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନମ୍ବଲିଖିତ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦମାନଙ୍କର ଲିଙ୍ଗ ବୋଲି—ହରିଣ, କେଶ, ଘାସ, ଲୁଗା, ଘର, ଗୋପାଳ, ଫୁଲ, ଲତା ।

ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦ୍ଵାରା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପୁଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦକୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ କରାଯାଏ ।

ପୁଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ	ପୁଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ
ବ୍ରାହ୍ମଣ	ବ୍ରାହ୍ମଣୀ	ମାଳୀ	ମାଲୁଣୀ
କ୍ଷତ୍ରିୟ	କ୍ଷତ୍ରିୟା, କ୍ଷତ୍ରିୟାଣୀ	ଚମାର	ଚମାରୁଣୀ
ଭବ	ଭବାନୀ	ଗଉଡ଼	ଗଉଡ଼ୁଣୀ
ଭଗବାନ୍	ଭଗବତୀ	ପାଣ	ପାଲୁଣୀ
ପଣ୍ଡିତ	ପଣ୍ଡିତା	ବାଘ	ବାଘୁଣୀ
ପଣ୍ଡା	ପଣ୍ଡିଆଣୀ	ହରିଣ	ହରିଣୀ
ପାଟରା	ପାଟରାଣୀ	ଭଣ୍ଡାସ	ଭଣ୍ଡାରୁଣୀ

ଗୋରୁ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଶବ୍ଦ ଉଭୟ ଲିଙ୍ଗ । ତେଣୁ ଲିଙ୍ଗବୋଧକ ଶବ୍ଦ ପୁଂବରେ ଯୋଗ କଲେ ତାହା ପୁଲିଙ୍ଗ ବା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା—

ପୁଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ	ପୁଲିଙ୍ଗ	ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ
ଅଣ୍ଡିରା ଗୋରୁ	ମାଈ ଗୋରୁ	ଅଣ୍ଡିରା ଛେଳି	ମାଈ ଛେଳି
ଅଣ୍ଡିରା ବାଛୁରୀ	ମାଈ ବାଛୁରୀ	ଅଣ୍ଡିରା ଗଛ	ମାଈ ଗଛ
ପୁରୁଷ ପଢ଼ିଆସ	ସ୍ତ୍ରୀ ପଢ଼ିଆସ	ପୁରୁଷ ଲୋକ	ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ
ପୁରୁଷ ଯାତ୍ରୀ	ସ୍ତ୍ରୀ ଯାତ୍ରୀ	ପୁରୁଷ କର୍ମୀ	ମହିଳା କର୍ମୀ

କେତେକ ଛଳରେ ଉନ୍ନ ଶବ୍ଦଦ୍ଵାରା ପୁଲିଙ୍ଗ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଯଥା—

ଅଣ୍ଡିରା	ମାଈ	ପୁରୁଷ	ସ୍ତ୍ରୀ	ପିତା	ମାତା
ଶଶୁର	ଶାଶୁ	ବର	କନ୍ୟା	ବାପ	ମା
ପୁଅ	ବୋହୂ	ନର	ମାଦୀ	ଜାମାତା	ଦୁହିତା

୮—ବଚନ

ବିଶେଷ୍ୟ ପଦରେ ଉଠିବ ବଚନ ଅଛି—ଏକବଚନ ଓ ବହୁବଚନ । ଯେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦରୁ ପ୍ରାଣୀ ବା ପଦାର୍ଥର ସଂଖ୍ୟା ଏକ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ, ତାହାର ଏକବଚନ ଏବଂ ଯେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟରୁ ପ୍ରାଣୀ ବା ପଦାର୍ଥର ସଂଖ୍ୟା ଏକରୁ ଅଧିକ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ, ତାହାର ବହୁବଚନ ହୁଏ । ‘ଆମ୍ଭଟି’ କହିଲେ ଗୋଟିଏ ଆମ୍ଭ ବୁଝିବାକୁ ହେବ, ‘ଆମ୍ଭଗୁଡ଼ିଏ’ କହିଲେ ଏକରୁ ଅଧିକ ଆମ୍ଭ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ‘ଆମ୍ଭଟି’ ଏକବଚନ, ‘ଆମ୍ଭଗୁଡ଼ିଏ’ ବହୁବଚନ । ମନୁଷ୍ୟ, ଘୋଡ଼ା, ଭେର ଏହି

ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକର ଏକବଚନ; ମନୁଷ୍ୟମାନେ, ଘୋଡ଼ାଗୁଡ଼ିଏ, ଘୈରଗୁଡ଼ାକ
ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକର ବହୁବଚନ ।

୯—କାରକ

ହିନ୍ଦୀ ସହଜ ଯାହାର ଅନୁସ୍ଥ ଆଏ, ତାହାକୁ କାରକ କହନ୍ତି । କାରକ
ଛଅ ପ୍ରକାର—କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ, କରଣ, ସଂପ୍ରଦାନ, ଅପାଦାନ ଓ ଅଧିକରଣ ।

ହିନ୍ଦୀ ସହଜ ଅନୁସ୍ଥ ନ ଥିବାରୁ ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ସମ୍ବୋଧନକୁ କାରକ ମଧ୍ୟରେ
ଗଣନା କରାଯାଏ ନାହିଁ ।

୧୦—ବିଭକ୍ତି

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରକ ଓ ବଚନରେ ବିଶେଷ୍ୟ ବା ଅନ୍ୟ ପଦରେ ମାନେ, କୁ
ଦ୍ଵାରା, ରେ, ରୁ, ଟି ପ୍ରଭୃତି ଯୋଗ କରାଯାଏ । ଏମାନଙ୍କୁ ବିଭକ୍ତି କହନ୍ତି । ବିଭକ୍ତି
ସାତ ପ୍ରକାର—ପ୍ରଥମା, ଦ୍ଵିତୀୟା, ତୃତୀୟା, ଚତୁର୍ଥୀ, ପଞ୍ଚମୀ, ଷଷ୍ଠୀ ଓ ସପ୍ତମୀ ।

କର୍ତ୍ତୃକାରକରେ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି, କର୍ମକାରକରେ
ସାଧାରଣତଃ ଦ୍ଵିତୀୟା ବିଭକ୍ତି, କରଣକାରକରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି, ସଂପ୍ରଦାନ-
କାରକରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି, ଅପାଦାନକାରକରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ଏବଂ ଅଧିକରଣ-
କାରକରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ସମ୍ବନ୍ଧ-ପଦରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ଏବଂ ସମ୍ବୋଧନ
ପଦରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ବିଭକ୍ତିମାନଙ୍କର ଆକାର ନିମ୍ନରେ ଦେଖାଇ
ଦିଆଗଲା—

ବିଭକ୍ତି	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
ପ୍ରଥମା	—	ଏ, ମାନେ, ମାନ, ଗୁଡ଼ିକ ଗୁଡ଼ାକ, ଗୁଡ଼ିଏ, ଗୁଡ଼ାଏ
ଦ୍ଵିତୀୟା	କୁ, କୁଁ	ମାନଙ୍କୁ, କୁଁ
ତୃତୀୟା	ଦ୍ଵାରା, ରେ, କର୍ତ୍ତୃକ, ଦେଇ	ମାନଙ୍କଦ୍ଵାରା, ମାନଙ୍କରେ ମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ, ମାନଙ୍କ ଦେଇ
ଚତୁର୍ଥୀ	କୁ, କୁଁ	ମାନଙ୍କୁ, କୁଁ ।
ପଞ୍ଚମୀ	ରୁ, ଠାରୁ, ଉ,	ମାନଙ୍କରୁ, ମାନଙ୍କଠାରୁ
ଷଷ୍ଠୀ	ର, ଙ୍କ, ଙ୍କର	ମାନଙ୍କର, ମାନଙ୍କ
ସପ୍ତମୀ	ରେ, ଠାରେ	ମାନଙ୍କରେ, ମାନଙ୍କଠାରେ

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରକ ଓ ବିଭକ୍ତିରେ ‘ମୁଁ’ ଓ ‘ତୁ’ ଶବ୍ଦର ରୂପ ନିମ୍ନରେ
ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା ।

(୧) ମୁନ

କାରକ	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
କର୍ତ୍ତା	ମୁନ	ମୁନମାନେ
କର୍ମ	ମୁନକୁ	ମୁନମାନଙ୍କୁ
କରଣ	ମୁନଙ୍କଦ୍ୱାରା	ମୁନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା
ସଂପ୍ରଦାନ	ମୁନଙ୍କୁ	ମୁନମାନଙ୍କୁ
ଅପାଦାନ	ମୁନଙ୍କଠାରୁ	ମୁନମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅଧିକରଣ	ମୁନଙ୍କଠାରେ	ମୁନମାନଙ୍କଠାରେ
ସମ୍ବନ୍ଧ	ମୁନଙ୍କର, ମୁନଙ୍କ	ମୁନମାନଙ୍କର, ମୁନମାନଙ୍କ
ସମ୍ବୋଧନ	ହେ ମୁନ, ହେ ମୁନେ,	ହେ ମୁନମାନେ
	ଭେ ମୁନେ,	ଭେ ମୁନମାନେ

(୨) ଘର

କର୍ତ୍ତା	ଘର	ଘରମାନ
କର୍ମ	ଘରକୁ	ଘରମାନଙ୍କୁ
କରଣ	ଘରଦ୍ୱାରା, ଘର ଦେଇ	ଘରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଘରମାନଙ୍କ ଦେଇ
ସଂପ୍ରଦାନ	ଘରକୁ	ଘରମାନଙ୍କୁ
ଅପାଦାନ	ଘରୁ, ଘରରୁ, ଘରଠାରୁ	ଘରମାନଙ୍କରୁ, ଘରମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅଧିକରଣ	ଘରେ, ଘରଠାରେ	ଘରମାନଙ୍କଠାରେ
ସମ୍ବନ୍ଧ	ଘରର	ଘରମାନଙ୍କରେ
ସମ୍ବୋଧନ	ହେ ଘର	ହେ ଘରମାନ

ପ୍ରଥମା ଏକବଚନରେ ବିଭକ୍ତିର କୌଣସି ଚିହ୍ନ ନ ଥାଏ । କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଟି, ଟା, ଏ ଯୋଗ କରାଯାଏ । ଗୌରବାର୍ଥରେ ଏ, ସ୍ୱେଦ୍ୱାର୍ଥରେ ଏବଂ ଅନାଦର ଅର୍ଥରେ ଟା ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଯଥା—ମିଶ୍ରେ, ପଣ୍ଡିତେ, ପିଲାଟି, ପକ୍ଷୀଟି, ଚୋରଟା । କୌଣସି କୌଣସିଠାରେ କର୍ମକାରକରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ଲୁପ୍ତ ଥାଏ । ହରି ଶୁଭ ଖାଉଅଛି—ଏଠାରେ ଶୁଭ ଏହି ପଦରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ଲୁପ୍ତ ଅଛି ।

କର୍ତ୍ତା

ଯେ କ୍ରିୟା ବା କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରେ, ତାହାକୁ କର୍ତ୍ତା କହନ୍ତି । ଗୋବିନ୍ଦ ଖାଉଅଛି, ଗୋରୁ ଚରୁଅଛି, ହରିଣ ଦୌଡ଼ୁଅଛି—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ଗୋବିନ୍ଦ, ଗୋରୁ, ହରିଣ—ଏଗୁଡ଼ିକ କର୍ତ୍ତା ।

କର୍ମ

ଯାହାକୁ ଖାନ୍ତି, ଚୁହାନ୍ତି, ଦେନନ୍ତି ବା ଏହପରି ଆଉ କିଛି କରନ୍ତି ବୋଲି ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ, ତାହାକୁ **କର୍ମ** କହନ୍ତି । ଯଦୁ ଷଡ଼ ଖାଉଅଛି, ଗୋପାଳ ପାଣି ପିଉଅଛି—ଏ ସ୍ଥଳରେ ଷଡ଼, ପାଣି ଏ ଦୁଇଟି କର୍ମକାରକ, ବା କର୍ମପଦ ।

କରଣ

ଯାହାଦ୍ୱାରା ଫଳ ସାଧନ କରାଯାଏ, ତାହାକୁ **କରଣ** କହନ୍ତି । ଧୋବା କୁରୁହାଡ଼ିରେ କାଠ ହାଣ୍ଡୁଅଛି, ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖନଦ୍ୱାରା ଲେଖାଯାଏ, ଗୋପାଳ ଘୋଡ଼ାରେ ପୁରୀ ଗଲା— ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ କୁରୁହାଡ଼ିରେ, ଲେଖନଦ୍ୱାରା, ଘୋଡ଼ାରେ—ଏଗୁଡ଼ିକ କରଣକାରକ ।

ସଂପ୍ରଦାନ

ଯାହାକୁ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଦିଆଯିବା ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ, ତାହାକୁ **ସଂପ୍ରଦାନ** କହନ୍ତି । ବୈଦ୍ୟ ରୋଗୀକୁ ଔଷଧ ଦେଲେ, ଭିକାରୀକୁ ଭିକ ଦିଅ, ରାଜା ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଭୂମି ଦାନ କଲେ—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ରୋଗୀକୁ, ଭିକାରୀକୁ, ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ସଂପ୍ରଦାନ କାରକ ।

ଅପାଦାନ

ଯାହାଠାରୁ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ହେବା ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ, ତାହାକୁ **ଅପାଦାନ** କହନ୍ତି । ବୃକ୍ଷରୁ ଫଳ ପଡ଼ିଲା, ହରି ଆଜି ପୁରୀରୁ ଆସିଲା, ଗୋପାଳ ପିତାଙ୍କଠାରୁ ପାଞ୍ଚଟି ଟଙ୍କା ନେଲା—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ବୃକ୍ଷରୁ, ପୁରୀରୁ, ପିତାଙ୍କଠାରୁ ଅପାଦାନ କାରକ ।

ଅଧିକରଣ

ଫଳର ଆଧାରକୁ **ଅଧିକରଣ** କହନ୍ତି । ଅଧିକରଣ ଦୁଇ ପ୍ରକାର—ଦେଶାଧିକରଣ ଓ କାଳାଧିକରଣ । ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ଜଳ ଅଛି—ଏଠାରେ ‘ପୁଷ୍କରିଣୀ’ ଦେଶାଧିକରଣ, ଶରତ୍କାଳରେ ଆକାଶ ନିର୍ମଳ ଥାଏ—ଏଠାରେ ‘ଶରତ୍କାଳରେ’ କାଳାଧିକରଣ ।

କାରକଭିନ୍ନ ସ୍ଥଳରେ ବିଭକ୍ତି-ଯୋଗ

“ବୋଲି” ଏହି ଅବ୍ୟୟ ଯୋଗେ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା—କପିଳାସ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ପାହାଡ଼ ଅଛି ।

‘ଧିକ୍’ ଏହି ଅବ୍ୟୟ ଯୋଗେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା—ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୁ ଧିକ୍ ।

ରୁଚିବା ଅର୍ଥରେ ଏବଂ ନିମିତ୍ତରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା, ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୁ ଔଷଧ ରୂପେ ନାହିଁ, ଖାଇବାକୁ ଘରେ ଅନ୍ନ ନାହିଁ, ସ୍ୱର୍ଗକୁ ନିଶ୍ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ।

ହେତୁ ଅର୍ଥରେ ଏବଂ ଫଳ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିକର ଉତ୍କର୍ଷ ବା ଅପକର୍ଷ ବୁଝାଇଲେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା—ବଳ ଅଭାବରୁ ବୃକ୍ଷ ଲୋକ ଶୀଘ୍ର ଚାଲି-ପାରେ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭଠାରୁ ପଣସ ବହୁତ ବଡ଼ ।

‘ବିନା’ ଓ ‘ପ୍ରତି’ ଏହି ଦୁଇ ଅବ୍ୟୟ ଯୋଗେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ; ମାତ୍ର ସେହି ବିଭକ୍ତିର ‘ର’ ଲୁପ୍ତ ରହେ । ଯଥା—ଗୁରୁଙ୍କ ବିନା ମୋହର ଅନ୍ୟ ଗତି ନାହିଁ । ରାମଙ୍କ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ମଣର ଅତିଶୟ ଭକ୍ତି ଥିଲା ।

ଅନେକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିକର ଉତ୍କର୍ଷ ବା ଅପକର୍ଷ ବୁଝାଇଲେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା—ପଶୁମାନଙ୍କମଧ୍ୟରେ ସିଂହ ରାଜା ଅଟେ । ଅନୁଶୀଳନା :— ନିମ୍ନଲିଖିତ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ୍ୟରେ କେଉଁ ବିଭକ୍ତି ଅଛି ଏବଂ କି ହେତୁରୁ ସେହି ବିଭକ୍ତି ହୋଇଅଛି ବୋଲି :—

(୧) ଶୀତ କାଳରେ ଅନେକ ଗଛରେ ପତ୍ର ନ ଥାଏ । (୨) ଚନ୍ଦ୍ରର କରଣରେ ପଡ଼ିବା ଭଲ ନୁହେଁ । (୩) ମେଘରୁ ବୃଷ୍ଟି ହେଉଅଛି । (୪) ଜନକ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସୀତାଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କଲେ । (୫) ମାଧବକୁ ସପ୍ତରୀ ଭଲ ଲାଗେ ନାହିଁ । (୬) ଅଭିମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ନ ନିଅନ୍ତୁ ହେଲା । (୭) ନୂଆ ଛୁଆରେ କଲମ କାଟିଲବେଳେ ସାବଧାନ ହେବ । (୮) “ପଥକୁ ତୋ ନାମ ସଙ୍ଗାଳି ।” (୯) “ଶୁଣିଲୁ କାଠରୁ ବହୁତ ପାଣି ।” (୧୦) ସ୍ଥଳଚର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହସ୍ତୀ ବୃହତ୍ତମ ଅଟେ ।

୧୧—ସବ୍‌ନାମ

ବାକ୍ୟରେ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ପରିବର୍ତ୍ତିରେ ଯେଉଁ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ, ତାହାକୁ **ସବ୍‌ନାମ** କହନ୍ତି । ‘ଉମା କାଲି ତାହାର ମା’ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମାର୍ଗ ଦେଇ ଗଲା’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଉମାର’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ପରିବର୍ତ୍ତିରେ ‘ତାହାର’ ଏହି ପଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଅଛି । ‘ତାହାର’ ସବ୍‌ନାମ ପଦ । ‘ମଧୁ ଅଳ୍ପରେ ରାଗେ ବୋଲି ତାହାକୁ ବାଳକମାନେ କିଛି କହନ୍ତି ନାହିଁ’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ମଧୁକୁ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ପରିବର୍ତ୍ତିରେ ‘ତାହାକୁ’ ଏହି ସବ୍‌ନାମପଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଅଛି ।

ଏକ ବା ଏକାଧିକ ବାକ୍ୟରେ ଏକ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ବାରମ୍ବାର ବ୍ୟବହାର କଲେ ଶ୍ରୁତିକଟୁ ହୁଏ । ସେହି ଶ୍ରୁତିକଟୁତା ପରିହାର କରିବାପାଇଁ ସବ୍‌ନାମ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ‘ରାମ ସୁଶୀଳ ବାଳକ । ରାମ କାହାର ସଙ୍ଗେ କଲି କରେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ରାମକୁ ସମସ୍ତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି । ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ‘ରାମ’

ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ବାରମ୍ବାର ବ୍ୟବହାର ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ଲାଗୁ ନାହିଁ ବୋଲି ‘ରାମ ପୁଣିଲ ବାଳକ । ସେ କାହାର ସଙ୍ଗେ କଲି କରେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ତାକୁ ସମସ୍ତେ ଭଲ ପାନ୍ତି ।’ ଏହିପରି କୁହାଯାଏ ।

ସର୍ବନାମ ପଦର ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ, ପୁରୁଷ ଓ କାରକ ଅଛି । ସର୍ବନାମ ପଦ ଯେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ, ତାହାର ଯେଉଁ ଲିଙ୍ଗ ଓ ଯେଉଁ ବଚନ, ସର୍ବନାମ ପଦର ସେହି ଲିଙ୍ଗ ଓ ସେହି ବଚନ ହୁଏ । ସର୍ବନାମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ‘ଆମ୍ଭେ’ ଉଦ୍ଭବପୁରୁଷ (ବା ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ), ‘ତୁମ୍ଭେ’ ମଧ୍ୟମପୁରୁଷ (ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷ) । ଆଉ ଯେତେ ସର୍ବନାମ ଅଛି ସେସବୁ ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ । ବିଶେଷ୍ୟ ପଦରେ ଯେପରି ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ କରାଯାଏ, ସର୍ବନାମ ପଦରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ କରାଯାଏ । ନିମ୍ନରେ ଦୁଇଟି ସର୍ବନାମ ଶବ୍ଦର ରୂପ ଦେଖାଇ ଦିଆଗଲା—

କାରକ ବା ପଦ	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
କର୍ତ୍ତା	ଆମ୍ଭେ, ମୁଁ	ଆମ୍ଭେମାନେ
କର୍ମୀ	ଆମ୍ଭକୁ, ଆମ୍ଭଙ୍କୁ, ମୋତେ	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ
କରଣ	ଆମ୍ଭଦ୍ୱାରା, ମୋହଦ୍ୱାରା, ମୋଦ୍ୱାରା, ମୋଦେଇ	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କଦେଇ
ସମ୍ପ୍ରଦାନ	ଆମ୍ଭକୁ, ଆମ୍ଭକୁ, ମୋତେ	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ
ଅପାଦାନ	ଆମ୍ଭଠାରୁ, ମୋହଠାରୁ, ମୋଠାରୁ	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅଧିକରଣ	ଆମ୍ଭଠାରେ, ମୋହଠାରେ, ମୋଠାରେ	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ
ସମୃଦ୍ଧ	ଆମ୍ଭର, ମୋହର, ମୋର	ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର

ସ୍ଥମୋଧନରେ ରୂପ ନାହିଁ । ‘ଆମ୍ଭେ’ ଏହି ସର୍ବନାମ ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ ‘ଅସୂଦ’ ଶବ୍ଦରୁ ହୋଇଅଛି ।

କାରକ ବା ପଦ	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
କର୍ତ୍ତା	ସେ, ତାହା	ସେମାନେ
କର୍ମୀ	ତାଙ୍କୁ, ତାହାଙ୍କୁ, ତାକୁ, ତାହାକୁ	ସେମାନଙ୍କୁ
କରଣ	ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା, ତାହାଙ୍କଦ୍ୱାରା ତାଦ୍ୱାରା, ତାହାଦ୍ୱାରା	ସେମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା
ସମ୍ପ୍ରଦାନ	ତାଙ୍କୁ, ତାହାଙ୍କୁ, ତାକୁ, ତାହାକୁ	ସେମାନଙ୍କୁ
ଅପାଦାନ	ତାଙ୍କଠାରୁ, ତାହାଙ୍କଠାରୁ, ତାଠାରୁ, ତାହାଠାରୁ	ସେମାନଙ୍କଠାରୁ
ଅଧିକରଣ	ତାଙ୍କଠାରେ, ତାହାଙ୍କଠାରେ, ତାଠାରେ, ତାହାଠାରେ	ସେମାନଙ୍କଠାରେ

ସମ୍ବନ୍ଧ

ତାଙ୍କର, ତାହାଙ୍କର,
ତାର, ତାହାର

ସେମାନଙ୍କର

ସମ୍ବୋଧନରେ ରୂପ ନାହିଁ ।

‘ସେ’ ବା ‘ତାହା’ ଏହି ସଙ୍ଗନାମ ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ ‘ତଦ୍’ ଶବ୍ଦରୁ ହୋଇ-
ଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ ସଙ୍ଗନାମଗୁଡ଼ିକ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ
ଶବ୍ଦ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା —

ମୂଳ ସଂସ୍କୃତଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଚଳିତ ସଙ୍ଗନାମର ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି		ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି	
ଅସ୍ମଦ୍	ଆମ୍ଭେ, ମୁଁ	ୟମ୍ଭଦ୍	ତୁମ୍ଭେ, ତୁ
ତଦ୍	ସେ, ତାହା	ଯଦ୍	ସେ, ସାହା
ଏତଦ୍	ଏ, ଏହା	କିମ୍	କେ, କିଏ, କଅଣ
ସଙ୍ଗ	ସଙ୍ଗ, ସବୁ	ଅନ୍ୟ	ଅନ୍ୟ, ଆଉ
ଆତ୍ମନ୍	ଆପେ		

ଅନୁଶୀଳନ :—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ସଙ୍ଗନାମ ପଦ ଚିହ୍ନାଇ
ଦିଅ, ଏବଂ ତାହା କେଉଁ ସଂସ୍କୃତଶବ୍ଦରୁ ହୋଇଅଛି ଓ କେଉଁ ବିଶେଷ୍ୟପଦ
ପରବର୍ତ୍ତରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ବୋଲି :—

(୧) ଜଳ ବିନା ଲୋକେ ବଞ୍ଚି ପାରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ତାହାକୁ ଜୀବନ
କହନ୍ତି । (୨) ମାଛମାନେ ଜଳରେ ବାସ କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ଆଣି ଛୁଲଇପରେ
ରଖିଲେ ଅଳକ୍ଷଣ ପରେ ମରିଯାନ୍ତି । (୩) ସାଧୁମାନେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପକାର
କରନ୍ତି । (୪) ପକ୍ଷୀର ଦୁଇ ଗୋଡ଼ ଓ ପଶୁମାନଙ୍କର ଚାରି ଗୋଡ଼ ଅଛି; ମାତ୍ର
ସେମାନଙ୍କର ହାତ ନାହିଁ । (୫) ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭରତ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ କହିଲେ, “ପ୍ରଜା-
ରଞ୍ଜନ ଆମ୍ଭର ସଙ୍ଗପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ । ତୁମ୍ଭେମାନେ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କର ।”

୧୨—କ୍ରିୟା

ଯେଉଁ ପଦ କାର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଏ ତାହାକୁ କ୍ରିୟାପଦ କହନ୍ତି । ହର ବଝିଅଛି,
ଗୋପାଳ ଯାଉଥିଲା, ଘୋଡ଼ା ଦୌଡ଼ିବ— ଏହି ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ବଝିଅଛି,
ଯାଉଥିଲା, ଦୌଡ଼ିବ—ଏଗୁଡ଼ିକ କ୍ରିୟାପଦ ।

କ୍ରିୟାର ମୂଳ ହେଉଛି ଧାତୁ । ‘ବଝିଅଛି’ ଏହି କ୍ରିୟା ପଦଟି ‘ବଝ’ ଧାତୁରୁ
ହୋଇଅଛି ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରେ ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ, ତାହାକୁ **ସମାପିକା କ୍ରିୟା** କହନ୍ତି । ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରେ ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ-ରୂପେ ପ୍ରକାଶପାଏ ନାହିଁ ତାହାକୁ **ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା** କହନ୍ତି । ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ଝୁଣ୍ଟିଲି,—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଝୁଣ୍ଟିଲି’ ସମାପିକା କ୍ରିୟା, ‘ଯାଉଁ ଯାଉଁ’ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ମ ଥାଏ ତାହାକୁ **ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା** କହନ୍ତି । ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର କର୍ମ ନ ଥାଏ ତାହାକୁ **ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟା** କହନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ଭୋଜନ କରୁଅଛନ୍ତି :—ଏଠାରେ ‘ଭୋଜନ କରୁଅଛନ୍ତି’ ଏହି କ୍ରିୟାଟି ସକର୍ମକ, ‘ମିଷ୍ଟାନ୍ନ’ ଏହି ପଦଟି ତାହାର କର୍ମ । ‘ପକ୍ଷୀମାନେ ଉଡୁଅଛନ୍ତି’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଉଡୁଅଛନ୍ତି’ ଏହି କ୍ରିୟାପଦଟିର କର୍ମ ନ ଥିବାରୁ ଏହା ଅକର୍ମକ ।

କୌଣସି କୌଣସି କ୍ରିୟାର ଦୁଇଟି କର୍ମ ଥାଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ବା ମୁଖ୍ୟକର୍ମ; ଅପରଟି ଅପ୍ରଧାନ ବା ଗୌଣକର୍ମ । ‘ମାତା ଶିଶୁକୁ ଦୁଧ ପିଆଉଅଛି’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ, ‘ପିଆଉଅଛି’ ଦ୍ଵିକର୍ମକ କ୍ରିୟା, ‘ଦୁଧ’ ମୁଖ୍ୟ ବା ପ୍ରଧାନ କର୍ମ, ‘ଶିଶୁକୁ’ ଗୌଣ ବା ଅପ୍ରଧାନ କର୍ମ ।

ବସ୍ତୁକୁ ବୁଝାଉଥିବା କର୍ମ ପ୍ରଧାନ ଏବଂ ପ୍ରାଣୀକୁ ବୁଝାଉଥିବା କର୍ମ ଅପ୍ରଧାନ ଅଟେ । କ୍ରିୟାର ଦୁଇଟି ବଚନ ଓ ତନୋଟି ପୁରୁଷ ଅଛି । କର୍ତ୍ତାର ଯେଉଁ ବଚନ ଓ ଯେଉଁ ପୁରୁଷ, କ୍ରିୟାର ସେହି ବଚନ ଓ ସେହି ପୁରୁଷ ହୁଏ । ‘ବାଲକମାନେ’ ଖେଳୁଅଛନ୍ତି—ଏହି ବାକ୍ୟରେ, ‘ଖେଳୁଅଛନ୍ତି’ ଏହି କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ‘ବାଲକମାନେ’ ବହୁବଚନ ଓ ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ ବୋଲି କ୍ରିୟାର ମଧ୍ୟ ବହୁବଚନ ଓ ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ ।

କ୍ରିୟାର ପ୍ରଧାନ ତନୋଟି କାଳ—ବର୍ତ୍ତମାନ, ଭୂତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ୍ । ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଆସୁଅଛି’—ଏଠାରେ କ୍ରିୟାର ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ, ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଆସିଲା’—ଏଠାରେ କ୍ରିୟାର ଭୂତ କାଳ, ‘ଗୋବିନ୍ଦ ଆସିବ’—ଏଠାରେ କ୍ରିୟାର ଭବିଷ୍ୟତ୍ କାଳ । ଏହି ତନୋଟି କାଳକୁ ଯଥାକ୍ରମେ ବିଶୁଦ୍ଧ-ବର୍ତ୍ତମାନ, ବିଶୁଦ୍ଧ ଭୂତ ଓ ବିଶୁଦ୍ଧ ଭବିଷ୍ୟତ୍ କହନ୍ତି । କ୍ରିୟାର ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଆହୁର ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ କାଳ ଅଛି ।

କ୍ରିୟା ବା ଘଟନା ନିୟମିତରୂପେ ଘଟିଲେ ତାହାର କାଳକୁ **ନିତ୍ୟପ୍ରବୃତ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ** କହନ୍ତି । ଯଥା—ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଆମ୍ଭ ପାଚେ, ଗୋବିନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଆସେ । କ୍ରିୟାଦ୍ଵାରା ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ଭାବନା ସୂଚିତ ହେଲେ ତାହାର କାଳକୁ **ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ** କହନ୍ତି । ଯଥା—ପିଲା ଖେଳୁଥାନ୍ତା । ଯେଉଁ କ୍ରିୟା ଦ୍ଵାରା

ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ ବା ଅନୁମାନ ସୂଚକ ହୁଏ ତାହାର କାଳକୁ **ଆନୁମାନକ ବର୍ତ୍ତମାନ** କହନ୍ତି । ଯଥା—ମାଧବ ଆସୁଥିବ, ସମୁଦ୍ରରେ ଜୁଆର ହେଉଥିବ ।

କ୍ରିୟାର କାଳ ଭୂତ ବା ଅତୀତ ହେଲେ ହେଁ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିଲେ ତାହାକୁ **ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୀପ ଭୂତକାଳ** କହନ୍ତି । ଯଥା—ମଧୁ ଆସିଅଛି । ଗୋପାଳ ପଢ଼ିଅଛି । ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାରକାଳ ବିଶୁଦ୍ଧ ଭୂତ ହେଲେ ତାହାର ପୁରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ରିୟାର କାଳକୁ **ପ୍ରାଗଭୂତ** କହନ୍ତି ଯଥା—ଯଦୁ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଆସିଲା, ସାଧୁ ତହିଁ ପୁରୁ ଆସିଥିଲା—ଏଠାରେ ‘ଆସିଥିଲା’ ପ୍ରାଗଭୂତ କାଳର କ୍ରିୟା । ଅତୀତ ଘଟନା ବା କ୍ରିୟାର ଶେଷ ନ ହେବା ବାକ୍ୟରୁ ଜଣାଗଲେ ତାହାର କାଳକୁ **ଅସମ୍ପନ୍ନଭୂତ** ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା—ନଦୀ ବହୁଥିଲା, ଘାସ ଜଳୁଥିଲା । ଅତୀତ ଘଟନାର ସମ୍ଭାବନା ବା ଅନୁମାନ ସୂଚକ ହେଲେ କ୍ରିୟାର କାଳକୁ **ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବା ଅନୁମାନକ ଭୂତ** ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା—ତୋଟାରେ ଆମ୍ଭ ପାଡ଼ିଥିବ । ସାଧୁ ଯାଇଥିଲେ ଏହି ବାଟରେ ଯାଇଥାନ୍ତା ।

ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାର କାଳ ବିଶୁଦ୍ଧ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ହେଲେ ତାହାର ପୁରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ରିୟାର କାଳକୁ **ପ୍ରାଗଭବିଷ୍ୟତ୍** ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା—ଗୋପାଳ କାଲି ଆସିବ, ତାହା ଆଗରୁ ମଧୁ ଆସିଥିବ—ଏଠାରେ ‘ଆସିଥିବ’ ପ୍ରାଗ୍ ଭବିଷ୍ୟତ୍ କାଳର କ୍ରିୟା । ଭବିଷ୍ୟତ୍ ସମ୍ଭାବନା ସୂଚକ ହେଲେ କ୍ରିୟାର କାଳକୁ **ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତ୍** ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା—କଟକରୁ ସମ୍ଭାବ୍ୟରୂପେ ଗୋଟିଏ ସଲଖ ବାଟ ଫିଟିଲେ ଗମନାଗମନର ସୁବିଧା ହୁଅନ୍ତା—ଏଠାରେ ‘ହୁଅନ୍ତା’ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତ୍ କାଳର କ୍ରିୟା ।

ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରୁ ଆଦେଶ, ଆଶୀର୍ବାଦ ବା ପ୍ରାର୍ଥନା ଜଣାଯାଏ, ତାହାକୁ **ଅନୁଜ୍ଞା** ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା—ମନ ଦେଇ ପାଠ ପଢ଼, ଖର୍ଚ୍ଚନାଶ ହୁଅ ।

ଉପରଲିଖିତ କାଳମାନଙ୍କରେ ‘ଦେଖ’ କ୍ରିୟାର ରୂପ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା—

କାଳ ବିଶୁଦ୍ଧ ବର୍ତ୍ତମାନ

ପୁରୁଷ	ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
ଉତ୍ତମ	ଦେଖୁଅଛି, ଦେଖୁଛୁଁ	ଦେଖୁଅଛୁଁ
	ଦେଖୁଅଛୁ, ଦେଖୁଛନ୍ତି	ଦେଖୁଛନ୍ତି
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖୁଅଛ, ଦେଖୁଛ	ଦେଖୁଅଛ
	ଦେଖୁଅଛୁ, ଦେଖୁଛନ୍ତି	ଦେଖୁଛନ୍ତି
ତୃତୀୟ	ଦେଖୁଅଛନ୍ତି, ଦେଖୁଛନ୍ତି	ଦେଖୁଅଛନ୍ତି
	ଦେଖୁଅଛୁ, ଦେଖୁଛନ୍ତି	ଦେଖୁଛନ୍ତି

ନିତ୍ୟପ୍ରବୃତ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖୁଁ, ଦେଖେଁ	ଦେଖୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖ, ଦେଖୁ	ଦେଖ
ତୃତୀୟ	ଦେଖନ୍ତି, ଦେଖେ	ଦେଖନ୍ତି

ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖୁଥାନ୍ତୁଁ, ଦେଖୁଥାନ୍ତି	ଦେଖୁଥାନ୍ତୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖୁଥାନ, ଦେଖୁଥାନ୍ତୁ	ଦେଖୁଥାନ
ତୃତୀୟ	ଦେଖୁଥାନ୍ତେ, ଦେଖୁଥାନ୍ତା	ଦେଖୁଥାନ୍ତେ

ଆନୁମାନିକ ବର୍ତ୍ତମାନ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖୁଥିବୁଁ, ଦେଖୁଥିବ	ଦେଖୁଥିବୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖୁଥିବ, ଦେଖୁଥିବୁ	ଦେଖୁଥିବ
ତୃତୀୟ	ଦେଖୁଥିବେ, ଦେଖୁଥିବେ	ଦେଖୁଥିବେ

ବିଶୁଦ୍ଧ ଭୂତ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖିଲୁଁ, ଦେଖିଲ	ଦେଖିଲୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖିଲ, ଦେଖିଲୁ	ଦେଖିଲ
ତୃତୀୟ	ଦେଖିଲେ, ଦେଖିଲ	ଦେଖିଲେ

ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୀପଭୂତ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖିଅଛୁଁ, ଦେଖିଛୁଁ	ଦେଖିଅଛୁଁ
	ଦେଖିଅଛୁ, ଦେଖିଛୁ	ଦେଖିଛୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖିଅଛ, ଦେଖିଛ	ଦେଖିଅଛ
	ଦେଖିଅଛୁ, ଦେଖିଛୁ	ଦେଖିଛ
ତୃତୀୟ	ଦେଖିଅଛନ୍ତି, ଦେଖିଛନ୍ତି	ଦେଖିଅଛନ୍ତି
	ଦେଖିଅଛୁ, ଦେଖିଛୁ	ଦେଖିଛନ୍ତି

ପ୍ରାଗଭୂତ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖିଥିଲୁଁ, ଦେଖିଥିଲ	ଦେଖିଥିଲୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖିଥିଲ, ଦେଖିଥିଲୁ	ଦେଖିଥିଲ
ତୃତୀୟ	ଦେଖିଥିଲେ, ଦେଖିଥିଲ	ଦେଖିଥିଲେ

ଅସଂପନ୍ନ ଭୂତ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖୁଥିଲୁଁ, ଦେଖୁଥିଲ	ଦେଖୁଥିଲୁଁ
-------	--------------------	-----------

ମଧ୍ୟମ	ଦେଖୁଥିଲ, ଦେଖୁଥିଲୁ	ଦେଖୁଥିଲ
ତୃତୀୟ	ଦେଖୁଥିଲେ, ଦେଖୁଥିଲୁ	ଦେଖୁଥିଲେ

ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବା ଆନୁମାନକ ଭୂତ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖିଥିବୁଁ, ଦେଖିଥାନ୍ତୁଁ	ଦେଖିଥିବୁଁ
	ଦେଖିଥିବ, ଦେଖିଥାନ୍ତୁ	ଦେଖିଥାନ୍ତୁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖିଥିବ, ଦେଖିଥାନ୍ତୁ	ଦେଖିଥିବ
	ଦେଖିଥିବୁ, ଦେଖିଥାନ୍ତୁ	ଦେଖିଥାନ୍ତୁ
ତୃତୀୟ	ଦେଖିଥିବେ, ଦେଖିଥାନ୍ତେ	ଦେଖିଥିବେ
	ଦେଖିଥିବ, ଦେଖିଥାନ୍ତା	ଦେଖିଥାନ୍ତେ

ବିଶୁଦ୍ଧ ଭବିଷ୍ୟତ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖିବୁଁ, ଦେଖିବ	ଦେଖିବୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖିବ, ଦେଖିବୁ	ଦେଖିବ
ତୃତୀୟ	ଦେଖିବେ, ଦେଖିବ	ଦେଖିବେ

ପ୍ରାତ୍ ଭବିଷ୍ୟତ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖୁଥିବୁଁ, ଦେଖିଥିବ	ଦେଖିଥିବୁଁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖିଥିବ, ଦେଖିଥିବୁ	ଦେଖିଥିବ
ତୃତୀୟ	ଦେଖିଥିବେ, ଦେଖିଥିବ	ଦେଖିଥିବେ

ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତ

ଉତ୍ତମ	ଦେଖନ୍ତୁ, ଦେଖନ୍ତୁ	ଦେଖନ୍ତୁ!
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖନ୍ତୁ, ଦେଖନ୍ତୁ	ଦେଖନ୍ତୁ
ତୃତୀୟ	ଦେଖନ୍ତେ, ଦେଖନ୍ତା	ଦେଖନ୍ତେ

ଅନୁଜ୍ଞା

ଉତ୍ତମ	ଦେଖୁଁ, ଦେଖେ	ଦେଖୁ
ମଧ୍ୟମ	ଦେଖ, ଦେଖ୍	ଦେଖ
ତୃତୀୟ	ଦେଖନ୍ତୁ, ଦେଖୁ	ଦେଖନ୍ତୁ

୧୩—ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା

କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରାଇବା ଯେଉଁ କ୍ରିୟାର ଅର୍ଥ, ତାହାକୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା କହନ୍ତି । ଯଥା—ବସାଉଛୁ, ହସାଇବ, ଉଠାଇଲ, ଖୁଆଇଛୁ । ଯାହାର ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ବର୍ଣ୍ଣରେ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କଲେ କ୍ରିୟା ପ୍ରେରଣାର୍ଥ ହୁଏ ।

ଧାତୁ	ଧାତୁନିଷ୍ପନ୍ନକ୍ରିୟା	ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ୍ରିୟା	ଧାତୁ	ଧାତୁନିଷ୍ପନ୍ନକ୍ରିୟା	ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ୍ରିୟା
ବସ୍	ବସିବା	ବସାଇବା	ହସ୍	ହସିବା	ହସାଇବା
ଚର୍	ଚରିବା	ଚରାଇବା	ଚଷ୍	ଚଷିବା	ଚଷାଇବା
ଚିଲ୍	ଚିଲିବା	ଚିଲାଇବା	ଲୁର୍	ଲୁଟିବା	ଲୁଟାଇବା
ଉର୍	ଉଟିବା	ଉଠାଇବା	ଖେଲ୍	ଖେଳିବା	ଖେଳାଇବା
ଉଡ୍	ଉଡ଼ିବା	ଉଡ଼ାଇବା	ଅଟକ୍	ଅଟକିବା	ଅଟକାଇବା
କମ୍ପ୍	କମ୍ପିବା	କମ୍ପାଇବା	ଚିତ୍	ଚିତ୍ତିବା	ଚିତ୍ତାଇବା

ଧାତୁର ପ୍ରଥମ ସ୍ୱର ଆ ହେଲେ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟାରେ ତାହା ସ୍ଥାନରେ ଅ ହୁଏ । ଯଥା—

ଧାତୁ	ଧାତୁନିଷ୍ପନ୍ନକ୍ରିୟା	ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ୍ରିୟା	ଧାତୁ	ଧାତୁନିଷ୍ପନ୍ନକ୍ରିୟା	ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ୍ରିୟା
କାନ୍	କାନ୍ଦିବା	କନ୍ଦାଇବା	ନାଚ୍	ନାଚିବା	ନାଚାଇବା
ଆଶ୍	ଆଶିବା	ଆଶାଇବା	ଭାସ୍	ଭାସିବା	ଭାସାଇବା
ରାନ୍	ରାନ୍ଦିବା	ରନ୍ଦାଇବା	ଆଙ୍କ୍	ଆଙ୍କିବା	ଆଙ୍କାଇବା
ମାଚ୍	ମାଚିବା	ମଚାଇବା	ପାଚ୍	ପାଚିବା	ପଚାଇବା
ବାନ୍	ବାନ୍ଦିବା	ବାନ୍ଦାଇବା	ଛୁଡ୍	ଛୁଡ଼ିବା	ଛୁଡ଼ାଇବା

ପ୍ରେରଣାର୍ଥରେ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ଓ ଠାରେ ଅ ହୁଏ ।

ଯଥା—

ଧାତୁ	ଧାତୁନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟା	ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା
ସୋ ବା ଶୋ	ସୋଇବା ବା ଶୋଇବା	ସୁଆଇବା ଶୁଆଇବା
ଧୋ	ଧୋଇବା	ଧୁଆଇବା

କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଉପରଲିଖିତ ସୂକ୍ଷ୍ମମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ଖାଇବା, ଖୁଆଇବା, ପିଇବା, ପିଆଇବା ।

ଅନ୍ୟ କ୍ରିୟାର ରୂପ ଯେପରି ହୁଏ, ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟାର ରୂପ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ହୁଏ ।

ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟାକୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କଲେ ତାହା ସକର୍ମକ ହୁଏ, ଏବଂ ସକର୍ମକ କ୍ରିୟାକୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କଲେ ତାହା ଦ୍ୱିକର୍ମକ ହୁଏ । ଯଥା—ବସିବା, ବସାଇବା, ଉଡ଼ିବା, ଉଡ଼ାଇବା, ପଢ଼ିବା, ପଢ଼ାଇବା ।

୧୪—ବାଚ୍ୟ

ଉକ୍ତ ଆ ଭାଷାରେ କ୍ରିୟାର ଦ୍ୱିତୀ ବାଚ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ—କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ, କର୍ମବାଚ୍ୟ । ଯେଉଁ ବାକ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥାଏ ସେଠାରେ କ୍ରିୟାର

କର୍ତ୍ତୃବାର୍ଥ ହୁଏ । ଯଥା—ବାଳକମାନେ ରାମାୟଣ ପଠନକଲେ, ତନ୍ତ୍ରୀ ଲୁଗା ବୁଣୁଅଛି । ଯେଉଁ ବାକ୍ୟରେ କର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥାଏ, ସେଠାରେ କ୍ରିୟାର କର୍ମବାର୍ଥ ହୁଏ । କର୍ମବାର୍ଥରେ କ୍ରିୟା ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଦେଖାଯାଏ । ସମ୍ବୃତ ଗ୍ରାସାର ଶବ୍ଦ ଅନୁସାରେ ଧାତୁରେ ତା ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ତ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ଉତ୍ତରେ ‘ହେବା’ କ୍ରିୟା ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଯଥା—ବାଳକମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ରାମାୟଣ ପଠିତ ହେଲା । ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରାସାର ଶବ୍ଦ ଅନୁସାରେ ଧାତୁ ଉତ୍ତରେ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ କରି ତତ୍ପରେ ତିନି କାଳରେ ହେବା କ୍ରିୟା ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ, ଅଥବା ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଉତ୍ତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳରେ ଯା-ଧାତୁନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟା ଓ ଅଗତ କାଳରେ ଗମ୍ ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନକ୍ରିୟା ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଯଥା—ତନ୍ତ୍ରୀଦ୍ୱାରା ଲୁଗା ବୁଣା ହେଉଅଛି, ତନ୍ତ୍ରୀଦ୍ୱାରା ଲୁଗା ବୁଣା ହେଲା, ତନ୍ତ୍ରୀଦ୍ୱାରା ଲୁଗା ବୁଣା ଯାଉଅଛି, ତନ୍ତ୍ରୀଦ୍ୱାରା ଲୁଗା ବୁଣାଗଲା, ତନ୍ତ୍ରୀଦ୍ୱାରା ଲୁଗା ବୁଣାଯିବ ।

୧୪—ବିଶେଷଣ

ଯେଉଁ ପଦ ଅନ୍ୟ ପଦଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ପଦାର୍ଥ, ପ୍ରାଣୀ, କାର୍ଯ୍ୟ, ଗୁଣ ପ୍ରଭୃତିର ଗୁଣ, ଅବସ୍ଥା, ସମ୍ପର୍କିତ ବା ପରିମାଣ ପ୍ରକାଶ କରେ, ତାହାକୁ ବିଶେଷଣ କହନ୍ତି । ଶୁକ୍ଳ ବସ୍ତୁ, ନୀଳ ଆକାଶ, ଉତ୍ତମ ଲୋକ—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ଶୁକ୍ଳ, ନୀଳ, ଉତ୍ତମ—ଏଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷଣ ପଦ ।

ବିଶେଷଣ ଦିନ ପ୍ରକାର—ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ, କ୍ରିୟା ବିଶେଷଣ ଓ ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ । ଯେଉଁ ବିଶେଷଣ ପଦ ବିଶେଷ୍ୟ-ପଦଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ପ୍ରାଣୀ, ପଦାର୍ଥ, ଗୁଣ ବା କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣ, ଅବସ୍ଥା, ସମ୍ପର୍କ ବା ପରିମାଣ ବୁଝାଏ, ତାହାକୁ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ କହନ୍ତି । ସୁନ୍ଦର ମୟୂର, ଭଲ ସୁନା, ଅତିଶୟ ଦୟା, ଦୃଢ଼ ବନ୍ଧନ, ବୃତ୍ତା ହାତୀ, ପଣେ ଆମ୍ବ—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ସୁନ୍ଦର, ଭଲ, ଅତିଶୟ, ଦୃଢ଼, ବୃତ୍ତା, ପଣେ—ଏଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷଣପଦ କ୍ରିୟା ବା କାର୍ଯ୍ୟର ଗୁଣ, ପରିମାଣ ବା ଅବସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କରେ ତାହାକୁ କ୍ରିୟା ବିଶେଷଣ କହନ୍ତି । ହରିଣ ଶୀଘ୍ର ଯାଉଅଛି, ଘାମ ମିଞ୍ଚି ମିଞ୍ଚି ଜଳୁଥିଲା, ହାତୀ ଧୀରେ ଚାଲୁଅଛି—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ଶୀଘ୍ର, ମିଞ୍ଚିମିଞ୍ଚି, ଧୀରେ—ଏଗୁଡ଼ିକ କ୍ରିୟାବିଶେଷଣ ପଦ ।

ଯେଉଁ ବିଶେଷଣ ଅନ୍ୟ ବିଶେଷଣଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ଗୁଣ ପ୍ରଭୃତିର ପରିମାଣ ବୁଝାଏ, ତାହାକୁ ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ କହନ୍ତି । ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ସୁରୂପ, ଅତିଶୟ ମଧୁର ଫଳ, ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ବଡ଼, ଅତିଶୟ—ଏ ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ ।

ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅସ୍ତୁ ଓ ଯୁଷ୍ଟୁ ଏହି ଦୁଇ ମୂଳ ସଙ୍ଗନାମରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଯେଉଁ ସଙ୍ଗନାମମାନ ହୋଇଅଛି, ତହିଁର ଆଉ ଯେତେ ସଙ୍ଗନାମ ଅଛି ସ୍ଥାୟ ସେସମସ୍ତ ସମୟ ସମୟରେ ବିଶେଷ୍ୟ ପୁଂବରେ ବିଶେଷଣ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—ସେ ନଗର, ଏହି ବୃକ୍ଷ, କେଉଁ ଲୋକ, ଯେଉଁ ଦେଶ ।

୧୭—ଅବ୍ୟୟ

ବିଶେଷ୍ୟ, ସଙ୍ଗନାମ, କ୍ରିୟା, ଓ ବିଶେଷଣକୁ ଗୁଡ଼ି ଆଉ ଯେତେ ପଦ ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଅବ୍ୟୟ ପଦ । ଅବ୍ୟୟମାନଙ୍କର ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ, ପୁରୁଷ ଓ କାରକ ନାହିଁ ।

ଓ, ଏବଂ, ଆଉ, ଆହୁରି, ପୁଣି—ଏମାନଙ୍କୁ ସମୁଦ୍ଧାର୍ଥକ ବା ସଂଯୋଜକ ଅବ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ, ମାତ୍ର, ନଚେତ୍, ନୋହଲେ—ଏମାନଙ୍କୁ ବିଯୋଜକ ଅବ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

ହା, ଆହା, ଓଃ, ହାୟ—ଏମାନଙ୍କୁ ବସ୍ତୁସୂଚକ ଅବ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।
କୁ, ରେ, ର, ଠାରୁ, ରୁ, ଦ୍ଵାରା, ଏ, କର୍ତ୍ତୃକ—ଏମାନଙ୍କୁ ବରଦ୍ଵିରୂପକ ଅବ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

କ, ଟିକ, ଟି—ଏମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ଅବ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

ହେ, ଭୋ, ରେ, ଏ, ଲୋ, ଆଲୋ, ଗୋ, ଅସ୍ତି, ବେ—ଏମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୋଷନବାଚକ ଅବ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

ହଁ, ସିନା, ତ, ଶି, ଅବଶ୍ୟ—ଏମାନଙ୍କୁ ନିଷ୍ଠାବୋଧକ ଅବ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

ସୁତରାଂ, କାହିଁକି, ଅତଏବ, ଯେଣୁ, ତେଣୁ, ଏଣୁ, କମ୍ପାର୍—ଏମାନଙ୍କୁ ହେତୁବୋଧକ ଅବ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

ନ,ନା, ନାହିଁ, ନୁହେଁ—ଏଗୁଡ଼ିକୁ ନିଷେଧାର୍ଥକ ଅବ୍ୟୟ ବୋଲିଯାଏ ।

ଯଦି, ଯେବେ, କାଲେ—ଏମାନଙ୍କୁ ସମ୍ଭାବନାର୍ଥକ ଅବ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

ଅରକୁଅର, ବାରମ୍ବାର, ପୁନଃପୁନଃ, ମୁହୂର୍ତ୍ତମୁହୂର୍ତ୍ତ—ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବୀର୍ଯ୍ୟାର୍ଥକ ଅବ୍ୟୟ ବୋଲିଯାଏ ।

ବା, ଅବା, କିମ୍ବା, ନହୁବା, ନଚେତ୍, ନୋହଲେ—ଏମାନଙ୍କୁ ବିକଳ୍ପାର୍ଥକ ଅବ୍ୟୟ ବୋଲିଯାଏ ।

ଯେମନ୍ତ, ଯେପରି, ବା, ଅବା, କି ଅବା, କି—ଏଗୁଡ଼ିକ **ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା-ବୋଧକ** ଅବ୍ୟୟ ।

ଏମନ୍ତ, ଯେମନ୍ତ, ତେମନ୍ତ, ଏପରି, ଯେପରି, ସେପରି, ଏପ୍ରକାର, ଯେପ୍ରକାର, ସେପ୍ରକାର, ପ୍ରାୟ, ଯଥା, ତଥା—ଏମାନଙ୍କୁ **ସାଦୃଶ୍ୟବୋଧକ ଅବ୍ୟୟ** ବୋଲିଯାଏ ।

ମଡ଼ମଡ଼, କଟକଟ, କଳକଳ, ସିଁସିଁ, ସାଇଁସାଇଁ, ଝଣଝଣ, କଣିକଣି, ଖଟଖଟ, ଘୋଘୋ, ଫରଫର ପ୍ରଭୃତିକୁ **ଶବ୍ଦାନୁକରଣବୋଧକ** ଅବ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

ପ୍ର, ପରା, ଅପ୍, ସମ୍ ନି, ଅଧି, ସୁ, ନିର୍, ଉତ୍, ପରି, ପ୍ରତି, ଅବ, ଅନୁ, ଦୁର୍, ବି, ଅଭି, ଅତି, ଅସି, ଉପ, ଆ—ଏହି କୋଡ଼ିଏଟି ଅବ୍ୟୟ ଧାରୁ ପୁଞ୍ଜରେ ବସିଲେ ଏମାନଙ୍କୁ **ଉପସର୍ଗ** କହନ୍ତି ।

୧୭—ସମାସ

ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ପଦ ମିଳି ଏକ ପଦ ହେଲେ ତାହାକୁ **ସମାସ** କହନ୍ତି ।

ସମାସରେ ଯେଉଁ ପଦ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ ତାହାକୁ **ସମସ୍ତପଦ** କହନ୍ତି । ସମାସ ହେଲେ ଅନ୍ୟ ପଦ ଭିନ୍ନ ପଦମାନଙ୍କର ବିଭକ୍ତିର ଲେପ ହୁଏ; ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଭିତ୍ତ ଯ, ଧ୍ ସ୍ଥାନରେ ତ୍ ଓ ଣ୍ ସ୍ଥାନରେ କ୍ ହୁଏ, ଏବଂ ଇନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନୁଶବ୍ଦର ନ୍ ର ଲେପ ହୁଏ ଓ ଇ ଅବଶେଷ ରହେ । ସମସ୍ତ ପଦ ସିଦ୍ଧ ହେବା ପୁର୍ବେ ଯେଉଁ ବାକ୍ୟ ଥାଏ ତାହାକୁ ସମାସ ବାକ୍ୟ କହନ୍ତି । କେହି କେହି ଏହାକୁ ବ୍ୟାସ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଦୁହ, ବହୁବ୍ରୀହି, କର୍ମଧାରୟ, ତତ୍ପରୁଷ, ଦ୍ବିଗୁ, ଅବସ୍ଥାଭବ ଏହି ଛଅ ପ୍ରକାର ସମାସର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ ।

(୧) ଦ୍ବନ୍ଦ୍ବ

ଓ, ଏବଂ, ଅଥବା ଏହିପରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅବ୍ୟୟ ଦ୍ବାରା ଯୁକ୍ତ ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ସମାସକୁ **ଦ୍ବନ୍ଦ୍ବ ସମାସ** କହନ୍ତି । ସମାସ ହେଲେ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅବ୍ୟୟ ଲୁପ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ପତ୍ର ଓ ପୁଷ୍ପ = ପତ୍ର-ପୁଷ୍ପ ; ତରୁ, ଲତା ଓ ଗୁଳ୍ମ = ତରୁଲତାଗୁଳ୍ମ; ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀ = ପଶୁପକ୍ଷୀ ; କୁଳ ଓ ଶୀଳ = କୁଳଶୀଳ ; ଗୁଣ ଓ ଦୋଷ = ଗୁଣଦୋଷ; ଦେଶ, କାଳ ଓ ପାତ୍ର = ଦେଶକାଳପାତ୍ର; ଘର ଓ ଦ୍ବାର = ଘରଦ୍ବାର; ନଈ ଓ ନାଳ = ନଈନାଳ; ସାପ ଓ ବେଙ୍ଗ = ସାପବେଙ୍ଗ; ଶୌର୍ଯ୍ୟ ଓ ବୀର୍ଯ୍ୟ = ଶୌର୍ଯ୍ୟବୀର୍ଯ୍ୟ; ଝିଆ ଓ ପିଆ = ଝିଆପିଆ ।

ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ବିଶେଷଣ ପଦରେ ମଧ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ସମାସ ହୁଏ । ଯଥା—
 ଭ୍ରମ ଓ କାନ୍ତ = ଭ୍ରମକାନ୍ତ ; ମାଳ ଓ ଲେହତ = ମାଳଲେହତ ; କଳା ଓ ଧଳା =
 କଳାଧଳା । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ବ୍ୟାକରଣରେ ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ସମାସକୁ କର୍ମଧାରୟ
 ସମାସ କହନ୍ତି ।

(୨) ବହୁବ୍ରୀହି

ଯେଉଁ ପଦମାନଙ୍କର ସମାସ ହୁଏ, ସମସ୍ତପଦ ଯେବେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ
 କୌଣସି ଗୋଟିକର ଅର୍ଥ ନ ବୁଝାଇ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅର୍ଥବିଶିଷ୍ଟ ଅନ୍ୟ ପଦାର୍ଥକୁ
 ବୁଝାଏ, ତାହାହେଲେ ସମାସକୁ **ବହୁବ୍ରୀହି** ସମାସ କହନ୍ତି । ସମାସ ପୁଞ୍ଜରୁ
 ବାକ୍ୟରେ ‘ଯାହାର’, ‘ଯହିଁରେ’ ପ୍ରଭୃତି ସଂଜ୍ଞାନାମ ପଦ ଥାଏ, ସମସ୍ତପଦରେ
 ସେଗୁଡ଼ିକ ଲୁପ୍ତ ହୁଏ । ବହୁବ୍ରୀହି-ସମାସ-ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ପ୍ରାୟ ବିଶେଷଣ ହୁଏ ।
 ଯଥା—ବାଣୀ ପାଣିରେ ଯାହାଙ୍କର ସେ ବାଣୀପାଣି ; ସତ୍ ଆଶୟ ଯାହାଙ୍କର ସେ
 ସଦାଶୟ ; ନଃ (ନାହିଁ) ସନ୍ଦେହ ଯହିଁରେ ତାହା ନଃସନ୍ଦେହ ; କୃତ ଅଞ୍ଜଳି ଯାହା
 କର୍ତ୍ତୃକ ସେ କୃତାଞ୍ଜଳି ; ଶୁଷ୍ କଣ୍ଠ ଯାହାର ସେ ଶୁଷ୍ କଣ୍ଠ ; ଚକା ତୋଳା ଯାହାଙ୍କର
 ସେ ଚକାତୋଳା ।

ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସରେ ପରପଦ ଆକାରକୁ ସ୍ଥାଲିଙ୍ଗ ହେଲେ ସମସ୍ତ ପଦରେ
 ତାହାର ଆ କାର ସ୍ଥାନରେ ଅ କାର ହୁଏ, ଏବଂ ଅଛି ଶବ୍ଦର ଇ ସ୍ଥାନରେ ଅ ହୁଏ ।
 ଯଥା—ସ୍ନାନ ପ୍ରଭା ଯାହାର ସେ ସ୍ନାନପ୍ରଭ ; ନଃ (ନାହିଁ) ଲଜ୍ଜା ଯାହାର ସେ ନିର୍ଲଜ୍ଜ;
 ପୁ ଶ୍ରୀରାମ ପର ଆସି ଯାହାଙ୍କର ସେ ପୁ ଶ୍ରୀରାମକାନ୍ତ ।

ମୃଗର ଅଛି ପର ଅଛି ଯାହାର ସେ ମୃଗାନ୍ତ (ପୁରୁଷ), ମୃଗାନ୍ତୀ (ସ୍ତ୍ରୀ) ;
 ସିଂହର କଟି ପର କଟି ଯାହାର ସେ ସିଂହକଟି । ଏହିପରି ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ସମାସକୁ
 ମୁଖପଦଲେଖୀ ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସ କହନ୍ତି ।

କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ସମସ୍ତ ପଦର ଶେଷରେ କ-ଆଗମ ହୁଏ ।
 ଯଥା—ଅଲ୍ପ ବୟଃ ଯାହାର ସେ ଅଲ୍ପବୟସ୍କ ; ଅନ୍ୟ ମନଃ ଯାହାର ସେ ଅନ୍ୟ-
 ମନସ୍ତ । ବୃଣିଜ୍ୟ ବିଷୟ ଯାହାର ତାହା ବାଣିଜ୍ୟବିଷୟକ ; ନିଷେଧ ଅର୍ଥ
 ଯାହାର ତାହା ନିଷେଧାର୍ଥକ ।

ନିଷେଧାର୍ଥକ ନ-ସହତ ଅନ୍ୟ ପଦର ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସ ହେଲେ, ନ
 ସ୍ଥାନରେ, ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ଅ ଆଦେଶ ହୁଏ, ସ୍ବରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ଅନ୍
 ଆଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା— ନ (ନାହିଁ) ଅଙ୍ଗ ଯାହାର ସେ ଅନଙ୍ଗ ; ନ (ନାହିଁ) ସହାୟ
 ଯାହାର ସେ ଅସହାୟ ; ନ (ନାହିଁ) କଲଙ୍କ ଯାହାର ସେ ଅକଲଙ୍କ ; ନ (ନାହିଁ)
 ପାର ଯାହାର ତାହା ଅପାର ।

୩—କର୍ମଧାରୟ

ବିଶେଷଣ ଓ ବିଶେଷ୍ୟର ସମାସ ହେଲେ ସମସ୍ତ ପଦର ଯଦି ବିଶେଷ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ସୂଚିତ ପଦାର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ, ତାହାହେଲେ ସମାସକୁ **କର୍ମଧାରୟ ସମାସ** କହନ୍ତି । ଏହି ସମାସରେ ମହତ୍ତ୍ଵ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ମହା ଆଦେଶ ହୁଏ ଏବଂ ରାଜନ୍ ଶବ୍ଦର ଓ ପୂର୍ବପଦ ଯୁବନ୍ ହେଲେ ତାହାର ଅନ୍ତ୍ୟ ନ୍ ର ଲେପ ହୁଏ । ଶେଷ ଆ ସ୍ଥାନରେ ଅ ହୁଏ। ଯଥା—ନୀଳ ଅଚଳ = ନୀଳାଚଳ; ଧୀର ସମୀର = ଧୀରସମୀର; ମହାନ୍ ଅର୍ଣ୍ଣବ = ମହାଅର୍ଣ୍ଣବ ; ପରମ ଈଶ୍ଵର = ପରମେଶ୍ଵର । ମହାନ୍ ରାଜା = ମହାରାଜା, ଯୁବନ୍ ରାଜା = ଯୁବରାଜ ।

‘ରୂପ’—ଶବ୍ଦ-ଯୁକ୍ତ ବିଶେଷଣ ଓ ତାହାର ବିଶେଷ୍ୟର ସମାସକୁ **ରୂପକ କର୍ମଧାରୟ ସମାସ** କହନ୍ତି । ସମାସ ହେଲେ ‘ରୂପ’ ଶବ୍ଦର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା—ମୁଖ ରୂପ ଚନ୍ଦ୍ର = ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର; ବିଦ୍ୟା ରୂପ ଧନ = ବିଦ୍ୟାଧନ; ପିତୃ ରୂପ ଦେବ = ପିତୃଦେବ; କନ୍ୟା ରୂପ ରତ୍ନ = କନ୍ୟାରତ୍ନ, ଘୃତ ମିଶ୍ରିତ ଅନ୍ନ = ଘୃତାନ୍ନ; ଶ୍ରୀ ଯୁକ୍ତ ଚରଣ = ଶ୍ରୀଚରଣ ; ପିତ୍ତ ଜନିତ ଜ୍ଵର = ପିତ୍ତଜ୍ଵର ; ବାଲି ମିଶା ମାଟି = ବାଲିମାଟି ; ପେଡ଼ୀ ଯୋଗ୍ୟ ଲୁଗା ବା ପେଡ଼ୀରଖା ଲୁଗା ପେଡ଼ୀଲୁଗା ; ଅଜ ନାମକ ରାଜା = ଅଜରାଜ :—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ପୁର୍ବ ପଦର ମିଶ୍ରିତ “ଯୁକ୍ତ” ଓ “ଜନିତ” ସମସ୍ତ ପଦରେ ଲୁପ୍ତ ହେଲେ । ଏପରି ସମାସକୁ **ମଧ୍ୟପଦଲେପୀ କର୍ମଧାରୟ ସମାସ** କହନ୍ତି ।

ମଧ୍ୟପଦଲେପୀ କର୍ମଧାରୟ ସମାସରେ ପରପଦ ‘ରାଜନ୍’ ହେଲେ ସମସ୍ତ ପଦରେ ତାହାର ନ୍ ର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା—ଅଜ ନାମକ ରାଜା = ଅଜରାଜ ।

‘ଅନ୍ୟ’ ଏହି ପଦ ସହିତ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ସମାସ ହେଲେ ‘ଅନ୍ୟ’ ଠାରେ ‘ଅନ୍ତର’ ଆଦେଶ ହୁଏ । ଅନ୍ତର ଶବ୍ଦ ବିଶେଷ୍ୟର ପରବର୍ତ୍ତୀ ହୁଏ । ଯଥା—ଅନ୍ୟ ଦେଶ = ଦେଶାନ୍ତର ; ଅନ୍ୟବର୍ଷ = ବର୍ଷାନ୍ତର ; ଅନ୍ୟ ବାର = ବାରାନ୍ତର ; ଅନ୍ୟ ଲୋକ = ଲୋକାନ୍ତର; ଅନ୍ୟ ଜନ୍ମ = ଜନ୍ମାନ୍ତର ।

୪—ତତ୍ପରୁଷ

ପ୍ରଥମା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ପଦର ଅନ୍ୟ ପଦ ସହିତ ସେହି ସମାସ ହୁଏ ତାହାକୁ **ତତ୍ପରୁଷ ସମାସ** କହନ୍ତି ।

ପୁର୍ବ ପଦରେ ଦ୍ଵିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ଥିଲେ ସମାସକୁ **ଦ୍ଵିତୀୟା ତତ୍ପରୁଷ ସମାସ** କହନ୍ତି । ଯଥା—ହସ୍ତକୁ ଗତ = ହସ୍ତଗତ ; ଅଙ୍ଗକୁ ଆଗତ = ଅଙ୍ଗାଗତ ; ମନକୁଗତ = ମନୋଗତ, ଚରଣକୁ ଆଶ୍ରିତ = ଚରଣାଶ୍ରିତ ।

ପୁର୍ବପଦରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ଥିଲେ ସମାସକୁ **ତୃତୀୟା ତତ୍ପରୁଷ ସମାସ** କହନ୍ତି । ଯଥା—ବସୁଦାସ ଆବୃତ = ବସୁବୃତ, ସର୍ପରେ ନିର୍ମିତ = ସର୍ପି-

ନିମିତ୍ତ; ଜଳଦ୍ୱାରା ପିତ୍ତ = ଜଳପିତ୍ତ; କାଳିଦାସଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ବିରଚିତ = କାଳିଦାସ-
ବିରଚିତ; ହାତରେ ଲେଖା = ହାତଲେଖା; ତେଲଦ୍ୱାରା ଚିକିତ୍ସା = ତେଲଚିକିତ୍ସା ।

ପୁଷ୍ପପଦରେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ଥିଲେ ସମାସକୁ **ଚତୁର୍ଥୀ ଚତ୍ୱର୍ତ୍ତୁଷ୍ଠ ସମାସ**
କହନ୍ତି । ଯଥା—ବିପ୍ରକୃ ଦତ୍ତ = ବିପ୍ରଦତ୍ତ; ଦେବକୃ ଅର୍ପିତ = ଦେବାର୍ପିତ;
ଘରକୁ ଯୋଗ୍ୟ = ଘରଯୋଗ୍ୟ ।

ପୁଷ୍ପପଦରେ ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ଥିଲେ ସମାସକୁ **ପଞ୍ଚମୀ ଚତ୍ୱର୍ତ୍ତୁଷ୍ଠ ସମାସ**
କହନ୍ତି । ଯଥା—ମୁଖରୁ ନିଃସୃତ = ମୁଖନିଃସୃତ । ବିଦେଶରୁ ଆଗତ =
ବିଦେଶାଗତ ; ଯୂଥରୁ ବ୍ରଷ୍ଟ = ଯୂଥବ୍ରଷ୍ଟ; ଦେଶାନ୍ତରରୁ ଆଗତ = ଦେଶାନ୍ତରାଗତ ।

ପୁଷ୍ପପଦରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ଥିଲେ ସମାସକୁ **ଷଷ୍ଠୀ ଚତ୍ୱର୍ତ୍ତୁଷ୍ଠ ସମାସ**
କହନ୍ତି । ଯଥା—ରାମଙ୍କର ରାଜ୍ୟ = ରାମରାଜ୍ୟ; ନଦୀର କୂଳ = ନଦୀକୂଳ; ମୟୂରର
ତୁଳ = ମୟୂରତୁଳ; କର୍ଣ୍ଣିଙ୍କର ବଧ = କର୍ଣ୍ଣିବଧ; ଦୁଃଖୀର ଧନ = ଦୁଃଖଧନ;
ଦେବତାଙ୍କ ଶ୍ରେଣ = ଦେବତାଶ୍ରେଣ ; ରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟା = ରାଜକନ୍ୟା ; ଆମ୍ଭର
ବଢ଼ିଲ = ଆମ୍ଭବଢ଼ିଲ; ମୂଲିଆର ମୂଲ = ମୂଲିଆମୂଲ । ଷଷ୍ଠୀ ଚତ୍ୱର୍ତ୍ତୁଷ୍ଠ ସମାସରେ
ପୁଷ୍ପପଦ ବା ପରପଦ ‘ରାଜନ୍’ ହେଲେ ସମସ୍ତ ପଦରେ ନ୍ ର ଲେପ
ହୁଏ । ଯଥା—ଦେବମାନଙ୍କର ରାଜା = ଦେବରାଜ; ମଗଧର ରାଜା = ମଗଧରାଜ ;
ରାଜାଙ୍କର ଶ୍ରେଣ = ରାଜଶ୍ରେଣ ।

ପୁଷ୍ପ ପଦରେ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ଥିଲେ ସମାସକୁ **ସପ୍ତମୀ ଚତ୍ୱର୍ତ୍ତୁଷ୍ଠ ସମାସ**
କହନ୍ତି । ଯଥା—ସଭାରେ ଆସୀନ = ସଭାସୀନ; ଗଙ୍ଗାରେ ସ୍ନାନ = ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ;
ବନରେ ବାସ = ବନବାସ; ମର୍ମରେ ଆହତ = ମର୍ମାହତ; ଅଶ୍ୱରେ ଆରୂଢ଼ =
ଅଶ୍ୱାରୂଢ଼ ।

ନିଷେଧାର୍ଥକ ନ ଶବ୍ଦ ସହୃଦ ଅନ୍ୟ ପଦର ସମାସକୁ **ନିଷତଚ୍ତ୍ୱର୍ତ୍ତୁଷ୍ଠ ସମାସ**
କହନ୍ତି । ପର ପଦ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ନ ସ୍ଥାନରେ ଅ
ଆଦେଶ ହୁଏ, ଏବଂ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ନ ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ ଆଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା—
ନ ବ୍ରାହ୍ମଣ = ଅବ୍ରାହ୍ମଣ; ନ ମର = ଅମର; ନ ଶୋଭା = ଅଶୋଭା; ନ ଅଳ୍ପ =
ଅଳ୍ପ ; ନ ଇଷ୍ଟ = ଅଇଷ୍ଟ; ନ ଆଗତ = ଅନାଗତ ।

ପର ପଦର ଆରମ୍ଭରେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ନ
ସ୍ଥାନର ବିକଳ ଅନ୍ ଆଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା— ନ ଅତି ଦୀର୍ଘ = ଅନତିଦୀର୍ଘ;
ନାତିଦୀର୍ଘ; ନ ଅତି ବିଳମ୍ବ = ଅନତିବିଳମ୍ବ, ନାତିବିଳମ୍ବ ।

ଅନ୍ୟପଦ ସହୃଦ ‘ସହ’ ଏହି ପଦର ଯେ ସମାସ ହୁଏ ତାହାକୁ **ସହାର୍ଥ ଚତ୍ୱର୍ତ୍ତୁଷ୍ଠ ସମାସ**
କହନ୍ତି । ସମସ୍ତ ପଦରେ ସହ ସ୍ଥାନରେ ସ ଆଦେଶ ହୁଏ ।

ଏହି ସ ସମସ୍ତ ପଦର ଆରମ୍ଭରେ ବସେ । ଅନ୍ୟ ପଦଟି ଆକାରାନ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗ ପଦ ହେଲେ ସମସ୍ତ ପଦରେ ତାହାର ଅନ୍ତ୍ୟ ଆକାର ସ୍ଥାନରେ ଅ କାର ହୁଏ । କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ସମସ୍ତ ପଦର ଶେଷରେ କ ଆଗମ ହୁଏ । ଯଥା—
ଶିଷ୍ୟ ସହ (ବର୍ତ୍ତମାନ) = ସଶିଷ୍ୟ ; ସ୍ତ୍ରୀସହ (ବର୍ତ୍ତମାନ) = ସସ୍ତ୍ରୀକ ; ଅଶ୍ରୁ ସହ (ବର୍ତ୍ତମାନ) = ସାଶ୍ରୁ ; ଦୃଶ୍ୟସହ (ବର୍ତ୍ତମାନ) = ସଦୃଶ ।

୧୮—ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ

ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅନେକ ଧାରୁ ଓ ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଅଛି । ଏପରି ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ବୋଲାଯାଏ । ନମ୍ବରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ଓ ତହିଁରୁ ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା :

ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ	ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ	ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ	ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ
ଚନ୍ଦ୍ର	ଚକ	କର୍ଣ୍ଣ	କାନ
ଅଦ୍ୟ	ଆଜି	ବାଦ୍ୟ	ବାଜା
ଗାତ୍ର	ଗାଈ	ରାନ୍ଧି	ରାତି
ନୟା	ନଇ	ପାଳୟ	ପାଣି
ପାଲ୍ଲବୁନ	ଫଗୁଣ	ପୁଷ୍କରିଣୀ	ପୋଖରୀ
ଦଧି	ଦହି	ସାଧୁ	ସାହୁ
କ୍ଷିପାଠୀ	ଡିଆଡ଼ି	ପ୍ରସ୍ତବ	ପନ୍ଦହା
ଜୁଟ	ଜୁଡ଼ା	ବ୍ୟବସାୟ	ବେଉଷା
ପର୍ଣ୍ଣ	ପାନ	ରାଜ୍ଞୀ	ରାଣୀ
ନିଦ୍ରା	ନିଦ	ବହୁସତତ୍ତ୍ୱ	ବାହୁଶା
ଦୁର୍ବଧ	ଦୁଧ	ହୋତା	ଓତା
କୃଷ୍ଣ	କନ୍ଦହାଲ, କଢ଼େଇ	ହୋଶ	କୋଶ

ସଂଜ୍ଞାନମ

ଅସ୍ତଦ୍	ଆମ୍ଭେ	କମ୍	କିଏ, କେ	ସବ	ସେ
କଅଁ	କହ	କୃ	କର୍	ଖାନ୍	ଖା
ଗଠ୍	ଗଡ଼୍	ଜାବ୍	ଜା	ହୁ	ତର୍
ଦୃଶ୍	ଦେଖ	ପଠ୍	ପଡ଼୍	ବନ୍ଧ୍	ବାନ୍ଧ୍
ଶୀ	ଶୋ	ସ୍ତପ୍	ସୋ	ଶ୍ରୁ	ଶୁଣ୍

ବିଶେଷଣ

କାଶ	କଶା	କର୍ଣ୍ଣୀ	କାଶୀ	ଛନ୍ଦ	ଛନ୍ଦିଆ
ଦ୍ରୁ	ଦୁର	ପଞ୍ଚ	ପାଞ୍ଚ	ପଞ୍	ଛଅ
ସପ୍ତ	ସାତ	ଅଷ୍ଟ	ଆଠ	ଦୃଢ଼	ଦଢ଼
ମହର	ମଠ	ବୃଦ୍ଧ	ବୃଦ୍ଧା	ଉଚ୍ଛ୍ୱସ୍ତ	ଅର୍ଦ୍ଧଠା

ଅବ୍ୟୟ

ଅପି ବ ପୁନଃ ପୁଣି ଚରସ୍ ତେରଛା ତୃଷ୍ଣା ରୁକ୍

୧୯—କୃଦନ୍ତ

ଧାତୁରେ ଅନ, ଚ, ଚ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କଲେ ବିଶେଷ୍ୟ ବା ବିଶେଷଣ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟମାନଙ୍କୁ କୃତ୍ କହନ୍ତି । କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ଯେଉଁ ବିଶେଷଣ ବା ବିଶେଷ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ ତାହାକୁ କୃଦନ୍ତ କହନ୍ତି ।

କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଆଦେଶ, ଆଗମ, ଲେପ, ଗୁଣ ବା ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଏକ ବର୍ଣ୍ଣ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ତାହା ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ତାହାକୁ ଆଦେଶ କହନ୍ତି ଏକ ବର୍ଣ୍ଣ ସମୀପରେ ଅଥବା ଦୂର୍ଘଟି ବର୍ଣ୍ଣର ମଧ୍ୟରେ ଅପର ବର୍ଣ୍ଣର ସ୍ଥାପନକୁ ଆଗମ କହନ୍ତି । କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେବାର ନାମ ଲେପ । ଇ, ଈ ସ୍ଥାନରେ ଏ ; ଉ, ଊ ସ୍ଥାନରେ ଓ ; ଋ, ୠ ସ୍ଥାନରେ ଅର୍ ଆଦେଶକୁ ଗୁଣ ବୋଲାଯାଏ । ‘ଅ’ ସ୍ଥାନରେ ଆ; ଇ, ଈ, ଏ ସ୍ଥାନରେ ଐ, ଓ, ଊ ଓ ସ୍ଥାନରେ ଔ; ଋ, ୠ ସ୍ଥାନରେ ଆର୍ ଆଦେଶକୁ ବୃଦ୍ଧି ବୋଲାଯାଏ ।

୨୦—ବାଚ୍ୟ

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ, କର୍ମବାଚ୍ୟ, କରଣବାଚ୍ୟ, ସମ୍ପ୍ରଦାନବାଚ୍ୟ, ଅପାଦାନବାଚ୍ୟ, ଅଧିକରଣବାଚ୍ୟ, ଭବବାଚ୍ୟ—ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ଏହି ସାତଟି ବାଚ୍ୟ ଅଛି । ଧାତୁରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ଅନ, ଚ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ନା କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ ।

କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦଟି କର୍ତ୍ତାକୁ ବୁଝାଇଲେ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ହେଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଯଥା ପଠ୍ ଧାତୁରୁ ଅକ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ପାଠକ, ଯେ ପାଠକରେ ।

କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦଟି କର୍ମକୁ ବୁଝାଇଲେ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ହେଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଯଥା—ପୁଲ୍ ଧାତୁରୁ ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ପୁଲ୍ୟ—ଯାହାକୁ ପୁଲ କରାଯାଏ ।

କୃତ୍ୱପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦଟି କରଣକୁ ବୁଝାଇଲେ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି କରଣ ବାଚ୍ୟରେ ହେଲ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଯଥା—ଲିଖ୍ ଧାତୁରୁ ଅନ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଲେଖନ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ଲେଖାଯାଏ ।

ସପ୍ରଦାନ ବାଚ୍ୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ପ୍ରାୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏଣୁ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦିଆଯାଇ ପାରୁନାହିଁ ।

କୃତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦଟି ଅପାଦାନକୁ ବୁଝାଇଲେ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଅପାଦାନ ବାଚ୍ୟରେ ହେଲ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଯଥା—ଶ୍ରୀ ଧାତୁରୁ ମ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଶ୍ରମ, ଶ୍ରତ ହୁଅନ୍ତି ଯାହାଠାରୁ, ଅର୍ଥାତ୍, ଯାହାକୁ ଦେଖି ଶ୍ରତ ହୁଅନ୍ତି ।

କୃତ୍ୱପ୍ରତ୍ୟୟନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦଟି ଅଧିକରଣକୁ ବୁଝାଇଲେ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଅଧିକରଣ ବାଚ୍ୟରେ ହେଲ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଯଥା—ଶ୍ରୀ ଧାତୁରୁ ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଶଯ୍ୟା, ଯହିଁରେ ଶୟନ କରାଯାଏ ।

ଭବବାଚ୍ୟନିଷ୍ପନ୍ନ କୃଦନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଝିସ୍ତା ବା କାର୍ଯ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । ଏଣୁ ଏହି କୃଦନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଝିସ୍ତାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ।

କୃତ୍ୱପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ଏ, ଐ, ଓ, ଔ ଠାରେ ଆ ହୁଏ । ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ଋ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରତ୍ୟୟ ତ ଠାରେ ଟ ହୁଏ ।

ଭବବାଚ୍ୟରେ ଅନ, ତ, ଅ, ଇ, , ଓ, ଆ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଅନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ସ୍ୱର ଏବଂ ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ହ୍ରସ୍ୱ ସ୍ୱରର ଗୁଣ ହୁଏ । ଅନ୍ତ୍ୟ ଋଠାରେ ଈ ଋ ହୁଏ ମାତ୍ର ଋ ପ-ବର୍ଗର କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ଥିଲେ ତାହା ସ୍ଥାନରେ ଉଚ୍ଚ ହୁଏ । ଯଥା—ଚ + ଅନ = ଚୟନ; ସିଚ୍ + ଅନ = ସେଚନ ; ଭୁଚ୍ + ଅନ = ଭୋଜନ ; ସାଧ୍ + ଅନ = ସାଧନ; କ୍ରୁ + ଅନ = କରଣ; ପ୍ଳୁ, ପ୍ଳୁର୍ ବା ପ୍ଳୁ + ଅନ = ପୁରଣ; ଇ + ଅନ = ଅୟନ ।

ଭବବାଚ୍ୟରେ ଅନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ଅନ ଉଚ୍ଚରେ ପୁଣି ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ରଚ୍ + ଅନ + ଆ = ରଚନା, ଏହିପରି ଘଟନା, ଅର୍ଚ୍ଚନା, ବନ୍ଦନା, ମାର୍ଜନା, ମନ୍ତ୍ରଣା, ଯନ୍ତ୍ରଣା, ରଚନା, ପ୍ରଭୃତି ।

ଏହି ବିଶେଷ୍ୟପଦଗୁଡ଼ିକ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ । ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ଋ ଓ କ୍ ଠାରେ କ୍ ହୁଏ, ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ନ୍ ର ଲେପ ହୁଏ; କେତେକ ମ କାରନ୍ତ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ନ୍ ର ଲେପ ହୁଏ, ଅପର କେତେକ ମ କାରନ୍ତ ଧାତୁର ମ୍ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟର ତ ମିଳି ଣ୍ ହୁଏ ଓ ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ଅକାର ସ୍ଥାନରେ ଆକାର ହୁଏ । କେତେକ ଧ କାରନ୍ତ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ଧ୍ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟର ତ ମିଶି କି ହୁଏ; କେତେକ ଆକାରନ୍ତ ଧାତୁର

ଆ ଠାରେ ଇ ହୁଏ, ଆଉ କେତେକ ଆକାରକୁ ଧାତୁ ପରେ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟର ତୁ ଠାରେ ନ୍ ହୁଏ, ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ର ଠାରେ ଇ ର୍ ହୁଏ, ଏବଂ ଜନ ଧାତୁର ଅ ଠାରେ ଆ ହୁଏ ଯଥା—ମୂର୍ + ତ = ମୁକ୍ତ; ଭକ୍ + ତ = ଭକ୍ତ; ମନ୍ + ତ = ମତ; ରମ୍ + ତ = ରତ; ଶମ୍ + ତ = ଶାନ୍ତି; ଭ୍ରମ୍ + ତ = ଭ୍ରାନ୍ତି ସମ୍ + ପଦ୍ + ତ = ସମ୍ପଦି; ବୃଧ୍ + ତ = ବୃଦ୍ଧି; ସ୍ଥା + ତ = ସ୍ଥିତ; ସିଧ୍ + ତ = ସିଦ୍ଧି; ହ୍ରା + ନ୍ = ହ୍ରାନି; କୃତ୍ + ତ = କାର୍ତ୍ତି; ଜନ୍ + ତ = ଜାତ । ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜଷ୍ଟନ୍ କୃଦନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ସ୍ଥାଲିକ ।

ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ରନକ୍, ସନକ୍ ଓ ଭନକ୍ ଧାତୁରୁ ନ୍ ର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା—ରକ୍ତକ୍ + ତ = ରକ୍ତ; ଆ + ସନକ୍ + ତ = ଆସକ୍ତ; ଭକ୍ + ତ = ଭକ୍ତ ।

ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ହ୍ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟର ତ ମିଳି ଢି ହୁଏ ଏବଂ ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ବର ଘର୍ଷ ହୁଏ । ଯଥା—ରୁହ୍ + ତ = ରୁଢି, ବହ୍ + ତ = ଭଡି, ପ୍ର + ବହ୍ + ତ = ପୌଢି ।

ସଂସ୍କୃତ ଘଷ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅବଶେଷ ଯେଉଁ ଅ, ସେହି ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ସ୍ବର ଏବଂ ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ଅକାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ, ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ଅନ୍ୟ ହ୍ରସ୍ବ ସ୍ବରର ଗୁଣ ହୁଏ ଏବଂ ଧାତୁର ଅନ୍ତର୍ସ୍ଥିତ ଚ୍ ଠାରେ କ୍ ଓ ଳ୍ ଠାରେ ଗ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ଉପ + କୃ + ଅ = ଉପକାର, ରୁ + ଅ = ରାବ । ଇ + ଅ = ଆୟ, ଭୁକ୍ + ଅ = ଭୋଗ, ପର୍ + ଅ = ପାକ, ରକ୍ + ଅ = ରାଗ, ଅଭ୍ + ସିତ୍ + ଅ = ଅଭିଷେକ, ଶୂର୍ + ଅ = ଶୋକ, ସମ୍ + ତୁନ୍ + ଅ = ସନ୍ତୋଷ, ଷ୍ଟୁ ଶ୍ + ଅ = ଷ୍ଟର୍ଶ । ହନ୍ ଧାତୁରୁ ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜଲେ ଘାତ ହୁଏ ।

ସଂସ୍କୃତ ଅଳ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅବଶେଷ ଯେଉଁ ଅ, ସେହି ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ତ୍ୟ ସ୍ବର ଏବଂ ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ହ୍ରସ୍ବ ସ୍ବରର ଗୁଣ ହୁଏ । ଯଥା—ଜ + ଅ = ଜୟ, ରୁଧ୍ + ଅ = ବୋଧ, ଅନୁ + ଭୁ + ଅ = ଅନୁଭବ, ସମ୍ + କୃ + ଅ = ସଂଜ୍ଞା, ହୁଧ୍ + ଅ = ହୋଧ । କେତେକ ଧାତୁର ଉତ୍ତର ଭାବ-ବାଚ୍ୟରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଧୃନ୍ + ଇ = ଧୃନି, ଭ୍ରମ୍ + ଇ = ଭ୍ରମି (୧); ବମ୍ + ଇ = ବମି, ରୁଚ୍ + ଇ = ରୁଚି, ଗମ୍ + ଇ = ଗମି (୨) ।

ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରୁ ଆଗତ ଆହୁର ଅନେକ ପ୍ରକାର ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅଛି । ପୁଣି ଅପଭ୍ରଂଷ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖାଯାଏ ।

(୧) ବିଶେଷ୍ୟ, ଅର୍ଥ ପାଣି-ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ, ଜଳାବର୍ତ୍ତୀ, ପୂର୍ଣ୍ଣିବାୟୁ, ପୂର୍ଣ୍ଣିନ, ଭ୍ରମଣ, ମଧ୍ୟ ଭୂମୀ ବନାନ ହୁଏ ।

(୨) ବଂ. ଅର୍ଥ କୁଶଳୀ ।

ଯଥା—ଝେଲ୍ + ଅ = ଝେଲ, ଘୁମ୍ + ଅ = ଘୁମ ତର୍ + ଅ = ତର । ଇବା ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଯା ଧାତୁର ଆକାରର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା - ଯା + ଇବା = ଯିବା ।

ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ଆକାରଠାରେ ଇ କାର ହୁଏ, ଏବଂ ଓ କାରଠାରେ ଈ କାର ହୁଏ । ଯଥା—ଟା + ଆ = ଟିଆ, ଶୋ + ଆ = ଶୁଆ, ଧୋ + ଆ = ଧୁଆ ।

ଅକର୍ମକ ଧାତୁ ଓ ଗତ୍ୟର୍ଥକ ସକର୍ମକ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସକର୍ମକ ଧାତୁର ଉତ୍ପନ୍ନ କର୍ମ ବାଚ୍ୟରେ ଓ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ଋ ଓ ଌ ଠାରେ କ୍ ହୁଏ, ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ଋ ର ଲେପ ହୁଏ, ମ-କାରାନ୍ତ କେତେକ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ମ୍ ର ଲେପ ହୁଏ, ଅପର କେତେକ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ମ୍ ଠାରେ ନ୍ ଓ ପୁଂବର୍ତ୍ତୀ ଅକାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ, ଆକାରାନ୍ତ ଧାତୁର ଆ ଠାରେ ଇ ହୁଏ, ଗୋ ଧାତୁର ଔ ଠାରେ ଯେଉଁ ଆ ହୁଏ ସେହି ଆ ଏବଂ ପା ଧାତୁର ଆ ଠାରେ ଈ ହୁଏ, ମଦ୍ ଧାତୁର ଉ ଠାରେ ଊ ହୁଏ, ଅନ୍ୟ ଉ କାରାନ୍ତ ଧାତୁର ଉ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ତ ମିଶି ନ୍ନ ହୁଏ । ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ଣ୍ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ତ ମିଶି ଈ ହୁଏ, କେତେକ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ହ୍ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ତ ମିଶି ଈ ହୁଏ, ଆଉ କେତେକ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ହ୍ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ତ ମିଳି ରଧ ହୁଏ । ଯଥା—ଭ୍ରମ୍ + ତ = ଭ୍ରାନ୍ତ, ଛା + ତ = ଛିତ, କୃ + ତ = କୃତ, ପା + ତ = ପୀତ, ଗୋ + ତ = ଗୀତ, ଗମ୍ + ତ = ଗତ, ଭଜ୍ + ତ = ଭଜ୍ଜ, ସିର୍ + ତ = ସିକ୍ତ, ମଦ୍ + ତ = ମତ, ମଦ୍ + ତ = ମତ୍ତ, ପ୍ର + ସଦ୍ + ତ = ପ୍ରସନ୍ନ, ଭିଦ୍ + ତ = ଭିନ୍ନ ବୃଧ୍ + ତ = ବୃଦ୍ଧ, ଗାହ୍ + ତ = ଗାତ, ମୂଝ୍ + ତ = ମୂଢ, ଦୁଝ୍ + ତ = ଦୁର୍ବଧ, ଲୁଝ୍ + ତ = ଲୁବଧ, ସୃଜ୍ ଧାତୁରୁ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ସୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ କେତେକ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଇ ଆଗମ ହୁଏ । ଯଥା—ଲିଖ୍ + ତ = ଲିଖିତ, ପ୍ର + ସଫୁଟ୍ + ତ = ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ, ପଠ୍ + ତ = ପଠିତ, ଲମ୍ + ତ = ଲମ୍ବିତ, କମ୍ + ତ = କମ୍ପିତ, ଆ + ନନ୍ + ତ = ଆନନ୍ଦିତ । ଓହ୍ ଧାତୁରୁ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଗୁହ୍ୟତ ହୁଏ ।

ନିମ୍ନଲିଖିତ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ଉପରଲିଖିତ ସହର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖାଯାଏ—ଜନ୍ + ତ = ଜାତ, ଦା + ତ = ଦତ୍ତ, ବି + ଧା + ତ = ବିହତ, ବର୍ + ତ = ଭକ୍ତ, ଅନ୍ତୁ + ବଦ୍ + ତ = ଅନ୍ତତ୍ତ, ମସ୍ + ତ = ମଗ୍ନ, ଲଗ୍ + ତ = ଲଗ୍ନ, ଭନ୍ ଶ୍ + ତ = ଭଣ୍ଡ, ପ୍ର + ଶନ୍ ଧ୍ + ତ = ପ୍ରଶସ୍ତ, ରନ୍ ଲ୍ + ତ = ରକ୍ତ, କ୍ଲ ଶ୍ + ତ = କ୍ଲେଷ୍ଟ, ଶୁସ୍ + ତ = ଶୁଷ୍କ, ଭୁଜ୍ + ତ = ଭୂରଜ, ପର୍ + ତ = ପଦ୍ମ, ବି + ଦୃ +

ତ = ବଦାନ୍ତ, ଶାସ୍ + ତ = ଶିଷ୍ଟ, ଟନ୍ + ତ = ଖାତ, ହା + ତ = ହାନ, ଶି + ତ = ଶୀତ, ବ୍ୟଧ + ତ = ବିଧ ।

ଅପଭ୍ରଂଷ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଏବଂ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଓ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଯା ଧାତୁରୁ ଯାଇଥିବା, ଯାଇଥିଲା ; ଶୋ ଧାତୁରୁ ଶୋଇଥିବା, ଶୋଇଥିଲା; ଖା ଧାତୁରୁ ଖାଇଥିବା, ଖାଇଥିଲା ; ଧୋ ଧାତୁରୁ ଧୋଇଥିବା, ଧୋଇଥିଲା ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଓ କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ତ, ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ କୃଦନ୍ତ ପଦଟି ପ୍ରାୟ କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷଣ ହୋଇଥାଏ । କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଭାବାର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ତେତେବେଳେ କୃଦନ୍ତ ପଦଟି କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଯା + ତ = ଯାତ (ଗମନ), ଆ + ଯା + ତ = ଆୟାତ (ଆଗମନ) ଜର୍ + ତ = ଜୀବତ (ପ୍ରାଣ) ।

ଭାବାର୍ଥ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ବାଚ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଅନ, ତ ଅ, ଏବଂ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ତସ୍ + ଅନ = ତପନ, ପୁ + ଅନ = ପବନ, ଚନ୍ + ଅନ = ଚନ୍ଦନ, ଜନ୍ + ତ = ଜାତ, ପ୍ରୀ + ଅ = ପ୍ରିୟ, ଚର୍ + ଅ = ଚର, ଅଜ୍ଞ (ଉପପଦ) + କୃ + ଅ = ଅଜ୍ଞକାର ; କର୍ମବାଚ୍ୟରେ—ଭଜ୍ + ଅନ = ଭଜନ, ସୃଜ୍ + ତ = ସୃଷ୍ଟି ; ଗେହ୍ଲ + ଆ = ଗେହ୍ଲା, ଭଗାରି (ଉପପଦ) + ହସ୍ + ଆ = ଭଗାରିହସା, ମାଜଡ଼ (ଉପପଦ) + ଖା + ଆ = ମାଜଡ଼ିଆ ; କରବାର୍ଥରେ—କୃ + ଅନ = କରଣ, ଜା + ଅନ = ଜନ୍ମନ, ଯା + ଅନ = ଯାନ, ସମ୍ + ତନ୍ + ଅ = ସମ୍ମାନ, କୃ + ଅ = କର, ବାରି (ଉପପଦ) + ଚଲ୍ + ଆ = ବାରିଚଲା, ଗାରି (ଉପପଦ) + ଛନ୍ + ଆ = ଗାରିଛନ୍ଦା; ଅଧିକରଣ ବାଚ୍ୟରେ—ଆସ୍ + ଅନ = ଆସନ, ଆ + ଧୃ + ଅ = ଅଧାର, ଆ + ପଦ୍ + ଅ = ଆସ୍ତନ ।

କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ତବ୍ୟ, ଅମାୟ ଏବଂ ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ତବ୍ୟ ଓ ଅମାୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁରୁ ଅନ୍ତ୍ୟ ହ୍ରସ୍ବରର ବୃଦ୍ଧି, ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ହ୍ରସ୍ବରର ଗୁଣ ହୁଏ, ଏବଂ ଅନ୍ତ୍ୟ ଆ ଠାରେ ଏ ଆଦେଶ ହୁଏ । ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁରୁ ଅନ୍ତ୍ୟ ଋ ଠାରେ ୠ ହୁଏ । ଯଥା—କୃ ଧାତୁରୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, କରଣୀୟ, କାର୍ଯ୍ୟ ; ଦା ଧାତୁରୁ ଦାତବ୍ୟ, ଦାନୀୟ, ଦେୟ ; ପା ଧାତୁରୁ ପାତବ୍ୟ, ପାନୀୟ, ପେୟ ; ଜ ଧାତୁରୁ ଜେତବ୍ୟ, ଜୟନୀୟ, ଜେୟ ; ଗମ୍ ଧାତୁରୁ ଗନ୍ତବ୍ୟ, ଗମନୀୟ, ଗମ୍ୟ ; ଶୁ ଧାତୁରୁ ଶୋଭନୀୟ, ଶ୍ରବଣୀୟ, ଶ୍ରାବ୍ୟ ; ବର୍ ଧାତୁରୁ ବକ୍ତବ୍ୟ, ବଚନୀୟ, ବାଚ୍ୟ ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବ୍ୟରେ ତବତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ସମ୍ପୋଷନ ଭିନ୍ନ-ବିଭକ୍ତି-ଯୁକ୍ତ ହେଲେ ତବତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କୃଦନ୍ତ ପଦର ବର୍ତ୍ତାରେ ବାନ୍ ହୁଏ ।
 ଯଥା—କୃ + ତବତ୍ = କୃତବାନ୍, ଗମ୍ + ତବତ୍ = ଗତବାନ୍ , ବଚ୍ + ତବତ୍ =
 ଉକ୍ତବାନ୍ , ଦା + ତବତ୍ = ଦତ୍ତବାନ୍ ।

ତବ୍ୟ, ଅମ୍ଭୟ, ଯ ଏବଂ ତବତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟଦ୍ୱାରା ନିଷିଦ୍ଧ କୃଦନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ
 ନିସ୍ୱାକାରକ ବିଶେଷଣ ହୁଅନ୍ତି ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବ୍ୟରେ ଅତ୍ ଅନ୍ତା, ଆନ ଓ ମାନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।
 ମାନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ହଳନ୍ତ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଗୋଟିଏ ଅ ଆଗମ ହୁଏ । ଯଥା—
 ଚଲ୍ + ଅତ୍—ଚଳତ୍, ଜାଗ୍ + ଅତ୍—ଜାଗତ୍, ଗଲ୍ + ଅତ୍—ଗଳତ୍, ଚଳ +
 ଅନ୍ତା—ଚଳନ୍ତା, ଗଲ୍ + ଅନ୍ତା—ଗଳନ୍ତା, ବହ୍ + ଅନ୍ତା—ବହନ୍ତା, ଜା + ଅନ୍ତା
 = ଜଅନ୍ତା, ଶୀ + ଆନ = ଶୟାନ, ଭ୍ରାସ୍ + ମାନ—ଭ୍ରାସମାନ, ବହ୍ + ଅତ୍ =
 ବହତ୍, ବହ୍ + ମାନ—ବହମାନ, ଆ + ବହ୍ + ମାନ—ଆବହମାନ ।

ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଶତ୍ରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ଅତ୍ ରହେ, ଏବଂ ଶାନତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟଠାରେ
 ଆନ ଓ ମାନ ହୁଏ । ସଂସ୍କୃତର ଏହି ଅତ୍‌ରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନ୍ତା ପ୍ରତ୍ୟୟ
 ହୋଇଅଛି ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବ୍ୟରେ ଓ କର୍ମବ୍ୟାପକରେ ଇବା, ଉଥବା, ଇଥବା,
 ଓ ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଚଳ ଧାତୁରୁ ଚଳିବା, ଚଳିଥବା, ଚଳୁଥବା ।
 ଖା ଧାତୁରୁ ଖାଇବା, ଖାଇଥବା ; ଯା ଧାତୁରୁ ଯିବା, ଯାଉଥବା ; ହସ୍ ଧାତୁରୁ
 ହସିବା, ହସୁଥବା, ହସିଲ ।

ଧାତୁର ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବ୍ୟରେ ବା କର୍ମବ୍ୟାପକରେ ଅତ୍, ଅନ୍ତା ଆନ,
 ମାନ, ଇବା, ଉଥବା, ଇଥବା ଓ ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ କୃଦନ୍ତ ପଦ ନିସ୍ୱାକାରକ
 ବିଶେଷଣ ହୁଏ ।

କର୍ତ୍ତୃବ୍ୟାପକ ବା କର୍ମବ୍ୟାପକେ ତ, ତବତ୍, ଇଥବା ଓ ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ
 ହେଲେ କୃଦନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ଅଗତ କାଳକୁ ବୁଝାଏ; ତବ୍ୟ, ଅମ୍ଭୟ ଓ
 ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳକୁ ବୁଝାଏ; ଅତ୍, ଅନ୍ତା, ଆନ, ମାନ ଓ ଉଥବା
 ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳକୁ ବୁଝାଏ ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବ୍ୟରେ ତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ବିଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେଲେ
 ତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କୃଦନ୍ତ ପଦର ର୍ତ ଠାରେ ଆ ଆଦେଶ ହୁଏ, ଏବଂ ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ
 ଧାତୁର ଯେଉଁ ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ, ତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସେହି ପରିବର୍ତ୍ତନ

ହୁଏ । ଯଥା—କୃ + ତ୍ତ = କର୍ତ୍ତା, କି + ତ୍ତ = କୈତା, ଦା + ତ୍ତ = ଦାତା, ବର୍ + ତ୍ତ = ବକ୍ତା, ଶ୍ରୁ + ତ୍ତ = ଶ୍ରୋତା, ହୁ + ତ୍ତ = ହୋତା ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଅକ ଓ ଇନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ, ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ସ୍ବର ଓ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ଅ-କାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ, ଅନ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ଅ-କାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ, ଅନ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ଅନ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ସ୍ବରର ଗୁଣ ହୁଏ, ଏବଂ ଆ-କାରାନ୍ତ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଗୋଟିଏ ସ୍ବର ଆଗମ ହୁଏ । ଇନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କୃଦନ୍ତ ପଦ ବିଭକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଅନ୍ୟ ଲ୍ ର ଲେପ ହୁଏ, ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ‘ଇ’ ‘ଉ’ ହୁଏ, ମାତ୍ର ଫଳୋଽନର ଏକ-ଏକ ବଚନରେ ଇନ୍ ରହେ । ଯଥା—କୃ + ଅକ = କାରକ, ଧୃ + ଅକ = ଧାରକ, ପର୍ + ଅକ = ପାଚକ, ଦା + ଅକ = ଦାୟକ, ଗୌ + ଅକ = ଗାୟକ, ସୋ + ଅକ = ସାୟକ, ଜା + ଅକ = ଜାୟକ, ଶ୍ଚ + ଅକ = ଶ୍ଚେକ, ଭୃ + ଅକ = ଭେଦକ, ଧୃ + ଅକ = ଜାରକ । କୃଷ୍ ଧାତୁରୁ ଅକ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ କୃଷକ ଓ କର୍ଷକ ଉଭୟ ହୁଏ । କୃ + ଇନ୍ = କାରୀ, ଚର୍ + ଇନ୍ = ଚରୀ, ଅରୁ + ପ୍ତ + ଇନ୍ = ଅରୁଯାତ୍ରୀ, ଯା + ଇନ୍ = ଯାତ୍ରୀ, ଶ୍ଚା + ଇନ୍ = ଶ୍ଚାତ୍ରୀ, ଅଧ୍ + ବସ୍ + ଇନ୍ = ଅଧ୍ବବାସୀ, ଧୁଃ + ଇନ୍ = ଦୋଷୀ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ର ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ର ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ସ୍ବରର ଗୁଣ ହୁଏ । ଯଥା—ନମ୍ + ର = ନମ୍ପ, ହନ୍ + ର = ହନ୍ପ୍ର, ସ୍ଥି + ର = ସ୍ଥିର, ସ୍ମୁ + ର = ସ୍ମୁଦ୍ର, ଚନ୍ + ର = ଚନ୍ଦ୍ର, ଇନ୍ + ର = ଇନ୍ଦ୍ର ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ବର ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଇଶ୍ + ବର = ଇଶ୍ବର, ନଶ୍ + ବର = ନଶ୍ବର, ଶ୍ଚା + ବର = ଶ୍ଚାବର, ଭସ୍ + ବର = ଭସ୍ବର । ଗହ୍ + ବର = ଗହ୍ବର ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ କ୍ୱିପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । କ୍ୱିପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲୁପ୍ତ ହେଲେ ହ୍ରସ୍ବ ସ୍ବରାନ୍ତ ଧାତୁର ଉତ୍ତର ରୁ ଆଗମ ହୁଏ । ଯଥା—ଇନ୍ଦ୍ର (ଉପପଦ) + କି + କ୍ୱିପ୍ = ଇନ୍ଦ୍ରକିତ୍, ବଶ୍ (ଉପପଦ) + କି + କ୍ୱିପ୍ = ବଶକିତ୍, ବାର (ଉପପଦ) + ପ୍ତ + କ୍ୱିପ୍ = ବାରପ୍, ଅଗ୍ର (ଉପପଦ) + ଜା + କ୍ୱିପ୍ = ଅଗ୍ରଜା, ସେନା (ଉପପଦ) + ଜା + କ୍ୱିପ୍ = ସେନାଜା, ଶାସ୍ତ୍ର (ଉପପଦ) + ବଦ୍ + କ୍ୱିପ୍ = ଶାସ୍ତ୍ରବଦ୍ (ଶାସ୍ତ୍ରବନ୍ତ) । କ୍ୱିପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲୁପ୍ତ ହେଲେ କୌଣସି କୌଣସି ଲ୍ କାରାନ୍ତ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ଲ୍ ଠାରେ ଛ, ଅପର କୌଣସି କୌଣସି ଲ୍ କାରାନ୍ତ ଧାତୁର ଲ୍ ଠାରେ ଳ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ସମ୍ + ଶ୍ଚା + କ୍ୱିପ୍ = ସମାଶ୍ଚ, ଧାତୁର ଲ୍ ଠାରେ ଳ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ସମ୍ + ଶ୍ଚା + କ୍ୱିପ୍ = ସମାଶ୍ଚ, ଧାତୁର ଲ୍ ଠାରେ ଳ୍ ହୁଏ ।

ସଞ୍ଜ (ଉପପଦ) + ଭୁକ୍ + କ୍ଯପ୍ = ସଞ୍ଜଭୁକ୍ । ଶ୍ରୀ ଧାତୁରୁ କର୍ମ ବାଚ୍ୟରେ କ୍ଯପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଶ୍ରୀ ହୁଏ ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଉକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଉକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ୟସ୍ଵରର ଓ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ଅ କାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଯଥା—ଭୁ + ଉକ = ଭୁକ୍, ଜନ୍ + ଉକ = ଜନ୍ମକ, କମ୍ + ଉକ = କାମୁକ । ସନ୍ ଧାତୁରୁ ଉକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଘାତୁକ ହୁଏ ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବାଚ୍ୟରେ ମନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ମନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ୟସ୍ଵରର ଓ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ପୁଞ୍ଜବର୍ତ୍ତୀ ହ୍ରସ୍ଵ ସ୍ଵରର ଗୁଣ ହୁଏ । ସମ୍ପୃକ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ନିୟମାନୁସାରେ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ସଂଲିଙ୍ଗ ତାହାର ସମ୍ବୋଧନ ଏକବଚନ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିରେ ମନ୍‌ଠାରେ ମା ହୁଏ, କ୍ରିତ ଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ମନ୍ ର ନ୍ ର ଲୋପ ହୁଏ । ଯଥା—କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ :—ଧୃ + ମନ୍ = ଧର୍ମ୍, ଭସ୍ + ମନ୍ = ଭସ୍, କର୍ମବାଚ୍ୟରେ :—କୃ + ମନ୍ = କର୍ମ, କରଣବାଚ୍ୟରେ :—ବୁ + ମନ୍ = ବର୍ମ; ଅଧିକରଣ ବାଚ୍ୟରେ :—ସଦ୍ + ମନ୍ = ସଦ୍ ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବାଚ୍ୟରେ ନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ :—ରମ୍ + ନ = ରତ୍ନ; କର୍ମବାଚ୍ୟରେ :—ପ୍ରଚ୍ଛ୍ + ନ = ପ୍ରଚ୍ଛ୍; ଶ୍ଵବବାଚ୍ୟରେ :—ଯତ୍ + ନ = ଯତ୍ ।

ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବାଚ୍ୟରେ ହ ଓ ଇହ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଇହ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ୟସ୍ଵରର ଗୁଣ ହୁଏ । ଯଥା—କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ :—ପୁ + ଇହ = ପବିହ, ଗମ୍ + ହ = ଗାହ, କର୍ମ ବାଚ୍ୟରେ—ବଦ୍ + ଇହ = ବାଦହ; କରଣବାଚ୍ୟରେ :—ମା + ହ = ନେହ, ବସ୍ + ହ = ବସ୍, ଶାସ୍ + ହ = ଶାସ୍, ବଚ୍ + ହ = ବଚ୍, ବହ୍ + ଇହ = ବହ୍, ଅଧିକରଣ ବାଚ୍ୟରେ :—ସଦ୍ + ହ = ସଦ୍ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଉ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ସାଧ୍ + ଉ = ସାଧୁ, ମନ୍ + ଉ = ମଧୁ, ଚକ୍ଷ୍ + ଉ = ଚକ୍ଷୁ, ଭିଷ୍ = ଉ = ଭିଷୁ । କର୍ମବାଚ୍ୟରେ :—ଦୃ + ଉ = ଦାବୁ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ବସ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ବିଦ୍ + ବସ୍ = ବିଦସ୍ (ବିଦ୍ଵାନ୍) ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଶ୍ଵା + ରୁ = ଶ୍ଵାରୁ, ଦଦ୍ + ରୁ = ଦଦାରୁ, ଶବ୍ + ରୁ = ଶବ୍ ।

୨୧—ପ୍ରେରଣାର୍ଥ ଧାତୁ

ପ୍ରେରଣାର୍ଥରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ଏହାକୁ ଶିଚ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କହନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ କେହି କେହି ପ୍ରେରଣାର୍ଥ ଧାତୁକୁ ଶିଚନ୍ତୁ ଧାତୁ କହନ୍ତି । ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ସ୍ଵରର ଓ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ପୁଂବର୍ତ୍ତୀ ଅକାରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ, ଅନ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଂବର୍ତ୍ତୀ ଅ-ଭିନ୍ନ ହ୍ରସ୍ଵସରମାନଙ୍କର ଗୁଣ ହୁଏ, ଏବଂ ଆ-କାରାନ୍ତ ଓ ଋ-କାରାନ୍ତ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଗୋଟିଏ ପ ଆଗମ ହୁଏ । ଯଥା—କୃ + ଇ = କାରି, କୃ + ଇ = ତାରି, ଚଳ୍ + ଇ = ଚାଳି, ଭୁ + ଇ = ଭାବି, ସୃ + ଇ = ସାରି ପଞ୍ଚ + ଇ = ପାଚି, ବଦ୍ + ଇ = ବେଦି, ବୁଧ୍ + ଇ = ବୋଧି, ସ୍ଥା + ଇ = ସ୍ଥାପି, ଯା + ଇ = ଯାପି, ଜ୍ଞା + ଇ = ଜ୍ଞାପି, ଋ + ଇ = ଅପି ।

ପ୍ରେରଣାର୍ଥରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଶା ଧାତୁ ଶାସି, ଅଧି ପୁଂବକ ଇ ଧାତୁ ଅଧାପି, ପ୍ରୀ ଧାତୁ ପ୍ରୀଣି, ବୁଦ୍ଧ ଧାତୁ ବୋଧି, ଦନ୍ ଧାତୁ ଦାଦି ଏବଂ ଦୁଷ୍ ଧାତୁ ଦୂଷି ହୁଏ ।

ପ୍ରେରଣାର୍ଥ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଭବବାଚ୍ୟରେ ଅନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ଇ-କାରର ଲେପ ହୁଏ, ଏବଂ ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଉତ୍ତରୁ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ପୂର୍ଣ୍ଣି ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶତଗୁଡ଼ିକ ସ୍ଵୀକୃତ ଅଟେ । ଯଥା—ଗୁଳି ଧାତୁରୁ ଗୁଳାନ, ଗୁଳନା; ନି-ପୁଂବକ ବେଦି ଧାତୁରୁ ନିବେଦନ; ବି ପୁଂବକ ଜ୍ଞାପି ଧାତୁରୁ ବିଜ୍ଞାପନ; ଯାପି ଧାତୁରୁ ଯାପନ; ଅଧି ପୁଂବକ ଇ ଧାତୁରୁ ଅଧାପନା; ଅବ ପୁଂବକ ତାରି ଧାତୁରୁ ଅବତାରଣା ।

ଅନ୍ୟ ବାଚ୍ୟରେ ଅନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ଇ-କାରର ଲେପ ହୁଏ । କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ତର :—ଶାସି + ଅନ = ଶାସଣ ।

୨୨—ସନନ୍ତ ଧାତୁ

ଇଚ୍ଛା ଅର୍ଥରେ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ନିୟମାନୁସାରେ ସନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ସନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ଯେଉଁ ଧାତୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ତାହାକୁ ସନନ୍ତ ଧାତୁ କହନ୍ତି । ସନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟର ସ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ । ସନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଧାତୁର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣର ଦ୍ଵିତ୍ଵ ହୁଏ, ଏବଂ ଆହୁରି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସନନ୍ତ ଧାତୁର ଆକାର ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା—

ମୂଳଧାତୁ	ସନନ୍ତ ଧାତୁ	ମୂଳଧାତୁ	ସନନ୍ତ ଧାତୁ	ମୂଳଧାତୁ	ସନନ୍ତ ଧାତୁ
ପା	ପିପାସ	ଜ୍ଞା	ଜିଜ୍ଞାସ	କ	କିରୀସ

ଗମ୍	ଜଗମିଷ	କୃ	ଜ୍ୟୋ	ଭୁକ୍	ବୁଭୁକ୍ଷ
ହନ୍	ଜଗାଂସ	ମୂର୍	ମୁମୁକ୍ଷ	ବର୍	ବିବକ୍ଷ
ମ୍	ମୁମୁର୍ଷ	ଲଭ୍	ଲପ୍ସ	ଶୁ	ଶୁଶ୍ରୁଷ

ସନନ୍ତ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର ଭାବବ୍ୟାପ୍ୟରେ ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ତହିଁ ଉତ୍ତରୁ ପୁଣି ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗ ଅଟେ । ଯଥା—
ପିପାସ ଧାତୁରୁ ଜିହ୍ଵାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ପିପାସା, ଜଗାସ ଧାତୁରୁ ଜିହ୍ଵାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ଜଗାସା, ଜଜ୍ଞାସ ଧାତୁରୁ ଜିହ୍ଵାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ଜଜ୍ଞାସା । ଏହିପରି ଲପ୍ସ ଧାତୁରୁ ଲପ୍ସା, ଶୁଶ୍ରୁଷ ଧାତୁରୁ ଶୁଶ୍ରୁଷା ।

ସନନ୍ତ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ତର କର୍ତ୍ତବ୍ୟାପ୍ୟରେ ଉ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଉ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଧାତୁର ଅନ୍ୟ ଅକାରର ଲେପ ହୁଏ । ଉ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷଣ ଅଟେ । ଯଥା—ପିପାସ ଧାତୁରୁ ପିପାସୁ, ଜଜ୍ଞାସ ଧାତୁରୁ ଜଜ୍ଞାସୁ, ବୁଭୁକ୍ଷ ଧାତୁରୁ ବୁଭୁକ୍ଷୁ, ଲପ୍ସ ଧାତୁରୁ ଲପ୍ସୁ, ମୁମୁର୍ଷ ଧାତୁରୁ ମୁମୁର୍ଷୁ, ମୁମୁକ୍ଷଧାତୁରୁ ମୁମୁକ୍ଷୁ ।

୨୩—ତଦ୍ଵିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ

ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ବିଶେଷ ବିଶେଷ ଅର୍ଥରେ ଯେଉଁ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହୁଏ ସେମାନଙ୍କୁ ତଦ୍ଵିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ କହନ୍ତି ।

ତଦ୍ଵିତ ପ୍ରତ୍ୟୟର ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଅଥବା ଯ ପରେ ଥିଲେ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତସ୍ଥିତ ଅ, ଆ, ଇ, ଇ, ଏହି ଋଶିବର୍ଣ୍ଣର ଲେପ ହୁଏ, ଏବଂ ଉ, ଊ ର ଗୁଣ ହୁଏ ।

ପୁଂ, କନ୍ୟା, ଗୌତ୍ର, ଗୌତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତିକୁ ଅପତ୍ୟ କହନ୍ତି । ଅପତ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଇ, ଅ, ଯ, ଏୟ, ଇକ, ଆୟନ ଏବଂ ଇୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟଗୁଡ଼ିକ ପରେ ଥିଲେ ଶବ୍ଦର ଆଦି ସ୍ଵରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଯଥା—
ଦଶରଥଙ୍କର ପୁତ୍ର ଦାଶରଥ, ସୁମିତ୍ରାଙ୍କର ପୁତ୍ର ସୌମିତ୍ର, ପବନଙ୍କର ପୁତ୍ର ପାବନ, ବସୁଦେବଙ୍କର ପୁତ୍ର ବାସୁଦେବ; ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର ପୁତ୍ର ପାଣ୍ଡବ, ଦୁଆଙ୍କର ପୁତ୍ର ପାର୍ଥ, ଭୀଷ୍ମ ମୁନିଙ୍କର ପୁତ୍ର ଭୀଷ୍ମବ, ଜନକଙ୍କର କନ୍ୟା ଜାନକୀ, ଜମଦଗ୍ନି (ରସି)ଙ୍କର ପୁତ୍ର ଜାମଦଗ୍ନୀ, ଦତ୍ତଙ୍କର ପୁତ୍ର ଦୈତ୍ୟ, ଅଦତ୍ତଙ୍କର ପୁତ୍ର ଆଦତ୍ୟ; କୁଳୀଙ୍କର ପୁତ୍ର କୌଳେୟ, ବିନତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ବୈନତେୟ, ଭଗିନୀର ପୁତ୍ର ଭଗିନେୟ, ରେବତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ରୈବତିକ, ବାସ୍ୟ(ମୁନି)ଙ୍କର ପୁତ୍ର ବସ୍ୟାୟନ, ଦକ୍ଷରାଜଙ୍କର କନ୍ୟା ଦାକ୍ଷାୟଣୀ; ସ୍ଵସାର ପୁତ୍ର ସ୍ଵସ୍ରୀୟ । ରଘୁଙ୍କର ଅପତ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ରଘୁଙ୍କ ବଂଶରେ ଜାତ ଭାବ; ଯଦୁ ବଂଶରେ ଜାତ ଯାଦବ; ମନ୍ତ୍ର ବଂଶରେ ଜାତ

ମାନବ ଭୁବୁଞ୍ଚ ପୁଣି ବା ବଶଜାତ=ଭର୍ଗବ । ସେହିପରି କୌରବ, ପୌରବ, ଗୌତମ । ପଞ୍ଚାଳ ଦେଶର ରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟା, ପାଞ୍ଚାଳୀ; ବିଦେହରାଜ କନ୍ୟା, ବୈଦେହୀ; କୋଶଳ ରାଜକନ୍ୟା, କୌଶଲ୍ୟା । କେକୟ ଶବ୍ଦରୁ ଅପତ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଅ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ଭ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ କେକୟୀ, କୈକେୟୀ ଓ କୈକୟୀ ହୁଏ (କେକୟ ନାମକ ରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟା) ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଅପତ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ଏକାଧିକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା— ବିଶ୍ୱେଚରନ 'ପୁଣି, ବୈଚେରନ, ବୈଶ୍ୱେଚନ'; ମୃକଶ୍ରୁମୁନିଙ୍କର ପୁଣି, ମାର୍କଶ୍ରୁ, ମାର୍କଶ୍ରେୟ (ଏଠାରେ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ଉ କାରର ଲେପ ହେଲା); କୃଷିକାମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ପାଳିତ, କାର୍ତ୍ତିକ, କାର୍ତ୍ତିକେୟ ।

ଭବ ଅର୍ଥାତ୍ ଜାତ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଅ, ଅୟନ, ଇକ, ଯ ଓ ଇୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟଗୁଡ଼ିକ ପରେ ଥିଲେ ଶବ୍ଦର ଆଦି ସ୍ୱରର ପ୍ରାୟ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଯଥା—ସ୍ୱରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶରେ ଭବ, ପୌରାଷ୍ଟ୍ର; ଅନ୍ଧ ଦେଶରେ ଜାତ, ଅନ୍ଧ୍ର; ମିଥଳାରେ ଜାତ ମୈଥଳ; ପଞ୍ଚାଳରେ ଜାତ ପାଞ୍ଚାଳ; କଶ୍ୟପ ଗୋଷ୍ଠରେ ଜାତ କାଶ୍ୟପ; ଭରଦ୍ୱାଜ ଗୋଷ୍ଠରେ ଜାତ, ଭରଦ୍ୱାଜ; ପରାଶର ଗୋଷ୍ଠରେ ଜାତ, ପାରାଶର; ଦ୍ରୀପରେ ଜାତ, ଦ୍ରୈପାୟନ; ତତ୍ତ୍ୱକାଳରେ ଭବ, ତାତ୍ତ୍ୱାଳିକ, ସେହିପରି ଦୈନିକ, ମାସିକ, ବାର୍ଷିକ । ପଟ୍ଟରେ ଜାତ ପାଟଙ୍ଗୟ; ପଣ୍ଡାତ୍ (ଅର୍ଥାତ୍ ପଣ୍ଡିତ ଦେଶରେ) ଜାତ, ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ; ବନରେ ଭବ, ବନ୍ୟ; ଅରଣ୍ୟରେ ଜାତ, ଆରଣ୍ୟ; ଗ୍ରାମରେ ଜାତ ଗ୍ରାମ୍ୟ ।

ଭବ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା— ତନ୍ଧ + ତ୍ୟ = ତନ୍ଧତ୍ୟ, ଅନ୍ଧ + ତ୍ୟ = ଅନ୍ଧତ୍ୟ । ଦକ୍ଷିଣ ଶବ୍ଦରୁ ତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ହୁଏ ।

ଭବ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ତନ ବା ଭନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ, ଯଥା—ସାୟଂ + ତନ = ସାୟନ୍ତନ, ପୁର + ତନ = ପୁରତନ, ଅଧୁନା + ତନ = ଅଧୁନାତନ; କୁଳ + ଭନ = କୁଳାନ, ସାୟଂକାଳ + ଭନ = ସାୟଂକାଳୀନ, ତତ୍ତ୍ୱକାଳ + ଭନ = ତତ୍ତ୍ୱାଳୀନ । ଚିର ଶବ୍ଦରୁ ତନ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଚିରନ୍ତନ, ଏବଂ ସଦା ଶବ୍ଦରୁ ତନ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ସଦାତନ ଓ ସନାତନ ହୁଏ ।

ଭବ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ମ ଓ ଆଦି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଭମ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଭମ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ପଶ୍ଚାତ୍ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ତ୍ତ ର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା—ଅଗ୍ର + ଭମ = ଅଗ୍ରମ, ଅନ୍ତ + ଭମ = ଅନ୍ତମ, ପଶ୍ଚାତ୍ + ଭମ = ପଶ୍ଚିମ, ଆଦି + ମ = ଆଦିମ, ମଧ୍ୟ + ମ = ମଧ୍ୟମ ।

ଉକ୍ତ ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଅ ଓ ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଶିବଙ୍କର ଭକ୍ତ ଶୈବ ; ବନ୍ଧୁଙ୍କର ଭକ୍ତ ବୈଷ୍ଣବ ; ଶତ୍ରୁଙ୍କର ଭକ୍ତ ଶାନ୍ତ ; ଭଗବାନଙ୍କର ଭକ୍ତ ଭାଗବତ (ଭଗବତ୍ + ଅ) ; ଗଣପତିଙ୍କର ଭକ୍ତ ଗାଣପତ୍ୟ (ଗଣପତି + ପ) ।

ସମ୍ବନ୍ଧାର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଇକ, ଇୟ, ଅ, ଯ ଏବଂ ଏୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଇକ, ଅ, ଯ ଓ ଏୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଶବ୍ଦର ଆଦି ସ୍ଵରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଯଥା—ଶାଶ୍ଵର + ଇକ = ଶାଶ୍ଵରିକ, ଦେହ + ଇକ = ଦୈହିକ, ନିସର୍ଗ + ଇକ = ନୈସର୍ଗିକ, ମନସ୍ + ଇକ = ମାନସିକ, ଅଶୁ + ଇକ = ଆଶବିକ, ପଶୁ + ଇକ = ପାଶବିକ ; ଜାତି + ଇୟ = ଜାତୀୟ, ସ୍ଵ + ଇୟ = ସ୍ଵୀୟ, ଦେଶ + ଇୟ = ଦେଶୀୟ, ବାୟୁ + ଇୟ = ବାୟୁବୀୟ, ଦଶା + ଅ = ନୈଶ, ଅସୁର + ଅ = ଆସୁର, ଇଶ + ଅ = ଐଶ ; ଯମ୍ + ଯ = ଯାମ୍ୟ, ବାୟୁ + ଯ = ବାୟୁବ୍ୟ, ଇଶାନ + ଯ = ଐଶାନ୍ୟ, ଅଗ୍ନି + ଏୟ = ଆଗ୍ନେୟ । ଇୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ରାଜନ୍, ସ୍ଵ ଓ ପର ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର କ୍ ଆଗମ ହୁଏ । ଯଥା—ରାଜନ୍ + ଇୟ = ରାଜକୀୟ । ସ୍ଵ + ଇୟ = ସ୍ଵକୀୟ, ପର + ଇୟ = ପରକୀୟ ।

ଯେଉଁ ସବୁ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତରେ ଅ, ଆ ଅଥବା ପଞ୍ଚମବର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ବର୍ଣ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଥାଏ କିମ୍ବା ଅନ୍ତ୍ୟବର୍ଣ୍ଣର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣ ଯଦି ଅ, ଆ ଅଥବା ମ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ସେହି ଶବ୍ଦମାନଙ୍କରୁ ଉତ୍ତର ଅଛି-ଅର୍ଥରେ ବହୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଅଛି-ଅର୍ଥରେ ମହୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ସମ୍ବୋଧନର ପ୍ରଥମା ଏକ-ବଚନରେ ବହୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ବହୁ ସ୍ଥାନରେ ବନ୍ ଏବଂ ମହୁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ମହୁ ସ୍ଥାନରେ ମନ୍ ହୁଏ । ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ବଚନରେ ବହୁ ସ୍ଥାନରେ ବାନ୍ ଓ ମହୁ ସ୍ଥାନରେ ମାନ୍ ହୁଏ । ଯଥା—ଧନ + ବହୁ = ଧନବାନ୍, ଗୁଣ + ବହୁ = ଗୁଣବାନ୍, ମୂଲ୍ୟ + ବହୁ = ମୂଲ୍ୟବାନ୍, ଘମା + ବହୁ = ଘମାବାନ୍, ଶ୍ରଦ୍ଧା + ବହୁ = ଶ୍ରଦ୍ଧାବାନ୍, ବୁଦ୍ଧି + ମହୁ = ବୁଦ୍ଧିମାନ୍, ଶ୍ରୀ + ମହୁ = ଶ୍ରୀମାନ୍ । ଏହିପରି ସ୍ଵରୂପମାନ ମୂର୍ତ୍ତିମାନ୍, ଜୀର୍ଣ୍ଣମାନ୍, ଭକ୍ତମାନ୍, ଚକ୍ଷୁମାନ୍ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ + ବହୁ = ଲକ୍ଷ୍ମୀବାନ୍ ।

ସକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଏବଂ କେତେକ ଆକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଅଛି-ଅର୍ଥରେ ବନ୍-ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଯଶସ୍ + ବନ୍ = ଯଶସୀ, ତେଜସ୍ + ବନ୍ = ତେଜସୀ । ଏହିପରି ତପସୀ, ମନସୀ, ଓଜସୀ, ପୟସୀ, ମେଧା + ବନ୍ = ମେଧାବୀ, ମାୟା + ବନ୍ = ମାୟାବୀ ।

ଏକାଧିକ ସ୍ଵରବିଶିଷ୍ଟ ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଏବଂ କେତେକ ଆକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଅଛି-ଅର୍ଥରେ ଇନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ସମ୍ବୋଧନ-ଭିନ୍ନ ବଚନରେ ଇନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ନ୍ ର ଲୋପ ହୁଏ ଏବଂ ହ୍ରସ୍ଵ ଇ ଠାରେ ଘର୍ଷ ଇ ହୁଏ ।

ଯଥା—ଗୁଣ + ଇନ୍ = ଗୁଣୀ, ଦେହ + ଇନ୍ = ଦେହୀ, ଶରୀର + ଇନ୍ = ଶରୀରୀ,
 ଗୁଣ + ଇନ୍ = ଗୁଣୀ, ଫଣ + ଇନ୍ = ଫଣୀ, ଜନ + ଇନ୍ = ଜନୀ, ଧନ +
 ଇନ୍ = ଧନୀ, ସୁଖ + ଇନ୍ = ସୁଖୀ, ଦୁଃଖ + ଇନ୍ = ଦୁଃଖୀ, ବଳ + ଇନ୍ =
 ବଳୀ, ଗୃହ + ଇନ୍ = ଗୃହୀ, ମାୟା + ଇନ୍ = ମାୟୀ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବହୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବନ୍ତ ଅକାରରେ ଏବଂ ମହୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମନ୍ତ
 ଅକାରରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ଲକ୍ଷ୍ମୀବନ୍ତ, ରାଣିବନ୍ତ, ଗୁଣବନ୍ତ, ଧନବନ୍ତ,
 ବୃଦ୍ଧିମନ୍ତ ।

ଅଛି ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଲ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ
 ଉତ୍ପନ୍ନ ଇଲ, ଏବଂ ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଅଲ୍ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା
 —ଶ୍ରୀ + ଲ = ଶ୍ରୀଲ, ମାଂସ + ଲ = ମାଂସଲ, । ଶୀତ + ଲ = ଶୀତଲ, ଫେନ୍ +
 ଲ = ଫେନଲ, ଜଟା + ଲ = ଜଟିଲ, ନଦ୍ରା + ଅଳ୍ପ = ନଦ୍ରାଳ୍ପ, ଦୟା + ଆଳ୍ପ
 ଦୟାଳ୍ପ । ମଧୁ ଶବ୍ଦରୁ ଅଛି—ଅର୍ଥରେ ର ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ମଧୁର ହୁଏ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଅଛି—ଅର୍ଥରେ ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି
 ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଶବ୍ଦର ଆଦ୍ୟସ୍ଥର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଯଥା—ତପସ୍ + ଅ = ତାପସ ।

ପ୍ରଶସ୍ତ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ବ, ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ
 ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଇନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ବ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଅର୍ଣ୍ଣସ୍ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ସ୍ଥର
 ଲୋପ ହୁଏ । ଯଥା—କେଶ + ବ = କେଶବ, ଅର୍ଣ୍ଣସ୍ + ବ = ଅର୍ଣ୍ଣବ; କେଶର +
 ଇନ୍ = କେଶଶ । କର + ଇନ୍ = କରା ।

ଅଛି—ଅର୍ଥରେ, ପ୍ରଶସ୍ତ ଅର୍ଥରେ ଏବଂ ବାହୁଲ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ
 ଶବ୍ଦ ଓ ଅପଭ୍ରଂଷ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଉଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ବଳ ଅଛି ଯାହାର
 ସେ ବଳୁଆ; ପ୍ରଶସ୍ତ ହାତ ଯାହାର ଅଛି ସେ ହାତୁଆ ।

ବୃଦ୍ଧି ବା ବ୍ୟବସାୟ ଅର୍ଥରେ ଏବଂ ସ୍ଵଭାବ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ
 ଉଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ନାଟ + ଉଆ = ନାଟୁଆ, ନାଟ ଯାହାର ବ୍ୟବସାୟ;
 ହଟ + ଉଆ = ହାଟୁଆ, ହାଟକୁ ଯାଇ ପଣ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ବିକ୍ରୟ କରିବା ଯାହାର
 ବ୍ୟବସାୟ; ବାଣ + ଉଆ = ବାଣୁଆ, ବାଣ ମାରବା ଯାହାର ବୃଦ୍ଧି; ଅଳସ + ଉଆ
 = ଅଳସୁଆ, ଅଳସ ହେବା ଯାହାର ସ୍ଵଭାବ; ଟାଣ + ଉଆ = ଟାଣୁଆ, ଟାଣ କରିବା
 ଯାହାର ସ୍ଵଭାବ; ମିଛ + ଉଆ = ମିଛୁଆ, ମିଛ କହିବା ଯାହାର ସ୍ଵଭାବ; ଖଟ + ଉଆ
 = ଖଟୁଆ, ଖଟ କହିବା ଯାହାର ସ୍ଵଭାବ; ମାଡ଼ + ଉଆ = ମାଡ଼ୁଆ, ମାଡ଼ ଖାଇବା
 ଯାହାର ସ୍ଵଭାବ; ଦାନ + ଉଆ = ଦାନୁଆ, ଦାନ ଦେବା ଯାହାର ସ୍ଵଭାବ ବା
 ବ୍ୟବସାୟ ।

ବୃତ୍ତି ବା ବ୍ୟବସାୟ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ମୂଲ + ଇଆ = ମୂଲିଆ, ମୂଲ ଲାଗିବା ପାହାର ବୃତ୍ତି । ହଳ + ଇଆ = ହଳିଆ, ହଳଧର ଯେ ଜୀବକା ଉପାର୍ଜନ କରେ । ସେହପରି ମକୁରିଆ, ଶଗଡ଼ିଆ, ଘୁସୁରିଆ, ଥୋଡ଼ିଆ, ବୌକିଆ, ଭୁଟିଆ, ଘାଟିଆ, ଜାଲିଆ, କରଦିଆ, ମାଟିଆ, ଗୁଡ଼ିଆ ।

ଉଦାର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ନଇକୂଳ + ଇଆ = ନଇକୂଳିଆ, ବାଡ଼ି + ଇଆ = ବାଡ଼ିଆ, ପାହାଡ଼ + ଇଆ = ପାହାଡ଼ିଆ, ବାଲେଶ୍ଵର + ଇଆ = ବାଲେଶ୍ଵରିଆ, କଟକ + ଇଆ = କଟକିଆ, କଲିକତା + ଇଆ = କଲିକତାଆ ।

ଅତିଶୟ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—କପାଳ + ଇଆ = କପାଳିଆ, ତେଲ + ଇଆ = ତେଲିଆ, ଏହପରି ଲୁଣିଆ, ମଧୁରିଆ, ବାଲିଆ, ଗୋଡ଼ିଆ, ପାଣିଆ, ମୁନିଆ, ମଳିଆ ।

ବର୍ଣ୍ଣ ବା ରଙ୍ଗ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ମାଳ + ଇଆ = ମାଳିଆ, ହଳଦ + ଇଆ = ହଳଦିଆ, ମସୀ + ଇଆ = ମସିଆ । ସେହପରି କଳାହାଣ୍ଡିଆ, ନାଲିଆ, କାଳିଆ, ମହୁଲିଆ, ବାକରଶିଆ, ଦାଉଁଶପତରିଆ, ତେନ୍ତୁଳିଆ (ବିଛା) ।

ସ୍ଵରାବ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ହଟ + ଇଆ = ହଟିଆ । ସେହପରି ଖଲିଆ, ନଡ଼ବଡ଼ିଆ ।

ଆକୃତି ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—କରମଜା + ଇଆ = କରମଜିଆ, ମେଣ୍ଟାଶିଙ୍ଗ + ଇଆ = ମେଣ୍ଟାଶିଙ୍ଗିଆ । ସେହପରି ବେଙ୍ଗପାଟିଆ, କଲରାପତରିଆ, କଲରାଫୁଲିଆ, ଶୁଆନାକିଆ । ବୃତ୍ତି ବା ବ୍ୟବସାୟ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ, ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ପାନ + ଇ = ପାନି, ପାଟ + ଇ = ପାଟି, ଟିଣ + ଇ = ଟିଣି, ଖଡ଼ୁ + ଇ = ଖଡ଼ୁର, କାଚ + ଇ = କାଚି, ସୁନା + ଇ = ସୁନାରି, କଂସା + ଇ = କଂସାରି, ଶଙ୍ଖା + ଇ = ଶଙ୍ଖାରି ।

ଅନାଦର ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଆ ଓ ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ରାମ + ଆ = ରାମା, ରାମ + ଆ = ରାମା, ସାଧୁ + ଆ = ସାଧୁଆ; ନାଥ + ଇଆ = ନାଥିଆ, ଭାଗବତ + ଇଆ = ଭାଗବତିଆ ।

ଭବ ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ତା ଓ ତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ତା ଓ ତ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଇନ୍ ଭାଗାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ନ୍ ର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା—ପ୍ରଭୁ + ତା =

ପ୍ରଭୃତା, ପ୍ରଭୁ + ତ୍ = ପ୍ରଭୁତ୍, ଶ୍ଵରୁ + ତା + ଶ୍ଵରୁତା, ଶ୍ଵରୁ + ତ୍ = ଶ୍ଵରୁତ୍, ମହତ୍ + ତ୍ = ମହତ୍ତ୍, ଜାତ + ତା = ଜାତତା, ଜାତ + ତ୍ = ଜାତତ୍, ସରଳ + ତା = ସରଳତା, ସରଳ + ତ୍ = ସରଳତ୍ । ଚପଳ + ତା + ଚପଳତା, ଚପଳ + ତ୍ = ଚପଳତ୍, ଚଞ୍ଚଳ + ତା = ଚଞ୍ଚଳତା, ମୂର୍ଖ + ତା = ମୂର୍ଖତା, ମୂର୍ଖ + ତ୍ = ମୂର୍ଖତ୍, ଗୁରୁ + ତା = ଗୁରୁତା, ଗୁରୁ + ତ୍ = ଗୁରୁତ୍, ଶ୍ଵିର + ତା = ଶ୍ଵିରତା, ଶ୍ଵିର + ତ୍ = ଶ୍ଵିରତ୍, ସୁନ୍ଦର + ତ୍ = ସୁନ୍ଦରତ୍, ଘର୍ବ + ତା = ଘର୍ବତା, ଘର୍ବ + ତ୍ = ଘର୍ବତ୍, ଉଦାର + ତା = ଉଦାରତା, ବାଳକ + ତ୍ = ବାଳକତ୍, ଗଞ୍ଜର + ତା = ଗଞ୍ଜରତା, ଗଞ୍ଜର + ତ୍ = ଗଞ୍ଜରତ୍, କବି + ତା = କବିତା, କବି + ତ୍ = କବିତ୍, ଦାତ୍ + ତ୍ = ଦାତ୍ତ୍, ନେତ୍ + ତ୍ = ନେତ୍ତ୍, କର୍ତ୍ତ୍ + ତ୍ = କର୍ତ୍ତ୍ତ୍; ବୁଦ୍ଧିମତ୍ + ତା = ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତା, ଗୁଣବତ୍ + ତା = ଗୁଣବତ୍ତା, ଦୃଢ଼ + ତା = ଦୃଢ଼ତା, ମନ୍ଦୀ + ତ୍ = ମନ୍ଦୀତ୍, ସ୍ଥାୟୀ + ତ୍ = ସ୍ଥାୟୀତ୍, ଉପଯୋଗୀ + ତା = ଉପଯୋଗିତା ।

। ଭବ ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଶବ୍ଦର ଆଦିସ୍ଵରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ବୃଦ୍ଧ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି କ ଆଗମ ହୁଏ, ଏବଂ ମହାସ୍ଵର ଓ ଦୁର୍ଘସ୍ଵର ଶବ୍ଦରୁ ଅନ୍ୟ ନ୍ ର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା—ଧୀର + ଯ = ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ଵିର + ଯ = ଶ୍ଵୈର୍ଯ୍ୟ, ଚଞ୍ଚଳ + ଯ = ଚଞ୍ଚଲ୍ୟ, ସୁଜନ + ଯ = ସୌଜନ୍ୟ, ସୁନ୍ଦର + ଯ = ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଚପଳ + ଯ = ଚପଲ୍ୟ, ଅଳସ + ଯ = ଆଳସ୍ୟ, ଗର୍ମ୍ଭୀର + ଯ = ଗର୍ମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ, ଉଦାର + ଯ = ଔଦାର୍ୟ, ନିକଟ + ଯ = ନୈକଟ୍ୟ, ବାଳ + ଯ = ବାଲ୍ୟ, ତରୁଣ + ଯ = ତାରୁଣ୍ୟ, ବାସ୍ତବ + ଯ = ବାସ୍ତବ୍ୟ, ବୃଦ୍ଧ + ଯ = ବାଦ୍ଧ୍ୟ, ମହାସ୍ଵର + ଯ = ମାହାସ୍ଵ୍ୟ, ଦୁର୍ଘସ୍ଵର + ଯ = ଦୌର୍ଘସ୍ୟ, ସୁଦୃଢ଼ ଶବ୍ଦରୁ ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଓ ସୌହୃଦ୍ୟ ।

ଭବ ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଶବ୍ଦର ଆଦି ସ୍ଵରର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଯଥା—ଗୁରୁ + ଅ = ଗୌରବ, ଚପଳ + ଅ = ଚ୍ଵପଳ, ଅଳସ + ଅ = ଆଳସ, ଲଘୁ + ଅ = ଲଘବ, କୁଶଳ + ଅ = କୌଶଳ, ପୁରୁଷ + ଅ = ପୌରୁଷ, ସୁବନ୍ + ଅ = ସୌବନ । ସୁଦୃଢ଼ ଶବ୍ଦରୁ ଭବ ଅର୍ଥରେ ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ହୁଏ ।

ଭବ ଅଥବା ଗୁଣୀର ଗୁଣ ଓ ଧର୍ମର ଧର୍ମ, ଏହି ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି କ୍ରମନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । କ୍ରମନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ଉ କାରର ଲେପ ହୁଏ, ସମ୍ପ୍ରୋଧନର ଏକବଚନ-ଭିନ୍ନ ବଚନରେ କ୍ରମନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ନ୍ ର ଲେପ ହୁଏ, ଏବଂ ମ ର ଅକାର ସ୍ଥାନରେ ଆକାର ହୁଏ । ଯଥା—କ୍ରମ + କ୍ରମନ୍ ଚନ୍ଦ୍ରମା, ଜଳ + କ୍ରମନ୍ = ଜଳମା, ଅରୁଣ = କ୍ରମନ୍ = ଅରୁଣିମା, କାଳ

(କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଥରେ) + ଇମନ୍ = କାଳିମା, ଲଘୁ + ଇମନ୍ = ଲଘିମା, ବଡ଼ + ଇମନ୍ = ବଡ଼ିମା । ଗୁରୁ ଶବ୍ଦରୁ ଇମନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଗରିମା, ଏବଂ ଦୀର୍ଘ ଶବ୍ଦରୁ ଇମନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଦ୍ଵାଦିମା ହୁଏ ।

ଭାବ ଅର୍ଥରେ ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ଏବଂ ଅପଭ୍ରଂଷ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ପଣିଆ ଓ ପଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ବଡ଼ + ପଣିଆ = ବଡ଼ପଣିଆ, ପାରିଲ + ପଣିଆ = ପାରିଲ-ପଣିଆ, ସାଧୁ + ପଣିଆ = ସାଧୁପଣିଆ, ଦୁଷ୍ଟ + ପଣିଆ = ଦୁଷ୍ଟପଣିଆ, ପୁରୁଷ + ପଣିଆ = ପୁରୁଷପଣିଆ, ବ୍ରାହ୍ମଣ + ପଣିଆ = ବ୍ରାହ୍ମଣପଣିଆ, ମନୁଷ୍ୟ + ପଣିଆ = ମନୁଷ୍ୟପଣିଆ, ଗାର + ପଣିଆ = ଗାରପଣିଆ; ଦାତା + ପଣ = ଦାତାପଣ, ଗର + ପଣ = ଗରପଣ ।

ଭାବ ଅର୍ଥରେ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଅନ୍ୟ ଭାଷାରୁ ଆଗତ କେତେକ ଅ କାରୀନ୍ ହଳନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଇ, ଏବଂ ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଆଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ମହାଜନ + ଇ = ମହାଜନି, ପୁରୋହିତ + ଇ = ପୁରୋହିତି । ଭଲଲେକ + ଇ = ଭଲଲେକି, ବଡ଼ଲେକ + ଇ = ବଡ଼ଲେକି, ସର୍ବଦାଗର + ଇ = ସର୍ବଦାଗରି; ବଡ଼ + ଆଇ = ବଡ଼ାଇ, ସାଆଁନ୍ + ଆଇ = ସାଆଁନାଇ, ମହନ୍ + ଆଇ = ମହନାଇ । ବେକାର୍ + ଇ = ବେକାରି; ବେ ଇମାନ୍ + ଇ = ବେଇମାନ୍ ।

ବିକାର, ବ୍ୟାପ୍ତି, ବାହୁଲ୍ୟ ଓ ସ୍ଵରୂପ ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ମୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ବିକାର ଅର୍ଥରେ—ପାଷାଣ + ମୟ = ପାଷାଣମୟ, ଦାରୁ + ମୟ = ଦାରୁମୟ, ମୃତ୍ତ + ମୟ = ମୃତ୍ତୟ, ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ + ମୟ = ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣମୟ; ବ୍ୟାପ୍ତି ଅର୍ଥରେ—ବାଲୁକା + ମୟ = ବାଲୁକାମୟ, ସିକତା + ମୟ = ସିକତାମୟ (ସିକତାମୟ ପ୍ରଦେଶ ବା ମରୁଭୂମି), ଜଳ + ମୟ = ଜଳମୟ, ଅଗ୍ନି + ମୟ = ଅଗ୍ନିମୟ, ବାହୁଲ୍ୟାର୍ଥରେ—ମଣ୍ଡ୍ୟ + ମୟ = ମଣ୍ଡ୍ୟମୟ (ଜଳାଶୟ), ପୁଷ୍ପ + ମୟ = ପୁଷ୍ପମୟ (ଉଦ୍ୟାନ), କଣ୍ଟକ + ମୟ = କଣ୍ଟକମୟ, କର୍ଦ୍ଦମ + ମୟ = କର୍ଦ୍ଦମମୟ । ‘ଅନନ୍ତର ଗଜାପ୍ରବାହ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଉପଦ୍ରୀପରେ ଜୟସ୍ତୁତ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ପୁବକ ସୈନ୍ୟ-ସାମନ୍ତ—ସମଭବ୍ୟାହାରରେ ଗଜମୟ ସେତୁ ଦ୍ରାଘ କପିଶା ନଦୀ ପାର ହୋଇ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ ଦେଶରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ।’—ଏଠାରେ ଗଜ + (ସ୍ଵରୂପାର୍ଥରେ) ମୟ = ଗଜମୟ । ଗୋ ଶବ୍ଦରୁ ପୁରୋଧାର୍ଥରେ ମୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଗୋମୟ ହୁଏ ।

ସଞ୍ଜାତ ଅର୍ଥରେ ପୁଷ୍ପ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଇତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ପୁଷ୍ପ + ଇତ = ପୁଷ୍ପିତ, ଯହିଁରେ ପୁଷ୍ପ ଜନ୍ମିଅଛି । ତାରକା + ଇତ = ତାରକିତ, ଯହିଁରେ ତାରକାଗୁଡ଼ିଏ ଫୁଟି ଦିଶିଲଣି; ରୋମାଞ୍ଚ + ଇତ = ରୋମାଞ୍ଚିତ, ଯହିଁରେ ରୋମାଞ୍ଚ ହେଲଣି; ମୁଖର + ଇତ = ମୁଖରିତ, ଯାହା ବା ଯେ ମୁଖର

ହେଲଣି; ଉକଣ୍ଠା + ଇତ = ଉକଣ୍ଠିତ, ଯାହାର ଉକଣ୍ଠା ଜନ୍ମିଅଛି, ପଲ୍ଲବ + ଇତ = ପଲ୍ଲବିତ, ଯହିଁରେ ପଲ୍ଲବ ଜନ୍ମିଛି ।

ସ୍ଵାର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଅ, ଯ, କ ଓ ତା ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଅ ଓ ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଶବ୍ଦର ଆଦି ସ୍ଵରର ବୃଦ୍ଧିହୁଏ । ଯଥା—ଗୌର + ଅ = ଗୌର, ମନସ୍ + ଅ = ମାନସ, ବନ୍ଧୁ + ଅ = ବାନ୍ଧବ; ଧନ + ଯ = ଧାନ୍ୟ, ସୁର + ଯ = ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବାଳ + କ = ବାଳକ, କୁମାରୀ + କା = କୁମାରିକା, ତାରା + କା = ତାରକା, ଦେବ + ତା = ଦେବତା ।

ଏକ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିଲାଭେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ‘କ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଜଣ + କ = ଜଣକ, ମାଣ + କ = ମାଣକ । ସେହିପରି କୋଶକ, ପଣକ, ଗଣ୍ଡାକ, ବୋଡ଼ିକ, ଟଙ୍କାକ, ମହଣକ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ସମୂହସ୍ଵ ଅର୍ଥରେ ତା ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଜନ + ତା = ଜନତା, ବହୁ ଲୋକର ସମାଗମ ।

ଅଳ୍ପ ବା ସୁଦ୍ର ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି କ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ଏବଂ ଆଦି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ବୃକ୍ଷ + କ = ବୃକ୍ଷକ, (କ୍ଷୁଦ୍ର ବୃକ୍ଷ); ନଗର + ଇ = ନଗରୀ, କ୍ଷୁଦ୍ର ନଗର । ସେହିପରି ନଦୀ, ସରସୀ, ବୁଲୀ କାଠି, ଡୋଣ, ପାଣି ।

ଦୁଇ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିକର ଆଧିକ୍ୟ ବୃଦ୍ଧିଲାଭେ ଗୁଣବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ତର ଏବଂ ଅନେକ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିକର ଆଧିକ୍ୟ ବୃଦ୍ଧିଲାଭେ ତମ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—କ୍ଷୁଦ୍ର + ତର = କ୍ଷୁଦ୍ରତର, ମହତ୍ + ତର = ମହତ୍ତର; ବୃହତ୍ + ତର = ବୃହତ୍ତର, ଗୁରୁ + ତର = ଗୁରୁତର, ଘୋର + ତର = ଘୋରତର; କ୍ଷୁଦ୍ର + ତମ = କ୍ଷୁଦ୍ରତମ, ଗର୍ଭୀର + ତମ = ଗର୍ଭୀରତମ, ଗର୍ଭ + ତମ = ଗର୍ଭତମ ।

ଅତିଶୟ ଅର୍ଥରେ ଗୁଣବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଇଷ୍ଠ ଓ ଇଷ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ସମ୍ବୋଧନ ଏକବଚନ-ଭିନ୍ନ ବଚନରେ ଇଷ୍ଠ ଓ ଇଷ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ଅସ୍ ଠାରେ ଆନ୍ ହୁଏ, ଇଷ୍ଠ ଓ ଇଷ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ କନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଶବ୍ଦର କନ୍ଦରନ୍ ଲେପ ହୁଏ । ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଥିଲେ ଗୁରୁ ସ୍ଥାନରେ ଗର୍ ଆଦେଶ ହୁଏ, ଲଘୁ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵ ମହତ୍ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵ ଲେପ ହୁଏ, ଅଳ୍ପ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ବିକଲେ କନ୍ ଆଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା—ଘନ + ଇଷ୍ଠ = ଘନିଷ୍ଠ, ବଳ + ଇଷ୍ଠ = ବଳିଷ୍ଠ, ଅଳ୍ପ + ଇଷ୍ଠ = ଅଳ୍ପିଷ୍ଠ ଓ କମ୍ପାୟାନ୍; ଅଳ୍ପ + ଇଷ୍ଟ = ଅଳ୍ପିଷ୍ଟ ଓ କନିଷ୍ଠ; ଗୁରୁ + ଇଷ୍ଠ = ଗୁରୁଷ୍ଠ, ଗୁରୁ + ଇଷ୍ଟ = ଗୁରୁଷ୍ଟ, ଲଘୁ + ଇଷ୍ଠ =

ଲଦାୟାନ୍, ଲଦ୍ + ଇଷ୍ = ଲଦିଷ୍, ମହତ୍ + ଇଷ୍ = ମହତ୍ତାନ୍ । ପ୍ରଶ୍ୟା ଶବ୍ଦରୁ ଇଷ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ବୃଦ୍ଧ ଶବ୍ଦରୁ ଇଷ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଜ୍ୟାୟାନ୍ ଓ ବର୍ଣ୍ଣାୟାନ୍; ଇଷ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ହୁଏ ।

ପ୍ରକାର ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଂଜ୍ଞାନାମ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଥାଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଥା ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା—
ସଂ + ଥା = ସଂଥା, ଅନ୍ୟ + ଥା = ଅନ୍ୟଥା, ଯଦ୍ + ଥା = ଯଥା, ଚିଦ୍ + ଥା = ଚିଥା ।

ପ୍ରକାର ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଂଜ୍ଞାବାରକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଥାଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଦ୍ଵି + ଧା = ଦ୍ଵିଧା, ତ୍ରି + ଧା = ତ୍ରିଧା । ସେହପରି ଚତୁର୍ଦ୍ଧା, ପଞ୍ଚଧା, ଶତଧା, ସହସ୍ରଧା, ବହୁଧା, ଅନେକଧା ।

କାଳାଧିକରଣ ଅର୍ଥରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଂଜ୍ଞାନାମ ଶବ୍ଦରୁ, ଏବଂ ଏକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଦ୍ଵା ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଦ୍ଵା ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ଲେପ ହୁଏ, କିମ୍ ଶବ୍ଦର ଇକାର ସ୍ଥାନରେ ଅକାର ହୁଏ, ଏବଂ ସଂ ଶବ୍ଦର “ବ” ବିକଳରେ ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା—ଯଦ୍ + ଦା = ଯଦା, ଚିଦ୍ + ଦା = ଚିଦା, କିମ୍ + ଦା = କିଦା, ଅନ୍ୟ + ଦା = ଅନ୍ୟଦା, ସଂ + ଦା = ସଂଦା, ସଦା; ଏକ + ଦା = ଏକଦା । କାଳାଧିକରଣ ଅର୍ଥରେ ଅସ୍ତଦ୍, ସୁସ୍ତଦ୍, ସଂ, ଅନ୍ୟ ଉନ୍ନ ସଂଜ୍ଞାନାମ ପଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ବେ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ବେ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ସଂ-ନାମର ଆଦ୍ୟ ଅକାର ସ୍ଥାନରେ ଏକାର ହୁଏ ଅଥବା ଆଦ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ଅନ୍ୟ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣରେ ଏକାର ହୁଏ, ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା ଯଦ୍ ଶବ୍ଦରୁ ଯେବେ, କିମ୍ ଶବ୍ଦରୁ କେବେ, ଇଦମ୍ ବା ଅଦସ୍ ଶବ୍ଦରୁ ଏବେ ।

ସ୍ଥାନାଧିକରଣ ଅର୍ଥରେ ଅସ୍ତଦ୍, ସୁସ୍ତଦ୍, ଏତଦ୍ ଉନ୍ନ ସଂଜ୍ଞାନାମ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ଏକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଯଦ୍ ସ୍ଥାନରେ ଯ, ଚିଦ୍ ସ୍ଥାନରେ ଚ, ଇଦମ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅ, ଅଦସ୍ ସ୍ଥାନରେ ଅମ୍, କିମ୍ ସ୍ଥାନରେ କ୍ ଆଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା—ଯଦ୍ + ହି = ଯହି, ଚିଦ୍ + ହି = ଚିହି ଇଦମ୍ + ହି = ଅହି, ଅଦସ୍ + ହି = ଅମୁହି, କିମ୍ + ହି = କୁହି, ଅନ୍ୟ + ହି = ଅନ୍ୟହି, ସଂ + ହି = ସଂହି, ପର + ହି = ପରହି, ଏକ + ହି = ଏକହି ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପଞ୍ଚମୀ ଓ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ସ୍ଥାନରେ ବିଶେଷ୍ୟ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ବିଶେଷ୍ୟ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ବିଶେଷଣ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ଅସ୍ତଦ୍, ସୁସ୍ତଦ୍, ଏତଦ୍, ଉନ୍ନ ସଂଜ୍ଞାନାମ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଚିତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଚିତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଯଦ୍ ସ୍ଥାନରେ ଯ, ଚିଦ୍ ସ୍ଥାନରେ ଚ, ଇଦମ୍ ସ୍ଥାନରେ ଇ, ଅଦସ୍ ସ୍ଥାନରେ

ଅ, କିମ୍ ସ୍ଥାନରେ କୁ ଆଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା—ଫଳ + ତସ୍ = ଫଳତଃ, ଫଳରେ;
 କାର୍ଯ୍ୟ + ତସ୍ = କାର୍ଯ୍ୟତଃ, କାର୍ଯ୍ୟରେ; ସ୍ଥୂଳ + ତସ୍ = ସ୍ଥୂଳତଃ, ସ୍ଥୂଳରେ; ଇଦମ୍
 + ତସ୍ = ଇତଃ, ଏଠାରେ, ଏଣେ; ଅଦସ୍ + ତସ୍ = ଅତଃ, ତତ୍ + ତସ୍ = ତତଃ,
 ସେଠାରେ, ତେଣେ ।

ଇଷତ୍ ନ୍ୟାନ, ଅଥବା, ପ୍ରାୟ ଭୂଲ୍ ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର କଲ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ
 ହୁଏ । ଯଥା—ପିତୃ + କଲ୍ = ପିତୃକଲ୍, ଦେବ + କଲ୍ = ଦେବକଲ୍, କବି +
 କଲ୍ = କବିକଲ୍, ପୁତ୍ର + କଲ୍ = ପୁତ୍ରକଲ୍ ।

ସଦୃଶ ବା ଭୂଲ୍ ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ବତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—
 ଚନ୍ଦ୍ର + ବତ୍ = ଚନ୍ଦ୍ରବତ୍, ଜଡ଼ + ବତ୍ = ଜଡ଼ବତ୍ ।

ପୁରଣ ଅର୍ଥରେ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଦ୍ଵି ଓ ତ୍ରି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ତ୍ରୀୟ, ଚତୁର୍ ଓ
 ପଞ୍ଚ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଥ, ପଞ୍ଚନ୍ ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନ୍ କାର୍ତ୍ତ୍ତ୍ଵ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ମ
 ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଡାୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ତ୍ରି ସ୍ଥାନରେ ତ୍ରି ଆଦେଶ ହୁଏ । ଏବଂ ମ
 ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ନ୍ ର ଲୋପ ହୁଏ । ଯଥା ଦ୍ଵି + ଡାୟ = ଦ୍ଵିତାୟ,
 ତ୍ରି + ଡାୟ = ତ୍ରିତାୟ, ଚତୁର୍ + ଥ = ଚତୁର୍ଥ, ପଞ୍ଚ + ଥ = ପଞ୍ଚଥ, ପଞ୍ଚନ୍ + ମ =
 ପଞ୍ଚମ, ସପ୍ତନ୍ + ମ = ସପ୍ତମ, ଦଶନ୍ + ମ = ଦଶମ ।

ଏକାଦଶନ୍ ପ୍ରଭୃତି ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ନ୍ କାର୍ତ୍ତ୍ତ୍ଵ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ
 ହୁଏ । ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ, ଅନ୍ତ୍ୟ ନ୍ ର ଲୋପ ହୁଏ । ଯଥା—ଏକାଦଶନ୍ + ଅ
 = ଏକାଦଶ, ପଞ୍ଚଦଶନ୍ + ଅ = ପଞ୍ଚଦଶ, ଅଷ୍ଟାଦଶନ୍ + ଅ = ଅଷ୍ଟାଦଶ ।

ଉପରଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଆହୁର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭିନ୍ନ
 ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଶୀର୍ଷା ଅର୍ଥରେ—କ୍ରମେ କ୍ରମେ—କ୍ରମଶଃ,
 ଅନଶ୍ଚୟ ଅର୍ଥରେ—କିମ୍ + ଚିତ୍ = ଅନଶ୍ଚୟ, କଦା + ଚିତ୍ = କଦାଚିତ୍, ପରିଶତ
 ଅର୍ଥରେ—ଧୂଳି + ଶାତ୍ = ଧୂଳିଶାତ୍, ଭୂମିରେ ପଡ଼ିତ ବା ଲାଗି = ଭୂମିଶାତ୍;
 ବିପ୍ରକ୍ତ ଦେୟ ବା ଦୟ = ବିପ୍ରସାତ୍, ଦାହୁଲ୍ ବା ସମୁଦୟ ଅର୍ଥରେ—ବନ + ଯ =
 ବନାୟା, ବାତ + ଯ = ବାତାୟା; ଅସହାୟ ଅର୍ଥରେ—ଏକ + ଆକିନ୍ = ଏକାକୀ;
 ସମୂହ ଅର୍ଥରେ—କର୍ମ + କାଶ୍ଵ = କର୍ମକାଶ୍ଵ; ବର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥରେ—ଶାଶ + ଉଆ =
 ଶାଶୁଆ, ଗେରୁ + ଉଆ = ଗେରୁଆ; ବାହୁଲ୍ ଅର୍ଥରେ—ମେଘ + ଉଆ = ମେଘୁଆ ।

୨୪—ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟୟ

ଭବ, ବୁଦ୍ଧ, ବ୍ରହ୍ମନ୍ ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ
 ଆଳି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଆଳି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ବ୍ରହ୍ମନ୍ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ନ୍ କାରର ଲୋପ

ହୁଏ । ଆମ୍ଭ ପ୍ରତ୍ୟୟର ନ ଠାରେ ଛଳ ବିଶେଷରେ ଶ ହୁଏ । ଯଥା—ଭବ + ଆମ୍ଭ = ଭବାମ୍ଭ, ରୁଦ୍ର + ଆମ୍ଭ = ରୁଦ୍ରାଣୀ, ବ୍ରହ୍ମନ୍ + ଆମ୍ଭ = ବ୍ରହ୍ମାଣୀ, ସଙ୍ଗ + ଆମ୍ଭ = ସଙ୍ଗାଣୀ, ଇନ୍ଦ୍ର + ଆମ୍ଭ = ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ, ଶୂଦ୍ର + ଆମ୍ଭ = ଶୂଦ୍ରାଣୀ ।

ସମ୍ବୋଧନରେ ଇୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ତତ୍ତ୍ୱେନ ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅ କାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଶାରଦାୟ + ଆ = ଶାରଦାୟା, ମନ୍ଦାୟ + ଆ = ମନ୍ଦାୟା; ଚକ୍ଷୁ + ଆ = ଚକ୍ଷୁକା, ଦୁର୍ବଳ + ଆ = ଦୁର୍ବଳା, ଦୁଷ୍ଟ + ଆ = ଦୁଷ୍ଟା, ପୁଞ୍ଜ୍ୟ + ଆ = ପୁଞ୍ଜ୍ୟା ।

ଅକ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଅକ ସ୍ଥାନରେ ଇକ ଆଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା—ନାୟକ + ଆ = ନାୟିକା, ପାତକ + ଆ = ପାତକା, ସମାପକ + ଆ = ସମାପିକା, ନାଟକ + ଆ = ନାଟିକା । ସେବକ + ଆ = ସେବିକା । ସାଧକ + ଆ = ସାଧିକା, ମାତ୍ର ନର୍ତ୍ତକ + ଇ = ନର୍ତ୍ତକା, ରଜକ + ଇ = ରଜିକା । ଶିକ୍ଷକ + ଆ = ଶିକ୍ଷିକା ବା ଶିକ୍ଷିକା ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଜାତିବାଚକ ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଗ୍ରାହଣ + ଇ = ଗ୍ରାହଣୀ, ମୃଗ + ଇ = ମୃଗୀ, ଗୁଣ + ଇ = ଗୁଣୀ, କୁଳକୁର + ଇ = କୁଳକୁରୀ, ମୟୂର + ଇ = ମୟୂରୀ, ହଂସ + ଇ = ହଂସୀ, ଦେବ + ଇ = ଦେବୀ, ରାକ୍ଷସ + ଇ = ରାକ୍ଷସୀ, କପୋତ + ଇ = କପୋତୀ, ଦ୍ୱିଜ + ଆ = ଦ୍ୱିଜୀ, କ୍ଷତ୍ରିୟ + ଆ = କ୍ଷତ୍ରିୟା, ବୈଶ୍ୟ + ଆ = ବୈଶ୍ୟା, ଶୂଦ୍ର + ଆ = ଶୂଦ୍ରା ।

ମୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ, ବତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ, ମତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ, ଭନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ, ବିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଓ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ତର, ଏବଂ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ଶେଷରେ ଚର, କର, ଦୃଶ ବା ଅତ୍ ଆଦି—ସେମାନଙ୍କରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଦାରୁମୟ + ଇ = ଦାରୁମୟୀ, ପାଷାଣମୟ + ଇ = ପାଷାଣମୟୀ, ହରଣ୍ଡୟ + ଇ = ହରଣ୍ଡୟୀ, ମୃଗୟ + ଇ = ମୃଗୟୀ, ସ୍ନେହମୟ + ଇ = ସ୍ନେହମୟୀ, ଗୁଣବତ୍ + ଇ = ଗୁଣବତୀ, ଭଗବତ୍ + ଇ = ଭଗବତୀ, ରୂପବତ୍ + ଇ = ରୂପବତୀ, ଶ୍ରୀମତ୍ + ଇ = ଶ୍ରୀମତୀ, ବୃଦ୍ଧିମତ୍ + ଇ = ବୃଦ୍ଧିମତୀ, ମୂର୍ତ୍ତିମତ୍ + ଇ = ମୂର୍ତ୍ତିମତୀ, ମାନନ୍ + ଇ = ମାନିନୀ, ସଞ୍ଚାରନ୍ + ଇ = ସଞ୍ଚାରିଣୀ, ମନସିନ୍ + ଇ = ମନସିନୀ, ତେଜସିନ୍ + ଇ = ତେଜସିନୀ, ସତ୍ + ଇ = ସତୀ, ମହତ୍ + ଇ = ମହତୀ, ସହଚର + ଇ = ସହଚରୀ, ଖେଚର + ଇ = ଖେଚରୀ, ନିଶାଚର + ଇ = ନିଶାଚରୀ, ବନେଚର + ଇ = ବନେଚରୀ

ଶଙ୍କର + ଇ = ଶଙ୍କରୀ, କଙ୍କର + ଇ = କଙ୍କରୀ, ମୋହକର + ଇ = ମୋହକରୀ,
ଯାଦୁଶ + ଇ = ଯାଦୁଶୀ, ପ୍ରାର + ଇ = ପ୍ରାରୀ ।

ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ସହଚ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦାର ନାମନ୍ ଶବ୍ଦ ମିଳି ସମାସରେ ଗୋଟିଏ
ପଦ ହେଲେ ତାହା ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ
ଅନ୍ୟ ନ ର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଅକାରର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା—ଶକୁନ୍ତଳାନାମ୍ନୀ, ପାଟଙ୍ଗ-
ନାମ୍ନୀ, ଗଙ୍ଗାନାମ୍ନୀ (ନମା) ।

ରାଜନ୍ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ରାଜି ହୁଏ ।
ଯୁବନ୍ ଶବ୍ଦରୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଯୁଗା, ଯୁବତ ଓ ଯୁବଗା ହୁଏ ।

ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ସହଚ ଅବୟବବାଚକ ଶବ୍ଦ ମିଳି ସମାସରେ ଗୋଟିଏ ପଦ
ଓ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗର ବିଶେଷଣ ହେଲେ ସେଥିରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ, ମଧ୍ୟ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ
ହୁଏ ; କେତେକ ସ୍ଥଳରେ କେବଳ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ସୁକେଶୀ, ସୁକେଶା,
ବିମ୍ବାଧରୀ, ବିମ୍ବାଧରା, ମୃଗନୟନା, ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା, ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ।

ପିତୃ, ମାତୃ, ଭ୍ରାତୃ, ସ୍ୱସ୍ତୃ, ଯାତୃ, ଦୁହୃତୃ, ନନାନ୍ତୃ ଶ୍ରେଣୀ ଯାବତ୍ୟସ୍ତ
ରକାରୀ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଦାତୃ + ଇ =
ଦାତ୍ରୀ, ଜନୟତୃ + ଇ = ଜନୟତ୍ରୀ, କର୍ତ୍ତୃ + ଇ = କର୍ତ୍ତ୍ରୀ, ରଚୟିତୃ + ଇ =
ରଚୟିତ୍ରୀ, ଧାତୃ + ଇ = ଧାତ୍ରୀ ।

ଗୁଣବାଚକ ଉ କାରୀ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ
ଉକାର ଠାରେ ‘ବ’ ହୁଏ । ଯଥା—ସାଧୁ + ଇ = ସାଧ୍ବୀ, ମୃଦୁ + ଇ = ମୃଦ୍ବୀ,
ତରୁ + ଇ = ତର୍ବୀ ।

ପୂର୍ବଗବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—
ପ୍ରଥମ + ଆ = ପ୍ରଥମା, ଦ୍ୱିତୀୟ + ଆ = ଦ୍ୱିତୀୟା, ଚତୁର୍ଥ + ଆ = ଚତୁର୍ଥୀ,
ସପ୍ତମ + ଆ = ସପ୍ତମା, ଦ୍ୱାବିଂଶ + ଆ = ଦ୍ୱାବିଂଶୀ ।

ତଥ୍ୟ ବୁଝାଇଲେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ତୃତୀୟ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଆ, ଏବଂ
ଅନ୍ୟ ପୂର୍ବଗବାଚକ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଦ୍ୱିତୀୟା, ତୃତୀୟା,
ଚତୁର୍ଥୀ, ପଞ୍ଚମୀ, ଦଶମୀ, ପଞ୍ଚଦଶୀ ।

ଅପବ୍ରଷ୍ଟ ଶବ୍ଦରୁ ଓ କୌଣସି କୌଣସି ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ
ଶୀ, ଆଶୀ ଓ ଉଶୀ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଶୀ ଓ ଉଶୀ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ କୌଣସି କୌଣସି
ଶବ୍ଦର କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ଯଥା—ମିତ + ଶୀ = ମିତଶୀ, ସାଆନ୍ତ + ଆଶୀ =
ସାଆନ୍ତାଶୀ, ମେହେନ୍ତର + ଆଶୀ = ମେହେନ୍ତରାଶୀ, ପାଟରା + ଆଶୀ = ପାଟରାଶୀ

ଭୂସ୍ତ୍ରୀ + ଆଣୀ = ଭୂସ୍ତ୍ରୀଣୀ, କମିଳା + ଆଣୀ = କମିଳାଣୀ, ବେହେରା + ଆଣୀ = ବେହେରାଣୀ, ବାୟା + ଆଣୀ = ବାୟାଣୀ, ପଣ୍ଡା + ଆଣୀ = ପଣ୍ଡାଆଣୀ, ଚନ୍ଦ୍ରୀ + ଆଣୀ = ଚନ୍ଦ୍ରୀଆଣୀ, ଗୁଡ଼ିଆ + ଆଣୀ = ଗୁଡ଼ିଆଣୀ, ବାଲେଶ୍ୱରୀଆ + ଆଣୀ = ବାଲେଶ୍ୱରୀଆଣୀ, ତାମୁଲୀ + ଆଣୀ = ତାମୁଲୀଆଣୀ, ହାଡ଼ି + ଆଣୀ = ହାଡ଼ିଆଣୀ, ବାଉଁଶ + ଆଣୀ = ବାଉଁଶାଣୀ, ଗଉଡ଼ + ଆଣୀ = ଗଉଡ଼ାଣୀ, କେଉଟ + ଆଣୀ = କେଉଟାଣୀ, ପାଣ + ଉଣୀ = ପାଲୁଣୀ କନ୍ଧ + ଉଣୀ = କନ୍ଧୁଣୀ, ଚପା + ଉଣୀ = ଚୁପୁଣୀ, କଣ୍ଡା + ଉଣୀ = କଣ୍ଡୁଣୀ, କେଳା + ଉଣୀ = କେଳୁଣୀ, ଉଣ୍ଡା + ଉଣୀ = ଉଣ୍ଡାଣୁଣୀ, ତେଲ + ଉଣୀ = ତେଲୁଣୀ, ମାଲୀ + ଉଣୀ = ମାଲୁଣୀ ବଙ୍ଗାଳୀ + ଉଣୀ = ବଙ୍ଗାଳୁଣୀ, ପଠାଣ ଶବ୍ଦରୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ପଠାଣୀ ।)

୨୫—କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅନୁଶୀଳନୀ

- ୧ । ଭାବବାଚ୍ୟରେ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଶୁଣି ଗୋଟି ଉଦାହରଣ ଦିଅ, ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକକୁ ଘେନି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।
- ୨ । ଭାବବାଚ୍ୟରେ ଘଟ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଯୋଡ଼ିଏ ଉଦାହରଣ ଦିଅ, ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।
- ୩ । ତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଶୁଣିଗୋଟି ଓ ତବରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଶୁଣିଗୋଟି ଉଦାହରଣ ଦିଅ, ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।
- ୪ । ସ୍ତ୍ରୀ, ପା, କୃ, ଗମ୍, ବର୍, ମନ୍, ଓ ମା ଧାତୁମାନଙ୍କରୁ ତ ଓ ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ କି କି ପଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବ ?
- ୫ । ନମ୍ ଓ ନଶ୍ ଧାତୁରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ଯୋଡ଼ିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ବିଶେଷଣ ପଦ ବୋଲ ।
- ୬ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଧାତୁମାନଙ୍କରୁ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ କି କି ପଦ ହେବ, ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାତୁରୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଉତ୍ତରୁ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ କି କି ପଦ ହେବ ବୋଲ—
ସ୍ତ୍ରୀ, ନଶ୍, ବର୍, ଦହ, ରୁହ, କୃ, ହୁ, ହା, ସ୍ତ୍ର, ମୁକ୍ତ ।
- ୭ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାତୁରୁ ଯା, ମୁ, ର ଓ ଧାତୁରୁ ଏବଂ ସନନ୍ତ ପା, କୃ ଓ ଭାବ ଧାତୁରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ବିଶ୍ୱାସୀ ବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ବୋଲ ।
- ୮ । ସନନ୍ତ-ଧାତୁ-ନିଷ୍ପନ୍ନ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରି ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କର—

(କ) ଯାହାର ପିପାସା ହୋଇଅଛି ତାହାକୁ ଜଳ ସ୍ୱାଦୁ ଲଗେ ।

(ଖ) ଯାହାର ଜାଣିବାର ଇଚ୍ଛା ଅଛି ତାହାର ଜ୍ଞାନଲାଭ ସହଜରେ ହୋଇଥାଏ ।

(ଗ) ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଶ୍ରେୟନ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ହୋଇଅଛି ତାହାକୁ ଅନ୍ନ ଦିଅ ।

୯ । ତୃ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରି ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କର—

(କ) ସତ୍ପାତ୍ରରେ ଦାନ ଦେଲେ, ଯେ ଗ୍ରହଣକରେ ଓ ଯେ ଦାନ କରନ୍ତି ଉଭୟଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ହୁଏ ।

(ଗ) ମହାସାମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି କହିଲେ, ଯେ କହିନ୍ତି ଓ ଯେଉଁମାନେ ଶୁଣନ୍ତି ଉଭୟ ପକ୍ଷର ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ ।

(ଗ) ଯେ ରଚନା କରନ୍ତି ତାହାଙ୍କର ବ୍ୟାକରଣ ଭଲରୂପେ ଜାଣିବା ଉଚିତ ।

୧୦ । ପ୍ରତ୍ୟୟ ମାତ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଶେଷଣମାନଙ୍କୁ ବିଶେଷ୍ୟରେ, ଏବଂ ବିଶେଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ତ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ବିଶେଷଣରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କର—

(କ) ବିହତ, ଦତ୍ତ, ଉକ୍ତ, ମୁକ୍ତ, ହତ, ଜାତ, ଋକ୍ତ, ଆବୃତ୍ତ, ପକ୍ତ ।

(ଖ) ପ୍ରସ୍ଥାନ, ଅଭିଷେକ, ପରିଧାନ, କ୍ଳେଶ, ଆଶ୍ରେହଣ, କ୍ଷେପଣ, ଦୋଷ, ରୋଗ ।

୧୧ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ କି କି ପଦ ହେବ ଲେଖ—ଦଶରଥଙ୍କର ପୁତ୍ର, ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ପୁତ୍ର, ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଭବ, ତରୁଣର ଭବ, ସମ୍ଭର ଭବ, ଅଧୁନା ଭବ, ଘଣାନସମୃଦ୍ଧୀ, ପଟ୍ଟପତ୍ନୀ, ଯନ୍ତ୍ରରେ ବହୁତ ପୁଷ୍ପ ଅଛି, ଯନ୍ତ୍ରରେ ବହୁତ କଣ୍ଠକ ଅଛି, ଜଳରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ।

୧୨ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ବାଚ୍ୟ ବା ଅର୍ଥ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କର—

ଦାତା, ଲୟତା, ପାମୟ, ସ୍ଥାମୟ, ପକ୍ଷୀ, କଣ୍ଠ, ସହଚର, ଜାତ, ହାନି, ଦାମ, କୌନ୍ତେୟ, ଆଗ୍ନେୟ, ଉବାମ, ନଦୀ, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ଭଦ୍ରା, ଲଗ୍ନ, ଶ୍ରେୟ, ଶୋକ, ଯୁକ୍ତ, ମୁକ୍ତ, ମୂଲ୍ୟା, ହୁଟିଆ, ନାଲିଆ, ରତ୍ନିତା, ଗଣକ, ପାତକ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ଶୌଚ, ନୟନ, ଚୟନ, ଐକ୍ୟ ।

୧୩ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦମାନ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ କଣ ହେବ ବୋଲ—
ରଜା, ଦୟାବାନ୍, ପ୍ରିୟତମ, ସାଧୁ, କଙ୍କର, ବନବାସୀ, ପରିସ୍କରକ, ଯୁବା, ବୃଦ୍ଧ, ତରୁଣ, ଶ୍ରୀମାନ୍, ତମାର, କେଳା, ଡେଲିଙ୍ଗା, କନ୍ଧ ।

୨୭ - ସନ୍ଧି

ପରସ୍ପର ସନ୍ଧିହୀତ ଦୁଇ ବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନରେ ଯଦି ଉତ୍ତୟର ବା ଗୋଟିକର କୌଣସି ପରବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ, ତେବେ ସେହି ମିଳନକୁ ସନ୍ଧି କହନ୍ତି । ସନ୍ଧି ଦୁଇପ୍ରକାର — ସ୍ଵରସନ୍ଧି ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନସନ୍ଧି । ଦୁଇ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନରେ ଯେଉଁ ସନ୍ଧି ହୁଏ ତାହାକୁ ସ୍ଵରସନ୍ଧି କହନ୍ତି । ଦୁଇ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ଅଥବା ଗୋଟିଏ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଗୋଟିଏ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣର ମିଳନରେ ଯେଉଁ ସନ୍ଧି ହୁଏ ତାହାକୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧି କହନ୍ତି ।

ଶବ୍ଦର ବା ପଦର ଶେଷରେ ର୍ ବା ୍ସ ଥିଲେ ତାହାଠାରେ ବସର୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା—ନର୍, ନଃ; ଦୁର୍, ଦୁଃ; ପୁନର୍, ପୁନଃ; ପ୍ରାତର୍, ପ୍ରାତଃ; ମନସ୍, ମନଃ; ପୁରସ୍, ପୁରଃ; ବହୁସ୍, ବହୁଃ; ଆଶିସ୍, ଆଶିଃ । ର୍ ଠାରେ ଯେଉଁ ବସର୍ଗ ହୁଏ ତାହାକୁ ର୍-ଜାତ ବସର୍ଗ ଏବଂ ୍ସ ଠାରେ ଯେଉଁ ବସର୍ଗ ହୁଏ ତାହାକୁ ସ୍-ଜାତ ବସର୍ଗ କହନ୍ତି ।

୨୭—ସ୍ଵରସନ୍ଧି

ଅ ପରେ ଅ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି । ଆ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଯଥା—ଦେବ+ଅସୁର = ଦେବାସୁର, ହୃତ+ଅହତ = ହୃତାହତ, ରଥ+ଅଙ୍ଗ = ରଥାଙ୍ଗ, ଶୁଭ+ଅଶୁଭ = ଶୁଭାଶୁଭ, ମନ+ଅନ୍ତର = ମନାନ୍ତର ।

ଅ ପରେ ଆ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି । ଆ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଯଥା—ହ୍ରମ+ଆଳୟ = ହ୍ରମାଳୟ, ବାର+ଆସନ = ବାରାସନ, ଏକ+ଅମ୍ର = ଏକାମ୍ର ।

ଆ ପରେ ଅ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି । ଆ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଯଥା—ବିଦ୍ୟା+ଅନୁରାଗ = ବିଦ୍ୟାନୁରାଗ, ଦୟା+ଅବତାର = ଦୟାବତାର ।

ଆ ପରେ ଆ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଆ ହୁଅନ୍ତି । ଆ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଯଥା—ସଦା+ଆନନ୍ଦ = ସଦାନନ୍ଦ, ମହା+ଆଶୟ = ମହାଶୟ, ସନ୍ଧ୍ୟା+ଆସୀନ = ସନ୍ଧ୍ୟାସୀନ । ଇ ପରେ ଇ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଈ ହୁଅନ୍ତି । ଈ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ମୁନି+ଇନ୍ଦ୍ର = ମୁନିନ୍ଦ୍ର, ଅତି+ଇବ = ଅତିବ ।

ଈ ପରେ ଈ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଈ ହୁଅନ୍ତି । ଈ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଯଥା—କ୍ଷିତି+ଇଶ = କ୍ଷିତିଶ, ପରି+ଇକ୍ଷା = ପରିକ୍ଷା । ଈ ପରେ ଈ ଥିଲେ, ଦୁହେଁ ମିଳି ଈ ହୁଅନ୍ତି । ଈ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ମହା+ଇନ୍ଦ୍ର = ମହାନ୍ଦ୍ର ।

ଊ ପରେ ଊ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଊ ହୁଅନ୍ତି । ଊ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଯଥା—ମହା+ଈଶ = ମହାଶ । ପୃଥ୍ଵୀ+ଈଶ୍ଵର = ପୃଥ୍ଵୀଶ୍ଵର ।

ଉ ପରେ ଉ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଉ ହୁଅନ୍ତି । ଉ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।
ଯଥା—ଗୁରୁ + ଉପଦେଶ = ଗୁରୁପଦେଶ, ବଧୂ + ଉଦୟ = ବଧୂଦୟ ।

ଉ ପରେ ଉ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଉ ହୁଅନ୍ତି । ଉ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।
ଯଥା—ସିନ୍ଧୁ + ଉର୍ମି = ସିନ୍ଧୁର୍ମି ।

ଉ ପରେ ଉ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଉ ହୁଅନ୍ତି । ଉ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ବଧୂ + ଉଦକ = ବଧୂଦକ ।

ଉ ପରେ ଉ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଉ ହୁଅନ୍ତି । ଉ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ—ଭୁ + ଭବ୍ଧ = ଭୁଭ୍ଧ ।

ର ପରେ ର ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ର ହୁଅନ୍ତି । ର ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।
ଯଥା—ପିତୃ + ରଣ = ପିତୃଣ ।

ଅ ବା ଆ ପରେ ଇ ବା ଇ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଏ ହୁଅନ୍ତି । ଏ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ବାଳ + ଇନ୍ଦୁ = ବାଲେନ୍ଦୁ, ଗଣ + ଇଶ = ଗଣେଶ
ଯଥା + ଇଷ୍ଟ = ଯଥେଷ୍ଟ, ମହା + ଇଶ୍ବର = ମହେଶ୍ବର ।

ଅ ବା ଆ ପରେ ଉ ବା ଉ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଓ ହୁଅନ୍ତି । ଓ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ଜ୍ଞାନ + ଉଦୟ = ଜ୍ଞାନୋଦୟ, ନବ + ଉଦ୍ଭା = ନବୋଦ୍ଭା,
ମହା + ଉଦ୍ଭାସ = ମହୋଦ୍ଭାସ, ଗଙ୍ଗା + ଉର୍ମି = ଗଙ୍ଗୋର୍ମି ।

ଅ ବା ଆ ପରେ ର ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଅର୍ ହୁଅନ୍ତି । ଅ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ, ଏବଂ ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣର ଉପରେ ରେଷ୍ଟ ହୋଇ ରହେ ।
ଯଥା—ଉତ୍ତମ + ରଣ = ଉତ୍ତମରଣ, ମହା + ରସି = ମହର୍ସି ।

ଅ ବା ଆ ପରେ ଏ ବା ଐ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଐ ହୁଅନ୍ତି । ଐ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ଜନ + ଏକ = ଜନେକ, ମତ + ଐକ୍ୟ = ମତେକ୍ୟ, ତଥା
+ ଏବ = ତଥେବ, ମହା + ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ = ମହେଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ ।

ଆ ବା ଆ ପରେ ଓ ବା ଔ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଔ ହୁଅନ୍ତି । ଔ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ଜଳ + ଓକ = ଜଳୋକ, ଯରମ + ଔଶୁକ୍ୟ =
ପରମୋଶୁକ୍ୟ, ମହା + ଓଦ = ମହୋଦ, ମହା + ଔଷଧ = ମହୋଷଧ ।

ଇ, ଇ, ଇନ୍ଦ୍ର ସ୍ବରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ଇ ବା ଇ ଠାରେ ଯୁ ହୁଏ । ଯ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ବର ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ଅଦ + ଅନ୍ତ = ଅଦ୍ୟନ୍ତ, ଅଭ +
ଆଗତ୍ତ୍ବ = ଅଭ୍ୟାଗତ, ଅଦ + ଉଚ୍ଚ = ଅଭୁଚ୍ଚ, ପ୍ରଦ + ଉଦ୍ଧ = ପ୍ରଦ୍ୟୁଦ୍ଧ, ପ୍ରଦ + ଏକ
= ପ୍ରଦେକ, ଅଦ + ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ = ଅଦୋଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ, ଅଦ + ଔଷଧ୍ୟ = ଅଦୋଷଧ୍ୟ,
ନଦା + ଅମ୍ଭୁ = ନଦ୍ୟମ୍ଭୁ, ଦେବା + ଆରାଧନା = ଦେବ୍ୟାରାଧନା, ଲକ୍ଷ୍ମୀ + ଉପାସନା
= ଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟୁପାସନା ।

ଉ, ଉ ଭିନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ଉ ବା ଉ ଠାରେ ବ୍ ହୁଏ । ବ୍ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵର ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଅନୁ + ଅସ୍ = ଅନୁସ୍, ସୁ + ଆଗତ = ସାଗତ, ଅନୁ + ଇତ = ଅନୁତି, ସାଧୁ + ଇ = ସାଧୁ, ଅନୁ + ଏଷଣ = ଅନୁଷଣ । ର, ଋ ଭିନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ଋ ଠାରେ ର୍ ହୁଏ । ର୍ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵର ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ମାତ୍ + ଅନୁମତ = ମାତ୍ରାନୁମତ, ପିତୃ + ଆଳୟ = ପିତାଳୟ, ସ୍ଵୟଂ + ଇୟ = ସ୍ଵୟୀୟ ।

ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ଏ ଠାରେ ଅସ୍ , ଐ ଠାରେ ଆସ୍, ଓ ଠାରେ ଅର୍, ଔ ଠାରେ ଆର୍ ହୁଏ । ସନ୍ଧକାତ ଅ, ଆ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵର ସ୍ଵ ଅଥବା ବ୍ ରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ନେ + ଅନ = ନୟନ, ଜ୍ଞେ + ଅକ = ଜ୍ଞାୟକ, ପୋ + ଅନ = ପବନ, ପୌ + ଅକ = ପାବକ ।

୨୮—ବ୍ୟଞ୍ଜନ-ସନ୍ଧି

ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ବା ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବା ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣ କମ୍ପା ଯ, ର, ବ, ପରେ ଥିଲେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଯଥା—ବାକ୍ + ଇର୍ = ବାଗୀଶ, ଶିର୍ + ଅନ୍ତ + ଶିକନ୍ତ, ପିତ୍ + ଆନନ = ପିତାନନ, ପିତ୍ + ଋତ୍ = ପିତୃତ୍, ଉତ୍ + ଅନନ୍ତର = ଉଦନନ୍ତର; ବାକ୍ + ଦେଷ = ବାଗ୍ଦେଷ, ସତ୍ + ଗତ = ସଦ୍ଗତ, ଉତ୍ + ବନ୍ଧନ = ଉଦ୍ବନ୍ଧନ, ଅପ୍ + ଜ = ଅବ୍ଜ, ତତ୍ + ଶ୍ରବ = ତତ୍ତ୍ଵାବ, ଋକ୍ + ଯଜୁଃ = ଋୟଜୁଃ, ବାକ୍ + ଶ୍ଵେଧ = ବାଗ୍ଶ୍ଵେଧ, ହୃତ୍ + ଶ୍ଵେଗ = ହୃଦ୍ଘୋଗ, ଋକ୍ + ବେଦ = ଋବ୍ବେଦ, ଉତ୍ + ବାହ = ଉଦ୍ବାହ । ଲ ପରେ ଥିଲେ କ, ଚ, ଟ ଓ ପ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ଠାରେ ସେହି ସେହି ବର୍ଗର ତୃତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଯଥା—ସମ୍ୟକ୍ + ଲଭ = ସମ୍ୟଗ୍ଲଭ, ଅପ୍ + ଲବ = ଅବ୍ଲବ ।

ଉ ପରେ ଲ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଛ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା—ଉତ୍ + ଲେଖ = ଉଲ୍ଲେଖ । ତଡ଼ିତ୍ + ଲତା = ତଡ଼ିତ୍ତା ।

ନ କମ୍ପା ମ ପରେ ଥିଲେ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣ ଠାରେ ସେହି ବର୍ଗର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଯଥା—ସତ୍ + ନ୍ୟାସ—ସନ୍ୟାସ, ଉତ୍ + ନତ = ଉନ୍ନତ, ସତ୍ + ମାର୍ଗ = ସନ୍ମାର୍ଗ, ପିତ୍ + ମାସ = ପିତୃମାସ, ବାକ୍ + ମୟ = ବାଞ୍ଛୟ ।

ଉ ପରେ ହ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି କ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା—ଉତ୍ + ହତ = ଉକ୍ତ, ତତ୍ + ହତ = ତକ୍ତିତ ।

ଉ ପରେ ଚ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଚ ; ଛ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଛ, କ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି କ, ଝ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଜଝ, ଟ ଥିଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଠ, ଠ ଥିଲେ

ଦୁହେଁ ମିଳି ଟଂ, ତ ଥଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଡଂ, ତ ଥଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଡଂ
 ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା— ଶରତ୍ + ଚନ୍ଦ୍ର = ଶରଚନ୍ଦ୍ର, ସତ୍ + ଗ୍ରହ = ସଗ୍ରହ, ଉତ୍ +
 କ୍ଳ = ଉତ୍କଳ, ବୃହତ୍ + ଝଙ୍କାର = ବୃହତ୍ଝଙ୍କାର, ତତ୍ + ଟୀକା = ତଟୀକା,
 ବୃହତ୍ + ଠକ୍କର = ବୃହତ୍ଠକ୍କର, ଉତ୍ + ତୀନ = ଉତ୍ତୀନ, ବୃହତ୍ +
 ଡକ୍କା = ବୃହତ୍ଡକ୍କା । ତୁ ପରେ ଶ ଥଲେ ଦୁହେଁମିଳି ଛ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା—
 ଉତ୍ + ଶୃଙ୍ଗଳ = ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଗଳ, ତତ୍ + ଶରୀର = ତତ୍ତ୍ୱଶରୀର ।

ସ୍ ପରେ ତ ଥଲେ ଦୁହେଁମିଳି ଷ୍ ଓ ଥ ଥଲେ ଦୁହେଁ ମିଳି ଷ୍ ହୁଅନ୍ତି ।
 ଯଥା— ଗୁପ୍ତ + ତ = ଗୁପ୍ତ, ବୁଦ୍ଧ + ତ = ବୁଦ୍ଧ, ଶସ୍ତ୍ର + ଥ = ଶସ୍ତ୍ର ।

ଯେଉଁ ବର୍ଗର ବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥାଏ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତସ୍ଥିତ ମ୍ ଠାରେ ସେହି
 ବର୍ଗର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ, କୌଣସି କୌଣସି ଠାରେ ଅନ୍ତସ୍ଥାର ହୁଏ । ମାତ୍ର ଅବର୍ଗ୍ୟ
 ବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥଲେ କେବଳ ଅନ୍ତସ୍ଥାର ହୁଏ । ଯଥା— କମ୍ + କର = କଙ୍କର,
 ସମ୍ + ଗ୍ରହ = ସଗ୍ରହ, କମ୍ + ଚିତ୍ = କହିତ, ଧନମ୍ + ଜୟ = ଧନଞ୍ଜୟ, ସମ୍ +
 ଦେହ = ସନ୍ଦେହ, ସମ୍ + ଯୁକ୍ତ = ସଯୁକ୍ତ, ସମ୍ + ରକ୍ଷିତ = ସରକ୍ଷିତ, ସମ୍ +
 ଲଗ୍ନ = ସଲଗ୍ନ, ସମ୍ + ଶୋଧନ = ସଶୋଧନ, ସମ୍ + ସର୍ଗ = ସସର୍ଗ, ସମ୍ +
 ହାର = ସହାର ।

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ପର ସ୍ଥିତି ଛ, ଛ ହୁଏ । ଯଥା = ତରୁ + ଗୁପ୍ତା = ତରୁଗୁପ୍ତା,
 ଆ + ଗୁପ୍ତାନ = ଆଗୁପ୍ତାନ ।

ଉତ୍ତ ଏହି ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ତର ଗୁ ଓ ଗୁମ୍ ଧାତୁରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ଶବ୍ଦ ଥଲେ ତାହାର
 ଆଦ୍ୟ ସ-କାରର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା— ଉତ୍ତ— ଗୁାନ = ଉତ୍ତଗୁାନ, ଉତ୍ତ + ସ୍ଥିତି
 = ଉତ୍ତସ୍ଥିତି, ଉତ୍ତ + ଗୁମ୍ = ଉତ୍ତଗୁମ୍ ।

ଚ କମ୍ପା ଜ ଉତ୍ତରେ ନ ଥଲେ, ନ ଠାରେ ଙ୍ ହୁଏ । ଯଥା— ଯାଚ୍ + ନା
 = ଯାଚନ୍, ଯଜ୍ + ନ = ଯଜନ୍ ।

ଚ କମ୍ପା ଛ ପରେ ଥଲେ ବିସର୍ଗଠାରେ ଶ୍, ଟ କମ୍ପା ଠ ପରେ ଥଲେ
 ବିସର୍ଗଠାରେ ଣ୍, କ, ଖ, ପ, ଫ ପରେ ଥଲେ ବିସର୍ଗଠାରେ ସ୍ ହୁଏ । ଯଥା—
 ତପଃ + ତରଣ = ତପସ୍ତରଣ, ନଃ + ଚୟ = ନସ୍ତୟ, ଧନ୍ୟ + ଟଙ୍କାର = ଧନ୍ୟ-
 ଟଙ୍କାର, ମନଃ + ତାପ = ମନସ୍ତାପ, ନଃ + ତାର = ନସ୍ତାର, ମନ + କାମ =
 ମନସ୍କାମ । ନଃ + ପ୍ରୟୋଜନ = ନସ୍ତ୍ରୟୋଜନ, ନଃ + ଫଳ = ନସ୍ତଳ, ଦୁଃ + ପ୍ରାପ୍ୟ
 = ଦୁଷ୍ଟ୍ରାପ୍ୟ—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ବିସର୍ଗ ଜାତ ସ, ଷ ହୋଇଅଛି ।

କ, ଖ, ଗ, ଘ ପରେ ଥଲେ, ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ସନ୍ଦ ହୁଏ ନାହିଁ ।
 ଯଥା = ଅନ୍ୟକରଣ, ଦୁଃଖ, ଶିରୀସୀଡ଼ା ।

ଅ-କାର ବା ବର୍ଗର ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ବା ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ଯ, ର, ଲ, ବ, ହ ପରେ ଥିଲେ ଅ-କାର ଓ ତତ୍ ପରସ୍ଥିତି ସ-ଜାତ ବିସର୍ଗ ଦୁହେଁ ମିଳି ଓ ହୁଅନ୍ତି । ଓ ପୁଂ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଦୁଇ ହୁଏ । ଅ ପରେ ଥିଲେ ତାହାର ଲେପ ହୁଏ । କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଲୁପ୍ତ ଅକାରର ‘ଃ’ ଏପରି ଚିହ୍ନ ରହେ । ଯଥା—
 ତତ୍ + ଅଧିକ = ତତୋଧିକ, ଯଶଃ + ଗୀତ = ଯଶୋଗୀତ, ବୟଃ + ବୃଦ୍ଧି =
 ବୟୋବୃଦ୍ଧି, ତପଃ + ଧନ = ତପୋଧନ, ତମଃ + ମୟ = ତମୋମୟ, ମନଃ + ଜାତ
 = ମନୋଜାତ, ଶିରଃ + ମଣି = ଶିରୋମଣି, ମନଃ + ଯୋଗ = ମନୋଯୋଗ,
 ତପଃ + ବନ = ତପୋବନ, ମନଃ + ହର = ମନୋହର, ଯଶଃ + ଲଭ =
 ଯଶୋଲଭ ।

ଅକାର ଉନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ପରେ ଥିଲେ ଅ କାରର ପରସ୍ଥିତି ବିସର୍ଗର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା—ଅତ୍ + ଏବ = ଅତଏବ ।

ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ବା ବର୍ଗର ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ବା ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ଯ, ର, ଲ, ବ, ହ ପରେ ଥିଲେ ଅ କାରର ପର ସ୍ଥିତି ର-ଜାତ ବିସର୍ଗଠାରେ ର୍ ହୁଏ । ଯଥା—
 ପୁନଃ + ଉକ୍ତି = ପୁନରୁକ୍ତି, ଅନ୍ୟ + ଆତ୍ମା = ଅନ୍ତରାତ୍ମା, ପୁନଃ + ଜନ୍ମ = ପୁନର୍ଜନ୍ମ,
 ଅନ୍ୟ + ଧାନ = ଅନ୍ତର୍ଧାନ, ଅନ୍ୟ + ଯାମୀ = ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ, ଦୁଃ + ନାମ = ଦୁର୍ନାମ,
 ନିଃ + ଲୋଭ = ନିର୍ଲୋଭ ।

ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ବା ବର୍ଗର ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ବା ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ଯ, ର, ଲ, ବ, ହ, ପରେ ଥିଲେ ଅ, ଆ-ଉନ୍ନ ସ୍ଵର ବର୍ଣ୍ଣର ପର ସ୍ଥିତି ସକଳ ବିସର୍ଗଠାରେ ର୍ ହୁଏ । ଯଥା—ନିଃ + ଆକାର = ନିରାକାର, ନିଃ + ଉଦ୍ଭବ = ନିରୁଦ୍ଭବ, ବହୁଃ + ଗତ = ବହୁର୍ଗତ, ଦୁଃ + ଧର୍ମ = ଦୁର୍ଧର୍ମ, ମୁହୁଃ + ମୁହୁଃ = ମୁହୁର୍ମୁହୁଃ, ଦୁଃ + ଯୋଗ = ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଗ, ଆଶୀଃ + ବାଦ = ଆଶୀର୍ବାଦ ।

ର ପରେ ଥିଲେ ବିସର୍ଗଜାତ ର୍-ର ଲେପ ହୁଏ, ଏବଂ ପୁଂସ୍ଵର ଧାର୍ଯ୍ୟହୁଏ । ଯଥା—ନିଃ + ରସ = ନୀରସ, ନିଃ + ରବ = ନୀରବ ।

ସ୍ଵରସନ୍ଧି ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସନ୍ଧିର ଅନୁଶୀଳନୀ

(୧) ନିମ୍ନଲିଖିତ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ସଜ୍ଜବିଚ୍ଛେଦ କରି ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରୟୋଗ ରଖାଇ ଦିଅ ।

ମାଳାଚଳ, ଚରାଚର, ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ, ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟ, ମହୋପକାର, ଦେବେନ୍ଦ୍ର, ପୁରେଶ, ଯଜ୍ଞୋପବୀତ, ସାତୁଦକ, ଅତ୍ୟାଶୁର୍ଯ୍ୟ, ନୟନ, ପାଦକ, ସଦ୍ଭାବ, ତିରୋଦତ, ଅନ୍ତର୍ଧାନ, ଯଶୋଲପ୍ତା, ବାଗ୍ଦାନ, ବହୁର୍ଦ୍ଧାର, ନିଶ୍ଚିନ୍ତ, ଶଙ୍କର, ସନ୍ତୋଷ,

ଜଗଜ୍ଞାପୀ, କହିନ୍ଦ୍ରାପ, ଉଜ୍ଜାପ, ସର୍ବେବର, ଜିଜ୍ଞେହ୍ନୀୟ, ପୁରସ୍କରଣ, ପରମେଶ୍ଵର, ନିରକ୍ରାନ୍ତ ।

(୨) ନିମ୍ନଲିଖିତ ଛଳମାନଙ୍କରେ ସନ୍ଧ୍ୟା କର—

ଜଗତ୍-ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଶର-ଆସନ, ଧନ୍ୱନ୍-ବାଣ, ସତ୍-ଆଳାପ, ପରାନ୍-ମୁଖ, ନି-ରକ୍ତ, ରାଜ୍-ନୀ, ସମ୍-ଧାନ, ଅହ୍-ରାଗ, ପୁନଃ-ଅପି, ବୟଃ-ଅଧିକ, ମନଃ-ଜ୍ଞ, ସାବତ୍-ଜୀବନ ।

୨୯ — ଛନ୍ଦ

ରଚନା ଦୁଇ ପ୍ରକାରେ କରାଯାଏ,—ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ । କେବଳ କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ, ନିଷ୍ଠା ପ୍ରଭୃତିର ଯଥାସ୍ଥାନରେ ବିନ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ଯନ୍ତ୍ରିରେ ଲେଖକ ବା ବକ୍ତାର ମନୋରଥ ଭାବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ, ସେହିପରି ରଚନାକୁ ଗଦ୍ୟ କହନ୍ତି । ଯେଉଁ ରଚନା ପଞ୍ଚ-ମାତ୍ରଙ୍କର ଅଫ-ସଂଖ୍ୟାର ସମତା ପ୍ରଭୃତି ନିୟମରେ ଆବଦ୍ଧ, ତାହାକୁ ପଦ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ନିୟମରେ ପଦ୍ୟ ରଚନା କରାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାର ରଚନାକୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଛନ୍ଦ କହନ୍ତି । ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଞ୍ଚ-ମାତ୍ରଙ୍କୁ ତାହାର ପାଦ ବା ଚରଣ କହନ୍ତି । ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ପାଦରେ ଗୋଟିଏ ପଦ ହୁଏ । କବିମାନେ କାବ୍ୟର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଂଶ ବା ପରିଚ୍ଛେଦକୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଛନ୍ଦରେ ରଚନା କରନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଂଶରେ ପରିଚ୍ଛେଦକୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଧ୍ୟାୟ, ସର୍ଗ ବା ଗ୍ରନ୍ଥ କହନ୍ତି । ଛନ୍ଦ ପ୍ରଧାନତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାର—ମିଶାକ୍ଷର ଓ ଅମିଶାକ୍ଷର । ଯେଉଁ ଛନ୍ଦରେ ଏକ ପଦର ଅନ୍ତର୍ଗତ ପାଦମାନଙ୍କର ଶେଷ ଅକ୍ଷର ସମାନ, ତାହାକୁ ମିଶାକ୍ଷର ଛନ୍ଦ କହନ୍ତି । ଯେଉଁ ଛନ୍ଦରେ ଏକ ପଦର ଅନ୍ତର୍ଗତ ପାଦ-ମାନଙ୍କର ଶେଷ ଅକ୍ଷର ସମାନ ନୁହେଁ, ତାହାକୁ ଅମିଶାକ୍ଷର ଛନ୍ଦ କହନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅମିଶାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ ରଚନା ଅତି ଆଧୁନିକ । ଅମିଶାକ୍ଷର ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦରେ ଚଉଦ ଅକ୍ଷର ଥାଏ । ଅକ୍ଷର-ସଂଖ୍ୟା ଓ ଯତିପାତର ପ୍ରଭେଦ ଅନୁସାରେ ମିଶାକ୍ଷର ଛନ୍ଦ ନାନାପ୍ରକାର ହୁଏ । ମିଶାକ୍ଷର ଛନ୍ଦର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଦର ଅନ୍ତର୍ଗତ ପାଦମାନଙ୍କର ଶେଷ ଅକ୍ଷର ଓ ତତ୍ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣର ମେଳ ହେଲେ ଛନ୍ଦକୁ ପୁର୍ଣ୍ଣ ମିଶାକ୍ଷର କହନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵରକୁ ଉପଧା ସ୍ଵର କହନ୍ତି । କବିତା-ପଠନ-ସମୟରେ ପାଦ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଯତିପାତ ଅନେକାକୃତି ଅଧିକ କାଳ ବିଶ୍ରାମ କରିବାକୁ ହୁଏ, ସେହି ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଯତିପାତ ହେଲେ ବୋଲି କହନ୍ତି ।

ଛନ୍ଦ

ପୂର୍ଣ୍ଣମିତ୍ରାକ୍ଷର ଉଦାହରଣ—

ସମେ ମତାଇ ଦୁଃଖ ସୁଖ,
ଅନ୍ତରେ ନ ହୋଇ ବିମୁଖ ।

ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦର ଉଦାହରଣ—

ମୋହର ଭାବେ ଯେ ରମଇ,
ଅନ୍ୟ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦର ଉଦାହରଣ—

ଯେ ମହାସୁରୁଷ ନିଜ କୃପାତରଣୀରେ
ପାରିକଲେ ପାଣ୍ଡବକୁ କର୍ଣ୍ଣଧାରରୂପେ ।

ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଛନ୍ଦର ଲକ୍ଷଣ ଓ ଉଦାହରଣ
ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା ।

(୧) ଗୁଞ୍ଜରୀ

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଦୁଇ ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରତି ଚରଣ ନଅ ଅକ୍ଷର-
ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ । ଚରଣର ପଞ୍ଚମ ଅକ୍ଷରପରେ ଯଦିପାଠ ହୁଏ ।

ଏ ଗୁଣବତ୍ ଧର୍ମ-କଥା
ହେଲେ ଖଣ୍ଡିତ ଭବ-ବ୍ୟଥା ।

(୨) ଚନ୍ଦ୍ରକେଳି

ଏହି ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଦୁଇ ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରତିଚରଣ ଏଗାର
ଅକ୍ଷର ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ । ଦ୍ଵିତୀୟ, ପଞ୍ଚମ ଓ ଅଷ୍ଟମ ଅକ୍ଷର ପରେ ଯଦିପାଠ ହୁଏ ।

ଜୀତା କରନ୍ତେ ଗୋପେ ପୀତବାସ
ତମେ ହିମରୁ କଲ ପ୍ରବେଶ ।

(୩) କଳହଂସ କେଦାର

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଚାରି ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରତି ଚରଣ ବାର
ଅକ୍ଷର ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ । ଏହି ଛନ୍ଦକୁ ଏକାଧିକ ପ୍ରକାରେ ବୋଲନ୍ତି । ଏକ ପ୍ରକାର
ଆବୃତ୍ତିରେ କେବଳ ସପ୍ତମ ଅକ୍ଷର ପରେ ଯଦିପାଠ ହୁଏ । ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର
ଆବୃତ୍ତିରେ ତୃତୀୟ, ପଞ୍ଚମ ଓ ସପ୍ତମ ଅକ୍ଷର ପରେ ଯଦିପାଠ ହୁଏ ।

ଚେତନା ଲଭି ଦେବା ବହୁତ କ୍ଷଣେ
ଏକାକିନୀ ସେ ଘୋର ବିଜନ ବନେ,

ମରମଭେଦ ଶୌକେ ହୋଇ ବିକଳ
କହିଲେ ସ୍ୱାଧୀ ବଞ୍ଚି ଲୋଡ଼କ-ଜଳ ।

(୪) ନଟବାଣୀ

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଦୁଇ ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରତି ଚରଣ ବାର
ଅକ୍ଷର ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ । ଷଷ୍ଠ ଅକ୍ଷର ପରେ ଏହାର ଯତିପାତ ହୁଏ ।
ଏତେ ଛବି ଯେଣୁ ଏକାଧାରେ ଠୁଲ
ଛବିଲ ଉକ୍ତିଲେ ତୋ ଛବି ଅଧୁଲ ।

(୫) ମଙ୍ଗଳ ଗୁଞ୍ଜରୀ

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଦୁଇ ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରତି ଚରଣ ଚଉଦ
ଅକ୍ଷର ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରଣର ଅଷ୍ଟମ ଅକ୍ଷର ପରେ ଏହାର ଯତିପାତ ହୁଏ ।
ଧର୍ମଙ୍କ ଛୁମୁରୁ ପାର୍ଥ ଦେନିଣ ମେଲଣି
କର୍ମଧୂଜେ ବିଜେ କଲେ ଯଜ୍ଞେ ଚନ୍ଦ୍ରପାଣି ।

(୬) ରାମକେରୀ

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଦୁଇ ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରତି ଚରଣ ଷୋହଲ
ଅକ୍ଷର ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ । ପ୍ରତି ଚରଣର ନବମ ଅକ୍ଷର ପରେ ଯତିପାତ ହୁଏ ।
ମଧୁର ପ୍ରବୋଧ ସମସ୍ତ,
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକରଣ-ବୋଲା
କାଦମ୍ବିନୀ ଡେଲେ ଗରନେ
ଧୀର ସମୀର-ଲୋଳା ।

(୭) ବଙ୍ଗଳାଣୀ

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଦୁଇ ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରତି ଚରଣ ଦଶ
ଅକ୍ଷର ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ ଓ କୋଡ଼ଏ ଅକ୍ଷର ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ । ଷଷ୍ଠ ଓ ଦ୍ୱାଦଶ ଅକ୍ଷର ପରେ
ଯତିପାତ ହୁଏ ।

ତରୁ ଲତା ଅଜୋ ଏବେ କେତେ ରଜୋ
ଶୋଭିର ହେଲ ବଳାସ,
କେହୁ ପଲ୍ଲବିଲ, କେହୁ ମୁକୁଳିଲ,
କାନ୍ଦି ନା ଗୁଞ୍ଜ-ବକାଶ ।

(୮) ରସକଲ୍ୟା

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଛଅ ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରଥମ ଗୁରୁ ଚରଣରେ ପ୍ରତି ଚରଣରେ ଏଗାର ଅକ୍ଷର ଲେଖାଏଁ, ପଞ୍ଚମ ଚରଣରେ ଅଠ ଅକ୍ଷର ଏବଂ ପଞ୍ଚ ଚରଣରେ କୋଡ଼ିଏ ଅକ୍ଷର ଥାଏ । ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚ ଚରଣର ପଞ୍ଚ ଅକ୍ଷର ପରେ ଏବଂ ଶେଷ ଚରଣର ପଞ୍ଚ, ଦ୍ଵାଦଶ ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅକ୍ଷର ପରେ ଯତିପାତ ହୁଏ । ଏହି ଛନ୍ଦର ପଞ୍ଚମ ଚରଣକୁ ଉପର୍ଯ୍ୟୁପରି ଦୁଇ ଥର ଓ ଶେଷ ଚରଣର ଆକୃତି ଉତ୍ତରୁ ଆଉ ଥରେ ଆକୃତି କରିବାର ବିଧି ଅଛି ।

ରବି ଅସ୍ତେ ସନ୍ଧ୍ୟା ହେଲୁ ପ୍ରକଟ । ହନୁ ମାର୍କ୍ତାଂଶୁ ସମାନେ ମର୍କଟ ।

ଧେନୁମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମିଶିଲୁ । ଲଙ୍କାଗଡ଼ର ଭିତରେ ପଶିଲୁ ।

ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ଲଙ୍କଦେବୀ ।

ପଥ ଓଗାଳିଣ ବୋଲନ୍ତି ବାନର ! ଆଜି ମୁଁ ତୋତେ ଖାଇବି ।

(୯) ଗ୍ରେଣୀ

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଗୁରୁ ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଚରଣରେ ଅଶତରଶ ଅକ୍ଷର ଲେଖାଏଁ, ତୃତୀୟ ଚରଣରେ ନଅ ଅକ୍ଷର ଏବଂ ଶେଷ ଚରଣରେ ତେର ଅକ୍ଷର ଥାଏ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଚରଣର ଅଷ୍ଟମ, ଷୋଡ଼ଶ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅକ୍ଷର ପରେ ଏବଂ ଶେଷ ଚରଣର ଅଷ୍ଟମ ଅକ୍ଷର ପରେ ଯତିପାତ ହୁଏ । ଏହି ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ ଚରଣର ମିଶାକ୍ଷର ଏବଂ ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଚରଣର ମିଶାକ୍ଷର ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଚରଣରେ ଅଷ୍ଟମ ଓ ଷୋଡ଼ଶ ଅକ୍ଷରର ସାମ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

ଭୁଢ଼ ମା ଜନମଭୂମି ପବନ ଭରତ ଭୂମି

ତୋହର ସନ୍ତାନ ଆମେ ଅଛୁଁ ସରବେ,

ତୋର ଶ୍ରୀଚରଣସେବା ପାଇଁ ମନ ପ୍ରାଣ ଦେବା

ଗାଇବା ତୋହର ନାମ ଅନନ୍ଦରବେ,

ତୋ ଅନନ୍ଦେ ହୋଇବା ସୁଖୀ ,

କାନ୍ଦିବା ଦୁଃଖରେ ତୋର ହୋଇଣ ଦୁଃଖୀ ।

(୧୦) ଆଷାଡ଼ ଶୁକ୍ଳ

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ଛଅ ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରଥମ ଗୁରୁ ଚରଣରେ ଏଗାର ଅକ୍ଷର ଲେଖାଏଁ, ପଞ୍ଚମ ଚରଣରେ ଛଅ ଅକ୍ଷର ଏବଂ ଶେଷ ଚରଣରେ ଏଗାର ଅକ୍ଷର ଥାଏ । ପ୍ରଥମ ଗୁରୁ ଚରଣର ପଞ୍ଚମ ଅକ୍ଷର ପରେ, ପଞ୍ଚମ ଚରଣର

ତୃତୀୟ ଅକ୍ଷର ପରେ ଏବଂ ଶେଷ ଚରଣର ପଞ୍ଚମ ଏବଂ ଅଷ୍ଟମ ଅକ୍ଷର ପରେ
ଯଦପାତ ହୁଏ । ଏହି ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ, ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଏବଂ ପଞ୍ଚମ
ଓ ଷଷ୍ଠ ଚରଣର ମିଶ୍ରାକ୍ଷର ହୁଏ ।

ନଦୀ ବେଳେ ବେଳେ ଲଘାଇ କୂଳ,
କୂଳତରୁକୁଳ କରେ ଉନ୍ମୁଳ,
ଗରବେ ଓଟାରି ଗରଭେ ନିଏ,
ଦରଦ୍ର-କୁଟୀର ଭାଙ୍ଗି ସେ ଦିଏ ।
କହ ଲୋ ତଟିନି !
କି ଯଶ ଦୁଃଖେ ପୀଡ଼ିବା ଜଣି ?

(୧୧) କଲ୍ୟାଣ ଆହାରୀ

ଏହି ଛନ୍ଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦରେ ଗୁରୁ ଚରଣ ଥାଏ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇ
ଚରଣରେ ଏକୋଇଶ ଅକ୍ଷର ଲେଖାଏଁ , ତୃତୀୟ ଚରଣରେ ବାର ଅକ୍ଷର ଏବଂ
ଚତୁର୍ଥ ଚରଣରେ ଏକୋଇଶ ଅକ୍ଷର ଥାଏ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଚରଣରେ ଷଷ୍ଠ, ଦ୍ଵାଦଶ
ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅକ୍ଷର ପରେ, ତୃତୀୟ ଚରଣରେ ତୃତୀୟ ଓ ନବମ ଅକ୍ଷର ପରେ ଏବଂ
ଚତୁର୍ଥ ଚରଣରେ ଷଷ୍ଠ, ଦ୍ଵାଦଶ ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅକ୍ଷର ପରେ ଯଦପାତ ହୁଏ ।

ଶିଶିର ଦବସ ହେଲୁ ଅତି କୃଶ,
ଅତି ବଡ଼ ନିଶା ହୋଇଲୁ,
ଗୋଧୂଳି ନୋହୁଣୁ କୋଟି ହିମରେଶୁ
ଧରଣୀରୁ ତାପ ହରଲୁ ।
ନିଶାରେ ଅଜସ୍ର ତୁଷାର ବର୍ଷିଲୁ ;
ଧଳା ଭୟବୋଲା ତପସ୍ଵୀ ମହଳା
ପରାଏ ଯାମିନୀ ଦଶିଲୁ ।

୩୦ ପରଶିଷ୍ଟ

(୧) ବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଚାରଣ

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ହ୍ରସ୍ବ ଓ ଦୀର୍ଘ ସ୍ବରର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ର, ଋ, ୠ, ଏ ତିନି ବର୍ଣ୍ଣର ଯେପରି ଉଚ୍ଚାରଣ ଦେଖା ଯାଉଅଛି, ସେଥିରୁ ଏମାନଙ୍କୁ ସ୍ବରବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ ଗଣନା କରିବା ସଙ୍ଗତ ବୋଲି ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ । ସମ୍ଭୂତ ଭାଷାରେ ଏହି ତିନୋଟି ସ୍ବରବର୍ଣ୍ଣର ଯେଉଁ ଉଚ୍ଚାରଣ ଥିଲା, ବର୍ଣ୍ଣମାନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ତାହା ନାହିଁ । ବର୍ଗର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଗର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣପରି କଣ୍ଠ ପ୍ରଭୃତି ସାହାଯ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ସାହାଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଅନ୍ତି । ଅଳ୍ପବକ୍ତ୍ର କଣ୍ଠ୍ୟାଳୁନାସିକ, ଓ ତାଲବ୍ୟାଳୁନାସିକ, ଶ ମୂର୍ଦ୍ଧନ୍ୟାଳୁନାସିକ, ନ ଦନ୍ତ୍ୟାଳୁନାସିକ, ମ ଓଷ୍ଠ୍ୟାଳୁନାସିକ ବର୍ଣ୍ଣ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଜ ଓ ଯ ର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଲୋକେ ଯ କୁ ପ୍ରାୟ ଜ ପରି ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ବର୍ଣ୍ଣ ବ ଓ ଅବର୍ଣ୍ଣ ବ ର ଆକୃତିରେ ଆଦୌ ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ, ଉଚ୍ଚାରଣରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭେଦ ପ୍ରାୟ ନାହିଁ । ଅନୁସ୍ଥ ବ ଅନ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ତଳେ ‘ୂ’ (ବ-ଫଳା) ହୋଇ ଧ୍ବଜ ହେଲେ ଏହାର ଉଚ୍ଚାରଣ ବର୍ଣ୍ଣ ବ ର ଉଚ୍ଚାରଣରୁ ବଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ ।

ଶ, ଷ, ସ ଏହି ତିନିବର୍ଣ୍ଣର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭେଦ ପାଲଟିଯିବ ନାହିଁ; ଶ ଓ ଷ କୁ ଲୋକେ ସ ପରି ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ‘ୠ’ (ବିସର୍ଗ) ର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ବର ଉଚ୍ଚାରଣ ସ୍ଥାନର ସାହାଯ୍ୟରେ ବିସର୍ଗ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ । ଯଥା—ଅତଃ, ନିଃଶେଷ, ଦୁଃଖ ।

(୨) ସମ୍ବୋଧନ

ଅପଭ୍ରଂଶ ଶବ୍ଦ ଓ ସମ୍ଭୂତ—ଭନ୍ନ ଭାଷାରୁ ଆଗତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିରେ ଯେଉଁ ରୂପ, ସମ୍ବୋଧନରେ ମଧ୍ୟ ସେହିରୂପ । ସମ୍ଭୂତରୁ ଆଗତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ସମ୍ବୋଧନରେ ସେହି ଭାଷାରେ ବ୍ୟବହୃତ ରୂପ ବୃତ୍ତିତ ଦେଖାଯାଏ; ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିରେ ସମ୍ଭୂତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ରୂପ, ସମ୍ବୋଧନରେ ସାଧାରଣତଃ ସେହି ରୂପ ହୋଇଯାଏ ।

(୩) ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ବିଶେଷଣ

ବିଶେଷ୍ୟର ଯେଉଁ ଲିଙ୍ଗ, ତାହାର ବିଶେଷଣର ସେହି ଲିଙ୍ଗ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ବିଶେଷଣରେ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ବିଶେଷଣ ଯେପରି, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ବିଶେଷଣ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ସେହିପରି ଥାଏ । ଗୁଣବତ୍ତା ରମଣୀ, ବୁଦ୍ଧିମତୀ ବାଳିକା, ପଦ୍ମସ୍ଥିମା ଗାୟ ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଏ । ମାତ୍ର ‘ଲତାଟି ପୁଷ୍ପମାନଙ୍କରେ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଅଛି’, ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ କେହି କରନ୍ତି ନାହିଁ । ‘ଲତାଟି ପୁଷ୍ପମାନଙ୍କରେ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଅଛି’, କହନ୍ତି । ‘ପ୍ରାଚୀନା ଅଟ୍ଟାଳିକା’ କେହି କହନ୍ତି ନାହିଁ, ‘ପ୍ରାଚୀନ ଅଟ୍ଟାଳିକା’ କହନ୍ତି ।

(୪) ଶବ୍ଦ ବିଧାନ

ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରୁ ଆଗତ ଏକ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ଋ, ଋ, ୠ ପରେ ନ ଥିଲେ ଶ ହୁଏ । ଯଥା—ଋଣ, ପଣ୍ଡି, କୃଷ୍ଣ ।

ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ, କ ବର୍ଗ, ଗ ବର୍ଗ, ଘ, ବ୍, ହ୍, ଅନୁସାର ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଏକ କମ୍ପା ଏକାଧିକ ବର୍ଣ୍ଣ ଋ, ଋ, ୠ ପରେ ବ୍ୟବଧାନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନ ଠାରେ ଶ ହୁଏ । ଯଥା—କରୁଣା, ପ୍ରାଣ, ବିପାତ, ସ୍ଵକୃଷ୍ଣୀ, ମାର୍ଗତ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ବୃହତ୍ ।

ତ, ଥ, ଦ, ଧ ସଂସ୍କୃତ ହେଲେ ନ ଠାରେ ଶ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା—ତ୍ରାନ୍ତି, ଷ୍ଟ୍ର, ଶନ୍ଦନ, ରନ୍ଦନ ।

ପୁଂ ପଦରେ ଋ, ଋ ବା ୠ ଥିଲେ ପରପଦର ନ ଶ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା—ଦୁର୍ଜୀମ, ବୀରନାଥ, ସୁରାଙ୍ଗନା, ସମରମନ୍ଦି ।

ଋ ଋ ବା ଷ ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ନ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରେ ଶ ଦେଖାଯାଏ । ଏପରି ଶ କୁ ସ୍ଵାଭାବିକ ଶ କହନ୍ତି । ଯଥା—କାଶ, ଗୁଣ, କଣା ।

ଅପଭ୍ରଂଷ ଓ ସଂସ୍କୃତ-ଭିନ୍ନ ଭାଷାରୁ ଆଗତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କରେ ନ-ର ବ୍ୟବହାର ଅତି ଅଳ୍ପ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ଉଣା, ମାଣ, କାହାଣ, ପଣ, ପାଣ, ଠାଣ, ପଠାଣ, ଛଣା, ପୁହାଣ, ସହଣି ।

(୫) ଷଡ୍‌ବିଧି

ଏକପଦ ଭିତରେ ଅ, ଆ ଭିନ୍ନ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ବା ର ପରେ ସ ଥିଲେ ସାଧାରଣତଃ ଶ ହୁଏ । ସନ୍ଧ-କାତ ସ ମଧ୍ୟ ଶ ହୁଏ । ଯଥା—ବିଷୟ, ଅଭିଷେକ, ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ, ରଷ୍ଟ୍ର, ପୁଷ୍ଟ, ନିଷ୍ଫଳଙ୍କ, ଶିଷ୍ଟ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦରେ ସ୍ଵାସ୍ଵାଦିକ ଷ ଦେଖା ଯାଏ । ଯଥା—ସ୍ଵାସ, ଅଭିଳାଷ, ଷଷ୍ଠ, ଷଷ୍ଠ, ପାଷାଣ, କଷାୟ, ଷଷ୍ଠ, ଆଷାଢ଼ ।

ଅପଭ୍ରଂଷ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଭିନ୍ନ ଭାଷାରୁ ଆଗତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କରେ ଉପରିଭୁକ୍ତ ନିୟମମାନ ଚଳେ ନାହିଁ । ଯଥା—କସ, ହସାବ, ମିସଲ, କସମ, ବେଉସା ।

(୭) ପଦାନୁସୂ

ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପଦ ସହଜ ଅନ୍ୟ ପଦର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଅନୁସୂ କହନ୍ତି ।

ଦୁଇ ଗୋଟିରୁ ଉଣା ପଦରେ ବାକ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଏହି ଦୁଇ ଗୋଟିରୁ ଗୋଟିଏ କର୍ତ୍ତା, ଅପରଟି କ୍ରିୟା । ଯଥା—କେଶବ ଆସୁଅଛି, ଚାନ୍ଦ ଚରୁଅଛି, ନଦୀ ବଢ଼ୁଥିଲା ।

କୌଣସି କୌଣସି ବାକ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତୃପଦ ଉଦ୍ଧ୍ୟ ଥାଏ । ଯଥା—‘ଆସ’ ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଚୁମ୍ବେ’ ବା ‘ଚୁମ୍ବେମାନେ’ ଏହି କର୍ତ୍ତୃପଦ ଉଦ୍ଧ୍ୟ ଅଛି ।

‘କ୍ରିୟା’ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ତାହା ସହଜ ‘କର୍ତ୍ତା’, ‘କର୍ମ’ ‘କରଣ’, ‘ସମ୍ପ୍ରଦାନ’, ‘ଅପାଦାନ’, ‘ଅଧିକରଣ’, ଓ ‘କ୍ରିୟା ବିଶେଷଣ’ର ଅନୁସୂ ଥାଏ । କର୍ତ୍ତୃପଦ, କର୍ମପଦ ପ୍ରଭୃତି ସହଜ ସେମାନଙ୍କର ‘ବିଶେଷଣ’ର, ବିଶେଷଣ ସହଜ ‘ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ’ର ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ସହଜ ‘ସମ୍ବନ୍ଧପଦ’ର ଅନୁସୂ ଥାଏ ।

ସାଧାରଣତଃ କର୍ତ୍ତୃପଦ ବାକ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ, କ୍ରିୟାପଦ ବାକ୍ୟର ଶେଷରେ, ସକର୍ମକ କ୍ରିୟାର କର୍ମପଦ କ୍ରିୟାର ଅବ୍ୟବହୃତ ପୂର୍ବରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କାରକମାନ କର୍ତ୍ତୃପଦ ଓ କର୍ମପଦ ଏ ଦୁଇର ମଧ୍ୟରେ ଥାଏ । ବିଶେଷଣପଦ ଓ ସମ୍ବନ୍ଧପଦ ସେମାନଙ୍କ ସହଜ ଅନ୍ତର୍ଗତ ପଦର ପୁର୍ବରେ ବସନ୍ତି । ଅଧିକରଣ ପଦ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ବାକ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ ତଥାପାଇଥାଏ । ସମ୍ପ୍ରୋଧନ ପଦର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦ ସହଜ ଅନୁସୂ ନ ଥିବାରୁ ଅପର ପଦମାନଙ୍କର ପୂର୍ବରେ ତାହା ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ସମାପିକା କ୍ରିୟା ପର ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ କର୍ତ୍ତୃପଦ ସହଜ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୁଏ ।

‘ଗଙ୍ଗା ହିମାଳୟରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିତ ହୋଇଅଛି’,— ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଗଙ୍ଗା’ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ, (ସ୍ଵାସ୍ଵାଦିକ) ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, କର୍ତ୍ତୃକାରକ, ‘ପଡ଼ିତ ହୋଇଅଛି’, ଏହି କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା । ‘ହିମାଳୟରୁ’ ବ୍ୟକ୍ତି-ବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ, ଲ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, ଅପାଦାନକାରକ, ‘ନିର୍ଗତ ହୋଇ’ ଏହି କ୍ରିୟା ସହଜ ଅନ୍ତର୍ଗତ । ‘ନିର୍ଗତ ହୋଇ’ ଅକର୍ମକ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା, ‘ଗଙ୍ଗା’

ଏହି କର୍ତ୍ତୃପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ସମୁଦ୍ରରେ’ ଜାତିବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, ସ୍ଥାନାଧିକରଣ କାରକ, ‘ପଡ଼ିତ ହୋଇଅଛି’ ଏହି କ୍ରିୟା ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ପଡ଼ିତ ହୋଇଅଛି’ ଅକର୍ମକ ସମାପିକା କ୍ରିୟା, ଏକ ବଚନ, ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୀପ ଭୂତକାଳ, ‘ଗଙ୍ଗା’ ଏହି କର୍ତ୍ତୃପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ ।

“ଅଶୋକ ଅଳକାଳ ମଧ୍ୟରେ ସୁକୌଶଳରେ ବିଦ୍ରୋହ ଦମନ କରି ପିତାଙ୍କର ଏବଂ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଅନୁରାଗ ଆକର୍ଷଣ କଲେ ।”—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ଅଶୋକ’ ବ୍ୟକ୍ତିବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, ପୁଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, କର୍ତ୍ତୃକାରକ, ‘ଆକର୍ଷଣ କଲେ’ ଏହି କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା । ‘ଅଳକାଳ ମଧ୍ୟରେ’ ଜାତିବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, କାଳାଧିକରଣ କାରକ, ‘ଦମନ କରି’ ଏହି କ୍ରିୟା ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ସୁକୌଶଳରେ’ ଗୁଣବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, କ୍ଳୀବ ଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, କରଣ କାରକ, ‘ଦମନ କରି’ ଏହି କ୍ରିୟା ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ବିଦ୍ରୋହ’ କ୍ରିୟାବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, କର୍ମକାରକ, ‘ଦମନ କରି’ ଏହି କ୍ରିୟା ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ଦମନ କରି’ ସକର୍ମକ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା, ‘ଅଶୋକ’ ଏହି କର୍ତ୍ତୃପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ, ଏହାର କର୍ମ ‘ବିଦ୍ରୋହ’ । ‘ପିତାଙ୍କର’ ଜାତିବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, ପୁଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, ସମ୍ବନ୍ଧପଦ, ‘ଅନୁରାଗ’ ଏହି ପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ଏବଂ’ ସଂଯୋଜକ ଅବ୍ୟୟ । ‘ପ୍ରଧାନ’ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ, ‘ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର’ ଏବଂ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର’ ଜାତିବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, ପୁଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦ, ‘ଅନୁରାଗ’ ଏହି ପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ଅନୁରାଗ’ ଗୁଣବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, କର୍ମକାରକ, ‘ଆକର୍ଷଣ କଲେ’ ଏହି କ୍ରିୟା ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ଆକର୍ଷଣ କଲେ’ ସକର୍ମକ ସମାପିକା କ୍ରିୟା, ବିଶଦ୍ଧ ଭୂତକାଳ, ଏକବଚନ, ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ, ‘ଅଶୋକ’ ଏହି କର୍ତ୍ତୃପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ ।

“ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣର ସପ୍ତମ ଦିବସରେ ତାହାଙ୍କର ଧର୍ମଶୀଳା ଜନନୀ ମାନବଲୀଳା ସମ୍ପରଣ କଲେ ।” ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ’ ବ୍ୟକ୍ତିବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, ପୁଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦ, ‘ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ’ର ଏହି ପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ଜନ୍ମଗ୍ରହଣର’ କ୍ରିୟାବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ, ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦ, ‘ଦିବସରେ’ ଏହି ପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ସପ୍ତମ’ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ, ‘ଦିବସରେ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ଦିବସରେ’ ଜାତିବାରକ ବିଶେଷ୍ୟ, କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, କାଳାଧିକରଣ କାରକ, ‘ସମ୍ପରଣ କଲେ’ ଏହି କ୍ରିୟା ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ । ‘ତାହାଙ୍କର’ ସଂଜ୍ଞାମ, ପୁଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ, ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦ, ‘ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ବ୍ୟବହୃତ । ‘ଧର୍ମଶୀଳା’ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ, ‘ଜନନୀ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ସହିତ ଅନୁଜ୍ଞିତ ।

‘ଜନନୀ’ ଜାତିବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, କର୍ତ୍ତୃକାରକ, ‘ସମ୍ବରଣ କଲେ’ ଏହି କ୍ରିୟା ସହଚ ଅନୃତ । ‘ମାନବଲୀଳା’ କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ, (ସ୍ବାଭାବିକ) ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, ଏକବଚନ, କର୍ମକାରକ, ‘ସମ୍ବରଣ କଲେ’ ଏହି କ୍ରିୟା ସହଚ ଅନୃତ । ‘ସମ୍ବରଣ କଲେ’ ସକର୍ମକ ସମାପିକା କ୍ରିୟା, ବିଶ୍ୱତ୍ୱ ଭୂତକାଳ, ଏକବଚନ, ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ, ‘ଜନନୀ’ ଏହି କର୍ତ୍ତୃପଦ ସହଚ ଅନୃତ, ଏହାର କର୍ମ ‘ମାନବଲୀଳା’ ।

(୭) ବାକ୍ୟାନୁୟ

ଗନ୍ୟରଚନାରେ କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ, କ୍ରିୟା ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ କ୍ରମରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି, ପଦ୍ୟରଚନାରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ତାହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖାଯାଏ । କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ, କ୍ରିୟା ପ୍ରଭୃତିକୁ ପୁନଃବାର ପୁନଃକ୍ରମରେ ବସାଇଲେ ଏବଂ ପଦ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ, ମାତ୍ର ଗନ୍ୟରେ ଅବ୍ୟବହାରୀ ପଦ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ତତ୍ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଗନ୍ୟରେ ବ୍ୟବହାରୀ ପଦ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ, ପଦ୍ୟ ଗନ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଏହାକୁ **ବାକ୍ୟାନୁୟ** କହନ୍ତି । ନମୁନାରେ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା—

“ଅଗ୍ରଜ ଆଜ୍ଞାବଦ୍ଧ ଯୌମିନ୍ଦ୍ର ରଥୀ
ରାମ-ହୃଦୟ-ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ବୈଦେହୀ ସତୀ
ବିସର୍ଜିତ ଶ୍ରୀରଥୀ-ଘର-କାନନେ
ଲେଉଟାଇଲେ ରଥ ଅଥୟ ମନେ ।”

ଏହି ପଦ୍ୟକୁ ନମୁନାସ୍ଥିତିରୂପେ ଗନ୍ୟରେ ପରିଣତ କରାଯାଇପାରେ—
ଅଗ୍ରଜ ଆଜ୍ଞାବଦ୍ଧ ରଥୀ ଯୌମିନ୍ଦ୍ର ରାମ-ହୃଦୟ-ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ସତୀ ବୈଦେହୀକୁ ଶ୍ରୀରଥୀ-ଘର-କାନନରେ ବିସର୍ଜନ କରି ଅଥୟ ମନରେ ରଥ ଲେଉଟାଇଲେ ।

(ବ୍ୟାକରଣ ଦ୍ୱିତୀୟ ସୋପାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ)

ରଚନାଶିକ୍ଷା

ପ୍ରଥମ ସୋପାନ

୧—ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣ

‘ପଲ୍ଲବ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ବିଶେଷଣ ହୋଇପାରେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ‘କୋମଳ’ ବା ‘ନୟନ’ ଯେପରି ଉପଯୋଗୀ, ଅନ୍ୟ ବିଶେଷଣ ସେହିପରି ନୁହେଁ । ସେହିପରି ବେଗବାନ୍ ଅଶ୍ବ, ପଦ୍ମସ୍ଥିତା ଗାଈ, ଅତଳପ୍ରସ୍ଥ ସମୁଦ୍ର, ସରଳା ବାଳିକା,—ଏ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷଣଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ୍ୟର ଉପଯୋଗୀ । ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଶେଷ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଉପଯୁକ୍ତ ବିଶେଷଣ ଲଗାଅ—

ବାଳକ, ଛବି, ଫଳ, ବଟବୃକ୍ଷ, କୁହୁରବ, ନଦୀ, ପଟ୍ଟ, ଜଳ, ଆକାଶ, ପୁଷ୍ପ, ଅନ୍ଧକାର, ଲଲିତ, କେଶ, ବନ୍ଧୁସ୍ଥଳ, ଭୃତ୍ୟ, ଦୁଃଖୀ, ବନସ୍ଥଳୀ, ଆକୃତ, ସମ୍ପତ୍ତି, ଅଧ୍ୟାବସାୟ, ବୁଦ୍ଧି, ବସ୍ତ୍ର, ପୁସ୍ତକ, ବ୍ୟାଘ୍ର, କାଷ୍ଠ, ଶୃଗାଳ, ଅରଣ୍ୟ, ସାହସ, ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ର, ସ୍ବଭାବ, ଆଲୋକ ହୃଦୟ, ଚକ୍ଷୁ, ଦନ୍ତ, ଜଳାଶୟ, ଶଯ୍ୟା ।

ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଶେଷଣମାନଙ୍କରେ ଉପଯୁକ୍ତ ବିଶେଷ୍ୟପଦ ଲଗାଅ—ନନ୍ଦନ, କୋମଳ, ଉଜ୍ଜ୍ବଳ, ସରଳ, ସ୍ବଚ୍ଛ ଶରୀର, ଉଚ୍ଚ, ଗଭୀର, ମୋଟା, ସରୁ, କାଳୀ, ପୁରାତନ, ଦୀର୍ଘ, ମଧୁର, ବିଶ୍ବାସୀ, ଯୁଦ୍ଧର, ପଦ୍ମ, ପ୍ରଖର, ଶୀତଳ, ଦୃଢ଼, ସୁଗନ୍ଧ, ଦାବୁଣ ।

୨—ବିଶେଷ୍ୟ ଓ କ୍ରିୟା

କୌଣସି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରାଣୀ ବା ପଦାର୍ଥରେ ସଜ୍ଜତ, ଅନ୍ୟ ଠାରେ ନୁହେଁ; ଯଥା—

‘ସଂହ’ଠାରେ ‘ଗର୍ଜନ’ ସଜ୍ଜତ, ‘ଜୀଟ’ଠାରେ ନୁହେଁ । ବାୟୁ ବହୁଅଛି, ମୟୂର କେକାରବ କରୁଅଛି, ପୁଷ୍ପ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୋଇଅଛି, ଗୋରୁମାନଙ୍କୁ ଚରାଉଅଛି ।—ଏପରି କହିବା ସଜ୍ଜତ ଅଟେ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଶେଷ୍ୟପଦମାନଙ୍କରେ ଯୋଗ୍ୟ କ୍ରିୟାପଦ ଲଗାଅ—

ସୋଳ, ଘାସ, ଦୋଡ଼ା, ହାତୀ, ମେଘ, କୋକିଳ ଜୁଆର, ଛୁଞ୍ଚରେ, ବାୟୁ, ଚଳନ୍ତକ୍ଷୁଦ୍ର, ନିଦ, ଆମ୍ବ, ପକ୍ଷୀ, ଭେଳା, ବିଛା, ବିଜୁଳୀ, ଫୁଲ, ବାଣ, ମୟୂର, ବକ୍ର, ଲଜ, ଶଙ୍ଖ, ଚନ୍ଦ୍ର, ଝାଳ, ଗଜା ।

ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଡିସ୍କା ଦେଇ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନ ପୁରଣ କର—

ମାଧବ ଶତ — । ଦୋଳରେ ଶିଶୁ — । ଭିକାରୀ ଭଣ — । ତରୁ-
ଶାଖାରେ ପକ୍ଷୀ — । ବସନ୍ତ କାଳରେ ତରୁଲତାମାନେ — । ମେଘ ଦୁଷ୍ଟି —
ଦାଶରଥୀ ପୁଷ୍କରିଣୀରେ — । ଶ୍ରୀମୁକାଳରେ ନଦୀପୁଷ୍କରିଣୀମାନ — । ଶିଖରରେ
ତାହାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରୁ ଲୋଡ଼କ — । ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କୁ ସବଦା — । ପର୍ଯ୍ୟମାନେ
ଆକାଶରେ — । ବ୍ୟାଘ୍ରକୁ ସମସ୍ତେ — । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ — ।

୩—କାରକ ଓ ଡିସ୍କାପଦ

ଅନୁଶୀଳନ—ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଉପଯୁକ୍ତ କାରକ ବା ଡିସ୍କାପଦ ବସାଇ ବାକ୍ୟ ପୁରଣ କର—

କେଶବ — ପାନ କରୁଅଛି । ଉମା — ପଡୁଅଛି । ଶିଶୁ — ଶୟନ
କରିଅଛି । — ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣ ଅତି ପ୍ରଖର ହୁଏ । ଶରତ୍ କାଳରେ — ନିର୍ମଳ ହୁଏ ।
ଗଙ୍ଗା — ନିର୍ଗତ ହୋଇଅଛି । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ — ପରାସ୍ତ
କଲେ । ବର୍ଷାକାଳରେ ଲୋକେ — ନଦୀ ପାର ହୁଅନ୍ତି । ଶୀତକାଳରେ ଧନୀମାନେ
— ବସ୍ତ୍ର ଦାନ କରନ୍ତି । ପୁଷ୍କିଣୀରେ ଦଶରଥଙ୍କ — ଲୋଡ଼କ ପ୍ରବାହିତ
ହେଲା । — ଅକ୍ଷର ଜନ୍ମିଲା । — ରାବଣର ଭ୍ରାତା ଥିଲେ । ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟରେ —
ବାସ କରୁଥିଲେ । ନଳ — ବିବାହ କଲେ । ମହମ୍ମଦ — ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।
— ଗଙ୍ଗା ସହିତ ଯମୁନା ମିଳିତ ହୋଇଅଛି । — ସମ୍ବଲପୁର ନଗର ଅବସ୍ଥିତ ।
— ଅଗ୍ନିସେବା ମୁଖକର ବୋଧହୁଏ । — କେଶ ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । — ପଦ୍ମ ଏବଂ
— କୁମୁଦ ପ୍ରସ୍ତୁତିତ ହୁଏ । — ପଥରକୋଇଲର ଖଣି ଅଛି । — ଯେଉଁ ଶ୍ରୀର
ବାହାରେ ଶୁଣିଗଲେ ଆନନ୍ଦମାନେ — ଝୁଣା କହୁଁ । — ନାନାପ୍ରକାର ବାସନ
ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ । ବ୍ରହ୍ମଦେଶର — କରେପିନ୍ ତେଲ ମିଳେ । ଦୂଷିତ — ମଶା ଉତ୍ପନ୍ନ
ହୁଅନ୍ତି । — ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ, ଏବଂ — ନାନାପ୍ରକାର ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଏ ।
ଆନନ୍ଦମାନେ — ଆପଣା ମୁଖର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଦେଖୁଁ । ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବମାନେ — ରସ
ଆକର୍ଷଣ କରନ୍ତି । — କାଶମୂଳ ପ୍ରସ୍ତୁତିତ ହୁଏ । — କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଓ ଅଲଗା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ନାଲ ଖୋଲାହୋଇଅଛି । — ମରକତକେଶରୀ ଯେଉଁ ପଥରବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣ
କରିଥିଲେ, — ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଅଛି । — ରୁଡ଼ି ଦୁଇମିନିଟ୍ ରହିବା ଆନୁମାନଙ୍କର
ଅସାଧ୍ୟ । ପାର୍ବୀ ଜାତି — ଆସି ଭରତବର୍ଷରେ ବାସ କରିଅଛନ୍ତି । ସାକ୍ଷୀ
ଗୋପୀନାଥଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଅଛି । ନିର୍ମାଣନଦୀ — ପତିତ ହୋଇଅଛି । ଆନୁମାନଙ୍କର
— —ରୁ ଆସିଥିଲେ । — ଶ୍ୱେତ ହସ୍ତୀ ଦେଖାଯାଏ । ଶ୍ରୀମୁକାଳରେ ଆମ୍ଭ

ପଣସ— । ତୃଷାତ୍ତର ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଜଳ — । ଲଙ୍ଗାଧୁକ୍ଷରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାବଣକୁ — ।
ଗଙ୍ଗା ହିମାଳୟ ପର୍ବତରୁ — ।

୪—ଅସମାପିକା ଝିଣ୍ଡା

ଆଦର୍ଶ—(୧) ଗୋପାଳ ଷେକନକର ବଦ୍ୟାଳୟକୁ ଗଲେ । (୨) ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାବଣକୁ ସିଂହାସନର ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । (୩) ରାଜ ପାହୁଲେ ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ଯିବେ । (୪) ଆନ୍ତେମାନେ ଆସୁ ଆସୁ ବାଟରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ହେଲା ।

ଅନୁଶୀଳନ—ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ଅସମାପିକା ଝିଣ୍ଡା ଦେଇ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନ ପୁରଣ କର—

ମନ — ବଦ୍ୟା ଅଭ୍ୟାସ କର । ବିଶ୍ଵାସିତ ରାମ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ—
ଆପଣାର ଆଶ୍ରମକୁ ନେଉଛନ୍ତିଲେ । ଯତ୍ନ — ରତ୍ନ ମିଳେ । ସୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ରାଜା
— ସିଂହାସନରେ ବସୁ ନ ଥିଲେ । ଲୋକନାଥ ଇତିହାସ — ଶୋଇପଡ଼ିଲା ।
ବଦ୍ୟାସାଗରଙ୍କ ଦୟାର କଥା — ପରବ ନାହିଁ । ହନୁମାନ ସମୁଦ୍ର — ଲଙ୍ଗାରେ
ସୀତାଙ୍କୁ ଠାବ କଲେ । ଶରତ୍କାଳ — ନଦୀ ପୁଷ୍କରିଣୀର ଜଳ ନିର୍ମଳ ହୁଏ ।
ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ — ଶାସକଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟଟି ଗଛରୁ —
ମଲା । ବସି — ସମୁଦ୍ର ବାଲି ସରେ । ମାଧବ କଥା — ସେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ।
ଶୀତକାଳ — ଶୀତବସ୍ତ୍ରର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଦେହ ଭଲ — ମନ ଭଲ
ଥାଏ । ନେତାନନ୍ଦ ଜଳ ମଧ୍ୟରେ — ବହୁଦୂର ଯାତ୍ରାରେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର
ସିଂହାସନରେ — ନ୍ୟାୟରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ କରବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଭୂଗୀରଥୀନଦୀ
ଗଙ୍ଗାରୁ — ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ଶକ୍ତିରେ ନ — ଦେହ ଅସୁସ୍ଥ ହୁଏ । ଆଖି —
ସେଥିରୁ ରସ ବାହାରେ । ପାଣୀ ପିଇବ — କଉଡ଼ି ନେବ — । କପିଳାସ
ଝରଣାର ଜଳ ଥରେ — ତାହା ଭୁଲି ପାରିବ ନାହିଁ । କୃଷକ ଭୂମି — ଜୀବକା
ନିର୍ବାହ କରେ ।

୫—ପ୍ରାଗ୍ଭୂତ ଓ ପ୍ରାଗ୍ଭବିଷୟକାଳ

ଗୋଟିଏ ଝିଣ୍ଡାର କାଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ହେଲେ, ତାହାର ପୁର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଝିଣ୍ଡାର
କାଳକୁ ପ୍ରାଗ୍ଭୂତ, ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଝିଣ୍ଡାର କାଳ ଭବିଷ୍ୟତ ହେଲେ, ତାହାର
ପୁର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଝିଣ୍ଡାର କାଳକୁ ପ୍ରାଗ୍ଭବିଷୟକ କହନ୍ତି ।

ଗୋପାଳ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଆସିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦ ତାହା ପୁର୍ବରୁ ଆସିଥିଲେ ।
ଏଠାରେ ‘ଆସିଲେ’ ଭୂତକାଳର ଝିଣ୍ଡା, ଆସିଥିଲେ ପ୍ରାଗ୍ଭୂତ କାଳର ଝିଣ୍ଡା ।

ଆଗାମୀ ବସନ୍ତକାଳରେ ଭଦ୍ରକ ଓ ଗୁମ୍ଫାବାଲି ମଧ୍ୟରେ ଚେଲିଗାଡ଼ି ଗମନା-ଗମନ କରିବ । ତାହା ପୂର୍ବରୁ ରେଳପଥ-ନିର୍ମାଣ ଶେଷ ହୋଇଥିବ । — ଏଠାରେ ‘ଗମନାଗମନ କରିବ’ ବିଶୁଦ୍ଧ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର, ଏବଂ ‘ହୋଇଥିବ’ ପ୍ରାଗ୍ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର ଚିହ୍ନ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ଶୂନ୍ୟସ୍ଥଳରେ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ଚିହ୍ନାପଦ ଦେଇ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟ-ମାନ ପୁରଣ କର—

ଆଗାମୀ ଗୁରୁବାର ଦିନ ଗଣେଶ ଚତୁର୍ଥୀ ହେବ; ତହିଁ ପୂର୍ବଦିନ ବାଲିତୃଷ୍ଠା — । ରଜସଂକ୍ରାନ୍ତିଦିନ ଲଗାଣ ବର୍ଷା ହେଲା; ତାହା ପୂର୍ବରୁ ଧାନବୃଣା ଶେଷ — । ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ବାପା ପଢ଼ୁଥିବେ; ତେତେବେଳକୁ ବଡ଼ଭାଇ ଯାଜପୁରକୁ — । ଦୋଳପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ସାବଣୀର ଜନ୍ମ ହେଲା; ତେତେବେଳକୁ ମାଧବର ବୟସ ଦୁଇ ବର୍ଷ — । ଯୁଦ୍ଧର ବିଦ୍ୟମାନ ବଡ଼ଦେଉଳ ଯେଉଁ ସମୟରେ ନିର୍ମିତ ହେଲା, ତାହା ପୂର୍ବରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଦେଉଳ — । ରାସ ମାଡ଼େ ତଳଟା ସମୟରେ ପୂର୍ବଦିଗରେ ଶୁକ୍ରର ଉଦୟ ହେବ ତେତେବେଳକୁ ବୃହସ୍ପତି ଅସ୍ତ — । ୧୯୯ ମସିହାରେ ବିହାର, ଓଡ଼ିଶା ଓ ଗ୍ରେଟନାଗପୁର ବନ୍ଧ ଦେଶରୁ ପୃଥକ୍ ହେଲା; ତାହା ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ବଲପୁର ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶାକୁ — । ଦ୍ୱିତୀୟ କାଞ୍ଚୀଧୁଳରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ କାଞ୍ଚୀରାଜାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କଲେ, ମାତ୍ର ପ୍ରଥମ କାଞ୍ଚୀଧୁଳରେ ସେ କାଞ୍ଚୀରାଜାଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ପରାଜିତ — । କଳାପାହାଡ଼ ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶକୁ ଆସି ଅନେକ ଦେବଦେବୀ-ମୂର୍ତ୍ତି ବିକଳାଙ୍ଗ କଲା, ତେତେବେଳକୁ ସେ ସ୍ୱର୍ଗ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ମୁସଲମାନ ଧର୍ମ — । ରାଜନାଥ-କୁଶଳ ଆକାଶର ବହୁ ପରିମାଣରେ ମୋଗଲ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବୃଦ୍ଧି କଲେ; ତାହାଙ୍କର ପିତାମହ ବାବର ଭାରତବର୍ଷରେ ଏହି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ — ।

୭—ନାମଧାତୁ

୧ । ବାଡ଼ିରେ ଆଘାତ କରିବା ଏହି ଅର୍ଥରେ ‘ବାଡ଼ି’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦରୁ ‘ବାଡ଼ାଇବା’ ବା ‘ବାଡ଼େଇବା’ ଏହି ଚିହ୍ନାପଦ ଗଠିତ ହୋଇଅଛି ।

୨ । ଇତସ୍ତତଃ ବିଷ୍ଣୁଃ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପଦାର୍ଥ ଏକତ୍ର କରି ଗୋଟାଏ ରାଶି ବା ସ୍ତୂପ କରିବା ଏହି ଅର୍ଥରେ ‘ଗୋଟା’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦରୁ ‘ଗୋଟାଇବା’ ଏହି ଚିହ୍ନାପଦ ଗଠିତ ହୋଇଅଛି ।

୩ । ଗୋଡ଼ରେ ଛିପ୍ରଗତିରେ ପଲାୟନକାରୀର ଅନୁଗମନ କରିବା ଏହି ଅର୍ଥରେ ‘ଗୋଡ଼’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟପଦରୁ ‘ଗୋଡ଼ାଇବା’ ଏହି ଚିହ୍ନାପଦ ଗଠିତ ହୋଇଅଛି ।

ବିଶେଷ୍ୟ ବା ବିଶେଷଣ ପଦରୁ ପୃଷ୍ଠୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ଗଠିତ ଧାତୁକୁ ନାମଧାତୁ, ଏବଂ ସେଥିରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟାପଦକୁ ନାମଧାତୁ-ନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟାପଦ ବୋଲିଯାଏ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଶେଷ୍ୟ ବା ବିଶେଷଣ ପଦରୁ ଯେଉଁ ନାମ-ଧାତୁ ଗଠିତ ହୋଇଅଛି, ସେଥିରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟାପଦ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବାକ୍ୟ ରଚନା କର :—

ମୁଣ୍ଡ, କାନ୍ଧ, କାନ, ନାକ, ମୁହଁ, ପେଟ, ମୁଠା, ଦାନ୍ତ, ଡଙ୍ଗ, ଗଦା, ଟ୍ରେଟ, ଚେର, ମୋଟା, ସଲଖ, ଉଷ (ଉଜ), ଆଗ, ପଛ, ପାଖ, ଗୋସ୍ତ, ବୁଣ୍ଡ, ଗୌର, ସ୍ୱପ୍ନ, ପହ୍ଲା ।

୭—ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା

ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ପ୍ରେରଣାର୍ଥରେ ମୂଳଧାତୁରେ ଇ-ପ୍ରତ୍ୟୟ କରାଯାଏ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ମୂଳଧାତୁରେ ପ୍ରେରଣାର୍ଥରେ ଆ-ପ୍ରତ୍ୟୟ କରାଯାଏ । ଏହି ‘ଆ’-ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ମୂଳଧାତୁରେ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଅଳ୍ପ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । କୌଣସି କୌଣସି ଧାତୁରୁ ଆ-ପ୍ରତ୍ୟୟ-ନିଷ୍ପନ୍ନ ଗୋଟିଏ ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ୍ରିୟା ହୁଏ, ତତ୍ତ୍ୱେନ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାପଦ ହୁଏ । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ଅର୍ଥରେ ଅଳ୍ପ ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ରେରଣାର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟା ସକର୍ମକ, ଏବଂ ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା ଦ୍ୱିକର୍ମକ ହୁଏ ।

ଆଦର୍ଶ

- ୧ । ବନମାଳୀ ଇତିହାସ ପଢୁଅଛି । ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା ପ୍ରୟୋଗକଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ—ଶିଳ୍ପକ ବନମାଳୀକୁ ଇତିହାସ ପଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି ।
- ୨ । ଶିଶୁ ଶୋଇଲା । ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—ମାତା ଶିଶୁକୁ ଶୁଆଇଲେ ।
- ୩ । ମଧୁ ଭାତ ଖାଉଅଛି । ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ—ମାତା ମଧୁକୁ ଭାତ ଖୁଆଉଅଛନ୍ତି ।
- ୪ । ଚଳାଧାତୁରୁ ‘ଗୁଲିବା’ ଓ ‘ଚଲାଇବା’ ଦ୍ୱିତୀୟ କ୍ରିୟା ପ୍ରେରଣାର୍ଥରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଉଦାହରଣ—
(କ) ମନ୍ଦୀ ଗୁଲିକୁ ଗୁଲିଲେ । (ଖ) ଭଣ୍ଡାର ମମସ୍ତକୁ ଚଲାଉଛନ୍ତି ।
- ୫ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ‘ମୃ’ ଧାତୁରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ‘ମର’ ଧାତୁ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମର ଧାତୁରୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥରେ ‘ମାରବା’ ଓ ‘ମରାଇବା’ ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ କ୍ରିୟା ହୁଏ ।

ଏହି ପକ୍ଷୀଟି ମରବ । ବାଣୁଆ ଏହି ପକ୍ଷୀଟି ମାରିବ । ଶୁଦ୍ଧ ବାଣୁଆ ଦ୍ଵାରା
ଏହି ପକ୍ଷୀଟି ମରାବ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ କ୍ରିୟାପଦ ଅଛି,
ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥରେ ପ୍ରସ୍ତୋତ କରି ବାକ୍ୟକୁ ତଦନୁସାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କର ।

୧) ମାଳତୀ ଦୁଧ ପିଇଲା । ୨) ସାପ ଖେଳିଲା । ୩) ଭେଳା ବୁଡ଼ିଲା । ୪) ପାଣି*
ମାଡ଼ିଲା । ୫) ମାଙ୍କଡ଼ ନାଚିଲା । ୬) ନେହାନନ୍ଦ ଦୌଡ଼ିଲା । ୭) ବଳିଆରସିଂହ
ମୁଣ୍ଡରେ ଶାଢ଼ୀ ବାନ୍ଧିଲେ । ୮) ଆକାଶରେ ପାଘ ଉଡ଼ୁଅଛି । ୯) ଶୀତଳ-
ଷଷ୍ଠୀ ରାତିରେ ବାଣ ଫୁଟିବ । ୧୦) ଏହି ଅବଧାନେ ଆମ୍ଭ ଗ୍ରାମରେ ରହିବେ ।
୧୧) ରାମ ପୁରୁଷୋତ୍ତମରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ଆଣିବ । ୧୨) ମାଟିଆମାନେ ମାଟି
ତାଡ଼ିଲେ । ୧୩) ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଶଙ୍ଖ ବାଜେ । ୧୪) ଯଦୁ ସମସ୍ତ କଥା କହିଲା ।
୧୫) ରାମ ଭଣ୍ଡାରମାନଙ୍କୁ ଚାହିଁ ଦେଲା । ୧୬) ବୃକ୍ଷର ଶାଖା ନଇଁଲା ।
୧୭) ଚନ୍ଦ୍ରାମଣିର ଆଖିରୁ ଲୋତକ ବହିଲା । ୧୮) ହୋମ-କୁଣ୍ଡରେ ଘୃତ ଜଳିଲା ।
୧୯) ଆଜି ପୋଥି ଲେଖା ସରିଲା । ୨୦) ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭାଗବତ
ଶୁଣିବୁଁ ।

୮--ମିଶ୍ରକ୍ରିୟା

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଦୁଇପ୍ରକାରରେ କ୍ରିୟା ଗଠିତ ହୁଏ:—

୧ । ସଂଯୁକ୍ତ ଭାଷାର ଧାତୁରୁ ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ଧାତୁରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ
କାଳସୂଚକ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ କଲେ ,

୨ । ଅନ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟରେ ସଂଯୁକ୍ତ କୃ-ଧାତୁରୁ
ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ଧାତୁର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାଳର କ୍ରିୟା ଯୋଗକଲେ, ଅଥବା ‘ତ’-
ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟରେ ସଂଯୁକ୍ତ ‘ଭୁ’ କମ୍ପା ‘ସ୍ଥା’ ଧାତୁରୁ ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ
ଓଡ଼ିଆ ଧାତୁର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାଳର କ୍ରିୟା ଯୋଗ କଲେ, ଯେଉଁ କ୍ରିୟାପଦ
ହୁଏ, ସେହି କ୍ରିୟାକୁ **ମିଶ୍ରକ୍ରିୟା** କୁହାଯାଏ ।

କ୍ରିୟା ସକର୍ମକ ହେଲେ ଅନ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟରେ
କୃ-ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟା ଯୋଗ କରାଯାଏ । କ୍ରିୟା ଅକର୍ମକ ହେଲେ ତ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ
କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟରେ ଭୁ-ଧାତୁ-ନିଷ୍ପନ୍ନ ଅଥବା ସ୍ଥା-ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ କ୍ରିୟା
ଯୋଗକରାଯାଏ । ଏହା ସାଧାରଣ ବ୍ୟୟ ; କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଏହାର
ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖାଯାଏ । * ଓଡ଼ିଆରେ ଜଳକୁ ସାଧାରଣତଃ ‘ପାଣି’ ଲେଖାଯାଏ ।

ଆଦର୍ଶ :

ଅମିତ୍ର ଚିନ୍ତା

ମିତ୍ର ଚିନ୍ତା

- ୧ । ମାଧବ ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ଗଲେ ମାଧବ ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ଗମନ କଲେ ।
 ୨ । ପଣ୍ଡିତେ କାଲି ଆସିବେ ପଣ୍ଡିତେ କାଲି ଆଗମନ କରିବେ ।
 ୩ । ଯଦୁ ବୃଧବାର ରାତିରେ ଯବ... ଯଦୁ ବୃଧବାର ରାତିରେ ଗମନ କରିବ ।
 ୪ । ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶ୍ରୀମାନେ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ... ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶ୍ରୀମାନେ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ
 କାଠଯୋଡ଼ି କଲରେ ବୁଲନ୍ତି କାଠଯୋଡ଼ି କଲରେ ଭ୍ରମଣ କରନ୍ତି ।
 ୫ । ଭଗବତ ରାଣ କର ମୂଲଧନ ଭଗବତ ରାଣ କର ମୂଲଧନ
 ବଢ଼ାଇଲେ ବଢ଼ିବ କଲେ ।
 ୬ । ଦାଶରଥ ଅନେକ କଷ୍ଟ ଦାଶରଥ ଅନେକ କଷ୍ଟ ସହ୍ୟ
 ସହଅଛନ୍ତି କରଅଛନ୍ତି ।
 ୭ । ସାଧୁ ଶୃଗାଳକୁ ଦେଖି ତରଳ ସାଧୁ ଶୃଗାଳକୁ ଦେଖି ଭୀତ ହେଲ ।
 ୮ । ପୁରୁଷେନ ବସୁ ଅଳ୍ପାୟାସରେ ପୁରୁଷେନ ବସୁ ଅଳ୍ପାୟାସରେ
 ଛଣେ ଛିନ୍ନ ହୁଏ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନମ୍ବଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଅମିତ୍ର ଚିନ୍ତା ପରିବର୍ତ୍ତରେ ମିତ୍ର ଚିନ୍ତା ବ୍ୟବହାର କର :—

- (୧) ଜଣେ ଅଶ୍ଵାସୀର ଚନ୍ଦ୍ର ଆଜ୍ଞ । (୨) ସେମାନେ ଭକ୍ତରେ ଓ ଆନନ୍ଦରେ ଅଧରପଟା ପିଛଲେ । (୩) ସୂର୍ଯ୍ୟ-କରରେ ବସୁ ଖଣିକ ଶୁଖିଲ । (୪) ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ ସମୟକର କେଶ ପାରେ । (୫) ପୁଷ୍ପମାଳାଟିଏ ଆକାଶରୁ ଇନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ଦେହରେ ପଡ଼ିଲା । (୬) ରାମକୃଷ୍ଣ ନାରଥୁଛନ୍ତି । (୭) ବର୍ଣ୍ଣାକାଳରେ ଯୋଡ଼ ପ୍ରବଳ ବେଗରେ ବହେ । (୮) ସାଥୀମାନେ ଦୂରରୁ ନୀଳଚକ୍ର ଦେଖିଲେ । (୯) ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପିତୃ-ସତ୍ୟ ପାଳିଲେ । (୧୦) ଭୁଗଣ ଓ ଆଶୁର ଲେଖୁମାନଙ୍କର କଥା ଶୁଣିଲେ ଶୁଣିବ । (୧୧) କେଶବ ମହାଭାରତ ପଢ଼ୁଅଛନ୍ତି । (୧୨) ରାଧିକା ଜୁଗାପୁ ପ୍ରହରରେ ସମୟେ ଶୋଇଥାନ୍ତି । (୧୩) ସତ୍ୟବାଦୀ-ଗ୍ରାମକୁ ଗଲେ ସାକ୍ଷୀଗୋପୀନାଥଙ୍କୁ ଦେଖିବ । (୧୪) ଅଭି ଦୁଇଦିନ ଗଲେ ରାଧି ପାହୁବ । (୧୫) ବାଳକମାନେ ନଦୀକୂଳରେ ଖେଳୁଅଛନ୍ତି । (୧୬) ମହାପାତକ ଆଜ୍ଞ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଯାକପୁରକୁ ଯିବେ । (୧୭) ଗୋମାଳ କେତେବେଳେ ଆସିଲେ ? (୧୮) ପାଞ୍ଚଟା ବାଜିଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦ୍ଭବ । (୧୯) ଦିଗନ୍ତ ଯଶ୍ଵାରେ ନଡ଼ିଆ ଉତ୍ତମ-

ଭୂପେ ସିଝେ । (୧୦) ବୈତରଣୀ ଗୋନାସିକାରୁ ବାହାରିଅଛି । (୧୧) ବସନ୍ତ
 କାଳରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ପୁଷ୍ପ ଫୁଟେ । (୧୨) ଗୁଣ୍ଡୁଚ ମୁଖାଟି ବୃକ୍ଷର ଅଗ୍ରଭାଗରୁ
 ଓଢ଼ାଇଅଛି । (୧୩) ଶାନ୍ତି-ରକ୍ଷକମାନେ ଶ୍ଵେତକୁ ରକ୍ତରୂପେ ବାନ୍ଧିଲେ ।
 (୧୪) ଆଖିକୁ ଖାଇ କମ୍ପା କଲରେ ପେଡ଼ିଲେ ସେଥିରୁ ରସ ବାହାରେ ।
 (୧୫) ମଧୁ ଅସାବଧାନ ହୋଇ କୁଣ୍ଡଳରେ ଆପଣାର ଅଙ୍ଗୁଳି କାଟିଲା ।
 ୧୬ । ଗୁଣ୍ଡିଧର ପିତା ତାହା ନିକଟକୁ କାଲି କୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା ପଠାଇଲେ ।
 (୧୭) ପରଶ ବର୍ଷ ତଳେ ମୁଁ କପିଳାସ ଦେଖିଥିଲି । ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ତାହାକୁ
 ପାଶୋରି ପାରୁନାହିଁ । (୧୮) ଆହୁତି ପାଇଲେ ଅଗ୍ନି ଦ୍ଵିଗୁଣ ଜଳେ (୧) ଏ
 ଦେଶରେ ବୃଷ ମାସରେ ଧାନ ବୁଣାଯାଏ, ଏବଂ କର୍କଟ ମାସରେ ଗୁଆଯାଏ ।
 (୨୦) ଦୟାମାନେ ନୃଶଂସ ଭାବରେ ପଥକକୁ ହାଣିଅଛନ୍ତି । (୨୧) ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-
 ଦେବ କାନ୍ଧୀ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟ କରି ମହୋଲ୍ଲାସରେ ନିଜ ରାଜଧାନୀକୁ ଫେରିଲେ ।
 (୨୨) ଲୋକେ ଚକରେ ଗହମ ପ୍ରଭୃତି ପେସନ୍ତି । (୨୩) କିଏ ଭୁବନେଶ୍ଵର
 ଦେଉଳ ଗଢ଼ିଲା ? (୨୪) ଦୟାମାନେ ଅପଦୃତ ଅଳଙ୍କାର ନଘର ବାଲିରେ
 ପୋତିଥିଲେ । (୨୫) ମୂର୍ତ୍ତିଭଙ୍ଗ ହେଲରୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଚଷ୍ମ ମେଲିଲେ ।
 (୨୬) ଜଣେ ଶବର ମହାନଦୀର ଶଯ୍ୟାରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଘରକ ପାଇଲା । (୨୭) କ୍ଷେତ୍ରମଣି
 ଆଜି ଖଣ୍ଡିଏ ନୂଆଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି । (୨୮) ନଦୀକୂଳରେ କିଏ ବଣୀ ବଜାଉଅଛି ?
 (୨୯) ଗୋପାଳ ଏହିକ୍ଷଣି ଗାଈ ଦୁହଁବ । (୩୦) ଆକାଶରେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ପତାକା
 ଉଡ଼ୁଅଛି । (୩୧) ପ୍ରଥମ ପାନପଥ ଯୁଦ୍ଧରେ ବାବର ଜବାହର ଲେଉଟୁ କିଣିଲେ ।
 (୩୨) ବର୍ତ୍ତମାନ କେହି ଏ ପୁସ୍ତକ କିଣିବ ନାହିଁ । (୩୩) ଦୈତ୍ୟାଦି କପାଳକୁ ଦୁଇ
 ଦିନରେ ଏ ବହୁଖଣ୍ଡି ବୁଣିଅଛି । (୩୪) ଧାତୁ-ନିର୍ମିତ ଭାରକୁ ଟାଣିଲେ ତାହା ବଢ଼େ
 (୩୫) ଚକ୍ଷୁରେ କେବେ ହେଁ ଚାହିଁ ନାହିଁ । (୩୬) ସରଳା ଭୟରେ ଚକ୍ଷୁ
 ବୁଜିଲା । (୩୭) ଗର୍ଭସ୍ଥାନରେ ଦାନ ଦେଇବ ନାହିଁ । (୩୮) ଏ ବନ୍ଧୁ କିପରି
 ଭାଙ୍ଗିଲା ? (୩୯) ନିର୍ମଳ ଜଳରେ ବସ୍ତ୍ର ପତ୍ତାଳିବ । (୪୦) କିଏ ଏ ବୃକ୍ଷଟିକୁ
 ଉପାଡ଼ିଲା ?

୯—କ୍ରିୟାର ବାଚ୍ୟ

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କ୍ରିୟାର ଯୋଡ଼ିଏ ବାଚ୍ୟ ଅଛି,—କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ଓ
 କର୍ମବାଚ୍ୟ । ଅକର୍ମକ କ୍ରିୟାମାନଙ୍କର କେବଳ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇ-
 ଥାଏ । ସମର୍ପକ କ୍ରିୟା ଉଭୟ ବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇପାରେ । ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା
 କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେଲେ କର୍ତ୍ତାରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ଏବଂ କର୍ମରେ ଦ୍ଵିତୀୟା
 ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । କ୍ରିୟା କର୍ମବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେଲେ କର୍ତ୍ତାରେ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ଓ
 କର୍ମରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ ।

ଆଦର୍ଶ .

୧ । କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ :—ରାଘବ ଟଙ୍କାଗୁଡ଼ିକ ଗଣିଲେ ।

କର୍ମ-ବାଚ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ :—ରାଘବଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଟଙ୍କାଗୁଡ଼ିକ ଗଣା ହେଲା ।

୨ । କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ :—ରାମ ରାବକ୍ରେ ପରାଜୟ କଲେ ।

କର୍ମବାଚ୍ୟରେ :—ରାମଙ୍କକର୍ତ୍ତୃକ ରାବଣ ପରାଜିତ ହେଲା ।

୩ । କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ :—ଶତଶତ ଲୋକ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରଥ ଟାଣିଲେ ।

କର୍ମବାଚ୍ୟରେ :—ଶତଶତ ଲୋକ କର୍ତ୍ତୃକ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରଥ ଟୋହେଲା ।

ଅନୁଶୀଳନ—କ୍ରିୟାପଦର ବାଚ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ କର :—

୧ । ଏ ବିଦ୍ୟାଳୟର ବାଳକମାନେ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ପାଳନ କରନ୍ତି ।

୨ । ଅମ୍ଭ ଗ୍ରାମରେ ଲୋକେ ସପ୍ତାହରେ ଦୁଇଥର ପରିବା ଜାଣନ୍ତି । ୩ । ଜଗନ୍ନାଥ ମିତ୍ରେ ଆନନ୍ଦରେ ଦାନ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ୪ । ବର୍ତ୍ତମାନରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ନିର୍ମଳା ଦ୍ଵାରା ନଦୀକଳ ସଫା କରୁଁ । ୫ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଅତି ସୁନ୍ଦରରୂପେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ୬ । ରାଜା କର୍ମଗୁଣମାନଙ୍କର ବେତନ ବୃଦ୍ଧି କଲେ । ୭ । ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ବିଦ୍ୟାମାନ ବଡ଼ଦେଉଳ ନିର୍ମାଣ କରୁଥିଲେ । ୮ । ଦଶଜଣ ଲୋକ କର୍ତ୍ତୃକ ନୌକା ଖଣ୍ଡି ଟୋପାଇଥିଲେ । ୯ । ବାୟୁ ତରୁଣାଂଶୁମାନଙ୍କୁ ସଫଳ କରେ । ୧୦ । ବାଳକମାନେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରାମାୟଣ, ଏବଂ ବାଳକମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭଗବତ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଅଛନ୍ତି । ୧୧ । ଶୀତକାଳରେ ସମସ୍ତେ ଶୀତବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରନ୍ତି । ୧୨ । କାଲି ମୁକ୍ତିଆମାନେ କାନ୍ଥ ଲିପିବେ । ୧୩ । ସଦାଶିବ କୁକୁରଟିକୁ ଦଶଟଙ୍କାରେ ଡ଼ସ କଲେ । ୧୪ । ରଜସଂହାରକୁ ତିନିଦିନ ଥିଲା ଗୁଣୀମାନେ ଧାନ ବୁଣିଲେ । ୧୫ । ବାନରମାନେ ସମୁଦ୍ରରେ ସେତୁ ବାନ୍ଧଲେ । ୧୬ । ବିଶ୍ଵନାଥଦେବ ରାଧାନାଥପୁର ଶାସନ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ୧୭ । ମଧୁ ମକ୍ଷିକାମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ମଧୁ ସଞ୍ଚିତ ହୁଏ । ୧୮ । କେଉଁ କବି ରାମାୟଣ ରଚନା କରୁଥିଲେ ? ୧୯ । ରାଜପୁରୁଷମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ବିଦ୍ରୋହମାନେ ଧୂତ ହେଲେ । ୨୦ । ଶାନ୍ତି-ରକ୍ଷକମାନେ ଦୟାଭୟ ନିବାରଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ୨୧ । ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଦ୍ଵିତୀୟାରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଦୃଶ୍ୟ ହେଲା । ୨୨ । ମେଘମାଳାରେ ଅକାଶ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ହେଲା । ୨୩ । ସୁଶୀଳ ବାଳକକୁ ସମସ୍ତେ ଆଦର କରନ୍ତି । ୨୪ । ରାଧାନାଥ ମେଘଦୂତକୁ ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କଲେ । ୨୫ । ସମସ୍ତେ ଶ୍ଵେତକୁ ଚିରହାର କରନ୍ତି । ୨୬ । କଳମୁଷ୍ଟ ଅମେରିକା ଆବିଷ୍କାର କଲେ ।

୨୭ । ଚୋରମାନେ ତାହାଙ୍କର ସବୁ ଅଧରଣ କଲେ । ୨୮ । ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଗଡ଼ ବେଷ୍ଟିତ ହେଲା ।

୧୦—କ୍ରିୟା ବିଶେଷଣ

ଶିଘ୍ର, ଚଞ୍ଚଳ ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟାବିଶେଷଣରେ କୌଣସି ବିଭକ୍ତିର ଚିହ୍ନ ନ ଥାଏ । ହଠାତ୍, ଅକସ୍ମାତ୍, ସହସା ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟାବିଶେଷଣ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ରେଣୀରେ ଯେପରି, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅବିକଳ ସେହିପରି ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ବିଶେଷ୍ୟ ବା ବିଶେଷଣରେ ତୃତୀୟା ଏକ ବଚନରେ ‘ରେ’ ବା ‘ଏ’ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗକଲେ ଅନେକ କ୍ରିୟାବିଶେଷଣ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ।

ଆଦର୍ଶ :—

୧ । ଶିଶୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ପଦ ବିଶେଷ କରୁଅଛି । ୨ । ଗୋପାଳ ତପନ ଲେଖିପାରେ । ୩ । ସାନ ସାନ ବାଳକମାନେ ସହକରେ ଜ୍ୟାମିତ ବୁଝିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ୪ । ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଘରେ ଦେବାତ୍ ଅଗ୍ନି ଲାଗିଲା । ୫ । ଅଧ୍ୟାପକ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କୁ ପ୍ରହରାତ୍ ସ୍ନେହ କରନ୍ତି । ୬ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ସର୍ବଦା ବିଦ୍ୟାଚର୍ଚ୍ଚା କରନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନ :—ଯଥାଯୋଗ୍ୟ କ୍ରିୟାବିଶେଷଣ ଦେଇ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଖଣ୍ଡ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପୁରଣ କର :—

୧ । ଘୋଡ଼ା—ଦ୍ରୋଣିପାରେ । ୨ । ଚୋରମାନେ—ଧନ ବ୍ୟକ୍ତିର ଗୃହରେ ପ୍ରବେଶକଲେ । ୩ । କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ ଲୋକ—ଅନ୍ନଭୋଜନ କଲା । ୪ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସୀତାଙ୍କୁ ଅରଣ୍ୟରେ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଆସିବାରୁ ସେ—ହନନ କଲେ । ୫ । ଆକବର—ପ୍ରଜାଶାସନ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଆକ୍ରମଣିନ୍ତ ଲୋକେ—ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କରୁଅଛନ୍ତି । ୬ । ସଭାପତି ସଭାସ୍ଥଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ସମସ୍ତେ ତାହାଙ୍କୁ—ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କଲେ । ୭ । କଚ୍ଛପ—ଗମନ କରୁଅଛି ଦେଖି ଶଶକ—ପଥ ମଧ୍ୟରେ ନିଦ୍ରିତ ହେଲା । ୮ । ଦୁଃଶାସନ—ଦ୍ରୋଣଦାଙ୍କର କେଶ ଆକର୍ଷଣ କରି ସଭାସ୍ଥଳକୁ ଆଣିଲେ । ୯ । ପକ୍ଷୀମାନେ ଆକାଶରେ—ଉଡ଼ିପାରନ୍ତି । ୧୦ । ଯେଉଁମାନେ ବାଲକାଳରେ—ବିଦ୍ୟା ଅଧ୍ୟୟନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଭବିଷ୍ୟତରେ—କାଳ ଯାପନ କରନ୍ତି । ୧୧ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଲଙ୍କା-ଯୁଦ୍ଧରେ ରାବଣକୁ ବିନାଶ ଓ ସୀତାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରି—ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ସେ ରାଜା ହୋଇ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ—ପାଳନ କରି ସମସ୍ତଙ୍କର ଉଚ୍ଛ୍ରେୟକରଣ କଲେ । ୧୨ । ଜନକ ରାଜା ହୋଇ—ଆଚରଣ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଲୋକେ ତାହାଙ୍କୁ ରାଜା ଆଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

୧୩ । କାମ, କ୍ଷୋଧ ପ୍ରଭୃତି ଶୟମାନେ—ମନୁଷ୍ୟମନରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତି ।
 ୧୩ । ପୁଣ୍ୟ ସମୟରେ ମାସଟିଏ—ଏବଂ ଦୁଃଖ ସମୟରେ ଦିନଟିଏ—ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ
 ହୁଏ । ୧୫ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ—ସମ୍ପାଦନ କଲେ ସମୟର ଅଭାବ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ
 ହୁଏ ନାହିଁ । ୧୬ । ଯେଉଁମାନେ—କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟ-
 କୁଶଳ ବୋଲାଯାଏ । ୧୭ । ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁପୂର୍ଣ୍ଣ ଅରଣ୍ୟରେ ଲୋକେ—ବିଚରଣ କରି-
 ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୮ । ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ୟର ଅନ୍ଧସ୍ତ୍ର ସାଧନ କରନ୍ତି ସେମାନେ—
 କାଳଯାପନ କରନ୍ତି । ୧୯ । ରସାନନ୍ଦ ଘର୍ବକାଳ ରୋଗ ଶ୍ଳେଷ କରି—ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ
 କଲେ । ୨୦ । ଯାହା—ବୁଝାଯାଏ ନାହିଁ ତାହା ଦୁଃଖୋପ ଅଟେ ।

୧୧—ଉପସର୍ଗ

ପ୍ର, ପରା, ଅପ, ସମ୍, ନି, ଅଧି, ସୁ, ନିର୍, ଉତ୍ତ, ପରି, ପ୍ରତି, ଅବ, ଅନୁ,
 ଦୂର୍, ବି, ଅଭି, ଅପି, ଉପ, ଆ, ଅତି—ଏ କୋଡ଼ିଏଟି ଅବ୍ୟୟକୁ ଉପସର୍ଗ କହନ୍ତି ।
 ଧାତୁର ପୂର୍ବରେ ଉପସର୍ଗ ବସିଲେ ଧାତୁର ଅର୍ଥରେ ନାନାପ୍ରକାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ।
 ଗମ୍ ଧାତୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ଆଗମନ ଶବ୍ଦଟିର ଅର୍ଥ ତାହାର ବିପରୀତ । ଛମ୍ ଧାତୁର ଅର୍ଥ
 ପଦାତି ବିଷେଷ କରିବା; ‘ଉପ’ ଉପସର୍ଗ ଯୋଗକଲେ ‘ଉପଛମ’ର ଅର୍ଥ ଆରମ୍ଭ
 କରିବା ଏବଂ ‘ଅତି’ ଉପସର୍ଗ ଯୋଗ କଲେ ‘ଅତିଛମ’ର ଅର୍ଥ ବଳିଯିବା ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କରେ ଉପସର୍ଗ ଯୋଗେ ଧାତୁର
 ଅର୍ଥରେ କି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଅଛି ବୁଝାଇଦିଅ :—

ବିହସ୍, ପଶ୍ୟା, ଉପେକ୍ଷା, ଆଗତ, ପ୍ରତ୍ୟାଗତ, ବିଗତ, ପରାଜୟ, ସଞ୍ଜୟ,
 ଅପରାୟ, ଉନ୍ନତ, ଅବନତ, ଆଗାମୀ, ଅନୁଗାମୀ, ଆରୋହଣ, ଅବରୋହଣ,
 ଅଧିରୋହଣ, ସଞ୍ଚାର, ପ୍ରବୃତ୍ତ, ଆବୃତ, ପ୍ରଦର୍ଶନ, ନିଦର୍ଶନ, ପରିଦର୍ଶନ, ସମ୍ବାଦ,
 ବିବାଦ, ଅନୁବାଦ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ଧାତୁମାନଙ୍କରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପସର୍ଗ ଯୋଗ
 କଲେ କି କି ଫିସ୍ତା, ଫିସ୍ତାକାରକ ବିଶେଷ୍ୟ ବା ଫିସ୍ତାକାରକ ବିଶେଷଣ ଧବ
 ହେବ, ତାହା ବୋଲ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ
 ବାକ୍ୟ ରଚନା କର :—

ଗମ୍, ଭୁ, ଶ୍ରୀ, ସ୍ଥା, କ୍ଷି, ଚି, କୃ, ଭୁଞ୍ଜ, ମୀଲ୍, ସ୍ମୃ, ଗା, ଶ୍ରିପ୍, ଯୁଜ୍, ତୃ,
 ହୃ, ବର୍, ଚର୍, ଦା, ନମ୍. ପଢ଼, ମନ ।

୧୬ ପରସ୍ପର ବିପରୀତାର୍ଥ-ବୋଧକ ଶବ୍ଦ

ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦର ଯେଉଁ ଅର୍ଥ, ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଠିକ୍ ତାହାର ବିପରୀତ ହୋଇଥାଏ । ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଉପସର୍ଗ ଯୋଗରେ ଅଥବା ଉପସର୍ଗର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ଵାରା ବିପରୀତ ଅର୍ଥ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

ଆଦର୍ଶ

ଶବ୍ଦ	ବିପରୀତାର୍ଥ ବୋଧକ ଶବ୍ଦ	ଶବ୍ଦ	ବିପରୀତାର୍ଥ ବୋଧକ ଶବ୍ଦ
ନିନ୍ଦା	ପ୍ରଶଂସା	ଭଲ	ମନ୍ଦ
ଗମନ	ଆଗମନ	ପାପ	ପୁଣ୍ୟ
ସୁଖ	ଦୁଃଖ	ମୂର୍ଖ	ପଣ୍ଡିତ

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ବିପରୀତାର୍ଥ-ବୋଧକ ଶବ୍ଦ ଲେଖ :—

ଆରମ୍ଭ, ସରୁ, ଜୟ, ଧଳା, ସଜ, ଉଚ୍ଚ, କ୍ଷଣିକା, ନେବା, ହସିବା, ନୂଆ, ଉନ୍ନତ, ଶୂନ୍ୟ, ଅଳସ, ଆରୋହଣ, ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ, ଚରଳ, ସ୍ଥଳ, ସ୍ଥିର, କୋମଳ, ସୁଲଭ, ମଳିନ, ଜନ୍ମ, ସହଜ, ଶୁଷ୍କ, ଆଲୋକ, ଦୂର୍ବ, ଅନୁକୂଳ, ଯୋଗ, ଉପକାର, ଧନୀ, ଶୁକ୍ଳ, ଦାନ, ଆୟ, ଉପାୟ, ଶିଷ୍ଟ, ଅନୁରାଗ, ଦୂର, ଅଳ୍ପ, ମିଥ, ସରଳ, ଡରଳ, ଲଘୁ, ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵ, ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵ, ଦୋଷୀ, ଶୁଭ, ଗମନ, ଗୋପନ, ଅଗ୍ର, ପୁର, ସରସ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ପୁରୋକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ଓ ତାହାର ବିପରୀତାର୍ଥ-ବୋଧକ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ରଚନା କର ।

୧୭ - ବାକ୍ୟର ସଂପ୍ରସାରଣ

କ୍ରିୟାପଦ ବାକ୍ୟର ସଂପ୍ରସାରଣ ଅଙ୍ଗ ଅଟେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ଥାଏ । ବାକ୍ୟର ଲଘୁତମ ଆକାରରେ ଗୋଟିଏ କର୍ତ୍ତୃପଦ ଓ ଗୋଟିଏ କ୍ରିୟାପଦ ଥାଏ । କ୍ରିୟା ସମ୍ପର୍କିତ ହେଲେ ବାକ୍ୟରେ କର୍ମପଦ ଥାଏ । କର୍ତ୍ତା ଓ କର୍ମପରିକରଣ, ସମ୍ପ୍ରଦାନ, ଅପାଦାନ ଓ ଅଧିକରଣ ପଦ ମଧ୍ୟ କ୍ରିୟା ସହିତ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ସହିତ, ବିଶେଷଣର ବିଶେଷଣ ବିଶେଷଣ ପଦ ସହିତ ଏବଂ କ୍ରିୟାର ବିଶେଷଣ କ୍ରିୟାପଦ ସହିତ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ସମ୍ବନ୍ଧପଦ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବିଶେଷ୍ୟପଦ ସହିତ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୁଏ । ବାକ୍ୟର ଲଘୁତମ ଆକାର ସହିତ କର୍ମ, କରଣ, ସମ୍ପ୍ରଦାନ, ବିଶେଷଣ ପ୍ରଭୃତି ସଂଯୋଗ କଲେ ବାକ୍ୟର ସଂପ୍ରସାରଣ ହୁଏ ।

ଆଦର୍ଶ

୧ । ‘ପ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟମାନେ ଷ୍ଠେଜନ କରୁଅଛନ୍ତି’ ଏହି ବାକ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ କର୍ମପଦ ସଂଯୋଗ କଲେ ତାହା ସମ୍ପ୍ରସାରଣ ହୋଇ ‘ପ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟମାନେ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ଷ୍ଠେଜନ କରୁଅଛନ୍ତି’ ଏହିପରି ହେବ ।

୨ । ‘ଗଛଟି ଦୋହଲୁଅଛି’—କରଣ ପଦ ସଂଯୋଗରେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ ‘ଗଛଟି ପବନରେ ଦୋହଲୁଅଛି ।’

୩ । ‘ଦୟାଳୁ ଲୋକ ଦାନ କଲେ’—କର୍ମ ଓ ସମ୍ପ୍ରଦାନ ପଦର ସଂଯୋଗରେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ ‘ଦୟାଳୁ ଲୋକ ପ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟକୁ ଭୂମି ଦାନ କଲେ ।’

୪ । ‘ସୌଦାଗର ଝିଅ କଲେ’—କର୍ମକାରକ, କରଣ କାରକ ଓ ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣର ସଂଯୋଗରେ ସପ୍ରସାରଣ କଲେ ଏହି ବାକ୍ୟ ହେବ ‘ସୌଦାଗର ବହୁ ମୂଲ୍ୟରେ ଏହି ହସ୍ତୀ ଝିଅ କଲେ ।’

୫ । ‘ବାଳକମାନେ ଭ୍ରମଣ କରନ୍ତି’—କାଳାଧିକରଣ, ସ୍ଥାନାଧିକରଣ ଓ ସମ୍ବନ୍ଧପଦର ସଂଯୋଗରେ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କଲେ ଏହି ବାକ୍ୟ ହେବ ‘ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ବାଳକମାନେ କାଠଯୋଡ଼ି ନଦୀର କୂଳରେ ଭ୍ରମଣ କରନ୍ତି ।’

୬ । ‘ଗଞ୍ଜାନଦୀ ପଡ଼ିଅଛି,—ଅପ୍ରାଦାନ ଓ ଅଧିକରଣ କାରକ ଏବଂ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାର ସଂଯୋଗରେ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କଲେ ଏହି ବାକ୍ୟ ହେବ ‘ଗଞ୍ଜାନଦୀ ହିମାଳୟ ପର୍ବତରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଅଛି ।’

୭ । ‘ଭିକ୍ଷୁକ ପ୍ରଣୟା କରୁଅଛି’—କର୍ମପଦ, ବିଶେଷ୍ୟର ବିଶେଷଣ, କ୍ରିୟା ବିଶେଷଣ ଓ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାପଦର ସଂଯୋଗରେ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କଲେ ଏହି ବାକ୍ୟ ହେବ ‘ଭିକ୍ଷୁକ ପ୍ରଭୁର ଭକ୍ତା ପାଇ ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ ଦାତାଙ୍କୁ ପ୍ରଣୟା କରୁଅଛି ।’

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ କର୍ମପଦ ସଂଯୋଗରେ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କର :—

୧ । ଶିଶୁ ପାନ କରୁଅଛି । ୨ । ପିଲାମାନେ ତଥା ର କଲେ । ୩ । କୃଷ୍ଣ ବଧ କଲେ, । ୪ । ସତ୍ୟବାନ୍ ବିବାହ କଲେ । ୫ । ମୁସଲମାନମାନେ ପଢ଼ନ୍ତି । ୬ । ଦଶରଥ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ୭ । ଶ୍ଵିତେନ୍ଦ୍ରନ୍ ଉଦ୍‌ଭବନ କରୁଥିଲେ । ୮ । ମେଘ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କଲ । ୯ । ହନୁମାନ ଦହନ କଲ । ୧୦ । କାଳିଦାସ ରଚନା କରୁଅଛନ୍ତି । ୧୧ । କେବେହେଁ କହୁବ ନାହିଁ । ୧୨ । ଭରବ କବି ରଚନା କରୁଥିଲେ । ୧୩ । ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଉଠି ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରକାଶନ କରୁଁ । ୧୪ । ବିଶ୍ଵକବି

ପାଇଲେ । ୧୫ । ପାର୍ଶ୍ଵୀମାନେ ପୁଜା କରନ୍ତି । ୧୬ । ଶୀତକାଳରେ ସମସ୍ତେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ୧୭ । ବର୍ଷାକାଳରେ ମେଘମାଳା ଆଚ୍ଛାଦନ କରେ । ୧୮ । ବୌଦ୍ଧମାନେ ହୃତ୍ୟା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୯ । ଗୁଣ୍ଡି ପିଇବା ଉଚିତ ଅଟେ । ୨୦ । ଗୁପ୍ତପକ୍ଷୀ ଅନେକ ଉପରକୁ ଦେଖିପାରେ । ୨୧ । ପଞ୍ଚକ ସମୟରେ ଅନେକେ ଖାନ୍ତି ନାହିଁ । ୨୨ । ଇନ୍ଦ୍ରୋପୀୟମାନେ ମୁଣ୍ଡରେ ପିନ୍ଧନ୍ତି । ୨୩ । ତନ୍ତ୍ରୀମାନେ ବୁଣନ୍ତି । ୨୪ । ଋଷିମାନେ ଭକ୍ଷଣ କରନ୍ତି । ୨୫ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଯିବାରୁ ଦଶରଥ ତ୍ୟାଗକଲେ । ୨୬ । ଋଷି-କନ୍ୟାମାନେ ପରିଧାନ କରୁଥିଲେ । ୨୭ । ଶ୍ରୀକ୍ଷି ଆନ୍-ମାନେ ଯା'ନ୍ତି ।

ଅନୁଶୀଳନା :—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ କରଣପଦଯୋଗେ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କର :—

୧ । ମନୁଷ୍ୟମାନେ ନଦୀ ପାର ହୁଅନ୍ତି । ୨ । ତାଳପତ୍ର ଲେଖାଯାଏ । ୩ । ଅଲେଖଧର୍ମୀମାନେ ଲଜ୍ଜା ନିବାରଣ କରନ୍ତି । ୪ । ସେ କାଟ ଝଟ୍ଟ କଲେ । ୫ । ଗୋରୁମାନେ ଗୁଲନ୍ତି । ୬ । ପକ୍ଷୀମାନେ ଉଡ଼ନ୍ତି । ୭ । ହସ୍ତୀ ସ୍ଵଚ୍ଛବିଏ ପୁଜା ଉଠାଇପାରେ । ୮ । ପ୍ରାଚୀନ ଦେଉଳଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ୯ । ଲେକନାଥ ଗୋଟିଏ ମୂଷା ଧରିଅଛି । ୧୦ । ଅଜିକାଲି ବହୁତ ଗୁରୁଲ ରସାନ୍ ଦେଉଅଛି । ୧୧ । ଇଶ୍ଵରଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗର ବାଲ୍ୟକାଳରେ ପାକ କରୁଥିଲେ । ୧୨ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ୧୩ । ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କର ବନ୍ଧ ପିନ୍ଧି ହେଲା । ୧୪ । ବାଳକମାନେ ଭେଳା ଢିଆରି କରନ୍ତି । ୧୫ । ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଉଲ୍ଲସ୍ତ ବାସନ ନିର୍ମିତ ହୁଏ । ୧୬ । କଟକର କାରିଗରମାନେ ସୁନ୍ଦର ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରନ୍ତି । ୧୭ । ଅନ୍ତେମାନେ ସମସ୍ତପଦାର୍ଥ ଦେଖିପାରୁଁ । ୧୮ । ଆଜିକାଲି ଇନ୍ଦ୍ରୋପୀୟ-ମାନେ ଆକାଶରେ ଗମନାଗମନ କରୁଅଛନ୍ତି । ୧୯ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସେତୁ ବନ୍ଧନ କଲେ । ୨୦ । ସମସ୍ତେ ମୁଖ ପ୍ରକାଶନ କରନ୍ତି । ୨୧ । ରେବର ଉପଶମ ହୁଏ । ୨୨ । ତନ୍ତ୍ରୀମାନେ ଲୁଗା ବୁଣନ୍ତି । ୨୩ । ଶକୁନ୍ତଳା ବୃକ୍ଷମୂଳରେ ଜଳ ସେବନ କଲେ । ୨୪ । ଅନ୍ତେମାନେ ଏହା ଦେଖିଅଛୁଁ । ୨୫ । ଏହି ଯନ୍ତ୍ର ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି ।

ଅନୁଶୀଳନା—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ କର୍ମ ଓ ସମ୍ପ୍ରଦାନକାରକ ଏବଂ ପ୍ରସଂଜନ ସ୍ଥଳରେ ସମ୍ବନ୍ଧପଦ ଦ୍ଵାରା ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କର :—

୧ । ଦାନ କଲେ ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ । ୨ । ରାଜା ଜନକ ସମର୍ପଣ କଲେ । ୩ । ଚିକିତ୍ସକ ଦେଲେ । ୪ । ଗୁରୁ ଦିଅନ୍ତି । ୫ । ହନୁମାନ୍ ନିବେଦନ କଲେ । ୬ । ସୁପ୍ରକ-ବିଦେଶୀ ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ କଲେ । ୭ । କବିବର ରାଧାନାଥ ଉତ୍ତରଣ କଲେ । ୮ । ଶିଷ୍ୟମାନେ ଅର୍ପଣ କଲେ । ୯ । ପ୍ରଜାମାନେ ଦିଅନ୍ତି । ୧୦ । ଦେବତା ଦେଲେ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଅପାଦାନ କାରକ ଏବଂ ପ୍ରସ୍ତୋଜନ ସ୍ଥଳରେ ସମ୍ବନ୍ଧପଦ ଦ୍ଵାରା ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କର :—

୧ । ପଥ ଖସିପଡ଼ିଲା । ୨ । ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ନିର୍ଗତ ହୋଇଅଛି । ୩ । ଧାର୍ମିକ ମୁସଲମାନ ଫେରିଲେ । ୪ । ମଧୁମକ୍ଷିକାମାନେ ମଧୁ ସଞ୍ଚୟ କରନ୍ତି । ୫ । ବୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିତ ହେଲା । ୬ । ଭ୍ରଷ୍ଟମାନେ ଉପଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ୭ । ନରକଠାରେ କାଠଯୋଡ଼ି ପୃଥକ୍ ହୋଇଅଛି । ୮ । ରାଧାମୋହନ କାଲି ଆସିଲା । ୯ । ସୂତା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ । ୧୦ । ମୁକ୍ତା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ୧୧ । ଅକ୍ଷର ଜନ୍ମେ । ୧୨ । ପୁଷ୍ପଚୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ୧୩ । କାଲି ବଡ଼ସକ୍ତ ଘରକୁ ଫେରି ଆସିବେ । ୧୪ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତ୍ୟାଗତ ହେଲେ । ୧୫ । କିରୋସିନ୍ ତେଲ ମିଳେ । ୧୬ । ଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ୍ରୀମାନେ ଫେରି ଆସିଲେଣି । ୧୭ । ପଥମୁନା ଆମଦାନି ହୁଏ । ୧୮ । ସାକ୍ଷ୍ୟହାନି ହୁଏ । ୧୯ । ଧୂଆଁ ବାହାରେ । ୨୦ । ଲୋତକ ବହୁଲା । ୨୧ । ବୈତରଣୀ ନଦୀ ବାହାରିଅଛି । ୨୨ । ଈଶ୍ଵର ବିପନ୍ନକୁ ଉଦ୍ଧାର କରନ୍ତି । ୨୩ । ଝୁଣା ବାହାରେ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ଅଧିକରଣ କାରକ ଦ୍ଵାରା ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କର :—

୧ । ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ଅଛି । ୨ । ମହାମାନେ ବାସ କରନ୍ତି । ୩ । ଗଙ୍ଗା-ନଦୀ ପଡ଼ିତ ହୋଇଅଛି । ୪ । ସୂର୍ଯ୍ୟର ଉଦୟ ହୁଏ । ୫ । ନଦୀମାନେ ବଢ଼ନ୍ତି । ଜଳ ମିଳେ ନାହିଁ । ୬ । ହିଂସ୍ର ଜନ୍ତୁମାନେ ବାସକରନ୍ତି । ୮ । ନାନା ପଦାର୍ଥ ବିକ୍ରୀତ ହୁଏ । ୯ । ପଦ୍ମ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୁଏ । ୧୦ । ଅଶୋକ ରାଜତ୍ଵ କରୁଥିଲେ । ୧୧ । ଅନେକ ଶ୍ଵେତହସ୍ତୀ ଅଛନ୍ତି । ୧୨ । ଆକାଶ ଓ ନଦୀଜଳ ନିର୍ମଳ ହୁଏ । ୧୩ । ଲାଲ ମେଘ ଦେଖାଯାଏ । ୧୪ । ଚୈତନ୍ୟଦେବ ଆସିଥିଲେ । ୧୫ । ବାବର ଇସ୍ତାହସ୍ ଲେଫ୍ଟଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କଲେ । ୧୬ । କିଛି ଦିଶେ ନାହିଁ । ୧୭ । ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ୧୮ । ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ସୁନାଖଣି ଅଛି । ୧୯ । ଅନେକ ଲୋକ ଅନାହାରରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ୨୦ । ଗୋଟିଏ ଜୈନମନ୍ଦିର ଅଛି । ୨୧ । ମୁନିମାନଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ରମ ଥିଲା । ୨୨ । ସକ୍ଷପତି ବାସ କରନ୍ତି । ୨୩ । ନଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ୨୪ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସେଧୁବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧଲେ । ୨୫ । ଦୁର୍ଲ୍ଲୀନଗରରେ ଦରବାର ହେଲା ।

ଅନୁଶୀଳନ—ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରକ, ସମ୍ବନ୍ଧପଦ, ବିଶେଷଣ ଓ ଅସମାପିକା ଟିପ୍ପା ଦ୍ଵାରା ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କର :—

୧ । ଅସ୍ତବ ହୁଏ । ୨ । ଆକାଶ ଦିଶେ । ୩ । ପୁଷ୍ପ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୁଏ । ୪ । ମହାଗରତ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ୫ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଉଦ୍ଧାର କଲେ । ୬ । ଆର୍ଯ୍ୟ-

ମାନେ ଅସିଥିଲେ । ୭ । ଗଙ୍ଗାନଦୀ ପଡ଼ିତ ହୋଇଅଛି । ୮ । ଶୁଭ ମହାସାଗର
ଅଛି । ୯ । ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ । ୧୦ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଜୟ କଲେ । ୧୧ ।
ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ୧୨ । ପଞ୍ଜା ଦେବ ନାହିଁ । ୧୩ । ନେପୋଲିଅନ୍
ଯାପନ କଲେ । ୧୪ । ବରଦ ପଡ଼େ । ୧୫ । ଦୁଃଶାସନ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲା ।
୧୬ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବନବାସ କଲେ । ୧୭ । ବଡ଼ଦେଉଳ ନିର୍ମିତ ହେଲା ।
୧୮ । ଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ୍ରା ହୁଏ । ୧୯ । ଶଶିବଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହେବ ।
୨୦ । ବାଲୁଣାସୀ ଅବସ୍ଥିତ ଅଟେ । ୨୧ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପାଳନ କଲେ । ୨୨ । ଭରତ
ଅନୁଗମନ କଲେ । ୨୩ । ଗୁପ୍ତାର ପତିତ ହୁଏ । ୨୪ । ମୟୁର କେକାରବ
କରେ । ୨୫ । ପ୍ରଣାମାନେ କାତର ହୁଅନ୍ତୁ । ୨୬ । କଲେବର କର୍ମିତ ହୁଏ ।
୨୭ । କଳମୂଷ ଆବିଷ୍କାର କଲେ । ୨୮ । ତାହାକୁ ଉପଦ୍ଵୀପ କହନ୍ତୁ ।
୨୯ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରଜା ହେଲେ । ୩୦ । ମୁକ୍ତା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ୩୧ । ଆକବର
ଆବେଶିତ କଲେ । ୩୨ । ସୀତା ହନନ କଲେ । ୩୩ । ମହାନଦୀ ପ୍ରବାହିତ
ହେଉଅଛି । ୩୪ । ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ସିଂହ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ୩୫ । ରାଧାନାଥ
ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ୩୬ । ପର୍ବୁରାମ ଜର୍ଜର ହେଲେ । ୩୭ । ପାଞ୍ଚଦନ ଲଗୁ-
ଥିଲା । ୩୮ । ବାଲ୍ମୀକି ସାନ୍ତୁନା ଦେଲେ । ୩୯ । ଲୁଗା ଆମଦାନୀ ହୁଏ ।
୪୦ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟସ୍ଥାନ ହୁଅନ୍ତୁ । ୪୧ । ତାଜମହଲ ନିର୍ମିତ ହେଲା । ୪୨ । ପଦ୍ମବନ
ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ୪୩ । ତରୁଳତାମାନେ ପଲ୍ଲବିତ ହୁଅନ୍ତୁ । ୪୪ । ଇନ୍ଦ୍ରପଦ
ପଡ଼ିଥିଲା । ୪୫ । ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଆଗ୍ନେୟଗିରି ଅଛି । ପାର୍ଶ୍ଵୀକାନ୍ତ ବାସ ଅରୁଅଛନ୍ତି ।

୧୪—ବାକ୍ୟର ସଂକ୍ଷେପଣ

ବାକ୍ୟର ସଂକ୍ଷେପଣ ତିନି ପ୍ରକାରେ ସାଧିତ ହୁଏ :—କୃତ୍-ପ୍ରତ୍ୟୟଦ୍ଵାରା
ତଦ୍ଭିତ ପ୍ରତ୍ୟୟଦ୍ଵାରା ଓ ସମାସ ଦ୍ଵାରା ।

(କ) କୃତ୍-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ବାକ୍ୟର ସଂକ୍ଷେପଣ

(୧) ‘ଏହା କରିବା ମୋହର ଉଚିତ ଅଟେ ।’ ‘ତବ୍ୟ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ
ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—‘ଏହା ମୋହର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ’ ।

(୨) ‘ଦୁର୍ଗ୍ଗ ନାନା ପ୍ରାଣୀର ଖାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ ।’ ‘ଯ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ
ଯୋଗେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—‘ଦୁର୍ଗ୍ଗ ନାନା ପ୍ରାଣୀର ଖାଦ୍ୟ
ଅଟେ ।’

(୩) ‘ପାନ କରିବାକୁ ଡାହାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ହୋଇଅଛି ।’ ‘ସନ୍’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ‘ଆ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—‘ଡାହାଙ୍କର ପିମ୍ପା ହୋଇଅଛି ।’

ଅନୁଶୀଳନ—କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ସଂକ୍ଷେପଣ କର :—

(୧) ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କର ସେବା କରିବା ସମସ୍ତଙ୍କର ଉଚିତ ଅଟେ । (୨) ସାମାନ୍ୟ ଦୋଷ ଧରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । (୩) କାରପାତ୍ର ସଦୃଶରେ ଭାଙ୍ଗିଯାଏ । (୪) ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବହୁତ ସହ ପାରୁଥିଲେ । (୫) ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ପାନ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ଜନ୍ମି ଅଛି, ତାହାକୁ ଜଳ ଦିଅ । (୬) ଯେଉଁମାନେ କ୍ଷୟ କରିବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶତକଡ଼ା ନିଶଃସ୍ୱ ପୁତ୍ରକର ମୂଲ୍ୟ ଗୁଣ୍ଡ ଦିଆଯିବ । (୭) ଯେ ଜଗତ୍ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି, ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରତିଦିନ ସ୍ମରଣ ଓ ପ୍ରଣାମ କରିବ । (୮) ବର୍ତ୍ତାକାଳରେ ନିମ୍ନଜଳ ପାନ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । (୯) ଯେ ପରଦ୍ରବ୍ୟ ଅପହରଣ କରେ ତାହାକୁ ସମସ୍ତେ ଦୃଶ୍ୟ କରନ୍ତି । (୧୦) ଯେଉଁ ଗରମାନଙ୍କର ଜୟ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ପ୍ରବଳ, ସେମାନେ ପରାବଳ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରନ୍ତି । (୧୧) ମାଳତୀର ବିବାହ ହୋଇନାହିଁ । (୧୨) ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସଦୃଶଦେଶ ଦିଅନ୍ତି ତାହାଙ୍କୁ ଗୁଣ୍ଡ କରିବ । (୧୩) ଯେଉଁମାନେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଚାଳନା କରନ୍ତି ସେମାନେ ବାଳକମାନଙ୍କ ସୁଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଦାୟୀ ଅଟନ୍ତି । (୧୪) ବ୍ୟାଘ୍ର ଜୀବମାନଙ୍କ ମନରେ ଭୟ ଜନ୍ମାଏ । (୧୫) ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଜାଣିବାର ଇଚ୍ଛା ପ୍ରବଳ ଅଟେ । (୧୬) ଯେ ଦାନ କରନ୍ତି ତାହାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ । (୧୭) ଯେ ଗଣ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ତାହାଙ୍କୁ ଅଧମର୍ଣ୍ଣ କୁହାଯାଏ । (୧୮) ଏହି ସମ୍ବାଦ-ପତ୍ର ଯେଉଁମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ, ସେମାନଙ୍କୁ ଦୁଇଟି ପୁତ୍ରକ ଉପହାର ଦିଆଯିବ । (୧୯) ଯେ କୋଣାର୍କ ଦେଉଳ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ତାହାଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ପ୍ରଣାମ କରୁଅଛନ୍ତି । (୨୦) ଯେ ପାକ କରେ ପରଷ୍ଟୁତ ରହିବା ତାହାର ଉଚିତ । (୨୧) ଯେଉଁମାନେ ରଚନା କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟାକରଣ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । (୨୨) ଯେ ନିନ୍ଦା କରେ ତାହାକୁ କେହି ସୁଖ ପାନ୍ତି ନାହିଁ । (୨୩) ଯେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ତାହାଙ୍କଠାରେ ଗୁପ୍ତପ୍ରଣୀମାନେ ରଖି । (୨୪) ଯେ ଭିକ୍ଷା କରେ ସେ ଅନ୍ୟ ଲୋକର ଦୟା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । (୨୫) ଯେଉଁମାନେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଯେଉଁମାନେ ପଳାୟନ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପଛରେ ଗମନ କରନ୍ତି ।

(ଖ) ତତ୍ତ୍ୱିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦ୍ୱାରା ବାକ୍ୟର ସଂକ୍ଷେପଣ

ଆଦର୍ଶ

୧) ଦାଶରଥଙ୍କର ପୁତ୍ର ଜନକଙ୍କର କନ୍ୟାକୁ ବିବାହ କଲେ ।

‘ଦାଶରଥ’ ଓ ‘ଜନକ’ ଏହି ଦୁଇ ଶବ୍ଦରେ ଅପତ୍ୟାଥରେ ତତ୍ତ୍ୱିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଉପରିଲିଖିତ ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—ଦାଶରଥ ଜାନକାଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ ।

୨) ବନରେ ଯେଉଁ ଫଳ ମୂଳ ମିଳେ ଋଷିମାନେ ତାହା ଖାଇ ଜୀବନ ଧାରଣ କରନ୍ତି । ତତ୍ତ୍ୱିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—
ଋଷିମାନେ ବନ୍ୟ ଫଳମୂଳ ଖାଇ ଜୀବନ ଧାରଣ କରନ୍ତି ।

୩) ଯେଉଁ ଲୋକର ଗୁଣ ଅଳ୍ପ ସମସ୍ତେ ତାହାକୁ ଆଦର କରନ୍ତି । ତତ୍ତ୍ୱିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—ଗୁଣୀ ଲୋକକୁ ସମସ୍ତେ ଆଦର କରନ୍ତି ।

୪) ଯେଉଁ ପ୍ରଦେଶରେ ପବତଗୁଡ଼ିକ ଥାଏ ତାହା ରମଣୀୟ ଅଟେ । ତତ୍ତ୍ୱିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—ପାବତ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ ରମଣୀୟ ଅଟେ ।

୫) ଗୋପାଳ ପିତାଙ୍କଠାରୁ ଯେଉଁ ସମ୍ପତ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ସେ ସେଥିରେ ସୁଖରେ କାଳାତିପାତ କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—ଗୋପାଳ ପିତୃକ ସମ୍ପତ୍ତିରେ ସୁଖରେ କାଳାତିପାତ କଲେ ।

ଅନୁର୍ଣ୍ଣାନାମ—ତତ୍ତ୍ୱିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ କୃତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ସଂକ୍ଷେପଣ କର—

୧) ଯେଉଁ ଲୋକଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଭଲ ତାହାକୁ ସମସ୍ତେ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରନ୍ତି । ୨) ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଧନ ଅଳ୍ପ ସେମାନେ ଅନେକ ଲୋକର ଉପକାର କରିପାରନ୍ତି । ୩) ପଶୁକ୍ଷିତ ଅଶ୍ୱିନଙ୍କର ପୁତ୍ରର ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ୪) ଦ୍ରୁପଦବ୍ରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ଗଞ୍ଜଣ ଥିଲା । ୫) ପଶୁମାନଙ୍କର ଦେହ ଲେମ୍ବରେ ଆବୃତ ଅଟେ । ୬) ବସନ୍ତ କାଳରେ ତରୁଲତାମାନଙ୍କରେ ପୁଷ୍ପ ଜାତ ହୁଏ । ୭) ଯେଉଁ ପୁରୁଷଣୀରେ ବହୁତ ପଙ୍କ ଥାଏ ତାହାର ଜଳପାନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ୮) ନଦୀର ଜଳରେ ବନ୍ୟାବେଳେ ବହୁତ ଫେଣ ଅସେ । ୯) ଯେଉଁ ଲୋକମାନଙ୍କର ଦୟା ଅଳ୍ପ ସେମାନେ ପରଦୁଃଖରେ କାତର ହୁଅନ୍ତି । ୧୦) ଯେଉଁଲୋକର ପୁରର ରୂପ ଅଳ୍ପ ଓ ଗୁଣ ଅଳ୍ପ, ସେ ଦେବଭୂଲ । ୧୧) ଯେଉଁ ଲୋକର ଭଲ ବୁଦ୍ଧି ଥାଏ ସେ ଗଣିତରେ ପାରଦର୍ଶୀ ହୁଏ । ୧୨) ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ପୁରାକାଳରେ ରଚିତ

ସେଗୁଡ଼ିକ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଅଟେ । ୧୩) ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶରେ ବାସ
 କରନ୍ତି ଆମ୍ଭେମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଶ୍ରୀ ପୁଣି ପାରୁଁ ନାହିଁ । ୧୪) ଯେଉଁମାନେ
 ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶରେ ବାସ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଶିବଙ୍କର ଉପାସନା
 କରନ୍ତି । ୧୫) ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥର ମୂଲ୍ୟ ଅଧିକ, ଦରିଦ୍ର ଲୋକମାନେ ତାହା ଖସି
 କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୬) ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ବିଦେଶରୁ ଏ ଦେଶକୁ ଆସନ୍ତି
 ସେମାନଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ୟ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ୧୭) ଯେଉଁ ଜନ୍ତୁମାନେ ସମୁଦ୍ରରେ
 ବାସ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତମି ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ବୃହତ୍ ଅଟେ । ୧୮)
 ନକୁଳ ଓ ସହଦେବ ଧ୍ରୁବସ୍ଥିରଙ୍କ ବିମାତାଙ୍କର ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ପ୍ରାଣୀ ଥିଲେ । ୧୯)
 ଆମ୍ଭର ପିତାଙ୍କର ପ୍ରାଣୀ ଶୁଣ୍ଢର ମାତାଙ୍କର ପିତା ଅଟନ୍ତି । ୨୦) ବିଦେହ ଦେଶର
 ରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟା କୋଶଳ ଦେଶ ରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟାଙ୍କର ପୁତ୍ରବଧୂ ଥିଲେ । ୨୧)
 ଯେଉଁମାନେ ଉଚ୍ଚ କୁଳରେ ଜାତ ସେମାନଙ୍କର ଅଭିମାନ ଥାଏ । ୨୨) ବିଶ୍ଵନାଥ-
 ଙ୍କର ପିତା ମଧ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର-ଶାସ୍ତ୍ରର ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ । ୨୩) ପିଣ୍ଡାତ ଦେଶରେ
 ଯେଉଁ ଶ୍ରୀ ଚକ୍ରଥଳ ତାହା ଏକପ୍ରକାର ପ୍ରାକୃତ ଶ୍ରୀ ଅଟେ । ୨୪) ଗୁଣ୍ଡିଚା-
 ବେଳେ କୌଣସି ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନରୁ ଗୁଣ୍ଡିଲେ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ ମୁଣ୍ଡରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ପରି
 ଦଶେ । ୨୫) ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥମାନ ବାୟୁପରି ଅଟନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ରୂପ ନାହିଁ । ୨୬)
 ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ ଉପାଖ୍ୟାନଗୁଡ଼ିକ ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦ ଅଟେ ।
 ୨୭) ଯେଉଁମାନେ ନଗରରେ ବାସ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ୟ୍ୟ ପ୍ରାୟ ବିଶୁଦ୍ଧ
 ନୁହେଁ । ୨୮) ସିନ୍ଧୁ ପ୍ରଦେଶର ଖଣିରୁ ଯେଉଁ ଲବଣ ମିଳେ ତାହା ଅତି ଉପକାରୀ
 ଅଟେ । ୨୯) ନବଦ୍ଵୀପର ପଣ୍ଡିତମାନେ ନ୍ୟାୟ ଶାସ୍ତ୍ରର ଚର୍ଚ୍ଚା କରନ୍ତି । ୩୦) ସବୁ
 ରତ୍ନରେ ମହାନଗରେ ନୌକା ଗମନାଗମନ କରିପାରେ ନାହିଁ । ୩୧) ପଶ୍ଚାତ୍ତ
 ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ ଭଗିନୀଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ୩୨) ବ୍ୟାକରଣ-ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଦର୍ଶୀ ବୋଲି
 ପାଣିନିଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅଛି । ୩୩) କୁଳହମରେ ଆଗତ ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ ଦଶବର୍ଗ
 ବୟସରେ ତାହାଙ୍କର ଉପନୟନ ହେଲା । ୩୪) ରାଜା ଚରକାଳ ପ୍ରଚଳିତ ଶବ୍ଦର
 ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲେ । ୩୫) ଏକ ବର୍ଷରେ ପୃଥିବୀର ଯେଉଁ ଗତ ପୁଣି ହୁଏ ସେଥିରୁ
 ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୁଏ । ୩୬) ମୃତ୍ତିକାରେ ଯେଉଁ ପାସଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ମିତ,
 ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରତିଦିନ ସେଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟବହାର କରୁଁ । ୩୭) ମୃତ୍ୟୁ ଉତ୍ତରେ
 ସର୍ବାପେକ୍ଷା ସୁନ୍ଦର ଦେହ ମଧ୍ୟ ଧୂଳିରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ୩୮) ରାମଚନ୍ଦ୍ର ହରିଶ୍ୟରେ
 ନିର୍ମିତ ସୀତାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଆପଣା ପାଖରେ ସ୍ଥାପନ କରି ଅଶ୍ଵମେଧ ଯଜ୍ଞର ଅନୁଷ୍ଠାନ
 କଲେ । ୩୯) ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଯେଉଁ ବୀରତ୍ଵ ଥିଲା ତାହା ଲୋକରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।
 ୪୦) ଲୋକରେ ଯେଉଁ ଶିଶୁରୁ ପ୍ରଚଳିତ, ସେଥିରେ ହୁଟି ଦେଖିଲେ ସମସ୍ତେ
 ନନ୍ଦା କରନ୍ତି । ୪୧) ନିଷ୍ୟ-ଦେଶ ରାଜାଙ୍କର ବିବରଣ ଯେଉଁ କାବ୍ୟରେ ଅଛି

ଶ୍ରୀହର୍ଷ ଭାସ୍କର ପ୍ରଣେତା ଅଟନ୍ତି । ୪୨) ଯେଉଁ ଯୁଗରେ ଦେବର ରଚନା ହୋଇଥିଲା, ସେହି ଯୁଗର ଇତିହାସ ଜାଣିବାର ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନାହିଁ । ୪୩) ଜାଣିବାର ଇଚ୍ଛା ଶିଶୁମାନଙ୍କର ସ୍ୱଭାବରୁ ଜନ୍ମିଥାଏ । ୪୪) ଯେଉଁମାନେ ଯୁଦ୍ଧ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ସାହସ ଥାଏ ।

(ଗ) ସମାସଦ୍ୱାରା ବାକ୍ୟର ସଂସ୍ପେଷଣ

ଆଦର୍ଶ :

୧) ‘ରାମ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ବଣାମିତ୍ୟନ୍ତ ସହଚ ତପୋବନକୁ ଗଲେ’ । ‘ସୁଦ୍ଧ’ ସମାସ ଦ୍ୱାରା ସନ୍ଧିତ ହେଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—‘ରାମଲକ୍ଷ୍ମଣ ବଣାମିତ୍ୟନ୍ତ ସହଚ ତପୋବନକୁ ଗଲେ’ ।

୨) ‘ଯେଉଁ ଲୋକର ଦୟା ନାହିଁ ତାହାକୁ ସମସ୍ତେ ଭୟ କରନ୍ତି’ । ‘ବହୁଗ୍ରୀହ’ ସମାସରେ ସନ୍ଧିତ ହେଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—‘ନିର୍ଦୟ ଲୋକକୁ ସମସ୍ତେ ଭୟ କରନ୍ତି ।’ ୩) ‘ବିଦେଶରୁ ଆଗତ ଅତିଥିଙ୍କୁ ଅତିଶୟ ଆଦର କରବ ।’ ‘ପଞ୍ଚମୀ ତତ୍ତ୍ୱପୁରୁଷ ସମାସରେ ସନ୍ଧିତ ହେଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—‘ବିଦେଶାଗତ ଅତିଥିଙ୍କୁ ଅତିଶୟ ଆଦର କରବ ।’

୪) ‘ଶିଶୁମାନଙ୍କର ଦେହ ଅତିଶୟ କୋମଳ ।’ ‘ଶସ୍ତ୍ରୀ ତତ୍ତ୍ୱପୁରୁଷ’ ସମାସରେ ସନ୍ଧିତ ହେଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—‘ଶିଶୁ-ଦେହ ଅତିଶୟ କୋମଳ ଅଟେ ।’

୫) ‘ବସନ୍ତ କାଳରେ ବୃକ୍ଷମାନେ ଏବଂ ଲତାମାନେ କୋମଳ ପତ୍ତବ-ଗୁଚ୍ଚକରେ ଶୋଭିତ ହୁଅନ୍ତି ।’ ‘ସୁଦ୍ଧ’ କର୍ମଧାରୟ ଓ ତୃତୀୟା ତତ୍ତ୍ୱପୁରୁଷ’ ସମାସରେ ସନ୍ଧିତ ହେଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—‘ବସନ୍ତକାଳରେ ବୃକ୍ଷଲତାମାନେ କୋମଳପତ୍ତବ-ଶୋଭିତ ହୁଅନ୍ତି ।’

୬) ‘ରଘୁଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ସମୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟସ୍ତ ଅଛି ।’ ‘ଅବ୍ୟୟୀଭାବ’ ସମାସରେ ସନ୍ଧିତ ହେଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—‘ରଘୁଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଆସମୁଦ୍ର ବ୍ୟସ୍ତ ଅଛି ।’

୭) ‘ଘୃତାକ୍ତ ଅନ୍ନ ଡ଼ାଳିକର ଅଟେ ।’ ‘ମଧ୍ୟପଦଲେପୀ କର୍ମଧାରୟ’ ସମାସରେ ସନ୍ଧିତ ହେଲେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ହେବ,—‘ଘୃତାନ୍ନ ଡ଼ାଳିକର ଅଟେ ।’

ଉପପଦ ତତ୍ତ୍ୱରୂପ ସମାସ

ଗୋଟିଏ କର୍ମପଦ, କରଣ ପଦ ବା ଏହିପରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦ ଉପପଦ ହୋଇ ପୁଷ୍ପରେ ଥିବ, ତାହା ଉତ୍ତରେ ଧାରୁ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଥିବ, ଏଥିରେ ଯେଉଁ ସମାସ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଉପପଦ ତତ୍ତ୍ୱରୂପ ସମାସ କହନ୍ତି ।

ଆଦର୍ଶ :

ସମାସ ପୁଷ୍ପରୁ ବାକ୍ୟ ଯେପରି ଥିଲା	ସମାସରେ ସନ୍ଧିତ୍ୱ ହେବାରୁ ବାକ୍ୟ ଯେପରି ହେଲା ।
ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ମନକୁ ହରଣ କରେ ତାହାକୁ ସମସ୍ତେ ଆଦର କରନ୍ତି ।	} ମନୋହର ବସ୍ତୁକୁ ସମସ୍ତେ ଆଦର କରନ୍ତି ।
ଜଳରେ ଯେଉଁ ପ୍ରାଣୀମାନେ ବଚରଣ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତିମି ବୃହତ୍ତମ ଅଟେ ।	} ଜଳଚର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତିମି ବୃହତ୍ତମ ଅଟେ ।
ବନରେ ଯେଉଁ ଅନାର୍ଯ୍ୟମାନେ ବାସ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଆଡ଼ମ୍ବର ନ ଥାଏ ।	} ବନବାସୀ ଅନାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଆଡ଼ମ୍ବର ନ ଥାଏ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ—ସମାସ ଦ୍ୱାରା ଏବଂ ପ୍ରୟୋଜନ ସ୍ଥଳରେ ତର୍କିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦ୍ୱାରା ନିମ୍ନଲିଖିତ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ସଂକ୍ଷେପଣ କର :—

୧) ଭୂତ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ ବିବେଚନା କରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ । ୨) ଉତ୍କଳର ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ ଗୁଣମାନଙ୍କର ଆସ୍ପଦ ଥିଲେ । ୩) ଯେଉଁ ଭାରତ ଭୂମିର ଗର୍ଭରେ ରହି ଅଛି, ତାହା ପ୍ରତି ସମସ୍ତେ ଲୋଭରେ ଆସନ୍ତି । ୪) ମୁକୁଟରେ ମଣ୍ଡିତ ମସ୍ତକ ସର୍ବଦା ଶାନ୍ତିର ନିକେତନ ନୁହେଁ । ୫) ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁମାନଙ୍କରେ ପୁଣି ବନ ମଧ୍ୟରେ ଏକାକୀ ଗମନାଗମନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ୬) ଯେଉଁ ଲୋକର ଧନ ନାହିଁ ତାହାକୁ ଅନେକ ଅସୁବିଧା ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ୭) ଜାନ୍ତୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲମ୍ବିତ ବାହୁ ମହାପୁରୁଷର ଲକ୍ଷଣ ଅଟେ । ୮) ତୃଣଗୁଡ଼ିକରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ସ୍ଥାନ ସୁନ୍ଦର ଦିଶେ । ୯) କୋକିଳମାନଙ୍କର କଣ୍ଠରୁ ନିର୍ଗତ ଧ୍ୱନି ଅତି ମନୋହର ଅଟେ । ୧୦) ପଦ୍ମ ଶ୍ୟାମଳରେ ପୁଣି ସେହିଗୁଡ଼ିକ ଦେଖିଲେ କୃଷକର ମନ ଆନନ୍ଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ୧୧) କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ୟାମଳାଂକର ମନ ଗୁଣୀମାନଙ୍କର ନିକେତନ ଥିଲା । ୧୨) ଗୁରୁମାନଙ୍କର ରାଜା ବସନ୍ତର ଆଗମନରେ ପୃଥ୍ବୀ ଶ୍ରୀ ଦ୍ୱାରା ଧୂଳି ହୁଏ । ୧୩) ଯେଉଁ ପକ୍ଷୀମାନେ ଜଳର ବ କରନ୍ତି

ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୋକିଳ ପ୍ରଧାନ । ୧୪) ଯେଉଁ କଥା (ଅନ୍ୟର) ମର୍ମକୁ ଭେଦ କରେ, ତାହା କେବେ ହେଁ କହିବ ନାହିଁ । ୧୫) ଶିଶୁମାନଙ୍କଠାରେ ସୁଲଭ ସରଳତା ସାଧୁମାନଙ୍କଠାରେ ଦେଖାଯାଏ । ୧୬) ଜଗତରେ ବିଖ୍ୟାତ ମହାନ ପଣ୍ଡିତ ନିଉଟନ୍ କୃଷକର ସନ୍ତାନ ଥିଲେ । ୧୭) ରୁଷିଆର ଅଧ୍ୟପତି ପୀଟର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ହୃଦ ଆକାଞ୍ଛା କରୁଥିଲେ । ୧୮) ରୁଷିମାନଙ୍କର କନ୍ୟାମାନେ ସୀତାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ବନା ଦେଲେ । ୧୯) ଯେଉଁ ଲୋକମାନଙ୍କର ଆଶୟ ସତ୍ତ୍ୱ, ସେମାନେ ପରର କଲ୍ଲାଣ କାମନା କରନ୍ତି । ୨୦) ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସଭାରେ ନାନା ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା ହୁଏ । ୨୧) ସିଂହାସନରେ ଆରୁଢ଼ ହୋଇ ଆକବର ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସମାନଭାବରେ ପାଳନ କଲେ । ୨୨) ଯେଉଁମାନେ ନଦୀର କୂଳରେ ବାସ କରନ୍ତି ସେମାନେ ନାନା ଯୁଗ ଭୋଗ କରନ୍ତି । ୨୩) ଯେଉଁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମିଥିଲାରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ସେମାନେ ନ୍ୟାୟ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଦର୍ଶୀ ଥିଲେ । ୨୪) ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କର ଅଗ୍ରରେ ଜାତ ହୋଇଥିଲେ । ୨୫) ସମୁଦ୍ରରୁ ଯେଉଁ ଲବଣ ଜନ୍ମେ, ତାହା ଅପେକ୍ଷା ଖନିରୁ ଯେଉଁ ଲବଣ ଜନ୍ମେ ତାହା ଅଧିକ ଉଲ୍ଲସ୍ଥ ଅଟେ । ୨୬) ରାମ ଓ ରାବଣ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା ତାହାର ପରିଣାମରେ ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କର ପରାଜୟ ହେଲା । ୨୭) ଅନ୍ୟ ଦେଶରୁ ଆଗତ ବସ୍ତୁ ଅପେକ୍ଷା ଏ ଦେଶର ବସ୍ତୁ ଅଧିକ ସ୍ଥାୟୀ ଅଟେ । ୨୮) କଫରୁ ଯେଉଁ ରୋଗମାନ ଜନ୍ମେ, ବମନଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ଉପଶମ ହୁଏ । ୨୯) ଏହି ଜ୍ୱର ଶ୍ଳେଷ୍ମାରୁ ଜାତ ହୋଇଅଛି । ୩୦) ପୁଷ୍କେ ଗୁରୁଙ୍କ ଡେହରେ ଅବସ୍ଥାନ କାଳରେ ଶିଷ୍ୟମାନେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନ କରୁଥିଲେ । ୩୧) ଯେଉଁ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଚାରିଗୋଟି ପଦ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହସ୍ତୀ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ବୃହତ୍ ଅଟେ । ୩୨) ବିଦ୍ୟା ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ରାଧାନାଥଙ୍କର ବାଲକାଳରୁ ଥିଲା । ୩୩) ଅସୁରମାନେ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୋହ କରୁଥିଲେ । ୩୪) ଯେଉଁ ପ୍ରାଣୀମାନେ 'ଅଶ୍ରୁ' ଜନ୍ମନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାକ ଦୀର୍ଘକାଳ ଜୀବିତ ରହେ । ୩୫) ଯେଉଁମାନେ ଶାୟ ଜାଣନ୍ତି ସର୍ବ ସ୍ଥାନରେ ସେମାନଙ୍କର ଆଦର ହୁଏ । ୩୬) ଆଜିକାଲି ଯେଉଁମାନେ ଆକାଶରେ ବିହାର କରୁଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି ମୃତ୍ୟୁର ମୁଖରେ ପଡିତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ୩୭) ଯେଉଁ ଲୋକମାନଙ୍କର ଡାକ୍ଷଣ ବୁଦ୍ଧି ଅଛି ସେମାନଙ୍କର ଅଳ୍ପ ଆୟାସରେ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଜ୍ଞାନ ଜନ୍ମେ । ୩୮) ଋଷା ଓ ପିପାସାରେ ଆକୁଳ ହେଲେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ରହେ ନାହିଁ । ୩୯) ଯେଉଁମାନଙ୍କର କୁସ୍ତିତ ଆକାର, ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ କୃଚିତ୍ର ସୁନ୍ଦର ହୁଏ । ୪୦) ଯାହାର କେହି ସହାୟ ନାହିଁ ସେମାନଙ୍କର ବନ୍ଧୁ ଭଗବାନ ତାହାର ସହାୟ ହୁଅନ୍ତି ।

୧୫—ଅଶୁଦ୍ଧି-ସଂଶୋଧନ

ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବ୍ୟାକରଣରେ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଜନ୍ମି ନାହିଁ ସେମାନେ କଥାରେ ଓ ଲେଖାରେ ଅନେକ ସମୟରେ ଅଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ଅଶୁଦ୍ଧି ନାନାପ୍ରକାର ଦେଖାଯାଏ ।

(୧) ବିଶେଷ୍ୟକୁ ବିଶେଷଣରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରିବା । ‘ଏହା ଦେଖି ଲୋକେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ’—ଏଠାରେ ‘ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟଟି ବିଶେଷଣରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ‘ଏହା ଦେଖି ଲୋକେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେଲେ’ ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ ଶୁଦ୍ଧ ଅଟେ ।

(୨) ବିଶେଷଣକୁ ବିଶେଷ୍ୟରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରିବା । ‘ଯେଉଁମାନେ ଚୁମ୍ବର ଅଧୀନରେ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୟା ରଖିଥିବ’—ଏଠାରେ ‘ଅଧୀନ’ ଏହି ବିଶେଷଣ ପଦ ବିଶେଷ୍ୟରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ‘ଯେଉଁମାନେ ଚୁମ୍ବର ଅଧୀନ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୟା ରଖିଥିବ’ ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ ଶୁଦ୍ଧ ।

(୩) ଏକ କର୍ତ୍ତୃପଦ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କର୍ତ୍ତୃପଦ ବ୍ୟବହାର କରିବା । ଇ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାର ପୂର୍ବରେ ନିଷେଧାର୍ଥକ ଅବ୍ୟୟ ଥିଲେ ଏକ ବାକ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଗତ ସମାପିକା କ୍ରିୟା ଓ ସେହି ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କର୍ତ୍ତୃପଦ କୃତ୍ରେ ହୋଇଥାଏ । ନିଷେଧାର୍ଥକ ଅବ୍ୟୟ ନ ଥିଲେ ଦୁଇ କ୍ରିୟାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କର୍ତ୍ତୃପଦ ବ୍ୟାକରଣବିଧିରୁ ପ୍ରୟୋଗ ଅଟେ ।

‘ଏ ବର୍ଷ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାରେ ଅତିବୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଶସ୍ୟହାନି ହେଲା’—ଏହି ବାକ୍ୟରେ ‘ହେଲା’ ସମାପିକା କ୍ରିୟା ଏବଂ ‘ହୋଇ’ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା, ଏ ଦୁଇ କ୍ରିୟାର ଏକ କର୍ତ୍ତା ହେବା ଉଚିତ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କର୍ତ୍ତୃପଦର ପ୍ରୟୋଗ ବ୍ୟାକରଣ-ବିରୁଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ‘ଏ ବର୍ଷ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାରେ ଅତିବୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଶସ୍ୟହାନି କଲା’, ଅଥବା ‘ଏ ବର୍ଷ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାରେ ଅତିବୃଷ୍ଟି ହେବାରୁ ଶସ୍ୟହାନି ହେଲା’ । ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ ଶୁଦ୍ଧ ଅଟେ ।

(୪) ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅପ-ବ୍ୟବହାର

ଭାବ ଅର୍ଥରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁଣାର ଗୁଣ ବା ଧର୍ମର ଧର୍ମ ବୁଝାଇଲେ ବିଶେଷଣ ବା ବିଶେଷ୍ୟ ପଦରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ହୁଏ, ତା, ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଅନ୍ୟଥା ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ କଲେ ବ୍ୟାକରଣ-ଦୋଷ ଘଟେ ।

‘ସ୍ବାଧୀନାଧିକାର ଶୈଳିକନ୍ୟାତାରେ ସମସ୍ତେ ମୋହତ ହେଉଥିଲେ’—
ଏଠାରେ ‘ଶୈଳିକନ୍ୟାତା’ ଦୁଷ୍ଟ ପ୍ରୟୋଗ ; ସୁଜନ ଶବ୍ଦରୁ ଭବାର୍ଥରେ ଯ ପ୍ରତ୍ୟୟ
କରି ସୁଶି ସେହି ଅର୍ଥରେ ତା-ପ୍ରତ୍ୟୟ କରିବା ବ୍ୟାକରଣ-ବିରୁଦ୍ଧ ଅଟେ ।
‘ସ୍ବାଧୀନାଧିକାର ଶୈଳିକନ୍ୟାତାରେ ସମସ୍ତେ ମୋହତ ହେଉଥିଲେ’, ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରୟୋଗ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟରେ ଅକ ଓ କନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କଲେ ଆକାରନ୍ତ ଧାତୁରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ
ଗୋଟିଏ ‘ସ୍ତ’ ଆଗମ ହୁଏ । ଅଳ୍ପ ଲୋକେ ଭବ ବାଚ୍ୟରେ ‘ଅନ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ଥଳରେ
ମଧ୍ୟ ‘ସ୍ତ’ ଆଗମ କରନ୍ତି ।

‘ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସଭାରେ ଉଦ୍ଧୃତମାର ବେଶଧାରୀ ଲବକୁଶ-ରାମାୟଣ ଗାୟନ
କଲେ’—ଏଠାରେ ‘ଗାୟନ’ ଅଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରୟୋଗ । ‘ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସଭାରେ ଉଦ୍ଧୃତମାର
ବେଶଧାରୀ ଲବକୁଶ ରାମାୟଣ ଗାନ କଲେ’, ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରୟୋଗ ।

(୫) ସମାସ-ଦୋଷ

ନିର୍ ଉପସର୍ଗ ସହତ ବିଶେଷ୍ୟପଦ ଯୋଗରେ ବହୁବ୍ରୀହି ସମାସ
ହୋଇଥାଏ, କିନ୍ତୁ ନଷ୍ଟ ତତ୍ତ୍ୱରୂପ ସମାସ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅତଏବ, ‘ନିରାଶା’
ପରି ପ୍ରୟୋଗ ବ୍ୟାକରଣ-ଦୁଷ୍ଟ ଅଟେ ।

‘ନାହିଁ ନାଥ ଯାହାର’ ସେ ‘ଅନାଥ’ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗରେ ‘ଅନାଥା’ ।
‘ଅନାଥନା’ ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ ଅଜ୍ଞତାର ପରିଚୟ ଅଟେ ।

(୬) ସର୍ବଦୋଷ

‘ଦୁଃ ଅବସ୍ଥା’ ସଙ୍ଗ କଲେ ‘ଦୁରବସ୍ଥା’ ହେବ । ‘ଦୁରବସ୍ଥା’ ପରି ପ୍ରୟୋଗ
ଦୁଷ୍ଟ ପ୍ରୟୋଗ ଅଟେ ।

(୭) ପଦ୍ଧତି ପରିତ୍ୟାଗ ଓ ଅଧ୍ୟମ ଅନୁକରଣ

‘ପରି’ ଅର୍ଥରେ ‘ନ୍ୟାୟ’ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ପଦ୍ଧତି ବିରୁଦ୍ଧ
ଅଟେ । ଏହା ଏବଂ ‘ପାଓସ୍ତାୟାଏ’ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରୟୋଗ ବଙ୍ଗଭାଷାର ଅନୁକରଣରେ
ହୋଇଅଛି । ‘କତୁଆ’ ଓଡ଼ିଆ, ମାତ୍ର ‘କଡ଼ା’ ବଙ୍ଗଳାର ଅନୁକରଣ ଅଟେ ।

ପ୍ରତି—ଅବ୍ୟୟ ଯୋଗେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି ହୁଏ, ମାତ୍ର
ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ହୁଏ ନାହିଁ । ‘ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ପ୍ରତି’ ‘ସେ ସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରତି’ ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ
ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପଦ୍ଧତି-ବିରୁଦ୍ଧ ଅଟେ ।

(୮) ବହୁବ୍ରୀହି ବାଚକ ବିଶେଷଣ ଥାଇ ଥାଉଁ ବହୁବଚନ ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ

‘ଅନେକ ଲୋକମାନେ’ ଅଶୁଦ୍ଧ; ‘ଅନେକ ଲୋକ’ ଶୁଦ୍ଧ ।

(୯) ଦୁର୍ଗନ୍ଧା ଦୋଷ

ଅନ୍ୟଦଶଟି ଯେଉଁ ଦୁଇ ପଦ ପରସ୍ପର ସନ୍ନିହିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଅପରଟିଠାରୁ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ ଦୁର୍ଗନ୍ଧା-ଦୋଷ ହୁଏ ।

ସେ ଗୋଟିଏ ଯାଜପୁରରେ ଚକିତ୍ସାଳୟ ନିର୍ମାଣ କଲେ, ଏଠାରେ ‘ଗୋଟିଏ’ ଏହି ସଂଜ୍ଞାବାରକ ବିଶେଷଣ ପଦ ‘ଚକିତ୍ସାଳୟ’ ଏହି ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର ଅବ୍ୟବହୃତ ପୁଂରେ ନ ବସିବାରୁ ଦୁର୍ଗନ୍ଧା-ଦୋଷ ହେଲା ।

(୧୦) କ୍ରମଭଙ୍ଗ

‘ସହାମକ ସ୍ବେଚ୍ଛା ଲୋକ ସହିତ ଏକତ୍ର ଭୋଜନପାନ ଉଚିତ ନୁହେଁ ।’ କଥାରେ ଓ ଲେଖାରେ ପ୍ରଥମେ ‘ପାନ’ ଶବ୍ଦ ଏବଂ ତତ୍ପରେ ‘ଭୋଜନ’ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଏହି କ୍ରମଲଙ୍ଘନ କରିବାରୁ ଏଠାରେ କ୍ରମଭଙ୍ଗ ଦୋଷ ହେଲା ।

(୧୧) ଫୁଲଛୁକ୍ତି

“ବିଦ୍ ସ୍ୟାଦାତ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ଚାନ୍ଦ୍ରେ ଯାଆନ୍ତେ ଶ୍ବପି……”

ଏଠାରେ ଏକାର୍ଥକ ‘ବିଦ୍’ ଓ ‘ସ୍ୟାଦାତ’ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବାରୁ ଫୁଲଛୁକ୍ତି ଦୋଷ ହୋଇଅଛି ।

ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଅନୁଚିତ ପଦପ୍ରୟୋଗ, ଅନୁଚିତ ବିଭକ୍ତି-ପ୍ରୟୋଗ, ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ଶବ୍ଦପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଦୋଷ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ—(୧) ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭର ଆଚରଣରେ ସନ୍ତୋଷ ହେଲୁଁ । (୨) ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟହ ପୁଂସ ଦିଗରେ ଉଦୟ ହୁଏ । ୩) ସୁଦାମ ପୀଡ଼ିତ ଯୋଗୁଁ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯାକପାରି ନାହିଁ । ୪) ମଧୁସୂଦନ ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ୫) ଓଡ଼ିଶାର ଭୂମ୍ୟାଧିକାରୀମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସଭା ଅଛି । ୬) ରାମଚନ୍ଦ୍ର ନରପଦ୍ମାୟା ସୀତାଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ୭) କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଦିଗାମ୍ବର ଟଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ ହୋଇଥିଲା । ୮) ଅତିଶୟ ଶ୍ରୀମୁଁ ହୋଇ ଦିଓଟି ପକ୍ଷୀ ମରିଗଲେ । ୯) ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟତା ହେତୁରୁ ପୁଂସପର ସେ ଯାଇ ଆସି ପାରୁନାହାନ୍ତି । ୧୦) କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ପଣସ ପାସ୍ତା ଯାଏ ନାହିଁ । ୧୧) ଏହା ଶୁଣି ଯାଉଅଛି ଯେ ଦୁଷ୍ଟ ବଡ଼ ଦେଉଳ ପ୍ରତି ଭୁବନେଶ୍ବର ବଡ଼ ଦେଉଳ ଉଚ୍ଚ ଅଟେ । ୧୨) ପିତାଙ୍କର ଅନୁମତ୍ୟାନୁସାରେ ମାଧବ ବାଲେଶ୍ବର ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

୧୩) ଚଳିକାର ନିର୍ମଳ ଜଳରେ ଦିଗାଙ୍ଗନାମାନେ ଆପଣା ମୁଖଶ୍ରୀର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଦେଖନ୍ତି । ୧୪) ଧୀର ସ୍ୱରାବ ବ୍ୟକ୍ତି ନିରାଶାରେ ସାହସହସନ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୫) ମହମ୍ମଦ ମୋଶିନ୍ ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଭାଗିନୀ ଦେଖି ବ୍ୟଥିତ ହେଉଥିଲେ । ୧୬) ଖୋଧାନ୍ନ ହେଲେ ଅନେକେ ପଶୁର ନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରନ୍ତି । ୧୭) ହରିହର ଅସମର୍ଥ ଯୋଗୁଁ କାର୍ଯ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ୧୮) ରତ୍ନାକରଙ୍କର ଦାର୍ପଣତା ଦେଖି ସମସ୍ତେ ବିସ୍ମିତ ହେଲେ । ୧୯) 'ଭ୍ରମର ଭ୍ରମର ଆନନ୍ଦ ମନେ । ମଧୁପାନ କରି କୁସୁମ ବନେ ।' ୨୦) ଜଗବନ୍ଧୁର ସାକ୍ଷ୍ୟତାରେ ରାଧାଚରଣର କୌଣସି ଉପକାର ହେଲା ନାହିଁ । ୨୧) ମୁଁ ଭ୍ରମର ସୁଖକୁ ଯିବାର ଆବଶ୍ୟକ ଦେଖୁନାହିଁ । ୨୨) 'ଆଖିକ୍ଷେପ ଦିଶେ ଯତନ ଆଖିଶାଳରେ ବସି । ଗ୍ରାମକଥା ଗ୍ରାମବାସୀଏ ଗଲ୍ଲ କରନ୍ତି ହସି । ୨୩) ନାଳକଣ୍ଠର ଦୁଷ୍ୟବହାରରେ ମାଧବର ଅତିଶୟ ମନୋକଷ୍ଟ ହେଲା । ୨୪) ରମାକାନ୍ତର ଅସାଧାରଣ ସୈନ୍ଦବ୍ୟ ଦେଖି ଲୋକେ ବିସ୍ମିତ ଓ ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ୨୫) ଅନ୍ୟ ବାଲିଆ ବାଲିକା ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଦର୍ଶନ ହୋଇଲା । ୨୬) ସେ ସାଧୁ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି । ୨୭) ଯେଉଁସବୁ ଲୋକମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧିତ ହେଲା ସେମାନେ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ହ ଅଛନ୍ତି । ୨୮) ଭଦ୍ରାଂଶୁରୁ ଶୁଦ୍ଧବାଲି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରେଲ ଖୋଲିବ । ୨୯) ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ-କାର ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଲୋକପ୍ରିୟ ଅଛନ୍ତି । ୩୦) ବାଗୁଳରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହା ବକ୍ତବ୍ୟ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ରହୁଲା । ୩୧) ବାଲକଟିର ଜାମାରେ ଅଗ୍ନି ଲାଗିବାରୁ ତାହା ଦେହର ନାନା ସ୍ଥାନ ପୋଡ଼ିଗଲା । ୩୨) ଧର୍ମ ଯଥାର୍ଥ ମନୁଷ୍ୟକୁ ବା ସଦଗତ ଲଭର ଏକ ମାତ୍ର ପଥ । ୩୩) କେତେ ଯେ ଏହିପ୍ରକାର ଧର୍ମବରମାନେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଉଅଛନ୍ତି ତାହା କିଏ ବା କିପରି କରିପାରେ? ୩୪) ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚିନ୍ତା ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ହୋଇ କ୍ଷୁଧା କୃଷ୍ଣା ଦୂରେ ବର୍ଜନ ପୁରକ ସେ ନାନା ଖର୍ଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ । ୩୫) ତାହାକୁ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କର ବୋଧଶକ୍ତିର ଉପଯୋଗିନୀ କରିବା ପାଇଁ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ । ୩୬) ଅନ୍ୟର ପ୍ରତି ଯତ୍ନ ଓ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କର । ୩୭) ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ ସାହସ କର କଥା କହିବାକୁ ଅଭ୍ୟାସ ହେଲେ । ୩୮) କୌଣସି ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହା ଶିଖାଇବାର ନାହିଁ । ୩୯) ଏହା ମନେରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟମାନ ନମନ୍ତେ ଆହୁରି ଦୁଇଗୋଟି କୋଠର ହେଲେ ଭଲ । ୪୦) ପିଲାମାନଙ୍କର ସାମନାରୁ ଆଲୁଅ ନ ଆସି ପାଉଁରୁ ଆସି ପାରିବ । ୪୧) ଆଜିକାଲି ତାଳପତ୍ର ଲୋଖାର ସେପରି ଚଳନ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ । ୪୨) ଏ ସବୁ ଛବି ପାତଳା କାଗଜ ଉପରେ ଚିତ୍ର କରାଯାଇଥାଏ । ୪୩) ବିଜ୍ଞାନ ଶିଖାଇବା ପାଇଁ ମୋଟାମୋଟି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଯନ୍ତ୍ର ଥିବା ଦର୍ଶିବ । ୪୪) ପିତାମାତା ଓ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଆଜ୍ଞାର କାରଣ ନ ପଶୁରି

ତାହା ବାଳକମାନଙ୍କର ପ୍ରତିପାଳନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ୪୫) ଏ ବିଷୟରେ ସମସ୍ତେ ସାବଧାନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ୪୬) ଆଜିକାଲି ଶୀତବସୁ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ । ୪୭) ବାଳକବାଳିକାମାନଙ୍କୁ ପରଷ୍ଟାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ରଖିବା ପିତାମାତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ୪୮) ଗରମ ପାଣିରେ ଧୋଇଲେ ଦୁଧର ପାତ୍ର ବେଶ୍ ପରଷ୍ଟାର ହୁଏ । ୪୯) ତାହାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପରିଚ୍ଛନ୍ନିକା ଥିଲା । ୫୦) ଶିଶୁମାନେ ନିଜ ପରିଶ୍ରମ ଦ୍ଵାରା ଆପଣା ଆପଣା ଖାଦ୍ୟ ଓ ପରିଧେୟ ଉତ୍ପାଦନ କରିପାରନ୍ତି । ୫୧) ଔଷଧ ପ୍ରୟୋଗରେ ତାହାଙ୍କର ପୀଡ଼ା ଦିନକୁଦିନ ହ୍ରାସ ହେଉଅଛି । ୫୨) ହଂସମାନଙ୍କୁ ଜଳରେ ପହଞ୍ଚିବାର ଦେଖାଯାଏ । ୫୩) ବାଳକମାନଙ୍କୁ ହଂସ ଦେହର ଆବରଣ କପରି ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ କହନ୍ତୁ ।

୧୮--କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ

(୧) ରତ୍ନବିଷୟକ

କୌଣସି ରତ୍ନ ବିଷୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ହେଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ କେଉଁ କେଉଁ ମାସ ସେହି ରତ୍ନର ଅନ୍ତର୍ଗତ, ତାହାର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷଣ କଣ, ସେ ସମୟରେ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର କେଉଁ କେଉଁ ବିଷୟରେ ସୁଖ ଓ କେଉଁ କେଉଁ ବିଷୟରେ କଷ୍ଟ ହୁଏ, ସେହି ସମୟ କି କି କାର୍ଯ୍ୟର ଉପଯୋଗୀ, ଏବଂ କେଉଁ ରତ୍ନ ତାହାର ପୁଂବତ୍ତୀ ଓ କେଉଁ ରତ୍ନ ତାହାର ପରବତ୍ତୀ, ସାଧାରଣତଃ ଏଗୁଡ଼ିକ ବିବୃତ୍ତ କରିବାକୁ ହୁଏ ।

ଆଦର୍ଶ :

ବସନ୍ତ-ରତ୍ନ

ଶୀତରତ୍ନ ପରେ ବସନ୍ତ ରତ୍ନ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ଶୀତକାଳରେ ଉତ୍ତର ଦିଗରୁ ଯେ ପବନ ବହୁଥିଲା, ତତ୍ପରବର୍ତ୍ତୀରେ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରୁ ପବନ ବହୁବାର ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ମଳୟ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ପର୍ବତ ଅଛି ବୋଲି ଲୋକେ ଏହି ପବନକୁ ମଳୟ ପବନ କହନ୍ତି । ଏହି ପବନ ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ଶୀତଳ ଏବଂ ଏହାର ସ୍ପର୍ଶ ଆନନ୍ଦଜନକ ଅଟେ । ବସନ୍ତରତ୍ନରେ ତରୁଳତାମାନଙ୍କରେ ନୂତନ ପତ୍ର ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ରତ୍ନରେ ଆମ୍ବଗଛମାନ ବଢ଼ିଲେ, ଏବଂ ମଞ୍ଜୀ, ନିଆଳି, ଗୋଲପ, ଅଶୋକ, ପଲାଶ, କୁରୁଅନା, ପଦ୍ମ, ନାଗେଶ୍ଵର, ପ୍ରଭୃତି ସୁସ୍ଥ ପ୍ରସ୍ତୁତିତ ହୁଏ । ଏ ସମୟରେ ମଧୁମକ୍ଷିକାମାନେ ବହୁପରିମାଣରେ ମଧୁ ସଂଗ୍ରହ କରନ୍ତି । ଶୀତ ବା ଶ୍ରୀଷ୍ଟର ପାଦୁରାବ ନ ଥିବାରୁ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଅପରପ୍ରାଣୀମାନେ ଆନନ୍ଦରେ ବିହାର କରନ୍ତି । ବସନ୍ତ ରତ୍ନରେ ନାନାପ୍ରକାର ପକ୍ଷୀ ଉଲ୍ଲାସରେ ମଧୁର

ରାବ କରନ୍ତି । ଦେବଦାରୁ, ଆମ୍ବ, ବଟ ପ୍ରଭୃତି ବୃକ୍ଷରୁ କୋକିଳର କୁହୁରବ ଉଚ୍ଛୁଳିପଡ଼େ । ବସନ୍ତ ପବନ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଦେହରେ ଲାଗିଲେ ଜ୍ୱର, ଶ୍ଳେଷ୍ମା ଓ କଞ୍ଚର ପ୍ରକୋପ ଜନ୍ମେ । ଏହି ଋତୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମ କାଳର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଅଟେ ।

ଅନୁଶୀଳନ—ଉପର ଲିଖିତ ଆଦର୍ଶରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ, ବର୍ଷା, ଶରତ୍, ଶୀତ ଓ ହେମନ୍ତ ଋତୁ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖ ।

(୨) କୃଷି-ବିଷୟକ

କୃଷିବିଷୟକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଲେ, ତାହା ବର୍ଷର କେଉଁ କେଉଁ ସମୟରେ ଓ କିପରି ମୃତ୍ତିକାରେ ହୁଏ, ସେହି କୃଷି ପାଇଁ ମୃତ୍ତିକାକୁ କିପରି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ହୁଏ, କେଉଁ ସାର ତାହାର ଉପଯୋଗୀ, ସାନ ବା ବଡ଼ନ କିପରି ଚୁଣାଯାଏ ବା ଲଗାଯାଏ, କେଉଁ କେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ କି ପରିମାଣରେ ଜଳ ଆବଶ୍ୟକ ଓ କି କି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହୁଏ, କିପରି ଅମଳ କରାଯାଏ ଏବଂ କୃଷି-ଲବ୍ଧ ପଦାର୍ଥ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କି କି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗେ, ଏହି ବିଷୟମାନ ସେ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହେବ ।

ଆଦର୍ଶ :

ଧାନ୍ୟ

ଗୁଉଳ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଖାଦ୍ୟ । ଶୁଭ, ଶୀତ, ପିଠା, ଚୁଡ଼ା, ମୁଢ଼ି ପ୍ରଭୃତି ନାନା ଅକାରରେ ଗୁଉଳ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଖାଦ୍ୟ । ଏହି ଗୁଉଳ ଧାନ୍ୟରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏଥିପାଇଁ ଏ ଦେଶର କୃଷିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଧାନ୍ୟ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ମାଘମାସରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୃଷ୍ଟିର ସୁଯୋଗ ଦେଖି ଗୁଣ୍ଡାମାନେ ଜମି ଚସନ୍ତି । ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ ତଳ ଓଡ଼ ଗୁଣ୍ଡ ହେଲେ ଜମି ଏହି କୃଷିର ଉପଯୋଗୀ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ଥର କର୍ଷଣକୁ କଢ଼ାଣ, ଦ୍ୱିତୀୟଥର କର୍ଷଣକୁ ଦୋଓଡ଼ ଏବଂ ତୃତୀୟଥର କର୍ଷଣକୁ ଡେଓଡ଼ ବା ମଢ଼ାଣ କହନ୍ତି । ଜ୍ୟେଷ୍ଠମାସ ମଧ୍ୟରେ ଧାନଚୁଣା କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଶେଷ ହୁଏ । ଚୁଣିବା ପୁର୍ବରୁ ଗୁଣ୍ଡାମାନେ ପାଣିଆ, ପୁରୁଣାପଙ୍କ ବା ଗୋବରଖତ ଲଗାନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ଚୁଣିବାର ଅବସର ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ଆଣାଡ଼ ଓ ଗ୍ରାବଣ ମାସରେ ଚୁଅନ୍ତି । ଧାନଗଛ କିଛି ବଢ଼ିଲେ ଏବଂ ପାଣି ଲଗାଇଲେ ଗୁଣ୍ଡାମାନେ ଜମିରେ ଯୁନବାର ହଳ କରି ଗଛଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍ତମରୂପେ

ଖେଳାନ୍ତି । ଏହାକୁ ବେଉସଣ ବା ବିହୁଡ଼ା କହନ୍ତି । ଗ୍ରୀବଣ ଶେଷରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଆଶ୍ୱିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୂର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କର ବସ୍ତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଥାଏ । ଗର୍ଭଣା ସଂହାନ୍ତିବେଳକୁ ଧାନ ବାହାରବାର ଉପଚମ ହୁଏ । ଏ ସମୟରେ ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ବୃଷ୍ଟି ହେଲେ ଧାନର ବଡ଼ ଉପକାର ହୁଏ । ଆଶ୍ୱିନ ମାସରୁ ପୌଷ ମାସର ମଧ୍ୟଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧାନ ପାଚିବା ଓ ଧାନ କଟାର ସମୟ ଅଟେ ।

କଟା ସରିଲେ ଗୂର୍ଣ୍ଣମାନେ କଲେଇ ବାନ୍ଧି ଧାନକୁ ଗଦାନ୍ତି ବା ପୁଞ୍ଜି ଦିଅନ୍ତି । ଏଥି ଉତ୍ତରୁ ଗୂର୍ଣ୍ଣମାନେ ବେଙ୍ଗଳା ପକାଇ ବା ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାରେ ଧାନ ଅମଳ କରନ୍ତି ଏବଂ ଅମାର ବା କୋଠାରେ, ଡୋଲିଲେ, ମରାଜରେ ବା ଓଲିଆରେ ତାହା ସଞ୍ଚୟ କରନ୍ତି ।

ଧାନଗଛର ଓ ଧାନଶସ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଂଶ ନାନା ପ୍ରୟୋଜନରେ ଲାଗେ । ଗୁଉଳ ନାନାପ୍ରକାରେ ପ୍ରତିଦିନ ଆୟୁର୍ମାନଙ୍କର ଉଦରସ୍ଥ ହେଉଅଛି । କୁଣ୍ଡା ଗୋରୁମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପୁଷ୍ଟିକର ଅଟେ । ନଡ଼ା, କୁଟା ଓ ତୃଷ ମଧ୍ୟ ନାନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗେ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ :—ଉପର ଲିଖିତ ଆଦର୍ଶରେ ଆଖୁ, ମୁଗ, ବାରି, ସୋରିଷ, ବିଲ୍ୱା ଆଳୁ, ନଳିତା, ଧୂଆଁ ପତ୍ର, ଗୁଣି ବା ଖସା, କପା, ଜଡ଼ା, କୋଳଥ, ମାଣ୍ଡିଆ ଓ ଗହମ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖ ।

(୩) ପ୍ରାଣୀବିଷୟକ

କୌଣସି ପ୍ରାଣୀ ବିଷୟରେ ଲିଖିତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ତାହାର ଅବସ୍ଥା, ବାସସ୍ଥାନ, ସ୍ୱଭାବ, ଖାଦ୍ୟ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଅପର ପ୍ରାଣୀ ସହିତ ତାହାର ସମ୍ପର୍କର ବିବରଣ କରାଯାଏ ।

ଆଦର୍ଶ :

ହସ୍ତୀ

ସ୍ଥଳଚର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କମଧ୍ୟରେ ହସ୍ତୀ ବୃହତ୍ତମ ଅଟେ । ଏହାର ଗୁରୋଟି ପାଦ, ଗୋଟିଏ ଲଙ୍ଗୁଳ ଓ ଗୋଟିଏ ଶୁଣ୍ଠ ଅଛି । ମନୁଷ୍ୟମାନେ ହସ୍ତରେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ସେ ଶୁଣ୍ଠରେ ପ୍ରାୟ ସେହି ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ବୋଲି ଶୁଣୁକୁ ହସ୍ତ ବା କର ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ସେହି ପ୍ରାଣୀକୁ ହସ୍ତୀ ବା କଣ୍ଠ କହନ୍ତି ।

ଦେହ ସହିତ ଚାଲିବା କଲେ ହସ୍ତୀର ଲଙ୍ଗୁଳଟି ଓ ଚକ୍ଷୁଦୃଢ଼ ଅତି ସୁଦ୍ର ଦିଶେ । ଦେହରେ ଲେମ୍ବୁପତ୍ରକ ସୁଦ୍ର ଓ ବିରଳ ଅଟେ । ହସ୍ତୀର ମୁଖ ମଧ୍ୟରେ

ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଦନ୍ତ ଥାଏ । ପୁରୁଷ ହସ୍ତୀର ଶୁଣ୍ଠର ଦୁଇପାଖରେ କଳଦାନ୍ତ ଦିଓଟି ବଢ଼ିଲେ ଅତିଶୟ ଘର୍ବ ହୁଏ । ଚକ୍ଷୁ ଓ ମୁଣ୍ଡ ସହଜ ଭୁଲନାରେ କର୍ଣ୍ଣଦିଓଟି ବଡ଼ ଅଟେ । ଶୁଣ୍ଢ ଦ୍ଵାରା ହସ୍ତୀ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । କ୍ଷୁଦ୍ର ସୃଷ୍ଟିଏ ତଳେ ପଡ଼ିଥିଲେ, ସେ ଶୁଣ୍ଢ ଦ୍ଵାରା ତାହା ଉଠାଇପାରେ । ଶୁଣ୍ଢଦ୍ଵାରା ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ନେଇ ସେ ମୁଖରେ ପୁରାଏ ଏବଂ ବଟ, ଅଶ୍ଵତ୍ଥ ପ୍ରଭୃତି ବୃକ୍ଷର ବଡ଼ ବଡ଼ ଶାଖା ମଧ୍ୟ ଅନାୟାସରେ ମୋଡ଼ି ଗଢ଼ି ପକାଏ । ହସ୍ତୀର ଦେହ ଇଷଡ଼ କୃଷ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ । ବ୍ରହ୍ମ-ଦେଶରେ ଓ ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ ଶ୍ଵେତହସ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଶ୍ଵେତ ହସ୍ତୀର ଦେହର ବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାୟ ପାଉଁଶିଆ ।

ହସ୍ତୀ ବନ୍ୟ ଜୀବ । ପର୍ବତର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅରଣ୍ୟରେ ହସ୍ତୀମାନେ ବାସ ଓ ବିଚରଣ କରନ୍ତି । ଏମାନେ ବଟ, ଅଶ୍ଵତ୍ଥ ପ୍ରଭୃତି ଗଛର ଡାଳ, ଧାନ, ନଡ଼ିଆ, କଇଁଥ ପ୍ରଭୃତି ଫଳ ଏବଂ କିଆକନ୍ଦା ଖାନ୍ତି । ଏଡ଼େ ବଡ଼ ପ୍ରାଣୀ ଧରିବା ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ବିଶେଷ କୌଶଳ ଓ ଆୟୋଜନ କରିବାକୁ ହୁଏ ।

ହାତୀ ପୋଷ ମାନେ । ପୋଷା ହାତୀ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗେ । ପର୍ବତ ଓ ଅରଣ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ କରିବାପାଇଁ ହସ୍ତୀ ଭୂଲ୍ୟ ବାହନ ଆଉ ନାହିଁ । ଏ ବଡ଼ ସାବଧାନ ଜୀବ । ଅନ୍ୟ ବାହନରେ ଆଗେହାର ଯେଉଁ ଆଶଙ୍କା ଥାଏ, ହସ୍ତୀପୃଷ୍ଠରେ ବସିଲେ ସେ ଆଶଙ୍କା ନ ଥାଏ । ହସ୍ତୀର ଦନ୍ତ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଓ ମୂଲ୍ୟବାନ ବସ୍ତୁ ଅଟେ । ଏଥିରେ ପଲଙ୍କ, ବାକ୍ସ, ନାନା ପ୍ରକାର ଅଳଙ୍କାର ଓ ଲେଖନୀ ନିର୍ମିତ ହୁଏ । ହାତୀର ହାଡ଼ରେ ମଧ୍ୟ ନାନାପ୍ରକାର ପଦାର୍ଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଏ ।

ଅନୁଶୀଳନ :—ଉପରଲିଖିତ ଆଦର୍ଶରେ ଗୋରୁ, ଘୋଡ଼ା, ଗୁରୁର, ମହୁଷ, ମେଣ୍ଟା, ଓଟ, ମୟୂର, ସାର, ହଂସ ଓ ମହୁମାଛ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖ ।

(୪) ଖଜର ବିଷୟକୁ

କେଉଁଠାରେ ଓ କି ଅବସ୍ଥାରେ ମିଳେ, ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ, ଉପଯୋଗିତା—ଏହିଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚ୍ୟ ।

ଆଦର୍ଶ :

ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ

ହାର, ମାଣିକ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ମଣିଗୁଡ଼ିକ ଗୁଡ଼ି ଦେଲେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଖଣିକ ପଦାର୍ଥ ଅଛି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ ସର୍ବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଉତ୍ତର ଆମେରିକାର ଅନ୍ୟ-

ପାଖ କାଲିଫର୍ଣ୍ଣିଆ ଉପଦ୍ଵୀପ, ଆଫ୍ରିକାର ଟ୍ରାନ୍ସବାଲ ରାଜ୍ୟ ଏବଂ ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ ମହାଦେଶର ଖଣିମାନଙ୍କରେ ଏହା ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ମିଳେ । ଭାରତବର୍ଷର ମହାଶ୍ଵର ରାଜ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଖଣିମାନ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି ତହିଁରୁ କମଣ୍ଡ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ମିଳୁଅଛି ।

ବର୍ଣ୍ଣ, ଗୁଣ ଓ ମୂଲ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଧାତୁ ଅପେକ୍ଷା ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଅଟେ । ଏଥିରେ ମୋହର, ଗିନି ପ୍ରଭୃତି ମୁଦ୍ରା ଓ ନାନାପ୍ରକାର ଅଳଙ୍କାର ନିର୍ମିତ ହୁଏ । ନରପତି ଓ ଧନୀମାନେ କେତେକ ଯାନ-ଭୋଜନ-ପାତ୍ର ଏଥିରେ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥାନ୍ତି । ସୁନାରେ ସୂତାପରି ଅତି ସୃଷ୍ଟି ତାର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ । ଏହାକୁ ସୁନାର ଜରି କହନ୍ତି । ପାଟସୂତା ଓ ସୁନାଜରିରେ ଯେଉଁ ବସ୍ତ୍ର ବୁଣାଯାଏ ତାହା ଯେପରି ସୁନ୍ଦର, ସେହିପରି ମୂଲ୍ୟବାନ । ବନାରସ ଏହି ବସ୍ତ୍ର ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ଅଳଙ୍କାରରେ ଘର ମାଣିକ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ରତ୍ନ ଖରିତ ହେଲେ ତାହା ଅତିଶୟ ମନୋହର ଦିଶେ । ଭାରତବର୍ଷରେ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ପ୍ରଣାଳୀରେ ସୁନାର ଭସ୍ମ କରି ନାନା ଔଷଧରେ ତାହା ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ ଚୀନ ଦେଶରୁ ଏ ଦେଶକୁ ଆସୁଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଚୀନ ଦେଶର ପତ୍ର ସୁନା ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ବିବେଚିତ ହୁଏ ।

ଅନୁଶୀଳନ :—ଉପର ଲିଖିତ ଆଦର୍ଶରେ ଲୌହ, ରୌପ୍ୟ, ତାମ୍ର, ପିତ୍ତଳ, ପଥରକୋକିଳ, କେରୋସିନ୍ ଓ ରଜା ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖ ।

(୫) ଭୌଗଳିକ ବିଷୟ

(୧) ମହାନଦୀ

(ଉତ୍ପତ୍ତି, ଗତି, ପତନ, ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଉପନଦୀ ଓ ଶାଖାନଦୀ, କୂଳସ୍ଥ ପ୍ରଧାନ ନଗର ଓ ବାଣିଜ୍ୟ ସ୍ଥଳୀ, କୃଷି ଓ ବାଣିଜ୍ୟରେ ଉପଯୋଗିତା, ଦୃଶ୍ୟାବଳୀ ।)

ଭାରତବର୍ଷର ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ ପୁଷ୍ପ-ପତ୍ନୀମରେ ବିସ୍ତୃତ ବିନ୍ଧ୍ୟ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ପର୍ବତ ଅଛି । ସେହି ପର୍ବତର ପୁଷ୍ପ ଦିଗରେ ଅମରକଣ୍ଠକ ନାମରେ ଯେଉଁ ସୁବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଉପତ୍ୟକା ଅଛି, ସେଥିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ମହାନଦୀ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଛତିଶଗଡ଼ ବିଭାଗ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲା, ସୋନପୁର, ବୋଦ, ଆଠମଲ୍ଲିକ, ଦଶପଲ୍ଲ, ନରସିଂହପୁର, ଖଣ୍ଡପଡ଼ା, ବଡ଼ାମୁା, ଦିଗିଶିଆ ଓ ଆଠଗଡ଼ କରଦରାଜ୍ୟ * ଏବଂ କଟକ ଜିଲ୍ଲା ଦେଇ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିତ

ହୋଇଅଛି । ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଉପନୟାର ଜଳ ଏହାର ପୁଷ୍ଟି ସାଧନ କରୁଅଛି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତେଲନଦୀ ସର୍ବପ୍ରଧାନ । ତେଲନଦୀ ଦକ୍ଷିଣରୁ ଆସି ସୋନପୁର ରାଜ୍ୟର ପୁର୍ବରେ ମହାନଦୀ ସଙ୍ଗେ ମିଳିତ ହୋଇଅଛି । କଟକ ନଗରରେ ପ୍ରାୟ ତିନି ହୋଣ ପଶ୍ଚିମରେ ନରାଜ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନ ଅଛି । ସେହିଠାରେ ମହାନଦୀରୁ ଗୋଟିଏ ଶାଖା ନିର୍ଗତ ହୋଇ ପୁର୍ବଦିଗକୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି । ତାହାର ନାମ କାଠଯୋଡ଼ି । ଏହି ନଦୀ କଟକ ନଗରର ଦକ୍ଷିଣ ସୀମା ଓ ମହାନଦୀ ଉତ୍ତର ସୀମା ଅଟେ । ମହାନଦୀ ଓ କାଠଯୋଡ଼ିର ଅନେକ ଶାଖା ଅଛି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବରୁପା, ପାଇକା, ଚଣୋପୁଳା, ସିନ୍ଧୁଆ, କୁଆଖିଆ ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ସିନ୍ଧୁଆ ନଦୀ ପଶ୍ଚାତ୍ ଦେବାନାମ ଧାରଣ କରୁଅଛି । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ପ୍ରବେଶ ପରେ କୁଆଖିଆରୁ କୁଶଭଦ୍ରା ଓ ଭାର୍ଗବୀ ନାମରେ ଯୋଡ଼ିଏ ଶାଖା ସେଥିରୁ ବାହାରି ଅଛି । ଏ ଦିଗ୍‌ଟି ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରଧାନ ନଦୀ ଅଟେ ।

ମହାନଦୀ କୂଳରେ ସମୂଳପୁର, ସୋନପୁର, ବୌଦ୍ଧ, କଟକ ଆଦି ପ୍ରାଚୀନ ନଗର ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ପଦ୍ମାବତୀ, କଣ୍ଟିଲେ, ବୈଦ୍ୟେଶ୍ବର ଓ ଚକ୍ରିକାଶିଲ୍ଲ ଓ ବାଣିଜ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏହାର କୂଳରେ ଓ ଗର୍ଭରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ରମଣୀୟ ସ୍ଥାନ ଅଛି । ବୌଦ୍ଧବନ୍ଧୁଙ୍କ ଦଶପକ୍ଷୀ ରାଜ୍ୟର ବଡ଼ମୂଳ ଘାଟି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ-ବ୍ୟାପୀ ମହାନଦୀର ଯେଉଁ ଗଣ୍ଡ ଅଛି, ତାହା ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଦୃଶ୍ୟ । ସମୂଳପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ବାଦ୍ଧକୁଦ୍, ଏବଂ କଟକ ଓ ଆଠଗଡ଼ର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଧବଳେଶ୍ବର ଏ ଯୋଡ଼ିକ ମହାନଦୀ ଗର୍ଭରେ ରମଣୀୟ ଦ୍ଵୀପ । କଟକ ନଗରର ଐଶାନ୍ୟ କୋଣରେ ଜୋବରା ନିକଟରେ ଯେଉଁ ଆନିକଟ ବା ପଥର ବନ୍ଧ ଅଛି ଏବଂ ତାହା ନିକଟରେ ନଦୀ ଉପରେ ଯେଉଁ ରେଲ-ପୋଲ ଅଛି, ତାହା ଭାରତବର୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଦୃଶ୍ୟ । ଏଠାରେ ମହାନଦୀର ବିପ୍ରାର ଏକ ମାଲିଲୁ ଉଣା ନୁହେଁ । ଏହି ନଦୀର ଶାଖା ଓ ଉପଶାଖାମାନଙ୍କରେ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ପୁର୍ବାଂଶ ଜାଲଛନ୍ଦା ପରି ହୋଇଅଛି ।

ମହାନଦୀର କୂଳଭୂମି ଏବଂ ତାହାର ଗର୍ଭସ୍ଥ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଦ୍ଵୀପ ଅତି ଉର୍ବର । ଏହାର ଜଳଦ୍ଵାରା ଯେଉଁ କୃତ୍ରିମ ନାଳଗୁଡ଼ିକ (କେନାଲ ଓ କରନାଲ) ସୃଷ୍ଟି, ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବହୁ ପରିମାଣରେ ଭୂମି ଉର୍ବର ହୋଇଅଛି । ଏହି ଜଳ-ସେଚିତ ଉର୍ବର ଭୂମିରେ ଧାନ, କୋଳଥ, ମୁଗ, ସୋରଘ ପ୍ରଭୃତି ନାନା ପ୍ରକାର ଶସ୍ୟ ଏବଂ ଅନେକ ପ୍ରକାର ପରିବା ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ମହାନଦୀ, ତାହାର ଶାଖାପ୍ରଶାଖା ଏବଂ ପୁର୍ବୋକ୍ତ ନାଳମାନଙ୍କରେ ନାନା ସ୍ଥାନରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରକୁ ବାଣିଜ୍ୟ-ପଦାର୍ଥମାନ ପ୍ରେରିତ ହୁଏ । ମହାନଦୀର ମୁହାଣରେ ଅବସ୍ଥିତ ବନ୍ଦାଘର

ଓଡ଼ିଶାର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ବନ୍ଦର । ଏଠାରୁ ଓ ଏଠାକୁ ସମୁଦ୍ରପଥରେ ବଡ଼ ଉଡ଼ି ବାଣିଜ୍ୟ ଜାହାଜମାନ ଯାତାୟାତ କରେ ।

[ତାହାର ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏବେ ପାରାଦ୍ୱୀପ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ବନ୍ଦର ଓ ଆଧୁନିକ ସହର ଗଠିତ ହୋଇଅଛି । —ସପାଦକ ।]

(୨) ଚିଲିକା ହ୍ରଦ

(ଭୌଗଳିକ ଅବସ୍ଥାନ, ବିସ୍ତୃତି, ଶୋଭା, କୃତ୍ତି-ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟ ବିଷୟରେ ଏହାର ଉପଯୋଗିତା)

ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଦକ୍ଷିଣାଂଶରେ ଚିଲିକା ନାମରେ ଗୋଟିଏ ହ୍ରଦ ଅଛି । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ବାଇଶ କୋଶ, ପ୍ରସ୍ଥ ପ୍ରାୟ ଦଶ କୋଶ । ସମୁଦ୍ର ସହତ ଏହାର ସମୋଗ ଥିବାରୁ ଏହାର ଜଳ ଲବଣାକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ହ୍ରଦ ଓ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ମଧ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚ ସ୍ୱାଭାବିକ ବାଲି ବନ୍ଧଟିଏ ମାତ୍ର ବ୍ୟବଧାନ ଅଛି । ଉତ୍ତରରୁ ଦୟା, ଭାର୍ଗବୀ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମରୁ ଶାଳିଆ ନଦୀ ଆସି ଏଥିରେ ପଡ଼ିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ହ୍ରଦ ମଧ୍ୟରେ ସାତପଡ଼ା, ପାରିକୁଦ, ନଳବନ ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଦ୍ୱୀପ ଏବଂ କାଳିଜାଲ ପାହାଡ଼ ଓ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଶୈଳ ଅଛି । ନଳବନରେ ମନୁଷ୍ୟର ବାସ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଦ୍ୱୀପମାନଙ୍କରେ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରାମ ଅଛି । ସାତପଡ଼ା ଦ୍ୱୀପଟି ସୁନ୍ଦର ଅଟେ । ପାରିକୁଦ ଦ୍ୱୀପ ମଧ୍ୟରେ ପାରିକୁଦ ରାଜାଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଅଛି ।

ଚିଲିକା ହ୍ରଦ ଏବଂ ତାହାର କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ଅତି ରମଣୀୟ ଅଟେ । ଦକ୍ଷିଣ ଓ ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ଏବଂ ଐଶାନ୍ୟ କୋଣରେ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ବାଲୁକାଘଣି ବିଦ୍ୟମାନ । ଏଥିରେ ଆଦୌ ମାଟି ନାହିଁ । ଉତ୍ତର ଓ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ନାନା ପ୍ରକାର ତରୁଳତା, ଶସ୍ୟ-କ୍ଷେତ୍ର, ଜନପଦ ଏବଂ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ପର୍ବତ ଏହାର ଶୋଭା ବୃଦ୍ଧି କରୁଅଛି । ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଗଞ୍ଜାମ ମନ୍ତ୍ରକ ଏହାର କୂଳେ କୂଳେ ଯାଇଅଛି । ଜଟଣିଠାରୁ ଯେଉଁ ରେଳପଥ ଦକ୍ଷିଣରେ ମାନ୍ଦ୍ରାଜକୁ ଯାଇଅଛି ତାହାର ଭୂଷଣପୁର ଓ ରମ୍ଭା ଷ୍ଟେସନ ମଧ୍ୟରେ ଆରୋହ୍ୟମାନେ ରେଳଗାଡ଼ିରେ ଥାଇ ଚିଲିକା ଦର୍ଶନ କରିପାରିବେ । ଚିଲିକା ହ୍ରଦର ଯେଉଁ ଅଂଶ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଅନ୍ତର୍ଗତ, ସେଥିରେ ରମ୍ଭା ନାମକ ନାସୀ ବା ଅନ୍ତଃପଥ ଅତି ରମଣୀୟ ସ୍ଥାନ । ଖଲିକୋଟ ଷ୍ଟେସନର ନିକଟରେ ରେଳପଥ ଯେଉଁଠାରେ ଖଲିକୋଟ ପାହାଡ଼ର ପାଦଦେଶରେ ଚିଲିକାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କର ଯାଇଅଛି, ତାହା ଓ ତାହାର ଅତି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହରିଡ଼ାମୁଲ ଘାଟି, ବଡ଼କୂଳ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଜଟିଆ-ନାସୀ, ଇଞ୍ଜନପୁର ପୋଲ ଏବଂ ବାଲୁଗାଁର ଉତ୍ତରବର୍ତ୍ତୀ

ମାମୁଁ-ଭଣଜା ପାହାଡ଼ ଦେଖିଲେ ବହୁକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୁଲି ହୁଏ ନାହିଁ । ମାମୁଁ-ଭଣଜା ପାହାଡ଼ ଯୋଡ଼ିକ ଅତିଶୟ ସୁନ୍ଦର । ଏମାନଙ୍କର ଉପରକୁ ଯାଇ ଚାହିଁଲେ ଚିଲିକାର ଯେଉଁ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ, ତାହା ସ୍ତବ୍ଧ ଓ ମନୋହର ଅଟେ । ଚିଲିକାର କୂଳରେ ଓ ନିକଟରେ ଇଞ୍ଚନପୁର, ବାଲୁଗାଁ, ବାଣପୁର ହନୁଆଳ, ଆଲୁଇଡ଼ିହ, ପାଇକକୋପଡ଼ିହ, ବଉଳାବନ୍ଧ, ଜଗପଡ଼ା, ଟାଙ୍ଗି, ଚଣ୍ଡେଶ୍ୱର, ଭୁବନେଶ୍ୱର ପ୍ରଭୃତି ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରାମଗୁଡ଼ିକ ଅଛି ।

ଚିଲିକା ଜଳରେ ନାନା ଜାତୀୟ ଅସଂଖ୍ୟ ଜୀବର ବାସ । ଏଥିରେ ଭେକଟା, ଇଲିଶି, ଖଙ୍ଗା, ଡାହାଙ୍ଗିରି, ଚଙ୍ଗୁଡ଼ି ପ୍ରଭୃତି ନାନାପ୍ରକାର ମାଛ ଏବଂ ବଡ଼ ବଡ଼ କଙ୍କଡ଼ା ଯେତେ ମିଳେ, ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ତେତେ ମିଳେ ନାହିଁ । ଚିଲିକାରେ ଉତ୍କଳର ମରର, ସାକୁର, ଶିଶୁମାର ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି । ଏହି ହ୍ରଦରେ ଗୁବେଶ୍ୱର ଛଡ଼ା ନାମରେ ଅସ୍ଥିତ ଏକପ୍ରକାର ଜଳଚର ଜୀବ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ବାସ କରନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କର ଦେହ ଅତିଶୟ କୋମଳ । ଜଳରୁ ଉଠାଇ ଆଣି ସ୍ଥଳରେ ଛାଡ଼ିଲେ ଏମାନେ ସେହି ସ୍ଥାନରୁ ଆଦୌ ଯାଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସ୍ଥଳରେ ପଡ଼ିଲେ ଏମାନଙ୍କ ଦେହରୁ ଜଳଗୁଡ଼ିଏ ବାହାର ଯାଏ । କେତେକ ଦକ୍ଷାପରେ ଦେଖିବ, ଗୁବେଶ୍ୱରଛଡ଼ାର ଅତିଥି ନାହିଁ । ଶରତ ଓ ଶୀତକାଳରେ ଚିଲିକା ନାନାଜାତି ଅସଂଖ୍ୟ ପକ୍ଷୀରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଚିଲିକାର ମାଛ ଓ ପୋକ ଏମାନଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କରି ଆଣନ୍ତି । ଚିଲିକା କୂଳରେ ଯେତେ ରହବାକ ପକ୍ଷୀ ଦେଖାଯାନ୍ତି ଅନ୍ୟତ୍ର ତେତେ ଦେଖା ଯାନ୍ତି ନାହିଁ । ରେଲପଥର ସୃଷ୍ଟିର ପୁର୍ବେ ଲୋକେ ପୁରୀ ଓ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରେ ଚିଲିକାବାଟେ ଯାତାୟାତ କରୁଥିଲେ । କାର୍ତ୍ତିକ ପଞ୍ଚମରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବସନ୍ତ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାତ୍ରୀ ଓ ବାଣିଜ୍ୟ-ଦ୍ରବ୍ୟରେ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ନୌକା ଚିଲିକାରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଉଥିଲା । ଅଦ୍ୟାପି ଚିଲିକା କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରତି ଗ୍ରାମରେ ନୌକା ଦେଖାଯାଏ । ଗୋଧୂଳ ସମୟରେ ତଳେଇ ଲଗାଇ ପୁଷାଞ୍ଚଳରୁ ନୌକାଗୁଡ଼ିକ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିକ ପଛରେ ଗୋଟିଏ ପଶ୍ଚିମ କୂଳକୁ ଆସୁଥାଏ, ମାମୁଁ ଭଣଜା ପାହାଡ଼ ବା ସେହିପରି ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନରୁ ଚାହିଁଲେ ତାହାର ଗୋରା ସମ୍ୟକ୍ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ।

ଚିଲିକା ଓ ତାହାର କୂଳ ଶୋଷରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ମାତ୍ର ପ୍ରବଳ ପବନରେ ଏହାର ତେଉମାନ ଶାସଣ ଆକାର ଧାରଣ କରେ । ଯେଉଁମାନେ ନୌକାରେ ଆସ୍ବେହ୍ନ କରି ଯାତାୟାତ କରନ୍ତି, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଲେ, ସେମାନେ ପ୍ରାଣର ଆଶା ପରିତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି ।

ପୁଷ୍କାଳରେ ସମୁଦ୍ର ଓ ଚିଲିକା ମଧ୍ୟରେ ମୁହାଣ ବାଟେ ବଡ଼ ଜାହାଜମାନ ଯାତାୟାତ କରୁଥିଲା । ତେତେବେଳେ ଚିଲିକା କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ-

ଗୁଡ଼ିକ ଭରତବର୍ଷର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବନ୍ଦରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଜାହାଜ ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଦେଇ ବାଲି ଓ ଯବ ଦ୍ଵୀପକୁ ଯାଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ କଲବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ବାଣିଜ୍ୟ ଚଳୁଅଛି । ରେଲପଥ ନିର୍ମାଣ ପୁର୍ବେ ବାଣିଜ୍ୟର ଯୋଗାଣ ଜଳପଥ ଅଧିକରେ ଥିଲା । ସାତପଡ଼ା, ପାଟକୁଦ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ ଲୁଣ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲା । ଏହି ଲବଣ ଚଳିକା ବାଣିଜ୍ୟର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ ଥିଲା ।

[ଚଳିକାରେ ଏବେ ଭରତ ସରକାର ନୌବାହାନର ଟ୍ରେନିଂକେନ୍ଦ୍ର କରିଛନ୍ତି । ଆଧୁନିକ ପଦ୍ଧତିରେ ମାଛ ଓ କଙ୍କଡ଼ା ଧରାଯାଉଛି ।]—ସପାଦକ

୩—ଖଣ୍ଡଗିରି

(ଭୌଗୋଳିକ ଅବସ୍ଥାନ, ଶୋଷ, ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି)

ଓଡ଼ିଶାରେ ଭୁବନେଶ୍ଵର ଗୋଟିଏ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ଥାନ ଓ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଶ୍ରୀ ଅଟେ । ଭୁବନେଶ୍ଵରଠାରୁ ଦୁଇକୋଶ ପଶ୍ଚିମରେ ପରସ୍ପରର ଅତି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଯୋଡ଼ିଏ ଷ୍ଟୁ ଦ୍ଵ ପାହାଡ଼ ଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ନାମ ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଅପରଟିର ନାମ ଉଦୟଗିରି । କାଠଯୋଡ଼ି ନଦୀର ଦକ୍ଷିଣ କୂଳରୁ ଯେଉଁ ସଡ଼କ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାକୁ ଯାଇଅଛି, ତାହାର ଧାରରେ ଚନ୍ଦ୍ରକା ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଷ୍ଟୁ ଦ୍ଵ ଗ୍ରାମ ଅଛି । ଭୁବନେଶ୍ଵର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକା ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସଡ଼କ ବନ୍ୟମାନ, ତାହା ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରିକୁ ଦୁଇପାଖରେ ରଖି ମଧ୍ୟରେ ଯାଇଅଛି । ଖଣ୍ଡଗିରିର ପାଦଦେଶରେ ଏହି ସଡ଼କରୁ ଗୋଟିଏ ଶାଖା ଖୋରଧା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଅଛି । ଏହି ସଡ଼କରେ ଖଣ୍ଡଗିରିର ମୂଳରେ ଗୋଟିଏ ସରକାରୀ ତାଳବଙ୍ଗାଳା ଅଛି ଏବଂ ଉଦୟଗିରିର ମୂଳରେ ଗୋଟିଏ ମଠ ଅଛି । ଖଣ୍ଡଗିରି ଦୁର୍ଗଭେଦ ନୁହେଁ । ଏହାର ଚତୁର୍ଥାରେ ଆଧୁନିକ ଜୈନ ମନ୍ଦିର ଏବଂ କଟି ଦେଶରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଷ୍ଟୁ ଦ୍ଵ ଗୁମ୍ଫା ଅଛି । କେହି କେହି କହନ୍ତି ବୌଦ୍ଧବାମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ଵକାଳରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣ ଚଳଣାଳୟ ଥିଲା । ଜୈନମନ୍ଦିରଠାରୁ ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ଶ୍ୟାମକୁଣ୍ଡ ନାମରେ ଷ୍ଟୁ ଦ୍ଵ କୁଣ୍ଡଟିଏ ଅଛି । ପାହାଡ଼ଦେହ ଖୋଳି ଏହି କୁଣ୍ଡ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଅଛି । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଏହି କୁଣ୍ଡ ଖୋଳାଯାଇଅଛି ପାହାଡ଼ର ସେହି ଅଂଶଟି କାନ୍ଥପରି । ସୁତରାଂ କୁଣ୍ଡଟି କାନ୍ଥକୂର୍ତ୍ତ ପରି ଦିଶେ । କୁଣ୍ଡଟି ଏଡ଼େ ଷ୍ଟୁ ଦ୍ଵ ଯେ ବାଳକ-ବାଳିକା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବୟସ୍କର ଲୋକେ ତାହା ମଧ୍ୟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇବାକୁ ହେବ । ଏବେ କୁଣ୍ଡରେ ଷ୍ଟୁ ଦ୍ଵ ଯାଉଁଲି କବାଟ ଲାଗିଲୁଣି । କୁଣ୍ଡର ଜଳ ଅତି ସ୍ଵଚ୍ଛ, ଶୀତଳ ଓ ସ୍ଵାଦୁ । ଜଳତଳେ ମୃତ୍ତିକା ଅଛି ।

ଖଣ୍ଡଗିରି ସାହସ୍ୟକର ସ୍ଥାନ, ଏବଂ ତାହାର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ ରମଣୀୟ ଅଟେ । ପାହାଡ଼ ଉପରୁ ଭୁବରେଶ୍ବର-ଚମକା ସଡ଼କ ସଳଙ୍ଗ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସିନ୍ଦୂର ରେଖା ପରି ସୁନ୍ଦର ଦିଶେ । ପାହାଡ଼ର ଦେହଟି ତରୁ, ଲତା ଓ ଗୁଳୁରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ । ତଳକୁ ଚାହିଁଲେ କେଉଁଠାରେ କ୍ଷୁଦ୍ରଗ୍ରାମ, କେଉଁଠାରେ ଅବା ଅମୃତୋଟା, କେଉଁଠାରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅରଣ୍ୟ, କେଉଁଠାରେ ବା ହରିଦ୍‌ବର୍ଣ୍ଣ ଶସ୍ୟ କ୍ଷେପ ବିରାଜମାନ ।

ସଡ଼କର ଅପର ପାର୍ଶ୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଉଦୟଗିରିକୁ ଖଣ୍ଡଗିରିର ଏକ ଅଙ୍ଗ ବୋଲିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ସାନ ସାନ ବାଲକବାଳିକା ମଧ୍ୟ ଉଦୟଗିରିରେ ଅନାୟାସରେ ଆରୋହଣ କରିପାରନ୍ତି । ଏଥିରେ ରାଣୀହଂସପୁର, ହାଡ଼ା ଗୁମ୍ଫା ଏବଂ ଆଉ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଗୁମ୍ଫା ଅଛି । ହାଡ଼ାଗୁମ୍ଫାରେ ପାଲି ଅକ୍ଷରରେ ଅଶୋକଙ୍କର ଅନୁଶାସନ ଖୋଦିତ ଅଛି । ଏହାର ଅନେକ ଅଂଶ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଗଲାଣି । ଖଣ୍ଡଗିରିର କୌଣସି କୌଣସି ଗୁମ୍ଫାରେ ପାଲି ଅକ୍ଷରରେ ଯାହା ଯାହା ଖୋଦିତ ଥିଲା ତାହା ବହୁପରିମାଣରେ ନଷ୍ଟ ଓ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଅଛି । ପୂର୍ବଦିଗରେ ଖଣ୍ଡଗିରିଠାରୁ କିଛି ଦୂରରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ନ୍ଦରଣ ଅଛି । ଏହା ଉତ୍ତର ଦିଗରୁ ଆସି ସଡ଼କକୁ ଭେଦ କରି ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ବହୁ ଯାଉଅଛି ।

[ପୂର୍ବପରି ଆଜିକାଲି ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରିରେ ଗୁଲୁଲତା, ନିର୍ଜନତା ଓ ଶାନ୍ତି ନାହିଁ । ନିକଟରେ ଆଧୁନିକ କୋଠା, ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ହେଲାଣି । ଅଧୁନାତନ ଶତାବ୍ଦୀରେ ‘ତପୋବନ’ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଆଶ୍ରମ ବିଦ୍ୟାଳୟ ହୋଇଛି] । -ସପାଦକ

ଜୀବନ-ଚରଣ

ରାଧାନାଥ ରାୟ

(ଜନ୍ମସ୍ଥାନ, ବଂଶ, ବାଲ୍ୟ, ମଧ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟ ଜୀବନ, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, କବିତ୍ବ, ଅପର ଗୁଣାବଳି, ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ କାବ୍ୟ ଓ କବିତା)

ଚଲିକା-କବିତା ଏବଂ ମହାଯାତ୍ରା-କାବ୍ୟର ପ୍ରଣେତା ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳର ସମସ୍ତଜାତୀୟ ସୁପରିଚିତ । ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲାର ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ ସୋର ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଗଣ୍ଡଗ୍ରାମ ଅଛି । ଏହାର ଅତି ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥିତ କ୍ଷୁଦ୍ର କେଦାରପୁର କବି ରାଧାନାଥଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ଏଥିରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ବଙ୍ଗାଳୀ କାୟସ୍ଥଙ୍କର ନିବାସ ଅଛି । କେଦାରପୁର-ନିବାସୀ ସୁନ୍ଦରନାରାୟଣ ନାମକ ଜଣେ ବିଦ୍ବାନ୍ ଓ ଚରିତ୍ର-ବାନ୍ କାୟସ୍ଥ ବାଲେଶ୍ବରରେ ରାଜ-କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର । ଶୈଶବ ଓ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ତାହାଙ୍କର ଦେହ ଶୀତ ଓ ରୁଗ୍ଣ ଥିଲା ।

ଛଅବର୍ଷ ବୟସରେ କେଦାରପୁର ଗୁଡ଼ଶାଳୀରେ ତାହାଙ୍କର ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ ହେଲା । ସେଠାରେ ସେ ତିନି ବର୍ଷ ମାତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର କାଶରୋଗ ଜନ୍ମି ଯମେ ଅତି ପ୍ରବଳ ହେବାରୁ ତାହାଙ୍କର ପିତା ଚିକିତ୍ସା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ବାଲେଶ୍ୱରକୁ ନେଇଗଲେ । ରୋଗ ଓ ଶରୀରକୁଣ୍ଡା ତାହାଙ୍କର ଚରସହଚର ଥିଲା । ଦଶବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା-ସ୍କୁଲରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଷୋହଲ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେଠାରୁ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । * ତଦନନ୍ତର ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ସେ କଲିକତା ନଗରସ୍ଥ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି କଲେଜରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଅତ୍ୟଳ୍ପ କାଳ ପରେ ଅସୁବିଧାବଶତଃ ତାହାଙ୍କୁ କଲେଜ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେଲା । ବାଲେଶ୍ୱରକୁ ଫେରିଆସି ସେ ତତ୍ପତ୍ୟ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ଦୃଢ଼ାୟ ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ।

ବାଲେଶ୍ୱରରେ ସୁନହୁଟନିବାସୀ ଦାମୋଦର ପ୍ରସାଦ ଦାସ, ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବାବେଳେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ସଙ୍ଗର୍ଥ ଥିଲେ । ଏହି ଦାମୋଦର ନିଜ ଗୃହରେ ଗୋଟିଏ ଓଡ଼ିଆ-ବଙ୍ଗଳା ପୁସ୍ତକାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ବାଲେଶ୍ୱରରେ ଥିବାବେଳେ ରାଧାନାଥ ଅନେକ ସମୟରେ ଦାମୋଦରଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଉଥିଲେ, ଏବଂ ସେଠାରେ ଭଲ ଭଲ ପୁସ୍ତକମାନ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଅଧୁନା ଖ୍ୟାତନାମା କବି ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସମୟରେ ପଢ଼ିବା ଇଚ୍ଛାରେ ଦାମୋଦରଙ୍କ ଘରକୁ ଆସୁଥିଲେ । ଦାମୋଦର ଏବଂ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଉତ୍ସାହରେ ରାଧାନାଥ ସ୍ୱରଚିତ ବଙ୍ଗଳା କବିତାଗୁଡ଼ିକ ‘କବିତାବଳୀ’ ନାମ ଦେଇ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

କିଛି ଦିନ ପରେ ରାଧାନାଥ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ଦ୍ୱିତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ମଧୁସୂଦନ ରାଓ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରିୟତମ ଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟରେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟଙ୍କର ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ଥିବାରୁ ଦୁହେଁ ଅବସର ପାଇଲବେଳେ ବିବିଧ ସାହିତ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ଚର୍ଚ୍ଚା ଏବଂ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ରଚନା କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ରାଧାନାଥ ସଂସ୍କୃତ ‘ମେଘଦୂତକୁ’ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । କିଛି କାଳ ପରେ ସେ ବଙ୍ଗ ଦେଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବାଙ୍କୁଡ଼ା ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲର ଦ୍ୱିତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ପ୍ରାୟ ଛଅମାସ ପରେ

* ତାହାର ପ୍ରାୟ ଭୁଲ୍ ପରୀକ୍ଷାର ନାମ ମ୍ୟାଟ୍ରିକୁଲେଶନ୍ ଏବଂ ଏବେ ହାଇସ୍କୁଲ ସାର୍ଟିଫିକେଟ୍ ପରୀକ୍ଷା ।] -ସପାଦକ

ବାଲେଶ୍ବର ଜିଲ୍ଲାର ସ୍କୁଲସମୂହର * ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ବାଲେଶ୍ବରକୁ ବାହୁଡ଼ି ଆସିଲେ । ବାଲେଶ୍ବରରେ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ପରେ ଗୁଣ୍ଡା ଓ ଗୁଣ୍ଡାନ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧ ସାହେବ ମହୋଦୟ ତାହାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା-ସ୍କୁଲମାନଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତତ୍କାଳିନ ସ୍କୁଲ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଭୂଦେବ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ ମହାଶୟ ରାଧାନାଥଙ୍କର ବଙ୍ଗଳା ରଚନା ପାଠ କରି ଅତିଶୟ ପ୍ରିତ ହୋଇ ବଙ୍ଗଳାଭାଷା ପରିବର୍ତ୍ତିତେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚନା କରିବାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଏହି ଉପଦେଶ ଶିରୋଧାରୀ କରି ରାଧାନାଥ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚନା କରିବାରେ ପ୍ରତ୍ୟାହତ ହେଲେ ।

ତତ୍ପରେ ରାଧାନାଥ ୧୮୯୨ ମସିହାରେ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ପଦକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଥିବାବେଳେ ୧୮୯୬ ମସିହାରେ ଗୁଣ୍ଡାନ୍ତା ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାହାଙ୍କୁ ‘ରାୟବାହାଦୁର’ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କଲେ । କିଛିକାଳପରେ ସେ ୧୮୯୯ ମସିହାରେ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ବିଭାଗକୁ ବଦଳି ଦେଲେ । ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ ଚାରିବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ପରେ ସେ ୧୯୦୩ ମସିହାରେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରି କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ଏହି ନଗରରେ ୧୯୦୮ ମସିହାର ଚୈତ୍ର-ପୁର୍ଣ୍ଣିମାରେ ରାଧାନାଥ ମାନବଲୀ ସମ୍ବରଣ କଲେ ।

ରାଧାନାଥ ଯେପରି ସୁପଣିତ ଥିଲେ ସେହିପରି ନାନାଗୁଣରେ ପୁର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ । କାହାର ଅନିଷ୍ଟ କରିବା ବା ପାଶ୍ବରୀ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରକୃତବିରୁଦ୍ଧ ଥିଲା । କଥାରେ ଓ ବ୍ୟବହାରରେ ସେ କାହାର ମନରେ ଆଘାତ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଅନ୍ୟଠାରେ ଦୋଷ ଦେଖିଲେ ତାହାକୁ ଲଘୁ ମଣିବା ତାହାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଶୁଭବିଧି ଥିଲା । କର୍ତ୍ତବ୍ୟପରାୟଣତା, ବିଦ୍ୟାନୁରାଗ, ବିନୟ ଓ ଶିଷ୍ଟାଚାରରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଆଦର୍ଶ ଥିଲେ । ସେ ସୁରସିକ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ବିଳାପିତା ତାହାଙ୍କ ମନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନ ଥିଲା । ସେ ଗୁଣଜ୍ଞ ଥିଲେ । ସୁଗନ୍ଧ ପୁଷ୍ପ ପ୍ରତି ମଧୁମକ୍ଷିକା ଯେପରି ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଏ, ଅନ୍ୟଠାରେ ରଚନାଶିଳା ଦେଖିଲେ ସେ ସେହିପରି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଉଥିଲେ । କାବ୍ୟାଦି

* ଏହି ସରକାରୀ କର୍ମରାଶି ସେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଇମେରୀ ଓ ମିଡିଲ୍ ସ୍କୁଲମାନ ପରିଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ପରେ ସେହି ପଦବୀର ନାମ ଡିପୁଟି କ୍ୟୁ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ହେଲା । ଏବେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଜିଲ୍ଲାରେ ଏପରି ସ୍କୁଲ ସଂଖ୍ୟା ବହୁତ ବଢ଼ିଯିବାରୁ, ଗୋଟିଏ ଜିଲ୍ଲାରେ ଏକାଧିକ ଡିପୁଟି କ୍ୟୁ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଅଛନ୍ତି—ସମ୍ପାଦକ ।

ରଚନାରେ ତାହାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ନୈପୁଣ୍ୟ ଥିଲା । ଅଠରବର୍ଷ ବୟସରେ ବାଲେଶ୍ଵର ନଗରରେ ତାହାଙ୍କର ଯେଉଁ କବିତ୍ବଗିତ୍ରର ପ୍ରଥମ ବିକାଶ ଦେଖା-ଯାଇଥିଲା, କଟକ ନଗରରେ ତାହା ପରିଣତ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ସେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ଓ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାବ୍ୟ ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳର କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ‘ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ରୀ’, ‘ଚଲିକା’ ଓ ‘ମହାଯାତ୍ରା’ ଅତି ଉପାଦେୟ ଅଟେ ।

(ରଚନାଶିକ୍ଷା, ପ୍ରଥମ ସୋପାନ ଶେଷ)

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ବ୍ୟାକରଣ ଓ ରଚନାଶିକ୍ଷାରେ ଖୁଦ୍ଧି ପତ୍ର

ପୃ ୨୭୪ ତଳ ଆଡୁ ଧାଡ଼ି ୬ ଦାୟା	ଦୟା
୨୯୧ " " " ୭ ବିଶେଷ	ବିଶେଷଣ
୨୯୪ " " " ୧୧ ଦିଅଟି	ଦିଓଟି
୨୯୫ " " " ୧୨ କଟୁ ଉକ୍ତି	କଟୁ ଉକ୍ତି
୨୯୬ ଉପରୁ " ୧ ର	ର
" " ୧୨ ଲଖିର	ଲଖିର
୩୦୧ ତଳୁ " ୧୨ ଘରମାନଙ୍କରେ	ଘରମାନଙ୍କର
୩୧୦ ଉପରୁ " ୧୪ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ	ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ
୩୧୨ " " ୧୪ ଆନୁକୃ, ଆନୁକୃ	ଆନୁକୃ, ଆନୁକୃ
୩୩୨ " " ୧୨ ଦୃଢ଼	ଦୃଢ଼
" ତଳୁ " ୫ ଗାର-ସୂ + କିୟ	ଗାର-ସୂ + କିୟ = ଗାରସୂ
୩୩୩ ଶେଷ ଧାଡ଼ି ରୁ ଦରିଦ୍ରା	ରୁ (ଦରିଦ୍ରା)
୩୩୬ ପ୍ରଥମା " ଉକ୍ତି	ଉକ୍ତି
" ତଳ ଆଡୁ " ୧ ସୂଚିମାନ	ସୂଚିମାନ
୩୪୨ " " ୫ ଇନ୍‌ରନ୍	ଇନ୍‌ରନ୍
୩୫୨ ତଳୁ ଧାଡ଼ି ୨ ର, ଘ	ପ, ଫ
୩୬୦ ଉପରୁ ୧୩ ଗ ବର୍ଗ	ପ ବର୍ଗ
୩୬୪ ତଳୁ ୨ ଚଳନ୍‌କୁ	ଚଳନ୍‌କୁ
ସଦାତଳ ଶର୍ଖି	ଶର୍ଖି
୩୭୧ " ୧୩ କପା କଳ	ପାକଳ
୩୮୮ ଧାଡ଼ି ୧, ୨, ୫ ଦୁରନ୍‌ଦୟ	ଦୁରନ୍‌ଦୟ

ବ୍ରହ୍ମାବଳୀର ପରଶିଷ୍ଟ

୧-ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଓ ‘ଶ୍ରୀନାରଦ’ *

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ୧୮୮୭ ମସିହା ‘ସ୍ଵାମୀରକ’ ପତ୍ରିକାର ୩୩୭ତମ ପୃଷ୍ଠାରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ‘କେଦାରଗୌରୀ’ କାବ୍ୟ ଓ ତାଙ୍କ କବି-ପ୍ରତିଭା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖିଥିଲେ । “ସେକ୍ସପିୟର ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚୟିତାଙ୍କଠାରୁ ଭାବ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏ କଥା ସତ୍ୟ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ଇଂରାଜୀ କବିମାନେ ଯେଉଁଠାରେ ଯାହା ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ତାହା ଜୁଆର୍‌ସ୍‌ସ କରି ନ ଲୁଚାଇ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । କେଉଁଠାରୁ କଥା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି, ତାହା ଜଣାଇବା ଯଦି ଟୀକାକାରଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ, ତଥାପି ରାଧାନାଥବାବୁଙ୍କ ପରି କବିଙ୍କ କୃତ୍ରିମତା ଭେଦ କରିବା ଟୀକାକାରଙ୍କ ପିତାମହଙ୍କ ମଧ୍ୟ ସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । କାରଣ, ସେକ୍ସପିୟରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଏତେକାଳ ପରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଧାନାଥ ଅବତାର ରୂପରେ ପୁନର୍ବାର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି ।”

ରାଧାନାଥଙ୍କ ଏହି ‘କେଦାରଗୌରୀ’ କାବ୍ୟର ଆହରଣଜନିତ ବିଷୟ ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ଅନୁକୂଳ ମନ୍ତବ୍ୟକୁ ‘ଶ୍ରୀନାରଦ’ ଛଦ୍ମନାମଧାରୀ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି କଟୁ ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଏହା ସମ୍ପାଦକ ମହାଶୟକୁ ପ୍ରେରଣ ଦିଅଁରେ ‘ସ୍ଵାମୀରକ’ ୪ର୍ଥ ଖଣ୍ଡ, ୪୫ତମ ସଂଖ୍ୟାରେ ୧୮୮୭ ନଭେମ୍ବର ୨୪ ତାରିଖରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏଥିରେ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନଙ୍କୁ ଆକ୍ଷେପ କରି ଲେଖିଥିଲେ, “କୁକୁରମାନେ ସ୍ଵାଭାବିକ ପ୍ରଭୁଭକ୍ତ ଏବଂ ମୁନବର କଷ୍ଟ ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ରାଧାନାଥବାବୁଙ୍କ ନିନ୍ଦା ସହ୍ୟ କରି ନ ପାରି ଏବଂ ନିଜେ ଉତ୍କଳ-ଉଦ୍ୟାନର ଗୋଟିଏ ନୂତନ କବି ହୋଇ ଥିବାରୁ ପ୍ରାୟତଃ ଚମକିବାରୁ କେବଳ ଭୋଷାମଦପୁର୍ଣ୍ଣ ଓ ବିଚିତ୍ରା ଯୁକ୍ତି କରି ଖଣ୍ଡେ ବଚ୍ଚିଲା କାଗଜର କଲେବର ପୁରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ ସେ “ନବସମ୍ପାଦାୟ ବାହ୍ନିକଦଳ” ମଧ୍ୟରେ ନାମ ଲେଖାଇଅଛନ୍ତି ।” ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅଭିମତ ପୋଷଣ କରିଥିଲେ, ତାହା ସମ୍ପାଦକଙ୍କୁ ‘ପ୍ରେରଣ ପତ୍ର’ ନାମରେ ‘ନବସମ୍ପାଦ’ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଅଭିମତର ନକଲ ତଳେ ଦିଆଗଲା ।

ପ୍ରେରଣ ପତ୍ର

(ପ୍ରେରଣ ପତ୍ରର ମତାମତ ନିମନ୍ତେ ସମ୍ପାଦକ ଦାୟୀ ନୁହନ୍ତି)

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନବସମ୍ବାଦ ସମ୍ପାଦକ ମହାଶୟ

ସମୀପେଷୁ—

୧୮୮୭ ମସିହାର “ସଂସ୍କାରକ”ର ୩୫ତମ ପୃଷ୍ଠାରେ ନାରଦଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରକାଶିତ ସମାଲୋଚନାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ—

ବଡ଼ ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଆଜିକାଲି ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେହି କେହି ଅପରର ସ୍ଵର୍ଗରୋମାନଙ୍କୁ ପାଠ କରି କେବଳ ଛଦ୍ରାନ୍ଦେଷଣ କରିବାରେ ରତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଯାହାର ଯେଉଁ କଥାଟା ସେମାନଙ୍କ ମନକୁ ଦୋଷ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ, ତାହା ସେମାନେ ତତ୍ତ୍ଵସତ୍ତାକୁ କଲମରେ ଝାଡ଼ି ଦେଉଅଛନ୍ତି । ଆତ୍ମମଣି କରିବାର ବା ଦୋଷ ବାହାର କରିବାର ଧାରଣା ଅନେକପ୍ରକାର ଅଛି । ସିଂହ ଶିକାର ଦେଖିଲେ ଅକୁତୋଭୟ ହୋଇ ପିଠିରେ ପକାଇ ନେଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଗୋରୁ କୁକୁର ଦୋଷୀ ହେଉ ବା ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ହେଉ, କୌଣସି ପ୍ରାଣୀ ଦେଖିଲେ ‘ଖେଁକ୍ ଖେଁକ୍ ଖେଁ’ କରି ଲଙ୍ଗୁଳ ତଳକୁ ମାରି ଦେଇ ପଳାଇ ଯାଇ ଲୁଚେ । ୩୫ତମ ପୃଷ୍ଠାର ‘ନାରଦ’ ଗୋରୁ କୁକୁର ପରି ଦଶୁଅଛନ୍ତି । ଓଁ, ଓଡ଼ିଶାରେ ଏପରି କୁଳାଙ୍ଗାର ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି !!! ଶାହ ମଧୁସୂଦନ ! ଶାହ ମଧୁସୂଦନ !!

‘ନାରଦ’ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, “ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟଲେଖକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଭଲ ଭଲ ଷାସ୍ତ୍ରୀ ଅନୁବାଦ କରି କବିତା ଲେଖୁଅଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେ କଥା ଆଦୌ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରୁନାହାନ୍ତି ଏବଂ ତାହାସବୁ ଆପଣା ଆପଣାର ମନ୍ତ୍ରିସ୍ତ୍ରସୂତ ବୋଲି ଲେଖକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଘୋଷଣା କରି ‘କବି’ ବୋଲୁଅଛନ୍ତି । ଏଥିର ଶତଶତ ପ୍ରଣାମ ଅଧିକାଂଶ ଓଡ଼ିଆ ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରହିଅଛି । ପାଠକବର୍ଗ ! ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟର ନାମ କଅଣ ?”

ପ୍ରଥମେ ଅନୁବାଦ ଭେଟା ଆଦୌ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା ତାଙ୍କର ନିଜର ବିଦ୍ୟାବୁଦ୍ଧିର ପରୀକ୍ଷା । ଯଦି ଆଜ୍ଞା, ନାରଦ କିମ୍ବା ତାଙ୍କର ପିତୃପିତାମହାଦି କେହି ହଲପ ଦେଇ ପଢ଼ୁଥିଲେ ଯେ ଉକ୍ତ ‘କବି’ମାନେ ଅସ୍ତ୍ରୀକାର କଲେ ? ଆଉ ନାରଦଙ୍କୁ କିଏ କହିଲା ଯେ ଉକ୍ତ କବିମାନେ ଉକ୍ତ ଧରଣର ପଦ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆପଣା ଆପଣା ମନ୍ତ୍ରିସ୍ତ୍ରସୂତ ବୋଲି ଲେଖକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଘୋଷଣା କରୁଅଛନ୍ତି ? ନା, ଏପରି ମତଟା ନାରଦଙ୍କର ସ୍ଵମନ୍ତ୍ରିସ୍ତ୍ର ପ୍ରସବ

କଲ ? ଉକ୍ତ ପଦ୍ୟମାନ କେଉଁ ଭାଷାରୁ ଅନୁବାଦିତ କିମ୍ବା ସେମାନଙ୍କର ବିଷୟ କେଉଁଠାରେ ଦିଆ ହୋଇଅଛି, ଲେକମାନଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ଟୀକାକାର (annotator) ମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ; ତାହା ‘କବି’ମାନଙ୍କର ଖାସ କାମ ନୁହେଁ । ପୁଣି ସେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, “ଗତଗତ ପ୍ରମାଣ ରହୁଅଛି” । ମୁଁ ପଚାରେ, ଗତ ଗତ ତେଣିକି ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗତର ଦଶମାଂଶ ଯେତେ, ତେତିକି ଉଦାହରଣ ସେ ଦେଇପାରନ୍ତି କି ? ଆଉ ‘ଅଧିକାଂଶ ଓଡ଼ିଆ ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ’ ବୋଲି ଯାହା ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ସେ କେତେଜଣ ଉକ୍ତ କବିଙ୍କୁ ଜାଣନ୍ତି ଏବଂ କେତେଜଣ ଉକ୍ତଲେଖକ କବିତା ପଢ଼ିଅଛନ୍ତି ? କଣନ୍ତୁ ନାରାୟଣ ଶର୍ମା ଯେ କି ପ୍ରାୟ ୧୨୦୦ ବର୍ଷ ପୁର୍ବରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ, ନାରାୟଣ ପୁରୋହିତ ଓ ଶ୍ରୀପତି ଦାସ ଯେ କି ପ୍ରାୟ ୭୦୦ ବର୍ଷ ପୁର୍ବରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ, ଏବଂ ହରି ନାୟକ ଯେ କି ପ୍ରାୟ ୬୫୦ ବର୍ଷ ପୁର୍ବରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ, ଏମାନଙ୍କ କବିତା ପଢ଼ିବା ତେଣିକି ଆଉ, ନାମ କେଉଁ ଶୁଣିଥିଲେ କି ? ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ଚନ୍ଦ୍ରରେଖା, ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା, ହେମମଞ୍ଜୁଷା, କାମକଳା, ମୁକ୍ତାବତୀ, ପ୍ରେମଲତା, ଶୋଭାବତୀ ଓ ବରୁଣାଥ ପାଟକୋପିନ୍ଦ୍ରର (ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ରଚିତ) ଉଷା-ପରଶସ୍ତ୍ର ନାଟକ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ରାୟଗୁରୁଙ୍କର (ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ରଚିତ) ମଧୁର ନରୁଜ ନାଟକ ପଢ଼ିବା କଥା ତେଣିକି ଆଉ, ଏ ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କର ନାମ କେଉଁ ଶୁଣିଅଛନ୍ତି କି ? ଏବଂ ଉକ୍ତ କବିତାବଳୀରୁ କେଉଁଟା କେଉଁ ଅଠର ଭାଷାରୁ ଅନୁବାଦିତ, ସେ କହୁପାରନ୍ତି କି ? ଆଉ ଯଦି ପଦ୍ୟର ବିଷୟ ଦେଖି ତର୍କ କରିବାକୁ ବସନ୍ତି, ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ବିଷୟର ନୂତନତ୍ବ ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରାଣସମ୍ପାଦକ କିନ୍ତୁ ପୃଥକରେ ଏପରି କେତେଜଣ କବି ଅଛନ୍ତି ? ଇଂରାଜୀ inquisitive critic ନାମଧାରୀ, ‘ନାରଦ’ଙ୍କର ଅଗ୍ରଜ ଚଳିତ ସନ “ସମ୍ଭାରକ”, *monograph* ପୁସ୍ତକରେ ଯେଉଁ ଇଂରାଜୀ କବି ସେକ୍ସପିୟରଙ୍କ କଥା ଲେଖିଥିଲେ, ସେ କି ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଭାବ ଓ ବିଷୟ-ମାନ ଅନ୍ୟ ରଚୟିତାଙ୍କଠାରୁ ଗହଣ କରି ନାହାନ୍ତି ? ପ୍ରଚୁର ଉଦାହରଣ ଦାଖଲ କରିବାର କ୍ଷମତା ମୋର ଅବଶ୍ୟ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଉଦାହରଣ ଯେ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କଲିର ‘ନାରଦ’ ଯଦି ଇଂରେଜୀ କବିତାମାନଙ୍କର ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତି ପରି ବିଶେଷ ଅଲୋଚନା କରିଥାନ୍ତେ, ତେବେ ବୋଧହୁଏ ଏ ବିଷୟରେ ଭିନ୍ନମତ ହେବେ ନାହିଁ ।

ପରିଶେଷରେ ଯୁଗ-ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନୁଷ୍ୟର ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଅଛି ବୋଲି ଯେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ତହିଁରେ ପୁରୁଷ-ସମ୍ପନ୍ନ ଲୋକେ ଅବଶ୍ୟ ଏକମତ ହେବେ । ବାସ୍ତବିକ ସଞ୍ଜା ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାଟା କି ରକମ ଖସିପ

ବୋଧ ହେଉଅଛି * । ଆମ୍ଭେମାନେ ବିଦ୍ଵାନ୍ ହେଲୁଁ ବା ଉଚ୍ଚପଦ ପାଇଲୁଁ ବୋଲି ଯେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ପିତା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କଠାରୁ ‘ସଂଜ୍ଞା’ ପରିବର୍ତ୍ତନଦ୍ଵାରା ଭିନ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣର ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେବୁଁ, ଏହା ଅତିଶୟ ଅସୁନ୍ଦର ବୋଧ ହେଉଅଛି । ‘ସଂଜ୍ଞା’ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ ବରଂ ଖୁବ୍ ବାହାରିଆ ଦିଶନ୍ତା; ତେବେ କାହାରି ଯଦି ପରିବର୍ତ୍ତନଦ୍ଵାରା କିଛି ଗୁଡ଼ି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଆସି ତ ସେ ଭିନ୍ନ କଥା । ଏ ସ୍ଥଳରେ ଆଉ ଏତିକି ମନ୍ତବ୍ୟ ଯେ ‘ନାରଦ’ ସ୍ଵୟଂ ଏହି ନିୟମାଧୀନ ବୋଲି ମନ କହୁଅଛି । କାହିଁକି ନା ଅ-କଳିଯୁଗ-ରେ ‘ନାରଦ’ ଦୁଇପକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ କଳି ଭିଆଇ ଦେଇ ରଙ୍ଗ ଦେଖୁଥିବାରୁ ନାରଦ ଶବ୍ଦର ଅପର ଅର୍ଥ “ଯେ କଳି ଲାଗାଇ ଦେଇ ରଙ୍ଗ ଦେଖେ”, ଏପରି ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ କଳିର ପରିବର୍ତ୍ତନ କଥା ଶୁଣୁଁ ଶୁଣୁଁ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କଳିର ‘ନାରଦ’ଙ୍କର ମଫ୍ତିସ୍ଵର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବାରୁ, “ଯେ କଳି କରେ” ନାରଦ ଶବ୍ଦର ଏପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥ ହେଲପରି ବୋଧ ହେଉଅଛି । ହୁ ହୁ ! ମୁଁ ଆଜି ମୋର ଲେଖନୀ ଓ କାଳିର କି ଅପବ୍ୟବହାର କଲି ! ଯେଉଁ ଲେଖନୀ ଦ୍ଵାରା ମହାତ୍ମାମାନେ ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ, ଶକୁନ୍ତଳା, ଲବଣ୍ୟବତୀ, ରସକଲ୍ଲୋଳ, ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ପ୍ରଭୃତି ରଚନା କରି ଜନ-ମନକୁ ପ୍ରସାଦଗୁଣରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲିତ କରିଯାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ମହାନ୍ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଯାଇଅଛନ୍ତି, ମୁଁ ସେ ଲେଖନୀର ହାୟ ! ଆଜି କି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ କଲି !

ଅତିଏବ ଶ୍ରେ ନାରଦ ! ଏପରି ଅନୁଦାରତାର ଆଉ ପରିଚୟ ଦିଅନାହିଁ । ନାରଦଙ୍କର ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ସହକାରେ ହରିଗୁଣ ଜୀର୍ଣ୍ଣ କରି ଜନମନ ମୋହତ କରିବାର ଯେଉଁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଗୁଣ ଥିଲା, ତାହାହିଁ ଅନୁକରଣ କରି ଏବଂ ଆସ ପରସ୍ପରର ଦୋଷ ମାଢ଼ିନା କରି ସମୟର ଆଉ ଅପବ୍ୟବହାର କରିବା ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା ।

—ତା ୧୦ ନଭେମ୍ବର, ୧୮୯୭ ମସିହାର “ନବସମ୍ବାଦ”

* ‘ସଂସ୍କାରକ’ରେ ନାରଦ ଯେଉଁ ସଂଜ୍ଞା ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ବିଷୟ ଲେଖି-ଅଛନ୍ତି, ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । କେବଳ ଲେଖକ ଗାଳିଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେପରି ଲେଖା ହୋଇଅଛି । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରାହୋଇଅଛି, ସେମାନେ କେହି କୌଣସି ଉପାଧି ବଦଳାଇ ନାହାନ୍ତି, ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ଏହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ପାଇ ପାରିବେ ।

—ସଂସ୍କାରକର ସମ୍ପାଦକ ।

୨—ଛ ରାଗର ଜନ୍ମ ଓ ବଂଶ-ବିବରଣ

ସପ୍ତସ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ଏକସ୍ୱର ଅର୍ଥାତ୍ ନିଶାଦ ନିଃସନ୍ତାନ; ଅପର ଛଅଟିରୁ ଛଅ ରାଗର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଖରବରୁ ଭୈରବ, ରେଖବରୁ ମାଳକୋଶ ବା ମାଳବ । ଗାନ୍ଧାରରୁ ହିନ୍ଦୋଳ, ମଧ୍ୟମରୁ ଘାପକ, ପଞ୍ଚମରୁ ମେଘ, ଏବଂ ଯୈବତରୁ ଶ୍ରୀ । ଏହି ଛ ରାଗ ତିନି ବର୍ଣ୍ଣରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଅଛି, ଯଥା—ଓଡ଼ବ, ଖାଡ଼ବ, ସପ୍ତର୍ଷି; ଅଥବା ଓଡ଼, ଖାଡ଼, ସପ୍ତରଶ । ହିନ୍ଦୋଳ ଓ ମାଳକୋଶ ରାଗରେ ପାଞ୍ଚଟି ସ୍ୱର ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ବୋଲି, ସେ ଦିଓଟି ଓଡ଼ ବର୍ଣ୍ଣାୟ ବୋଲି ଅଭିହିତ; ମେଘରେ ଛଟି ସ୍ୱରର ବ୍ୟବହାର ହେବାରୁ ତାହା ଖାଡ଼ ବର୍ଣ୍ଣାୟ; ଏବଂ ଭୈରବ, ଘାପକ ଓ ଶ୍ରୀ ରାଗରେ ସାତଟି ସ୍ୱରର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ବୋଲି ସେମାନେ ସପ୍ତରଶ ବର୍ଣ୍ଣାୟ ବୋଲି ଆଖ୍ୟାତ । ଓଡ଼ ବର୍ଣ୍ଣାୟ ରାଗଦ୍ୱୟ ରେଖବ-ପଞ୍ଚମ-ବର୍ଜିତ; ଖାଡ଼ ବର୍ଣ୍ଣାୟ ରାଗଟି ଯୈବତ-ରହିତ । ଏହି ଛ ରାଗର ପରସ୍ପର ସଂଯୋଗରେ ଉପରାଗ ଓ ଉପରାଗିଣୀର ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଅଛି । ନାରଦ ପୁରାଣରେ ଲିଖିତ ଅଛି ଯେ ଏହି ତିନି ବର୍ଣ୍ଣରୁ ଚୌଦନଟି ରାଗ-ରାଗିଣୀର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି ।

ପ୍ରାଚୀନ ସଙ୍ଗୀତବେଦ୍ଧମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରାଗରାଗିଣୀ ଦର୍ଶିତ ଅନେକ ମତଭେଦ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ସଙ୍ଗୀତବିତ୍ ମୀରବାଣୀ ଭୈରବ ରାଗରେ ରେଓପା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଗାନ କରିବାକୁ ବିଧି ଦେଇଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ରାଗ ଶ୍ରଦ୍ଧକାର ସୋମେଶ୍ୱର ରେଓପା ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ କହିନାହାନ୍ତି ।

୩—ରାଗାଦିର ପରିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା

ଅସ୍ତୁଦ୍ ଦେଶରେ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ରାଗରାଗିଣୀର ବ୍ୟବହାର ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ନ୍ୟୁନାୟକ ଏକଶତ ପଡ଼କଂଶତି ମାତ୍ର ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି; ଆଉ ସମୁଦାୟ ପ୍ରାୟ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଗର ଛ ଭାଷୀ, ଛ ପୁତ୍ର, ଛ ପୁତ୍ରବଧୂ, ଏକ ସଖା ଓ ଏକ ସଖୀ । ଏହି ରୂପେ ପ୍ରତି ରାଗର ବଂଶତି, ଏବଂ ଛ ରାଗର ଏକଶତ ପଡ଼ ବଂଶତି । ଆଉ ଛ ରାଗର ନାମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶ୍ରଦ୍ଧକାରମାନଙ୍କର କିଛି ଅନୈକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ, ଯଥା—ବ୍ରହ୍ମାର ମତାନୁସାରେ—ଶ୍ରୀ, ବସନ୍ତ, ପଞ୍ଚମ, ଭୈରବ, ମେଘ, ବୃହନ୍ନଟ ବା ବୃହନ୍ନଟ ବା ନଟ-ନାଭୟାଣ ।

ଭରତ ମତରେ—ଭୈରବ, ମାଳକୋଶ, ହୃଷ୍ଟୋଳ, ଦୀପକ, ଶ୍ରୀ ଓ ମେଘ ।

ହନୁମନ୍ତରେ—

” ”

ସୋମେଶ୍ୱର—ଭୈରବ, ମାଳବ, ଶ୍ରୀ, ହୃଷ୍ଟୋଳ, ଦୀପକ ଓ ମେଘ ।

ମତାନ୍ତରେ—ବସନ୍ତ, ବୃହନ୍ନଟ, ମଲ୍ହାର, ମାଳବ, ପ୍ରଦୀପ, କୌଶିକ ।

ବ୍ରହ୍ମା ମତରେ—

(ଅସ୍ତପୁଣ୍ୟ)

୪—ପଦ

ବାଲେଶ୍ୱରର ରାଜା ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦ ଦେ (ରାଜା ବାହାଦୁର ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଦେଙ୍କ ପିତୃଦେବ)ଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ—

ଶ୍ରୁତଂ ମୟା ବଜୋପାୟ ଧାରଣାଦେ-କୁଳ ପ୍ରସୂତେନ ଶ୍ରୀମତା ଶ୍ୟାମାନନ୍ଦେନ ବାଲେଶ୍ୱର ନଗରେ ଯୁବଲି—ସୁରୋର୍ଥଂ ସ୍ୱସ୍ମତ୍ ବିଦ୍ୟାଳୟଃ ସ୍ଥାପିତବ୍ୟଃ । ସାଧେବୈତତ୍ତ୍ୱ । ନିଃସନ୍ଦେହମବଧାରତ ମାଧୁନକୈଃ ନିଖିଲୈର୍ବାସାଭିଜ୍ଞୈଃ, ଜଗତ ପ୍ରଚଳିତାନାଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠାଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠାନାଂ ସ୍ୱସ୍ମତ୍ତମେବ ପ୍ରସୂତଃ । ଅସ୍ମାଭିସ୍ତ ଶ୍ୱରତବାସିଭିଃପ୍ରତ୍ନ ଦେବବାଣୀଋଷ୍ୟେତେ । ବାନ୍ୟସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟତେ ସ୍ୱସ୍ମତ୍ କବିତାନାମଲୌକିକା ମାଧୁଷ୍ଠ । ଅତଃବୋଧ୍ୟତେ ମୟା କିନ୍ତୁ ସମାନବ୍ୟୟ ସାଧ୍ୟଂ ଜନହୃତକରଂ ସାଧୁକାର୍ଯ୍ୟମ୍ । ପ୍ରାର୍ଥୟାମୋବୟମୁକ୍ତଲବାସନୋ ଜଗଦାଶଂ, ଭବତୁ ନାମୈତସ୍ୟ ମହାପୁରୁଷସ୍ୟ ସଦୃଶୈର୍ଜନହୃତକରୈଃ ସାଧୁକାର୍ଯ୍ୟେଃ ସାଧୁ କ୍ରମପୁନର ବିଚ୍ଛେଦାୟ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ

“ସ୍ୱସ୍ମାରକ” — ୪ର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀ/୮ମ ସଂଖ୍ୟା-ପୃ ୭୮

୫—ସ୍ୱାଗତ ସଙ୍ଗୀତ

ରେଭେନ୍ସା ବାଳିକା ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟର ସହକାରୀ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ମିସ୍ ନିର୍ମଳା ନାୟକଙ୍କ ନିବେଦନ କ୍ରମେ ସ୍କୁଲର ପୁରସ୍କାର-ବିତରଣୀ ଉତ୍ସବ ପାଇଁ ୧୯୧୨ ମସିହାରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ ଲେଖିଥିଲେ :—

ଆଜ ଶୁଭ ଦିନେ

ଆନନ୍ଦ ଭବନେ

ଆହା କି ମଧୁର ମେଳନ

ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ ବାଜଇ ମଧୁର ନିଦ୍ରଣ ।

ବାଣୀ ଶାପାପାଣି ଶ୍ଵେତ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣେ
 ସ୍ଵରୂପ ସମ୍ଭାରେ ଦେଖ କବା ବିଜେ ।
 ହରଷେ, ଆବେଶେ
 ଝଲସଇ ସଞ୍ଜ-ଭବନ ।
 ଉଦାର ହୃଦୟ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମୁରତି
 ଦେଖ ଉଦାସନେ ବିଜେ ସଞ୍ଜପତି
 ଶ୍ରୀକରୁଁ, ଅନ୍ତରୁ
 ହେବ ପୁରସ୍କାର-ବଞ୍ଚନ ।
 ଆସ ସବେ ଆସ ଫିଟାଇ ଅନ୍ତର
 ଗାଇବା ବାଣୀଙ୍କ ମହିମାମନ୍ତର
 ଭକ୍ତିରେ, ପୂଜରେ
 ବରଦା ଅଭୟ ଚରଣ ॥

୭—ନିର୍ବାସିତା ସୀତାର ସ୍ଵଗତ

(ରାଗିଣୀ-ଭୈରବୀ-ତାଳ-ଏକତାଳ)

ଲଲିଟ ଲେଖ ବଜ୍ରରେ ଲେଖା କେ ବଳୀୟାର
 କରେ ତାହା ଆନ ।
 ଯା ହେବାର ଥିଲା ହେଲଣି ତ ତାହା
 କାହାର ଦିନ ଯାଇଛି ସମାନ ! । ୧ ।
 ପିତା ମୋ ମିଥୁଳା-ନରେଣ ରାଜର୍ଷି
 ବଧୂ ରଘୁକୁଳେ ହେଲଇଁ,
 ମୋ ନାଥ ଶରେନ୍ଦ୍ର ଜଗନ୍ନାଥ ତୁମ୍ଭେ,
 କେ ଥିଲ କହୁ ମୋହର ସମାନ । ୨ ।
 ମହାରାଜ ତୁମ୍ଭେ ମହାରାଣୀ ବୋଲି
 ସୁଖୀ ମଣି ନାହିଁ ମୋତେ ମୁଁ,
 ସେ ପାଦ-ପଞ୍ଜଳ ସ୍ଵହସ୍ତେ ସେବଣ
 ପରମାନନ୍ଦେ ଥିଲ ଦାସୀ ଜାଣି । ୩ ।

ପ୍ରକାରଞ୍ଜନଟି ପ୍ରକାଶାଧି-ବ୍ରତ

ଭଲେ ଜାଣିଥାନ୍ତି ରାଜେନ୍ଦ୍ର,

ପ୍ରକା-ଅପବାଦ-ନିଦାରୁଣ-ବାଜେ

ଉଡ଼ିଲା ପ୍ରୀତି ରୂପାର ସମାନ । ୩ ।

ଏ ଗର୍ଭେ ଧରିଛୁ, ସେ ଭୁଲୁଛି ପ୍ରଜା,

ଯଦନେ ଥିବ ମୁଁ ସମ୍ପାଦ

ହେଲେକ ଭୂମିଷ୍ଠ ନିଅ ନିଜ ବାସେ

ସେ ପାଇଁ କାହିଁ ଏ ବିଜନେ ସ୍ଥାନ । ୪ ।

କବା ଜନପଦ କବା ବନସ୍ଥଳୀ

ସବୁ ହେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଭୁଲୁଛି,

ସଲେ ଯହିଁ ତହିଁ ମୁଁ ଭୁଲୁଛି ପ୍ରଜା,

ସେ ପଦେ ଥିବ ଏ ଚିତ୍ତ ଧ୍ୟାନ । ୫ ।

ସଖା ରମଣୀର ପତି ହିଁ ଦେବତା

ସଖା-ଗତି ପତି କେବଳ,

ହୃଦେ ଏ ବିଜନେ ପୁଣି ପତି-ପାଦ

ଯାପିବ ବାସ୍ତା ଏ ଶେଷ ଜୀବନ । ୬ ।

ବନେ ବାସିନୀର ଯେ ଅବା ବାସନା

ଶ୍ରୀରଥୀ-ନାରେ ତେଜସ୍ବ,

ଏତକ ମାଗୁଣି ସେ ପୟର ତଳେ

ଦିଅ ହେ ଲବେ ମନେ ମନେ ସ୍ଥାନ । ୭ ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ୪ର୍ଥ ବର୍ଷ, ୨ୟ ସଂଖ୍ୟା—ପୃଷ୍ଠା,

ଫାଲ୍‌ଗୁନ, ୧୩୦୭)

୭—କପିଳାସ

×

×

×

×

×

×

ପ୍ରକୃତି ମଞ୍ଜୁଳା ବୋଲିବ “ଶୁଣ ମୋହର କଥା,
ନୟନ ଦେଇଛୁ ବିଧାତା, କର ତା ସାର୍ଥକତା ।”

“କବି ଅଭିଭାବେ” ନ ମଣ ଅନଭିଜ୍ଞ ପାଠକ !

ଅନୁଭବ କାଳେ ରହିବ, ଭୁଲେ ଅବିବେଚକ ।

ଭବ-ସମୁଦ୍ରରୁ କଣିକେ ଜିହ୍ବା ବଖାଣେ ସିନା,
 ଉଚ୍ଚ ଭବଯାକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ ବର୍ଣ୍ଣ-ରସନା ବିନା ।
 ସଙ୍ଗବ-ନିର୍ଜୀବେ କହନ୍ତି କଥା ଯେହା ଭାଷାରେ;
 ବୁଝଇ ସେ କଥା ବୁଝିବା ଲୋକ ନିଜ ଭାଷାରେ ।
 କବିର ଏ ମିଥ୍ୟା ଗୁରୁତ୍ବ ଅନୁକ୍ଷେପେ ବୋଲିବେ,
 ଜନନୀ ପ୍ରେମିକା ମାନବେ କବି-ସାକ୍ଷୀ ହୋଇବେ ।
 କ୍ଷମେ ଆସି ଉଦ୍ଧୃତ ଗଗନେ ଶଶଧର ବସିଲୁ,
 ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ ମୋହନ କୌମୁଦୀ-ବାଳା ଆସି ଖେଳିଲୁ ।
 ଚରିଷ୍ଟ ଜଳଦ-ବିଚାର-ପ୍ରସ୍ତା ପଡ଼ି ଯାଉଅଛି,
 ଲୁଚ-କାଳି ଅବା କୌମୁଦୀ ଖେଳେ, ମନ ପାଞ୍ଚୁଛି ।
 ପ୍ରସ୍ତା-କୌମୁଦୀରେ ଶବଦ ସେହି ଗିରି-ସନ୍ଧରେ
 ଦେହରୁ ପଳାଇ ଚପଳ ଆତ୍ମା ଖେଳେ ଅସ୍ଥିରେ ।

x x x

ଆରାମ-ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ-ମୋହନ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରକୃତ ଦେଶ
 ଅନୁକରଣ ଆଦ୍ୟ ଲୋଡ଼ିଲି ଏବେ ନିଦ୍ରା-ଆବେଶ ।
 ନିମେଷ ପରାଏ ରଜନୀ-ଶେଷ ଶେଷ ହୋଇଲୁ,
 ପ୍ରକୃତ ଅଶେଷ ମୁଖରେ ବୋଲେ “ରାତି ପାହୁଲୁ” ।
 ବୁଝି ଯାଉଅଛି ଶଶାଙ୍କ ଏବେ ପଶ୍ଚିମାଶାରେ,
 ପାତଳିଛି ନିଶା-କାଳିମା ଫିକା ପ୍ରାଚୀ-ଆଗରେ,
 ଦୋଳୁଛି ଦୋଳୁଛି ଗୁବାକ-ଚୂଡ଼ା-ଉଷା-ସମୀରେ;
 ସୁରଭି ନିଶାସ ପ୍ରଡ଼ନ୍ତି ଫୁଲେ ନିଜ କୁଟୀରେ;
 ସେ ଦବ୍ୟ ସୁରଭି ବିଚର ସମୀରଣ ବୋଲଇ
 “ଦେନ ଉପହାର ଅତିଥ୍ୟ ! ଉଷା ଦେଇ ଅଛଇ ।”
 ସହଯାତ୍ରୀ ଯୁବାଜନଙ୍କ ମୁଖୁ ଏହା ଶୁଣିଲି,
 “କି ସୁଖୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଲି ଆହା ! କ୍ଷଣେ ଭାଲିଲି ।
 ହରିଙ୍କ ସୁରଭି ପ୍ରସାଦ ଗନ୍ଧବଦ୍ଧ ! ବିଚରୁ
 ସକଳେ; କିଲଗି ବଞ୍ଚିତ ଘନ ସେ ପ୍ରସାଦରୁ !
 ସାଧାରଣ ବିଭୁ-ପ୍ରସାଦ; ଯଦି କର ଶଠତା
 ଗନ୍ଧବଦ୍ଧ ! ନାହିଁ ଦେଲୁ ତ, କିପାଁ ବୃଥା ଏ ବ୍ୟଥା ।

x x x

ଶ୍ୟାମ ଉତ୍ତମସ୍ତ୍ରୀ ଶରଣେ ଉଷା ଦେଲ ପକାଇ;
 ଯେ ଯାହା ଆଲସେ ତରାଏ ତେଣେ ଗଲେ ପଳାଇ
 ଗିରି-ଅନ୍ତରାଳେ ଅରୁଣ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଅଛଇ ଲୁଚି,
 ଝଲ ଅଭିନବ ଗଗନ-କାନ୍ତ ଦେଉଛି ସୂଚି,
 ତରୁଣ-ଅରୁଣ-ଆଲୋକେ ସର୍ବେ ହେଲ ପ୍ରବଟ,
 ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରକୃତ ଲବଣ୍ୟ ଦିଶେ କେତେ ରହଟ ।
 ଦୂର ସନ୍ନିହିତ ଲଳିତ ଗିରି-କୁଞ୍ଜ-କୋଳରୁ
 ପ୍ରସନ୍ନ-ପୀୟୂଷ ତାଳୁଛି ପକ୍ଷୀ କଳକଣ୍ଠରୁ;
 କେତେ ଅଭିନବ ରଙ୍ଗରେ ବହେ ସେ ସୁଧା-ଧାରା,
 ସୁଖ ଶ୍ରବଣକୁ ହୋଇଛି ଆଦି ମୋହନ କାର ।
 ବାନର-ଶିଶୁଏ ବାନସୀ-କୋଳେ ଦନ୍ତ ଦେଖାଇ
 ଉଠିଲେ ଚକ୍ରାରି, ସେ ସୁଲୀଘାକ ଦେଲେ ବୁଝାଇ ।
 ପିପାସୁ ପ୍ରକୃତ-ସେବକ ଦେଖେ ନୟନ ଫେଡ଼ି
 ଫିଟାଇ ଥୋଇଛି ପ୍ରକୃତ ଆଗେ ମାଧୁର୍ୟ-ଧେଡ଼ି;
 ଗୁବାକ, ବକୁଳ, ଆଶୋକ, ଚମ୍ପା, ଚୂଡ଼ ଅପରେ,
 ତରୁବର ଛନ୍ଦ୍ର ବିରଜି ଗିରି-ନିତମ୍ବ ପରେ ।
 ଶ୍ୟାମଳ ଗହଳ ପଛଦେ ମହରୁହଙ୍କ କାୟା
 ଚନ୍ଦ୍ର କରୁଛି ଚନ୍ଦ୍ରର ସ୍ନିହ୍ୟ ନିବିଡ଼ ଗୁମ୍ଫା ।
 କେତେ ଗୁଲ୍ କେତେ ଲତକା ରାଜେ ଗିରି-ଶିଖରେ;
 କେତେ କୁଞ୍ଜ-କୁଟି ପ୍ରକୃତ ରହୁଅଛି ତହିଁରେ ।
 ଅଶୋକ, ଘୃଧିକା, ନିଆଳୀ, ଗୁଡ଼ିବାଣ, ଗୋଲପ
 ବକୁଳ, ଟଗର, ଚମ୍ପକ ଫୁଟେ ପୁଷ୍ପ-କଳାପ;
 ଶିଖରି-ଶିଖରେ ସୁରଭି ଶିଖରିଣୀର ଶୋଭା
 ଖଟାଙ୍ଗୀ ପଦ୍ମିନୀ ତରୁଣୀ ପ୍ରାୟେ ମାନସ-ଲେଖା;
 ସଦା ସୋହାଗିନୀ ଅରଣ୍ୟ-ବେଶେ ଦିଶଇ ତୋରା,
 ଗୁହ-ସୋହାଗିନୀ-କୁଶଳ ପୁଷ୍ପେ ଗୁହାଙ୍ଗି ପରା !
 ଶୁଦ୍ଧ କମଳାୟ ଝରଣା ବହୁଅଛି ଚନ୍ଦ୍ରରେ;
 “ଝରଣା କି ହରି-କରୁଣା” ଏ ବିକଳ ମନରେ ।
 ଅବରାହ ସେହି ମହମା-ଭରା ପୁଣ୍ୟ ଝରଣେ
 ମନାକିନୀ-ସ୍ନାନ-ସୁକୃତ ଦାନ ପାଇଲ ମଣେ ।

କେତେ ଜଳ କାହିଁ ଧରାରେ କେତେ ଦେଖିବା କାହିଁ,
 କି ମହମା ସେହି ସଲିଲେ ଭୁଲି ପାରୁ ତ ନାହିଁ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରର ନିର୍ଗମି ନିର୍ଦ୍ଦର ରଙ୍ଗେ ବହୁ ଯାଉଛି,
 କେତେବେଳେ ଅବା ଦିଶୁଛି, କେବେ ଯାଉଛି ଲୁଚି;
 ଯହିଁ ବହୁଯାଏ ଝରଣା, ସୃଷ୍ଟେ କୁଳା-ଅଭାବ;
 ଉଦ୍ଭିଦ-ଶିଖର ଦିଏ ସେ ଗୁରୁ ନବୀନ ଭାବ ।
 ସଂସାର-ବିରାଗୀ ପୁରୁଷ-ବର ନବସେ ତହିଁ;
 ନ ମୋହ ତାହାର ଭିଆଣେ ମନ ନ ପାରେ ରହ ।
 ହୃଦେ ଅନୁରାଗ ଯେତକ ଅଧେ ବିଭୁ-ପଦରେ,
 ଅଧେ ସେ ବିକାଶୀ ଦେଇଛି ରମ୍ୟ-ଉପବନରେ ।
 ସୁବାସ ସୁରଙ୍ଗ ସୁରସ ସୁଳୀ ଗୁଲି ଯାଇଛି;
 ପ୍ରତିପକ୍ଷେ ତହିଁ ସୁରୁତ-ଯନ୍ତ୍ର ଲେଖା ହୋଇଛି ।
 ପୟଃ-ପ୍ରଣାଳୀରେ ଝରଣା ଉପବନେ ଭ୍ରମଇ;
 ପାରିବ କି ବାପୀ ବଖାଣି ଆସି ଦେଖେ ଯେ ଗୁଲି ।
 ବାଲିଚୂଡ଼, ବାଲି ଦାଳିମ, ବାଲି ଗୁବାକ ପନ୍ଥ;
 ବାଲି ନାଉକେଲ, ଅଶୋକ ନଉଭାଗେ ବଢ଼ନ୍ତି;
 ସୁରଙ୍ଗ ମରିଚେ ଧାଆନ୍ତି ପ୍ରବାଳକୁ ଜିଣିବେ;
 ଫୁଲ-କାମିନୀଏ ଗରବେ କିବା ଛୁଡ଼ି ପଡ଼ିବେ,
 ଅପର ସକଳେ ଜିଣିଛି ଏକା କଦଳୀ-ବନ,
 ହାରିଛି ତା'ଠାରେ ଗଣନା, ହାରିଅଛି ଦର୍ଶନ;
 ଦେଖି ମନେ ହୁଏ, ହୁରୁଁ ବା ପାଇ ଅଛନ୍ତି ବର
 ପିଇ ସେ ନିଃର-ଅମୃତ ସର୍ବେ ହେବେ ଅମର ।
 ଗିରି-ଲଲଟରେ ଶୋଭୁଛି ଜର୍ଣ୍ଣ-ପର୍ଣ୍ଣ-କୁଟୀର;
 କମ୍ବଦନ୍ତ, ଥିଲେ ଯୋଗୀଏ, ଗୁଡ଼ିଲେଣି ଶରୀର ।
 ଶିଖର-ଶିଖର ସରଳ ଦ୍ରୁମେ ସଦାମଣ୍ଡିତ;
 ଲଭେ ତରୁ କାହିଁ ଜୀବନ ମନ ଭାବି ବସୁତି ।
 ଦାବାନଳେ ସର୍ବ ଶରୀର ଦର୍ପ ପାଦପଙ୍କଜ,
 ମଳୟ ଅନଳ ପଛବେ ମଣ୍ଡି ଅଛି ଶିଖର ।
 ଦକ୍ଷର ପାଷାଣେ ଦୁର୍ଗମ ଗିରି-ଚୂଡ଼ା-ପ୍ରଦେଶ
 ଅନାବୃତ-ପଦ-ସଞ୍ଚାରେ ଦିଏ ବହୁତ କ୍ଳେଶ ।
 ଲତା-କୁଞ୍ଜଟିଏ ଦେଖିଣ ଗିରି-ଶିଖୋପଶ
 ଗୁଡ଼ିବ କି ଅବା ଗୁଡ଼ିବ ନାହିଁ ପାଞ୍ଚଇ ମନ ।

ଚଉପାଶେ ଦେଖେ ନୟନ ଅନ୍ତଃମି ସେ ଗିରି
 ବନ-ଜନପଦ—ପନ୍ଥାରେ ଶୋହେ ପ୍ରକୃତ-ଶିଖା ।
 ଦୂର ଅଟାଳିକା କୁଟୀର, ଘାଞ୍ଜିକା ବା ପଲ୍ଲବ,
 ଶ୍ୟାମିକା-ସନ୍ତାନେ-ବିଲ୍ଲନ ଦିଶେ ଏକ ସକଳ ।
 ସଖୀଗଣ ସହ କେବଳ ମହାନଦୀ ଦଶଇ
 କୁଟିଳ, ବିଦୂର ବାଲୁକା-ଶେଷେ ଖେଳୁ ଅଛଇ ।
 ଚମେ ଧରଇବ ଅସ୍ପଷ୍ଟ; ଶେଷେ ଆଶା-ବଳୟ,
 ଯହିଁ ଦିଶେ ଯେହ୍ନେ ଲଭିବୁ ଧର ଗଗନେ ଲୟ ।
 ନିଖିଳ ଧରଣୀ ଦଶଇ ମରୁ ମାରବ ଛେଦ;
 ଭୁଲିଯାଏ ତାନ ମନେ ଯେ କେତେ ମନ ପ୍ରଭେଦ ।
 ଏ ଉଦାସ ଛବି ଦେଖିଲେ ଆତ୍ମା ଦେହ ଗୁଡ଼ିଶ
 କାହିଁ ମରୁ-ଘାପ ଲେଉଟଇ, କାହିଁ ହୋଇବ ଲାନ ।
 ଏସନ ମାଧୁରୀ-ମାଳାରେ 'ରମ୍ୟ' ଯେ ଘୁଣ୍ୟ ଧାମ
 ବିରାଜୁ ଅଛଇ, ପ୍ରଥମ କରିଲାସ ତା ନାମ ।
 ଗିରି-କୋଳେ ରୁଜୁଅଛନ୍ତି ଦେବ ଚନ୍ଦ୍ରଶିଖର,
 ସ୍ଵରାବେ ପବନ ସେ ଗିରି କର ପବନତର ।
 ଯେ ମାଧୁରୀ ଆଖି ରମିଲ, ଶ୍ରୀଣା ତୁଳି ଅରଇ,
 କାହିଁବା ଶକତି ଏସନ, ତାହା ଚିତ୍ତି ପାରଇ ?
 ସେ ମାଧୁରୀ ରୂପେ ମୋହନ, ସ୍ଵରାବେ ସରଳା,
 ଗୁଣେ ସେ ପାବନା, ବିଭବେ ଅବା ସ୍ଵୟଂ କମଳା,
 ତେସନ ମାଧୁରୀ ନୁହଇ ପର୍ଯ୍ୟୁଷିତ ହେବାର;
 ଦେଖିଲେ ବାରେ ସେ ସୂତିକ ସଦା ହୋଇବ ହାର ।
 ଧନ୍ୟ ସେହି ବିଶ୍ଵବିରାଣୀ କଲ ଏହା ରଚନ;
 ଧନ୍ୟ ସେ କରୁଣା, ସାର୍ଯକ କଲ ଘନ ନୟନ ।
 ସୁରିଲେ ରଚନା, କରୁଣା ହୃଦ ଯାଏ ତରଳି,
 କି ଲାଗି କେ ଜାଣେ ପଡ଼ଇ ବାସ୍ତବ-ବାସ୍ତବ ଉଡ଼ୁଳି ।

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରାଣୀ

ଉତ୍କଳ ପ୍ରଭା—୧୯୩୫/୧ ମ ସଖ୍ୟା

ବି.ଦ୍ର.—ଉକ୍ତ କବିତାର ପ୍ରଥମାଂଶଟି ପ୍ରାୟ ୮ ପଦ ନାହିଁ । 'ଉତ୍କଳ
 ପ୍ରଭା'ର ସଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ଆଜି ଦୁଷ୍ଟାପ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଏହା ମିଳିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।
 —ସତ୍ରାହକ ଶ୍ରୀ ଅରବିନ୍ଦ ଗିରି ।

୮—ଯେ ଗଲୁଣି ସେ ତ ଆଉ ନୁହେଁ ଫେରିବାର !

ହୁ ହୁ ଲେ ନିୟତି ! ତୋର କି କୁଟିଳ ଗତି !
 ହିତେ ବାଦ ସାଧୁବାରେ କପାଁ ତୋର ଶ୍ଵତି ?
 ଦୟାରେ, ବିପଦ ଦେଖି, ତରଳେ ଭଗାଣ;
 ତୋ ଭଗାଣପଣ କିନ୍ତୁ ନ ବୁଝିଲି ପାଶି ।
 ନିଠୁରତା-ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଅଟେ କି ତୋ ନାମ,
 ନୋହିଲେ ତୋ ଗତି କପାଁ ସତତ ହିଁ ବାମ ?
 ପରଶ-ମଧୁର ସ୍ଵର ଶୁଣି କେତେ ଫୁଲ-କଳି
 ଦେଇ ନାହିଁରେ ନିଠୁରେ ! ତୋ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଦଳି !
 ସେ ଫୁଲ-ମାଧୁରୀ ଆହା ଫେରି ଆସନ୍ତା କି !
 ନିଠୁର, କୁଟିଳା ବୋଲି ତୋତେ ମୁଁ ନ ଡାକି
 ନର୍ମଦା, ରସିକା ନାମ ତୋର ରଖିଆନ୍ତି,
 ମାନସ-ମନ୍ଦିରେ ଆସି ସଦା ସୁକୁଆନ୍ତି ।
 ଦେଖିଲେ ଅତୀତ-ପଟ ବିଦରଇ ମନ,
 ପାପ ବୋଲି ମନେ-ହୁଏ ତୋ ନାମ-ସ୍ମରଣ ।
 କି କାମ ସେ ନାମ ସ୍ମରି, ତୋର ଗୁଣ ଗାଇ ?
 ଅନଳ ସେ ନାମ ଦେଇ ଉଦରେ ପକାଉ ।
 ରେ ଅତୀତ ! ତୋର ଚନ୍ଦ୍ର କି ବିସ୍ମୟକର !
 ସୁଖ ଦୁଃଖ ଏକାବେଳେ ଜନ୍ମାଉ ମନର
 ସୁଖ, ସୁଖ ସୁଖ; ଦୁଃଖ, ସୁଖ-ଅବସାନେ ।
 ସକଳ ଦିବସ କପାଁ ନ ଯାଏ ସମାନେ ?
 ଅତୀତ ! ତୋ ବହୁ ପଛୁଁ ଗୋଟିଏ ପଟରେ
 ପଡ଼ନ୍ତେ ଏ ନେତ୍ର ଆଜି, ଶୈଥିଲ-ସାଗରେ
 ବୁଡ଼ିଯାଇ ଅଛି ଅଜ୍ଞ, ମାନସ ଉଭୟ ।
 ନିଶିରେ ସମ୍ଭବେ—କାହିଁ ରବିର ଉଦୟ !!
 ଜୀବନ-ନାଟକେ ଆହା କେତେ ସୁଲଳିତ
 ବାଲ୍ଲ-ଅଙ୍ଗ, ବାଲ୍ଲ-ଲୀଳା ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ ।
 ବାଲ୍ଲର ସେ ସରଳତା ସେ ଶବ୍ଦ ଅ-ମଳ
 ସ୍ଵପ୍ନ ପରି ଦିଶେହୁତ ହୋଇଛି ସକଳ ।

କାହିଁ ସେ ପୀରତି ଏବେ ବାଲ୍ୟ ଯା ବିହ୍ନିଲ ?
 ସେ ରହି ଏ ଦାନଠାରୁ କେ କପା ହରିଲ ?
 ରହିଛି ତ ପ୍ରିୟତମ, ମୁଁ ବି ରହିଛି,
 ତଥାପି ସେ ପ୍ରୀତିପାଶ ଶିଥିଲ ହୋଇଛି ।
 ପ୍ରିୟତମ ମୋତେ ଦେଖେ, ତାହାକୁ ମୁଁ ଦେଖେ,
 ନେହେ ସେ ରୁମ୍ଭକ ଭାବ ତଥାପି ନ ଦେଖେ ।
 ତଟିନୀ-ବାରଧି କଲେ, ମଞ୍ଜୁ ଉପବନେ,
 ବିଜନ ପ୍ରାନ୍ତର ଦେଶେ, ବିଜନ ଗହନେ,
 ଶାଳି-ରମ୍ୟ କେଦାରରେ, ଦେବ-ଆୟୁଜନେ
 ଭ୍ରମଣ ହସ୍ତରେ ହସ୍ତ, ଶୁଚି-ଶାନ୍ତ ମନେ,
 ମଧୁର ଆଳାପ କେଲି; ବିଦାୟ କାଳରେ
 ମୁଣ୍ଡ ଭାଙ୍ଗି ସେ ଗୁହାଣି ନୟନ-କୋଣରେ;
 ସେହି ଲାଲା ଖେଳ-ଭାବ; ସେହି ମାନ-କଳି—
 ଏମାନ ସ୍ବପନ, କାହିଁ ଗଲେ ଚଳି !!

ରେ ଆକାଶ ! କହ ଦେଖି, ରୁ ତ ସର୍ବ-ସାକ୍ଷୀ,
 ସେ-ଆତ୍ମ-ବିହ୍ନି କିପାଁ ଏ ଆଖି, ସେ ଆଖି ?
 ସେହି ମୁଁ, ସେହି ସେ, କିନ୍ତୁ କି ଲାଗି ବନ୍ଦନ,
 ନୁହଇ ତେସନ ଦୃଢ଼ ବାଲ୍ୟରେ ଯେସନ ?
 କହ ରେ, ଅନନ୍ତ ଭୂତ, ସବୁଠାରେ ଆଉ,
 କାହିଁଗଲା ବାଲ୍ୟ-ଭାବ ? ନ ଫେରିବ ଆଉ ?
 ପୀୟୂଷ-ଜଣା ସେ ଭାବ ଦେଖିଥିଲ ଯେହୁ
 କହ ଏବେ ଆମ୍ଭ ଭାବ ଫେରାଇଣ ଦେଉ;
 ହେଉ କରିଥିବୁଁ କିଛି ଦୋଷ ତା' ପୟରେ,
 ଦୁଃଖି କି ସେ ଲାଗି ଦଣ୍ଡ ଦେଲା ଏ ରୂପରେ;
 କ୍ଷମାଶୀଳ ପରା ସେହୁ ? କରି ଦୋଷକ୍ଷୟ
 ଫେରାଇ ଦେଲେ ସେ ଭାବ ହେବ କି ଅମିୟ ?

ରେ ବିଧୁ ! ବିରଜୁଛୁ ତ ଯଥା ପୁରୁବରେ,
 ଆମ୍ଭର ସେ ଭାବ କପା ନାହିଁ ସେ ରୂପରେ ?
 କେବଣ ତସର ଆସି କହ ରେ କପରି
 ଦାନ ଘରୁ ସେ ମାଣିକ୍ୟ କପା ନେଲା ହରି ?

ସୁଧାର ଭଣ୍ଡାର ବୋଲି ନାମ ସୁଧାକର,
 ସେ ଭାବ ସୁଧା କି ନାହିଁ ଭଣ୍ଡାରେ ତୋହର ?
 ଥାଏ ଯଦି, ବିଶ୍ୱସ୍ତକ ମୂଲ୍ୟରୂପେ ନେଇ
 ପାରିବୁ କି ନାହିଁ କହ ସେ ସୁଧାକୁ ଦେଇ ?
 ଅସ୍ମି ଶୁଭେ ତାରାଗଣ ! ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ କି
 ଜଣାନାହିଁ ଦୁଃଖୀକି କେ କଲ ଅତି ଦୁଃଖୀ ?
 ଏ ଆଖିରେ ଥିଲା ଯେଉଁ ଆଶା ଚମକାର,
 ତୁମ୍ଭର ସେ ଫିକା ଆତ୍ମା ତା-ଠାରେ କି ଛୁଇଁ ।
 ବିଶ୍ୱ-ଆଖିରେ ତପନ ! କହ କେ ପାମର
 ହରିଲୁ ତା ମୂଲ୍ୟ ନୟ ଏ ଘନ-ସୁଗର ?
 ତୁ ତ ଜାଣୁ ପୁଣି ଫେରେ ରତ୍ନ, ମାସ, ଦିନ ;
 ସେମିତି କି ନ ଫେରିବ ଆମ୍ଭର ସେ ଦିନ ?
 ତେବେ କି ବୃଥା ଏ ଆଶା, ବୃଥା ହାହାକାର !
 ଯେ ଗଲଣି ସେ ତ ଆଉ ନୁହେଁ ଫେରିବାର !!

(ଉତ୍କଳ ପ୍ରଭା, ୧ମ ଭାଗ, ୪ର୍ଥ ସଂଖ୍ୟା)

ମାଧୁରୀ

ବିଧାତା ଭିଆଣେ ରମଣୀଏ ଅଳ୍ପ
 ଜଗତ ମନୋମୋହନ,
 ଶୁଣିବା ପାଇବା ପାଇଁ ହେଲି ମୁହିଁ
 ଅଧୀର ଦିବା ସାମିନୀ ।
 ଦେଖିଣ ଥିଲି ତି କେତେ ଥର, ମାତ୍ର
 ଚିହ୍ନି ତ ନ ଥିଲି ତାକୁ,
 ନ ଚିହ୍ନି ନ ଜାଣି, ଶୁଣି ମୁଁ ଅଥୟ
 ତାହା ସଙ୍ଗ ଲଭିବାକୁ ।
 ଭାଙ୍ଗୁଁ ଭାଙ୍ଗୁଁ ମନେ ହୋଇଲି ପ୍ରତୀତି
 ନିଶ୍ଚୟ ସେ ମିଳିବ ମତେ,
 ବିଚାର ବସିଲି ମିଳିଲେ ରମଣୀ,
 ରଖିବି କାହିଁ କେମନ୍ତେ ।

ଦେଖିଲି ତାହାକୁ ଆନ କେହି ଲେଖେ
 କାଳ ଘେନି ପଳାଇବ,
 ଶଙ୍କି, ବିରୁଗିଲି ରଖିବି ଏମନ୍ତ
 ଠାବେ କେହି ନ ଦେଖିବେ ।

କାହିଁଛୁ ତେସନ ଠାବ ? ମନେ କଲି
 ରଖିବି ପଥର ଘରେ;
 ଉଡୁଁ ଉଡୁଁ, ମହା-ପଥର ଘରକୁ
 ମାନବେ ନାହିଁ ତସ୍ମରେ ।

ବିରୁଗିଲି ଲୋହ ସିନ୍ଦୂର ଭିତରେ
 ରଖିବି ମୁଁ ମାଟିତଳେ,
 ଜିଣିଛୁ ସିନ୍ଦୂର ବଳେ ସିନା, ମାତ୍ର
 ଜିଣିନାହିଁ କଉଣିଲେ ।

ବିରୁଗିଲି ତାକୁ ଯତନେ ରଖିବି
 ନିବଡ଼ ନିକୁଞ୍ଜ ବନେ,
 ମାତ୍ର ମୁଁ କେସନ ନିହବି ବିରାସ
 ଗୁମ୍ଫାଘୁଲ ସମୀରଣେ ?
 ଉପବନେ ମଞ୍ଜି ମାଲତୀ ଗୋଲପ
 ଗହଳେ ବା ଥୋଇ ଦେବ ;
 ମାତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାନ ତ୍ରୁମୁଥାନ୍ତି ଢେଁ
 କେତେ ଉପବନ-ସେବା ।

ବିରୁଗିଲି ବହୁ ବସନ ଭୂଷଣ ଦେହେ
 ଦେହେ ଥିବ ଘେନି ;
 ମାତ୍ର ଜଗତରେ ବଡ଼ ଲୋଭ ସିନା
 ଜନମାନୁ ଏହି ବେନି ।

ଅଙ୍ଗେ ଅଙ୍ଗରା ଅବା କାନ୍ଥ କର
 ରଖିବି ବା ରମଣୀକ ;
 ଡର ହେଲୁ ମନେ, ଅଧିକ ଅନର୍ଥ
 ଏହା ଘେନି ହୁଏ ଟିକି ।

ଏହି ରୂପେ କେତେ ବିରୁଗି ବିରୁଗି
 ଶେଷେ କଲି ଏହା ଛାରି

ଗୁପ୍ତରେ ମଣ୍ଡୁ ରମଣୀ-ରତନ
 ମୋର ଦୃଢ଼ସ୍ବ-କୁଟୀର ।
 ଦରଦ୍ର କୁଟୀଟି ଲିପି ପୋଛୁ ମୁହିଁ
 ଦେଲି ଅତି ସତନରେ,
 ନବିଷ୍ଟ ଚିତ୍ତରେ ଧ୍ୟାୟ ଆବାହନ
 କଲି ସେ ରମଣୀ-ବରେ ।
 ସଦୃଶୀ ସଜନୀ ସଙ୍ଗେ ସେ ମୋହନ
 ଅବତର ଧୀରେ ଧୀରେ,
 ନ କରଣି ଘୃଣା ରହିଲ ସାମାନ୍ୟ
 ମାଟିବେଢ଼ା ସେ କୁଟିରେ
 ଚିହ୍ନିଲି ପୁଲକେ ହେଉ, ବିଶ୍ବରଜ-
 ଜେମା, ମାଧୁଷ୍ଠ ତା' ନାମ,
 ଦେହେ ଶାନ୍ତି-ଶାନ୍ତି ଶିରେ ଭକ୍ତ-ଚୁଡ଼ା,
 ଭୁଲେ ପ୍ରୀତି-ପୁଷ୍ପଦାମ ।

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ୧ମ ଭାଗ ୧ମ ସଂଖ୍ୟା-୧୮୯୭ଖ

ଶ୍ରୀହରିଶରଣମ୍

କଟକ, ୨୪/୧/୦୨

ମହାଶୟ !

ବହୁଦିନ ପୁଣିରେ ଖଣ୍ଡି ଏ ପକ୍ଷ ଆପଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦେଇଥିଲି । ତାହାର ଉତ୍ତର ନ ପାଇବାରୁ ହତାଶ ପ୍ରାୟ ହୋଇଥିଲି । ଏଥୁ ମଧ୍ୟରେ ଆପଣଙ୍କ ସହ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ମୋର ସେସବୁ କଥା ଜଣାଇ ପାରିଲି ନାହିଁ । ଆପଣ ପୁଣିରୁ ଅବଗତ ଥିବାରୁ ତାହାର ପୁନରୁକ୍ତି ଅନାବଶ୍ୟକ । ଆପଣ ମୋର ହତାକାଞ୍ଚକ୍ଷୀ ଏବଂ ଉତ୍ସାହଦାତା । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଠାରୁ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ-ପ୍ରାପ୍ତିର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଶା ପୋଷଣ କରିଅଛି । ଶିକ୍ଷା-ବିଭାଗର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ ସାହାଯ୍ୟ ବା ଉତ୍ସାହ ନ ପାଇବାରୁ ସେ ପୁତ୍ରିକାର ସୁପ୍ରଭର ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ । ଆପଣଙ୍କ କୃପାସିଲ୍ଲରେ ମୋର ଆଶାଲତା ଫଳବତୀ ହେବ । ବିଶେଷତଃ ଏହି ସମୟ ଉପଯୁକ୍ତ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯଦି ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନୁକମ୍ପା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ତାହା ହେଲେ ତର କୃତାର୍ଥ ହେବ ।

ଏହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋର ଅଧିକାର । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଶ୍ରାବ୍ୟାୟତ୍ତ । ଭବିଷ୍ୟତରେ ପ୍ରାର୍ଥନା—ମୋର ଏ ନିବେଦନ ସୁଅବସରରେ ଗୃହୀତ ହେଉ ।

ଆଶା କରୁଁ ଆପଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁସ୍ଥ ଅଛନ୍ତି । ମୋର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଭଲ ଅଛି । ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଠାରୁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର କୁଶଳ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଗାମୀ ମାସର ୨୮ଶ ଦିବସରେ କାବ୍ୟର ୨ୟ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଅଛି । କଟକର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସବାଦ ଭଲ ।

ଆପଣଙ୍କର
ଅନୁଗ୍ରହାକାଞ୍ଚକ୍ଷୀ ସ୍ନେହାଧୀନ
ଶ୍ରୀ ମୁଖାର୍ଜୁନ ରଥ

୭°

କଟକ, ୧୭/୮/୦୨

ପ୍ରିୟତମ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ —

ତୁମ୍ଭ ଲେଖା ପାଠ କରିବା ଦିନଠାରୁ ତନ୍ତ୍ରା କରି କରି ମୁଁ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ପଡ଼ିଲିଣି । ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ ରେମୁଣାବାସୀ ଥିଲେ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରମାଣ କାହିଁ ? ତୁମ୍ଭେ କେବଳ ଶୁଣା କଥା, ଉଡ଼ା କଥା ଲେଖିଅଛ । ମୁଁ ପଚାରିବି ତୁମ୍ଭର ବିଶ୍ୱାସ

କଣ ? ତୁମ୍ଭେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯାହା କହୁ ଜାଣ, ବଡ଼ ବିସ୍ତାରିତ କରି ମୋତେ ଲେଖ । ମୋହର ଯଦି କିଛି ମାତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜନମେ ରେମୁଣା ଯିବ । ସେଠାରେ ଯଦି ଦୁଇ ଚାରି ମାତ୍ର ରହିବାକୁ ହୁଏ, ରହିବ । ବିଶେଷ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବ । ଘଟଣା ସତ୍ୟ ହେଲେ ତାହାଙ୍କ ହସ୍ତାକ୍ଷର ମିଳିପାରେ । ମୋହର ଇଚ୍ଛା ତାହାଙ୍କର ଖ୍ୟାତିଜନକ କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ କରାଇବ—କେନ୍ଦୁବିଲ୍ଲ ପରି ସେଠାରେ ଯେମନ୍ତ ଗୋଟିଏ ମେଳା ହୁଏ ସେଥିପ୍ରକାଶେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉତ୍କଳପୁରର ଯତ୍ନ କରିବା ଉଚିତ । ଏହି ଅଧ୍ୟାପତିତ ଜାତିକୁଳରେ ଶ୍ରୀଧର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ପ୍ରାୟଶ ଅଶ୍ଳୁ ନାହିଁ ।

ମୋହନ କଲିକତାରେ Duff Collegeରେ ପଢ଼ୁଅଛୁ ।

କି ସକାଶେ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ସଂଖ୍ୟାରେ ତୁମ୍ଭର ଲେଖା
ଦେଖି ନାହିଁ ? ଭୟଙ୍କର ଜବାବଦ୍ଦି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛୁ ।

ତୁମ୍ଭର ଫକୀରମୋହନ

To

Babu Chandra Mohan Maharana, B.A.,
Dy. Inspector of Schools, Puri.

ଓ

୧୫/୮/୦୧, ରମ୍ଭା

ପ୍ରିୟତମ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ—

ତୁମ୍ଭେ ଶ୍ରୀଧର—ଏତେ ବଡ଼ କଥାଟା ଜାଣି ଦୁଇ ଚାରିଟା ଧାଡ଼ି ଲେଖି କପରି ରୁଜି ହୋଇ ବସିଅଛୁ ? ମୁଁ ଦିବାସି ଏହି କଥା ଚିନ୍ତାକରୁଅଛୁ । ତୁମେ ମୋହର ପୁଅ ପରିର ଉତ୍ତର ଦେଇ ଅଛୁ କି ନାହିଁ କହିପାରୁ ନାହିଁ । ଉତ୍ତର ପାଇଲେ ମୋହର ବକ୍ତବ୍ୟ ବିଷୟ ଲେଖିବି । ମୁଁ ୯ ଦିନ ହେଲେ ରମ୍ଭାରେ ଅଛୁ । ଆଉ ୩୪ ଦିନ ବାଦ କଟକ ଯିବି । ଭଦ୍ର ।

ଫକୀର ମୋହନ ସେନାପତି

To

Bubu Chandra Mohan Maharana, B.A.,
Deputy Inspector of Schools, Puri.

ଓ

କଟକ

ପ୍ରିୟତମ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ

୨୭/୧୧/୦୨

ତୁମ୍ଭେ ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣିବ ଶ୍ରୀଧର ସ୍ଵାମୀ ବିଷୟ ମୋହର ଦବାଗ୍ରାସି ଚିନ୍ତାର କାରଣ ହୋଇଅଛି । ମୋ ଜୀବନର ଅବଶିଷ୍ଟ କାଳ ସାଧ୍ୟାନୁସାରେ ଅର୍ଥ ଏହି ବିଷୟରେ ବ୍ୟୟ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛି । ତୁମ୍ଭେ ବି ମୋ ପକ୍ଷର ଉତ୍ତର ଦେବ ନାହିଁ ! ସାବଧାନ ହୁଅ ତୁମ୍ଭକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ମାତ୍ର ମିଥ୍ୟା ଦେଇ । ଏହି ମିଥ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ମୋ ପକ୍ଷର ଉତ୍ତର ନ ପାଇଲେ ତୁମ୍ଭ ବସାରେ ପଡ଼ୁଥିବ । ତୁମ୍ଭେ ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ଯଦ ବିଷୟରେ ପଡ଼ି ମୁଁ ନାହୁଁ ।

୨୭/୧୧/୦୨

ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି

To

Babu Chandra Mohan Maharana, B.A.
Deputy Inspector, Puri.

^{ma}
Karup matha, Banaras Camp.

My dear Chandra mohan Babu , 5.11.02

How are you and your wife and children ? I have written you 3 letters to Cuttack which failed to bring back a reply. Mahaprasad parcel received at Darjeeling. How Sudarsan Babu's case succeeded ? Hope this will find all of you in cheer. Wish all of you well.

Good wishes

yours,

To

(Swami) Dayalchand.

Babu Chandra Mohan Maharana,
Deputy Inspector of Schools, Puri.

‘ନିରୁଦ୍ଧ-ନିଲୟ’ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଲିଖିତ ପତ୍ର—

ମୁଁ ଓଡ଼ିଶାର କୁପମଣ୍ଡଳ ବିଶେଷ । ଏ ଦେଶର କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ସମଗ୍ରଣୀ ପଦାର୍ଥ ଭୁଲନା କରିବାର ଅଧିକାର ମୋର ନାହିଁ ।

ଏହି ପ୍ରଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଧବଳେଶ୍ୱରର ଶୋଭା ଅତ୍ୟୁତ । ଏହି ନିର୍ଦ୍ଦର୍ଶ-ଶୋଭା ମଧ୍ୟରେ ‘ନିରୁତ-ନିଳୟ’ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରଶସ୍ତ ଲଳିତରେ ଚନ୍ଦନ ବିନ୍ଦୁ ପରି । କବି ବ୍ୟାଘ୍ର ଅପର ବ୍ୟାଘ୍ର ପକ୍ଷରେ ଏହି ମାଧୁରୀ ସମ୍ୟକ୍ ଅନୁଭବ ବା ବର୍ଣ୍ଣନା ସମ୍ଭବ-ପରି ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ଦୃଢ଼ତା ମଧ୍ୟରେ କବିତାର ବାଳ ନିହିତ ଥିଲେ, ତାହା ଏଠାରେ ଅକ୍ଷରିତ ହେବ ଓ ବିଷୟ-ସ୍ୱାଦନାବିମ୍ବନ ଲେଖକ ମନରେ ପ୍ରସାଦ ଓ ଶାନ୍ତି ଜନ୍ମିବ । ଶିତାପ-ତପ୍ତ ବ୍ୟାଘ୍ର ଏଠାରେ ଆଶ୍ରମ ଅବଶ୍ୟାସ୍ୟ ।

ଭୂତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ ଧବଳେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଭେଦ ଜନ୍ମି ଅଛି । ପୂର୍ବେ ଅହୋରାତ୍ର ଅତିବାହିତ କରି ଏଠାରେ ପ୍ରକୃତିର ପଟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିଶ୍ଚୟ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲା । ‘ନିରୁତ-ନିଳୟ’ ଏହି ଅକ୍ଷର ପୂରଣ କରି ଆଗନ୍ତୁକ-ମାନଙ୍କୁ ରଖି କରିଅଛି । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଏହି ନିଳୟ ବିଭିନ୍ନ ଆଉ ଏକ ଛାନ୍ଦିତ ଏହାର ଅଧିବାସୀଙ୍କର ଏହି ସୁରୁତ ଉଦ୍‌ଭେଦର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଉ ।

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା ତା/୨୭/୧୨/୧୯୦୩

No. 904, the 14 th. December, 1903

From Babu Chandramohan Maharana, B.A.,
Deputy Inspector of Schools, Balasore.

To Raja Baikunthanath De Bahadur.
Sir,

I have the honor 'to inform you with pleasure that the silver Atardan of Cuttack filigree work, which you have offered as a prize to the best girl student of the Barabati Model Girls' School in memory of Lady Frazer's first visit to this town, has been accepted by Her Honor, and I am directed to convey thanks for your generosity. I request the favour of your returning the accompanying paper per bearer after your perusal.

I have etc.
Sd- Chandramohan Maharana,
Deputy Inspector of Schools,
Balasore.

ଶ୍ରୀ କଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣେ ଶରଣ—

ପୃଷ୍ଠା

୧୭-୩-୧୯୦୪

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମାତାଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣ ତଳକୁ ଅଧୀନ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନର କୋଟି କୋଟି ଭୂମିଷ୍ଠ ଦଣ୍ଡବତ । ନିବେଦନ—ତୁମ ଆଶୀର୍ବାଦରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ନିରାପଦରେ ଏଠାରେ ପହଞ୍ଚିଅଛୁ । କେବଳ କେତେକ ମାଲ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆସିପାର ନ ଥିଲ, ତହିଁ ଆରଦନ ଆସିଲ । ଏହା ସୁନ୍ଦର ଓ ଇଶାନଠାରୁ ଶୁଣିଥିବ । ଗତ ମାସରେ ଓ ଏ ମାସରେ ନାନା ଅପରାଧ ହେବାରୁ ଏଠାରେ ମୋର ଦେହ କିଛି ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭଲ ଅଛି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁଦିନ ପହଞ୍ଚିଲୁଁ ଦୁଇଦିନ ଛୁଡ଼ି ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ରପେଦ୍ଦର ସାହେବ ଏଠାରେ ପହଞ୍ଚି ରହିବେ ସ୍ଥଳ ତଦାରଖ କରିବାରୁ ଏବଂ ଆଉ କେତେକ କାର୍ଯ୍ୟ ହେତୁରୁ ମୁଁ ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଫୁରସତ ପାଇ ନ ଥିଲି । ଇନ୍ଦ୍ରପେଦ୍ଦର ସାହେବ କାଲି ଏଠାରୁ ଗଲେ ।

ମୁଁ ଆସିବାବେଳେ ତୁମ୍ଭର ଶ୍ରୀଚରଣରୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ଆସିନାହିଁ । କ୍ଷମା କରିବ । ମୋତେ ସମୟ ଦିଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ପୁଣି ଭୟ ହେଲା ଘରକରଣା କଥାରେ କାଳେ ରାଗରୋଷରେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କିଛି କହି ପକାଇବି । ତୁମ୍ଭର ମନରେ କଷ୍ଟ ହେବ ଓ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ତୁମ୍ଭେ ମନେ ମନେ ଗାଲି ଦେଉଥିବ ।

ହେମ ଓ ବୁଢ଼ୀ ଭଲ ଅଛନ୍ତି । ବୁଢ଼ୀର ବଡ଼ କୌତୁକ ଲାଗିଛି ।

ମୁଁ ଆସିବାବେଳେ ଘରଘରତ ପାଇଁ ଦଣ୍ଡବତ ଦେଇ ଆସିଥିଲି, ପାଇଥିବ । ଧାନ, ଖବରଦାର ଲୋକସାନ କରିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ମାସରେ ଯେତେ ଘର ଖରଚ ଆବଶ୍ୟକ, ପହଲି ପୁଷ୍ଟରୁ ମୋତେ ଲେଖିଲେ ମୁଁ ଏଠାରୁ ପଠାଇଦେବି । ଅରକୁଥର ମୋତେ ଟଙ୍କା ମାଗିବ ନାହିଁ । କାଲିଧାର କରିବ ନାହିଁ କି କାହାର ପାଉଣା ରଖିବ ନାହିଁ । ଏପରି କରି ମୋ ମନରେ କଷ୍ଟ ଦେବା ତୁମ୍ଭର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସବୁବେଳେ ସାବଧାନ ଥିବ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ କଥା ଭାବୁଥିବ । ଆପେ ସାବଧାନ ନ ହେଲେ ଆପଣାର କଷ୍ଟ ହେବ ।

ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୟା ରଖିଥିବ ।

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ

Commissioner, Orissa Division, Cuttack
Dear Chandramohan Babu, 1-5-1912

I got your letter. The whole affair of the school boys is being enquired into jointly by Mr. Shaw and Mr. Maclean with the S.P. and hope everything will be settled satisfactorily.

I have shown your letter to the new Magistrate. I am sorry to hear of all this.

Yours sincerely,

Sd/ W. Egerton.

To

Babu Chandra Mohan Maharana,
Head Master, Cuttack Normal School, Cuttack

ବଡ଼ ଖେମୁଣି, ପୋ: ଦରୁପୁଡ଼ି, ଗଞ୍ଜାମ

୧୯-୫-୧୫

ପ୍ରିୟ ମହାଶୟ !

“ଓଡ଼ିଆ ଓ ନବସମ୍ବାଦ”ରୁ ଆପଣଙ୍କର ପତ୍ନୀବିୟୋଗ-ବାଣୀ ଶ୍ରବଣ କରି ନରତଣସ୍ୱ ଦୁଃଖିତ ହୋଇଅଛି । ବଚ୍ଛେଦଯାତନା କପର ଦୁର୍ବିସ୍ୱଦ୍ ଭାବ୍ନା ଭୁକ୍ତସ୍ତେଶୀ ବ୍ୟଗତ ଅନ୍ୟ କେହି ସମ୍ୟକ୍ ଅନୁଭବ କରିପାରବେ ନାହିଁ । ମୁଁ ଭୁକ୍ତସ୍ତେଶୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ । ପ୍ରବୋଧ-ପ୍ରଦାନ ମାନସସ୍ୱ ଶକ୍ତିର ଅଗତ । ଜଗଦାଶ୍ରୟ ଆପଣଙ୍କର ଦୃଢ଼ସ୍ୱରେ ଶାନ୍ତିପ୍ରଦାନ ଓ ପରଲୋକଗତ ଆତ୍ମାର ସଦ୍‌ଗତିବିଧାନ କରନ୍ତୁ, ଏହି ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛି ।

ଆପଣଙ୍କର

ଶ୍ରୀ ଜଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ।

ମାନଜୟ ମହାଶୟ !

ଭବଜୟ ସହଧର୍ମିଣୀଙ୍କର ପରଲୋକ-ଗମନ-ବାଣୀ ଶ୍ରବଣ କରି ମୁଁ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ମର୍ମାହତ ହୋଇ ରହିଅଛି ।

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା, ବି.ଏ,

ବଣବଦ

ସମୀପେଷୁ

ନିପତ ଗାୟକରତ୍ନ, ତା-୧୯୫୩/୧୫

ପୋ: ରେମୁଣା, ଜି: ବାଲେଶ୍ୱର

Kydganj, Allahabad 15-1-16

My dear Chandra Moban Babu,

Please find under a separate cover a copy of Ritu-samgraha as a present from H. H. The Maharaja & Feudatory Chief of Sonapur State. I was enjoined to request you to send your favourable remarks on it to the Maharaja Sahib directly & also to get them published in some local papers in an encouraging tone. You are also requested to fulfil your kind promise to write some treatise on some special subject which the Maharaja can conveniently dedicate to his worthy wife, the Maharani Sahiba. Besides, we hear of an Oriya Grammar prepared by you for students of higher classes, and if you write it, Maharaja will be highly pleased to meet the printing cost of that book, or if you like, you can safely sell the copyright to him.

Really, Chandra Moban Babu, we expect much from your able pen, which should be instructive to individuals and agreeable to society. I wish I were with you to urge you on in that direction. I do not know if you have a taste for Biology, which, I think, is sadly neglected in Orissa. It ought to be cultivated for our future good—i.e. for the good of Oriya nation.

Tomorrow I shall send you per post my short critique on the "Utkala Sammilani" for publication in "Utkala Sahitya" after being duly corrected by you. Please see if my arguments advanced therein are valid or not. I request you will quite agree with me that the promoters of "Sammilani" ought not to have debarred the Bengali settlers in Orissa from taking a part in the "Sammilani."

I am so-so, and trust you are keeping well.

With my best regards,

I am,
Yours ever
Kisori Mohan.
Swamai Asram
Kydganj.
Allahabad.

To,

Babu

Chandra Mohan Maharana, B. A.

Superintendent Govt. Training School, Cuttack.

ଓ

ବଡ଼ଖେମଣ୍ଡି, ପୋ: ଦଗୁପୁଡ଼ି, ଗଞ୍ଜାମ, ୧/୮/୧୭

ପ୍ରିୟ ମହାଶୟ !

ସୁଦୀର୍ଘ କାଳ ହେଲୁ ଆପଣଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ-ଲଭରୁ ବଞ୍ଚିତ । ନିକଟରେ ସାକ୍ଷାତର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ଅନେକ ଦିନ ହେଲୁ ଆପଣଙ୍କର କୌଣସି ସମ୍ଭାର ପାଇନାହିଁ । ଅଭ୍ୟାସ-ଲିଖନ-ବାସନା ‘ଉତ୍ଥାପ୍ୟ ଦୁଃଖିୟନ୍ତେ’ ହେଲୁ ପ୍ରାୟ ? ଶ୍ଳାସୀ ହୋଇ ରହିବା ଭଳି ଖଣ୍ଡେ ସୁଦୃଢ଼ ଓଡ଼ିଆନାତିକୁ, ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ-ଭଣ୍ଡାରକୁ ପ୍ରଦାନ କରିବାଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ସ୍ମୃତିଚକ୍ର ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ, ଆପଣଙ୍କୁ ଏହି ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଏକପ୍ରକାର ସୁଖଦୁଃଖରେ କାଳଯାପନ କରୁଅଛି । ସମୟ ସମୟରେ ସ୍ୱାରକ ଲାପି ପଠାଇ ଅନୁଗ୍ରହ କରାଇବା ହେଉଥିବେ । ଗାୟକରହଙ୍କ ଭକ୍ତିପୁର୍ଣ୍ଣ ନମସ୍କାର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ ।

ଆପଣଙ୍କ ସ୍ନେହାସୀନ
ଶ୍ରୀ ମାଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ

To

Babu Chandramohan Maharana,

Head Master, Cuttack Training School.

P.O.-Chandnichauk. Dist—Cuttack

କଟକ, ୩୦/୧/୧୯୨୮

ପ୍ରିୟ ଇଶାନ !

ଆମର ସ୍କୁଲ ଆଗାମୀ ୮ ତାରିଖ ମଙ୍ଗଳବାର ଦିନ ହୋଇ ବନ୍ଦ ହେବ । ମୁଁ ସେହି ଦିନ ରାତିରେ ଅଥବା ତାପରଦିନ ଉପରଓଳି **Passenger** ଟ୍ରେନ୍ରେ ଯିବି ।

ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଜ୍ୱରର ଅତ୍ୟୁତ ଲାଳା । ସମସ୍ତେ ଯନ୍ତ୍ର ଓ ଶୁଭ । ବଙ୍ଗାଳୀ **Civil Surgeon**ଟି ପଳାଇବ ବୋଲି ଛୁଟି ଦରଖାସ୍ତ କରୁଅଛୁ । **Police Supt.** ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବାବୁଙ୍କର ୧୮୧୩ ବର୍ଷର ରିଅଟିଏ ମରଗଲା । ରେମୁଣାରେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ୱରର ପ୍ରକୋପ ଏହିପରି । କଟକରେ **cholera**ର ପ୍ରକୋପ ଅଧିକ, ଜ୍ୱରର ପ୍ରକୋପ ଟିକିଏ ଉଣା ।

ଦୁମ୍ବର

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ

To

Dr. Isan Chandra Das

Camp—Dongri, Tumsar—Dongri
Via—Tumsar Road, B.N.Ry.
Dt. Balaghat (C.P.)

33/IC Lansdowne Road
Bhawanipur, Calcutta
22. 3. 1920

ଓଁ ଚନ୍ଦ୍ର

ମହାଭାଗ !

କଲିକତା-ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ ପକ୍ଷରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଙ୍କଳିତ ହେଉଅଛି । ଏଥିରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ଉତ୍କଳ ଅଂଶମାନ ସମ୍ମିଳିତ

ହେବ, ଓ ଏହାର ଭୂମିକାରେ କବିମାନଙ୍କର ସନ୍ଧିପ୍ତ ଜୀବନ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେବ ।
 ସାହିତ୍ୟ-ଦର୍ପଣକାରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆପଣ ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଲେଖିଥିଲେ, ସେହି
 ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କରିବାପାଇଁ ମୋର ଏକାନ୍ତ ଅଭିଳାଷ ଅଛି ।
 “ନବୋଦ୍ୟମ”ଟି ପାଇଲେ, ତହିଁରୁ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଅଂଶ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କରନ୍ତି ।
 ଏଣୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଉ, ଆପଣ ଅନୁଗ୍ରହ ପୁଣ୍ୟକ ‘ନବୋଦ୍ୟମ’ ବହି ଖଣିକ ଓ
 ସାହିତ୍ୟ-ଦର୍ପଣକାରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖେ ଲିଖିତ ପ୍ରବନ୍ଧଟି ପଠାଇଦେଲେ ଉପକୃତ
 ହେବ ।

ଆପଣଙ୍କ ସନ୍ତୋଷରୁ ଏଠାରେ ମୁଁ ଆଜକୁ ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ ବର୍ଷ ହେଲା ଅଛି ।
 ଉତ୍ତର ପ୍ରଗଳ୍ଭାରେ ରହିଲି ।

ଆପଣଙ୍କର
 ଶ୍ରୀ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର

To

Babu Chandramohan Maharana.

PO-Chandni-Chauk, Dist-Cuttack.

ଚନ୍ଦ୍ରନୋହନ ପ୍ରଚ୍ଛାବଳୀରେ କେତେକ ପଦର ଅର୍ଥ

ନବୋଦ୍ୟମ

କହର ପୁଷ୍ପା	ପଦ	ଅର୍ଥ
୧	ଗୀର	ବାକ୍ୟ
୨	ଦିଶେ	ଦିଗରେ
୩	ଦ୍ଵିତୀୟ	—
୪	ମଧୁ-ର	ବସନ୍ତ ଋତୁର
୫	ପରାଣୀ-ନିକର	ପ୍ରାଣୀମାନେ
୫	ପରବରେ	ପଟରେ (୮ମୀ, ୧୪ଶୀ, ପୁଣ୍ଡିମା, ଅମାବାସ୍ୟାରେ)
୬	ଦ୍ଵିରେଷ	ଦ୍ରୁମର
୭	ନଳିନ	ଜଳ
	(ପରବର୍ତ୍ତୀ ଧାଡ଼ିର) ନଳିନ	ପଦ୍ମ
୯	ହୁଆ	ହୃଦୟ
୧୦	ସୁଷ୍ମ-ଦାମ	ଫୁଲମାଳା
୧୩	ସକ୍ତଳ	ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ
	ଲୋକପାଳ	ରାଜା
	ପିଧାନ	ତାକୁଣି
୧୪	ପତ୍ତିଗଣ	ପକ୍ଷୀମାନେ
	ସପଦ	ତତ୍ତ୍ଵଶାସ୍ତ୍ର
	ପ୍ରହାରୁ	ପ୍ରହାର କରୁ
୧୫	ତୁହିନ	କାକର
	ଅମ୍ବୋଧେ !	ହେ ସମୁଦ୍ର !
	ପରମେଷ୍ଠୀ	ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ଶିବ
୧୬	ପୟୋଦ-ପଞ୍ଚୁ	ମେଘ ଧାଡ଼ି
	ବିଅତ	ବ୍ୟକ୍ତି
୧୭	ଅନ୍ତଃ-ସଜ୍ଜ	ଅନ୍ତରରେ ଚେତନାମୟ
୧୮	ହର୍ଷ-ଅବଧ-ଅବଧ	ଆନନ୍ଦ-ସାଗରର ସୀମା
୧୯	ପୋତ-ଶ୍ରେଙ୍ଖା	ନଙ୍ଗର

	ତାରକାସ-ନାଥ	
	ପ୍ରସୂତି	ମାତା
୧୦	ଅଗ୍ରମେ (ତେ ?) ଅଶୁଭ ଅଟେ । ଅଗ୍ରତେ ହେବ	
	ଦର୍ଦ୍ଦଟ-ଦର୍ଦ୍ଦଣ	ପେଟିବା ଯନ୍ତ୍ରର ଶବ୍ଦ
୧୧	ଉତ୍ତରେପିଲ	ଉପରକୁ ଫିଙ୍ଗିଲା
	ଦିନକର-କର	ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣ
	ଶକଳ	ଖଣ୍ଡ
	ସକଳ	ସମୁଦ୍ର
୧୨	ଦେବ	ଶକଳ-ସକଳ
	ଶକ୍ତି—	କଳା, ମେଖ
୧୩	ଆୟ	ଆସ
	ଅରଥ	ଅର୍ଥ
	ପ୍ରିୟାକୁଳ	ପ୍ରିୟା ପାଇଁ ବ୍ୟସ୍ତ
୧୬	ପ୍ରବୟାସ	—
	ବଣ-ବଣ	ବାଉଁଶର ବଣ
	ହାଟକ	ସୁନା
	ସ୍ତମ୍ଭତେୟ	ଧନ
୧୭	ଉତ୍ତସାହଲ—	ବିନାଶ କଲ
୧୮	ସଦାନାବ୍ୟ	
	ପ୍ରାଂଶୁତମ	ସବୁଠାରୁ ଉଚ୍ଚ
	ପରମେଷ୍ଠୀ-ନେତ୍ରେ	ବ୍ରହ୍ମା-ବିଷ୍ଣୁ-ଶିବଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ
୧୯	ଦେଧା—	ଦିନ ଭାଗରେ
୩୦	ଭୂଷୟ	ଚତୁର୍ଥ
	ଅବିଷୟ	ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ନୁହେଁ
୩୧	ନିରୟ-ନିଳୟ	ନରକର ସ୍ଥାନ
	ଦମ୍ଭୋଳ ଖେଳିଲା	ବଜ୍ର ପଡ଼ିଲା
୩୩	ଭୂଧର-ଶଙ୍କଟ	—
୩୪	ଆଳୀ	ସୁବିଧା ସ୍ତ୍ରୀ
୩୫	ଅତ୍ୟାଗମୟେ	—
	ରଜତ ଗୁମର	ରୂପାରେ ଘିଆରି ଗୁମର
୩୬	ବାତ-ଯାତ-ଜାତ	—

	କବର-ପ୍ରବର	—
୪୦	ମୁକୁର	ପ୍ରବର
	ନିଷ୍ପତ୍ତି	ଆସୀନ, ଉପବିଷ୍ଟ
୪୧	ଅନିଳ-ରସେ	ପବନର ବେଗରେ
୪୩	କୁସୁମ-ଭଜନ	ଫୁଲ-ଗୁଞ୍ଜୁଡ଼ି
	ଯୁବତୀ-ସମିତି	ଯୁବତୀମାନଙ୍କର ସଂଘ
୪୪	ପତ୍ନୀ-ଗଣ	ପତ୍ନୀମାନେ
୪୫	ସେ ସନ	(ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଭୂଲ ମନ ହେଉଛି)
୪୬	ପ୍ରବୟାସ	—
୪୮	ବିପ୍ରଯୋଗ	ବିଚ୍ଛେଦ

କଥାବଳି-ପଦ୍ୟାଂଶ

ପୃଷ୍ଠା	ପଦ	ଅର୍ଥ
୫୦	ପୀଢ଼ୁ	କଷ୍ଟ ଦେଉ
୫୧	ଉପେକ୍ଷି	ତ୍ୟାଗ କରି
୫୨	ତୋରା	ମନୋହର
୫୩	ତୁରିତ	ତୁରନ୍ତ
	ବିଲଇ ବିଲ	ଗାତ୍ର ଆଲୁଅ ଦିଏ
	ଲହକା	ନଇଁ ପଡ଼ିଥିବା
	ମାଡ଼ି	ପକ୍ଷୀର ବସା
	ହରିତ	ସବୁଜ
୫୮	ଶୋଭନ	ସୁନ୍ଦର, ଶୋଭାପୂର୍ଣ୍ଣ
୫୯	ନିକାଞ୍ଚନେ	ନୀରୋଳ ଜାଗାରେ
	ପର୍ଣ୍ଣେ	ପତ୍ତରେ
	କର-ଯୁଗଳ	ଦୁଇ ହାତ
	ପରଜନ	ଗୁରୁ, ପରିବାରର ଲୋକ
୬୨	ବକୁଳ	ବଉଳ
	ମଞ୍ଜୁଳ	ସୁନ୍ଦର
୬୨	ଚରପର୍ଣ୍ଣ	ସବୁଦିନେ ପତ୍ତ ଥିବା
	ଦାମ	ଗୁଚ୍ଛ

୭୬	ସରଣୀ	ବାଟ
	ବିଗ୍ରହ	ଦେବମୂର୍ତ୍ତି
୭୭	ଆତପ	ଟାଣ ଖରା
	ଆତପନ୍ନ	ଛତା
	ପଲ୍ଲବ-ଜୀବନ	ଗଢ଼ିଆର ପାଣି
	ରସାଳ	ଆମ୍ବ (ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ)
	ଆପାତରେ	ଆରମ୍ଭରେ
୭୮	ରସାଳ	ବହୁତ ରସଯୁକ୍ତ (ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ)
	ଆସାର	ଅସର
୭୯	ରସା	ପୃଥ୍ବୀ
	ପର୍ବାର	ଡଙ୍ଗାରେ ପାରିହେବା ଲୋକ
	ଜନପଦ	ଗାଁ
୮୦	ତସ୍ବର	ସ୍ବେର
	ଜୁର	ନଷ୍ଟ
୮୧	ତାରାପତି	ଚନ୍ଦ୍ର
୮୨	କୋଦଣ୍ଡ	ଧନୁ
	ଅଚରେ	ଯେଉଁମାନେ ଗତି କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ
୮୩	ପୀୟୂଷ	ଅମୃତ
	ଶତବର୍ଗ	ଗେଣୁ ଫୁଲ
୮୪	କୃଣ	ଛୋଟ
୮୫	ଅଳକା	ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ମୁଣ୍ଡରେ ପିନ୍ଧିବା ଗହଣା
୮୬	ସଞ୍ଜୀବନୀ	ମଲା ଜଳକୁ ବଞ୍ଚାଇ ଦେବା ପଦାର୍ଥ
	ମଞ୍ଜୁଷ୍ଟିକା	ପେଟର, ପେଡ଼ି
୮୭	ଧାତକାରେ	ଅତି ଶୀଘ୍ର
	ଖେଚରେ	ଆକାଶରେ ଉଡ଼ିପାରିବା ଜୀବମାନେ
୮୮	ବିଦାତକ	ବିଦ୍ବଦ୍‌ଙ୍କ
	କଶଳୟ	କଅଁଳ ପତର
	ପୁରଃ ସ୍ଥାନ	ସବା ଆଗରେ ସ୍ଥାନ
୮୯	ଔଷ୍ଣୟ-ବିକାର	ଆଗ୍ରହପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବ
	ନିଷ୍ଠନ ବା ନିଷ୍ଠନ	ଗଦ
	ଗାଟୀ	ଗାଡ଼ୀ

୭୮	ଅବଗୁଣ୍ଡକରେ	ଓଡ଼ିଶା ଦେଇ
୮୦	ହିନ	ଅତି ସବୁ
	ସମାସ	ସବୁ ଏକାଠି ଥିବା
୮୧	ବିଶି	ପଦ୍ୟ ଶେଷରେ ଭଣିତା
	ସଞ୍ଜ	ଅସ୍ତିତ୍ୱ
୮୨	ଜୁମ୍ଭିଲେ	ହାଇ ମାରିଲେ
୮୩	ମଣ୍ଡଳ	ସମୁଦ୍ର
୮୪	ମଞ୍ଜୁଳ	ସୁନ୍ଦର, ମଧୁର
୮୬	ଅକଞ୍ଚନ	ନଗଣ୍ୟ, ଦରିଦ୍ର (ଲୋକ)
	ଉର୍ଜସ୍ବଳ	ତେଜସ୍ବୀ
୮୭	ପତନି-କୁଳ	ଚଢ଼େଇମାନେ

କଥାବଳୀ-ଗଦ୍ୟାଂଶ

୧୧	ସପାଦବାର	ସାଇତି ରଖିବାର
	କୁଷ୍ଠା	ମନ୍ଦକଥା
୧୨	ପ୍ରତିଜ୍ଞା	ତୃପ୍ତି ପଣ, ଶପଥ
୧୩	ବିଳମ୍ବରେ	ଡେରିରେ
୧୪	ନିବୋଧ	ବୋକା
୧୫	ଦର୍ପଣ	ଆସି
୧୬	ଧନ୍ୟ	କୃତାର୍ଥ, ଶ୍ରାବ୍ୟବାନ୍
୧୮	ବେଦନା	ଦୁଃଖ
୧୯	ଗଜେ	୩୭ ଲକ୍ଷ ବା ୨ ହାତ ଲମ୍ବ
୧୦୦	ଅନାୟାସେ	ସହଜରେ
୧୦୧	ନିରାଶ୍ରୟ	ଯାହାର କେହି ଆଶ୍ରା ନାହିଁ
	ଅନନ୍ତ	ବିଷ୍ଣୁ, ଭଗବାନ୍
୧୦୨	ଭଣ୍ଡୁକ	ଘାଲୁ
	ପଥକ	ବାଟୋଇ
୧୦୪	ଛୁଆ	ଶ୍ବେକ
୧୦୬	ମର୍ଚ୍ଚକ	ମାଙ୍କଡ଼
୧୦୭	ବୃକ୍ଷ	ବଡ଼ ଗଛ

୧୦୭	ବନ୍ଧିତ	ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ
୧୦୮	ପ୍ରୀତ	ଖୁସି
	ମିଷ୍ଟାନ୍ନ	ମିଠାଇ
୧୦୯	ପିପାସା	ଶୋଷ
	ଉଦ୍ୟାନ	ବରିଷ୍ଠ
୧୧୦	ପରିଣାମେ	ଶେଷରେ
	ପ୍ରସ୍ତର	ପଥର
୧୧୪	ଅନେଷଣ କଲେ	ଖୋଜିଲେ
	ପ୍ରସ୍ତତ	ସକାଳ
୧୧୫	ସମ୍ବୋଧନ କଲ	ଡାକିଲ
୧୧୬	ଆତ୍ମଗୋପନ	ନିଜକୁ ଲୁଚାଇବା
୧୧୭	ଅନ୍ୟେଷ୍ଟି ଦିୟା	ଲୋକ ମନବାପରେ ନିଜଲୋକେ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ହେବା ପାଇଁ ୧୦/୧୨ ଦିନ ଯାତ୍ରା କରିଥି
୧୧୭	ନିଷ୍ଠର	ଶକଣା ପଡ଼ୁ ନ ଥିବା
୧୧୮	ଲଗାଇ ଦେଇଛନ୍ତି	ଭାଗରେ ଚାପ କରିବାକୁ ଦେଇଛନ୍ତି
	ପ୍ରଭାସରେ	ଭୋରରେ
୧୧୯	ଆକୁଳ	ବ୍ୟସ୍ତ
୧୨୧	କୁଟୀର	କୁଡ଼ିଆ
	ସେରୁ	ପୋଲ
୧୨୨	ଭୃତ୍ୟ	ଗୁଳର
୧୨୩	ଛମୁରେ	ଆଗରେ
	ସମ୍ମୁଖରେ	ଆଗରେ
୧୨୪	ଦଣ୍ଡାସୁମାନ	ଠିଆ
୧୨୭	ଆଦ୍ରାଣ	ଶୁଦ୍ଧିବା
	ଦୋଷକ	ଦୋଡ଼ା
୧୨୯	ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଦଣ୍ଡବତ ହୋଇ	ଲମ୍ବ ହୋଇ ତଳେ ନମସ୍କାର କରି
୧୩୦	ମୁଦ୍ରିତ କରି	ଚୁକ୍ତି
	ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି	ଦେଖାଇ
	ଆର୍ତ୍ତନାଦ	କଷ୍ଟ ହେବୁ ଶବ୍ଦ
	ତପ୍ତ	ଥଣ୍ଡା
୧୩୨	ଅରଣ୍ୟ	ଜଙ୍ଗଲ, ବଣ

୧୩୫	ଉତ୍ତୋଳନ	ଉଠାଇବା
	ଅମୂଲ୍ୟ	ଦାମିକା
୧୩୬	କୋଟର	କୋରଡ଼
୧୩୭	ରଜକ	ଧୋବା
୧୩୮	କାରାଗାର	ଜେଲଖାନା
	ଉତ୍କୋଚ	ଲୁଞ୍ଚ
	ବ୍ୟବହାର-ଶାସ୍ତ୍ର	ଆଇନ-ବିଦ୍ୟା
୧୩୯	କୃତାଞ୍ଜଳି-ପୁଟରେ	ହାତକୁ ଆଞ୍ଜୁଳି କରି, ହାତ ଯୋଡ଼ି
	ବଧୂର	କାଲ୍
୧୪୦	ନିଦର୍ଶନ	ଚନ୍ଦ୍ର, ପ୍ରମାଣ
୧୪୧	କାର୍ଯ୍ୟଗ୍ରାସ୍ତ	କାମର ଦାୟିତ୍ବ ଭୁଲଉଥିବା
	ଆତ୍ମଶ୍ଳାଘାନ୍ତନ	ନିଜର ପ୍ରଶଂସା କରୁ ନ ଥିବା
୧୪୨	ସତ୍ୟଲଘ୍ବନ	କୌଣସି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିବା କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରିବା
୧୪୩	ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ	ନିକଟରେ ଥିବା
୧୪୪	ପରିହାସରେ	ଥଟ୍ଟାରେ
	କୁପିତ ହୋଇ	ରାଗିଯାଇ
୧୪୬	ଶୟାନ	ଶୋଇଥିବା
	ଉତ୍ଥାନ କରି	ଉଠି ପଡ଼ି
୧୪୭	ସ୍ଥଳିତ ହେବାରୁ	ଖସି ଯିବାରୁ
	ଅଧଃ-ପତିତ ହୋଇ	ତଳେ ପଡ଼ି ଯାଇ
	ଆରୋହଣ କରି	ଚଢ଼ି
୧୪୮	ବରାହ	ବାରୁହା
	ଲେହନ କରି	ଗୁଟି
	ଗଳାଧିକୃତ ହେବା	ତଣ୍ଡି ତଳକୁ ଯିବା
୧୫୦	ଫାର୍ଥୀଟନ କରୁଁ କରୁଁ	ଫାର୍ଥରେ ବୁଲୁଁ ବୁଲୁଁ
୧୫୧	ଏକଦା	ଏକ ସମୟରେ
	ବିକ୍ଷତ	ଶକ୍ତିଆ
୧୫୨	ଧୂର୍ତ୍ତି-ଶିରୋମଣି	ଠକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ
୧୫୩	ଜୀବନ୍ ମୃତ	ଜୀବନ୍ତ, ମାତ୍ର ମଲା ପରି
	ତଥାସ୍ତ	ତାହା ହେଉ
	ଅବିହତ	ଅନୁଚିତ

୧୫୩	ଅଜ୍ଞତ-କୁଳଶୀଳ ଲଘୁମନା ମହାମତି	ଯାହାର ବଣ ଓ ଆଚରଣ ଜଣା ନାହିଁ ମତ ଉଚ୍ଚମନା, ଉଦାର
୧୫୪	ପ୍ରବଞ୍ଚକ ନିଷ୍ଠେଷ୍ଟ ହୋଇ	ଠକ ହଲଚଳ ନ ହୋଇ
୧୫୫	କ୍ଷେପପତି ଲୁକ୍କାୟିତ ପଞ୍ଚଦ୍ର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ଶୂନ୍ୟ ଶାନ୍ତ	ଜମିର ମାଲିକ ଲୁଚି ରହୁଥିବା ମରିଗଲା ବାର୍ତ୍ତା ମୁନିଆଁ
୧୫୬	କୋଟି	ଅଗ
୧୫୭	ଅଭିଭୂତ ଭାଗ	ଅଜ୍ଞାନ ଭବିଷ୍ୟତ
୧୫୮	ରକ୍ତ ପ୍ରାଣ-ଶକ୍ତି ଛଦ୍ର	ଦଉଡ଼ି, ରଣ ଶୂନ୍ୟ ବାର ଶକ୍ତି କଣା
୧୫୯	ସମାସୀନ ହୋଇ ସମ୍ଭାଷଣ କରୁଁ କରୁଁ ଯଦୁଚ୍ଛା ବାଗୁଲି	ବସି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିବା ବେଳେ ଦୈବାତ୍ ବାଦୁଡ଼ି
୧୬୦	ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ପଞ୍ଚ-ଭି-ଭୋଜନ	ଯେ ନିଜର ପିଲାକୁ ନିଜର ଦୁଧ ପିଆଏ ଏକା ଧାଡ଼ିରେ ବସି ଖାଇବା
୧୬୧	ପ୍ରସାରଣ କରି ପୁଣ୍ୟକଳା ଦୁର୍ଗିବାର ଅହରହ ସମଦର୍ଶୀ	ବଢ଼ାଇ ପୁଅ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ଯାହାକୁ ବାରଣ କରିହେବ ନାହିଁ ସବୁବେଳେ ଯେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନ ଭାବରେ ଦେଖେ ଓ ବ୍ୟବହାର କରେ
୧୬୨	କୃତ୍ରିମ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପୁଣ୍ୟପାଦ	ନକଲି ବିଶ୍ୱାସ ମାନମାୟ, ଯାହାଙ୍କର ପାଦ ପୁଜା କରିବା ଉଚିତ

୧୭୧	ମାତୁଁର	ବିରାଡ଼
୧୭୨	ବିଳାପ କରୁଁ କରୁଁ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ	କାନ୍ଦୁ କାନ୍ଦୁ ପରୁଣିଲେ
୧୭୩	ଦେଶାନ୍ତରବାସୀ ସାଗୁ ନୟନରେ	ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ବାସ କରୁଥିବା ଲୁହ ବହୁଥିବା ଆଖିରେ
୧୭୪	ତନ୍ଦ୍ରାରେ ନିବିଡ଼ ସହକାରେ	ଛାଇ ନଦରେ ଅତି ଆଗନ୍ତୁରେ
୧୭୫	ନିଗହ ମିତାଗୁଣ ଗ୍ରାସୋତ୍ଥାନ କରିବାକୁ ଅନ୍ତମ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ ଯତ୍ନପରୋପାୟ	ଦଣ୍ଡ, ପୀଡ଼ା. ଲୁଣ୍ଠିନା ଯେ ଅକାରଣରେ ଖର୍ଚ୍ଚ କରେ ନାହିଁ ଦେହକୁ ଉଠାଇବାକୁ ଶେଷ ସ୍ନେହ ଯାହା ଅପେକ୍ଷା ଆଉ ଅଧିକ କରାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ
୧୭୬	ଅକୃଷ୍ଣ ସହଜ ଶାଳୁଳୀ	ବିଫଳ ଏକତାବଜ ଶିମୁଳ
୧୭୮	ତିରସ୍କାର କଲେ ନିବୃତ୍ତି ହେଲୁ	ଗାଳି ଦେଲେ ଫେରିଗଲୁ
୧୭୯	ତନ୍ମୟ ବାସୁକ	ତାହାର ବନ୍ଧୁ ସାପମାନଙ୍କର ରାଜା
୧୮୦	ଉମବିଷ୍ଣୁ ହେଲେ	ବସିଲେ
୧୮୧	କାନନଗୁଣ୍ଠ	ବଣରେ ବୁଲୁଥିବା
୧୮୨	ଧ୍ରୁବେ	ନିଶ୍ଚିତ ପଦାର୍ଥକୁ
୧୮୩	ଅଧ୍ରୁବ	ଅନିଶ୍ଚିତ ପଦାର୍ଥ
୧୮୪	କତିପୟ କଟୁଛି ଶେଷକଷାୟିତ କଟାକ୍ଷ ନିକ୍ଷେପ କରି	ଅଳ୍ପ କେତେକ କର୍କଶ କଥା ରାଗରେ ଲାଲ୍ ଆଖି ଦେଖାଇ
୧୮୫	ଆସ୍ଥା ସଂସର୍ପ	ବିଶ୍ୱାସ ମୁହଁମୁହଁ ଧକ୍କା

୧୭୪	କଥହୁତୁ ଛୁବ୍ଧ ଚିତ୍ତରେ	କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଦୁଃସ୍ଥିତ ବା ଦାଣ୍ଡିହେଉଥିବା ମନରେ
୧୭୫	ବୟା-ପ୍ରାପ୍ତ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ତାତ ନିଷାସନରେ	ସାବାଳକ ବାପାଙ୍କର ବଡ଼ଭାଇ ନିଜ ସ୍ଥାନରୁ ବା ଦେଶରୁ ତଡ଼ା ଖାଇଥିବାବୁ
୧୭୬	ଅମାତ୍ୟ ଶନକ ଆଛାଦନ କରି	ମନ୍ତ୍ରୀ ଖୋଲିବା ଲେକ ତାଙ୍କି
୧୭୭	ନିଷାଦୀ ତାମସୀ	ଶଅର ବା ବ୍ୟାଧର ସ୍ତ୍ରୀ ଗାଡ଼ ଅଛାର
୧୭୮	ସମ୍ୟକ୍	ପୁଣ୍ୟ ବା ଉତ୍ତମ ରୂପେ
୧୭୯	ବାସ୍ତାକୁଳ ନେତ୍ରେ	ଲୁହପୁଣ୍ୟ ଆଖିରେ
୧୮୦	ମୁଖ ବ୍ୟାଦାନ କରି ଉଦ୍‌ଭବତ କୁଳୀରକ ମତ୍ସ୍ୟାଶୀ	ମୁହଁ ମେଲି କରି ନୂଆକରି ମନରୁ ବାହାର କରିଥିବା କଙ୍କଡ଼ା ମାଛ ବା ଆମିଷ ଖାଉଥିବା
୧୮୧	ମକର ନାତିଦୂରବର୍ତ୍ତୀ	ମଗର, କୁମ୍ଭୀର ଯାହା ବେଶି ଦୂର ନୁହେଁ
୧୮୩	ବରକ ଇଷ୍ଟଦେବ ଭାଗ୍ୟ-ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ପଟାନ୍ତର ଆସନ୍ନ କାଳରେ ସୌଭ୍ରାତ	ହୃତଭାଗା ଜୀବ ପରିବାରରେ ପୁଜା ପାଉଥିବା ଦେବତା ଭାଗ୍ୟ ଓଲଟିବା, ମନହେବା ଗୁଳନା ମୃତ୍ୟୁର ଠିକ୍ ପୁଟରୁ ଭାଇମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱଦ୍‌ଭବ
୧୮୪	ତିରୋହତ ପ୍ଳାବିତ ଅବଚ୍ଛେଦକ ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ମନରେ	ଲୁପ୍ତ, ଦୂଷ୍ଟଭୂତ ବୁଡ଼ି ରହିଥିବା ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରିଦେଉଥିବା, ବାଧା ଦେଉଥିବା ଓଲଟା, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ନିଶିଂଘରେ, ନିର୍ଭୟରେ
୧୮୫	ଯଥେଚ୍ଛ	ନିଜର ଖୁସି ଅନୁସାରେ

୧୮୫	ସୁଦୃଢ଼ବର୍ଗ ରମଣୀୟ ଅଧୃଷ୍ଟାନ୍ତୀ	ହୃତାକାଞ୍ଚୁକ୍ଷୀ ବନ୍ଧୁମାନେ ସୁନ୍ଦର, ମନୋହର ବାସ କରୁଥିବା
୧୮୬	ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ	ଦେହର ଆଠ ଅଙ୍ଗକୁ ତଳେ ଲଗାଇ ଦଣ୍ଡବତ
	ଉପାନଦ ଉପଗତ	ଯୋତା, ପାଶୋଇ ଉପସ୍ଥିତ
୧୮୭	ମହାତଳ ଅନୁଚର ଅବଗାହନ ମୁମୂର୍ତ୍ତୀ	ଅତି ବଡ଼ ହାତୀ ପଛେ ପଛେ ଯିବା ଲୋକ, ଶୁକର ସମୁଦାୟ ଦେହ ବୁଡ଼ାଇ ଗାଧୋଇବା ମରଣ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଥିବା
	ରୁଧିରକ୍ତ	ରକ୍ତରେ ବୋଳା
୧୮୮	ବିଶ୍ୱାସିକା ଦୌତ୍ୟକାରୀ ଯଥ	ଭୀଷଣ ଭୟ ଦୂର କାର୍ଯ୍ୟ ଗୋଠ, ପଲ
୧୮୯	ଯଥାର୍ଥବାଦୀ ସୁଭିତ-ହୃଦୟ ହୋଇ ସମ୍ପ୍ରତି ହତାବଶିଷ୍ଟ	ଖାଣ୍ଡି ବା ସତ୍ୟ କଥା କହୁଥିବା ଖାଣ୍ଡି ହେଉଥିବା ହୃଦୟରେ ଏବେ, ଆଜିକାଲି ମରି ନ ଥିବା ବାଳୀ
୧୯୦	ଗଜାଧିପ ଭ୍ରାମ୍ୟମାନ	ହାତୀମାନଙ୍କର ରାଜା ଚାଲୁ ଥିବା, ଘୁରୁଥିବା
୧୯୧	ଅବଳ ଆବୃତ୍ତି	ପୃଥିବୀ, ଦେଶ ବାରମ୍ବାର କହିବା, ମୁଣ୍ଡ ଧରିବା
୧୯୨	ଅଗ୍ନି ସେବା ରୁକ୍ଷରାବରେ ନିର୍ବିକାରରେ	ନିଆଁ ପୋଛିବା କର୍କଶ ଗଛାରେ, ଘୋଷରେ ଛୁରି ମନରେ, ଶାନ୍ତରାବରେ
୧୯୩	ସନ୍ ମାର୍ଗରେ ଉତ୍ସାହନ	ଭଲ ବାଟରେ ଟପିଯିବା, ଡେଇଁଯିବା
୧୯୪	ଅନାବୃତ ସାମିନ	ଖୋଲ, ମୁକୁଳା, ଫୁଲ ରାତି

୧୯୩	ଗତାୟୁ	ମୃତ
୧୯୪	ସନ୍ନୀପନ କରି କଳାମିତା-ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରତି ସମ୍ପାଦ ବିଜ୍ଞାପନ କଲ ବୋକ୍ୟ	ଭଲ ରୂପେ ଜାଲି , ଆସିର ତାରା ଫେରନ୍ତା ଖବର ନବେଦନ କଲ, କହିଲ ଖାଦ୍ୟ
୧୯୫	ଅଭୟ ପ୍ରଦାନ କରିବା ବାୟସ ସ୍ୱର୍ମୀ	ସାହସ ଦେବା, ଆଶ୍ୱାସନା ଦେବା କୁଆ ମାଲିକ, ରାଜା
୧୯୬	ପାପାଧମ ପର୍ଯ୍ୟଟନ ସ୍ୱଳ୍ପକାୟ ଅନୁଶ୍ରୀ ଇନ୍ଦ୍ରଲେକ ପରଲେକ ନଖାୟୁଧ ଅନ୍ଧୟ ବାସ ସଦ୍‌ଗତି ଅନୁଜ୍ଞା ଉତ୍‌ପାଟନ	ମହାପାପୀ ବୁଲିବା, ଫରିଷ୍ଟମଣ ଅତି ସାନ, ଯାହାର ଦେହ ଅତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରଣମୁକ୍ତ ଏହି ପୃଥିବୀ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଅବସ୍ଥା, ସ୍ୱର୍ଗ ବା ନରକ ଯାହାର ନଖ ଅସ୍ତ୍ର ପରି କାମ କରେ ସବୁଦିନ ପାଇଁ ରହିବା ଉତ୍ତମ ଗତି, ମୁକ୍ତି ଆଦେଶ ମୂଳ ସହୃଦ ଉପାଡ଼ିବା
୧୯୭	ସଂଜ୍ଞା	ନାମ ଶେଷରେ ଥିବା ପଦ, ଆଖ୍ୟା
୧୯୮	ତନ୍ମୟ ନିରାକାର ତରୁଣ ଆଲିଙ୍ଗନ	ବିଷ୍ଣୋ ଭଲ ରୂପେ ଦେଖିବା ନୂଆ, ଅଳ୍ପ ଦିନର କୁଣ୍ଢେଇ ଧରିବା
୧୯୯	ପରିଚ୍ଛଦ, ପରିଧାନ ଉଦାସୀନ ରହିଲେ ଅଗନ୍ତୁକ	ପୋଷାକ, ପିନ୍ଧିବା ଅଲଗା ରହିଲେ ନୂଆ ଆସିଥିବା, ଅତିଥି
୨୦୦	ଅବତରଣ କରି ଅଜସ୍ର ଚଷ୍ମ	ଓଲଟାଇ ବନ୍ଧୁତ, ପ୍ରବୃତ୍ତ ଚଢ଼େଇର ଥଣ୍ଡ

	ଇଦୃଶ	ଏହିପରି
୨୦୨	କୁଳାୟ	ଚଢ଼େଇର ବସା
	ବରାମ	ଶେଷ
୨୦୩	ଆକଣ୍ଡ	ତହିଁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
	ବିଶାଳ କାୟ	ଯାହାର ଦେହ ଅତି ବଡ଼
	ଚରସ୍ତ୍ରରଣୀୟ	ସବୁ ଦିନ ପାଇଁ ମନେ ରହୁଥିବା
	ଜାଗରୁକ ଥିଲା	ଭୁଲି ପାରୁ ନ ଥିଲେ
୨୦୩	ବିଗ୍ର	ନାକ ନ ଥିବା
	ପ୍ରଭୁପଦମତ	ଉପସ୍ଥିତ ବୁଦ୍ଧି ଥିବା
	ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ	ନିଖୁଣ
	ଅବଳା	ସ୍ତ୍ରୀ, ନାରୀ
	ପୌନଃସ୍ମରକ	ବାରମ୍ବାର
୨୦୪	ପାରିଷଦ	ସଭାରେ ଥିବା ଲୋକ, ସଭାସଭା
	ସମାଗରା ଧନ	ସମୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଗିଥିବା ଦେଶ
	ବଶମ୍ବଦ ପ୍ରଜା	ଯେଉଁ ପ୍ରଜା ସେଠାରେ ରାଜାର ଅଧୀନ
	କ୍ଷିପ୍ର	ପାଗଳ, ବାହୁଳ
୨୦୫	ଅନୁଗମନ କଲ	ପଛେ ପଛେ ଗଲା
୨୦୬	ବରାଣ	ବେଗୁଣ, ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ
	ପାଣିପ୍ରହର କଲେ	ବିବାହ କଲେ

ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଶୁଦ୍ଧି ପଦ

ବହୁର ପୃଷ୍ଠା	ଅଶ୍ରୁତ	ଶ୍ରୁତ
୧୪ ତଳଆଡ଼ୁ ଧାଡ଼ି ୪	ଶୁମାନ	ଶୁଶାନ
୧୫ ,, ଧାଡ଼ି ୫	କୂଳି	କୂଳ
ଧାଡ଼ି ୧୫	ତୋର	ତୋହ
୧୬ ,, ୭	ମୋ ହତ	ମୋହତ
ତଳଆଡ଼ୁ ,, ୪	ସଙ୍କେତୁକୁ	ସଙ୍କେତୁକୁ
୧୭ ,, ୧୦	ଶିଶୁସୁ	ଶିଶୁସୁ
୨୦ ,, ୯	ସପତ	ସପୁତ
ତଳଆଡ଼ୁ ,, ୧୧	ଅନୁ ଜ	ଅନୁଜ
୨୨ ଧାଡ଼ି ୯	ପାଳନ୍ତି	ପଳାନ୍ତି
୨୩ ,, ୧୦	କେସନ	କେସନ ?
୨୪ ,, ୨	ଶତ	ଶତୁ
ତଳଆଡ଼ୁ ,, ୭	ଦଟାଇଲୁ	ଦଟାଇଲି
୨୫ ,, ,, ୭	ଭବନ୍ତେ	ଭାବନ୍ତେ
୨୬ ଉପର ଆଡ଼ୁ ,, ୩	ପ୍ରବଳ	ପ୍ରବୟା
,, ,, ୧୪	ଅସନ	ଅଶନ
,, ,,	ନିଶାଥ	ନିଶୀଥ
୨୮ ,, ୭	ତପୋନିଭ	ତମୋନିଭ
୨୯ ତଳଆଡ଼ୁ ୭	ଶକ୍ତି	ଶାକ୍ତି
,, ୨	ବାଲ୍ୟ	ବାଲ୍ୟ
୩୧ ଉପରଆଡ଼ୁ ,, ୧୪	ବସ	ବାସ
,, ୧୪	ସାଗୁଡ଼	ସାଗୁଡ଼
,, ୧୭	ପଣ୍ଡିମକୁ	ପଣ୍ଡିବାକୁ
୩୩ ତଳଆଡ଼ୁ ,, ୮	ଉପଦେଶେ	ଉପଦେଶେ
୩୫ ,, ୧୫	ଅହନିଶ	ଅହନିଶି
୩୬ ,, ୧୩	ଦୁର୍ଗତ	ଦୁର୍ଗତ
୩୯ ,, ୧୭	ହରିତବରେଣୀ	ହରିତ ବରେଣୀ
୪୦ ତଳଆଡ଼ୁ ,, ୮	ତଳା	ତାହା

୪୪	”	”	୭	ବିଭକ୍ତି	ବିଭକ୍ତି
	”	”	୩	ପ୍ରୀତିକର	ପ୍ରୀତିକର ?
୪୫	”	”	୧୫	ଦେସନ	ସେ ଜନ
୪୬ ତଳଆଡ଼ୁ	”	”	୨	ଶରତ୍	ଶରତ୍
୫୧	”	”	୯	ଶୁଣ	ଗୁଣ
୫୫ ତଳଆଡ଼ୁ	”	”	୭	ସହସ	ସହସ୍ର
୬୭ ଉପରଆଡ଼ୁ	”	”	୭	ଦୂର	କୂର
୧୦୧	”	”	୫	ପକ୍ଷୀ	ରକ୍ଷା
୧୧୨ ଆଳଆଡ଼ୁ	”	”	୯	କଞ୍ଚୁକ	ବଞ୍ଚୁକ
୧୧୩	”	”	୧୩	ଘୋଡ଼ାରେ	ଘୋଡ଼ାରେ
୧୧୭	”	”	୧୪	ଶୁଲକ୍ଷଣ	ସୁଲକ୍ଷଣ
୧୩୦	”	”	୨	ଧ୍ୟାରେ	ସ୍ଥାରେ
୧୪୧ ତଳଆଡ଼ୁ	”	”	୧୫	ହେଲ	ଧଲ
	”	”	୧୨	ପ୍ରାର୍ଥା	ପ୍ରାର୍ଥୀ
୧୪୨	”	”	୮	କପିଳେ	ବପିଳେ
୧୪୬ ତଳଆଡ଼ୁ	”	”	୨	ବିବାହ	ବିବାଦ
୧୪୮	”	”	୧୦	ସିବାରୁ	ସିବାରୁ
୧୪୯	”	”	୭	ଉଚ୍ଛିତ	ଉଚ୍ଛିତ
୧୫୩	”	”	୭	ସ୍ନେହ ରୁଚି	ସ୍ନେହରୁଚି
୧୫୬	”	”	୧୦	ଦୀର୍ଘରାବ	ଦୀର୍ଘରାବ
୧୫୯ ତଳଆଡ଼ୁ	”	”	୧୧	ଲୁଗା	ଲୁଗା
୧୬୦ ତଳଆଡ଼ୁ	ଧାଡ଼ି	”	୯	ଧନୀରୁ	ଧନୀରୁ
୧୬୫	”	”	୧୩	କରତାମାନେ	କରତାମାନେ
	”	”	୪	ଲଙ୍ଗୁକୁ	ଲଂଗୁଳକୁ
୧୭୭ ଉପରୁ	”	”	୪	ସଞ୍ଚିତ	ସଞ୍ଚିତ
୧୭୭	”	”	୧୧	ସଂହତ	ସଂହତ
୧୭୮	”	”	୧୧	ସମ୍ମତ	ସମ୍ମତ
୧୭୯	”	”	୪	ପ୍ରୀତି	ପ୍ରୀତି
୧୭୦	”	”	୧୭	କରବା	କରବା
୧୭୨	”	”	୪	ଉରୁ	କରୁ

୧୭୩ ତଳଆଡୁ	,,	୭	ଦେଖିଲଣି	ଦେଖିଲଣି
୧୭୫ ,,	,,	୨	ନିନ୍ଦାବାନ	ନିନ୍ଦାବାଦ
୧୭୭ ଉପରୁ	,,	୭	ପୁରୋଚନା	ପୁରୋଚନ
୧୮୫ ତଳଆଡୁ	,,	୭	ସ୍ଵାସ୍ତବକ	ସ୍ଵାସ୍ତବକ
୧୮୭ ଉପରୁ	,,	୫	ଶଜଶଶବର	ଗଜ-ଶଶବର
୧୯୨ ତଳଆଡୁ	,,	୧୨	ଜନ୍ମିଲ୍ଲ । ନାହିଁ	ଜନ୍ମିଲ୍ଲ ନାହିଁ
୧୯୩ ଉପରୁ	,,	୧୪	ଦୂରରେ	ଦୂରରେ
୨୦୦ ତଳଆଡୁ	,,	୪	ନ ଦେଲେ	ନ ଦେଲେ କର
୨୦୧ ଉପରୁ	,,	୭	ବିନଷ୍ଟ	ବିନଷ୍ଟ
୨୦୪ ,,	,,	୧୧	ଅନ୍ଧାନ୍ତ	ଅନ୍ଧାନ୍ତ
୨୦୫ ତଳଆଡୁ	,,	୭	ପ୍ରାନ୍ତରେ	ପ୍ରାନ୍ତର

ପ୍ରବନ୍ଧ-ବିଭାଗ

୨୧୦ ତଳଆଡୁ	,,	୪	ଜାବଗାୟ	ଯାବଗାୟ
୨୧୧ ଉପରୁ	,,	୧୭	କୁରୁହଳୀ	କୁତୁହଳୀ
			କୌତୁହଳ	କୌତୁହଳ
		୧୮	ରତ୍ନମାନଙ୍କର	ରତ୍ନମାନଙ୍କର
୨୧୨ ଉପରୁ	,,	୧୧	ଉକ୍ତି	ଉକ୍ତି
		୧୭	ତଦ୍‌ବାସ	ତଦ୍‌ବାସ
୨୧୫ ସବାତଳ	,,		ଜଳଯାନରୁ	ଜଳଯାନର
୨୧୬ ଉପରୁ		୧୧	ଭେଦର	ଭେଦରେ
		୧୪	ସ୍ଵାମୀରାଗତ	ସ୍ଵାମୀରାଗତ
୨୨୧ ତଳଆଡୁ		୫	ଅନନ୍ୟ	ଅନ୍ୟାନ୍ୟ
୨୨୮ ,,		୭	ପ୍ରକୃତିରପର	ପ୍ରକୃତିର ପର
୨୩୦ ,,		୧୨	ଦଶାୟାନ୍	ଦଶାୟାନ୍
୨୩୨ ,,		୯	ପୀୟୁଷ	ପୀୟୁଷ
୨୩୯ ମଧ୍ୟଭାଗ			ଆସିଲ୍ଲ । ତାଙ୍କ	ଆସିଲ୍ଲ, ତାଙ୍କ
୨୪୨ ତଳଆଡୁ		୧୪	ଦୁଃଖାହାରରେ	ଦୁଃଖାହାରରେ
୨୪୮ ତଳଆଡୁ		୯	ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ	ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ
ଶେଷ ଧାଡ଼ି,			ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ	ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ